

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök

SZEKFÜ GYULA
alelnök

Szerkeszti
ECKHARDT SÁNDOR

XXXIX. KÖTET
1940 JÚLIUS—DECEMBER

BUDAPEST
AMAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

KIADJA A
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

GRÓF BETHLEN ISTVÁN
ELNÖK

RAVASZ LÁSZLÓ
ALELNÖK

MAGYAR SZEMLE

1940 JÚLIUS

XXXIX. KÖTET I. (155) SZÁM

A LEGÚJABB NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT

A „MAGYAR SZEMLE“¹NEK kezdettől fogva egyik főfeladata volt figyelemmel kísérni a kisebbségi kérdés alakulását, amely kérdés Trianon óta nemzetünket legközelebből érdekelte, mert hiszen ilyen vagy olyan megoldásától függött a leszakított magyarság millióinak élete, jóléte, nyomora és pusztulása. Ezt a feladatát folyóiratunk kezdettől fogva a legkiválóbb nemzetiségi szakemberek, boldogult Jancsó Benedek, Magyary Géza, Steier Lajos, az élők közt Szász Zsombor és mások irányítása mellett végezte, s a magyar közönség állandó, szakszerű felvilágosítása mellett jelentős kezdemények is jelentek meg hasábjain, így Bethlen István gróf sürgető felszólítása, mellyel a nem-magyar, főképp német kisebbségi igények teljesítését siettette, így Ottlik Lászlónak nagy feltűnést keltett „Új Hungária“ javaslata — mindezek a tanulmányok megszakítás nélkül éveken át appelláltak a magyar államalkotó tehetségre és lelkiismeretre, hangsúlyozva, hogy e tereken még lényeges tennivalóink vannak. Ilykép elmondhatjuk, hogy a folyóirat olvasói egyúttal a magyar értelmiségnek azt a részét képezik, mely a nemzetiségi kérdésnek magyar és európai vonatkozásaival tisztában van; az egy államban lakó többféle nép együttélésének minden lehető megoldását alig két éve magyarázta meg ennek a közönségnek Rónai András¹; az ő tanulmányának új átlapozását és felfrissítését ajánlatosnak tartjuk most, amikor jelen cikkünkben rövidegre kell törekednünk és a nemzetiségi joggyakorlatban közkeletű fogalmak, aminő a nemzeti kataszter, nemzeti kúria, magyarázására nincsen helyünk. A Magyar Szemle Társaságot tehát valóban nem érheti az a vád, hogy ne készítette volna elő a magyar közönséget jóelőre a Trianon revíziójával akuttá váló nemzetiségi feladatokra.

Folyóiratunknak így magában véve is elég oka és joga volna a legújabb nemzetiségi törvényjavaslattal, a nyilaskeresztes pártéval, a maga szokott tárgyilagos módján foglalkoznia és azt a nemzetiségi terveknek eddig is elég hosszú sorába beállítani. Hogy ezt a munkát most nem a folyóirat valamely igazi kisebbségjogi szakembere végzi el, hanem e sorok írója, aki a kisebbségeket első sorban a történész szemével tanulmányozza, annak személyi oka van. A nyilaskeresztes párt vezére, Hubay Kálmán ugyanis egy nagy példányszámban szétküldött

¹ Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai, Magyar Szemle XXXI, 201. l.j u.-az, A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai, XXXIII., 303. l.

levelében e sorok írójának munkáiból vett idézetekkel akarja igazolni mind a törvényjavaslat elkészítésének és benyújtásának szükséges voltát, mind pedig, hogy annak szelleme Széchenyi és Kossuth nemzetiségi elgondolásaival minden tekintetben megegyező. Ismertetésünk ehhez képest két részre kell hogy oszadjék: az elsőnek a személyi vonatkozást és az ahhoz fűzött történeti dolgokat kell érintenie, a másodikban a törvényjavaslat alapelveit kell felfejtenünk közönségünk előtt, melyről tudjuk, hogy folyóiratától nem izgalmakat, nem lelkenedezést és felháborodást vár, hanem a dolgok objektív magyarázatát.

E sorok íróját az említett levél többször is mint a „mai rendszer történelemtudományának elismert szaktekintélyét“, mint „a rendszer legnagyobb történettudósát“ emlegeti, ezen és hasonló kifejezésekkel némileg zavarba hozva őt, aki egész életében jobban hozzászólt a támadáshoz és szidalomhoz, semmint az elismeréshez. Legnagyobb magyar történettudósnak, az élők között, bizonyára egykori mentorát és főnökét, Károlyi Árpádot tartja, de ezentúl is el kell vonnia magát azon megtiszteltetés elől, mintha akár a mai, akár más rendszernek írója, mintegy udvari történésze volna. Több mint negyedszázadon keresztül nem most történik először, hogy őt és munkásságát valamely pártnak vagy rendszernek odaajándékozzák, anélkül, hogy ennek bármiféle alapja lenne; hogy pedig a mai pártpolitikai rendszertől távol áll, annak szerző írásbeli bizonyítékait is adta, nem is egyszer. Azaz a szerző szavaiért egyesegyedül a szerző felelős, valamint az itt következő fejtegetések mögött sem áll senki más, egyedül ő.

Az említett levél e sorok írójának az 1914 előtti asszimilációs politikát elítélő szavait idézi, továbbá ugyancsak az ő fogalmazásában idézi Széchenyi Istvánnak hasonló értelmű nyilatkozatait, s végül Kossuth Lajos dunakönföderációs tervéből a megyék és községek nemzetiségi megosztására vonatkozó részleteket. Mindezt abból a célból, hogy ezekkel a nyilaskeresztes párt törvényjavaslatát olyképp igazolja, hogy az a veszedelmes asszimilációnak Széchenyi szellemében véget vet és hogy a nemzetiségeknek adott engedmények dolgában annyira sem megy, mint Kossuth javaslata. Ezekhez egész röviden a következőket jegyezhetjük meg.

Nincs benne kétség, hogy az 1914 előtti asszimilációs politika hibás volt, ebben ma már minden szakember megegyez; az is bizonyos, hogy ez a vészthozónak bizonyult asszimilációs politika nem kívánatos sem ma, sem a jövőben. Ebben tehát a nyilaskeresztes magyarázatnak igaza van, de téved akkor, amikor azt hiszi, hogy a további asszimilációt egyedül az ő törvényjavaslatuk tudja megakadályozni. A tények inkább azt bizonyítják, hogy az asszimiláció veszedelme erősen lelohadt, talán már meg is szűnt. A Trianonban leszakadt területeken élő nem-magyar népek negyedszázadon keresztül többé-kevésbé önálló nemzeti léthez szoktak, külön, öntudatos értelmiségük alakult ki, amely többé nincs abban a veszélyben, hogy visszacsatolás esetén fénybogárként behulljon a magyarságba, s önként asszimilálódjék, mint ez a kiegyezési korszakban történt. Nem áll fenn ez a veszély a hazai németiséget illetőleg sem, melynek önálló népi létét a Bethlen István gróftól megindított és azóta is folytatott

törvényhozás biztosítja és biztosítani fogja. S az is bizonyos, hogy a mai viszonyok között a zsidóság további asszimilációjáról sem lehet többé szó; e téren a törvényhozás tudvalevőleg a disszimiláció útjára lépett. Aminthogy általában manapság már nem is az asszimiláció a nagy magyar sorskérdés, — „de strigis, quae non sunt...“ — hanem a disszimiláció. Ennek veszedelmeit e sorok írója szinte négy éve már hogy kifejtette és rámutatott azokra a tényekre, melyek a kiegyezési korszakban magyarrá hasonult értelmiségieknek a „korszellem“ hatása alatti disszimilációját bizonyítják. Azóta ezek a tünetek nagyban szaporodtak, bár az is bizonyos, hogy az ellenkező irányban is folyik a mozgalom és mind többen adják bizonyítékát a magyarsághoz való törhetetlen ragaszkodásnak, akik akárcsak első nemzedékben magyarosodtak meg. A nyilaskeresztes törvényjavaslat az asszimiláció megakadályozásának hangoztatásával épügy nyílt ajtót dönget, mint Széchenyi asszimilációellenes idézésével; azzal pedig, hogy a „népi anyakönyvekbe“ kötelezővé teszi a jelentkezést, a disszimilációt megkönnyíti, ami tán magában véve, a „hadd hulljon a fergese“ alapján, nem is lenne oly nagy baj, ha ez a magyar „népcsalád“ számára meghagyott állami igazgatás személyzetének részleges elidegenedését nem vonná maga után. Erről még alább szó lesz; itt legyen elég kiemelni, hogy Széchenyi intelmeit elfogadva, őrá hivatkozva a mai helyzetet illetőleg csak általánosságokat mondhatunk: például hogy nyelvünket nem szabad senkire se kényszerítenünk, meg hogy alsóbb közigazgatásunk ne sértse a nem-magyar népek érzékenységét; — népcsoportok, köztük a magyar „népcsalád“, nemzetiségi anyakönyvek és más rekvizitumok egyáltalán nem következethetnek ki Széchenyi tanaiból. Széchenyi egyszerűen jó viszonyt, békességet és kölcsönös megbecsülést óhajtott a magyarság mint uralkodó, államnép és nemzetiségei között; ennek ma bizonyára vannak oly eszközei is, mikre ő még nem gondolhatott, de hogy egyetlen eszköze a népcsoport és nemzeti kataszter lenne és hogy ez az egyetlen eszköz éppen az lenne, amit Széchenyi megálmodott, ezt nem tartom valószínűnek.

Hasonlókép tárgyaltan a dunakonföderációs tervre való hivatkozás is. Az említett levél kiemeli, — e sorok íróját idézve — hogy már Kossuth is át akarta adni az alsófokú közigazgatást és népoktatást a nemzetiségeknek, sőt még megyéenként külön magyar, német, szerb zászlóaljkat is akart szerveztetni, amivel a nyilaskeresztes párt javaslatán is messze túlment. Ez igaz ugyan, a hasonlat mégis sántít, mert Kossuth ezekre az áldozatokra csak egyetlenegy esetben, határozott célból, igen nagy nemzeti előnyök fejében volt hajlandó. Ez a cél pedig az volt, hogy Ausztriától végkép megszabadítsa a magyarságot, kiemelje a német Közép-Európából és egyúttal megnyerje a dunai szlávok és románok támogatását, csatlakozását. Ha sikerül neki a magyarság hátvédéül a román-szerb-horvát-magyar államszövetséget létrehozni s ezzel végkép megakadályozni Schwarzenberg nagy-német álmát, a 70 milliós, német vezetés alatti birodalmat, akkor ez megérte neki az alsóbb közigazgatás, népoktatás és zászlóaljok egységének feláldozását. A dunakonföderációban Kossuth nem egyedül Magyarországot akarta átalakítani, a balkáni hátvéd nélkül semmikép

sem ment volna ily messzire, aminthogy az ő kormányzósága alatt létrejött Szemere Bertalan-féle szegedi nemzetiségi törvény sem ment ennyire. Azt is tudjuk, hogy a magyarság még a balkáni hátvéd árban sem volt hajlandó elfogadni a dunakonföderáció nemzetiségi pontjait, s a közvélemény hatása alatt Kossuth is visszavonta az egészet. Nincs bizonyos történeti érzék híján, ha manapság a magyar-szerb-horvát stb. közeledés hívei itt-ott Kossuth tervére hivatkoznak; az említett levél is csak azon esetben hivatkozhatnék rá joggal és találoán, ha nemzetiségi javaslata mögött ugyanolyan külpolitikai célkitűzések rejtőznének, mint aminőket Kossuth nyíltan megtett egész dunai terve tengelyének. Azt hiszem azonban, hogy ilyenről a mostani javaslatnál aligha lehet szó.

NÉMI SZÖVEGKRITIKAI VIZSGÁLATTAL érdekes különbség vehető észre a Hubay-levél és a nyilaskeresztes törvényjavaslat közt. Míg az első a magyar nemzetiségi kérdés tényeit és Széchenyi, meg Kossuth szövegeit is mind a „Három Nemzedék“ alapján tárgyalja, addig a törvényjavaslat szövegezésénél kétségtelenül közreműködött egy kisebbségi szakember, aki a középeurópai nemzetiségi kérdés fejleményeivel és a kisebbségi szakkifejezésekkel egyaránt tisztában van. A javaslat szerint a nemzetiségi jogok szubjektuma nem a magyar gyakorlatban az 1868:44. törvénycikk óta használatos „nemzetiség“, hanem az újabb német fejlődés „népcsoport“-ja; a szövegező látóhatólag jól ismeri Max Hildebert Böhm könyvétől kezdve az e fogalmakra vonatkozó egész nagy irodalmat. A népcsoportok állagának összeállítása szintén az irodalomban szereplő fogalmak segítségével történik meg a törvényjavaslatban, anélkül azonban, hogy ezek az itt következő fogalmak manapság bárhol is érvényben volnának, mert előéletük, mielőtt itt nálunk a törvényjavaslat megvalósítaná őket, inkább csak papiroson van; ahol életbe léptették őket, ott is megszűntek már. A javaslat szerint van egy vegyes felvevő bizottság, mely az érettségit tett vagy városlakó magyar állampolgárokat kívánságuk szerint, a falusi lakosokat pedig az 1920. népszámlálás nemzetiségi adatai szerint írja be a „népcsoportai anyakönyvbe“, mely aztán az önkormányzat és az ahhoz szükséges adókiivetés alapját szolgáltatja. A „népcsoportai anyakönyv“ egész ascendentiját nem keressük most; legelső ismeretes öse az 1905 november 27-i ú. n. morva kiegyezésben¹ szereplő „nemzeti kataszter“. Ez a kiegyezés az akkor már több mint félszázadon át halálos gyűlötségben élő németek és csehek közt néhány évre békés viszonylatot teremtett, de elvei természetesen ott sem bizonyultak a kisebbségi harc állandó és biztos gyógyszereinek. Ezen megegyezés szerint a csehek és németek két külön jegyzékbe vétettek fel, s ezek a jegyzékek egyrészt választói listáknak használtattak a morva tartománygyűlési választásoknál, másrészt alapul szolgáltak a közoktatásügy nemzetiségek szerinti szétválasztásának. Az elsőt illetőleg a nyilaskeresztes törvényjavaslat annyit mond, hogy a népcsoportok önkormányzatainak hatáskörébe tartozik „5. a népcsoport-

¹ V. ö. Rónai id. második tanulmányát és K. G. Hugelmann: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, 1934, 226 s. köv. ll.

tok számarányának megfelelő képviselők küldése a magyar törvényhozó testületbe“, ami magában sem világos szövegezés, mert tudvalevőleg nálunk a törvényhozás szerve a képviselőház és a felsőház, — de a morva kiegyezésből tudjuk, hogy a nemzeti katasztrálás útján választott képviselők, a németek és csehek külön-külön, a tartománygyűlésben két zárt testületet alkottak, úgynevezett „nemzeti kúriát“, melyek igen bonyolult szabályzat következtében a nemzeti autonómia kérdéseiben nem voltak leszavazhatók, azaz a képviselőtestület két külön, nemzetiségileg elválasztott testületre oszlott, hasonlatosan az 1848 előtti rendi korszak különböző „Status et Ordines“-eihez. Ami természetes is, hiszen az egész katasztrális rendezés nem lett volna fenntartható, ha a tartománygyűlés többségét tevő csehek leszavazhatják a kisebbségben levő németeket. Hasonlóképpen semmi értelme sem volna, ha a „népcsoportok számaránya“ szerint a magyar parlamentbe küldendő képviselők személy szerint szétszórva, magasabb egységbe foglalás nélkül állnának ott; a mai helyzetben minden elképzelhető (s a törvényjavaslattól pontosan el is képzelt) népcsoport, a „délszláv, német, román, rutén és szlovák“ együttvéve is csak törpe minoritást alkothatna a „magyar“ képviselőkkel szemben. A morva c^v ismerete alapján világos tehát, hogy a népcsoportok alapján való képviselő- (és felsőházi?) választás egyúttal a magyar parlamentnek nemzetiségi kúriákra való bontását is jelenti — különben semmi értelme sincs.

A „népcsoportok önkormányzatának“ fogalma szintén visszamegy a morvaországi „nemzeti autonómiára“, határköre azonban az azóta kifejlődött népiség fogalomnak megfelelően bővebb; beletartozik a közoktatásügy, az iskolánkívüli népművelés, a közművelődési ügyek (mint külön pont az előzők után nem világos, de igen sokat magában foglalhat, az agrár lakosságra ezt, az ipari munkásokra amaszt), a népjóléti ügyek, s végül a községi és járási közigazgatási, bírói és közrendészeti hivatalnoki kar kinevezése, a járásoknál ajánlása. Az egész messze túlmege az ú. n. kulturális autonómián, melynek tudvalevőleg egyetlen következetes megvalósítása is, az észtországi német és zsidó autonómia már a múlté lett. Az alsóközigazgatás nemzetiségi jellege nem ellenkezik Deák és Eötvös törvényével, de annál idegenebb tőlünk a nemzetiségi járási bírók (!) intézménye, ami természetesen maga után vonná azt, hogy ezek a járási bírók csak a népcsoport tagjai felett lehetnének bíraskodásra Ületékesek, tehát a magyar állami igazságszolgáltatás egysége is megszűnnék (anélkül, hogy ez a törvényben külön ki lenne mondva). Ugyancsak mélyreható következményekkel járna a községek közrendészeti „tisztviselőinek“ választása; tág értelmezésében ez a szakasz nem sokkal marad el Kossuth nemzetiségi zászlóaljai mögött. Végül az a körülmény, hogy a községi és járási tisztviselők a népcsoporton belüli autonómia, azaz vezető részéről történendő kinevezés útján foglalják el helyüket (a 6. § szerint), magától értetődően megváltoztatását jelenti a magyar gyakorlatnak, mely tudvalevőleg ezen tisztviselők választását szabja meg.

A pénzügyre vonatkozó szakasz logikusan következik az előzőkből és az egész javaslat szelleméből. A népcsoport! önkormányzat költségeinek fedezésére szolgál az állami hozzájárulás, melynek nagysága

a „népcsoportok tagjai által szolgáltatott egyenes adóktól“ függ, azzal arányos, ami a gazdagabb, több adót fizető népcsoportok javára van olykép, hogy pl. a mai helyzetben a kétségtelenül szegény rutén nép aránylag kevesebbet kapna kulturális céljaira, mint más, tehetősebb nemzetiségek. Holott éppen az elmaradottakra kellene többet költeni. Az államsegély mellett az autonómia anyagi eszközeit még „népcsoportadó“, valamint „önkéntes adományok, alapítványok és gyűjtések“ szolgáltatják, az utóbbiak szintén igen általános kifejezések.

Az egész tervezet központi része az anyakönyvkérdés; ez az, amivel az asszimiláció a javaslatkészítők szerint végkép megakadályozható és egyúttal mindegyik nép állaga veszteségektől mentesen állandósítható. A valóságban, erre már rámutattam, asszimiláció helyett inkább disszimilációról lehetne szó. Feltűnő itt, hogy a falusi és tanyai népességet az 1920. évi népszámlálás adatai alapján kell valamely népcsoport anyakönyvébe felvenni, anélkül, hogy az illetőket megkérdeznék, hova akarnak ma, húsz esztendő múltán tartozni; ennek az eljárásnak nem igen lehet más célja, mint korrigálni az 1920 óta esetleg megtörtént asszimilációs eseteket: akik az utolsó húsz évben magyarrá váltak, de 1920-ban még nem-magyarokként vették fel a népszámlálási jegyzékekbe, azok most állami kényszerrel disszimiláltatnak. Hogy kikre vonatkozik ez és körülbelül mennyi emberért volt érdemes ezt a pontot a javaslatba felvenni, ezt most ne vizsgáljuk. Kiegészíti ezt a rendelkezést az, hogy az ily módon kényszerrel disszimiláltak egész életük folyásán át sem hagyhatják el többé a népcsoportot, valamint hogy nevük semmikép se lesz magyarosítható; viszont ugyancsak az asszimiláció jóvátételét célozza az, hogy az eddigi névmagyarosítások az illetők kérésére hatálytalanítandók. E sorok írója ez utóbbit örömmel üdvözlé, ha nem tudná, hogy korunk a kényszer és különböző nyomások százada, s hogy ennél fogva a népcsoportok sem lesznek valami nagyon demokratikus, a tagok meggyőződését tiszteletben tartó intézmények; viszont azt hiszi, hogy 1920 óta mégis csak csatlakozott néhány oly nem-magyar születésű ember a magyarsághoz, akit kár lenne most furkósbottal elvernünk magunktól. Ha csak tíz, vagy ha csak öt van ilyen, aki igaz magyarrá vált, arról sem mondhatunk le, már csak nemzeti becsületből sem.

A népcsoport áldásaiban csak a magyarok és a zsidók nem részesülnek. A zsidók és félzsidók (csak a negyedzsidók kivételek) magyar állampolgároknak neveztetnek ugyan, de sem külön népcsoportot nem alkothatnak, sem más népcsoporthoz nem tartozhatnak. A magyarok sem alkotnak népcsoportot, hanem „népcsaládot“, amely kifejezés eredetét sem az osztrák, sem a népi német irodalomból nem tudjuk megmagyarázni. Valószínűnek látszik, hogy a népcsalád kifejezés csak mint stilisztikailag előkelőbb váltja fel a népcsoportot, tartalmilag azonban kevesebbet mond. Mindössze annyit állapít meg róla a tervezet 21. §-a, hogy a nem-magyar népcsoportok után „összeírassanak és nyilvántartassanak az államalkotó magyar népcsalád tagjai“. Hogy azonban a magyar „népcsaládnak“ ugyanoly autonómiája és annak gyakorlására ugyanoly szervezete (vezető, a népcsoport tagjaiból kinevezett hivatalnokai stb.) lennének, erről nincs szó, amiből természet-

szetesen következik, hogy a törvényjavaslat elgondolása szerint az „államalkotó magyar népcsalád“-nak nem lesz oly különállása, mint a nemzetiségeknek, hanem önkormányzatának szervei egyszerűen az állam szervei, hiszen ő az „államalkotó“. Ezzel látszólag a magyarság kiemelkedőbb helyet foglal el a nemzetiségek között, a valóságban azonban helyzete rosszabb, ami a törvényjavaslatnak a magyar „népcsalád“-ra vonatkozó szüksévszavúsága mellett is könnyen megállapítható.

Itt van ugyanis a 18. §., mely a „nemzetiségi döntőbíróság“ összeállításáról rendelkezik; ennek négy tagjából kettőt a közigazgatási bíróság elnöke nevez ki a „magyar népcsaládhoz tartozó közigazgatási ítélobírák közül“, kettőt pedig a panasztévő nem-magyar népcsoportvezető a nem-magyar közigazgatási bírák közül, akik már előzőleg a nem-magyar népcsoportvezetők ajánlatára nevezhettek ki a közigazgatási bírósághoz. Arról a törvényjavaslatban nincs külön szó, hogyan, milyen arányszámban neveztetnek ki a központi hivatalokba és legfőbb bíróságokba (amilyen a közigazgatási bíróság is) a nem-magyarok, de ebből a 18. §-ból világosan kiderül, hogy a népcsoportvezetők kinevezési, illetőleg ajánlási joga nem korlátozódik a községi és járási hivatalokra, hanem végigmegegy a legmagasabb, központi államhivatalok köréig. Azaz amikor a magyarság részére nincsenek külön autonóm szervek kijelölve, hanem igazgatásának szerveiül az államhivatalok maradnak meg, akkor egyúttal ezek az államhivatalok is disszimilálódnak nemzetiségek szerint, amiből egyedül a magyarságra származik hátrány. Mert a népcsoportoknak lesz saját autonómiájuk saját szervekkel együtt, a magyarságnak nem, s ami neki megmarad, az állami, központi hivatalok, azok meg nem határozott módon és arányszámban megtelnek a nem-magyar népcsoportok embereivel.

A nem-magyar központi hivatalnokok behelyezése módjaira szintén vannak indirekt útmutatások a törvényjavaslatban. Az egyik az említett 18. §-ból látható: a legmagasabb bíróságokba a népcsoportvezetők ajánlatára kell majd nem-magyarokat kinevezni. A másik mód a népcsoport-anyakönyvek összeállítását szabályozó pontokból következtethető. Ezek szerint az érettségít tett, tehát minden magasabb iskolával rendelkező ember, saját elhatározása szerint vétetik fel a nem-magyar anyakönyvek egyikébe, amiből a törvény szelleme szerint reá nézve semmi hátrány sem származhat. Azaz nincs róla szó és a törvényjavaslat értelme szerint nem is lehet róla szó, hogy a nem-magyar anyakönyvbe beírt magas hivatalnok elvesztené állását csak azért, mert bekerült ily anyakönyvbe. Most vegyük azt a teoretikus esetet, hogy valamely állami hivatalban 30—50—60 százalék a tisztviselőknek kerül nem-magyar anyakönyvbe; ennek az az egyszerű eredménye, hogy az állami hivatal, mely egyúttal a magyarság egyetlen önzagatási szerve (mert népcsoporti autonómiája nincsen), lényeges részben, esetleg többségében nem-magyar hivatalnokokból fog állani. A nem-magyar eredetűek az utolsó évtizedekben mint asszimiláltak szolgálták a magyar állam esetleg döntő jelentőségű hivatalait; most pedig az új törvény alapján idegen anyakönyvbe írva

disszimilálódnak és tovább vezetik a magyar állam ügyeit. Talán nem túlozunk, ha ezt az „államalkotó magyar népcsalád“ öngyilkosságának tartjuk.

Mindezek olyan súlyos dolgok, hogy valószínűnek látszik, a törvényjavaslat hívei maguk sem voltak velük tisztában és meglepődének, ha hallanák, hogy ilyen rendelkezések húzódnak meg paragrafusaik közeiben, az elhallgatások és lakunák mögött. Viszont annak a kisebbségi szakembernek, aki oly szakértelemmel és ügyességgel állította össze a népcsoportokat és szabta meg azok funkcionálását, feltétlenül tudnia kellett, mi az, ami nincs kifejtve a javaslatban, de a bevett rendelkezésekből kétség nélkül következni fog és megvalósítandó lesz. Ő nagyon jól tudta, ha nem is írta oda, hogy a népcsoportonkénti képviselőválasztásból a nemzetiségi kúriák egy neme, azaz a magyar parlamenti egység megszűnése fog bekövetkezni. Azzal is tisztában volt, hogy a nemzetiségi anyakönyvek felállításából egyes államtisztviselők disszimilálása s így a minisztériumok, bíróságok magyar jellegének esetleges korlátozása, megszűnése is következni fog. Sok mindennel tisztában volt, amit kisebbségjogilag vagy -történetileg képzetlen ember nem vesz észre a tervezetben. Csak még egy ügy esetet említek, a felsőbb oktatását. A 4. §. szerint a népcsoportok önkormányzata alá tartozik a „közoktatásügy“, — így, minden korlátozás nélkül, tehát a főiskolai és egyetemi oktatás is. Azaz a délszláv, német, rutén főiskolák vagy tanszékek felállítása a népcsoportvezető dolga a rendelkezésére bocsátott államsegélyből és más forrásokból; ugyancsak ő választja ki a tanszemélyzetet, melynek magasabb grádusait, az egyetemi tanárokat az ő ajánlatára kell kinevezni (az „államfőnek“? a minisztériumnak?). Viszont a magyar „népcsalád“ egyetemi oktatását nem külön magyar autonómia intézi, hanem csak az állami hatóságok, melyekben részint önként disszimilált, részint a nem-magyar népcsoportvezetőktől kineveztetett nem-magyarok is tevékenykednek, azaz a magyarság még egyetemi (s középiskolai) oktatását sem intézheti oly teljes autonómiával, mint a nem-magyar népek. A törvénytervezet kisebbségi szakembere tisztában volt ezekkel a következtetésekkel és azt is bizonyára tudta, hogy ezen következtetéseknek igen könnyen útjába állhatott volna egy-két mondattal. Például a parlamenti következtetésnek azzal, ha biztosítja, hogy a népcsoportok képviselői személy szerint, nem kúriaként, működnek a parlamentben, vagy ha megszabja a szövegben, hogy az anyakönyvnek felállítására esetén bizonyos (és milyen?) államij központi hivatalokban mennyi lehet a disszimiláltak száma. Vagy hogy az egyetemi oktatás nem a népcsoportok, hanem az állam körébe tartozik. Ezek és hasonló kérdések ugyanis a kisebbségi irodalomban állandóan tárgyaltak és semmi fáradságba sem került volna ily rendelkezések felvétele a törvényjavaslatba. Hogy nem vétettek fel, abból láthatjuk, hogy ily óvóintézkedéseket a magyarság helyzetének biztosítására nem is tartottak szükségesnek.

Végül említsük meg a tervezet általános alapeszméjét. Ez a kisebbségi kérdésnek Magyarországon a morvaországi eredetű nemzeti kataszteren felépített népcsoportok közjogi állása útján való megoldása.

Abban nincs kétség a szöveg alapján, hogy a népcsoport nemcsak „jogi személy”, hanem közjogi alakulat is, vezetője választási okmányát egyenesen az Államfőnek (azaz a Kormányzónak) mutatja be (csak bemutatja, tehát a Kormányzó kénytelen lenne bármely személy megválasztását is elfogadni) és úgylátszik, kezébe teszi le esküjét a magyar alkotmányra. Működése, mely az „önkormányzati szerveket” irányítja, egy nemzetiségi miniszter felügyeleti jogának van alávetve, egyéb magyar hatóságnak nincs beleszólása dolgaiba. Ez a közjogi állás a népcsoportoknak bizonyára független életet biztosíthatna az „államalkotó” magyarságtól. Kisebbségjogi szempontból mindez igen szépen van felépítve, s a kérdés másik oldaláról, arról, hogy mennyiben egyeztethető össze a magyarság jogállásával és jogos kívánságaival, a fentebbiek után nem is szükséges többé szólnunk. Csak még két kérdést kell itt befejezésül említenünk. Az egyik, hogy tényleg „korszerű”-e az egész új berendezés, aminthogy annak minősítő készítői. A nemzetiségi kataszteren felépített népcsoportok mindenütt rövid életűek voltak, s ma már sem a morvaországi német-cseh, sem az 1910. évi bukovinai, sem az 1914. évi galíciai lengyel-rutén egyezmény nincs érvényben. Hasonlóképp vége van az észtországi kultúraautonómiának is. A kisebbségvédelemnek a törvényjavaslatban kifejtett elvei sehol a világon nincsenek életben és gyakorlatban, — „népcsoportok” ugyan vannak Szlovákiában és „népközösségek” Romániában, de primitív formában és elég egy pillantást vetni e két államban élő magyarság helyzetére, hogy láthassuk, ez a berendezés se nem „korszerű”, se nem alkalmas a kisebbségek védelmére és nyugodt életük biztosítására.

Már pedig erre valóban szükség van. Közismert dolog, hogy Trianon óta a kisebbségi kérdés mérgezte meg a dunai területek életét, s bár ennek a kérdésnek mi magyarok többnyire szenvedő tárgyai voltunk és vagyunk, mégis nekünk is hozzá kell járulnunk a bajokból kivezető utak felfedezéséhez. Ma is égetően időszerűek boldogult Jancsó Benedektől kezdve a Magyar Szemle minden kisebbségi szakemberének állandó ösztönzései, hogy gondolkodjunk, tervelnünk és cselekednünk kell annak érdekében, hogy évezredes sorsunk osztályosai, a testvérnépek újból haza találjanak és jól érezzék magukat az ősi környezetben. Tudjuk, hogy ezért a célért áldozatokat is kell hoznunk, de csak olyanokat, melyek 1. kielégítik a nem-magyar népeket, 2. nem nehezítik meg feleslegesen a mi életünket. A szóbanforgó javaslat olyan áldozatokat kíván, aminőkre a történet folyamán egy nép sem vállalkozott, s amelyek még hozzá ki sem elégítik azokat, akiknek érdekében hozatnának. Teljességgel elképzelhetetlen ugyanis, hogy a kataszteren felépülő népcsoport jogaival akármely nép megelégednék, mely Trianon óta bármily nehézségek közt, bármily nyomás alatt is, de területi elhatároltságban önálló, autonóm életet élt. A népcsoport-berendezéssel, amint ez a javaslatban olvasható, a magyarság sajátmaga alatt vágná a fát, de áldozatai értelmetlenek lennének. A kisebbségi kérdésnek sokféle megoldását képelték el eddig, s a magyar viszonyok között lehetetlenség minden nem-magyar népnek egyformán, ugyanolyan módon eleget tenni; az összefüggően települt népeket különben

sem lehet mással, mint a területi autonómia egy nemével kielégíteni. De még itt is egyéni kezelés, minden nép helyzetének és külön érdekeinek tekintetbevétele a fő, ami természetesen körültekintést és tapintatot igényel.

Ősi magyar politikai tehetségünk teljes hiányáról tennénk tanúságot, ha azt hinnők, hogy Nagy-Hungária népeinek egyesítésére és boldoggá tételére egyetlen eszközünk az 1905. évi morvaországi példának utánzása és az érdekelt népek megkérdezése nélkül való oktrojálása.

SZEKŰ GYULA

A MAGYAR BONIFICA INTEGRALE

SOKAT HALLUNK ÉS OLVASUNK azokról az óriási munkálatokról, amelyekkel Mussolini Olaszországa, mezőgazdasági termelésének emelésével, önellátását megszervezni, „búzacsatáját“ megnyerni igyekszik. A „Bonifica Integrale“, az integrális talajjavítás útján, a fasiszta kormányzat első n évében 3 és fél milliárd líra költséggel, 4,275.611 hektár terméketlen területen indította meg a termelő munkát, vagy emelte a termés hozamát olyan mértékben, hogy adott esetekben, az eladható bruttó termés növekedése a 100-ban megállapított kezdeti értékhez viszonyítva, a 2438-as indexet érte el és a hektáronként felhasznált kézimunka 100:208 minimumról, 100:3618 maximumra növekedett. A belterjes mezőgazdasági termelést, amelynél a bruttótermelés nagysága mindig egyenes arányban szokott lenni a munkaalkalmak szaporodásával) a „Bonifica Integrale“ avval igyekszik elérni, hogy nemcsak mocsarakat szárít és folyókat szabályoz, hanem állami feladatnak ismeri el a víz- és ármentesített területeknek a termelésbe való bekapcsolását is. Nem várja meg, míg a földtulajdonosok lassú fejlődés útján jutnak el a belterjes termelés színvonalára, hanem a lelkesített területeket, ha erre szükség mutatkozik, a földtani és agrokémiai tudomány segítségével termőképessé teszi, utakkal, csatornákkal bekapcsolja a forgalomba, államköltségen épített falvakat, tanyaközpontokat, tanyákat és csak akkor telepíti le a lelkesített területre elsősorban azokat a hegylakókat, akik ezen a földön mint idénymunkások keresték meg eddig szegényes kenyérüket, ha a telepítendő telepesgazda boldogulása új otthonában biztosítottak látszik.

Magyar ember szokása mindent ami idegen, megcsodálni, de arról, ami nálunk történik, nem igen veszünk tudomást. Szidjuk kormányainkat az „Átokcsatorná“-nál és más szabályozási munkáknál előforduló hibák miatt és megbámuljuk a maláriás mocsarak helyén épült Littoria, Pontinia városok alapítását, holott azon kellene csodálkoznunk, hogy egy Mussolininak kellett jönnie, hogy ezeknek a nagyvárosok tözsomszédságában terpeszkedő dögleletes mocsaraknak kiszárítása megtörténjék. Lehet, hogy túlságosan is jól sikerült nálunk némelyik víztelenítés, ez azonban onnan származik, hogy mérnökeinknek csak a víztelenítés volt a feladata. Ha a lecsapoláskor nemcsak a kiszárításra, hanem evvel egyidejűleg talaj javítási tervek elkészítésére is adtunk volna megbízást a földtani, agrokémiai és mezőgazdasági tudományokkal foglalkozó szakembereinknek, bizonyára elkerülhetők lettek volna azok a hibák, amelyek miatt annyi panasz és képviselőházi interpelláció hangzik el.

Az új olasz és a régi magyar telkesítést munkálatok között van még egy nagy különbség, ez azonban a magyar gazda dicséretét szolgálja, aki nehéz viszonyok között is helyt állott, amíg bírta. Az olaszok kategóriák szerint, a telkesítést munkálatok költségeit 92%-tól 75%-ig az állam terhére számolják el, tehát ezek a milliárdos terhek nem nehezednek emberöltőkön keresztül a telkesített földek régi, vagy új tulajdonosainak vállaira, hanem, minthogy a telkesítések költségeinek oroszánrészét az olasz állam vállalja magára, minden foglalkozási ág és jövedelem segít azok viselésében. Nálunk e munkák állami kölcsöneit, sokszor aránytalanul magas szabályozást, belvíz-rendezési adók és járulékok formájában az érdekelteknek kellett és kell még ma is törleszteni, ami bizony nagyon sok esetben okozta azt, hogy a tulajdonosnak meg kellett válnia a most már víztelenített ősi birtoktól.

Ezért tanuljunk az olasz „Bonifica Integrale“-tól és gondoskodjunk arról, hogy ha telepítünk, ne csak földet, hanem olyan termőképés földet

adjunk át az új telepesnek, amely a gazda verejtékes munkáját kellőképpen meg is hálálja. Ha nincs lecsapolni való mocsarunk, szabályozni való folyónk, marad a mi korunkra elég olyan munka, amely hasznos és sürgős, amely a többtermelést és a munkaalkalmak szaporítását szolgálja.

Az Alföld öntözési munkálatai csak egy lépés e téren. Igaz, óriási lépés, de az öntözővíz csak egy tényezője lesz a termelésnek és csak akkor számíthatunk nagy és állandó eredményre, ha majd az öntözéssel lépést tart az öntözött területek talajerejének fenntartását és javítását szolgáló eszközök megvalósítása és az elért eredmények állandó tudományos ellenőrzése.

Vannak területeink, amelyek öntözéssel nem adhatók vissza a termelésnek, de más módokkal és eszközökkel éppen olyan terméstoppletet lehetne elérni rajtuk, mint öntözéssel. Ezekről a talajainkról, még olyan intenzív munkálás mellett is csak olyan években lehet megfelelő termést betakarítani, amikor az időjárási viszonyok éppen olyanok, mint amilyent az a termés megkíván, amelyet termelni akarunk. Ilyenek szikeseink, amelyeknek jórésze megjavítható; ezeknek telkesítése gazdának, köznek egyaránt hasznára válnék. Szikeseink egyrésze állítólag mint legelő áll az állattenyésztés szolgálatában. Szerintem inkább idegenforgalmi célokat szolgál, a vadlibázás nemes sportjának hódolóit elégíti ki és költőinket ihleti meg gyönyörű leírásokra. Bármilyen szép dolgok is ezek, nem vagyunk elég gazdagok ahhoz, hogy a mai, minél több földet és kenyeret követelő világban megengedhessük magunknak az ilyen pazarlást. Nagyon drága mulatság az, hogy 30—40.000 holdakon az év legnagyobb részében „tikkadt szőcskenyájak legelész“-szenek ahelyett, hogy megjavított dús legelőkön nemes tenyészállatok találnák meg táplálékukat. Megengedhető-e, hogy boldog tanyaközpontok és tanyák sürgő-forgó népe helyett egypár felfordított kútágast tükrözzön vissza a délibáb? Nem volna-e jobb, ha, ahol „ma nincs egy árva fűszál a törzs közt kelőben“, sárguló búzatablákat ringatna a szél, cukorrépa és más ipari növények zöldje üdítene az egyhangú kopárság szemlélésében kifáradó szemet. Költőinket, természetrajongóinkat és vadászainkat is ki lehetne elégíteni, ha meg nem javítható szikeseinken nemzeti parkokat létesítenénk, ahol megmutathatók majd az utókornak, milyen volt a Puszta akkor, amikor még nem volt szükségünk minden talpalatnyi földre. Szabad-e megengedni azt a fényűzést, hogy amikor százezrek várják türelmetlenül azt a pár hold földet, amelyen megvethetik lábaikat, amikor minden hold földre szükségünk van, ezek a területek bíbicek és vadludak tanyái legyenek? Sok ilyen terméketlen, vagy keveset termő földünk várja, hogy bekapcsolják a munkát adó és kenyérral fizető területek sorába. Ezeknek a telkesítésével gyorsan nyomába léphetünk az olasz talaj javítási munkálatoknak, a „Bonifica Integrale“-nak.

Szikeseink meszezéssel, digózással javíthatók meg. Tudjuk, hogy a könnyen megjavítható szikések nem egyebek, mint nátriummal túltöltött mennyiségben telített talajok. Az ilyen talaj tulajdonsága, hogy nehezen művelhető, nedves időben kásaszerű feneketlen tömeggé válik, száraz időben sziklakeménységüvé tömörül össze. Amúgy az eke elsüllyed, emígy meg nem tud behatolni a földbe. Ha a talajban lévő nátriumot mésszel kicseréljük, a földet művelhetővé tesszük, mert a mesterségesen megszorított mésztartalom a talaj szerkezetét megváltoztatja, szellőzést lehetővé teszi, a talajbaktériumok elszaporodását elősegíti. Meszezni lehet úgy, hogy a talaj felszínére egy cukorgyári terméket, a méssziszapot vagy más mésztartalmú anyagot olyan mennyiségben és vastagságban teregetünk el, amilyen mennyiséget a szikes, megfelelő talajelemzés eredménye szerint megkíván. Ez a szikések megjavításának legegyszerűbb módja. Ezt a műveletet azonban megnehezíti a mésztartalmú anyagok ára, a vasúti fuvar és egyéb költségek, mert elég nagy tömegek felhasználásával kell egy-egy hold megjavításánál számolnunk és az a körül-

mény, hogy ezt az anyagot legtöbbször távoli vasútállomásról, rossz utakon kell Őszi időben szállítani. A meszezés másik módja a digózás, amelyet Tessedik Sámuel már ezelőtt 160 évvel ismertetett és alkalmazott. Ugyanis majd minden szikes föld alatt különböző mélységben és vastagságban mésztartalmú márgaréteg található. Ha ez a réteg elég vastag és nincs túl mélyen, valamint, ha elég meszet tartalmaz és nátriumsókban nem gazdag, akkor kibányászhatjuk és ráhordva a megjavítandó földre ugyanazt a hatást érhetjük el, mint amelyet a távolról hozott más mésztartalmú anyaggal elérhetünk. Digózást azonban nem lehet minden szikesen alkalmazni. Jó Tessedik Sámuel, a digózás atyamestere is tiltakoznék a hebeburgya segítség ellen. Minden digóföld több vagy kevesebb mértékben tartalmaz meszet, amely a káros nátrium kicserélésére szolgál. Minden szikeshez több, vagy kevesebb mész szükséges: a mennyiség meghatározása az agrokémikus feladata. Nincs minden szikes alatt használható digóföld, vagy nincs olyan mélységben és rétegben, hogy a kibányászás kifizetődjék és végül vannak szabad nátriumsókat tartalmazó szikesek, amelyeket a rendelkezésünkre álló eszközökkel a tudomány mai állása szerint nem lehet, vagy csak rendkívül nagy költséggel lehet megjavítani. Minden fillér, amit az ilyen föld megjavítására pazarolunk nemcsak elveszett, de megsemmisíti a megjavítható szikeseink teljesítésébe vetett hitet és vállalkozói kedvet. A szikesek megjavítása tehát csak olyan állami munka lehet, amely tudományos intézeteink bevonásával, azok felvételei és tervei alapján, szoros felügyeletük alatt hajtható végre.

Százezer holdakra rúgnak az olyan területek, amelyeken valamikor mocsarak terültek el és a lecsapolás által csak annyira javultak meg, hogy savanyú, gyenge minőségű széna terem rajtuk, vagy sülékény legelőként használhatók. Az ilyen területek szénáját, amilyen például a Hanyság mélyebb részein termett, azelőtt 25—30 évvel jól lehetett értékesíteni. A nagyvárosok lóvonatainak, omnibuszainak és fuvarosainak fogatolásához szükséges lovakat és a monarchia lovasezredeinek lovait evvel az elég gyenge minőségű szénával tartották és az minden mennyiségben eladható volt. Az autóbuszok, villamos vasutak és teherautók, valamint a gépesített hadseregek korában ezek a területek elvesztették jövedelmezőségüket és az itt termelt széna csak külterjes állattartás takarmányául szolgálhat.

Az Eszterházy hercegi uradalom egyik nagy gazdaságának hanyagsági területeiből a rendelkezésre álló tőke, a vezetők tudományos felkészültsége és szakértelme olyan területeket változtatott Kánaánná, amelyeken azelőtt csak néhány pákász és nádvágó találta meg nyomorúságos megélhetését. Ma munkáskezek ezrei jutnak kenyérhez és a megjavított terület bőven fizeti vissza azt az összeget, amibe a telkesítés került. Itt a talaj tőzegrétegét és az alatta lévő agygréteget mélyítő (rigói) ekékkel felszínrehozták, a tőzeg elkorhadását elősegítették, siettették, elégették vagy leszedték, a korhadó növényi alkatrészeket fölösen tartalmazó laza talajt elkeverték a felhozott nehéz agyaggal, a fölösleges vizet lecsapolták; ahol kellett alagsöveztek, árkoltak vagy feltöltöttek, szivattyútelepeket építettek és ahol eddig csak nád és káka termett, ott ma kenyér és az ipari növények minden fajtája dús termést ad és a savanyú hanyiszéna helyett tenyésztés- és hizóállatok ezrei értékesítik tej, sajt, vaj és hús alakjában a legjobb mesterséges takarmányokat. Amit Eszterházyék meg tudtak csinálni, azt meg lehetne csinálni a Hanyságban másutt is és más kiszáritott tőzeges mocsárterületeken is, ha meglenne hozzá a tőke és a szükséges közös elhatározás, mert a munkáskéz és szakértelem nem hiányzik hozzá...

Nagy területeket foglalnak el homokos buckás tájaink, ahol alig-alig tengeti életét néhány sovány birka. Ha Ausztrália közepén lehetett artézikutak segítségével a sivatagból dús legelőket elővarázsolni, nem ütközik lehetetlenségbe, hogy ezt mi is megcsináljuk. Ha pedig értől a mélyen fekvő víz miatt nem lehetne szó, Kecskemét környékéhez hasonlóan gyümölcsös csemegeszőlő-kultúrák boríthatnák be ezeket a kietlen, sivár tájakat,

ha itt először talajjavítási, homokmegkötési és vízellátási munkálatokat végeztetnénk és a földet olyan egységekben és berendezésekkel bocsátanók dolgoz magyar kertészeink keze alá, hogy azok minden munkaenergiájukat kert- és szőlőgazdaságuk beállítására és ápolására fordíthatnák. Ha a telepesnek a nehéz, kezdő éveken át nyomorúságos kunyhóban a megélhetés gondjaival kell küzdenie, hogy mindennapi kenyerét előteremthesse, hogy házát felépíthesse, ha folyton rettegnie kell, hogy meg nem gyökerezett ültetvényét egy szélvihar idő előtt megsemmisíti, nem végezhet olyan munkát, amely neki és a köznek hasznára válhat.

Nagy eredményeket lehetne elérni a legelőjavítással, ami szintén talajjavítás, telkesítés. Ha abban az irányban, ahogy a Zöldmező-szövetség és az állami akciók haladnak, sokkal gyorsabb tempóban indíthatnánk meg a legelők és rétek hozamának emelését és a mesterséges takarmányok termelését, akkor óriási területeket tudnánk a termelőknek átadni. Az ország legnagyobb részében ugyanis a legelők nem egyebek, mint a legelő állatok sétahelyei és csak arra jók, hogy az állattulajdonosokat abba a kényelmes tudatba ringassák, hogy azok ott megélnek. Ezekben a legelőkön a tavaszi kizsendült fűvön a nyári koplaláshoz, az őszi nedvességgel megújult legelőn pedig a téli szalma és kukoricaszár „takarmányozáshoz“ szereznek némi erőt. Az állattartásnak ez a módja sem a tulajdonos, sem a köztermelés szempontjából nem kívánatos.

Minden talajjavítás olyan munka, amelyet csak nagyon kis területeken (kertekben) vagy összefüggő nagy területeken lehet úgy foganatosítani, hogy a befektetett költség kamata felül ne haladja a telkesített föld hozadékát. Eddig majdnem minden nagyobb szabású talajjavítást uradalmi területen végeztek, mert csak nagyobb területek alkalmasak ilyen munkálatokra. Kisemberek földjeinek parcellahatárai minden telkesítést megakadályoznak vagy túlságosan megdrágítanak.

Nagyobb kiterjedésű szikes, tőzeges, buckás területek telkesítésének, ha azok több tulajdonos, vagy akár közbirtokosság kezében is vannak, két fő akadálya van.

Az első a magyar ember idegenkedése minden szövetkezeti munkától. Azok a nagy szövetkezetek, amelyek ma működnek, bármilyen elismerésre méltó és közhasznú tevékenységet fejtenek is ki és bármennyire szükségesek is, mégsem abban az értelemben szövetkezetek, mint azt a szövetkezés eszméje megkövetelné. A fő szövetkezeti részjegyző majdnem mindenkor az állam, a szövetkezeti tagok csak szükségből és kényszerből jegyeznek részjegyeket. A hitelszövetkezetnél akkor, ha kölcsönre van szükségük és a folyósított összegekből a részjegyek árát levonják, a termelő és értékesítőszövetkezeteknél, ha terményeiket más úton nem értékesíthetik. A magyar ember idegenkedik minden szövetkezéstől, aminek az oka nem annyira a szövetkezetek vezetésében, mint a magyar ember egyéni munkájának szeretetében, valamint termelési és értékesítési szabadságának és függetlenségének féltékeny őrzésében keresendő. Tudja, hogy munkaerejét legjobban akkor fejtheti ki, ha magának dolgozik, értékesíteni is legjobban úgy szereti terményeit, ha azonnal teljes egészében megkapja árujának értékét; minden utólagos elszámolástól, bizományi értékesítéstől irtózik, még ha az legtöbbször előnyére szolgál is. Így pl. 50 ember soha sem szed le szabad akaratából szövetkezeti úton, tehát közös munkával 50 hold tengerit. Azonnal felosztják és mindenki a maga egy holdját szedi le. Egyetlen szövetkezeti munka az aratás és cséplés, de erre sem szabadakaratból, hanem a munkaadó kényszerítése folytán szoktak rá.

Első munka lenne tehát a szövetkezésre való készség felébresztése azokban a tulajdonosokban, akik birtokolják azt a területet, amelyet talaj-

javitással lelkesíteni akarunk, mert ezt a munkát másképpen, mint szövetkezeti alapon nem lehet megoldani.

Minden többkézen lévő terület telkesítésének második akadálya az, hogy a telkesítési terveket elkészítő mérnök, földtani és agrokémiai szakember, nem ragaszkodhatok a magántulajdon parcellahatáraihoz, őket tisztára és kizárólag csak a helyrajzi adottságok, a földtani felvételek és agrokémiai vizsgálatok irányíthatják.

Vegyük sorra a különböző megjavításra váró területeket, miért lehet azokat csak egyesítve telkesíteni.

Az olyan szikeseket, amelyen több kisbirtokos földje párhuzamos szalagokban terül el, csak esetleg a legdrágább módon, meszezéssel lehetne megjavítani, amikor is minden szekér javítóanyaggal az egész földet hosszába kellene összevágatni olyankor, amikor még az úton sem igen lehet az ilyen vidéken közlekedni.

A digózásnak is ugyanez az akadálya, noha ennél a módnál elesik a vasútról való fuvarozás. A digóföld kevesebb mésztartalma azonban nagyobb tömeg szállítását igényli a parcella hosszában akkor, mikor az kásaszerű kátyút alkot. Ha a szállítást meg akarjuk rövidíteni, akkor a parcellákban újabb meg újabb anyagödröket kell nyitni a digóföld kitermelésére, ezek az árkok pedig a keskeny földszávok későbbi megmunkálását teljesen lehetetlenné tehetik. Nem minden szikes alatt van használható digóföld, azaz nincs benne mindig annyi mész, amennyi a kibányászást érdemessé teszi és nincs mindig olyan rétegben és mélységben, ahonnan kibányászható volna. Ilyen esetben egyesek földjét fel kell áldozni másokénak megjavítására, ez az áldozatkészség azonban magán-egyezséggel alig, vagy csak nagyon drágán lenne elérhető. A szikesekről le kell vezetni a vizet, ami árokrendszert, csatornát kíván, ezeknek pedig a hajlatokhoz és nem a parcellahatárokhoz kell alkalmazkodniok s így legtöbbszörre megváltoztatják az utak irányát, hidakat és áterezeket igényelnek. Lesznek területek, amelyeket legolcsóbban egy egyszerű mélyítő gőzekezántással lehetne javítani, amikor előzetesen elkészített, részletes földtani felvételeknek keil a mélyenjáró gőzekét irányítani, hogy az elérhető mélységből a szükséges digóföld a feltalajra kerüljön és ott elkeverhető legyen. A gőzeke pedig nem dolgozhatik kis parcellákon. Más területeket csak messzebről hozott digófölddel lehetne megjavítani; ebben az esetben elkerülhetetlen a kotrógéppel való digóföldkitermelés és a kitermelt földnek hordozható vasúton való helyszínrészállítása. E munkálatok különleges szakértelmet és egységes vezetést kívánnak, mert csak így lehet azokat olyan költséggel elvégezni, amely nem haladja felül a telkesített föld értékgyarapodását.

A lápiföldek és tófenekék szántóföldd, vagy szelídszénát termő rétekké való átalakítását is csak úgy lehet végrehajtani, ha a mérnök, agrokémikus és gazda kezét itt sem kötik meg a parcellahatárok. Az ilyen földeken most egyik-másik tulajdonos takarmányrépával próbálkozik, fűzet telepít, vagy káposztát termel s így még a közös legeltetést is megakadályozza, pedig a tipratás némiképpen javítaná a laza talajt. Semmi nehézséggel sem járna az ilyen területek megjavítása, mint a szomszédos Eszterházy-uradalomé, ha erre a tulajdonosok szövetkeznének. Bárkinek földjét meg lehet javítani a mérnöki, talajkémiai és gazdasági tudományok segítségével, ha erre a tulajdonosok összefognak és az állam is segítséget nyújt. Egységesen megoldott telkesítés után az újra felosztott területen megindított termelés is csak úgy lesz fenntartható, ha a telkesítésre szövetkezett gazdák együtt maradnak és a közös cél érdekében létesített berendezéseket közös erővel fenntartják. Ellenkező esetben a megjavított területből idő előtt ismét az lesz, ami volt, hány, mocsár.

Ugyanez áll a homokbuckás területre. Az artézivizes öntözésnél a lejtést és a kutakra alkalmas pontokat nem befolyásolhatják a parcellahatárok. A homok megkötésére szükséges akácerdősávok kitűzését a szélirány és nem

a tulajdonhatárok határozzák meg. A buckákon létesítendő kertgazdaságok, szőlők és gyümölcsösök területeinek a táj adottságaihoz kell alkalmazkodniok, ez pedig csak új felosztással érhető el.

Ha tehát akár a szikesek, akár a lápiföldek vagy homokbuckák telkesítését határoznák el, első és elengedhetetlen feltétel egy-egy nagyobb, megjavítandó terület földtulajdonosainak érdekszövetségbe, szövetkezetbe való tömörítése, amelynél, úgy mint a tagosítást eljárásnál, ha a tulajdonosok bizonyos százalékiul a talajjavítás mellett határozza el magát, a hozzájárulást a többire nézve is kötelezővé kellene tenni. Ezenkívül alá kellene vetniök magukat annak, hogy a talajjavítás végrehajtása után földjeiket esetleg nem a régi helyükön és nagyságban kapnák vissza, hanem a megjavítás és értégyarapodás, valamint a helyrajzi viszonyok mérlegetésével, ugyancsak a tagosítást eljárásnak megfelelően kiosztva. Mindez persze csak a legpártatlanabb és a néppel melegen rokonszenvező közigazgatás segítségével valósítható meg.

A talajjavítás és telkesítés komplikált, sok vizsgálatot és előtanulmányt igénylő munka. Csak akkor szabad hozzáfognunk, ha a tulajdonosok elhatározása után, a talajtudósok gondos vizsgálata, talajfölvételei eredménnyel kecsegtetnek és a talajjavítás tervei úgy a talaj összetételének megváltoztatása, mint a telkesítés hidrográfiai tekintetében is elkészültek. A minden részletre kiterjedő terv alapján, a gazdasági év befejeztével a telkesítésre kijelölt területen megszűnnének a közbeeső határok és a talajjavítás munkálatai kezdetüket vennék. Ezeknek a következő év tavaszára lehetőleg el kellene készülni. Nagyobb földmozgósításokkal, pl. digózással járó telkesítésnél, egy év kiesnék a termelésből, mert a földnek pihenni, ülepedni kell. Az ezt követő évben sem volna célirányos az egyéni gazdálkodást megkezdeni, mert fontos volna a telkesítés sikerét ellenőrizni, hogy az esetleges hibákat ki lehessen javítani, ami csak kísérleti úton volna megállapítható. A központi kezelésre átmenetileg azért is szükség volna, mert a megjavított földek értékének meghatározása, mindenki megnyugvására, csak így állapítható meg. A közösen központilag megjavított földek jövedelme csökkenthetné a telkesítés költségeit. Még megfelelőbb volna, ha az állam, vagy e célra alakuló szerv feladatává tennék nagyobb terméketlen, de megjavítható területeknek összevásárlását vagy kisajátítását. E területek azután telkesítve és megfelelő berendezésekkel ellátva kerülhetnének a megjavítás és berendezések értékének megfelelő áron a telepések kezére. Kétségtelennek tartom, hogy ha az ilyen telkesített területek több évi adómentességet élvezhetnének, nagyon sokan határoznák el magukat a telkesítés végrehajtására. Az állam csak nyerne, mert a telkesítendő területek, úgylis legtöbb esetben földadómentesek, vagy csak a legalacsonyabb kategóriába vannak sorozva, a terméstopplett pedig a nemzeti jövedelmet lényegesen növelné.

Egy pár értékesítő és beszerző szövetkezet kivételével, valamennyi szövetkezetünk bankügyletek lebonyolításával és kölcsönök folyósításával, állami hitelakciók elosztásával foglalkozik. Nagy szükség volna tehát hazánkban egy olyan szövetkezetre, amely a meglévőkötől eltérően, csak mezőgazdasági műszaki feladatok megoldására vállalkoznék. Ha egy szövetkezet alakulna, vagy egyik szövetkezetünk olyan műszaki szövetkezetté alakulna át, amely minden közérdekű és magánérdekű műszaki vállalkozásban, építkezésben, telkesítésben, mezőgazdaságok iparosításában, mezőgazdasági gyáripari szövetkezetek, cukorgyárak, keményítőgyárak, konzervgyárak, kendergyárak alapításában tervek elkészítésével, építkezések kivitelével, ezek műszaki ellenőrzésével a mezőgazdasági termelés segítségére lenne, nagy és hézagpótló munkát végezne, amelynek már régen hiányát érzi a magyar termelés.

Megengedem, ehhez milliók kellene, de olyan milliók, amelyek mennyiségben távol állanak azoktól a millióktól, amelyeket a mezőgazdasági talajjavítás érdekében az olasz „Bonifica Integrale“ felhasznál. És a milliók többszörösen visszatérülnének azzal, hogy a termelést olyan területek bekapcsolásával emelnők, ahol eddig alig termett valami és olyan területeket tennénk telepítésre alkalmasakká, amelyeket nem vennénk el senkitől sem, vagy amelyeknek elvétele alig okozna veszteséget azoknak, akiktől elvonjuk, mert nekik is alig hozott jövedelmet.

CSIKVANDI ERNŐ

AZ AMERIKAI BEAVATKOZÁS KÉRDÉSE

AKÉRDÉSRE, ha előbb nem is, Rooseveltnél június 10-i beszéde után, amelyet néhány órával Olaszországnak a németek oldalán történt beavatkozása után mondott el, a felelet csak a leg-határozottabb igen lehet. De ennek az igennek, legalább eddig, lényeges megszorításai és korlátozásai vannak. A június 10-i elnöki beszéd semmi változást nem jelentett az Egyesült Államoknak az európai háborúval szemben elfoglalt álláspontján, mert hiszen a beszédből világosan kitűnik, hogy az elnök semmiesetre sem gondol formális hadüzenetre és hogy az Egyesült Államoknak csak anyagi erőtartalmait ajánlja fel a szövetségesek megsegítésére.

Lényegében nem változnék meg ez az állásfoglalás még akkor sem, ha a június 10-én felajánlott kötelezettségeken túlmenőleg Amerikából nemcsak repülőgépeket, hanem a repülőgépekhez személyzetet is küldenének a szövetségesek megsegítésére. Sőt még akkor sem, ha amerikai hadihajók sietnének a szorult helyzetbe került nyugati demokráciák támogatására. Rooseveltnél politikája kezdettől fogva ez volt: háborúig elmenőleg — valahogy így lehetne kifejezni az alig lefordítható *short of war* kifejezést — minden támogatást megadni a testvérdemokráciáknak, de semmiesetre sem követni el még egyszer a Wilson elnök által 1917-ben elkövetett hibát. Az elnök tehát szilárdan kitart a mellett az elhatározása mellett, hogy amíg a döntés rajta múlik és a felelősséget ő vállalhatja, amerikai expedíciós hadsereg nem kel át az óceánon Európába. Nem jelenti ez azt, hogy ha a szükség úgy hozza magával, az Egyesült Államok ne sietnének légi hadseregükkel és haditengerészetükkel is a bajba jutott európai demokráciák megsegítésére. Természetesen új helyzet állhatna elő, ha az amerikai légi hadseregnek és hajóhadnak az európai csatatereken és tengereken való megjelenésére Németország és Olaszország Washingtonba küldött hadüzenettel válaszolna. Ilyen lehetőségekről a június 10-i beszédeben még nem volt szó, de könnyen elképzelhető, hogy a hadihelyzet gyors átalakulása hetek vagy hónapok alatt, tehát már ezen a nyáron ilyen vagy ehhez hasonló eseményeket fog előidézni.

Az Egyesült Államok külpolitikáját az európai háború lehetőségével, majd magával a háborúval szemben elfoglalt álláspontját, attól kezdve, hogy a washingtoni Fehér Ház ura lett, Rooseveltnél elhatározásai és személyiségének minden más befolyást kizáró, vagy felette végül is diadalmaskodó súlya szabta meg. Ma már mint történelmi tény meg lehet állapítani, hogy, Európát is beleértve, a felelős helyen lévő államférfiak közül egyesegyedül ő volt az, aki, ha előbb nem is, de 1936 nyaratól kezdve, a spanyolországi polgárháború kezdete óta praescientia-szerű bizo-

nyossággal hirdette és vallotta, hogy a fegyveres összeütközés az európai demokráciák és a tekintélyállamok között elkerülhetetlen.

Egyébként azt a három esztendőt, amely az imént említett időpont, a spanyolországi polgárháború kezdete és a háború kitörése között eltelt, az Egyesült Államok külpolitikájának fejlődése szempontjából három, nem egyenlő hosszúságú időszakra lehet felosztani. Az első időszak 1938 őszeig, a müncheni értekezletig tartott. Ez alatt a két esztendő alatt Roosevelttel irányításával egészen egyöntetű vélemény alakult ki az Egyesült Államokban arra vonatkozólag, hogy milyen álláspontot kelljen elfoglalniok, ha a német nemzeti szocializmus hatalomrajutása óta minden újabb válsággal fenyegetővé váló európai háború egyszer megindul. Pozitívum ebben az állásfoglalásban az volt, hogy az Egyesült Államok rokonszenve feltétlenül a demokratikus államok oldalán van és támogatja is őket. Negatívum, hogy pénzügyi és gazdasági téren Amerika nem követi el még egyszer az 1914—1918-as világháború hibáit, főként pedig nem küld át Európába expedíciós hadsereget, tehát teljes mértékű hadviselőfélként semmiesetre sem avatkozik bele a háború folyásába.

Ennek a politikának a kereteit alkotta az európai államoknak a kölcsönnyújtást megtiltó Johnson Act és a semlegességi törvény. Roosevelttel és azok, akik többé-kevésbé tisztában voltak az európai erőviszonyokkal, jól tudták, hogy ez a két törvény annyira izolálja az Egyesült Államokat Európától, hogy hathatós segítséget ilyen akadályok mellett alig lehetne nyújtani a demokratikus nagyhatalmaknak, ha a szükség úgy kívánja. De a semlegességi törvény megváltoztatásának szükségességét ekkor még korai lett volna sürgetni, a kölcsönt megtiltó törvény pedig máig is változatlanul fennáll. Ez azért van, mert a nyugati szövetségesek bőséges dollártartalékok felett rendelkeznek, sőt ha végzetes hibát követtek el a háború első nyolc hónapjában, ez éppen az volt, hogy dollártartalékaikat idejében nem változtatták át Amerikában rendelt és előállított hadianyagokká, elsősorban repülőgépekké.

Münchennel kezdődött meg az imént jelzett három időszak közül a második és tartott a következő év március közepéig. Ekkor már kevésbé volt egységes az amerikai állásfoglalás. Maga az elnök helyeselte Chamberlain politikáját. Még diplomáciai beavatkozásra is vállalkozott, egyrészt Berlinbe és Prágába küldött üzenettel a berchtesgadeni és godesbergi találkozó kudarcá után, másrészt azzal, hogy Mussolininál közvetlenül interвениált a Münchenben összeült négyhatalmi találkozó megrendezése érdekében.

Az amerikai közvéleményben a müncheni eseményekre a visszahatás erős visszatetszésben nyilvánult meg. Ostoba és értelmetlen „házi viszálynak tekintették Amerikában az egész szudétánemet-kérdést. München adott a legnagyobb ösztönzést annak a minél teljesebb elszigetelődést sürgető amerikai politikának, amelynek leghűségesebb kifejezőjévé az átlagos amerikai felfogást legtisztábban képviselő szenátus többsége lett. Borah szenátor állott ennek az izolacionista csoportnak az élén. ő, mint republikánuspárti, politikailag is szemben állott az elnökkel. Ekkor még kevésbé, de egy félév múlva, Csehszlovákia szétesése és Prágának német kézre kerülése után, Roosevelttel és Borah, mint két véglet állott egymással szemben az amerikai külpolitikában. Nemcsak a teljes elszigetelődés és a bizonyos feltételekhez kötött beavatkozás kérdésében, hanem abban is, hogy az elnök ettől az időtől kezdve már majdnem kísérteties pontossággal megmondta az európai háború kitörésének időpontját, míg Borah, a washingtoni külügyi minisztérium, a State Department követi jelentéseken alapuló értesüléseivel szemben saját külön megszervezett hírforrásaira hivatkozva, makacs következetességgel

kitartott a mellett a felfogása mellett, hogy az európai háború kitörésétől belátható időn belül nem kell tartani.

A Münchentől Prágáig tartó időszakban más tekintetben is lényeges eltérések következtek be az amerikai külpolitikában. A párizsi gyilkosságnak, melynek áldozata a párizsi német követség fiatal attaséja volt és amelyet megtorlásképpen Németországban nagyarányú zsidóüldözések következtek, gyors visszhangja támadt az Egyesült Államokban. Az elnök november 13-án Hugh Wüson, az Egyesült Államok követét Berlinből jelentéstételre visszarendelte; utána néhány nappal Hitler Németország washingtoni követének, Hans Dieckhoffnak a visszahívásával felelt. Egy hónappal később Harold L. Ickes, belügyi államtitkár heves németellenes támadásai még élesebb németellenes irányt adtak az amerikai külpolitikának. Annyira, hogy a következő három-négy hónapon át az Egyesült Államok sokkal tevékenyebb németellenes külpolitikát folytattak, mint Nagy-Britannia és Franciaország. Itt a novemberi németországi eseményeket kevésbé vették tragikusan és, ha minden különösebb meggyőződés nélkül is, mind Neville Chamberlain, mind Daladier kitartottak a müncheni „kibékülési politika” mellett. Ebben az időben az Egyesült Államoknak még külön okuk is volt arra, hogy külpolitikájukban megerősödjék a német- és olaszellenes irány. Limában, Peru fővárosában 1938 decemberében tartották meg a pán-amerikai kongresszust. Olasz és német ügynökök a kongresszus tanácskozásai alatt mindent elkövettek, hogy a dél- és középamerikai köztársaságokat az Egyesült Államok ellen hangolják. Erőfeszítéseiknek pillanatnyi sikere nem volt. Az Egyesült Államokbeli delegációk vezére, Cordell Hull végig a helyzet ura maradt és a tanácskozások eredményeképpen kiadták az öt pontból álló limai deklarációt, amely szoros együttműködést hozott létre az Újvilág valamennyi köztársasága között. De azért a német és olasz ügynökök zavart keltő magaviseleté éles visszahatást keltett az Egyesült Államokban.

Prága után új fejezet nyílt meg az Egyesült Államok európai politikájában. Angliában 1939 március 15-e után napok alatt végbement az a nagy fordulat a brit külpolitikában, amelyet Sir Normann Angel a modernkori történelem legnagyobb diplomáciai forradalmának nevez. A brit vezetést, tudjuk, engedelmesen követte a francia külpolitika is.

Roosevelt elnök külpolitikájában különös visszahatást váltottak ki a prágai események. Bizonyos tekintetben ő vette át azt a szerepet, amelyet München előkészítésében és München után a brit miniszterelnök játszott a világpolitikában. Éppen azért, mert tisztábban látta mint bárki más, az elkövetkező világháború borzalmasságát, azt hitte, hogy ha a régebbi diplomácia merev szabályaival szakítva, valami közvetlen formában kísérel meg a közvetítést a szembenálló felek között, vállalkozása esetleg sikerrel jár. „Ha el lehetne hitetni velük, — mondotta állítólag két legközvetlenebb munkatársának Cordell Hull-nak és Welles-nek, mielőtt április 14-én elkiindította volna emlékezetes üzenetét Berlinbe és Rómába — hogy teljes őszinteséggel járunk el, a világ még mindig visszatérhetne a józan belátás követéséhez.” Ez a józan belátás — *common sense* — az elnök elképzelése szerint két dolgot jelentett: lefegyverzést és a nemzetközi kereskedelem akadályainak eltávolítását.

Roosevelt üzenetének végleges megfogalmazása előtt több ízben telefonon beszélt európai nagyköveteivel, főként Bullittal Párizsban és Kennedyvel Londonban. Biztatást vállalkozásának sikeréhez sehol nem kapott. Lehetetlenebb dolgot valóban alig lehetett volna elképzelni, mint lefegyverzést és a nemzetközi kereskedelem akadályainak megszüntetését Európában a múlt év tavaszán. De azért az elnök valami don-quiote-i

lelkességgel dolgozott napokon át a szomorú sorsra jutott üzenet megfogalmazásán és elküldésén.

Volt még egy másik kedvenc gondolata is Rooseveltnek ebben az időben, amellyel hite szerint el lehetett volna háritani a fenyegető világkatasztrófát. Azt hitte az elnök, hogy ha a kongresszus idejében megváltoztatja a semlegességi törvényt olyan értelemben, ahogyan ez a változás a háború kitörése után valóban megtörtént, nevezetesen, hogy a készpénz-jellegű fizetőeszközökkel rendelkező szövetségeseknek kedvezzen, ez visszaszorítja a tekintélyállamok, főként pedig Németország háborús indulatát és ezzel az ellene szóló tehertétellel Németország nem fogja vállalni a háború megindításának a kockázatát. Roosevelt ezt a következtetését kétségtelenül hamis praemissákra építette fel. De személyes tragédiája nem is ebben, hanem abban volt, hogy a szenátus, Borah és más, minden európai bonyodalomba való keveredéstől irtózó szenátorok érveire hallgatva, tudatos és kitaró obstrukcióval lehetetlenné tette, hogy az elnök a semlegességi törvénynek ilyen értelmű megváltoztatását a háború kitörése előtti hónapokban megtudja valósítani.

A háború kitörése után az izolacionista csoport befolyása megszűnt, vezérük, Borah szenátor még a múlt év őszén meghalt. A semlegességi törvény megváltoztatását a Kongresszus mindkét háza gyorsan elfogadta. De ettől eltekintve, lényeges változás az Egyesült Államok külpolitikájában mai napig sem történt.

A két nyugati szövetséges érthetetlen tétlensége csak a finn-orosz háború idején tűnt fel Amerikában. A norvégiai események az amerikai sajtóban és közvéleményben nagy visszahatást keltettek. Pittman szenátor, a szenátus külügyi bizottságának elnöke, egy héttel a német támadás után kijelentette, hogy ha a szövetségesek egy hónapon belül nem győznek Norvégiában, ez egyet jelent rájuk nézve a háború elvesztésével.

Még nagyobb megdöbbenést keltett az Egyesült Államokban, amikor kitűnt, hogy a szövetségesek mennyire nem használták fel a megváltoztatott semlegességi törvényben részükre kínálkozó előnyöket. Franciaországnak és Nagy-Britanniának aranyban, dollárkövetelésben és eladható értékpapírokban amerikai becslés szerint 8—10.000.000.000 dollár készpénztartaléka volt felhalmozva az Egyesült Államokban a háború kitörésekor. Ebből a háborúnak a norvégiai események kezdetekor történt meggyorsulásáig alig használtak fel valamit. A francia és brit vásárlási bizottságok hónapokat vesztegettek el lényegtelen technikai kérdések megvitatásával. Március végén az amerikai gyárak csak jelentéktelen számban szállítottak kész repülőgépeket Franciaország és Nagybritannia részére. Azóta ez az érthetetlen lassúság megszűnt, de mint a májusi és júniusi harctéri események igazolták, a francia és angol késedelmeskedés végzetes és könnyen jövátéhetetlen következményekkel járt.

Az utolsó két, két és fél hónap eseményei után az Egyesült Államok hivatalos külpolitikája és közvéleménye egyaránt tisztában van azzal, hogy ez a mostani háború a gyors elhatározások és gyors cselekvések háborúja. Ezért történhetett, hogy az elhatározásaikban és cselekvéseikben egyaránt sokkal lassúbb demokratikus nagyhatalmak kezéből kicsúszott minden kezdeményezés. Még a hollandiai és belgiumi német támadás előtt egyik amerikai publicista úgy jellemezte az európai hadi helyzetet, hogy a szövetségesek tanácstalanul rohannak Európának hol az egyik, hol a másik sarkába; örökös rettegés közben hol itt, hol ott várják az újabb német támadást. Közben a német nagyvezérkar kikezdhethetetlen fölényel dönti el és kénye kedve szerint irányítja a nagy mérkőzés további folyását.

Német győzelem lehetőségével, mint Pittman szenátornak az imént idézett nyilatkozata is bizonyítja, már a szövetségesek norvégiai kudarcra óta

számolnak az Egyesült Államokban. De arra vonatkozólag még nem alakult ki, természetszerűleg nem is alakulhatott ki egységes vélemény, hogy mi legyen az Egyesült Államok további politikája ilyen esetben és általában milyen következményekkel járhat a demokratikus hatalmak veresége és a tengelyhatalmak győzelme nemcsak az Egyesült Államokra, hanem egész Amerikára.

Ami a jelenlegi helyzetet illeti, mint cikkünk legelején jeleztük, Rooseveltnek az olasz hadüzenet napján elmondott beszéde azt bizonyítja, hogy lényegében nem változott meg az Egyesült Államoknak az európai háborúval szemben elfoglalt álláspontja.

MÁTHÉ ELEK

KIÁLLÍTÁSOK

LEHET-E egy gazdag kiállítási évről megszabott keretek között igazságos beszámolót tartani? Vájjon nem elkerülhetetlen-e az önkényesség, amellyel erre vagy arra a műre és művészre figyelünk, és kiemeljük a talán époly értékes társai közül? Nyugodt lelkiismerettel csak jegyzeteket írhatunk, beismervén ezzel tárgyilagosságunk fogyatékoságát és korlátait.

A magyar művészet mai állását bemutató keresztmetszetszerű kiállítások között első hely illeti meg a főméltóságú Asszony vezetésével létrejött „Magyar művészetért” tárlatot. Napjaink egész művészeti képét meg kellene rajzolnunk, ha a hű beszámolásra valamelyes igényt akarnánk tartani. Az irányzatok minden árnyalata szerepel itt, az idősebbek becsületes természetűségétől, az ifjabbak bátor célkereséséig. Koszta József, kinek sötét színekbe ágyazott harsány fehéreivel drámaivá tett mélységesen magyar tájképeit több más kiállításon is örömmel láthattuk, külön meglepetésben részesített parasztleánykás festményével. Az agg mester e művét méltán tüntette ki Gerevich Tibor rádióelőadásában „a kiállítás legszebb képe” jelzővel, mert az ecsetkezelés vad erejéhez, a színek mozgalmasságához különös bájjal társul hangulatának virágénekes, románcos gyöngédsége. Koszta mellett Rudnay képviseli sötétből feltűző színeivel és egyéni hangjaival a magyar festészet immár klasszikussá váló Munkácsy—Paál-hagyományait, míg a már több kiállításon feltűnt fiatal művészek, mint Bak János és Kun István, továbbfejlődéssel biztatnak. A neoklasszikus csoport — Molnár C. Pál, Medveczky Jenő, Kontuly Béla — a tiszta formák világába visz el. Világos rajz, kristályos szerkezet, néha lírai tónusokba ellágyuló hang, majd valami jellegzetesen modern fanyarság, máskor meg magasságokat követelő, de hűvös formalizmussal enyhített szelíd pátosz ötvözi e fiatal mesterek műveit. A Szinyei-Társaság kiállításán Molnár C. Pál egy háttaktját láttuk, a szép alakzatok világában megfagyott művészi érzékiségnek gyöngyházasan csillogó, szürkébe tompuló színekkel kifejezett példáját. Aba-Novák Vilmos nagy kifejező ereje néhány markáns képen vonta magára a figyelmet. A „Magyar művészetért” mozgalom kiállítását jól egészítették ki a keresztmetszetben dolgozó többi bemutatások, így a Szinyei-Társaság modern művészetünk felett tartott seregszemléje, a Nemzeti Szalón magyar tájat, várost és népet képekben felsorakoztató három kiállításának anyaga. (A három közül inkább csak az utolsó vált ki.) Majdnem mindegyik tárlaton gyönyörködhettünk Szőnyi István egy-egy újabb remekében, Esős dél-

utánjának meglepő, rálátásos kompozíciójában, Falusi köszörűsének lágy színvarázsában, Dunai hajósainak lila reflexekkel átfinomult víztükrében. Az előkelő lila szín ömlik el a nemes választékosságra törekvő Ernőd Aurél egyik legsikerültebb művén is, a Kukoricavágókon. Egry József újabb badacsonyi ditirambusait is láthattuk, de a legszebb élményt mégis egy régebbi művének, a „Balatoni pásztor“-nak újra kiállításával nyújtotta, melyen szokásos rózsálló színeit álmodó kékek mélyítik el. Csók Istvánnak is egy régebbi művében a vörös változatokban tobzódó nagyméretű „Víz-hordó lányaidban gyönyörködhettünk újra. Hogy emlékezhethénk meg csak röptében is a szobrászoknak — Pátzaynak, Medgyessynek, Vilinek, Abonyi-Grantnemek, Antalnak, Andrássy-Kurtának és a többieknek kitűnő munkáiról, akiknek Ids plasztikai műveiből is láthattunk egy finom kiállítást a Tamás-galériában. Az UME legutóbbi kiállításán a gyengén szereplő festőkkel ellentétben — közülük csak Ernőd magaslott ki — feltűnően jók voltak a szobrászok, a sommás plasztikájú Mikus Sándor s főleg Kocsis András, ki nagyvonalú klasszicitással nyúlt népi témáihoz.

Áttekintésünk kiinduláspontjához és vezérfonalához visszatérve, ki kell emelnünk a „Magyar művészetért“ kiállítás legnagyobb jelentőségét és valóban megnyugtató tanulságát: nem kell aggódni a magyar művészet jövőjéért, amíg a legmagasabb helyen is oly meleg szeretettel örködnek sorsa felett.

A hetvenkét éves korában, de fiatalos munkakedve teljében elhunyt Vaszary János emlékének Petrovics Elek rendezett szép kiállítást Almásy-Teleki Éva grófnő művészeti intézetében, a volt Emst-Múzeumban, hol a kiváló tárlatok ebben az évadban is egymást érték. Vaszary sok fordulatú ragyogó pályafutását, ha kisebb-nagyobb hiányokkal bár, de szemléletesen kísérhettük újra végig. Kezdetben előttünk áll a gondos természetutánzásra, alapos mesterségbeli megmunkálásra törekvő Vaszary. Ki sejthette volna meg e szorgalmas fiú művein az öregedő művész zseniális hevületét, gyorsírásszerűen összevonó rajzmódot? A fejlődés, ami idevezetett, lassú, de változatos volt. A természetes hűséggel visszaadott formák a napfény fokozottabb szerepeltetésével kezdtek megpuhulni, megérni a felbomlásra, végül a művész belső látomásai szerint gyúrja át az alakíthatóvá lágyult tárgyakat és embereket. A francia művészet mindinkább éreztette hatását, egész életén végig kísérte és új célok felé ösztönözte. Fürdő nőjének testén a finom szürke árnyalatokban, a bőrfelület morbid puhaságában, az impresszionista kompozíció elvei szerint a képkeret által elvágott szobalány alakjában már a franciás stílus fölényes elsajátítása mutatkozott meg. A háborús években eltávolodott ettől a fejlődési vonaltól. Fénypázmákban felragyogó színpadli jelenetein még eleven a kapcsolat az életörömtől átjárt francia művészetrel, de komor, sötét alapozású képek is következnek, ahol fekete mélységekből vad kifejező erővel gyúlnak fel a színek. A Cirkusz színpoltjainak rejtelmes csillámlásában, a Golgota szerkezetének egymásba vágódó átlóiban és tengelyeiben rendkívüli kifejező erő szólal meg. Aktkompozíciókat is festett, viharfelhős egek sűrű festékű hátterén villámfényszerű megvilágításban felvakító fehér női testeket. Egyik legszebb művét, a Crescendót sajnos, nem láthattuk, pedig e festményén, a sötétben gubbasztó és magabazárkózó, elmélkedő és hegedülő alakok mellett a magasság felé kigyózó, bágyadt fényeket sugárzó meztelen nő mai sóvárgással szólaltatja meg a festészet történetének azt az örök melódiáját, mely még Giorgione esetje nyomán olyan boldog és önfeledt idillként jelent meg. E művein Vaszary már elfordult a természetábrázolástól s belső látomásaira ügyelt. Úgy érezzük, ebben a korszakában lépett arra az útra, mely a legmagasabb csúcra vezethette volna. De örökké kutató szemei előtt hamarosan más,

könnyedebb ívelésű ösvény tűnt fel. írásaiban Vaszary szeretettel foglalkozott a népszerűség elvével. A Stílusról írt, melynek egyszer be kell köszöntenie, hogy mindent ünneppé varázsoljon. A stílus le is szállt hozzá s képei ettől kezdve valóban az ünnepek szakadatlan sorát jelezték. A párizsi mulatók hús-, selyem- és fényképrázatai, a divatos strandok könnyedén pogány gráciája, a Dunaparti korzó elegáns sütkérezései, az élet sziporkázó vetületei jelentek meg művein. Ragyogó ünnep mindenfelé, a stílus hibátlanul virtuóz, de a stílus, a forma, a látszat mintha néha majdnem megölte volna a művészi tartalmat. Ez a híg festékekkel dolgozó, rajzos és röpke előadási mód Dufyre emlékeztet, de Vaszary szenvedélyesebb, dinamikusabb a franciánál. A mai modem világot akarja ekkor formában, színben, fényben — mint ahogy ezt már régebben megírta — egyre változó kaleidoszkópjába idézni, „a nagyváros lázas lüktetésével, hervadt idegembereivel, emberraktáiraival, szomorú vígságával, gyászos nagyszerűségével.“ Azonban távolról sem kell a soroknál valami szociális állásfoglalásra gondolni, mert mire ez a program megvalósult, a művész túlárado életöröme minden árnyat megtarkított. A sokféle szín mind csak dekoráció és a modemül tépett hangok is témakörének ritmusát teszik hódítóbbá. A harsány színeket ekkor merészen dobja egymás mellé, ellentétjükkel szinte plakátszerű hatást ér el. Színei már-már rikitanak, de Vaszary nagy kultúrája és merész, de tévedhetetlen ízlése játszi szerrel hangolja össze őket. Páratlan művészi bravúrájának remeke a „Parkban“ című festmény. Zöld alapra könnyedén felvázolt néhány alak, a fák karcsú, kecses vonala, itt-ott felvillanó színpoltok, végtelenül egyszerű mindez és mégis milyen mestermű született meg röpdéső ecsetje nyomán! Rózsákból, tulipánokból, azaleákból, peóniákból, dáliaiból csodálatosan dekoratív csokrokat állít össze. Számára az élet épp öreg korára szakadatlan ünneppé és gyönyörűséggé vált.

A sokfordulatú pálya utolsó kanyarulatánál, mielőtt a virágos rétek végkép eltűntek volna szemei elől, Vaszary csak élvezni tudta a világot. A nagy kereső és kutató a művészet értelmét a szép és haszontalan dolgok csodálatában találta meg. A virágokat mindennél jobban szerette. Néhány órával halála előtt kertészének még rózsafák oltására adott utasítást. A végnek ezek a mosolygós órái méltók voltak ahhoz a művészhez, ki túl a hetvenen érezte legjobban, milyen égi derű illik az ifjúsághoz.

Az évad másik művészarcképén, mely szintén egy gyűjteményes kiállítás során bontakozott ki, a Bernáth Aurélién a festészet rejtlemesebb mélyéből felcsillámló színek tűntek fel. Bernáth sejtelmekkel teli művészetének ismerői számára ez a retrospektív kiállítás érdekes meglepetéssel szolgált, mert a művész háború utáni lázas kutatóéveinek alkotásait kihagyta pályafutásának bemutatásából.

Azokban a zürzavaros időkben Bernáth bizonyos mértékben a berlini stíluskavargásokhoz kapcsolódott és az absztrakt, konstruktivista irányzatokhoz közeledett. Az eleven tér érzékeltetése, a föld erőinek elvont és összegező jelképezése meg más hasonló elgondolások foglalkoztatták már akkor is rendkívüli tehetségről tanúskodó ecsetjét. E kísérleteknek volt talán tulajdonítható, hogy Bernáthot néha úgy emlegették mint egyetlen jelentős magyar festőnket, ki a német művészeti áramlatokkal áll összekötetésben. Most Bernáth épp ezt a korszakát rekesztette ki életműve bemutatásából. Ugyanakkor azonban tanítvány! vallomást tett a nagybányai iskola hagyományai mellett, a kiállítás katalógusához írt előszóban, mely az irodalmi inyenceknek is meglepetést szerezhetett, mert nemesen szerény hangolású mondatai mögött ugyanazt az alig kifejezhető mélységekből felfoszló finom szellemiséget lehet megérezni, ami színeit átsugározza. A művész ezzel maga mutatott rá stílusának magyar gyökereire és a természetnek hátat fordító, tényleg németes igazodású szakaszát, bizonytalan értékű, kínlódó közjátéknak minősítette.

Bernáth Aurél a nagy mesterekre jellemző alázattal ismerte el azokat a művészeket, akik rá hatottak, mert „szellem a szellemre épít, míg önnön arculatához juthat“, és ha itt elsősorban a nagybányaiakat említette, ez tisztelettelí általánosítás volt. A nagybányaiak közül csak Ferenczy Károly állhatott közel az ő szívéhez. Ferenczy, kinek életművét gyűjteményes kiállítás készül bemutatni, noha egyszer másszor siralmasan beleragadt az eseten prózába, sokszor csodálatos lírával tudta átítatni képeit és ilyenkor ecsetje a lélek legfinomabb rezzeneteire és mesékbe szálló hangulataira is fogékonnyá vált. Ő kezdte el a hűvöszöld színt azzal a misztikus ragyogással megtölteni, amit Bernáth Aurél még intenzívebbé tett. Ferenczy Három királyokja amiről Bernáth egy kis tanulmányt is írt, közvetlen előzménye Bernáth Aurél művészetének. A nagybányaiak és Ferenczy rendkívüli lelkiismeretességét és művészi munka-erkölcsét juttatja eszünkbe az is, hogy Bernáth néha egy-egy kompozíciójával (Koncert, Balkon, Tavasz) 7—8 éven keresztül is foglalkozott. Bernáth éret stílusa a húszas években kezdett bontakozni. Ekkor még sötétebb, tompa színeket kedvelt, miknek hűvösebb gammájából csak később kezd kiragyni a mély kék. A kubista tárgyválasztás némely maradványa is felbukkan, — sakktabla, hangszerek, különös szögletű asztal — de a természethez való józan ragaszkodás síkjára visszahelyezve. A Riviera tikkadt sötétkék ege alatt a barna sziklákat a táj nyomasztó mágijája dacára mintha az új tárgyilagosság hűvös plasztikát kereső szemével látná, de a Cézanne-i látásmód színsíkjai mind nagyobb szerephez jutnak és költőiséggel telnek meg. Ezzel párhuzamosan a kék szín mind uralkodóbbá válik.

1929 művészetének különös, sejtelmekkel teli esztendeje. Ekkor festi spirituális lírájának három remekét: a Téli tájat a keringő varjakkal és két hegedű csendéletét. Az egyikben az Éjszakán az ablak meglibbenő fátyola mögül izzó szárnyú lepke csapódik be, mintha az alvó hegedű barna testéből rejtelmes muzsika szikrájaként röppent volna fel. A másikon a fekete tokjában pihenő hegedű fölött síma tükörlap függ és márvány-loggiát tükröz a szépség s művészet távolinak tetsző tájairól. E képek Poe Edgar-szerű lírájában, az egyszerű téma mellett is valami spirituális lebegés és sóvárgás van, melynek érzékeltetésére a művész a pasztellt, ezt a puha és elomló kifejezőeszközt választotta. Ugyanebben az évben, mikor Bernáth tájhoz és hangszerekhez kötött misztikus lírája eléri a csúcspontot, érdeklődése új irányba, az ember felé fordul. A pasztelleken az alakok még az álmhangulatba való elmélyedés kék színeibe mosódnak bele, csak itt-ott tűnik fel egy-egy meleg mályva színfolt. A harmincas évek kezdetén azonban színskálája teljesen felmelegszik és a rózsaszín, rőt és bíborló árnyalatok ömlenek el vásznain. Szereti az önarcképeket. Néhány vonással felvázolt hosszú, okos arca szinte jelképezi a művész magabamélyedését. Reggeli fényekben úszó, nagyméretű önarcképén látomásokba merevülő, szegletesen rajzolt alakját a halványkéknek és rózsaszínek csodálatos finomságú szimfóniája veszi körül. Egyik legkitűnőbb művének szereplője, a Kikötőmunkás a nagy verőfényben egységes, bíborlóan barna foltként rajzolódik rá a napsugárzásban szétfoszló háttérre. Előadásmódja itt eléri a legnagyobb egyszerűséget. A legnemesebb virtuóztatás az, ahogy legkevesebb eszközzel a legtöbbet nyújtja. Ebben a tekintetben az Esti Park és a Művész nő című vászna jelzi a csúcst. Ez utóbbin, a csúnya, szegletes, de a szellemről átizzott hegedűművész nő fekete bársonyruhájának meleg baritonja körül a bíborba hajló rőt fényektől átvilágított meleg pirosas-barnák káprázatos kánonjukat futják. A rajz szinte már a karikatúra határát surlóan elnagyolt. Az átszellemült lány hegedűjét tartva mereven ül. A falon koszorú, rajta a felirat: Coelia. E név mintha jelszóba foglalná össze mindazt, amit a kép mond; a vézna, koravén lánytestbe valami égi tűz költözött. A meleg skálájú, piros változatokban fürdő művei mellett e színek kiegészítőiben, zöld variánsokban festi meg park-képeit, melyekbe csak az alkonyuló ég;

fényeivel lop be egy-egy szederjes foltot, mai előadásban és hangulatokkal telítetten idézve meg Szinyei kedvenc zöld-lila harmóniáját, összegező, kissé torzító rajzmodora síkszerűséggel társul. A síkszerűség kedvéért bonyolult fogásokat is alkalmaz, mint a Reggel című képén, ahol az ablakon keresztül meglátott táj mellett a tükörlapon mutatja be a szoba belsejében hajnali fényektől életre ébresztett férfi és nő elnyújtott aktját, úgyhogy ezzel az eljárással a szabad természet és a szobabelső közötti nagy térmélységet kisimítja. Fejlődésének következő lépése azonban ismét a perspektivikusabb látás felé vezet. Hangja néhány művén ekkor éri el a legnagyobb józanságot, elannyira, hogy egyik festményén, az íróasztal előtt foglalatostkodó nőn, Vermeer ép tisztasága és világossága által költőivé vált szemléletét érezzük rokonának. Érzelmi élete nemsokára újra elmélyül s főleg az egymást szerető emberek bensőséges együttléte foglalkoztatja. Csillagnéző pár, csendes elmélyedésű családi összejövetelek, a kamaramuzsika égi hangjaira vagy a felolvasásban elhangzó szellemre ügyelő csoportok jelennek meg vásznain és a szeretetben, szépségben „modern“ *santa conversazione* -kké összehangolódó emberek között mindig ott lebeg valamilyen tisztább világ visszfénye. A festőművészet történetében külön lírai típust alkotnak önarcképei, ölében vagy karján gyermekével, mint ahogy egy fiatal kritikus szépen nevezte, mindmegannyi „férfi Madonnakép“. (Mai magyar festészetünk erkölcsi rangját jelzi az, hogy két nagy mestere, Bemáth és Szőnyi ecsetjét sokszor épp az apai szeretet vezeti.)

Az utóbbi években készült Bernáth-műveken az ábrázolás térbelisége újra megnövekedett, de most festői alapon. A homályokban vibráló fényfoltok hozzák létre a formákat és éreztetik az atmoszférát. Tónusszépségei elmélyülnek. Most már nem komponálja többé látomásait egyetlen szín változataira. Többszölamú színképlete gazdagabb és bonyolultabb. Sötétből felgyűlő színeit Rembrandtra, a velenceiekre, Tintoretta emlékeztető tüzek éltetik. Nem véletlen, hogy Tintoretto egyik Egyiptomi menekülését Bemáth átköltötte. Témaválasztásában is Velencét és Németalföldet idézi egyik komoly színpompájú csendélete, melyen a barokk hangszerek gömbölyded és lágy ívelésű formái maguk is zengzetességgel töltik meg a képet. A legutóbbi esztendő terméséből is láthattunk néhány festményt. Kislányának, Marilinak bíbor vagy telt kékektől körülölelt gyengéd arcképei mellett újra érdekli az embermentes táj, mely az alkony szivárványozó meleg harmóniáiban úszik. Bernáth egyik legtanultabb művésznünk s a kompozícióról alapos tudás alapján írt tanulmányt. Az őt ihlető nagy mesterekre sem azért hivatkoztunk, hogy eredetiségét kisebbsítsük, hanem azért, hogy lássuk: az egyéniséghajhászást és másoktól tanulni nem akarást megvető Bernáth nem az a múltat és hagyományt arculcsapó forradalmár, akinek őt a mai látás iránt érzéketlennek tartják, hanem épp ellenkezőleg, egyik időrendben utolsó, de nem méltatlan tagja a nagy művészek örök közösségének.

Nem a magyar művészet színvonaláról, de a magyar közönség művészi érzékenységéről tett tanúságot a hazai magángyűjteményekben levő francia műalkotások kiállítása. Petrovics Elek rendezése és a francia követség megértő támogatása az utóbbi évek legkiemelkedőbb művészi eseményévé avatta a kiállítást. A közönség is megérezte e tárlat kivételes jelentőségét és a többszörösen meghosszabbított kiállítási idő alatt valósággal tolongott Teleki grófnő művészeti intézetében a francia kultúra halhatatlan emlékei előtt. A francia művészet nem keresi a szándékosan bonyolított problémákat. A szépség lényegének tartja a könnyedséget, mert az neki szellemről és kiválasztottságról beszél. A kiállítás zöme egy-két jelentéktelenebb kivételtől eltekintve, a XIX. és XX. század művészetét mutatja be. A francia

festészetnek ez a nagy korszaka a klasszicizmussal indul. Kiállításunkon a fejlődést e stílus Ingres nevével jelzett második megerősödésétől kezdve kísérhettük figyelemmel. Ingrest háttakban ábrázolt fürdő nője képviselte. Ez a téma a mestert egész életén végig kísérte. Legérettebb megfogalmazását a Louvre festményén láthatjuk. Ott az elefántsontszínű női test finom tónusait, a meztelen háton végigsikló, a bőr sugárzó tisztaságát kiemelő enyhe félárnyékok választékos összjátékát fokozza a fehér leplektől határolt környezet nemes egyszerűsége. A Louvrebéli képnél húsz évvel később keletkezett kisebb méretű változatunkon azzal, hogy fürdő nővel benépesített tájképi háttérrel ad, már megtöri a kristályos egyszerűséget és világosságot, míg aztán a téma még későbbi felvetéseinél újabb és újabb aktok hozzáfűzésével a kompozíciót nemcsak zsúfoltabbá, de zavarossá is tette. Chassériau, ki már Ingresnek a klasszikus mértéklettől való eltávolodása, a klasszicista aktok romantikus bőséggel való halmozása idején fejlődött ki, erősebben közeledett a romantikához. Kis Ariadne-vázlata mellett kiállított Trójai női előkelő csoportfűzésével, tiszta rajzával, nemes profilvonalaiival azonban még teljesen a klasszika csodálatában fogant, úgyhogy a nagyméretű, de értelmes reliefstílusban tartott mű előtt senki sem gyaníthatja, hogy festője ereiben kreol vér keringett. A győzedelmeskedő romantika ifjú titánjának, a korán elhunyt Géricaultnak művészetét egy szép arcképen csodálhattuk meg. A harminchárom éves korában az új stílus forradalmából kiesett ifjú kezéből a romantika fáklyáját egy hosszú élet szorgalmas munkájával vitte tovább Delacroix. Vörhenyes fényektől bevilágított Arab tábora alkotásban izzó életének utolsó esztendejéből való. Művészetének valódi démoniáját azonban nem ez a festmény, hanem a Majovszky-gyűjtemény akvarellje, a Megvadult paripa mutatja be. A viharfelhős ég sötétkékjére rávillanó fehér ló, lobogó sörényével, sárkányi szenvedélytől tágluló rózsaszín orrlukaival szinte magának a romantikának a szimbóluma lehetne.

Az értékelésben egyre növekvő Daumiert két zseniális rajz s tömör színsíkokból monumentálissá alkotott barnás-sárgás levegőjű festménye, „A leves“ képviseli s egyszersmind azt is példázza, hogy nagyszerű egyéniségének sötét mélyeiben, milyen elválaszthatatlan sorsszerűséggel bogozódott össze a karikatúra s a tragédia. A hányatott életű dragonos, a Daumier köréhez tartozó, de már az impresszionizmus fuvallatától megérintett Constantin Guys lapjain könnyed gráciával jelennek meg a krinolinok világszépek, korzózó dámák és grisette-ek. A kiállítás csillaga Courbet volt. A realizmus nagy úttörőjének, ki barrikádokon és vásznai előtt egyaránt hatalmas ökolcsapásokkal küzdött a megújító forradalomért, úgy látszik nemcsak stílusa vált Munkácsyn keresztül — sajnos nem elég nagy mértékben — irányt adóvá a magyar festészet számára, hanem műveivel magángyűjteményeinket mindenki másnál jobban gyarapította. Bár egyik aktképe frivolitása miatt nem kerülhetett a nyilvánosság elé, kiállított művei oly nagyszámúak és jelentősek, hogy ezek alapján is meg lehetne rajzolni robusztus egyéniségét. Birkózók című műve, noha óriási méretei jussán főhelyre került, anatómiai tudásának durva fitogtatásával és keménységével nem tartozik a mester vonzó művei közé. A külföld előtt is jól ismert Harisnyás női aktját sem tudjuk csodálni, ami talán a kép megsötétedésének számlájára írható. Courbet realizmusa rendkívül sok gyökérből táplálkozott. A romantika pátozását és a bidermeier erotikus idillizmusát egyaránt felfedezhetjük nála, ha a bidermeiert, ezt a jellegzetesen német fogalmat szabad francia festővel kapcsolatban emlegetni. Fekvő aktja ízletőt ad arról, mennyi hagyomány gazdagította nagy újító egyéniségét. Különösen a velenceiek és a spanyolok tanulmányozása érezhető rajta. A vadászszákmány, a Nyoni kastély a méltóságos hömpölygésű Hullám méltó képviselői Courbet dús vitalitású természet szemléletének. Munkásságának remeke a Fa a paddal című képe. A sima kergű fa törzsén felvillanó fényfoltok játéka, a szürkével mérsékelt nedvdús zöldek bársonyossága előkelő festőiségről tanúskodik. Courbet nagy olajfestményeihez méltán csatlakozik grafikai műve „A for-

rás“, ahol barna ámulatokkal, szinte japános választékossággal, egyszerűséggel és csodálattal rögzíti meg a természet munkájának életet fakasztó varázslatát. Courbet és a spanyolkövető Ribot csendeleteinek sötét aszfaltba ágyazott szederjes színfoltjai már csak Munkácsyra gyakorolt hatásuk miatt is felkeltették érdeklődésünket. Nagy magyar mesterünk jóvoltából Chaplin kacér női arcképe is felneszeltünk. E felületes és csillogó francia festő felesége volt Munkácsy legmeghittebb bizalmasa, akihez levelek formájában emlékezéseit is megírta. E kis kép feltűnő rokonsága Munkácsynak már a közízléssel való megalkuvást jelző szalonképeivel talán olyan szílat ad kezünkbe, mely a lánglelkű magyar festő elsőkélyesedésének és ezzel szomorú végének megértéséhez is közelebb visz. Courbet nagyléleketű természetközelségét aprópénzre váltó, de a nagybányai iskolára rendkívüli hatást gyakorló Bastien-Lepaget egy kellemes tájkép mutatta be. A kiállításnak műkereskedelmileg is legnagyobb értéke Corot lírai arcképe a „Songerie de Marietta“ volt. A hamvaskékek és szürkék kettősébe biztosan építő formaérzékkel befoglalt fiatal nő, álmodozásában félrehajtott fejével a lélek leggyöngédebb rezzenéseit tükrözi. A finom érzelmességű tájképeiről ismert kedves művésznek ez a festménye és egy másik női arcképe alkotóképességének új oldalát tárta fel. A többi barbizoni mester közül főleg Daubigny volt jól képviselve kisméretű, de nagyvonalú tájképeivel. Az impresszionisták elragadó könnyedségéből Manet „öngyilkosa“, Manet, Pissarro tájai, Degas akta épp csak hogy izelítőt adott. Sajnos Manet remekműve a „Bar des Folies-Bergéres“ csak rövid ideig volt magyar magángyűjteményben; Londonba vándorolt. Az impresszionisták közül csak Renoirról kaphattunk teljes képet, néhány festménye, több rajza és akvarellje alapján. Női arcképén elárulja, mennyit tanult az angol portretistáktól, de a halvány színek puha és édes változásai, melyek a ruha selymein vagy a háttér lágy homályán szivárványlanak, Renoir legegényibb varázsához tartoznak. Beszélgető párja az ibolyacsokros nővel és valódi impresszionista kompozíciós fogással a képen belekönyöklő úrral, valcerezői, rózsaszínből játszó csónakosai, a boldog századvég prousti finomsággal, de derűvel visszaadott, számunkra kétszeresen elveszett idővé vált békevilágát idézik.

Az impresszionizmustól különböző művészi hitvallásokat Cézanne s van Gogh néhány rajza és Gauguin két korai, keveretlen zöldes és rózsás színektől ékes festménye képviselte. Nem feledkezhetünk meg a századvég egyik rajzolóművészeről, Forainról sem. Piros sálas apacsán és egy üres székre bámuló két toprongyos öregén ugyanazt a látás és beállításmódot fedezhetjük fel, mit a francia filmekben is megtalálunk. Forain nem nagy művész, de épp az jelzi a francia kultúra intenzitását, hogy a kisebb egyéniségek műveit is bájjal és kifejezéssel hatja át. Korunk francia művészetét főleg Bonnard és Vuillard neve jelezte. Mattissenak egy remek akt-rajza vonta magára figyelmünket, melyen a biztos vonalak bravúrja nem a nála szokásos dekoratív sablonba laposodik bele, mert a kellemmel erő és dinamika is társul. Hasonló felfogású rajz Lhote leányaktja, ennek az egyébként zavaros festőnek finom és tiszta vonalvezetésű alkotása. A nagy szobrászokkal inkább rajzaik útján találkozhattunk, mint plasztikájuk révén. Rodint is Mahler mellszobra mellett a sebtiben jelzett körvonalakat barna vízfestékkel könnyedén kitöltött aktrajzai képviselték. Bourdelle egy sorozat akt-tanulmányt fűzött össze puha málnaszín háttér előtt, melyen csak a lánytestek erős megnyújtása jelzi Bourdelle hajlamát az archaizálásra és gótikus formaadásra. Maillol egy festménye még annak a korszaknak a szellemében fogant, amikor Rippl-Rónaival és feleségeikkel együtt négyesben szőtték dekoratív képszojnyegeiket. Kiplasztikái művein és Rippl-Rónainak ajánlott rajzán korunk legnagyobb szobrászának valódi egyénisége és ősi vaskosságú mediterrán klasszikája mutatkozott be.

A francia kiállítás szellemi életünk nagy eseménye volt és vérbeli kultúrát hirdetett az eldurvulás napjaiban.

A FINN SZABADSÁGHARC MÉRLEGE

LENGyelország keleti részeinek — különösebb katonai erőfeszítés nélkül való — megszállása 1939 szeptember és októberben, csak első lépése volt a szovjet hatalmi terjeszkedésének. Ezt közvetlen követte a balti államokhoz intézett felhívás kölcsönös segélynyújtási és kereskedelmi szerződések megkötésére, melynek alapján az oroszok jogot formáltak arra, hogy az illető országokban helyőrségeket tartsanak, légi és tengerészeti támaszpontokat létesítsenek. Más szóval a szovjet a világháborúban elvesztett keletitengeri katonai és kereskedelmi helyzetét kívánta — ily alig burkolt módon — ismét visszaállítani. Míg a lett, észt és litván kormányokkal ennek az ú. n. szerződésnek megkötése simán és gyorsan sikerült, Finnországgal a tárgyalások holtpontra jutottak. Moszkva követelése: a Leningrad előtti orosz határsáv kiszélesítése, a Finn-öböl főbb szigeteinek és egyes partsávoknak, valamint az északitengeri Halászfélszigetnek 30 évre való bérbeadása, végül a Kuusinen-féle kommunista finn kormány elismerése, túl nagyok voltak. Nemcsak az ország területének csonkítását jelentették, hanem egyúttal súlyosan sértették a finnek állami és nemzeti függetlenségét. November 14-én a finn küldöttség végleg elhagyta Moszkvát, az oroszok pedig csapatmegerősítéseket toltak a finn határ felé. Az ellenségeskedéseket a finnek egy állítólagos határsértése november 26-án vezette be, november 30-án pedig Moszkva ultimátumszerűen a finn kormány lemondását követelte. Egyidejűleg az oroszok légi bombavetőkkel megtámadták Helsinkit, Viipurit, valamint Lahti rádióleadó állomást.

December i-én új finn kormány alakult Ryhti elnöklete alatt, Tanner külügyminiszterrel. December 2-án a szovjet kormány barátsági szerződést kötött az előző nap emigrált Kuusinen finn kommunista vezérrel és sumák néhány párthívéből alakult „finn népkormánnyal“. Utóbbi a szovjet fenn felsorolt követeléseit elismerte, úgy hogy Oroszország ennél fogva nem visel háborút Finnországgal, hanem — ahogy orosz részen mondták — a „finn nép elnyomói“ ellen.

Mielőtt a hadiesemények méltatására rátérnénk, néhány szóval a hadszíntér földrajzi alakulását, a kölcsönös erőviszonyt, nemkülönben a hadművelési lehetőségeket kívánjuk röviden ismertetni.

Finnország területe 388.000, km² (egyharmaddal több mint Nagy-Magyarország). Ebből kerekén 12% víz, több mint 70.000 tóval, úgyhogy „az ezer tó országa“ nevét jogosan viseli. Ezek a tavak és a köztük többszáz kilométerre elhúzódó keskeny földszorosok igen komoly akadályt képeznek. Télen, befagyott állapotban a tavak akadály-jellege erősen csökken. Finnország felületének további 30%-át mocsarak és ingoványok képezik, főleg a keleti határ mentén és az ország középső részén. A hatalmas kiterjedésű erdőségek az országnak kb. a felét borítják.

Finnország északi részén a Skandináv-hegység egy ága vonul végig, majd a keleti határ mentén délre fordul és mint hullámos, átlagban 300 méter magas dombvidék, egész a Finn-öbölíig terjed. Ez adja meg különösen Finnország keleti részének a jellegét. Geológiai szempontból az ország legnagyobb része gránit és gneisz, mely sok helyen szabadon fekszik vagy pedig egy egész vékony földréteg takarja. Finnországnak csak a déli része sűrűbben lakott. Keleti része különösen a határ mentén gyér, északi része, a lappföld, majdnem lakatlan. Ez vonatkozik nagyjában a közlekedési hálózatra is.

A röviden vázolt földrajzi viszonyok rendkívüli módon megnehezítik a hadműveleteket, viszont a terepet ismerő bennszülötnök megkönnyítik az eredményes védelmet. Számolni kell azonkívül a katonai vezetőknek

az egyedülálló éghajlati viszonyokkal is. Finnország egynegyede már a sarki övbe esik. Az átlagos hőmérséklet a téli hónapokban bár csak 11 fok (a tenger befolyása), de 35—40 fokos hidegek is igen gyakoriak. Október közepétől április végéig sűrű hóréteg takarja a finn földet, sokszor 1½ m vastagságban. Igen hideg telekben a tengeröblök is befagynak. Meg kell említenünk végül még, hogy az Északi sark közelsége folytán az ország legnagyobb részére november végétől január közepéig sötétség borul. Sőt az ország déli részében is ebben az időszakban a nap csak 6—7 órára jelenik meg a látóhatáron. A felsoroltak alapján máris megítélhetjük, mily nehézségekkel kell megküzdenie a tél kezdetén betörő ellenségnek.

A 3.8 millió lakosú Finnország hon- és nemzetvédelmi előkészületei korszerűek és példaadók. Az általános védkötelezettségre alapozott békehadsereg három gyaloghadosztályból, egy lovas-, egy repülő- és egy partvédő dandárból áll. A kiegészítését képezi a mintegy 200.000 férfiból álló katonailag jól megszervezett úgynevezett „védőrség“, amelyben az összes fegyvernemek képviselve vannak. Alája tartozik a „Lotta Swärd“ női egyesület, több mint 100.000 taggal, melynek feladata a harcban álló finn férfiaknak messzemenő támogatása, illetve tehermentesítése. Szolgálatuk felöleli a beteg- és sebesült ápolást, irodaszolgálatot, ételmezést stb. az arcvonalon, a posta, távírda, légmentesített és tűzoltó szolgálatot a hátszországban.

A békelétszámból feltételezhető volt, hogy Finnország háború esetén kb. 12—15 hadosztályt fog felállítani és az össz-hadilétszáma 350—400.000 főre fog rúgni. Repülő hadereje az ellenségeskedések kezdetekor 200 katonai repülőgépből állott. Haditengerészete összesen két partvédelmi páncélos, néhány tengeralattjáró, aknakutató és gyorsnaszád.

Az ellenfélről, azaz a szovjet hadseregről, csak általános jellegű adatok állanak rendelkezésre. Békében kereken 100 gyaloghadosztályból, 20 lovas-hadosztályból, 5—6 páncéloshadosztályból és 50 repülődandárból áll, ennek a fele a birodalom nyugati részében állomásozik. Hadi létszáma 12—14 millió, 6—7 ezer harcokocsival (köztük 40 tonnások 15.5 cm lövegekkel), 7—8 ezer katonai repülőgéppel. A keletitengeri orosz hadiflotta pedig 3 csatahajóból, 2 cirkálóból, néhány torpedórombolóból és állítólag 60—70 búvárnaszádból áll.

Nyilvánvaló volt, hogy a szovjet kezdettől fogva többszörös túlerővel fog fellépni a finnekkel szemben, de a finnek bizva hadseregük ütőképességében és az idegen segítségben, nemkülönben a védelmet elősegítő kedvező földrajzi viszonyokban, felvehették a bizonytalan kimenetelű harcot.

A támadó részére két fő és több mellék előnyomulási irány jöhetett tekintetbe. A legkedvezőbb a Karéliei-földszoros mentén északnyugati irányban vezet Viipuri és Helsinki felé. Leningrad és a határ közötti sáv igen kedvező felvonulási terület, ahonnan két vasút és több gépkocsival járható útvonal áll rendelkezésre. Ez a legrövidebb irány Finnország déli legfontosabb részébe. Hátránya, hogy a szóbanforgó terület aránylag keskeny és hogy hamarosan a finnek előkészített védelmi rendszerébe, a „Mannerheim-vonal“-ba ütközik. A másik támadási irány a Ladoga-tótól északra fekvő határszakasz, ahonnan szintén egy vasút- és több útvonal vezet az ország belseje felé. Jelentősége abban áll, hogy ha sikerül a Ladogátavat megkerülni, úgy hátba támadhatják a Karéliei-földszorost védő finn főerőket. A többi támadó hadművelet kiindulópontját és alapját a több mint 1200 km hosszú, Leningrádot az Északi-tengerrel összekötő Murmansk-vasút képezi.¹ Ezen előnyomulási irányok célja a Svédországba

¹A Murmansk-vasút az 1914—18. évi világháború alatt épült, javarészt német, osztrák és magyar hadifoglyok által. Sok ezer honfitársunk a kedvezőtlen körülmények következtében — éghajlat, rossz élelmezés stb. — lelte ott halálát.

vezető egyetlen vasútvonalat elfoglalni, egyben Észak-Finnországot, ezen a legkeskenyebb részén, a déli országrésztől elvágni. Végül az északitengeri partvidéket — az év legnagyobb részén jégmentes Petsamo kikötővel — és a közeli nikkelbányákat birtokba Venni. Ezen utóbb említett támadási irányoknak elkerülhetetlen hátránya, hogy minden utánpótlásuk az említett hosszú és az anyaországtól távolos vasútvonalra van alapozva. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Finnországiak ez a része, az itt működő hadseregek ellátása szempontjából tekintetbe se jön.

Megismertük az orosz támadási lehetőségeket. Ezzel szemben a finn hadműveleti terv nem lehetett más, mint a haderő zömével az ellenség benyomulását az ország legértékesebb déli részébe, a Karéliai-földszoroson és a Ladoga-tó környékén meggátolni, az ország északi és legészakibb része biztosítását pedig — mint másodrendű feladatot — kisebb erőkre bízni.

Mint már a bevezetésben említettük, az oroszok november 30-án számos helyen átlépték a finn határt. Az orosz főerők, kb. 10—12 hadosztály, Mereskov tábornok parancsnoksága alatt a Karéliai-földszoroson nyomultak előre. A téli hadjárat, valamint a terep nehézségei, nemkülönben a finnek ügyes és bátor ellenállása Mannerheim tábornagy¹ irányítása mellett, kezdettől fogva megnehezítették a térnyerést és az azóta híressé vált Mannerheim-vonal megközelítését. A Finn-öböl és a Ladoga-tó között terjed el ez az erődrendszer, mely az ott levő számos tó, mocsár és erdő kihasználása mellett zárja el az utat Finnország belsejébe. Építését 1939 nyarán fejezték be; több egymás mögött fekvő vonalból áll. Szélessége kereken 100 km, mélysége közel 50 km. Ha az egyes erődművek — állapította meg egy külföldi lap — nem is oly hatalmasak mint a Maginot- vagy a Siegfried-vonal részei, azért a támpontok javarésze betonból épült; azonkívül igen sok védelmi állás gránittalajba van berobbanva. Az erődvonaltól előtt hatalmas akadály-sáv húzódik torlaszokkal, harcokosi csapdákkal. Három heti súlyos és veszteségteljes harcok árán értek az oroszok a fentemlített vonal elé, a tervbe vett lehengerlés, illetve első rohammal való elfoglalás nem sikerült!

Az oroszok következő támadó csoportja (4—5 hadosztály), mely a Ladoga-tótól északra nyomult előre, ugyancsak lassan tudott tért nyerni. Később pedig — karácsony körül — a finnek ügyes és bátor ellentámadásai Talvela tábornok parancsnoksága alatt, megállásra kényszerítették átlagban 50—60 km-re a határtól, sőt az oroszok jobbszámát — a Tolvajarvi csatában — a határ mögé vetették vissza. A tovább északra előnyomuló orosz oszlopok eleinte némi tért nyertek, de azután a finn ellentámadás Vallenius tábornok parancsnoksága alatt az ellenséget — a Suomusalmi és Sallá-nál vívott csaták után — újból közel a határig nyomra vissza.² Végül a legészakibb szárnyon az oroszok előbb elfoglalták Petsamo kikötőjét és az alig néhány zászlóalj erejű finneket dél felé szorították vissza. Alikor azonban december vége felé utóbbiak némi erősítéseket kaptak, ellentámadásba mentek át és az oroszokat majdnem Petsamóig való visszavonulásra kényszerítették.

Az orosz légi erők számbeli fölénye igen megnehezítette a finnek védelmét. Légi erejük tömeges és kíméletlen alkalmazásával az oroszok főcélja a finn nép erkölcsi ellenállásának megtörése volt. Ez azonban nem sikerült.

¹ Mannerheim Károly báró finn születésű. Pályafutását a cári orosz hadseregben kezdte. A világháború folyamán orosz hadosztály- és hadtestparancsnok volt. 1918-ban hazájában leverte a bolsevizmust. Az új finn nemzeti hadsereg megteremtője. Midőn 1939-ben ismét annak élére állott, 72 éves volt.

² A két csatában a finnek a 44. és 163. orosz gyaloghadosztályokat bekerítették, majd megsemmisítették. A zsákmány nagy volt: 100 löveg, 75 géppuska, 1 repülőgép, több harckocsi, 47 mozgókonyha, 100 ló.

A kisszámú finn légi erők is bátran és elszántan működtek, eredményes felderítő repülést végeztek, sőt a Murmansk-vasút vonalát is bombázták. Igen sikeresen működött a finn légvédelem is, az oroszoknak érzékeny veszteséget okozva. Az orosz haditengerészet megszállta a Finn-öböl több szigetét.

Évforduló körül a hadjárat első szakasza véget ért. A finnek helyzete pillanatnyilag kedvező volt. Bebizonyosodott, hogy az oroszok nem képesek a finneket — óriási túlerejük dacára — „Blitzkrieg“ formájában elintézni, mint a németek a lengyeleket.¹ A finn vezetés ügyesnek bizonyult, a finn katona pedig bámulatos szívósságról és bátorságról tett tanúságot. Körülbelül január 10-e után a hadműveletek több héten át szüneteltek, nem utolsó okból azért, mert a beállott nagy hideg és a hóviharak minden katonai tevékenységet megbénítottak. Mindkét fél ezen idő alatt hadereje megerősítésére törekedett. Míg orosz oldalon ez nehézségbe nem ütközött, finn oldalon — mint előre látható volt — megoldhatatlan kérdéssé vált. A hadra fogható finn férfilakosság zöme már fegyverben állott, a külföld segítsége pedig, pénz és hadianyagtól eltekintve, várakozáson alul maradt. A pár ezer külföldi, főleg svéd önkéntes, nem jelentett tetemes erőttöbbletet. Így tehát a finnek helyzete, a győzelmek és elért gyönyörű sikerek dacára, komoly és aggasztó maradt.

Január vége felé kezdődött a hadjárat végső és döntő szakasza. Az orosz hadvezetőség számolva azon körülménnyel, hogy a néhány hét múlva bekövetkező hóolvadás a finnek védelmi harcát elősegíti, elhatározta, hogy az északi arcvonal elhanyagolása mellett a támadás súlyát a Karéliai-földszorosra helyezi át.

Az új hadműveleteket január végén hatalmas, a hátorszagra is kiterjedő orosz repülő-támadások vezették be. Február elején pedig az orosz nehéztüzérség teljes erejével a Mannerheim-vonalra feküdt. A pergőtüzeket követő gyalogsági támadások, nagyszámú harcócsi és repülő által támogatva, főleg a szárnyak ellen irányultak. Ezen lenyűgöző orosz megrohanásokat a finnek csodálatra méltó hősiességgel és áldozatkészséggel védtek ki. Veszteségeik azonban aggasztóan növekedtek. A hadianyag is érzékenyen fogyott. Február közepén újabb orosz támadás indult meg, hatalmas ember- és hadianyagtömegek bevetésével. Az oroszok igyekezete most oda irányult, hogy a viipuri vasút mentén törjék át a finnek védelmi vonalát. A veszteségekre való tekintet nélkül és mindig új erőkkel végrehajtott rohamoknak, végre meg volt az eredménye. Az oroszok betörték a Mannerheim-védelmi rendszer első vonalába. A finnek azonban a második vonalban és a reteszállásokban csodálatos kitartással és hősi elszántsággal tovább harcoltak. Az oroszok viszont elismerésre méltó következetességgel és szívóssággal folytatták áttörési kísérleteiket.

Míg azonban az oroszoknak mindig újabb és újabb erők álltak a rendelkezésükre, az egyre növekvő finn veszteségek pótlása már lehetetlenné vált. A válság egyre nőtt, bár a többi arcvonalrészén a finnek eredményesen állították meg az oroszok előnyomulását. Fontos volt ez különösen a Ladogától északra támadó orosz csoporttal szemben, mely a Mannerheim-vonalban harcoló finn erőket hátát veszélyeztette.

Időközben sikerült az oroszoknak a betörést kitágítaniok, egyúttal tért nyertek a tengerpart mentén Viipuri felé. A finnek erre jobbszámúkat február végén közvetlen Viipuri elé vették vissza.

Március elején az oroszok rendkívül elkeseredett és véres harcok árán Viipuri külvárosába nyomultak, majd néhány nap múlva súlyos harcok

¹ Orosz oldalon Mereskov helyett Stem tábornok vette át a fővezérletet. A hadműveleteket különben Vorosilov hadügyi népbiztos és a vezérkar főnöke Saposnikov tábornok irányították Moszkvából.

után Viipurit végleg birtokukba kerítették. Az ország ezen második legnagyobb városának és a Helsinki felé vezető vasútvonalnak elvesztése döntő kihatással volt a finn háborúra. Miután a külföldről várt segítségek nem érkeztek meg és az elnök drámai szózata a világ népeihez ugyancsak eredménytelen maradt,¹ a finn kormány a harcok beszüntetésére határozta el magát. Nem akarta derék hadseregét a megsemmisülésnek, országát pedig egy belső összeomlásnak kitenni. Az események súlya alatt a finn kormány svéd közvetítéssel megkezdte a béketárgyalásokat a szovjettel, melyeket március 12-én a moszkvai béke követett.

A békeszerződés határozmányai Finnországra nézve rendkívül súlyosak voltak. Le kellett mondania Dél-Karélia tetemes részéről, így a Ladogától északra fekvő területről (a Suojärvi csataterekkel), azután a Raréliai-földszoroson a véráztatta Mannerheim-erődövről és a finneknek oly értékes Viipuri városáról; továbbá Észak-Finnországban az úgynevezett „finn nyáokban“ egy stratégiailag fontos területsávot (a Sállá és Suomussalmi csataterekkel), az Északi-tengeren pedig a Halász-félsziget nagy részét kellett átadnia, Petsamo kikötő nélkül. Végül a finn öbölben több szigetet és Hangö-félszigetet 30 évre bérbe kellett adnia a szovjetnek.

A több mint három hónapig tartó hadjárat véget ért. A finnek letették a fegyvert. Kénytelenek voltak a békefeltételeket elfogadni és kis országuk értékes részeit hatalmas szomszédjuknak átengedni. De épen maradt a dicső finn hadsereg és csorbítatlan a finn nemzet becsülete!

Megkíséreljük a finn-orosz háború legérdekesebb jelenségeit és tanulságait összefoglalni, amennyire ezt a pontos adatok és a történelmi távlat hiánya megengedik.

Meglepetés volt, hogy a kis finn nép, bízva nemzeti erejében, fel merte venni a harcot az orosz kolosszussal, de meglepetés volt ugyanakkor, hogy a sokmillió vörös haderő csak hosszú és igen veszteséges harcok árán tudta térdre kényszeríteni a maroknyi finn népet. A jelek arra engednek következtetni, hogy Sztálin csalódott abbeli reményében, hogy a néhány finn kommunista és az orosz vörös propaganda megkönnyíti feladatát. A vörös hadvezetőség hasonlóan csalódott, amikor azt remélte, hogy Finnországot egyszeri gyors megrohanással lehengerli. Igazolja ezt az állításunkat, hogy az ellenségeskedések kezdetekor csak a Leningrad! katonai körzet csapatait vette igénybe. Lebecsülték az oroszok úgy a finn vezetés bátorságát és ügyességét, mint a finn hadsereg ütőképességét és csodálatosképpen nem számoltak az északi vidéken vezetett téli háború mindenféle nehézségeivel sem.

A finn vezetés alaposan felkészült a háborúra; merész volt, ötletes és felelősséget szívesen vállaló. Megkönnyítette feladatát, hogy a finn haderő saját országában harcolt, melynek minden talpalatnyi területét pontosan ismerte.

Mindkét félnél a haditerv, az erőcsoportosítás, illetve felvonulás, alkalmazkodott az adott földrajzi viszonyokhoz, amint azt bevezetően már tárgyaltuk. Az oroszok a gyér vasúti hálózatra való tekintettel számbeli fölényüket jobban érvényesíthették. A finnek viszont, mivel az úgynevezett belső vonalon működtek, tartalékjaikat könnyebben és gyorsabban tolták oda, ahol azt a mindenkori szükség követelte.

¹ A skahdináv országok — amelyekkel Finnország tulajdonképpen szerződési viszonyban volt — küldtek ugyan önkénteseket, pénzt, hadianyagot, de politikai okokból (Orosz-, illetve Németországra való tekintettel) vonakodtak nyíltan Finnország mellett kiállani. A nyugati hatalmak februárban egy expedíciós sereget helyeztek készenlétbe. Ennek átvonulását azonban Svédország és Norvégia, semlegességére való hivatkozással, megtagadta.

Csodálatra méltó volt továbbá, hogy a finn hadvezetőség aránylag csekély számú erejét nem a merev védelemben kötötte le, hanem ahol csak alkalom adódott, sajátmaga ment át támadásba és meglepő szép eredményeket ért el, mint pl. Suomusalminál. Elősegítette ezen merész vállalkozások végrehajtását a finn hadsereg rendkívül magas fokú és Finnország földrajzi viszonyaihoz alkalmazkodó katonai kiképzése, de különösen a finn alsó vezetés ügyessége és kezdeményező szelleme, de nem utolsó sorban a finn katona kiválósága. Megvalósította fővezérének Mannerheim tábornoknak kiképzési elveit, melyet a következő mondatban foglalt össze: „Az északon vezetett téli háború legfontosabb előfeltétele a személyes bátorság, kezdeményezés és ügyesség.“

Ugyancsak meghozta eredményét az az elgondolás, hogy nagy súlyt fektettek a kis háború, a guerilla-harcban való kiképzésre. Állandóan, éjjel-nappal nyugtalanították a menetelő vagy pihenő ellenség oldalát, hátát, vonatát, hadtápvonalait stb. Sítalpon könnyen mozgó kisebb-nagyobb osztagok — az egész hadsereg erre ki volt képezve — rendkívül nagy meneteljesítményeket végeztek. Többízben a 200 km távoli Murmansk-vasutat is megrongálták. Mindezen feladatokra csak a gyermekkorától edzett, sportszerűen nevelt, kemény, igénytelen, a puskát mesterien használni tudó finn katona volt képes! (Aki végigküzdöttük a világháborút, tudjuk, hogy az akkor az orosz hadsereg kötelékében harcoló „finn lövész hadosztályok“ milyen kemény ellenfelek voltak.)

De a finn katona felszerelése is célszerű volt és a téli háború követelményeinek a legmesszebbmenően megfelelt. Mint különlegességet kiemeljük az úgynevezett „egy ember-szán“-t, a „Pulká“-t, melyet a sítalpon menetelő gyalogos maga után vont és amelyre a puskán kívül minden felszerelését elhelyezte. Azonkívül több síből összetett szánokat használtak, amelyeken géppuskákat, sőt gyalogsági ágyúkat is vontattak. Ha ezzel ismét szembe állítjuk, hogy a már magában is nehezkesebb orosz katona a hideget sem bírja jobban, mint a középeurópai, megértjük a finn katona fölényét és sikerének titkát. Mindezek felett azonban az erkölcsi tényezők állnak. Minden finn katona tudta, hogy hazája szabadságáért és nemzete létéért küzd.

Látjuk már a fentiekből, hogy a jelen háborúban is — az egyes fegyvernemekre vonatkozó tapasztalatokra áttérve — a harcok fősúlyát a haderők korszerűsítése és gépesítése dacára mégis a gyalogság viselte. Az ő halált megvető bátorsága, szívóssága és áldozatkészsége döntötte el a csatákat.

A tüzéségnek tulajdonképpen csak a Mannerheim-vonal megvívásánál volt átütő sikere. Itt a nagyszámú orosz nehéz- és messzehordó ütegek hozták meg a döntést, annál is inkább, mivel a finneknek hasonló öblü és hordtávolságú ágyúi nem voltak.

Meglepetés volt bizonyos fokig, hogy az orosz gépesített és páncélos alakulatok, valamint a harckocsik nagy száma — az orosz hadsereg egyik jellegzetessége — nem érvényesültek kellőképp. Eredményes és talán döntő beavatkozásukat megnehezítették az ismert terepnehézségek, a nagy hidegek és nem utolsó sorban a finn lövészek vakmerősége. Lehet, hogy összműködésük a gyalogsággal még hiányos volt.

Azonban az orosz légierők tömeges bevetéséhez fűzött remények sem valósultak meg. A lakosság megrendítésére alapított nagyszabású, állandó, az egész országra, sőt falvakra és tanyákra is kiterjedő bombatámadások nem jártak eredménnyel. A lakosság lelki ereje nem tört meg, sőt ellenállási készsége növekedett. Bár a légi uralom kezdettől fogva természetesen az oroszok oldalán volt, a számszerűit kicsi finn erőket sem megsemmisíteni, de még kiküszöbölni sem tudták, mint pl. a német légierő a

lengyelt. Meg kell azonban emlitenünk, hogy Finnország földrajzi, közlekedési és telepítési s főként a téli időszak látási viszonyai sem kedveztek a bombatámadásoknak.

De megnehezítette az orosz légi haderők működését az ismét csak kis számú, de kitűnő finn légvédelmi tüzérség is. Mindjárt kezdetben az orosz bombázóknak oly súlyos károkat okoztak, hogy azokat igen magas repülésre kényszerítették, ami persze a pontos célzást és bombavetést lehetetlenné tette. A finn vezérkarnak egyik külföldi lapban tett közlése szerint az oroszok több mint 2000 repülőgéppel szerepeltek. (Egy alkalommal egyszerre 400 repülőgép jelent meg, mely közel 100.000 bombát dobott le.)

Dicsérettel kell megemlékeznünk végül a finn polgári légoltalomról. Finnország volt Európának talán egyik legelső országa, mely már 12 év előtt megszervezte az egész ország lakosságát a légi oltalomra, mégpedig tisztán társadalmi alapon. Csak közvetlen a háború előtt, november közepén jelentek meg a kormány intézkedései, melyek a légoltalmi kötelezettséget törvényileg szabályozták. Helsinki és Viipuri kiürítése, az elsötétítés, a riasztás, újabb óvóhelyek építése és berendezése, melyek igen beváltak, a közlekedés szabályozása, romeltakarítás, egészségügyi és tűzoltó-szolgálat stb., minden példásan működött.

A finn testvérnép szabadságharca, a hadtörténelem egyik leggyönyörűbb küzdelme. A fegyvert letette ugyan, de nem hullott ki a kezéből! Győzött, mint minden időben az erkölcs, az anyag és a tömeg fölött.¹

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Németország Belgiumban és Hollandiában — Az angol visszavonulás — A német előretörés és Franciaország — Páris elfoglalása és a francia kapituláció — Olaszország belép a háborúba — Oroszország és a Baltikum

LEGUTÓBBI Külpolitikai Szemlénk zárta, azaz május 20-a óta olyan gyorsan és olyan végzettszerűen rohantak az események, hogy a reájuk való visszatekintés jóval nagyobb feladat, mint akár az, amit megkívánunk vizsgálójuktól messzi évszázadok. A második világháború mostani időszakán a francia-német probléma kifejlése uralkodott. Miután a németek rövid idő alatt elintézték a holland és a belga kérdést, győzelmes csapataik előtt két út állott: vagy a La Manche-csatorna belga és holland partjainak birtokában döntő vállalkozásba kezdenek közvetlenül a brit birodalom ellen, vagy pedig a klasszikus német haditervek útmutatásai szerint Franciaország felé fordulnak. Tagadhatatlanul igen újszerű lett volna a német haderő angol-ellenes vállalkozása s május végső napjaiban, a belga és holland kérdés likvidálása után sokan is számítottak arra, hogy Németország ugyanolyan harci módszerekkel, persze még nagyobb arányokban, közelíti meg majd az angol szigeteket, mint ahogy ezt sikerrel tette Belgium és Hollandia esetében, vagyis hogy repülőgép-flottájával előbb előkészíti a szigeti vállalkozást, aztán ejtőernyős csapatokat ejt földre Anglia többé már amúgy sem biztos égboltjáról, utóbb pedig a norvég partok előtti vállalkozásból épen maradt német flottarészletekkel nyíltan megtámadja a szigetország partvidékeit. Ez utóbbi feltételezéssel kapcsolatban sokat beszéltek az új típusú német gyorsnaszádról, melynek merülési mélysége, mint mondták, igen

csekély s amely úgy hadi vállalkozásokra, mint pedig bizonyos csapatszálításokra is alkalmas eszközül kínálkozott. A német hadvezetés azonban, mint a következmények megmutatták, nem ment ezek után a feltételezések után s inkább ragaszkodott a klasszikus felvonulási tervhez, melyet az új Németország még az 1914-es birodalomtól örökölt; persze megjobbította és kiegészítette az akkori tervet a hadviselés legújabb módszereivel és eszközeivel, nevezetesen a repülőgéppel, a zuhanóbombázókkal és a tank új, kolosszális típusaival.

Nagyon figyelemreméltó itt a hadviselés egészen új fordulata. A tömeg-erők újra visszakapták régi jelentőségüket. A német felvonulás nagyon is tudatosan tért vissza a hadviselés régebbi formáihoz, a mozgóháborúhoz, melyet persze gigantikus méretűvé fokozott a tankok és a repülőgépek szerepe, annál is inkább, mivel ezek a tökéletes hatóerőig fejlesztett harci eszközök mindenben a legtokéletesebb összhangban működtek a német gyalogság matematikai pontosságú akcióival. A nyugati szövetségesek oldalán a háború figyelője nem igen fedezhetett fel olyan Összhangot a különféle hadviselési eszközök és módszerek között, mint ahogy ez a németeknél megnyilatkozott. A német sikernek éppen ez az összhang volt a titka; de emellett az is, hogy a német átütőerő és a német haditerv úgy látszik, nagyon is tudatosan számolt azzal az illuzionizmussal, mely a nyugati katonai és politikai vezetés köreiből a német haderő vélt gyöngeségét illetőleg uralkodott. Mintha csak Önmaguk ellen dolgoztak volna a németek ellenségei azokkal a feltételezésekkel és híresztelésekkel, melyekkel igyekeztek önmagukat megnyugtanni a német haderő, főleg a gépesített német harci eszközök és módszerek gyöngesége felől. E tekintetben világszerte csak a német sikert készítette elő az az illuzionizmus, amely önmagát saját vágyálmaival és különféle hamis vagy megalapozatlan adatokkal meg akarta győzni a németek gyöngeségéről. A politikai ellenpropaganda ezen módszere akkori-
ban kellemes volt a nyugati hatalmak körei előtt, mindaddig, míg közvetlenül meg nem ismerkedtek a német haderő valódi méreteivel.

E tekintetben a legnagyobb hibát Franciaország politikai körei követék el már évek óta saját nemzeti létük, nagyhatalmi állásuk és biztonságuk ellen. Léon Blum kormányzata meggyöngítette a francia ellenálló erőt, meglazította a francia munkásságban a nemzeti közösség összetartozását s mialatt Németországban a nemzeti-kollektív koncentráció olyan nagy eredményeket ért el, azalatt atomizálta a francia társadalmat. A francia hadvezetés még nem ismerte fel a német hadviselési módszerek természetét. A francia társadalom teljesen nyugodtan nézett a háború elé, mert bízott a Maginot-vonalban és annak folytatásában, a belga határon húzódó Daladier-vonalban, melyet a Maginot-vonal összefüggő erődlánolatával szemben úgy kell elképzelnünk, mint amilyen volt a Magyarország és Németország határán annakidején húzódó, apró erődítésekkel és fedezékekkel álló csehszlovák erődvonallal. S már itt megjegyezhetjük: nem volt olyan oktalán, hogy a német roham éppen Belgium, az északi határ, vagyis a Daladier-vonal felől következett Franciaországra, mert hiszen ez a laza erődvonallal igazán nem lehetett eléggé alkalmas arra, hogy feltartóztassa a német páncélos kocsik összefüggő rohamait.

Ami pedig a francia taktikát illeti, az a némettel szemben csakis a védelemre épített. A német taktika viszont egyedül és kizárólagosan a támadást, a gyors megrohanást, a tömeg-erők és a gépesített erők összjátékát vallotta alapelvül. De persze számított a francia védelem szilárd és erős voltára is és éppen ezért is volt a német roham olyan erős és olyan kemény, mert a német taktikusok tudták jól, hogy a francia hadvezetés minden erőt a védelembe fektetett. Ha pedig a védelem sikertelen a német rohanás és

nyomás következeként, akkor már a német ügy félig győzött is: mert hiszen a védekező erőkiejtésben kifáradt francia erők többé már nem tudnak olyan szilárd vonalat teremteni, akár pedig olyan ellentámadást provokálni, mely a németeket akár visszavonulásra, akár pedig állóháborúra kényszeríti. A német taktika azért is olyan fölényes volt a franciával szemben, mert míg a francia taktika állóháborúra számított, addig a német vezetés ezt a lehetőséget teljesen kikapcsolta feltételezéseiből. A védelmi- és állóháborúra berendezkedett francia vezetés nem tudta a német páncélos, légi és gyalogos erők egyesült rohamát feltartóztatni s nem tudott állóháborút teremteni, mint az első világháborúban.

Még egy súlyos taktikai hibát követett el a francia hadvezetés. Nevezetesen azt, hogy a holland-belga—német összeütközés idején kimozdultak az északi francia seregek a maguk védelemre berendezett állásaiból a maguk védelemre és állóháborúra előkészített erőivel s felrohantak a belgák segítségére, mialatt fedezetlenül hagyták, már előre számítván a sikerre és a hadszíntérnek a flandriai sikokon való megrögzítésére, a biztosnak hitt Daladier-vonalat. Holott a belga-holland expedíció tulajdonképpen csel volt a németek részéről. Mialatt a német erők egy részével az északfranciaországi angol és francia csapatok harcba bocsátkoztak, azalatt egy jóval nagyobb német hadsereg a maga gépesített erőivel, szakadatlanul támogatva a rettenetes hatású zuhanóbombázó gépektől, melyek sikerének főpróbája már a lengyel háborúban lezajlott, bevonult a Maginot- és Daladier-vonal fordulópontjába s azzal az ürrel, mely így támadt a francia határ védtelensége és az északra felrohant angol és francia seregek állásai között, elvágtá egymástól a belgiumi és franciaországi erőket és megkezdte Észak-Franciaország meghódítását.

E pillanattól kezdve, május 20-tól két harctéren játszódott le a német előretörés. Az egyik volt a tulajdonképpeni északfrancia harctér, a másik pedig a belga-angol-francia haderők egyre szűkebb tere szorult hadművelési területe. Itt a tenger fedezte egyedül a körülzárt szövetséges erőket. A tengernek mint hátvédnek szerepe azért volt fontos, hogy az itt körülzárt haderők közvetlen kapcsolatban maradhassanak Angliával. A köröskörül érvényesülő nagy német nyomás miatt azonban ez a taktika nem érvényesülhetett. A francia hadsereg s általában az összes szövetséges seregek vezetője a német áttörés pillanatától Weygand tábornok lett. Gamelin vezérkari főnöknek, az eddig korlátlan hatású és egyedül hitelesnek tartott katonai tekintélynek taktikája — a védekezés és az állóháború — teljesen helytelennek bizonyult. Gamelinnek nyomtalanul el kellett tűnnie s jellemző az ellene felzúduló keserűsége és elégedetlensége, melyhez mérten még a Chamberlain ellen Angliában annyira észlelhető felháborodás is eltölpül, hogy halála hírére is költöttek. Weygand tábornok, a távolkeleti haderők nagy szervezője, aki különben mindig a támadó taktika híve volt, már nem változtathatott a második sedani katasztrófán. Így tehát az ő feladata sem lehetett más, mint a védelem minél gyorsabb s a lehetőségekhez mérten minél ellenállóbb kiépítése. Amint a német előretörés is megosztotta a Sedannál, a Maginot- és Daladier-vonalak forgójába való benyomulás által a szövetségesek haderejét, úgy akarta most megosztani Weygand védekezése is a német rohamot. Eppen ezért Weygand úgy rendelkezett, hogy a Belgiumban időző angol és francia haderőknek kötelességük változatlanul a végsőkig kitarítani; így akarta elhárítani a német előretörést a belső védelmi vonalak kiépítéséig. Miközben a németek elérték a csatornát, a körülzárt szövetséges haderők egyre tovább hátráltak a nagy nyomás elől a tenger felé. Itt megint újabb balsors érte a nyugati szövetségesek hadviselési módszerét. Majd csak a későbbi adalékok és történeti kutatások derí-

tik és deríthetik ki igazán, mi történt a flandriai harctereken. Mintha a francia és angol vezetés között sem lett volna teljes egység. A franciák legjobb erői harcoltak itt haláltmegvető bátorsággal, a francia nép régi nagy katonai és taktikai erényeivel a német előnyomulás ellen; bátorságukat a német hadijelentések is elismerték. Ugyanekkor viszont az angol eljárás az volt, hogy minél több embert kíméljenek. Ezért már a harcok kezdeti válságos stádiumában, már május vége felé, olyan mozgás volt angol részről érezhető, hogy a tenger által fedezett angol erőket hazaszállítják. Mialatt Észak-Franciaország földje vérben ázott s mialatt a német technikai fölény sorra megsemmisítette a franciák legjobb erőit, azalatt az angolok már azt is sikernek könyvelték el, hogy kellő ökonómiával végrehajthatták anabázisukat, mellyel, igaz, jelentős számú életet mentettek meg, de amellyel mégis igen fontos pozíciókat kellett feladniok. A veszély pillanatában az angol törvényhozás igen nagy horderejű javaslatot fogadott el a magántulajdon és a magánvállalkozás állami felügyeletéről, amiben igen nagy része volt a kormányba belépett munkáspártnak s amit sokan úgy tekintenek, mint jelentős lépést a kapitalista-nagypolgári Anglia szocializálása felé.

E válságos napokban, mikor valóban napokra szűkültek össze Európa új történetének legfontosabb világtörténeti eseményei, újabb csapás érte a szövetséges hadviselést. Május végén III. Lipót belga király beszüntette az ellenállást és kapitulált a németek előtt. A belga király lépése a nyugati szövetségesek között természetesen a legnagyobb ellenérzessel találkozott s ha a belga uralkodó motívumai között emberies szempontok is lehetnek, úgy a szövetségesek között el nem mulasztottak utalni az uralkodó német származására, atyjával ellentétes természetére, már előzőleg is megnyilatkozó német rokonszenvére, locamo-ellenes régebbi politikájára s a nagy befolyásra, melyet a germán-szolidaritástól eltelt fiamand nemzeti körök gyakoroltak reá. Egyben érdekes szempont tettének megítélésénél az a tény is, hogy hiszen a belga király az olasz trónörökös sógora és tettének indítékai között ott lehetnek a fasiszmus politikájával különösen a válságos háborús helyzetben azonosoknak jelentkező olasz uralkodócsaládi diplomácia hatásai is. A francia és angol haderők így teljesen magukra maradtak a nyílt flandriai síkságokon. Az angol erők most már teljes energiával folytatták a behajózást és az Angliába való visszavonulás keresztülvitelét, amiben igen erélyesen segédkeztek az angol repülőgépek is, úgy hogy szinte teljességgel sikerült ezt a haderőt hazájába visszaillesztani. Mindenesetre különleges érdekességre tarthat itt számot a francia haderők Belgiumban maradt részeinek szerepe. Ezeknek az angolok azt a hivatást szánták, hogy végsőkéig fedezzék az angol visszavonulást. Így morzsolódtak fel a belga és északfranciaországi körülzárt harctéren a francia hadsereg válogatott osztagai, mialatt az angolok elhajóztak hazafelé.

Természetesen az angol kormánypolitika és közvélemény ezalatt nem fukarkodott a hősi francia nemzet iránti csodálat nyilvánításában. A valóság azonban az volt, hogy a franciáknak rettenetes veszteségekkel, valóban tragikus magányban kellett a német előnyomulás ellen élet-halálharcukat megvívniok. A német propaganda ezalatt el nem mulasztotta, hogy ne hivatkozzék ezeknek a tényeknek részletes ismertetése közben arra, hogy hiszen a tragikus franciák nem önmagukért harcolnak, hanem csak az angol nagyhatalmi érdekekért. Német részről utaltak azokra a régebben megmegújuló német tervekre és ajánlatokra, melyekkel német vezető körök annyit foglalkoztak és melyek össze akarták békíteni Franciaországot és Németországot egy kontinentális politika keretei között. Természetesen a hangsúly ezúttal a német vezetésen és az angolellességen volt s német részről újabban nem ok nélkül emlegetik a Napoleon által megpendített

„kontinentális politikát“, vagyis Anglia teljes kiszigetelését az európai szárazföldről; természetes, hogy a mostani politikai feltételek és lehetőségek között egy ilyen megoldást a francia politika nem vállalhatott. Nem azért, mintha a francia politikában a dogmatikus angolbarátságnak túlzott érzelmi háttere lett volna, hanem mert a születési arányszámban meggyöngült és a Léon Blum-féle politika által még tovább gyöngített Franciaországnak valamerre kellett támaszkodnia. A müncheni politika, vagyis Franciaország keletközépeurópai érdekeltségeinek feladása már eleve megrendítette Franciaország hatalmi túlsúlyát. A keletközépeurópai szövetségek elvesztése után természetes következmény volt, hogy Franciaország újra fokozottabban visszatért az angol szövetség gondolatához.

A francia politikának kétségtelenül állandó lidércnyomása volt a német egység, mely Hitler kormányzata óta egészen új irányban és új módszerekkel átalakította Európát és megváltoztatta és megrendítette az eddigi helyzeteket. Ugyanakkor azonban Franciaországban jelentős ellenzéke volt a háború gondolatának. Mindebből az látszik, hogy Franciaország magatartása, már ami a nemzeti és társadalmi erők összefogását illeti, nem volt egységes a német kérdéssel szemben. A nagytőkés körök hívei lettek volna egy franciánémet kiegyezésnek. Ugyanígy a francia munkásság is a saját szűkebb érdekeit tartotta szem előtt és nem állítható róla, hogy éppenséggel túlságosan szívesen ment volna bele a háborúba. Nem, mert ösztönös pacifizmusát és kényelemérzetét látta veszélyeztetve s nem érezte azt, hogy Hitler túlságos ellensége lenne a francia munkásságnak. E tekintetben a német szociális propaganda igen nagy hatással volt a francia dolgozó rétegekre, melyekben korántsem volt túlságosan nagy az angol rokonszenv. E mellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az 1939 őszen megkötött német-orosz kiegyezés is sokat változtatott a helyzeten. A német-orosz kiegyezés Tévén az igen jelentős francia kommunista tömegek ott találták magukat Németország oldalán — vagy ha nem is Németország oldalán, hát legalább is közömbös helyzetben Németországgal szemben, melyet eddig részben a német-orosz világnézeti ellentét miatt sem szerettek, amikor is a kommunista érzelmek és a francia nacionalizmus egy irányban mozgott. Utóbb azonban a Daladier-kormány erélyesen véget vetett a népfront uralmának s így a Daladier-kormány erélyes rendszabályai által pártérdekeiben és osztályérdekeiben sértett proletariátus nem lelkesedhetett túlságosan a háborús politikáért. Bár itt azt sem szabad elfelednünk, hogy hiszen a német-orosz megegyezés sokat ártott a szocialista-kommunista osztálypolitika franciaországi hatásának, mert — tudjuk jól — a francia proletariátus körében mindig erősek voltak a nacionalista érzelmi elemek. Ilyen társadalmi atomizálódás közepette lépett be Franciaország a háborúba. Franciaország tarthatta is magát addig, míg a háború első kilenc hónapjában korlátlanul élt a Maginot-vonal biztonságának tudata, a defenzív taktika célravezető voltának, az állóharcnak babonája; ez az atomizált társadalom azonban rögtön megrendült, mihelyt megindult a német roham. Hozzá kell még tennünk azt is, hogy a német egység felbontásának gondolata, bármennyire áthatotta is a francia társadalmat, mégsem egyesült ezek miatt a társadalmi viszonylatok miatt azzal az átütő erővel, melyre pedig szüksége lett volna a francia imperializmusnak.

A franciákon is túlságosan eluralkodott az angol ökonomikus szemlélet hatása, vagyis az a hit, hogy blokád, éhségzár révén sikerül megrendíteni a német birodalom egységét és még előbb háborús akaratát, illetve társadalmi viszonyait. Az ökonomikus angol szemlélet itt igen végzetesen találkozott Gamelin tragikus defenzív taktikájával. Mert nyilvánvalóan más lett volna a háború sorsa, hogyha már a lengyel hadjárat idején Franciaország keleti

határaitól, a Maginot-vonal felől, erős oldaltámadás éri Németországot, Ahogy a franciák bíztak a saját Maginot-vonalukban, ugyanúgy tisztelték a német Siegfried-vonal misztériumát. Holott nyilvánvalóan a Siegfried-vonalon is lettek volna megfelelő taktikai előkészítés esetén sebezhető pontok, ahogy a nagy erővel és technikai vívmányokkal készült Maginot-vonalat is áttörte a német roham. Ehhez azonban nyilvánvalóan szükség lett volna a francia hadsereg jobb felkészültségére, amit a különféle politikai rendszerek elhanyagoltak: túlságosan bíztak a német hadsereg felkészületlenségében, a német nyersanyagok elégtelen voltában és a háborúnak Németország részére katasztrófába való torkollásában. Ez a taktika teljesen csődöt mondott s nyilvánvalóvá lett máris, hogy a francia hadjárat, mely felülmúlt minden eddigi német sikert és erő kifejtést, példátlan egységbe és győzelmi mámorba kovácsolta össze' Németországot és társadalmát. Hitler-ről mondják, hogy a franciaországi hadjárat teljesen az ő személyes műve volt; a nagy német győzelem teljesen igazolta Németország előtt Hitler művét s éppen ez az az időpont, mikor az egységes német hatalmi és nemzeti cél előtt megszűnik minden eltérés a németek között.

Miután a német haderők elől elhajóztak az angolok és miután a belga király is kapitulált, a német haderő teljesen Franciaország ellen fordulhatott. A belsőleg meggyöngített Franciaország már eddig is példátlan önfeláldozással vállalta egyedül a háború csapásait. A Reynaud-kormány újjáalakult június elején és benne a helyettes miniszterelnökséget Pétain marsall, a világháború agg hőse vállalta el; ő lett Weygand mellett a nemzeti egység szimbóluma s mellette Clemenceau hajdani ifjú barátjának és titkárának, Mandel belügyminiszternek jutott osztályrészül a szerep, hogy megerősítse belsőleg, ha kell, a legkíméletlenebb eszközökkel, a francia ellenállást. Mandel éppen ezért kemény rendszabályokat hozott a gyanús idegenek, az emigránsok és a kommunisták ellen, akiknek hatása, úgy tetszik, nagyon is érezhetővé vált a francia hadsereg soraiban. A népfront hívei újra felemelkedtek s a népfront-politika most, Franciaország legválságosabb napjaiban készült bosszút állni a Daladier-kormány alatt szenvedett sérelmekért. Ugyanekkor a francia külügyek éléről eltávozott a szabadkőműves vezető réteg s erősödött a katolikus befolyás, ami a veszteség napjaiban előre veti árnyékát egy francia „keresztény kurzusának — ahogy ez például Magyarországon is történt a román megszállás és az összeomlás után, amikor az úgynevezett keresztény elemek próbálják menteni a menthetőt. Június eleje ilyen belső és külső problémák között telt el a francia politikában. A németek ezalatt sorra birtokukba vették Észak-Franciaország városait s eleinte úgy tetszett, hogy nem is mennek közvetlenül Párizs ellen, hanem a tenger vonalát követik. A német taktika világos volt: el akarták szigetelni egymástól Franciaországot és Angliát. Mert hogy ha a németek rögtön Anglia ellen vonulnak, könnyen hátukba kaphatták volna az akkor még érintetlen francia hadsereget s a francia hadsereg is érintetlen maradt volna morálisan egy ilyen angolelles fordulat esetén. Június eleje így telt el; a német haderő napról napra jobban kiszélesítette tengerparti előrehaladását s ugyanekkor egyre mélyebbre nyomult gépesített osztagai vezetésével Franciaország belsejébe, mialatt a gépesített osztagoknak és a gyalogságnak a német repülőgépek törtek előkészítőtül utat. A francia kormány e szorongatott helyzetben ismételtlen segítségért fordult Angliához, ahonnét állandó biztatásokat kapott, de az angol erők kimaradása igen ártott Anglia barátainak Franciaországban és világoszte bizalomban és erkölcsileg. Ugyancsak segítségért fordult a francia miniszterelnök Roosevelt amerikai elnökhöz is. Innét bővebb ígéretet és biztatást kapott; Roosevelt valóban mindent megtett, hogy lehetővé tegye a szövetségeseknek amerikai repülőgépekkel és hadianyaggal

való ellátását s nem egyszer erélyesen nyilatkozott az európai állapotok felől. A helyzet azonban, úgy látszik, az, hogy tulajdonképpen maga Amerika sincsen felkészülve háborús fejlemények esetére. Az amerikai ipar sok segítséget nyújtott eddig is a szövetségeseknek, de arról szó sem lehet egyelőre, hogy Amerika aktív félként belépjen a háborúba. Különben a német magatartás is azt célozza, hogy megelőzzön minden ilyen eshetőséget s kész helyzetet teremtsen Európában már a nyár folyamán. A nagy német erőfeszítés és a nyári hadjárat ilyen gyors keresztülvitele is arra vall, hogy Németország ily módon akarja kiküszöbölni a blokád és az éhségzár hatásait.

A gyors német fellépéssel szemben hamar kitűnt a nyugati hatalmak elégtelensége és felkészületlensége, aminek oka, ismételjük, a francia politika elmúlt évekbeli állapotai mellett az is, hogy Angliában sem vették komolyan a háborút; Angliában is túlságosan számítottak a blokád hatásai mellett a német hadsereg felkészületlenségére. Ez az illuzionizmus főleg ott bosszulja meg magát, ahol a nyugati hatalmaknak repülőgépekkel kellene visszahárítaniok a Göring marsall igen gondos munkája által előkészített, de a nyugatiak részéről mostanáig komolyan nem vett német légi fölényt. Amerikának itt van a jelentősége a nyugati hatalmak szempontjából. A nyugati hatalmak most Amerikától elsősorban repülőgépségi segítséget várnak. Az eddig érkezett amerikai repülőgépekkel a nyugati hatalmak már eddig is jelentős akciókat hajtottak végre Németország fölött. Ha voltak is nem érdektelen repülőakciók a nyugatiak részéről, ez mit sem változtatott a helyzeten. Június elején már Párizs fölött dobtak le bombákat a német repülők s a német erők egyre jobban közeledtek északról három oldalról Párizs felé. A Weygand által végső pillanatban felállított védelmi vonalat sikerült a német erőknek áttörniök s miután Dunkerquet, az utolsó északfranciaországi ellenálló erődöt is elfoglalták és miután egészen Rouenig, sőt azon túl, Le Havre-ig jutottak nyugat felé, most már teljes erővel fordulhattak Párizs ellen. A francia kormánykörökben két felfogás küzdött. Voltak, akik utolsó lehelletig védeni akarták a fővárost; utóbb azok álláspontja győzött, akik a feladást vallották. A francia kormány így menekült el Párizsból, előbb Toursba, majd Bordeauxba. Ez alatt, mint hírlett, a kormányon belül is ellentétek támadtak; Lebrun elnök Pétain marsallal együtt a béke felé hajolt s miután Párizst a németek június 13-án békésen elfoglalták, a Bordeauxba menekült kormány, egyre gyengülőbben és kimerültebben folytatván a védekezést, végül is a Reynaud helyére lépő Pétain marsall által fegyverszünetet kért a németektől.

Mi lesz Franciaország sorsa, ki tudja megmondani? Milyen feltételeket szab Németország Franciaországnak, melyet a háború e rövid hónapja olyan példátlanul meglátogatott? E pillanatban felmerül az a kérdés is: vajjon tudhat-e Németország különbékéről s vajjon a feltétlen vagy feltételes fegyverletétel mint módosítja majd az új Franciaország helyzetét? Kétségtelenül Angliát rendkívül súlyosan érinti a francia kimerülés; de Anglia, mint Churchill rögtön a francia harc beszüntetésekor mondta, egyedül is folytatja a háborút. A nagy mérkőzés Anglia és Németország között egyre napoleonibb arányokban bontakozik most ki a szemlélő előtt.

De lehet egyáltalában már valaki szemlélője csupán a világ eseményeinek? Hogy nem lehet, ezt bizonyítja Olaszországnak nagy előkészületek után június 10-én történt belépése a második világháborúba. A francia front összeroppanása talán korán is érkezett Olaszországnak, mely Mussolini hadüzenő szavai után elsősorban védelmi intézkedésekkel foglalkozott. Olaszország e háborúbalépéssel meg akarja valósítani földközítengeri igényeit. Olaszország itt Szuez és Gibraltár szabadságára gondol s nem téveszti szem elől Palesztina sorsát sem. De a legfontosabb az olaszoknak mégis

Málta és Tunisz. Málta, továbbá a Szezei-csatorna kijáratát őrző Aden ellen az olasz repülők ismételt repülőátadásokat intéztek rögtön a háborúba lépés első napjaiban. Az angolok ezt Tripoliszban, Olasz-Szomáliában és Abessziniában viszonozták. Általában úgy tetszik, hogy az angolok erélyesebben szándékoznak felvenni a harcot az olaszok ellen, mint ahogy ezt tették a németekkel szemben. Korzika és Dél-Franciaország, elsősorban Nizza ellen lényegesebb olasz mozdulatok még nem történtek. Általában még igen kérdéses, mint alakul majd Olaszország háborús helyzete azután, hogy Franciaország, alig egy héttel az olasz hadüzenet után, beszüntette a harcot. Olaszországnak itt igen fontos lesz Németország közreműködése, mivel az új francia békét nyilván egyedül Németország szava szabja meg; másrészt pedig még nem történhetek a kezdő hadi mozdulatok miatt lényegesebb és elhatározóbb olasz hadmozdulatok. Hiszen Olaszország már eddig is a békében való magatartásával rendkívüli szolgálásokat tett a német politikának.

Mialatt nyugaton és délen ilyen fordulatok történtek, Oroszország is éberem őröködött érdekein. A Szovjetunió úgy látta, hogy a nyugati helyzet szükségessé teszi balti pozícióinak megerősítését. Okul szolgált az erélyesebb orosz fellépésre Litvánia magatartása, ahol a kormányzat még nem tisztázott befolyások hatására kétes álláspontot foglalt el az orosz-litván kölcsönös segélynyújtási egyezmény következtében az országban tartózkodó orosz erőkkel szemben. Oroszország sérelmesnek ítélte egyébként Litvánia balti politikáját is. A hetek óta tartó huzavonának az lett a vége, hogy Oroszország megszállta Litvániát s a régi kormány helyére új kormány jött, mely majd jobban respektálja az orosz szempontokat, melyek közt különlegesen fontos a mai nemzetközi helyzetben az orosz európai határok biztosítása. Ezután megszállotta Ész- és Lettországot is, teljessé tevén balti hegemóniáját. A balti államokba nagy gépesített osztagok vonultak be, hogy őröködjek az orosz nyugati érdekeken. Szemléket június 18-án zártuk; a balti helyzet ekkorra még nem bontakozott ki teljesen s még nem láthatók világosan az orosz magatartás és a nyugati fejlemények érdekesnek ígérkező összefüggései.

GOGOLÁK LAJOS

SZÍNHÁZI ÉV AKADÁLYOKKAL

HÓNAPSZÁM JÁRNI HIVATALBÓL a színházakat — ez a kritikus foglalkozásunk rendes körülmények között is viszonylagos értékű, de olyan sívár esztendőben mint az idej volt, taposómalomnak is beillenek.

A sokféle bajjal birkózó színházak alig várták, hogy átvészeljék e zűrzavaros évet s velük együtt léleklizik fel a kritikus is, mintha lidércnyomás alól szabadulna. Eddig legfeljebb csalódást érzett, ha nem teltek be a színházakhoz, szerzőkhöz vagy színészekhez fűzött várakozásai; legújabbán már olyan jelenségeknek volt tanúja, amelyek szégyenkezéssel vegyes bosszúsággal váltották fel korábbi méla érzéseit. A kritika sohasem volt hálás mesteriség s különösen nem az napjainkban, amikor a Tóth Kálmán—Gyulai-féle párbajhistóriák is megismétlődnek; pedig hasonló esetben ma sem mondhat egyebet a kritikus, mint amit Gyulai Pál úr mondott, amikor sebét bekötözték: „Látom, löni tudsz, de én — a drámádat kifogásoltam I“ S ha már az író nem bírja a kritikát, a színház „nem helyez súlyt rá“, a közönség pedig önhatalmúlag nagykorúsítja magát az illetéktelennek nyilvánított gyámkodás alól: ugyan bizony kinek és minek fárasszuk magunkat? Talán csakugyan annak a kitűnő műbírólnak van igaza, aki tavaly — közel két évtizednyi recenzióírás után — megszüntette színházi rovatát: nem érdemes...

Nem érdemes, de már szinte nem is lehet. Oly szédítő a verseny, sokszor oly veszettül kergetik egymást a premierek, hogy még a napilapok is alig győzik az iramot. Múlt év őszén hét, most márciusban öt bemutató torlódott egy hétre, sőt ugyanazon estére, mert színházaink babonásan ragaszkodnak a szombati premier-naphoz, ők tudják miért? Mégis, aki nyitott szemmel kísérte az évad lefolyását, lehetetlen kritikát nem írnia, bár ezzel aligha gyarapítja a műfaj népszerűségét. Egyébként az efféle utólagos, Part pour Part beszámolóknak a legkritikaellenesebb korban is mentségül szolgálhat, hogy ha már nem használ, nem is árt senkinek, még a színházak budgetjének sem! Így hát most a szezon végén, kapuzáráskor, hitelrontás veszélye nélkül, kötelező tárgyilagossággal még azt is bevallhatjuk, hogy legtöbb esténket hiába vesztegettük színházra; egy séta a Dunaparton, egy éjfélelőtti alvás többet ért volna ... Üzemidőben persze nem lenne ildomos ilyeneket mondani. Színházainknak ugyanis jellemző magatartása, hogy konjunktúra idején nem sokat ad a bírálatra, ám ahogy megjön a börtje, egyszerre nagy és „felelősségteljes“ szerepet tulajdonít a kritika közvélemény- (értsd: pénztárforgalom-) irányító befolyásának. Igaz, az idén taktikát változtattak. Nem bízva többé a kritikában, az önellátás elve alapján maguk vették kézbe a közönség „megfelelő“ irányítását: plakátjaikon szerzőik „új hatalmas színművét“ harangozták be s éktelen vörös számokkal hirdették már a huszonötödik előadásnál a küszöbön álló — ötvenediket. Mintha bizony a mennyiség egyúttal a minőségi értéket is kifejeznél! A színházi reklám másik divatos válfaja az önkritika. Soha annyi önvallomást, mint az idén. Szerző a darabjáról, rendező a rendezéséről, színész a szerepéről, mindenki nyilatkozott. A Petőfi-Társaság hivatalos közlönye színműírótagjai számára e célból külön szószerket létesített. A színházi év üres volt, mint az őszi hadijelentések, ám ezzel szemben a meglévők mellé újabbnál újabb színházkörnyéki lapok sarjadtak, a legkülönbözőbb szakmabeli sajtótermékek pedig „színházi rovatall“ egészültek ki. Érthető; láttunk színházi produkciókat, melyekhez hozzászólni valóban a közgazdasági vagy sportláp legilletékesebb. De mindezen külső jelek mellett maguknak a forgalomba hozott daraboknak mineműségével is kifejezésre juttatták színházaink, hogy kegyesen

fölmertik a kritikát korszerűtlen feladatától. A szezon újdonságainak jelentős része úgynevezett kritikamentes darab: nemhogy nem bírja ki, nem is igényli a kritikát.

AKI CSAK KÍVÜLRŐL FIGYELTE színházi életünket, a lapok „művészeti“ rovatai alapján könnyen hihette, hogy a szezon változatos és eleven. A közelebbi szemlélet azonban sajnos, másról tanúskodik: a lázas tevékenység mögött kevés a tartalom, a buzgó igyekezet inkább fogyatkozások eltüntetésére irányult. A feltűnően bő újságközlemények túlnyomó része híranyag volt; kulisszatitkok: hivatásszervezeti bonyodalmak, „izgalmas ülések“ unalmas határozatai; a színészkaráival hírlapjaink már-már többet traktáltak a jámbor pesti polgárt, mint magukkal a színházakkal; személyi kérdések, primadonna-pletykák, főleg pedig színházgazdasági problémák duzzasztották a rovatot. Annál kevesebb művészi esemény. Íme, színházaink pongyolában, mint a történelem nagyjai a divatos műfajban.

Válasszuk külön a szervezeti és igazgatási dolgokat, a műhelytitkokat a művészeti kérdésektől. Ilymódon újságbeli értesüléseink zömét „lekapcsolhatjuk“. Mivel pedig a sajtó jórészt a vidéki cseretársulatok működésére irányította a figyelmet, közvéleményt iparkodván teremteni az új rendszer mellett vagy ellen, lássuk legelsőbben a vidéki színészet ügyét.

Vidéki színészetünk válságos és szomorú helyzetével e hasábon ismételtelen foglalkoztunk. Legutóbb (Magyar Szemle, 1939 ápr.) rámutattunk a luxusfőváros és a porba, közönybe temetkező vidék közt tátongó szakadékokra; segítséget sürgetve, a stagione-rendszer bevezetésétől is a helyzet némi javulását vártuk. Nos, múlt év októberében a cseretársulatok megkezdték működésüket. Az eredeti elgondolás szerint az egész ország egyetlen színikerületet alkot, négy „elsőosztályú“ városközponttal, úgymint: Pécs, Kassa, Debrecen és Szeged. E rendszert mintegy kísérletképpen vezették be, sem a kerületek beosztása, sem a többi részletkérdés nem volt végleges. Egyes sajtószerveink azonban már a kezdet átmeneti nehézségeiből siettek végső következtetéseket levonni, hirdetve, hogy „baj van a stagione-rendszerrel“, hogy „háborúság dül“ körülötte, sőt az egyik mindjárt „hivatalosan támogatott ripackodásnak“ bélyegezte. Mert nálunk ügyiátszik már nemzeti hagyomány minden társadalmi feladatot az államra hárítani, de ugyanakkor nemzeti virtus is gyanakvó rosszhiszeműséggel fogadni mindent, ami egyszer az államtól jön. Amikor öt évvel ezelőtt a kultuszminisztérium a népművelés terén bevezette a világszerte bevált vándorkönyvtár-rendszert, ezt az intézkedést — bár kevesebb hűhóval — hasonló ellenkezés fogadta. Azóta a vándorkönyvtárak nagyszerűen működnek s ma 1800 népkönyvtárunk ilyen módon az országnak mind a 3400 helységét zavaratlanul ellátja olvasnivalóval. A csereszintársulatokra is efféle hivatás vár. Senki sem vitatja, hogy legjobb lenne, ha minden város állandó saját színházat virágoztatna fel, mint ahogy a saját könyvgyűjtemény is ideálisabb a kölcsönkönyvtárnál. De addig, amíg legnagyobb vidéki városaink sem tudnak a maguk színházairól kellőképpen gondoskodni, a városi pénztár nem támogatja, a városi közönség nem látogatja, a nézőtér kong, harminc fillér az összes esti bevétel, amíg társulatok válhatnak egyik napról a másikra hajléktalanná, mert a „dédelgetett“ városi színházat, mint közveszélyes rozoga lomot le kell bontani, addig, bocsánat, de kissé bajos megérteni a háborgó kedélyeket. Nyilvánvaló, hogy a tespedt vidéki életbe sokkal több változatosságot, élénkséget tud vinni és nagyobb érdeklődést fölkelteni az évenként háromszor-négyszer változó cseretársulat, mint a megúnt egykéz-rendszer. Gondolkozó ember számára alig lehet vitás, hogy a mai körülmények között ez a megoldás összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a réginel; a tiltakozó városok úgy vannak vele, mint a derék pesti polgár, aki a maga törzsszínházat tartja a legtekéletesebbnek s e makacs ítéletét persze anélkül fogalmazza meg, hogy a főváros másik tucatnyi színházára kíváncsi volna; hasonlatunk csak annyiban sántít, hogy a pesti polgár a maga színházat rendszeresen látogatja is ... Látnivaló, hogy az eddigi, sehogysemjő vidéki színészzel

szemben az új rendszer a kibontakozás alapjául szolgálhat. A gyakorlat nyilván megmutatja a hiányokat és kiküszöbölendő hibákat, a javításnak, módosításnak tág tere van. Hiszen már a mostani próbaév hasznos útbaigatásokat adhat: a társulatok túltávvoli és túlgyakori utaztatása költséges, viszont méltányos volna számukra vasúti kedvezményt biztosítani; a kerületi beosztások időpontjai tekintetében bizonyos szabadságra volna szükség, főleg a komolyabb, prózai műsört játszó társulatok javára, melyeket a túltengő operett-társulatokkal szemben fokozott mértékben kellene fejlesztem és erősíteni, pl. iskolai és tömegelőadásokkal, pesti vendégszereplőkkel és nem utolsó sorban a színészképzés sajátos irányításával.

De az eltelt év tapasztalatai azt is megmutatták, amit ma már a városok és a társulatok egyaránt elismernek, hogy a rendszer átmeneti hibái háttérbe szorulnak olyan előnyökkel szemben, mint a központi és városi együttes támogatás, amely szilárd alapot nyújt a színészeknek, továbbá, hogy az egymást váltó társulatok különböző összetétele a vidéki közönség számára is változatos műsört biztosít. Alaposan megvizsgálva a dolgokat, az derül ki, hogy vidéki színészetünk körül inkább a közönséggel van baj, mint az új rendszerrel. Mert ha a városi magisztrátusok s a nagy garral vidéki színészetet mentő, már-már vészharangokat kongató újságok az operett-műsor túltengését, a színvonal süllyedését kifogásolják, másfelől a társulatok az ország minden tájáról azt panaszolják, hogy a kilenc milliányi vidéki közönségnek úgylátszik túlnagy megterhelés a prózai műsor; a komoly darabok iránt nincs érdeklődés, ezért a drámai erőkből álló társulatok lassanként operettet is, vagy kizárólag operettet kénytelenek játszani. A tények hamis beállítása, az irányzatosság tehát nyilvánvaló. Merő pártosságból így alakul közvélemény a segíteni akaró törekvések ellen, annak a nagyérdemű közönségnek szájaíze szerint, amelynek pedig részvétlenségén múlik kizárólag a magyar színészet, s nem ilyen vagy olyan rendszer sorsa!

SOK A MOZGÁS! panaszták a lapok a vidéki cseretársulatok vándorútjaira célozva. Sok a mozgás! — állapítjuk meg mi is, midőn tekintetünket ismét a fővárosi színházi viszonyokra fordítjuk. Múlt évben a jelek úgy mutatták s az augurok is azt hirdették, hogy „változatos és eleven“ szezonra van kilátás. Nos, a változatosságot illetőleg nincs ok panaszra, de az eleveniséget a színházvezetők — szebb időkre emlékezve — talán mégsem ilyennek képzelik.

Mozgalmas év volt, zajlott igazán, a szó szoros értelmében. Nem is lehetett másképp. Azok a változások, amelyek az 1939. évi IV. t.-c. végrehajtása során egész társadalmi berendezésünkre kihatnak, a szellemi élet területén a sajtó mellett a színházakat érintették legközvetlenebbül. A fővárosi magán-színházait túlnyomórészt a zsidó tőke és vállalkozó kedv tartotta fenn és fejlesztette, a keresztény tőke és vállalkozó kedv pedig jóval mérsékeltebbnek bizonyult, mint ahogy azt az „örségváltás“ zavartalansága megkívánta volna. Kétségtelennek látszik, hogy ezek az akadályok csak átmenetiek, színházainknak ilyen természetű bajain tehát nincs miért módfelett csodálkozni. Színházi kultúránknak azonban eminens érdeke, hogy a „Nagy Változás“ most már mielőbb befejeződjék és a színházi élet valamennyi tényezője betöltse helyét, hivatását. Vonatkozik ez a színházi vezetésre, a drámatermelésre, a színészi munkára és végül, de nem utolsó sorban a közönségre. Színházainkban a közönség kicserélődése épp annyira észrevehető, mint a többi tényezőé, de mi úgy látjuk, hogy közönségünk nagyobb hévvel sürgette a változásokat, mint amekkora tájékozottsággal lézeng a megürült nézőtereken. Ezen a ponton legsürgősebbek a színházi feadatok. De szeretnők, ha a közönségnevelés a jövőben valahogy ösztönösebben éreztetné hatását, nem úgy, mint ebben a szezonban, amikor társadalmunk bizonyos rétegeit csoportosan, mintegy kivezényelték egynémely előadásra.

Ha a színházak körüli történések egyvelegét valamennyire rendezni akarjuk, az egyes intézetek sorsa, az előadások rendszere, a színdarabok

mineműsége és témaváltozata, mind tollhegyre kívánczik. Első meglepetésünk: hogy megfogyatkozott színházaink száma! Telt házak helyett bezárt épületek, gyakori költözködések, cím- és jellegváltások: Thália palotáiban a leglengőbb műzsák, az operettek tündérei terjeszkednek. Ebből a szempontból igen tanulságos a Városi és a Belvárosi Színház életének alakulása. A Városi, ez az örök bizonytalanságban leledző, szeszélyes múltú: műintézet az idén is sokat foglalkoztatta a közvéleményt. Pénzügyi alapja, magánvállalkozók kezén, mindig bizonytalan volt; kisebb-nagyobb zavarai állandóan napirenden szerepeltek, programja a pillanatnyi szükségletekhez és lehetőségekhez alkalmazkodott, tegnap operett, ma bűvészmutatványok, holnap esetleg klasszikus előadás. Biztosan soha és semmit sem lehet itt tudni, még azt sem, hogy a délután megváltott jeggyel aznap este vagy csak egy hét múlva lehet megnézni a váratlanul elhalasztott produkciót. Kétezemégszáz személyt befogadó és a tihanyi visszhang téréivel vetekedő hatalmas nézőterét szinte lehetetlen megtölteni. Az idén sem volt különben. Megkésve, október második felében nyitott s hirtelen zárta kapuit, az utolsó hónapokban már csak heti két-három előadásra zsugorítva a megnyitáskor oly biztató munkarendjét. A szezon elején Czako Pál igazgató ú. n. szociális színházat kívánt belőle teremteni. A tömegek szórakozóhelyét, igen olcsó helyárrakkal, állandó délutáni előadásokkal, vegyes, de nevelő értékű műsorral. Kétségtelenül helyes elgondolás, talán az egyetlen, amely ezt a behemót Téspis-kordét örökös kátyújából kiemelhetné. Biztató nyitányként az Ember tragédiája került elsőnek színre, a szegedi szabadtéri előadás rendezése alapján, a látványos elemek hangsúlyozásával. Kár, hogy az induláskor kijelölt keretbe később már csak a Piros bugyelláris, meg a csonkán maradt Lehár-ciklus néhány darabja került. Február elején a színház vezetésében újabb változás állt be, a színház ismét talaját vesztette s visszakanyarodott az életmentő operetthez. Ettől fogva Dekobra szerelmi kémhistóriája (Marion[^] töltötte ki a zilált programot, amelybe csak elvétve illeszkedett valami más is; így húsvét táján a Greban-féle „Igazi Passió“, ezt követőleg pedig vitéz Somogyváry Gyula „Frontharcosok“ című színműve, amelyben a felfokozott bajtársi érzés nyer kifejezést. A szomorú tapasztalatok, úgy hírlik, arra indították a fővárost, hogy ezt a nagy ingatlanát nem adja többé magán-célokra bérbe, házi kezelésbe veszi s népművelési célok szolgálatába állítja. Szórványos kísérletek azt mutatják, hogy az illeténvaló felhasználásnak van jogosultsága. A népművelési célok mellett a Városi a középiskolai irodalomtanítás segédeszközévé is válhatna, sőt az elemi iskolák csöppségei számára is lehetne nevelő értékű gyermekelőadásokat rendszeresíteni viharvert falai között.

Rangosán indult a Belvárosi Színház is, amely a maga különleges törekvéseit tavalyi nagyhatású drámájával, a Kodolányi-féle Földindulással elég nyomatékosan kifejezte. Olcsó tömegszórakoztatás helyett a színház magasabb művészeti és társadalmi hivatását tűzte ki céljául, afféle „közvélemény színháza“ kívánt lenni. A szándék és a megvalósulás azonban itt is élesen elkülönült. Szomorúan jellemző, hogy a színház a múlt szezon végén közzétett programját csak kis töredékében tudta megvalósítani. A beigért öt nevesebb magyar író közül egyetlen egyet szólaltatott meg, , ismét Kodolányit. Az új darab (Végrendelet) a kiváló szerző írásainak örök színterén, Dél-Baranyában játszódik. Tárnya Lear király történetének magyar népi változata: a két idősebb lány gonosz küzdelme a legkisebbik ellen, az örökségért, a földért. A paraszt földétségének újabb írói megfogalmazása,, sajnos, nem a legszerencsésebb kivitelben. E népi dráma után egy pesti,, pontosabban budai környezetben lejátszódó életképet tűzött műsorára a Belvárosi. Vécsey Leó színműve (Espresso) a dolgozó nő problémáját vizs

színre, azt a témát, amelyből a közelmúltban éveken át éltek színházaink. De ezúttal nem a téma, hanem a hang újsága kapott meg. Meglepően választékos, finom és tartózkodó ez a hang, a mélyhegedűknek van lehelletnyi érintésre ilyen muzsikája. Az írófeleség a kis, napi gondoktól szabadulni s férje munkáját is könnyíteni akarva, elvállalja egy espresso vezetését; nem tudja, hogy főnöke gyöngéd érzelmeket táplál iránta, mire ráeszmél, szinte meg is égeti magát; legjobbkor lép tehát közbe házuk régi barátja, aki őt is és az ugyancsak tűzzel játszó férjet is visszavezeti oda, ahová kell: otthonába. Ez a nem hangoskodó színdarab mellett, hogy sajátos szépsége, egyéni bája van, színpadi munkának is jól megállja helyét; néhány hálás szerepe olyan színészek megnyilatkozásának is alkalmat adott (Eszenyi Olga, Görbe János), kiknek tehetsége eddig kevésbé érvényesült. Matolcsy Andor sikerületlen szatírája az újságírásról (Illetlenség), a népies elbeszéléseiből előnyösen ismert Szalay László (Farsangi esküvő) és a színház egyik színésznőjének, Keresztessy Máriának házassági drámája (Férfiszerelem) kevésbé jelentős állomásai a Belvárosi Színháznak, amely eredeti programjától nem is nagyon lassan, de annál biztosabban távolodva, nyári vendégszereplésre az Angolparkba költözött, hogy ott revüszerű operettet mutasson be...

Míg a Városi Színház üzemközi kényszerszünetekkel iparkodott meg-
rövidíteni a kapunyitás és kapuzárás közötti időtartamot s többi színházaink is örültek minden jótékony akadálnak — hófűvás, betegség, bokaficamodás és hasonlók — mint gyerek a szénszünetnek, addig a Magyar Színház, ez a szintén tarka múltú intézet inkább az idő rövidségéről panaszkodhat. Az igazgatás körüli ismeretes zavarok miatt csak március idusán léphetett üzembe, de egyetlen darabjával, a Tokaji asszúval estéről estére telt házakat vonz. Nem is lehet másképp, hiszen az attrakció szezoncikk: operett és akire szabták, nem más mint Fedák Sári!

A Magyar Színház félesztendő tétlensége bizonyos szempontból még előnyösnek is tűnhetett fel egynémely színházunk előtt; mert a Magyar csak tavasz ébredésekor nyitott és skrupulus nélkül mindjárt operettel indult, míg a többinek előbb mégis csak illett adnia valamit a külsőre ... Bizony nehezen ment. Sem szerző, sem darab, sem közönség nem volt elegendő. Valamikor minden író legfőbb becsvágya a színház volt; a búsás jöv edelmű drámaíró a legmagasabb írói kasztot képviselte. Ma nem így van. Sokan visszavonulnak, mások nem is kísérleteznek a színpaddal. Innen van az, hogy aki részt vesz a munkában, két kézzel sem győzi. A szezonban színrekerült darabok közül tizenhatnak címe alatt szerzői, átdolgozó! vagy fordítói minőségben mindössze hét név szerepelt, úgymint: Bókay János, Galamb Sándor, Heltai Jenő, Kállay Miklós, Vaszary János és két-két fordítással Innocent Vincze Ernő, meg Orbók Attila. A szerzők és jódarabok alacsony számát az előadások magas számával igyekeztek a színházak kiegyenlíteni; a Feleség 200, a Tokaji asszú 100, a Marion, a Három Huszár, stb. kb. 50. előadásánál tart. A rekord hajszolása mellett a kiállítás túlhajtása, az ú. n. „kelmeiség“ az idei előadások főismérve. Az operettekről nem is szólva, csupán a nemzeti színházi darabok között az Első diadal, Donna Diana, Rembrandt előadása pompázó történeti jelmezeivel, suhogó selymeivel, nehéz brokátjaival a járulékos elemeket hangsúlyozza a tartalom, a lényeg rovására. Jellemző, hogy a reklám is a finn drámában a népi jelmezek eredetiségét, a Rembrandt-darabban a megtévesztően hű képmásolatokat emelte hi, az Espresso című darabbal kapcsolatosan meg azt, hogy abban igazi kávéfőzőn igazi feketét főznek. Ugyanígy kaptunk tavaly igazi csacsit és igazi ludat, az idén pedig igazi szajkót s hasonlókat.

A magánszínházak közül a Vígszínház és fiókinézete, a Pesti Színház dacolt leginkább az idők szelével. Vezetésében és művészi személyzetében

elég jelentős csere ment ugyan végbe, de ez a színház műsorán és stílusán alig volt észrevehető. Házi szerzőinek is inkább csak a névsora változott, tematikája, hangja maradt, mi volt. Míg a múltban inkább külföldi szerzők töltötték ki a műsort, az idén a hazaiak vezettek. — Nemesak a Vígszínháznak, hanem az egész színházi évnek egyik legkiemelkedőbb eseménye volt a Comédie Française március n-i vendégszereplése.

A válogatott francia együttes közép- és keleteurópai turnéja során a magyar fővárosnak is bemutatkozott. Felléptük kivételesen ritka művészeti, sőt társadalmi eseményt jelentett s ez az előadás ünnepi keretén — a díszpáholyban a kormányzói párral — és fényes külsőségeiben is kifejezést nyert. Két darabot mutattak be. Musset színműve (Ne tréfálj a szerelemmel) a Comédie hagyományos játéktípusát reprezentálta, Paul Morand rövidlélezetű színműve pedig a modern színjátszói törekvésekről tett tanúságot. Közönségünk nagy megértéssel és csodálattal adózott a francia művészek játékának s beszédkultúrájának, amely a mi színpadjainkon már-már csak emlékekben él... A vígszínházi műsorban a külföldiek közül ezúttal ismét B. Shaw (Pygmalion) és inkább csak neve mint darabja után Somerset Maugham (Fenség, fizetek!) képviselte az irodalmat. Az angol Noel Coward vígjátéka (A márkiné) franciás mese angolos megoldással, szép márkinőről, házasságon kívüli gyermekekről és házassodni kész idős lovagokról. Jacques Dévai vígjátéka (Álomlovag) erősen hajlik a burleszkba; ennek a darabnak nagy szerencséje volt a színházi dekonjunkktúra. A Pesti Színháznak még kevésbé sikerült külföldi darabjaival, ahogy mondani szokás „galléron ragadni a szerencsét”. Edouard Bourdet (Szabad az út) és a nálunk ismeretlen Michel Duran bohózata (Nem vagyunk házasságok) inkább csak a szezonban divatozó témájuknál fogva (hűtlen férj, a házasság problémája) érdemelnek említést.

Színházainkban időnként egyetlen téma körül forog minden darab. Számításból? véletlenből? mindegy. A lópörög után a dolgozó nőé, legutóbb a szerelmi háromszögé, az idén meg a szerelmi négyszög s egyéb házassági bonyodalomé volt a vezető szólam. Emelkedett felfogásával kiválik e csoportból Zilahy Lajos szociális tendenciájú és szimbolikus értelmű, de súlyos alkati hibában szenvedő darabja (Gyümölcs a fán), amelyben a férj meddő felesége megértő közreműködésével a falusi szolgáltótól kap gyermeket. Hunyady Sándor lipótvárosi erkölcsrajza (Kártyázó asszonyok) egyszerre pozitív s negatív lemezt forgat: az egyik férj mint csábító, a másik mint elcsábított modern József szolgál benne célszerű útbaigazításokkal. — Fodor László exotikus környezetbe helyezi nem éppen egyéni leleményű meséjét a párizsi taxigörről, aki mint özvegy menyasszony csinál házassági karriert (Születésnap ajándék). Fendrik Ferenc fiatal házasai eleve mentesítik magukat minden ósdi konvenciótól, de a megegyezést a férj szokás szerint csak egyoldalúan értelmezi (Okos házasság). Bókay János vígszínházbeli darabja (Első szerelem) három férfi versenyfutása egy asszonyért; a férj lemarad, az ifjanc célt ér, a megállapodott korú lovag pedig elnyeri a nő kezét.

Tanulmányosnak tartjuk ideiktatni a Feleség és az Első szerelem közös szerzőjének nyilatkozatából a következő sorokat: „Két darabom fut két színházban. A Feleség tipikusan kamarajáték, kis színpadra álmódva, halk hatásokra írva; leegyszerűsített dialógus a legnagyobb írói önfegyelmével ... Az Első szerelmet nagy színháznak írtam; a Vígszínház ezernégy száz ember hajléka esténként és a felső karzat utolsó sora éppen olyan fontos szerzőnek és színésznek, mint a zenekar első sora ... Mind a két darabomban nagyon sokat bírok a színészeire. Ez szerintem a színpadi irodalom ... Mielőtt leülök színdarabot írni, előbb megkeresem a szereposztásomat. Megállapodom a színházzal, megbeszélem a szerepeket a színészekkel és csak miután megtaláltam a szerintem legideálisabb szereposztást, merem megírni a darabot. Már ott tartok, hogy néha azokra a külföldi színházakra is gondolok, ahol már darabjaimat ját-

szották. És maga a színdarab is így születik bennem. Látok, hallok valahol egy színészt... rajta keresztül látom meg a problémát, amely köré a darab jegecesedik. Ha Bajor Gizi nincs, sohase írom meg a Feleség-et. Ha az ismeretlen Karády Katalin nem vacsorázik egy nyári estén véletlenül mellettem egy dunaparti vendéglő terrasán és nem hallgathatom, nézhetem órák hosszat, talán nem születik meg bennem az Első szerelem Gabija . . . E l é g világos beszéd ... Mondanunk sem kell» hogy az első tavaszi napsütésre a Vígszínház is átnyergelt az operetre (Angoramacska); majd, utolsó produkcióként két francia szerző, Flers és Caillavet nagysikerű, kedves, „igazi békebeli“ vígjátékát (A legszebb» kaland) újította fel.

A többi színház műsora még egyneműbb. Még közelebb (ha lehet) a közönséghez, színészekre szabott szerepekkel, még távolabb (ha lehet) az úgynevezett irodalmiság árnyékától is. Ebben a sorban kétségtelenül az Andrassy Színház, a Vaszary-testvérek családi színháza áll legelől. Ennek sincsenek magas igényei, de amit ad, ízes, borsos, mulattató. Műsorából kiemeljük Macchiavellinek Vaszary Jánostól átdolgozott, sőt inkább újraírt „Mandragorá“-ját, ezt a szabadszájú, vaskos tréfájú, de tagadhatatlanul renaissance-levegőjű komédiát a jámbor férjről, aki maga tessékeli azt a bizonyos harmadikat felesége hálószobájába... A többieknek témáját, eredetiségét, szellemét, stb. feszegetni tapintatlanság volna. Nagy részük a szokványos híg operett, másik felük üres bolondozás, ahogy egyikük címével nevéen is nevezi: Handabanda. A címek általában majd mindent kifejeznek: Andrassy Színházban: Finom család, Főnyeremény, Pezsgős vacsora; Royal Színházban: Ki gyereke vagyok én? Asszony verve jó, Bombaüzlet; Fővárosi Operettszínházban: Pusztai szerenád és a valóban mulatságos Három Huszár. A rövidéletű Dunapart Színház (Köpeczi-Boócz Lajos és Török Sándor vállalkozása), valamint Békefy László kisszínháza (Pódium); a szó jobbik értelmében vett békebeli kabarénívót igyekezett felszínen tartani.

A NEMZETI SZÍNHÁZ és Kamaraszínháza az érintett változásoktól függetlenül, simán pergette le műsorát, lehetőség szerint eleget téve a számára megszabott követelményeknek; hozott magyar újdonságokat, klasszikusokat és mutatóba egy-két újabb külföldi darabot. Programjának összeállítása és megvalósítása a maga egészében eléggé sikerült; ebben a különös évben a Nemzeti egymaga tartott színvonalat, egyetlen színházunk, amelynek összképét a szezon végén kielégítőnek látjuk. Az évad nagy elemi csapása, a színdarabhiány is a Nemzeti Színház tájékán érezte legkevésbé hatását. Megvoltak saját szerzői, melegen tartott színdarabjai, sőt mi több,, bátorsága is volt elég gyakori fejújításokkal tölteni ki az újdonságok időbeli hézagait. Míg magánszínházaink egyetemesen osztoztak a világszerte érezhető drámaszükében s hoztak jó híján rossz újdonságokat, addig az ország első teátruma az ilyenkor egyedül járható útra tért, reprizekkel segített magán. Még legkényesebb mozdulatában, a magyar darabok megválogatásában is aránylag szerencsésen járt el, legalább is ami a szerzői névsort illeti; ellentétben a múlttal, amikor néhány írogató ember neve csak sajnálatos elírásból kerülhetett a színház plakátjaira. Hogy aztán e gárda idei újdonságai nem mind sikerült alkotások, azt már az ő s nem a színház terhére írhatjuk. A Nemzeti Színház és Kamaraszínháza között azonban furcsa fordított viszony tapasztalható. Ismételten előfordul, hogy sajátosan kamaradarab a nagyszínházban, nagy térhatásra számító dráma pedig a fiáláléban kerül színre, szűk keretbe nyomorítva. Másfelől, míg a százéves anyaintézet szeszélyesen, sűrűn cserélgeti előadásait, addig a fiatal leányintézet a kényelmes tempójú, ritka műsorváltásra rendezkedett be. Mintha a mama udvarlóf számában, lánya viszont azok kitartó hűségében töltené kedvét....

Népi tárgyban az idén sem volt hiány a Nemzetiben. Tamási, Kállay, Nyírő, és Babay alakjai mind a nép és a népmese környékéről jöttek.

Tamási Áron Énekes madár című „székely népi játékát“ vagy négy évvel ezelőtt már bemutatta a fővárosnak az Új Thália Társaság. A stílusosan rendezett, de kissé méltatlan keretben színrekerült játék akkor alig keltett figyelmet, míg most, igazi otthonában, az események nélkül szűkölködő esztendő egyik legszebb értékét jelenti. De nemcsak szezsiker: a Nemzeti Színház állandó repertoárjában a helye, hogy a társadalmi problémákkal súlyozó verejtékes kísérletek s népművészeti exotikumok közepett a maga egészséges derűjével felfrissítse időnként a színpad légkörét.

A darab a minden poklokon diadalmaskodó ifjúság, a csodákat művelő szerelem példázata, meséből, tréfából, költészetből és élő hagyományból egybeszőve. A piros fiatalság és a csúnya öregség, a jó és a rossz kergetőzik ebben az eredeti, ízes, tipikusan Tamási-opuszban. Négy öreg varjú támad Móka és Magdó szerelmére, erre a szép „énekes madárra“. Két vénleány, a hamupipóke Magdó nővérei, akik szemet vetnek a jókötésű Mókára s öreg vőlegényeik, akik viszont a kicsi Magdóra fenik a fogukat. De minden cselszövényük kudarcot vall. A vetélytársak hiába dobják kútba legényünket, kedvesének könnyörgése lehajlítja a verembe a diófa ágát, Móka kiszabadul; máskor meg ha kell, égig nő a csodálatos diófa, felmagasodik a rideg fal, a játékos nyoszolya elnyeli az üldözötteket, egyszóval élő és élettelen dolgok hirdetik a népmesék valóságát és igazát. Az író képzeletéből, magából a műből közvetlenül kiáradó varázs valósággal megaranyozza az embereket és tárgyakat, anélkül, hogy az irreális elemek gyöngítenék a történet hitelét. A szeszélyesen kanyargó mese és az abból kibontakozó szimbólum persze nem mindig engedelmeskedik a hagyományos dramaturgiának, de ahol a mű a mondanivalót ily költői tisztaságban s gazdagon árnyalt egyéni hangon tolmácsolja, ott megszűnik a szabály — így van ez rendjén. Tamási Áron műve és annak gondos előadása valóban szívet-lelket gyönyörködtetett; képei, színei, tiszta csengésű hangjai egy, az ideinél tartalmasabb esztendő távlatában is lenyűgöznék az emlékezést.

Kállay Miklós más vonatkozásban ugyan, mint Tamási, de szintén a magyar népmesék világát idézi. Rontó Pál, a bátor és hetyke huszár, aki kópéságaiból kinöve, három világrészben virtuskodik magyarosan s akit messzi útjain egy ábrándos szerelem sugara kísér, aki minden bajból kivágja magát s harcból, kalandból végül is hazatér meghalni: ma már — idestova százötven éve — belegyökerezett a magyar mesefigurák népes családjába. Minden egyéni különösége ellenére tartja a rokonságot Gvadányi másik meshősével, a Peleskei nótáriussal s a közel egykorú Ludas Matyival, Csongorral is, Hári Jánossal és János vitézzel is. Eredeti magyaros szabása, viselt dolgainak tarkasága már régebben is odakívánczolt a színpadra, egyik változata a fiatal Szigligetitől való.

Rontó Pál világjáró útjának szeszélyes cikkcakkja, az események bősége, a képek halmaza, a színek gazdagsága — csupa jellemző s nélkülözhetetlen eleme ennek a népi ízű, kalandos mesének. Ezt a bőséget igyekezett Kállay Miklós minél teljesebben megtartani, de egyúttal a drámai kifejezés zárt keretébe dolgozva, szorosabban is összefogni. Nehéz feladatát stílusosan és hatásosan oldotta meg; eredeti leleménnyel teremtett egységet a tarka egyvelegnek úgy, hogy az epizódok láncszemeit a szerelmi motívum fonálára fűzte. A mese művészi alakítása, a játék értelmének szimbolikus kimélyítése, Rontó Pálnak mint a magyar huszárszerménynek újszerű ábrázolása, valamint a sándorversekben kommodizáló ízes beszéd Kállay feldolgozásának figyelemreméltó értékei.

Babay József újabb falusi komédiája (Furulyaszó) ugyanolyan vegyes érzelmeket kelt a nézőben, mint eddigi, ezzel nagyon is egybördában szőtt munkái. A történetében meghúzódó komikai ér minduntalan kátyúba vész

s az ilyenkor megszorult írói lelemény esetén, suta tréfákkal, színpadjainkon túlságosan elburjándzott ú. n. „bemondásokkal“ igyekszik tovább dőcögni. Babay írásainak legfőbb fogyatkozása a stíluszavar; kedves közvetlenség és vaskos esetlenség, tiszta falusi hangulat és kávéházban áporodott szellemiség, népi íz és álnépies máz kavarog formailag is erősen kifogásolható, pongyola műveiben. Jellemző például, hogy szóban levő darabja legszebbnek képelt jelenetében is, öreganyó fonóbeli meséjében, kabaréba való anyósviccel csapja agyon minden illúziókat.

Ösztövére meséje arról szól, hogy öreganyónak (ismerősünk a népmesétől Tiszazugig) milyen könnyű elrontani és milyen nehéz helyreigazítani leányukájára boldogságát. Akár jó darabot is lehetne kihozni belőle, ha az író több önfegyellemmel, nagyobb műgonddal dolgozna s többre becsülné saját tehetségét, mint a pesti színházüzemekben ellesett ócska fogásokat. Darabjának sikerült jelenete kettő van: egyik, mikora nagyanyó nem tud meghalni, míg az eldugott pénzt meg nem találja, s mihelyt megtalálja, már nem tartja érdemesnek meghalni; másik, amikor a visszaédesgetett kérőt az asztal körül a leány mellé boronálják. A darab legfőbb attrakciója egy szajkó, szereppel és rendezői utasításokkal. Nos, ez a „mátyás ex machina“ a tavalyi Ludas Matyi szamarával és libájával egyetemben joggal támaszt kétségeket aziránt, vajjon Magyarország faimájának az utóbbi időkben nem jut-e túlságos szerep a Nemzeti színpadán?

Nyíró Józsefet „Jézusfaragó emberének“ komoly irodalmi sikere ösztönözhetette arra, hogy újból színpadra dolgozza valamelyik elbeszélését. Választása „Madéfalvi veszedelem“ című nemrég megjelent történeti regényére esett. A regény a kiváló erdélyi írónak nem a legsikerültebb munkája és sajnos e megállapítás a drámaaváltozatra is vonatkozik.

Új haza című népi drámája a mádéfalvi veszedelem következményeit, a határőrség szervezésére irányuló bécsi terveknek ellenszegülő s a szomszédos Moldvába menekülő székely falu viszontagságait mutatja be. Mária Terézia-korabeli erdélyi tabló. Maguk a történeti események telítve vannak drámai mozzanatokkal, amelyekből kibontakozhatnak a székely sors jelképes tragédiája. Nyíró azonban csupán e szándék kifejezéséig jut el, míg munkáját rémdrámái elemekkel tűzdeli tele, lélektani képtelenségekkel s naív színpadi rekvizitumokkal. A darab színszerűsége képről képre romlik, befejezése, a katonai törvényszéki tárgyalás meg éppen drámaellenes.

A népi jellegű színművek mellett egy passiójátékból, két történelmi és három társadalmi drámából telt ki a magyar bemutatók anyaga. Csanády György ügyes színpadi érzékeléssel és drámaformáló készséggel vitte színre a megváltás tényének misztériumát. (INRI.) Nem az irracionális elemeket hangsúlyozta ki, inkább emberi vonásaikban igyekezett megértetni azokat a bibliai alakokat, akiknek szerepe volt a hatalmas drámában az Istenember körül, mellette vagy ellene. El a vallásos játékok formai szabadságával, mintegy triptychonba foglalja az eseményeket: az első kép a megpróbáltatások előestéjét, a második az ítéletet, a harmadik Júdás lelkiismereti drámáját ábrázolja. Galamb Sándor történelmi drámája (Első diadal) a szerző saját nyilatkozata szerint nem a Mátyás-jubileumra készült, de a nagy király születésének ötszázéves fordulója adott indítékot és alkalmat előadására. Az ismert dramaturg és műbíró, akit a nagyközönség jobbjára régi drámáink nemzeti színházi restaurátoraként tisztel (a Peleskei nótárius, Éljen az egyenlőség, Nők az alkotmányban című és új sikerekre élesztett vígjátékok átdolgozását neki köszönhetjük), ezúttal önálló szerzőként jelentkezett. Cím és tartalom — mint az idejű daraboknál általában — pontosan egybevág: az ifjú Mátyás bár Gara Máriát szereti, Podjebrád Katalint veszi nőül, az ország

érdekeiért legyőzve önmagát. Az Első diadal iskolapéldája a nem költői, tehetségben fogant, kizárólag mesterségbeli tudással készített műhelymunkának. Jellemzi a történelmi tájékozottság, korhűség, a látható gonddal felépített, kiszabott hatású jelenetek és felvonásvégek; mindez azonban a rivaldafényben mereven, bágyadtan jelenik meg, mint tankönyvekhez szabott példatár. Asztalos Miklós, aki történetírói tollát pihentetve, újabban a dráma- és regényírás terén keltett figyelmet, a tavalyi „Farkaskaland“ után ismét fejedelmi környezetben játszódó kalandot választott témául (Alterego). Az 1770-es évekbeli Bécs udvari levegőjét idézi egy történeti anekdota alapján. A trónörökösnek, a későbbi II. Józsefnek egy alteregója, a megtévesztő hasonlatosságra építve, vakmerő szerelmi adóbehajtást végez a fenség számlájára; az ebből származó mulatságos bonyodalmakat szerzőnk meglepő színpadi érzékkel fejleszti s oldja meg végül. Bibó Lajos ösztönösen vonzódik a különleges írói feladatokhoz, nem keresi a dolgok könnyebb oldalát s szívesen birkózik problémáival. Legújabb drámája, a Sasfészek azonban az írói tévedéseknek abba a sorozatába tartozik, amelyben az idén színházaink, maga a Nemzeti is, eléggé bővelkedtek. Az öregedő szobrász, világból kiábrándult, megnemértett szellemnagyság, a megtévesztett szülői önzés. Gyermekait, fiát és lányát, nem engedi kirepülni a rideg sasfészekből, magának foglalja le a fiatalok életét; viszont az ifjúság is követeli jogait, a gyermekek saját életüket akarják élni, a szakadás elkerülhetetlen. Dráma mégsem lesz belőle: a darab hőse, aki most zsarnokból áldozattá válik, tovább is vakon bízik rögeszméjében, hogy gyermekei visszatérnek hozzá. Ibseni homály, freudi komplexum rémlik föl képzeletünkben, de kielégítő magyarázatot ezek sem adnak. A kifejezés homályos, a hős pszichológiai rejtély, a beállítás valótlán és ellenszenves. Németh László egy-egy újabb művének megjelenésekor — legyen az regény vagy színdarab — már megszokta a közönség, hogy alighanem „nagy tehetségű írónknak ezúttal nem sikerült kísérletével“ vagy „tévedésével“ lesz ismét dolga. Ez történt legutóbbi darabjával is (Papucshős), amely a Kamaraszínház helyett — ahová egész konstrukciója utalja — a Nemzeti túlöblös színpadán került bemutatásra. A Papucshős, mint sok más elődje, kitűnő darab lehetett volna, ha az író hősét annak látja, ami: vígjátékfigurának. Németh László azonban, a nála megszokott lelki kényszerből, a képlet tragikus vonásait kívánta kielemezni: szembenézni végre a fonák kísértettel, ha még oly kínos a feladat önmaga számára is. Az írói erőszaknak az alakok életszerűsége vallotta kárát; emberek helyett bábokat kaptunk, az író szócsöveit; ki nem merített fejtegetéseikkel Németh László legközelebbi munkáiban — ahogy őt ismerjük — néhányszor még bizonyára találkozunk ... A „Feleség“, Bókay János nagy közönségsikerre vitt színműve a francia darabírás hagyományait idézi.

Frappáns helyzetből feslik ki a dráma bonyodalma. A férj rosszul lesz kedvese lakásán, a hölgy orvost hív, szándékosan a férj barátját, sőt a feleségnek is telefonál. Lesz ami lesz; ő botrányt akar, felfedni végre a hamis kártyákat. Az önfeláldozó barát azonban beugrik a férj kínos szerepébe; a tett színhelyére érkező feleség látszólag elfogadja a megmentett szituációt, de ő maga is alakoskodásba kezd. A hólabdarendszer szerint ekként felduzzasztott hazugsághálózatot utoljára is a jó öreg recept oldja fel: a baráton keresztül féltékenyvé tett hűtlen férj mint kezes bárány tér meg otthonába. A darab szerzője ismeri a maga embereit a deszkákon és a nézőtérén egyaránt. Szórakoztatni akar s tud is szórakoztatni; a cél érdekében nem veti meg a közhelyeket, a bevált fogásokat^ hatásos fordulatokat. Ám a mesterségbeli ügyesség árnyoldalai is feltűnőek: gyors munka, pongyola dialógusok, felszínes motiváció. Ha az alakokat figyelem s nem a szájukba adott szerepet: mulatságom nem zavartalan. A közönség, mint a tavalyi Utolsó táncban, a Feleség-ben is Bajor Gizi művészetét ünnepelte.

Klasszikus előadásaiival elsősorban a falai közt régi hagyományokkal bíró Shakespeare-kultuszt ápolta tovább a Nemzeti. A ciklus legkiemelkedőbb értéke az új Hamlet volt, Uray Tivadar gondosan kidolgozott, egyéni hangsúlyú alakításával. A rendezésnek voltak sikerült részei, különösen a művészi hatású színpadi képek, de voltak olyan fogásai is (a nagy monológ előrevetítése, a bosszú-gondolat túlságos aláfestése), amelyeket nemhogy igazolni, de még menteni sem lehet. A felújított Macbeth-ben főleg Szabó Lőrinc formatisztelő és mégis a ma emberéhez szóló új fordítása, valamint a mértéktartó és stílusos rendezés érdemelt figyelmet. Kiss Ferencet szerepének lírai mozzanatai ragadták meg, olykor túlnagy erővel, egész az ellágyulásig. A Velencei kalmárban a tehetséges Major Tamás, akinek eddigi epizód szerepeit is számontartottuk, nyújtott figyelemreméltót. A Hamlet mellett a Sok hűhó semmiért repríze válik ki leginkább a sorozatból. Talán a leglazább kötésű Shakespeare-vígjáték, melynek szerkezeti hanyagsága csak fokozza a pajzán tréfálkozás, a vérbeli komédia hangulatát. A rendezésnek éppen a makrancos szálak összefogása nyújtott komoly erőpróbát, ez az első féléldőben sikerült, de később nem tudott kellőleg érvényesülni. Az új Romeo és Julia a Nemzeti Színház legfiatalabbjainak (Szelezky Zita, Szabó Sándor) nyitott teret; részleteiben megkapó, egészében azonban nem kiegyensúlyozott előadás. A ciklus utolsó láncszemét most pergeti a színház; cím szerint a legalkalmasabb szezonzáró darab, hiszen — Minden jó, ha jó a vége!

A francia irodalom legmodernebb lelkiségű klasszikusának, Racine-nak, születése háromszázados jubileuma alkalmából Nemzeti Színházunk is meghozta a maga hódolatát. Egyik mesterműve, Andromache tragédiája s egyetlen vígjátéka, a Les Plaideurs került színre, az előbbi Kállay Miklós, az utóbbi Illyés Gyula mai ízü fordításában, Pereskedők címmel. Ez az est is egyike volt az évad fukar kezekkel mért színházi eseményeinek. Csak azt nem értjük, hogy amikor az újabkori francia kismestereknek olyan ázsiója van nálunk a magánszínházakban, miért oly ritkák a régi francia klasszikusok, még Molière is, a Nemzetiben? Pedig az idén a francia szellem színházi megnyilatkozásai (a Comédie vendégszínháza és a Racine-előadás) eléggé megmutatták, hogy Shakespeare mellett jó iskola ők is színháznak, színésznek, fordítónak és közönségnek egyaránt... A Racine-nal közel egykorú spanyol Moreto világhírű vígjátékát apáink eredeti címén (Közönyt közönnel) ismerték s vidultak rajta évtizedeken át. Nemzeti Színházunk most Donna Dianna címmel újította fel. Barcelona grófjának büszke leánya nem akar tudni a szerelemről; érzéketlensége persze csak addig tart, míg egy kedvére való ifjú színlelt közönyével lánggra nem lobbantja szívét. Az irodalomtörténet számon tartja, hogy a szerző Lope de Vega-tól kölcsönözte e témát, amit aztán később mások — maga Molière is — bérbevettek tőle. Az eljárás ma, a plágiumperek virágkorában, felette ismerős, de új a dologban az, hogy szerzőnk külön darabot formált az eredetinel. Ezt kellene korunk ötletproletárainak is, a színpadi „cserzőknek“ egyszer már eltanulni! A spanyol makrancos hölgy a XVII. század nehéz pompájában él, a barokk-bőség gazdagságában, a dús ornamentika ennek az életformának nemcsak kerete — levegője, stílusa is. A színház figyelemmel volt e szempontokra s a pompázó darabnak méltó keretet adott, Bajor Gizivel, Jávor Pállal és Urayval a főszerepekben. Victorien Sardou a maga korában lenézett s irigyelt színműnagyparosnak számított, ma — idők jele — többnek látszik annál. Politikai szatírája, a Rabagas szintén egyike az idej színházi sivatag kevés oázisainak. A monacói színtér minden országban otthonosan hat, Rabagas a monacói politikai szélkakas, a nagyszájú fiskális egy kicsit mindenütt honfitárs. Akárki volt, de jól el van találva, ahogy a fejevári atyafi egy helybeli szoborra

mondta. Az előadás arra is kitűnő példát szolgáltatott, hogy a maihoz hasonló időkben hogyan lehet titkos gondolatokat és lappangó érzéseket szárnyakhoz segíteni, — madámyelven, mint a közmondás tanítja: Lányomnak szólok, hogy menyem is megértse ...

Sardou nem klasszikus, de jó színműíró; Tóth Kálmán sem klasszikus, a színműírásnak sem mestere, mégsem árt, hogy társadalmi vígjátékét megtisztítva kissé az idők porától, a szezonban felújította a Nemzeti. Olyan feladatot végzett vele, melyet rendszeresítenie kell.

A Németh Antal igazgató által meghonosított „világszínház” -műsorban az idén a Nemzetiben egy német, egy olasz, egy finn és egy francia, a Kamarában pedig egy angol és legújabbán egy horvát dráma került színre. Az osztrák Friedrich Schreyvogel színműve (A Kreml istene) a műfajok választóján inkább a dramatizált történeti életrajz, semmint a klasszikus hagyományokat követő történelmi dráma irányában lejt. Képsorozat a XVII. századbeli Oroszország vérködös történetéből; a mondanivaló és a stílus zavarában bukácsoló, vegyes hatású kísérlet. Olasz szerzővel vajmi ritkán találkozunk színházainkban. Giovacchino Forzano kivétel; pár évvel ezelőtt a „Száz nap” című Napoleon-drámája keltett figyelmet, az idén „Caesar”-ját láthattuk a Nemzetiben. Forzano tulajdonképpen Mussolini társszerzője; harmadik közös drámájukat, amely Cavourról szól, nemrég adták elő Berlinben. Caesar alakját legegyetemesebben Shakespeare ábrázolása formálta ki. Forzanonak a fasizmus eszmei felfogásából megújított Caesarja sokban ellentétes ezzel; „a zsarnok” egyéni tragikumával szemben itt a közösségért élő s halni tudó, önfeláldozó államférfi alakja magasodik fel, az új olasz birodalom nagy államférfiének markáns vonásaival. De túl a személyi és tárgyi analógiákon sok érdekességet, főleg erőteljes drámai dikciót hozott ez a sajátos mai és ízigvérig olasz szellemiségű opusz. Arttur Järviluoma Északiak című népi drámája igen tisztos helyet tölt be a finn színházi életben. Cselekményében az orosz elnyomás és a finn szabadságvágy ütközik össze s a dráma úgy végződik, hogy a hős önfeláldozása egyszerűs-mind megerősíti a felszabadítás hitét. Idő: 1850 körül. Azóta a várakozás betelt, a drámából legenda lett s ezt a közelmúltban hősi eposz váltotta fel. A drámának erős nemzeti karaktere érteti meg elsősorban jelentőségét a finneknek, de ez a vonás, sok ismeretlen népi vonatkozásával joggal számított nálunk is érdeklődésre, hiszen éppen előadása idején kísértük figyelemmel és a testvéri együttérzés aggodalmaival a finnek élethalál-harcát... Heinz Coubier elzászi írónak Párizsban nagy sikerrel játszott Aimée című vígjátéka a nagy forradalom történelmi keretébe illesztett, rokokó hangulatú filigrán bohózat; inkább a Kamara-színházban lett volna helye. A Kamaraszínházban másodszer szerepelt Fletcher-Lee angol író; dramatizált Byron-életrajza után most Rembrandt-ja került sorra. Pedig egy is sok volt ebből a sütetből... A horvát Milan Begovics két szereplőre egyszerűsített, vagy inkább komplikált házassági drámája (Ki a harmadik?) izgatón nehéz színészi feladatot rejt, amelyet azonban különböző lélektani és helyzeti képtelenségek miatt a legodaadóbb játék (Tőkés Anna, Kiss Ferenc) sem tudhat megoldani.

A Nemzeti Színház már nyilatkozott jövő évi műsoráról: azon az úton kíván haladni, mint ebben a szezonban. Helyesen. Viszont a többi színház elég helytelenül cselekedne, ha ugyanezt tenné...

BISZTRAY GYULA

A MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA FELADATAI

A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL szóló nyilvános fejtegetések igen gyakran feneklenek meg a fogalommeghatározás körül vívott terméketlen szóharcokban, amelyek mögött merő papirosvitákban amúgyis eldönthetetlen politikai-világnézeti állásfoglalások rejlenek. Ezt a terméketlenséget elkerülendő, ezúttal kizárólagosan a magyarországi problémák gyakorlati szempontjaira leszünk tekintettel. Ilyen értelemben pedig bizvást mondhatjuk, hogy — noha a világon található és általában nemzetiséginek nevezett ellentétek igen különböző forrásokból erednek — Magyarországon a nemzetiségi kérdés gyakorlatilag a nyelvi különbségek kérdésére redukálható.

Az ország egyes népelemei között nyelvi különbségek áthidalása a múltban úgy történt, hogy a rendi közhatóságok mindenütt a nép nyelvén adminisztráltak és hogy az elemi népoktatás ugyancsak a nép nyelvén ment végbe; holott az állam hivatalos nyelve és a magasabb műveltség megszerzésének eszköze egyúttal a nemzetiségi szempontból közömbös latin nyelv volt. Nem szándékom itt részletesen kitérni arra a folyamatra, amely a dolgok ilyenén rendjének véget vetett. Ezúttal elég lesz arra rámutatni, hogy amióta a modern nacionalizmus kifejlődése révén politikai dogmává lett az úgynevezett nemzetiségi elv, amelynek értelmében az államok határait a nemzetiségi, néprajzi, illetőleg nyelvi határok szerint kell megvonni: a magyar közvéleményen mindinkább úrrá lett az a meggyőződés, hogy az ország integritása nem lesz megóvható, ha nem sikerül a nemzetiségi tömegeket nyelviileg asszimilálni, beolvasztani a magyar nyelvű népbe. Hangsúlyozzuk, hogy csupán nyelvi asszimilációról volt szó, hiszen a nemzetiségi tömegek nagy többségének a hazához való őszinte ragaszkodása és szilárd államhűsége nem volt kétséges.

Felesleges volna tagadni, hogy a kiegyezést követő korszakban a magyar nemzetiségi politikának főtörekvése az volt, hogy minden rendelkezésre álló jogos eszközzel elősegítse a nyelvi kisebbségek beolvadását és a magyar nyelvnek mennél tökéletesebb érvényesülését a közélet, az államigazgatás és a közoktatás terén. Erre alapított a magyarellenes nemzetközi propagandának az a vádja, hogy a magyar nemzet elnyomni igyekezett a kisebbségi nemzetiségeket. A trianoni országcsönkítés is állítólag ennek a nemzetiségi elnyomásnak megtorlása és megszüntetése céljából ment végbe. Ezt sajnos minálunk is sok jóhiszemű ember elhitte és ma is vannak, akik azzal az érveléssel iparkodnak a magyar közvéleményt meggyőzni a múltban követett nemzetiségi politika helytelenségéről, hogy ez a nemzetiségi politika idézte elő a trianoni katasztrófát.

Ez az érvelés messze elveti a súlykot. Kétségtelen ugyanis, hogy a trianoni katasztrófát külpolitikai helyzetünk, a hadvezetés hibái és végső sorban az ország szívében kitört forradalom okozták. Mindebben nemzetiségi politikánknak vajmi kevés része volt. Ami pedig magát az úgynevezett békeszerződésben elkövetett országcsönkítást illeti, ez nem azért következett be, mintha a nemzetiségi tömegeken úrrá lett volna az elszakadás vágya: hiszen ezeket a tömegeket nem kérdezte meg senki, hanem róluk, nélkülük intézkedtek. Ami történt, túlnyomóan annak a tényleges hatalmi helyzetnek alapján történt, amelyet idegen katonai erőknek a magyar területekre való benyomulása teremtett és amely ellen magunkat és a testvérnépeket nem tudtuk megvédeni, hiszen forradalmi lázban önként eldobtuk magunktól a fegyvert. Az a kritikus olvasó tehát, aki ezekre a tényekre visszagondol, aligha fogja az említett érvelést magáévá tenni; sokkal inkább arra lesz hajlamos, hogy azt mondja: az országtól roppant területekét nem azért szakították el, mert a népesség úgy akarta,

hanem mert a néprajzi adatok azt mutatták, hogy ezeken a területeken túlnyomóan nem magyar nemzetiségű népek élnek. Ha tehát az 1910-es népszámlálás idején már sikerült volna a nem magyar ajkú tömegeket nyelvileg asszimilálni, az országcsönkítés nem következett volna be. Ergo: a hiba nem az volt, hogy a magyarosodást előmozdítani igyekeztünk, hanem az, hogy azt nem szorgalmaztuk kellő buzgalommal.

Nem nehéz rámutatni, hogy ez az érvelés ugyanolyan hibás mint az, amellyel szembeállítottuk. Mert, vajjon komolyan eliheti-e épeszű ember, hogy ha a nemzetiségek nyelvi asszimilációja 1910-ben már befejeződött volna, akkor nem lett volna világháború, — vagy hogy akkor a világháborút megnyertük volna — vagy hogy akkor szomszédaink lemondtak volna arról, hogy az általuk áhított területeket megszerezzék? Egészen nyilvánvaló, hogy ez utóbbiak száz meg száz érvet találtak volna arra, hogy a megszerezhető területeket nekik ítéljék: akár azon az alapon, hogy ott a magyarok erőszakosan fosztották meg nemzetiségétől a lakosságot; akár azon az alapon, hogy statisztikáink hamisak voltak, vagy ami éppen eszükbe jutott volna. Hiszen az egymásnak ellentmondó érvektől így sem riadtak vissza: a legnagyobb hidegvérrel állították egyszerre azt, hogy erőszakosan asszimiláltuk a nemzetiségeket és azt, hogy ezt az asszimilációt tanúsító statisztikáink hamisak — holott ez a két argumentum világosan ellentmond egymásnak.

Mindebből az következik, hogy nemzetiségi politikánk így is úgy is közömbös körülmény volt Trianon szempontjából. Azonban nem volt közömbös a magyar fejlődés szempontjából és hátrányai szembetűnően túlszámalyalták volna a felületen mutatkozó előnyöket, hogyha a világháború közbe nem jön és a békés továbbfejlődés megengedte volna, hogy belső politikai törekvéseink következményei világosan megmutatkozzanak. A magyarosítás politikáját hibásnak kell mondanunk, nem azért, mintha katasztrófabá vitté volna a nemzetet: hiszen ezt nem tette; hanem azért, mert lehetetlen célt tűzött maga elé.

Nem kétséges, hogy ebben a törekvésben nem volt semmi természetellenes, sem erkölcstelen. A magyar kormány és közvélemény abból a meggyőződésből indult ki, hogy a nemzetiségi tömegek maguk is szívesen beszélik, ha nekik a magyar nyelv elsajátítására módokat és könnyebbséget nyújtanak — és ez valóban így is volt. Hiszen mindnyájan szívesen tanulunk nyelveket, különösen olyan nyelveket, amelyeknek az életben hasznát vesszük, vagy amelyeknek birtokában műveltségünk és látókörünk kibővítésére van alkalmunk. Nem ok nélkül mondták, hogy mindenki annyi emberrel ér fel, ahány nyelvet megtanult. Emellett a magyar nyelv, a haza és az abban többségben lévő, uralkodó nemzetiség nyelve korántsem ment idegen nyelv számba az ország népeinek szemében. Végül a széles és egyszerű néptömegek a magyar nyelv elsajátításában a boldogulás és a társadalmi felemelkedés lehetőségének nevezetes eszközét látták, hiszen ez volt az állam, a közélet és a polgári társadalom nyelve; egyúttal az a nyelv, amelyen a különböző nem magyar nemzetiségű állampolgárok, egymással is legkönnyebben tudtak érintkezni. De már csak azért sem lehetett erkölcstelen a magyarosodás politikája, mert ez nagyobb mértékben volt előnyére a nem magyar, semmint a magyar nemzetiségű tömegeknek. Ismeretes, hogy a magyarosodás érdekében liberális kormányaink milliókat áldoztak a nemzetiségi vidékeken iskolákra és kultúrpalotákra, holott az alföldi magyarságot úgyszólván magára hagyták, iskolák és utak nélkül, a félnomad tanyavilág végtelenében. A szegény ember gyermekének, ha történetesen nem magyar volt az anyanyelve, aránylag sokkal több kilátása volt arra, hogy középiskolát, esetleg egyetemet vagy egyéb főiskolát végezhesen és a közéletben tisztességes polgári megélhetést biztosító helyet foglalhasson el. Azok a nem magyar szülőktől

származó ifjak azonban, akik ekként az állami adminisztrációban, a klérusban, az oktatószemélyzetben nemzetiségük országos arányszámán felül foglaltak helyet, népességi statisztikákban természetesen már mint magyar anyanyelvű egyének szerepeltek. Amikor tehát ekként akaratlanul is hozzájárultak ahhoz, hogy e statisztikákkal ellenségeink alátámasszák a nemzetiségek elnyomásának vádját, — hiszen ezek szerint nemzetiségeinknek alig adtunk helyet a közéletben — egyúttal a sors iróniája folytán ezek a derék, úgynevezett „asszimiláns“ magyarok, ugyancsak véletlenül és akaratlanul, voltaképp elzárták az utat a magyar nemzetiségű szegény emberek tehetséges gyermekei előtt.

Visszatérve azonban ahhoz a tételhez, amelynek bizonyítására vállalkoztunk, ismételjük: a magyarosítás politikájának legfőbb hibája az volt, hogy lehetetlen feladatot tűzött ki célul. Az az alap, amelyre a magyarosítás politikájának épülnie kellett, az iskola, ennek a célnak csak egészen másodlagos eszköze. Az iskola megtaníthat egy nyelvet, ha munkáját kellő alapossgal végzi, de egy második nyelv megtanulása egyfelől még nem biztosíték arra, hogy ezzel a nemzetiségváltás is bekövetkezik j másfelől hiába tanulunk meg egy nyelvet, ha az élet nem ad alkalmat és módot arra, hogy azzal állandóan éljünk is. Az asszimiláció munkáját nem az iskola végzi el, hanem az élet — és az iskola mindenképpen tehetetlen, hogyha munkáját az élet természetes tényezői nem támasztják alá. A legfontosabb ezek közül a család és a közvetlen életközösség, amelybe az be van ágyazva: elsősorban a falu. A nép gyermekeinek nagy többsége az iskolából visszatér a családba, a falu örök életébe, az eke szarva mellé. A család, a falu, — mint minden primitív életközösség — a hagyománynak, a nemzedékek folytonosságának malma alatt áll. Ez a változatlan életritmus világa. Az iskola munkája a család, a falu nyelvét legfeljebb generációk hosszú során át folytatott kitartó munkával tudná megváltoztatni, de ezt is csak akkori hogyha tevékenységét kívülről jövő erőteljes és organikus befolyások is alátámasztják. Ilyen befolyások főként a belső vándorlás és a gazdasági forgalom változásaiból adódhatnak. De a milliós tömbökben és nagyrészt zárt települési területeken egyúttelő nemzetiségi tömegek magyarosodását az iskola egyáltalában nem mozdíthatta elő. A valóságban csupán három szférában lehetett szó jelentékenyebb nyelvi asszimilációról. Az egyik a szörványok, a nemzetiségi diaszpóra szférája, ahol a család befolyását elsősorban az utca ellensúlyozza. Az iskolának sokkalta kevésbé van módja arra, hogy a gyermek anyanyelvét megváltoztassa, mint az utcának, ahol a gyermek pajtásaival játszadozik. A sors keze elsősorban itt nyúl döntően a nemzetiségek életébe, mert, mint minden primitív lélek, a gyermek-éleik is nagy mértékben az egyformaságra való törekvés befolyása alatt áll.

Az asszimiláció másik nagy tényezője a moderm iparosodással járó munkakereslet. A városokba, ipari központokba tóduló munkásság túlnyomó nagy része örökre kiszakad népének hagyományos köreiből és elmerül a nagyvárosi proletariátus roppant egyszínű tengerében. Az industrializáció, a mezőgazdasági népesség fölöslegének és olykor több mint fölöslegének a nagy városokba, ipari központokba való tódulása, kétségkívül nagy tényezője volt a népesség nyelvi magyarosodásának.

Az asszimiláció harmadik nagy területét a „polgárosodás“ szóval jelölhetjük. Ezen általában azt a folyamatot értjük, amely a magyarosodás révén a közszolgálatban és más, elsősorban értelmiségi pályákon való elhelyezkedést biztosított a nem magyar nyelvű földművelő népesség gyermekeinek. Már rámutattunk arra, hogy ebből a folyamatból a nemzetiségi népesség gyermekeinek jelentős haszna volt. De egyenesen káros volt ez a folyamat a magyar társadalom egysége és az állam konszolidációja szempontjából. Az értelmiségi pályákon és a közszolgálat útján megmagyarosodott elemek ugyanis a társadalmi emelkedés révén nemcsak osztályukból, hanem nemzetiségükből is kiszakadtak; ennek a körülménynek következtében azonban az új magyar vezetőréteg — noha abban aránytalan nagy számban vett részt a nem-magyar származású elem — sokkal jobban eltávolodott a néptől mint a régi, az úgynevezett történelmi osztályokhoz helyesebben, rendekhez tartozó vezetőréteg. A régi rendi magyar vezetőréteg, az úgynevezett „populus Werbőczyanus“ egységesen magyarnak számított ugyan és nagyon nehéz lett volna azt

népi származás szerint széttagolni, minthogy országszerte sűrűen keveredett, házasodott össze egymással. Mindazonáltal ez a vezetőréteg a szó szoros értelmében autochton volt: népe körében élt, életmódjában sokszor alig tért el a módosabb parasztrétegektől és mindig gátlás nélkül használta a nép nyelvét. Tetemes részében nem is tanult meg magyarul. Ha tehát volt is osztályellentét úr és paraszt, birtokos és zsellér, nemes ember és jobbágy között, ezt az ellentétet nem komplikálta a nemzetiségi kérdés: legfeljebb ha Erdélynek egyes vidékein, ahol a pusztuló magyar jobbágyságot csak fokozatosan váltotta fel a beözönlő oláhság. Az új polgári értelmiség azonban mindenütt elvált népétől, túlnyomóan város-lakó lett, de ha ott maradt is a faluban, életmódjának, nyelvének és egész gondolatvilágának megváltozásával mégis csak elszakadt a falutól s a föld-mivélő néptől. Az a liberális polgári világ, amely egyik napról a másikra nyílt meg előtte s amely a kor roppant materiális vívmányainak befolyása alatt erősen „haladó“, anyagias szellemű lett, a parasztban nem látott egyebet, mint sajnálatos maradványát a „sötét“ középkornak, amelyet az emberi haladás szent nevében előbb utóbb „likvidálni“ kell. Az új polgári értelmiség ezért erősen hajlott arra, hogy restelje, takargassa népi származását és ez is arra ösztönözte, hogy vadonatúj magyar nemzetiségét túlzott buzgalommal is domborítsa ki. Volt ebben valami szinte misszionárius fanatizmus. Mivel a magyarosodás az új értelmiség szemében egyet jelentett a szégyelt és elvetendőnek érzett paraszti sorból való kiemelkedéssel, önkénytelen logikai botlással arra a következtetésre jutott, hogy a nép felemelkedése, a múlt béklyóiból való kiszabadítása érdekében minden erővel gyors magyarosodásán kell munkálkodni. Ebben ezek az asszimilánsok azzal vélték előljárni, hogy saját anyanyelvüket lehetőleg nem is akarták használni többé és türelmetlenül követelték, hogy a nép is beszéljen magyarul. Ennek a folyamatnak az lett a következménye, hogy a nép és a vezetésére hivatott értelmiség mind nagyobb és nagyobb mértékben elidegenedett egymástól és hogy az osztályellentétek a nemzetiségi vidékeken egyúttal nemzetiségi ellentétekké is merevültek. Mivel pedig természetesen volt az új értelmiségnek olyan része is, amely, noha maga is megtanult magyarul, egy vagy más okból ragaszkodott a maga nemzetiségéhez, amilyen mértékben az elmagyarosodott vezetőrétegek agitációja általános támadássá szélesült a nép anyanyelvének érvényesülése és használata ellen, olyan mértékben került szembe a nemzetiségéhez ragaszkodó értelmiség a magyar államegység gondolatával, amely ekkép a türelmetlen magyarosítás szellemében látszott testet ölteni. Amint pedig ez már hasonló politikai frontok kialakulása esetén történni szokott, azok a közvetítő elemek, amelyek azon voltak, hogy megtalálják a harmóniát az anyanyelv érdekeinek megóvása és a hagyományos magyar patriotizmus, a hazához és az ősi magyar államhoz való hűség parancsa között, mindinkább felmorzsolódtak a két szélsőség szertelenné váló harcában. Ettől a harctól az ekkép vezetők nélkül maradt nép széles rétegei ugyan nagy mértékben távol maradtak, de annak zaja betöltötte az egész művelt világot és mindinkább elhitette a nemzetközi közvéleménnyel, hogy Magyarországon a nemzetiségi harc immár reménytelen belháborúvá fajult.

Miután ekként végig futottunk az úgynevezett magyarosítás politikájának eredményein, azt hisszük, mondhatjuk: nem kétséges, hogy ezzel a politikával előbb-utóbb gyökeresen szakítanunk kellett volna akkor is, ha a világháború és a trianoni szerencsétlenség nem lép közbe. Az új helyzetben annál nagyobb határozottsággal kell ennek a politikának búcsút mondanunk. Evégből mindenekelőtt revideálnunk kell azt az álokoskodást, amelyből a magyarosítás politikája, mint mondtuk, annakidején kiindult. Nem mondhatjuk azt, hogy Magyarország jövője, Szent István koronájának újabb ezeréves fénye csak akkor lesz biztosítható, ha a Szent Korona összes népeit sikerül nyelvilag is egyesíteni a magyarosodás útján: mert ha ez a feladat lehetetlen volt a múltban, a jövőben még fokozottabban lehetetlen lesz. Azokhoz a merőben tárgyi nehézségekhez ugyanis, amelyekre előzőleg rámutattunk, most már azok az alanyi nehézségek is hozzájárulnak, amelyek onnan erednek, hogy a Kárpátmedence összes népeiben a nemzetiségi érzés és öntudat az utolsó két évtized folyamán erőteljes fejlődésnek indult. Hiábavaló volna

kétségbevonni, hogy a nemzetiségi öntudat ma már a népesség széles rétegeit is áthatotta és ez már magában véve is lehetetlenné teszi a régi állásfoglaláshoz való visszatérést. Az úgynevezett nemzetiségi vagy ahogyan ma általában hívják, népi elv nevében sok felelőtlen és homályos megnyilatkozás történik, az ezzel jelölt eszmekörnek van azonban két maradandó eleme, amelyet többé nem szabad szem elől tévesztenünk. Az egyik az a felismerés, hogy minden nép csak a maga anyanyelvén juthat a kulturális fejlődés áldásaihoz, miért is nemcsak elemi joga a maga anyanyelvi kultúráját kifejleszteni, hanem azt is elvárhatja, hogy ebben őt az állam erejéhez képest támogassa. A másik az a tanulság, hogy minden népnek szüksége van a maga kebeléből kinőtt intelligens vezetőrétegre, amely ugyanazzal a hűséggel adózik népének, mint hazájának és államának. A nagy kérdés, amelyre ezekután meg kell felelnünk ez: megvalósítható-e a népi elvnek és az államhű patriotizmusnak ez a szoros szintézise? A nem magyar nemzetiségű népekből kinőtt autochton vezetőréteg, ha a magyarságba nem olvad be, úgy mint a múltban, nem fog-e elkerülhetetlenül a különböző szeparatiztikus nacionalizmusok szolgálatába szegődni?

A népi elvben az integrális nacionalizmus fejlődésképes magva minden bizonnyal benne van. Ennek a nacionalizmusnak a hatása pedig kétségkívül centrifugális. Ez egy erő-összetevő, amely a maga fejlődésének irányában a nem magyarajkú néptömegeket, a magyar államegység eszméjével, sőt a szentistváni birodalom eszméjével is ellentétbe sodorhatja. A különböző nacionalizmusok kifejlődése tehát kétségkívül ellentéteket is támaszthat a Szent Korona testvémepei között. Sohasem fogjuk tudni ezeket az ellentéteket kiküszöbölni vagy áthidalni, hogyha a beteget épp azon a ponton masszírozzuk, ahol a betegség legjobban fáj. Amikor a nyelvi ellentétek szétválasztanak, semmiesetre sem szabad ezeket az ellentéteket kiéleznünk és kihangsúlyoznunk, hanem ezektől elfordulva, keresnünk kell azokat az erőket, amelyek összekötnek egymással. A feladat reménytelen lenne, ha nem bíznánk abban, hogy az ősi közös hazaszeretet mélyéből és az oszthatatlan közös hazához fűző egyesítő érdekek roppant sokaságából bőven meríthetünk olyan építő erőket, amelyek a széthúzó irányzatokat semlegesíteni és ellensúlyozni tudják. Hiszen nem nehéz belátni, hogy a szétszakított hazában minden egyes népnek csak csonka életlehetőségek jutnak és hogy lehetetlen a Kárpátmedencében három-négy egymással huzakodó kis államnak önállóságát, függetlenségét és egészséges szabad fejlődését biztosítani. Ezek a népek oly mértékben összeszövődtek egymással, hogy akárhol vágjuk el a szálakat közöttük, valamennyinek a húsába vágunk. Előbb-utóbb általánossá kell válnia a meggyőződésnek, hogy az életösszefüggéseket a Kárpátmedence népei között újból teljesen helyre kell állítani. És addig is, amíg ez a megismerés általánossá nem válik, nekünk kell azt nemcsak hirdetnünk, de annak útját egyengetnünk is, minthogy mi vagyunk itt a leginkább felnőtt, a legidősebb nép és tőlünk várja el a világ a legnagyobb megfontoltságot, előrelátást és felelősségteljes bölcseséget. Nemzetiségpolitikánkat ezért úgy kell megfogalmaznunk, hogy az összhangot teremtsen a Kárpátmedence egységének és különböző népeinek legitim érdekei között. Más szóval: hogy megteremtse—mint mondtuk—a nép- és hazaszeretet egészséges szintézisét. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a népek igazi hazát tudunk adni és ha vissza tudjuk vezetni az igazi népiség éltető forrásaihoz.

Igazi hazát a népek: ez azt jelenti, hogy olyan állapotokat kell teremteni, ahol a nemzetiségi állampolgárok ne érezzék magukat kisebbségeknek, másodrendű alattvalóknak — azaz érezzék azt, hogy ez a haza és ez az állam ugyanolyan jogon és ugyanolyan mértékben az övék, mint az úgynevezett többségi népé. Ahhoz, hogy ez a követelmény megvalósuljon,

nem kell egyebet tenni, mint alkalmazni a magyar nemzetiségpolitikának alkotmányunkból fakadó és törvényeinkben régtől fogva lefektetett elveit. Az állampolgári jogegyenlőség elvét nem volt szükség a magyar nemzetre a trianoni szerződésben ráoktrojálni: benne van az törvényeinkben és törvényeink szellemében régtől fogva. Nem szükséges egyéb, minthogy ezt az elvet a maga helyes értelmében alkalmazzuk nemzetiségi viszonyainkban is. S állapítsuk meg mindjárt, hogy legalább is egy tekintetben minden bírálatot kiállunk: a nemzetiségi honfiak gazdasági érdekeinek gondozása és érvényesülése s a közteherviselés szempontjából soha egy jottányit sem vétettünk az állampolgári egyenlőség, az egyenlő elbánás elve ellen. Hibáink merőben kulturális vonatkozásokban fordultak elő. Ő hibák azért nem tűntek fel nekünk a múltban, mert jellegzetesen jogászai gondolkodásunk hajlott a jogegyenlőség elvének gépiesen liberális, azaz umförmisztikus alkalmazására. Ha ugyanis az egyenlőség elvét egyenlőtlenekre egyformán alkalmazzuk, az történik, hogy az egyik oldalon kiváltságokat teremtünk, megerősítjük az erőseket és ezzel gyengítjük a gyengéket — holott a másik oldalon éppen azt vesszük el az egyestől, ami neki az egyenlőség elve szerint járna. Az egyik hibának jóvátételén a magyar törvényhozás a keresztény lakosság érdekeit kiemelő törvények megalkotásával, az utolsó két esztendőben nagy gonddal és meggyőződésünk szerint helyes irányban munkálkodott; ideje, hogy a másik hibát is alaposan szemügyre vegyük. Megkönnyíti ezt nekünk, hogy saját botlásaink az utolsó húsz év tapasztalatában, mint egy torztükörben, szertelenül megnagyítva merednek reánk, az úgynevezett utódállamok kisebbségi politikájának arculatán. Ez a politika ugyanis igen következetesen alkalmazta a mechanikus jogegyenlőség elvét, és például arra lyukadt ki, hogy a jogegyenlőség elve azt kívánja: mindenkinek egyformán legyen joga az államnyelven beszélni és azzal egyébként is élni a közéletben. Mivel pedig a többségi nép gyermekeitől e szerint az elv szerint nem lehetett megkívánni azt, hogy a kisebbségek nyelvét elsajátítsák és használják — következésképpen ezt a jogot a kisebbségeknek sem lehetett volna megadni. Ezért azokat a nemzetközi szerződéseket, amelyek a kisebbségek nyelvének szabad használatát biztosítani igyekeztek, ezeknek az államoknak a közvéleménye, sőt olykor még jogászai tudománya is a nemzeti és állami szuverenitás elvét sértő és megengedhetetlen idegen beavatkozásként könyvelte el.

Ezt a példát nem követhetjük. Ellenkezőleg, törekednünk kell a jogegyenlőség elvének a maga igazi tisztaságában való alkalmazására. Ennek az elvnek teljes érvényesülését csak a józan ésszel felfogható tárgyi célszerűség korlátozhatja. Ez a célszerűség nem engedi meg, hogy a közigazgatás munkája mindenütt és minden vonatkozásban három-négy nyelven történjék, de ugyancsak a tárgyi célszerűség viszont megkívánja, hogy a közigazgatásban a nép anyanyelve szabadon érvényesüljön ott, ahol a közigazgatás a néppel érintkezik. Ez a helyes közigazgatás érdeke éppen úgy, mint a magasabb államvezetés parancsa, mert nem a nép van a közigazgatásért, hanem a közigazgatás azért, hogy a nép és az állam érdekeit egyensúlyba hozza egymással. Nemzetiségi honfitársaink akkor fogják magukat a haza igazi polgárainak érezni, hogyha senki és semmi sem ad nekik okot arra, hogy magukat ebben az országban idegeneknek, túrt népnek érezzék. Ha a nép a maga nyelvén a maga ügyes-bajos dolgait nehézség és zaklatás nélkül el tudja intézni, a legkevésbé sem törődik azzal, hogy az ország és az állam nyelve, ott ahová az ő életköre nem ér el, ez-é vagy amaz.

De nemcsak a békés és harmonikus együttműködés érdeke, hanem a magyarság úri tapintata, amelyre azt hiszem büszkék vagyunk, ugyancsak azt kívánja, hogy soha senkiben se keltsük azt az érzést, hogy nem tekintjük magunkkal egyívásúnak. Mondottuk, hogy mindenki szívesen

tanul nyelveket, ha erre módja van — és épeszű ember bizonyára nem büszke arra, ha csak egy nyelven tudja kifejezni magát. Az egynyelvűség bizonyos hiányosságot, szegénységet jelent és nem úri dolog a szegény embert fogyatékoságaira figyelmeztetni. Erre, igaz, azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy van, aki egy nyelvet nem azért nem használ, mert nem tudja, hanem azért, mert szándékosan nem akarja használni. Amikor tehát egy vagy más magyar közigazgatási tisztviselővel, közeggel megtörténik, hogy nem magyar nemzetiségű polároktól megköveteli a magyar nyelv használatát, ezt legtöbbször azért teszi, mert azt tapasztalja, hogy az illető tüntetőn kerüli az államnyelv használatát. Erre csak azt felelhetjük, hogy a tüntetés szándékát nem kell feltételezni, mert ez a feltételezés nagyon sokszor ok nélkül történik. De végtére is minden provokációhoz kettő kell: egy, aki a másikat — népiesen szólva — ugratni akarja, és egy másik, aki valóban ugrik is. A tüntetőt legjobban azzal utasítjuk rendre, ha a tüntetés szándékáról nem veszünk tudomást és ezzel bebizonyítjuk azt, hogy annak messze felette állunk. Az állam igazi méltóságát nem az a tisztviselő óvja meg, aki az alattvalóval kötekeedésbe bocsátkozik, hanem az, aki a maga és ezzel az általa képviselt állam fölényét és tárgyilagosságát minden körülmények között megőrzi.

Ehhez a témához legyen szabad még egy további megjegyzést is fűzni. Mint mondtuk, senki sem büszke arra, hogy csak egy nyelven tud beszélni; következésképpen természetes ösztöne mindenkinek az, hogy tudományát, ha az még oly szerény is, lehetőleg megmutassa. Mindenki szívesen használja tehát a másik ember nyelvét, ha annak birtokában van, feltéve, hogy ezt tőle tapintatlan formában nem követelik. Következésképpen tapasztalatom az, hogy a nép nem ragaszkodik saját nyelvének használatához olyan tisztviselővel szemben, aki ezt a nyelvet nem bírja, vagy nem bírja kielégítően, ha ez a tisztviselő egyébként feladata magaslatán áll és illő tapintattal, szerénységgel teszi jóvá nyelvtudásának hiányosságait. Csak egyet ne tegyen senki: ne akarjon hiányos nyelvtudásából hazafias érdemeket kovácsolni. Mindig azt tartottuk, hogy a demokrácia megrontja a nép lelkületét, mert a nép természete szerint nem demokratikus, hanem arisztokratikus lelkületet tanúsít. A nép jobban szereti a „finom“, mint a „komisz“ embert és nagy érzékkel méltányolja az úri gondolkodás megnyilatkozásait. Ezeket maga is minden alkalommal hasonlóan iparkodik viszonzni. Ha nem tudjuk a nép nyelvét, ezt ne palástoljuk fennhéjázással, hanem kezdjük azzal az apológiával, hogy sajnáljuk ezt a fogyatékoságunkat. A nép igazi gyermeke az ilyen előkelő, úri gesztust mindig iparkodni fog hasonlóan viszonzni és a maga szerény ismereteit összeszedve, amennyire lehet, őszinte jóakarattal iparkodni fog a mi nyelvünkön beszélni. Hiszen neki is jól esik, ha ebben a tekintetben magát nálunknál különbnek, műveltebbnek érezheti.

Ami a közigazgatás munkájára, ugyanaz vonatkozik az iskola munkájára is. Az iskola ne törekedjék az anyanyelvet mellőzni és kiszorítani az oktatásból, mert ezzel egyfelől megfosztja magát az ismeretek közlésének legértékesebb eszközétől; másfelől a népielekben jogos neheztelést és ellenállást vált ki. Az országhoz nemrég visszacsatolt területeken volt rá eset, hogy olyik nem magyar anyanyelvű község egész népessége a visszatérésen érzett őszinte örömeiben magát úgyszólván egyhangúlag magyar nemzetiségűnek vallotta. Amikor azonban az iskolai hatóság ennek az állásfoglalásnak következtében a község iskolájába bevezette a magyar tannyelvet, a község hangulata hamarosan ellenségesre fordult. Mert a magyar nemzetiség melletti vallomástétellel az egyszerű nép voltaképp a maga módján hagyományos hazaszeretetének, szívbéli patriotizmusának akart kifejezést adni. Azonban korántsem gondolt arra, hogy anyanyelvét egyik napról a másikra a magyar nyelvvel cserélje fel. Kitérőleg itt legyen szabad megjegyeznünk, hogy ez az eset egyúttal iskolapélda arra, hogy a közigazgatás ne csupán a jogszabályt nézze, hanem elsősorban a tényeket; a tényeket pedig ne csupán a hivatalos aktákból, hanem a való életből iparkodjék megállapítani. Ami pedig a néphűség és hazaszeretet szintézisét illeti, ebből az esetből könnyen adódik a tanulság: a hazaszeretet nem függ a nyelvtől, amelyet beszélünk,

de a hazaszeretetet belénk oltani csak olyan nyelven lehet, amelyet megértünk, amely akadály nélkül szól a lélekhez. Az a tanító tehát, aki a gyermekhez neki ismeretlen nyelven igyekszik szólani, nem fogja tudni teljesíteni azt a kötelességét, hogy a gyermeket igazi hazaszeretetre tanítsa. Amit egy leikétől idegen nyelven tanult, az számára nem lesz egyéb, mint mechanikus ismeret.

Ebben a tekintetben is a magyar hagyományokból meríthetjük a legjobb tanítást. A kulturális szabadság eszménye a magyar szabadságszeretet eszményéből egyenesen következik. Ezért kultúrpolitikánk alapelve is mindig a szabadság, a nép szabad akaratnyilvánításának elvén nyugodott. Ezt az elvet kell továbbra is, de ugyancsak nem mechanikus módon alkalmazni. Az anyanyelv és az államnyelv érvényesülése a népoktatásban, történjék a nép szabad akarata és belátása szerint. De ennek az elvnek egy korolláriuma és egy korrektívuma van. Az előbbi az, hogy ez a szabadság ugyanúgy valódi szabadság legyen, miként az imént megbeszélte egyenlőség valódi egyenlőség. Ez tehát azt jelenti, hogy a nép állásfoglalását senki se befolyásolja tendenciózus eszközökkel: sem rábeszéléssel, sem pedig az államakarat célzatos, megtévesztő beállításával. A másik szempont pedig azt kívánja, hogy a nép akarata az értelmesség és a célszerűség korlátai között jusson érvényre: azaz a népakarat nevében senki se akarjon lehetetlen, vagy képtelen dolgokat megvalósítani. Elsősorban ne akarja a gyermekeket olyan nyelven tanítani hasznos és értékes ismeretekre, amelyet a gyermek nem ért meg.

De a köz jól felfogott érdekétől és a helyes nemzetiségpolitika szempontjaitól vezetve, az anyanyelven való oktatást a népiskolában már csak azért is alkalmazni kell, hogy a nemzetiségi nyelveken oktató középiskolák számára biztosítható legyen a megfelelő kiválasztás. Rámutattunk arra, hogy a múltban követett nemzetiségi politika, főleg iskolapolitika, eredményeképpen a nemzetiségi értelmiség kétfelé szakadt: egyik fele megmagyarosodott, a másik fele a szeparatiztikus nacionalizmus útjaira sodródott, de mind a két csoport alkalmatlanná vált arra, hogy népének igazi vezetője legyen, mert az egyik nyelvében, a másik szellemében szakadt el a néptől. Ily módon azonban kiesett a legfontosabb kapocs, amely a nemzetiségi néptömegeket a magyar nemzethez fűzte a múltban és senki se látta el többé a feladatot, amelynek a régi rendi vezetőréteg — mint tudjuk — sikerrel megfelelt. Ebből a jövőre nézve azt a tanulságot kell levonnunk, hogy nemzetiségeinknek szükségük van a saját népükből fakadt és ahhoz nyelvében, lelkében hű vezetőrétegre, amely azonban olyan széles látókörű, alapos műveltséggel rendelkezék, hogy népeink közös érdekeit világosan fel tudja ismerni és ezért önként vállalkozhassék arra, hogy népét a magyar honszeretet és a politikai összetartozás évszázados hagyományainak szellemében vezesse tovább. Ezt a vezetőréteget csakis olyan középiskolában lehet felnevelni, amely a hazafias hagyományokat és a széles látókörű magasabb műveltséget saját anyanyelvén oltja a tanuló szívébe. Erre a rétegre és erre az iskolára annál égetőbb szükség van, mert csak egy ilyen nevelés révén fog felnőni az a nemzetiségi vezetőréteg, amely a magyar vezetőrétegekkel, egyenrangú műveltség birtokában, mentes lesz attól az alacsonyabbrendűségi érzéstől, amely a múltban igen fontos tényezője volt a szeparatiztikus nacionalizmusok fejlődésének. Hiszen rámutattunk arra, hogy a nemzetiségi kérdés elmergesedése hazánkban elsősorban annak volt köszönhető, hogy ez a kérdés egyúttal nagymértékben szociális kérdés volt és hogy a nemzetiségi választóvonalak egyúttal társadalmi osztályokat választottak el egymástól. A hagyományos magyar társadalmi tagozódás szerint magyarrá lenni annyit jelentett, mint úrrá lenni, következésképpen az a nemzetiségi intelligencia, amely ragaszkodott nemzetiségéhez, zsákutcába sodródott és arra kényszerült, hogy a magyar életformákat gyökeresen megtagadja és egy romantikus demokratizmusba meneküljön, amely a magyar fejlődéstől teljesen idegen eszményeket tett magáévá. Ma is azt látjuk, hogy a Szent Korona ősi testébe vágó mai határokon túl a magyarság elleni ellenséges indulatot elsősorban még mindig az a neheztelés fűti, amely egyes félművelt és egyensúlyukat megtalálni nem tudó elméknek a magyar műveltség fölényével való reménytelen birkó-

zásából fakad. Majd hogyha egyszer a testvérnépek olyan vezetőréteggel rendelkeznek, amely magát mind a szellemi, mind az erkölcsi műveltség teljességében joggal egyenrangúnak érezheti a magyarság legjobb képviselőivel is, akkor a kézfogás és az együttműködés, a közös patriotizmus felfedezése és ápolása ugyanolyan könnyen fog menni, mint például Svájcban, ahol a három nemzetiség között sem műveltség, sem társadalmi tagozódás tekintetében nincsen semmi egyenlőtlenség.

És amint korrektúrára van szükség a felső vezetőrétegekben, ugyanolyan szükség van korrektúrára a széles falusi néptömegek körében, amelyeket vissza kell vezetni a népiség igazi ősforrásaihoz. Az úgynevezett népi kultúra nevében ma igen sokszor csak egészen sekélyes frazeológián való kérődzés folyik, minden valódi szellemi táplálék nyújtása nélkül. Ehelyett gondoskodni kell arról, hogy a nép a maga ősi szokásaiban, a földművelő nép kedélyvilágának megfelelő kultúrában megerősíttessék. A nép olyan, mint a virág, élő gyökerekből nő ki és valóban csak addig él, amíg e gyökérszálak életetik. A nép szerves alkotórésze a tájnak, ahol bölcsője ringott, amelynek minden egyes domborulata, völgyhajlata, minden egyes csermelye, sziklája és fája tele van lélekkel, szívhez szóló értelemmel: hiszen a táj lelke és a nép lelke összeforr. Minden eszköz, amellyel a népnek eredeti, a honi rögöz fűződő életformáját meg lehet erősíteni, nagy honfenntartó és konzerváló erő. A népi „mélykultúra“ gondos feltárása és az egész vonalon és minden néptörzs életkörében való rehabilitálása emellett azért is egyetemes érdek, mert a népek nemcsak — mint mondtuk — a teljes és egyenrangú műveltségű vezetőikben, a „magaskultúra“ birodalmában találnak egymásra, hanem megtalálják egymást az igazi „mélykultúrában“ is. A kettőnek egységét számunkra a néprajzi kutatás nagy úttörői, a Kodályok, Bartókok, a magas műveltség e vezető elméi mutatják. Az új elit mindenütt őket kell hogy kövesse, abban is, hogy a műveltség teljességére törekszik és abban is, hogy elsősorban a maga népével, életérdekeivel, annak ősi és gyökeres értékeivel szolidáris. Az ekképpen felnőtt új elit könnyen rá fog eszmélni népeink mély lelki rokonságára úgy, ahogy erre az említett nagy kutató elmék ráeszméltek és ahogyan a modern magyar művelődéstörténet kitűnő munkásai kimutatják a szoros művelődési kölcsönhatásokat a Szent Korona népeinek életében. Ez az igazi egymásratalálás útja: elválasztani mindig csak az a félműveltség fog, amely sem a magas, sem a mély kultúrában nincs otthon és csak a ponyva, a kontárság, a „giccs“ és kongó üres frázisok birodalmában érzi jól magát.

A helyesen felfogott nemzetiségpolitika tehát minden hazai nép körében folyó komoly kulturális munkát elsőrendű közfeladatnak tekint és azon lesz, hogy az mennél intenzívebb legyen, tudva, hogy aki igazi kulturális munkát végez a nép körében, az nem csupán a népet, hanem egyúttal a nagyobb egészet, a hazát is szolgálja.

Ha az, amit ekként összefoglaltunk, igaz és helyes, annak megvalósításához sokkal kevesebb szükség van nagyméretű jogi reformokra, mintsem három ősi erényünk gyakorlására. Tárgyilagosság, igazságosság és tetterős jóakarát: ezek azok az erények, amelyekre egy tartós nemzetiségi politikát építhetünk. Ez a politika biztosítani fogja a testvér nemzetiségek ragaszkodását ehhez az ősi állami kötelékhez és kivívja a külföld megbecsülését is. Ezen túlmenőleg pedig talán visszaszerzi számunkra azoknak az elszakított népeknek a rokonszenvét is, amelyeket az utolsó két évtized nacionalista áramlatai elidegenítettek tőlünk. Ezzel pedig nemzetiségi politikánk is értékes eszközévé válhat annak a minden józan lélek által hön ohajtott dunavölgyi közeledésnek, jóvátételnek és kibékülésnek, amely nélkül itt egyetlen nép sem remélhet jobb napokat.

OTTLIK LÁSZLÓ

ROMÁN EGYKE

BIZONYÁRA VANNAK SOKAN, akik e cím láttára némi meglepetést éreznek. És a meglepetés indokolt is. Hiszen a különböző összehasonlító statisztikai kiadványok egyöntetűen a román nép rendkívüli szaporaságát bizonyítják. Természetesen elsősorban a román statisztikai tanulmányok emelték ki ezt mindenfelé. Jóleső meglepedéssel állapították meg, hogy Románia a népszaporulat terén az összes európai országok élén áll. Romániában születik aránylag a legtöbb gyermek s a román nő termékenységével egyetlen más európai nép asszonyai sem versenyezhetnek.

Magától értetődik, hogy a román nép szaporaságának kérdését a románok ügyesen kihasználták külpolitikai céljaik érdekében. Az Astra kezdeményezésére indított és a román külügyminisztérium által kezdetől fogva bőségesen támogatott *Revue de Transylvanie* című francia folyóirat jónéhányszor közölt tanulmányokat a román népmozgalom jelentőségéről. A folyóirat első, 1934 májusában megjelent száma indította el az ilyen értelmű tanulmányok sorozatát. A szóbanforgó tanulmány szerzője maga Sabin Manoilă, a román statisztikai hivatal vezetője, aki tizenhat oldalon ékes franciasággal bizonygatta, hogy az erdélyi népmozgalmi kérdések alakulása pár évtizeden belül véglegesen megoldja a magyar kérdést. Mégpedig olyan módon, hogy a romániai magyar kisebbség egészen elveszti jelentőségét a sokkal szaporább románsággal szemben. „Erdélyben a románok arányszáma mindennap növekedik, a más etnikai elemeké pedig állandóan csökken” — írta ez alkalommal. „Tegyük hozzá ehhez a be- és kivándorlási folyamatot: ez a román nép előnyére szolgál, melynek lehetőségei vannak az okiráltságából való népfelesleg felvételére. Viszont mindez a kisebbségek hátrányára van, különösen pedig a magyarokéra. Így a dolgok erejénél fogva a kisebbségek és különösen a magyarok élettani fejlődése nem mondható rózsásnak.” A városokban egyre több lesz a román és kevesebb a magyar. A magyarság csak azokban a városokban tudja fenntartani magát, melyeknek környéke magyar. A többi városokból Sabin Manoilă véleménye szerint a magyarság teljesen el fog tűnni. „Ez az a jelenség, amely a trianoni békeszerződés óta a városi magyarság pusztulásának legkevésbé gyógyítható tényezőjévé vált.” A románság életerejé sokkal nagyobb, mint a magyarságé. Ez tehát végső választ ad a tanulmány szerzőjének elgondolásában a revíziós törekvésekre. „A magyarság számára a jövő napról-napra sötétebb lesz. Magyarországon a születések száma szédítően csökken. A népszaporulat nagyon lassú élettani fejlődést mutat, míg ezzel szemben Románia Lengyelországgal együtt — Oroszországot nem számítva — Európa legszaporább országa ... A kisantant országai ma 46,000.000 lakost foglalnak magukban. Magyarország 9,000.000-t. Minden esztendő jobban hangsúlyozza ezt a különbséget Magyarország hátrányára. Ebben van végleges megoldása annak az ellentétnek, melyet úgy állítottak be, mint egy izgató európai kérdést.”¹

Ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozásokat gyakran olvashattunk az idézett folyóirat és más propaganda kiadványok lapjain. A román szerzők sohasem mulasztották el hangsúlyozni a román nép nagy életerejét és a magyarság élettani gyöngeségét. Micsoda gyönyörűséggel aknázták ki Illyés Gyula, Kerék Mihály, Kovács Imre és Féja Géza könyveinek szomorú adatait. Hosszú tanulmányokban „ismertették” e fajtájukért

¹ *Revue de Transylvanie*, Tome I. No. 1. 60 p.

aggódó és a segíteni-akarás izzó vágyától fűtött magyar írók könyveit. A Revue de Transylvanie egyetlen ilyen alkalmat sem szalasztott el annak bizonyítására, milyen reménytelenül gyengülő nép a magyar és mekkora különbség van a pusztuló magyarság és a fejlődő románság között. A magyar falukutatók nem kis keserűséggel látták, hogyan fordítják a magyarság ellen éppen az ő könyveiket, melyek pedig a legtisztább és legönzetlenebb fajszeretből születtek. Némelyikük ki is fejezte azt a gyanúját, hogy bizonyára a román népnek is megvan a maga baja és nyomorúsága, amiről azonban bölcsen hallgatnak a francia és angolnyelvű propagandairások. Arra azonban valószínűleg egyikük sem gondolt, hogy az erdélyi román nép egy részét már évtizedek óta megtámadta az egyke és így Romániának is van egy területe, mely sok tekintetben hasorít a Dunántúlhoz.

Mindez pedig kétségtelenül így van. Jól tudták ezt a magyar egyke jelensége felett örvendő román cikkírók is. Midőn Sabin Manoilá fentidézett tanulmánya megjelent, akkor már éppen hatodik esztendeje múlt annak, hogy a román nép jövőjéért aggódók felfedezték a Bánság román falvaiban pusztító egyke szomorú jelenségét.

A mindennapi szóhasználatban Bánság (Banat) név alatt Románia délnyugati részét értik, azaz a régi Krassó-Szörény és Temes-Torontál vármegyék Romániához csatolt területét. Ez a terület három közigazgatási egységre oszlik: Caras, Severin és Timiș-Torontal román megyékre. Az egyke azonban már a szomszédos Arad és Hunyad megyékre is áttért: jelenleg tehát öt megye területét fenyegeti ez a szörnyű népbetegség. Ez az öt megye összesen több, mint 30.000 km² területet foglal magában, ami azt jelenti, hogy az egykori Magyarországtól Romániához csatolt területnek szinte egyharmada népszaporulat szempontjából ugyanolyan helyzetben van, mint a Dunántúl ismert vidékei.

A bánsági falvakban pusztító népbetegségre először Rámneanfu Petre a román népegészségügy egyik legjobban képzett szakembere figyelt fel. 1928-ban Gh. Oprea közreműködésével feldolgozta a bánsági lakosok születési arányszámának csökkenését. Ez a feldolgozás könyvalakban is megjelent „A bánsági születések csökkenése“ cím alatt (Micșorarea natalității din Banat) és orvosi körökben nagy riadalmat keltett. Ám a kérdés még nem volt ekkor a nagyközönség érdeklődésének előterében. Nem is lehetett, mert a pontos adatok hiányoztak. Románia éppen ekkor kezdte meg az 1930-as népszámlálás előkészületeit. Az előkészületek után megjelent népszámlálás adataira volt szükség ahhoz, hogy az egész közvéleményt felrázzák a bánsági egyke ügyében.

Mihelyt ezek az adatok ismeretesek lettek, azonnal több román közéleti vezetőember foglalkozott a bánsági népmozgalom veszedelmes helyzetével. A népszámlálás adatainak első kötete a megyék és községek lakosainak számáról 1932-ben látott napvilágot „Indicatorul statistic“ c. alatt. Ebből azonnal megláthatták még a kevésbé beavatottak is a bánsági helyzet komolyságát. De valószínű, hogy már az adatok első csoportosításánál kialakult a szakemberekben a bánsági egykével kapcsolatos tennivalók szükségessége.

Erre mutat a Bánság és Körösvidék Társadalomtudományi Intézetének megállapítása. Ennek az Intézetnek — Institutul Social Banat-Crișana — a megalakulása érdekes módon összeesik az 1930-as népszámlálás adatait összefoglaló statisztikai kiadvány megjelenésével. A két egy időben történt esemény között bizonyára megvolt az összefüggés. A népszámlálás adatainak csoportosításából kiderült a Bánság súlyos népbetegsége. Egy felelősségteljes, komoly szakember előtt — és Sabin Manoilá feltétlenül az — rögtön nyilvánvaló volt, hogy itt sürgős állami segítségre van szükség. De az állami beavatkozás csak alapos helyzetismeret alapján lehet eredményes. Ezért az első tennivalónak a bánsági viszonyok, a társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők hatásának alapos vizsgálata látszott.

Minden valószínűség szerint ez a megfontolás vezetett a szóbanforgó Társadalomtudományi Intézet megalapítására. Az új intézmény formája

is adva volt, hiszen ekkor már a bukaresti Institutul Social Roman — Gusti professzor vezetése alatt — több mint egy évtizedes működésre tekintethetett vissza. Sőt valószínű az is, hogy Gusti a statisztikusoknál előbb észrevette a bánsági veszedelmet, mert széleskörű falukutatási eredményei által a román társadalmi viszonyok legalaposabb ismerője volt. Így tehát egészen érthető az a támogatás, melyet az új társadalomtudományi intézet kezdeményezőinek nyújtott.

Valóban az „Institutul Social Banat-Crişana“ ünnepélyes megnyitása Gusti professzor jelenlétében és vezetése alatt történt 1932 nov. 27-én Temesváron. Mindjárt ki is dolgozták az alapszabályokat. Ezek szerint a Bánság Körösvidék Társadalomtudományi Intézetnek az a célja, hogy: a) tanulmányozza a nyugati határmenti társadalomra vonatkozó társadalomtudományi kérdéseket; b) szerezzék meg tagjai számára a szükséges tanulmányokat, tudományos műveket és könnyítse meg a statisztikai anyag tanulmányozását; c) terjessze a társadalomtudományi ismereteket.

Az említett célokat kiadványok, jutalmak, falukutató munkák rendezése és kiadása, társadalmi ismereteket terjesztő előadásorozatok, gyűlések és folyóiratok kiadása által szolgálja. A Társadalomtudományi Intézet állandó társadalomtudományi könyvtárt, levéltárt, egy tudakozódó hivatalt és statisztikai irodát állít fel. Hét szakosztállyal működik. Ezek a következők:

1. Gazdasági, pénzügyi, technikai és mezőgazdasági szakosztály. 2. Társadalompolitikai és társadalmi szakosztály. 3. Művelődési és művészeti szakosztály. 4. Városrendezési és közigazgatási tanulmányok szakosztálya. 5. Jogügyi szakosztály. 6. A kisebbségi kérdés szakosztálya. 7. Orvosi, azaz népegészségügyi szakosztály.¹

A bánsági román lakosság egykekérdését kezdettől fogva meghatározta ez a fentismertetett tényező. Így tehát itt a kérdést külön e célra alakult hivatalos szervezet kezdte kutatni és tanulmányozni. Ennek fontos következményei voltak. A Társadalomtudományi Intézet munkáját előadásorozat rendezésével indította meg. Az előadások természetesen elsősorban az egyke kérdésével foglalkoztak.

A kérdést 1933 március 12-én vezette be Ştefan Cioroianu ortodox román esperes. „A bánsági román nép létszámcsökkenésének lelki okai“ című előadásában. Az előadást a Társadalomtudományi Intézet vezetőségének propagandájára nagy és előkelő közönség hallgatta végig. Az esperes először számadatokkal bizonyította a román falvak lakóinak számbeli csökkenését. 17 év alatt Comloş községben 343 lélekkel, Válcániban m-el, Munar-ban 18-al, Lunga-ban 42-vel, Cenadul Mare-ban 95-el, Nerau-ban 77-el, Sarafola-ban 140-el, Secusigiu-ban 113-al csökkent a lakosság száma. Mindez az egyke miatt. Cioroianu esperes ezért a bánsági németeket okolja, ők azok, akik a Zwei-Kinder-Systemmel megmérgezték az egészséges román népet. „Ha a bánsági román anya elaltatta lelkiismeretét és saját maga öli meg családját — mondotta előadásában — a lélekmérgező anyagot kétségtelenül idegenektől kapta, mert az ősnyák életfelfogásában nem találhat példát erre az öldöklésre.“² Pár hét múlva, 1933 április 1-én maga Sabin Manoilá, a statisztikai hivatal igazgatója tartott előadást ugyancsak az Intézet rendezésében. Magas állásának egész tekintélyével és illetékességével hívta fel a figyelmet a bánsági egyke kérdésének fontosságára. Az 1930-as népszámlálás adataival bizonyította, hogy a Bánság falvainak lakóinál található a legalacsonyabb születési arányszám és ugyanakkor a legmagasabb halálózási index. „Bánság vidéke Nyugat-Európa születési arányszámát utánozza, de ugyanakkor felülmúlja Kelet-Európa halálózási indexét.“

Egy következő előadás 1934-ben a bánsági gyermekhalandóság kérdésével foglalkozott. Az előadó, Nemoianu bánsági orvos, a Bánságot „a román nép jól gondozott temetőjének nevezte“.

¹ L. Revista Institutului Social Banat-Crişana, anul I. No. 1. 35 l.

² Ugyanott No. 2—5. 1—8. l.

Ezek az előadások és az előadások anyagát ismertető újságcikkek óriási visszhangot keltettek az egész országban. A bászági egyke kérdése benyomult a román közvélemény érdeklődésének középpontjába. Erre való tekintettel az erdélyi románság legnagyobb kulturális egyesülete, az Astra is programjára tűzte a kérdés tanulmányozását. Az Astrának ezt meg is kellett tennie, mert hiszen már 1927-től kezdve a román népegészségügyi és élettani kérdéseket tekintette legfontosabb munkássága középpontjának. Ezért aztán elhatározta, hogy a maga részéről is kezdeményező lépést tesz a bászági egyke ügyében. Az egyesület elnöke Juliu Moldovan kolozsvári egyetemi tanár és a Közegészségügyi Intézet igazgatója, egy falukutató bizottságot küldött ki helyszíni tanulmányozás céljából. A bizottságot Rámneanju Petre vezette, mint aki valósággal már specializálta magát a népegészségügyi kérdések tudományos vizsgálatában. A bizottság leutazott a Bászágba és ott kiválasztott a helyszíni vizsgálatra három olyan falut, melynek mindegyike átlagosan képviselte a három bászági megye többi falvait. Így tanulmányozták az egyke okait a Caras megyei Váradia községben, a Timiș megyei Banloc és a Severin megyei Jablanifa községben. Az 1934 nyarán történt falukutató tanulmányozás anyagát Rámneanju feldolgozta és az Astra kiadásában megjelenő „Buletin Eugenic și Biopolitic” című népegészségügyi folyóirat 1935. és 1936-os évfolyamaiban folytatólagosan közzölte.¹ Ez az anyag különnyomat formájában is megjelent és Rámneanpmak két évvel később a Bászági Társadalomtudományi Intézetben tartott előadásával együtt a bászági egykére vonatkozó legrészletesebb és legalaposabb adatokat szolgáltatja. Különösen Rámneantu ez utóbbi előadása nyújt általános helyzetképet az egész kérdéstről.²

A három bászági faluban végzett kutatások rendkívül érdekes adatokat tártak fel az ottani román lakosság életmódjáról.

Váradia Caras megyei község lakosai nem mondhatók szegényeknek. Átlag 5 hold földbirtok esik minden családra. A falu lakóinak létszáma 1869 óta állandóan csökken. A születések száma évről-évre apadt. Ezer lélek után 1861-től 1870-ig 30,7, 1871—80-ig 28,9, 1881—1890-ig 24,4, 1891—1895-ig 17,6, 1896—1900-ig 18,5, 1901—1910-ig 18,4, 1911—1920-ig 13,0, 1921—1930-ig 15,5, 1931—1933-ig ugyancsak 15,5 születés esett. Ugyanakkor a gyermekhalandóság ijesztő módon megnövekedett. Arányszáma 100 élve született gyermek után 23-5, ami a román átlagos arányszámot is (17,5%) messze felülmúlja, pedig Románia gyermekhalandóság tekintetében Európa összes államai között a legelső helyen áll.

Az alacsony születési arányszám oka a születésszabályozás, az ú. n. egyke. A gyermekhalandóság oka részben a szülők alacsony műveltsége, részben pedig szándékos hanyagság. Az egyke elsősorban a falusi műveltebb és gazdagabb réteghez tartozó családoknál fordul elő. A szegényebb családokban aránylag több gyermek van. „A falusi intelligens családok jártak elől az egyke kérdésében — írja Rámneantu — s ők szélesítették ki azt a nagy utat, melyen ma az egész lakosság a pusztulás felé halad. Ez az ok magyarázza meg, miért hallgatnak erről a kérdéstről a falusi intelligencia tagjai és miért nem vállalják az apostoli hivatást egy olyan kérdésben, mely az egész tartomány legégetőbb problémája. Megelégednek azzal, hogy négy vagy hat szem között, vagy idegen, más községből vagy tartományból származó valaki jelenlétében vitatkozzanak a kérdéstről. És ez minden. A falusi intelligens családok a bűnösök a múltban és jelenben. Az a meggyőződésem —

¹ L. Rezultatul anchetei monografice; partea I. Comuna Váradia, Buletin Eugenic și Biopolitic, anul 1935. 193—268 l.; partea II. din Comuna Banloc, anul 1935. 289—340 l.; partea III. din comuna Jablanifa, anul 1936. 14—32 l. Partea IV. anul 1936.1201.

² L. P. Rámneantu: Solușiuni in legătură cu problema declinului etnic al populației românești din Banat. Revista Institutului Social Banat-Crișana, 1936. No. 14. i—40 l.

folytatja tovább —, hogy ezek a családok képezik azt a nehezen legyőzhető akadályt, mellyel mindenki szembe találja magát, aki valaha is megpróbált ezen a területen munkálkodni.“

Rámneantu tehát az egykéért már nemcsak az idegeneket hibáztatja, mint az említett Cioroianu esperes, hanem magukat a román intelligens családokat is. A továbbiakban rendkívül érdekes megfigyelésekkel és adatokkal mutat rá arra az általános erkölcsi romlásra, mely a szóbanforgó terület román lakosságánál az egyke egyik legfőbb kiinduló pontját képezi.

Várádia községben a házasság és a családi intézmény mélységes válságban vergődik. 1931-től 1933-ig 100 házasság közül 18 válással végződött. A leányok 31.6%-a a házasság előtt már jóval — 12—15 éves korában — megkezdte a nemi életet. Ez a tény a családi intézmény tekintélyét egészen aláásta. A fiatalok inkább vadházasságot vagy próbaházasságot kötnek. A próbaházasság a szülők akaratának megfelelő együttélési forma a községben. A szülők csak anyagi érdekekre vannak tekintettel, mikor vadházasságra vagy próbaházasságra ösztönzik gyermekeiket. A fiatalok a vadházasságot a szülők akaratából kötik meg, nem pedig érzelmi okok miatt. A fiatal pár nem látván a vadházasságban semmiféle hivatalos ténykedést, jelentéktelen dolognak tekinti azt, amit nagyon könnyen fel lehet bontani. És valóban az az elkényeztetés, amelyhez a fiatal, vadházasságban élő asszony még leánykorában hozzászokott, csakhamar megmutatja rossz következményeit. Az új életformában történő legkisebb összeütközés elég ahhoz, hogy az újdonsült asszonyka hazatérjen a szülei házába, ahol mindent megbocsátnak neki. Jól fogadják és úgy tekintik, mint egy felelőtlen gyermeket. Ezután megkezdődik a futkározás a szülők és a vadházastárs háza között, amely néha évekig tarthat, amíg vagy véglegesen elválnak, vagy pedig megöregedve kibékülnek azzal a sorssal, amit a szüleik határoztak meg számukra.

A vadházasságokat nem titokban és hallgatólagosan kötik, hanem az egész falu nagy nyilvánossága előtt. Fényűző szertartás előzi meg, melyen a falu lakóinak nagy része jelen van. Egy nagy menet alakul, melynek élén a vőlegény és menyasszony halad. Ez utóbbi elfátyolozva, drága selyemruhákba és díszes cipellőkbe öltözködve. Végigvonulnak a falu főutcáján, a piacon, elhaladva a templom és az anyakönyvvezetői hivatal előtt, ahová azonban nem lépnek be.

A próbaházasság sok tekintetben különbözik a vadházasságtól. Rendszerint megelőzi ez utóbbi életformát. A felek titokban élnek együtt. A szegény családokban a férjet ez életforma keretében szolgának tekintik. Ez az állapot két-hat hónapig tart. Ez idő alatt a szülők véglegesen megegyeznek a fiatalok hozományára felől és akkor sor kerülhet a nyilvános vadházasság megkötésére. A próbaházasságnak az a célja, hogy az após meggyőződjék a leendő vő képességeiről. Ennek a vőnek „sűrű szítán kell átmennie“ az ottani kifejezés szerint, mert „a mai romlott világban“, amint ők mondják, ki kell próbálni az embereket. Csak e próba után történik meg a végleges egyezés és így mennek a nyilvános vadházasságba át.

Természetesen a vad- és próbaházasság asszonyai egészen mások mint a törvényes házasságban élő asszonyok. A bánsági törvénytelen házasságban szereplő asszony hanyag, a házastárral nem sokat törődik és még arra sem fordít semmiféle kezdeményező erőt, hogy anyagi helyzetének megfelelő életnívót biztosítson. Szabadidejét vitatkozással, pletykálgatással és különösképpen veszekedéssel tölti el, mely utóbbi gyakran igen heves formákban nyilvánul meg. Az urával veszekedik hűtlenség! ok miatt. Várádia községben a megkérdezett 345 asszony 45%-a házasságtöréssel vádolta az urát. Egészen el vannak foglalva ezzel a feltételezett hűtlenséggel, mely nagyon gyakran csak képzelt és emiatt elsősorban a ruházkodásra fordítanak legnagyobb gondot, mégpedig a külső, látható ruhákra. Ezzel szemben sokkal kevesebbet törődnek a

fehérművel. A ruhákra költött összegek gyakran valósággal elképzelhetetlenek. Ruházat által próbálnak vadházastársuknak kedvére lenni és mindent megtesznek azért, hogy pompásabban öltözködjének, mint férjeik gyanított szeretői. Ha pedig vadházastársuk nem tudja meggyőzni őket arról, hogy valóban hűséges hozzájuk, akkor ezek a szerencsétlen asszonyok ugyancsak fényűző ruhájukkal próbálnak bosszút állani olyanformán, hogy ők is szeretőt keresnek maguknak. Ez a hiúsággal és mindenféle nehézséggel telt élet, melyben nagyon sok homályos rész van — különösen a nemi kérdést illetően — és amelyet elsősorban ez együttélési formának bizonytalansága jellemez, előidézte és fenntartotta a nők termékenységének mesterséges akadályozását.

A gyermeklányokat már 12 éves korukban felcicomázva a falu táncába küldi az anyja. Kezdetben tréfálkozva mondogatja, hogy ez vagy az a fiú tetszik neki. Rövid idő múlva azonban már egészen komolyan biztatja a választásra és a házasságra. Míhelyt a szülők megegyeznek a hozományt illetően, a leány azonnal bevonul a próbaházasság, vagy vadházasság életformájába. A megkérdezett asszonyok 89 százaléka a törvényes házasság előtt kezdte meg a férfival való együttélést. Ennek természetesen meg van a maga következménye a születéseket illetően. Az ilyen életformában élő asszonyok általában nem kívánnak gyermeket. A gyermekektől való tartózkodás legfőbb oka a vad- vagy próbaházasság. A megkérdezett asszonyok 56 százaléka a gyermektől való óvakodást az após- vagy anyóssal való egyenetlenséggel indokolta, ami elsősorban a törvénytelen házasság következményeképpen állott elő. A gyermekhalandóságra jellemző, hogy Vărădia községben 1933-ban az újszülöttek 32.1%-a egy éven alul meghalt. A legtöbb haláleset azonban az alacsonyabb műveltségű és szegényebb családokban fordult elő. Ugyanez a megállapítás érvényes a törvénytelen gyermekekre is. Az idősebbeknél a haláleset leggyakoribb oka a tüdővész, vagy a tüdőgyulladás.

A halandóság általános okai a következőkben foglalhatók össze: 1. A nép megöregedése. 2. Az anyák nevelésének hiánya. 3. A törvénytelen gyermekek magas arány száma. 4. Rossz egészségügyi helyzet.

A születések csekély száma és a magas halálozási index miatt Vărădia községben 1914—1933-ig 51 család halt ki. Hatvanöt további család van a kihalás útján, miután egyenes Örökösük nincs és nem is remélhetnek többé gyereket.

Rámneanpi végső megállapítása a községben pusztító egykéről nagyon jellemző. „Az abortus és fogamzás elleni szerek használata által gyakorolt születéscsökkenés oka az asszony hiúsága és az idősebbek anyagi világnézete. Ezek az eredeti, társadalmi jellegű okok idézték elő a ruházatkodásban való fényűzés szeretetét és a leányok nemi életének egészen korai kezdetét. Ezek miatt hanyagolták el a leányok nevelését és kényszerítették őket arra, hogy újból meg újból összeálljanak más és más férfiakkal. Ezek az okok növelték meg a vadházasságok és próbaházasságok arányszámát. Ugyancsak eme szélsőséges individualizmus idézte elő azt a helyzetet, hogy a család élettani egysége egyszerű düledező formássággá változott, melyet sok veszedelmet okozó anyagi indokból létesítettek és gyakran még akkor is felbontanak, ha azt törvényesen anyakönyvezető előtt kötötték meg.“

Banloc (Bánlak) községben a lakosok létszámcsökkenésének más oka van. Itt a szegénységtől való félelem vezetett a pusztuláshoz. A falu lakosai általában még gazdagabbak, mint a Vărădia községbeliek. Családonként 11.9 hold föld felett rendelkeznek. De ezt a földmennyiséget semmiképpen sem akarják szétforgácsolni. Ezért rendszerint csak az első fiú örököl, a többiek pedig kénytelenek elvándorolni. Az anyák azonban ezt mégsem szeretik s emiatt inkább lemondanak a több gyermekről. Itt a lakosok között német és magyar nemzetiségűek is vannak. Ez utóbbiak inkább iparosok és kereskedők.

A faluban tulajdonképpen mindig volt egy kis természetes szaporulat, úgyhogy a létszámcsökkenés oka inkább az elvándorlás. A születésekre vonatkozólag nem lehetett részletes adatokat kapni, mert éppen a falukutató munka kezdetén egy olyan incidens történt, ami megakadályozta az őszinte

adatgyűjtés lehetőségét. Az ápolónővér ugyanis egyik asszonytól éppen az abortusok számát és a születéseket kérdezte. Megnyerte az asszony bizalmát, aki aztán szörnű vallomást tett neki. Bevallotta, hogy éppen nemrég született egy gyermeke, de kevés idővel ezelőtt élve elásta a trágyadombba. Persze azonnal odamentek a megjelölt helyre és a még élő gyereket kiásták. Az esetnek azonban olyan hatása lett, hogy a többi asszonyok nem mertek őszintén felelni a feltett kérdésekre.

Az egykés családok magatartásukat a birtok érdekével indokolták. Csak egy gyermeket akarnak, nehogy a birtok szétforgácsolódjék. Egyikük, akinek két gyermeke volt, nyíltan megmondta: „Az uraknak sincs több gyermekük, pedig ők gazdagabbak, mint mi és inkább van pénzük a neveltetésükre; miért nincs nekik több gyermekük?”

A részletes vizsgálat azonban megállapította, hogy az anyagi okokra való hivatkozás nem egészen állja meg a helyét. Sokkal mélyebben kell keresni a születésszabályozás igazi okát. Ez valószínűleg az élvezetvágyban és a pazar ruházkodásban keresendő. A falu lakosai általában erősen alkoholisták. Az alkoholizmus gyakran egészen hallatlan szokásokat teremtett. A halottak emlékére rendezett adakozás alkalmával öt liter pálinkát visznek be a templomba, ahol rögtön meg is isszák. 1933-ban a 2370 lélekszámú községben 945.800 lejt költöttek szeszes italokra.

Az alkoholizmus általános jelenség a temesmegyei falvakban. Majdnem minden faluban előfordult a következő, szinte hallatlan szokás: a házak védőszentjének napján vagy búcsú alkalmával minden család egy liter pálinkát visz a templomba, amelyet ott a templomban, az istentisztelet házában fogyaszt el. Hasonló szokást követnek a requiemek alkalmával is. Pedig — teszi hozzá Rámneantu — a bánlaki ortodox pap egyike a legjobbaknak az egész ottani esperesség területén.

A másik dolog, amire sokat költenek, a ruházkodás. Talán sehol sem áldoznak akkora pénzösszeget a falusi lányok ruházatára, mint éppen itt. A legtöbb leány selyemruhában megy a templomba. Évenként átlag 5000 lejt költenek egy leányra, tekintet nélkül a szülők anyagi helyzetére. S mindezt haszontalan és a falusi környezethez nem illő ruhákra. Kilenc-tíz éven át költenek ugyanennyit a leány öltözködésére. Tehát ez idő alatt körülbelül 45—50.000 lejt áldoznak fel, ami éppen megfelel egy leány kiházásához szükséges szép hozománynak.

Banloc községben a gyermekhalandóság 21%. Az idősebb rétegek legveszélyesebb betegsége a tüdővész. 1910—1933 között huszonöt család halt ki; ebből 14 volt román, a többi kisebbségi. Jelenleg egyenes örökös nélkül kihalófélben van 55 család. Ezek közül sokan örököszt fogadnak azzal a feltétellel, hogy az illető, akire majd ráíratják vagyonukat, gondolzza őket öregségükben. Az örökbefogadottak gyakran nem is románok, hanem bán-sági németek.

Jablanifa község létszáma a születések számának csökkenése miatt apad. Itt a leghangsúlyozottabban állapítható meg, hogy a születések száma a műveltebb és gazdagabb családokban esett. A régebbi nemzedék asszonyai még átlag négy gyermeket szültek, a mostaniak már csak kettőt.

Az abortusok és fogamzás elleni szerek általánosak. 210 megkérdezett asszony közül 172 élt valamelyik fentemlített lehetőséggel. Negyvenhét százalékuk eljárását anyagi okokkal, 30 százalék pedig családi egyenetlenséggel indokolta. Az asszonyok 48%-a azonban vadházasságban élt. A természetes szaporodás ezelőtt 40—50 esztendővel állott meg. Oka elsősorban a vagyon elforgácsolódásától való félelem, a fényűzés és az önzés volt.

Az egész Bánságra kiterjedőleg Rámneantu már említett 1936-os előadásában rajzolt összefüggő, egységes helyzetképet. Itt mutatta be

az általa összegyűjtött adatok alapján az egész Bánság pusztulásának folyamatát. Ezek szerint, amíg 1912-től 1930-ig a többi román tartományok lakossága szaporodott, a Bánságé állandóan csökkent. Havasalföldön a fenti idő alatt évente 100 lélek után 1.22, Moldovában 0.75, Olteniában 0.42, Erdélyben 0.40, Bukovinában 0.33, Körösvidéken és Máramarosban 0.28%-kal emelkedett a lélekszám, de ugyanekkor a Bánságban mínusz 0.14%-kal csökkent. A lakosság számának csökkenése elsősorban a falvakon és néhány kisebb városban állapítható meg.

Az 1910-es népszámláláshoz képest az 1930-as a következő helyzetet mutatta: Caras (Krassó), Severin (Szörény) és Timi? (Temes) megyék összlakossága 1910-ben 823.136 lélek volt. 1930-ban már csak 772.992. A létszám tehát ugyanazon a területen húsz év alatt 50.144 lélekkel csökkent. Ebből Caras megyére 20.051, Severin megyére 12.230 és Timi? megyére 17.863 lélekcsökkenés esik. Eszerint Caras megye falvainak létszámcsökkenése 10.5, Severin megyéé 5.8 és Timi? megyéé pedig 4.2%-os.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a Bánság területén lévő 588 község közül 454-ben csökkent a lakosság száma. A lakosság létszámcsökkenése kisebb és nagyobb falvakban egyaránt tapasztalható, tehát a csökkenés jelensége független a falvak nagyságától.

Hasonló létszámcsökkenés tapasztalható Lipova, Oravija és Orsova városokban, míg a többi bánsági városok lakossága szaporodást mutat. Ez azonban csak látszólagos szaporodás^ ami a bevándorlásból eredt.

1910—1930-ig a bánsági falvakban egyre kevesebb lett az újszülött gyermekek száma. Ezáltal 16%-kal csökkent a 19 éven aluli lakosok arányszáma. 1910-ben Caras megye falvaiban az összlakosság 37.4%-a volt 20 éven aluli, 1930-ban már csak 34.3%. Severin megyében ugyanez idő alatt a fenti százalék 411-ről 37.6-ra, Timis megyében pedig 40.9-ről 34.3%-ra esett le. Viszont Erdély falvaiban a lakosság összlétszámának még mindig 44%-át képezik a 20 éven aluliak.

Az összes bánsági népek létszáma csökkent a fenti idő alatt, kivéve a ruténeket és ukránokat. A létszámcsökkenés azonban nem egyforma arányú. Itt-ott a magyarság létszámcsökkenése a legnagyobb, de másutt a románság vezet. A fenti idő alatt körülbelül 24 román község pusztult el, átlagosan ezer lélekszámot számítva egy-egy községre.

1930 óta a helyzet még rosszabbodott. 1934 szeptember 1-től 1935 szeptember 1-ig a Bánságban a lakosság 1796 lélekkel apadt. Az apadás oka a születések és halálesetek közti különbség. Ámde az apadás elsősorban a románokat érinti, mert az 1796 lélek közül 1755 román és csak 41 más nemzetiségű. Ez idő alatt az életindex a következőképpen alakult: a rutének-nél és ukránoknál 190, a magyaroknál 122, a sváboknál 84.4, a románoknál 83.5, a zsidóknál 70.8. Ami azt mutatja, hogy a Bánság területén a ruténeket és magyarokat kivéve az összes többi népek a normálison jóval alul állanak életindex tekintetében.

A bánsági románság vérbeli összetétele lassan-lassan átalakul az egyke miatt. A csökkenő létszámú falvakba ugyanis mások költöztek be. Az újonnan jöttek nagy része ugyan román, de más vidékről való. Ugyanis a háború után elég nagyarányú telepítés történt a Bánság területén. Új telepések érkeztek Foeni, Jadani, Seceani, Hemeacova, Reca?, Rudna, Bucovăf, Satu-Maré, Ivanda, Gilad, Peciul-Nou, Fibus, Cadar, Gherman, Urseñj, Gad, Bazos, Firiteaz, Remetea-Mare, Pádurani, Comiat, Hodos, Cérna, Nadas, Bobda, Gátaia, Partos, Stációvá, Mánastire, Janova, Clopodia, Sánmihaiul Román, Sângheorghe, Sculia és Opatifa községekbe. Ezek a telepések Alsó-Fehér, Torda, Kolozs, Hunyad, Szeben és Kiskükiüllő megyéből jöttek. Eredeti helyükön az egykét nem ismerték. Pár év alatt azonban teljesen átvették a bennszülött lakosok betegségét és így nem használt a telepítés sem. Viszont betelepítésük által a bánsági nép szokásai megváltoztak. Egykori faji tisztaságuk kezdett elhalványulni.

A fent ismertetett létszámcsökkenést a születések alacsony arány-száma és a magas gyermekhalandóság okozza. Ez azonban nem min- denütt egyforma arányú. Más a helyzet a falvakon és ismét más a váró- sokban. A falvak lakóinál átlagosan 18.9 születés esik ezer lélekre éven- ként. Ez még Franciaországban is ritkaság, az egyke klasszikus hazájá- ban. Egy kis táblázat egészen megvilágítja a bánsági megyék sajátos helyzetét.

A születések száma 1926 után ezer lakosra :

	Caras	Severin m e g y é k	Timiş
1926	23·4	26·7	23·1
1927	21·6	24·4	22·4
1928	23·8	25·9	22·7
1929	23·1	25·0	22·4
1930	23·3	24·6	22·3
1931	22·7	25·1	20·4
1932	21·5	23·7	20·4
1933	18·8	20·8	19·5
1934	18·7	29·3	18·2

Emellett a lakosság létszámának csökkenéséhez hozzájárul a halál- esetek nagy száma is.

A helyzetre hasonlóképpen jellemző a házasságkötések számának állandó csökkenése. Ennek a táblázata az említett időben a következő- képpen alakult:

Házasságkötések száma ezer lakos után:

	Caras	Severin m e g y é b e n	Timiş
1926	16·2	20·2	20·6
1927	15·8	18·5	19·4
1928	17·2	20·3	19·7
1929	17·4	19·2	19·0
1930	15·9	19·4	18·8
1931	14·4	17·4	16·3
1932	12·0	13·2	15·4
1933	12·7	13·5	13·4
1934	12·7	13·4	13·3

E különös jelenség oka a vadházasságban keresendő.

Hogyha most az általános, létszámcsökkenés okait összegezzük Rámneantu megállapításai szerint ez okokat két főcsoportba oszthatjuk. A másodlagos okok közé Rámneantu a következőket veszi fel: A nők csekély műveltsége, a családi intézmény tekintélyének hanyatlása, a takarékoság szellemének hiánya. A bánsági falvakban az asszonyoknak mintegy 50%-a 12—16 év közt kezdi meg a nemi életet. Ennek súlyos következményei vannak. A vadházasságok és törvénytelen gyermekek nagy száma leginkább emiatt van. A bánsági gyermekek 20 százaléka törvénytelen, míg Erdély- ben ez az arány csak 10 százalék. Ez azt jelenti, hogy minden ötödik bánsági gyermek törvénytelen.

A gyermektelenség igen jelentős oka a pazarló és iszákos életmód. A nők fényűzően öltözködnek, a férfiak pedig sokat isznak. Nagyon sok családban ruházatra és alkoholra annyit elköltenek, hogy azzal két gyer- meket lehetne felnevelni. Rámneantu szerint a takarékoság hiánya külön- ben is általános a románoknál. Ezt azzal bizonyítja, hogy egyetlen főváros- ban sincs annyi ragyogó autó, mint Bukarestben. És egyetlen országban sem olyan kicsi a takarékpénztárak betevőinek száma, mint Romániában, ha a lakosok számát és a talaj termékenységét más országokéval összehason- lítjuk.

A lélekszámcsökkenés elsődleges okai a következők: a lelkierő csök- kenése, a jövőben való bizalom hiánya, az eszmehiány, nemzeti és állam-

polgári öntudat hiánya, az önzés és az anyag szeretete. Ezek együttesen idézték elő azt a folyamatot, mely az egykére vezetett. Az egyke inkább a tehetősebb családokban fordul elő. Tehát oka nem a gazdasági helyzet» az anyagi bajoktól vagy szegénységtől való félelem. „Nem a szegény családok panaszkodtak arról, hogy öltözet hiánya miatt nem akarnak gyermeket, hanem a gazdagabbak indokolták a termékenység meggátolását azzal, hogy ha két gyermeknél több van a családban, nem tudják őket megfelelően öltöztetni.“ Az individualizmus, az önzés és a fényűzés szeretete világosan megállapíthatók a falvakban végzett kutatások alapján. Ezek a jelenségek egy lelki hanyatlás külső megnyilvánulását képezik. Ezeknek a családoknak lelki alapja gyenge, hiányzik belőlük minden rugalmasság, félrehúzódnak és érdektelenül fordulnak el a nemzeti élettől, a társadalmi és családi kötelezettségektől. E családok asszonyai uralkodnak a faluban gazdaságilag és fényűzés szempontjából is, mert a többiek sem anyagi, sem külső szempontból nem versenyezhetnek velük. A férfiak a világtól és az utcától magas kapuk, kerítések által elválasztva élnek, hogy senki se láthassa meg, mit csinálnak az udvaraikon. Rendszerint megelegesznek azzal, hogy alkohollal mérgezik önmagukat.

Ennek a társadalmi helyzetnek szomorú következményei láthatók az egész Bánságban. A dalárdák és más kulturális megmozdulások egyre csökkenő száma, valamint az egykés gyermekek aránylag kevesebb életereje világosan mutatják, micsoda óriási veszedelem fenyegeti ezt az egész vidéket. Ezek a jelenségek már az egész tartomány kulturális és gazdasági hanyatlását idézhetik elő.

Körülbelül ezekben foglalható össze a bánsági egyke kérdésének története. Amint figyeljük, a román népegészségügy vezetői megfelelő komolysággal fogtak hozzá e nagy népbetegség leküzdéséhez. Rámneanfu javaslatai közül egypár már meg is valósult. A Bánságban szaporították a körorvosok és ápolónővérek számát. Lipova központtal új egészségügyi járást létesítettek. Elrendelték a lő éven aluli gyermekek számára az egységes egyenruha viselését. Törvényeket hoztak az abortus ellen és különböző módon siettek a többgyermekes családok támogatására. Mindezek azt mutatják, hogy a kérdés állandóan foglalkoztatja a román köröket. Különösen azóta, mióta a bánsági egyke kérdésének nagy nemzeti jelentőségére is rádöbbentek. De csak a jövő dönti el, vajjon meg lehet-e állítani rövid idő alatt egy olyan folyamatot, mely ezelőtt félszázaddal kezdődött? Mindenesetre egy bizonyos: az egyke nem magyar privilégium.

KACSÓ PÉTER

A ROMÁNOK A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIÁN

A ROMÁN HÁBORÚ TÖRTÉNETÍRÓJA, Const. Kiriescu írja nagy munkájában, hogy az első világháború kitörésekor súlyos dilemma előtt állt Románia. „Nekünk igényeink voltak úgy a Kárpátokon túl, mint a Pruth másik partján; az első konfliktust jelentett Ausztria-Magyarországgal, a másik Oroszországgal.“ Sőt, amit a román történetíró elfelejt, igényt formált Románia más területekre is a Duna torkolatánál, ami összekötést jelentett Bulgáriával. Ott állt Románia, mint Buridán számara, nem is két, hanem három szénaköteg között s nem tudta, melyik szomszédjába merjen beleharapni. Hogy összes kapzsiságát kielégíthesse, arra gondolni se mert s emellett, amit meg is akart szerezni, azt is a lehető legkevesebb áldozattal akarta elérni. De amit gyenge katonai erényeivel és durva diplomáciai módszereivel soha el nem ért volna, ahhoz hozzásegítette a békekonferencia elfásult nemtörődömsége, a békeszerzők tudatlansága és szerencsés véletlenek egész sorozata.

Ma, mikor „Nagy“-Románia falai repedeznek és készülnek összeomlani; mikor a Dnyeszter helyett már ismét a „román könnyektől keserű Pruth^{Ci} az ország keleti határa, érdemes utána nézni, hogy jutott annyi területhez, milyen alapokon épült nagygyá az az ország, mely alig hatvan évvel ezelőtt még egy török szuverenitás alatt álló állam volt.

A román békekötés számai messzebbre nyúlnak, mint a három kifosztott országgal, Magyarországgal, Ausztriával és Bulgáriával kötött trianoni, st.-germaini és neuillyi szerződések.

A világháború kitörésekor Románia a hármasszövetséghez tartozott, de barátságos vonzalommal Francia- és Oroszország és izzó gyűlölettel Magyarország iránt. Szerződés és becsület azt követelte, hogy a központi hatalmak oldalán avatkozzék a háborúba, irredenta vágyai az antanthoz vonták. Számítása pedig, mint egy román politikus kifejezte, az volt, hogy „Románia a békekonferenciára a győztesek karján vonuljon be és a legkevesebb áldozat árán megnagyobbodva kerüljön ki a háborúból“.

Ezen a nem sok erkölcsi felfogást tanúsító alapon kezdett Románia a háború kitörésekor egy visszataszító kufarkodást mindkét hadviselő féllel: nem is fegyveres közbelépése, hanem egyelőre csak semlegessége fejében.

Az orosz hadüzenet meg sem történt még és Szaszanov, az orosz külügyminiszter 1914 július 30-án tudatta Bukaresttel, hogy ha Románia megüzeni a háborút a monarchiának, Oroszország támogatja őt Erdély megszerzésében.

Bratianu, a román miniszterelnök nem mozdult. Két hónap múlva, október elején, már többet ígért Szaszanov és kevesebbet kért: jóakarátú semlegessége fejében déli Bukovinát is felajánlotta. Most már Brátianun volt a sor, hogy ezzel se elégedjék meg: az egész Bánságot és Besszarábiát, ezt az orosz területet is kezdte emlegetni. Közben Németországgal kereskedelmi megállapodást kötött s Angliának 12 millió fontért eladta gabonáját, melyet nem volt módjában szállítani.

1916 nyarán elfogyott a nyugati hatalmak türelme s Brusszilov offenzívája után Románia is több hajlandóságot mutatott és augusztus 17-én létrejött egy politikai és katonai szerződés, melyben Románia kötelezte magát, hogy legkésőbb 28-án hadat izén a monarchiának s annak fejében megkapja Bukovina románlakta területeit, Erdélyt és más magyar területeket csaknem a Tiszáig és az egész Bánságot. A békekonferencián a szövetséges nagyhatalmakkal egyenlő rangot foglal el, viszont tilos, hogy az ellenséggel külön békét kössön.

A románok háborúja rövid volt. Az első napokban előzönlöttek a védtelen Erdélyt a Marosig, de amint megjelentek az osztrák-magyar és német hadak, a győzelem futássá vált, a központi hatalmak kiverték őket Erdélyből, megszállták Románia kétharmadát és fővárosát s a kormány lassiba menekült. 1917 tavaszán kitört az orosz forradalom s a románok, elvágvá nyugati szövetségeseiktől és elhagyatva az oroszoktól, fegyverszünetet kértek, majd 1918 májusában megkötötték a bukaresti békét.

De jött az ősz, összeroppantak a központi hatalmak s felhasználva a forradalmak zavarait, a besszarábiai, bukovinai és erdélyi románság egymásután mondta ki az egyesülést a Regattái. Mire híre kelt, hogy összeül a békekonferencia, a román kormány azt hitte, hogy zsebében az 1916-1 szerződéssel és hivatkozva az egyesült tartományok fait accomplijára, Románia dolga rendben lesz Párizsban.

December folyamán az a kellemetlen hír jött Párizsból Bukarestbe, hogy a francia és az angol kormány kétségeskedik, vajjon elismerje-e szövetségeseül Romániát. Románia egész háborús magatartása ellenszenves volt a hatalmak előtt. Lord Robert Cecil bevallotta, hogy „sokkal jobb lett volna, ha Románia nem csatlakozott volna az antanthoz.”¹

Az antanthatalmak nézete az volt, hogy mivel Románia az 1916 augusztusi szerződésnek azon rendelkezése ellenére, hogy külön békét nem köt, megkötötte a bukaresti békét, az előbbi, 1916-i szerződés semmis és érvénytelen. Igaz, hogy a román kormány arra hivatkozott, hogy a bukaresti békét a király és a parlament sohasem ratifikálta. A királyt nyilatkoztatták a Timesban, hogy ő azt az „alávaló békét” sohasem fogadta el s aláírása nincsen rajta.® Argetoianu, aki a békefeltételeket tárgyalta, jelentette ki, hogy az egész békekötés becsapás volt:

„Nekem” — mondta — „a tárgyalásokkal nem az volt a célom, hogy jó békét kössék, hanem minél rosszabbat, hogy a végleges győzelem alkalmával bebizonyíthassuk szövetségeseinknek, hogy a békét reánk kényszerítették.

Mikor a magyarok a Kárpátok lejtőit, a bulgárok Dobrudzsát követelték, nem csináltunk semmi ellenvetést; ellenkezőleg, azt kérdztük: nem kell-é a Duna egész deltája?”³

Persze, a hatalmak efféle csalafintaságnak nem ültek fel. Ők tudták, hogy mikor 1918 november 9-én Románia ismét hadat izent Németországnak, azt azzal az ürüggyel tették, hogy a németek nem tartották meg az 1918 májusi béke rendelkezéseit, tehát maguk hivatkoztak a szerződésre, melynek érvényességét védelmezték. Szerencsétlen beismerés volt a kormány részéről, de megtörtént s a baklövés következménye bekövetkezett: ha érvényes az 1918-i, akkor nem érvényes az 1916-i szerződés és annak rendelkezései: Románia nem élvez egyenjogúságot a konferencián a nagyhatalmakkal, elesnek a területi rendelkezések. Minden élűiről kezdődik s a hatalmak örömmel ragadták meg a módot, hogy meneküljenek attól a megalázó helyzettől, hogy egy olyan államot kelljen magukkal egyenrangúnak elismerni, mint Románia. „Lelki gyötrelem” lett volna, an agony of the soul, mondta Harold Nicolson.⁴

Brátianu rettenetes dühös lett. „ön ismeri álláspontomat” — mondta a bukaresti francia követnek, St. Aulard-nak. — „Románia nem nyugodhatik belé egy ilyen lázító igazságtalanságba, mi méltóságát érinti s erkölcsi-

¹ G. M. Trevelyan: Grey of Fallodon, 310 lap.

² „The Times”, 1919 április 11, 14 lap.

³ „Curentul”, 1937 szeptember 16.

⁴ Harold Nicolson: Peacemaking 1919. 134 lap.

leg lefokozza“.¹ Fenyegetőzött, hogy ha a konferencia nem ismeri el az 1916-i szerződést, lemond és nem megy Párizsba. Hogy ettől a fenyegetéstől ki ijedt volna meg, az nem tudható.

Ilyen volt a léghő, mikor 1919 január 11-én útnak indult Brátianu vezetésével a béke delegáció Párizsba.

Ha rossz fellépésnek és rossz modornak nem is volt döntő befolyása a békekonferencián, a korrekt fellépés és úri modor kétségtelenül sokat jelentett egy olyan környezetben. A román delegáció vezetőjének rossz volt a modora és lázító a fellépése.

Harold Nicolson, aki az angol delegációhoz volt beosztva, írja: „Brátianu szakállas vénasszony, humbug, bukaresti intellektualista, a lehető legkellemetlenebb ember. Jó kiállású, de lármás, cikomyás szójátékokat gyárt s azt hiszi, hogy modora párizsi. Szidja az oroszokat és Sarrailt, hogy nem segítették Romániát 1916-ban“^a Ez csak külsőség volt. De nem sok jót tudnak róla az angolok jellem dolgában sem. „Brátianu a legkevésbé skrupulózus ember a világon“, írja róla prof. Temperley, aki szintén tagja volt az angol béke delegációnak, „nem bízok senkiben, a zsbivásár módszerét alkalmazza a nemzetközi politikában.“³ „Tapintat és mértékletesség nem szerepelt szótárában“, jegyzi meg róla a románbarát Seaton-Watson.⁴ Ragaszkodott az 1916-i szerződéshez és annak minden betűjéhez s felfuvalkodottságában azt hitte, hogy diktálni fog a hatalmaknak. „Hiúságában és konok vakságában“ — írja tovább Nicolson — „oly ostobán kezelte a román kérdést, hogy Románia legjobb barátait elidegenítette s a végén le kellett, hogy mondjon a miniszterelnökségről a Legfelső Tanács egy jegyzéke folytán, mely csaknem ultimátumnak számított.“⁵

A román delegáció, amint a konferencia meghívta Párizsba, észrevette, hogy nemhogy nem egyenlő a státusa a nagyhatalmakkal, de az összes többi államnál hátrább van a helye. Míg a többi kisebb szövetségest, Belgiumot, Szerbiát, Görögországot három-három fődelegátus képviselte, Románia csak két delegátusra kapott engedélyt: egyik volt Brátianu, a miniszterelnök, másik Mișu, a külügyminiszter, kikhez csatlakozott Antonescu, a párizsi követ, Coanda tábornok és Vajda-Voivod Sándor mint erdélyi szakértő.

A konferencia hovatovább egyebekben is kimutatta ellenszenvét a román delegációval szemben: formálisan bojkottálta. A versailles-i szerződés szövegét nem közölték velük előzetesen, hírlapok tudósítói hamarabb hozzájutottak, mint a románok; a st.-germaini szerződést, amely pedig Romániára vonatkozó területi rendelkezéseket is tartalmaz, aláírását megelőző 24 órával mutatták meg nekik.

A tárgyalások folyamán nyüvánvalóvá vált, hogy a konferencia nem akar tudni az 1916-iki szerződésről s új területi rendelkezéseket csinál, ha nem is mind előnyteleneket Romániára nézve.

Oroszország összeomlása folytán a besszarábiai és bukovinai kérdés nem okozott nehézséget: Románia megkapja Besszarábiát és bár az 1916-i szerződés szerint Bukovina északi részére Oroszország tartott igényt, most az egész tartományt Romániának szánták.

Fejtörést a magyar területek okoztak: az Erdélybe zárt nagy magyar és székely kisebbség, az Alföld mentén meghúzendó határ és főleg a Bánság megosztása.

A Legfelső Tanács ülésén első ízben 1919 január 31-én jelent meg Brátianu. Az ülésen Clemenceau elnökölt s vele szemben két hely volt fenntartva a román delegátusok számára. „Brátianu színészes modorban

¹ Gh. I. Brátianu: *Acuncea politics și miștara a României în 1919*, 32.

² H. Nicolson: *Peacemaking 1919*, 248 lap.

³ H. Temperley: *History of the Peace Conference*, IV. 216 és 255 lap.

⁴ Seaton-Watson: *History of the Roumanians*, 545 lap.

⁵ H. Nicolson: *Peacemaking 1919*, 136 lap.

kezd beszélni. Nyilvánvalóan nagyobb államférfiúnak tartja magát, mint a jelenlevők bármelyikét. Rettenetesen rossz benyomást tesz. Vesnic, a szerb felel neki, szerényen, de jól.“ Balfour ásít és egy térképet studíroz, Wilson fel és alá sétál — az ülésnek vége. „Általános a nézet, hogy Brátianu szereplése nagyon szerencsétlen volt.“¹

Így folytat le például ez a tárgyalás, melyet követett még sok, ilyen meg olyan bizottságok előtt, melyeknek során mind jobban kitűnt, hogy egyik fél sem hajlandó engedni: a „büszke román hajthatatlanság“ szembekerült a „konferencia cárizmusával“. Előre volt látható, melyik marad felül.

Nem ismertethetem a tárgyalások összes anyagát és menetét, csak annak a tárgyalásnak pár részletét közlöm, mely a román-magyar határ megállapítása céljából 1919 február 22-én folyt le. Az ülés a Quai d’Orsay-n volt, elnökölt Tardieu s a román delegáció részéről Brátianu és mint erdélyi szakértő Vajda Sándor vett részt.

Tardieu azzal nyitotta meg az ülést, hogy a bizottság nem szónoklatokat, hanem feleleteket kér néprajzi, politikai, történeti és gazdasági kérdésekre.

Besszarábiával hamar végeztek. A lakosság nemzetiségi arányát illetőleg Brátianu, természetesen, nem mondott igazat: azt állította, hogy 72% román, holott az utolsó orosz népszámlálás 42%-ot mutatott ki. Egyben, minden összefüggés nélkül, kijelentette Brátianu, hogy Romániának erős természetes határookra van szüksége, keleten a Dnyeszterre, nyugaton a Tiszára és délen a Dunára, melyek elválasszák a szlávoktól.

Bukovináról nem esett szó, Tardieu Erdélyre tért át s először a közlekedési viszonyok ismertetését kérte.

Brátianu: A három nagy hajózható folyó, a Duna, Tisza és Maros a magyar területeket és Erdélyt egy nagy gazdasági egységgé olvasztja Romániával, melyben azonkívül külön egységet alkot a Bánság. A székelyek Romániába járnak munkára, a szászok pedig gazdasági okokból csatlakoztak.

Tardieu: A vízi vagy a szárazföldi útvonalak fontosabbak?

Brátianu: Feltétlenül a vízi. A fenti folyók nemcsak Erdélynek, hanem Csehszlovákiának és Lengyelországnak is természetes közlekedési vonalai.

Tardieu: Hajózható-e a Maros?

Brátianu: Aradig nagy hajókkal, Marosvásárhelyig kisebbekkel. A Maros vízi forgalma köti össze a centrumot a perifériákkal.

A magyarországi területen lévő vasutakról Brátianu nem tudott részletes felvilágosítást adni, de általánosságban kijelentette, hogy Erdély exportja Galatz—Konstanzán át a Fekete-tengerre irányul.

Tardieu: a kisebbségi kérdést vetette fel.

Brátianu: Románia lakosságának negyede vagy ötödé idegen fajú kisebbség lesz s Románia ezekkel szemben bőkezű és toleráns politikát akar folytatni. A magyaroknak azonban kötelességük a helyzetet elfogadni és belenyugodni.

Tardieu a városi lakosság iránt érdeklődött.

Brátianu: A magyar városoknak állandó és változó lakossága van. Az utóbbiaknak, hivatalnokoknak, katonaságnak eltávolítását elő fogjuk mozdítani. Az állandó lakossággal szemben nem fogunk erőszakos asszimilációt alkalmazni, mint alkalmaztak a magyarok velünk szemben. Helyet fogunk nekik biztosítani a helyi közigazgatásban.

Vajda Sándor közbeszólt: Kolozsvár lakosságának egyharmada tisztviselő s ezelőtt száz évvel Erdély minden városa még német volt.

Brátianu: Ma egy ellenkező folyamat állott be a románság előnyére,

Tardieu: S a székelyek?

Brátianu: Primitív nép, de jó viszonyban és szoros gazdasági összeköttetésben van a románsággal.

Tardieu: Hogy fogadták a bevonuló román katonaságot?

Brátianu: Örömmel. A székely primitív nép, mindig a környezet befolyása alatt áll és mint egy szigetet foglalja körül a román gyűrű.

¹ H. Nicolson: i. m. 254 lap.

Azt hiszem, alig szükséges, hogy olvasóinknak rámutassak mindarra a nyilvánvaló valótlanúságra, mit Brátianu nem átalott az előkelő nemzetközi fórum elé vinni. Természetesen tudjuk, hogy a Duna és Tisza nem köti egy nagy gazdasági egységbe Erdélyt s a Maros sem kis, sem nagy hajókkal nem hajózható, legfeljebb tutajjal; Erdélynek nem folyói, a Maros, Szamos, a Küküllők a fő közlekedési eszközei s még kevésbé Csehszlovákiának és Lengyelországnak. A Fekete-tenger felé se volt Erdélynek soha számbavehető forgalma. Hazudott Vajda Sándor is, mikor azt állította, hogy az erdélyi városok, olyan, mint Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, száz évvel ezelőtt német lett volna s nem mondott igazat Brátianu, mikor a székelyeket primitív népnek tüntette fel, mely „örömmel“ fogadta a betört román hadakat. Emlékezetében lehettek még a székelyudvarhelyi 82-esek.

Végül a Bánság kérdését vetette fel Tardieu, mely a területi kérdések legkényesebbje volt.

Említettem, hogy 1916-ban, szorultságukban az antanthatalmak az egész Bánságot Romániának ígérték. A szerbek el voltak keseredve, mert a szerblakta vidékekre, Belgrád Hinterlandjára, ők tartottak igényt. „A Hatalmak a mi bőrünkre adnak koncessziót a románoknak“ — panaszkolta Vesnics, az akkori párizsi szerb követ.

A konferencia azonban, hogy az 1916-i megállapodásokat semmiesnek tekintette, elhatározta a Bánság felosztását s Bratianu hiába tiltakozott, hiába való volt minden beszéd, minden furfang és szofizma: a Bánság délnyugati részét a konferencia a szerbeknek juttatta.¹

Május—júniusban új összeütközés támadt Brátianu és a konferencia között. A konferencia gondoskodni akart a kisebbségek védelméről, de tervezett rendelkezéseinek szövege nem készült el akkorra, hogy a német és osztrák szerződésbe felvegyék, mikor azok már készen álltak az aláírásra. A konferencia úgy gondolta, hogy segít magán, hogy mindkét szerződésbe beiktatta azt a kötelezettséget, hogy az illető államok külön kisebbségi szerződésben fogják vállalni kisebbségeiknek a nagyhatalmak felügyelete alatt álló védelmét.

Brátianu tiltakozott a koncepció ellen: a kisebbségvédelem nagyhatalmi kontrol mellett az állam belügyeibe való idegen beavatkozást s az állami szuverénitást korlátozást jelenti. Május 27-én Berthelot-hoz írt levelében pedig különösen Romániára vonatkozóan ezt írta:

„Románia összes polgárainak faji és felekezeti különbség nélkül jogegyenlőséget és politikai szabadságot biztosított... Ennek megfelelően a román kormány Erdély, Besszarábia és Bukovina képviselőivel egyetértve széleskörű decentralizáció által kívánja a nemzetiségek fejlődését és nyelvi szabadságát biztosítani.“

Mindebből egy szó sem volt igaz. Romániában sohasem volt jogegyenlőség, a csatolt tartományok képviselőivel a kormány sohasem tárgyalt s a regáti kormányok fejében sohasem fordult meg a decentralizáció gondolata, azok mindig a legridegebb bukaresti centralizáció hívei voltak.

Az osztrák szerződés kisebbségi szakasza a május 31-i ülésen került elé, mely viharosan folyt le. Az elnöklő Clemenceau, mint rendesen, fölényes és durva volt a kis államok képviselőivel s Bratianu nem kevésbé. Az ülés befejezése után jellemző jelenet folyt le, melyet egy jelenlévő így beszél el:

¹ A február 22-i ülés jegyzőkönyvét közölte I. Pillát: Ion Brátianu și revendicările românești la conferința pacii, a „Viitorul“ 1929 november 24-i számában. A bánsági jegyzék: „Mémoire présenté á la conférence dans la séance du 29 janvier 1919.“

Az ülés bezárása után az egyik szövetséges kis állam fődelegátusa, aki később az európai nemzetközi politika terén nagy szerepet játszott, lelkesülten szólt Brätianunak: „ön a mi igazi vezérünk! ön igazi európai; ezek“ — s a nagyhatalmiak képviselőire mutatott — „ezek mind balkániak.“ Clemenceau távolról figyelte a beszélőt s ujjával megfenyegetve, kérdezte: „Mi az, ön is elégedetlenkedik?“ Az illető megijedve, az elnök villámló tekintetétől, gyorsan, ijedten mondta: „Nem, elnök úr, ... nem ... semmi okom sincs az elégedetlenségre.“ A megrökönyödött ember nem volt más, mint Benes.¹

A hatalmak természetesen figyelembe sem vették Brätianu tiltakozását, mire az megtagadta az osztrák békeszerződés aláírását, összeszedte cók-mókját és hazament Bukarestbe.

A konferencia ezzel nem törődött, sőt valami csodálatos, csaknem érthetetlen dolgot csinált Romániával. Mikor a Románia számára szerkesztett kisebbségi szerződést a román delegáció elé terjesztették, az elképedve látta, hogy annak bevezetése így hangzik:

„Tekintve, hogy Románia a Szövetkezett Hatalmak jóvoltából nagy területi megnagyobbodásban részesül i tekintve, hogy a berlini szerződés Románia függetlenségét csak bizonyos feltételek mellett szándékozott elismerni; tekintve, hogy a Szövetséges Hatalmak Románia függetlenségét úgy régi, mint új területén el óhajtják ismerni...“

mindezeknek fejében köteles Románia elfogadni és aláírni az eléje terjesztett kisebbségi szerződést.

Jelentette pedig ez azt, hogy a hatalmak, Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok nem tartják Romániát független állammak s annak fpgják tekinteni, ha elfogadja a kisebbségvédelmi kötelezettséget. Ez volt a szégyenletes „preambul rutinos“, mely végig sértette Romániát s a végén csakugyan nem felelt meg Románia nemzetközi státusának. De, mint egy román diplomata írja, valószínűleg válasz akart lenni Brätianu menthetetlen magaviseletére a konferenciával szemben.² Brätianu, írja ez a diplomata, ott hagyta Párizst s a hátrahagyott csonka delegációnak azt az utasítást adta: „nem tárgyalunk, ellenállunk“, ő maga pedig bevonultatta és végig fosztogattatta rongyos hadseregével Magyarországot és Budapestet a békekonferencia tiltakozása ellenére.

A hatalmak mind élesebb hangú jegyzékeket küldtek Bukarestbe s Brätianu szeptember 27-én lemondott, de a következő Vaitoianu kormány követte taktikáját: nem csinált semmit. Megtörténtek az első parlamenti választások a háború után s az újonnan csatolt tartományokban, Erdélyben, Besszarábiában, Bukovinában Brätianu liberálisai csúfos vereséget szenvedtek. Az uralkodó az erdélyi Vajda Sándort nevezte ki kormányelnökké s a kormány december 9-én aláíratta úgy az osztrák, mint a kisebbségi szerződést.

Brätianu csak ezt akarta: viselje más a Bánság megosztásának s a kisebbségvédelem vállalásának ódiumát.

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ Demokratia, 1928. 4. lap.

² V. V. Tilea: Actiunea diplomatică a Romaniei. 18 lap.

PRÓFÉCIA, TANÍTÁS, SZOLGÁLAT

EGY VERSRŐL ÍRNI, egy költemény szövevényéből ismerni meg a költőt, egy pohár vízből támasztani fel a tengert: egyaránt vonzó és veszélyes feladat volt mindig. Vannak iskolák, melyek úgy vélik, egy lap, egy versszak, ba soká hajolunk föléjük, ha kitartoan fülelünk zenéjükre, ha a vadász türelmével próbáljuk ellesni egy rimből, egy mondatfűzésből, a hangsúly egy árnyalatnyi változásából a költő szándékait, nem is a leginkább nyilvánvalókat, hanem a rejtetteket, a szemérmesen álcázottakat, a nyelv egy csillanásába, vagy futó homályába burkoltakat: egy lap, egy versszak — vélik — ilymódon többre tanít, mint egy egész kötet, többet fed fel, mint a költő egész életműve. Lehet, hogy sokakat riaszt vissza ez a klasszikus módszer és sokan félnek, hogy a mű épp így válik a lelkes belemagyarázók martalékává, szövegkifejtők játékszerévé, kik az ihlet szent felelőtlenségét jószándékú önkénytelenségrel használják fel nem egyszer saját céljaikra. A kommentár kétélű fegyver — mondják a kételkedők — s a szöveg érvvé süllyed az eleve kész tétel érdekében.

Jónás könyve, Babits Mihály nagy poémája ez egyszer valóban nem a kommentárt kívánja, hisz oly tiszta példázat, oly nyilvánvaló tanítás, hogy szavait nem lehet félreérteni, szándéka nem szorul magyarázatra. Bár ez a tisztaság már-már zavaró, a szem bizalmatlanul siklik ezeken az egyszerű vonalakon, melyek igénytelenségükben hordozzák súlyos igényeiket s pompátlanságukban ékesszólásukat; ha meghökkent ez a vers, könnyedségével hökkent meg, mellyel terhet viseli, tanításának terhet és nagyságát. A bibliai mese itt nem dísz s ha a költő prófétát választott, a legszerényebbhez fordult, a gyávához, a megfutamodóhoz, a kényelmeshez, kit még legvadabb átkaiban is kudarc kísér s kitől hivatásának szép járuléka, a tüzes szekér, a kénese, a villám, a lángoló bokor is megtagadtattak. Oly kevésbé látványos ez a próféta, amily kevésbé akar látványos lenni a költő: gyarló próféta, kit cserben hagynak szavai, kétségekkel, aggályokkal küzdő ember, nem pedig látnok. De nincs igazuk azoknak, akik próbára teszik Istent, akik kicsikarják belőle szándékait? Hányan vannak, akik egy percre sem mernek kétkedni a hívó szóban s nem kutatják, rossz fülük játéka, vagy Isten ígéje az? Hány próféta jön abban a boldog hitben, hogy Isten küldi, de vaj jön hány állna meg közülük a cethal próbáját?

Jónásnak sokszorosan alkalma nyílik meggyőződni arról, hogy az Úrnak szüksége van rá, hogy nem kéretlen próféta ő, s szava nem lesz pusztában kiáltó, ha eredménytelen marad is. A húzódozó Jónás, a kényelmét kedvelő próféta itt már jelképpé magasul s a cethal utasa az igaz írástudó mivoltában jelenik meg előttünk, ki visszariad felelősségétől, kibúvókat keres, többre becsüli magányát s a remeteséget szerepe kétes pátoszánál. Inkább a sivatagot népesíti be gondolatával, álmának képeivel, mintsem hogy leereszkedjék Ninivéig, melynek bűneit nem meri magára vállalni. De nem való helyén ez a közöny, nem fontosabb önmaga mindenkinél, műve nem jogosítja fel az önzésre, s nem szabad elmenekülnie a felelősség szörnyei elől, míg csak fel nem falják azok, hogy új emberként hányják ki magukból? Kicsinyhitúsége mögött nem rejtezik mély tisztelet s félelem önmaga hivatottságával szemben, melyre talán nem is elég méltó s melyben oly könnyen pótolhatóan érzi magát? Ha kételkedése, aggályoskodása annyira bűnös lenne, Isten hamar elejtené s nem nyúlna utána a cethal gyomrába! A kiválasztott nem ok nélkül rühelli a prófétaságot s ha szívesebben mére-

geti tenyerén jelzők és rímek terhét, csak hű akar maradni első feladatához s az igehirdetést azokra akarja hagyni, akik úgy űzik, mint valami foglalozást. Hallotta már hangjukat, vészjós, kétértelmű szavait, de legfeljebb vállát vonogatta felettük s megmaradt a csillagok és felhők szemléletében, mivel állandóbbaknak érezte ezeket, örökkévalóságát pedig nem e földön vélte megtalálni. Bizalmatlan volt a prófétákkal szemben, mert látta, feladatuk mennyire könnyű s az emberek mily hiszékenyek: a bűnös Ninive ugyancsak nem menekül prófétái elől, sőt, keresi őket, csodálja szavaik ékes korbácsát, szinte fürdik a szidalmakban, melyek titkos örömet okoznak neki. Ninive nem zárja be kapuit a próféták előtt, hisz látványuk van oly érdekes, mint a kötélhányósoké. Jónás megveti a siker ily útját, sivatagot keres, „ahol magány és békesség övezze“ s nem csupán a megkövezéstől való félelem bírja rá, hogy Tarsisba meneküljön.

„Futván az Urat, mint tolvaj a hóhért!“ Tisztaság és hűség mellett tanúskodik e gyávaság, mely nem akar tüstént leszállani a hegyről, nem lesi az első tanítványt: Jónás túlon túl tisztában van minden tanítás hívságával, hisz mindenekelőtt humanista és művész, ki azt várna, hogy Ninive jöjjön ki elé s a tanítvány ne sajnálja az utat a sivatagon keresztül. Eszében sincs bemenni a városba, inkább ápolná a távolság gögjét, a kiválasztott kevesek magányát, a vihar elől bedugja füleit, elrejtetik a hajófenékben s megkínzottan elvesztett nyugalma után sóhajt:

Mi közöm nekem a világ bűnéhez?
 Az én lelkem csak nyugalmat éhez.
 Az Isten gondja és nem az enyém:
 Senki bajáért nem felelek én.
 Hagyjatok itt megbújni a fenéken!
 Ha süllyedünk, jobb itt fulladni nékem.
 De ha kitesztek még valahol élve,
 tegyetek egy magányos erdőszélre,
 hol makkon tengjek és keserű meggyen
 békében, s az Isten is elfeledjen!

Véletlen az, hogy a felelősség a kicsinyhitűt terhelje s épp a hivatott fusson elhivatása elől? Bizonyos, hogy egyedül ő teheti ezt, hiszen az Úr keze ugyancsak korán eléri: koruk parancsának nem azok engedelmességek igazán, akik jelvényként viselik korszerűségüket s az Úr legjobb szolgálói nem a legelői tolongók. A parancs legkeményebb megvalósítói az ellenszegülők, a kényes húzódozók, kiknek meg kell főniök előbb a Cethal gyomrában, a kínoknak „eleven, süket és forró sötétjében“. A költő nemcsak önmagáról szól, versében egy nemzedék, egy kor tesz vallomást, mely szinte várja, hogy boldog szabadságát, szavainak hívságát tanítássá érlelje a sötét: ő már felbukott a mélyből, de sokan várnak még sorukra, hogy a szenvedésben megismerjék küldetésüket. Testi vagy lelki kin: egyre megy s a nemzedékek talán az egész nemzet is megismeri még a Cethal börtönét. „Ki nem akar szenvedni, kétszer szenved.“ Aki leírta Jónás példázatát, annak útja fényt vet egész nemzedékére, mely kora ifjúságában éppen nem Jónás példáját választotta volna jelkép gyanánt s a Bibliából legfeljebb az Énekek Énekével érzett közösséget. Ez a nemzedék inkább választotta a művészet híúságát, mint a prófétaság keserveit s ha egyik legnagyobb tagja utólag mégis elnyerte a látnokok koszorúját, ez inkább az utánuk következőknek köszönhető, kiknél gyanús az, akit nem valami eszme vagy párt, vagy legalább is saját „szociális“ lelkiismeretük jogosít fel arra, hogy írjanak. Jónás nemzedéke fut, menekül a prófétai megbízatás elől, inkább a sivatagba bujdosik, bezzeg, az újak, csak az oszlop tetején érzik jól magukat, ők már bölcsőjükben is próféták, egyetlen szavuk, rímük sem zeng önmagáért,

minden lélegzetüket valami hasznos és „közösségi“ ügy szolgálatába állították. A régi nemzedéknek legalább is egy tengeri szörnyre van szüksége, hogy megtérjen és gondolkozóba essék s el merje hinni, hogy Istennek tervei vannak vele. Az újak azonban sivatag helyett a piactér közepén vonulnak remeteségbe, hogy mindenki jól láthassa magányukat. A föld, a falu gyermekei ők, s azért van szükségük Ninivére, hogy ott elüssenek a többiektől. A próféták hiúk és lehet, hogy Jónás is az, de ő legalább tudja magáról, ismeri gyarlóságát, meg meri azt vallani a Cethalban. Ez a szörny, gyomrával, a kínok meleg és sötét tűzhelyével már nem csupán tanító példázat eszköze, hanem a költő legszemélyesebb vallomásának hordozója. Ott lakott ő is, nem három napig, de három hóig, három évig a testi kín kamráiban, melyekben a sebekkel együtt a szemek is kinyílnak és keresik Istent, kit a Tarsisba menekülő nem akart látni. Ez a Jónás nemcsak prófétai hivatását találta meg, hanem Istenét is: az ősi, ó-szövetségi példázatból az új-szövetség érzései szólnak, a kényelem közönyén átdőf a kínok fulánkja. de az égi vigasz még ennél is erősebb és Jónás már ugyanúgy fogva tartja Istent szemével, mint a Cethal őt.

Mindazonáltal szemeim vak odva
nem szűnik nézni te szent templomodra.
Sóvár tekintetem nyilát kilöttem
s a feketeség meghasadt elöttem.
Éber figyelmem erős lett a hitben:
akárhogy elrejtözöl, látlak, Isten.
Rejtezttem én is elüled, hiába.
Utánam jöttél tenger viharába.
Engedetlen szolgálodat meggyötörted,
magányos gögöm szarvait letörted.
De mennél csúfabb mélybe hull le szolgád,
annál világosabb előtte orcád.

Egymást tartják hát Isten és a kiválasztott, egyik sem lehet meg a másik nélkül. Rabság és gyötrellem, úgy látszik, gyakran jut kiválasztottak osztályrészéül, kik örülnek ennek, kínjukat kitüntetésként viselik, hogy minél erősebben vezekeljenek régebbi lanyhaságukért. A kín mintegy újra szüli őket s a hal, „vért, zsírt, epét okádva“ adja ki magából Jónást, a megújhodottat, a prófétai hivatás szentségével és macacsságával elteltet. Pedig nem nehéz prófétának lenni Ninivében, még ha kénköveket is ígérsz, negyvenednapra. A kalmárok nem bántják Jónást, ha nem hisznek is neki s a cirkuszban nagyobb sikere lehet, mint a bikának. Első hívei feltétlenül asszonyok lesznek:

S az asszonyok körébe gyűltek akkor
s kísérték Jónást bolondos csapattal.
Hozzá simultak, halbüzét szagolták
és mord lelkét merengve szimatolták.

A királyi udvarban meg éppen dicsőséget arathat az oszlop tetejéről, honnét Ninive végét jövendőli, hisz a hatalmasok elfogulatlanok s kár nélkül játszhatnak forradalmak és pusztulás eszméivel. Próféta azonban nem lehetsz anélkül, hogy vakon ne hinnél szózatodban, hogy átokkal ne sújthasd azokat, akik másként gondolkoznak. Jónás egyetlen látomással menekül dült szívében: „hogy kő kövön nem marad Ninivében.“ A szelíd írástudó átkában mégis csak hasonló lesz azokhoz, akiket eddig megvetett: a hamis prófétákhoz. De nem tehet másként: a próféta átkával áll vagy bukik, jaj neki, ha jóslatai cserbenhagyják. Aki vállalta hivatását, annak féligmeddig adósa Isten, azzal az adóssággal, mely híveivel szemben örökkön köti. Jónás megátkozza Ninivét, mely nem akar megjavulni s méltán várhatja, hogy ez az átok beteljesedjék.

Jónás, a művész, a szemlélődő, kinek alkotása csak a szemlélet egy igen magas fokán válik teljessé, kilép régi szerepéből, mert tanítani, hitet hirdetni csak elfogult, konokul vak szónokok tudnak. Lehet kétkedni, latolgatni, megérteni és megbocsátani a küldetés birtokában? A prófétát isteni megbízatása kötelezi hiúságra, s ugyanez jogosítja fel arra, hogy számon kérje ígéréteinek, átkának beteljesülését Istentől. Jónás negyven napra ígéri Ninive pusztulását, ám a megjövendölt napon „már a láthatár elmerült az éjben, s egy árva ház sem égett Ninivében“. Jónás sorsában az alkotása mellől elszóllított művész meghasonlása testesül meg: az igazságról nem lehet hallgatnia, jaj néki, ha a Lélek elleni bűnből leledzik, de mit ér azzal, ha le is vetkezi tunyaságát, húzódozását? Érdemes volt elhagynia hiú, önmagukért szép szavait, ha az igazság lesz legelőször hűtlen hozzá? Miért szóljon, ha szavának foganata nincsen? Érdemes volt elhagynia időtlen és korszerűtlen költészetét, melynek a kor nem látta közvetlen „hasznát“, ha az ige, az intés ugyanígy süket fülekre talál? Hitében és buzgóságában beérheti-e a „salvavi animam meam“ kétes vigaszával? Nem válik küldetése kétszeresen hívságossá, veszedelmessé, ha szavaihoz a kéneső bizonyítékát sem tudja mellékelni? Eddig csak a szépet hirdette, melyre senkinek sem volt szüksége, most az igazságot hozza, a megváltást a kárhózzától, de szavai, melyeket megfosztott minden díszől, sallangtól, mondatai, melyeket tömörre fogott s kiélezett, hogy jól célzott nyilakként találjanak kortársai elevenébe, pusztá szavak, meztelen mondatok maradnak továbbra is. Lehet, hogy gyarló korban a próféta kétszeresen gyarló, de ha már elhagyta magányát, ha már elkiáltotta szavait s átkait, ha már lefestette látomásait a közönyösek elé, anélkül, hogy tanításának gyümölcsei megértek volna, nem maradhat számára más, mint a kétségbeesés! Elhagyta tanítása színhelyét mely tovább él régi bűneiben s nem ok nélkül közönyös a büntetés iránt, hisz az látszólag sohasem teljesedik be: egyedül marad azzal, aki küldte s vitájában, érveiben az irástudó meghasonlottságának adhat hangot:

„Halld Hatalmas!

Híres Bosszúálló szavamra hallgass!
 Elküldtél engem, férgékhez a férget,
 kik ellenedre s fricskád nélkül éltek.
 Én inkább ültem volna itt a pusztán,
 sorvadva, mint ma, gyökéren és sáskán,
 De bőjt s jámborság néked mint a pélva,
 mert vétkesek közt cinkos aki néma.
 Atyjafiáért számot ad a testvér:
 nincs mód nem menni, ahova te küldtél.
 Csakhogy a gonosz fittyet hány a jóra.
 Lám, megcsúfoltak, Egek Alkotója!
 Szolgádat pellengérré állították,
 mert gyöngé fegyver szózat és igazság.“

Jónás kétségbeesésével Isten bölcsesége áll szemben, ez az ember számára sokszor oly kegyetlennek látszó bölcsesség, a természet türelmes közönye:

„Van időm, én várhatok.

Elöttem szolgálom, a századok,
 fújják szikrámat, míg láng lesz belőle;
 bár Jónás ezt már nem látja, a dőre.
 Jónás majd elmegy, de helyette jó más.“

Az Úr a kövér tők példájával bizonyítja igazát a lázongó próféta előtt, ki nem tud megnyugodni a távoli beteljesülés vigaszában. Kétes vigasz: hogy a szózat magva egy messzi forradalom vagy feltámadás pátoszában hajt ki, hogy az évszázadok neki adnak igazat — meg nem hallgatott após-

tolok, könyvtárak börtönére ítélték keserű vigasza, melynek elviseléséhez legalább annyi hit és lemondás szükséges, mint a vereségéhez. „Születni fognak újabb Ninivék és jönnek új Jónások, mint e tőknek magvaiból új indák cseperednek“. Kegyetlen vigasz, de elégtétele talán megnyugtatja Jónást és nemzedékét, mely mindinkább ilyen távoli célok szolgálatának szenteli magát. Ez a szolgálat sok alázatot és lemondást kíván, a Megváltó szerepe helyett Keresztelő Szent Jánosét kell vállalniok, azét, aki a nálánál nagyobb és méltóbb előtt jár. Lehet, hogy magatartásukat „politikátlannak“ vélik, pedig az egy örök politika szolgálatában áll. Mindnyájuknak érezniök kell, hogy nem az ige diadalát hozzák, hanem csak útját készítik elő, az utat, melyre maguk is csak hosszú kerülők után érkehetnek. De jaj azoknak, kik túl korán vélték megtalálni az igazságot s elfogadták azt legelső, leginkább tetszetős formájában.

Babits Mihály, kinek tanítása köré oly gyakran terült sivatagi némaság, bizonytal nem az egyedüli e kor mesterei közül, kiknek szavát befogott fülek fogadják. Talán egy század sem látott annyi prófétát, mint a miénk, de a látnokokban mind kevesebb Isten igazi küldöttjének alázata és türelme. Egy részük talán jószándékból türelmetlen s azoknak szolgálatába áll, kik nagyon is közeire ígérnek a gyógyulást, a megváltást: ezek nem tudnak lemondani a gyors igazolás büszkeségéről, őket ugyan nem fogja megvigasztalni az estéről reggelre elsorvado tők példázata s a tudat, hogy csak a hosszú sor első tagjai ők, kik már aligha pillanthatják meg az ígéret földjét. Ezek a türelmetlenek nem tudnak hallgatni, mikor szerepük már betelt s végül is saját képükre teremtik a megváltást.

Jónás példázata egyetemes érvényű, tanítása nemcsak nekünk szól, hanem minden idők írástudóinak, kik elküldettek, hogy a maguk még oly kicsiny területén is szembeszálljanak Ninivével. Minél süketebb fülekre találnak ezek, annál közelebb járnak majd az igazsághoz \$ ha igazán le tudták küzdeni küldetésük csábításait, be fogják érni a sivatag magányával, mely a feladatát elvégzett számára nem búvóhely, hanem az egyedüli jutalom, melynek csendjében kibékülhetnek kétségeikkel és önvádjaikkal.

Babits Mihály épp nemrégiben mondhatott el „korszerűtlen“ szavakat, mikor a magyar jellem vonásait elemezte. Ez a tanulmány, mely szándékosan ragaszkodott a regényíró módszeréhez, ahhoz a simulékony s a tényeket nem egyszer a megérzés, a szimat segítségével megvilágító eljárás-hoz, melynek eredményeként valóban új kép alakult ki, nyugtalanító, sőt meghökkentő helyenként. De az önismeret aligha biztatta volna magát élesebb, elfogulatlanabb szemekre s úgy érezzük, az írástudó itt Öszinteségével és kíméletlenségével tehette a legjobb szolgálatot. Akármit mondjanak is a hibáztatok, ez a vizsgálat rendet teremtett egy olyan területen, mely nagyon is soká maradt homályban s mely valóságos prédája volt mindazoknak, akik felelőtlenül, kényükre, bár nem egyszer jóhiszeműen próbálták céljaiknak megfelelően értelmezni sajátságait, ellentmondásait. Bizony, nem egy próféta útját vágja el ez a tanulmány, melynek nyomán fény derül olyan összefüggésekre, melyeket eddig sokan szerettek homályban hagyni s megoldódnak olyan ellentétek, melyek egy hamis önarckép vonásait sugallhatták. A magyar jellem egyes elemei kétértelmű magyarázatot is nyerhettek s ami a legszomorúbb, még az olyan világos és kerek kép is, amilyen Babitsé, félreértések sorozatára adott alkalmat, mintha a tévedés oly mélyen beleette volna már magát az emberekbe, hogy tiltakoznak, ha valaki a tükör elé állítja őket. Az írástudónak kortársai üstökébe kell kapaszkodnia s még örülhet ha csak időszerűtlennek, kevésbé épületesnek találják igazságát.

Szomorú, hogy az elégedetlenek közt egy olyan férfi is akad, akiről aligha hihetné valaki, hogy nem értette meg a költő szándékait. Hisz a Jónás

próféta jelképeivel, költői sejtetéseivel olyan művek állanak szemközt, melyek e tünékeny, elsősorban lírai súllyal bíró szavak burkolt, de nem kevésbé világos és éles jelentésénél kézzelfoghatóbban szólnak, s szándékaikat éppen nem rejtik költői ürügyek vagy díszek alá. Az a néhány tanulmány, mely Babits Mihály tollából az utóbbi időkben megjelent, — s ezek közül legelsősorban, legélesebb körvonalakkal a magyar jellemről szóló — épp eléggé tartalmazzák a tant, mellyel az Úr Jónást Ninivébe küldötte. Ma, mikor annyi tanítás zajong, kevés tanító nyit tisztább, körülhatároltabb pillantást önmagunk és feladataink felé.

Babits régi és annyiszor hangoztatott igazsága, hogy a nemzet eszméje igen gyakran csak a kevesek lelkében él és mindig a szellem tulajdona marad, sohasem bizonyulhatott valóbbnak, mint éppen ma, mikor e szellem őrzőitől s a táplálására, védelmére rendelt osztálytól kell azt számon kémünk. Meddig tud még ellentállani ez az eszme s meddig tud még vágyat, makacsságot kelteni, hogy ragaszkodjanak is hozzá? Meddig ragaszkodik még ez a nép magyarságához és meddig mer kiállani annak védelmében a belső rontás ellen? S teheti ezt anélkül, hogy igyekeznék megismerni azt, amit véd s amit birtokolni vél? Az Úr küldötteinek el kell mondaniok, amit tudnak, amit láttak, még a veszély perceiben is! Jónásnak nem szabad visszarettennie, elcsüggednie késésén, mert az utolsó óra tanítása is gyümölcsöző lehet még!

Imrédy Béla, aki nem abban a hangnemben szólalt fel a magyar jellem tanulságai ellen, aminőt ma mind gyakrabban hallhatunk a politika és a „világ-nézetek“ összecsapásaiban, nem mulasztotta el megadni a kellő tiszteletet ellenfelének s épp ezáltal igényt tarthat arra, hogy érveivel és aggályaival komolyan szembenézhesünk. Hisz a támadót épp olyan jószándék vezette, mint Babitsot, de ma éljük sajnos azokat az időket, melyekben a jószándékúak rontanak egymásra a legnagyobb dühvel, amint azt a Mi a magyar? példája más esetekben mutatta. Sajnálatos, hogy épp a magyar jellem vizsgálata készítette Imrédyt az „édes-bús töprengésnek“, az „önmivoltunkon“ való filozofálásnak, „lelkünk-testünk minden redője“ számbavételének kárhözváltására. Való, hogy Babits jellemképe az édeskészséget s a keserúséget egyaránt nélkülözi! Túlzott önbizalmat tápláló, vagy hatásosan sötét vonásokat hiába keresnénk benne. A magyarság jellemét úgy szerkeszti meg, mint egy regényalakét, kinek első pillantásra szétszórtnak tetsző tulajdonságai végül is egységes képbe sorakoznak. Bűn lenne bármit is változtatni ezen a képen. Sőt, igazi és örök céljaink eléréséhez csak önmagunk ismerete segíthet, jellemünké, hajlamainké, mert a gyakorlati politikának is ehhez kell alkalmazkodnia. Sajnos, a napi politika különböző áramlatainak irányítói ezzel nincsenek mindig tisztában. Lehet, hogy a Babits említette vonások némelyike nem kedvező egy bizonyos elmélet vagy ideológia számára, de csak önmagunkat áltatnók, ha szemet akarnánk hűnyini nyilvánvaló és tagadhatatlan tények felett.

Imrédy talán nem is tette volna meg észrevételeit, ha Babits jellemrajzának másik oldalát is szemügyre veszi. Az „ösi, nemes és termékeny lomhaság“, ebben a jellemrajzban a védekezés, az ellenállás bizonyos magyar fajtáját érteti meg velünk. Azok a mondatok, melyek Imrédy kiválogatásában szemet szúrnak, egészen más értelmet nyernek akkor, mikor Babits gondolat sorának végére érünk: a magyar óvatosság és józan-ság, a kilátástalan harctól való húzódozás tagadhatlanul egy „ösi“, de „nemes lomhasággal“ állanak rokonságban, mint amannak „termé-ke n y“ formái! Nem egy példát tudnánk idézni e tétel érdekében akár Magyarország, akár Erdély történetéből, mely az óvatos ravaszság s a két veszély közt boldoguló okosság legszebb példáit mutatja. Hogy ennyire

is fennmaradtunk, bizonyára az Imrédy által kárhozottatott „erénynek“ köszönhetjük: hisz mindenki érezheti a hangsúlyt, mely itt nem a „lomhaságon“ van, hanem azon a tényen, hogy a magyar „legnagyobb politikai teljesítményei nem is cselekedetek 1 Legnagyobb cselekedete akárhányszor a cselekvéstől való tartózkodás! Nem cselekvő, hanem szemlélődő, aki nyugodtan néz körül és mindig tudja, mikor szabad és mikor nem szabad cselekedni.“ így lomhának látszik, egykedvűnek: valóban esze ágában sincs tülekedni. Nemde, másként hangzik így a „lomhaság“, ha a meg gondoltság, a józanság szomszédságában említjük? Bethlen Gábor neve tolu az ajkunkra és mindinkább érezzük a kis hazáját nagy viharok között épségben megtartó, okosan megalkuvó, de függetlenségét ravaszsággal is megvédő diplomata szükségességét.

„Nemes és termékeny lomhaság!“ Maga a szó, bár szerepe inkább jelképes és költőien merész, s azonfelül elsősorban átvitt értelemmel bír, talán okkal lehetett volna meghökkentő, ha nem állna mögötte egy olyan fejezet, mely minden szavával ellentmond annak az értelemnek, melyet neki tulajdonítottak. Az aggályokat és kifogásokat mi sem oszlathatta volna el teljesebben, mint magáinak Babitsnak szövege: „Egyszóval a magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcstelen. Talán épp nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakadtak erőink. Ennyit remélni talán még nem „vétkes“ illúzió, a Szekfü Gyula-féle szigorú értelemben sem. Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a „hatalom és dicsőség“. A villámok az Isten térdein fekszenek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat. De a magyar számára hivatás lehet a nem-cselekvés is. Ebben még rokonságot tartunk a bölcs és őnyugalmú Kelettel. Számunkra hivatás lehet az opponálás és passzív rezisztencia, hogy elődeink kedves latin szavaival éljek. Opponálás olyan törekvések ellen, amelyek semmibe se veszik az ősi, megszentelt jogokat, nem türik az egyén szabadságát, a szemlélődés nyugalalmát, az alkotás boldogságát.

Múltnak öre lenni és ellenállni a rohanó világ áramlatainak, nem könnyű feladat és semmiesetre sem tartozik a népszerű célok közé. őseink veszedelmesnek és dicstelennek érezték a tespedést s bizonytalanságot. Az ellenállás azonban tespedés s van mozdulatlanosság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony s gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom. Népi mondásunk szerint „az a legény, aki megállja a helyét.“ Soha nem volt ez igazabb, mint napjainkban.

Ugyancsak félreérténé Babitsot az, aki ezek után még vádolni merné, hogy a tunyaságot, az „édes-bús“ tétlenséget dicsőíti. Intő szava, mely védekezésre hív, nem tudni, eljut-e mindenkire? Mert a költő nem ok nélkül hivatkozik a mozdulatlan magyar őrszem képére: mi lenne, ha az ott hagyná az őrizetere bizottakat, hogy kalandokra induljon? Bizony, nem gyávaságot, félrehúzódot prédikál ez a költő, hanem józanságot, régi, magyar tisztánlátást. A józan és bizalmatlan őrszem nem azért áll helyén, hogy az első veszélyre visszavonuljon! Imrédy hát, úgy érezzük, ok nélkül aggodalmaskodik és minden jószándéka mellett, félreérti azt a szózatot, mely valójában a legbátrabbak közül való, hisz olyan lépéstől óv, mely létünket veszélyeztetné s egyúttal ellenállásra int minden eszmével szemben, mely a magyar jellemmel ellenkezik.

Vannak e magatartásnak ritka ünnepei is: ezek közé tartozik a San Remo-i díj, mely olyan költő művéhez kapcsolta Babits nevét, akinek hősiessége és dacos ellenkezése, száműzetést is vállaló profétasága minden idők írástudóinak, az igazaknak, a tisztáknak példaképe marad.

Vigasztalás akar lenni Jónás könyve vagy prófétai panasz, vallomás vagy költői vágykép? A verset befejező ima elárul valamit abból a bizonytalanságból, mely annyi művészt rendít meg manapság s szólít el „tétova, céltalan, parttalan“ költészetétől. De tévednének azok, akik amolyan pályafordulást akarnának látni ebben, a költő megtérését, szakítását eddigi művészetével. Talán természetes némiképp ez a válság, a feladatát elvégző művész nyugtalansága, ki új célok, új terek után néz. Függetlensége és egy hősi öncélú művészet teljesítményei után méltán keresheti a szolgálatot s e szolgálatnak valójában csak a szabadság, a költői függetlenség minél teljesebb birtoklása adhat értelmet. A szolgálat védelmet és oltalmat is nyújt, a hirdetett tétel hirdetőjét erősíti leginkább, de ennek az oltalomnak hasznát csak az láthatja, aki valaha nem szorult fedélre s a küldő szózatot nem kívülről várta. Csak ilyen költő szájában nyer értelmet és erőt az ima, melyben gátakért fohászkodik és kötelékért, a szent igáért, melynek édes-ségét csak az ő szabad nyaka tudja megérezni:

Oh, bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos utakon
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére tőle volna szabva rím
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom.

Istent szolgálván a kort szolgálja a költő s az isteni tanításban ismét az igazság szólal meg, korszerűtlen, nem-divatos, tüzes igazság, mely erőinek tartalékát küldetése makacs tudatában bírja s a lelkiismeretben, a boldog felismerésben, mely hallgatni nem engedni többé. Már indulhatnak tártalan újtokra a szavak, már teremhet a kenyér, mely mindenki tápláléka lesz még, ha ma nem nyúl is hozzá senki. Hisz a költő tudja legjobban, hogy az emberiséget legtöbbször éppúgy a kisebbség képviseli, mint a nemzetet s a magányos ige, a magányos hit helyállhat mindenkiért. Jónás próféta nem fogja megbánni, hogy útjából valaha visszafordult s áldja az ösztökét, mely Isten szándékához visszatértette. Mert csak így kívánhatja igazán, hogy:

mint ő súgja, bátran
szólhassak s mint rossz gégémből telik
és ne fáradjak bele esteig
vagy míg az égi és ninivei hatalmak
engedik, hogy beszéljek s meg ne haljak.

SÖTÉR ISTVÁN

TŐKEHIÁNY ÉS TŐKEKÉPZŐDÉS

TŐKÉBEN SOHASEM BŐVELKEDETT a magyar gazdasági élet s ha voltak is könnyebb időszakok, azok gyorsan tovatűntek. A világháború kitörését megelőző évtizedeket nem hasonlítjuk e cezúra utániakhoz, hiszen egészen mások voltak a gazdasági tényezők, mások a feladatok és mások a célok is. Mégis megállapítható, hogy a századfordulót megelőző és követő évtizedek (a világháború évéig), ha nem érezték annyira égetőnek a tőkehiányt, ez csak azért volt, mert rendelkezésre állott az osztrák hitel-piac, de más, tőkében bő országok is szívesen adtak rövid vagy hosszú lejáratú kölcsönöket. A mezőgazdaság ennek ellenére is állandóan tőkehiányban szenvedett, inkább csak a merkantil jellegű szükségletek voltak kielégítve. A világháború óta eltelt több mint két évtized e téren is új feladatok elé állította gazdasági életünket. A romok eltakarítása, a főváros és a vidék sürgetően szükséges beruházásai, gazdasági szervezetünknek teljes önállósulása mind tőkeszükségletet jelentett. Mindehhez csatlakozott a legfontosabb feladat: a magyar gyáripar kiépítése. Gazdasági életünk megbirkózott mind e nehéz feladattal, mihez sokban hozzájárult, hogy külföldi tőke úgyszólván minden célra és minden formában rendelkezésre állott. Túlzott volt-e e tőkének igénybevétele, ezt kutatni most nem feladatunk, de az megállapítható, hogy gazdasági életünk újjáépítéséhez sokban hozzájárult.

Mindez a külföldi tőkeáramlás az 1931. évet követően elmaradt és most immár a tizedik esztendeje ebben a vonatkozásban is a magunk erejére vagyunk utalva. Hogyan álltuk meg helyünket és vajjon elegendő-e tőkeerőnk a további feladatokhoz: e két kérdésre kellene válaszolnunk. Az elsöre csak röviden térünk ki, most minden figyelem a jövő felé fordul. A válság éveiben, mikor gazdasági szervezetünk összehúzódott, kisebb volt a tőkeszükséglet is. Az újjáépítés idején közületi beruházásokra igen kevés pénz akadt (főleg társadalombiztosítási tartalékokból), a mezőgazdaság (régébbi tartozásainak befagyása következtében) alig jutott új hitelhez, úgyszólván tőkeautarkiaira kényszerült. A többi tőkeszükségletet a gyér megtakarítások, de főképpen az ipar saját tőkéinek gyarapodása fedezte. Ha sok fontos szükségletre nem is jutott ez időszakban tőke, nagyobb fennakadás sem volt. Az egymilliárdos beruházási programra végrehajtásának megkezdéséig tartott ez az időszak. A finanszírozás jelentősen igénybevette a tőkeforrásokat és felvetődik az a kérdés, hogy a tőkeképződés jelenlegi állapota elég biztos alapot ad-e a további feladatok elvégzéséhez? Mert feladat bőven van. Akár hadikészültségünk erejét kell fokoznunk, *ak&r* békegazdálkodásra átmenetet kell előkészítenünk, iparunkat továbbépítenünk: mind tőkeszükségletet jelent.

A tőkeképződés forrásai: a magántakarékosság, a vállalati megtakarítások és a közületek, intézmények tartalékképzése. Sorjában menve: a magánosok takarékoságáról, illetve ennek eredményeiről nyomban elismerhetjük, hogy az soha nem ért el komoly eredményeket és az utóbbi évek erről még szomorúbb képet adnak. Néhány adat világosan mutatja a helyzetet. 1931 júniusában — ez volt a csúcspont — a Pénzüntézeti Központ tagintézeteinek takarékbetétállománya 1071.8 millió pengőt tett ki, 1939 december 31-én pedig 876.5 millió pengőt. Az eltelt évek folyamán tehát nemhogy nőtt volna, hanem még csökkent a betétállomány, amit alig tesz vigasztalóbbá az, hogy a Postatakarékpénztár betétjeinek összege ugyanez évek során 75.2 millió pengőről 135.4 millió pengőre nőtt meg.

A betétállomány végösszegében mégis hiány mutatkozik. Ezekből az adatokból ugyan még nem lehet a takarékoság mértékére következtetni, hiszen a házépítés, telekvásárlás stb. ugyancsak ennek eredménye lehet. Ha magángazdasági szemszögből tekintve a takarékoság eredményének elhelyezése közömbös is lehet, a tőkegyűjtés vonatkozásában semmiesetre sem egészséges a betétállomány stagnálása vagy éppen visszaesése. A jövő mit hoz, nem tudjuk, de annyi valószínű, hogy a betétállományban mutatózó tőkeképződésre gazdasági életünk nem igen támaszkodhat.

Különösen az utolsó két év adatai leverőek ebből a szempontból. 1938 decemberének végén 816.6 millió pengő volt a bankok betétállománya (a Postatakarék kivételével), ami egy esztendővel később 890.4 millió pengőre növekedett. Nem sok az eredmény — az év folyamán 73.8 millió, a Postatakarékéval együtt 87.4 millió pengő s ennek jórésze is kamatok tőkésítéséből adódott —, holott ez idő alatt gazdasági életünk állandóan fejlődött, a foglalkoztatás eddig tapasztalt legmagasabb pontját érte el és a különböző foglalkoztatott kategóriák részére 239.3 millió pengővel több kifizetett munkabér és fizetés jutott. Számottevő hiány ez még akkor is, ha adat híján elhanyagoljuk a nem fix fizetésű rétegek valószínűleg legalább hasonló arányban megnőtt keresetét. Az ingatlan és tőkevagyon hozadékának, stb. megtakarítható részét sem mérleljük, de mindenesetre tekintetbe vehető, hogy e két kategória már erősebben részesedett a belső kölcsön és a beruházási hozzájárulás terheiből, tehát tőkegyűjtésre csökkentebb lehetősége volt mint annakelőtte. A helyzet megítéléséhez még figyelembe kell venni, hogy ez időben az értéktőzsdéi forgalom is erősen megcsappant. A budapesti adásvételi telekkönyvi átírások összege 18.1 millió pengővel volt több, mint egy esztendővel előbb. A házépítések száma a fővárosban keveset emelkedett, vidéken viszont csökkent, a létfenntartási költségek még nem változtak. Csak feltételezhetjük, hogy hova tűnt a különbség. Valószínű, hogy a nemzetközi események hatására erősebben tezsauráltak az emberek, több értékállónak vélt tárgyat vásároltak, az esetleges drágaságtól vagy áruhiánytól való félelemben szokottnál több használati cikket szereztek be és végül — ami a különböző szórakozóhelyek forgalmában szembetűnően is látszik — könnyebben éltek. (Feltehetjük még, hogy esetleg tartozásaikat is törlesztették.) Bármilyen legyen is a magyarázat, semmiképpen sem megnyugtató. Amikor tőkeszükségletünk ellátásában teljesen a magunk erejére vagyunk utalva, ennek a tőkeforrásnak jóval erősebben kellene buzognia.

A másik tőkeforrásnak: a vállalatok megtakarításának eredményeit csak megközelítjük. A forgótőke javát tevő folyószámlabetétek összege nem sokat változott — az 1931 júniusi 830.1 millióról 1939 decemberében 835.4 millió, a Postatakaréknál 67.6 millióról 116.5 millió pengőre nőtt —, de legalább nem is esett vissza. A megtakarításra ebből nem lehet következtetni, mert hiszen azt a vállalatok beruházásokra, adósságtörlesztésre, érdekeltségvállalásra azonnal fel is használhatták. A tények ismerete mindenesetre arról győz meg, hogy a mostani idők nem nagyon kedveznek a vállalati tőkegyűjtésnek. A belső kölcsön és beruházási hozzájárulás az esetleg képződő új tőkék jelentős részét igénybeveszi. A szociális terhek növekedését az utolsó két esztendőben a vállalatok tovább hárítani már nem tudták. A szigorú árellenőrzés, a haszonkulcsok lefaragása ugyancsak csökkentette a tőkeképző lehetőséget. Az adó- és egyéb közterhek ismételt fokozása pedig ily szempontból tekintve szintén kevés befolyással volt, a rendelkezésre álló tőkét a kötelező nyersanyagtaralékolások maguk is lekötik. Az árak lassú, de valószínűleg tartós emelkedése is erősebben igénybe veszi a rendelkezésre álló és az esetleg e nehézségek ellenére is képződő tőkét. Mindezt

a tőkeképzés szempontjából kellemetlen kihatást kissé ellensúlyozza az iparvállalatok bő foglalkoztatottsága, mely, ha magasabb közterhek és alacsonyabb haszonkulcs mellett is, a nagy és gyorsan lebonyolódó forgalom révén hozhat némi tőkeeredményt. A vállalati megtakarítások tehát, melyek az utolsó évtizedben a legtöbb új alapítás finanszírozását lehetővé tették, erre a feladatra most aligha alkalmasak.

A harmadik nagy tőkegyűjtő csoport: a közületek és intézmények kategóriája. Ebben — ily szempontból tekintve — jelentőséggel csak az intézmények, közelebről a különböző hivatalos és vállalati társadalombiztosító szervek, nyugdíjpénztárak bírnak. Közületeink bevételei nem elegendők arra, hogy megtakarítások is adódjanak, sőt ellenkezőleg beruházások idején legtöbbször maguk is jelentkeznek tőkeigényükkel. A társadalombiztosító szervek és nyugdíjpénztárak mind nagyobb szerephez jutnak a magyar tőkepiacon, ami abban is megmutatkozik, hogy bármilyen pénzügyi fedezetet megkívánó terv vetődik is fel (talán a vállalatalapításokat kivéve), mind valamelyik nagy társadalombiztosító intézet tartalékaira alapozza a megvalósítást. Tényleg ez intézményeink öregségi biztosítási tartalékai máris jelentős tőkékkel rendelkeznek és a minden évi szaporulat egyik legállandóbb tőkeforrásuk. Ezzel szemben az életbiztosítás tőkeképző ereje Magyarországon jelenleg igen csekély.

Mindé forrásból adódó tőkeszaporulattal szemben igen erős szükséglet áll. Agrárgazdaságunk ilyenmő igényeit sohasem tudta kellően kielégíteni. Ha ebben a vonatkozásban pillanatnyilag nincs is feszültség, ez jórészt a kedvező értékesítési és árviszonyoknak, valamint a régi adósságteher ügyes rendezésének tulajdonítható. A kereskedelmi élet tőkeszükségletének ellátását pénzügyintézeink zavartalanul végzik — erre elegendők a rendelkezésre álló saját és betéttőkék. A kiskereskedelem és kisipar tőkeellátását — hacsak szűk keretekben is — különféle közületi hitelakciók s nagyobb tőkeforrásokból (társadalombiztosító, Nemzeti Bank, stb.) erre a célra kihatott összegek biztosítják. Gyáriparunk helyzete már nehezebbnek látszik. A világháborút követő első évtizedben elég kiadósán volt ellátva a magyar tőkepiac (főleg külföldi forrásból), az iparteremtésre megvolt a fedezet. A második évtized legtöbb esztendejében a beruházásokat árufinanszírozás útján látták el, amire a saját tőke képződése módot adott. Beruházási, új alapítási szükségletek változatlanul fennállnak s ezt árufinanszírozás most már nem támogathatja. Tehát tőkeigény erről az oldalról is jelentkezik. Bérházépítésre nagyobb szükség van (különösen Budapesten) mint valaha — ez szintén tőkeszükségletet jelent, amit csak részben elégítenek ki a társadalombiztosító tőkék. A családiházépítések fedezetét az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet ellátja, de a sokszor a takarékbetétet elkerülő magántakarékosság is némi háttérrel ad. A közületek—az államtól a községekig— és közintézmények régóta halogatják beruházásaikat főleg a tőkehiány miatt s az e célra rendelkezésre álló társadalombiztosítási tartalékok még csak töredéknyire is alig elegendők.

A szükségletek felsorolását még folytathatnák s ha ennek, valamint az évi tőkeszaporulatnak pontos összege nem is állapítható meg, ennyiből is nyilvánvaló, hogy a tőkepiacon előbb-utóbb feszültségnek kell bekövetkeznie, illetve (mivel a feszültség maga csak tünet) tőkehiány miatt — mint eddig is gyakran történt — sok fontos munkáról, beruházásról kell lemondani, ami nélkül pedig gazdasági szervezetünket nem fejleszthetjük. Vannak ugyan különböző moderm finanszírozási eljárások, melyek alkalmazásáról a jövő nem mondhat le. Az alap azonban minden esetben csak a tőkegyűjtés lehet s mivel külföldi tőkére nem számíthatunk, a magunk erejét kell megfeszítenünk.

A feladat elvégzése három utat kíván. Egyik a vállalati tőkemegtakarítások lehetővé tétele, másik a teaurált tőkék előcsalogatása, harmadik a takarékoság fokozása sőt — betétállományunk adatait látva — mondhatjuk, a takarékoság megkezdése. Az első út a jelenlegi helyzetben talán a legnehezebben járható. Az indokolt és szigorú árelenőrzés és a közterhek szükségyszerű fokozása manapság elkerülhetetlen. Az idő nem kedvez a haszonnak, de arról talán lehet szó, hogy az árelenőrzés a nemzetgazdasági érdekeket figyelembevéve némi tekintettel legyen a tőkeképződés szükségességére is.

Alig könnyebb a teaurált tőkék előcsalogatása, pedig ilyen kisembereknél és gazdaságoknál egyaránt akad. A legtöbb keresettel szemben hiányt mutató tőkepiacon tapasztalható, hogy (ha nem is korlátlan mértékben) értékállónak látszó elhelyezésre elég könnyen akad pénz, sőt a tőke keresi az ilyen kihelyezést. Az ilyen tőke egy része persze más helyekről csak átvándorolni szeretne az értékállónak látszó elhelyezkedésbe, de van olyan is, mely valamely formában teaurálódott. Ez a tőke megjelenik, ha erre alkalom — értékállóság, biztonság, megfelelő hozam, stb. — adódik. Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy államok olyan időkben, mikor nagy pénzügyi szükséglettel kell számolniuk és ezt esetleg kölcsön formájában, akarják biztosítani, természetesen arra törekednek, hogy a tőkepiacon bőség legyen vagy pedig a mutatkozó kínálattal szemben ne jelentkezzék kereslet. A tőkepiacot ilyenkor maguknak tartják fenn, hogy önkéntes jegyzésű vagy kényszerkölcsönük sikeres legyen. Ha ilyen lehetőség nálunk is fennáll, mégis az egyéb tőkeszükségletet is ki kell elégíteni. Tőkepiacunk mai helyzetében úgy látszik mintha részvényjegyzés alapján történő ipari vállalat létesítésére vagy más emisszióra is volna lehetőség, különösen, ha ez netán biztosított hozadékkal vagy az értékállóság valami ígéretével is alá van támasztva.

Legsürgősebb feladat azonban a takarékoság segítségével új tőkék termelése. A teaurált tőkék megvannak. Előcsalogatásuk és elhelyezésük befolyásolása nemzetgazdasági szempontból fontos, mégis lényeges csak az, hogy el ne fogyjanak, mert ha ez nem következik be, akkor előbb-utóbb előjönnek. Elhelyezésük alapján véve a tőkés gondja. Új tőkék termelésére azonban gondolni kell és erre manapság (hiszen a vállalati tőkegyűjtés jelentősége hanyatlott) kevés más mód van, mint a takarékoság. Sajnos itt mutatkozik a legnagyobb hiba: nem vagyunk takarékosak. Természetesen sohasem feledhetjük szegénységünket, vagyis hogy igen sokan még ha akarnak, sem takarékoskodhatnak. Mégis a takarékoság nagy erő, előbbre jutni enélkül sem az egyén, sem a nemzetgazdaság nem tud. Már rámutattunk arra, hogy milyen ür tátong a betétállomány alakulása és a keresetek fejlődése között. Ezt a hézagot feltétlenül összébb kell húzni, mégpedig fokozott takarékosággal. Erre már azért is szükség van, nehogy a megnövekedett vásárlóerő, mellyel szemben esetleg nem áll elegendő termelés, inflációs áramlatokat eredményezzen.

A takarékoságra szoktatás új módszereket, ötleteket kíván. Aligha kezdenénk valamit is Keynes kényszertakarékosági tervével, erre a magyar viszonyok alkalmatlanok. A kényszer és szabad elhatározás vegyítésének olyan formáját kell megtalálni, mely a mi kereseti viszonyaink mellett alkalmazható és pszichológiailag is megfelel. Általános tapasztalat az, hogy a takarékoság megkezdése a legnehezebb s az első 100 pengő nehezebben gyűlik össze, mint a további nagyobb összegek. Másik tapasztalat pedig az, hogy akinek már van betétkönyve, inkább takarékoskodik, mint aki csak a takarékoság elhatározásáig jutott el. Ebből kiindulva talán megvalósítható az, hogy a vállalatok tisztviselőiknek a fizetésen felül adott juttatásaikat vagy annak egy részét (remuneráció, nyaralási segély, jutalom, stb.) rövid

időre zárolt betétkönyv formájában adják át. Hasonlóképpen lehetne eljárni a fizetésemelések egy részénél is. Ez megkezdett takarékoskosságot jelent, amihez hozzágyűjthet a tulajdonos, vagy ha akarja, a zárlati idő leteltével megszüntetheti. Valószínű, hogy sok embert lehetne ily módon betétgyűjtésre bírni. Sok javaslatot lehetne még felvetni, de mindegyiknek kiindulása csak az, hogy ha biztos alapokon akarjuk látni nemzetgazdaságunkat, akkor takarékoskodnunk kell.

KECSŐ ISTVÁN

BALATONMEGYE ÉS BALATONJÁRÁS

BALATONI KULTÚRA fejlődésének — amint e hasábokon korábban¹ kifejtettük — általános magyar szempontból nem csupán azért van jelentősége, mert az idegenforgalmat kétségkívül fellendíti, hanem azért is, mert gyorsabb iramú településre ösztönöz ezen a természetből megáldott, költőktől megénekelte szép magyar tájon.

Véleményünk szerint a Balatonpart mégoly nagyarányú kiépülése és korszerűsödése sem járul hozzá számottevően ahhoz, hogy a magyar embert a külföldjárástól visszatartsa. De a külföldiek Balatonjárása — ha majd a béke visszatér e földre — sem lesz közgazdaságilag valóban nagyhatású fejlemény, mert a külföldit a pazarul mulattató Budapest csak rövid napokra vagy hetekre hagyja büvköréből a Balatonra, akár csak Lillafüredre kiröppenni. Nem kell talán bővebben részleteznünk, hogy nyugati szomszédainknak az utóbbi két nyáron tapasztalt Balatonra sereglése elsősorban a jóhírű és viszonylag olcsó konyhának és boroknak csáberejében leli magyarázatát.

A Balaton mindinkább a magyar értelmiségi osztály áhított pihenőtanyájává, Széchenyivel szólva: nyári „üdvléldé“-jévé fejlődik s a fejlődést lehetőleg ebbe az irányba is kellene terelni. De mivel a lateinereken kívül más dolgozó magyarok is vannak, akiknek a Balatont szintén hozzáférhetővé és élvezhetővé kell tennünk: a balatoni ügyeket intéző hatóságoknak és érdekeltségeknek ilyen értelemben is ajánlatos volna mielőbb messzeteintő, pozitív előmunkálatokat tenni.

A cserkészek és leventék csapatainak, az alkalmazotti szervezeteknek és jóléti intézményeknek, de az ipari munkásság rajainak is minél több alkalmat kellene nyújtani, hogy legalább egy-két hetet a nagy tó partján tölthessenek, mert ezekből lesznek majdan a Balaton értékeinek legjobb szószólói s a jövő nemzedék balatoni telepesei. Ezeknek a csapatos Balatonjáróknak és Balatonélvezőknek váltakozó táboroztatását, egyszerű, tiszta építményekben való elhelyezését és ellátását a közigazgatás szerveinek az eddiginél nagyobb odaadással és leleményességgel kellene elősegíteniök.

Azonban a járási közigazgatás a Balaton körül a legtöbb helyen nincs állandóan jelen. Fontos intézkedések nehézkesen, lagymatagul, mert messziről s a viszonyok és kívánalmak nem elég közeli ismeretében történnek. A balatonparti szépen népesedő községek közül csak kettő van: Balatonfüred és Keszthely, amely egyben járási székhely is. A többi hat balatoni járást a Balatontól, a parti községektől 10—30 km távolságról, legfeljebb kiküldött fürdőbiztosokkal igazgatják.

Ebből magyarázható, hogy a Balatonvidék fejlesztésének egyik időszakosan visszatérő programmpontja: a Balaton vármegye kihasználása. Ezt a gondolatot mi kezdettől fogva képtelennek, mert történeti és lélektani okok-

¹ Kultúrafejlesztés a Balatonon. Magyar Szemle, 1935 május.

ból megvalósíthatatlannak tartottuk. A vármegyék a nemzettestnek oly történelmileg alakult egységei, mondhatnánk organikus alkotrészei, melyeket ötletszerűen szétszabdalni nem lehet és nem szabad. Lehetetlen is józanul elképzelni, hogy akár Somogy, akár Veszprém, akár Zala önként lemondjon területe legszebb, legvonzóbb és legértékesebb részéről, a Balatonpartról. A megyék területi határai — az abszolút uralmi korszakok és Trianon erőszakos csonkításait nem számítva — évszázadok óta sértetlenek maradtak s nincs semmi kényszerítő ok ezeknek megbolygatására. Ellenben a járások határai csak az utolsó két században is, a helyi fejlődés követelményeihez képest, elég sűrűen változtak.

Amikor Bél Mátyás nagybecsű földirata a megyebeli szakemberek közreműködésével elkészült (1725—35 közt),¹ Somogynak még csak 3 járása (processusa) volt. 1753-ban 4, 1800-ban 5 somogyi járás volt mindössze. Ezek székhelyei: Kaposvár, Szigetvár, Igái, Marcali és Babócsa. Fél század múltán a 4 elsőn kívül Nagyatád, Ihárosberény és Karád lettek az új járási székhelyek. Az alkotmányos uralom helyreállításával, 1870-ben új közigazgatási beosztás történt és 7 járás helyett 8-at alkotnak, az ihárosberényinek Csurgó lesz a székhelye s Észak-Somogy közepének igazgatására új járást hasítanak ki, Lengyeltóti székhellyel. A századfordulókor más 9 járása van Somogynak; azóta, immár 40 éve, székhelyváltás nem történt.

Veszprém megyének Bél M. idejében csak 3 processusa volt: a felső, Pápa központtal, a középső (Somlósárhely, később Devecser) és az alsó, Veszprém székhellyel. Száz évvel utóbb Nagy Lajos helytartósági tiszttal az ő latinnyelvű helységnévtárában már 4 járás lakosságáról számol be: a veszprémiről, pápai-ról, devecseriről és csesznekiről. Az 1881-i népszámlálás 5 járásban történt: a csesznelki helyére a zirci jött és a veszprémiből kihalították az enyingit.

Zala megyében még többször változott a járások száma és székhelye. Bél Mátyásnál még csak a következő 5 processus szerepel: muraközi, kapornaki nagyobb, kapornaki kisebb, szántói és tapolcai. Száz évvel később Nagy Lajosnál már 6 járással találkozunk. A kiegyezés után foganatosított új közigazgatási beosztás szerint Zala már 12 járásra oszlik, melyek székhelye nem mindegyiknél azonos a járás nevét viselő községgel. Pl. a tapolcai járás székhelye Köveskállya, a pacsai járásé Szentmihály, a baksaié Kozmadombja, a perlakié Kottori. A trianoni parancs után Zalának már csak 11 járása van, mert a Csáktornyái és perlaki járást elcsatolták, a tapolcaiból pedig a balatonfüredit kihalították, ezt a patinás balatoni nagyközséget járási székhely rangjára emelték.

A járási székhelyek alakítása könnyen érthetőleg jelentős forgalmyarapodást és a népesség erős megduzzadását eredményezi. Balatonfüred lakossága az 1910-i 2267-es lélekszámról — a háborús vérvesztés és az előző népszámláláskor még túlnyomó számú református lakosság viszonylagos fogyása ellenére is — 1920-ban 2604-re, 1930-ban 3149-re nőtt, vagyis két évtized alatt 40%-kal emelkedett. Ez közel háromszorosa az országos átlagban évi 0.7%-ra tehető népszaporodásnak.⁸

A járási székhelyé vált és emellett forgalmas vasútállomással is rendelkező Füred kulturális szempontból is hatalmasan fellendült; szép középületekkel, polgári és kertészeti iskolával gazdagodott. Ezenkívül — ami

¹ A Notitia Comitatus Simighiensis, Szaladiensis és Wesprimiensis sok más megye leírásával együtt még ma is csak kéziratban van.

² Pontosan 0.87% volt az 1920—30 közötti évi országos átlag, az előző véres évtizedben pedig nem több, mint 0.5%. (V. ö. Magyar Stat. Közi. 83. kötet.) A lakosság vallási megoszlásának eltolódására nézve beszédesen jellemző és nyilván az egyke rákfenéjére utal, hogy míg Fényes Elek 1841-i statisztikája szerint Fürednek 186 kat. és ötszörannyi (921) ref. lakosa volt, kilencven év múlva a füredi katolikusok száma megtízszereződött, 1930 lélekszáma nőtt, a reformátusoké pedig majdnem ugyanannyi maradt (939 lélek).

népjóléti szempontból rendkívül fontos — lehetővé vált az is, hogy az ügyes-bajos dolgaikkal a hatóságokat felkereső parti lakosok mind keleti, mind nyugati irányból egy óránál rövidebb idő alatt elérhetik az ő kis metropolisukat és ügyeik végeztével még dologidőben haza is térhetnek. Aki közelebb-ről ismeri a vidéki munkásember életformáját, az előtt tisztán áll, milyen megbecsülhetetlenül sokat ér a falu népének, ha az ő igazgatására és gondozására hivatott hatóságokat könnyen elérheti s a legnagyobb dologidőben nem kell fél- és egésznapokat elvesztegetnie, míg saját maga vagy közössége ügyében eligazítást nyer. Szemlénk egyik korábbi számában elszomorító adatokat olvashattunk arról, hogy a vasutakban és közutakban szűkölködő Pest megyében milyen kálváriát kell járni az elsőfokú közigazgatási hatóságoktól távollakó falusiaknak, amíg dolgukat ott vagy az adóhivatalnál, vagy a járásbíróknál elintézhetik. Hasonló panaszokat e sorok írója is gyakran hallott a balatonparti Szárszóról több mint 40 km-t ballagó vagy vasutazó parasztok szájából, akiknek a tabi járás székhelyén volt végeznivalójuk. Még az oda legközelebb eső balatoni község lakójának is kb. 30 km-es utat kell megtennie, hogy járásbírája vagy főszolgabírája elé járulhasson.

De hiába volna közel a falu a járási központhoz, ha megközelítésére megfelelő közlekedési vonalak nem szolgálnak. A közigazgatás kifogástalan, valóban a közönség érdekében való működésének¹ alig van lényegesebb követelménye, mint az, hogy az egyes néptömörülési egységeket jól és olcsón járható utak vagy vaspályák kössék össze a központjukkal. Ebből logikusan következik, hogy azok a járási székhelyek, melyektől a gazdasági tényezők által determinált forgalom elfordul, elvesztik jogosultságukat arra, hogy a járás vagy annak kisebb-nagyobb része számára központi és vezető szerepet töltsenek be. Ez az eset következett be a Balaton körüli megyék számos régebbi közigazgatási centrumánál (Köveskállya, Kozmadombja, Ihárosberény, Csesznek) és ennek a fejlődésnek kell majd a következményeit levonni a mai Balatonkömők járási székhelyeinek jórészenél is.

A balatoni települések népességének több, mint száz évre visszatekintő számoszlopai tanulságos összefüggést mutatnak a községek népszaporodása és a régi postautak vonalai, majd a vasúti közlekedés fejlődése közt is. A tó vízszíneinek erős periódikus ingadozásai s a nagy tavaszi kiöntések következtében a postautak a múlt század második feléig messze elkerülték a tó déli partját. A már Korabinszky (1801), Görög (1802) és Lipszky (1804) térképein látható fejevár—kanizsai postaút Siófok lóváltóállomástól a zamárdi—szántód—szárszói dombháton át vezet a magasan fekvő Szemes állomásra,² innen azonban már a leilei berek erős megkerülésével DNY-i

¹ Magyary Zoltán „A közigazgatás és a közönség“ című előadásában arra figyelmezteti hallgatóságát, hogy a közigazgatási tisztviselőnek „ismernie kell azoknak az embereknek sorsát és helyzetét, akiknek dolgát intézi s tudnia kell azt, hogy a közigazgatás ma már mindenkinek az életében oly nagy helyet tölt be, hogy a közigazgatás jósága nélkül megnyugtató emberi sors nincs“.

² Amikor Pálóczi Horváth Ádám, mint a szekularizált tihanyi apátság bérlője Szántódon élt (1786—96), még nem lehetett meg ez a „jó közlekedés“. Kazinczy-nak a „tsombókos költővel“ váltott leveleiből kiolvashatjuk, hogy milyen nehéz vállalkozás volt 1789-ben Széphalmitól Szántódon lakó költőbarátjának meglátogatása. (Levelezés I. 477.) „Ha Bétsbe mégy — írja H. Á. — és felém jössz, jövet jöjj erre. Fejérvárott kétfelé tér az utad, egyik Mezőkomáromnak, ahonnan egy óra Adánd, de már ez nints postautban; Adánd hozzám harmadfél óra. A másik Veszprémnek, mely Fejérvárhoz két Posta, Veszprémhez Füred két óra: Szántódi Remete Házam pedig Füredi új épült házzal úgy van által ellenben, hogy egyikből a másikba láthatok...“ — Amint Orpheusában megjelent útleírásából tudjuk, Kazinczy a füredi utat választotta s innen bérelt kocsival a tihanyi révig, ismét kompon ment át Szántódra. Az idillikus Tihany imádott Gessner mesterének zürichi otthonát idézte elméjébe és alkalmat adott a költőnek arra, hogy elmerengjen az ősi balatoni falu népének szegénységén és elmaradottságán.

irányban halad Szőlősgyőrök állomásra s tovább Lengyeltóti—Marcali—Ihárosberény felé. Csak az 1861-ben megnyílt Délivasút pályatestének feltöltése és a Sió-zsilip üzembehelyezése vetett véget a rendszeres tavaszi nagyvizeknek és hozta létre a homokturzásokat, melyeknek fenyőkkel, akácokkal megkötött földje a villatelepek összefüggő sorának adott teret. Az északi Balatonpart fellendülése is csak akkor kezdődik igazán, mikor a szabadbattyán—tapolcai balatoni vasút 1911-ben történt forgalombahelyezése után az őslakosság és a Balatonra vándorlók számára megnyílt a közlekedés lehetősége más vonalon is, mint a Balatonnal párhuzamosan, de ettől átlag 12 km-re húzódó Veszprém—nagyvázsony—tapolcai postaúton.

Helyszüke miatt csak néhány jellegzetes adatot emelünk ki a balatoni demográfiai mozgalmat 200 évre visszamenőleg feltüntető áttekintésünk-ből, hogy megvilágítsuk a balatoni települések fejlődésének fent érintett okozati összefüggését a közlekedéssel és a közigazgatási beosztással.

A Balatontól 8 km-re fekvő Szőlősgyőrök (1869-ben 1279, 1900-ban 1242, 1930-ban 1272 lélek) csak addig volt szépen fejlődő mezőváros, míg a fontos postaút állomása volt. Mióta a délivasút megnyílt és Boglár forgalmas piacú vasútállomás és a Kaposvárra vivő főútvonal bekötőpontja lett a 7. számú autó-műútba, azóta Szőlősgyőrök rohamosan sorvad. De vele együtt sorvad, vagy legalább is stagnál a járási székhelyé emelt Lengyeltóti is (1869-ben 2380, 1930-ban 2693 lakossal), melynek lakosai, éppúgy, mint Szőlősgyőrökéi a közeli Boglár és Fonyód felé rajzanak jobb boldogulásért. Az 1863-ban még csak 313 lakosú Boglárt nyilván a vasúti, hajó- és közúti közlekedés által elevenné tett piaca és a fürdőkonjunktúra fejlesztette virágzó nagyközséggé (1880-ban 767, 1910-ben 1528, 1930-ban 2200 lakossal).

Az északi Balatonparton az alábbi három község népességi adatai kínálnak a fejlődés tényezőinek kidomborítására:

	1828	1869	1900	1930	szaporodás %	
Almádi	—	120	424	1311	210	30 év alatt
Köveskál	895	1024	1017	946	0.57	100 „ „
Badacsonytomaj	564	1155	1648	2656	370	100 „ „

Almádi, korábban Szentkirályszabadja kies fekvésű, de még két emberöltő előtt is csak 120 lakosú pusztája, 30 év alatt negyedfélszeresére nőtt. Mikor pedig az 1896-ban elkészült bakonyi vasút megközelíthetővé tette Győr és más dunántúli városok, az 1910-ben megnyílt felső balatonparti vasút pedig a főváros nyaralnvágyó közönsége számára is: az építkezés és település oly rohamosan fellendült, hogy már tíz év előtt lakóházainak száma 525 volt (72%-kal több, mint régi anyaközségében).

Köveskál Crusius 1809-i Postlexiconja szerint a tapolca—füredi kereskedelmi útvonalon fekvő jelentékeny helység, Nagy Lajosnál még nevezetes oppidum, mely az összes balatoni községek sorában népességre a kilencedik helyet foglalja el. Száz év előtt Fényes E. szerint 1039 lakosú, ebből 304 kat., 703 protestáns. Fénykorában egyideig járási székhely is volt. Ekkor volt lakossága a legszámosabb. Hatvan év múltán már csak 1017 a lélekszáma, ebből 466 kat., 506 prot. Az utolsó népszámláláskor lakossága lefogyott 946-ra, melyből már 525 kat. és csak 406 prot. Így sorvad el ez a hajdan virágzó mezőváros, nyilván azért, hogy közhivatalai elköltöztek, a főközlekedési utak elkerülték s talán nem utolsó sorban a megromlott gazdasági helyzettel, a filloxeravész folytán kipszultult szőlőkkel, rosszul termő földekkel magyarázott egyke ragálya következtében. Lakosainak egy része alkalmasint a nagyforgalmú piaccal rendelkező, de vasúti csomópont és igazgatási központ volta miatt is gyors szaporodású járási székhelyre,

Tapolcára, másik része pedig a jó keresetet kínáló bányateleppé és fürdőhellyé fejlődő Badacsonytomajra költözött át. Ez a majdnem tisztára kat. lakosságú munkásközség száz év alatt az átlagot sokszorosán meghaladó fejlődésre tett szert, nevezetesen a századforduló óta. Különösen feltűnik az 1900 és 1910 közti népszaporodás (majdnem 40%), ami az időközben megnyílt bazaltbánya munkáskeresletével magyarázható. A következő évtizedben is megmaradt több, mint 20%-os, vagyis az átlagost megháromszorozó gyarodás, mely azonban — éppúgy, mint az előző — sokkal inkább az odavándorlás, mint természetes szaporodásnak következménye. Szerencsés fekvése, borának nagy kereslete, előnyös gőzhajó- és vasúti közlekedése, mely utóbbi a járási székhelynek félóra alatti elérését teszi lehetővé, értetik meg rohamos fejlődését.

Badacsony a járási központtal való szomszédsága miatt a közigazgatás állandó és eredményes gondoskodásának tárgya, akárcsak a maga járási centrumát vasúton szintén egy óránál rövidebb idő alatt elérő Almádi vagy Fonyód. Ezeknek és még néhány partmenti községnek lakossága megbecsülhetetlen előnyben van azzal a sokkal számosabb balatoni helységgel szemben, melyek — mint Balatonkiliti, Zamárdi, Szárszó, Szemes stb. — csak órákig tartó költséges és körülményes utazgatással vagy félnapos gyaloglással érik el a 20—40 km-re eső központi hatóságaikat.

Nemcsak szociális jóléti intézkedés, hanem a balatoni kultúrát is előbbre vivő kezdemény volna, ha Somogy megye alakítana egy külön balatonsomogyi, Veszprém megye egy külön balatonveszprémi, Zala megye pedig — 100 km-nél hosszabb partvonala miatt — egy balatonzalai felső és egy balatonzalai alsó járást a tó partvidékén fekvő községei igazgatására.

A balatonsomogyi járás magában foglalhatná Balatonújhely, Kiüti, Zamárdi, Kőröshegy, Szárszó, öszöd, Szemes, Lelle, Boglár, Ordacsehi, Fonyód, Mária, Keresztúr, Berény és Szentgyörgy községeket a pontosan központilag fekvő Boglár nagyközséggel, mint járási székhellyel. Ez ugyanis a Ny-ra és K-re legtávolabbi községből is elérhető vasúton egy óra alatt.

A balatonveszprémi járásnak egyelőre Kenese volna a legalkalmasabb székhelye, addig, amíg az AUga és Akarattyá közt hiányzó alig 4 km-es összekötő vasúti vonal ki nem épül; mert ettől kezdve már ez az utóbb-nevezett ősrégi, ma már elképesztő iramban-épülő és népesülő település volna a centrális fekvésénél fogva is hivatottabb járási központ. Ez a járás Siófok, Szabadi, Balatonfőkajár, Kenese, Vörösberény, Szentkirályszabadja és Almádi községeket foglalná magában.

A balatonzalai felső járás fennhatósága Felsőörs, Alsóörs, Lovas, Paloznak, Kövesd, Csapok, Arács, Aszófő, Tihany, örvényes, Udvari, Akali, Dörgicse, Zánka és Szepezd községekre terjedne ki s maradna a balatonfüredi főszolgabíró igazgatása alatt.

A balatonzalai alsó járás végül Kővágóörs, Rendes, Salföld, Badacsonytomaj, Nemestördemic, Szigliget, Ederics, Györök, Vonyarcvashegy, Gyenesdiás és Keszthely területére korlátozódnék, egyelőre az utóbb említett nagyközség vezetése alatt. A vasúti vonalvezetésnek e járás területén is van egy kiegészítésre szoruló fogyatéka: az a 7—8 km hosszú szakasz, mely a meglévő műút mentén Nemestördemicet Edericcsel volna hivatva sín párral összekötni. Az oly rég áhított valóban balatonparti körvasútnak a már említett aliga-akarattyai pályahiányán kívül ez volna az utolsó, kiépítésre váró szelvénye. Ezzel kiküszöbölődnék a balatonzalai alsó járás beosztási tervének az a hátrányos pontja, hogy a székhely peremfekvésénél fogva a legtávolabb eső Kővágóörs népe — a tapolcai kiterővel — egy óránál hosszabb idő alatt érhetné csak el új járási székhelyét. A partmenti műúton (71. számú főútvonal), Révfülöptől Keszthelyig (35—40 km)

egy óráig sem tart a gépkocsizás, de a vasúti forgalomnak jelenlegi pálya-vezetése s hozzá még a tapolcai átszállással való lebonyolítása az erre a szállító-eszközre szorulókat bizony két óra hosszat is döcögted Keszthelyig. Centrális helyzeténél fogva tulajdonképp Badacsonytomaj volna a legalkalmasabb és legfejlődésképesebb járási központ, ennek azonban egyelőre ellene szól a nagy Festetics György Keszthelyének történelmileg megszentelt kulturális súlya. Az évszázados politikai, gazdasági és szellemi vezetés hagyományai-
val dicsekvő, immár közel 12.000 lakosú városkától ezt a megszolgált vezető-szerepet elvitatni nem lehet, csak közlekedésének fogyatékoságait kellene sürgősen kiküszöbölni.

Értesülésünk szerint megindult már annak előkészítése, hogy a Balatonnak erre az egyetlen városias jellegű nagyközségére kiterjesztessék a városrendezésről és építésügyről szóló 1937: VI. t.-c. hatálya. Ez a törvény a városfejlesztési és rendezési tervek előkészítését a városokban kötelezővé teszi és ezzel új irányt szab ezek korszerű fejlődésének. A Georgikon és a magyar Helikon városának ez a törekvése már az üdülőhely és a közeli Hévíz gyógyfürdő fejlesztése szempontjából is minden méltánylást megérdemel; sőt ha az idézett törvénynek a kisajátításról szóló rendelkezései révén sikerülne a várost körülfogó és annak városias fejlődését korlátozó hitbizományi uradalomtól megfelelő terjeszkedési területeket szerezni, a közel jövőben még a megyei város jellegének elnyerése is indokoltan volna beilleszthető a Balaton fővárosának kultúrafejlesztési célkitűzései sorába. Keszthely lélekszáma az utolsó (1939 novemberi) népszámlálás szerint felülmúlja Balassagyarmat, messze meghaladja Szentendre és Kőszeg megyei városok népességét és alig 4%-kal marad csak alatta Kalocsa lakosságának.

Nem hisszük, hogy csalódnánk abban az elgondolásunkban, hogy az egész Balatonvidék gyorsított fellendülése követné nyomon az érdekelt három vármegyének azt a — fejlődési követelményként jelentkező — elhatározását, mely a Balatont gyöngysorként övező településeket közelebb hozná a kizárólag az ő szociális és kulturális jobblétük előmozdítására hivatott adminisztrációs központjukhoz. A Balaton minden irányú fejlesztését oly céltudatosan irányító Balatoni Intéző Bizottság kétségkívül hathatósabb közreműködésre számíthatna a Balatonpart különleges szükségleteit helyből figyelő járási vezetők, mint a Tab, Enying és más távoli járási centrumok és sok félreeső, elmaradt falujok gondjaival túlterhelt főszozolgabírák részéről. A Balatont a Balatonért csak a Balaton partjáról lehet igazán jól igazgatni.

LUKÁCS KÁROLY

TALAJJAVÍTÓ VÍZIMUNKÁK

FEJLETTEBB MEZŐGAZDASÁGI TERMELES a talaj javításával igyekszik a terméseket fokozni. Az ilyen javítások célja általában a talajnak valamilyen a termelés szempontjából kedvezőtlen sajátosságát megjavítani vagy megszüntetni. Ilyen talajjavítási mód lehet mészben szegény szike talajok meszezése vagy digózása, sőt műtrágyázással is javíthatjuk a talajt. A javítás másik módja a talaj vízállapotának kedvezővé tétele, amit különféle vízimunkák segítségével lehet elérni. Utóbbiak az erre a célra szervezett kultúrmérnöki szolgálat hatáskörébe tartoznak, mely intézmény a múlt évben töltötte be működésének hatodik évtizedét. Ez a hat évtized összesen a magyar mezőgazdasági kultúra korszerű fejlődésével időszakával s azt hisszük, hogy a fejlődés egyik nem lekicsinyelhető tényezője éppen a rendszeresen működő magyar talajjavítási mérnöki munka volt.

Hatvan év távlatára visszatekintve, a kérdéssel foglalkozót önkénytelenül is a történeti ismertetés kecsgetteti, ennek ellenére sem óhajtunk a kultúrmérnöki intézmény történeti adatainak felsorolásával foglalkozni. Ehelyett inkább arról szeretnénk vázlatos képet adni, hogy a vízimunkák talajjavító hatása mennyiben érinti a magyar mezőgazdasági termelést?

A XVI. és XVII. században a török hódoltság a mezőgazdálkodásnak csak nagyon külterjes módját tette lehetővé. De a török hatalom sem törekedett gyarmatosításra, nem igyekezett a termelést fokozni, gazdasági rendszere csupán az adók beszedésére és újabb rabszolgák szerzésére szorított. Így a mezőgazdaság az idők folyamán a középkorhoz képest nagyon visszafejlődött, sőt nagyon sok helyen teljesen megszűnt s nomád legelőgazdálkodásnak adott helyet. Alikor a XVIII. század elején a török teljesen kitakarodott az országból, annak túlnyomó része — különösen a nagy magyar Alföld — ősállapotban lévő, gyér lakosságú és vadvizekkel borított terület volt. Itt szántóföldi gazdálkodásról szó sem eshetett, hanem lassan, fokozatos munkával kellett a termőföldet a rajta elhatalmasodott elemtől visszahódítani. Erre az első kísérlet a Bánságban történt, ahol Mercy tábornok, katonai kormányzó a XVIII. század második negyedében nagyszabású lecsapoló munkákat végzett és nagy kiterjedésű vízjárta területet tett termővé.

Bár történtek a talajjavítás terén egyes kísérletek, mégis másfél évszázadnak kellett eltelnie, mire az ország kiheverte a kétszázéves pusztítás sebeit és a lakosság is megszorodott annyira, hogy a termésmennyiség megnövelése mint nemzetgazdasági szükség jelentkezett. Ennek keresztülvitelére két mód kínálkozott. Ezek egyike a termések mennyiségének fokozása talajjavítás és belterjes művelés útján, a másik pedig nem termő területeknek beállítása a termelés szolgálatába. Az utóbbi könnyebben megvalósítható, mert nem kívánja meg a mezőgazdaság megszokott termelési rendjének, megváltoztatását és az újonnan szerzett területet a mezőgazdaság azonnal hasznosíthatja. Elődeink a könnyebben megoldható és megszorodott lakosság elhelyezésére is alkalmasabb megoldást választották. Ennek köszönhető a Duna és Tisza völgyeinek ármentesítése és e folyók szabályozása. Ez a gigászi munka négy milliő hektáryi termelésre alig alkalmas vízjárta területet tett termőképessé és a magyarság létfenntartásának előfeltételét egy évszázadra biztosította.

Ha az Alföld vízrendezését ma kellene megindítani, akkor talán szóba jöhetne az, hogy az ármentesítést a Tisza forrásvidékén építhető nagy völgyzárógáttakkal kiegyésszítsék és a vizek levezetésével egyidejűleg gondoskodjanak a nyáron beálló vízhiány enyhítéséről is. A mai műszaki felkészültség mellett ilyen megoldás is végrehajtható volna, de annak idején, az akkori pénzügyi és műszaki helyzet nem tette lehetővé. De akkor még szükség sem volt rá. Azóta nagyot változtak a viszonyok. De ha valaki előre látta volna is a vízhasznosítás bevezetésének szükségszerűségét, az ország gazdasági ereje talán nem is volt arra elegendő, hogy az ilyen, messzi jövőnek készülő tervezet megvalósulhasson. Ezért a nagy munkacsoportot: a vízrendezést, a talajjavításokat és a vízhasznosítást egymástól időbelileg elválasztva vették elő mérnökeink.

A végrehajtott nagy munkának, a síkvidéki vizek rendezésének a XIX. század magyar mérnöki munka talán legfontosabb művének így meg kellett előznie a talajjavítási munkákat, mert ezek csak ott lehetnek eredményesek, ahol az árvizek és egyéb csapadékvizek kártételeit már elhárították és a mezőgazdasági termelés állandóságát biztosították. A termelés üzemességére és belterjességére való törekvés csak később következhetik, hiszen aligha akadna olyan birtokos, ki termelését nagy befektetés árán ott akarná fokozni, ahol termőföldjei évről évre ki vannak téve a szerteszt csapongó árvizek hatalmának és szeszélyének.

Hála gróf Széchenyi István látnoki lelkének és fáradhatatlan munkásságának, a magyar gazdaközönség megértette a vízrendezési munkák nagy horderejét s a Tisza és Duna völgyeinek ármentesítése a múlt század hetvenes éveiben már komoly lehetőséggé vált. Ez időtájt a gazdaközönség köréből már mindinkább sürgették a talajjavító munkák megindítását, úgy hogy, mint hat évtizeddel későbbben az öntézés ügyével, a kormánynak is foglalkoznia kellett velük. Sajnos, a múlt század hetvenes éveiben a magyar közigazgatási élet válságos helyzetben volt s e miatt a talajjavítások állami támogatással történő nagyarányú megindítására nem volt lehetőség. De talán a magyar mezőgazdaság akkor általánosságban sem érte még el azt a szintet, amely a talajjavítási vízimunkák azonnali elterjedését sürgőssé tette volna s a gazdaközönség szélesebb rétegei maguk sem voltak tisztában az ilyen munkák fontosságával és hatásaival. Ezért a talajjavítás lassúbb ütemben valósult meg, ami nem vált az eredmény kárára, mert kultúrmérnökeinknek alkalmat adott arra, hogy a munkálatok legcélszerűbb végrehajtásának módozatait tapasztalati alapon állapíthassák meg.

A talajjavító munkák elterjedésének természetszerű akadálya volt, hogy nem volt az országban olyan szerv, mely ezekkel intézményesen foglalkozott és ezeket a gazdaközönség körében ismertté tette volna.

Kvassay Jenő kiváló vízmérnökünké az érdem, hogy a kultúrmérnöki szolgálat hazánkban 1879-ben intézményesen megindult. Kvassay már mint fiatal mérnök behatóan foglalkozott a mezőgazdaságot érintő műszaki kérdésekkel és felismerte a talajjavító vízimunkák nagy jelentőségét s erre sikerült a magyar kormány figyelmét is reáirányítania. Kétévi külföldi tanulmányútján Franciaországban, Németországban és Svájcban tanulmányozta a talajjavításokkal foglalkozó műszaki tevékenységet, hazatérése után pedig kétévi, az ország különböző vidékein végzett talajjavító tevékenysége alapján a kormány megbízásából megszervezte a magyar kultúrmérnöki szolgálatot.

Bár Kvassay külföldi példákat látott maga előtt, a magyar kultúrmérnöki szolgálat sok tekintetben eltér a külföldiektől, amit a magyar közigazgatás és mezőgazdaság eltérő viszonyaiban kell keresnünk. Kétségtelen ugyanis, hogy egy új állami szervnek hozzá kell simulnia a már meglévő

szervekhez, mert ha ez nem történik meg, működése nehézkessé válik és más közigazgatási ágakkal kerül ellentétbe.

Kvassay külföldi tapasztalatait szerencsés érzékkel alkalmazta a magyar viszonyokra és ennek köszönhető, hogy kultúrmérnöki szolgálatunk meglepően rövid idő alatt illeszkedett be a magyar mezőgazdasági életbe. Célkitűzéseiben, tevékenységében és eredményeiben teljesen hozzásimult a magyar mezőgazdaság viszonyaihoz és ennek köszönhető, hogy a magyar gazdaközönség az idők folyamán magáénak tekintette a magyar kultúrmérnöki szolgálatot.

Mielőtt rátérnék a magyar talajjavító vízimunkák ismertetésére, röviden rámutatunk arra az összefüggésre is, ami a mezőgazdasági termelés és a talajjavító munkák között fennáll.

Mint említettük, a talajjavítás nem egyetlen módja a talaj víz-állapotának megjavítása és a többtermelés szempontjából, a talaj jó megmunkálása, a kielégítő trágyázás és a vetőmagvak gondos kiválasztása mind a sikeres mezőgazdálkodás hatásos előmozdítója. Mindezek azonban csak akkor lehetnek teljes mértékben hatásosak, ha a talaj vízállapota a termelés szempontjából kedvező. Ha ezt nem tudjuk biztosítani, a gazda minden törekvése hiábavaló és a várva-várt kedvező eredmény elmarad.

A talaj víztartalma erősen változó. Változása részben külső körülményektől (csapadék, hőmérséklet, párolgás), részben pedig a talaj összetételétől függ. A csapadékvíz a talaj víztartalmát megnöveli, a többi tényező — különösen a fejlődő növényzet — állandóan csökkenti. A változó víztartalmak között minden talajnemnél létezik egy olyan, amely az adott viszonyok mellett a termelésre a legkedvezőbb.

Az újabb kutatások szerint ez a kedvező vízállapot az egyes talaj-nemeknél nagyon különbözik és a tenyésztési időszak idején talajnemek szerint más-más mértékben ingadozik. Ha az időszaki esők a talaj eredeti víztartalmát nem pótolják, viszont a fejlődő növényzet sok vizet von el, a talaj víztartalma oly mértékre csökkenhet, hogy a növényzet fejlődéséhez szükséges vizet a gyökérzet a talajból már nem tudja felvenni. A tenyésztet ideje alatt tehát egyazon talajban éppen úgy előállhat a vízbőség, mint a vízhiány. Termelés szempontjából mindkét állapot káros. A túlnedves talajban levő víz a levegőt szorítja ki és a növény megfullad, a száraz, vízhiányos talajban pedig sárlódik vagy elfonnyad. A talaj jó vízállapota különösen fontos hazánkban, ahol az éghajlat általában szélsőségre, a tenyésztési idő második felében — július-augusztusban — pedig inkább csapadékhiányra hajló. Előfordulnak erősen csapadékos nedves időszakok, de nem ismeretlenek a több hetes aszályok sem. Ezek az éghajlati adottságok a mezőgazdasági termelés sikerét minden évben egy előzetesen ismeretlen, kiszámíthatatlan tényezőtől, az időjárástól teszik függővé. Ez a bizonytalanság viszont a termelési biztonságot teszi kérdésessé és az üzemszerűséget nehezíti meg.

Ezek a nehézségek is nagymértékben csökkennének, ha a talaj a téli-tavaszi csapadékból olyan vízmennyiséget tudna tárolni, mely a növények fejlődését még a nyári szárazságban is biztosítaná. Ez mély termőrétegnél és kedvező szerkezetű talajnál be is következhetik. Talajaink között azonban, sajnos, aránylag kevés olyan van, mely természetadta tulajdonságainál fogva mind az esős időszak, mind a szárazság idején meg tudná tartani a kedvező vízállapotot. Legtöbb talajunk vízgazdálkodása kedvezőtlen. Ezeknél a bennük levő víz hol nagyon megszaporodik, hol pedig túlzottan megcsökken, vagyis a kedvező vízállapot úgyszólván sohasem áll elő. Ez a hátrány még fokozódik a kedvezőtlen vízgazdálkodású talajoknál, pl. a szikeseknél, ahol a vízforgalom nagyon szűk határok között biztosítja a termelés lehetőségét és a talajnak aránylag rövid időközökben van szüksége a csapadékból eredő vízpótlásra, hogy a benne fejlődő növényzet életfeltételeit megadhassa. Az ilyen talajokon a növénytermelés sikere teljesen a csapadékjárástól függ.

Ezek a nehézségek annál inkább jelentkeztek, minél jobban fejlődött a mezőgazdaság gépesítése és üzemszerű átalakítása. A vázolt szélsőségekkel a mai mezőgazdasági üzem már nem képes megbirkózni. Az ilyen termelési lehetőségeket legfeljebb a régi külterjes magyar gazdál-

kodási mód tudta elviselni. A mai, inkább munkabérrendszerű termelésnél a terméshiányból eredő károsodás túlnyomó része nem a munkást, hanem a földtulajdonost terheli.

Így érthető az a világszerte megnyilvánuló törekvés, mely a mezőgazdasági termelés biztonságának fokozását kívánja s ezt elsősorban a talajjavító vízimunkák (lecsapolás, vízrendezés, öntözés) útján kívánja biztosítani.

A vízrendezés tulajdonképpen közvetett talajjavítás, vagy ha másként fogalmazzuk: a talajjavítás előfutárja. Oly földeken ugyanis, amelyeket időnként a folyók árhullámaiból vagy a bőséges csapadékokból keletkező vizek borítanak, a talajjavítás végrehajtása meddő erőlködés volna. Az ilyen földeket előbb meg kell védeni a káros vizektől, vagy azokat el kell onnan vezetni. Az árvizek elleni védelem hozta létre hazánk 5200 km hosszú árvédelmi töltésvonalát¹ a felszíni vizeket pedig 18.000 km hosszú csatornahálózat vezeti le a földekről. Mindkettő arra szolgál, hogy a vízjárásnak kitett alacsonyfekvésű területeken a mezőgazdasági termelés folytonosságát lehessen biztosítani.

Éz minden esetre hatalmas fejlődés a mezőgazdasági termelés szempontjából.

De a vízrendezések csak a mai magyarság megélhetését adták meg, a jövő magyarság szükségletét már nem tudják biztosítani. Ezt csakis a termés fokozásával, a mennyiség növelésével lehet elérni. Itt lép előtérbe a talajjavító és vízhasznosító munkák jelentősége, más szóval a mezőgazdasági vízgazdálkodás. Ennek célja a talajban lévő vizek forgalmának szabályozása és a víznek oly mértékben való fenntartása, ami a termelésre nézve a legkedvezőbb. Ezt a célt a műszaki tudomány, ha nem tudja is teljesen elérni, mégis igyekszik megközelíteni. A munka a termelés belterjességétől függ, mert minél értékesebb a föld a termelés szempontjából, annál több költséget lehet a talajjavító munkákra fordítani. Erre vonatkozólag csak Olaszország újabb és általánosan ismert vízimunkálataira, a tökéletes talajjavításra (bonifica integrale) utalok. Ezeknél a termésfokozás nemzeti szükségessége és a termőföld magas ára miatt egy hektárnyi terület megjavítása érdekében több ezer lírát is befektetnek. Ha a mezőgazdaság a magas költséget nem tudja viselni, akkor magasabb nemzeti érdekből az állam siet segítségére és közpénzből támogatja a talajjavító munkákat. Hasonló jelenséget észlelhetünk a világháború után az önellátásra törekvő többi országban is (Németország, Ausztria, Csehszlovákia).

Itt felmerülhet az a jogosnak látszó ellenvetés, hogy ezek behozatalra szoruló országok s helyzetük nem azonos a mi viszonyainkkal. Az, hogy hazánk a mezőgazdaságban a kiviteli országok közé tartozik, mindenesetre jelentős tényező a talajjavító munkák végrehajtásánál, mert itt nem lehet olyan magas befektetéssel számolni, mint amott. Nem jelentheti azonban ez azt, hogy mezőgazdaságunk mennyiségi termelését ne igyekezzünk fokozni és ne törekedjünk annak egyre belterjesebb üzemszerűségére.

A nemzetek sorsát intéző államférfiaknak ugyanis nemcsak a jelen, érdekeiről kell gondoskodniok, hanem az ország távolabbi jövőjét is szemük előtt kell tartani. A talajjavító vízimunkák előnyeit legtöbbször nem az élő nemzedék élvezi, hanem a következő nemzedék, mert a nagyszabású munkák hatásai sokszor csak évtizedek múlva jelentkeznek. Ilyen volt hazánkban pl. a Tisza-szabályozás és a Tisza-völgy ármentesítése. A munkákat végrehajtó nemzedék inkább csak a terheket érezte, a haszon a ma és a jövő magyarságáé. Sokban hasonló a helyzet a talajjavító munkáknál is.

¹ Nagy-Magyarországon 1919-ben 7238 km-nyi töltés 6-7 millió kat. holdnyi területet védett.

A megjavított talaj sokszor csak évek múltán jelent igazi mezőgazdasági értéket. Gyakran, mint például a szikesek megjavításával, egy-két évtized is eltelik, míg a talaj annyira átalakul, hogy mezőgazdasági hasznosítása meghozza a munka gyümölcsét.

Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy a mezőgazdasági termények értéke, ha a folyamatot az időközi árcsökkenések megszakítják is, állandóan emelkedik. Ezzel párhuzamosan emelkednek a munkabérek és anyagárak, következésképpen a vízimunkák költsége is. A Tisza-völgy vízrendezését ma már csak az eredeti befektetés négy-öttszörösével lehetne megvalósítani. A vízrendezés óta a mentesített területek értéke azonban még nagyobb arányban emelkedett. A vízrendezés és a talaj megjavítása a termőföld értékemelkedésével jár, vagyis a korábbi befektetések jövedelmezőbbek, mint a későbbiek.

Az előadott fejtegetésekből eredő következtetés csak az lehet, hogy a talajjavító vízimunkák végrehajtásának mellőzése a mezőgazdasági jellegű Magyarországnak sem lehet érdeke, annál kevésbé, mert országunk nép-sűrűsége már ma is eléggé magas és néhány évtized múltán olyan magas lesz, hogy a kivitel lehetősége, ha a terméseket nem fokozzuk, teljesen megszűnik. Minthogy az ország nem elég nagy ahhoz, hogy teljes önellátásra rendezkedhessék be, a mezőgazdasági termények külföldi értékesítésére szükségünk lesz és jó előre kell gondoskodnunk arról, hogy ezt a termelés fokozásával elérhessük. Ezért a talajjavító és vízhasznosító munkák további fejlesztése hazánkban is szükséges és ha ezt elmulasztjuk, idővel nemzetgazdasági kényszer fogja az elmulasztottak pótlását követelni. Ezért a magyar kultúrmérnöki szolgálat jövője, sőt további fejlődése biztos alapon áll.

A talajjavító vízimunka célja, hogy a talaj vízállapotát a termelésre kedvezőbbé tegye. Az erre szolgáló munkák legegyszerűbbje a patakrendezés. A nagyesűsű patakok vize vízgyűjtő területük felső részéről a termőföldet elmossa és alább, ahol a völgy esése csökken, a magával hozott anyagot a vízfolyás medrében fokozatosan lerakja. Ezáltal a meder feltöltődik. Ez aztán azzal jár, hogy a völgy legmélyebb részén húzó talajvíz szintén emelkedik, mégpedig idővel olyan magasra, hogy a termelést lehetetlenné teszi. A meder feliszapolódásának másik következménye, hogy az árvizek nem férnek a mederbe s évről évre elöntik a két parton elterülő földeket.

A patakrendezés célja az iszapolódást elősegítő éles kanyarulatok megszüntetése, a mederfenék lesüllyesztése és a partok feltöltése. Az így végzett munkák végrehajtása után a talajvíz színe alább száll és a talaj a termelésre alkalmassá lesz. A munka végrehajtásánál bizonyos elővigyázat szükséges, mert ha a talajvízszin túlságosan lesüllyed, a talaj a nyári szárazságban könnyen kiszáradhat. A termelésre alkalmas, ha a talaj vízszíne a felszín alatt 1.20—1.50 m-re van. Mint az elmondottakból látható, a völgyek vízlevezetésének általános rendezése nagyot segít ugyan a mezőgazdaságon, de a talaj időszaki vízállapotának szabályozására nem alkalmas, mert a tavaszi hóolvadás vizeinek levezetése után a talaj vízkészletének elapadását nem lehet megakadályozni.

Hatásosabb a lecsapolás. Ennél az esés irányában vezetett kisebb árkokkal vezetjük le a talajban összegyűlt felső vizeket valamilyen élő vízfolyásba vagy vízállásba. Az árkok egymás közötti távolsága a belterjes műveléstől függ. Nálunk többszáz méternyire vannak egymástól, külföldön pl. Spanyolországban az öntözött földeken 20—60 méternyire. A talajvíz színe az árkok mellett mélyebben van, a két árok között a közepesen a legmagasabban. Laza talajban az árkok hatása messzebbre terjed, mint a kötött talajokon. Nálunk a sűrűbb árokhálózatot a szokásos nagyobb gazdasági táblák miatt nem szeretik a gazdák, mert az átszelő árkok a közlekedést és művelést megnehezítik. Külföldön, ahol a birtoknagyságok kisebbek, a sűrűbb árokhálózat alkalmazásának ez az akadálya elesik.

Jó lecsapoló rendszerrel bizonyos mértékig a talaj vízállapota is szabályozható, ha az árokrendszer megfelelő helyein olyan tiltókat

építünk be, amelyekkel a tavaszi nagyvizek levonulása után a víz egyrésze visszatartható. Ha a talaj laza, az így visszatartott víz az altalaj nedvesítésére és a növényzet fejlődéséhez szükséges víz pótlására alkalmas. Kötött talajnemeknél azonban ez a megoldás is csak sűrű árok-hálózat esetén használ.

A lecsapolás legtökéletesebb rendszere az alagcsövezés. Ennél nyílt árkok helyét 1.10—1.25 m mélységben fektetett csőhálózat szabályozza a talajvizet. A csövek távolsága a talajnem kötöttségéhez képest 10—25 m. Ez a sűrű csőrendszer okozza, hogy a nyílt árkokat mellőzni kell. Lehetséges ugyan a csövek helyett zúzott követ, kavicsot vagy más vizet vezető anyagot is használni, de az árkot akkor is — éppúgy, mint a csövek felett — be kell temetni. A csővonalak nagyobbmértű gyűjtő-csővekbe torkolnak, onnan a víz valamilyen vízfolyásba jut.

Az alagcsövezés a kötött talajokat megjavítja és néhány év alatt morzsalékosá teszi. Ezzel a talajba több levegő kerül, a talaj melegebbé válik, a termelésre alkalmasabb és a termésmennyiségek megnövekednek. (A kalászosoknál átlagosan 20—25, a kapásoknál 30—40 és a réteknél 40—50 százalékkal.) Ha a levezető rendszer elzárható, a víz egyrésze a talaj csövekben száraz időszakokra vissza is tartható.

Ennyi előny mellett csodálkozhatunk azon, hogy az alagcsövezés miért nem terjedt el hazánkban. Kultúrmémökségeink vezetésével készítettek ugyan 48.000 holdnyi alagcsövezést, de ez a javításra szoruló területekhez viszonyítva csekély eredmény. A talajjavítás e módjának mindenesetre hátránya a vele járó nagy, kat. holdanként 2—300 pengős költség, továbbá az, hogy a csövekben történő jó vízmozgáshoz elég nagy, kilométerenként legalább egy méternyi esés szükséges. Ez Alföldünkön a legtöbb helyen a felszín csekély esése miatt nem áll rendelkezésre s ezért a levezetésnek mély kutakba kellene történnie s az összegyűlt vizet szivattyúzással a folyóba emelni. Mezőgazdaságunk a múltban általában nem tudott e kettős nehézséggel megküzdeni, de a jövőben a termelés belterjességének és a föld jövedelmének emelkedése az alagcsövezéseket is el fogja terjeszteni.

A talajjavítás átlagos vagy nedves éghajlatú vidéken a termelésre alkalmas vízállapotot elég jól szabályozza. Nálunk azonban, ahol az éghajlat inkább a szárazság felé hajlik, a lecsapolással sem tudjuk a talaj kedvező vízállapotát az egész tenyészeti idő alatt fenntartani. Ekkor a nyári vízhiány mesterséges pótlásáról öntözéssel lehet gondoskodni.

E cikk keretén messze túlnőne, ha az öntözés célját, módjait és a hazai öntözési törekvéseket akarnám ismertetni. Csak annyit említek, hogy az öntözés szószólói hazánkban mindig a kultúrmérnökök voltak (Kvassay, Kolossváry, Sajó Elemér) és ők igyekeztek a gazdákat a belterjes művelést kívánó öntözés bevezetésére rábírni. Az öntözés elterjedésének szükségessége ma már jóval nagyobb, mint a kultúrmérnökség működésének első évtizedeiben, mert az öntözéses gazdálkodás a többtermelésen kívül bőséges munkaalkalmat jelent s ezért az egyre sűrűsödő lakosságra nézve szociális jelentősége is van.

A magyar törvényhozás az 1937. évi XX. törvénycikkkel biztosította annak lehetőségét, hogy az Alföldön 260.000 kat. hold öntözés keletkezhesék és ezért most már jórészt gazdáinkon múlik, hogy a belterjességet jelentő öntözőgazdálkodás olyan mértékben terjedjen el, amilyenre a jövő évtizedek számban megerősödött magyarságának van szüksége.

Kultúrmérnöki hivatalaink végzik a már említett feladatokon kívül a nem hajózható vízfolyásokon szükséges partbiztosításokat, a vízmosások megkötését, a mesterséges kenderáztatók építését, ezenkívül foglalkoznak közegészségügyi mérnöki tevékenységgel (vízellátás, szennyvíz-elvezetés és tisztítás), továbbá a vízierőkkel. Ezek túlnyomó része a mezőgazdaság érdekeit szolgálja s ugyanez áll e hivataloknak a tagosítással kapcsolatos tevékenységére, továbbá a régi, károsan működő malomvízhasználatok rendezésére is.

Mint látható, a kultúrmérnökség a mezőgazdaság és a falu kultúrájának emelését szolgálja és az idők folyamán erős gyökeret bocsátott az ország gazdasági életébe. Az intézmény gazdasági és pénzügyi eredményeit jelzi az a hatvan év alatt végzett több, mint 1.9 millió kat. holdnyi különböző talajjavítás és 4800 kilométernyi kisebb-nagyobb vízfolyás rendezése, amelyeket az érdekelt birtokosok — nem egyszer állami támogatással — kereken 86 millió pengő költséggel létesítettek. A magyar mezőgazdaság életében mindenestre hatalmas haladást jelentett az a közel kétmillió holdnyi terület, amelynek termelését a víz körfolyamának szabályozása megjavította és hozamát egyenletesebbé tette. De még ennél is nagyobb fejlődést jelent az a jövő évtizedekre terjedő újabb munka, amely a mezőgazdasági vízhasznosítást terjeszti majd el. Nyomán az Alföld mai mezőgazdasági rendszere teljesen átalakul, alkalmazkodva az új idők szükségleteihez.

TRÜMMER ÁRPÁD

A NYUGATI HATALMAK VERESÉGE.

MIKOR FOLYÓ ÉVI MÁJUS 10-ÉN a német seregek Hollandia, Belgium és Luxemburg területére behatoltak, a legkevesebben gondoltak arra, hogy ebből még ugyanazon hónapban kifejlődik a nyugati háborút a németek javára egyetlen nagy csapással eldöntő csata. Már csak azért sem lehetett erre gondolni, mert — bár a német hadművelet a Maginot-vonal megkerülését és a Franciaországba való út megnyitását célozta — ez a törekvés a német hadak számára az erőviszonyok rosszabbodásával járt és emellett még igen nehéz hadászati helyzetet is idézett elő.

A német hadművelet egyszerre két, jelentékeny katonai erő kifejtésére képes államot állított Németország ellen csatasorba. Igaz ugyan, hogy mind a két szóbanforgó állam: Hollandia és Belgium a kis államok közé tartozik, de ellenálló erejüket növeli a nyersanyagokban bővelkedő gyarmataik által nyújtott gazdagságuk. A gyarmatok lakosságának beszámításával Belgium 20 millió, Hollandia meg éppen közel 80 millió lakost számlál, így tehát a német vállalkozás lakosságban majdnem újabb 100 millió fővel, haderőre átszámítva, több mint 1 millió harcossal szaporította Németország ellenségeinek számát. Már pedig a számbeli fölény földi haderőben nem volt a németek oldalán és ezért ezt az erőfölletet nem is vehették közönyösen. Bár még nincsenek pontos adataink a szemben állott erők nagyságára, megközelítő adatok alapján bizonyos erőmérleget felállíthatunk, íme:

Churchill angol kormányelnök egyik beszámolójából tudjuk, hogy a szóbanforgó hadművelet idejében a franciaországi arcvonalban 13 angol hadosztály állt. Egyéb hírekből sejthetjük, hogy az angol légi flotta ereje 4000—5000 gépre rúghatott.

A francia hadszervezetből következtethetjük, hogy a francia hadsereg anyaországbeli része 80 (és pedig egyenként 20 tábori, tartalék, I. és II. osztályú népfőlkelő) gyalog-, 5 lovas hadosztályt, 3 harci kocsidandárt és 6 gyarmati hadosztályt tett ki és hogy ezt a haderőt mozgósításkor még számos gyarmati hadosztály megerősítette. Észak-Afrikában állomásozott ugyanis még 8 gyaloghadosztály és 4 lovasdandár, a többi gyarmaton (Nyugat-Afrikában, Indokínában és Szíriában) — eltekintve a kisebb kötelékektől — további 5 gyaloghadosztály és 1 lovasdandár. Ha már most feltételezzük,

hogy a gyarmatokon állomásozó (színes) hadosztályok egyik fele átjött az anyaországba, másik fele, valamint az újonnan felállított gyarmati tartalék-hadosztályok ott védelemre visszamaradtak, részben pedig a keleti (szíriai) hadsereg felállítására használtattak fel, aztán hogy io fehér hadosztályt az olaszok magatartása az alpesi arcvonalra és Korzikába rögzített, a franciaországi (északi) hadszíntéren folyó év május elején francia részről legalább is 80 gyalog (ebből 7 motorizált) és 5 lovas (ebből 1 motorizált) hadosztály és 3 harci kocsis dandár lehetett. A francia légiflotta ekkor 7000—8000 gépet számlálhatott.

Belgium haderejét tartalékalakulásokkal együtt 14 gyalog- és 2 lovas hadosztályra, s 700 repülőgépre, Hollandia hasonló haderejét 8 gyalog-hadosztályra, i lovasdandárra és 300 repülőgépre tehetjük.

A német hadművelet útját tehát ha nem is egyszerre, de fokozatosan elállhatta a két szövetséges és a két semleges részéről összesen 115—120 gyalog- és 7 lovas hadosztály.¹

A német haderő nagyságának megítélésére az az adat szolgálhat, hogy 1939 elején 51 hadosztályt (ebben 5 páncélost) számlált. Meglehetősen bizonyosra vehető, hogy ez a szám mozgósításkor tartalék hadosztályok felállításával megkétszereződött és hogy még számos népfölkelő hadosztály alakult. Minthogy pedig Csehország, Lengyelország, Dánia és Norvégia megszállva tartása jelentékeny erőket igényelt, nem valószínű, hogy Németország 100 hadosztálynál nagyobb erővel kezdte volna meg a májusi hadjáratot. A német légiflotta azonban a szövetségesekkel szemben fölényben volt. Feltehető, hogy gépeinek száma közel járt a 20.000 darabhoz.

A fentiekben vázolt erőviszonyok ellenére sem térhetett ki Németország a hadművelet végrehajtása elől, egyszerűen azért nem, mert nem volt más út vagy lehetőség a hadseregben felhalmozott erő értékesítésére. Ez olyan fontos körülmény volt, hogy mellette el kellett törpülniök a holland és belga semlegesség megsértése ellen felhozható aggályoknak, amelyek különben is csak háborúvesztés esetén emelkedtek volna jelentőségre.

Ami a nehéz hadászati helyzetet illeti, ez a keletről nyugat felé irányult német hadművelet ama gyengeségi mozzanatából fakadt, hogy a német arcvonalat a nyugati hatalmak hadai dél felől, nagyban és egészben a Maas és a Mosel között lévő területben ellentámadásra indulva, oldalba kaphatták. Ennek ellensúlyozására a német hadvezetőség igen erősre tartotta a Hollandia—Belgium—Luxemburg ellen felvonult arcvonala déli szárnyát. Ide helyezte páncélos hadosztályai zömét. A német hadvezetőség bizonyára tudta, hogy igen erős francia-angol kötelékek helyezkedtek el a francia-belga határ mentén, már csak azért is, mert nem fértek el a Maginot-vonalban. Reynaud volt francia miniszterelnök egyik beszédjéből pedig tudjuk hogy a francia-angol hadak fővezére, Gamelin tábornok már régen számolt a Maginot-vonal megkerülésére irányuló német kísérlettel és már múlt év végén kidolgozta az ellentámadás tervét. Különbösen is a múlt év őszétől folyó év tavaszáig épült meg a Maginot-vonal meghosszabbításában, az északi francia határ mentén az úgynevezett „Daladier-vonal“, ami egész világosan bizonyítja, hogy a franciák számoltak a német megkerüléssel.

¹ A „Magyar Katonai Szemle“ július havi számában megjelent tanulmány a szövetségesek erejét — leszámítva a svájci határon és a Maginot-vonalban visszahagyott erőket — 100 hadosztályra (ebben 5 páncélos, 5 motorizált és 2 lovas), a német erőt — szintén a svájci határon és a Westwallban levők nélkül — 95 hadosztályra (ebben 12 páncélos, 5 motorizált) teszi. Egy német szakcikk 100 hadosztályra becsüli az anyaországban jelen volt francia haderőt. Ebből 9 hadosztály az alpesi fronton, az olaszokkal szemben, a többi a németekkel szemben állt volna.

Ezt természetesen nem a Daladier-vonalban akarták feltartóztatni, de azért mindenesetre megépítették az említett vonalat, mint a legrosszabb eset bekövetkezésekor alkalmazásba kerülő védőállást. Ilyen előzmények után Gamelin tábornoknak tulajdonképpen örülnie kellett, mikor hírt kapott a német megkerülő hadmozdulat megindulásáról. Ez egyáltalában nem lepette meg, sőt azt kellett magában mondania: végre valahára kijött a német a Westwallból! Most már megadódik az alkalom nyílt mezőn való csata megvívására s nem kell többé erődítések mögött vesztegelni vagy tartalékban tespedni! Ilyen vagy hasonló gondolatok foglalkoztathattak akkor minden francia és angol tábornokot. Az önbizalmat csak emelhetette az a hamis alapokon nyugvó propagandával terjesztett hír, hogy a német hadmozdulat előidézője a fenyegető nélkülözés volt. De ettől eltekintve, a német előtörés által teremtett hadihelyzet határozott előnyöket látszott nyújtani a francia-angol beavatkozás számára. A katonai szakkörök szemében kirajzolódott a kedvező hadászati helyzet és az egész hadművelet lefolyása: a holland és belga hadsereg tervszerű ellenállása a megerősített holland, illetve belga határ mentén és párnapos védelem után ugyancsak tervszerű hátrálása nyugati irányban, hogy lehetősen messze maga után vonja a német hadakat és így megteremtve a kedvező előfeltételét az angol-francia seregek északi irányú oldallökésének. A legelőnyösebbnek az látszott volna, hogy a belga-holland erők veretlenül hátráljanak a Maas mögé és mikor a német hadak a Maasig haladtak előre, következzenek be a francia-angol erők oldallökése a Maas és a Mosel között. Minthogy pedig Gamelin tábornok kezdettől fogva számolt a német megkerülő hadművelettel, egészen a legkisebb részletekig kidolgozhatta a maga oldaltámadásának tervét, hasonlóan például ahhoz, ahogyan 1905-ben Togo japán tengernagy előre begyakorolta hajóhadával a csuzimai csatát, mert nem lehet kétség afelől, hogy az Európából Ázsiába, illetve az ottani orosz vizekre vonuló orosz hajóhadnak a csuzimai tengeri szoroson kell áthaladnia. Mondhatjuk tehát, hogy ritkán volt hadvezér kedvezőbb helyzetben, mint Gamelin tábornok 1940 május 10-én!

A német megkerülő hadművelet ellenrendszabálya gyanánt azonban az a különös, okaiban még felderítetlen dolog történt, hogy Gamelin tábornok az angol expedíciós hadsereg zömét: harci csapatokban 10 hadosztályt létszámban angol adatok szerint 400.000 főt (beleértve az angol hadtáberendezések személyzetét), aztán az 1. és 7. francia hadsereg: harci csapatokban talán 20 hadosztályt és ezek között a motorizáltakat, létszámban együttesen bizonyára a 400.000 fön felül, nem a Mosel és a Maas között irányította oldaltámadásra, hanem a Maas és a tenger között zsúfolta össze, illetve rendelte előre a belgák és hollandok közvetlen megsegítésére, egyben pedig a 9. francia hadseregére bízta az előbb felsorolt hadseregek kényes jobboldalának Namur—Sedan—Montmédy vonalában való fedezését. Azért jelöltem meg kényesnek a jobboldalt, mert az oda intézett német lökés a Maas és a tenger között lévő szűk téren bevetett szövetséges hadakat a tengernek is szoríthatta. Ez be is következett. Mialatt ugyanis az előrerendelt angol és francia seregek hasztalanul iparkodtak arctámadásban a Belgiumba hatolt német erőket visszavetni (közben a holland hadsereg beszüntette a harcot), a német déli szárnyra helyezett páncélos hadosztályok reáütköztek a széles vonalban felállított és a védelemre nyilvánvalóan még kellően be nem rendezkedett 9. francia hadseregére, azt Sedan környékén széles arcvonalban áttörték, egyik részét délnek, másik részét — valószínűleg 5 hadosztályt — nyugatnak dobtak vissza, majd nyugat felé folytatott gyors üldözés közben Amiens-en át eljutottak a tengerpartra. Ezzel elvágták a Belgiumba nyomult s immár 35 hadosztály erejűre növekedett francia-

angol seregek összeköttetését a francia föld felé, vagyis reálltak azok visszavonulási útjára.

Ekkor következett be — részleteiben és okaiban még tisztázatlan módon — a belga hadsereg fegyverletétele. A most már baloldalában is fedetlenné vált angol-francia harccsoport, miután hasztalanul kísérelte meg déli irányban az áttörést, kénytelen volt a tengerpart felé visszamenni, hogy Angliába való áthajózás útján meneküljön el. Már úgy látszott, hogy az egész hadcsoport kénytelen lesz a fegyvert lerakni, különösen mikor a jobboldalába jutott német páncélos csapatok elfoglalták Boulogne-t és Calais-t, a behajózásra legalkalmasabb két kikötőt. Ezt a sorsot az angol expedíciós hadsereg zöme mégis elkerülte. Visszament Dunkerque-be, ahol sikerült neki — francia hadak fedezete alatt és szakadatlan német légi támadások között — behajózni és Angliába hazatérni. Hadianyagát azonban nem menthette meg. A bekerített francia hadseregek pedig egyáltalában nem menekülhettek el. Az Angliába visszajutott angol haderő létszámát Churchill 350.000 főben adta meg. 50.000 fő Flandriában elesett, megsebesült vagy fogságba került. Churchill egy későbbi beszámolójában még kiegészítette adatait azzal, hogy 120.000 franciának is sikerült áthajózni. Ami a francia veszteséget illeti, a német hadijelentés közel 400.000 fogolyról (túlnyomórésztben francia, kisebb részben angol) számolt be. Hogy mennyi a halott, arról nincs adatunk. De talán nem tévedünk nagyot, ha a halottak számát angol-francia oldalon 100.000 főre tesszük. A németek a maguk végleges veszteségét ugyan csak 18.715 főben (halott és eltűnt) adták meg, de feltehető, hogy a bekerített, tehát három oldalról ágyúzott és szakadatlan légi támadásoktól sújtott szövetséges hadak ennek a számnak többszörösét kitevő halottat vesztek. Bármennyire is bizonytalanok és hozzávetőlegesek ezek a számok, kétségtelen, hogy Flandriában zajlott le a világtörténelem legnagyobb eredményű megsemmisítő csatája. Az eredmény így foglalható össze: az angol expedíciós hadsereg hadianyag nélkül elszorult a hadszíntérről, az i. és 7. francia hadsereg egészen, a 9. francia hadsereg részben megsemmisült.

Ami Flandriában történt, az nem illethető egyszerűen „a szövetségesek csatavesztése” megjelöléssel. Ezt csak azzal lehet kifejezni, hogy Flandriában a szövetségeseket helyrehozhatatlan, mert a szárazföldi háború sorsát eldöntő katasztrófa érte. A szövetségesek arcvonala — a belga és holland haderő beszámítása nélkül — pár nap alatt legalább is 900.000 fővel gyengült. Nem az arcvonal ezredéinek sorai ritkultak meg (ami még elviselhető lett volna), hanem egész hadseregek minden hadianyagukkal együtt tűntek el az arcvonalból, amelyben így kitölthetetlen rés keletkezett. A szembenállóit felek hadianyaga és harcmodora alapján ugyan nyugodtan állíthatjuk azt, hogy Gamelin tábornok valószínűleg akkor sem ér el sikert, ha haderőit a Mosel és a Maas között rendeli ellentámadásra, de bizonyos, hogy ebben az esetben mégsem következik be katasztrófa. Az ellentámadásra indult hadcsoport legrosszabb esetben visszament volna az Aisne—Somme mentére, ha már nem tud előbb megkapaszkodni a Daladier-vonalban, veszít talán 100.000 embert, elkönnyvel egy veszített csatát, de még mindig elég ereje marad ahhoz, hogy az Aisne—Somme vonalán huzamosabb időn át ellenállást fejtsen ki, vagy alkalmat adjon a kormánynak fegyverszünetnek tűrhető feltételek mellett való megkötésére. Így azonban az új fővezér, Weygand tábornok már csak gyéren megszállt, tartalékokban szűkölködő arcvonal tudott a Somme—Aisne vonalán a győzelmes német hadakkal szembeállítani. Jelen fejtegetéseink elején feltüntetett, illetve feltételezett erőviszony (115—120 szövetséges hadosztály 100 német hadosztály ellen) annyira eltolódott, hogy a 100 német hadosztály támadásának kivédésére már csak 58—63

szövetséges hadosztály lehetett kéznél. Kiesett a szövetséges arcvonalból 8 holland, 14 belga, 25 francia, 10 angol, Összesen 57 hadosztály. Mi sem bizonyítja jobban az arcvonal mértéktelen gyengülését, mint az, hogy Weygand tábornok képtelen volt a balszárnya előtt bekerített s akkor még kétségbeesetten védekező angol-francia hadcsoport kiszabadítása céljából nagyarányú ellentámadást intézni. Kénytelen volt tüntetésre szorítkozni, ami átmenetileg birtokába juttatta Amiens külvárosát, de aztán a német ellentámadás áthatolt Amiensnél a Somme déli partjára s ott magának hídfőt szerzett.

A németek óriási flandriai győzelmük után semmit sem pihentek, hanem elvégezték a hadműveletek folytatásához szükséges átcsoportosítást. Ez gyorsan megtörtént. Már június 5-én támadásra indultak Weygand állásai ellen. Az események most már szédületes iramban követték egymást. Előrelátható volt, hogy Weygand a Somme—Aisne vonalát nem tudja sokáig tartani, mikor képtelen a német páncélos hadosztályokkal egyenértékű hadianyagú csapatokat szembeállítani. Az is valószínű volt, hogy a flandriai katasztrófa hatása alatt annyira meggyengült szövetséges arcvonal egy második csatavesztést már nem bír el. A hadműveletek menete ezt be is bizonyította. 12 nap alatt nemcsak a Somme—Aisne veszett el, hanem a Szajna—Marne vonal is, mire a franciák Párizst is feladták. A német hadak a haditörténelemben eddig ismeretlen gyorsaságú üldözéssel elérték, sőt átlépték Orléans-nál a Loire-folyót, ami azt tanúsította, hogy a franciák már egészen elvesztették ellenálló erejüket. Ugyanekkor a német üldözés elérte a Jura-hegységnél Svájc határát s ezzel elzárta a Maginot-vonalból túlkésőn meghátrált francia hadsereg visszavonulási útját. Közben Olaszország is beavatkozott, de ez már alig változtatott az amúgyis reménytelenné vált hadihelyzeten. A francia arcvonal ekkor már teljesen összeomlott. Franciaország vezetői nem tehettek mást, mint hogy a 17-ére hajló éjjel elhatározták a harc beszüntetését. Ellenkező esetben a még sorban és rendben álló francia földi haderő vagy fegyverletételre vagy spanyol földre való átvonulásra kényszerül, ahol a lefegyverzés várt volna reá. Franciaország mégis elfogadható fegyverszüneti feltételeket kapott. Állítható, hogy Németország elment az engedékenység szélső határáig. Ha tovább megy, veszélyezteti hátának biztonságát az Anglia ellen folytatott háború alatt.

Anglia ugyanis még ellenáll. Hogy milyen alakot fog a német-olasz-angol háború ölteni, azt csak találgatni lehetne. Lehet, hogy mire ezek a sorok megjelennek, már megtörtént a támadás Anglia ellen. Ha ez nem következik be, tekintetbe jöhetne Anglia kiéheztetése, amihez az eszközök most már a német-olasz szövetség rendelkezésére állanak olyan mértékben, hogy a kísérlet sikerre nyújt reményt. Valószínűbb azonban a nagyarányú német-olasz támadás a tengeren és levegőben átszállított csapatokkal. Feltehető az is, hogy Anglia a végsőkig fog küzdeni, mert igen nagy a tét: a világbirodalom bukása vagy megmaradása. Bizonyos az is, hogy Németország ma már semmi vonatkozásban sem éhezethető ki. Az is kétségtelen, hogy ezt a háborút a német-olasz szövetség a szárazföldön már visszavonhatatlanul megnyerte. Csak a győzelem végleges méretei bizonytalanok, amennyiben attól függnek, hogy Anglia milyen feltételek mellett és milyen körülmények között fogja a harcot beszüntetni. Anglia persze reménykedik. Elszántságát misem bizonyítja jobban, mint a volt francia szövetséges hajóhadának lefegyverzésére tett kíméletlen eljárása. Tisztán katonai nézőszögből megítélve, meg lehet érteni az angol eljárást, amelynek eredménye Orannál 3 francia csatahajó elstüllyeszténé vagy harc képtelenné tétele, Dakarnál egy francia csatahajó erős megrongálása. De az is kétségtelen, hogy ez az eljárás Angliát az egész világon nép-

szerültlenné tette, egyben pedig áthidalhatatlan szakadékot vágott a francia és az angol nemzet közé.

Még csak arra akarok utalni, hogy a nyugati hadszíntér eseményei után értjük meg teljesen a lengyel hadsereg oly váratlan gyors összeomlását és méltányoljuk a korszerű hadianyaggal oly hiányosan ellátott lengyel csapat vitézségét. A lengyel katona egy cseppet sem harcolt rosszabbul, mint a sokkal jobb hadianyaggal támogatott nyugati szövetségese.

Lássuk végül röviden összefoglalva, hogy a német hadak minek köszönhették káprázatos hadi sikereiket. Németország katonai vezetői hiánytalanul értékesítették a világháború tapasztalatait. Akkori harctéri vereségeinek okai jórészen a francia és angol harcikocsikban rejlettek. A német csapatok nagyon jól tudták, hogy ellenfeleiknek miként kellett volna ezt a harci eszközök felhasználniuk gyorsabb, tökéletesebb győzelmek kihívása céljából. A tanulságok és észleletek alapján a német hadvezetőség megteremtette a páncélos hadtesteket. Ezek a jelen háborúban minden ellenállást legázoltak. Páncélos csapatok érték el az őszi háború nyolcadik napján Varsót. Most tavasszal páncélos csapatok törték át a francia arcvonalat, ők kerítették be Flandriában az angol-francia hadcsoportot és ők törték át Weygand tábornoknak a Somme—Aisne vonalán választott állását. Ugyancsak páncélosok hatoltak be elsőnek Párizsba, majd Orléans-ba és ők vágták el a Maginot vonalból hátráló francia hadsereg menekülési útját. A németek hasonlóan felismerték a légi haderő döntő fontosságát. A világháború alatt nehéz soruk volt a német csapatoknak az állandó francia-angol légi fölényvel szemben. Ebből okultak. Ezért szervezte meg Göring tábornagy pár év alatt a világ legerősebb, legjobb légi flottáját. A németek egyenesen úttörők voltak a zuhanó bombázás nagyeredményű alkalmazásában. Ezekkel a fegyverekkel döntötte meg a német hadvezetés azt a már szinte dogmává emelkedett felfogást, hogy a korszerű fegyverekkel vívott harc elkerülhetetlenül állásharcba torkol. Nemcsak megdöntötte, hanem óriási tömegekkel olyan lendületesen mozgó háborút mutatott be, ami a hadtörténelem legszebb hadműveletei mögött semmiben sem marad el. Ez annál inkább megérdemli a figyelmet, mert sem a harcikocsi, sem a repülőgép, miként a bűvárnaszád sem német találmány, hanem a nyugatról került keletre. Hadicélokra való kihasználásuk tökéletességre való emelése azonban a német rendszeresség műve.

Németország a legvégső következtetésig betartotta a tételt, hogy erélyes külpolitikát csak erős hadseregre támaszkodva lehet folytatni. Ma már látjuk, hogy a mai német birodalom vezetői csak akkor tettek erélyes külpolitikai nyilatkozatokat, mikor biztosan tudták, hogy szavaknak a hadsereg — ha kell — képes a kellő nyomatékot megadni. Németország abban a tudatban, hogy győznie kell, nem törődött szomszédainak semlegességével, mikor ezeknek a szomszédoknak semlegessége az angol-francia szövetség hadászati helyzetét erősítette, mint például Hollandia és Belgium, amelyek Anglia számára az előretolt bástyát és Franciaország számára — az északi oldal fedezését jelentették és mikor ez a két szomszéd nem is titkolta, hogy érzelmei az angol-francia szövetség oldalán vannak.

Maga a német katona nem szorul dicséretre, sem a német hadvezetés. Minden ami a fegyveres tömeget lendületes hadsereggé varázsolja, a németeknél a csúcsponton volt. Ez kölcsönözte a német fegyvereknek azt a fölényt, amely a hadtörténelemben csak Napoleon hadjárataival összehasonlítható eredményű rövid háborúban megnyilvánult. Ma aligha van olyan nehéz hadi feladat, amit a német fegyver ne tudna megoldani.

A MAGYAR FILM

AZOK AZ ÁLTALÁNOS BAJOK, amelyek a magyar filmtermelés terén orvoslásra vártak, a múlt évben robbantak ki. A gyártás, amely nálunk kezdettől fogva gyöngye lábakon állt, egyik napról a másikra, szinte teljesen megszűnt. A tőke visszavonulása maga után vonta a műtermek kapuinak bezárását. Az a tény, hogy a tőkehiány ennyire katasztrofálisan determinálta a magyar film sorsát, általános megállapítást eredményezett: a magyar film — mondják — azért nem tud szélesebb alapokra helyezkedni és művészi eredményeket felmutatni, mert a tőke nem támogatja kellőképpen. Ez igaz is. A magyar filmnek indulása óta mindig nehéz küzdelmeket kellett vívnia a szűkös tőkekeretek miatt. Talán éppen ez az örökös létért való küzdelem volt az oka annak, hogy a művészi kérdések nálunk teljesen háttérbe szorultak. A magyar film sohasem tudott versenyre kelni a külföldi gyárak termékeivel. Képtelen volt idegen piacra szert tenni, de még a hazai kívánalmakat sem tudta teljesen kielégíteni.

A film érdekes keveréke az üzletnek és a művészetnek. Két fő problémája van tehát: anyagi és művészeti. A kettő közül azonban kétségtelenül az utóbbinak kell fontosabb szerepet tulajdonítanunk. Az anyagi kérdések csupán kísérői és kiegészítői lehetnek a művészi elgondolásoknak, de semmiestre sem korlátozhatják azokat.

Sajnos, ez az elv nálunk mindig fordítva szerepelt. A művészi elgondolások szóba se jöhettek a magántőke kizsákmányoló magatartása miatt. A tőkekapitalizmus, mely a magyar filmet teljesen hatalmába kerítette, megakadályozta azt, hogy „sajátosan nemzeti, gyökeresen magyar, tárgyában és stílusában eredeti művészi formát tudjon kitermelni”.

Ha tekintetbe vesszük ezeket az érveket, elfogadhatóbb magyarázatot kapunk a mai válság okaira. A pillanatnyi tőkehiány csupán a robbanóanyag szerepét játszotta azáltal, hogy felszínre hozta azokat a háttérben forrongó problémákat, melyek már régen kirobbanásra vártak. Sok megértéssel és elismeréssel tekintenek vissza a magyar film küzdelmes múltjára, de mégis ki kell mondanom, hogy az igazi filmművészet kialakítására, a film lényegének és alapelveinek felkutatására nem tett egyetlen lépést sem.

A filmgyártás nálunk csaknem egyidőben indult a külföldi megmozdulásokkal. Már 1896-ban megnyílt Budapesten az első mozi: az Ikonográf. Ezt hamarosan követte az első gyártóvállalat, a Projektográf megalakulása. 1901-ben pedig már elkészült az első jelentősebb magyar játékfilm: a „Tánc”. Az ekkor készült filmek témájukat és kiállításukat tekintve inkább — hogy úgy mondjam — híradószereűek voltak. Semmi néven nevezendő művészi tendenciájuk nem volt. Minden meseszerűség és Összefüggés nélkül fotografálták a való élet valamely fázisát. A magyar film tehát nem mint művészet hívta föl magára a közönség figyelmét, hanem csupán mint csodás technikai felfedezés.

A mozgás lerögzítése ősidőktől kezdve foglalkoztatta a tudósok fantáziáját. Az első idevonatkozó nyomokat már az egyiptomi falfestményeken megtaláljuk. A történelem folyamán pedig számos kísérlettel találkozunk a Lumière-testvérek döntősikerű találmányáig.

A mozgás lerögzítése, vagyis a film feltalálása tehát önmagában még nem volt művészet. A legtöbb hiba pedig éppen abból származott, hogy kezdetben sehol sem ismerték fel a film művészeti jellegét. Nálunk legkevesebbé. Külföldön azonban hamar rájöttek arra, hogy a filmet kapcsolatba

lehet hozni valamely meglévő művészettel. Pl. a színészettel. Hogy valamilyen irányt szabjanak a filmnek, elkezdtek a színpadi darabok megfilmesítését. Kispéter Miklós nem egészen találóan nevezi ezt a fejlődési fokozatot „Győzedelmes film“ című munkájában a film önárulásának, mert tulajdonképpen ebből a lépésből indult ki a játékfilmek megvalósítása. Külföldön a színjátszás és a film együttműködése során hamar felismerték a két művészet külön törvényeit. Chaplin, Joe May, Urban Gad, Harry Piel és mások éppen ebben az időben készítették azokat a némafilmeket, melyeket a film-történelem még ma is mint a filmgyártás legművésziesebb alkotásait ismeri. Nem történt tehát önárulás a film részéről, mert hiszen a filmművészet önállóságának elve éppen ebből a lépésből indul ki. Az azóta készülő francia, német, angol és amerikai filmek fényesen igazolták, hogy a színház és film között sok közös vonás van, bár lényegében mind a kettő más: a színjátszás főleg auditív, a film ellenben vizuális művészet volt.

Nálunk azonban nem ez történt. A film kezdetben inkább a technika erejével igyekezett tért hódítani. Mikor pedig kapcsolatba került a színjátszással, önállósági jellegét elvesztette, mielőtt még megkaphatta volna.

Mindezek ellenére a filmgyártás nálunk is gyorsan terjedt. Pestről kikerült vidékre is, de sajnos, mindenütt csak az alsórendűbb közönség szórakozóhelyein tűnt fel. Kültelki kávéházakban és vásári sátrakban szerepelt, mint olcsó műsortöltelék. A közönség azonban hamarosan betelt a technika egyszerű csodálatával és valami újat követelt. A tőke, amely mindig szívesen fordult a kiaknázható lehetőségek felé, felismerte a benne rejtőző profitot és felkarolta. Előretörését most már a világháború kitörése sem akadályozhatta meg. A háború destruktív ereje megbénította világszerte a művészetek életét, a filmek azonban nem tudott ártani. Győzelmesen tört előre. Újtát leginkább lecsúszott színházi emberek irányították, akik a nagyobb kereseti lehetőségek reményében szívesen foglalkoztak vele. Ez időben a film legsúlyosabb problémája a témakeresés volt. Gyártói azonban tudatán kívül voltak annak, hogy a film nemcsak fototechnikai, hanem egy lényegében és formájában is új művészet. Nem kutatták a megnyilatkozási formáját, hanem egyszerűen fotografáltak valamilyen irodalmi vagy színpadi eseményt. Ez a hozzá nem értés döntően befolyásolta a magyar film további sorsát. Egyszerű reprodukálójá lett valamilyen való eseménynek. Hogy a baj még súlyosabb legyen, váratlanul megjelent a hang. A hang megjelenése végérvényesen színházi törvények alá kergette a filmet. A vizualitás teljesen háttérbe szorult és helyére a könnyebb auditív kifejezési lehetőségek léptek.

A problémák egyre súlyosodtak, de a megoldásukra senki sem gondolt. A háborút követő években a cenzúra kitiltotta az ellenséges államok filmjeit, úgyhogy szinte teljesen elszigetelődtünk. A magyarországi „magántőke“ egyeduralkodó lett. Konkurrencia nélkül dolgozhatott. Ekkor már mintegy tizenhárom különböző tőkecsoport foglalkozott filmgyártással. A magántőke azonban annyira elzárkózott minden külföldi megnyilatkozás elől és annyira csak a profit biztonságára ügyelt, hogy minden más kérdés kikerülte a figyelmét. Pedig Franciaországban ekkor már a szakirodalom bontogatta szárnyait, amely lázasan kutatta a film lényegét. De másutt is. Egyes műtermekben már a képsorozatok szerves megalkotásán fáradoztak. A képekből téhégységeket alkottak, szóval: „rendezték“ a filmeket. A filmművészet tehát mint önálló művészet egyes műtermekben már a legjobb utakon haladt.

A magyar film ebből az úttörő munkából egyáltalán nem vette ki a részét. Sem technikailag, sem pedig művészetileg nem fejlődött. A háborútól kifáradt tömeg elfordult a komoly művészetektől és lázasan kereste

az erkölcsi elvektől mentes, könnyű szórakozási lehetőségeket. A színházak raktárba teszik Shakespeare követőinek alkotásait, hogy helyet adjanak az új revü-operetteknek. A pompa, a fény és az erotikum lesz az uralkodó motívum. A drámai színek eltűnnek, a színészi alakítómunka megszűnik és helyette diadalmasan törnek előre a modem színpadi táncok és az ú. n. jazz-kultúra. A közönség fáradt idegeit ezek a nihilista produktumok, amelyek semilyen gondolati koncepciót nem igényeltek, pillanatnyilag teljesen kielégítették. A vallás tilalmait letipró „új” szellem a maga korlátozatlan liberalizmusával elérte hatását.

A korszellem követelményei elől természetesen a film sem zárkozhatott el. A magántőke, amely sorsát eddig is irányította, biztatja a modem stíl átvételére. A hatalmas amerikai filmrevük az egész világon sikereket aratnak. A modem zene vérpezsdítő bujasága, a felvonuló görlok meztelensége az újszerűség erejével hatott. Az amerikai tőke korlátlan befektetőképessége rendkívüli igyekezetről tett tanúságot. Az amerikai revüfilmek világszerte követendő példaként szolgálnak. Még a francia műtermekben is.

A magyar gyártóvállalatok azonban rendkívül kellemetlen helyzetbe kerültek. Az amerikai filmrevük utánzása igen költséges lett volna. Már pedig a könnyelmű kockáztatás sohasem tartozott a tőke tulajdonságai közé. Új témakört kellett tehát keresni. Valami olyat, ami megfelel a kecskéről és a káposztáról szóló példabeszédnek. Rövid tapogatózás után a revü és a színpadi dráma összekeveredéséből sikerült megalkotni az úgynevezett sláger-operettet, amely mindmáig szinte egyeduralkodója volt a magyar filmgyártásnak. A sláger-operett jellemző tulajdonságai közé tartozik, hogy rendszerint kevés színhelyen játszódik, nincsenek költséges díszletei, ellenben vannak ú. n. „jó bemozdásai”, slágerszámok és happy-endje. Az eddig gyártott magyar filmek — kevés kivétellel — ebben mind megegyeznek. Ez a sajnálatos tény azonban maga után vont a magyar filmek exportképtelenségét. Külföldre csak a legritkább esetben jutottak ki, de itthon is nevenségesen naivakká váltak egy-egy jelentősebb külföldi film mellett.

A sorozatos kudarcok után a magyar film elvesztette önbizalmát. Újat kezdeni nem mert, maradt mindenben a régi. A feldolgozott témák között rendszerint sikeres színdarabokat, vagy közkézen forgó regényeket találunk. Eredeti filmtéma szinte alig akad. Ez a mód, amit gyártóink bevezettek, csakis nagyfokú gyávasággal magyarázható. A gyártók nem mertek újításokra vállalkozni s ezért inkább meghúzódtak a regény vagy a színpadi darab írójának nimbusza alatt. Abban a reményben ringatták magukat, hogy a közönség talán kíváncsi lesz kedvelt regényének vagy darabjának a filmváltozatára is.

A készülő filmeknek alkotóművésze sohasem akadt. Állandóan csak másodrendű emberek dolgoztak a magyar műtermekben. Az igazi magyar filmművészek nem tudtak beleilleszkedni a magyar film szegényes miliójébe és inkább külföldön próbálták megvalósítani elgondolásaikat. Néhányan sikerült is. Az amerikai, német és angol gyárak leghíresebb alkotásai magyar művészek nevéhez fűződnek. Ezzel szemben a magyar film egyetlen alkotóművészt sem tudott felmutatni. A közönség teljesen kedvét veszítette és odáig jutottunk, hogy a magyar filmek már csak vidéken tudtak sikert aratni. A fővárosi mozik csupán a védelmi törvény hatása alatt voltak hajlandók műsoruk keretében magyar filmet játszani.

A mai válság tehát nem újkeletű dolog — mint azt sokan hiszik — és nem kapcsolatos a politikai élet legújabb megmozdulásaival. Az igazi okok sokkal mélyebben gyökeredznek. Megvoltak és kísértettek mindig, mióta magyar filmgyártás van. Hogy éppen most kerültek felszínre, abban kétségtelenül közrejátszottak politikai vonatkozások is, de maga a válság igazi oka másutt keresendő.

Mint mondtam, a magyar filmnek két súlyos problémája van, ami sürgős orvoslásra vár: az anyagi kérdés és a művészeti kiformalódás.

Egyik sem megoldhatatlan.

Anyagi szempontból fel kell szabadítani filmgyártásunkat a magán-tőke zsarnoksága alól. Erre a kérdésre rávilágítottam egy előbbi tanulmányomban.¹ Ez a kérdés csakis úgy oldható meg, ha a gyártás állami kezelésbe kerül. A német, olasz és angol példák ezt fényesen bizonyítják. Az amerikai magánvállalatok ebből a szempontból nem jöhetnek számításba, mert nálunk kizárt dolog, hogy egy magánvállalat olyan összeggel rendelkezzen, amely biztosítani tudná a gyártás zökkenésektől mentes tempóját. A magyar lelkiség fél az üzleti élet nagyobb arányú finanszírozásától. Akiknek módjukban állna a magyar film felkarolása, azok mereven elzárkóznak még a gondolatától is. Nincs tehát más eshetőség, csak az, hogy az állam vegye kezébe a filmgyártás irányítását. Természetesen emellett működhetnének magánvállalatok is, de elkerülhetetlenül szükség van egy olyan vállalatra, amely képes lenne a gyártás színvonalának fokozására is. Ráműtöttem arra, hogy milyen fontos szerepe van a filmnek a társadalom nevelésében. Hivatkoztam XI. Pius pápa „Vigilanti cura“ kezdetű enciklikájára, melyben a „tudományok pápája“ felhívta a világ figyelmét a film léleklevelő vagy romboló hatására. Felvettem a gondolatát egy egyházi tőkével megvalósítandó filmkultúra kiépítésének is. A film elválaszthatatlan a tőkéttől. Stabilizálni kell tehát egy megfelelő tőkealapot akár állami, akár más közreműködéssel, de ezt a kérdést Valamilyen formában sürgősen rendezni kell.

A Filmkamara életrehívása elkerülhetetlenül szükséges volt, hogy megszüntesse a személyi visszaéléseket. A magyar film művészi emelkedésében azonban képtelen döntő szerepet játszani. Ha sikerül is megszüntetnie a magántőke kizsákmányoló politikáját, képtelen elérni azt, hogy a gyártás a művészi munka talpatárára legyen építve.

Művészi értéket képviselő filmeket pedig csak úgy lehet készíteni, ha a gyártás tempóját és keretét nem a tőke, hanem a művészi elgondolás szabja meg.

A másik rendkívül fontos kérdés a művészeti, illetőleg művészetté váló kiformalódás.

Az utóbbi években rohamosan szaporodott a film művészeti problémáival foglalkozó szakirodalom. Ennek ellenére még ma sem tisztázták kielégítően a film művészetfilozófiai kérdéseinek legnagyobb részét. Művészet-e a film egyáltalán? ... És ha igen, milyen művészet? Gazdag technikai lehetőségei között mennyiben és milyen formában juthat szerephez az ember lelke, az ember alkotótevékenysége? ...

A film előlépése művészetek közé csak az utóbbi években következett be. Sokáig a filmet egyáltalán nem tekintették művészetnek. Az utóbbi évek alkotásai azonban — elsősorban a francia filmek — kivívták maguk számára a művészi elismerést. Ez a kérdés ma már egyáltalán nem képezheti vita tárgyát... A film művészet, mégpedig új művészet. De hogy a művészetek melyik csoportjához tartozik és hogy önálló művészet-e, még ma nincs bebizonyítva. Az építőművészetet kollektív művészetnek mondjuk, mert több egyéni alkotás összesítése révén jön létre. Tény, hogy a film is ilyen kollektív művészet, de nem összművészet, mint azt sokan hiszik. Igaz, hogy a művészetek csaknem valamennyi ágát felhasználja, mint alkotási egységeket, de mégsem mondhatjuk, hogy összművészet, mert alapjában véve mindent a maga egyéniségéhez formál és mindent alávet saját külön céljainak az elérése érdekében, „összművészet nincs — mondja

¹ Keresztény magyar filmkultúra. Korunk Szava VIII. évf. 23. sz.

Brandenstein — mert összművészetet és mégis önálló művészetet adni nem lehet“. A művészet t. i. megszűnik ott, ahol nem képes kimutatni sajátosan egyéni jellegét. Már pedig a film annak ellenére, hogy más önálló művészeteket is felhasznál (színészet, fotóművészet, maszkírozás, építészet, festészet stb.), mégsem veszítheti el önálló jellegét, mert semmit sem vesz át eredeti mivoltában, hanem mindent beleágyaz a maga nagy kollektív egységébe. Hogy ez így van, azt legjobban bizonyítja a színpadi és a filmszínészet között lévő mérhetetlen különbség. Sok kiváló színpadi színész van, aki a film szempontjából teljesen használhatatlan és viszont. „A film technikai személyi és anyagban megnyilvánuló segédeszközei — mondja Pudovkin, a híres orosz rendező — nem egyebek, mint pl. a képzőművészetek technikai eszközei: az anyag, a vászon, a festék, az ecset stb.“^{cc} A színészi játék tehát ugyancsak formálható anyag a film alkotóművészetének kezében, amit a képszerűség és a vizualitás érdekében úgy állít be a képrendszer keretébe, ahogy azt legjobbnak véli.

A film tehát önálló művészet, mert mindig egy alkotófantázia megnyilvánulásának az eredménye. Amint egy építőművészeti alkotás minden esetben magán viseli nagy egységében és részletmegoldásaiban is az egyéni formaművészet jellegét, éppúgy a film is. Chaplin, Machatty, Joe May, Pudovkin, Tourjanszky, Granovszky, Duvivier, Cecil B. de Mille, Robert L. Leonard, Karl Ritter, Bolváry Géza, Kertész Mihály vagy Martin Pál minden alkotását éppen az egyéni kifejezési formák és az egyéni képalkotások teszik páratlanná. Amint egy kiváló író munkáját könnyen felismerhetjük stílusáról, egyéni formájáról, éppúgy egy film is rámutat alkotójára a vizuális kifejezési módok sajátos rendszerével.

Az egyéni formaművészet legszebb példáit az orosz rendezők filmjeiben találjuk. Az orosz alkotófantázia, mely egyszerűségét már előbb is megmutatta Tolsztoj, Dosztojevszkij és Turgenyev regényeiben új kifejezési területet talált a filmben. Gyakorlatilag többszörösen beigazolódott, hogy a film és a regény között igen sok a hasonlóság. Az alkotófantázia csapongása mindkettőben korlátlanul lehetséges. A színek és alakok életszerű megjelenítése, a gyors átmenetek és a szimbolikus kifejezési lehetőségek a filmművészetnek éppúgy rendelkezésére állnak, mint a regényírónak.

Az orosz film alkotói egy csapásra megoldották azokat a kérdéseket, amik még a francia film mestereit is évekig foglalkoztatták. A lélekből öntudatlanul feltörő orosz művészet teljesen kiküszöbölte az auditivitást. Az orosz alkotók filmjeiben találjuk a filmszerűség legszebb példáit. A képek és képrendszerek filmszerű összeállítása, az átmenetek könnyed megoldása a film legnehezebb problémái közé tartoznak. Ezeknek a problémáknak a szerencsés megoldása jelenti tulajdonképpen a filmművészetet.

Végtelenül fáj, mikor azt kell leírnom, hogy a filmszerűség és az igazi filmművészet kialakítása érdekében az eddig készült magyar filmekben még kísérletet is alig találunk. Az üzleti érdek, mely mindig elsősorban jött számításba, elnyomta a művészeti szempontokat. A film nálunk nem művészetté, hanem iparrá fejlődött. Filmipar lett a neve. Ez a szó talán szépen hangzik egy üzleti ember számára, de végtelenül fájdalmasan érint mindenkit, aki a magyar filmben művészeti megnyilatkozást szeretne látni.

Rendkívül fontos tehát, hogy a magyar film minél előbb orvoslást kapjon azokra a sebekre, amik válságát kirobbantották. Rendezni kell minél előbb a film anyagi és művészeti kérdéseit, mert csak így remélhetjük, hogy mindaz, amit ma filmipar néven ismerünk, hamarosan filmművészetté válik.

ATTILA ÉS HUNJAI

A HUN-MAGYAR történeti folytonosság, illetőleg azonosság gondolatának kétségtelenül döntő szerepe volt a magyarság történelmi tudatának kialakulásában. Már jóval azt megelőzőleg, hogy a romantika naiv lelkesedéssel hozzátartott a „hun-magyar hagyomány“ tudatos, tervszerű fejlesztéséhez és kiépítéséhez, e köré a gondolat köré kristályosodott évszázadokon keresztül a magyar történelem számtalan nagyjelentőségű eseménye. Nemcsak a nyugati keresztény krónikás nevezte hunoknak vagy avaroknak a pogány honfoglaló hungarusokat, mi magunk is megtettünk minden tőlünk telhetőt, hogy ébren tartsuk magunkban a régi félelmetes rokonok emlékét. Jól esett nemzeti büszkeségünknek hinni, hogy Attila a mi királyunk volt és az ő rettegett hunjai a mi őseink.

Alig másfél emberöltővel Szt. István után, még alig vert gyökeret az új magyar keresztény királyság intézménye, mikor máris felbukkan a hun-magyar gondolat egyik legjellegzetesebb nyoma. Salamon király német származású anyja, mint Herzfeldi Lambert évkönyveiben olvassuk (1071), egy mágikus ereklye-kardot ajándékozott Nordheimi Ottó bajor hercegnek, hogy a herceg e kard segítségével helyezze vissza fiát a magyar trónra, E mágikus kard — a hagyomány szerint az „Isten kardja“ — egykor Attilaé volt. Bármennyire mosolyog is a kritikus történész e naiv ereklyetiszteleten, el kell ismernie, hogy e ténynek jelentősége a XI. századi magyar történelmi tudatosság szempontjából minden kétségen felül áll. Lehet, sőt nagyon is valószínű, hogy a kérdéses kard valójában sokkal későbbi eredetű — hiszen kimutatták róla, hogy honfoglaláskori magyar munka! —, mégis a hozzáfűződő hiedelem, a történeti fikció a XI. században élő valóság. Maga az idegen királyné sem tud ellenállni a mítosz varázsának és az az a körülmény, hogy az állítólagos Attila-kardot akarja felhasználni a magyar trón visszaszerzésére, mutatja, hogy a jog és hatalom forrása az Árpád-dinasztia felfogása szerint már ebben az időben is a mitikus hun örökség volt.

Nem tudákos kombináció tehát, ha Anonymus Álmost Attila egyenes utódjának tartja, hanem a kortársak számára kétségbevonhatatlan mítosz, bármennyire vitatható legyen is e gondolat tényszerű igazsága. Különös erőre kap ez az Attila-kultusz később IV. László udvari papjánál, a krónikás Kézai Simonnál. Úgy látszik, a „kun király“ udvarában lábrakapott keleti, turániaskodó pogányos szellem közvetlenebbnek érezte kapcsolatát Attila hunjaihoz, mint Szt. Istvánhoz vagy Szt. Lászlóhoz. De nem halt ki a magyar uralkodóház „hun tradíciója“ az Árpádokkal sem. Mátyás király újra Attilát tartja mintaképének. A nagy magyar renaissance-uralkodó politikai céljai és személyes vonzalmai újra aktuálissá tették a hun-magyar kérdést.

Azóta szinte megszakítás nélkül állandóan napirenden volt e probléma. Nemzeti műveltségünk legkiválóbb képviselőinél, költőinknél és tudósainknál bukkant föl újra meg újra ez a gondolat, hol bizonytalanabb, hol határozottabb formában. A tudományban is voltak e gondolatnak egyaránt megszállott fanatikusai és hitetlen Tamásai. Egyesek Istentől rájuk mért szent feladatuknak tartották, hogy körömszakadtáig védelmezzék a közvetlen hun-magyar rokonság tételét. Mások hitetlenkedve csóválták fejüket, vagy kategórikusan a mesék világába utaltak minden hun-magyar tradíciót. Még nem is olyan régen Hunfalvy Pál és kortársai legjobb tudásuk szerint bizonyíthatatták, hogy a magyarok legfeljebb csak az új hazában, a honfoglalás után hallhattak Attiláról és a hunokról. Így persze könnyű volt az egész hun-magyar kérdést a tudákos krónikások rovására írni. Ezzel a merev elutasítással szemben eredménytelen volt minden appellálás a hun rokonság ezeréves tanára. Hiszen tudjuk, voltak és vannak olyan

tévedésen sőt, gyakran egyszerű félreértésen alapuló történeti tételek, amelyek mégis sokszor évszázadokon át döntő befolyást gyakoroltak népek és kultúrák sorsára. Hogy a tévesnek tartott hun-magyar rokonság esetére csak egy közismert példát idézzünk, utalhatunk az ókori rómaiak Aeneas-mítoszára. A rómaiak trójai származásának történeti fikciója nemcsak Vergilius nemzeti eposzának alap gondolatát adta, hanem tényleg évszázadokon keresztül volt már Vergilius előtt is a római történeti tudatosság alap pillére. Miért ne lehetne ehhez hasonló történeti fikció a hun-magyar rokonság gondolata is? — mondták a szkeptikusok. Az érvek csatája e kérdésben még ma sem jutott nyugvópontra. Tudósaink egy része hallani sem akar a magyar-hun kapcsolatokról, a másik ragaszkodik hozzá.

De míg a tudomány legkiválóbb képviselői közös erővel fáradoztak nemcsak a hun-magyar kérdés, hanem az egész hun-probléma tisztázásán, addig a művelt nagyközönség hosszú ideig nem alkothatott magának még csak megközelítően világos képet sem e kérdés-komplexumról. A magyar közönség nagy része még ma is úgy gondolkozik a hunokról, mint gondolkozott századokkal ezelőtt. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a mai magyar intelligencia a hunokra vonatkozó elképzeléseit legnagyobb részben első történelmi olvasmányainak emlékeképpen az iskolából hozta magával. És ha később volt is alkalmá egyes részletekben módosítani elképzeléseit, összefüggő áttekintést a tudomány újabb eredményeiről nem kaphatott. Nem volt olyan általános jellegű monográfia a hun kérdéstről sem a magyar, sem a külföldi tudományos irodalomban, amely megbízható kalauza lehetett volna az érdeklődőnek.

Ezen a hiányon akart segíteni a Németh Gyula szerkesztette új Attila-könyv, mely a Magyar Szemle kitérő könyveinek sorozatában jelent meg. — A történelem, archeológia, néprajz, nyelvészet és filológia együttes munkája hozta létre e kötetet, amelynek fejezetei a lehetőség szerint egységes felfogásra törekedtek. Ez az egységes felfogás természetesen nem jelenti azt, mintha az egyes fejezetek szerzői¹ lemondtak volna arról, hogy a problémát saját szemszögükből úgy ítélik meg, mint ahogy azt a rendelkezésükre álló anyag és tudományuk módszere lehetővé teszi. Ennek természetes következménye, hogy a részletekben ellenmondások is előfordulhatnak. A történész például, akinek feladata volt, hogy a hunok európai történetéről áttekinthető, lehetőleg plasztikus képet adjon, nem követhette mindig, lépésről-lépésre azt a kérlelhetetlenül szigorú, önmagával szemben is szkeptikus kritikát, amely a filológusnak és nyelvésznek természetszerű volt. Igazságtalan lenne ezért megrónunk, ha mérlegeljük azt, hogy e másik felfogásnak is megvannak a maga előnyei.

Az egész könyvre jellegzetes, hogy új és merész tudományos hipotéziseket úgyszólván egyik fejezetében sem ad. Természetesen a jegyzetekben itt-ott felbukkan egy-egy utalás arra, hogy az egyik vagy másik argumentum még nem szerepelt a tudományos irodalomban, de ez nem változtat azon, hogy a könyv mégis inkább összefoglaló jellegű. Ennek megfelelően a munka belső formája is folyamatos előadás és nem bizonyítás vagy tudományos polémia. A könyv végén közölt bőséges jegyzetanyag és bibliográfia már sokkal inkább a szakembernek, mint a nagyközönség számára készült.

Ha mármost az egész munka gondos átolvasása után mérleget állít a laikus olvasó, hogy mit is tanult hát voltaképpen a hun kérdéstről 270

¹ A fejezetek szerzői: Németh Gyula (Előszó, A hunok nyelve, Hírnök és magyarok), Ligeti Lajos (Attila hunjainak eredete, Az ázsiai hunok), Váczy Péter (A hunok Európában), Eckhardt Sándor (Attila a mondában), Fettich Nándor (A hunok régészeti emlékei). — A szöveget kiegészítik a Jegyzetek, Név- és tárgymutató, valamint I–XX. képmelléklet. A külsőleg is megnyerő, szép kiállítású könyv két térképe azonban, sajnos, nem eléggé áttekinthető, mint a magyar kézikönyvek térképmellékletei általában.

oldalon át öt szerzõtöl egyenként és összesen, azt hiszem meglepő eredményre jut. Az első benyomása talán mégis enyhe csalódás lesz. És ez így is van rendjén! Csak annak ér valamit a tudomány, aki nem fél attól, hogy csalódnia fog benne. Hogy az Attila-könyvnél maradjunk, csalódást érez az olvasó már csak azért is, mert látja, hányán és hányán bogozták már a múltban is hiába a hun kérdés ezeryi rejtélyét. De legfőbb csalódása mégis az lesz, ha észreveszi, mily félénk óvatossággal fogalmazzák meg az előtte fekvő könyv tudós szerzői látszólag legegyszerűbb állításait is. „Az európai hunok Ázsiából származtak, ahol hiung-nu néven már a Kr. e. századokban veszedelmes ellenségei voltak a kínai birodalomnak“ — írja Ligeti Lajos. De vajjon ugyanaz a nép volt-e a kettő? Hogyan viszonylottak egymáshoz a hiung-nu-k és a hunok fajilag? Erre Ligeti csak azt válaszolhatja, hogy a megbízható, tudományosan ellenőrzött antropológiai anyag alapján a kérdésre nincs felelet (29—31). Egy másik helyen (209) megemlíti Eckhardt Sándor Thuróczyval kapcsolatban, hogy a késői krónika feljegyzése szerint a magyar nép Detrét még a XV. században is „halalthalon detreh“-nek nevezte. Milyen könnyű lett volna ezzel a kifejezéssel kapcsolatban rekonstruálni az „ősi magyar hagyományt“, amelynek nyomai — ha nagyon akarjuk! — fellelhetők már akár Kézainál is! Hiszen már Kézai is megemlíti, hogy Detricus a cezumauri csatában halálos nyílsebet kapott, de aztán alig pár lappal alább, mintha misem történt volna, Detre újra felbukkan, hogy hódoljon Attilának. Ha az ember hallgathatna a szívére, bizony szebb megoldás lenne az ősi hagyomány mellett foglalni állást, mint józanul arról beszélni, hogy a késői magyar énekmondók a krónika anyagát használták fel és Kézai egyik ügyetlen ellenmondását dolgozták ki meseszerűen. Így szebb lenne, de amúgy talán igazabb, mert a tudomány nemcsak építő fantázia, hanem romboló kritika és folytonos kételkedés is. Ahhoz, hogy a tudós állandóan szem előtt tartsa eredményeinek hipotétikus jellegét, higgadtságra és önfegyelemre van szükség. A sok csak valószínű és feltételes jellegű állítás lehet a laikus számára kiábrándító, de ennél többet mondani nem lenne tudomány.

Egy másik fontos tanulsága az Attila-könyvnek, amit e helyen szükségesnek tartunk összegezni, abban áll, hogy bár új tudományos eredményeket nem adott, mégis az egész hun kérdést új formában fogalmazta meg. Hogy mi ez az új megfogalmazás, azt talán a következő rövid összefoglalásból érthetjük meg a legegyszerűbben. Ha ma egy népnevet hallunk, legtöbbször a név maga felkelti bennünk az illető többé-kevésbé egységes faji összetételű, nyelvű, társadalmi szervezetű és kultúrájú közösség képzetét. Például a francia név tartalmazza a nép, nyelv, társadalmi szervezet és kultúra egységét. Tévedés lenne azonban a hun népet is ennek analógiájára elképzelnünk. A hun sohasem jelölt faji, népi, nyelvi vagy kulturális egységet. A hun birodalom a legkülönbözőbb fajú, nyelvű és kultúrájú népek időnként változó kisebb vagy nagyobb konglomerátuma volt egy valószínűleg török fajú lovas nomád nép hegemoniája alatt. Minden meghódított nép természetesen átvette a hun nevet és így aztán nem csoda, hogy a török elem Attila birodalmában a mai tudományos felfogás szerint valósággal eltűnt a rengeteg indoeurópai, főleg iráni nép hatalmas tömegében. Nem kétséges ugyan, hogy Attila nemzetségében és törzsében a török elem volt túlsúlyban — erre mutatnak nemcsak nyelvészeti és antropológiai, hanem történeti tények is —, de arról, hogy az egész hun birodalom egységes török nyelvet beszélt volna, aligha lehet szó. Hiszen már Priszkosz, az Attila udvarában járó görög követ is kiemeli, hogy a „szkiták“ — így nevezi archaikus herodotoszi reminiscenciával a hunokat — kevert nyelvű nép. Megerősíti ezt az állítást a mai nyelvészet is. Hiszen tudjuk,

Attila családjában is egymás mellett fordulnak elő gót és török nevek is. Gót eredetűek az Attila, Bléda, Rua vagy Ruga és Laudaricus nevek, sőt indogermán eredetű az állítólagos hun nyelvből fennmaradt három közszó közül kettő, amelynek biztos magyarázata van: kamon és medos (mindkettő egy-egy ital neve). Természetesen találunk a hódító török elem nyelvéből magyarázható neveket is szép számmal; ilyenek: Mundzsuk „üveggyöngy“, Aibars „holdpárduc“, Arik an „tisza fejedelem“, Dengezikh „déli szél“, Imik, Ilek stb.

Még kevésbé lehetett a hatalmas kiterjedésű hun birodalomban egységes kultúráról szó. A birodalom kötelékébe tartozó népek túlságosan sokfélék voltak ehhez; nemcsak anyagi kultúrájuk volt vidékenként különféle árnyalatú vagy egymástól egészen eltérő, hanem művelődési formájuk és színvonaluk is egészen különböző lehetett. Épp ezért teljes bizonytalanság uralkodott hosszú ideig abban a kérdésben is, hogy a gazdag és változatos népvándorláskori archeológiai anyagnak, amely a mai Európa egyes országaiban és az ázsiai szepteppeöv hatalmas területein napvilágra került, melyik csoportját lehet hun hagyatéknak tekinteni.

Ha mégis legalább hozzávetőlegesen helyes képet akarunk alkotni a bennünket legközelebről érdeklő török fajú hunság kultúrájáról és életmódjáról, a lovas nomád török népek viszonyait és különösen törzsszervezetét kell tanulmányoznunk. Ebben viszont a hunokról szóló könyv is csak azt ismételheti, amit nálunk tíz évvel ezelőtt Németh Gyulának a Honfoglaló magyarság kialakulásáról írt munkája tett közismertté. Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarság ugyanolyan lovas nomád, török társadalmi szervezetű nép volt, mint a hun birodalom vezető rétege lehetett. Mindaz, amit ebből a szempontból a magyarokról tudunk, többé-kevésbé érvényes lehet a hunokra is. Ha ebből a felfogásból indulunk ki, akkor igazi hunkérdés tulajdonképpen csak egy van: az Attila-probléma maga. A laza nomád török állam ezer apró egységből áll, amely birodalommá csak akkor alakulhat, ha egy lenyűgöző vezéregyéniség a számtalan törzset és ault saját politikai célja és tervei eszközévé tudja tenni. Az ázsiai hirtelen felemelkedő török vagy mongol nomád birodalmak végső rejtélye tulajdonképpen mindig a nagy történelmi vezéregyéniség, legyen az Attila, Temudzsin vagy Dzsingisz kán. Sokszor megpróbálták már ezt a folyamatot a nomád szervezetben fellépő gazdasági okokkal magyarázni, de mindez voltaképpen csak kitérés a valójában sokkal nehezebb probléma elől. Egyéniség nélkül sohasem volt igazi történelem és legkevésbé a török fajú népek-nél, ahol szinte minden birodalom annyira az egyéniség műve, hogy a „nagy fejedelem“ halála után a birodalom legtöbbször hamarosan fel is bomlik és ugyanúgy eltűnik az ismeretlenségben, mint előtte volt.

Sajnos, épp a nagy történelmi egyéniség ábrázolásából adhat legkevesebbet az Attila-könyv. Oly kevés az a hiteles anyag, amit számunkra Priszkosz és Jordanesz Attiláról hagyományoztak, hogy bele kell nyugodnunk, e rejtélyt sohasem fogjuk tudni megoldani.

A hun-magyar kérdés viszont annál biztosabb körvonalakban bontakozik ki előttünk. A magyarság szervezetében, sőt bizonyos fokig fájában is rokona volt a hunoknak. Bár a tradíció folytonosságát tudományosan nem igazolhatjuk, még sincs jogunk túlzó szkepszissel elutasítanunk a lehetőségét. Még kevésbé lehet okunk szégyenkezésre barbár őseink miatt. A hunok semmivel sem lehettek rosszabbak, mint a mai európai kultúrájuk őseinek legtöbbje. Az Attila-könyv ebből a szempontból is hasznos munkát végzett és méltán foglalhatja el helyét a magyarságra vonatkozó tudomány legjobb összefoglaló munkái között.

SZABÓ ÁRPÁD

FIGYELŐ

A RENDISÉG A „QUADRAGESIMO ANNO“-BAN

KÖZÉLETÜNKBEN MÁR SOK SZÓ ESETT a Quadragesimo Anno kezdőszavakkal jelzett enciklikáról és a benne kifejtett rendiségi gondolatról, de még mindig igen zavaros fogalmak uralkodnak afelől, hogyan képzelte el a katolikus egyház feje ezt a rendiséget. Alábbi lapokon e folyóirat olvasói számára óhajtánám ezen fogalmakat tisztázni.

XI. Pius pápa, hogy XIII. Leo pápának a társadalmi rend megújítására irányuló nagyjelentőségű kezdeményezéseit teljes sikerre vigye, elsősorban az intézmények reformját s azok között is első helyen az állam reformját hangsúlyozza. A bajok legfőbb okát az állam túlterhelésében látja, amit az idézett elő, hogy az állam olyan terheket vett magára, melyeknek viselése a kisebb társadalmi közületeket illetné meg, vagyis a kiségités elve helyett az utóbbiak felszívását tűzte ki céljául. Az eredmény az, hogy nemcsak a reá zúduló terhek viselésére lett teljesen képtelen, hanem sajátos és más közület által el nem végezhető feladatait sem tudja kellőképpen ellátni.

A bajok megszüntetésére a körlevél, mint legsürgősebb szociálpolitikai célkitűzést a rendiség helyes felújítását ajánlja. Az a helyzet ugyanis, hogy a társadalom továbbra is ellenséges piaci pártokra és osztályokra épüljön fel, az emberiség jövője szempontjából tarthatatlan. Ebből a helyzetből azonban csak egy kivezető út kínálkozik, mint az ellentétek megszüntetésének előfeltétele, a társadalomnak piaci pártokra, osztályokra való szakadozása helyén az egyeseknek foglalkozási ágak szerinti megszervezése, mely szervezetek, mint bizonyos önkormányzattal bíró testületek, rendeknek neveztetnek. A rendeknek legjellemzőbb tulajdonsága a rendbe tömörülteknek, akár munkásoknak, akár munkaadóknak a közös érdek, a közös termelő munka és a közjó szolgálatára irányuló közös szolgálat kapcsai által létesített szoros *egysége*. Ugyanaz a közjóra irányuló tekintet lesz az egyes rendeknek egymásközötti egységét és összhangját megteremtő kapocs. A rendi társadalom megteremtéséhez vezető úton a körlevél mindenekelőtt a munkások és munkaadók különülten történő szervezkedését véli szükségesnek, hogy különleges érdekeik védelmében különülten is tanácskozhassanak. Bár a körlevél nemcsak a gazdasági életnek rendi alapon való újjászervezésére gondol, mégis a gazdasági területnek a társadalomban bíró fontosságára való tekintettel külön és kifejezetten sürgeti a gazdasági életnek rendi alapon való újjászervezését. A proletársors megszüntetéséhez, mely az egész körlevélnek központi gondolata, kétségtelenül a gazdasági élet megreformálásán keresztül kell az utat keresni és pedig a körlevél értelmében, rendi alapon történendő megreformálása révén. A gazdasági élet helyes rendjét ugyanis nem szolgálta jól sem a korlátlan szabadverseny, sem a szabadverseny szerepét átvevő gazdasági hatalom. Az előbbi azért nem, mert félreismerte a gazdasági élet társadalmi és erkölcsi természetét, az utóbbi pedig azért nem, mert a hatalom önmagában vak és erőszakos s mint ilyen, maga is szabályozásra és mérséklésre szorul. Ezeknek a magasabbrendű szabályozó erőknek az új rendi alapon megszervezendő gazdasági életben a szociális igazságosságnak és szociális szeretetnek kell lenniök.

A körlevél megfelelő méltatásban részesíti a foglalkozási rendeknek a politikai abszolútizmus rendszerében történt megszervezésének kísérletét is. Elismeri annak nagy előnyeit, amilyenek: az osztályok békés együttműködése, a szocialista szervezetek és törekvések meghiúsítása, a sajátos hatósági szabá-

lyozó tekintély jótékony hatása. Aggodalmát fejezi ki azonban amiatt, hogy az állam ebben a rendszerben nem a kisegítés elvének alapján áll, mert az egyes rendi testületek jogi személyiségüket és bizonyos autonómiájukat az állam jóvoltából bírják. Az állam-mindenhatóság rendszerében a rendiség inkább politikai pártcélok szolgálatára, mint a nagyobb társadalmi jólét megteremtésére látszik alkalmasnak. A szakszervezetek szabadsága ilyen esetben csak arra szorítkozik, hogy mindenkinek szabadságában áll a szakszervezetbe belépni vagy nem. Viszont a szakszervezeti díjakat ugyanazon foglalkozási ágon belül mindenki üzetni tartozik, amint a jogilag elismert szakszervezet által megállapított munkaszerződések is mindenkire kötelezők. Ez a rendszer tehát az osztályellentéteket máról holnapra állami apparátussal elnyomja, anélkül hogy azok gyökerét és alapját megszüntetné.

Végül az új társadalmi rend megalakulásának nélkülözhetetlen előfeltételét jelöli meg a körlevél az erkölcsi megújulásban. Erre az erkölcsi megújulásra irányuló munkában a szociális igazságosságnak és szociális szeretetnek viszonyát a körlevél ezekben a szavakban jelöli meg: „Még a leghívebben kiszolgált igazságosság is legfeljebb csak a szociális harcok okait szüntetheti meg, a szíveket egyesíteni és a lelkeket kapcsolni sohasem fogja tudni. Már pedig a tagok belső lelki kapcsolata az egyedüli szilárd alapja az összes intézményeknek, amelyek a szociális békét, az emberi együttműködés előmozdítását célozzák, bármilyen tökéletesek is egyébként ezek az intézmények.“

A pápai körlevél tanításával kapcsolatban általában meg kell állapítani, hogy az Egyház nem tartja magát hivatottnak arra, hogy a legjobb államberendezésre vonatkozólag általánosan érvényes sémát állítson fel, amint nem teszi ezt az államformával kapcsolatban sem.

Ami a pápai enciklikában foglalt tanításokat illeti, igaz, hogy azok nem bírnak a csalhatatlanság jellegével, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy az enciklikák minden mondata és szava komoly elmélyedés és lelkiismeretes mérlegelés eredménye, ami legalább azt kívánja meg, hogy azokat a szöveg egyetemes összefüggésében igyekezzék megérteni az, aki róluk véleményt akar nyilvánítani.

Ha e szempontok figyelembevételével igyekszünk a körlevélben foglaltakat megérteni és értékelni, a következő megállapításokra jutunk.

A körlevélben foglaltak helyes megértéséhez mindenképp a „rend“ és „rendiség“ fogalmának helyes értelmezése kívánatik meg. A körlevél a latin „ordo“ szót használja e fogalom megjelölésére és pedig idézőjelben, mivel a rómaiak előtt ez a fogalom ismeretlen volt s így a megfelelő latin szó is hiányzik. A német szövegek a „Stand“ helyett a „Berufstand“ megnevezést használják a félreértések elkerülése végett, melyekre a „Stand“ szó sokféle használata alkalmat szolgáltathatna. Ha ezt a fogalmat a körlevél értelmében elemezzük, mindenképp kétségtelen, hogy az nem jelent „osztályt“. Az osztályokra szakadó társadalom felváltására éppen a rendi alapon megszervezett társadalom hivatott, tehát rend és osztály nem lehetnek azonos fogalmak. Még kevésbé azonosítható a rend és rendiség fogalma a középkori rendekkel. Semmi sem áll távolabb a körlevél célkitűzésétől, mint az a gondolat, hogy a társadalmi berendezkedést és a gazdasági fejlődést visszafordítsa a középkorba. A körlevél rendjei nem privilegizált rendek, születési rang szerint osztályozott rendek, hanem az ugyanazon foglalkozásnak hivatás rendjei. Sokaságról, a társadalom jól rendezett tagozottságáról beszél a körlevél, mely tagokat egy erős kötelék fűzi egységbe. Ezt a köteléket mindennekfelett a közjó s az egyes hivatásrendek tagjainak, valamint az összes hivatásrendeknek a közjó előmozdítására irányuló közreműködése képezi, valamint a közös termelő munka és a közös szolgálat. A rendi társadalom legfőbb alapelve, melyet a körlevél a társadalombölcselet olyan

fontos alapelveként nevez, melyet „sem bolygatni, sem kétségbevonni nem szabad“: amit az egyes ember önmaga a saját erejével elvégezhet, nem szabad a társadalmi tevékenység körébe utalni s hasonlóképpen, amit kisebb és alacsonyabb rangú közületek elintézhetnek, azt nagyobb és magasabb közület jogosan nem vonhatja a maga hatáskörébe, mert nagy kárral jár és a helyes rendnek teljes felborítását jelenti. Ez az alapelv szorosan kapcsolódik a társadalom keresztény organikus fogalmához. Ez a természetes szociális rend a kisegítés elvének alapján épül fel s azáltal, hogy az egyes kisebb közületek viszonylagos önállóságát, szabadságát és kezdeményezését biztosítja, ugyanakkor a társadalom egységét és összhangját is a legeredményesebben szolgálja. Ez a rend nem azért kívánatos, mert a középkorra emlékeztet, hanem, mert az ember és a társadalom természetében gyökerezik s éppen azért minden korban és körviszonyok közepette megvalósítható és megvalósítandó.

Mint hogy a jelenlegi társadalmi rendben az ellentétek a gazdasági területen a legélesebbek, a rendiség a gazdasági élet nagy jelentősége miatt is elsősorban ezen a területen valósítandó meg. A körrel természetesen egy határozott, a különböző államok és viszonyok számára egyformán érvényes hivatásrendi szervezkedésről nem szól. Ennek a szervezkedésnek a feltételei az egyes államok különböző viszonyai és adottságai szerint ugyanis különbözők lehetnek. Csak az alapelveket kívánja leszögezni, melyek figyelembevételével a szociális igazságosság és a közjó a legeredményesebben szolgálható. Abból az alapelvből, mely szerint a rendiség a kisegítés elve alapján valósítandó meg, mindenekelőtt az következik, hogy a hivatásrendeket nem az állam hivatott megteremteni. Ez a feladat az egyes hivatás-, illetőleg foglalkozási ághoz tartozók szabad elhatározásának jut. Teljesen ellenkezik az enciklika elgondolásával az a felfogás, mely szerint a hivatásrendi tagozódás máról holnapra törvényhozás útján valósítandó meg. Az sem fedi az enciklika elgondolását, hogy az állam az új rendben az eddig általa teljesített szociális funkciókat a hivatásrendekre átruházza olyan értelemben, mintha a hivatásrendek csak az állam kegyéből léteznének s az állam akaratából meg is lennének szüntethetők. Az egyes hivatáságakhoz tartozóknak ugyanis a hivatásrendi öntudat bizonyos fokán önálló és az államtól független joga, hogy a hivatásuk körébe tartozó ügyeket önállóan intézzék s mihelyt erre a fokra eljutottak, az államnak vissza kell vonulnia. Ugyanez az elgondolás érvényesítendő az egyes hivatásrendek belső tagozódásában és felépítésében is. Ebből már nyilvánvaló, hogy a hivatásrendi alapon felépülő állam és társadalom csak fokozatos és hosszú ideig tartó nevelési munka eredménye lehet s az egyes hivatásrendek szerint gyorsabban vagy későbbben valósulhat meg.

Az egyes hivatásrendeket sajátos ügyekben autonómia illeti meg. Tagjaik felett azok akaratára ellenére is szuverén módon rendelkezhetnek mindaddig, míg a hivatás keretein belül maradnak. Határozataik az összes tagokat kötelezik. Természetes, hogy a hivatásrendek jogai, illetőleg rendelkezései mindig csak a közjónak és az egyetemes érdekeknek való alárendeltségben képzelhetők el, valamint sérthetetleneknek kell maradniuk az egyén természetes szabadság- és személyi jogainak is. A rendek nem sajátíthatják ki az állam sajátos rendeltetését és hatáskörét. A gazdasági életben az új rendiségtől elsősorban az várható, hogy a szociálpolitika az államtól a hivatás, rendekre tolná át, melyek a szociálpolitikát megfelelő szociális reformmal indíthatnák útnak. Ebbe a programba tartoznának: a munkásbérszerződésnek társadalmi szerződésre való alakítása, ami a munkás személyi méltóságának jobban megfelelne és az osztályellentétet és ellenszenvet nagyban enyhíthetné, valamint a társadalmi biztosítás intézményei.

Ide tartoznának a munkaközvetítés, a hivatás tanácsadás, a hivatás-képzés és általában a munkásvédelem, az ezeket illető rendelkezések hozása,

végrehajtása, ellenőrzése, közigazgatása. Az egyes hivatásrendek sajátos viszonyait jobban figyelembe vevő berendezkedés kétségtelenül jobban és olcsóbban biztosíthatná az ezekkel az intézményekkel óhajtott célkitűzéseket. Az állam csak szükség esetén és végső esetben léphetne közbe. Hogy pedig közbelépése a szociális igazságosság érvényesítésével eredményes is lenne, arra nézve kezességet nyújtana az állam felszabadulása a jelenlegi gazdasági és pártérdekeltségek rabszolgaságából, valamint abból a túlterheltségből, mely most a segítségre képtelenné teszi. Az államnak természetesen nagy szerepe lehet a rendi társadalom előkészítésében, az előfeltételek törvényes megteremtésében, a legfőbb döntőbírótság szerepének betöltésében és általában annak az illetékes kormánykörök részéről történendő kijelentésében, hogy az állam a rendiség alapján áll és annak megvalósításához kész közreműködését nyújtani.

LACZA ISTVÁN

FEDICS MIHÁLY TANÚSÁGA

MINDEN TUDOMÁNYNAK eredendő veszélye, hogy adott pillanatban elszakadhat való tárgyától s egy pusztán teoretikus világban — mintegy „önbeporzás által“ — gyarapodik tovább. Különösen közeli e veszély napjainkban, mikor — többek között — az emberiség valóság-érzékét is a krízis váltóláza gyötri s hol fantazmagóriákat fogadunk el valóságnak, hol meg a legegyszerűbb tényezőkről sem tudunk tudomást venni, így jö létre a lélek nélküli lélektan, a bölcsesség nélküli bölcelet, a műveltségbeli hiányokra felépülő kultúrfilozófia s nem egy „nagyhorderejű“ történetbölcelet, mely úgy szárnyal a történet valósága felett, amint a pelyva elszáll és a búza lenn marad...

Túlzás lenne azt állítanunk, hogy a „nép nélküli néprajz“ is fenyegető tudományos veszedelem. Annyi azonban bizonyos, hogy a tárgyi és szellemi néprajz ellentétének formájában az egységes etnográfiai felfogáson is repedés mutatkozik, a ténybeli alap s az értelmező teória egyensúlya megbomlani látszik. Megnehezíti e tudomány egyenletes fejlődését az is, hogy külső, politikai vagy szépirodalmi törekvések szüntelen mellékvágányra akarják terelni a kutatók munkáját s némely kutatók túl gyenge ellenállást tanúsítanak ez ihletésekkel szemben. A politikai gondolkodás megelőzheti, előkészítheti, avagy követheti, gyakorlati úton betetőzheti az etnológus munkáját: de egyik esetben sem helyettesítheti azt. Ugyanígy a népies vagy pláne népieskedő irodalom sem: az írónak mindenkor szent joga és kötelessége, hogy a nép iránt való érdeklődést ébrentartsa és erősítse, ez a szép hivatás azonban nem kötelez, de nem is képesít arra, hogy az író az etnológus szerepét is betöltse.

E kissé zavaros tudománytörténeti helyzetben igen szerencsés kezdemény az Eckhardt Sándor alapította és Németh Gyula vezette Egyetemi Magyarástudományi Intézet Idadványa, az „Új magyar népköltési gyűjtemény“. A gyűjtemény most megjelent első kötetében¹ Ortutay Gyula teszi közzé Fedics Mihálynak, a nemrég meghalt nyírségi mesefának Összes felfjegyzett megnyilatkozásait. A kötet újdonsága abban áll, hogy Ortutay szakít a népmesekiadványok eddigi hagyományával és nem tárgyi avagy földrajzi alapon csoportosítja a meséket, hanem — amire külföldön is csak

¹ Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. Budapest, 1940. Egyetemi Magyarástudományi Intézet. 410 lap. (Új magyar népköltési gyűjtemény. 1. kötet.)

elvétve találunk példát — egyetlen mesélő egyéniség köré csoportosítja, mintegy Fedics Mihály oeuvre-jeként. Ez eljárás körül még sok vita folyhat le az etnológia körein belül, eredményei azonban igen jelentősek mind a szaktudományok, mind a módszertan, mind pedig a laikus nagyközönség szempontjából. Legszenvedősebb eredménye Ortutay kiadványának, hogy benne a „népmese“ eleven, kézzelapintható valóság: amit az olvasó kap, az nem bizonyos típusú meséknek tudományos módszerességgel összeállított gyűjteménye, mely így vagy amúgy viszonylik a nemzetközi mesekincshez s a mesék „őstípusaihoz“, hanem olyan mesék, melyeket egy nyírségi írástudatlan öreg — hoc et nunc — ebben a formában, ebben a stílusban, ebben a gazdagságban mondott el. Lehet más szempontból hátrány, hogy e mesék — éppen „élő“ voltuknál fogva — nincsenek eléggé „preparálva“ a módszeres boncolás számára, mégis eleven, élő emberhez, alkotó egyéniséghez fűződő mivoltuk közelebb hozza a népmesét az olvasóhoz, mint a legtöbb, ú. n. szisztematikus mesegyűjtemény. Különös előny a népmesének illetően közvetlen megszólalása nálunk, ahol a nagyközönség — mely tudományos szakirodalmat nem olvas — oly gyakorta alapítja a „népről“ való véleményét szépíróknak érzelmesen elgondolt vagy propaganda-ösztönből elferdített jellemzéseire. Mert amit a szépíró mond, az elsősorban őt magát jellemzi; ha a népről akarunk hű képet kapni, elsősorban a néphez kell fordulnunk.

E közvetlenség, a benne rejlő tudományos „hitelforrás“ Ortutay gyűjteményének legfőbb értéke. S az olvasó számára is élmény a nagy mesélő analfabéta lábaihoz telepedni s az időről megfélemlítve hallgatni, mint török meg a Gesta Romanorum, vagy Legenda Aurea időben és térben távoli hullámerése a nyírségi csószkunyhónál. És mennyire más színben tűnik fel e mesékben a magyar parasztnak sok ismert vonása is! A tömeglélektannak régi közhelye, hogy a tömeg csak kétféle társadalmi életformát ismer: az elnyomatást és az anarchiát; Fedics meséiben is megnyilatkozik a magyar paraszt jobbagyi és lázadó természetének kettősege (i. m. 56.1.) s mégis mennyivel emberibbé teszi, mennyire általtörzi ezt a népek felett különbségtetés nélkül uralkodó vas-törvényszerűséget a Fedics meséit átható bölcsesség és hit: mintha a lázadás támadó éleit a bölcsesség s az elnyomatás szenvedő éleit a hit kerekítené le s biztosítana evvel kivételes lélektani helyet a magyar parasztságnak a népek nagy szociológiai olvasztójában.

E közvetlen benyomásokon túl igen értékes e gyűjtemény tanulsága az alkotás lélektanának szempontjából is. Régi megcsontosodott dogma, hogy — mintha Csak Othmar Spann hallanék — az irodalomban az egyén minden, a közösség semmi, a népköltészetben pedig az egyén semmi, a közösség minden. Kissé mélyebben gondolkodó folkloristák — elsősorban Katona Lajos — már régebben is hangsúlyozták e tétel helytelenségét, de a jobb belátás ma is csak nehezen tud utat tömi a szociológiai és politikai ihletésű dogmákon keresztül. Az elfogulatlan szemlélő előtt azonban nyilvánvalóvá válhat Fedics meséiből, hogy a népköltészet és irodalom között nincsenek ily merev, lényegbevágó határok, hanem közöttük ha még oly nagy, de mégis csak fokozatbeli különbségek vannak. A nép költészete épp úgy nem maradhat fenn alkotó egyéniségek nélkül, mint ahogy a „magas“ irodalom is elpusztul, ha nincsenek alkotó tehetségek. A népköltészet fennállásmódja épp úgy nem egy irreális, misztikus „kultúrlélekben“ való lebegés, mint ahogy a kultúra is csak addig él, míg élő, valóságos emberekben tud élni. Mert vajjon mit kezdetett volna Ortutay a Bátorliget felett lebegő kultúrlélekkel, ha Fedics Mihály történetesen előbb húnnya le a szemét, mint ő arra a vidékre vetődött?

A Fedics-kötet egyik legfőbb tanulsága talán éppen abban rejlik, hogy a néprajznak a misztikát nem önmagában kell keresnie, hanem a tárgyában:

a „megragadottság“ nem a mese kutatásnak, hanem a mese mondásnak elsőrangú feltétele. A tudománynak ezen a ponton is — éppen az a feladata, hogy ne mossa el áthasonulás által a maga és tárgya közötti tagadhatatlan különbségeket, hanem éppen ellenkezőleg: minél világosabban tárja fel, ismerje fel és ismerje el azokat, mert csak így juthat el oda, ahova a misztifikáló tudós éppen sietsége miatt soha nem juthat el: szerves összefüggésnek ismerni meg azt, ami a kutatás elején még szöges ellentétnek látszott. A modern szellemtörténet alapvető módszertani hibája éppen az volt, hogy túlságosan hasonulni akarván tárgyához, azt csak önmagának vagy a tárgynak meghamisítása árán tehetette. Kiáltó példája volt e módszertani tévedésnek Emst Bertram Nietzsche-könyve, mely Nietzsche-nél is nietscheibb akarván lenni, végül is célt tévesztett: ma ha valaki Nietzsche-t akarja olvasni, akkor a forráshagyományokhoz fordul, ha Nietzsche-ről akar olvasni, akkor fellapoz egy irodalomtörténetet, de egyik esetben sem fogja Bertram könyvét forgatni. Minthogy e veszély az etnológia némely iskolájában szintén fenyeget, a Fedics-kötet külön érdekéért kell feljegyeznünk, hogy Ortutay mindvégig megmarad a magyarázó szerepben s nem igyekszik realitásnak feltüntetni azt, ami csak Fedics számára realitás. Hisz a mese lényegének megismerése éppen azon fordul meg, hogy benne más a valóság szemlélete, mint a mai kulturált embernek világában s éppen e különbségek elemzése adja kezünkbe a kulcsot a hasonlóságok, a fejlődésbeli összefüggések felismeréséhez. S csakis így válik lehetővé, hogy népköltészet és műköltészet antagonizmusának ma már egyre tarthatatlanabb dogmáját kellő értékére szállíthassuk le. Mert Fedics meséiben félreérthetetlenül felismerhetők az alkotó egyéniség lényeges vonásai: az adott anyag szabad formálása, az alkotás pillanatának hangulata, az ihlet által megszabott stilizálás, az alkotó egyéniség önértékének tudata s a művészi elhivatottság, a „non omnis moriar“ megingathatatlan hite.

Nagy bizakodással tekintünk az Egyetemi Magyarságtudományi Intézet további kiadványai elé. Várjuk természetesen a Fedics-mesék teljes feldolgozását, motívumai rokonságának szisztematikus feldolgozását. Reménykedünk, hogy talán sikerül még az ország többi vidékein is néhány Fedics-szabású egyéniség mesekincsének megmentése. S talán nem túl bátor az a kívánságunk, hogy az országnak Bartucz Lajos által irányított antropológiai felmérése mellé olyannyira kívánczó néplélektani „felmérés“ is e kitűnően induló intézet falai közül induljon ki.

MÁTRAI LÁSZLÓ

MÁTYÁS, A HADVEZÉR

MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁSUNK igen érezhető és gyakran pótolhatatlan fogyatékosága, hogy minél távolabb esik egy korszak, vagy egy hadakozó király, fejedelem élete és működése napjainktól, — annál kevesebb megbízható adatunk van annak az időszaknak, hadseregszervezésének, hadműveleteinek tárgyilagos hűséggel való összeállítására. De őszintén megmondhatjuk azt is, hogy szakavatott hadtörténetíróink kevés száma is oka annak, hogy ezeréves hadtörténetünk részletes, folyamatos leírásában nagy hézagok tátonganak. Így csupán egy-egy háborús korszak hadműveleteit ismerjük hitelesen, olyan korszakokét, amelyeknek feldolgozására egy-egy hadtörténetkutatónk, egyéni rátermettség és tárgya iránti megértő szeretete révén vállalkozott. A legújabb

kor hadtörténetkutatóinak kétségtelen érdeme, hogy legalább a napjainkhoz közelebb fekvő hadieseményeket, a magyar csapatok szereplését a XVIII—XIX. században, Rákóczi felkelését, a 48-as szabadságharcot, most már eléggé kimerítően és szakszerűen ismerhetjük; a régebbi korszakok hadieseményeit kevésbé.

Az elmúlt évszázadok jelentősebb történeti évfordulói némileg pótolták ezt a hiányt. Szakembereink az emlékünnepek alkalmával kiadott Emlékkönyvek arra szánt fejezetében, — de ettől függetlenül is — igyekeztek belemélyedni a szóbanforgó korszak hadtörténeti kérdéseibe és annak hadműveleteit, katonai szemszögből is kifogástalan, monografikus feldolgozásokban közkinccsé tették. A mohácsi gyászos évforduló, II. Rákóczi Ferenc halálának 200 éves fordulójára, a budavári felszabadítás emlékünnepe és Szent István dicső emlékének felújítása után most, Mátyás király születésének 500-ik, halálának 450-ik fordulóján végre elérkezett az az idő, amikor legnagyobb nemzeti királyunk katonai, hadvezéri, hadseregszervezői egyénisége és hadműveleteinek lefolyása iránt az eddiginél fokozottabb érdeklődés mutatkozik, mind szakíróink, mind olvasóközönségünk körében, így került sor arra is, hogy egyik leghivatottabb hadtörténetírónk a nála megszokott lelkiismeretességgel és minden forrást óvatos kritikával feldolgozó módszerrel készült tanulmányaival, vezérfonalat adhatott azok kezébe, akik Mátyás háborúinak részletkérdéseivel a jövőben foglalkozni kívánnak.¹

V. László halála után több kül- és belföldi trónkövetelő tette volna szívesen fejére Szent István koronáját. Amikor azonban a törökverő, európai híru Hunyadi János másodszülött fia 1458 február 14-én mint választott király Budára bevonult, V. László öröksége végérvényesen eldőlt. Az alig 18 éves fiatal „Mathias Rex“ megválasztását III. Calixtus pápa meglehangú levélben üdvözölte. Mátyásban Isten küldöttjét látta; „aki azért emeltett ifjú korában a trónra, hogy az országban a belső viszályokat leküzdve, egész erejét a mohamedánok kiirtására fordíthassa... Atyádnak Krisztus győzhetetlen bajnokának, örök dicsőséggel környezett emlékezetét felidézve, azt a meggyőződést tápláljuk, hogy... Te az ő dicsőségét nemcsak eléred, hanem felül is múlod!“

A pápa nem csalódott. Mátyás méltó fia volt apjának. Életének, hadvezéri képességének méltatói, gyakran mondják azt, hogy Mátyás apjának hadvezetési alapelveit követte és minden vonatkozásban az ő példája után igazodott. Az bizonyos, hogy katonai rátermettség, személyes bátorság és harckészség terén a fiú apjához méltó volt. Seregvezetési és katonapolitikai vonatkozásban azonban lényegesen különbséget állapíthatunk meg kettőjük között. Nagyon helytálló Csánki Dezső megfigyelése, hogy Hunyadi János az utolsó keresztes lovag, a keresztény hit győzelméért lelkesülő, középkori katonák és hadvezérek legnemesebb típusa volt. Mátyás gondolatvilágának központjában azonban már nemcsak a kereszténység védelme, hanem elsősorban Magyarország fenntartása, területének, politikai súlyának nagyobbodása és hatalmának Európa keleti felén való széleskörű megalapozása állott. Az apa minden áldozatra kész honvédő hadvezér és kormányzó. Fia már ezen túl, hódító hadvezér és a nyugateurópai politika távolabbi kérdéseibe is beavatkozó országgyarapító király. Hadvezetésében atyjától abban is különbözött, hogy nem kockáztatott olyan merész és egészen a Balkán közepéig hatoló hadjáratokat, mint Hunyadi János és nem keresett olyan hadihelyzetet, hogy egy-egy döntő nagy csatába

¹ Gyalóky Jenő összefoglaló tanulmánya Mátyás hadseregéről és háborúiról a „Mátyás-Emlékkönyvben“ (Franklin-Társulat) és az 1474-ik évi boroszlói hadjárat leírása a Hadtörténelmi Közlemények ezévi kötetében.

vezesse egész haderejét. Apja ösztönös hadvezér, a fiú tudatos, tudományosan képzett stratégia, aki a régi rómaiak hadvezetési alapelveit humanista-renaissance műveltségével átalakítva alkalmazta céljainak megvalósítására.

Mátyásnak nem adatott meg az, mint pl. nagy tisztelőjének, Zrínyi Miklós grófnak, hogy apja oldalán tanulhatta volna meg a hadimesterséget. Nem volt alkalma a vitézek iskoláját apja táborában végigjárni. Tizenéves korában apja Nándorfehérvárban lovaggá üti, de azután V. László király udvarában Budán marad. Hunyadi János két év múlva, 1456-ban meghal. Mátyás Temesvárra, majd Budára kerül, ahonnan a király, Hunyadi László kivégzése után Magyarországból menekülve, őt magával viszi Bécsbe, majd Prágába. László halála után, Podjebrád cseh király szívélyesen bánik vele, de Magyarországra csak akkor engedi vissza, amikor a rendek 1458 január 24-én királlyá választják. Mátyás tehát éppen azokban a fiatal években, amikor az ember legfogékonyabb a hadimesterség iránt, nem ismerhette még a fegyveres tábori életet, a hadakozás alapelveit és fortélyait. Olyan időben került az ország és egy eléggé rendezetlen szervezetű hadsereg élére, amikor külső és belső ellenségektől fenyegetve kellett helyét megállnia. Ifjúságát messze felülmúló céltudatos akarakterővel, minden illúziótól mentes, hideg következetességgel fogott minden feladatának megoldásához. Azzal uralkodásának első pillanatától kezdve tisztában volt, hogy trónját, nemzetének szabadságát, mindenfelől támadásra készen álló külső és belső ellenségei között csak erős hadseregre támaszkodhatva biztosíthatja.

Azt az utat, amelyen Mátyás, seregszervezői és vezetői eredményeinek csúcspontjára eljutott — nem ismerjük. Csupán az eredményekből mérhetjük le hadvezért rátermettségének fokát. Híres könyvtárában sok hadtudományi munkát gyűjtött össze. Legszívesebben a rómaiak háborúit tanulmányozta, de hadseregeinek csoportosítása, hadvezetési módszere nem volt merev, hanem a kínálkozó helyzethez és az adott térszínhez alkalmazkodott. Háborúinak súlypontja ezért a várharok körül volt. Ügyes felvonulásokkal, a nagy véráldozattal járó ütközetek okos elkerülésével, bölcsen kiszámított helyzetek megteremtésével és azok erélyes kihasználásával érte el céljait s döntötte el háborúit. Harcmódja a magyar hadviselésnek Európaszerte becsületet hozott és ismertté tette a magyar katona hírnevét. Hadseregszervezési alapgondolata, seregének tagozódása az akkori viszonyoknak megfelelően korszerűnek mondható, mind felszerelés, mind kiegészítés szempontjából. De szüksége is volt hatalmas hadseregre, hiszen 33 éves uralkodása alatt, majdnem 29 évig hadakozott, s ezalatt összesen 16 háborút viselt belföldön a pártoskodók, — külföldön pedig a törökök, csehek, osztrákok és lengyelek ellen. Már első háborúiból merítette azt a tapasztalatát, hogy az ország védelmét és tervezett hódításait a régi banderiális rendszer alapján felállított hadseregre egyedül nem bízhatja. Bármilyen lelkes, de fegyelmetlen itthoni csapatnál többet ér az a zsoldos sereg, amelynek tagjai a katonaéletet hivatásnak tekintik és vasfegyelemben együtt tartva, jól megfizetve, bárki ellen, bárhol használhatók. Ilyen zsoldos csapatok élén álló, haditapasztalatokban bővelkedő, erélyes élvezérekkel könnyebb a királynak, mint a hadsereg legfőbb urának rendelkezni, mint a — bár kétségkívül bátor, lelkes, de tapasztalatlan — főúri csapatvezérekkel. Nagy szervezőképességgel alakította meg világhírűvé vált zsoldos hadseregét, melynek kereteit az 1460—62-ik évi felvidéki hadjáratban behódolt cseh zsoldosok alkották.¹ Ezt az első állandó hadsereget nevezték később fekete seregrek.

¹ Tóth Zoltán: Mátyás király állandó hadserege.

Mátyás haderejének teljes létszámát egészen pontosan nem tudjuk megállapítani; az a hadihelyzetnek, hadicéloknek és a hadszíntérnek megfelelően állandóan hullámzott. De az bizonyos, hogy az ország fegyverfogható lakosságának nagy részét tartotta fegyverben, hiszen volt idő, amikor egyszerre több arcvonalon kellett harcolnia, így pl. 1458-ban a csehek és törökök ellen, 1480—81-ben a törökök és osztrákok ellen. Csupán egy-egy hadműveleti időszakról van, bár nem mindig megbízható adatunk Mátyás seregének létszámáról és tagozódásáról. Legrészletesebb e tekintetben Baduario Sebestyén, velencei követ 1479-ben kelt beszámoló jelentése. E szerint Mátyás ebben a hadműveleti időszakban 163.000 embernek parancsolt. Hadserege szárazföldi és vízi haderőre tagozódott. Szárazföldi serege 148.000 emberből állott, ebben volt a kb. 50—60.000 főnyi állandó, hivatásos zsoldos sereg. 12.000 főnyi bandériális és 60—70.000 főnyi havasalföldi és moldvai hűbéres csapat. 200 ágyú és hajítógép, 3000 szekér kísérte ezt a tekintélyes haderőt. Érdekes, hogy Mátyás a tűzértséget, bár azt olasz minták után szervezte meg, nem sokra becsülte és várívásoknál jobban szerette a gyorsabb működést biztosító bomba- és követő hajítógépeket.

Vízi hadereje e háborúban 364 fegyveres hajóból állott. Rajtuk 2600 matróz és 10.000 harcos. A hajóhaddal összehangban működött a parton 5000 rác lovas. Az 1466-ik évi boszniai hadjáratba Mátyás 25.000 emberrel vonult. Az 1467-ik évi erdélyi-moldvai hadjáratba 4000 gyalogossal, 8000 lovassal. Állandó zsoldos hadseregének létszámát pontosan nem ismerjük. Valószínű, hogy 8000—10.000 embert tartott állandóan fegyverben és ezt a keretet egészítette ki a szükséghez képest 30—40—50.000-re.

Törökországon kívül abban az időben Európának egy nemzete sem állított talpra olyan nagy hadsereget, mint Mátyás király. Az akkori Magyarország kb. négy milliós lélekszámához viszonyítva egy olyan létszámú hadsereg, mint amilyenről Baduario fentemlített levelében beszámol, valóban a nemzet férfilakosságának rendkívül nagy igénybevételét jelentette.

Seregében még mindig a lovasság volt a fofegyvemem, de már Világosan észrevehető kétféle tagozódásban és felszereléssel. Mint tanult hadvezér tudta azt, hogy minden ellenséget legjobban a saját fegyverével lehet legyőzni. Vasba öltözött nyugati szervezetű és harcmódorú ellenségei ellen küldte hasonlóan nehéz fegyverzetű zsoldos lovasságát. A dél felől előretörő törökök ellen viszont könnyű lovasokra volt szüksége. Könnyű lovasságát, a későbbi huszárok őseit, ürge lovakra ültette és a törökökéhez hasonló könnyű fegyverzetel szerelte fel. Gyalogságát szintén többféleképpen fegyverezte fel és vetette harcba. A gyalogság tűzharcra a XV. században még nem nagyon volt alkalmas. Ezt a fegyvernemet azonban kitűnően lehetett felhasználni várharconál.

Alátyás 1481-ben Veronai Gáborhoz intézett leveléből megállapíthatjuk hadseregének fegyvernemek szerint való tagozódását a következőképpen: 1. páncélos lovasság; mint csatadöntő fegyvernem; 2. huszárság; nem mint kísérője vagy kiegészítője a nehéz lovasságnak, hanem mint önálló könnyű lovasság; 3. gyalogság; könnyű és nehéz fegyveres, pajzsos, puskás, kopjás és számszerűs gyalogság.

Bonfini szerint Mátyás seregét rendszeren így állította fel: a csatarend közepén a gyalogság állott három vonalban. Az első vonalban a nehéz pajzsos gyalogság, látszólag védekező és az ellenség támadását magára vonó feladattal. A középső sorban puskások, kopjások, az utolsó sorban a könnyű fegyverzetű számszerűsok. A csatarend két szárnyán állott a lovasság.

Ebből a tagozódásból következtethetünk a sereg harcmodorára is. Erről egyébként maga Mátyás tájékoztat bennünket abban a levelében, amelyet az otrantói hadivállalkozás alkalmából (1480—1481) apósához a nápolyi fejedelemhez intézett: „a nehéz fegyverzetűeket mi falnak tekintjük, akik helyükből nem mozdulnak ki, még akkor sem, ha ott helyben kell mindnyájuknak meghalniok. A könnyű fegyverzetűek alkalmoszerűen rontsanak ki; ha kifáradtak, vagypedig veszélyt sejtenek, a nehéz fegyverzetűek mögé vonulnak s ott vesztegelnek, amíg csak újult erővel és visszanyert bátorsággal megragadva az alkalmat, újból harcra nem törnek elő. Végül az egész lovasságot és a puskásokat a nehéz fegyverzetűek és a pajzsosok veszik körül, épügy, mintha egy erődítményben volnának: mert a nagyobb pajzsok egymásra téve, körben mintegy várat alkotnak s helyettesítik a falakat; ezzel védik a gyalogságot és mindannyiukat, akik közbül vannak... s kedvező alkalommal kirohannak ...“

Mátyás hadvezéri egyéniségének megítéléséhez levelei, egyéb feljegyzései vajmi kevés kimerítő támaszpontot nyújtanak. Csupán háborúinak lefolyásából, illetőleg azoknak, egykorú vagy közel egykorú leírásaiból alkothatunk képet hadvezéri nagyságáról. Tizenhat hadjáratát általában három időszakra oszthatjuk fel. Az első időszak 1458-tól 65-ig tartott. Ez volt hadviselésének mondhatjuk védekező jellegű korszaka. A belviszályok lecsendesítése, a felvidékre betelepedett cseh rablók széjjelverése és a török veszély pillanatnyi megállítása voltak e korszak eredményei. A második korszak 1474 körül, a sziléziai cseh-lengyel háború idejére esik. Ezek után ismét a török felé fordult. Moldvában és bosnyák földön hadakozik és aratja 1475 február közepén sabáci diadalát. A harmadik korszak 1479-től 1481-ig — épügy mint az említett második korszak — már a támadó háborúk korszaka. Ezekben Bosznia, Szerbia, Erdély területén állítja meg a török terjeszkedését, sőt még ahhoz is volt ereje, hogy amikor a törökök Otrantót elfoglalták, egy erős seregszertűt küldött a nápolyi, szicíliai király támogatására. Ebben a háborús időszakban azonban a török kérdést véglegesen elintézni már nem volt képes, mert a nyugati hatalmak támogatása elmaradt és III. Frigyes német-római császár ellen is viselt háborút. E három nagy háborús korszakon belül hadszínterek és hadicélok szerint Mátyás háborúit a következőképpen csoportosíthatjuk: 1. felvidéki hadjáratai, a felvidéki pártütő főurak és a Felső-Magyarországba betolakodott Giskra és Svehla hadai ellen (1458—64, 1461—62 és 1465); 2. török háborúk (1463—64, 1474—76, 1479, 1480—81); 3. a cseh háború 1468—70, amelyet Podjebrad cseh király ellen viselt cseh és morva földön; 4. a cseh-lengyel háború: 1471—74-ig, amelyet Kázmér lengyel király ellen folytatott Sziléziában és végül 5. az osztrák háború 1477—1480—88-ig III. Frigyes német-római császár ellen.

Már e vázlatos felsorolásból is kitűnik, hogy Magyarország nagyhatalmi állásának biztosítása érdekében milyen sokféle ágazó hadműveleteket kellett vezetnie Mátyásnak.

Hogy nagyszabású terveit majdnem kivétel nélkül végrehajtotta, bizonyítja legjobban államférfiúi és hadvezéri nagyságát. Nem volt a megalkuvás híve. Érezte azt, hogy neki, mint a köznemeselek sorából királlyá emelkedett férfinak, a belső forrongások és pártütések lecsendesítése után, a külföldi uralkodóházakkal szemben is nehéz helyzete lesz mindaddig, amíg hatalmát éreztetni nem tudja. Ezt pedig csak akkor érheti el, ha, mint hadakozó király, félelmetes hírű sereg élén bárki ellen harcra készen áll. De tudta azt is, hogy Magyarország függetlensége érdekében nemcsak az ország akkori határait kell biztosítani, hanem tágítani is. Ezt pedig a szomszédos területek elfoglalásával vagy a szomszédos kisebb országok uralkodóinak

az ő érdekkörébe való bevonásával, végül a távolabbi hatalmakkal kötött szövetségek révén érthette el. összes hadjáratainak kétségkívül igen nagy területi eredményei voltak. A török háborúkban meghódította Bosznia északi részét és Szerbiának legfontosabb pontját, a sabáci várat. Csehországgal és Lengyelországgal viselt hadjárataiban Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot hódította meg s ezzel — Szűezia legújabbkori történetíróinak megállapítása szerint — elérte azt, hogy a különálló életet folytató, kisebb-nagyobb hercegségekből egységes és központból kormányozható államot szervezhetett. Alsó-Ausztriát meghódította, Bécs és Bécsújhely elfoglalásával megvetette lábát nyugaton és az ő nevében mindezeket a tartományokat magyar helytartók igazgatták.

Mátyás egyéniségét Zrínyi igen találó szavakkal jellemzi: „mikor azért sok ilyen lelki jó, egy emberben férkezik, nem lehet az setétségben. Az ő virtusának világossága előmutatja ötet, az mint a mi jó királyunkat minden időben cselekedetben és hasonlatosságban megmutatja... Az ő élete merő bátorság volt, és minden gondolatja vitézség... meghala vitéz Mátyás király, kinek sok csodálói, kevés követői voltak, maradának... az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert szorgalmatossága végzetlen, mert fáradsága úntalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan.“

A magyar hadművészetnek azzal a hatalmas eszközével, amelyet Mátyás kitűnő seregében halála után országára hagyott — gyenge uralkodók nem tudtak élni. Mátyás életében nagy volt a magyar nemzet, lelkesedik Berzsenyi Dániel egyik ódájában: rémülve nézett a világ ránk „s nemzeteket tapodó erőnkre“. De Mátyás meghalt, a Heros kidőlt s az államhatalom legerősebb alapja és főpillére a hadsereg pusztulásnak indult.

„S egyszerre a nép, mely Hunyadink alatt
A legkevélyebb polcra emelkedett,
A durvaságban veszni tért s ment
Két megutált cseh király kezébe.“

A rendek és a polgárság Mátyás halála után fellélegzettek, mert megszabadultak a súlyos adózástól, katonatartástól, évtizedes háborúktól és az erélyes központi állami fegyelemtől. Utódjában, a gyenge Ulászló királyban a magyar nemzet olyan uralkodót kapott, aki uralkodásának felvállalt feltételei közé szívesen felvette azokat a kívánságokat, amelyeket 1492-ik évi dekrétuma alapján gyorsan beiktattak a Magyar Törvénytár azévi I. cikként.

Ebben a király kötelezte magát arra, hogy a nemzet kárára és elnyomására semmiféle újítást nem hoz, mint Mátyás király. Azokat az „újításokat“, amelyeket Mátyás behozott — eltörli. Adót vagy egy forintos taksát pedig semmi ürügy alatt sem követel, hanem visszavezeti az állam életét a Mátyás király előtti régi törvényes élet rendes medrébe.

A Mátyás halálát követő hanyatlás korszaka után azonban mindjobban felismerte a nemzet a legnagyobb nemzeti király valódi értékét. A halála után megnyilvánuló elernyedés, gyengeség, széthúzás zűrzavaros korszaka után Zrínyi Miklós szavaival igazságot szolgáltatott neki: „... emlékezete örökéig lészen a magyaroknál és kívánsága ennek a vitéz hollónak. Sakselyüket kergetett, s azoknál magasabban járt vitézséggel, serénységgel, úntalan szorgalmatos fáradsággal, ötet senki meg nem győzte, az ő udvara Mars oskolája volt, s az ő tekintete oroszliant hasonlított, az ő állandósága és haditudománya mindent meghaladott, az ő jóságáért az Isten reánk kegyelmesen nézett és az egész ország-világ előtt tündöklő volt.“

A BRAZÍLIAI MAGYAR IFJÚSÁG

A BRAZÍLIAI tömeges magyar kivándorlás alig másfélévtizedes (1923—24), ami olyan kevés időnek számít a külföldi kolóniák kialakulása, gazdasági, társadalmi és kulturális elrendeződése, rétegződése és tagozódása szempontjából, hogy ma még egyáltalán nem beszélhetünk egységes brazíliai magyar társadalomról, sem az ennek kebelében kialakuló önmagát és társadalmi feladatait kereső ifjúságról. Így tehát sem a még széteső és beszervezetlen brazíliai magyar társadalom (tulajdonképpen minden társadalom beszervezetlen, mert csak egyes rétegei jutnak el a tudatos megszervezettségig), sem az ifjúság nem juthatott még el a reális önismerethez, koloniális társadalmi kötelességeinek felismeréséhez és vállalásához. Elegendő tehát, ha arra hivatkozunk, hogy a brazíliai magyar kolónia még fiatal, s így a szervezetlenséget nem lehet hibájául felróni, mert a kísérletek nem hiányoztak ezen a téren sem. Ez a kulturális és szociális beszerzés $\frac{3}{4}$ gy kultúrfejlődési folyamat eredménye lesz, ha a külső tényezők segítenek (brazil lehetőségek) s belülről mi mindnyájan abban az irányban dolgozunk, hogy ehhez a tudatos közösségi feladatvállaláshoz a brazíliai magyarság egyszer elérkezzék. Ez azonban nemcsak tőle függ, hanem elsősorban az anyamagyarságtól, az óhaza bel- és külpolitikái rendjétől, vonzásától és nem utolsósorban áldozatkészségétől. Amikor tehát a brazíliai magyar ifjúság fölött egy szerető-aggó pillantással áttekintünk, életmegnyilvánulásait, küzdelmeit nem úgy tekintjük, mint egy elszigetelt társadalmi jelenséget, hanem úgy, amint az a maga kiforratlan szervezetével, testével-lelkével a brazíliai magyar társadalom sajátos szerkezetében és kultúrtagozódásában elhelyezkedik.

Ezek szerint az ifjúságban három csoportot lehet megkülönböztetnünk: a parasztokat, a munkásokat és a tanult osztálybelieket.

Az első csoportba tartozik a nagyobb magyar telepeken (Árpádfalva, Boldogasszonyfalva, Bocskai- és Bethlen-telep, Istvánkirályfalva stb.) és a kisebb helyeken, fazendákon, különböző őstermelési ágakban dolgozó ú. n. parasztifjúság. Ifjúságunknak ez a legfontosabb, de sajnos, a legelhanyagoltabb rétege, amely a városi központoktól távolos helyeken, mondhatni teljes kulturális elesettségben nő fel. Apái nyelvét és a magyar kultúrát csak egy kezdetleges primitív formában ismerte meg, ahogy az az idegen földön a mindennapi kenyérért vívott kemény küzdelemben egyáltalán lehetségessé vált a számára. Magyar környezethez (önmagukon kívül), jó magyar könyvekhez, rendes újságokhoz (hazaiakhoz), haladó szellemű folyóiratokhoz, sőt sokszor még magyar szóhoz is ritkán jutnak, legfeljebb ha a kultúra hivatalos városi munkásai meglátogatják őket. Folyékonyan beszélnek ugyan magyarul, de szegényes szókinccsel. A brazil nyelvet sem tanulták még meg jól, csak hallomásból és rossz kiejtéssel s így a hatóságoknál nem boldogulnak eléggé, mert még egy hatnyolcsoros kérvényt, nyugtát, szerződést, vagy bármilyen természetű fogalmazványt sem tudnak megírni; a tájszólásos beszélt nyelv ugyanis nagyban különbözik a helyes irodalmi nyelvtől. Pedig a brazil nyelvtudásra mind nagyobb szükségük van, mert a magyarok munkaerejét, szorgalmát, kitartását, szívósságát mindenütt megbecsülik széles Brazíliában, de jó portugál nyelvtudással karöltve még több becsületet szerezhetnének a magyar névnek.

Újabbban a hatóságok időnként a termelés megjavítására vonatkozó szakszerű útmutatásokkal, népies stílusú mezőgazdasági füzetekkel és más ilyen természetű kiadványokkal látják el őket, de sajnos, a mi magyarjaink még csak nagyon hézagosan és rosszul értik meg ezeket a jó tanácsokat.

Ezzel az ifjúsággal feltétlenül foglalkoznunk kell, ha másként nem, el kell látnunk őket hazai magyar lapokkal, folyóiratokkal, hasznos olvasnivalókkal, de sokkal kiterjesztettebb és megszervezettebb formában, mint ahogy azt eddig tettük. Szükséges továbbá az is, hogy a brazíliai magyar lapok is foglalkozzanak sorsukkal. Fel kell bennük kelteni a tanulás, az olvasás, az ismeretszerzés utáni vágyat s ezt igyekeznünk kell

ki is elégíteni alkalmas, komoly, értékes olvasnivalókkal. Mert ez a réteg a szívében még színmagyar, ha a nyelvében már megindult is az asszimilálódás önkéntelen folyamata. Szinte megható, mennyi lelkesedés, magyar hit, tudásszomj és sokirányú érdeklődés van bennük. Valahányszor közöttük járok, majd „lehúznak“ az olvasnivalóért, a jó könyvekért. Egy-egy Jókai-regényt, jobb értekezést, komolyabb cikket négyszer-öttször is elolvasnak. Meg kell említenem, hogy a s.-paulói vándorkönyvtár könyvei rendelkezésükre állanak, de a ki-beszállítás annyi bajjal jár, olyan sok könyv elvész, hogy a központi könyvellátás nagyon nehezen oldható meg. Helyi kiskönyvtárt kellene szerveznünk, illetve a maiakat felfrissítenünk, mert már nagyon idejét múlta könyveket találtam mindenütt.

Az interiori magyar élet bármily nehéz is, ezeknek az ifjaknak mégis van idejük az olvasásra, mert amikor beesteledik s a jószágot rendbe tették, megettek, megittattak, nem fekszenek le azonnal a tyúkokkal, hanem még egy-két óra hosszat társalognak vagy olvasnak. Elmennek a telep kocsmájába és rendszerint ital nélkül, vagy egy pohárka pinga (pálinka) mellett gyufaszálra kártyáznak. A gyufa olcsó, így egy fél-éjszaka sem vesztenek el egy napszámbért. Ezeken a távoli telepeken alig van más szórakozási lehetőség.

Vasárnap este bált rendeznek, amelyen a telep minden valamirevaló legénye, leánya, sőt sokszor még az öregek is megjelennek. A fiatalság itt ismeri meg egymást közelebről, itt választja ki mindenki a párját. Bizonyára szép jelenség lehet a trópusi pálmák és banánfák alatt egy ilyen magyar paraszti találkozó.

Külön meg kell említenem, hogy ezek a fiatalok mennyire szeretik az igazi magyar népdalt és népmesét. Több kísérletet végeztem ezen a téren, mert érdekelt, hogy itt, távol az őhazai környezettől, hogyan működik a józan parasztlélés és intelligencia? A műdalt és a műmesét nem szerették, unták, keresettnek, mesterségesnek tartották, közben ásítottak, zajongtak, belebeszéltek, míg az eredeti népi termékeket száj-tátva hallgatták.

Az első alkalommal például, Árpádfalván, amikor kihirdettem az első összejevetelen, hogy mesét fogok felolvasni, csaknem kinevettek és azt mondták: „Bolondság a’, gyereknek való a’, nem nekünk!“... Később kiderült, hogy tíz év óta nem hallottak mesét s ma már egyáltalán nem mesélnek. A Féja-gyájeményből kiválasztottam a Mátyás király aranyszőrű bárányárról szóló tréfás mesét, mert tudtam, hogy aki megnevetett kétszáz szegény, elesett magyar parasztot, annak nyert ügye van. A mese talált, a hatás csodálatos volt. Hazaérkeztem, befogadtak. Nevetett mindenki, igyekeztem is természetes paraszti hangon előadni és megjátszani a mesét. Akkor este még három mesét kellett elolvasnom s a következő esteken már annyian voltunk a teremben, hogy még az ablakpárkányon is lógtak a fiatalok, mert nem volt elég hely. Elolvastam az egész kötetet, s közben előadásokat tartottam történelmi és közismereti tárgykörből, ami őket érdekelt. Két hét alatt több mint tizenöt eredeti magyar népdalt tanultunk meg. Egy hét múlva csak úgy zengett a telep a jó magyar népdaloktól s még a brazilok is megtanulták: „Új a csizmám, szegre van akasztva ...“

A második csoportba tartozik a városi munkásifjúság, amely különösen S. Paulo városban, a legnagyobb magyar központban, igen számottevő ifjúsági réteg. Az ő társadalmi és kulturális helyzetük sem sokkal jobb, mint a parasztiifjúságé, legfeljebb a városi környezetben valamivel könnyebben juthatnak hozzá magyar nyelvű könyvekhez és lapokhoz. Rendelkezésükre áll a segélyegyleti kölcsönkönyvtár, valamint az egyházak, különösen a református egyház kisebb könyvtárai, valamint a kültelki magyar egyesületek könyvei.

Az alacsony munkabérek, a túlhajszolt munkaidő, a mindjobban széthulló és kétnyelvű családi élet, — a kicsik inkább beszélnek brazilul — a párválasztás nehézségei, — elsősorban mégis csak magyar párt szeretnének — a brazil társadalmi környezet és szórakozások beolvasztó hatása, a munkásszervezkedés, munkásöntudat és szolidaritás hiánya brazil részről, míg a magyar könyvek és folyóiratok rendkívüli drágasága és nehéz beszerezhetősége, a mélyebb kulturális felkarolás hiánya magyar részről, egyszóval,

a társadalmi és egyéni bajok sokasága az, amely ezt az ifjúságot meghatározza és mai sajátos észjárását kialakította.

Az utóbbi években azonban sok örvendetes javulást lehet észrevennünk. A kültelki magyar egyesületek fiatalsága minden anyagi és szervezetségbeli akadály ellenére is mind melegebben érdeklődik nemcsak a saját életformáját elsősorban meghatározó termelési és társadalmi problémák iránt, hanem lassanként felismeri sajátos brazil-magyar feladatait is s habár ennek ma még csak halvány jeleivel találkozunk, mégis örömmel kell fogadnunk, mert azt jelenti, hogy itt egy népes ifjúsági csoport mélyebben kapcsolódik be a magyar életbe s itteni életét is az egyetemes magyar élet külföldi megnyilatkozásának tartja. A kültelki magyar egyesületek rendkívüli hatósági nehézségekkel küzdenek, nemcsak azért, mert még a működési engedélyt is nehéz megszerezni, hanem azért, mert a hatósági illetékek, engedélyek teljesen megfojtják a legnemesebb szándékot is.

A munkásifjúság szellemi irányítása, vezetése, nevelése sokkal jobban a kezünkben van, mint a parasztifjúság felkarolása. Indítanunk kell egy nagyszabású ifjúsági propagandát abban az irányban, hogy ezt az ifjúságot még jobban öntudatra ébresszük, tespedéséből felrázzuk s elvezessük az óhazával szembeni kötelességének felismeréséhez és vállalásához is. E magyarmentő munka missziós feladatát elsősorban az egyházi ifjúsági egyesületeknek kell vállalniuk, de meg kell találnunk a módját annak is, hogy majd esti tanfolyamok formájában behatóbban foglalkozzunk ezzel az ifjúsággal, mint eddig tettük.

Az ifjúság harmadik rétege a leginkább középosztályból származó, vagy magát oda felküzdő ú. n. tanult, értelmi ifjúság. Ez ma még csak vékony réteg, melynek legjobbjai, a szellemileg komolyabban érdeklődők s a magyar szempontból értékesek, egy szerény kezdeményezésű Önképzőkört munkában keresik egymást és hivatásukat a nagy brazil életben. Ez a csoport leginkább a magyar irodalom iránt érdeklődik elsősorban s anyagi helyzeténél, kereseténél fogva inkább képes arra, hogy időnként egy-egy magyar könyvet megvásároljon. Az ő szellemi irányításuk, vezetésük, számukra a helyes koloniális magyar út megmutatása, feladataiknak vázolója fontos magyar kötelesség, mert hiszen belőlük lesz az új középosztály, az értelmi réteg, amely vagy olyan intelligens és jó magyar lesz, hogy nemcsak a saját, hanem az egész kolónia s így az egyetemes magyarság történelmi és korszerű szociális érdekeit és feladatait is vállalja itt, az idegenben is, vagy pedig elemyed, beolvad és eltűnik a fajok és népek roppant kohójában.

A pontos tájékozódás szempontjából legutóbb különböző kérdéseket tettem fel ennek az ifjúságnak s arra kértem őket, hogy válaszaikat a következő héten írásban adják be. A kérdések a következők voltak:

1. Miért jövök az önképzőkörbe?

Az érdekesebb válaszokból idézek néhányat: „Azért, mert kulturális szempontból igen fontosnak tartom, hogy itt, külföldön, az ifjúság tegyen valamit a szellemi fejlődéséért a kenyérharc és a könnyű szórakozásokon kívül.“ — „Mert szükségesnek tartom, hogy egyszer egy héten kiszakítsam magamat az egyoldalú és anyagias hétköznapi életből és megismerkedjem hozzám hasonló korú és gondolkodású magyar fiatalemberekkel.“ — „Engem a meleg és közvetlen baráti hangulat kapott meg nagyon.“

2. Mit tartok az önképzőkör céljának?

(Ezt egyik legfontosabb kérdésnek tartottam, mert tudom, hogy kívülről ráerőszakolt célkitűzéssel nem lehet egy emberi csoportot megragadni; a célnak belülről, magából a közösségből kell származnia a csoport belső szellemi dinamikájának és irányának a megfogalmazásaként.) Néhány érdekes válasz:

„Az önképzőkör célja, hogy alkalmat adjon a tagoknak arra, hogy felszínre hozzák és kifejlesszék képességeiket. A maguk és mások próbálkozásából tanuljanak és tisztába jöhessenek azzal, hogy milyen irányban van valamilyen tehetségük, ahol érdemes munkálkodniuk.“ „Az önképzőkör legyen az a hely, ahol a kibontakozni vágyó ifjúság a maga problémáit

saját maga próbálja megoldani.“ „Legyen nyitva minden művészi és tudományos stb. törekvés számára.“ „A magyar kolónia fiatalságát összetartani s ez összetartást művelődésre és szórakozásra felhasználni.“

3. Mennyiben foglalkozunk szépirodalommal?

(Az önképzőkör természetéből folyik, hogy először túltengett a szépirodalmi munkálkodás. Csaknem mindenki verset, novellát vagy szépirodalmi tanulmányt írt s mivel figyelmeztettek bennünket a fűzfaköltészet veszedelmeire, szükséges volt a kérdést feltenni.) Többen így válaszoltak:

„Feltétlenül foglalkoznunk kell szépirodalommal. Szépirodalmi kísérleteink megtanítanak bennünket arra, hogy gondolatainkat hogyan kell kifejezni tömören, egyszerűen, szabatosan és magyarosan; javítja stílusunkat, kifejleszti ízlésünket s az igazi műalkotások felismerésére és megbecsülésére nevel.“ „Szükséges az, hogy nagy írók és költők műveiből olvassunk fel szemelvényeket.“ „Törekednünk kell a brazil irodalom megismerésére is.“ „Tartsunk brazil nyelvű felolvasásokat is!“

4. Milyen tárgyról szeretnék előadást hallani?

Íme, a braziliai ifjúság érdeklődése: „saját foglalkozásunkról, anatómiáról, rádióról, képzőművészetről, szociológiai problémákról, világtörténelemről, természettudományi kérdésekről, aktuális problémákról, művészettörténetről, Freudról és a pszichoanalízisről, magyar zeneszerzőkről, főleg „könnyű és érdekes témákról“ ... stb.

E válaszokból látjuk, hogy ifjúságunk érdeklődése meglehetősen tágkörű és sokoldalú, úgyhogy a központi csoportosítás nem lesz könnyű feladat.

5. Melyik híres íróról, vagy műről szeretnél valamit hallani?

„Új, mostani, de igazi tehetségről“ ... „bármelyikről“, ... „minden jó íróról“, „bármelyik többé-kevésbé ismertről“ s az ehhez hasonló válaszok azt mutatják, hogy erre a kérdésre a tagok nem tudtak konkrét választ adni, mert eddig rendszertelenül olvastak és a magyar irodalomban sokkal tájékozatlanabbak, mint gondolnánk.

Válaszoltak ezenkívül még a következő kérdésekre: 6. Tudnál-e valamilyen tárgyból előadást tartani? 7. Szereted-e a szavakat? 8. Érzed-e, hogy jó irányban haladunk és így össze tudunk-e majd tartani? 9. Mikor és hányszor jöjjünk össze? 10. Szeretnél-e levelezni hazai magyar ifjával, vagy leánnyal?

Íme, itt él közöttünk egy kis ifjúsági csoport, amely szellemileg már felébredt, érdeklődik és tájékozódik, nemcsak önmaga, a saját ifjúsági problémája iránt, hanem a külvilág, a társadalom felé is; becsüljük meg hát őket és segítsük, ahol tudjuk.

Az utóbbi három évben megrendeztük a fogalmazási versenyeket is, amelyeknek az volt a célja, hogy megismerjük a braziliai magyar ifjúságot és levélbeli összeköttetést teremtsünk az óhazai ifjúsággal. Iskolás gyermekeink már évek óta leveleznek óhazai elemi iskolás gyermekekkel, ez azonban nem elegendő, mert szükség van arra is, hogy az iskolát járt nagyobb, 16—24 éves korú fiatalok is levelezzenek egymással. Kívánságaink a következők voltak: A levél terjedelme legkevesebb két füzetoldalnyi legyen, de lehet több is. A levél egyszerű, természetes hangú, csinos külsejű, tintával írott legyen. (Minden levelet díjmentesen továbbítunk az óházába.)

A levél tartalma a következő, vagy hasonló kérdések körül forogjon: Miért írod ezt a levelet? Hány éves vagy és milyen idős fiúval, vagy leánnyal akarsz levelezni? Magyarországon születted, vagy Braziliában, hol, mikor? Milyen községből vándoroltak ki szüleid, mikor és miért? Jártál-e magyar iskolába, vagy ha nem, hol tanultál meg magyarul? Mivel keresik szüleid a kenyerüket? Mivel foglalkozol, hol dolgozol, mi a mesterséged, vagy mire készülsz? Meg vagy-e elégedve a helyzeteddel és miért? Mennyi a havi kereseted? Van-e megtakarított pénzed, házad, földed? Hányan vagytok a családban és ki hol dolgozik? Mit tudsz az interiori, az ország belsejében élő magyarokról? Szeretnél-e látni Magyarországot és miért? Mit találsz jónak Braziliában? Olvasod-e a brazil lapokat? Mit gondolsz, hogy lenne ismét erős és gazdag Magyarország? Mit üzensz az óhazai magyar ifjúságnak?

Felhívásunkra 34 (harmincnégy) érdekes és értékes levél (dolgozat) futott be, amiket egy bíráló bizottság áttanulmányozott és a derék ifjaknak és leányoknak díszes ünnepség keretében adta át a pénz- és könyvjutalmakat. Ez az ünnepség nov. 5-én volt a Sao Bento gimnázium dísztermében, ahol egyúttal bemutattuk a „Szent István“ és a „Magyar falu“ című nagyszerű propagandafilmet is. Tanítóink részletesen ismertették a fogalmazási versenyek célját és jelentőségét koloniális és egyetemes magyar szempontból egyaránt. A fogalmazási versenyek célja nem más, mint a brazíliai magyar ifjúság és az óhazai ifjúság között a levélbeli kapcsolat kiépítése és megtartása, valamint a magyar szülők Braziliában született gyermekeiben a magyar kultúra és az ősi magyar múlt értékei és alkotásai iránti megbecsülés felkeltése, fejlesztése és ápolása.

A fogalmazási verseny sok rejtett koloniális jelenségre adott választ, illetőleg új problémákat vetett fel. Fiatalságunk ösztönösen megérezte, miről van szó: önmagáról, ezért futott be 34 csinos, tiszta, izzó magyar lelkű levél, amely mind értékes, még a leggyengébb is. Kolóniánk tehetősebb rétege könnyelműen félrehúzódott attól, hogy ezt a nemes *ifjúsági* mozgalmat anyagilag támogassa, ami azt mutatja, hogy nem becsülte fel a jelentőségét. A versenyben különben egyetlen városi, középosztálybeli ifjú sem vett részt, a leveleket mind egyszerű munkásifjak és dolgozó lányok írták.

Ezek a levelek megmutatják azt, hogy milyen nehezen él a brazíliai magyarság annak ellenére, hogy azt szoktuk mondani, hogy itt mindenki jól keres. Pedig a legszegényebb réteg még meg sem szólalt, mert talán nem is járhatott magyar iskolába a mostoha körülmények miatt.

A dolgozatok két világot mutatnak: egyrészt a brazíliai magyarság nehéz, küzdelmes, nyers életét, másrészt pedig egy vágyálmokkal telített illúzió-világot, különösen a visszavándorlásra vonatkoztatva. Mind a két látásmód értékes és szükséges! Meg kell ismernünk az igazi valóságot, a magyarság itteni helyzetét s ezt nem szabad letagadnunk, de belülről, a lelki szemeink előtt ott kell lebegni az örök hazának: Hungária Aitema fényességes arcának!

Azt is megláttuk e levelekből, hogy ez az ifjúság szereti és megbecsüli Braziliát és sokat dolgozik érte. A mi kötelességünk az, hogy őrizzük bennük azt, ami magyar. Nagy testi-lelki küzdelem zajlik le bennük: hazát foglalnak Braziliában.

Az ünnepségen Boglár Lajos konzul nagyszerű beszédet mondott az egybesereglett magyarságnak és ifjúságnak. Különösen kiemelte azt, hogy a magyart mindenütt dicsérik Braziliában, nem csupán becsületes és odaadó munkájáért, hanem különösen egyenes jelleméért, magyaros becsület-érzéséért is. „Egy fejlett fát csak úgy ültethetünk át idegen talajba, ha annak gyökérzetével együtt a hozzátapadt földet is átvisszük, átültetjük. A kivándorlónál ez a gyökérzethez tapadt göröngy nem más, mint az a lelki és nemzeti kultúra, amelyben felnőtt. A kivándoroltnak tehát a magával hozott lelki útravalóból, azaz sajátos kultúrájából, nemzeti tradícióiból kell táplálkoznia és erőt gyűjtenie. A régi forrásokhoz kell visszatérni, hogy megérhesse azt az időt (ha nem térhetne vissza óhazájába), amikor ivadékaiban az idegen talajban is képes gyökeret eresztetni és új életet hajtani a magyar kultúra.“

Befejezésül kiragadok néhány érdekes idézetet a levelekből.

Egy Braziliában született anasztási kislány írja: „Ami a magyaroké, az az enyém is!“ (R. Nagy Juliánná). — „Az én apám földműves munkás és a legnehezebb munkával keresi meg a mindennapi kenyerünket és ötöd magát tartja kenyérrrel“ ... „Van egy kis házunk, semmi más“ (Pásztor I.). — „Nekünk van egy kis házunk, édes apám dolgozik a húsgyárban és édes anyám itthon van.. . Braziliában nagyon drága

az európai gyümölcs és Magyarországon minden olyan olcsó“ (Riener E.). — „Én nagyon megörültem, mikor meghallottam, hogy Magyarország nagyobb lett. Gondoltam, hogy mi is elmegyünk az ó hazába“ ... „Ne hargudjatok, hogy ilyen az írásom azért én mindig igazi jo magyar akarok leni“ (Tóth K.).— Egy otthon járt cserkészünk írja: „Itt az újhazában az első években a legnagyobb szabadságnak örvendtek a külföldi nemzetek, közöttük mi magyarok is, de sajnos, az utóbbi időben az európai politics itt is felbontotta a szabadságunkat, úgyhogy ma már egy külföldi nemzet egyesületének a fentartása igen nagy nehézségekbe ütközik s az idegen nyelvű iskolákban is csak 10 éven felülieknek szabad nyilvánosan a saját anyanyelvén tanulniok“ (Bakos L.). — „Édes apám asztalos, az idősebb fiútestvérem kárpitos segéd, és én ha Isten segít lakatos mesterséget fogok tanulni. Még három kis testvérem van. A megélhetés úgy szegényesen még kielégíthető, de ahol egy ilyen nagy családnak a kenyér keresője nem szakember, bizony nagy nehézségekkel kell megküzdenie a család fenntartásáért“ (Bakos I.). — „Édes anyám nagyon nehezen keresi meg a mindennapi kenyerünket, mert édes apám nem tud dolgozni nem lát már tíz éve, szembetegséget kapott és megvakult. Én is dolgozom a városban azért, hogy segítsek szüleimnek s valamit tudjunk spornolni, hogy egyszer Isten segítségével haza mehesünk a mi szép magyar hazánkba“ ... — „Meg vagyunk mi elegendve a helyzettel de mégis idegenben vagyunk“... — „Van egy kis házunk egy kis földünk és a kertben gyümölcsfák“ (Lovász E.). — „Milyen örömmel látuk a filmet amit Magyarországról mutattak!... — Láttuk a Kongresszust és sőt hazánk szeretett Kormányzóját is, könyvbehulot szemekéi. De jo is lenne otthon lenni... Braziliában jónak találjuk a nyarat mert nem kell téli ruháról gondoskodni meg a tüzellőről. Azután ehetünk sok banánt mert az itt nagyon olcsó és igen fontos táplálék... (Lovász E.). — „Mi nem laktunk a városban hanem kávéfazendán dolgozott édes apám és ott nem volt iskola. Így mikor elértem a nyolc évet tábla palavessző helyet kaptam egy szép kis kapát kemény fanyéllel és mentem minden nap édes apámmal és anyámmal kapálni... Én kaptam ábécés könyvet nagyon érdekes volt és szépnek találtam de hamar meg is haraguttamra mért sokat megvert de nem a könyv hanem édesapám ő lett a tanítom. Nappal dolgoztunk este tanultunk. ... 2 évi tanulás után olvas-tam és írtam. ... Már keztem tanítani az öcsémet... (Kis I.). — „Szüleim is kijötek, gondolták hogy jobb lesz itt Braziliában de bizony mindig azt mondják, hogy jobb volt otthon, mert itt nagyon nehezen keressük meg a kenyerünket“ (Becsei J.). — „Naponta 8 órát dolgozok és annyit megkeresek, amennyi a testvéreim keresetével együtt fedezi a családi gondokat, a családban kilencen vagyunk testvérek, melyek közül öten hazulról jöttünk, négy pedig itt született Braziliában ...“ — „A hazai életről csak annyit tudok amit az iskolában tanultam (öt évig) könyvekben láttam Magyarország szép városait... — „Brazília nagy és hatalmas. szeretném, ha Magyarország is, ha nem is hatalmas, de olyan lenne mint volt és ez csak olyan esetben történhet meg, ha minden magyar szívvel lélekkel egyaránt összetart...“ (Annaházi I.).

Hogy él a brazíliai magyar munkásifjúság? íme:

„Munkánk végeztével sietünk haza megvacsorázunk és mire besötétedik megjárjuk még eljön a 8 óra addig olvasuk úgy a Brasil mind a Magyar újságból tagja vagyok egy magyar egyesületnek ami most brasil néven szerepel, de azért csak magyarul beszélünk, vagy egy kis könyvtárunk abból viszünk haza könyveket, ezenkívül vannak más szórakozó eszközök, most mást egyelőre nem tudok írni. (Annaházi István). — „Én ezzel a helyzettel nem vagyok megelégedve, mert tudom, hogy valamikor visszakapjuk Magyarországot elvesztett területeit és haza főgnak szállítani minket. (Bezeg István). — „Szerény nézetem szerint úgy lenne erős és gazdag Magyarország, ha a világ minden részében élő és hazakivánczó magyarokat haza szállítanák az óhazába.“ (Bugyi Anna). — „Egy magyarnak sem veszett még ki az a tudat a leikéből, hogy egyszer hazamenjen.“ (Bugyi Sándor). — „Én itt születtem de szivemben él a magyar hazáért a szeretet, — Braziliát szeretem mert sok magyaroknak adott megélhetést.“ (Gránitz István). — „Én nem olvasom a brazil lapokat mert szüleim nem engedik.“ (Hajmásy G.). — „Nem jártam magyar iskolába. Apukám tanított meg írni és olvasni magyarul, esténként nagyon türelmesen egy egésznapos munka után. — Sok éveken át keservesen dolgozott apukám és annyit tudót szerezni hogy egy kis műhelyt

nyitott és most abból élünk nagy keservesen... Én kereskedelmi iskolát végzek, hogy később majd elvégezzem az üzleti dolgokat és így szüleimnek tudjak valamit segíteni ... — Mink öten vagyunk és csak apukám dolgozik...— Csak azt tudom az interiorbeli magyarokról, hogy szenvednek nagyon, mert sokat kell hogy dolgozzanak és nagyon keveset keresnek.. .“ (Hajmásy Rózsika). — „A családban csak magyarul beszélünk“ (Jóó Sándor.) — „Amióta kimarattam az iskolából mindig az zaklatott, hogy talán Magyarország elfelejtette megkérdezni az iteni magyar ifjúságot vajon éltek e még?“ (Mohnács György). — „Itt Brazíliában minden minden jó, szabad ország, csak vigyázni kell, hogy se kül se belpolitikába ne keveredjünk, ami talán ártana a Brazil államnak.“ (Balázs József). — „A mai helyzettel igen meg vagyok elégedve, egész héten dolgozom, reggel nyolctól este 6-ig. Vasárnap elmegyünk a templomba, délután a moziba, este meg a magyar egyesületbe, szórakozni, táncolni,“ ... majd hozzát teszi: „Sajnos a kereset igen kevés, 150 milreisz (30 pengő). (Horváth Piroska). — Végül megemlítem még egy idézetet, amit egy 16 éves brazíliai magyar ifjú írt levelében: „Magyarország mindig fog lenni, örök életig!“ (Mohnács György).

Ha az óhazai magyar ifjúság is így hiszi ezt, de magyarságát nem üres frázisokban, külső, felszínes formákban, hanem országmentő és jövőformáló korszerű cselekedetekben mutatja meg és szétszört vértestvéreiért majd áldozni is tud, ha mást nem, egy-egy használt könyvet, folyóiratokat s néhány őszinte szót, akkor Mohnács Györgynek igaza lesz.

KORDÁS FERENC

A DÉLSZLÁV MADÁCH

MAGA A JELENSÉG, hogy Madách művéhez egyszerre két szerb fordító is nyúlt, nemcsak magyar szempontból érdekes. Nemcsak azt jelenti, hogy az európai viszonylatban sokáig eléggé nem értékelt költő ma egyre nagyobb közönséget hódít és világirodalmi rehabilitációjának szinte virágkorát éli. Szerb szempontból ennek az érdekes irodalmi jelenségnek mélyebb jelentősége is van. Jelenti a klasszikus szerb irodalom hagyományainak egyenes folytatását, jelenti azt, hogy a világháború után politikailag tőlünk oly távolra került szerbség nem szakadt el szellemileg a magyarságtól, nem szakadt el a klasszikus szerb irodalmi hagyománytól, melynek egyik legfontosabb mintája mindig a magyar irodalmi műveltség volt. A szellemi kapcsolatok illetően megőrzésében kétségkívül nagy szerepe van annak a magyarságnak, mely az új államban kisebbségi sorsba jutott és a szellemi együttélésben nagy közvetítő feladatot vállalt. Másrészt azonban a hagyományok ápolásában a szerb nemzetnek éppen az a része jár elől, mely a világháborúig a magyar állam keretében élt és magyar kultúrán nevelődött.

Bár ez a szellemi kicserélődés éppen a kisebbségi magyarság erőfeszítései révén lassanként kétoldalúvá kezd válni, az átvevő szerepét eredetileg a szerbség játszotta. Az irodalmi hatásnak ez volt a természetes iránya, hiszen a szépen elinduló középkori irodalmi műveltség elsorvadásával a török időkben a szerbeknél jóformán minden irodalmi tevékenység szünetelt és a XIX. század elejéig náluk igazi értelemben vett irodalmi életről, de még irodalmi nyelvről sem beszélhetünk.

A Magyarországon élő szerbek pedig már földrajzi helyzetüknél fogva is elsősorban a magyar kultúra hatásának voltak kitéve. E művelődésbeli hatásokat azonban csupán irodalmi síkon nézni, pusztán irodalmi hatások,

átvételek és fordítások mértékével lemérni nagyon is egyoldalú szemlélet volna. Kétségtelen, hogy legkönnyebben ezen a területen nyomozható és mutatható ki a magyar műveltség állandó átáramlása, hiszen itt az emlékek maguk beszélnek s az összehasonlító munkát az irodalomtörténeti részletkutatás nagyjában el is végezte. Sokkal nehezebb azonban a magyar művelődési hatások megfigyelése és megfogalmazása más területeken.

A török elől menekülő vagy vele együtt haladó szerbség magyar talajra érve egészen más kulturális viszonyok közé került, mint ahogy óhazájában élt. Bármennyire elválasztotta is a jövevényeket vallásuk, gondolkodásuk és általában egész életmódjuk a befogadó néptől, századok folyamán az itt lakó szerbség sok tekintetben mégis a magyarsághoz idomult s az óhazai és az elköltözött két néprész között népi karakterben, életszínvonalban és szellemi kultúrában máig is látható különbség fejlődött ki. A XVIII. és XIX. század fordulóján a nemzeti eszme fel-támadása idején éppen a szerbség magyarországi részénél indul meg az új, európai értelemben vett szellemi élet. Újvidék lesz a „szerb Athén“, amint akkor nevezik s a Vajdaságból kikerülő szellemi elit magyar gimnáziumokban és Pest egyetemén nevelődik. A török uralom alól felszabaduló Szerbiába pedig éppen a Magyarországból átvándorló értelmiségi réteg közvetíti az európai kultúrát, ők szervezik meg a jogi életet, az iskolaügyet és a gazdasági haladást célzó intézményeket. Innen van az, hogy az úgynevezett vajdasági szerbek körében a magasabbrendűségnek bizonyos érzése él, mely a mai állam keretein belül a többi szerb provinciákkal szemben, éppen a Vajdaságnak szán bizonyos megkülönböztetett szerepet s ezzel kapcsolatban megkülönböztetett bánásmódot is követel számára.

Mindezt ma, mint tagadhatatlan valóságot tudjuk, de magáról az átalakulási folyamatról, végbemenéséről és eredményeiről nincs igazi képünk. A részletmunkának kell még kikutatnia, milyen kulturális javakkal gyarapodott a szerbség éppen az új hazában, mennyiben alakult át gazdasági élete, jogi és politikai felfogása — hogy csak a néhány legfontosabb szempontot említsük — és mennyiben előzte meg fejlődésében az óhaza lakosságát. Csak így lesz teljes képünk arról a szerepről, mely a szerbség európaiasodásában a magyarságnak jutott. Ha e kérdést pusztán irodalmi szempontból nézzük is, jó összefoglaló munkák hiányában a szerb irodalmi műveltség magyar forrásairól is csak elszórt cikkekből és többé Kevésbé sikerült disszertációkból szerezhetünk bizonyos értesüléseket. Kétségtelen, hogy a magyar írók közül elsősorban a XIX. század nagy költői és elbeszélői, Arany, Petőfi, Jókai hatásával kell számolnunk. Ez a magyar irány keresés a szerb irodalmon klasszikus hagyományként vonul végig és aligha van jelentősebb író, akire valamiképp a magyar irodalmi műveltség termékenyítőleg ne hatott volna.

Kerek félszázada annak, hogy az Ember tragédiája szerb fordításban először megjelent. Arany Toldijának klasszikus fordítója Zmaj-Jovanovics Jovan, a magyar kultúrán nagyra nőtt szerb költő Madách művét is megszólaltatta a maga anyanyelvén. Ezzel a fordítással azonban korántsem aratott olyan sikert, mint pl. a Toldival, aminek oka talán abban keresendő, hogy a fordító nem igen mélyedt el munkájában, inkább csak úgy nyúlt hozzá, mint irodalmi érdekességhez és nem mint külön stílusátérzést követelő műremekhez. Stílusa nem is tudta megragadni a szerb közönséget, s éppen ezért maga a mű sem tudott ebben a fordításban soha igazán népszerűvé válni. Úgy látszik, hogy a lírába és epikába született költő Madách tömör, kemény, sokszor rideg drámai nyelvét nem tudta oly odaadó költői átérzéssel tolmácsolni, mint például Arany epikus derűjét vagy Petőfi lírai lendületét.

Mivel Zmaj-Jovanovics fordítását a szerb közönség semmiképp sem tekintette véglegesnek, a háború utáni években egy újabb fordítás készült, mely azonban csak 1938-ban jelent meg nyomtatásban. Az igen izléses kiállítású, eredeti illusztrációkkal díszített munka kiadását a „Kalangya“

című folyóirat vállalta, mely megindulásától fogva a magyar-jugoszláv kulturális közeledés legfőbb szószólója volt. A „Klearchos” álnév mögé rejtőző fordító magas papi méltóságot viselő személyiség és éppen ez a körülmény adja kezünkbe a fordítás megértésének, stílusbeli erőnyeinek és gyengéinek kulcsát. Meg kell állapítanunk, hogy a nyelvi félreértésektől mentes munka a magyar nyelvnek kitűnő, szinte filológiáikig elmélyített ismeretéről tanúskodik. A fordító azonban, úgy látszik, inkább vallási, mint drámai szempontból nézte a művet és így elsősorban arra törekedett, hogy a magasztos eszméket minél számyalóbb, minél fenségesebb nyelven szólaltassa meg. E fordításnak kétségtelenül azok a legsikerültebb részei, ahol a fordító megtalálta a maga sajátos területét, a vallási elmélkedés széle-
sebben folyó nyelvét vagy a himnusz szárnyalását, kevésbbé tudta azonban megragadni a lüktető drámai részletek nyelvi tömörségét.

Az amúgy folyékony és jól olvasható fordításnak van két látszólag pusztán alaki hibája, mely azonban valójában az egész mű teljes áttí-
zálására vezetett. „Klearchos” ugyanis Madách ötödfeles jambusai helyett tizenhárom szótagú sorokat használ, az eredeti verssort tehát két-három szótaggal megtoldja, bár erre a szerb nyelv természete nem kényszerítette. Így ahol szószerint tudná is fordítani az eredetit, nem képes megtartani Madách mondatainak lapidáris rövidségét, hanem kénytelen a megnyújtott sorokba egyes szavakat, henyé jelzőket, sokszor egész kis mondatokat beletűzdelni, hogy kellő szótagszámot nyerjen. Fordítás helyett tehát inkább magyarázgatást kapunk. A másik alaki hiba talán félreértésen alapult. A verses drámában az egyes szereplők mondókájukat legtöbbször nem a verssor végén, hanem valahol sor-
középen fejezik be s a következő szereplő a csonkán hagyott sort folytatja. Jó szövegkiadások ezt világosan fel szókták tüntetni. A szerb fordító azonban ilyen esetekben legtöbbször új teljes sorokat kezdett, ami által számos előző sor maradt csonkán, az új sorok pedig fölösleges szószapo-
ritásra adtak alkalmat. Ezek az alaki kifogások jelentékteleneknek lát-
szanak ugyan, de valójában arra vezettek, hogy az eredeti mű tömörsége teljesen elveszett, az aforizmaszerű, éppen nyelvi telítettségükkel me-
ragadó fordulatok magyarázgatásokká terjedtek széjjel.

Mindezt betetőzi a fordítónak körülírásra amúgy is hajlamos, bőbeszédű stílusa. Ha csupán alakilag vetjük is össze a két művet, a szerb munka egyes részei — Lucifer vagy Ádám egy-egy beszéde — sorokkal hosszabbak az eredetinél. Így Madách zsúfolt drámai nyelvéből alig megy valami át a fordításba, maga az egész dráma pedig parafrá-
zissá lett és inkább vallási meditációhoz hasonlít, melyben az eredeti lüktetését a magyarázkodás terjengőssége váltotta fel. A szerb stilisztika szempontjából is felhozható néhány kifogás e nyelv költőisége ellen. Feltűnő pl. a gyakran előforduló hiátus, amit a szerb költői nyelv nem igen tűr. Bármennyire is tiszteletreméltó „Klearchos” fáradozása, hogy Madáchot szerbül új fordításban szólaltassa meg, ez a mű nem Madáché, ez a nyelv nem az igazi szerb költői nyelv. Úgy gondoljuk, hogy ilyen nagy feladat elvégzésére csak több költői megragadottsággal és nagyobb drámai stíluskészséggel lett volna szabad vállalkozni. Ezt a fordítást aligha fogja valamikor a szerb irodalomtörténet Madách végleges tol-
mácsolásaként elfogadni.

Éppen ez indította a szerb költőt, Stefanovic Svetislavot, hogy ő is belefogjon a nagy mű átültetésébe. Stefanovic neve jól ismert nálunk azok előtt, akik a délszláv-magyar kulturális közeledés fejlődését az utóbbi évek-
ben figyelemmel kísérték, őt magát szoros rokoni kötelékek fűzik Magyar-
országhoz, nyarankint gyakran ellátogat hozzánk és ilyenkor állandó vendége könyvtárainknak. Ismeri jól a magyar irodalmat, sokat foglalkozik népi kultúránkkal és odahaza különösen a magyar etnográfiai kutatások mód-
szerének és eredményeinek lelkes terjesztője. Aligha van ma Jugoszláviá-
ban még egy vérbeli szerb író, akinek valóban ennyire szívügye lenne a magyar-jugoszláv kulturális közeledés és szellemi kicserélődés. Bár számos nagy elmélyedéssel írt filológiai dolgozata is megjelent, Stefanovic első-

sorban nem tudós, hanem költő. Finomhangú, átszellemült lírája jelentős értéke a mai szerb irodalomnak. A mi szempontunkból azonban talán még ennél is fontosabb, hogy e mellett elsőrendű műfordító is. Elég itt csupán azt megemlítenünk, hogy nemzetét teljes Shakespeare-fordítással ajándékozta meg. Ilyen előzmények után vállalkozása tehát nem lephet meg bennünket.

Nagy drámai stíluskészség, hosszú műfordítói gyakorlat és rutin birtokában fogott Stefanovic az Ember tragédiájának átültetéséhez; ez érzik minden során. Az eredeti formához való szigorú ragaszkodásnak műfordítói elve, — melynek értelmét nálunk Babits fogalmazta meg oly világosan a maga Dante-fordításáról írt műhelytanulmányában — teljes mértékben érvényesül nála és éppen ez mutatja, hogy „Klearchos“ mennyire fölöslegesen toldotta meg a sorokat. A szerb szöveg sorról-sorra követi a magyart, sehol egy nyelvi félreértés, sehol egy kisiklás. Madách magvas, tömör mondatai szószerint folynak egymásután a fordításban is, minden szószaporítás és körülírás nélkül, s mégis a legnagyobb könnyedséggel lesznek verssé. A Shakespeare-fordításokon iskolázott stílusművészetnek érett alkotása ez a munka. Amennyire a közzétett részletekből ítélni lehet, úgy látszik, a szerb irodalomnak ez lesz a végleges Madách-fordítása, olyasvalami, mint nálunk pl. Arany Aristophanese vagy Babits Danteja. Úgy tudjuk, hogy Belgrádban már folynak a színrevitel előkészületei és minden remény megvan arra, hogy a szerb közönség csakhamar színpadon is láthatja majd a szívéhez már közel hozott művet.¹

Amennyire természetes folytatása a klasszikus szerb irodalmi hagyományoknak ez a két Madách-fordítás, éppen akkora meglepetés két szlovén író, Novak Vilko és Debeljak Tine vállalkozása, hogy az Ember tragédiáját anyanyelvükön megszólaltassák. Nálunk csak kevesen tudnak valamit is a magas színvonalú szlovén szellemi életről, hiszen irodalmukból csupán Cankar jutott el hozzánk. A velünk szomszédos népek közül kétségtelenül a szlovénnel törődünk legkevesebbet és náluk is az idősebb generáció lelkében szoros politikai kapcsolatban élő szláv népek — horvátok, tótok — több gyűlölettel, mint tárgyilagossággal rajzoltak rólunk; a fiatal generáció pedig sportsikereinken kívül alig tud mást felőlünk. Annál megkapóbb, hogy vannak, akik félretéve minden öröklött politikai előítéletet, kulturális úton igyekeznek közelebb jutni hozzánk. A kezdeményezés elsősége e tekintetben Novak Vilkot illeti. Mint a muraszombati gimnázium tanára került szorosabb kapcsolatba a magyar kultúrával. Érdeklődése elsősorban a magyarországi vendek irodalmi műveltségének kutatására irányult és ezzel kapcsolatban tanulmányozta a magyar irodalmat is. Állandó figyelemmel kíséri a nálunk megjelenő szlovén vonatkozású írásokat és hazai közönsége számára írt tájékoztatóival egyik legszorgalmasabb munkása a szellemi közeledés eszméjének. A szépíró Debeljakkal együtt készített fordításból a legtekintélyesebb szlovén szépirodalmi folyóirat (Dom in svet, 1939. 10. sz.) közölt részletet, melyhez Novak írt igen alapos kísérő tanulmányt. Az alig négy lapnyi mutatvány alapján nehéz ugyan az egész munkáról végleges ítéletet mondani, de ez a rövid részlet is (az első szín) eléggé mutatja azt a nagy odaadást és műgondot, mellyel ez a fordítás is készült. Tartalmi hűség és formaművészet dolgában Novak és Debeljak munkája semmivel sem marad el Stefanovićé mögött és egyben arról is tanúskodik, hogy a számban kicsi szlovén nemzet kultúrája milyen magas fokon áll és

¹ A fordítás még nem jelent meg teljesen nyomtatásban, csak a XI. színt közölte a „Nova Smena“ című szerb folyóirat 1939 május—júniusi száma, a VI. színt a nálunk újonnan alapított „Jugoslovensko-madžarska Revija“ legelső száma.

önállóvá művelt irodalmi nyelve milyen könnyen kiállja ezt a nehéz erőpróbát.

Ma, amikor a délszláv-magyar politikai közeledés a két szomszédos ország népei között egyre melegebb érdeklődést vált ki és egyre mélyebb szellemi kapcsolatokat is követel, nem lehetett szerencsésebb találkozás, mint az, hogy a magyar irodalom egyik legjelentősebb költője szerbül és szlovénül egyszerre szólalhatott meg.

HADROVICS LÁSZLÓ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Hitler és Mussolini találkozása. — A francia fegyverszünet. — Az új francia rendszer. — Az angol-francia ellentét. — Németország Anglia partjai előtt. — Az angol-olasz háború. — A Szovjetunió és a beszarábiai kérdés megoldása. — Ciano és a magyar államférfiak Münchenben. — Magyarországi Bulgária és a román kérdés.

NÉMET CSAPATOK győztesen haladtak előre június közepén a szétbomló Franciaországban s Hitler és Mussolini, az új szárazföldi helyzet immár vitathatatlan urai, még a hadműveletek folyamán szükségesnek látták, hogy találkozzanak és megbeszéljék a francia vereséggel, majd meg a már küszöbön álló francia fegyverszüneti kérelemmel kapcsolatos új lehetőségeket. Június közepének a két európai diktátor új müncheni találkozása, illetve Franciaország kapitulációja volt a legnagyobb diplomáciai eseménye. A francia kapituláció szükségét Pétain tábornagy, az új francia miniszterelnök jelentette be. Reynaud kormányának el kellett távoznia s a francia politika köreiből azok az elemek kerekedtek felül, melyek a Németországgal való megegyezést hangoztatták. Reynaud a végsőkéig folytatni akarta a háborút, Pétain és csoportja viszont amellett volt, hogy a németekkel kötendő fegyverszünet árán kell még menteni, ami még menthető. Reynaud az angolbarát francia politikai vonalvezetést képviselte, kapcsolatban a demokratikus tradíciókkal, amiért kormányzatát német részről „plutokratikusnak“ is jellemezték; viszont Pétain tábornagy Verdunnél az első világháborúban ugyan feltartotta a német rohamot, de már ekkor is a németekkel való békekötés mellett volt és Clemenceau ezért nem őt, hanem Foch marsallt választotta a fővezéri tisztre. Különben is Pétain, mint Franciaország volt madridi nagykövete, akinek annyi félreértés után kellett Franciaországot összebékítenie Franco tekintélyi kormányzatával, ottani tartózkodása során mint katoná és mint autoritativ katolikus, eléggé nagy rokonszenvet kezdett érezni a diktatórikus Spanyolország iránt. Pétain most úgy látta hasonló érzületű csoportjával együtt, hogy a szézüllött és reménytelen Franciaországnak bele kell nyugodnia a német győzelem által teremtett szárazföldi helyzetbe és a döntő német fölénybe. Reménykedések és illúziók összeomlása után Pétainnek így kellett bejelentenie Franciaország vereségét, okolván ezért a franciák elbizakodottságát, anyagiasságát, gyermektelenségét, önzését — ennél tragikusabb és drámaibb bejelentés és számonkérés alig volt még a francia történelemben.

Még beszélünk alább az új francia politikai rendszerről; most elsősorban Hitler és Mussolini találkozásáról emlékezzünk meg. A két diktátor nagy ünnepeltes között történt müncheni találkozása Németország és Olaszország közös álláspontját volt hivatott tisztázni a fegyverszünet kérdésében. Ezek után utaztak el a francia megbízottak, élükön Huntziger tábornok-

kal, a német fegyverszüneti feltételek átvételére. A franciák számítottak az ellenségeskedések azonnali megszüntetésére; azonban erről már eleve addig szó sem lehetett, míg egyfelől a német-francia, másfelől pedig az olasz-francia fegyverszüneti megállapodás egymást követően meg nem kötött, így tehát még a tárgyalások folyamán is jelentős előrehaladást tettek a német csapatok francia területen; ami Olaszországot illeti, az olasz seregek főleg az alpesi vidékeken végeztek a franciák ellen jelentős hadműveleteket. A fegyverszüneti megállapodások terjedelmét természetesen a német-francia politikai és hadihelyzet határozta meg. Ami pedig Olaszországot illeti, miként eddig Olaszország nem hadviselő állapota során is igen jelentős baráti segítséget nyújtott magatartásával Németországnak, úgy Olaszország szerepe a német-olasz-francia fegyverszüneti megállapodásban elsősorban is pacifikáló jellegű. Olaszország, mint ilyen, bírt nyomatékkel eddig is, hiszen az alpesi határokon jelentős francia erőket vont el a hadszíntérről. A német-francia fegyverszüneti megállapodás történeti színhelyen történt, Compiègne erdejében, Napóleon és Joséphine császárné annyi dicsőséget látott kastélyának szomszédságában, abban a híres vasúti kocsiban, ahol 1918 őszen a Németország versaillesi megalázottságát bevezető fegyverszünet megkötött. A német hadvezetés mintegy annak szimbólumául választotta ki e helyet, hogy az új német-francia fegyverszünet eltörli a versaillesi béke eredményeit. A fegyverszüneti megbeszélésen jelen volt Hitler, Göring, Hess is a német hadsereg vezérő tábornokai mellett. A francia megbízottakat udvariasan és méltóságteljesen fogadták. A megállapodás lényege az volt, hogy Németország megszállva tartja a német-olasz fegyverszüneti tárgyalások lezárta követő hatórás határidőig birtokba vett francia területeket, továbbá megszállja teljes hosszában az Atlanti-óceán egész tengerpartját, hogy ezzel elvágja Franciaországot Angliától és haditámasz-tekőkre tegyen szert a szigetország ellen; Franciaország semlegesíti és leszereli hadiflottáját, mely a háború befejeztéig a francia kikötőkben vesztegel 5 leszerel az egész francia hadsereg is és a francia gyáripár azon része, mely nem közvetlenül a francia földből veszi nyersanyagszükségletét, illetve a gyáripár bizonyos százaléká béketermelésre állítatik át.

A német-francia és az olasz-francia fegyverszünet, illetve annak következményei a legkellemetlenebbül érintették Angliát. Anglia a fegyverszünet következtében teljesen elszigetelődött a szárazföldről. Az angol kormányzat ismételtén kijelentette, hogy nincsen módja Franciaországot felmenteni a szövetségi kötelezettségek alól; viszont Pétain kormányzata azt hangoztatta, hogy Anglia nem segítette kellő módon Franciaországot. Az angol kormányzat most úgy okoskodott, hogy ha a francia kormány kiállt is a háborúból, azért a francia gyarmatbirodalom Angliával marad. Ilyen irányban tették is meg előkészületeiket az angolok. Kezdetben úgy is látszott, hogy a gyarmatok francia vezetősége nem fogadja el a Pétain-kormány által kötött megállapodásokat és tovább harcol Anglia oldalán. Később azonban ez a helyzet megváltozott. Maga Weygand tábornok hatott közre a maga nagy tekintélyével, hogy a gyarmati politikai és hadvezetőségek változtassák meg elutasító álláspontjukat. Különösképpen nagy szerepe volt Weygandnak a közeli francia erők ellenzésének békés leküzdésében. Hogy a közeli nagy haderő Pétain kormányzatához visszatért, az igen megrendítette a Földközi-tenger keleti felében lévő angol állásokat és közvetve, vagy közvetlenül is kihatott Törökország magatartására. Törökország Anglia és Franciaország oldalán állott és készen volt arra is, hogy a német-szovjet orosz jó gazdasági viszony esetére támaszpontokat adjon a nyugati hatalmak repülőflottáinak, melyeknek az orosz petróleumvidékeket kellett volna bombázniok: így tűnt ki ez a németek által lefoglalt francia hivatalos iratokból,

melyek egyik sokat emlegetett következménye az lett, hogy utóbb nagyon sokat beszéltek a török-orsz viszony megromlásáról és Oroszország új törekvéseiről a tengerszorosok irányában.

Visszatérve Franciaország és Anglia viszonylataira, ez a kapcsolat most a legrosszabbra fordult. A franciák új rendszere szemrehányásokkal árasztotta el az angolokat, most már nemcsak azért, hogy nem segítették mostani harcában Franciaországot, hanem azért is, mert az új francia vezetőség Angliának tulajdonítja a német-francia és az olasz-francia viszony megromlását. Az új rendszerben Pétain oldalán egyre nagyobb szerepet kapott Laval. Róla ismeretes, hogy a spanyol és olasz kérdésben mindig a tekintélyi kormányzatok kapcsolatait kereste s velük élénken rokonszenvezett, miniszterelnöksége és külügyministersége alatt sosem állott határozottan az angol-francia „entente cordiale” alapján, hanem igyekezett a francia politikát az angoloktól függetleníteni. Ez neki természetesen nem sikerülhetett olyan mértékben, hogy Franciaország európai helyzetét megerősítse, hanem ellenkezőleg ez az irányzat igen közrehatott abban, hogy Anglia nem egyszer nem viseltetett oly gonddal a franciák érdekei iránt, mint azt a mai helyzetben is elvárta volna a legyőzött Franciaország. Laval most ezekre a régi irányzatokra és mozdulatokra hivatkozott és így vélt rokonszenvet szerezni Németországban a levert Franciaország ügyének. Kétségtelen, hogy a francia kérdésben kedvező oldalmozdulatokat tett Spanyolország, mellyel Pétainnek és Lavalnak elsőrendű kapcsolatai vannak és nem egy vonatkozásban spanyol hatás és ösztönzés is játszott közre a francia belpolitika új fordulataiban. Laval maga a nép fia, azonban ügyvédi és tőkés tevékenységével nagy vagyona tett szert s leánya házassága révén kapcsolatba került a legrégebb francia arisztokráciával és most már teljesen konzervatív és tradicionális érdekeket képvisel. Ez a konzervatív érdekelttség feledteti azt, hogy az új Franciaország kormánya igen jelentős részben plutokrata egyénekből áll, akik a szabadversenyos demokráciának köszönhetik emelkedésüket, de akik most a tradíciót hangoztatják a nagy forradalom hagyatékával szemben. Hogy a legyőzött Franciaország mégis valami rokonszenvre tegyen szert Németország és Itália vezető köreiből, Pétain és Laval kormánya úgy döntött, hogy szakít nemcsak a Harmadik Köztársaság, hanem magának a nagy forradalomnak, 1789-nek örökségével is és tekintélyi irányba viszi Franciaországot. A francia kormány közben elhagyta az Óceán partjai mellett fekvő Bordeaux-t, eddigi ideiglenes székhelyét is, mivel ez a fegyverszünet értelmében német megszállás alá került és Vichybe, a híres gyógyfürdőbe tette át székhelyét. Itt gyűlt össze a nagy forradalom évfordulójának, a Bastille lerombolását idéző július 14-ikének előnapjain a francia nemzetgyűlés és Laval csoportjának ösztönzésére — természetesen a helyzet nyomása alatt az ellenzék hallgatott, — egy tollvonással eltörölte a nagy forradalom és a Harmadik Köztársaság örökségét és Franciaországot Pétain és Laval vezetése alatt tekintélyi állammá alakította át. Az új alkotmány, amennyire meg lehet ítélni, érdekképviselési rendszeren nyugszik majd s az új francia társadalom egyik alappillére a család, a munka és az engedelmesség hármassága kell hogy legyen; Franciaország megszűnik elsősorban ipari állam lenni és visszatér a földműveléshez, ami nagyon megfelel a német politika új európai célkitűzéseinek. Másfelől az új francia rendszer így véli kiküszöbölhetőnek a nagy francia gyermektelenséget. Kétségtelen az, hogy az új rendszer megeremtésében Pétain és Laval autoritativ rokonszenvei is közrejátszottak. Kétségtelen az is, hogy Franciaországban az utóbb uralomra került csoport a maga autoritativ-tőkés-katolikus érdeklődésével csak egy ilyen erősnek mutakozó rendszer révén küzdheti talán le a jelentkező társadalmi és nemzeti nyugtalanságot. A Pétain—Laval-csoport ezt a mód-

szert ragadta meg, hogy saját elgondolásai szerint rendezze be Franciaországot a neki kedvező, de különben tragikus pillanatban. De az átalakítás legvégső motívuma mégis az, hogy Franciaország az ilyeszerű új politikai berendezkedés révén a béketárgyalásokon az Európát újrendezni szándékozó tekintélyi államoknál így tegyen szert bizonyos rokonérzésre.

Ez a számítás, eleinte úgy tetszett, nem is látszott érdektelennek. Németország ugyan teljes közönnyel és pártatlansággal figyelte a francia helyzetet, azonban a német társadalom és politika bizonyos megindultsággal látta a francia tragédiát, melyért elsősorban is Angliát és azután az eddigi rossz politikai vezetést okolta, mely sem nem fegyverezte fel kellően Franciaországot, sem pedig nem tudott megfelelő megegyezési alapot teremteni Németországgal. Hiszen eddig is állandó volt a Hitler által is hangoztatott megegyezési óhaj a franciák felé. E pillanatokban elsősorban az olasz sajtó és az olasz politika volt az, amely erélyesen bírálta a francia átalakulást és Németországot is emlékeztetően azt írta, hogy egy ilyen sietős átalakulással Franciaország nem mentesülhet a háborús felelősség alól. Közben Németországban is emelkedtek ehhez hasonló hangok, melyek szerint Franciaország a rendszerváltozás tényével nem mentesülhet a felelősség alól. Hangok emelkedtek Elzász-Lotaringia érdekében is. Hangok emelkedtek a végleges német-francia megoldás mellett: mert, mint e nézetek mondták, Franciaország örökös fenyegetés volt a német egység ellen; visszaemlékeztek Richelieu és XIV. Lajos politikájára, gyökeres rendezést sürgetve a régi német birodalmi történeti jog alapján, mely jóváteszi a Németországot széttagoló wesztfáliai béke igazságtalanságait. Ilyen előjelek mellett máris számolni kell azzal, hogy Franciaország állaga és jelentősége jelentősen visszaeszen. Az új francia rendszer, mint látszik, gyors átváltozásaival nem érte el célját a német s még kevésbé az olasz politika irányában; az pedig, hogy majd milyen bírálatot mond róla a francia közvélemény, még a jövő kérdése. Mert míg a német és olasz tekintélyi kormányzat nagy nemzeti szabadságmozgalmakból és tömegmozgalmakból született, az új francia rendszer születése egészen más körülmények között történt. Ezt az igazságot az olasz sajtó nyíltan szemére is hányta Pétain és Laval rendszerének.

Ezalatt Németország még jobban megerősítette pozícióit az Atlanti-óceán partjain Norvégiától kezdve a spanyol határszélig. Ugyanekkor Churchill egyre keményebbé váló vezetése alatt Anglia is berendezkedett a végső védelemre. Hiszen német kijelentések szerint az Anglia elleni támadás bármikor bekövetkezhetik. Churchill kormánya Angliát valóságos erőddé igyekezett átalakítani s minden előkészületet megtett, hogy úgy Kelet, mint Nyugat felől fedezze az angol partokat. E tekintetben az angol kormánynak igen komoly gondot okozott Írország magatartása, mely nem hajlandó bekapcsolódni az angol védelmi berendezkedésekbe s amilyen mértékben hangoztatja semlegességét az európai háború iránt, amennyiben távol akarja tartani a sziget fontos stratégiai területét a háborútól, olyan mértékben emeli ki elzárkózását Angliával szemben is s általában úgy igyekszik a helyzetet kihasználni, hogy az angol-skót-protestáns lakosságú és külön kormányzatú Észak-Írországot, Ulstert is visszacsatolja a zöld sziget teljes politikai egységébe. A szárazföldről elszigetelt Angliában a háborús politikát most már a be nem vált konzervatív és tőkés érdekeltségek helyett egyre nagyobb eréllyel vállalja magára a tekintélyben és hatalomban gyarapodó munkáspárt, mely egyfelől igen nagy mértékben kapcsolódott be a honvédelmi munkába a maga nagy tömegeivel, másfelől pedig minél jobban igyekszik a szociális átalakulás irányába vezetni és szociálisan átalakítani, megújítani Angliát.

Az angol háborús tevékenységnek két színtere van. Az egyik Észak-Európa, a másik a Földközi-tenger. Német repülők egyre nagyobb arányba látogatnak el a szigetország eddig biztos partjai fölé s ugyanekkor angol repülők is igyekeznek viszonzni ezeket a látogatásokat. A másik tevékenységi terület a Földközi-tenger. Olaszország egyre erélyesebben ragadja itt magához a kezdeményezést légi és tengeri flottájával. Az olasz támadások célpontja Málta és a Földközi-tengeren cirkáló angol egységek. Azonkívül az olaszok a szárazföldön is előrehaladnak az angolok afrikai birtokai irányában. Egyiptom az olasz és angol érdekszférák ütközőpontjában így alig mentesülhet a háború következményeitől, ami viszont Törökországot is közélről érinti. Olaszország is élénken figyel Törökországot felé, mert hiszen Olaszországot nem érinti közömbösen a törökök angolbarát magatartása és a tengerszorosok kérdése, ami a szovjet-olasz viszonyoknak érdekes problémája, bár jelenleg nem látszik időszerűnek. Az olasz törekvés az, hogy Anglia a Földközi-tengerről kiszoríttassék s ennek érdekében működik az olasz hajóhad és légierő, mely igyekszik kihasználni azokat az órákat, mikor Angliának, mely a német támadás küszöbén elsősorban ma is flottájára támaszkodik, minden erejét az otthoni szigetek védelmére kell csoportosítania. Anglia viszont számít Amerika támogatására. Amerika fegyveres beavatkozása természetesen nem időszerű, de Roosevelttel kormánya így is sokat tett, hogy Anglia megfelelő segítséget kaphasson. Amerikát különben most belső problémái foglalkoztatják, elsősorban Roosevelttel elnök újjáválasztásának és a jövőben követendő külpolitikai magatartás kérdése. Amerikának figyelnie kell Anglia felé is, hiszen egy angliai német invázióval szemben Amerika sem lehet érdektelen, különösen akkor nem, ha az Atlanti-óceán nyugati felén uralkodó ír partokra támaszkodik ez az angolelles akció, mint ahogy a szárazföld hatalmai, II. Fülöp spanyol király, XIV. Lajos, avagy még Napóleon is, avagy az 1914-es Németország Írország felől igyekeztek az angol hegemoniát megdönteni. Amerikát emellett Angliával együtt élénken foglalkoztatja a távolkeleti helyzet is, melyet Japán legújabb politikai fejlődése a tengelyhatalmak oldalára akar módosítani. Anglia és Amerika nem akarja engedni, hogy a holland-indiai szigetek Japán kézbe jussanak, éppen így komoly gondot okoz a kínai-japán háborúval kapcsolatban a kulcs helyzetben fekvő Francia-Indokína dolga is. Amerika emellett Dél-Amerikában is eléggé el van foglalva; Németország diplomáciája ugyanis jelentős előrehaladásokat tett a délamerikai államokban. De itt ugyanekkor élénk kilengések is tapasztalhatók a tekintélyi államok ellen is, ami legutóbb a Csile és Spanyolország közt támadt feszültségben jelentkezett. Ez a feszültség annál fontosabb, mert Dél-Amerika mindig a legélénkebb szellemi és gazdasági kapcsolatban volt a spanyol anyaországgal.

A védekező tevékenység mellett Anglia egy pozitív akciót hajtott végre; ez pedig a francia flotta megrohanása és tönkretétele volt július elején. Az angol politika úgy találta, hogy a német-francia fegyverszüneti megegyezés aláírásával Franciaország nemcsak hogy eltávolodott az angol-francia szövetségi kapcsolattól, hanem a német megszállás, illetve az óceáni partok birtokbavétele révén egyben el is veszítette önálló cselekvési képességét. Az angol kormány ezt a meggyőződését Pétain-Laval rendszerével szemben nyíltan ki is nyilvánította azzal, hogy a francia kormány ellenkezésével szemben Londonban egy külön francia nemzeti bizottságot ismert el Franciaország és a francia nép érdekei képviselőjének. Ennek a bizottságnak vezetője De Gaule tábornok, Reynaud és Weygand egyik katonai tanácsadója lett, aki rádióüzeneteiben ismételtlen izgatott a német-francia fegyverszünet és Pétain kormánya ellen. De Gaule befolyására sürgette eredménytelenül Reynaud is a francia haderő gépesítését, amit az egymásután következő

kormányok könnyelműen elmulasztottak s így nem utolsósorban a gépi felszerelés elégtelensége volt az oka Franciaország katonai összeomlásának. A francia hadvezetés ugyanis nem ismerte fel az új gépi mozgóháború természetét és sztatikus állóháborút akart produkálni, elvakulva úgy a Maginot-vonal, mint a német Sigfried-vonal misztériumától. A francia kormányzat, mint láttuk, a belső rendszerváltozás által elébe akart menni Németország szándékainak. Ez azután azt a hitet keltette az angol kormányzatban, hogy Franciaország német befolyás alatt áll — ami, mint láttuk, belpolitikai vonatkozásban nem felelt meg a valóságnak — s bármikor még segíteni is hajlandó Németországot megmaradt erőivel Anglia ellen. Ez ellen a látszat és lehetőség ellen akart védekezni az angol kormány, mikor rendkívül drasztikus eszközökhöz folyamodott, hogy a nemrég még szövetséges francia flottát kiküszöbölje a tengerekről, azt tartván, hogy adott esetben a francia flotta felhasználható lenne az Anglia elleni akcióknál. Így történt, hogy az angol flotta egy csoportja a Földközi-tengeri és afrikai kikötőkben sorra felkeresték a francia flotta ott állomásozó és részben már leszerelés alatt álló egységeit, azok parancsnokainak ultimátumokat adtak át, az átadást és az angol parancsnokság alá való helyezkedést követelvény. Majd mikor ez sem vezetett eredményre, megnyitották a tüzet a francia flotta egységei ellen és a modern francia tengerészet legjobb egységeit sorra megsemmisítették. Németországban és Olaszországban példátlan felháborodás fogadta az angol flotta akcióját; Franciaország és Anglia viszonyában pedig ez az akció hosszú szövetségi korszakot zárt le, végleg elkülönítette a volt szövetségesek kormányzatait egymástól és felélesztette a hagyományos régi angol-francia ellentétek évszázados emlékeit.

Németországnak ez az angol-francia ellentét is egyik igen jelentős sikere. A német propagandának és háborús diplomáciának teljes mértékben sikerült elkülöníteni egymástól a volt barátokat és Angliát a szárazföldtől elszigetelni. Itt már új távlatok nyílnak meg, melyek előrevetik a dolgok mostani állása szerint Németország kontinentális főuralmának és Európát rendező szándékának árnyékait. Németország, mint hivatalos és félhivatalos körökben hangoztatják, el van tökéltve arra, hogy kiküszöbölje az európai térből az ott idegen hatalmakat, új politikai és gazdasági rendszert és együttműködési lehetőségeket bocsát az európai népek rendelkezésére és jóváteszi a húsz év előtti békeszerződések igazságtalanságait. Az európai újjárendezéssel volt kapcsolatos Ciano olasz külügyminiszter július eleji újabb németországi útja is, amikor az olasz külügyminiszter körutat tett a hódolatott francia és belga területeken. Ez a müncheni megbeszélés nevezetes fordulópontot jelöl Közép-Európa és különösképpen Magyarország politikai helyzetében is. Az olasz külügyminiszter müncheni látogatása egybeesett gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök és gróf Csáky István külügyminiszter müncheni látogatásával, amikor is Magyarország államférfiai Hitlerral és az olasz külügyminiszterrel igen beható baráti megbeszélést folytathattak a keletközépeurópai viszonyok felől. A magyar államférfiak müncheni látogatását Magyarországnak a vitás kérdések megoldásában való békés szándéka jellemezte; Magyarország békés politikai szempontjai itt egybeesnek / Németország és Olaszország keletközépeurópai és balkáni intencióival, melyek szintén nem tartják kívánatosnak) hogy Délkelet-Európában konfliktus törjön ki; emellett azonban a magyar államférfiak mindenben Magyarország szándékainak baráti méltánylásával találkoztak, mint ez a hivatalos közleményekből és a tengelyállamok sajtójának megnyilatkozásaiból is kiderült.

A magyar államférfiak és a német és olasz vezetőférfiak megbeszélését az új délkelet európai helyzet tette szükségessé. Június elején az eddig is rendkívül kétértelmű politikát folytató Románia olyan külső és belső válság

középpontjába került, mely könnyen fenyegethetett e területeken a helyzet felbomlásával. A Szovjetunió a nyugateurópai politikai helyzet átvizsgálása során úgy találta, hogy meg kell erősítenie balti pozícióit. A Szovjet-országgal a balti államokat összefűző kölesönös védelmi szerződés fontos politikai járulékokkal is bővült. Már június óta folyamatban van Litvánia, Lettország és Észtország fokozatos, de egyben gyors tempójú átalakítása a szovjetrendszer irányában; ezt az átalakulást szolgálták a balti államokban megtartott választások is, melyek a „dolgozók blokkjának”. 80—90%-os győzelmével és az eddigi politikai rendszerek teljes átalakításával végződtek. Így küszöbön áll a balti államoknak kommunista államokká való átalakítása és a Szovjetunióhoz való csatlakozása. Így tehát Oroszország a kommunizmus révén éri el, hogy visszanyerje a cári uralom bukása után 1918-ban elvesztett Keleti-tengeri pozícióit. Egyáltalában nyilvánvaló, hogy a mostani Oroszország politikájának körvonalai újra visszanyerik azokat a geopolitikai és hatalompolitikai irányvonalakat, melyek évszázadok óta a cári Oroszország sajátjai voltak. Figyelemreméltó itt a nyugati dolgokkal foglalkozó Németország tartózkodó álláspontja; azokkal a tendenciózus hírekkel szemben, mintha Németországot érintenék a balti változások a Szovjettel való eddigi vonatkozásaiban, a német hivatalos és ítértékadó helyek erőteljesen kijelentették, hogy az effajta közlemények és megjegyzések csak arra hivatottak, hogy feleslegesen megzavarják a viszonyt Németország és Oroszország között; Németország tehát, mondták, érdektelen a balti változásokban.

Hasonló volt az orosz magatartás Románia felé is. Oroszország sohasem adta fel Beszarábiára vonatkozó történeti és népi jogait és ezeket ismételtelen, legutóbb is hangoztatta a román birtoklással szemben. Románia tudatában volt annak, hogy Oroszország élénken figyeli a beszarábiai kérdések alakulását és foglalkozik megoldásának lehetőségeivel. Éppen ezért a német-orosz viszony megjavulása óta az orosz szándékok egyensúlyozása végett Románia hangsúlyozottan fordult Németország felé és igyekezett elébe menni a német gazdasági kívánságoknak. De ugyanekkor a német politika intézői előtt nem volt titok, hogy Románia rendkívül kétértelmű politikát folytat és míg Oroszországgal szemben szívesen hivatkozott Németországra, addig Németország és Magyarország irányában is a nyugati hatalmak garanciáit vette igénybe. Így tehát nem csodálatos az, hogy Németország és vele Olaszország adott helyzetben érdektelenséget tanúsított Románia iránt. Június végén és július elején bekövetkezett váratlanul az, amire már régóta sokan számítottak; Molotov a Szovjetunió nevében huszonnéggyórás ultimátumot adott át a moszkvai román követnek, visszakövetelvén Beszarábiát és kérvén még hozzá Bukovina ukránok lakta északi részeit. A román kormányzat hasztalan fordult Németország és Olaszország követeihez; a német-orosz viszonyt nem befolyásolhatta a fordulat és Romániának engednie kellett. Beszarábia átengedésével meglazult Románia egész belső struktúrája; a mélyből újra felemelkedett a Vasgárda és Károly király most a Vasgárda és Goga volt híveire alapította az ország új kormányzatát, mely sietve igyekezett védő kapcsolatokat keresni a tengelyhatalmak irányában, bár eléggé eredménytelenül. A tengelyhatalmak érdektelenül állanak, mint azt többször kijelentették, a román fordulattal szemben s álláspontjukat nem befolyásolhatja a román kormányzat gyors fordulata. A beszarábiai kérdés gyors megoldása természetesen rögtön felvetette a román integritás kérdését; Románia területi állagának szilárdsága megrendült és mindenfelől felemelkedtek azok a lefojtott táji és történeti erők, melyeket húsz év óta a román birtoklás természetellenes irányba kényszerített. Mivel pedig a tengelyhatalmak igazságos új rend megteremtésére törekszenek Keletközép-Európában,

mint hangoztatják, természetes, hogy a Versaillesi rendszerből született Romániára sem maradhat hatástalan a helyzet változása.

Magyarországot és vele Bulgáriát ilyen körülmények között természetesen egyre jobban érdekli húsz év óta román uralom alá kényszerített testvéreinek és területeinek sorsa. Egy új, igazságos európai rendezés természetesen nem tekinthet el ezektől az adottságoktól s úgy tetszik a világ előtt, hogy a legutolsó müncheni találkozón a tengelyhatalmak vezetői méltányolták Magyarország szempontjait. Ami pedig Bulgáriát illeti, itt a kérdések a következőképpen bonyolódottak. Bulgáriában igen élénk az orosz érdeklődés is s a bolgár revizionizmus Románia rovására egyszersmind erősödést hozna az egyetemes szláv gondolat számára is. A Duna torkolatához, Gáláéhoz elért Oroszország csak pár lépésnyi távolságban áll a Dobrudzsa visszafoglalására joggal törekvő Bulgáriától. Ezenkívül Bulgáriának a Balkánháborúk óta elintézetlen kérdése az égei-tengeri kijáró ügye. A bolgár revizionizmus másik követelése Dedeagacsnak Görögországtól való visszaszerzése. A balkán-blokk bolgárelenes politikája eddig jelentős részben azon alapult, hogy Bulgáriát elzárják az Égei-tengertől és fenntartsák az Égei-tenger partjain az új Görögországot és az új Törökországot összekötő dedeagacsi határsávot. Már most egészen nyilvánvaló, hogy ha itt a tengelyhatalmak, avagy Oroszország hatására Görögország eddigi magatartását módosítaná, amire olasz jelentések szerint jelek vannak s ami az olasz-görög viszony árnyoldalait pozitív jellegűekké változtathatná, akkor Bulgária újra kijárást nyerne az Égei-tengerhez. Ez esetben azonban, feltéve, hogy az orosz politika aktivitása még fokozottabb lesz Bulgáriában, a Szovjetunió is könnyen érdekeltségre tehetne szert a bolgárrá lett Dedeagacsban. Itt már a földközítengeri politika új fejezetével állunk szemben. Az eddigi helyzet mindenesetre az, hogy Németország és Olaszország mindent megtesznek Bulgária szempontjainak méltánylására s ugyanolyan természetes érdektelenséget tanúsítanak a bolgár-román viszony iránt pozitív oldalról, mint ahogy nem érdeklődnek Románia javára a magyar-román kérdések mai állapotban való sztatikus megtartása iránt. A tengelyhatalmak az így következő fejlődést azonban békés eszközökkel akarják véghez vinni, mert sem nekik, sem pedig a keletközépeurópai népeknek nem érdekük a háború kiterjesztése. Szemlénk zártakor, július 18-án a helyzet tehát az, hogy a Balkán kérdéseiben megnyugvás tapasztalható, ami a következő békés és igazságos fejlődésnek nyilván biztató előjele.

GOGOLÁK LAJOS

ERDÉLY KÖLTŐI

NEM RITKA TŰNEMÉNY a magyar irodalomban, hogy különös szépségű, különleges illatú fehér virág sarjad ki a nemzeti tragédiák vagy az egyéni sorscsapás fekete földjéből. Veszett harcok, lappangó nádi élet vagy életcsalódások nyomában sokszor szép szomorúsággal kél életre az irodalmi lélek. A trianoni szerencsétlenség után, a lelki összeomlás legsujtatóbb idején így tört elő nagyszerű új hajtás az elszakadt Erdély megkínzott testéből: az új erdélyi irodalom és keretében a líra. Első költőnemzedéke már a háború előtt is dalolt, de csak a tragédia után ébredt különleges hivatásának öntudatára és szinte költői tehetségét is a nagy életváltozás érlelte meg. Erdély mindig is többé-kevésbé zárt sziget volt az ország testében s az erdélyi lélek most, a kényszerű elszakadás, az eldőbbséget magáramaradás perceiben önálló erdélyi-magyar öntudatra ébredt.

A történeti múlt szigetéről kitereltesedett erdélyi irodalom mindenekelőtt varázsos erőt és meglepett zászlót jelentett. De ma meglepett gyönyörűséggel mérhetjük fel: mennyi önálló irodalmi értéket is hozott. Nem csoda, hogy a pompás termést csakhamar az anyaország is jogos örömmel ölelte magához. Először a regényt; aztán a költészet csodálatos virágát. A költészet fejlődése is, mint a regényé, változatos utakon indult meg: modem árnyalatú konzervatívok, lelkendező szabadverselők és a különféle izmusok hívei versengtek egymással, sőt vitákat is vívtak a folyóiratokban. A br. Kemény János marosvécsi kastélyában 1926-ban összehozott nagy találkozó s a nagy ihletők, — Kuncz Aladár, a „világító szellem“, Kós Károly, a nagyszerű szervező és Reményik Sándor, a „Pásztortűz“ szerkesztője — bizonyos közös kulturális és eszmei irányítást adtak a legkülönbözőbb írói egyéniségeknek. S a dal nem halt el a régi nemzedék lantján: új fiatalok törnek elő. Van, aki eltávozik, a halál is tragikus kedvvel arat, de új tehetség áll a régi helyére. A romokon kivirult líra ma már önállóan fejlődik tovább, nemzedékváltásainak már története van. Az új erdélyi költés a modem magyar lírának a nyugatosok és a katolikus költők mellett harmadik dús hajtása lett.

Milyen lelket mutat ez a költészet a dunántúli magyarnak, aki a testvér szeretetével néz Kelet felé? Bizonyára nem értjük oly jól, mint az erdélyiek, de talán éppen a másfajta lélek előtt lebbenti fel fátylát igazi arca előtt. S ha jellegzetes arcából megláttunk valamit: mit mutathatunk be belőle egy-két lapon? Néhány jellegzetes emberi és költői arcéit talán, gazdag változatú tehetségei közül, s a gyors vonással felvázolt miniatűrök egymás mellett, együttvéve tán megéreztethetnek valamit az új erdélyi líra általános jellemzőiből is.

Két, néhány vonásban sajátosan rokon költő áll az élen: Á p r i l y Lajos és Reményik Sándor. Mindkettejük költészete nemes, komoly, mélyen artisztikus egyéniség, önmagával vívódó költőlélek mélységeiből tör elő, halkszavú, komolyra hangolt, tűnődő és passzív. Lelki kiadásukat egyformán valami férfiasán szemérmes tartózkodás fojtja le. Mindketten az erdélyi tájban, a táji és lelki erdélyiségben gyökereznek, meg a protestantizmusban és a nem fitogtatott, de mélyen a lélekbe ágyait, nem elvi, hanem alkati konzervatív világnézetben, olyan értelemben, hogy az emberszeretet, a lelki nemesség s a gyakorlati és művészeti erkölcs örök törvényei uralkodnak lírájukban. Verseiket a hangulat magva kristályosítja ki, de a gondolatok vonják be egyéni színnel. A szerelem, a lírikusok ősi ihletforrása, egyikük költészetében sem játszik nagy szerepet. A tiszták és nemesek egyedülvalóságával különálló költő mind a kettő.

Különösen Áprily költészete tárta fel azt az atavisztikus erőt, amit az erdélyiség jelent. (Legújabb kötete: A láthatatlan írás, 1939.) Szülőföldjével való összeforrottsága valami különös titka a léleknek, sőt a testnek is, valósággal a testbe és lélekbe égetett fizikai törvény, „láthatatlan írás“. Az egész táj, a nagyszerű erdélyi havasok, a székelly rengeteg, a hegyi tetők, az erdők és zúgok titkai az évek kódén át is szüntelenül visszakísértének, Erdély állandóan üzen a nagyvárosba költözött költőnek, mint Arany Jánosnak az alföldi falu. Tőle távol idegennek, számkivetettnek érzi magát, mint az északon rekedt vándormadár, vagy mint a borjak közt felnőtt irisórai szarvas. Áprily ma talán erdélyibb, mintha ott maradt volna: most buzognak fel lélekbemarkoló vallomásai a lélek nyílt sebein keresztül. De a táj ihletét nemcsak az elszakadás kifogyhatatlan fájdalma őrzi, hanem a nyelv egyéni zamata is, — nagyobb mértéktartással, mint regényeiben Tamási Áron, de az erdélyi táj jellegzetes szavait ő is beleszövi verseibe, — aztán az erdélyi természet képei és a kis dolgok költészete mögött is ott honoló sejtelmes végtelenség-hangulat, időtlen érvényesség és bánat, mely a havasok és a kálvinizmus komor fenségével rokon. Áprily szemérmes zártsága nagy honvágyat, fojtott lázkat és nagy fájdalmakat rejteget. A könnyek befelé peregnek, de a sötét heggé simult seb alatt „a mélyben él az ember-fájdalom“. Magányos költő, mint nemzedékének úgyszólván mindegyik költője. Lelke a múlthoz tapad, a múltból szívja életerőit, mint akinek életét átvágta valami nagy csapás. Jellegzetesen emlékező és emlék-lerakó költészet az övé.

Művésze a versformának is. Legtöbb verse egy-egy tömör, kerek faragvány; épp azért tűnik egyszerűnek, mert tökéletes: sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. Első verseitől a legújabbakig különös egyneműségű tökélyvel építi fel verseit: a néhány szakos vers piramisszerűen egyre magasabbra szárnyal, és sokszor csak az utolsó sorokban fakad ki az örök mondanivaló. A régi formák mesteri csi-szolásában és zeneiségében rejlik ötvösművészete s egyébként póztalan, cicomátlan nyelvét gyönyörű képek, eredeti szóösszetételek és plasztikus látás avatja láttatóvá, impresszionista mintaképpé. Költészete néhány húrton is egy mély lélek, egy egész világ rezzenéseit énekli

ki. De a hangulataiban, honvágyában és nyelvében ellenállhatatlanul kibuzogó erdélyi szín nem szűkíti tájköltővé, mert európai kultúráltsággal, átfogó magyarsággal, csöndes vallásossággal és az általános emberi érzések és gondolatok költészetével párosul. Áprily irodalmi vitákon és harcokon kívül áll és ma már az egész magyarságé.

Ugyanez áll Reményikre. (Legújabb kötete: Romon virág, 1935.) Sajátos költőiélek ő is. Már hazai feltűnésekor lélektani rejtéllyel lepte meg az irodalmi életet: a dacos, tüzes, fojtott indulatú, álneves költőben igazi versei egy inkább befelé forduló, tűnődő, gondolataiban átszellemült lírai lelket lepleztek le, akinek tartózkodása még Áprilynál is több rejtett nyugtalanságot, belső küszködést takar. Igazi lírája egy eszményi világot sóvárgó, a valóság bilincseiben vergődő költőlélek örökös belső küzdésének költői feloldása. Ez a küzdés sokarcú: küzdelem a gyöngye testtel, rendkívül érzékeny idegrendszerrel, a külvilággal és a formával, a „vak anyaggal“. Nincs modern költőnk, aki oly lenyűgözően hosszú és szenvedélyes harcot vívott volna a versért, a tökéletes kifejezésért, mint Reményik, hogy a leikébe temetett Istenarcot napfényre ássa és megragadja „a Megfoghatatlant“. Amúgy is mindig kissé a reális világ felett élt tudatosan, az eszmei, megalkuvástalan individuális költő aszketikus magányosságával távol tartva magát az élet mindennapos realitásától és kis boldogságaitól. A Nőben sem a szellemi társat, hanem a Testvért fedezi fel. Férfiasan tiszta, mélyen idealista költő, s az ember is „lelki ember“ benne. Magatartása és költői fejlődése sokban Babitsra emlékeztet, — ő az erdélyi elefántcsonttorony — küszködő szépségimádata viszont Juhász-szal és Tóth Árpáddal teszi rokonná. Adyra csak viaskodó kálvinizmusa emlékeztet: neki is meg kell hódítania magában Istent, a „tőle vonakodót és rejtőzködőt“.

Költői útján egyénileg is szinte végigélte az egész új erdélyi líra belső fejlődését: az individualitástól és a sokáig híven szolgált poesie pur e-től a kollektív érzés és az örök-emberi mondanivaló felé. Újabb verseiben egyre melegebb részvétellel hajol az emberszenvedés felé. Líraisága is gáttalanabban buzog elő, akárcsak Babitsé, s a lelkében dúló harc is megenyhült: olyan magasságokba jutott, ahol „a lélek nem botlik meg önmagában“, a vak anyag is engedelmessé válik végre, s életünk rom-koronáján, ha reménytelen is, de „Virág nő rajta mégis: friss virág!“ Ma ő az erdélyi irodalom vezéralakja. Emberi életformája viszont „a furcsa kettős magyar élet“, hol keleten, hol nyugaton. Nehéz választani, mert itt is, ott is sok a szeretet — írja. — „De h i v a t á s csak egy lehet: K e l e t.“

Lassú hangulat-felengedés és erősödő bizakodás, de jóval kevesebb húrú zengés jellemzi Tompa Lászlónak, „Udvarhely poétájának“ lírai fejlődését. (Legszébb kötete: Ne félj, 1929.) A „bússzépségű Erdélyhez, édes mostohájához“ mindvégig hű lelkében valami mély sebzettség, komor fájdalom és újra meg újra bizakodva fellobogó dac játszik különös változatokat. Első kötetében makacs egyformasággal komorlik a panasz, a fanyar, keserű dac. Az élet az ő számára fájdalmas harc. Miért? A versekben csak halvány nyoma: a mindent legázoló erdélyi tragédia, a kisváros, az örjítő munkarobot, a zaklatott

ideg, a meddő szerelmi vágy, a „tűnő szépségek kergetése“ megfojtja magasba lendülő vágyait és szenvedélyes érvényesülési törekvését, valósággal üldözi a végzet és állandó csalódás könnye reszket a dalban. Minden verse: egy-egy csalódás megörökítése, a fellobogó remény visszahullása. Később ugyanilyen konoksággal újra meg újra felcsattan a győzelmes dac: a szenvedés tapasztalattá és győztes göggé érik, s új jeligéje önmaga és sorstársai felé: Ne félj! Olykor már szinte az örömszimfónia diadala harsog verseiből.

Tompa tulajdonképpen fájdalmas lélekalkat, s ebben némileg nagy névrokonára, Tompa Mihályra emlékeztet. Az ő eredendően hősiességű lelkében fejeződik ki legmegragadóbban az erdélyi táj komorságának igézete: belső borúlátása átömlik a tájba, akárcsak Vajda Jánosnál. A kopár, „zártkörű hegyek“ közt „rabbá rögződik a lélek“. Erdély az ő lelkét jelképezi, s el sem szakadhatna tőle, mert nem találhat „megértőbb földet“. A nagy tragédia is drámai visszhangokra talál benne: mikor megdöbbenve látta, „Hogy immár mind — sem előre, se hátra! — Ott rekedtünk egy szörnyű zátonyon“.

Tompa is mélyen individuális lélek, — nem elvből, hanem azért, mert csak önmagának a sorsa érdekli, ezt variálja szenvedélyesen. Sorsa mégis, dacos költői magányosságában is kifejező jelkép, s heroikus életlendületeivel mélységesen székely. „Tán jobb jövőt csiráztat itt ki még Elvérző életünk ...“ Egyre érdekesebbé váló modora és nyelve akkor a legdrámaibb, amikor sorsát egy-egy találó kép, szimbólum köntösébe öltözteti.

O l o s z Lajos lírája (Gladiátorarc, 1923 — Barlanghomály, 1933) oly merev és zordon gladiatori arcúit rögzít elénk, hogy már majdnem maszknak, álarcnak érezzük: hátha e mögött van a költő igazi, parnassien gondossággal rejtegetett arca? Teljesen zárt és zárkózott lélek, veleszületetten, vagy tán valami súlyos titkot hordoz „rejtett ligetében“: egy korhadó keresztet vagy egy tetszhalott menyasszonyt. Mélyéből magas életideál, emelkedett, klasszikus redőjű, pörölycsapás-keménységű versek és gondolatok szállnak fel nyugodt méltósággal, cicomátlanul, rím és versszak nélkül, rövidebb-hosszabb szabadsorokban. Az élet az ő számára is kemény harc, s hős az ember, ki „győztesen állta meg helyét!“ Mintha maga is egy nehéz, szirtes, meredek élet útjait taposná, szándékosan kerülve a könnyedebb ösvényeket: eszménye az elszánt, kemény, heroikus korzikai vagy a gladiátor, otthonos lélektája „a szüzdacú, lábnyomtalan havas“, mély csend és sötét, az alkonyat vagy a még szűz, érintetlen reggel, a végtelenség és a magány. Ezen a tájon jár a költő, szerelem nélkül — a „kéjből és kínból font vérvörös láncot“, a szerelmet eltépte rég, — s talán hit nélkül is! A „fehérszívű férfi“ ő; az érzéki képzelet is csak a megszemélyesített évszakok nászában éli ki magát. Az élet, a természet, a külvilág jelenségei mély gondolati jelentéssel terhes szimbólumokká sorakoznak, s a vers végén, a kép után, egy-két sor fedí fel a költő személyes viszonyát a képpel. A parnasszista impassibilité-t, amelyre költőtársai is hajlamosak, Olosz testesíti meg legtökéletesebben.

De nem embertelen költő. A Végzet, melynek misztikumát csodás varázssal énekli meg, és eszményei: a férfias humánus, a becsület, az embertestvériség, másokkal is közös; s az elzárkózás után férfias, új szolidaritás melegedik fel benne is, s a küzdelemben, a munkában, a haladásban a szebb jövő, örök Nyár sejtő reményévé magasztosul.

S z o m b a t i - S z a b ó Istvánt kitűnő formaművésznek tartják. (Jellemző kötete: Lavinák éneke, 1924.) A viharos életű lelkész-költő az Alföldről került Lúgosra, de igazi erdélyivé lett. Az ő pályája is jóval a háború előtti évekre nyúlik vissza, s költőtársai közül talán őrá hatott legjobban az adyas költészet, — igaz, hogy inkább csak természetből fogva szenvedélyes érzelmvilágának felszabadításában, a modern ember lelki harcában az életvágy és a belső korlátok között, és nyelvében: gazdagon áradó újjú szöösszevonásaiban és összetételeiben, merész szórendjében. Nem mély költő, de övé a legnagyobb hangulati gazdagság: szenvedélyes vágyakozás, hevülés váltakozik benne csendes életkedvvel és bágyadt derűvel. Formaművészete könnyed és változatos verselésében és a hasonlatok, ismétlések gondolatritmusos, a zsoltárookra emlékeztető mesteri kezelésében rejlik. Olykor éppen ez a sajátos nyelvművészet sodorja bőbeszédűségbe és laposságba, s ez a titka annak is, hogy verseit — különösen a régebbieket — „téma és variációknak“ érezzük, de ritmusa, zeneisége hömpölygő, hosszú soraiban is kifogástalan.

Áprily, Reményik, Tompa, Olosz, Szombati-Szabó és a velük egyenrangú, de nehezen hozzáférhető S z e n t i m r e i Jenő és B e r d e Mária az erdélyi líra első nagy nemzedéke: mindannyian a háború előtti években indultak, de a nagy tragédia után bontakoztak ki mai nagyságukban. Talán különösnek tűnhetnének fel, hogy egyik-másikuk lírájában nyoma sincs a nagy tragédia panaszának; de ki tudhatja, hogy egy embersors zordságában, egy költőlélek bűvölő borújában mennyi része van egy katasztrófának, amelyről legtöbbször szólni sem lehet? Valami mély komolyság, sőt komorság ül lírájukon, — oly stílszerűen tragikus ez a nemzedék! Individualista költő, sőt kissé különc mindegyik. S éppen ez ad költészetüknek különleges értéket és varázst.

A nyomukba lépő újabb nemzedék már más lelkiség lehelletét hozza, más színekkel, más hangulatokkal, más erdélyi izzel.

B a r t a l i s János alig néhány évvel fiatalabb Reményiknél, verseinek örök-fiatalsága mégis az új nemzedékhez sorolja. (Hajh rózsafa, 1926 — Föld a párnám, 1930 — Napmadara, 1930.) Ez a költő egy gyermek hamvas bájával, a tavaszi szellő tiszta illatával, egy Assisi Szent Ferenc kedves egyszerűségével és természetáhitatával hozta lázba eredeti szabadverseiben a városi költészethez szokott, kulturált finomságokkal jóllakott olvasókat. Ahogyan a tavaszi reggel szívárványos ámulatát versbe önti, ahogy favágói a tavasz jöttét hírlik, ahogyan kedvesét dicséri a virágok színes egyszerűségével, ahogy a falusi munka boldog örömét dalolja: a költői alkat szerencsés eredetiségével toppant élénk egy egészen új, vérbeli, friss költőt, aki önállóan fedezte fel új eszközeit, költőrokonaira — Walt Whitmanre —

is utólag bukkanva rá. Szerencsés felfedezés: a neoprimitívek gyermekgügyögése és a divatos parasztszenik nyomasztó rosszkedve és ökölrázásai nélkül varázslatba ejt a természet ősi szépségének éreztetésével és hamvas lelki tisztaságával. De sokat emlegetett primitívsege csak látszólagos: nagylélekzetű szabadversei boldog ritmust kacagnak, és a vers felépítésében, a nyelv finom tűzijátékában, egy-egy szuggesztív refrénben művészi kiszámítottság kristálylik. De üde és egészséges a lélek, a látás és a hang, s a szabadvers látszólagos primitívsege jól illik a megénekelt egyszerű keretekhez.

Mert Bartalis is magáról ír: boldogságáról a kimeríthetetlen szépségű természet ölen, egyszerű fűrő-faragó, eke-harcos munkájáról, amit Kósályon űz, üde szerelméről, kis családjáról. Az egyszerű élet dicsérete, a Munka és a Föld himnusza és alázatos leborulás Krisztus előtt: ez az ő költészete. „Erdélyi bukolikák.“ De ebbe a gyermekien derülátó lélekbe is belesújt a háború és a tragédia, s akkor a világesemények nagyon mélyen emberi visszhangja lesz a kedves és drámai benne. Milyen megindító például, amint az örök-optimista, melegszívű Bartalis a háború után s a forradalmak keserű hangulatában így kiált fel: „Most új filozófiai alapot keresek: nélkülözni az embereket...!“

Az ilyen eredeti hangot persze nem lehet a végtelenségig dalolni: az a veszély fenyeget, hogy manírrá válik. Ezért van szükség az ilyen költőnél átváltásokra. Kosztolányi nem egyszer mutatott erre példát. Bartalis, régi verseinek öntudatlan, szép természetpantheizmusa után, bizonyos Istenbe olvadó intellektuális pantheizmus felé hajlott, s ez az új gondolati telítettség árt frissességének. (Világ téréin gázolok, 1937.) Régi életöröme is elkomorult a kor nyúge és a férfélet próbái alatt. Mondanivalója most már közös társaiéval — a kor fájdalma és az erdélyi bánat, az elszakítotttság fájása, Isten elé hullás: mind szép és megható megnyilvánulás, de a kifejezésben nincs meg a régi eredetiség, se a gondolati tartalomhoz kívánczó tömörség. Hiába az új formagond és a rím ékessége: „dér csípte meg“ a régi Bartalis-féle „rímtelen, szabad s különös illatú verset“ — írja ő maga kedvesen bánatos öntudattal. Régi nyelvhimpora olykor barokkos képek és szófüzések áradásába vész, ilyenkor hol Mécsre, hol Kassákra emlékeztet. Valamikor felolvadt az életöröm természetrajongásában, — ma ő is rádöbben a ránk szakadt embermagányra, s ez Istenhez vezetí útját. Bartalis is „a földi fájdalma költője“ lett.

D s i d a Jenő valóban az új líra fiataljai közé tartozott. (Nagycsütörtök, 1933 — Angyalok citeráján, 1938.) Nagyon korán érő költő; háromévtizedes földí életében el tudta érni, hogy korai halálakor nagy tehetséget sirassanak el benne. Az új erdélyi líra, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád szellemének hatásával gazdagodva, talán legjobb, leeurópaibb tehetségét forrta volna ki benne. Dsida ízigvéríg művész-lélek; mindent, amihez hozzáér, a költészet aranyporával szór tele, művészivé farag. Első, impresszionista ihletésű korszakában valami finom lila mesepárazat lebeg függönyként versei előtt, mely a durva realitásokat a mesék és a költészetté finomodott természet megszépító világának nyelvével, virágaival, csecsebecsével

párázza be. Dsida akkoriban a lehelletfinom hangulatok költője, csipkés költői képzelettel és a műformák s a nyelv könnyed kezelésével megáldva. A halál előtt „elrohan az alkonyi fényben egy lángszínű lepke“, vagy „a sunyi macska, a Szépség“ után. Ez a stilizációs finomság, szóművészetének üvegcsipkéje, a színek varázslata és az angyalmuzsika — üveghang, citera, csengő, ezüstszerszám — egész költészetét végigkíséri, és valami angyali illattal itatja át. Sokszor elképzeli a mennyei sereget, s a természettől, az égből mindig behull versébe egy-egy angyal vagy csillag-zúzvara. Misztikus finomság: már gyermekkorában meghallott mérföldekről egy fecskesóhaj, a szerelmi boldogságában a hulló gesztenyék megállanak a levegőben... Kedvenc szavai: lila, ibolya-sugár, viola-fény, zöldfényű csillag, pillangó, kristály, puha, bolyhos, pelyhes, parányi.

A „leselkedő magány“, a lelki törtség kissé borongós költészetét a szinte játszi életöröm s a szerelem üde, bátor dallama váltja fel. Bartalis primitív bájú életöröme mellett a kulturált életöröm változata ez. S micsoda áradás! A színek, szagok, a tapintás, a hangok, a fiatal-ság rajongó himnusza, hálás optimizmus a természet stilizált élvezetével és a finom érzékiség pajzánságával. De ez a nagy jókedv — mintha a leselkedő halál előszele lenne ... Már most belecsendülnek a múltandóság csengői, melyek utolsó kötetében az örök-emberi érzések és problémák egyszerűbb, mélyebb hangolású költészetévé avatják verseit s a halál előcsarnokában írt költeményeiben már haranghangon, „az érett férfi bűgő, tiszta, moll panaszán“ zúgnak fel újra.

Így tért meg Dsida — sok modern költőnkhez hasonlóan — a lelkesen védett Tart pour Tart formaművészetétől és a finom hangulatok költészetétől az örök humánus lírájához: élet, halál, Isten és emberiséghez. A csodálatos formagazdagság, a kötött és szabad formák egyformán mesteri kezelése, a szavak, rímek és pompás rátaláló képek varázslata, a jelzők tobzódása mindvégig erénye maradt, de a tartalom egyre mélyült. Utolsó korszakában az ő számára is vigasz a líra. „Költészet és bölcsészet kódvarázsa: a seblázás szív hús borogatása“. Dsida is individualista; de neki is volt korszaka, mikor szelíd szociális részvétellel, lírai melegséggel telik meg az egyszerűek, a szegények és általában az emberek iránt. Nincs benne kiáltó erdélyi íz; európai költő ő társai között, tele szépség- és műveltségzomjával; ezt latin, kínai, német és román versfordításai is elárulják. De olykor az erdélyi hűség fájdalma is lélekbemarkolóan kitör belőle. Verseiből a rokonlelkű Kosztolányi meleg embersége, Arany János nemessége csendül ki. Ebben a világérzésben Isten és a katolikus érzés is helyet találnak, elpoetizált formában.

A fiatalok között S z e m l é r Ferenc képviseli példamutatóan az erdélyi költés egy másik, új ágát, amely az erős korszerűség jegyében indult. (Ember és táj, 1934 — Búvópatak, 1939.) A korszerűség kétarcú benne: európai és szociális öntudat, európai és szociális lelkiismeret. Alapjában véve ő is a szépség, a béke, a szabadság és életöröm szerelmese; a zavaros idők bátor remetéjeként a szép jövőről álmodozik kedvese arcát becézve s Dsida életöröme is felcsillan benne olykor, néha még a formai játékoság is reá emlékeztet. De harmóniájába keserűen belesír

a panasz és a meddő lázadás a mai élet, a „szörnyű kor“ rémségei — a harc, a gép, a robot, a nyomor, a rosszak és harsogok uralma, a szépség pusztulása ellen, s a szinte önmarcangoló kétségbeesés Európa és a humánium csődjén. Erejét éppen a két hang ellentéte adja. Már a 30-as évek elején apokaliptikus látomások és komor félelem gyötrik a közeledő pusztulás és a nyomor végzete előtt, s hallja, amint „Európa tengelye recsen“. Szocializmusa is egyre komorabb. Nem igazi forradalmár — mint költő, nem is állhat a lázadó páriák közé, — de mély szocializmus kiált belőle, s azzal biztatja individualista-önmagát, hogy ne luxusos szépségeket és enyhet, hanem a nyomorgó tömeg énekét zengje. A költő mindig individualista, de sorsa az éhező tömeg közé ejti s így jut el, bár más oldalról indulva, Illyés Gyula és József Attila fanyar szocializmusához. Amúgy is hajlamos a kor és a vérszomjas ember igazságtalanságaiból táplálkozó pesszimizmusra és keserű emberszemléletre. S az út vége a lélek sokszor szinte már apatikus fájdalma, vagy fanyar, gúnyos lemondás. A költő elhallgat az ilyen korban, amelyben „nem a szellem az úr“. „Ölts fehér ruhát, mint gyermekek — és halj meg, mint a bölcs“. Fanyarság: ez a legjobb szó Szemlér újabb verseinek jellemzésére, ez lírájának sajátos íze társai között.

A tartalom keménységét legtöbbször erővel zengő nyelv és bizonyos nyersség színezi alá a kifejezésben, költői ekéje bőven ontja ki a földből a nyers erejű képeket, de ő is sok változatra képes. Rendkívül szuggesztív hangulatot tud kifejezni az ember és a táji képelemek mesteri összevegyítésével, máskor tájfestő, klasszikus ritmusú versei Babitsra és Szabó Lőrincre emlékeztetnek, hosszú, hömpölygő, szavalókóruszerű soraiban kollektivistá iz érzik. Dsida mellett az ő lírája szívta fel a legtöbb hazai zamatot, azért érezzük annyira rokonnak a mai lírával.

Talán Kiss Jenő a legfiatalabb a nagyígertű új tehetségek között. (Kormos üvegen, 1937.) ő is a dekoráció-költészettel kezdte, amely egy festői, találékony költői képzelet csipkefinom képeinek, metaforáinak s merész, sokszor már-már expresszionista ízű képzettársítások zuhatagában érezteti meg az egyébként mély hangulati vagy gondolati tartalmat, — akárcsak Dsida. Van benne valami Bartalis derűjéből, művészi primitívségéből és természetélvezéséből is, de az ő életkedve is lassan borúba hajlik: Istennek gyújtott máglyája „olajágú ének“, de füstje visszahull, s „kormától szívem mind fájóbb, sötétebb“. őt a szociális keserűség nem eredendően üldözi; paraszti nagyapjának egyetlen elégtétele, hogy unokája úr lett, s kezdetben ő maga is meg van elégedve osztály-emelkedésével. Később az ő szocializmusa is egyéni lázadássá válik a szegénység ellen. „Programmos“, túlságosan „tartalmi“ költeményei kevésbé sikerültek.

A fiatalok közül az ő kötetében szólalnak meg a sajátos erdélyi sors legbátrabb hangjai, a legtöbb változatban. A változtathatatlan, áldozatos hűség, a hetvenkedő merészség megvetése, az ésszel, óvatossággal párosult küzdés mutatja az új nemzedék erdélyiségének elveit. Ez a nemzedék olyan, mint szétvágott szálfa csonkjából szerteszét nőtt vesszők. Kiss fájdalmasan érzi a szálfa-álmok hullását és a múlt

lenyűgöző igézetét; de ma csak egy lehet: megmaradni, mint a tó, s nem elfutni, mint a folyó; a tó vize viszont legyen mély, hogy ne fogja erőszak. Aki teljesítheti hivatását, az szabad, bár övezze korlát, bár igázza kényszer, s „örénél szabadabb a rab“.

Kiss Jenő fiatal költő; még különböző irányokban próbálja dús költői erejét, még sok út áll előtte, — az impresszionizmustól az expreszszionizmusig. Legszebbek melegen gyöngyöző, finom lelkiséggel átszőtt, már-már a transcendensbe ívelő versei. Valószínűleg az ő fejlődése is újra az Ember felé vezet, mint annyi hazai és erdélyi költőnké — „önmagába visszatérve“, ahol kizengheti „az önmagába megtérő éneket“.

A humánus költészete! Az egész új erdélyi lírára jellemző ez az emberiség. Költőit az Ember köre érdekli: az emberi sors, végzet, szenvedés, emberi problémák, örök érzések. Verseikben alig van önmagáért való tájkép, cizellált impresszionizmus. A l'art pour l'art, ahogyan például Reményiknél vagy Dsidánál jelentkezik, inkább csak a költői magatartás artisztikus elvét jelenti és nem sok kell, hogy kilépjen önmagából. A többiek impassibilitéja, látszólagos hűvössége mögött is könnyek szivárognak. A kép is lélekkel itatódik át már megszületésekor, vagy jelképként mély emberi jelentést hordoz. Valami nagy befelé-fordulás tartja őket varázsa alatt: ezért tűnik legtöbbször oly lelki-embernek, emberi magatartásában is oly nemesnek. Kifejezni az Embert: ez az új erdélyi líra hivatása s talán ez a jelentősége a kor egész magyar lírájában is. A mély és nemes humánus őrzői ők egy alapjában véve humanizmus-ellenes korban. Úgy látszik, a kisebbségi életforma, éppen az életsors nehézségének nyomása alatt, kitermeli a vágyat valami jobb, nemesebb, emelkedettebb után, önmagát is nemesebbre, több-értékűre fegyelmezve. Mélyen etikus ez a líra.

A befelé-fordulás Isten felé vezet, katolikus és protestáns változatban egyaránt. Áprily csöndes, Reményik viaskodó vallásosságának a fiataloknál is Isten elé hullás a folytatása. „Zarándok lettem és hívő keresztény — éneklí Dsida. — Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt tény, és rajta kívül minden hiúság“. S Bartalis: „Mert lásd, csak ez marad végtére mindenből: Isten, Krisztus és a szent csillagok...“

A befelé-fordulás lírája azonban nem okvetlenül szoba-költészet. Főlényesen megmenti ettől a korszerűség és különösen az atavisztikus kapcsolat, amely a „gondolkodó magány“ bajnokait, az idősebbeket és a még szabadabb röptű fiatalokat a természethez köti. S talán ez is erdélyi vonás. Lírai élményük háttere mindig a természet s az emberi mondanivalóhoz az erdélyi táj, a havasok és erdők, s az évszakok különös fogékonysággal kísért változása adják meg a képgazdagságot, a költői díszletet. Elvontságaiban is mélyen vizuális ez a líra.

A humanitás magában foglalja az emberszeretetet és egyetemes lírai részvét felbuzogását is. Az idősebb nemzedék a merev individualizmusból kitérő, passzívabb odahajolással, lassanként tölti ki ennek a részvétnak a kereteit. A fiatalabb nemzedék már eleve hangosabb vagy lágyabb, többé vagy kevésbé keserű szocializmus jégében indul.

Van ennek valami testvéri jellege is, mintha az egymásraaltak sorsközössége termelte volna ki a szívekben. A fiatalok életszemléletében a magyarság problémái elsősorban szociális vonatkozásban öltöttek testet.

Az, hogy az erdélyi sorsról oly ritkán tesznek vallomást ezek a versek: természetesen senkit sem téveszthet meg. Egy-egy havasi komorságú kép, egy-egy sokatmondó szimbólum, egy-egy könnyes elfojtódás, a „rettentő kor“ elleni panasz, bátrabb hang, sőt maga a hallgatás, a heroikus magány is beszédes vallomást rejt erről. Az egész új erdélyi líra felett komoly, sőt komor hangulat borong, főképp a kettétört életű idősebb nemzedék lantján. A fiatalabbaknál újra felcsillan az életöröm — Dsida Ady „tusázó, véres szellemének“ tulajdonítja, hogy „a játszi hangulat megvetve bujdosik a magyar ének berkeiben“, — de lehullásaik, elkomorulásuk annál meggyőzőbben elárulják keserű ráébredésüket a kor és a sajátos sors fájdalmára. Némelyiknél meg a szocializmus tevékenyebb hangjaiba menekül a sorsbánat. Egy biztos: az édes, vigasztaló szentimentalizmusnak semmi nyoma az erdélyi költők verseiben.

Még egy jellemző vonás: az európai horizont. Az európai kitekinés és a kultúra szomjazása ősi erdélyi hagyomány. Az új líra is különösen a fiatalabb nemzedéké — a hűséges tájhoz-kötöttségen felül-emelkedve, európai távlatokhoz méri mondanivalóit a humanitás jegyében, európai öntudata van, s a világeseményeknek is tiszta visszhangját hallatja.

S viszonya a hazai irodalommal? — Idősebb és fiatalabb nemzedékeket egyaránt eltéphetetlen szálak fűznek a nyugatosokhoz: nem annyira Adyhoz, mint inkább Babitshoz, Kosztolányihoz, Tóth Árpádhoz, Juhászhoz, Szabó Lőrínchez és általában az impresszionizmushoz. A fiatalok lírája, egyéni háttérrel, Illyés és József Attila költészetében talál rokonra, olykor Kassákra és az expresszionistákra emlékeztet. Az erdélyi líra tehát korántsem szakadt el annyira a hazai terméstől, mint amennyire az erdélyi regény elszakadtnak vallotta magát. Éppígy nem tájköltészet, már csak örök-emberi jegyénél fogva sem. Viszont ez a líra a maga körében önállóan is fejlődött és megtermékenyült. Az idősebb nemzedék költészetét titkos lelki és hangulati rokonság szövi át Áprily és Reményik varázsa alatt, az újabbakban főképp Dsida költői egyéniségének és Bartalis eredeti modorának és formáinak van varázseroje.

Az erdélyi líra ma már nemcsak kuriózum, mint egy sajátos helyzetben kivirult irodalom különlegessége, hanem önálló érték és fiataljával nagyszerű utánpótlása is biztosítva van. Az elszakadás óta volt korszak — a 20-as években, — amikor a pesti „nemzetközi regénnyel“ szemben a Móricz Zsigmond-i népi regény és néhány különleges író mellett az erdélyi regényirodalom képviselte „a“ magyar regényt. Lehet, hogy a hazai líra elhallgatása vagy túlságosan korszerű keserűsége után az eleven, egyre újabb tehetségekkel gazdagodó erdélyi költészet hivatása lesz, hogy az örök emberi lírát egy boldogabb korba átmentse.

MAGYAR SZEMLE

1940 SZEPTEMBER

XXXIX. KÖTET 3. (157.) SZÁM

MEG EGYSZER KÖZÉPKORI KISEBBSÉGEINKRŐL

A MAGYAR SZEMLE 1935. évfolyamában szólottam először erről a tárgyról, mellyel történettudományunk addig nem foglalkozott. Tanulmányomat ugyan román részről propagandakíséretnek bélyegezték, amikor bővített formában német folyóiratban megjelent, de itthon úgy látszott, hogy alapvonalait elfogadhatóknak találták. Deér József szép könyvében (Pogány magyarság, keresztény magyarság) külön fejezetet szentelt ennek az elmellőzött tárgynak, s fejtegetésemet főképp az erdélyi és szepesi szászok, meg a székelyek külön viszonyainak rajzával bővítette. Mindketten megegyeztünk abban a nézetben, hogy a középkori magyar állam nem akart asszimilálni, hanem ehelyett egyenesen megkönnyítette az országban a nem-magyar nemzetiségek autonóm életét. A magyar állambeli kisebbségeknek tehát a középkorban, szerintünk, igen jó dolguk volt; sem királyaink, sem népünk nem gondolt asszimilálásra.

Ezzel szemben nemrég újabb felfogás jelent meg tudományunkban, mégpedig egyetemi kartársamnak, Mályusz Elemérnek a Századok 1939. évfolyamában kiadott cikkében. A hosszabb cikk címében is jelzi eltérését a korábbi felfogástól: a „középkori magyar nemzetiségi politikáról“ szól, már ezzel rámutatva arra, hogy szerinte a magyarság a középkorban határozott nézetekkel, elvekkel bírt a nemzetiségi kérdést illetően, s ez elveit tetteg, politikában is megvalósította. A beköltöző népek kezelése dolgában a magyar királyok „eljárása, írja, annyira tudatos, meggondolt és tervszerű, hogy joggal illehetjük a politika elnevezéssel“. Ez a politika pedig a XIII. század elejéig, II. András királyig „teljes asszimilációra törekvő politika“ volt, a „nemzetiségeket szétszóró politika“, melynek célja a nem-magyar nemzetiségeknek magyarrá változtatása, ez a legtöbbször „asszimiláció“, ritkábban egyenesen „magyarosítás“ szóval megjelölt folyamat volt. A középkor második felében ez a magyar nemzetiségi politika lényegesen megváltozott: „nem törekedett többé az államhatalom a magyarosításra“, nem ugyan a „demokrácia szellemében“ — „efféle, anarchiára vezető gyengeségtől“ megóvta a magyarságot „józan értelmé“, inkább azért, mert a XIII. században, a királyi birtoktest szétforgácsolódásával nem voltak meg többé az asszimiláló politika anyagi feltételei, s ebben a helyzetben András király és utódai úgy találták, hogy ha már elszegényedtek, íme, itt vannak a nem-

magyar népek, ezek összefoghatók zárt egységbe, s az erdélyi szászok, székelyek, kunok és jászok mint egy-egy új királyi birtok, némileg pótolhatják szolgáltatásaikkal a királyi birtoktest elveszett tömegeit, így álltak elő, királyi akaratra, a különböző népek autonómiái, melyek létesítésénél nem is az autonómia volt a cél, hanem az, hogy az új berendezésből az államnak haszna legyen, ez az újabb nemzetiségi politika tehát egyszerűen a magyar uralom egy újabb formájának (németül: Herrschaftsform) volt a következése. Ehhez a politikához hűek maradtak a magyar királyok a középkor végéig, biztosítva mégis az ország belső egységét, hiszen még ez újabb szabadabb nemzetiségi kezelés idején sem mutakoztak „elszakadási törekvések“.

Amennyire érdekes ez a felfogás, annyira nagyjelentőségű és hatású lehet, ha igazolódik és ha következményeit logikusan levonják (ami azonban ritkán szokott megtörténni). Szerzője maga is tisztában van azzal, hogy „a legszélesebb körökben meggyökereződött felfogásba ütközik“. Arra gondol, hogy a szentistváni Intelmeknek egynyelvű országra vonatkozó része ezek után már nem szolgálhat az „államvezetés“ és politikai tudomány történeti megalapozására. Szerinte akik a középkori nemzetiségi politikát e szentistváni szellemben jellemezték Szent István évében, azok „egészen felesleges és tudományhoz éppen nem illő buzgalommal siettek a közhangulat pillanatnyi szeszélyének szolgálni.“ Végső fokon, amit már szerző nem fejez ki vüágosan, a szentistváni gondolat, a szentistváni állam és hasonló közéleti fogalmak történeti edien voltának kimutatásáról van szó, aminek alkalmilag bizonyára lehet politikai és publicisztikai jelentősége is. Hiába akar a történész a múltbeli „tények talaján“ maradni és hasztalan rejti el szemérmesen fáradságos tudományának közéleti tanulságát vastag tanulmány végén kisbetűs jegyzetbe, korunkban a történet és politika oly szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy szerző előbb-utóbb meg fogja kapni a tapsokat azoktól, akik már megsokalták szónokaink és újságíróink részéről a szentistváni dolgok örökös emlegetését, vagy akik a középkortól is némi „magyaros életerőt“, korszerű erőszak jeleit várják, s viszont nem fog elmaradni a fejcsóválás azok részéről sem, akik az ellenkező oldalon vannak.

Mindez talán magában véve is megokolja olvasóink előtt azt, hogy erről a tudományos szakkérdésről a nagyközönség e folyóiratában szólok. Átlapozva e tárgyról írt első cikkemet, nem minden büntudat nélkül veszem észre, hogy a középkori nemzetiségi politikáról alkotott nézeteim közéleti jelentőségét már akkor sem rejtettem véka alá — akarom mondani, nem tettem kisbetűs hájtjegyzetbe, hanem lapokon át bevallottam, hogy előadásommal azon káros külföldi nézet megdöntéséhez akarok hozzájárulni, mely szerint mi magyarok mindig elnyomók voltunk, s kisebbségeinket sanyargatva magunkhoz hasonlítani akartuk őket. Ma is az a véleményem, hogy középkori nemzetiségi felfogásunk kitisztítása, a makulátlan tiszta pajzs némileg nemzeti érdekünk, bár gyakran már korszerűtlennek látszik is, viszont a vele ellenkező nézet előbb-utóbb súlyos megterhelésünkre vezethet.

De természetes dolog, hogy a tudománynak igazat kell mondania, s örülnünk kell szabadságunknak, mely még ma is lehetővé teszi a következményekkel nem törődő ily tudományos elméművek létrejöttét. Viszont ebből még nem következik, hogy eredményeiket kötelesek lennénk magunkévá tenni.

HA MÁR ILY SZAKKÉRDÉSEKSEL TRAKTALOM a nem-szakember olvasót, engedje meg, hogy tudós köztársaságunknak (mely berendezését illetőleg, különös módon, ma is demokrata) némely belső ügyét is kiteregessem előtte. Ezekben a körökben sokat hallunk most pozitívizmusról, sőt neopozitívizmusról is, — úgy tudom, egész fiatal történészeink már meg is alapították az új neopozitivista irányt, mélyé ha nem is a jelen, de bizonyára a jövő, s mely a szellemi és szellemes ideológiáktól visszatér az adatok „pozitív“ világába, s az így megvizsgált, tehát már bizonyos tények talajáról emelkedik fel a múlt dolgok helyesebb megértéséhez. A tények, az adatok, az oklevelek nagyobb megbecsülését hirdetik ezzel, bár nézetem szerint e téren eddig sem volt hiba, eddig sem számított komoly történésznek, aki adatoktól mentesen rekonstruálta a múltat. A pozitív adatok e büszke emlegetése azonban eszembe juttatja a pozitívista történelem alapítóját, Comte-ot, aki ugyan a fő pozitívista volt, de ez nem akadályozta abban, hogy az emberi történetről a leglégiesebb, minden lényeges adatnak ellenmondó történetfilozófiát ne alkossa meg. Amiből az az egyszerű szabály következik, hogy igenis, a pozitív tényekre szükségünk van s nélkülük nem dolgozhatunk, de egyszersmind a határokat is ismernünk kell, amelyeken belül következtetnünk szabad e tényekből. Ebből a szempontból is *igen* érdekes a középkori nemzetiségi kérdés új felfogása.

Mályusz Elemérnek ezt a tanulmányát, mint egyéb középkori vonatkozású műveit is, rendkívüli adatgazdagság jellemzi, kiadott és kiadatlan okleveleknek oly teljes felhasználása, amilyennel legjobb régebbi kutatóinknál, Paiüer Gyulánál és Tagányi Károlynál találkozunk. Ugyancsak e két nagy tudósunkra emlékeztet sokoldalúsága is, mellyel a történelmi élet sokféle, gazdasági, katonai, politikai, társadalmi megnyilvánulásait figyeli meg. Ezeket a kiváló tulajdonságait, valamint lankadatlan munkásságát, világos kompozícióra és emelkedett történelmi előadásra törekvését elismerve, azt is számba kell venni, miért nem hatnak eredményei úgy, amint azt munkája és szándéka szerint megérdemelnék. Az egyik ok bizonyára az, hogy német mintáit még nem tudta eléggé magyarítani (bár épp német tudósokkal folytat heves polémiákat): nem tekintve azt, hogy ezek a minták csak nálunk újak, másutt már gyakran meghaladottak, önála még nyers, asszimilálatlan formákban jelentkeznek, amit az is bizonyít, hogy szóbanforgó tanulmányának egész szellemi hátterét sem lehet „Herrschaftsform“ „Gefolgschaft“, karizma s más ily idegen kifejezések nélkül megérteni. Ezeknek túlsók emlegetésével nemcsak hogy németessé hajtja történetünket, hanem egyúttal a legjobb tudósainktól elkészített hagyományos képtől is erősen eltávolítja. A másik ok igen világosan jelentkezik épp jelen tanulmányában: nagyszerűen felkutatott adatai

magukban véve bármily értékesek, gyakorta nem bizonyítják azt, aminek bizonyítására használja őket.

Az Árpádok asszimiláló, nemzetiségeket szétszóró politikájának bizonyítására összeállítja azon régi keletkezésű falvak jegyzékét, melyekben bevándorolt idegenek laktak. A 17 Csehi, 12 Horváti, 35 Németi, 8 Olaszi, 17 Oroszi, 13 Tóti nevű község tudományos azonosítása és térképre vitele bizonyára érdeme a szerzőnek, aki azonban ezen kifogástalan „pozitívista“ munkájából túlmessze menő következtetéseket von. Szerinte a 35 német falunak az egész országban való szétszórtsága azt mutatja, hogy királyaink nem túrték őket egyetlen, nagyobb tömegben, aminthogy a 8 vallon, 18 orosz, 13 szlávón, 17 cseh, 12 horvát falut is szándékosan szórták szét az országban, mert remélték, hogy ha nem hagyják őket együtt, akkor meg fognak magyarosodni. A nemzetiségi falvak e szétszórtsága szerinte napnál világosabban mutatja királyaink tudatos, tervszerű magyarosító politikáját. Nem veszi azonban tekintetbe, hogy ugyanekkor királyaink megengedték idegen népek zártabb, szomszédos falvakba való települését is, másrészt pedig nem gondol arra, hogy a tőle felsorolt falvak népe nem egyszerre kérezkedett be az országba, hanem alkalmilag, kis csoportokban, minélfogva királyainknak nem is volt alkalmuk velük nagyobb idegen tömegek szétszórására. Amikor nagyobb tömegek folytonos vagy közel folytonos áramlással érték el határainkat, akkor ezeket tényleg egy vidéken telepítették le az Árpádok, így a szepesi és erdélyi százszokat, így a bessenyők szigeteit, így a jászokat és kunokat. A felsorolt különálló falvaknál azonban szó sem lehet arról, hogy a 8 Olaszi népessége egyszerre kopogtatott volna be, s az illető király, aki akkor uralkodott, nyolcfelé szórta volna őket, hogy mielőbb megmagyarosodjanak. Ehelyett azt kell feltennünk, hogy a 8 vallon község lakossága több kis csoportban jött be, különböző időben és helyen, s a királyoktól ott kapott helyet, ahol éppen gazdasági vagy más okból hasznukat lehetett venni.¹ Szerző világosan XIX—XX. századi gondolkodással magyarázza e régi dolgokat, amire jellemző ez a kis részlete:

„Bizonyosra vehetjük, hogy a Magyarországra beköltöző egyes népelemek szívesebben maradtak s éltek volna egy csoportban, mint egymástól szétszakítva, idegen környezetben. Feltétlenül könnyebb lett volna számukra az élet, ha a messzi idegenben, egymáshoz bújva tölthetik azt el, hagyományaikat ápolva, mint ma mondanék, népiségüket megőrizve ... Ha ez a magától értetődő s az emberi természetben rejlő vágyuk nem teljesült, ha bele kellett törödniük, hogy kis csoportokra szakadozva éljenek“ — ennek oka a magyar király erős akarata volt (aki asszimilálni akarta őket).

Szerző azt hiszi, hogy okleveles adatait magyarázza, amikor ezt a „Volkstum“-romantikát XI. és XII. századi bevándorlókra alkalmazza, akik pedig, szerintünk, bizonyára nem akartak mással összebújni, mint azzal a 20—50 családdal, mellyel együtt jöttek (s akikkel együtt

¹ A cseh telepedésre elég pontosan tudjuk Emyey József kiváló tanulmányából (Régi cseh telepítések hazánkban, 1926), hogy az részletekben ment végbe, még pedig 1021., 1108., 1120., 1123., 1165. stb. években, továbbá háborúk folyományaképpen, nem is szólva a trencsényi és esztergomi cseh rabszolgapiac árujáról, amely persze nem került külön cseh községekbe. Ugyanily vizsgálat lehető a többi népről is.

is maradtak fajokban) és semmiképp nem gondoltak hagyományaik őrzésére. Sőt még, *horribile dictu*, az sem fájt nekik, ha népiségüket elvesztik (tudtommal a XIX. században sem fájt sok hazai svábunknak). De ez csak az érem egyik oldala. A másik az, hogy királyaink magyarosító törekvése annyira idegenszerű, a kort illető összes ismeretünkkel annyira ellenkezik, hogy ha egyéb bizonyítás nincs rá, mint a falvak említett telepítése, akkor még hipotézisnek is túlságos merész. Erre a régi korra szerzőnek nincs is a szétszórt telepítésen kívül egyéb adata, mint Szent Lászlónak és Kálmánnak azon ismeretes rendelkezései, melyek szerint a mohamedán vallású izmaeliták — hogy kereszténnyé legyenek — széttelepítendőek és hogy lányukat keresztényekhez adják. Szerző itt maga is felismeri, hogy a „királyság az izmaelitákat vallásuk, nem pedig nyelvük elhagyására akarta bírni“, de itt megint közbejön a „népiség“, annyi zavar okozója, — s azt mondja, hogy a vallás lévén népiségük biztosítása, a kereszténnyé válás magyarosodást jelentett — amiből levonja a következtetést: „a királyság érezte a felelősséget, melyet a magyar jelleg megóvása kötelességszerűen rótt rá, s minden jel szerint volt elgondolása a következményekről, arról, hogy a huzamosabb együttélés a magyarságot erősítő asszimilációval lesz azonos“. A valóságban pogányok vagy muzulmánok kereszténnyé tételének éppoly kevésbé van köze szándékos nemzeti asszimiláláshoz (mert erről van szó), mint kis csoportokban 150—200 év alatt beköltöző 30—70 falunak földrajzilag szétszórt jelenléte sem bizonyít semminemű szándékos szétszórását, szétszakítást, asszimiláló szándékot. Az „ellenérv“, Kálmán zsidótörvénye, hasonlóképp tárgyaltan, mert nem nemzetiségi, hanem a középkori Egyház felfogásához alkalmazkodó, vallási célú rendelkezés.

A XIII. SZÁZADBAN aztán egymást követték olyan tények, melyek azt bizonyítják, hogy királyaink kormányzati tevékenységükkel erőteljesen elősegítették a nem-magyar népek területi különállását és autonómiáját. Így mikor II. András az Andreanumban egy területre fogta össze és írásos privilégiummal látta el az erdélyi szászok nagy részét; így mikor fia, IV. Béla befogadta a kunokat és jászokat. Ilyen és egyéb tények láttára szerző elhagyja az asszimilációs politikát és azt mondja, hogy a XIII. század elejétől kezdve a magyar királyok nem akartak többé asszimilálni, hanem zárt nemzetiségi területeket létesítettek azért, hogy azok jövedelmeiből kárpótolják magukat az elvesztett vagy eladományozott királyi birtokokért. Könnyű volna hibáztatnunk királyainkat, hogy ilyképp anyagi érdekből abbahagyták azt a politikát, melyet a magyarság erősödésére folytattak. A valóságban, mint láttuk, asszimilációs politikát sohasem folytattak s ennél fogva nem is kellett azt anyagi okokból abbahagyniok. Az elvesztett királyi javaknak ilyenén pótlása: éppoly bizonyíték nélküli hipotézis, mint maga az asszimiláció. De hagyjuk az állítólagos indokolást; a lényeges az, hogy szerző felismeri a nemzetiségek autonómiájának megvalósítására törekvő politikát, legalább is a középkor második felét illetőleg. És itt megint kitűnik adatgazdagságával, amikor a különböző autonómiákat keletkezésük pillanatától kezdve végigkíséri s az önigazgatás lehetőségét

és egész szervezetét szemügyre veszi. Különösen értékesek az oláh kerületek szervezetét illető vizsgálatai, itt valóban maradandót alkotott. A baj itt sem az adatokban, a tények leírásában van, hanem a távolabbi következtetésekben. Mert elismeri ugyan, hogy autonómiászerű különállások sorozatos létesítéséről van szó, de mégis arra törekszik, hogy e közösségek autonómia voltát minél kevesebbre értékelje; erre kötelezi őt kiindulópontja, mely, mint láttuk, az asszimilációt fogadta el magyar nemzetiségi politika gyanánt s amikor a későbbi időben mégis autonómiákat lát, talán öntudatlan öngazolásként majd mindegyikről azt mutatja ki, hogy az nem is volt autonómia, mert ez és az és amaz hiányzik belőle.

Egy helyütt találóan jelenti ki, hogy „sok függ attól, mit értünk autonómián“, de mégsem próbálja az autonómia fogalmát körvonalozni s ahelyett esetről-esetre megvonja az egyes különélő népektől azt, hogy önkormányzatban éltek. Az Andreamum nem adhatott a szászoknak autonómiát, mert „ügyeiket végső fokon a király által kinevezett ispán intézte“; itt és más népeknél az is kizáró ok számára, hogy a királytól kinevezett ispánok officialisai is rendelkeznek velük vagy pedig, például a kunoknál, hogy a nádor elcsaphatja a nemzetségfőt, elveheti a kunkapitányságot. Amennyire az autonómia fogalmát meghatározó elvi nyilatkozatainak hiánya mellett láthatjuk, csak azt tartja valódi önkormányzatnak, ha az ülető nép maga választhatja comesét és ha egy összegben, maguk között szabadon felosztott összegben fizeti a királynak adóját. Minden más önkormányzati formát nem tart autonómiának, amiből az a különös helyzet következik, hogy bár királyaink a XIII. században lemondtak az asszimilációról és maguk alakítottak nagy zárt területeket idegen népekből, ezeknek mégsem adtak önkormányzatot. Szerző szerint sem a kunoknak, sem a székeleyeknek, sem a besenyőknek, sem az erdélyi vagy szepesi szászoknak nem volt igazi önkormányzatuk; az erdélyi szászok csak Mátyás korában jutottak ehhez.

Csak sajnálhatjuk, hogy gazdag adatait nem próbálta rendszerezni és azokat a királyainktól tényleg adott autonómiára nézve nem kérdezte meg. Éppen az ő adatai mutatják, hogy igenis volt az autonómiának egy fajtája, melyet kivétel nélkül minden, nagyobb tömegben beköltöző nép megkapott (talán csak egy-két késői oláh kerületet véve ki) s ez abban állt, hogy a király kivette az illető lakosságot és területet a vármegye hatósága alól. Megyei hatóság alatt kezdettől fogva csak az elszórt, magányos telepek állottak, nagyobb idegen néptöredékek régebben, a királyi vármegye idején is éppoly kevésbé voltak alávetve a királyi ispánnak, mint később, a nemesi vármegye korában, a főispánnak és a nemesi szolgabíráknak. Ennek az általános jelenségnek bizonyára volt valami értelme és jelentősége. A királyi vármegyében, melyet tudvalevőleg Szent István alapított meg, a tőle kinevezett ispán a királyi vár és birtoka gazdasági személyzetét, de emellett szabad harcosokat, az úgynevezett várjobbágyokat vagy vitézeket is igazgatta, nekik közigazgatási, bírói és katonai fejük volt.¹ Nem tartoztak alája

¹ V. ö. erre legújabban Holub József, A királyi vármegyék eredete, Szt. István Emlékkönyv 1938, II.

eredetileg a régi magyar nemzetségek tagjai, de a nemzetségi kötelékek bomlásával ezek fokozatosan bekerültek a vármegyei keretekbe. Nem tartoztak azután megyeigazgatás alá a már Szent István korában itt élő nemzetiségek, amennyiben nagyobb, zárt tömegekben éltek, így a besenyők és székelyek, de ezek — s ez a lényeges — később sem, sohasem kerültek a vármegye hatalma alá. Sem ők, sem a később beköltözött idegenek. S amikor a XIII. században a királyi várbirtok bukásával a megyék a nemesek önkormányzati szerveivé lesznek, akkor sem terjeszthetik ki hatáskörüket a nem-magyar népekre, melyek saját jog szerint élnek tovább is, még akkor is, ha telepeik egy-egy megye közepén fekszenek, mint például a besenyők egyik vidéke Fejér megyében a Sárreuten. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy a magyar élet igazában a megyék kereteiben folyt le és ha a nem-magyarok távol maradtak a nemzeti lét e nagy kaptáraitól, ez annyit jelentett, hogy a nemzeti léten is kívül maradtak. Ha a királyok magyarosítani akartak volna, ezt a megyékbe osztással tették volna meg, de mivel tudjuk, hogy épp ellenkezőleg távoltartották a megyéktől a nem-magyarokat, ennek felismerésével mindennemű asszimilációs politikát is tagadásba kell vennünk.

így azután egészen mindegy volt, hogy a nádor vagy officialisa, vagy valamely királyi comes igazgatta-e a nem-magyarokat, ha egyszer ki voltak véve a vármegyék alól. Nádor, comes vagy bárki volt is, a királytól kapta megbízását s megbízása az volt, hogy az illető nem-magyar népet igazgassa annak szokásjoga vagy privilégiuma szerint. A besenyőket „*jure Bissenorum*“, az erdélyi szászokat „*jure Theonico*“, német jogukon. Minél nagyobb úr volt az ő gondozásukkal megbízott főhivatalnok, annál jobban meg tudta őket védeni jogaikban a nagybirtokosok, az egyháziak, a megyei nemesek követelőzéseiivel szemben. Nem ok nélkül volt a besenyőknek és a kunoknak kirendelt főhatósága maga a nádor — ez annyit jelentett, hogy a király után leghatalmasabb embernek védelme alatt állottak. Persze, hogy a nádornak egyéb dolga is volt, mint hogy örökké csak a besenyő- és kunszállásokat járja s ezért maga helyett comeseket nevezett ki vagy egyenesen officialisai által gyakorolta kötelességeit. De ismerjük a középkori magyar hivatalszervezet azon tulajdonságát, hogy egy-egy főhivatalnok alantasait önmaga nevezte ki familiárisai közül s ezek nem külön hatalmat, hanem urukét gyakorolták, mintha csak uruk személye lettek volna. A nádor comese épúgy a nádor személyében igazgatta a besenyőket, mint ahogy a vármegyei főispán familiárisa, megbízott személyes szolgálja, az alispán a megyei nemességet. A nem-magyar népek ezzel a védelemmel hosszú ideig meg voltak elégedve, — az erdélyi szászok pl. a királytól kinevezett szebeni comes igazgatásával — csak a XV. században fejlődtek oda a viszonyok, hogy az már nem volt elég „*autonómia*“ számukra s itt-ott már arra törekedtek, hogy maguk választhassák főtisztviselőjüket. Korábban bizony kevésre mehetett volna népe védelmében az a besenyő comes, akit saját kebléből népe választott volna főemberének, kevés tekintélye lett volna a magyar urak közt — a védelem munkáját csak minél hatalmasabb, királyi embernek lehetett elvégeznie.

A nem-magyar népek királyi védelmének ez volt a főformája, mely a X. századtól végig az egész középkoron át megfigyelhető. Emellett az „autonómiának“ egyéb ismérvei is voltak, melyek szintén végigkísérhetők Szent Istvántól kezdve megszakítás és törés nélkül, ami viszont azt is bizonyítja, hogy a XIII. században nem kezdődött új nemzetiségi politika. Ilyen volt 1. a külön igazságszolgáltatás, a vármegyéktől függetlenül, mégpedig alsó fokon az illető nép közegei által, felső fokon a védelmükkel megbízott királyi főtisztviselő által. (Szerző is tudja, hogy az erdélyi szászok kezdetől fogva választották bíráikat.) Ilyen 2. a külön, a megyei, úri, főpapi, királyi hadaktól elválasztott, nemzetiségileg zárt katonáskodás, ugyancsak a királytól kinevezett fővédnökeik vezetése alatt. (Így harcoltak külön nemzeti csoportokban a besenyők, székelyek, erdélyi szászok stb.) 3. Megvolt mindegyiknek saját tagjai számára, saját területén az önálló alsóbb közigazgatása, ami nem maradhatott volna meg, ha vármegyékre osztatnak. 4. Többé-kevésbé külön adózásuk is volt, különleges adófajtáik, külön beszedve. 5. Még az egyházi autonómia különféle fajtái is megtalálhatók, nem is kell őket nagyon keresnünk, mert közismertek: alsó fokon papválasztás, a szászoknál magasabb fokon is a dekanátusoknak Magyarországon idegen intézménye, az erdélyi püspöktől független szebeni prépost alatt.

Mindezek pozitív bizonyítékok arra nézve, hogy a nem-magyar népek az egész középkor folyamán különleges kezelésben részesültek, s ez a kezelés az autonómiának valamely, népek és korok szerint változó fajtája volt. Természetesen nem modern értelmű autonómia, melynek leglényegesebb vonása a tisztviselők választása volt (ma már, épp a népközösségi autonómiánál, ez sem lényeges többé). Nem szabad tehát modern autonómiát keresnünk, de viszont nem tagadható, hogy a középkori gondolkodásnak megfelelő autonómia mindig megvolt, tekintet nélkül a tisztviselők különböző nevére (székbíró, székkapitány, szálláskapitány, nádori offciális, királybíró stb.) és különböző joghatóságára. Egészen véve a nem-magyar népek élete egészen külön világot alkotott, melyet mély árkok választottak el a megyékbe tömörített magyarság életétől, s amikor ezek az árkok betemetődtek, akkor meg is szűnt az illető nép külön élete.

Mert asszimiláció mégis folyt a magyar középkorban is. Nem ugyan tudatos, a központi hatalomtól „vasmarokkal“ elrendelt asszimiláció, hanem az egyének természetes átalakulása és alkalmazkodása a magyar élethez. Ennek néhány szép példáját hozza Mályusz Elemér, aki tanulmánya második felében az egyes nem-magyar népek belső társadalmi forrongását, korábbi kutatásokhoz csatlakozva, tanulságosan jellemzi. Természetes asszimilálás csak elnyomás nélküli, nyugodt légkörben, elégedett népek közt lehetséges, és amikor nagyobb számmal találjuk ilyennek eseteit, az azt bizonyítja, hogy a nem-magyarok az uralkodó népben nem láttak ellenséget és sorsukkal meg voltak elégedve. A besenyők egy része már a XII. és a XIII. században megmagyarosodott (Gyórfy György: Besenyők és magyarok, 1940), de viszont mások még Zsigmond korában is inkább besenyő nemesek

maradtak, besenyő joggal, semmint beléptek volna a megyei, magyar nemességbe, amire lehetőségük volt. De nemcsak magyarosodás folyt békés úton, a királyi hatalom beleszólása nélkül, az ellenkező is megtörtént. Tudunk kunokról, akik mindjárt a XIII. században nem tudtak okosabbat csinálni, mint hogy elcsehessedtek, aminthogy a XV. században már gyakori eset, szinte tömegesen fordul elő, hogy a magyar nemes földesurak tót vagy horvát jobbágyaikhoz asszimilálódtak (Kniezsa István: A magyarság és a nemzetiségek, 1939). Nemzetiségi politikánk rajza nem lehet teljes, ha ezeket a kérdéseket is fel nem vetjük.

Általában véve középkori nemzetiségi viszonyaink részletes, ismeretéhez két dolog szükséges: az egyik negatívum, a másik pozitív iránybeli. Az elsőt illetőleg le kell mondanunk arról, hogy a francia forradalom utáni nemzetiségi problematika kérdéseit kutassuk — és találjuk meg a középkorban, amikor az állami és egyéni gondolkodás egész más utakon járt. A 19. és 20. században a kényelmetlen nemzetiségeket, melyek egy-egy uralkodó nép szemében fölöslegesnek tüntek fel, tényleg asszimilálni akarták; a középkorban az ilyen népeket vagy néptöredékeket radikálisabb eszközökkel kezelték, s elég adatunk van rá, hogy egyszerűen kiirtották őket. Nálunk senki sem akarta a nemzetiségeket kiirtani, ami pedig akkor lehető volt és európai példákkal bírt; de nem is akarta senki őket asszimilálni, mert az meg akkor elképzelhetetlen dolog, késői századok gondolkodásának anticipációja lett volna. Viszont voltak pozitív tények, melyek az egymás mellett élő, s egymásra utalt népek életét az államhatárokon belül bizonyos irányban befolyásolták. Az egyik ilyen hatóerő volt a magyarság nemzeti jelleme, vagy mondjuk, régi politikai gondolkodása és szokásai, melyek az autonómiák különböző formáit hozták létre a nem-magyarok számára. A másik pedig maga az a tény, hogy az uralkodó népnek és kisebbségeinek egymással állandóan érintkezniök kellett, s ebből az érintkezésből az öntudatlan, akaratlan asszimiláció lehetőségé adódott, mely ismét kétirányú lehetett: a nem-magyarok magyarokká válhattak és a magyarok idegenekké, annál könnyebben, mert a középkori felfogás ebben sem hibát, sem veszedelmet nem látott.

Bármennyire iparkodtam is ezt a közérdekű tárgyat közérthető módon előadni, könnyen felmerülhet még néhány kérdés, melyet nem körvonalaztunk. Magam leginkább hiányát érzem a magyar nemzetiségi rendszer (vagy gyakorlat) összehasonlításának a külföldi hasonló viszonyokkal; erre nézve ma már valamivel több külföldi anyag áll rendelkezésre, mint első cikkem idejében, s remélem, hogy ezt az összehasonlítást legközelebb elvégezhetem. Csak akkor láthatjuk igazában, minő „paradicsomi“ állapotokat hozott létre és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségi viszonyokkal, a szentistváni államban (a fentiek alapján semmi okunk ettől a szótól elszakadnunk) a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.

ÁTTELEPÍTÉS?

MÍÓTA az egyes külföldi német népcsoportoknak a Harmadik Német Birodalomba való csoportos áttelepítése megkezdődött, egész Európa közvéleményét fokozottabb mértékben foglalkoztatja a nemzetiségi kérdés megoldásának ez a kísérlete. A kísérlet szót szándékosan használjuk, mert végleges ítéletet mondani a nemzetiségi kérdés e megoldási módjáról, ma még korai lenne. A jelek mindenesetre arra mutatnak, hogy az ilyenmű úttörő kísérletek, melyek a Balkánon bukkantak fel és ott is játszódtak le, kevésbé mondhatók sikereseknek; a végleges állásfoglaláshoz meg kell várnunk a német népcsoportok visszatelepítésének teljes lebonyolítását, ami gazdasági viszonylatban még évekig eltarthat. Ha a felvetődött problémákkal még a példakép emlegetett német szervező erő sem tudna megbirkózni, akkor a népesség áttelepítésének módszerét, mint a nemzetiségi kérdés egyik megoldási lehetőségét, véglegesen el kell vetni.

Egy lényeges és a német kísérleteket nagy mértékben megkönnyítő különbségre azonban mindjárt rá kell mutatnunk: míg a mostani német akciók csak egyoldalúak, tehát népesség-kicserélésnek, népességcserének tulajdonképp nem nevezhetők, hanem kisebbségek, nemzetiségek kollektív, két ország közti nemzetközi szerződésen alapuló kivándoroltatásának, áttelepítésének, e kísérletek elődei, a balkáni hasonló akciók, tényleges népességcserék voltak, ahol a megállapodásokat kötő két-két állam mindegyike lakosságának egy részét átadta és egyidejűleg a másik államtól bizonyos lélekszámú lakosságot kapott. Ez utóbbi esetekben tehát az érdekelt országoknak kétféle, egyidejű kivándorlás-forrásból eredő gazdasági kérdéseket — a kétféle kivándorlók vagyonának likvidálását, illetve kártalanítását — kellett megoldani és mindkét országnak nagyszámú új lakosság letelepítéséről kellett gondoskodnia, a mostani német áttelepítéseknél — egyoldalú népességátadásról lévén szó — a nehézségek természetesen jóval kisebbek.

Még súlyosabban esik latba, hogy a mostani német népcsoport-áttelepítések előreláthatólag összesen sem fognak kiterjedni több mint félmillió lélekre, s az átvándoroltatással kapcsolatban felmerülő, elsősorban pénzügyi jellegű kérdéseket egy százmillió birodalom gazdasági ereje megoldhatja, míg a balkáni elődök esetében többször összehasonlíthatatlanul kisebb gazdasági erőkkel rendelkező államoknak kellett a fentiek szerint magábanvéve is mintegy kétszer súlyosabb kiindulási helyzetben — kétoldalú cseréről lévén szó — néha többszázezer áttelepülőnek kártalanításáról és letelepítéséről gondoskodnia. Ezek szerint a mostani német átköltöztetések a régebbiekhez képest jóval kedvezőbb előfeltételek mellett indulnak meg és nagyobb zökkenők nélküli lebonyolításuk — különösen a német organizációs képességek segítségével — nem látszik kizártnak. Hogy azonban a végrehajtás nehézségeit a németek is érzik, azt az áttelepítésekkel foglalkozó német megnyilatkozásokból is eléggé kiolvashatjuk, amint ez az alábbi szemelvényekből ki is tűnik.

A népességáttelepítésekre irányuló kísérletek a Balkánról indultak ki, ma még nem tudjuk megállapítani, török vagy görög kezdeményezésre-e? Az eszmét a kicseréléshez az adta meg, hogy a második Balkánháború következményeképp a déli és délnyugati Macedónia, melynek lakossága főleg bolgárokból állt, Görögországnak jutott, míg a Bulgá-

riához csatolt nyugat-tráciai és kelet-macedóniai területeken a bolgárok mellett nagyszámú görög és török is élt. Ez kölcsönös elégedetlenségre és tömegkivándorlásra vezetett, minek folytán az említett területekről 1913 végéig máris 60.000 bolgár és mintegy 80.000 görög vándorolt át önkéntesen az anyaországba. A bolgár-török határterületeken is hasonló viszonyok uralkodtak. Ennek következtében merült fel elsősorban a kisebbségek kicserélésének gondolata. Így került be az 1913 szeptember 29-i konstantinápolyi békeszerződésbe az a rendelkezés, amelynek értelmében a bolgár-török határon mintegy 15 km mélységben kölcsönösen kicserélik a nemzetiségeket. Ez a csere mintegy 50—50.000 lakosra vonatkozott volna s a megfelelő likvidációs tárgyalások meg is indultak, a világháború miatt azonban abbamaradtak. Törökország egyébként 1914-ben Görögországgal is folytatott kicserélési tárgyalásokat; ezeket ugyancsak a világháború kitörése szakította félbe.

A világháború után a kicserélés eszméjét újra felvetették. A legelősebb ellentét bolgár-görög viszonylatban mutatkozott, mert a görög nyomás alatt a bolgárok tömeges kivándorlásra kényszerültek Nyugat-Tráciából, úgyhogy a világháború végén még mintegy 170.000-t kitevő bolgár lakosságból 1920-ban az entente által megejtett népszámlálás már csak kb. 81.000-t talált. „A neuilly-i békeszerződésben“ — mondja E. Singer,¹ kinek nyomán e kezdő kísérletek történetét ismertetjük — „tervbe vették Bulgária görög kisebbségének és Görögország bolgár kisebbségének önkéntes kivándorlását. A neuilly-i szerződés szerint Bulgáriának köteleznie kellett magát, hogy elismeri azokat a határozatokat, amelyeket a szövetséges és társult főhatalmak alkalmasnak fognak tartani a görög és bolgár kisebbségek kölcsönös önkéntes kivándorlására vonatkozóan. A szerződés ezen határozata volt az alapja azon egyezménynek, amelyet Venizelos mesterkedésére a szövetségesek a védtelen Bulgáriára reákövetkésítettek; ez az 1919 november 27-én, a neuilly-i békeszerződés aláírásának napján, ugyancsak Neuilly-ben Görögország és Bulgária közt kötött megegyezés ... A kisebbségvédelem történetében ez a megegyezés figyelemreméltó újítást jelent. Míg a korábbi szerződések arra korlátozódtak, hogy a kisebbségeknek lakóhelyükön biztosítsanak bizonyos jogokat, a neuilly-i görög-bolgár egyezmény a kisebbségeknek — mindenesetre önkéntes — kivándorlását vette tervbe abba az államba, amellyel a fajta, a nyelv és vallás kötelekei összekapcsolják őket.“

A béketárgyalásokon egyébként a többi balkáni államokat is rá akarták venni hasonló szerződések megkötésére, de Jugoszlávia határozottan visszautasította a főhatalmak által e célból kiküldött hármasbizottság javaslatait. A görög-bolgár megállapodásnak is volt egy olyan pontja, amely szerint egy hónapon belül a két ország szomszédjai is csatlakozhatnak a szerződéshez, ezek azonban nem nyilvánították ilyen szándékukat. Ugyancsak a béketárgyalások alkalmával Albánia késznek nyilatkozott, hogy a főhatalmak ily irányú javaslatait elfogadja, ezek azonban elmaradtak, úgyhogy egyelőre csak a bolgár-görög megállapodás jött létre.

Flachbarth Ernő alapvető munkája² nyomán e szerződés legfontosabb rendelkezéseit a következőkben foglalhatjuk össze:

A szabad kivándorlás jogát a szerződés minden 18 évnél idősebb személynek biztosította. A kivándorlásnak két éven belül kellett megtörténnie az e célra rendelt vegyesbizottság megalakulásának napjától, e bizottság, vagy annak szervei által kiállított bizonylat alapján. Férjek kivándorlási nyilatkozata a feleségeket is kötelezte, a szülőké, vagy gyámoké pedig a 18 éven aluli gyermekeket is. A kivándorlók ingóságait adó- és illetékmentesen magukkal viheték. Közösségek és intézmények tagjai által kivihető tárgyak tekintetében a vegyesbizottság volt jogosult dönteni. A kivándorlók és közösségeik ingatlanait ugyancsak a vegyesbizottság volt hivatva likvi-

¹ „Der Austausch der Minderheiten zwischen Griechenland und Bulgarien.“ Nation und Staat. 4. Jahrgang, 9 Heft.

² „System des internationalen Minderheitenrechtes.“ I. Band. 1937. R. Gergely Verlag, Bpest.

dálni. Érdekes rendelkezése a szerződésnek, hogy a szerződés életbelépte előtt, az 1900—1920 közötti években menekültek részére utólagos kártérítési igényjogosultságot ismert el, menekülésük helyén hagyott vagyonuk eUenértékékep. A kisebbséghez való tartozás igazolását a megfelelő lakóhely előjárója intézte ugyan, de panasztétel esetén a vegyesbizottság mindig az optáló fél javára döntött, úgyhogy végső eredményben a szubjektív elvet alkalmazták. A kivándorlók eredeti állampolgárságukat abban a pillanatban veszítették el, amidőn lakóhelyüket elhagyták és új államuk polgárságát akkor kapták meg, mikor annak területére léptek. Az optások ingatlanait nem tarthatták meg, hanem a vegyesbizottság által megállapított áron át kellett engedniük annak az állannak tulajdonába, amelynek eredetileg polgárai voltak. A megállapított árnak rendszerint 10%-át készpénzben fizették ki, fennmaradó része helyett állampapírokat adtak. Az optásoknak nem kellett kivándorolniok, illetve tulajdonjoguktól nem volt szabad őket megfosztani előbb, míg a váltságdíjat az állam ki nem fizette.

A kivándorlás két évben megszabott határidejét több ízben meghosszabbították, úgyhogy a csere lezárásának határideje 1922 december 18. helyett végeredményben 1927 április 1. lett. Az első határidőig a két államból csak mintegy 200 család jelentkezett kivándorlásra. 1923 nyaratól kezdve azután tömeges kivándorlás kezdődött, mert a görögök a nyugat-tráciái határterületekről mintegy 2000 családot maláriás vidékre deportáltak, ami a szabadon hagyott bolgárokat menekülésre ösztönözte. 1920-ban még 80.000 bolgár élt itt, 1923-ban már csak 30.000 s a későbbi évek folyamán nagyrészt ezek is kivándoroltak. A vegyesbizottság semleges tagjai szerint a csere alapján mintegy 100.000 bolgár hagyta el Macedóniát és Tráciát és mintegy 50.000 görög Bulgáriát. A bolgár kivándorlóknak Görögországban hagyott vagyonát a vegyesbizottság 21 millió dollárra, a görögöknek Bulgáriában hagyott birtokait pedig nyolc és fél millió dollárra becsülte.

E. Singer a lakosságcsere mérlegét a következőkben adja: „Nyugat-Tráciából a bolgárok, akik még másfél évtizeddel előbb is a lakosság legnagyobb részét tették ki, majdnem teljesen eltűntek. Görög-Macedóniában, ahol a Balkán-háború előtt mintegy 300.000 bolgár élt, ma már csak 80.000 bolgár van, hivatalos elnevezéssel mint „szlávnyelvű hellén“; 300 templomukat és 340 iskolájukat, melyeket a bolgárok a Balkán-háború előtt emeltek és tartottak el, bezárták vagy elgörögösítették. És ha a népszövetség vizsgálóbizottsága 1925-ben megállapította, hogy a bolgárok kivándorlása, illetve kiűzése Macedónia és Trácia görög területeiről a görög állam nagyobb nemzeti egységességének elérését előmozdította, ez magában véve bizonyára igaz; ezt azonban a kivándorlók és menekülők mondhatatlan szenvedéseinek és nélkülözéseinek árán érték el és a görög-bolgár ellentétek teljes kiküszöbölését — amit reméltek — mégsem érhették el, mert Görög-Macedóniában éppúgy, mint azelőtt, ma is él egy bolgár kisebbség, melytől a legszerényebb nemzeti és vallási jogok is megtagadtatnak. A borzalmas kísérlet: a nemzetiségi kérdésnek népességcsere útján való megoldása, ez esetben is alapjában elhibázottnak bizonyult. ‘ ‘

Míg a bolgár-görög szerződés kölcsönös önkéntes kivándorlásra vonatkozott, az 1923 január 30-án Lausanne-ban megkötött görög-török szerződés ez államok mohamedán és görög-orthodox kisebbségei egy részének kötelező kicserélését írta elő. „Nemzetközi újítás, mely azonban az igazságosságból gúnyt űz“ — jegyzi meg Flachbarth Ernő. A kényszerkivándorlás alól az anyaállam mentesíthette a kivándorlásra kötelezetteket, sőt ezeket újból vissza is fogadhatta. A szerződés 1923 május i-én lépett életbe és annak érvényessége a görög-orthodox vallású török állampolgárokra, valamint a mohamedán vallású görög állampolgárokra vonatkozott. Kivételt csak Konstantinápoly görög lakói, valamint Nyugat-Trácia muzulmán lakosai képeztek. Később a vegyesbizottság, amelynek itt is rengeteg nehézséggel kellett megküzdnie, a kicserélhetőséget török részen csak a konstantinápolyi patriarcha híveire

korlátozta. Ennek az egyezménynek hatálya is visszamenő volt: határozmányai azokra a menekültekre is kiterjedtek, kik a két országot 1912 október óta elhagyták ezek így kártalanításhoz jutottak. Az egyezmény főbb pontjai lényegileg megegyeznek a fentebb ismertett görög-bolgár egyezménnyel, úgyhogy itt csak a fontosabb eltéréseket említjük. Leglényegesebb az, hogy míg az előbbi szerződés szerint az érdekelteket ingatlanaiért még távozásuk előtt készpénzben vagy állampapírban kártalanítani kellett, ez utóbbi szerződés szerint a kivándorlóknak új hazájukban régi javaikkal egyenlő értékű és azonos természetű vagyontárgyat kellett kapniok és kivándorlásuk előtt a vegyesbizottság csak egy, az adósság mértékét megállapító nyilatkozatot adott át nekik. A gyakorlatban ezeket a határozmányokat azonban nem tartották be s egy később, Ankarában kötött megállapodás a két államra bízta, hogy a kártalanítás kérdését saját állampolgáraival szemben miként szabályozza. A likvidált birtokok annak az államnak birtokába mentek át, amelynek területén feküdtek, mégpedig abban a pillanatban, mikor a kivándorló azt elhagyta.

E szerződés alapján 1925 március 31-ig, mikor a kicserélési akció tényleg lezáródott, 314.647 görögországi muzulmánt cseréltek ki 192.356 törökországi göröggel. Az eredmény azonban itt sem hozta meg a kisebbségi kérdés teljes elintézését és a nemzetiségi kérdés végleges kikapcsolását, mert W. Winkler szerint 1928-ban Görögországban még mindig 126.017 mohammedánt, 1927-ben pedig Törökországban 119.822 görögöt számláltak.

Törökország Romániával is kötött hasonló, de önkéntes és egyoldalú áttelepítésre vonatkozó szerződést (1936 végén), melynek célja a román Dobrudzsában élő, mintegy 225.000 töröknek hazavitele volt.¹ Az egyezmény 1937 április 1-jével lépett életbe és eszerint az áttelepítés öt év alatt vidékek szerint történet volna, hogy a felszabaduló birtokokon, amelyek megvételére a román állam előjoggal rendelkezett, tervszerű román telepítés indulhasson meg. Hogy ezt az átköltöztetés tényleg megkezdődött-e és meddig jutott, arra vonatkozólag adatokkal nem rendelkezünk.

A legújabb keletű hasonló akciókat a Német Birodalom bonyolítja le. Az első ilyenmű áttelepítést Olaszországgal vette tervbe azon céllal, hogy a déltiroli németek kiköltöztetése útján Olaszország felé tiszta néphatárt teremtsen s a két állam és nép között a jövőre minden sűrűlődségi területet megszüntessen.² 1939 június 23-án Berlinben erre vonatkozólag megegyezés jött létre, majd ennek alapján ugyanaz év október 21-én egyezményt kötöttek, amely többek közt a következőket mondja: „A Birodalmi kormány és a fasiszta kormány között létrejött egyezmény alapján december 31-én 24 óráig Bozen tartomány, valamint Udine, Trento és Belluno tartományok megfelelő részeiben élő német lakosoknak, mint akik az egyezmény alá esnek, szabadon és önként meg van engedve: hogy vagy származási országukhoz való ragaszkodásból a Birodalomba való átköltözéssel német állampolgárságért optáljanak, vagy pedig megmaradva továbbra is a nevezett tartományokban, olasz állampolgárok legyenek, minden ezzel együtt járó jog és kötelesség betartásával.“ Az egyezmény kimondja továbbá, hogy minden németnyelvű személy a községi elöljáróságokon, vagy a német szervezeteknél megkaphatja, kitöltheti és leadhatja a megfelelő formulárákat, akár Németország, akár Olaszország javára. Az áttelepítés határidejéül 1942 dec. 31-et vették tervbe.

A Frankfurter Zeitung 1940 január 5-1 száma a Németország javára történő optálásokról a következőket közölte: „Bozen tartományban 146.488 népi német jelentkezett, Trient, Udine és Belluno tartományok vegyes-

¹ R. von Schuhmacher: Siedlung und Machtpolitik des Auslandes. Leipzig—Berlin, 1937. B. G. Teubner.

² Runge, G.: „Zur Umsiedlung der Volksdeutschen.“ Nation und Staat. 13. Jahrgang, 4 Heft.

nyelvű zónájában 16.572, míg a nevezett tartományokba illetékes, de másutt lakó németnyelvűek közül 2305. összesen tehát 185.365 népi német akarja a német állampolgárságot megszerezni.“ (A déltiroli németek számát újkeletű német adatok szerint 225.000-re tehetjük, az áttelepítés lezárása után tehát kb. 40.000 német fog még maradni az olasz Dél-tiroiban.)

Már az olasz-német áttelepítési megállapodás is elég élénk feltűnést keltett kisebbségi és politikai körökben, még inkább fokozta azonban az érdeklődést a Német Birodalomnak az az akcióorozata, amelynek folyamán a Baltikumban élő, majd később az újabb orosz uralom alá került területek németjeit költöztette haza. A német hivatalos nyilatkozatok szerint ezen átköltöztetések célja Kelet-Európa nemzetiségi viszonyainak leegyszerűsítése és rendezése, melynek folyamán a visszahozott német népcsoportok legnagyobb részét a volt lengyel korridorban találják új hazát, mely a lengyel uralom alatt — elsősorban a németek tömeges menekülése miatt — igen erősen ellengyeledett. A Német Birodalom kancellárja 1939 október 6-iki beszédében jelentette be a Német Birodalom ebbeli szándékát és az erre vonatkozó tárgyalások, sőt maguk az áttelepítések is villámgyorsasággal folytak le.

Először a Baltikum németjei kerültek sorra, akiknek ősei 1200 körül, mint a német lovagrend tagjai, telepedtek ott meg és századok folyamán Livland, Kurland és Észtország virágzásához nagy mértékben hozzájárultak, kiknek száma azonban — főleg városi lakosságról lévén szó — az utóbbi évtizedekben már nagyon megcsappant. Súlyuk és jelentőségük is fokozatosan csökkent, bár kis létszámukhoz képest ez még mindig aránytalanul nagy volt az újonnan alakult kis balti államok közeletében is, akárcsak régebben, a cári orosz uralom idejében. Október 9-én megkezdődtek Révaiban a mintegy 16.000 észtországi német hazaköltöztetésére vonatkozó tárgyalások, amelyek eredményeképp október 15-én jegyzőkönyvet írtak alá „Észtország német népcsoportjának a Német Birodalomba való áttelepítéséről.“ Eszerint átköltözési szándék nyilvánítására mindazon 18 éven felüliek — kiskorúaknál a szülők — jogosultak, akik vagy fel vannak véve az észtországi németek kulturális autonómiájának alapjául szolgáló úgynevezett nemzetiségi kataszterbe, vagy akiknek az észt igazságügyminisztérium igazolást ad arról, hogy a német néphez tartoznak. Amennyiben katonák, elbocsátják őket a szolgálatból. Az áttelepítés kiterjed a kórházi ápolás alatt, állami vagy községi közület (árvaház stb.) gondozásában élő, valamint börtönbüntetésüket töltő személyekre is. A kivándorolni szándékozók az észt igazságügyminisztertől megfelelő bizonylatot kapnak, melynek átvétele az áttelepülésre kötelez. Azok, akik kénytelenek gazdasági ügyeik likvidálása végett még hosszabb ideig Észtországban maradni, három hónapig különleges elbánásban részesülnek. Ami a gazdasági kérdéseket illeti: három hónapon belül minden kivándorló magával viheti háztartási felszerelését, későbbi kiszállításért már vámot kell fizetni. Műbeccsel bíró gyűjteményeket és levéltárakat csak az észt kultuszminisztérium engedélyével lehet kivinni; autókat, motorbicikliket és orvosi felszereléseket csak a gazdasági minisztérium engedélyével. Iparüzéshez szükséges szerződések, sőt bizonyos mennyiségű anyagok kivitele meg van engedve. Kézpénzt a kivándorlók személyenként 50 észt koronáig vihetnek magukkal. Azok a készpénzkészletek, melyeket a kivándorlók nem tudnak magukkal vinni, továbbá mindennemű bankbetét, értékpapír és kölcsönkötvény egyselőre a német követség külön számláján fognak kezeltetni, később pedig átadatnak a megalakítandó német „Treuhandverwaltung“-nak. Minden kivándorló, aki 14. évét betöltötte, saját ékszerait 500 észt korona értékig magával viheti, de ezüst tárgyakat csak az esetben, a gazdasági minisztérium külön engedélye alapján, ha azok régi családi darabok. A német kormány a revali német konzulátus mellett egy német „Treuhandverwaltung“-ot fog szervezni, amely a Német Birodalomnak különleges lebonyolító szerve lesz és feladata az, hogy a kivándorlók visszamaradó és később átutalandó vagyonát kezelésbe vegye, lehetőleg haladéktalanul likvidálja és a kivándoroltak adósságainak fedezéséről gondoskodik. Ehhez a szervhez az észt kormány egy

megbízottat nevez ki, akinek teljes betekintési joga lesz az intézkedésekbe és vétőjával egyes ügyeket döntés végett az e célra alakítandó német-észt döntőbíróóság elé vihet. A kivándorlók nagybirtokait a likvidálás megtörténteig az észt gazdasági minisztérium veszi kezelésébe; kisbirtokokat joga van a kivándorló tulajdonosnak, amennyiben azt nem tudta értékesíteni, egyelőre egy általa megjelölt bizalmi férfinak átadni. A mezőgazdasági birtokok likvidálását a „Treuhandverwaltung“ az észt mezőgazdasági minisztériummal egyetértésben fogja végezni. A függőben maradt kérdéseket később újabb megegyezéssel fogják szabályozni.

Az egyezményt október 15-én írták alá és három nappal később már elindult Révaiból az első gőzös mintegy 500 kivándorlóval. Körülbelül egy hónap leforgása alatt mintegy 16.000 embert szállítottak át, valamennyit hajón. Észtországban mindössze párszáz német maradt csak vissza; ezzel a hétszázéves észtországi német kisebbség léte a gyakorlatban megszűnt.

Az észtországi németség áttelepítésével majdnem egyidőben ment végbe a mintegy 60.000 lelket kitevő lettországi német népcsoport elköltöztetése is annak a szerződésnek alapján, amelyet a két kormány 1939 október 30-án kötött „a német kisebbségű lett polgároknak a Német Birodalomba való áttelepítése“ tárgyában. Ennek határozmányai alapján megegyeznek a hasonló észt-német egyezmény megállapodásaival. A fontosabb eltérések a következők: a kivándorlási kérelem benyújtására itt már a 16. életévüket betöltötték jogosultak. Az optálási határidő két hét. A kivándorlók visszamaradt mezőgazdasági birtokait a lett állam veszi védelmébe, kezelésük pedig és a felettük való rendelkezés a német kormány által megalakítandó „Umsiedlungs-Treuhand-Aktien-Gesellschaft“-ra („UTAG“) száll át. A városi ingatlanokat az „UTAG“ 1941 december 31-ig értékesítheti. A mezőgazdasági ingatlanokat az „UTAG“-tól a lett állam vásárolja meg. Az ipari és kereskedelmi vállalkozások közül azoknak sorsa felől, melyek a két ország közti vonatkozásban fontosak, a két kormány külön megállapodása alapján történik majd intézkedés, a többiek sorsáról a lett kormány dönt. Azok az értékek, melyeknek kivitelét nem engedélyezik, kártalanítás nélkül a lett állam birtokába mennek át. Az átvándorlás folytán a lett állam terhére a váltságdíjak és egyebekből előálló adósság transzferálása általánosságban lett árucikkeknek Németországba való átszállítása útján történik. A kivándorlók németségének igazolása vagy a német követség által kiállított írással, vagy egy „más elismert okirattal“ történik. A német állampolgárság elnyerése után az elvándorlás kötelezettsége alól felmentetnek mindazok, akik a lett államra nélkülözhetetlenek és akikre vonatkozólag a két állam kormánya ebben megegyezik. A szerződés a kivihető és ki nem vihető tárgyakat sokkal részletesebben felsorolta, mint a német-észt megállapodás, de a levéltárak, könyvtárak, éremgyűjtemények és műértékű tárgyak ügyében való döntést ennek ellenére is paritásos bizottság hatáskörébe utalta. A lettországi németek hazaszállítása ugyancsak hetek alatt ment végbe, tengeri úton, még a tél beállta előtt.

Sokkal súlyosabb körülmények közt történt meg a Lengyelország felosztása után orosz fennhatóság alá került volt lengyelországi területek német lakosságának átköltöztetése. Ez a német népcsoport a balti németeknél jóval nagyobb számú volt és amazzal ellentétben legnagyobb részt parasztokból vagy legalább is falun élők közül állott. Két nagyobb településcsoportot lehetett köztük megkülönböztetni: az egyik a volhíniai telepések csoportja, mintegy 50.000, a másik a galíciaiaké 60.000 fővel. Ezeknek áttelepítéséről G. Runge fentebb már idézett cikkében többek közt a következőket írja: „A németek áttelepítése a korábbi Kelet-Lengyelországból (az 1939 november 16-iki német-szovjet orosz megállapodás alapján), akiknek számszerűleg legerősebb csoportjai Volhíniában és Galíciában telepedtek meg, végre biz-

tos fejlődési alapot teremt olyan veszélyeztetett néprészeink számára, amelyek német hazájukból való felkerekedésük óta többszörösen változtatták lakhelyüket és ennek következtében egy tájon sem tudtak mélyebb gyökeret verni.“ „A Szovjetunióval kötött áttelepítési egyezmény biztosítja, hogy az áttelepülők egy új gazdaság megindításához szükséges minden élő és élettelen tárgyat magukkal vihessenek. A visszamaradt vagyont megfelelően leszámítolják.“

A keletlengyelországi németek átköltöztetése a múlt év embertelen telében igen súlyos körülmények között ment végbe. A „Deutsche Allgemeine Zeitung“ február 7-1 száma a következőkben számol be ez akciók lefolyásáról és befejezéséről:

„A nagy mű, a Szántól és Búgtól keletre levő területek németjeinek áttelepítése be van fejezve. A modern segédeszközök teljes kihasználásával, de még inkább a rendőrség, az SS, az NSV, és az Ostbahn által rendelkezésre bocsátott személyzet segítségével és mindenekelőtt, hála a visszavezetettek áldozatkészségének és kitartásának, 42 nap alatt hatalmas teljesítmény ment végbe. 1939 december 21-től 1940 január 31-ig

118.000 átköltöző lépte át a német-orosz határt, tízezrekre menő lóval és szekérrel... A német Ostbahn nagy teljesítményét az a tény emeli ki, hogy a német-orosz érdekszféra-határtól Lodzиг vonat jött visszátérőkkel. Néptársainknak 80%-a a határátlépési pontokhoz vasúti kocsikban érkezett meg, amelyeket az oroszok bocsátottak rendelkezésre. Az ott létesített táborokban való rövid tartózkodás után, ahol ápolást és gondozást kaptak, tovább folytatódott a gyűjtő-szállítmányok útja a lodzi tábor felé. Vonatot vonat után szereltek fel és indítottak útra nyugat felé. Az Ostbahn a vonaton érkezett áttelepülők számára összesen 140 vonatot bocsátott rendelkezésre, amelyek 10—20 személykocsiból álltak és befogadóképességük 1200 személyig terjedt. A borzalmas hideg, amely éppen ezidőtájt uralkodott, embert és anyagot egyaránt a legkeményebb feladatok elé állított. Nagy nehézségeket okozott a német kocsik kifűtése, amelyek a 43—45 fokos hidegben csak fűtőkocsik és fűtőmozdonyok közbekapcsolásával voltak felmelegíthetők, nem lévén berendezve ilyen szibériai hőmérsékletre. De mit jelentenek mind e teljesítmények ahhoz a heroizmushoz képest, amellyel ebben a szibériai hőmérsékletben a szekérkaravánok megszakítatlan éjjeli és nappali menetben, hóban és fagyban előredolgozták magukat! Az Ostbahn ezeknek a férfiaknak 130 vonatot bocsátott rendelkezésre. Egy ilyen vonat rendszerint 60 kocsiból állott és körülbelül 120 embernek, 200 lónak és 120 szekérnek adott helyet. A szekérkaravánok átrakásánál a rendőrség, az SS és a birodalmi munkaszolgálat parancsnokságai tetterősen segítettek. A rendőrség emberei kísérték azután a vonatokat, hogy a hazatérőket az úton, amelyet az ellátó állomásokon való tartózkodások többször megszakítottak, gondozzák.“¹

Az áttelepítéseknek azonban nemcsak gazdasági és technikai, hanem lélektani nehézségei is vannak. Ezekre mutat rá Max Hildebert Boehmnek, az ismert népiség-szakértő egyetemi tanárnak ugyancsak a Nation und Staat-ban közzétett cikke (13. Jahrgang, 7. Heft. „Seelische Umsiedlung“ címen), amelyből a következő fontosabb részeket idézzük:

„Mióta a Führer a múlt ősön beledobta az európai vitába a népszórványok áttelepítésének jelszavát, már néhány helyen megindult a szervezett „népvándorlás... Ezzel egy sereg gyakorlati kérdés merült fel, mely összefügg nagy néptömegeknek hirtelen tömeges áttűtésé-

¹E sorok írásakor számolnak be német jelentések arról, hogy megindultak a tárgyalások a legfrissebben orosz fennhatóság alá került litvániai, illetve beszarábiai és bukovinai területek németjeinek visszaköltöztetésére vonatkozólag is. A Szovjetunió régi területein, melyekre ez akciók — úgylátszik — nem terjednek ki, 1930-ban mintegy 1,250.000 német élt, ezek közül a Volganémet Köztársaságban és Ukrajnában kb. 390—390.000, Szibériában kb. 120.000, a Kaukázusban kb. 75.000, a Krímben kb. 45.000.

ve l... Ezeknek az embereknek ott keleten ... a szűkebb haza („Heimat⁴) jelentette minden népi hagyománynak összefoglalását, az állandó népi küzdelemben a belső nyugalmi helyzetet, a lélek vigaszt a fagyos, államban⁴, mely más népiségű csoportjaival szemben kevés atyai szeretetet tanúsított, a hozzátartozás zálogát egy titkos Németországhoz, amely több, mint földrajzi, több, mint politikai fogalom, mely a németeknek a távolban a naív csodálat, túlradó várakozás és hívó remény mentvára. Az áttelepítési akciónak eme lelki oldalát, amelynek legyőzése elég nehéz és az attól sújtottak súlyos áldozata nélkül nem vihető keresztül, nem lenne szabad elfelejteni a gyakorlati gazdasági kérdések mellett. Akinek a hirtelen áttelepítés pillanatában például szállítási, vagy csomagolási nehézségek miatt el kell kótyavetyélnie a megszokott rögöt, az ősi birtokot, vagy saját szerzeményt, egy munkás és nélkülözésekben gazdag élet megszeretett kísérőit, az nemcsak gazdaságilag károsodik, hanem lelkileg is sebet kap. Nemcsak a nagyobb hazát adja fel, hanem nagyrészt a legkisebb, a személyes hazának, az otthonnak is, amelyet az ember — mert így van teremve — egy kis darabka földön és négy fala között maga körül felépít. Egybehangzó tanúságok szerint a népi német áttelepülők ezt a sokféle áldozatot, amelynek nagysága természetesen az áttelepítés háborús iramával is összefügg, csodálatos lelkierővel hozták meg, mely minden bámulatot megérdemel. Annál erősebb most az a kívánságuk, hogy a régi anyaországban, amely főleg a gyermekek, de sokszor az öregek előtt is sok vonatkozásban teljesen új és lelkileg idegen, ismét megtaláljanak valamit az elvesztett otthoni melegségből, hogy ne a törzs, a faluközösség, a polgári szomszédság és az egyházi lelki gondozás emberi kötelekeiből kiszakítva telepítsék le Őket, hanem lehetőleg együttmaradva.

Ez a kívánság is csak részben teljesíthető. Sokaknak tehát az elszakadás áldozatait után az új talajban megújuló csalódásokat kell legyőznie. Az áttelepülő, aki külső vártáján népi értelemben magától értetődő bátorságra nevelkedett, képes és kész lesz erre is, ha a Birodalomban megérti lelki állapotát. Ezért minden szervet, amely ezekkel a gyakorlati intézkedésekkel foglalkozik, kicsi, akár a legkisebb vonatkozásokban is, amelyek azonban oly sokaknak egészen nagy személyes életkérdéseket jelentenek, az áttelepítés messzenéző tulajdonképpeni céljainak sikeréért nagy és nehéz felelősség terhel.

Ez a felelősség annál súlyosabb, mert az áttelepülőeknek nemcsak otthon-érzéke (Heimatsinn), hanem már vázolt haza-hite is szükség-szerűleg legalább is fokozatilag és átmenetileg csalódnia lesz kénytelen. Mint ahogyan a messzeségből vágyódóan és rajongva imádott kedves mindig ki fogja bizonyos mértékben józanítani imádját közelről, éppen mert a közvetlen közelség más optikai törvényeknek van alávetve, mint a kifejezetten fantasztikus elemek által meghatározott távoli perspektíva, így az anyaország sem tehet eleget a népi német visszatelepülők összes idealisztikusan túlfeszített várakozásainak, melyek a külpolitikai néplélektan ismerője előtt nem meglepőek, a szociológus és népiségtanoretikus számára könnyen érthetőek, a naív hazai német gondolkodásnak azonban tökéletesen meglepőek. Ha a frontról hazatérő katonának hátul egy altiszt, aki soha puskaport nem szagolt, joviálisán a vállára vereget és azt mondja: „Jól van fiam, belőled még itt a kaszárnyában egészen jó katona lehet!” — akkor ez a katona hajszályaira ugyanazt fogja érezni, ami minden népi németnek legkellemesebb emlékei közé tartozik első birodalmi látogatásáról...

De bármily furcsán is hangzik: azok a körülmények, amelyek a jelen pillanatban szétszórt külföldi németek áttelepítésének hatalmas munkáját technikailag annyira megnehezítik, éppen a lelkiek szempontjából nagy könnyítést is jelentenek, ha helyesen kihasználjuk ő k e t . . .

A valóságos Németországba való beleszokás megkönnyül, ha oly történelmi pillanatban következik be, amelyben még maga ez az anyaország is a forradalmi fejlődés állapotában változik, ahol senkinek sincs ideje fájdalmas elmélkedésekre csalódott „Wunschtraum“-ok fölött, hancin amelyben egy közös harci élmény minden erőt varázsába von. Minél gyorsabban lesznek fáradt, bizonyos szempontból felőrlődött hazatérőkből, akik a régi őshaza ölében kötnek ki, együttalkotó, együttbajlódó, együtttharcoló és együtt is szenvedő néptársak a nagy birodalomban, annál gyorsabban és biztosabban fogjuk az átmenet elkerülhetetlen nehézségeit legyőzni“.

Az eddig elmondottak és idézetek — úgy véljük — eléggé igazolják a bevezetésben nyilvánított nézetünket, hogy a népességcsere vagy átköltöztetés súlyos nehézségekkel jár és arra, mint a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik lehetőségére vonatkozólag legjobb esetben is csak tartózkodó módon nyilatkozhatunk: a kezdetek határozottan rossz tapasztalatait legfeljebb a most folyamatban lévő német akciók sikere teheti jóvá, amelyre nézve pedig egyelőre még nem alkothatunk ítéletet. A népességcsere eszméjével szemben tehát az eddigi tapasztalatok alapján legalább is tartózkodóan kell viseltetnünk.

Ezt a tisztán elvi álláspontot nem árt ma nyomatékosan kifejezni, annál is inkább, mert ellenőrizhetetlen hírek szerint egyes román körök ilyen népességcserével szeretnék a vitás magyar-román kérdéseket megoldani. Esetleges ilyen kísérlettel szemben a magyar álláspont csak a leghatározottabban elutasító lehet. Nem csupán a most elmondottak miatt, nem is csak a megoldhatatlan gazdasági és telepítési nehézségek miatt, melyet a két és fél milliós magyar kisebbségnek egy tízmilliós országba való áttelepítése jelentene,¹ nem is azért, mert a két és fél milliós erdélyi magyarságnak nem egyenértékű cseretárgya lenne Kis-Magyarország 40.000 főnyi oláh lakossága, hanem kizárólag és véglegesen már csak azért sem, mert Erdély kérdését nem lehet pusztán nyelvi vagy nemzetiségi kérdéssé szűkíteni. A mi felfogásunk szerint ott nem a magyar kisebbség jogainak biztosításáról vagy életének pusztta átmentéséről van szó, hanem arról, hogy Erdélynek legalább is nagy része Magyarország vitathatatlan életteréhez tartozik, melynek természetes lezárása a Kárpátok karéja. Amint ez a határ a természet által megalkotott Magyarország adott és elengedhetetlen határa, másfelől Erdély magyarsága ennek a kárpáti első és örök magyar birodalomnak őslakossága. Nem bevándorló és betelepedett, amelyet most vissza lehet költöztetni a vendégállamból az anyanemzethez, hanem mostani település-helyén a tulajdonképpeni egységes magyar nemzetnek és Magyarországnak éppen olyan szerves része, mint a Nagyalföld vagy a Dunántúl és annak lakossága. Erdély, illetve az erdélyi revízió kérdése tehát nem magyar kisebbségi kérdés, nem nemzetiségi kérdés, hanem ennél sokkal több: nemzetpolitikai kérdés. Ezt pedig népességcserével nem, hanem csak természetes, észszerű és a magyarság életszükségleteit biztosító határok megvonásával lehet megoldani.

MORAVEK ENDRE

¹ Emlékezünk, hogy a háború után mindössze mintegy 300.000 menekültünk elhelyezése is mily nagy nehézségekkel járt. Pedig azok javarésze vagyontalan hivatalnokember volt, akit nem kellett telepíteni s akinek nem létező vagyonát — nem kellett az utódállamokkal likvidálni, átköltözködésüknek tehát gazdasági nehézségei külső vonatkozásban aránylag kicsinyek voltak.

MAGYAR VÉR — OLÁH VÉR

MINDEN GONDOLKODÓ FŐ ELŐTT már régóta nyilvánvaló a trianoni béke tarthatatlansága. Ezt csak a kieroszakolt és most már megdőlt szerződések kedvezményezettjei nem akarták elismerni. Erre a törekvése a legszebb példát szolgáltatja a vérvizsgálattal űzött; játék, melynek egyik klasszikus példája Popovici G., a kolozsvári orvosi egyetem tanárának legutóbb közzétett tanulmánya a romániai népekre vonatkozó vércsoportvizsgálatokról.

Tudvalevőleg az emberiségben több vércsoportot különböztetünk meg. Már 1899-ben Shattock, majd Landsteiner reájöttek arra, hogy bizonyos emberek vérsavója bizonyos más emberek vörös vértesteit összecsomósítja, vagy mint ők kifejezték, agglutinálja. Mégpedig az egyik csoport, melyet A-nak nevezünk, vérsavója a másik csoportnak, a B csoportnak a vértesteit csomósítja Össze, viszont a B csoportba tartozó emberek vérsavója az A csoportbeliek vörös vértesteivel teszi ugyanezt. Egy harmadik csoport embernek a vérét mind az A, mind a B csoportbeli emberek savója összecsomósítja és ezt ezért AB csoportnak mondjuk, e csoport savója azonban csomósító képességgel nem rendelkezik, mert hiányzik belőle a csomósító agglutinin. Végül megkülönböztetünk egy negyedik csoportot, az úgynevezett 0 (nulla) csoportot, melynek vértesteit egyik csoportnak a savója sem képes összecsomósítani, viszont amelynek a savója mindegyik csoport vörös vértesteit agglutinálja, mert megvan benne mindkét csoport specifikus agglutininja. A vércsoportok felfedezése gyakorlatilag a vérátomlesztésnél érvényesül, amennyiben csak olyan vörös vértestet lehet valakibe átömleszteni, amelyeket az illetőnek a vérsavója nem tud összecsomósítani. Vérátomlesztések előkészítése céljából végezett L. és H. Hirschfeld azután vércsoportmeghatározásokat a múlt világháború idején az antant sokfelől összeszedett szalonikii expedíciós seregében. Ezek alapján megállapították, hogy az általuk vizsgált különböző népcsoportokban az összes vércsoportok megvannak, de ezek eloszlása különböző. Egy bizonyos indexet, úgynevezett biokémiai vérindexet is alkottak, mely szerint az A+AB csoportbeliek gyakorisága osztva a B-f AB csoportbeliek gyakoriságával jellemezné az egyes csoportokat olyannyira, hogy kívándorlón népcsoportok még évszázadok múltán is megtartják a külső tényezőktől függetlenül őseik vércsoportindexét, amint azt Verzár és Weszecky a cigányokra nézve kimutatták.

A vérindex nyújtotta lehetőségek azután a vércsoportok tudományos kutatására serkentettek s az így megindult vizsgálatokból csakhamar kiderült, hogy aránylag a legtöbb A vércsoportbeli ember a Fríz-szigetek környékén él (Atlanti vagy európai vércentrum), míg a legtöbb B vércsoportbelit Peking környékén találták (Gondwáni vagy ázsiai vércentrum). További vizsgálatok arra a megállapításra vezettek, hogy az ausztráliaiaknál, valamint az indiánoknál alig van B vércsoport s a tiszta indiánok nagy része a 0 csoportba tartozik. Másrészt egészen eltérő népeknek volt azonos indexük, pl. bizonyos vizsgálatok szerint az araboknak, a japánoknak és oroszoknak (1.\$). Így azután nyilvánvaló lett, hogy a vérindex nem teljesen jellemzi az egyes népeket a vércsoportok szempontjából, főleg mert az egyik csoportot, a 0 csoportot nem tartalmazza s így a vércsoportok embertani felhasználása céljaira más alapot kellett keresni.

Ezt pedig az örökléstani vizsgálatok szolgáltatták. Bernstein ugyanis eldöntötte, hogy a vércsoportok öröklődése három egymástól független örökléskezdeménypárhoz van kötve. E párok tagjainak egyikét az apa, másikát az anya szolgáltatja. Már most 0 csoportú csak akkor lesz a gyermek, ha mindkét szülőjétől a 0 csoport kezdeményét örökölte. Amennyiben az egyik szülő A vagy B csoportbeli és a másik 0, akkor a gyermekben csak az A vagy a B csoport tulajdonság nyilvánul meg

(dominál), míg a 0 tulajdonság nem jut érvényre, mint örökléskezdemény azonban az utódokra átszármasztatható (lappangó vagy recesszív jelleg). Természetesen, ha mindkét szülőből A vagy B jeleget kap a gyermek, akkor csak A, illetve B vércsoportbeli lehet, míg ha az egyikből A, a másiktól B kezdeményt örökölt, vércsoportja AB lesz. Maguknak a vércsoport-kezdeményeknek a gyakoriságát most már az egyes vércsoportoknak a vizsgálatban talált, vagyis megnyilvánult számából számítással meg tudjuk határozni.

Ma már senki sem vonja kétségbe azt, hogy az emberiség emberfajtákra tagozódik, amely emberfajtákat az öröklődő jellegek egyes csoportjainak eltérése különböztet meg egymástól. Az egyes népek pedig aszerint térnek el, hogy milyen arányban vannak meg bennük az egyes fajták. Ha pedig a fajbélyeg öröklődik, akkor magától következik, hogy a fajmeghatározások szempontjából a vércsoportoknak csak az öröklődő kezdeményei (génjei) vehetők számításba s így függetlenül attól, hogy mily mértékben nyilvánulnak meg az egyes vércsoportok, csak az olyan meghatározások tehetnek különbséget az egyes emberfajták között, amelyek a fentemlített öröklési kezdemények gyakoriságát, vagyis az A csoporttulajdonság kezdeményét illetőleg az úgynevezett p , a B tulajdonságra nézve q és a 0 tulajdonságot illetőleg r nagyságát határozzák meg. Ez utóbbiak összege helyesen végrehajtott vizsgálat esetén azután, ha %-ban számolunk, 100-at kell, hogy adjon.

E meghatározások összehasonlításának megkönnyítésére Streng egy vérgenográfiának mondott módszert dolgozott ki, mellyel az egyes vércsoportkezdemények vagy gének gyakoriságát egyenlőszáru háromszögek átlóira felrajzolva, határozza meg a megvizsgált népek, illetve népcsoportok helyzetét. Ebben az ábrázolásban azután mindazok a népek, amelyeknél a vércsoportkezdemények előfordulási arányszáma megegyezik, egymás mellé kerülnek. Ez a szomszédság lehet a népek azonos fajösszetételének folyománya, de nem feltétlenül az, mert hisz különböző összetételű keverékekből is előállhat a vércsoportkezdemények ugyanolyan gyakorisága, tehát önnönmagában még ez sem döntő adat. Ez magától is értetődik, ha meggondoljuk azt, hogy a vércsoportok az ember öröklött tulajdonságaiból csak egy tulajdonságot jelentenek, márpedig az egyes emberfajták rendszerint több jellegben térnek el egymástól.

Ezek előrebocsátása után nézzük most már azt, hogy mit hoz ki Popovici, a kolozsvári orvosi egyetem tanára, a romániai népek vércsoportvizsgálatából?

Elsősorban így kesereg: „a románok ellenségei azon erőlködnek, hogy bebizonyítsák azt: a románok igazságtalanul terjeszkednek mai határukig“, különösen Erdélyben. Pedig szerinte Erdélyben a nem román elemeket a múlt uralmi rendszerek néha összefüggő tömbökben nem annyira telepítési politikával, mint inkább a románoknak nemzetiségüktől való megfosztásával létesítették. Sőt állítása szerint Balogh és Bordoc 70—80 éve közölt adatai is bizonyítják azt, hogy a mai Románia magyarjainak, a székelyeknek, sőt a mai Magyarország magyarjainak nagyrésze akkor román volt. „Ami a magyarokat illeti“, — úgymond tovább — „tudjuk, hogy Árpád kíséreinek leszármazói! kevéssel azután, hogy a magyar államot alapították, legnagyobb részben elveszték a külső és belső háborúkban.“ „A magyar nép túlnyomóan a magyaroktól birtokaikból kiforgatott idegenekből alakult ki. A magyar állam és nyelv fennállása a nagy tömegben felszívott románok, szlávok és germánok érdeme.“

Eme fejtegetések után, melyeket állítólag történelmi adatok támasztanak alá — ezek felsorolásával adós marad — Popovici rátér a vércsoportokra. Először a biokémiai vérindex alapján megállapítja, hogy a románok a vércsoportokat illetőleg a Balkán népeihez hasonlóak. Erdélyben több az A, mint a B csoportbeli. A magyarok, de különösen a székelyek jobban hasonlítanak ugyanazon vidék románjaihoz, mint a magyar Alföldön lakó honfitársaikhoz.

Ezután a vércsoportkezdeményeket veszi elő s erre vonatkozó eredményeket közöl részletek nélkül, ami persze az ellenőrzés lehetőségét kizárja.

Azt állítja, hogy az „európai“ sajátság, a *p* géngyakoriság sokkal jellemzőbb az erdélyi és az ókirályságbeli hegyvidéki románokra, míg a völgyekben és a síkságokban, valamint a határok felé csökken s ott a *g*, vagyis az „ázsiai“ tulajdonság növekedik. Ez utóbbi az oláhoknál általában véve kevés, míg Kolozsvár környékén a magyarokban is sok az „európai“ jelleg s ez a székelyeknél is így van, néhány zárt vidék kivételével, ahol sok a *q*. Ez a tény saját beismerése szerint magyar befolyásra vallana, de sokkal valószínűbb, hogy román forrásból, mégpedig Moldvából származik. Persze az utóbbi tétel bizonyítása épúgy hiányzik a dolgozatból, mint a fentebb említett történelmi adatok.

Az itt elmondott megállapításokat Popovici térképen is ábrázolja s ismét kiemeli, hogy a Románia hegyvidékein élő magyarság inkább hasonlít a románokhoz, mint a magyar Alföldön élő testvéreihez, de ez utóbbiak sem tarthatók valami speciális magyar fajhoz tartozónak, mivel a mai Magyarország a vércsoportok tekintetében hasonlít a románokhoz. Ennek az oka főleg a Dunán túl az, hogy az oláhok Magyarország területén éltek a magyarok bejövetele előtt, később elvesztették nyelvüket, de fajilag fennmaradtak. „Csak Szeged környékén, azaz a folyók összeömlésénél“, — folytatja — „ennél a nomád finn-ugorokat vonzó pontnál találni erősebb ázsiai hatásra, de román alapba ojtva“.

Ezután még képletek alapján is hangsúlyozza, hogy az erdélyi magyarok általában azonosak a románokkal, vagy nagyon közel vannak hozzájuk, „a magyarok közé érve Budapest elmagyarosodott szlávjait és germánjait is“. A Debrecen vidéki magyarok viszont megegyeznek az északkeleti határral szomszédos vidékek románjaival, Szeged környéke pedig a finn-ugorokhoz hasonlít.

A magyaroknak elintézése után most már a románok kapcsolatait emeli ki, amelyek szerinte az Alpok, a Rajnavidék, Skandinávia, Itália, Franciaország, Spanyolország, a Balkán és a Fekete-tenger, valamint Kis-Ázsia partvidéki lakosságával állanak fenn. A Streng-féle háromszögben is e népek között foglalnak helyet a románok. Az erdélyi magyarok is ugyanott vannak, mint a románok és ők is éppen úgy, mint a budapesti magyarok, távol vannak nagyalföldi (szegedi) testvéreiktől. E megállapítások után jönnek a végkövetkeztetések.

„A romániai magyarok általános szabály szerint elmagyarosított oláhok. Sőt még egyes székely szigetek és a Kolozsvár környéki magyarság eredete is kétséges. Európai alapjuk mindenestre román eredetű.“

Magán Magyarországon Budapest „elmagyarosodott lakosságának“ genográfiai eltérését ezután a főváros és a vidék közötti ellentéttel magyarázza, mert ez Magyarországon sokkal nagyobb, mint más országokban. „Az első az európai fajt és civilizációt reprezentálja, amelyik mindig idegen marad a magyar népesség számára, hozzá nem idomul, ellene örök lázadásban van. (Vesd össze: Ady, Móricz Zs. stb.)“

Ezután így folytatja: „épúgy a székelyek és az alföldi magyarok közti nagy faji különbség magyarázza meg, miért vonzódtak az előbbieket mindig a román vidékek felé, amelyhez közelebb érezték magukat fajilag is. A székelyek a magyarok között mindig különös életmódot és szellemet képviseltek, közelebb állván a miénkhez. Egy Szabó Dezső a magyar tömegben mindig elszigetelt marad, képtelen arra, hogy környezetéhez alkalmazkodjék s mindig arra vágyódik, hogy visszatérjen a román környezetbe“.

Ha elolvastuk mindazt a tücsköt-bogarát, amelyet Popovici cikkében összehordott s aminek semmi köze sincs a vércsoportokhoz, másrészt oly fantazmagóriák, mint az oláhoknak a svédekkel való vérokonsága, hogy még cáfolni sem érdemes, mert talán még ő maga sem hiszi el, csak azt kérdezzük, miért írják az efféle elmeműveket? S e kérdésünkre a választ a cikk

konklúziójában találjuk meg: „faji szempontból a magyaroknak semmi joga sincsen Erdélyre, egy esetleges határrevízió esetében inkább a románok követelhetnék fajtestvéreiket, akiket a magyarok felszívtak“.

Íme, kilóg a lóláb: ezért kell annyi erőszakot tenni a tudományos igazságon. Ha már most mérlegre akarjuk vetni e cikket, igen nehéz helyzetben vagyunk, mert Popovici térképein kívül semmi adatot sem közöl, s nagyrészt mások vizsgálataira hivatkozik.

Történelemhamisításai, Drágának a pannóniai oláhokra vonatkozó elmélete és az oláhok erdélyi prioritása a magyar és külföldi tudósok, így legújabbban a budapesti egyetem jeles tanárai, mint Tamás Lajosnak és Alföldi Andrásnak kutatásai alapján már kétségbevonhatatlanul megdőltek; a cikknek e részével nem kívánok foglalkozni. Móricz Zsigmond és Szabó Dezső is feleljenek maguk, míg Ady Endre valószínűleg csak a sírjában forgolódik Popovici állításaira. A vérvizsgálati kérdést azonban tegyük mérlegelés tárgyává.

Elsősorban mindaz, a mit a Hirschfeld-féle biokémiai indexhez fűz, nem állja meg a helyét, mivel az index tudományosan a fajrokonság megállapítására alkalmatlan, amint azt a bevezetésben kifejtettem. Ezt az álláspontot már 1927-ben kifejezte W. Scheidt, a hamburgi egyetem tanára, amikor „Die Rassenunterschiede des Blutes“ c. könyvében ezt mondta: a Hirschfeld által bevezetett biokémiai fajindexnek alkalmazását céltalannak tartom“. Ami pedig a vércsoportkezdemények előfordulási arányát illeti, Wellisch, akinek a vérgénekből képzett indexére Popovici úr többször hivatkozik, külön dolgozatban foglalkozik a magyarság véralkatával és megállapítja, hogy Magyarországon a falusi lakosságban 88% tisztavérű magyar található, a városi lakosságban azonban természetesen ennél kevesebb, de még abban is aránylag sok. Így tehát egy külföldi szakértő Popovicissal homlokegyenest ellenkező véleményen van s így a magyar vérvizsgálók bizonyítékait nem is kell felsorolnom.

Így azután a magyarok és románok vércsoport előfordulásbeli különségére nézve megint csak Wellischt idézem, aki szerint a három vércsoportkezdemény számaránya falusi magyaroknál $r:p:q$ sorrendben 5177:29.50:18.073, városi magyaroknál 58.27:28.46:13.27, míg a románoknál 62.58:26.72:10.70, ami tehát véleményem szerint különösen arra mutat, hogy a románoknál igen nagyszámú 0 vércsoportbeli ember található. Vagyis mind a falusi, mind a városi magyarság és az oláhok között éles eltérés található s így e számok is megdöntik mindazt, amit erre vonatkozólag a román tudós kieszelt.

Legérdekesebb, hogy Popovici az összes magyar vizsgálatok közül csupán egy szegedi tanulmányt emel ki s annak a nagy eltéréseit veszi fejtegetései alapjául, annak ellenére, hogy éppen ezt a vizsgálatot Bernstein, aki talán ért annyit a dologhoz, mint Popovici — hisz a vércsoportok öröklésteóriáját is ő állította fel — rossznak tartja, mivel a p , q és r összege annyira távol esik a 100-tól, hogy a vizsgáló feltétlenül technikai hibát követett el. (Zeitschrift f. ind. Abstammungs- und Vererbungslehre, 1930.) így tehát Popovici a legtösgyökeresebb magyart, aki minden magyartól való eltéréssel a többi magyarokban lévő oláh vért igazolja, olyan vizsgálat alapján határozta meg, amely technikai hibája miatt nem vehető számba.

De nézzük az erdélyi kérdést. A székelyek és az erdélyi magyarok vércsoportjaira vonatkozóan a saját és Manuila, valamint Rámneantu vizsgálataira hivatkozik. Vegyük először az utóbbit szemügyre. Ezek a vizsgálatok Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros megye tiszta románoknak mondott 8, ma székelyeknek mondott 12 és „leginkább székely“ 9 községére terjednek.

Az első csoportban — tehát tisztán oláhnak mondott — szereplő községek között van Vasláb, amelynek az 1910. magyar népszámlálás szerint

940 lakosából 110, Mikóújfalú, melynek 1570 lakójából 1557, Zágon, hol 5131 lélek közül 2984 és Bércek, melyben 3267 emberből 2087 volt a magyar. Mind a 9 község 1910. évi 8909 oláh lakosára 9561 magyar esett s így a községek lakosságának jelentékeny része volt a magyar. Ha pedig ezeket a községeket Popovid vagy Rámneantu tiszta oláhnak számítja: akkor nem csoda, hogy ezek a „tisztá“ oláh községekhez az erdélyi magyarság vérstruktúrája bizonyos fokig közel áll, mert hisz magától értetődőleg a két nép vércsoport arányszámai között kell e községek vérvizsgálati eredményeinek állam.

A vizsgálat módszere egyébként is az volt, hogy a községekben megjelentek a kutatók és a hatósági emberek, vagyis a jegyző és a csendőr közbejöttével vizsgálták az embereket, akiknek persze maguknak kellett nyilatkozni arról, hogy székelyek-e vagy oláhok. Ehhez nem kell kommentár.

Már most, ha a csikmegyei községeket veszem, ahol olyanokat vizsgált Rámneanpi, amelyekben 1910-ben is alig élt magyar, akkor a vércsoportoknál szokásos statisztikai számításokat elvégezve, kiderül, hogy három vércsoport, vagyis AB, A és 0 csoport gyakorisága statisztikailag igazolhatóan eltér a székelyektől, s csak a B csoport előfordulási arányszámában van kisebb, statisztikailag reális eltérésként nem igazolható különbség, s így a számok objektív világosságánál megdőlni mindaz az állítás, amely a székelyek és az erdélyi oláhok vérrokonságát igazolni szeretné.

Az oláhnoknál a B csoportnak aránylag nagyobb száma igen valószínűen moldvai hatásra vezethető vissza, ahol igen sok kun és tatár oláhosodott el, amint azt boldogult Györfly István és Rásonyi Nagy László személynevek vizsgálatával kimutatták, s így a moldvai hatás éppen fordítva hatott, mint ahogy Popovici állította, vagyis a magyarokkal rokon népek eloláhosodása az oláhnokba vitt be több q vércsoportkezdeményt. Ettől függetlenül azonban nem szorul bővebb fejtegetésre az, hogy ha egy lakosság a másiktól három vércsoport előfordulásában statisztikailag igazolhatóan eltér — akkor a két csoport vérstruktúrája nem azonos, még akkor sem, ha a negyedik csoportban az eltérés kisebb.

Ezután térjünk rá a Streng-féle térképre, amelyet ugyan nem Popovici közölt, hanem csak egyik tanítványa. Itt utána mértem a tetszetősen kiszínezett rajzon, ahol a székelyek az oláhok piros ellipszisének alján foglalnak helyet, mégpedig úgy, hogy alattuk csak a moldvai oláhok vannak. Köztük és a magyarok sárga ellipszise között vannak a marosmegyei magyarok. Ha azonban a két ellipszis között keresztben mérjük a távolságot, kiderül, hogy a magyarokhoz a székelyek mégis csak közelebb vannak, mint a tényleges oláhokhoz. A moldvaiak külön helyzete és az oláhnak minősített keverék lakosságú falvak közbülső helye természetes s így a Streng-féle háromszög sem bizonyítja azt, amit Popovici és tanítványai oly melegen óhajtának igazolni, sőt ha az ellipsziseket a tényleges távolságnak megfelelően rajzoljuk, éppen az ellenkezőjét mutatják.

Itt kell azonban azt is megemlítenem, hogy érdekes lenne, ha egyszer nemcsak Moldvából, hanem az ókirályság más részéből származó oláhok adatait látnék, de ezekkel eddig az összes oláh kutatók erősen adósak maradtak.

Csik megyében Rámneanpi 536 oláht és 3189 székelyt vizsgált meg. Az eredmény a következő (százalékban kifejezve):

	AB	A	B	0
Székely	10.72	49.04	15.74	24.49
Oláh	6.72	39.92	16.23	37.13
Különbség (D)	4.00	9.12	0.49	12.64
A különbség hibája (mD)...	1.21	2.44	1.71	2.22
$3 \times mD$	3.63	7.32	—	6.66

Két vizsgálati eredmény közötti különbség (D) statisztikailag csak akkor igazolt, ha « különbség a megfelelő képletek alapján számított hibaértéknek (®D) több mint háromszorosa. Ez a hiba (mD) az esetek számától függ és annál kisebb, minél több esetet vizsgáltunk. A székelyek és oláhok között, amint a fenti összeállítás mutatja, az AB, az A és a 0 vércsoportban a tényleges különbség nagyobb, mint a különbség kiszámított hibájának háromszorosa és így az statisztikailag igazolva van. Ezzel szemben a B csoport eltérése kisebb mint a vizsgálati hiba — s így az nem tekinthető tényleges különbségnek.

Ennyi talán elég is. Végezetül nézzük meg, hogy mit mondanak maguk az oláh szerzők a székely-oláh, illetve erdélyi magyar-oláh vérrokonságra vonatkozólag.

Popovici főleg tanítványának Rámneanpinak feljebb már említett vizsgálataira hivatkozott. Ez utóbbi egyik cikkében, ahol a székelyekre vonatkozólag nagyjából ugyanazt mondja, mint mestere, azt írja: a marosmegyei magyarok nagyjából a debreceni és délvidéki magyarokhoz hasonlítanak, de erősebb bennük az európai és gyöngébb az ázsiai, ami hatalmas román befolyást mutat, olyan románokét, akiket később elmagyarosítottak. Vizsgáljuk felül ezt és nézzük meg a vércsoportkezdemények arányát ($r:p:q$ sorrendben). Ez Maros megyében 52:55:31-35:16.097, Debrecenben pedig 55-68: 28.41:15:91, vagyis a B (ázsiai vér) egyforma, csak a 0 kevesebb az A javára s így az állításnak nincsen alapja. Egyébként vizsgálatok híján még az sincs bebizonyítva, hogy a regáti oláhságnak tényleg aránylag nagy része az A, vagyis európai jelleg hordozója. Mindenesetre azonban Rámneautunak az a megállapítása, hogy a marosmegyei magyarok nagyjából a debreceni és délvidéki magyarokhoz hasonlítanak, már magában is megcáfolja Popovici állításait.

Most idézzük még Hirschfeld könyve nyomán Popovici és Manuilá vérvizsgálati eredményeinek összefoglalását, ami szerint a magyaroknak jellegzetes vérstruktúrájuk van. Az erdélyi oláhok vérstruktúrája megegyezik az egyéb balkáni népekkel. Egyes falvakban, hol ugyanazon a tájékon oláhok, magyarok vagy szászok laknak, nagy eltéréseket állapítottak meg. „Egyébként a romániai néptörzsek vércsoporteloszlása a megfelelő anyanépének megfelelő.“

De legyünk még pontosabbak és vegyük elő magának Popovicinak a cikket (*Revue Anthropologique*, 1925) „La première catégorie des recherches... montre des différences sérologiques plus spécialement établies pour les Roumains et les Hongrois de la Roumanie.“ „Les Hongrois de le Roumanie sont plus proches de leurs frères de Hongrie.“ („A vizsgálatok első csoportja jellegzetesebben megállapítható vérkülönbségekre mutat a románoknál és a romániai magyaroknál.“ „A romániai magyarok közelebb állnak magyarországi testvéreikhez.“)

Vagyis Popovici, aki nevét ekkor még Popoviciunak írta, régi tudományát a revízió közeledésének rémségére gyökeresen elfelejtette ...

Így tehát végeredményben mindaz, amit Popovici a magyar vér elapadásáról, az erdélyi magyaroknak és székelyeknek az oláhhokkal való vércsoportazonosságáról mondott, a vérvizsgálati elemzés, külföldi munkák és saját maga és más oláh szerzők régebbi állításai alapján nem felel meg a tudományos tényeknek s így az ezekhez fűzött következtetések is minden alapot nélkülöző légből kapott állítások. Sajnos, éppen ilyenféle „kutatások“, önkényes kombinálásokba futó vércsoport játék orvén indult meg a székelyek „visszarománosításának“ szörnyű mozgalma, mely testvéreinkre annyi keserűséget és gyötrelmet hozott.

MAGYAR NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELEM

SOK ÚJ ESZMÉNEK előtérbe helyezésével próbálták már érzékeltetni azt a korfordulót, amely az emberiség életében az 1918-ban lezárt nagy háborúval, de még inkább az 1929-es gazdasági világválsággal bekövetkezett. Franciaországban például három évvel ezelőtt az „Alliance Nationale contre la Dépopulation“, az elnéptelenedés ellen küzdő országos szövetség, Paul Haury tollából ilyen címmel adott ki röpiratot: „Le siécle de la natalité dirigée“, az irányított népszaporodás százada. Méltán vitatkozhatnánk arról, hogy a népszaporodás irányítása, illetve az irányítására való törekvés jellemzi-e legmeghatározóbb módon a változást? Mint még rá fogunk mutatni, a társadalmi osztályokat és létbizonytalanságot nem ismerő népközösség kialakíthatása legalább ilyen mértékben uralkodó gondolat, de nem kétséges, hogy ez az „irányított népszaporodás“ is odatartozik korunk ismertető jegyei közé. Nem mintha a népesedés kérdéseivel más időkben nem foglalkoztak volna. Köztudomású, hogy már Platon és Arisztoteles is vizsgálódott, milyen eszközökkel lehetne elejét venni mind a túlnépesedésnek, mind a lélekszám megritkulásának, egyes római császárok pedig már törvényeket is hoztak a születések számának emelése érdekében. Ámde csak néhány évtizede jutottunk el oda, hogy a gyermekek világra hozása — közismert okokból — kevésbé függ az ösztöntől és a véletlentől, mint az emberi akaratától és a számítástól.

Tény ez, amelynek jelentőségét nem is lehet túlozni. Az amerikai Lindsey, aki az úgynevezett pajtásházasság ajánlása révén vált híressé vagy hírhedtté, erről írt könyvében idézi egy barátja mondását: „A fogamzásgátló eljárások felfedezése rövidesen talán a legnagyobb forradalomnak fog bizonyulni, amelyen valaha is az emberi társadalom átesett.“ Azzal a különbséggel, hogy mi nagy veszedelmet látunk ott, ahol ő nagy jót vél találni, teljesen egyetérthetünk vele. Mert a következmények máris szembeszökőek. Jusson csak eszünkbe, hogy a középkorban még a hittudósok sem parancsoltak, csupán engedélynek fogták fel a Szentírás szavait: „Növekedjete és sokasodjatok“, az államvezetők pedig meg voltak győződve arról, hogy a földet éppen elég ember lakja. Hitték ugyanis, hogy a sorsszerűsége egyáltalán nem, az ösztönre pedig kevésbé lehet hatni. Ma ellenben lehet, és hiszik is, hogy tudják befolyásolni az ember fontolgató akaratát, s minthogy egyes államok már megkezdték, hova-tovább nem akad majd egyetlen állam sem, amely ne igényelné magának a népszaporítás irányítását. Mert annak a politikának átvétele, amely a születések számának fokozásán és minőségének javításán fáradozik, kényszerű szükség minden nemzetre, amióta államalkotó tényezővé a nemzetiség lépett elő s a nemzetközi életben is úrrá válik a szociális igazságosságnak az az elve, hogy az első foglalók jogait korlátozzák a későbbi foglalók jogai. Utóbbit egészen világosan akként fejezhetjük ki, hogy a nagyobb népsűrűségű nemzet, ha a maga területén kielégítő megélhetést nem talál, a szükséges mértékig részt követelhet magának a kisebb népsűrűségű szomszédos, vagy gyarmati területből.

A népszaporodás irányításának kényszerűsége nyilvánvalóan vonatkozik a magyar nemzetre is, annál inkább, mert hazánkban a születések száma viszonylagosan is aggasztó hanyatlásnak indult. Ma a születési arányszám csupán 20 ezrelék, míg Jugoszláviában 34, Romániában 31, Bulgáriában 26 ezrelék. Az abszolút természetes szaporodás nálunk 1932-ben még

74 ezrelék volt, 1936-ban 5, 1937-ben 4.9, 1938-ban 4.1, 1939-ben 3.4 ezrelék. Ugyanakkor az abszolút természetes szaporodás az 1933—1937-évek átlagában Romániában n-6, Jugoszláviában pedig 13.4 ezreléket ért el.

Ez a szomorú folyamat, amelynek előjelei már a világháború után mutatkoztak, méltán serkentette eszmélkedésre mindazokat a tényezőket, amelyek felelősséget érezhettek a nemzet sorsáért. Könyvek és sajtóközlemények egész sora jelent meg róla s nem egy országos jellegű értekezleten foglalkoztak az egyke és semmike okaival. Akárcsak külföldön, nálunk is az a megállapítás szűrődött le, hogy a születések számának feltűnő hanyatlása egyrészt gazdasági, másrészt erkölcsi háttérrel bír. Következik ebből, hogy az orvoslást is gazdasági és erkölcsi irányban kell keresni. S valóban, ahol a gazdasági megsegítéssel párhuzamosan fel tudták kelteni a nemzetben az életakaratot és a jövőben való bizodalját is, mint például Olaszországban, számszerűen kimutatható nagy eredményt értek el. Ahol viszont nem tudták új ethosszal telíteni a társadalmat, ott az eredmény sokkal csekélyebb, mert hiszen a gazdasági megsegítésnek határt szabnak a lehetőségek. Ha a nemzet anyagi teherbírásának nem lennének korlátjai, bizonyára igazolást nyerne Richet, aki a francia orvosi akadémia elnöki székéből ezeket mondotta: „Annyi születés lesz, amennyit akartok. Állapítsátok meg a családi pótlék összegét s ezzel megállapítottátok a születések számát. Ma 750.000 gyermek születik, de akkor fog születni kétmillió, amikor akarjátok!”

Nálunk a törvényhozás 1926-ban tette meg az első lépést abban az irányban, hogy a népszaporodásra befolyást gyakoroljon. A nemzetgyűlés utasította a népjóléti minisztert, hogy készítsen tervezetet a sokgyermekes családok segélyezésére. A tervezet 1927 májusára el is készült. Országos gyermeksegítő alapot kívánt létesíteni akként, hogy az alapot egy gyermek-rész illetve volna meg mindazoknak az örökgyóknak hagyatékából, akik után háromnál kevesebb gyermek örököl. Sajnos, a tervezet nem került a törvényhozás elé, a hivatalos megokolás szerint azért nem, mert „az időközben felmerült kérdések a törvényhozás és a kormány munkáját teljes mértékben igénybe vették”.

Közel másfél évtizednek kellett azóta eltelnie, hogy az akkor felvetett gondolat valósággá váljék. Mint ismeretes, vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter az idei év június 24-én nyújtotta be a képviselőházban az Országos Népi- és Családvédelmi Alapról szóló törvényjavaslatát, amelyet a képviselőház és a felsőház is elfogadott. Mire ezek a sorok napvilágot látnak, a két ház határozata minden valószínűség szerint törvényerőre is emelkedett, úgyhogy a továbbiakban rövidség okából törvénynek is fogjuk nevezni.

BEVEZETŐNKBEN JELEZTÜK, hogy a népszaporodás irányítása korunknak csak egyik jellemző jegye. Legalább annyira ismérve a szociális kérdés megoldását célzó törekvés is. Hogy ez a törekvés igazságérzetből, vagy inkább kényszerűségből fakad, érdekes vizsgálódási terület a szociológus számára. Bizonyos, hogy az igazságérzetnek nagy szerepe van, hiszen a nyilvánvalóan kényszerűségből tett engedmények is az igazságérzet által parancsolt cselekvések mezében jelennek meg. Megfigyelhető azonban, hogy miként a népszaporodás irányítása mögött is első mozgóként áll a nacionalizmus, úgy a mai idők rendkívül megélt szociálpolitikáját is főleg a nacionalizmus diktálja. Rooseveltnemrégiben jelentette ki, hogy a jövőben az Egyesült Államok határát népének életszintje fogja alkotni. Egy német író, Arthur W. Just pedig azt a véleményét fejezi ki, hogy a „délkelet európai élettérben az a nemzet fog győzedelmeskedni, amelyik a szociális kérdésre a legjobb megoldást találja. Méltán állapítja meg tehát

nép- és családvédelmi törvényünk indokolása, hogy nemcsak a mindennapi élet követelményeit, de a kor szavát követjük akkor, amikor a szociálpolitika megszervezésére és gyakorlati megvalósítására törekszünk.

A törvény az Országos Nép- és Családvédelmi Alap célját a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javításában és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítésében, továbbá a népesség szaporodásának előmozdításában jelöli meg. Ebben a célkitűzésben tehát elismerésreméltó módon társul a népszaporodás irányítása a nagytömeg létbizonytalanságának megszüntetésével, sőt emellett olyan kívánalmak is foglaltatnak benne, amelyek egész társadalmi berendezkedésünk átalakulását készítik elő. E célkitűzés keretében az Alap feladata különösen a sokgyermekes családok intézményes támogatása, a gyermekvédelem feladatainak ellátásáról való gondoskodás, a megélhetésükben veszélyeztetett, főként mezőgazdasággal foglalkozó családok boldogulásának szerves megalapozása, házhoz juttatás, kedvezőbb gazdasági viszonyok közé való telepítés, vagy egyéb gazdasági megsegítés — közjóléti szövetkezetek, különböző termelési, értékesítési intézmények és vállalkozások elősegítése — útján, továbbá a kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, de arra érdemes családok részére az anyagi eszközök biztosítása avégből, hogy az állam, vagy más közület gazdaságpolitikai tevékenységének részesei lehessenek.

Mindezeknek a feladatoknak ellátására az Alap megkapja az illetékekből befolyó állami bevételek 27%-át és a jelen törvény alapján szedendő nép- és családvédelmi pótdadó hozadékát. Ezt a pótdadót a jövedelemadó, a társulati adó, a tantiéme-adó és az általános kereseti adó fizetésére kötelezettek terhére kell kivetni, részben ugyanazon díjak és járulékok helyett, amelyeket eddig a törvényhatóságok és községek a nyomor enyhítése céljából szedtek.

Mint már a fedezet összetételéből is látható, ezentúl az Alap kívánja pótolni a maga tevékenységével az eddigi nyomor- és inségenyhítő akciókat, aminek igazi jelentőségét a törvénynek az a rendelkezése adja meg, hogy az Alap a nyújtott juttatások visszatérítését igényelheti pénzben, munkában, vagy természetben. Elvileg tehát megszűnik az egész országban a sokban demoralizáló karitatív segélyezés. Míg eddig az állam és az önkormányzatok idestova tíz éven keresztül igen tekintélyes pénzeket költöttek nyomor- enyhítő, majd inségenyhítő munkákra, amelyek a később kialakult tökéletesebb megszervezésben is csak átmenetileg segítettek a rászorultakon, addig most az Alap az úgynevezett nincsteleneket olyan gazdasági önállósághoz igyekszik juttatni, amely fölöslegessé teszi karitatív segélyezésüket. Az Alap ugyanis a megélhetésükben ezidőszerint veszélyeztetett egyének részére gazdasági javakat kölcsönöz és munkaalkalmat biztosít.

A legfontosabb intézkedés kétségkívül a házhoz való juttatás. Ahogy a régi orosz közmondás hangzik: „Adj valakinek egy sziklát tulajdonul és virágos kertet varázsol rá.“ Csak a saját otthonon keresztül verhet gyökeret a család, kivált ha a falu népéről van szó. A hitelnyújtáshoz az Alap természetesen nem bankszerű fedezetet kíván, hanem az illetőnek becsületességét, munkakészségét és jó hírét veszi figyelembe. Abból a célból pedig, hogy megkönnyítse számára a törlesztést, hasznos állatokkal látja el, belevonja a háziiparba és a lehetőséghez képest gondoskodik termelvényei értékesítéséről. Mindezeknek a műveleteknek lebonyolítását a vármegyénként alakított közjóléti szövetkezetek bevonásával fogja végezni az Alap. A juttatásban részesülőkkel ezek a szövetkezetek állapodnak meg, ezek bírálják el az igényléseket és kivitelezik az akciókat, mint mozgékony szervek, amelyek ténykedéseikben mentesek a bürokratikus megkötésektől.

A törvény alkotói ezekben a rendelkezésekben már gyakorlati tapasztalatok, és pedig a szatmári úttörő példa nyomán indultak ki, amely Esztergár Lajos pécsi polgármester kezdeményezéséhez fűződik. Ő kísérte meg először, máris jelentős sikerrel, hogy az addig segélyezésre utáltakat ház- és állat juttatással gazdaságilag önállósítsa és a vármegyei közjóléti szövetkezet útján főleg háziipari tevékenységgel az év minden időszakában foglalkoztassa. Köztudomású ugyanis, hogy a mezőgazdasági lakosság és különösen a mezőgazdasági munkások télen alig végeznek termelő munkát, ami miatt élet-szintjük még akkor is szükségszerűen alacsony lenne, ha a mezőgazdasági idényben aránylag kielégítő bért kapnának.

önálló gazdasági alanyok teremtésén kívül az Alapra hárul a sokgyermekes családok intézményes támogatása is. Minthogy a családi munkabér az ipari munkásság körébe már be van vezetve, itt kizárólag azok a sokgyermekes földműves családok kerülnek szóba, amelyek családi munkabért ezidőszerint nem élveznek. Természetesen a fentebb vázolt gazdasági juttatásoknál is előnyben részesülnek a népes családok. Mindenesetre kívánatos volna, hogy az Alap csak azokat a családokat pártfogolja, amelyek a nemzetnek valóban értéket jelentenek gyermekben való gazdagságukkal.

A múlttal szemben előnyös változásként kell kiemelnünk azt a fontos hivatást, amelyet az Alap az állami gyermekvédelem körében vállal. Eddig tudvalevőleg az történt, hogy a menhelyi kötelékbe felvett gyermeket a szülőktől vagy nagyszülőktől feltétlenül elvették és idegen nevelőszülő gondozására bízták. Nem szorul bizonyításra, hogy ez az eljárás homlok-egyenest ellenkezik a családvédelemmel. A jövőben tehát az Alap fogja támogatni az inséges sokgyermekes családokat, és pedig akként, hogy a gyermeket a támogatás ellenére is meghagyja a családi kötelékben. A parlamenti vita során minden felszólaló méltatta ennek az intézkedésnek nagy horderejét.

AZ ORSZÁGOS NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELMI ALAPOT, amelynek csak főbb feladatát ismertettük, a belügyminiszter kezeli, akit a törvény arra is felhatalmazott, hogy az Alap szervezetét és működésének módját rendelettel állapítsa meg.

Ami a szervezetet illeti, a miniszter még csak néhány alapvető elgondolását hozta nyilvánosságra. A szervezet — mondotta — mindenesetre független lesz az állami igazgatástól. Kicsiny vezetőségből fog állni, amelyben minden másra való tekintet nélkül az országnak szociálpolitikailag legképzettebb, a gyakorlatban levizsgázott emberei fognak helyet kapni. A végrehajtásra is akar a miniszter külön személyzetet alkalmazni, s ha ez idő kérdése is, terve az, hogy lehetőleg jársonként legyen egy-egy személy, aki az Alap ügyeinek irányítását és ellenőrzését végzi, s minden községben legyen valaki, aki a községi igazgatásnak segítségére van a szociálpolitikai kérdések lebonyolításában. Emellett a teendők tetemes részét előreláthatóan a vármegyei közjóléti szövetkezetek fogják lebonyolítani. A képviselőházi tárgyaláson többen felvetették a külön szociálpolitikai tisztviselői státusz megszervezését, főként ama nők részére, akiket az Alap a járási és esetleg a községi munkákra fog alkalmazni.

A törvény kimondja, hogy az Alap részére biztosított állami javadal-mazás összege nem lehet kevesebb az idei évben 28 millió, 1941-ben 41 millió, 1942-től kezdődően pedig 46 millió pengőnél. Minthogy az Alap a maga bevételeinek jelentős hányadát visszatérülő szolgáltatásokra kívánja fordítani, még ha nem tehető is fel, hogy a törlesztések hiánytalanul befoly-nak, az Alap vagyona évről évre növekedni fog, ami a juttatottak körének folytonos tágítását teszi majd lehetővé.

Ennek ellenére kifogás alá eshetik, hogy a kormány mellőzte az örökösödési törvény megváltoztatását, holott eredetileg a háromnál kevesebb gyermekkel bíró örökösök hagyatékát fokozatok szerint igénybe kívánta venni az Alap javára. Nem oszthatjuk ugyanis azt a felfogást, hogy az ilyen intézkedésnek büntető jellege lenne. Eltekintve attól, hogy a magántulajdonjogot ma egészen másként értelmezzük, mint a liberális korszakban, tehát visszatérve a keresztény felfogáshoz, az egyéni tulajdonban elismerjük a közösség társtulajdonos voltát, semmi igazságtalanság sincs abban, ha azoknak a szülőknek hagyatékából, akik bármilyen okból nem tudtak hozzájárulni a nemzet fenntartásához, bizonyos részt a sokgyermekes családok részére elvonunk.

Sajnálatos volna továbbá, ha az Alapnak abból a rendeltetéséből, hogy a „családi munkabért nem élvező“ sokgyermekes földműves-cs családokat támogassa, a birtokosok a mezőgazdasági munkavállalók részére is megkívánható családi bér elejtését olvasnák ki, illetve erre való hivatkozással gáncsolhatnák el ezt a szükséges szociálpolitikai intézkedést. Azonban kifogásoljuk, hogy az új nép- és családvédelmi pótagót a köztisztviselőknek nem kell fizetniük. Balás Károly méltán mutatott rá egyszer a képviselőházban is arra, hogy milyen helytelen, ha azok adóztatnak, akik maguk után nem fizetnek. Mi sem értjük, hogy milyen érvek alapján kell mentesíteni a köztisztviselőt egy olyan céladó fizetése alól, amely a nép- és családvédelmet szolgálja?¹

Bár a honatyák, mint egyes felszólalók meg is rótták érte, a törvény fontosságához képest csekély érdeklődést tanúsítottak, a vita igen színvonalas és tanulságos volt. Azt hisszük azonban, hogy szakszerűbben is alakulhatott volna, ha a javaslatot maguk az előadók, egyes mellette felszólaló képviselők, de a parlamenten kívül is némely közéleti szereplők, sőt még szociálpolitikával foglalkozó, de túlbuzgó írók is nem úgy állították volna be, mint a magyar szociálpolitika összefoglalóját, mint magát „az új magyar szociálpolitikát“. Vétett ebben az indokolás is, amely az Alap rendeltetéséről szólva állandóan „a magyar szociálpolitika“, az „organikus szociálpolitika“ értelmezőket használja. Egyik szónok még tovább ment, mondván: „Ebbe a keretbe beleférhet az egész magyar szociálpolitika ...“. A belügyminiszter később helyesen figyelmeztetett arra, hogy javaslata egyáltalán nem akarja felölelni azokat az összes gazdaság- és szociálpolitikai feladatokat, amelyek az államra hárulnak, hiszen ez lehetetlen is volna, mert a belügyminiszter nem sajátíthatja ki azokat a teendőket, amelyeket a földművelésügyi, az iparügyi és a többi kormányzatnak kell elvégeznie a maga területén. A mondott visszásság azonban módot adott az ellenzéki felszólalóknak, hogy a magyar szociálpolitikát általánosságban vegyék bírálat alá s így szükségtelenül csökkentse az Alap jelentőségét.

Pillanatig sem kétes ugyanis, hogy bár a szociálpolitika fogalma évről évre módosul, mégis rengeteg olyan ágazata van, amely kívül esik az Alap ismertett feladatkörén, jóllehet fontosságban egyáltalán nem áll mögötte. Mert a családvédelem egyik leghatalmasabb eszköze nyilván a társadalombiztosítás kiépítése. Nem szabad megmaradnunk abban az állapotban, hogy Magyarország dolgozó lakosságának alig egyharmada élvez szociális védelmet a társadalombiztosító intézményeknél s hogy a mezőgazdasági munkavállalók hatalmas tömege ma sem rendelkezik betegségbiztosítással. Méltán tették szavá most a parlamentben is, hogy a betegségbiztosítás hiánya teljes vagyoni összeomlásba kergeti azt a nem egészen nincstelen mezőgazdasági

¹ Valószínűleg azért, mert a köztisztviselői fizetések elégtelensége és a folytonos drágulás mellett inkább a családi pótlék felemelése, mint új adók kivetése volna indokolt. *Szerk.*

munkást vagy törpebirtokost, aki, vagy akinek családtagja kórházi ápolásra szorul. Családvédelmi követelmény lenne a városba tódulás megakadályozása, a nők házonkívüli keresőmunkájának, különösen gyári munkájának korlátozása és a városokban kis családi házak építése a sokgyermekes családok részére. Hiányos a magyar szociálpolitika, amíg a mezőgazdasági munkáságnak nincs megfelelő érdekvédelmi szervezete, amíg meg nem szűnnek adórendszerünkben a kiáltóan családellenes intézkedések s amíg nem lép életbe nálunk is egy modest munkaalkotmány. A családvédelemhez tartoznék a családalapítás megkönnyítése is házassági kölcsönök révén, ehhez azonban a törvény kiterjesztő értelmezésével esetleg majd az Alapot is igénybe lehet venni.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap tehát csak egy, bár igen fontos részletét jelenti a további kiépítésre váró magyar szociálpolitikának, azt a részletét, amelyet „szociális szolgálatnak“, vagy „szociális gondozásnak“ nevezhetünk. Hogy mennyire így van, idézzük azt a meghatározást, amelyet a szociális szolgálat fogalmára vonatkozólag a „szociális szolgálat nemzetközi értekezlete“ 1936-ban elfogadott: „A szociális szolgálat felőleli mindazokat a törekvéseket, amelyek a nyomorból származó szenvedéseket akarják megszüntetni, az egyéneket és családokat normális létfeltételek közé kívánják helyezni, elejét akarják venni a szociális bajoknak, javítani a létfeltételeket és életszínvonalat, akár egyéneknek, akár tömegeknek nyújtandó szolgáltatással, akár az állam törvényhozó és közigazgatási közbenyúlásával, kikutatván előbb az orvosolni kívánt bajok forrásait. A szociális szolgálat tehát nemcsak a szociális gondozást és a szociális megelőzést jelenti, hanem bizonyos pontig a közegészségügyet és nevelést is.“

HA AZONBAN AZ ORSZÁGOS NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELMI ALAP nem is jelentheti egymagában a magyar szociálpolitikát, kétségkívül korszakos előrehaladás a szociális szolgálat útján. Ez annál nagyobb megelégedést kelthet bennünk, mert teljesen magyar lélekből, magyar kezdeményezésből és a magyar viszonyoknak megfelelően jött létre. Korszakalkotó ez a törvény, mert új szellemet tükröz és egészen új irányt adhat fejlődésünknek. Mint a belügyminiszter képviselőházi záróbeszédében kiemelte, először szögezi le nálunk egy törvény, hogy az államnak kötelessége a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítéséről gondoskodni. Ez az új szellem tehát, amelyet az Alap árasztani fog, közel vihet annak a szociálpolitikának kifejlődéséhez, amely igazságossági értéktételek alapján rendezni kívánja a különböző társadalmi rétegeknek egymáshoz és az államhoz való viszonyát, ami meggyőződésem szerint csak valamilyen korporatív berendezésben válhatik valósággá.

Az új szellem hatásában annál inkább kell bízunk, mert az Alapot létesítő törvényben a belügyminiszter arra is felhatalmazást kapott, hogy a közszolgálat egyes ágazataiban való alkalmazás előfeltételeként rendelettel előírhasa az elméleti és gyakorlati szociális képzettséget. Hogy ezt a képzettséget a pályázó megszerezhesse, a belügyminiszter az egyetemek mellett szociális tanfolyamokat szervezhet, amelyeknek sikeres elvégzését a már közszolgálatban állók, vagy azok egyes csoportjai részére is kötelezővé teheti. A parlamenti vitában többen foglalkoztak ezzel a kérdéssel, különösen Tegzes László, aki felvetette a tanfolyamokon kívül egy szociálpolitikai főiskola, továbbá az Országos Közegészségügyi Intézet mintájára szervezendő szociálpolitikai intézet gondolatát is. Abban az esetben azonban, ha a szociálpolitikai főiskola, amelyre vonatkozóan a törvényjavaslat képviselőházi előadója, Somogyi Ferenc is dolgozott ki tervezetet, bármi okból nem valósulhatna meg, elengedhetetlennek kell tartanunk, hogy éppen az egyetemek mellett szervezett tanfolyamok érdekében a kultusz-kormány a szociál-

politika tudományos művelésének lehetőségéről gondoskodjék. Cáfolhatatlan igazság, hogy manapság csak az az ismeretág fejlődhetik, amelynek egyetemi tanszéke van, mert csak így biztosítható az elmélyedéshez szükséges szabadság és az a szemináriumi keret, amelyben kutatómunka folyhat. Annak ellenére, hogy a szociológia és a szociálpolitika a korszellem alakulása következtében is első vonalba került, egyetemeink az egész világon egyedülállóan nem vesznek róla kellőképpen tudomást. Legkitűnőbb gyakorlati szociálpolitikusunk, Esztergár Lajos állítja egyik tanulmányában: „A szociálpolitika alkalmazását bizonytalanná teszi az a körülmény is, hogy a mód-szeres elméleti és alkalmazott szociálpolitika nálunk a felső oktatásban sem nyert polgárjogot.“

A magyar nép erősen kritikai szelleme hoz magával egy másik követelményt is, és pedig azt, hogy amikor róla és ügyeiben intézkednek, meg is magyarázzák neki azokat a szükségleteket, amelyek miatt az intézkedések kiadattak, és gyakorlatilag bizonyítsák, hogy a tett intézkedések az összesség javát szolgálják. Hogy ennek a népfelvilágosító feladatnak megoldására mi a legcélszerűbb mód: sajtó, plakátújság, iskolán kívüli népművelés-e, mihamarabb el kell dönten.

összefoglalóan még egyszer kifejezést adunk annak a meggyőződésünknek, hogy az Országos Nép- és Családvédelmi Alap megalkotása a magyar nemzet élniakarásának egyik legjobb bizonyossága, mert hiszen a legnehezebb időkben, amikor az ország erejét más célok veszik igénybe, sikerült számára súlyos Összegeket rendelkezésre bocsátani. Az a készség pedig, amellyel a törvényhozás magáévá tette Keresztes-Fischer Ferencnek évek óta melengetett törvényjavaslatát, örvendetes átértéséről tanúskodik annak, hogy amilyen mértékben fel tudjuk fogni a szociális kérdés jelentőségét s be tudunk állítani minden erőt a szociális munkába, olyan mértékben szabhatjuk meg a nemzeti fejlődés irányát.

MIHÉLICS VID

EGY PESTKÖRNYÉKI ISKOLA TÁRSADALMI KÉPE

ANÉLKÜL, HOGY TAGADNÓK a szociográfia korszakos jelentőségét, alábbi tanulmány nem akar egy divat uszályhordozója lenni. A faluvizsgálat célját nem tűzheti maga elé a diákszociográfia, bár vannak találkozáspontjaik. Ha meg akarná tenni, kétségtelenül sokkal hálásabb területet választhatna, mint hogy társadalomrajzot adjon egy középiskoláról. Legkevesebb értelme van ennek a munkának a gimnáziumban, amelynek tanulói nagyjából azonos anyagi és szellemi színvonalat képviselnek.

A kereskedelmi iskolák belső képe már sokkal változatosabb. Ifjúságuk túlnyomó része a polgáriból jön s a kereskedelmi elvégzése legtöbbjük számára társadalmi emelkedést, osztálycserét jelent. A polgári és kereskedelmi iskola — bármennyire összekapcsolódik is közös szülő társadalma révén — valójában két különböző réteget képvisel, amely, mint tejtől a tejszín, a IV. polgári után válik el egymástól. A feltörekvés természetes ösztönéből divatos, sznob jelszó lett: „legalább érettségije legyen“, s e jelszó magával sodorja azokat a szülőket, akik gyermekük tehetségére, kissé jobb anyagi viszonyaikra támaszkodva, vagy egyszerűen hiúságból így akarják megvalósítani a legyen több mint apja volt“ szólás ősi ambícióját. Hogy mennyire a két utóbbi ok uralkodik, igazolja a lehulló tehétségtelenek nagy száma.

Hogy mégis egy középiskola, a pestszentlőrinci fiú felső kereskedelmi iskola társadalmával foglalkozunk, kettős okunk van rá.

A gimnáziummal szemben a kereskedelmi iskola a most felemelkedőben levő rétegeket képviseli, azokat az életerős és becsvágyó családokat, amelyek a paraszti vagy munkás sorból kiemelkedve a második vagy harmadik nemzedékkal benyomulnak az érettségi kapuján az „úri” világba. A magyar társadalom felfelé áramló mélyebb rétegeinek útját, új középosztályunk termelődésének és kiegészülésének folyamatát megvilágítani — ez tanulmányunk egyik önmagából adódó feladata.

Az a körülmény pedig, hogy egy pestkörnyéki iskola társadalomrajzát adjuk, sajátos új szempontokat nyújt. A kibontakozó kép a nagyváros szerepét és vonzását emeli ki elsősorban. A tanulóifjúságon át bepillantunk Nagy-Budapest sajátos életviszonyaiba, amelyek sok nemzeti jelentőségű problémát rejtegetnek. Természetesen csak részletmunkát végezhetünk. A fővárosban és környékén sokezer diák hajol az iskolapadok fölé: Nagy-Budapest jövő lakossága. Hogy ezt a fölserdülő társadalmat gyökereiben feltárhassuk, az iskolánknál elvégzett „szociális fúrás” 10—15 helyen, különböző iskolafajoknál meg kellene ismételni. A különböző jellegű településeken végzett vizsgálatok nagyobb anyagra kiterjesztve ellenőrzik és kiegészítik egymást.

Magyarország legnagyobb vidéki városa Budapest, ha nem urbanitását, hanem lakosságának származás szerinti összetételét nézzük. A főváros népessége éppúgy hordalék, mint a talaj, amelyre házai épültek. Még inkább a vidék javára tolódik el az arány, ha Nagy-Budapest, tehát az elővárosok kialakulását is vizsgáljuk. A tanulók szüleinek származásáról kapott kép jellemzi az iskola közvetlen környékét: Kispestet és Pestszendőrincet. Kispest múltja régiebb, lakóinak száma kb. 70.000. Pestszendőrinc csak 1936-ban alakult m. várossá, s azóta meglepő gyorsan fejlődik. Lakossága ma meghaladja a 40.000-et. A fővárost övező településgyűrű főként a század eleje óta fejlődött ki, s megduzzadása sokkal rohamosabb, mint a fővárosé. Az urbanizálódás modern és jellemző tünete, hogy a nagyvárosba özönlő vidék, mintegy átmenetet keresve, az elővárosokban állapodik meg először. Ugyancsak a század elején indul meg az a mozgalom, amely a budapesti lakosokat az olcsóbb telekár, családi ház és nyugalmasabb élet csábításával kicsalta a külső településekre. Ez az irány ma már szinte teljesen háttérbe szorítja az előzőt. A szülőknek több mint fele (79) Pestről, illetve más elővárosokból, főként Kispestről költözött egyre kijebb. A kifelé vándorlás a háború után vesz igazi lendületet; iskoláink szülői társadalmában 1930—35 közt éri el tetőpontját. 1920 óta duzzad meg Pestszendőrinc lakossága szinte példátlan iramban: 20 év alatt megnégyszereződik.

Az elővárosok lakossága tehát, akárcsak Budapesté, csaknem kizárólag a vándormozgalom eredménye. A bevándorlás évi arányszáma azonban Pestkönyéken majdnem négyszer akkora mint a fővárosban: 30%o. Ez az átlag, de az egyes városokban egészen más az arány. Főként az új, tág lehetőségeket nyújtó települések gyarapodnak feltűnő mértékben, holott a születések száma egyre csökken. A többlet tehát a bevándorlás eredménye. Pestszendőrinc ezen a téren az 1921—30. évek adatai alapján a 3-ik helyen áll 84.5%o arány számmal, Kispest viszont mint aránylag régi, lecsökkent befogadóképességű város, erősen hátraszorul (17.9%o).

Ezt mutatja a tanulók statisztikája is. 153 tanuló közül 122-nek az apja vidékről származott fel (80%), 3 külföldi születésű (2%), 24 született Pesten (15%) és csak 4 (3%) Pestkönyéken. A 24 pesti családban azonban csak 8 nagypapa fővárosi születésű ($\frac{1}{3}$ -rész). Ez mutatja, milyen gyökértelen és újszülött az elővárosok lakossága. Az anyák közül valamivel több a fővárosi

és pestkörnyéki születésű (29 [19%] és 8 [5%]), mert a vidéki férfiak közül sokan idevaló családokból nősültek.

Ha az apák születési helyét térképre visszük, érdekes és jellemző képet kapunk arról, honnan szívja Budapest egyre új és új embertömegeit. Pest megye északi, tehát a főváros közelébe eső része, Fejér, Tolna, Somogy és Vas megye van legsűrűbben telepontosva. Elsősorban tehát a Dunántúl kerül Budapest vonzókörébe. Az apáknak kereken harmada származik onnan. A természetes és tényleges szaporodás között lévő vándorlási különbözet aránya itt a legnagyobb: 4.9% (az Alföldön 2-2%).

Az apák származási helyeként leggyakrabban szereplő megyék következő adatainak egybevetése rávilágít a magyar vidék felvándorlásának okaira:

Megye	Hány apa jött fel?	Földműves családból származik	100 holdon felüli birtokok aránya	0—10 holdas birtok aránya	Népsűrűség km ² -ként	
					1910	1920
Pest-Pilis-Solt-Kiskun...	16	6			85	98
Fejér	11	8	62.1%			
Somogy	9	4	58.3%			
Vas	7	6		23.2%	80	81
Tolna	6	2		23.4%	76	74
Baranya	6	2				(61)
Nógrád	5	3	60.6%		63	72
Jász-Nagykun-Szolnok...	5	2			71	74
Komárom (Esztergom)..	4	2	56.6%	25.9%	74	84
Bács-Bodrog	4	1		(mai) 21.4%	72	57
Veszprém	4	2	54.1%			
Heves	3	1	52.0%	22.6%	74	79
Békés	3	2		21.5%	81	85
Zala	2	2		26.5%	78	71
Csongrád	2	1			73	65
Sopron	2	1		25.2%	80	77
Országos átlag			48.0%	19.3%	61 ¹	72 ²

A Pest felé törekvésben nemcsak a főváros közelsége, körzeti vonzóereje dönt, különben nem vezetne annyira Somogy, Vas, Tolna. A legtöbb esetben a vonzás mellett hajtóerőt is kell feltételeznünk. Különösen figyelembe kell vennünk a vidék népességi és földbirtokviszonyait, mert az apák egyharmada földművescsaládokból származik s ismerve a magyar társadalom, főként pedig a tanulóinkat adó rétegek kialakulásának útját, valószínű, hogy két nemzedékkel előbb a parasztság még nagyobb helyet foglalt el szülő-társadalmunk múltjában. Nem véletlen, hogy Kerék Mihály kimutatása szerint (A magyar földkérdés. 1939.) éppen azok a megyék mutatják a leg-egészségtelemebb birtokmegoszlást, amelyek statisztikánkban szerepelnek.

Pest megye elsőségét más tényezők döntenek el. Az ország legsűrűbben lakott megyéje s Bács-Bodrog megyén kívül az egyedüli, melynek népessége betelepődéssel növekszik. Északi, különösen zsúfolt része a főváros közvetlen háttéré s természetesen a legtöbb felvándorlót adja. Fejér, Somogy, Nógrád, Komárom, Esztergom, Veszprém megyének több mint a fele nagybirtok, ez az oka némelyik alacsony népsűrűségének. Vas, Tolna, Komárom-Esztergom, Heves, Zala és Sopron megye viszont a félig életképtelen és önállótlán kisbirtokok nagy arányával tűnik ki, s ami rendszerint ezzel jár, átlagon felüli népsűrűségével. Egyik állapot sem kedvez az egészséges parasztsétek kialakulásának s nem csodálhatjuk, hogy belőle sokan a kedvezőbb lehetőségeket kínáló városba menekülnek. Szolnok és Baranya megye, ahol a földműves származású apák száma aránylag kicsi, talán más tényezők eredményeként szerepel a sor közepén, bár fel kell tételeznünk sokszor az

¹ Városok és Horvát-Szlavonország nélkül.

² Városok nélkül.

esetlegességet is. Ilyen, viszonylag kis anyagon végzett statisztikában nem lehet feltétlen törvényszerűségeket erőszakolnunk.

Feltevésünk valószínűségét azonban erősíti az, hogy földbirtokviszonyaink a századfordulón még kedvezőtlenebbek voltak. A nagybirtok aránya mindenütt csökkent, átlagosan 40—45%-kal, viszont a törpebirtokok óriási mértékben elszaporodtak. Amilyen örvendetes az első folyamat, annyira káros az utóbbi, mert életképtelen gazdaságokat hoz létre s megnöveli az agrár-proletariátust. 1995—1935-ig a változás néhány adatban:

0—5 holdas birtokok területe növekedett:

Pest megyében	153%-kal, az egész terület	5.4%-áról 12.0%-ra
Fejér „	139% » »	« » 4. % a 9.3%".

A birtokosok számában a gyarapodáshoz viszonyítva még nagyobb a növekedés: Pest megye 249%, Fejér megye 148%, Somogy megye 218% (Kerék).

Az aránytalanság mutatja, hogy a kisbirtok elaprózása még veszedelmesebb mértékben folytatódott. Nem csoda, ha tanulóink szülei ez alatt a 40 év alatt jönnek tömegesen Pestre és környékére. A felvándorlás időpontja szerint a családok így oszlanak meg: kb. 20% még a háború előtt, 12% a háború alatt, 50% 1920—30-ig, 18% azóta költözött fel. Lelegerősebb tehát a felvándorlás a háború után közvetlenül, amikor a megújuló gazdasági élet új munkaalkalmakat adott.

Az anyák származási statisztikája kevésbé jellemző és szétfolyóbb képet mutat, mert felszármazásuknak a népességi és földbirtokviszonyokon kívül más tényezői is vannak. A leggyakrabban szereplő megyék azonban ismerősek az előző kimutatásból: Pest megye 19 (földművescsaládból 11), Vas 12 (7), Fejér, Veszprém, Bács-Bodrog, Zala 5—5, Somogy, Tolna, Borsod, Szolnok, Nógrád 4—4, Háromszék, Heves, Békés, Szatmár 3—3 anyát ad. Feltűnő a vas megyeiek (köztük is a földműves-származékok) nagy száma; érdemes volna ennek különleges okait megkeresni.

A nagybirtok, a kétségbeesett szegénység és a népsűrűség nyomása azok a tényezők, amelyekből a magyar vidék Pest felé irányító hajtóereje összetevődik. Néha kettő is kapcsolódik, hogy szétszórja egy-egy megye lakosságát. 1920 óta a megyék népsűrűsége nő, a nagymértékű elvándorlás ellenére is, — 10 év alatt néhol a lakosság 10%-a költözött el — amely a városok, főként Budapest felé irányul. Feltűnő Zala és Csongrád megye népsűrűségének erős fogyása; az utóbbiét ellensúlyozza Szeged növekedése.

A Magyarország mezőgazdasági népsűrűségét feltűntető térkép¹ új oldalról mutatja meg a vidék felhajtó erejét. A legtarkább képet mutató Dunántúl igazolja az elmondottakat. Fejér és Somogy megye óriási világos területei a nagybirtok légüres terét jelzik, Tolna, Zala, Veszprém és Sopron megye kiemelkedő sűrű népességű foltjai az elaprózott kisbirtokok zsúfoltságáról, a körülzárt és pattanásig feszített faluhátárokról beszélnek, amelyek között a 100—120-as népsűrűség sem ritka. A biztosítószelep az elvándorlás.

Elzárt terjeszkedési lehetőségek és meredeken emelkedő népszaporodás: ez a századvég súlyos dilemmája, amely elöl két menekvés volt: Amerika vagy Budapest. A nagyszülőknél még nem kísért az egyke. Az apák és anyák közt csak 11 egyetlen gyermek. Tanulóink közül 34-nek nincs és nem is volt testvére. Egészen valószínű, hogy nem is lesz. A szülők legnagyobb része 45—50 év körül van már.

¹ Elek Péter, M. Stat. Szemle. 1938. 5—6 sz. 6x2. 1.

Az apai nagyszülőknek összesen 1008, az anyai nagyszülőknek 863 gyermekük volt. Ezeknek már csak 470 gyermekük született, a megholtakat is beleszámítva (81). Ma él közülük 389. A csökkenés tehát 53, illetve 46% az apák és anyák nemzedékéhez viszonyítva. A nagyszülők házasságából átlag 6 gyermek származott, a következő nemzedékben ez a szám leszállt 3-ra. A faluról elszakadtakban tehát a szaporulat felére csökkent. A népesedés felfelé ívelő vonala néhány évtized alatt újra a mélybe zuhant s ha nem sülyedt is a faji életképesség alsó határa alá, iránya a nemzettest jövő gyarapodására veszélyes. Tanulóink családjában az átlagos 3 gyermek száma kb. megegyezik Pestszentlőrinc 3 és Kispeszt 2.9 termékenységi átlagával. Jobb tehát a helyzet mint a fővárosban, ahol egy házasságra csak 2.2 gyermek esik (1920-as adatok).

A nagyszülők népes családjain nem lepődhetünk meg. Legtöbbjük a nemzet két főpillérét alkotó társadalmi réteghez tartozik: földművesek vagy falusi kisiparosok, akik maguk is kapcsolatban élnek még a földdel, ők a nemzet igazi fenntartói és éltetői. Családjukban nem ritka a 10—12, sőt néha több gyermek sem.

A nagyapák megoszlása foglalkozás szerint:

	Apai	Anyai
Földbirtokos	2	3
Gazdálkodó	49 32%	41 27%
Gazdasági alkalmazott	6	5
Kisiparos	47 31%	49 32%
Ipari alkalmazott	6 4%	15 10%
Kiskereskedő	6 4%	12 8%
Közlekedési alkalmazott	8	8
Katona, csendőr, rendőr	2	—
Tisztviselő	12	9
Egyéb értelmiségi	5	6
Egyéb ismeretlen	4	2

A csaknem $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{3}$ arányban képviselt gazdálkodó és kisiparos osztály mellett feltűnő az anyák családjában az ipari alkalmazottak és kiskereskedők nagyobb száma, ami az anyai ősök korábbi polgárosultságára, városi múltjára mutat. Ezt igazolja az is, hogy az anyák közt több a pesti és pestkörnyéki születésű. Női becsvágyukkal sokszor ők öntenek feltörekvő akaratot a családba.

A szülők foglalkozás szerinti megoszlása természetesen a nagyapákétól egészen elüt a város nyújtotta új életlehetőségek következtében, összehasonlítással feltűntetjük a környékbeli 2 gimnázium és 4 polgári (Kispeszt és Pestszentlőrinc), valamint a másik pestkörnyéki (Pestújhely) és a legközelebbi fővárosi (Mester-u.) kereskedelmi iskola statisztikáját %-ban:

Apa foglalkozása	Gimnázium	Polgári	Pestszent- lőrinci ker. isk.	Pest- újhelyi ker. isk.	Mester-u. ker. isk.
Ipari segédszemély	9	25	23	10	13
Közlekedési segédszemély ...	5	16	12	18	13
Kisiparos	9	11	9	16	9
Altiszt	4	13	7	8	10
Katona, csendőr, rendőr altiszt...	5	5	16	7	2
Kiskereskedő	5	3	2	7	10
Köztisztviselő	18	3	7	9	7
Egyéb tisztviselő	12	3	10	7	8
Közlekedési tisztviselő	10	0.6	5	10	3
Értelmiségi	13	1.6	—	5	3
Kisbirtokos	0.6	0.9	3	0.8	1.2
Napszámos	—	6	—	—	1.2

Iskolánk szülőtársadalmának zöme tehát foglalkozás tekintetében azonos a növendékek legnagyobb részét adó polgárikéval: ipari, gyári munkások és BSzKRT-alkalmazottak. A 2-ik helyre egy új csoport nyomul fel: a katonai és rendőrtisztiek. Biztos állásuk, jó jövedelmük van, fiaikat tehát szinte kivétel nélkül tovább taníttatják, s azok itt gyűlnek össze. A továbbtanulás lehetősége gyűjti össze iskolánkban ugyancsak a kisfizetésű tisztviselők fiait és növeli számukat a polgárihoz képest. Meglepő kicsi a kereskedőszülők száma, a várt növekedés helyett csökkenést látunk a polgárihoz viszonyítva. A gazdálkodók kis arányán nem csodálkozhatunk, bár az intézet fekvése kedvez a vasúton bejáróknak. Ezért a 3% a legmagasabb így is a fenti iskolák közt.

Érdekes egybevetni a gimnáziumok és polgári iskolák szülőstatisztikáját, hogy meglássuk a 2 iskolafaj elütő jellegét. Lehet vitatkozni, hogy helyes vagy helytelen-e, de tény, hogy a különbség nemcsak a célkitűzésben és a tanítási anyagban van, hanem elsősorban a tanulók társadalmi megoszlásában. önkénytelenül és hallgatólagosan elkülönül a két réteg. Találóa jellemzi egy ismert író ezt a kettősséget: „Az, hogy ki kerül középiskolába, ki polgáriba, elsősorban a szülők társadalmi helye és feltörekvése dönti el; a gyerek tehetségének és szorgalmának kevés része van benne. Szokás emlegetni, hogy hány igyekvő kalauz- vagy házmestergyerek szerez érettségit; hanyag tisztviselőfiúk fölött is ott függ a fenyegetés: Ha megbuksz, polgáriba adlak... A polgárgyereket, ha fenyegetik is a polgárral, éppúgy, mint az ittassággal, igazán csak a legvégső esetben süllyed oda (s még mindig a kereskedelmi érettségi biztos reményével)... A polgárihoz tartozó szülővilág pedig ösztönösen is tiszteli a középiskolás szülőket védő numerus clausust.“ (A Medve-utcai polgári.) Két-három évtized alatt az eredetileg valóban „polgári“ iskolának szánt polgári és a rá épült kereskedelmi tanulóit adó társadalmi rétegek erősebben eltolódtak, illetve kiszélesítettek.

Ezt a folyamatot és a feltörekvés útját jelzi az iskolai végzettség alakulása is szülők és gyermekek nemzedékében:

	Apa		Anya		Gyermekek	
IV. elemi	6	4%	112	73%	28	7%
V—VIII. elemi	79	52%	—	—	28	7%
I—III. középiskola	10	7%	1	0.7%	31	8%
IV. polgári	28	18%	24	16%	69	17%
IV. gimnázium	8	5%	—	—	4	1%
V—VII. gimnázium	4	3%	—	—	4	1%
I—III. ker. isk., ker. szakt.....	—	—	10	7%	20 (+129)	37%
Különböző szakiskola	3	2%	—	—	7	1.7%
Gimnáziumi érettségi	8	5%	2	1.3%	8	2%
Keresk., Iparisk. érettségi ...	2	1.3%	2	1.3%	11 (+23)	11%
Tanítóképző	2	1.3%	—	—	6	1.5%
Egyetem, főiskola	2	1.3%	—	—	9	2%

Az apának több mint fele elvégezte az elemi felső osztályait, negyed-részüknél több pedig négy polgárit járt. A gimnáziumot végzetek kis száma mutatja szülőtársadalmunknak ettől az iskolafajtól való idegenkedését. Az érettségizettek és főiskolások kis aránya párhuzamos a foglalkozásstatisztikában feltüntetett értelmiségi osztályok hiányával. Az elemiit végzetek közül azonban sokan jártak alsófokú szakiskolákba, tanfolyamokra, ami a továbbképzés vágyát, a feltörekvést jelzi. Az anyáknál természetesen az elemi felé tolódik el az arány, de a polgárit végzetek száma is elég nagy. Többen jártak kereskedelmi iskolába, ill. szaktanfolyamra, sőt 4 anya érettségizett is. A gyermekek közül sokan még nem fejezték be tanulmányaikat, de így is feltűnik a magasabb iskolai végzettség. Kevés a csak elemiit jártak

száma. A polgáristák aránya kb. azonos az apákéval, a gimnázisták még kevesebben vannak. Tanulóinkat is tekintetbe véve természetesen, nagy a kereskedelmi végzők és végzettek tömege (48%). Egyetemre jár, vagy főiskolát végzett 9 gyermek, ami azonban százalékban alig jelent növekedést az apákhoz képest.

A kereskedelmi iskola azok számára nyújt felemelkedési lehetőséget, akik „társadalmi helyzetüknél fogva“ nem kerülnek gimnáziumba, de nem mondanak le a „felsőbb osztályba“ lépésre jogosító érettségiről. Ezt igazolják a feltüntetett 3 kereskedelmi mellett a budapesti iskolák is. összetételük szinte kerületenként változik, de a két V. kerületi és a Wesselényi-utcai iskolán kívül, ahol jellemző a kereskedők és kereskedelmi tisztviselők nagy száma, általában a kisiparosok, ipari segédszemélyek, altisztek és közlekedési alkalmazottak fiai vezetnek. Ezek a családok pedig nemrég kerültek fel a vidékről.

A társadalmi felemelkedés szempontjából különösen érdekes megfigyelni azokat a családokat, ahol a nagypapa még földmives volt. A mi tanulóink szülei már majd mind elszakadtak a földtől. Jellemző ezeknek az apáknak megoszlása foglalkozás szerint:

Földmives marad	2
Gazdasági alkalmazott (gazdatiszt, erdész)	5
Iparos	14
Vasutas, postás, Bszkrt-alkalmazott.....	13
Katona, rendőr, csendőr altiszt.....	13
Egyéb altiszt	4
Közalkalmazott (kistisztviselő)	3
Munkás.....	2
összesen.....	56

56 apa közül tehát csak 2 maradt meg gazdálkodónak, közülük is az egyik kertész, a másik 60 holdas, jómódú gazda. A többiek más pályák felé széledtek szét. Hogy a jelenség arányairól helyes képet kapjunk, tekintetbe kell vennünk, hogy a túlnyomóan sokgyermekes családok legtöbb tagjánál hasonló változást találunk. Kevesebb, de elég jellemző eset van arra, amikor az életforma cseréje nem 2 nemzedékben megy végbe, hanem ugyanannál az egyénnél. 13 apa fia születésekor még földmives volt s azóta cserélt foglalkozást. Közülük 6 rendőr lett. A földtől való menekülés iránya tehát főként a biztosfizetésű közszolgálati és „kiszíves“ pályák felé visz. Mindez nemcsak a népesedési és birtokviszonyokra jellemző, hanem fokozottabban arra a néhány évtizedes jelenségre, amelyet faluvizsgálóink sokat magyaráznak: a paraszti életforma csődjére és a belőle való menekülésre. A város és a vidék életszínvonala közt olyan nagy értékkülönbség van, hogy nem csodálhatjuk, ha a falvak szűkülődő népe inkább választja az idegenséggel és közönyös nyomorral riasztó, de több lehetőséggel is kecsegtető, szórakozást és emberibb kényelmet kínáló városi élet kockázatát. A magyar paraszt, aki szegényen is őrzi a szabadság önértetét, a városban függő viszonyok láncolatába kerül bele, amely hovatovább kiforgatja valójából. Nem tudom, társadalmi érintkezésünk szervilis stílusdivatja nem ennek az egyre szélesebb sodrú tömegátalakulásnak közvetett hatása-e? Nem ismerjük a szülőkből a falusi és városi életformaváltás hatását, de tanulóink nem mutatják az asszimilációnak azokat a visszás túlzásait, amelyek a neofitákat jellemzik. (1. Aldobolyi Nagy Miklós: Vidékiek átalakulása Budapesten. M. Szemle, 1940. márc.). Ebben része van annak, hogy az előváros mintegy átmenet a vidék és a főváros között.

Ártatlan statisztikát állítottunk össze, s a magyar élet súlyos kérdéseire tapintottunk rá. Földkérdés, menekülés a faluból és ami ezzel jár, a népesedés rohamos csökkenése, a gombamódra növekvő elővárosok gyökértelen proletártömegei: ez áll a mérleg egyik oldalán. Vigasztaló nyereségként egyedül azt könyvelhetjük el, hogy az életerős, becsvágyó családok felfelé törnek s megvan a lehetőségük, hogy fiaik bejuthassanak egy magasabb életformájú társadalmi rétegbe. Hogy ez a valóságban milyen értéket jelent a nemzet számára, megszületik-e bennük a sokat és várakozással emlegetett, népből gyökerező, új, tartalmasabb középosztály, egy-két évtized alatt dől majd el.

KOVALOVSKY MIKLÓS

A MAGYAR HÁZ TORNÁCA

AZ EMBERI HÁZ elsősorban alapvető éleletszükségletek kielégítésére épül — tehát joggal mondhatni azt, hogy gyakorlati célokat szolgál és alapjaiban véve nem művészi feladat — és mégis mindennek dacára a ház alapvető emberi tulajdonságnak kifejezője, éppúgy mint a tiszta művészi alkotás. Ilyennek kell tekinteni mindenekelőtt azért, mivel elrendezésében a mindennapi élet menete, értelme világosan tükröződik. Persze, a ház ennél is több, mélyebb szellemi tartalmak is megszólalnak az őszinte érzéssel épített házban, mert kifejezi az élethez viszonyított magatartásunkat, a természettel szemben elfoglalt álláspontunkat, s ezért a magyar ház igaz és mélyreható megismerése a magyarság megismerésének egyik eszköze lehetne. Sajnos, a magyar házkutatás — bár idestova 50—60 éve folyik — még a kezdet kezdetén jár. Az úttörők — az egy Herman Ottót kivéve — koruk egész beállítottságánál fogva romantikus álmat hajszoltak, amikor a magyar házzal foglalkoztak, avagy ami még jellemzőbb, a magyaros díszítés kutatói nem is az épület díszítését, hanem textíliák és kerámiák díszítéseinek térben és időben távoli analógiáit nyomozták. A legújabb áldozatos kutatások egy része inkább a magyar ház szépségértékeit igyekszik feltárni, fényképekben megőrizni, mintsem annak rendeltetését, szerkezetét, sajátosságait kideríteni. A néprajzi tudomány terén pedig sajátos módszertani korlátok közé szorítják a házkutatást: az építő magyarnak csak a 150—200 évnél régebbi alkotásaira figyelnek és ezenfelül a külföldi rokontudományok módszertani elveit kívánják hazai megállapításaik értelmezésénél alkalmazni. Így az elmúlt két évtized különben eredményesebb magyar házkutatásain mint vörös szál vonul végig a tűzhelykérdés túlzott fejtegetése, míg ugyanakkor a magyarság házának egyes igen általános részleteit egyszerűen kitudják munkájuk köréből.¹

É vonatkozásban különösen feltűnő a magyar tornáccal szemben elfoglalt kizáró álláspont. Egészen elcsodálkoztató, hogy a „Magyarság néprajza“ című évtizedekre készült alapmunkának a házat is tárgyaló kötetében mitsem találunk a tornácról és mindössze tíz tornácos háznak képére akadunk e műben, ugyanakkor, amikor az oszlopos vagy pilléres boltívsoros tornác a köztudatban elterjedtségénél fogva indokolatlanul, mint a magyar házra felette jellegzetes alkatelem él. Úgy látszik, hogy ez a tudományos orthodoxia a

¹ Néhai Gyórfy István iskolájában a tanítványok már helyesebb utakon jártak. Így Vargha László értekezése, a „A tilalmi tanyák építkezése“ (Bp. 1940) éppen az itt említett elvek szerint készült.

tornác késői kezdeteire kíván támaszkodni s abban nem látja a magyar ház ősi elemét.¹

Évek óta képviselt álláspontomat, mely szerint illendő és helyes volna a magyar tornáccal is behatóan foglalkozni, most megerősítette egy német könyv, Erich Kulke: Die Laube, als ostgermanisches Kulturelement (München 1939) című hatalmas kötete. Ez az újabb német tudományosságra jellemző munka világosan megmutatja, hogy a paraszti építés alapos feltárásával, megismerésével és értelmezésével nemzeti szempontból minő értékekhez lehet eljutni, minő értékeket lehet a köztudatba belevinni, de azt is, minő tévedésekbe viheti a tudóst a nézőpont egyoldalúsága. Épp ezért felette érdemes vele foglalkoznunk és legalább sebtében a magyar tornác jelentőségét felvázolni.

Erich Kulke elsősorban az Odera alsó folyása menti tájnak falusi házait kutatta fel és ennek során megállapította, hogy ennek az ősi német vidéknek, ahol a germán törzsek a Krisztus előtti évezredekben telepedtek meg először és amelyet a XIII—XIV. században újra megszállottak, parasztházépítését az oromalatti hatalmas favázas tornác — Laube — jellemzi vagy jellemezte a XVIII. sz. második feléig. De a szerző itt nem állt meg, hanem átszántotta a germán Ősház kutatás összes eredményeit. Ennek során megállapította, hogy a legősibb ismert egy- avagy kétsejtű germán házak oromoldalán háromfelől nyitott, előrenyúló nyeregtetővel fedett „Laube“ állott. Legmeglepőbb e kutatás eredményei között az, hogy a baweni ásatásoknál (Hannover) talált ilyes háznyomok közvetlen közelében ugyanebben a faluban ma is fennálló és ma is használt juhistálló mindenképpen azonos az őskori házformával, ugyanolyan oromalatti tornáca van! Ez lehet a németiségnek egyik évezredekben keresztül állandó épületformája. Érthető, hogy az ilyen bizonyításnak minő ereje van. Kulkét kutatási eredményei arra ösztökélték, hogy a „Laube“-elemet mind szélesebb területen keresse és így meglepőbbnél meglepőbb összefüggésekre mutathasson rá. Így felkapja azokat a szálakat, amelyek az oromoldali, de kétoldalán zárt előterű ősházleletektől a görög megaron ház és a görög „templum in antis“ közötti alapvető rokonságot hangsúlyozták ki. Sőt, innen mind merészebben nekilendülve, az olasz loggiát is belevonja a szerinte ősgermán találmánynak nevezhető „Laube“ leszármazottjainak sorába s így pl. a román stílusú építészet félköríves galériáiban is tiszta germán formaelemet kíván látni. Ilyen ellentmondásnak bizony eléggé kitett módszerrel a kőkorszakbeli oromfelőli tornáccra vezeti vissza az európai építészeti javarészt...

Anélkül, hogy ezeket az igen sebezhető módszereket elfogadnák, mégis el kell ismernünk, hogy Kulke kutatói szívósságával a német ház, illetve egy táj házának egyetlen sajátosságából a német népi építőművészségnek mélyebb vonatkozásaiba képes belevilágítani.

Lássuk most egész vázlatosan a magyar ház néhány alapvető és szerintem nálunk még egyáltalán nem vizsgált problémáját és pedig nem egy vonatkozásban szembehelyezkedve Kulke állításaival és felfogásával.

Mindenekelőtt a következő tényeket kell leszögeznünk. A német ház, főként a klasszikusnak nevezhető „nieder-sächsisches Haus“ jellegzetes vonása, hogy helyiségei az oromoldali bejárattal bíró hatalmas méretű csamokszerű „Diele“ körül csoportosulnak: idefordulnak kétoldalalt az istálló, hátul a „Diele“ felé nyitott konyha, mely mögött fekszenek a lakóhelyiségek. Egyetlen tető alatt találjuk tehát az embert és az állatokat, melyekre a tűzhely körül dolgozó családanya, a nemzetség feje ügyel. E ház-elrendezésnek szöges ellentéte a magyar ház. Az állatok nincsenek az emberi

¹A debreceni tudós Zoltai Lajos megállapítása szerint a tornác kifejezés Debrecen város hagyatéki leltáraiban már a XVI. század második felében is előfordult.

lakásra szolgáló háznak tetője alatt, külön ólban állanak, ősztől tavaszig; amikor nincsenek a legelőn. Az ól elején vagy közepén elrekesztett részben, a szabad tűz körül rakott földpadokon ül a gazda fiaival, legényeivel és azokon alszik is. Az istálló tehát a férfiak háza, a tűzhelyes ház az asszonyoké és a gyermekeké. A német ház egy matriarchális berendezkedésű nép háza — a magyar ház a patriarchális népé. Nyugat és Kelet ellentéte ez. Mindennek bizonyítékai bőségesen rendelkezésünkre állnak, főleg régi szép leírásokban, ámde tudomásom szerint etnográfiai tudományunk ezzel a kérdéssel és annak megvilágításával nem foglalkozott. Sokat írtak a felnémet házról és annak a magyar házra gyakorolt hatásáról, de ezt a lényeges szociológiai különbséget még nem domborították ki. Miért vitatkozunk apró részletkérdéseken, amikor az ilyen lényegeseket még egyáltalán tárgyalás alá sem vettük?

De lássuk a kérdés további közelfekvő vonatkozásait. A német ház bejárata természetszerűleg a Diele kapuja: itt hajtják be a marhát, sőt a kocsival is behajtanak. A bejárat úgyszólván kizárólagosan az oromoldalra esik és ha elszegényedett formájú házakban az istálló oldalbejáratot kap, a „Diele“ folyosó keskenységűre csenevészsedik, tehát a gazda és családja külön bejáróhoz jut, mely továbbra is az orom alatt marad és egyes német tájakon tornácon vagy ahogy ők nevezik „Laube“-n át érhető el.

Mit látunk ezzel szemben a magyar háznál? A kifejlett háromsejtű ház bejárata mindig a hosszoldal közepén van, sőt ha a középső sejtnek, a füstősháznak (konyhának) előterét alkotó pitvart a német „Laube“ megfelelőjének akarjuk minősíteni, úgy azt látjuk, hogy ez a díszesebb, formásabb bejárati elem is a ház hosszoldalára kerül, tehát ismét azt kell megállapítanunk, hogy a magyar ház szöges ellentétben áll a germán házzal: míg amaz oromalatti bejáratú, emez ereszdali bejáratú. Vájjon nem mondhatjuk-e, hogy ebben több nyilatkozik meg, mint valami térelrendezési tény, amely esetleg véletlen is lehet? Magam részéről azt tartom, hogy ismét egy magatartásbeli, ha tetszik szociológiai jelenséggel állunk szemben: a német ház bejárata, illetve az egyes tájakon a ház elejére épített üldögélésre, dolgozásra is szolgáló Laube a telek előtt elvonuló útra néz, míg a magyar ház pitvara és tornáca 90°-kal elfordul az úttól, a telekre néz. Lehetetlen ebben véletlent látni, mivel országszerte ismétlődik — tudatos akarás van ebben. S ismét csak egész vázlatosan rá kell mutatnom arra, hogy igen hasonló dolgokat találunk Kelet-Ázsiában, nevezetesen Kínában, ahol is a ház bejárata ugyancsak ereszalatti és nem oromoldali. De e vonatkozásban még egy érdekességet kell megemlíteni: a kínai udvarház ereszdalával rendszerint az utca felé néz, viszont a ház bejárata elé évezredek óta és még nem is régi időkben attól néhány lábnyira állóan ölnyi falat raktak, melyet kísértetfalnak neveztek, mert feladata az volt, hogy a rossz szellemeket a bejáratától elterelje. Valami hasonló lelkiületbeli vonást érzek abban, hogy a magyar ház úgyszólván mindig 90°-kal elfordul az úttól, úgyhogy a járókelők számára megnehezíti a bepillantást a tornácba és a pitvarra. Amilyen fontos ez a keleti analógia, éppolyan sokatmondó a germán szokással szembeni éles ellentét.

De a magyar házban megnyilatkozó magatartásbeli ellentétet még kihegyezi a tulajdonképpeni tornáckérdés, amelyről eddig még nem is esett szó. A német „Laube“ a nyeregtetőnek előrehúzásából keletkezett, a magyar tornác pedig közismerten a tető lejtő előeresztéséből nőtt és ágasfákkal, később falazott oszlopokkal való alátámasztásból vette eredetét. Az alapformának, a fejlődésnek eredeti mivoltát igazán nem lehet kétségbe vonni.

A Kulke könyvéhez hasonló gondolkozású szerzők az eddig mondottakat talán elismerik, de azután diadalmaskodva kijelentik, hogy a magyar tornác legszebb formájának, a boltívesnek eredete csak germán lehet, hiszen

Kulke bizonyította, hogy az olasz nevű árkađ a germán „Laube“-bői keletkezett. Azonban azt hiszem, hogy ennél furcsább állítást ritkán hallhatunk, mert hisz abba a közismert ténybe ütközik, hogy a boltozat keleti eredetű és Mezopotámiából származott a Földközi-tenger medencéjébe, hogy felvirágoztassa a római építészetet és innen Európa egész építı művéségét. Mások ezt elfogadva, úgy tartják, hogy a boltív a magyar nép építészetiében csak átvétel lehet: Itáliából hozzánk származott forma. Botor dolog volna ezt el nem ismerni. Azonban a szerkezetek és formák átvétele nem olyan egyszerűen elintézhető kérdés. Mindenekelőtt kétséges, hogy van-e a formáknak ősnemzése? Születhet-e forma teljesen autarchikus zártágban mindennemű külső befolyás nélkül? És másrésztől kérdezhetjük azt is, hogy vajjon a művészeti alkotás milliónyi alapformája mind csak egyetlen egyszer született-e és amikor valahol újra megjelent, újra felvirágozott, az mindig szolgai átvétel, másolás volt-e? Mert a korok és nemzetek művészete nem más, mint kölcsönhatások egymásba ölelkező csodálatos szövevénye. Minden nép művészete sokszoros példatára az átvételeknek és ármódosításoknak, de a lényeges az átvételnél a válogatás, tehát az, hogy egy művészeti stílus mit vesz át s az átvettiek alkalmazása a saját ízlésnek megfelelő átmásítása, a saját formanyelvbe való beleillesztése, összeolvasztása, a korábban kialakult formák rendszerével. Mindennek csodálatos gazdagságú virágcsokra a magyar házon éppen a boltíves tornác, ahol az oszlop vagy pillér formaelemei a boltívvel ezernyi változatban egyesülnek, az arányok végtelen sokféleségében válnak egységgé, ritmikus egészekké. E gazdagság láttán igazán nincs mit szégyelnünk azon, hogy az oszlop-vagy pillérsorra állított boltív sor formamotívuma Itáliából került hazánkba. Mindezzel szemben nevétséges dolog ebben s nem egy más vonatkozásban „a néphez lesüllyedt kultúrájuk“-ról beszélni, amint azt a művészettörténeti ortodoxia, sőt nem egyszer a folkloretudomány is teszi, amint ugyanígy megmosolyogtat Erich Kulkénak az a felháborodástól szikrázó állítása: „Tévedés és lebecsmérlés azt hinni, hogy a parasztnak, a nemzeti élet őstálájának művészetét a város, az urak művészete befolyásolta volna.“

Kulke könyve felfogásunkkal ellentétes, de mégis igen sok tekintetben felette tanulságos. A könyvben módszertanilag is nem egy hasznos útmutatást találhatunk. A német „Laube“ elterjedését a szerző térképekkel illusztrálja. A bajor nyelvátlasz egy térképén bemutatja pl., hogy a ház ezt az alkotó elemét a különböző német tájakon hogy hívják. Ez utóbbi térképből tudtuk meg, hogy Stájerországban a „Laubé“-t „Gang“-nak nevezik — tehát hosszoldali. A „Laube“ 8 alapformájának német területen való elterjedéséről szóló térkép módfelett érdekes. Bennünket elsősorban az ú. n. „traufseitige Laube“ és a „Gang“ érdekel. Ezek elterjedési területe Kulke szerint a Morva határ és a Morva folyótól nyugatra fekvő terület a Duna mentén az Enns torkolatáig és szórványosan megjelenik Fulda és Coburg, valamint Karlsruhe és Stuttgart között is, végül legsűrűbben a Lajtától a trianoni magyar határig, mint a Dráva és Száva között is. Mindebben most már az az érdekes tény nyilatkozik meg, hogy a hosszanti tornác forma jellegzetes területe mennyire szomszédos a magyar tornác területével. Minő könnyű volna azt mondani, hogy az eresz alatti tornác a magyar népterületből szivárgott német nyelvterületre. De vajjon nem helytállóbb-e azt feltenni, hogy a hosszanti tornác hasonló táji körülmények, hasonló életformák révén fogant a Lajtától nyugatra fekvő szomszédos tájakon? És ha az anyagot jobban ismernők, nem derülne-e ki az, hogy a hosszanti tornác tája az, ahol az Alpokon átszivárgón olasz boltíves loggia a zord hegyi vidék hatása alól felszabadulva újra felvirágozott, de különösen és főként a magyar medencében.

Ilyen és hasonló gondolatokkal szemlélvén a magyar ház tornácának sajátos és jellegzetes gazdagságát, talán nyilvánvalóvá tudtam tenni, hogy ez az egyetlen, de igen elterjedt építészeti elem mennyit árulhat el az alaposabb és mélyrehatóbb kutatások során a magyarság térformáló akaratáról, annak legmélyebb szándékairól. A magyar ház lényegi értelmének felkutatása, minél messzebb menő felderítése a magyarság ismeretét tehát igen sok új ténnyel gazdagíthatja. De ami keveset itt elmondottunk, mutatja, hogy a magyar házkutatás nem merülhet ki abban, hogy a megmaradt tényeket összegyűjti és megörökíti. Nélkülözhetetlen a minél messzebbmenő értelmező munka, egyrészt és mindenekelőtt a részletek száraz gyakorlati jelentőségének felismerése, másrészt az összehasonlító vizsgálat. Ennek feladata egyfelől az, hogy a magyar házat elválassza, megkülönböztesse más népek házától, másfelől pedig, hogy felkutassa azokat az összefüggéseket, amelyek a magyar házat a keleti házhoz fűzik. De mindezen túl meg kell állapítanunk azt is, hogy a magyar házban mi a nyugati hozadék, hogy a nyugatról jött elemeket miképpen használta fel a magyar építő?

Mindez a magyar házkutatás mai feladata.

BIERBAUER VIRGIL

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A tengelyhatalmak és Délkelet-Európa; a magyar-bolgár-román kérdés. — Hitler és a német-angol háború. — Japán, Amerika és a tengelyhatalmak. — A földközítengeri háború; az olasz-görög ellentét.

JÚLIUS KÖZEPÉTŐL KEZDVE a közép európai külpolitikai helyzet úgy alakult, hogy úgy tetszett: Németország még az Anglia elleni döntő támadás előtt tisztázni akarja a közép európai viszonyokat s itt végleges biztonságot óhajt teremteni. A biztonság megteremtésének pedig leghathatósabb eszköze a magyar-román és a magyar-bolgár határrendezés. A beszárábiai orosz közbelépés óta Románia bel- és külpolitikai helyzete szerfölött ingatagnak mutatkozott s Romániának Közép- és Dél-Európával való összefüggései szükségessé tették, hogy itt bizonyos állandó jellegű megnyugtatás következzenek.

A magyar államférfiak müncheni, illetve berchtesgadeni látogatása után a német és az olasz kormányzatok nagyjelentőségű lépéseket tettek a közép európai helyzet tisztázása felé. Az előkészítő megbeszélések lefolytatására a német és olasz kormány meghívta a bolgár és román, illetve a szlovák kormányférfiakat. A látogatások célja az volt, hogy a német kormány megértesse a változtatások szükségességét; egyebekben azonban német és olasz részről kinyilvánították: az új közép európai helyzet kialakítása érdekében Németország az érdekelt kormányokra és államokra nem akar semmiféle befolyást gyakorolni, ezért azt kívánja, hogy ezek maguk, közvetlenül, egymás között egyezzenek meg.

A magyar államférfiak berchtesgadeni látogatásukon ismertették a tengelyhatalmak vezetőivel a magyar álláspontot. A német külpolitikai vezetés aztán közölte a maga szándékait és nézeteit kidomborítva a Salzburgba meghívott Gigurtu román miniszterelnökkel és Manoilescu külügyminiszterrel a korábbi megbeszélések lényegét. Hasonlóképpen történt ez a bolgár államférfiakkal rövidesen a román politikusok látogatása után. Bulgária és Románia ellentéteinek kiegyenlítését nem képzelhetjük el a bolgár sérelmek észszerű orvoslása nélkül s miként az erdélyi kérdés a közép-

európai béke záloga, úgy kapcsolatos a dobrudzsai kérdés megoldása a balkáni biztonság gondolatával. Ami pedig a szlovák államelnöknek és miniszterelnöknek salzburgi látogatását illeti, ennek jelentőségét nem hozhatjuk kapcsolatba az előtte és utána lefolyt tárgyalásokkal. A szlovák politikusok meggyőződést szereztek Németország vonalvezetéséről és ennek értelmében nem sokkal utána érdekes változások következtek be a szlovák kormányzatban. Durcsánszky bel- és külügyminiszter távozott állásából, mivel — mint beavatott helyeken mondták — nem vett tekintetbe bizonyos alapvető szempontokat s nem viselkedvén teljes egyértelműséggel, bizonyos kényes külpolitikai kapcsolatokat is igyekezett ápolni, nem nagyon ügyesen — így a párizsi és londoni csehszlovák emigráció köreivel —, nem is szólva érdekes gazdasági tevékenységéről. A külügyminiszteri tárcát Tuka miniszterelnök, a belügyminiszterséget a nemrég még a magánéletbe visszavonultatott Mach Sanyó vette át a Hlinka-gárda parancsnokságával együtt, aki igen nagy rokonszenvnek örvend Németországnak Szlovákia iránt érdeklődő köreiben.

Mialatt a berchtesgadeni és salzburgi megbeszélések tartottak, azalatt Romániában, mely felé fordult most minden figyelem úgy a tengelyhatalmak, mint Anglia részéről, érdekes jelenségeknek lehettünk tanúi. A román politika érezte, hogy az új európai helyzet nem kedvez az 1919-435 hódítások változatlan megőrzésének. Éppen ezért úgy vélte, hogy minden figyelmét Erdélyre kell összpontosítania. Hangok emelkedtek, melyek szerint Románia azért engedte át olyan simán Besarábiát a Szovjetunióknak, hogy aztán másfelé a legnagyobb ellenállást tudja kifejtetni. Erdélyi vonatkozásban ez a román nacionalista erők felfokozásában jelentkezett. A Románia közép-európai helyzetét érintő megoldások előestéjén visszatértek a román politikai életbe azok a tényezők, melyeket Károly király politikája eddig tartózkodásra kényszerített. Így a parasztpárt vezére, Maniu Gyula és Károly király politikája között eddig a legnagyobb személyi és tárgyi ellentét volt. Most Maniu mégis felajánlotta szolgálatait a királynak s egy ideig úgy tetszett, mintha a román ellenállás az ő személye köré csoportosulna, hiszen Maniu személye és politikája Erdély megszerzésével a legszorosabban kapcsolatos. Károly király viszont változatlanul fenn akarja tartani az általa alkotott tekintélyi rendszert. Sőt ennek a rendszernek most már az a meggondolás is erősséget adott, hogy hiszen a tengelyhatalmak túlsúlyra jutása révén Európa-szerte a diktatórikus államforma uralkodik. E rendszer támogatására bevonták a kormányzatba az eddig forradalmi ellenzékiességbe szorult Vasgárdát, Goga Oktavián régi híveivel együtt. Míg Manoilescu külügyminiszter a maga vasgárdista rokonszenvi mellett Károly király régi legszemélyesebb híve, addig a nagyiparos foglalkozású Gigurtu miniszterelnök Goga régi, szűkebb csoportjából került ki. Maniu Gyula politikája most ezekkel a vele annyira ellentétes tényezőkkel és erőkkel keresett érintkezést, sőt koalíciót. Kibékült régi barátjával, majd riválisával, Vajda-Vojvoda Sándorral, akinek a párizsi békekonzferencián és londoni tárgyalásain nagy szerepe volt Erdély megszerzése körül, s ugyanekkor koalíciót keresett a Vasgárdával a nemzeti erők összefogása alapján. Maniu programja azonban nem volt összeegyeztethető azzal a vonalvezetéssel, melyet a hivatalos román politikának is el kellett fogadnia. Maniu elképzelése az volt, hogy Románia folytasson „demokratikusabb” belpolitikát, erősítse szakszakadozott kapcsolatait Angliával, illetve Törökországgal és törekedjék a Szovjetunió barátságára.

Ez az elképzelés arra számított, hogy a Szovjetunió és Németország között a beszarábiai, majd a balti kérdések szovjetirányban való megoldása óta ellentétek vannak. Azonban Németország teljesen érdektelenül állott szemben úgy a beszarábiai, mint a balti kérdések szovjetirányú megoldásával.

Mialatt a Szovjetunió most már teljesen berendezkedett a balti államokban és azoknak kérelme alapján felvette Észt-, Lettországot és Litvániát a Szovjetunióba, azalatt Németország a délkelet európai és balkáni kérdések megoldására törekedett. Úgy tetszik e vonatkozásban, mintha a Szovjetunió és a tengelyhatalmak között bizonyos érdekszféramegosztás volna. A tengelyhatalmak és a Szovjetunió korrekt, barátságos viszonya kitűnt Molotov külügyi népbiztos nagy beszédéből is, mely elhárította azokat a román reménykedéseket, mintha zavaró tényezők uralkodnának Németország és a Szovjetunió viszonylataiban. Német részről úgy tartják, hogy ez a beszéd egyszersmind elhárította azokat az angol vagy amerikai szándékokat is, melyek a német-szovjet orosz kapcsolatok rosszabbodására építettek. Ami a szűkebben vett balkáni és kelet európai kérdéseket illeti, még mindig nyitva maradt az orosz-török viszony kérdése. Az orosz-török viszony Törökország angolbarát kapcsolatainak és szovjetellenes készségének okmányszerű nyilvánosságra jutása óta rosszabbra fordult s ugyancsak nem mutatott fel tényleges változást a román-orosz viszony sem Beszarábia átadása óta. Sőt a Szovjetunió közvéleménye és politikája nyíltan is helyesli Bulgária szándékait Dobrudzsa irányában.

Éppen ezért nem járhatott sikerrel az a román törekvés, mely a német-orosz viszony rosszabbodására, valamint az angol politika balkáni tevékenységére számított. Az angol-orosz viszony németellenes javulását kihasználva, küldte nyilvánvalóan Moszkvába követül a román kormány a nyugati hatalmak felé kacsingató Gafencut, a volt külügyminisztert, akinek az lett volna a hivatása, hogy beillesse Romániát a Sir Strafford Cripps moszkvai angol nagykövet által munkált orosz-angol kombinációba. Mivel pedig ez a kombináció, elsősorban Oroszország tartózkodása miatt, most megvalósíthatatlannak tekinthető, ezért sok belső forrongás után Romániának mégis méltányolnia kell a tengelyhatalmaknak Délkelet-Európa átrendezésére irányuló szándékait. Az a politikai elképzelés, mely szerint Romániának mai határaival s esetleg némely Bulgária javára adandó engedményekkel egészében a Szovjetunióra kell támaszkodnia, megbukott, mivel a Szovjetunió elég ridegen tudtára adta a román közvéleménynek, hogy nem viseltetik megértéssel az ilyen tervek iránt. A Szovjetunió balkáni érdekeivel ugyanis egyszerűen nem egyeztethető össze Románia imperialista politikájának további fenntartása. Másfelől pedig a román politika a tengelyhatalmak iránt is igen nagy megbízhatatlanságot tanúsított: ezért a területi változások és az új délkelet európai helyzet kérdésében itt sem találhatott 1919-es hódításainak védelmére. A tengelyhatalmak sajtójából és hivatalos megnyilatkozásaiból egyre világosabban látható a szándék: az új Európának szüksége van erős és egységes Magyarországra, a történelmi Magyarország helyreállítása európai érdek. Ezzel a politikai vonalvezetéssel szemben nem áll más választás a románok számára, mint az engedékenység. A Szovjetunió ott áll Románia határain, korántsem teljesen érdektelenül s Romániának ezért elsősorban belsőleg elemi érdeke, hogy méltányolja a tengelyhatalmak szándékait; saját konszolidálása és biztonsága érdekében nem lehet számára más választás.

A román-orosz-angol kombinációk, Maniu összes tervei rövid idő alatt így lettek teljesen hatástalanok. Ugyanekkor a tengelyhatalmak és Oroszország által teremtett politikai realitások között Románia új magatartása nem található méltánylásra Anglia részéről sem. Románia sietősen igekezett olajtermelését, mely nagyrészt angol-amerikai érdekeltségű vállalatok kezelésében áll, az angol befolyástól megszabadítani. Az angol tulajdon és az angol jogok elleni eljárás éles fellépésre bírta Angliát. Angol részről azzal fenyegettek többek között, hogy nyilvánosságra hozzák azokat a bizalmas

tárgyalásokat, melyeket Románia folytatott Németország ellenében. Anglia balkáni szerepe azonban a tengelyhatalmak túlsúlyával szemben most nem bír nagyobb jelentőséggel s az angol gazdasági érdekeltségek most legfőbb csak arra jók, hogy a románok rajtuk töltsék ki haragjukat. Sokkal jelentősebbek náluk az orosz-bolgár viszonylatok. Bulgária tapintatos politikájával egyformán bírja a tengelyhatalmak és a Szovjetunió bizalmát, érdeklődését. Oroszország számára különlegesen fontos a bolgár kívánságok teljesítése, mert ez esetben Bulgária és a Szovjetunió szinte találkozik a Duna torkolatánál. Egy ideig úgy tetszett, hogy Románia előnyt ad a bolgár kívánságoknak a Dobrudzsánál természetesen sokkal fontosabb Erdély érdekében. Már-már úgy volt, hogy augusztus első felében Craiovában megindulnak az előkészítő bolgár-román tárgyalások. Viszont ugyanekkor híre járt, hogy Magyarországgal szemben Románia csak minimális engedelményekre hajlandó. Ez esetben általában tudni vélték, hogy a tengelyhatalmak döntőbíráskodása dönti majd el a vitás kérdéseket.

Ilyen zavaros helyzetben került végre sor arra, miközben a bolgár-román tanácskozások még alig jutottak túl, sok akadozás közepette, az előkészítéseken, hogy a román kormány megbízottját, Bossy római, azelőtt budapesti követet Budapestre küldötte a magyar kormányhoz előkészítő javaslataival. Majd ezután a magyar küldöttség a román kormány meghívására elindult Turnu-Severinbe, hogy a román megbízottakkal találkozzék. Mikor Szemléket zárjuk (aug. 17), a magyar megbízottak átadták javaslataikat és várják a román javaslatokat, melyek átadására augusztus 19-én kerül a sor. A tengelyhatalmak remélik, hogy ezzel a délkelet-európai kérdések kedvezőbb fejlődésére megtörténtek az előkészületek.

MOST FORDULJUNK vissza Nyugat felé. Molotov diagnózisa igazolódott: békére nincs remény, a háborús konfliktusok újabb továbbterjedésétől kell tartani mindenfelé. Németország egész hosszában megszállva tartja az Atlanti-óceán és a Csatorna partjait. E partok birtokában minden erejével Anglia ellen fordulhat. Sokan a nyári időszakra várták a döntő támadást, mely szárazföldi német partraszállással lett volna kapcsolatos. Ezalatt a német repülők egyre erősebb hullámokban közelítették meg az ellenálló szigetország partjait. A rendelkezésre álló idő alatt Anglia igyekezett védelmét megszervezni. Német részről azonban hangoztatják, hogy a nagy német légi fölénynek Anglia alig tud majd ellenállni. Ezalatt angol repülők is felkeresik Németország némely északi és nyugati pontjait, azonban hivatalos német jelentések szerint az általuk tervszerűtlenül végrehajtott akciók által okozott károk a németek nagy angliai eredményeihez mérten jelentéktelenek.

Az Anglia elleni akció nyári időszakának legdöntőbb eseménye Hitler Adolf július 19-én tartott nagy beszéde volt. A beszéd visszapillantást vetett a múltba s újra elmondotta, hogy Németország miért kényszerült háborúra. Németország természetes célja volt a revízió és a Versailles-i megáláztatások kiküszöbölése. A békés revízió minden lehetősége eltűnő a nyugati hatalmak makacssága miatt, Németország fegyverrel volt kénytelen kiküszöbölni a rajta esett igazságtalanságokat. A következőkben Hitler ismertette a franciaországi hadműveleteket és nagy elismeréssel szólt a német hadsereg teljesítményeiről. A beszéd második része a múlton épülő jövővel foglalkozott. Ismertette a német haderő erejét és ütőképességét. A német lakosságnak ma már nem kell félnie ínségtől és kiéhezettéstől. Az érdekkörébe vont nemzetek beszámításával ma mintegy kétszázmillió ember termelésére számíthat a német nép és hadsereg. Hiú reménynek bizonyult, hogy Németországot a háború kiterjesztésével és blokádokkal meg lehetne

tömi. Az is hiú önáltatás volt, hogy Németországnak nyersanyagai kifogy-
nak. Meddőnek bizonyult az erőfeszítés, mely Németországot és a Szovjet-
uniót egymás ellen szerette volna uszítani. A két nagyhatalom véglegesen
rendezte viszonyát, megállapította érdekerületeinek határait és ez a nagy-
stílusú rendezés Európát egy újabb vizálytól szabadította meg. A beszéd
következő részében Hitler a francia politika csődjével, majd meg az angol
politikával foglalkozott. Éles határt vont az angol hivatalos körök és az angol
nép között. A politikusok, mondotta, Kanadába menekülnek, de az angol
népnek kell elszenvednie a háború borzalmait. Hitler ezután Churchill
ellen fordult. A német háború célja — mondotta — nem az angol világ-
birodalom szétrombolása. De az angol politikusok makacssága miatt Német-
ország mégis szét fogja rombolni az angol világbirodalmat. Hitler beszéde
végén kifejtette, hogy utoljára fordul békés szóval Angliához. Nem mint
legyőzött, hanem mint győztes beszél. A józan észhez szól elsősorban,
megkísérli utoljára, hogy egységre jusson Angliával.

A beszédnek ez a befejező része módot kívánt adni az angol politiká-
nak arra, hogy közeledést találjon Németország felé. A hitleri politikának
egyik legrégebbi tétele az volt, hogy Németországnak meg kell találnia az
Angliával való megegyezést. A Mein Kampf érdekes nézeteket tartalmaz
erről az elgondolásról. Talán éppen ezért akkora a német politika felháboró-
dása a germán unokatestvér Anglia ellen, mert nem érti meg ezt a koncepciót.
Hitler régi elgondolásának az a lényege, hogy míg Anglia a tengereken ural-
kodik, Németországé az európai hegemonia. Anglia mostani politikája
azonban az volt, hogy koalíciókat szervezett Németország ellen s az „európai
egyensúly“ régi fogalmát Németország kárára igyekezett érvényesíteni, a
maga oldalára vonván Európa kisebb államait.

Hitler beszédére az angol politika elutasítóan felelt. A választ nem is
Churchill, hanem Halifax külügyminiszter adta meg, hogy Anglia egysége
annál jobban kidomborodjék. Halifax arra hivatkozott, hogy Hitler beszéde
nem tartalmazott pozitív javaslatot. Egész Angliát, mondotta, megingat-
hatatlan elszántság tölti el. Úgy véli, hogy a küzdelem megér minden áldo-
zatot. Szerinte Anglia egy nappal sem akarja tovább a háborút, míg a saját
és a többi népek szabadsága nincsen biztosítva. Halifax ezután heves táma-
dást intézett Hitler ellen. Azt a vádat emelte ellene, hogy hatalmába akarja
keríteni Olaszországgal együtt az európai kontinenst és így együtt akarják
megszabni a többi népek életének módozatait. Az angol vüágbirodalom
nem fogadja el Hitler rendjét. Anglia példát akar mutatni a népek együtt-
működésére. Majd hivatkozott az Egyesült Államokra, amelynek baráti
magatartásából Anglia bátorságot meríthet. Anglia és tengerentúli tarto-
zékai ellenállanak és tisztában vannak a feladat nagyságával.

Miközben Berlinben nem okozott meglepetést az angol elutasítás, az
angol kormányzat, nyilvánvaló válaszul Németország középeurópai tevé-
kenységére, elismerte a londoni csehszlovák kormányt és hivatalosan is kap-
csolatba lépett Benes volt elnökkel. Anglia az egyre erősödő német roham
ellen elsősorban az Egyesült Államokra számít. Az onnan érkező szállítások
változatlanul folynak és nyilván ez adott bátorságot az angol légihaderőnek
a Németország területei fölé terjedő támadásokra. Angliában úgy vélik,
hogy az elnökválasztásig ki kell tartaniok. Roosevelttel megválasztása ösre
biztosítottnak látszik s úgy tartják, hogy a harmadszor megválasztott amerikai
elnök teljes eréllyel szól majd bele az európai helyzet alakulásába. Ezt ugyan
Amerika egyelőre még önmaga előtt is titkolja, de a jelek kétségtelenül
Amerika új nagy világpolitikai aktivitására vallanak. Amerika közvéleményén
bizonyos izgatottság érezhető; úgy vélik, hogy bizonyos hatalmakkal inváziós
szándékai vannak Dél-Amerikában, elsősorban Brazíliában. Ezért az Egyesült

Államok mindent elkövetnek, hogy a délamerikai államokat közös eljárásra bírják. A most lefolyt pánamerikai kongresszuson ki is dolgozták és el is fogadták ennek a közös védelmi eljárásnak módozatait. Ugyanekkor az Egyesült-Államok minden módon támogatják Dél-Amerikában azokat a poétikai és társadalmi mozgalmakat, melyek a mostani spanyol rendszer ellen irányulnak: tudvalévő, hogy a délamerikai latin-spanyol államok rendkívül szoros szellemi és gazdasági kapcsolatban állnak a spanyol anyaországgal és viszont hogy a spanyol kormány legközvetlenebb viszonyt ápol a tengelyhatalmakkal. Ezenkívül az Egyesült Államok óriási fegyverkezési programjának végrehajtása és fokozása is teljes erővel folyik.

Nem csupán az európai helyzet készíteti erre a fegyverkezésre Amerikat. Sokkal inkább a távolkeleti japán politika alakulása az, mely Amerikát a legnagyobb aggodalommal tölti el. Japánban élénk társadalmi és politikai mozgalmak érezhetők, melyek az amúgy is tekintélyt alapon megszervezett országot még jobban a tengelyhatalmak felé viszik. A hadsereg és a haditengerészet egyre nagyobb szerepet kér magának a politika vezetéséből, így került sor a japán kormány újjáalakítására, mikor is visszatért helyére az ezelőtti miniszterelnök, Konoye herceg, aki a legnagyobb figyelemmel kíséri az európai helyzet fejleményeit. Japán számára most nagy lehetőségek kínálkoznak. A holland-indiai gyarmatok szinte gazdátlanul állnak, egyedül az angol flotta óvta őket. A francia Indo-Kína most tart ott, hogy a meggyöngült Franciaországról leváljon. Japán minden előkészületet megtett Indo-Kína megszerzésére s hasonlóak a szándékai a holland szigetekkel szemben is. Indo-Kína többek között azért fontos Japánnak, mert a kínai ellenállás kormánya egyedül erre felé érintkezhetett a külvilággal. Ha erről sikerül elszigetelnie Kínát Japánnak, nyilvánvaló, hogy a kínai kérdést a maga részéről sikerül likvidálnia. Ezzel szemben érdekes, hogy Szovjet-országnak éppen abban a pillanatban ismeri el a csungkingi kormányt, amely pillanatban Japán azt teljesen el akarja szigetelni: ez arra mutat, ami különben mértékadó német helyek előtt is jól ismeretes, hogy a japán-szovjetország ellentétek küzdelmes korszaka még korántsem tekinthető lezártnak.

Az európai helyzet arra készíteti Angliát, hogy minél több erőt vonjon el a távolkeleti vizekről. Anglia így maga kényszerül ottani állásainak bizonyos gyengítésére. Japán ki akarja használni az angol erők távolietét és a nagy német offenzívával egyidejűleg maga is élénk politikai akcióba kezd Anglia ellen. Megindul a japáni angol kémiszervezet felszámolása és ugyanekkor a nagy gazdasági háború is Anglia ellen. Ezeket a fejleményeket Amerika a legnagyobb aggodalommal kíséri, mert hiszen most reá hárul a fehér ember keleti uralmának fenntartása.

AZ EURÓPAI HÁBORÚ másik színtere a Földközi-tenger medencéje, illetve Afrika. Itt a vezetőszerp Olaszországé. Az olasz tengői és légiereő mindent megtesz, hogy megtörje Anglia itteni uralmát. Olasz részről érdekes akciót jelentenek Kelet-Afrikából is. Többször hevesen bombázták Máltát s az olasz erők előrenyomultak Szudánban is. Ugyanekkor hallunk arról, hogy angol gépek bombázták Észak-Olaszország nagy városait, Turint, Milánót, elsősorban a polgári lakótelepeit. Olaszországban és Németországban nagy a felháborodás az angol bombázások miatt s úgy tartják, hogy az angol gépek Észak-Németországon és Svájccon át juthattak Olaszország fölé. A svájci kormány ebben az igen kényes helyzetben élesen tiltakozott Londonban semlegességének megsértése miatt.

Augusztus közepén új fordulathoz ért a földközitengeri válság. Az olaszalbán határon görögök — még nem tisztázott körülmények között — meg-

gyilkoltak egy olaszbarát albán népvészért. Olaszország ebben a helyzetben Agy lép fel, mint az albán érdekek védelmezője. Már Albánia javára történő görög határrevízióról is beszélnek s élénken latolgatják a hírt, vajjon nem teremt-e magának Olaszország flottabázist Szaloniki kikötőjében. Az egész görög-olasz ellentét háttere az, hogy Németország és Olaszország úgy találják, hogy Görögország nem védi meg kellően semlegességét Anglia ellen. A görög kérdés megoldásával Olaszország végleg ki akarja küszöbölni a Balkánról az angol befolyást s ugyanekkor támasztékot is akar szerezni a görög szigeteken vagy Szalonikiban Egyiptommal szemben. A Szalonikiban szerzendő olasz támaszpont arra is szolgálna, hogy Olaszország kellő nyomatékkel léphessen fel a tengerszorosok bármikor akuttá válható problémájában, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében éreztethesse a maga egyensúlyozó erejét abban az esetben, ha a tengerszorosok kérdése valamilyen nagyhatalmi megoldás felé közelednék. Nagyon figyelemreméltó a balkáni olasz befolyás emelkedésével kapcsolatosan Jugoszlávia helyzete, honnan egyre többet hallunk alkotmányátalakításról. S még érdekesebb az, hogy a Görögország elleni olasz fellépéssel egyidejűleg megjelenik a színen Bulgária is. Bulgária a balkáni háborúk korszakától kezdve érdekelt fél Görögországgal szemben. Amint erről előző szemlényben már szó volt: Görög- és Törökország közös erőfeszítéssel elzárják Bulgáriát a kijárástól az Égei-tenger felé. Most Bulgária újra feleleveníti a Görögországgal szembeni régi keletű revizionizmusát és követeli a Dedeagacsnál elterülő és őt az Egei-tengertől elzáró területsávot. Olaszország nem nézi ellenszenvesen Bulgária törekvéseit, mert ezek révén Törökország eléggé elszigetelődne. Emellett inkább támogatja Bulgáriát, semhogy a támogatásban más megelőzze és ezzel más hatalom szerezzen túlsúlyt az Égei-tenger partjain a tervezett, illetve huszonöt éve elvesztett bolgár korridor segítségével. Milyen magatartást foglal el ezekben a kérdésekben a Balkán iránt annyira érdeklődő Szovjetország? A görög követ a görög-olasz-albán ellentét kirobbanásakor érintkezést keresett Sztálinnal és Molotowal. Ugyanekkor azonban Szovjetország mindenkép bátorítja revíziós törekvéseiben Bulgáriát; számára nyilvánvalóan szintén nem ellenszenves az égei-tengeri bolgár kijárat megoldása. Ezzel mintha már maga is kijárást nyerne a bolgár-orosz barátság révén a melegvizű tengerekhez; megkerülve ezzel a tengerszorosok nehéz kérdését s egyben tényezőként lépne fel Angliával szemben is a Földközi-tengeren. A Földközi-tengő: jövődő fejlődésében így Bulgáriának még igen érdekes szerepe lehet.

ÉLŐ IRODALOMTÖRTÉNET

A SZERKESZTŐSÉGI ASZTALON nap nap után hatalmas garmadákbá gyűl a könyv. Ajánlással vagy anélkül, baráti figyelemből vagy „szíves ismertetés végett“. A posta ahogy hozza a szerzőktől, szét is viszi a bírálóknak. Olykor a történelem, máskor a természettudomány, van úgy, hogy a közgazdaság, néha meg a filozófia szakértői jutnak nagyobb ismertetési anyaghoz. Legtöbb persze a szépirodalomnak nevezett iparcikk. A szerkesztő ezeket is útra bocsátja, miközben azon elmélkedik: honnan van az embereknek idejük — a kevés jó mellett — annyi haszontalanságot összeírni s — ami rosszabb — el is olvasni...

Újabban feltűnően megnövekedett az irodalomtörténet körébe tartozó könyvek száma. A statisztika dolga megállapítani: évi háromezemi könyvkiadványunk tartalmilag hogyan tagozódik? Ám kétségtelen, hogy a könyvek népesedése, akár az embereké, bizonyos törvényszerűséggel történik, természetüket és sorsukat a szellemi élet szerencsés vagy balcsillagzata bélyegzi s az egyes fajták tömegesebb jelentkezésének többé-kevésbé világos értelme van. Hogy ma irodalomtörténetünk oly dúsan tenyészik, azt eléggé megmagyarázza maga a kor, mely a művészi alkotás helyett a tudományos feldolgozásnak kedvez s a nemzeti önismeret elmélyítésére készlet; de megmagyarázza — éppen a termés javát illetőleg — a szellem-történeti irány termékenyítő hatása is.

Közel félszáz irodalomtörténeti jellegű kiadvány fekszik előttünk. A szakközlönyök sem győznék részletesen beszámolni róluk, mellőzésük viszont mulasztás volna, hiszen minden tartalmi, érték- és formabeli különbségük ellenére hasznosak, érdekesek és tanulságosak; legcélszerűbb lesz tehát — hacsak dióhéjban is — rövid pillantást vetni önként adódó csoportjaikra.

Kivételes figyelmet érdemel mindenekelőtt Komis Gyula nagyvonalú tanulmánya „Az irodalmi műveltség értékéről, amely az irodalmi kultúra mibenlétét és becsét filozófiai magaslatról szemlélve, kitűnő eligazodást nyújt a szellemi anarchia útvesztőiben. Meggyőzően vezeti le a műveltség fogalmából az irodalmi műveltség jelentőségét, valamint egyéni és közösségi lélekformáló erejét; kimutatja mai humanisztikus műveltségünknek az antik görög kultúrában sarjadó gyökérzetét, ami érthetővé teszi, hogy még ma, a természettudományos érdeklődés hatalmas fellendülése idején is elsősorban az irodalmi műveltséget tekintjük a kultúra fokmérőjének. Határozott állást foglal a humanisztikus világnézet mellett, hiszen a technika értéke viszonylagos, kizárólag attól függ, minő szellemben alkalmazzuk. Amilyen fontos szerepe van az irodalomnak a humanisztikus eszmények szolgálatában, jelentősége ugyanolyan a nemzeti művelődés terén. Irodalmi műveltség nélkül az élőknek az ősökkel való szellemi kapcsolata és egysége megszakadna, mert multismeretünk legmélyebb forrásai az irodalomban rejlenek. Találóan nevezi az irodalmi nevelést lélekformáló művészetnek, feladatául tűzve: az elmélyülő olvasást megszerettetni, az irodalmi értékeket állandó lelki szükségletté, belső gazdagodásunk élő forrásává tenni. Amit Kornis Gyula tanulmányában megállapított, a Szekfü Gyula szerkesztette „Mi a magyar?“ c. úttörő munka pedig részletesen kifejtett, hogy t. i. az irodalmi műveltség a nemzeti önismeret legjobb iskolája, azt Halasy-Nagy József „Magyar önismeret“ című „politikai olvasó-

könyve önmagukat kereső magyarok számára“ — mintegy gyakorlatilag kívánja megtámasztani. A gyűjtemény irodalmi múltunk néhány jellemző és a köztudatban leginkább élő vallomását eleveníti fel Arany Jánosig. A kötet szerkesztője csupán az ismertebb és könnyebben hozzáférhető gyöngyszemeket fűzte fel, közöttük néhány olyan darabot is, amely csak általánosságban sorolható a nemzetfogalmi nyilatkozatok rendszerébe. Íróink és államférfiaink vallomásaiból a jelen gyűjteményt többszörösen meghaladó forrásanyagot lehetne ugyan összeállítani, de a kiadói szándék ez esetben — úgy látszik — a megközelíthető teljesség helyett inkább a *Mi a magyar?* kérdés kitűzésével támasztott széleskörű közönségérdeklődés gyors kielégítését tűzte céljául; ennek a feladatának meg is felel. A magyar önismertet szempontjából hasznos tájékoztató munkára vállalkozott Hankiss János is „*Hungarica*“ című gyűjteményével, megkezdvén egy sereg filológus társaságában a magyarokra és Magyarországra vonatkozóan külföldi könyvekben található nézetek és nyilatkozatok közlését. Az első füzet 57 adatot tartalmaz, nyelv-, tárgy- és időbeli csoportosítás nélkül, régi és új írókkal, világhírű nagyságokkal és névtelen papírpusztítókkal vegyesen. A magyarság külföldi képének minél teljesebb fölvezetéséhez érdekes és mulatságos adalékokat szolgáltatnak e szemelvények, néhány kivételesen tárgyilagos megjegyzés mellett többnyire képtelen csodabogarakat, a művelt nyugat tájékozatlanságának s a magunk bűnös mulasztásainak százalmas bizonyítványait. A gyűjtemény töredékes mivoltában is kifejezi a külföldi szemlélet és érdeklődés irányát, exotikumokra beállított kancsalságát: tudományunk, kultúrpolitikánk és propagandánk egyaránt okulhat belőle.

Könyvhalmozunk legjelentősebb csoportját az ú. n. szövegkiadások sorozatai adják. Amióta a M. Tud. Akadémia munkásságának éppen ezt az egyik legértékesebb ágát (Régi Magyar Költők Tára, Régi Magyar Könyvtár, stb.) szünetelteti, azóta a magyar könyvtermelés ritka ünnepi eseményei közé tartozik egy-egy kéziratoss vagy könyvtári forgalomban már nem kapható irodalmi emlékünkk kiadása. De ha a hegy nem megy Mohamedhez, megindulnak az apró kis dombok s szerény magánvállalkozások, erejüket meghaladó áldozatokkal igyekeznek eleget tenni a mégis csak elodázhatatlan feladatoknak. Erőfeszítésüket a nagy hegyek néma tetszése kíséri...

Ma úgyszólván egyedülálló ilyen célú sorozatunkat, a Magyar Irodalmi Ritkaságokat nem kell bemutatni olvasóinknak. Folyóiratunkban (1938 január) már részletesen méltattuk e vállalatot. A sorozatot Vajthó László, a jeles irodalomtörténész és kritikus indította meg és szerkeszti ma is. Neki, tanártársainak és a nemes ügy számára megnyert középiskolai tanulóifjúság áldozatkészségének köszönhető létesítése és felvirágoztatása. Az egyes középiskolák magyar tanárai irányítják a kéziratkiadás munkálatait, a diákok végzik a másolási teendőket s bizonyos példányszám átvállalásával — mint korszerű „filléres mecénások“ — anyagilag is elősegítik annak megvalósítását. Így látnak napvilágot e könyvek. A közösségi szellemnek, a „munkaiskola“-eszménynek eléggé nem méltányolható példáit szolgáltatják tehát ezek a tanintézetek s lelkes szellemi munkatáboruk. Említett beszámolóink óta a gyűjtemény 14 újabb kötettel gyarapodott, közben elérte s meghaladta első komoly jubileumát, az ötvenedik kiadványt is. A sorozat külső kereteit ezúttal is felbontva, a kötetek tárgyuk időrendjében a következő változatos anyagot tárják elénk: Régi irodalmunkat két XVI—XVII. századi protestáns és két XVII—XVIII. századi katolikus kiadvány képviseli. Amazok egyike — a jubiláris kötet — a bibliafordító Károlyi Gáspár „Két könyv“ című vallásos elmélkedése, hazafias vonatkozásokkal a Mohács utáni Magyarország szomorú állapotaira; másika a magyar református egyháztörténet

egyik érdemes alakjának, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvari papjának, Medgyesi Pálnak „Lelki ábécé” című, népnevelési célból íratott kátéja, iskolákban még a XVIII. században is használt könyvecske. A katolikus egyházi irodalomból viszont az első magyar nyomtatásban megjelent kótás katolikus énekeskönyv: a „Cantus Catholici” új, részben facsimilekiadását kapjuk. E több szempontból nevezetes munka 1651-i editio princeps-ét 1675-ben és 1703-ban módosított anyaggal újabb kiadások követték. A Ritkaságok szóbanlevő két kötete, egy korábbi harmadikkal, a teljes Cantus Catholicit adja. Egy államférfi, három költő és három irodalomtörténész műveiből telnek ki a sorozat további tagjai. B. Wesselényi Miklósnak, „az árvízi hajós”-nak az 1838 márciusi pesti árvízre vonatkozó „Napló”-ját a százéves visszaemlékezés emelte ki a Vasárnapi Újság egyik évfolyamából; az élmény közvetlenségét árasztó napló itt némi kihagyással jelenik meg. Három költő következik: Berzsenyi, Madách és Reviczky. A „Berzsenyi breviárium”, a sorozat szerkesztőjének gondozásában, a költő java terméséből, versből és bőséges prózából igen jó összefoglaló képet nyújt. A következő kötettel „Madách Imre versei”-nek első teljes kiadása indul meg. Madách versei majdnem felerészben kiadatlanok s a kiadottak szövege sem megbízható. Ez a kis szürke füzet Madách szerelmes verseinek első teljes gyűjteménye úgy, amint a költő élete utolsó hónapjaiban sajtó alá rendezte. E kiadvánnyal kapcsolatban sajnosán kell rámutatnunk arra, hogy az 1923-i centenárius év s az egyéb Madách-jubileumok csak külső ünneplésekben éltek ki magukat. Történet regényes életrajz-feldolgozás, a nevét viselő utca-táblának külvárosból belvárosba költöztetése; tartottunk szónoklatokat és magnum áldomást; ha minden jól megy, még elfuserált Madách-szobrunk és kongó Madách-színházunk is lesz. De halvány kísérlet sem történt, hogy mind e hívságos ékítmény helyett magának a költőnek műveiből állítsunk szelleméhez méltó emlékművet. Egyetlen „teljes”, erősen hiányos kiadása (1880!) elfogyott. Ha van illetékes szerveinknek Madáchcsal szemben tartozása, úgy az a teljes, kritikai Madách-kiadás. S ha erre sor kerül vala, most nem kellene gimnazista diákok összekuporgatott filléreiből kezdeményezni világhírűvé magasodott költőnk összes műveinek kiadását... Kegyeletes alkalom, a költő halálának ötvenedik évfordulója adott ösztönzést „Reviczky Gyula prózai dolgozatai”-nak összegyűjtésére; a megjelent első kötet a tragikus sorsú poéta világnézetét s irodalmi nézeteit leghívebben tükröző tanulmányait, cikkeit tartalmazza. Három kiváló tudósnak, a mai idősebb tanárnemzedék nevelőinek: Péterfy Jenőnek, Beöthy Zsoltnak és Riedl Frigyesnek irodalomtörténeti tanulmányai folytatják a sort. A mai kutatás számára főleg Péterfy és Riedl eszméltető tanításai jelentenek élő tartalmat. Az előbbinek a lélek törvényeit nyomozó kritikái, az utóbbinak a tudományos csevegés könnyedségét pszichológiai elmélyüléssel egyesítő, nagy és termékeny hatású tanulmányai (A magyar dráma története, Kölcsey, Mikszáth) szervesen illeszkednek a gyűjtemény kereteibe s gazdagítják annak programját. Az egyes kötetekhez hosszabb-rövidebb bevezető és magyarázó szöveg járul. A közös munkában minden iskolánk megtalálja a hozzá legközelebb álló feladatot: a régi protestáns írókat a budapesti evangélikus leánygimnázium és a református gimnázium ifjúsága adta ki, a Cantus Catholici kötetét a Ranolder-intézet, Berzsenyit a Berzsenyi Dániel-gimnázium, Madáchot és Beöthyt egy-egy magán-leánygimnázium, Riedl Kölcseyét a Kölcsey Ferenc- és Berzsenyi Dániel-gimnázium önképzőköré, a többi egyéb fővárosi és pestkörnyéki gimnáziumok ifjúsága. A múlt század nagy nemzedékét — mint tudjuk — az iskolai önképzőkörök szelleme hevítette; vajha ez a lelkes ifjúság is apáinál különb eszményeket vinne ki az életbe!

Szakasztott ilyen feladatra vállalkozott egy másik irodalomtörténészünk, Jancsó Elemér kolozsvári gimnáziumi tanár is Erdélyi Ritkaságok című sorozatával. Az ő helyzete talán még nehezebb. Elvégre itthon néhány száz közép- és középfokú iskolánk van, de ott az a néhány meghagyott magyar gimnázium, küszködő diákjaival aligha jelent támogatást a vállalatnak. Annál örvedetesebb, hogy egy év leforgása alatt már négy kötet látott napvilágot s további tíz kötet van előkészületben. A sorozatot elindító kötet Nagy Lázárnak, a kolozsvári magyar színház egyik első igazgatójának feljegyzéseit tartalmazza. Színészettörténetünk szempontjából igen értékes naplója a megírás frissességével ma is általános érdeklődésre tarthat számot. A memoárt Jancsó Elemérnek az erdélyi magyar színeszet hőskorát ismertető tanulmánya vezeti be. A második kötet Péterfi Károly marosvásárhelyi, majd nagyenyedi református kollégiumi tanár „Ízléstudományát“ teszi közzé abból a kéziratból, amely a tudós professzor előadásainak alapjául szolgált. A szöveget gondozó és magyarázó Kristóf György e munkát mint az első magyarnyelvű önálló esztétikát méltatja. A harmadik kötetben a Bécsből Kolozsvárra származott Ruzitska György 1856-ról keltezett életrajzi följegyzéseit találjuk. Ruzitskának jelentős szerepe volt a régi Erdély zenei életének kialakításában. Mint húszéves ifjú 1810-ben került Transzilvániába két grófkisasszony mellé zenetanítónak. Eleinte egy mukkot sem tudott magyarul, Erdély középosztálya, sőt arisztokráciája viszont németül nem beszélt. De csakhamar úgy megkapja az új környezet varázsa, hogy midőn három év múlva gazdája felviszi Bécsbe, a szülővárosába, ő várja legtűrelmetlenebbül a „hazatérést“. A Kolozsvári Musicai Conservatórium igazgatójaként fejezte be pályáját. Egyik unokáját, Ruzitska Lászlót, írói nevén Zsoldos Lászlót, mint jónevű elbeszélőt tartja számon újabb irodalomtörténetünk. E kötetet Lakatos István rendezte sajtó alá. A negyedik kötet ismét önéletrajz. Bőd Péternek, a XVIII. század név szerint elég jól ismert, egyébként azonban a köztudatból teljesen kiesett polihisztorának latin nyelven írt „önéletrírása“ magyar fordítását kapja itt az olvasó, Jancsó Elemér alapos tanulmányával. E lapokról a magyarnyelvű irodalomtörténetírás úttörője, az akadémiai törekvések egyik előfutára, az erdélyi protestáns hitélet egyik nevezetes alakja, „árva Bethlen Kata“ udvari papja a maga rokonszenves emberi alakjában lép elénk. Memoárirodalmunknak, mint látjuk, Erdély valóságos paradicsoma. Ahogy emlékiratirodalmunk kezdetei ide nyúlnak, úgy az újabb időkben is innen kerül elő a legtöbb visszaemlékezés. A soronlevő kötetek további memoárokat, erdélyiek útirajzait, erdélyi származású írók kiadatlan munkáinak gyűjteményeit ígérik. A dicséretes kiadói vállalkozás mindenképpen méltánylást érdemel. Óhajtandó, hogy a sorozat Erdély ismeretlen szellemi kincseivel kiteljesedjék.

Rokon jellegű, de inkább csak a szűkebb körű szakembereket érdeklő vállalkozás a Kozocsa Sándor szerkesztésében és kiadásában megjelenő „Irodalomtörténeti Források“ című sorozat. Amint a sorozat címéből és az eddigi egyetlen szám tartalmából kitűnik, irodalomtörténeti vonatkozású kéziratok emlékek filológiai közlését tűzte céljául. A beköszöntő kötet Vörösmarty egyik ifjúkori kísérletének, „A hűség diadalma“ című elbeszélő költeménynek első fogalmazását közli abból a kéziratcsomóból, amelyet 1933-ban szerzett meg a Nemzeti Múzeum könyvtára. Az értékes hagyaték legjelentősebb része Zalán futásának első kidolgozása; ezt nemrégben szintén Kozocsa publikálta. Ugyancsak tőle kaptuk legutóbb az említett kéziratkötegből „Vörösmarty ifjúkori kísérleteit“, hat kisebb költeményét: értékes adalékok a költő fejlődésének megértéséhez. Mindezen közlemények a tudományos irodalomtörténet hagyományait követik: a szövegváltozatokra, kölcsönzésekre és egyéb részletkérdésekre figyelő szorgos, filológiai műhelymunka termékei.

Irodalmi életünk hivatalos és nemhivatalos szerveinek azonban nemcsak a régmúlttal, hanem a tegnappal szemben is vannak súlyos tartozásai. Az utóbbi években erősen megritkult Ady írói nemzedéke. E halottakkal szellemi maradványaikat is mélyen eltemettük. Ady maga a legjellemzőbb példa; barátai és brávoí csinos irodalmi tőkét kovácsoltak emlékéből, de összes munkái kiadásáról mindeddig nem gondoskodtak. Elhunyt pályatársainak sorsa ugyanez. Annál öröndetesebb, ha akad néha egy-egy kivétel annak igazolásául, hogy lehet valamit a „hálás utókorra“ is bízni s nem okvetlenül szükséges az írónak még életében „összes kiadást“ rendezni műveiből ... Ebből a szempontból ismertetjük itt Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula legújabbán megjelent gyűjteményes munkáit. Bizonyára sokaknak szerzett örömet a Nyugat „Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei“ címmel megindított sorozata, melynek első két kötetét Illyés Gyula rendezte sajtó alá. A két kötet friss és gazdag tartalmával a költő híveinek régi várakozását elégíti ki. Az első kötet, melynek találó címe (Erős várunk, a nyelv) a kiadótól való, Kosztolányi nyelvészeti dolgozatait tartalmazza, míg a második (Lenni vagy nem lenni) irodalomtörténeti tárgyú esszéit, írói arcképeit foglalja magában. E dolgozatok jórésze egyik napilapunk vasárnapi számaiban s másutt elszórva látott először napvilágot; a kiadó, sajnos, csak a II. kötet cikkeinek lelőhelyét jelöli meg. Kosztolányi utolsó éveiben buzgó munkása volt az Akadémia köréből kiindult nyelvtisztogatási és nyelvhelyességi, úgynevezett „magyarosan“-mozgalomnak. Minden nyelvi mozgalom csak akkor talál kapcsolatot az étellel, ha akad író, teremtő géniusz, aki e törekvések céljait és eredményeit írásaiban a gyakorlatba átviszi. Ezt tette Kazinczy, ezt Kosztolányi is. Halála óta egyre világosabban látható, mennyire lelke volt ő e mozgalomnak s hogy a költői alkotó szellem ereje, lendülete és mérése nélkül, fogadatlan prókátorok és kirurgus-grammatikusok, éegyszóval tündöklő dilettánsok kezében, milyen szürke, száraz, unalmas és kicsinyes szalmacsépléssé válik a legszebb tudós és írói feladat! Kosztolányi a Kazinczyak, Kölcseyek, Vörösmartyak és Arany Jánosok példája szerint való nyelvész volt, aki mindig ihletett kézzel és szent hevülettel áldozott, diákos rajongással, „édes anyanyelvünk“ szépségeinek. Aki nyelvünk szelleméhez, paragrafusokba nempécézhető, örök és változó törvényeihez közelebb akar jutni, annak mindennapi kézikönyvül, magyarsága „erős várául“ ajánljuk ezt a könyvet. A másik kötetben néhány költőnk sorakozik fel Balassától Vajda, Jánosig s prózánk néhány mestere Pázmánytól Jókaiig; élő és holt klasszikusok, akiket nem annyira tárgyi újságokkal, mint inkább a szemléletmód eredetiségével sikerül közel hoznia a mai olvasóhoz. E miniatűrök is méltán képviselik Kosztolányi művészi prózáját, melynek átható világossága, egyszerűsége, tisztasága és szikrázó szellemessége francia eszményekre utal. E két Kosztolányi-kötet azok közé a szép és jó magyar könyvek közé tartozik, amelyeket idestova már csak mint ritkaságokat tarthatunk számon.

„Szeretnék néha visszajönni még Ha innen majd a föld alá megyek ...“ énekelte az Ady-generáció egy másik nagy halottja. Juhász Gyula, a maga s minden magyar poéták nevében. Most visszatért. „Juhász Gyula összes versei, 1905—1929“ címmel egy gyűjtemény jelent meg, mint a költő nyolc verseskönyvének foglalata. Elég rápillantanunk Juhász Gyula könyveire s abból, hogy hat kötete vidéken (Szegeden, Nagyváradon és Békéscsabán) látott napvilágot és hogy ezt a gyűjteményes kiadást is vidékről kaptuk, könnyű kiolvasnunk a „vidéki költő“ szomorús mostoha sorsát. Pedig Juhász Gyulára igazán nem alkalmazható fokmérőként, hogy „falusi költő“ maradt. Ady körének egyik legkiválóbb egyénisége, akit méltán helyezünk Babitsosai, Kosztolányival és Tóth Árpáddal egy sorba. Egész költészete nyugatos fogantatású és mégis alig van poétánk, kinek lírájában az európai hatások —

impresszionizmus és a parnasszusi költők ötvösművészete — oly mélységes magyarságba oldódnának, mint nála. Ebben, úgy érzem, leginkább Csokonai-val rokon... Vidéki kiadóink vajmi ritkán hibáznak rá hivatásbeli feladatakra. Ezt a kiadványt példamutató kivételnek tekintenők, ha kevesebb szépséghibája volna. Így mindjárt a megtévesztő cím mögött a költőnek még csak összes köteteit sem találjuk együtt (hiányzik a „Fiatalok, még itt vagyok!“ című legutolsó versfüzére), holott ezeken kívül az élete utolsó nyolc esztendejében lapokban szétszórt termése is e cím alá kíváncznék. A kiadvány nyomdai kiállítása is gondatlan. Sajnos, nem áll módunkban megállapítani, melyik várost tartjuk felelős szülőhazájának? Szegedet-e, ahol Sík Sándor előszavával Paku Imre sajtó alá rendezte? vagy Kecskemétet, ahol nyomtatták? A címlapon mindössze ez a rébusz áll: „Szukits-kiadás.“ Nem elég, hogy a fővárosi kiadók az új könyvek megjelenési évét elszakasztják, a vidéki kiadók most már lakóhelyüket is el akarják titkolni? Az alapjában véve dicséretes vállalkozás megérdemelte volna, hogy több eséllyel induljon a siker útjára s egy nagy költőnknek valóban „összes verseit“ adja annak a művelt magyar olvasóközönségnek a kezébe, melynek — tapasztalás szerint — mindössze műveltsége, magyarsága és olvasottsága hagy hátra némi kívánnivalót...

Tartsunk végül rövid seregszmlét a hátralevő könyvanyag fölött. Részint összefoglaló jellegű tanulmányok, részint írói jellemrajzok. Kizárólag címe és átfogó tartalma miatt kerül első helyre „A magyar irodalom története kérdésekben és feleletekben“. (A Tanítás Problémái. 25. sz.) Az egyik fővárosi gimnázium VIII. osztálya állította össze, magyar tanára irányításával „dr. Zsigmond Ferenc tankönyve alapján“. Ami a diákok munkáját illeti, érdekes kísérletnek tartjuk, mely tanulságos betekintést enged a maturandusok irodalmi ismeretébe és — főleg az utolsó fejezetekben — moderm érdeklődésükre is rávilágít. Ami azonban az „irányítást“ illeti, nem értjük, hogy ugyanakkor, amikor a könyv irodalmunk fejlődésének vázolásában mindvégig, igen helyesen, Horváth János korszakalkotó felfogását követi s bevezető húsz kérdése szinte szó szerinti átvétele nagy tanítónk „Magyar irodalomismeret“ című elméleti alapvetésének: miért hogy éppen csak róla nem történik említés, aki irodalomtörténetünk, sőt közvetve modern történettudományunk útját is nemzedékek számára kijelölte? Urak, urak, szórakozott tanár urak, sürgősen néhány „kisegítő kérdést“ e maturandus könyvhöz! — A monográfia-jellegű dolgozatok közül kettő érdemel különösebb figyelmet. Sashegyi Oszkár szorgos levéltári kutatások alapján írta meg a magyar cenzúra „virágkorának“ történetét. (Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830. Minerva-könyvtár.) Előbb Bécs reakciós magatartását vázolja a felvilágosodás eszméivel szemben, majd a Bécsből irányított cenzúrának hazai visszahatásáról tájékoztat. Irodalmi szempontból különösen érdekesek azok a részletek, melyekben a nehézkes bürokrácia és a mozgékony szellem párvialáról közöl pillanatfelvételeket. Az olvasó jóleső érzéssel állapítja meg, hogy a szellem emberei a legsúlyosabb időkben is megtalálják az elnyomó törekvések ellenszerét. — Moldvai Klára tanulmánya (Az 1870-es évek irodalmi élete. Hagyományválság-iránykeresés) egy hozzánk időben közelálló s mégis rejtett szigetként meghúzódó korszak irodalmi mozgalmait tárja fel. Közvetlen feladatául az 1870-es évek irodalma formai és tartalmi újításainak megállapítását tűzte, de ezt túlhaladva, a kiegyezés körüli évek társadalmi, gazdasági és szellemi átalakulásáról is rendkívül érdekes, színes, szempontokban gazdag korpépet fest. — Három tanulmánykötet a legutóbbi húsz esztendő irodalmi jelenségeivel foglalkozik. Tóth László egy irodalmi divat: „A magyar háborús regény“ történetét dolgozta fel szorgalmas adatgyűjtés és a kérdésre vonatkozó bőséges irodalom alapján; függelékben tár-

gyának s a rávonatkozó irodalomnak igen jó könyvészetét adja. Kemény Gábor a „hazatéréssel“ lezárt felvidéki irodalom húszéves történetét írta meg „így tűnt el egy gondolat“ című könyvében. Keresi a felvidéki szellem meghatározó jegyeit, táj és ember kapcsolatát, végigkíséri a felvidéki magyarság tapogatózásait a kisebbségi sorsban, majd e szellemi, társadalmi és politikai fejlődéskép megrajzolása után összefoglalja a felvidéki irodalmi mozgalmak eredményeit. Ítéleteit gondosan mérlegeli s mások megállapításaival is ellenőrzi. Részletes bibliográfiával felszerelt tanulmánya megbízható tájékozódást nyújt e kérdésben. Marék Antal egy másik hazai tájegységnek, a Dunántúlnak költőit kívánja bemutatni (Mai dunántúli lírikusok. A Vasi Szemle kiad.). 41 „költőt“ ismertet betűrendben, Árva Lászlótól Weörös Sándorig. Közbe esik Babits Mihály, Illyés Gyula és Jankovich Ferenc. Már maga ez a túlzott szám alapos kételyeket támaszt az olvasóban, aki ha még oly otthonos is mai irodalmunkban, tájékoztatlanul áll a szapora névsor kétharmadrésze előtt. Sajnos, a szerzőtől hiába vár kérdéseire feleletet s magyarázó szempontokat. Se előszó, se jegyzet, se szempont, se magyarázat! Becsületszóra el kell hinnünk, hogy 41 dunántúli lírikusunk van, de hogy kik és kicsodák, mit írtak, hova írtak és mikor írtak? egyáltalán hova tartoznak a dunántúli közigazgatás és a magyar szellemi glóbus térképén? — mindezt nincs felelet. A könyvnek ez a sivár adatnélkülisége annál sajnálatosabb, mert a szórványos idézetekből néhány figyelmet érdemlő költői tehetség fényfoltja is elővillan, mellyel közelebbről is szívesen megismerkednénk. De honnan? mikor majd mindenik költőnek csak „első könyvéről“ és „újabb műveiről“ beszél a szerző. E módszerbeli hiány mellett a könyv egyéb fogyatkozásai sem enyésznek el: értékelése bizonytalan, kritikai mértéke csupa szuperlatívusz; az olvasó csalódva teszi le. Hogyan fogadjon el elvek és művek megismerésére olyan vezetőt, aki még a maga számára sem tisztázta nézeteit? Szerencsére kárpótol Keresztury Dezső szintén dunántúli kalauza, amely csak a Balaton költőire és íróira szorítkozik ugyan („Balaton.“ Officina Képeskönyvek), de avatott kézzel összeállított szemelvényei nemcsak a Magyar Tenger opálos színeit, hanem úgyszólván egész Pannónia természeti szépségét és irodalmi tükörképét visszavetítik.

Az egyes írókkal foglalkozó újabb irodalomtörténeti tanulmányok közül említsük tárgyuk időrendjében a következőket. Badics Ferenc: „Gyöngyösi István élete és költészete“, a tavaly elhunyt irodalomtörténész poszthumus könyve, Gyöngyösi-tanulmányainak egységes foglalata (A Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványa). Kovács Máté: „Fazekas Mihály, a rokokó költő“ (A Debreceni Tisza István Tud. Társ. kiadványa): a „Ludas Matyi“ költőjének 76 kisebb költeménye alapján behatóan elemzi az ember és az író magatartását a kor uralkodó ízlésirányával szemben. Klenner Ferenc: „Csokonai és a praeromantika“ (Pannónia-könyvtár): a rokokó-költőnek ismert Csokonai arcképét a rousseauizmussal azonosított praeromantika vonásaival igyekszik teljesebbé tenni. Jancsó Elemér: „Aranka György élete és munkássága“, valamint „Gróf Mikó Imre, a művelődéspolitikus“ című dolgozatai egyikében az erdélyi akadémiai törekvések úttörőjének, másikában pedig e törekvések részbeni megvalósítójának pályafutását vázolja, nagyrészt feldolgozatlan, kézírati hagyatékok alapján; „Erdély Széchenyi-jének“, Mikónak emlékezetét nevezetes alkotása, az Erdélyi Múzeum Egyesület nyolcvanéves fennállásának fordulója teszi időszerűvé. Haraszthy Gyula: „Erdélyi János irodalomszemlélete“ (Irodalomtörténeti Füzetek): műbölcséletünk egyik jeles képviselőjének elvi természetű megjegyzéseit filológiai módszerrel kísérel meg egységes rendszerbe foglalni. Várkonyi Nándor: „Petőfi arca“ (Janus Pannonius Társaság kiad.): irodalomtörténeti vonatkozású tanulmány

Petőfi egykorú képeiről, melyek közül az 1847-ben készült s fényképezéssel sokszorosított daguerrotípiá az egyetlen hiteles arckép; a többi — metszetek és olajfestmények — a költő arcának merő meghamisítása a költőivé eszményítés érdekében. Vajthó László: „Reviczky Gyula“: ismeretlen adalékok szálaiból, elmélyedő tanulmánnyal a maga teljességében állítja eléink a századvégi korforduló e tragikus költőjének írói arcképét; gazdag anyagából biztos kézzel fejt ki Reviczky egyéniségének uralkodó jegyeit. Merényi Oszkár: „Bárd Miklós“ (Csurgói Könyvtár): Arany János iskolájának egyik rokonszenves alakját eleveníti meg, részben eddig ismeretlen írói hagyatéka felhasználásával; jellemzésének hitelét fokozta volna a fegyelmezettebb ábrázolásmód és tárgyilagosabb ismertetés, amelyet Bárd Miklós nemcsak megbír, de meg is érdemel.

E futó áttekintéssel csupán jelezni kívántuk az irodalomtörténet újabb irányait és törekvéseit. Jelezni egyúttal azt is, hogy munkásai nemcsak a tudományos laboratóriumok számára termelnek; az étellel époly szoros a kapcsolatuk, mint magának az irodalomnak.

BISZTRAY GYULA

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 12-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Csak olyan cikket közlünk, amely még semmiféle formában nem jelent meg, tehát idegen nyelven sem. — Nyilvánosság előtt elhangzott előadások közlésétől is tartózkodunk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor Midiünk vissza, ha bélyeggel ellátott, megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével a szerzői jogot a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különlenyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különlenyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsáthatók könyvkereskedői forgalomba.

MAGYAR SZEMLE

1940 OKTÓBER

XXXIX. KÖTET 4. (158.) SZÁM

ERDÉLY

MINDENKI TUDJA s ezért csak a közös kiindulásért ismételjük, hogy Erdély a Kárpátok kávéjában külön földrajzi egységet alkot. Az egész kis darab föld nagyszerűen tagolt és változatos, természeti kincsekben rendkívül gazdag; csodálatos őserdői vannak, szén-, só-, arany- és vasércbányái mellett a föld rendkívül termékeny; szinte kiapadhatatlannak látszó földgáz özönlik fel a közepén. Szabályos alakulásánál és völgyrendszereinél fogva minden egyes része könnyen összekapcsolható és egységes közlekedési rendszerbe beilleszthető. Mióta emberi művelődés van, mindig egységet alkotott s legfeljebb egy-egy elvesztett ütközet után történt meg, hogy területén egyszerre két hatalom volt az ideig-óráig úr, egyébként minden részének sorsa összefüggött az egész sorsával.

Éppen ily kétségtelen igazság, hogy Erdélyt a természet Magyarországgal való életközösségre alkotta. Ezt eldönti először az a Kárpát, amely mind a két országot úgy foglalja össze, mint egy várfal a különböző bástyákat; azután az, hogy a Kárpátokon kívül természetes határ nélküli területek következnek, beláthatatlan néphullámmázzal, a Kárpáton belül egy egységes földrajzilag megszerkesztett ország. Folyóvizei, kivéve az Oltót (a Zsilt nem lehet számításba venni), mind Magyarország felé haladnak s termékeny völgyeken át a Tisza vidékével kapcsolják össze. Zárt testében három olyan út vezet, amelyen hadak is járhatnak: a Maros, a Körös és a Szamos völgye. Ez az oka, hogy Erdély ezer év óta, így vagy úgy, mindig Magyarországhoz tartozott. Lehetett helyi önkormányzata, lehetett különálló fejedelemség, de Magyarországgal való lelki és gazdasági közösségéből, teljes élet-egységéből soha semmi nem hiányzott.

Erdélyt már a honfoglalás Árpád birodalmához csatolta. Nemcsak határőrvidéke volt, hanem fellelővára, még pedig a leghatalmasabb fellelővára. Lakossága az anyaországgal egy társadalmi testet alkotott; azonos jogrendben, azonos nemesség vásárolt és adott, örökölt és nyert birtokokat; családjai magyarországi családokkal összeházasodtak; jobbágyaik, familiárisaik szükség szerint költöztek, egyszóval az élet a két területen mindig egységes volt.

Fajtára nézve háromféle lakosság lakta: a magyar (most ide számítom a székelységet is), azután a korán betelepülő szászok, végül az állandóan beköltözők s népi erejében szakadatlanul duzzadó románság. Ha azt kérdezzük, hogy Erdély sorsa a három fajta közül

melyiknek kedvezett legkevésbé, határozottan azt kell felelnünk: a magyaroknak. A románság roppant igénytelen nép volt; irtózatosszociális nyomásra szivárgott át a határon túlról s ereszkedett alá lassanként a völgyekbe. A szászság megkapta gyönyörű örökségét, ott megépítette városait, kőfallal védett templomait, szép cserepes házait s egész társadalma zárt egységgé szervezkedett. Kifelé védekezett, befelé intenzív polgárisodási munkát végzett. A magyarság volt az, amelyik az ország politikai vezetésének kockázatát hordozta és szörnyű fordulatait megszenvedte. Erdély politikai sorsa pedig mindig halálos kockázatot jelentett; az anyaország vitáiba döntő szóval szólt bele s ennek mindig megvolt a maga hátulütő botja. Kétszáz esztendőn át a német-római császárság és az izlám ütköző-állama volt s hol egyik, hol másik dülta meg kegyetlen seregével. Ilyenkor a románság visszahúzódott a hegyek közé; különben sem volt mit venni rajta. A szászok behúzódtak kulcsos városaikba s okos politikával kiegyeztek, vagy legalább alibit tudtak bizonyítani. Egyedül a magyarok álltak helyt s rajtuk szántott végig Básta, őket gyilkolta Mihály vitéz, az ő vérük hullott a számtalan török-tatár büntető dúlásokra s nem utolsó renden a testvéri fegyverek mindennél fájóbb csapásai alatt. Az erdélyi magyarság szakadatlanul gyérült, pusztult, vékonyodott; a szászság megtartotta a maga állandó kereteit, két gyermek rendszerével faja erőállapotát, csak a magyar vérzett s adta át helyét a friss népi erők teljében a hegyekről lassan aláhúzó románságnak. Két nagy vérfürdő: a Hora-Kloska és a 48-as forradalom ezt az arányt még kegyetlenebbül megrontotta a magyarság kárára. A magyar őslakosság kisebbségbe került s az ébredő nemzetiségi eszmétől sugalmaztatva, a románság kezdett igényt tartani arra a földre, amelyet asszonyai teleszültek.

Mikor Trianon lelkiismeretlenül feldarabolta Magyarországot, nagyobb részt adott belőle Romániának, mint amennyi öt darabra való osztás után sajátos magyar területül nekünk visszamaradt. Így került bele Erdély egy máról-holnapra támadt balkáni nemzetállamnak, az úgynevezett „Nagy-Romániának“ a testébe.

TERMÉSZETESEN ma még nehéz megcsinálni a húsz éves román impérium mérlegét. Egy néhány alapvető megállapítást azonban már most is megkockáztathatunk. Alig kapott még állam nagyobb ajándékot a világtörténelem szeszélyes fordulataitól, mint Románia, amikor megnyerte egész Erdélyt és a Királyhágó vidékét. Ezzel a kis keleti balkáni állam nemcsak szinte nagyhatalom lett, hanem ami még ennél is fontosabb: belekerült Nyugat-Európa műveltség-közösségébe. Azt ugyanis nem kell magyaroznunk, hogy Nyugat Brassóig, vagy Kézdivásárhelyig tart; túl rajta legfeljebb Közel-Keletről lehet beszélni. Erdélyben egy ezeréves nyugati műveltség színvonala egyenlítődtött ki egy máról-holnapra termett Balkán-állam színvonalával. Most nem azt nézem, hogy ezzel mennyit szállt Erdély színvonala; azt állapítom meg: milyen rendkívül nagyot emelkedett a régi Románia és az egész románság színvonala. A sok iskolával, egyetemmel egyszerre olyan kulturális feladatokat vett át az ország, amelyeket teljesíteni kellett, ha néha ki is fulladt az erőfeszítéstől. Ez nagyon erős

értelmiségi megművelést jelentett; mély szántást, forgatást a pihent és álmodó román lélek tevékenységében. Húsz év alatt temételen románból lett értelmiségi és nagyon sok középosztálybeli román szerzett európai látókört. A magyar földbirtokok gyökeres és kegyetlen szétosztása igen sok román parasztot földhöz juttatott; gazdasági és népjóléti szervezetek, főképpen pedig az a pénzügyi politika, hogy a mezőgazdasági beruházásra felvett kölcsönöket szinte leírták, — természetesen főképpen a magyar tőke terhére — pénzhez is juttatta őket. A román nép öntudatát nagyon emelte az, hogy az állam maga tulajdonképpen parasztállam; nincs számbavehető történelmi osztálya s most alakul ki a parasztságból egy friss középosztály; ez azonban még nem távolodott el a falutól. Végül természetes, hogy húsz esztendő zengő nacionalizmusa felébresztette és nagyra növelte a román nép nemzeti büszkeségét s lényéből kimosta a passzivitásnak azokat a vonásait, amelyek dalaiból és költészetéből ismerősek előttünk. Ezzel számolnia kell minden politikusnak, — akár hozzánk tért, vagy eredeti állami közösségükben megmaradt románokról van szó.

Nem tudom, hogy az elmúlt húsz esztendőnek milyen tanulságait vonja le a mostani új román állam: távoli szemlélő kénytelen megállapítani, hogy a román államnak legnagyobb hibája tisztviselőinek teljes megbízhatatlansága volt. Románia hangzatos törvényeket hozott; végrehajtásukat kegyetlen szankciókkal biztosította, azonban mikor a törvénynek a mindennapi életben valóra kellett válnia, megjelent egy egyetemes népszokás, láthatatlan nemzeti intézmény: a vesztegetés. Ez lealkudta a fenyegetéseket, de lealkudta a nagyhangú ígéretek is. A polgárokat éppen élni hagyta, különösen, ha kisebbségi volt, azért, hogy nyírhasa és fejhesse. Mint minden latin keveredésű nép, a román is tehetséges és alkalmazkodó fajta; sok józan ésszel van megáldva, még több ravaszysággal. Vannak kiváló diplomatái, pénzügyi emberei, közigazgatói; nagyon kevés a becsületes embere. Romániát egy erkölcsi megújulás megmentené és nagygyá tenné. Ezért nézem nagy érdeklődéssel Antonescu erőfeszítését, aki szükségesnek látta a közhivatali eskübe, a nemzethűségen és az engedelmességen kívül belevenni még a legnehezebbet: „esküszöm, hogy tisztességes ember leszek“. Vájjon nem kellene még egy esküt beiktatni: esküszöm, hogy ezt az esküt igazán megtartom!

Az elmúlt húsz esztendő az Erdély területén élő nemzetiségek felett sem múlt el nyomtalanul. A szászok két nagy tanulságot merítettek az elmúlt húsz év tapasztalataiból. Először azt, hogy gazdasági és társadalmi szervezetük elég erős arra, hogy minden külső hatalommal és belső bomlasztással szemben megálljanak; másodsor azt, hogy a nagy német nép pártfogása számukra szabadság-szabadság-levelet biztosít népi érdekeiknek tekintet nélküli szolgálatára. Mind a két meggyőződés egybeesik a szász nép alaptermészetével és hétszázéves hagyományaival. Ezt tehát így fejezhetjük ki: a szászok húsz év alatt méginkább szászok lettek, mint valaha.

Nagy mértékben átalakította ez a húsz esztendő az erdélyi magyar társadalmat. Néhány hónap alatt elsöpörte a tisztviselői osztályt, azután elszegényítette, „földnélküli Jánosokká“ tette a százados törté-

nelmi családokat, az egyetemes magyar társadalom egyik legrokonszenvesebb és legértékesebb részét. Visszaszorította a magyart mindenünnen, ahonnan csak lehetett s egy államilag szervezett nagytőke céltudatosan proletarizálta. Nem maradt meg más, csak a magyar paraszt, a háziipar, a személyes vállalkozás, a kereskedelem kezdetleges formája s középosztályi képződésnek csak az egyház. A magyar egyházak és a magyar földművesek alkották az erdélyi magyarság gerincét. Ez a gerinc ép volt, erős volt; az összetört tagú Lázár hamar talpra állt.

Ez a folyamat azonban a magyarságot erkölcsi szempontból nemcsak átalakította, hanem valósággal újjászülte. Széttörték a magasabb társadalmi osztályok. Az egész magyarság egy társadalmi osztályt alkotott: a szenvedő, a becsületes, az igazságért küzdő emberek társadalmi osztályát. Rendkívüli erővel alakult ki a magyarság lelki egysége. Minden magyar ember sorstárs volt: magyarsága révén létében volt fenyegetve; a magyar ember a világon senki másától segítséget nem várhatott, csak egy másik magyar embertől, aki őt megérti, vele együtt szenved s kezet fog, hogy a morzsákból ötezreket tápláljanak, porszemekből várat építsenek, egymást létükkel segítsék, vagy legalább is vigasztalják. A sasok népe hangya-néppé vált. Ez volt az ereje, az elpusztíthatatlansága. Rájöttek a magyarok arra is, hogy nem a nagy szólamok, divatos tanítások, ügyes kapkodások mentik meg a népet, hanem a gyökerekbe való visszahúzódás, önön léte érték-tudatának felismerése és szolgálata. Rossz sors volt magyarnak lenni; mint állapotot nehéz is volt elhordozni; de mihelyt misszió lett: sugárzó élethivatásképpen lehetett egész nemzedékeknek rászentelni magukat.

Megtanulta ez a magyarság azt is, hogy külső sorsunk rajtunk kívülálló hatalmaktól függ ugyan, mert kisebbek vagyunk annál, hogysen életünk feltételeit magunk szabjuk meg; de belső sorsunk: maga az élet és az életnek a minősége a hatalmunkban áll s ez az egyetlen út, hogy a külső sors zordonságai és nyomorúságai fölé emelkedve, egy örökkévaló igent mondjunk örökkévaló erkölcsi életparancsokra. Magyarországon zúgott az ellentmondás: „Nem, nem, soha!“ Erdélyben hallgatólagosan szállott fel a nagy megvallás és elvállalás: „Igen igen, mindig!“ így készült Erdélyben az új magyar: a pozitív magyar.

A BÉCSI DÖNTÉS visszaadta Magyarországnak Erdély kisebbik, szegényebbik és magyarabbik felét. Bölcs politika volt megelegedni a kisebbik és szegényebbik féllel azért, hogy megkaphassuk a magyarabbik félt. Ehhez képest minden katonai megoldás csekélyebb értékű. Képzeljük el: még egy dicsőséges hadjárat után is — ebben magyar ember egy pillanatig sem kételkedett — mennyi magyar vérnek kellett volna elfolynia, amíg ugyanezt az eredményt elértük volna!

Visszajött hozzánk egy nagy darab magyar föld, óriási természeti kincsekkel, föld felett és föld alatt s felbecsülhetetlen katonai jelentőséggel. Minket ezer évig a Kárpát tartott és mi a Kárpátot. E földön csak akkor alhatik nyugodtan a magyar, hogyha a Kárpát gerincén áll őrt a magyar katona.

Visszajött az egész székelység, az erdélyi magyarság nagyobbik fele. Fel nem becsülhető az a népi erő, amit ez a sereg hoz az anyarszágaiak agyban, vérben, erkölcsben és gondolatban. Visszajött egy ezeréves történelmi folytonosságtól átítatott és megépített magyar művelődés. Ez a művelődés benne van a kövekben, az épületekben, az utakban, a romokban, kiásható a föld alól, lekaparható a falakról, olvasható pergamentekről és könyvekről; megtelnek vele bibliotékák, mint élő mese terjeng: a nép között kigyul, mint a regék lidércfénye, bérceken, erdómélyeken. Letagadhatatlan történelem, népszokásként továbbélő ősi hagyomány, gondolkozásmód és erkölcs, nyelv, irodalom, művészet, egyszóval lélek, amely megszállottjait ígével és ihletessel halhatatlan közösségbe szervezi s túléli a nemzedékeket, mert minden emberöltőt készen vár, csak akkor bocsát el, ha átalakította.

Visszajött Erdély. Ez a visszajövetel már történelmi tény, le nem tagadható, örökre megtörtént valóság. Tízmillió magyar választ kapott egy emberöltő imádságára; a nagy fellebbezésre, melyet „a népek hazájához, a nagy világhoz bátran kiáltott“, döntő ítéletet kapott. Helyreállott hite az erkölcsi világrendben, van tapasztalása a történelmi igazságszolgáltatásról.

Ne kicsinyeljük azt az érzelmi vihart sem, amely a honvédek bevonulásakor a városokat és a falvakat megrázta. Utána agg Simeonként mondják vén emberek: elég Uram, megláttam, amit vártam! Férfiaknak és asszonyoknak vénségükig ez lesz lelküknek egyik titkos hőforrása; egy pont a szív mélyén, amely dönt és alakít. Ez az, amit az ifjak sohasem felednek el s egymillió ember fogja két emberöltőn élete legnagyobb élményének nevezni. Micsoda kitágítása és elmélyítése, megerősítése ez a magyarságnak, mint sorsérzésnek!

Végül ez a visszacsatolás akkora feladat elé állítja az egész magyarságot, amekkora elé Csonka-Magyarországot ezelőtt hús évvel a trianoni döntés állította. A visszacsatolt területet össze kell forrasztani az anyatesttel. Hihetetlen nagy feladat ez. Milyen beláthatatlan katonai feladatok rejlenek az új helyzetben! Acéllá legyen az egész nép, hogy megvalósíthassa. Mennyi a tennivaló: gazdasági téren másodszor is kifosztott, hús év alatt mesterségesen elszegényített, önmagát ellátni nem tudó terület népessége kerül vissza egy szegény és roppant gazdasági nehézségekkel küzdő országba. Csak a közlekedés terén mi megoldandó feladatunk van, hogy a visszacsatolt rész ne zsibadt tag, hanem élő kar legyen! Nincs vasút Kolozsvár és Marosvásárhely, Marosvásárhely és Székelyudvarhely, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy között. Milyen nagy feladat pótolni és kiegészíteni a trianoni és erdélyi magyarság művelődésében mindazt, ami a viszonyok kényszere folytán az egyikben létrejött, a másikban hiányzik. Meg kell őrizni az erdélyi műveltség folytonosságát; biztosítani kell az erdélyi részek lelki önállóságát, ugyanakkor pedig helyre kell állítani a magyar közgondolkodásban, a magyar öntudatban Trianon által okozott hasadást és szétágazást. Egemillión felül van csak a románoknak a száma. Elöttünk áll a nemzetiségi kérdés minden politikai és erkölcsi következményével. Becsületos magyar nem gondolhat arra, hogy most mi tegyünk úgy a románokkal, mint ahogy a románok tettek

mívelünk. Nem az a kérdés, hogy mit érdemelne meg a román politika: az a kérdés, milyen politika illik a magyar nemzet ezeréves becsületéhez és ezeréves erkölcsi méltóságához? Ezen a téren Erdély szava legyen a döntő, mert az erdélyi ember ösztönösen megtalálja a módját: hogyan lehet új helyzetekben tovább folytatni a régi erdélyi politikát, a három nemzet (magyar, szász, román) olyan együttélését, amelyik mindenkinek biztosítja nemzeti sajátosságai kifejtését s mind a hármat egy magasabb történelmi hivatás munkaközösségében összeforrasztja.

RAVASZ LÁSZLÓ

AZ ÚJ ORSZÁGGYARAPODÁS

1940 AUG. 30-ÁN másodszor ültek össze Bécsben a tengely-hatalmak képviselői, hogy döntőbírákként igazságot szolgáltatassanak Magyarországnak. Valóban a második bécsi döntés a román hintapolitika súlyos kudarcát jelentette. A német-olasz tengely új Európát alakító akarata felszámolta a nagyromán nagyhatalmi ábrándot s miután a Szovjetunió Besszarábiát és Észak-Bukovinát máról holnapra elcsatolta, Bulgária pedig 1912. évi dobrudzsai határait követelte vissza, halogató és eredménytelen magyar-román tárgyalások után a bécsi Belvedereben Ribbentrop és Ciano ceruzája új határt szabott a Magyar medencében Magyarország és Románia közé.

A bécsi döntés által Szent István koronájához visszacsatolt keletmagyarországi és északerdélyi 43.591 km^a-nyi terület¹ két szempontból is jelentős erőgyarapodása a magyar államnak. Mint általában minden népi és területi erőgyarapodás a magyar állam külpolitikai és nemzetközi erejének növekedését jelenti. Az immáron 160.737 hm² területű és kerekén 13.4 millió lakosú Magyarország, külügyminiszterünk szavai szerint is belépett az erős középhatalmak sorába és, ha egyelőre a magyar politikai életérnek még csak a Ciróka forrásvidékétől Zágónig sikerült elérnie a Magyar medence természetes határait, a két bécsi döntés és a Ruténföld múlt évi megszállása kétségtelessé tették, hogy a középső Duna-medence vezető állama Magyarország, az itt élő népek csak magyar vezetés alatt haladhatnak eredményes jövő felé, hogy a Kárpátok medencéjében csak egyetlen, a szentistváni magyar állam-eszme megvalósítására van tér és lehetőség. Hogy a 93.000 km²-es csonkból közel 161.000 km^a-re növekedett Csonka-Magyarország délkeleteurópai vezető hivatását milyen eredménnyel fogja teljesíteni, az a magyarság jóakarátán és rátermettségén kívül a közeljövő külpolitikai eseményeitől is függ, ebben a kérdésben a geográfus véleménynyilvánítása korai lenne. A második belvedere-i területnövekedés azonban nemcsak a magyar állam politikai erőgyarapodását jelenti, hanem a nemzet vagyónának növekedését is területben, lakosságban, földben, ásványi kincsekben, ipari és mezőgazdasági termelésben, a forgalom és közlekedés műtárgyaiban, településekben; jelent új színeket, új tájvonásokat a magyar állam arculatán, röviden — jelenti a magyar élet gazdagodását. Ennek a vagyoni erőtöbbletnek a felvázolása, tehát a visszacsatolt terület rövid tájrajzi jellemképének megfestése a geográfus feladata.

¹ Nem végleges adat. Jelentéktelen változások még lehetségesek.

Bár közvéleményünknek tisztán kell látnia, hogy a második bécsi döntés nem egész Erdélyt és nemcsak erdélyi területrészeket juttatott vissza, a napi sajtóban és közbeszédben folyvást Erdély visszatéréséről olvashatunk és hallhatunk. Amint a magyarulta Kisalföld, Dél-Felvidék és kárpátaljai alföldi területrészt két év előtti hazatérte alkalmával hazafias tömegeink naiv földrajzi képzelete szívesen hitte a Felvidék hazatérését, éppenúgy most is hajlandó megbocsátható kényelemszeretetből is minden, román megszállás alatt sínylődő keletmagyarországi területet a történelmi, politikai és földrajzi Erdély fogalmának tartalmi jegye alá vonni és ilyen alapon Erdély hazatéréséről beszélni. Már most ki kell azonban jelentenünk, hogy alföldi, felvidéki és erdélyi területek, tehát három magyar nagytáj részei játszanak szerepet a közel 44.000 km²-es területgyarapodás tájképi kialakításában.

Köztudomású, hogy a trianoni parancsbéke 103.000 km²-nyi kelet- és délmagyarországi területet kapcsolt a mérhetetlenül feldagadt román államhoz. Ennek a 103.000 km² magyar területnek legnagyobb részét a történelmi Erdély tette. Délről észak felé keskenyedő, szabálytalan négszög alakú terület. Szíve az Erdélyi-medence; peremvidékeivel, a Keletmagyarországi Szigethegységgel, a Keleti Kárpátokkal és az Erdélyi Havasokkal (Déli Kárpátok) külön nagytáj, a „bércecs hazácska“, a Magyar medencének egyik legkifejtettebb és legegényibb vonásokkal rendelkező tájegysége. Ehhez a tájhoz nyugaton a győztes hatalmak bőkezűsége még széles alföldi peremvidékeket is csatolt Nagyromániához, a Tisza—Maros-közi termékeny lösztábla, a Bánság északkeleti részét, a vingai pliocén halomvidéket, a Maros törmelékűjének nagyobbik felét, a Körösök törmelékűjét, az Érmelléket és a szatmári peremsüllyedéket az Ecsedi-láp egy részével és a Szamos törmelékűjével; kivétel nélkül a legértékesebb, legsűrűbben lakott, legkiegyenlített alföldi területeket. De benyomult az oláh mohóság a magyar Északkeleti Felvidékre is. A Máramarosi-medence déli fele, peremén a kristályos Radnai Havasokkal, a vulkánikus Avassal, Lapossal és Ciblessel, keleten a Máramarosi Havasok déli folytatásával jelentette a román uralom alá került felvidéki területet.

A kanyargó új bécsi határ az Északkeleti Felvidék románmegszállta részét teljesen visszajuttatta Maradékmagyarországhoz. Ez a terület a legkisebb is, a legszegényebb is a most visszakerült 44.000 km² alaktani és szerkezeti egységei között. A keletalföldi peremvidék területéből csak a Nagyvárad környéki törmelékűjtő, a löszös Érmellék és a szatmári síkság került vissza hozzánk. A Maros magyarulta törmelékűj vidéke és a vegyesnyelvű Bánság Romániában maradtak.

A területgyarapodásnak terménységileg legjelentősebb része Észak- és Keleterdély. Nyugati peremvidékéből, a Keletmagyarországi Szigethegységből ismét magyarrá lett a Bihar és a Gyalui Havasok északi, alacsony peremlejtője a Királyhágóval és a gyönyörű Révi szorosossal, a Réz-, Meszes- és Bükk-hegység szelídformájú rögvidéke, a hozzájuk támaszkodó harmadkori halomvidékekkel. A „hepe-hupás vén Szilágyság“ ez, Szatmárral és a Bihar-i részekkel együtt a visszacsatolt terület legértékesebb darabja. A szolnok-dobokai Ilosvai-hegység 663 m magas tönkje is ennek a peremi röghegységsorozatnak a tagja. Tőle északra már az Északkeleti Felvidék következik, közben a Kővári-medencével és a nagybányai ércbányavidékkel, délre pedig már a harmadkori Erdélyi-medence agyagos, hullámos felszínén járunk. Ezt a medencét majdnem a közepén szeli ketté az új határ, úgy azonban, hogy a kistsármási földgázos terület Romániában maradt továbbra is. A medence Magyarország birtokába jutott északkeleti része a fátlan, száraz éghajlatú Mezőség.

Keleten az Erdélyi-medence dombvidékké felárkolt töltelék-retegei a Magyar-medence egyenlőtlen süllyedése és emelkedése, a keleti részek nagyobb mérvű kiemelkedése miatt fokozatosan felmagasodva támaszkodnak a Keleti Kárpátok bástyájára. A Borsai-hágótól a háromszékmegyei Berecki-hegység 1777 m magas Lakóca-hegyéig ismét politikailag is magyarrá lett ez a pompás hegység. Északi részében, a Borgói-hegységben, még nagy szerepet játszanak az Erdélyi-medence magasra emelt, dombvidékké szabdaltságot adó rétegei, de a Borgói-

hágótól délre már egymás után sorakoznak a kárpáti homokkő párhuzamos redőkbe gyűrt vonulatai, mögöttük a Székelyföldön a kristályos övezet megszagatott, széleshátú dongaboltozata, amely a hegységet nyugaton lezáró vulkánikus vonulattal fogja közre Gyergyót, Felcsikot, Alcsikot, a Kászoni- és a Háromszéki-medencét, a székelység külső településterületét.

A külső homokkővonulatból kevés része van Magyarországnak. Az ellaposodó homokkőredők Moldva területén olvadnak bele a lösz-táblába, csak Háromszékben csap be a homokkővonulat az országba és lesz tájképfomáló tényező az 1700 m magas Berecki-hegységben. A homokkővonulat és a kristályos övezet közé, mint kihengerelt takaróredő elroncsolt homlokfalának darabjai, a mészkőszirt-övezet festői vonulata ágyazódott be. A másodkori mészkőszirtok lovagvárok romjait hordozó bérci és magas homokkőcsúcsok őrzik a Keleti Kárpátok Románia felé vezető kijáróit, a Tölgyesi-, Békás-, Gyimesi- és Ojtozisorost. Erdély legfestőibb tájképi részletei ezek a mészkőszirtes szorosok.

A mészkőszirtes homokkővonulat Csíkszeredától délre láncokra bomlik. A legkeletibb lánc a már megismert Berecki-hegység. Ez és az Olt-balparti Bodoki-hegység fogják közre a Kászoni- és Háromszéki-medencét. A harmadik lánc a Baróti-hegység, délnyugati részén halad az új határ.

A szirtvonulat rátorlódott a kristályos vonulat külső oldalára. Ennek a vonulatnak rengeteg erdővel és havasi legelőkkel borított magas, de enyhe formájú hátai Gyergyói- és részben Csíki-havasok néven sorakoznak északnyugat-délkeleti irányban.

A Keleti-Kárpátok belső, vulkánikus vonulata a Magyar-medence besüllyedésével párhuzamosan alakult ki a geológiai harmadkor második felében. Andezittömegei ráömlöttek az Erdélyi-medence peremére és a Radnai Havasok déli lábától az Öltig a 2000 m-es Kelemen Havasok, a Görgényi Havasok és a Hargita tájképi szépségekben gazdag, de gyéren lakott, erdős hegyvidékével zárják le a Magyar-medencét keleten és ölelik körül a kristályos és mészkőszirtes vonulattal a székelységnek hazát, két vármegyének pedig nevet adó csíki és háromszéki medencesorozatot.

Az Alföld folyóhordalékkal és lösszel feltöltött, egészen fiatal süllyedéke, a Kárpáti redőkeretbe foglalt délmáramarosi harmadkori medence, a geológiai ókori Magyar masszívum másod- és harmadkori üledékes takarókkal részben elborított (Réz, Meszes, Bükk, Ilosvai hegység), részben takaratlan, meztelen, felmagasodó kristályos tönkje (Radnai havasok), a Magyar-medence keleti magasan maradt szárnyának, a sós, agyagos, földgázos Erdélyi medencének északi része és a majdnem teljes egészében visszakerült Keleti-Kárpátok 1000 éves határokat hordozó fala, az az öt nagytáj, amelynek kisebb-nagyobb részeiből tevődik össze Csonka-Magyarország terményiségi erőgyarapodása, öt tájegységhez tartozó területdarab, az életformáknak, a kultúratermelő emberi munkának is öt kamrája, de olyan kamrák, amelyeknek élete csonka, mert az egy Máramarosi medence kivételével a másik négy teljes kiegészülésétől gazdasági és hatalmi indokok egyelőre még megfosztottak bennünket.

Könnyű tehát belátni, hogy a bihari és szatmári síkon egészen más életnek kell lüktetnie, mint a szilágysági halomvidéken és egészen másirányú volt a táj fejlődése és gazdagodása az alacsony középhegységek és az Erdélyi medence területén is, mint a Máramarosi, vagy a csíki és háromszéki Kárpátokban.

A termékeny talajú, kavicsos, löszös, agyagos, sőt helyenkint mocsaras, de az alföldi belső területeknél bővebb csapadékú bihari és szatmári peremvidék ugyan építő- és fűtőanyaghiányban szenvedő, de gazdag mezőgazdasági termelésű, kenyérmagfelesleggel rendelkező terület. A táj fejlődésének a jobb időjárás és termékeny talajon kívül jelentős tényezője a terület kedvező földrajzi helyzete is. A keletalföldi vásáröv területe ez a szegély a kül-

terjes mezőgazdasági termelésű Alföld és az állattenyésztő, kőben, fában és ércben gazdag hegyvidék érintkezésén. Nagymúltú, gazdag, forgalomgyűjtő, iparosabb települések (Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagyszalonta) fejlődését lehetővé tevő térség. A termelés jellegét tekintve csatlakozik ehhez az alföldi peremterülethez Nagybányától délre az Ilosvai, Lápos és Gutin hegységgel közrefogott, északnyugat felé nyíló Kővári medence, Kővárnak a XVI. századig külön közigazgatás alatt álló vidéke. A Szamos és a Lápos terraszos, széles völgymedencéje ez, sűrűn lakott, szépen művelt magyar vidék.

Ezek az alföldi területek még a tiszántúli búzaország tartozékai. A most felszabadult Szatmár és Bihar 1938. évi román termésadatai világosan mutatják ezt. 1938-ban Szatmárban 544.000 q, Biharban 750.000 q búza termett.¹ Másik főtermény a kukorica 593.000 q, illetve 760.000 q-val. Említést érdemel Szatmár 252.000, Bihar 180.000 q burgonyája, Szatmár 90.000, Bihar 95.000 q árpája, Szatmár 36.000, Bihar 60.000 q rozs, Szatmár 91.000, Bihar 60.000 q zabja. Szatmár 86.000 hl, Bihar (Érmellék) 120.000 hl bora, Szatmár és Bihar 3700 q dohányja. Jelentős a konyhakertészet és a gyümölcsstermelés is (alma, dió, szilva).

Az egyenletes csapadékeloszlás teszi lehetővé a bőségesebb takarmánytermelést és tartja jókarban a legelőket is. Ezért Bihar és Szatmár Szilágygyal együtt az állattenyésztésben is vezérekedik a visszacsatolt területen. Az 1935. évi román adatok szerint Szatmárban 18.000 lovat, 87.400 szarvasmarhát, 35.000 sertést és 69.000 juhot, Biharban 20.000 lovat, 65.000 szarvasmarhát, 50.000 sertést és 45.000 juhot számoltak össze.

A keletalföldi peremterülethez csatlakozik a Keletmagyarországi Sziget-hegységnek Csonka-Magyarországához visszakerült északi, kisebb része. Ez két részre bontható. Az északkeleti, kisebb, de magasabb rész igazi magashegység gyér lakossággal, erdőgazdálkodással és magashegységi állattenyésztéssel. A Radnai havasok kristályos tömege ez, az ősi Magyar masszívum egyik darabja, ú. n. variscida tönk. Kristályos palái a Nagy Pietroszban, Csonka-Magyarország jelenleg legmagasabb hegyében 2305 m magasra emelkednek. Rajta is, meg a 2280 m magas Ünökön is pleisztocén jégkori gleccserek nyomai, nagy, U-alakú glaciális teknővölgyek, sziklamedencés tengerszemek, kárfölkék, morénasáncok találhatóak. A Lápos és Ilosvai hegység már csak középhegységek és átvezetnek a Sziget-hegység rögeinek délnyugati, nagyobb csoportjához. A Réz (711 m), a Meszes (990 m) és a Bükk (575 m) ezek a rögök. Oligocén- és miocénkori, de leginkább löszborította pannoniai rétegekbe ágyazott, kristályos alapzatú középhegységek, tetejükön karsztos, eocénkori mészkőtakaró foszlányaival. A szelídformájú, erdőborította, életszegény középhegységek lankás lejtőin már sűrűn sorakoznak a fálvak, de még inkább megsűrűsödnek a három hegység közé beékelt, termékeny harmadkori halomvidéken, a Szilágyságban, a visszacsatolt területnek kétségtelenül egyik legértékesebb, különálló, de az Alföld felé nyíló tájékában. A gazdaságföldrajz a Szilágyságot dombvidék! típusú termőterületnek mondja elegendő kenyérmagtermeléssel, jelentékeny gyümölcsstermeléssel és elégséges erdőterületekkel. Búzából Szilágy megye 1938-ban kereken 940.000 q-t, rozsból 86.000, zabból 87.000, árpából 90.000, kukoricából 945.000, burgonyából 453.000 q-t termelt, tehát az egész visszacsatolt terület legfontosabb éléskamrája, de a visszacsatolt terület 477.000 hl borából is Szilágy szüretelt a legtöbbet, 168.000 hl-t, gyümölcse is a leg-

¹ A tájékoztató jellegű statisztikai adatok részint a román hivatalos statisztika adatai, részint (a teljes egészükben vissza nem került megyék esetében) kiszámított adatok. Mind ezekért, mind pedig egyéb a visszacsatolt területre vonatkozó számszerű adatokért az Államtudományi Intézetnek tartozom köszönettel.

több, a visszacsatolt terület 18.000 q dohányából pedig egyenesen 14.243 qm, 150.000 q napraforgómagjából pedig 100.000 q volt szilágyi eredetű. Állattenyésztése is vitán felül első. Legtöbb a lova (21.520 darab), a szarvasmarhája (100.200) és a sertése (74.000), de juhainak száma is meghaladja a 112.000 darabot. A selyemhemyótenyésztés is egyedül a Szilágyságban jelentősebb a hazatért területen.

Szolnok-Doboka déli, nagyobb fele, Rolozs megye hozzánk visszakérült része, Maros-Torda és Udvarhely nyugati, kisebb fele az Erdélyi medence tájvonásait tükrözi. Dombvidéki típusú termőterületek ezek is, de kenyérmagtermelésükben már nem önellátók, fűtő- és tüzelőanyagban is hiányt szenvednek és állattenyésztésük is alatta áll az alföldi peremvidékeknek és a Szilágyságénak; ellenben gazdagok földgázban és sóban, tehát bizonyos fajta ipari tevékenységnek alapjai adva vannak. Minderre könnyű magyarázatot adnak a zárt Erdélyi medencének, ennek a kevés csapadékú, sovány talajú, erősen felárkolt térszínű, harmadkori sós agyaggal és homokkal kitöltött, suvadásos, fátlan dombvidéknek a természeti viszonyai. Különösen kedvezőtlenek ezek Kolozsban, Szolnok-Dobokában és a Mezőségen; itt igen külterjes, szegényes állattenyésztés folyik. Ez a mezőgazdasági termelésében és állattenyésztésében elmaradt terület Erdély legszegényebb vidékeihez tartozik. Termelését néhány adat a következően világítja meg. 1938-ban termett búza Szolnok-Dobokában 355.000, Maros-Tordában 663.000, Kolozsban 250.000, Udvarhelyben 240.000 q; rozs Szolnok-Dobokában 20.000, Maros-Tordában 58.000, Kolozsban 28.000, Udvarhelyben 21.000 q; zab Szolnok-Dobokában 103.000, Maros-Tordában 125.000, Kolozsban 38.000, Udvarhelyben 87.000 q; árpa Maros-Tordában 70.000, Szolnok-Dobokában 15.000, Kolozsban 20.000, Udvarhelyben 11.000 q; kukorica Maros-Tordában 736.000, Szolnok-Dobokában 694.000, Kolozsban 280.000, Udvarhelyben 210.000 q. A termelésben Maros-Torda vezet mennyiségileg és minőségileg is; a főtermény ezen a vidéken a kukorica. A termésátlagok gyengék, messze az alföldi és dunántúli termésátlagok alatt vannak. Jelentéktelenebb a takarmány-, gyümölcs- és ipari növénytermelés is, mindössze Maros-Torda 252.000 q cukorrépája, almája és szilvája érdemel említést.

Az állattenyésztésben is Maros-Torda vezet 15.000 lovával, 78.000 szarvasmarhájával (évi 301.000 kg vajtermelése első volt Romániában!), 148.000 juhval és 26.000 sertéssel. A másik három megye állatállománya: Szolnok-Doboka: 7570 ló, 17.800 szarvasmarha, 124.000 juh, 15.000 sertés; Udvarhely: 15.275 ló, 40.470 szarvasmarha, 61.000 juh, 12.290 sertés; Kolozs: 4000 ló, 28.000 szarvasmarha, 103.000 juh, 15.000 sertés.

A visszacsatolt terület legéletszegényebb tája a Keleti Kárpátok zord éghajlatú, erdős magashegysége, Máramaros, Beszterce-Naszód, Csík és Háromszék megye, Szolnok-Doboka északi, Maros-Torda és Udvarhely keleti fele. Hegyvidéki gazdálkodás elégtelen kenyérmagtermeléssel, havasi állattenyésztés, erdőgazdálkodás, faipar és némi bányaművelés jellemzi ezt a népben szegény határsávot.¹ A Magyar-medence és a magyarság gazdasági és politikai életterének a határa ez a hegyvidék, de a legszorosabb gazdasági kiegészülésben a belső országrészekkel. Rajta túl, Moldvában már a magyartól eltérő, idegen tájak és életformák következnek.

A gabonatermelés az előbb vizsgált tájakénál kisebb jelentőségű. Az 1938. évi adatok szerint Csík megyében a zab a főtermény 124.000 q-val; ezt követi az árpa 110.000, a rozs 104.000 és a búza 44.000 q-val. Burgonyája, a szegénység kenyere 676.000 q termett. Háromszék fő kenyémövénye a búza 190.000 q-val, majd a rozs következik 155.000, a kukorica 130.000, a zab 105.000 és az árpa 80.000 q-val. Háromszék

¹ Csík népsűrűsége 29, Beszterce-Naszódé 30, Máramarosé 37, Háromszéké 38 km²-kint.

mindenképpen a Keleti Kárpátok legtermékenyebb megyéje (Kászoni- és Háromszéki-medence); burgonyatermelése 1,180.000 q-val az első helyen áll a visszacsatolt területen. Az oláhoklakta Beszterce-Naszódnak fő kenyérműve a kukorica: 220.000 q-t termelt. A kukoricát a búza követi 146.000 q-val, majd a zab 104.000 q-val; az árpatermelés jelentéktelen. Burgonyája 285.000 q termelt. Máramaros gabonatermelése csekély. Főtermény 127.000 q-val a kukorica, ezt követi a zab (76.000 q), a búza (14.000 q), az árpa (7.000 q) és a rozs (4.000). Burgonyája 252.000 q termelt.

Az állatállomány a gyér népesség számához viszonyítva elég magas 1935-ben Csíkban volt 15.000 ló, 72.000 szarvasmarha, 102.700 juh és 14.000 sertés; Háromszékben 13.000 ló, 38.000 szarvasmarha, 53.000 juh és 25.400 sertés; Beszterce-Naszódban 15.000 ló, 47.500 szarvasmarha, 126.000 juh (oláh hegyipásztorkodás!) és 12.000 sertés; Máramarosban 11.360 ló, 37.000 szarvasmarha, 87.000 juh és 7460 sertés. Földművelésen és magas-hegységi állattenyésztésen kívül a hegyvidék népének kenyeret adó foglalkozása az erdőgazdálkodás. Háromszék, Csík és Beszterce-Naszód rengeteg fenyvesei és bükkösei az erdélyi faipari üzemek és fűrésztelepek 70%-át juttatták vissza az anyaországhoz, de az erdőgazdálkodással kapcsolatos iparok (vegyipar, cellulozegyártás, műanyagok készítése) még fejletlenek, mint ahogyan a bányászat is jelentéktelen a hegyvidék esetleges bányakincseinek kiaknázatiásága miatt és vendégvonzó tájképi szépségei, gyógyfürdői sem tudtak eddig jelentősebb idegenforgalmi és vendéglátó ipart teremteni a közvetlen környék igénytelensége és alacsonyabb kultúrája miatt. Annál biztatóbbak a jövő kilátásai.

A visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi országrész területe 7,574.522 kat. hold. Ennek 31%-a (2,362.769 kat. h.) szántó, 36.3%-a (2,753.253 kat. h.) erdő, 14.4%-a (1,089.220 kat. h.) rét, 12.6%-a (951.943 kat. h.) legelő, 1.6%-a (118.039 kat. h.) kert és 0.4%-a (27.063 kat. h.) szőlő. Legtöbb a szántója (megművelt területének 51%-a) Szilágyinak, Biharnak (46%), Szatmárnak (40%), Kolozsnak (38%) és Szolnok-Dobokának (37.8%). Az erdő a táj természete szerint a hegyvidéki vármegyékben vezet, Beszterce-Naszódban 60%-kal, Háromszékben 56.8%-kal, Máramarosban 45%-kal, Csíkban 44%-kal, Maros-Tordában 43%-kal és Udvarhelyben 38%-kal. Rétje megint csak a hegyvidéki vármegyéknek van legtöbb (Csík 22%, Máramaros 24-2%, Udvarhely 14.2%, Beszterce-Naszód 17.3% Kolozs 16.2%, legelő a hűvös éghajlatú Csíkban (17.3%) és a zárt erdőkben szegény Erdélyi medence vármegyéiben, Kolozsban (16.9%) és Udvarhelyben (13.7%). A szőlőtermelés csak Biharban (1.5%) és Szilágyban (1%), a kertművelés Szatmárban, Szilágyban, Maros-Tordában és Kolozsban jelentősebb (2.1—27%).¹

Végeredményben az erdélyi visszacsatolt területrésznek gazdasági struktúrája a természetes tájlehetőségek miatt az anyaországétól különbözik és ez a különbözőség az egész ország gazdasági képében is erős vonásokkal fog jelentkezni. Csonka-Magyarország megszűnt fátlan, sík gabonaország lenni. 1940 augusztus 30-a óta a szántóföld országos területi aránya 60%-ról 49-re csökkent, ellenben megnövekedett az erdő. Ma már a csonkaország területének 22%-át borítja erdő.

Erdőterületeinknek 2,753.263 kat. holddal való gyarapodása nemzetgazdasági tekintetben végtelen fontosságú. Magyarország faimportáló államból önellátó, sőt exportképes ország lett. Különösen örvendetes a

¹A fontosabb termények 1938. évi terméseredményei a visszacsatolt területen: búza 4,136.000 q, rozs 583.000 q, zab 1,000.000 q, árpa 621.000 q, kukorica 4,700.000 q, burgonya 4,180.000 q, bor 477.000 hl, dohány 18.000 q, cukorrépa 523.000 q, szilva 240.000 q, napraforgómag 160.000 q.

közel egymillió kat. hold fenyveserdőterület visszatérte, mert puhafában való nagy szegénységünket a tavaly visszacsatolt Kárpátalja fenyvesei alig enyhítették. A Radnai, Kelemen, Görgényi, Gyergyói és Csíki havasok és a Hargita fenyves- és bükkrengetejei elsősorban ezért fontosak, de még azért is, mert vadban való gazdagságuk a nyugat felé irányuló magyar vadkivittelt fogja minőségileg és mennyiségileg is feljavítani. A hasznos vadakon kívül a passzionátus vadász a Keleti-Kárpátok rengetejeiben bőven talál medvét, farkast, hiúz és vadmacskát is.

Ezek a népszegény erdőrengetegek egyben az igen külterjes magashegységi állattenyésztés (juh- és szarvasmarhatenyésztés) területei is. A leginkább oláh pásztorlakosság nagyfokú igénytelenségben, öröklött, ősi módon, kezdetleges viszonyok között folytatja ezt a foglalkozást. Minőségi feljavítása a magyar állattenyésztés felelős vezetőire fog róni szép, de igen nehéz feladatot. A Szilágytság és a keletalföldi peremvidék állattenyésztése Csonka-Magyarországhoz hasonló.¹

Az erdőrengeteges hegyvidékek tiszta levegőjét ércokhók füstje csak kevésbé kormozza, alig-alig visznek a majdnem őseredetű állapotában lévő tájba új szint a bányüzemek épületei, tárnái, a bányák gorcai is. A visszacsatolt terület hasznosítható ásványi kincseiben túlságosan gazdagnak nem látszik. A sürgősen megindítandó magyar geológiai kutatások fogják megmutatni, hogy ez a szegénység csak időleges-e, mert lehet, hogy csak a terület bányageológiai feltáratlanságára vezethető vissza. Nagy nyersanyag-szegénységünkben mégis igen nagy értéknek kell tekintenünk a visszacsatolt terület bányatermékeit. Közöttük mennyiségileg első helyen a só áll. Visszakaptuk a délmáramarosi harmadkori medence rónaszéki és aknasugartagi sótelepeit évi 9,738.663 kg termeléssel, az Erdélyi medencéből pedig a medence peremvidékein helyet foglaló sóövezet désaknai hatalmas bányüzemét évi 23,066.860 kg termeléssel és a parajdit 2,174.010 kg termeléssel.

Az Erdélyi-medence másik fontos ásványi kincse a földgáz. A medence belseje egyetlen hatalmas földgáztartály és, bár a kissármási kutak Románia birtokában maradtak, az 1938-as román adatok szerint mi is visszakaptunk Maros-Tordában és Udvarhelyben négy kiaknázatlan, de könnyen megnyitható földgázterületet, a 200 km²-nyi székelykeresztúrt 24 milliárd, a 150 km²-nyi ravait 30 milliárd, a 150 km²-nyi marostelekit 30 milliárd és a 200 km²-nyi nyárádszeredait 40 milliárd m³ földgázkészlettel. Szénkincsünk körülbelül 100 millió tonna készlettel gyarapodott, de a visszacsatolt terület szénkincse csak gyenge minőségű lignit és barnaszén Szilágyban, Szatmárban, Biharban, Kolozsban és Udvarhelyben. Nevezetesebb bányüzem a kiskeresztesi (Szilágy m.) 39.400, a bodonosi (Bihar m.) 4.160 és az egeresi (Kolozs m.) 83.420 tonna évi termeléssel.

Vasérc Háromszékben, Udvarhelyben, Csíkban, Beszterce-Naszódban és Máramarosban ismeretes. Bányüzemei közül a legjelentősebb Udvarhelyben a lövétei 3300 t vasérctermeléssel. Petróleum a Máramarosi-medencében, Izaszacsal és Dragomérfalva táján és az északnyugati halomvidékeken remélhető.

Érc- és nemesérckincsünk a kárpáti vulkánikus vonulat hazatértével jelentősen gyarapodott. A szatmári (Nagybánya, Felsőbánya, Kapnikbánya, Láposbánya, Femezely), szolnokdobokai (Borkút) és máramarosi (Budfalva) bányavidék 1938-ban 1037 kg aranyat, 21.405 kg ezüstöt, 4,303.638 kg ólmot, 3,567.346 kg cinket, 3,280.360 kg kénkovandót (pirít) és 194.466 kg rezet termelt. Románia aranybányászatának 1/5-e került hozzánk. Ugyanez a bányavidék termel molibdént és bizmutot is; Réven titánérc, Balánbányán rézbányák kerültek vissza.

Szobrász-, építő és útburkolókövet sokféle bányásznak. Fontos a vaslábi (Csík m.) vörösmárványbányászat.

¹ A visszacsatolt terület állatállománya (1935. évi román adatok!): 155.000 ló, 650.000 szarvasmarha, 70.000 bivaly, 1,072.000 juh, 242.000 sertés.

Kiaknázásra vár a Keleti-Kárpátok folyóinak hasznosítható vízienergia-készlete is. A bányakincsekkel kapcsolatban kell megemlékezni a visszacsatolt terület gyógy- és ásványvizeiről. Igen sok a posztvulkánikus működés eredményeként jelentkező ásványos- és melegforrás. Nagyvárad közelében a hővizű Félix- és Püspökfürdő, az Avasban, Szatmár megyében Bikszád konyhasós savanyúvize és fürdője, a Keleti-Kárpátokban, Csíkban, Magyarország egyik legvadregényesebb zugában a borszéki fürdő és források (a híres borvizet palackozzák is), a 656 m magasan fekvő Tusnád kilenc alkalikus, vasas forrása és fürdője, Háromszékben a kovásznál Pokolsár folytonosan feltörő konyhasós, szénsavas melegvize és fürdője, Élőpatak kitünően felszerelt vasas fürdője és Udvarhelyben Korond vasas, konyhasós forrásai ismertebbek a számos kisebb jelentőségűn kívül. Posztvulkánikus működés eredménye a világhírű torjai Búdösbárlang is. Gyógyfürdőink számát szaporítják a sóstavak is, köztük a csodálatos szovátaí Medve-tóval, ezzel a sósvizű, természetes hőakkumulátorral. Mindezek a természeti kincsek olyan gyönyörű hegyvidéki panorámába illeszkednek bele, hogy vendégvonzó földrajzi „széphelyeink“ számát gyarapítva biztosan remélhetjük idegenforgalmunk és vendéglátóiparunk fellendülését. Különösen azért kell dolgoznunk, hogy ezt a gyógyulást és üdülést adó erdélyi hegyvidéket Délkelet-Európa Svájcává építsük ki. Ennek a célnak elérése érdekében kell útépitéssel, turista- és sportszállók, menedékházak emelésével ezt a természeti szépségekben bővelkedő tájat turisztikailag is feltárnunk. A Radnai és Kelemen havasok gleccsermarta bérceit, a Csíki, Görgényi és Háromszéki havasok magashegységi világát, a hegyomlással felduzzadt Gyilkos-tavat, a szép Szent Anna-tavat ismertté és keresetté kell tennünk kül- és belföldi vendéfgorgalmunkban egyaránt.

Annál is inkább elsőrendű kötelességünk ez, mert a túlnyomó részben magyarulakta magashegység gyógyvizekben, erdőben, bércekben gazdag ugyan, de annál szegényebb az állattenyésztése és földművelése és jelentéktelen az ipari tevékenység is. Itt a kárpáti ívek kis medencéiben csak a helyi szükségleteket kielégítő kisipar és a minden támogatást megérdemlő székely háziipar húzódik meg, a sok munkással dolgozó fafeldolgozó nagyüzemek a hegyvidék belsejében vannak, a tulajdonképpeni gyáripari tevékenység pedig a visszacsatolt terület gazdagabb, nyugati részének nagy városaiban található meg. Fejlődő gyáriparunk újabb izmosodását jelenti Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Nagykároly, Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy gyáripara. A nehézipart Kolozsvár és Nagyvárad vas- és gépgyártása, Szatmárnémeti mezőgazdasági gépgyártása képviseli. Ezek a városok és Marosvásárhely a nagy gyári malmok központjai is, de még számos gőzmalom dolgozik szerte Biharban, Szatmárban, Szilágyban. A textil- és ruházati ipar Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön és Kolozsvárott, az élelmiszer- és söripar Kolozsvárott, Nagyváradon (évi 20 millió l termelőképességű sörgyár) és Marosvásárhelyen (évi 15 millió l termelőképességű sörgyár), a cukorgyártás Marosvásárhelyen, a vegyi ipar Nagyváradon, Marosvásárhelyen és Kolozsvárott, a papírgyártás Nagyváradon és Nagykárolyban fejlesztett gyári üzemeket. A bőriparnak Kolozsvár, Marosvásárhely, Dés és Beszterce a központja, Sepsiszentgyörgyön évi 1,664.000, Kolozsvárott évi 1,534.000 kg dohányt feldolgozó dohánygyár működik. Szatmárnémetiben diófeldolgozógyár, Mezőtelegden petróleumfmomító, Nagyváradon, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen építőanyaggyárak dolgoznak. Kisebb üzemi szeszgyár szerte a mezőgazdasági termelés területén sok található. Fa- és bútorigipari üzemek a nyugati részen is vannak (Szatmárnémeti, Kolozsvár, Nagyvárad), de a faipar, a fűrésztelepek igazi hazája a Kárpáti hegyvidék. Háromszék (Zágon, Bereck, Gelence), Csík (Csíkszereda, Gyimesbükk,

Gyergyószentmiklós), Udvarhely, Maros-Torda (Gödemesterháza, Maros-hévíz), Beszterce-Naszód (Beszterce) és Máramaros faipari üzei Erdély faiparának 70%-át képviselik.

Hogy a visszacsatolt terület mezőgazdasági, erdőgazdasági és ipari tevékenysége szervesen illeszkedhessen be az anyaország gazdasági életébe, hogy a különböző gazdasági struktúrájú, de éppen ezért kölcsönösen egymásra támaszkodó, egymást kiegészítő anyaország és a keleti országrész között zavartalan árucserforgalom indulhasson meg, jó közlekedésre van szükség. A visszacsatolt területen kerekén 2122 km-rel bővült a magyar vasúthálózat és különösen örvendetes a nagyvárad-kolozsvári, a kolozsvár-dés-szatmárnémeti és a nagyszalonta-nagyvárad-szatmárnémeti-máramarosszigeti fővonalak bekapcsolódása a magyar vasúthálózatba. Mégis a vonalak kilométer-számával nincs egyenes arányban forgalmi értékük. Nincsen pedig először azért, mert a hálózat gyér; a keleti hegyvidék hálózata a leggyébrebb az országban; másodsor, mert a 2122 km hosszú hálózatból kerekén 400 km kis teljesítőképességű keskenyvágányú vonal és a szabványos nyomtávú vonalaknak is jelentékeny része helyi, vicinális jelentőségű; harmadszor és legfőképpen pedig azért, mert a hálózat nem összefüggő egész. A csonka székely körvasútnak nincs kapcsolata magyar területen sem a szamosvölgyi, sem a kolozsvár-nagyvárad-i vonallal; kapcsolatát megszüntette az új bécsi határ mezősgéi beöblösödése. Ennek a forgalomgátló ténynek megszüntetése a MÁV első és legsürgősebb feladata.

Nagyváradal és Szatmárnémetivel nagy, forgalomelosztó központokat kaptunk vissza, a szatmárnémeti-máramarosszigeti vonal visszakapcsolása pedig a Máramarosi medence zavartalan fejlődését fogja lehetővé tenni.

A visszacsatolt terület 6600 km-nyi közúthálózata a mai forgalom igényeinek mennyiségileg és minőségileg is alig-alig felel meg. A magyar útépitésre itt nagy feladatok várnak.

Csonka-Magyarország bécsi, új területnyeresége felszínén nyugatról kelet felé, az Alföldről a hegyvidék felé haladva minden tekintetben az élet lüktetésének ellanygulását, szegényesedését tudja megállapítani a geográfus. Soványabb lesz a talaj, kevesebb a szántó, több az erdő, több a hegy, gyébrebb a lakosság, kisebbek és ritkábbak a települések. Pedig Erdélyben a városi életnek igen régi és mély gyökerei vannak. Ez az országrész a magyar, székely és német kisvárosok földje. Tiszta, rendezett, kultúralt városai az erdélyi tájnak olyan elemei, amelyeknek mását a kutató szem hiába keresi az Erdélyel 1918 után egy államban egyesített Romániában.

A keletalföldi peremvidék két vezető városa Nagyvárad és Szatmárnémeti. Mindkettő vásárvonalon települt vásárhely. A 82.000 lakosú Nagyvárad a Sebes-Körös, az 50.000 lakosú Szatmárnémeti a Szamosvölgy nyílásában települt. Egyúttal mindkettő mezőgazdasági központ is. Hasonló, de kisebb energiájú a 16.000 lakosú Nagykároly, egyszerűsmindegyik átkelőhely is az Ér-völgye és az Ecsedi-láp között. A 27.000 lakosú Máramarossziget a Máramarosi-medence központja és a Felső-Tisza nyílásának vásárhelye. A kisvárosaink számát szaporító Nagyvárad ősi bányásztelepülés és medenceközpont, akárcsak Dés és Zilah. Az Erdélyi-medence peremén sorban ülnek a kisebb-nagyobb energiájú vásárhelyek; a legnagyobb Erdély fővárosa, a Nagyvárad versenyét erősen érző „kincses” Kolozsvár, közel 100.000 lakossal, a Kis-Szamos völgye nyílásában. Medenceközpont és vásárhely a 38.000 lakosú Marosvásárhely, Szamosújvár, Beszterce és Székelyudvarhely és medenceközpontok a székelyföldi medencesorozat települései: Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy. Ezekben a városokban, kicsinyekben és nagyokban egyaránt, anyagi és szellemi téren a magyar életnek, művészetnek, a magyar kultúratermelő munkásságnak annyi emléke és vagyontárgya halmozódott fel, hogy magyar jellegük népességben és szellemben a 21 éves idegen uralom idején

sem volt pillanatnyilag sem vitás. Egyszerű ennek az oka. Nem csak az, hogy az alacsonyabb kultúrájú és civilizációjú oláh csak kevéssé város lakó, hanem elsősorban az, hogy ez a visszacsatolt terület, mint általában az egész keletalföldi síkság, az egész Erdélyi-medence és a Székelyföld kismedencéi is mind az ősi magyar településtér tartozékai. Ezt a területet a magyarság a magashegységi zárt bükkösökkel és fenyvesekkel együtt nemcsak birtokába vette, hanem a „sötéteredő” kivételével beléje is települt. Ma már szükségtelen hosszasan bizonyítani, hogy a román Erdélyben jövevény nép. Állattenyésztő rajai a XIII. század óta szivárogtak be a Havasalföldről és Moldvából és szállták meg először a magyarok által birtokba vett, de üresen hagyott hegyvidékeket, majd innen ereszkedtek le az Erdélyi-medencébe és az Alföld keleti szegélyére is. Magányos hegyi tanyáik szerteszórva ott vannak ma is a hegyvidékeken gyér, vagy semmiféle kapcsolatot sem teremtve romániai fajtestvéreikkel, hogy az alacsony lejtőrészekben, medencékben és halomvidékeken hordafalvakká, csoportos településekké sűrűsödjének. A magyar nagyvárosok, kisvárosok, útfaluk és halmazfaluk mellett ezek az oláh hordafaluk és magányos hegyitanyák a visszacsatolt terület településföldrajzi képének jellemzői.

A Székelyföld magas hegységeiben ezekből az oláh hegyi tanyákból is kevés van már. Itt egy évezred óta a magyar állam határa egyben a magyar településtér, a magyar táj határa is. De gyér az oláhság kapcsolata romániai testvéreivel Beszterce-Naszód és Máramaros hegyvidékein is. A magas hegységek itt, akár csak a déli Kárpátokban is, gyakorlatilag lakatlanok. Ellenben Erdélynek, mint a Magyar medence szerves alkotórészének széles, nyugati kaputájai, a Maroskapu, a Körösök és a Szamos kapuvidéke — a független erdélyi fejedelemség korában az érthető módon Erdélyhez tartozó Partium ez — keleten és délen pedig a Kárpátok láncai lehetővé tették a magyarság Erdélybe nyomulását, pótlódását és fennmaradását, röviden a terület magyar jellegét minden időben.

Bár a bécsi döntőbíráknak néprajzi határokat húzni szinte lehetetlen volt, a Magyarországnak ítélt terület magyar jellege, népességének magyar többsége vitán felül áll. Igazolja ezt az 1910. évi magyar statisztika, de igazolják ezt az 1930. és 1940. évi kiszámított adatok is.

	1910	1930	1940
magyar	1,097.327 50·9%	1,115.000 47·1%	1,220.800 47·4%
román	916.858 42·5%	1,055.000 44·5%	1,144.500 44·4%
német	88.238 4·1%	58.000 2·4%	58.000 2·2%
egyéb	53.108 2·5%	142.000 6·0%	154.700 6·0%
összesen ...	2,155.531 100%	2,370.000 100%	2,578.000 100%

Legsűrűbben lakottak a keletalföldi peremterületek és a Szilágyság. A hegyvidékek népessége igen gyér. Az egészben, vagy részben visszacsatolt 12 vármegye közül Csík, Udvarhely, Háromszék majdnem színmagyar; Maros-Torda, Bihar, Szatmár és Szilágy erősen magyar többségű, Kolozs vegyes, Beszterce-Naszódban, Szolnok-Dobokában és Máramarosban a románok vannak többségben. Beszterce-Naszód a hazája a közel 60.000 főnyi németiség túlnyomó részének, a besztercei szászoknak is.

A 160.000 km² területűre növekedett és 13.4 millió lakosra gyarapodott Csonka-Magyarország a bécsi döntés után is megmaradt magyar nemzeti állammal. Az államalkotó és államvezető magyarság az ország összlakosságának kerekén 80%-át teszi. Az ország népsűrűsége azonban a gyérlakosságú hegyvidékek visszacsatolása következtében lecsökkent 92-ről kb. 83-ra.

Futólagos tájrajzi vizsgálódások alapján igyekeztünk vázlatosan megrajzolni azt az erőgyarapodást, amelyet a második bécsi döntés Magyarországra számára népességben, területben és a gazdasági élet tarén jelent. Nép- és terményszerűségi erősödésünk azonban nem jelenti azt, hogy Magyarországra új határának két szakasza, az 1000 éves keleti és az Erdélyt derékban

szelő déli határszakasz a magyar állam biztonsága és védelme szempontjából egyenlő értékű lenne. Csonka országunk védelme tekintetében végtelen fontosságú, hogy hatalmas barátaink támogatásával Maradék-Magyarország keleti határait ismét a Kárpátok hordozzák. Kiválóságát semmi jobban nem igazolja, mint ezeréves állandósága. Életében a most letűnt két évtized csak múló epizód volt. A jó természetes határ minden tulajdonságával rendelkezik. Tájegységeket, népeket, kultúrákat, egymásnak hátat fordító életkamrákat elválasztó, népszegény magashegység.

Annál nehezebb dicséző szavakat találni a magyar-román déli határra. El kell ismernünk, hogy megvonása nehéz feladat lehetett pártatlan ítélőbíró számára is. A magyar geográfusnak azonban rá kell mutatnia, hogy ez a határszakasz a jó földrajzi határ tulajdonságait teljesen nélkülözi. Mesterséges vonalhatár, amely a Magyar medence belsejében futva szerkezeti, alaktani és gazdasági tekintetben egységes területeket vág ketté, következtetésképp a Magyar állam biztonságát egyedül ez a határ nem is szavatolhatja. Keresztülszeli az Alföldet, a Keletmagyarországi Szigethegységet és az Erdélyi medencét — először Magyarország fennállása óta—, utakat, vasutakat szabadal fel, kirekesztve csonka országunkból a magyarság százezreit.

A geográfus nem jós; mindig csak az adott, jelen helyzet magyarázója. Mesterséges határszakaszok állandóságáról, vagy időleges voltáról annál kevésbé nyilatkozhat, mert az élet, a földrajz törvényszerűségeit ideig-óráig hatalmi és politikai törekvések cáfolni látszanak. Annyi bizonyos, hogy kiváló államférfiaink vezetése, eredményes, emyedetlen munkája következtében erejében megizmosodott, önértékében egészségesen megnövekedett dunamedencei vezérállamnak, Csonka-Magyarországnak nagy jóindulatra és bölcs önmérsékletre, az igazságosan szűkebb határok közé szorított Romániának pedig több politikai józanságra, a tények tisztább mérlegelésére van szüksége, hogy az új határok mentén ennek a két egymásrautalt dunatárségi népnek az élete többé-kevésbé súrlódásmentes, kapcsolata gyümölcsöző lehessen.

BULLA BÉLA

NAGY-ROMÁNIA MÉRLEGE

1918 KARÁCSONY ESTÉJÉN foglalta el Kolozsvárt a román hadsereg. Huszonkét év múlva, 1940 szeptember n-én, mikor e sorokat írjuk, vonul be a magyar honvédség Erdély fővárosába. Vége a román uralomnak; vége van, mert hazug és hamis alapon épült, erőszak és elnyomás volt fenntartója.

A dákoromán kontinuitás nem valóság s háromszázalékos népi többség nem szolgálhat egy — mint a román alkotmány hívja — «egységes, nemzeti állam» alapjául, különösen nem akkor, ha a részek nem óhajtának az egységbe olvadni. Ellenkezett a fejlődés ritmusával, hogy egy ország, mely a békekötések alkalmával még alig negyven éve idegen fennhatóságtól függő, harmadrendű, fejlődése kezdetén álló balkáni állam volt, politikailag és erkölcsileg igazolni tudná, hogy két nagyhatalom és egy harmadik állam, barát és ellenség testéből leszakítva értékes történeti területeket, népének és földjének háromszorosára gyarapodjék s a nagyhatalmat játszva, sorozza magát az európai évszázados államok közösségébe.

Ezeken az ingatag alapokon létrejött „nagy” Romániában a románság nem tudta legyőzni önmagát. Ha igaz, hogy el volt nyomva a múltban,

most nem tudott megbocsátó lenni; ha sérelem érte az eltelt évszázadokban, bosszúállóvá lett érte; ha nyelvével kellett, hogy védelmezze, most némává tette a magyart s ha megfenyítették fészkelődéséért a múltban, börtönbe küldte fegyelmezőjét a jelenben.

A román uralomnak nem volt erkölcsi begyökerezése a múltba s kivirágzása a jelenben. Vissza kellett, hogy fejlődjék azokba a keretekbe, melyek megfelelnek történeti, erkölcsi és politikai feltételeinek.

A magyar-román kérdés sok századon keresztül jutott Trianonig, a magyar Erdély elvesztéséhez.

A románságnak a tizenkettedik században kezdődő beszivárgása után 1848-ig, a román nép kérdése szociális probléma volt: az oláh paraszt a magyar jobbággal együtt harcolt a földesúri elnyomás ellen, a Hórák vérengzésének utolsó fellépésében. A jobbágyság szociális problémája mellett a tizennyolcadik század kezdetén, az egyházi unió nyomában feltámadt a magyar-román viszony közjogi, jogegyenlőség! problémája, az erdélyi „populus“ keretéből kizárt oláh népek az egyesült nemzetek, a magyar, székely és szász nemzetek uniójába való beengedésének kérdése.

A tizenkilencedik század folyamán az alkotmányi jogi kérdés átalakult, közjogi oldala megoldást nyert az 1848-iki jogegyenlőségben, közigazgatási és kulturális része a század uralkodó eszméjének megfelelő „nemzetiségi“ kérdéssé lett, melyet könnyen megoldhatott volna az 1868:XLIV. törvény, ha a nemzetiségi kérdéssel párhuzamosan fel nem támad az irredentizmus: a románok népi egységének gondolata.

Az irredentizmus nagyjában a magyarországi román-lakta területekre, Erdélyre szorítkozott. Abban az irredentizmusban, mely a regátban lábrakapott, Bukovina és Beszarábia alig szerepelt. A kézzelfogható, céltudatos irredentizmust Erdély termelte ki s mint pozitívumra a dákoromán kontinuitás elméletére és az erdélyi románság számbeli többségére támaszkodott. S hiába mutatta ki a történettudomány, magyar és külföldi is, hogy ez az elmélet nem pozitívum, hogy nem igaz, kontinuitás nincs: Erdélyben az oláh nem Traján császár katonáinak utóda, hanem tizenkettedik század óta bevándorolt balkáni pásztor és bojáról, fanarióta fejedelemtől kiszípolozott menekülő román jobbágy leszármazottja: a hazugság élt és egyidőre győzött. Mese és legenda, ha bebizonyítottál! valótlan is, hatalmas erejű. Königinhofi kéziratnak, Sinkai történetének éppen annyi, ha nem több volt a hatása cseh és oláh történetben, mintha nem valótlanságok, mintha nem történeti hazugságok lettek volna s hatásában a kontinuitás elmélete versenyzett a másik irredenta érveléssel, a nemzetiségi arányszámmal.

Pedig az oláhok erdélyi arányára épp olyan kevésbé lehetett irredentizmust építeni, mint dákoromán kontinuitást.

Lehetetlen különösen akkor, mikor az uralkodó néppé feltörő fajta, a román és állama, a regát, mindenütt, minden vonatkozásában, állami és társadalmi szervezetében, kultúrájában és vallási érzésében, alantasabb fokon állt, mint Erdély népe, magyar és román egyformán, múltjában és jelenében egyaránt.

A román irredentizmus egy állam uralma felé hajtotta Erdélyt, mely török fennhatóság alatt mint kettészakított két kis fejedelemség létezett 1859-ig, mely 1866-ban kapta a „Románia“ nevet az egyesülés után s lett független állam és királyság 1880-ban, tehát mindössze negyvenéves állami létre tekinthetett vissza az első világháború kitörésekor.

Egy ország, ahol az olasz Ramiro Ortiz szerint a középkor a tizenkilencedik század kezdetén szűnt meg, de ahol Vintila Brătianu, a volt miniszterelnök szerint az újkor csak a század hatvanas éveiben kezdődött. Sőt Lapedatu, kolozsvári egyetemi tanár azt írta, hogy „a román egység és politikai öntudat csak a huszadik században lett valóság“. Egy nép, melynek — mint Iorga panasolta a képviselőházban — „oly kevés tradíciója van, hogy egyről sem szabad megfélemednie“. Egy állam, mely először a tizen-

kilencedik század harmincas éveiben kap idegen, csodálatosképpen orosz kézből valamilyen alkotmányt s maga csak 1866-ban ér el a politikai érettségnek arra a fokára, hogy egy papíralkotmányt szerkesszen olyan nép számára, melyhez liberális elvek helyett inkább illik elnyomás és paraszt-lázadás, aminthogy mikor Európában már századok óta megszűntek a jobbágy-lázadások, Romániában 1907-ben tör ki véres felkelés.

Egy könyv, melynek címe „Anale politice“, politikai annálisok, a régensség 1927—28. évi korszakáról szól, mikor Ferdinánd király halála után a most elkergetett, akkor először trónfosztott Carol helyett kiskorú fia nevében régensség kormányzott, melynek egy királyi herceg, az ország orthodox pátriárkhája és a legfelső semmitűszék elnöke voltak tagjai. Voltak, akik azt hitték, hogy ilyen kormányzat alatt erény és erkölcs és tisztaság virágzik ki Romániában. Az annalesek egyebet írtak.

Mindenki, aki „bizalommal volt a románság jövője iránt“, azt várta volt, hogy a világháború után a romokból egy szilárd alapra épített ország fog kiemelkedni; de kiderült, hogy a nép életét és erőforrásait jobban eltékoztatták, mint valaha a múltban, „politikai és erkölcsi megújodásnak semmi nyoma“ s most az összes bűnökért felelni kell. Beszéltek a kultúra megújulásáról: „szappanbuborék“ „bășică de săpun“ volt az egész; beszéltek „kulturális propagandáról“, melyről — mondta az erdélyi Astra elnöke — azt állították, hogy milliókat emésztett fel: „üres szó“, „vorba goală“. Két dolgot hangoztattak folyton: kultúra és kenyér. Ami a kultúrát illeti, semmi kétség, „hogy a háború óta eltelt évek népünk legrémítőbb lefokozását jelentik, amit a sokkal mívejtőbb nemzeti kisebbségek csak kinevetnek“. S ha legalább a mindennapi kenyér kérdésében az igaz útra léptünk volna — írja az annales. De az előrelátás hiánya ezen a téren is egészen fantasztikus volt. Az agrárreform a könyv szerint a jelenkori Európa legborzalmasabb tévedése.

De a román nép életének legsötétebb foltja — írják ezt is az annalesok — az utolsó évszázadban a román nép politikai és társadalmi alsóbbrendűsége: a közigazgatási korrupció, a tisztviselők folytonos változása a politika irányai szerint, zsarolásból szerzett vagyonuk, csalások.

S ezt a valódi Romániát ismerik külföldön is.

Mikor 1917. áprilisában egy román delegáció, a hírhedt lacfalust pópa, Lucaciu László, Mofa Ioan és Stoica Vasile kiment az Egyesült Államokba, hogy propagandát csináljon az ország érdekében, megdöbbenve tapasztalták, hogy ott nagyon rossz véleménnyel vannak Romániáról. Mint „valami vad, balkáni törzsekről“ beszéltek a románokról. 1928-ban Iorga mondta a képviselőház szónoki emelvényéről: „A közvélemény külföldön nagyon rosszat tart felőlünk; nem hisznek életképességünkben; Románia egyike a legelsőknek azok között a beteg országok között, melyet a széttagolás veszedelme fenyeget... Megyünk a sötétben, tapogatózunk, de nem látjuk az egyenes vonalat, ez a generáció elvesztette a csatát.“

S az annales idézi Apponyi Albertnek egy kijelentését a genfi teljes ülés előtt: „Nous attendons, parce que nous espérons.“ Hogy Apponyi mit vár és mit remél, tette hozzá az annales, azt nagyon jól tudjuk.

Ez az az állam, melybe az erdélyi magyarok kerültek. Még 1912 decemberében írta volt az „Adevărul“: „Nincs a román királyság úgy megszervezve, hogy olyan civilizált országokat, mint Erdély és Bukovina, magába olvaszthasson; az odavaló románok sem volnának képesek hat hétig sem elviselni a román közigazgatást.“

MAGYARORSZÁGOT a párizsi békekonferencia állítólag azért törte darabokra, hogy romjain egységes nemzeti államokat szervezzen, melyekben a nemzetiségi küzdelmek nem veszélyeztetik többé Európa békéjét. Abból a jegyzékből, melyet a kisebbségi szerződés aláírása alkalmával Clemenceau a lengyel köztársaság elnökéhez intézett, látszik, hogy a tiszta nemzeti államok szervezésének lehetetlenségével a konferencia is tisztában volt, de a nemzetiségek — most már nemzeti kisebbségek — jogtalan bánásmódját és elnyomását elkerülhetőnek gondolta a kisebbségek védelmének nemzetközi garancia alá helyezett népszövetségi védelem útján. „Az átszatolt területe-

ken“ — írta a jegyzék — „elkerülhetetlenül lesznek népcsoportok, melyek más nyelven beszélnek és más fajhoz tartoznak, mint annak a területnek a népessége, melyhez csatoltattak és szerencsétlenségre e fajokat hosszú évek keserű ellenségességei választották el egymástól. Meggyőződésünk, hogy e népek könnyebben beleszoknak új helyzetükbe, ha tudják, hogy hatásos védelemben részesülnek és garanciák biztosítják a jogtalan bánásmód és elnyomás minden veszélyével szemben: már e garanciák létének tudata meg fogja könnyíteni a mindenki által annyira óhajtott kiengesztelődést.“

Lengyelország és a monarchia utódállamai, Csehszlovákia és Jugoszlávia minden nehézség nélkül elfogadta és aláírta a kisebbségi szerződést. A román békedelegáció vezetője, Bratianu, az akkori miniszterelnök azonban minden ürügyet felhasznált, hogy meneküljön a kisebbségvédelmi kötelezettség alól: hogy a népszövetség ellenőrzése sérti az állam szuverénitását; hogy csak akkor fogadhatja el, ha általános, ha kötelezi a népszövetség minden tagállamát s végül azt hazudta, hogy a kisebbségek jogát már biztosította Románia és hivatkozott a gyulafehérvári határozatokra, melyek egy forradalmi gyülekezet kijelentései voltak s melyeknek csupán első szakasza, amely kimondja az uniót, került a román törvénytárba.

A kisebbségi szerződés aláírása, a kisebbségek védelmének kötelezettsége alól azonban Románia nem menekülhetett. A kisebbségi jogvédelem ellenértéke volt annak, hogy — mint a szerződés bevezetése mondja — „a román királyság nagy területi gyarapodáshoz jutott“. Hogy egyedül Magyarországtól 102.000 négyzet kilométer területet annektálhasson, annak az volta feltétele, hogy az ezzel a területtel együtt átszatolt több mint két millió kisebbség védelmére kötelezi magát a szerződésben megállapított formák mellett.

A román államférfiak az első pillanatban tisztában voltak azzal, hogy ezt a kötelezettséget nem fogják teljesíteni.

Az 1923-i, az új államra szabott alkotmány első szakasza kimondta, hogy a román királyság „egységes és oszthatatlan nemzeti állam“. Ha egyszer erre az alapra helyezkedtek, akkor ennek természetes volt az a következménye, melyet Vintila Bratianu, a későbbi miniszterelnök fejtett ki egy az új alkotmányt ismertető munkában. „Az új alkotmány alapelve“, — írta — „az, hogy megóvja a „nemzeti állam. egységes, nemzeti jellegét, mihez jogunk van fajunk túlnyomó nagy többségénél fogva országunkban. Ezt annál inkább meg kell, hogy állapítsuk, mert a kisebbségi szerződések útján hajlandóság mutatkozott e nemzeti jelleg gyöngítésére s ígéretek folytán, melyeket szerencsére nem tartottak meg, Nagyromániának egy új és szerencsétlen osztrák-magyar monarchiává való átalakítására. Ez nem zárja ki, hogy más nyelvű állampolgárok ne folytathassanak bizonyos feltételek mellett életet államunkban ... Ezt megengedhetjük, nemcsak azért, mert a kisebbségeket nyelvük, kultúrájuk, érdekeik elválasztják tőlünk, hanem azért is, mert a román nép bebizonyította faji ellenálló és magába olvasztó tehetségét.“

Ez semmiesetre sem a kisebbségi szerződések védelme, hanem az asszimiláció bejelentése volt s ezt szolgálta következetesen az elmúlt huszonkét év kisebbségi politikája, közoktatási és egyházi politika, névanalízis és kultúrzóna, nyelvvizsga és román faji védelem, földreform és gazdasági politika.

E pusztító, elnemzetietlenítő kisebbségi politika ellen a népszövetség nem nyújtott védelmet. Nemcsak a népszövetség közismert részrehajlása és haszontalansága miatt, hanem azért sem, mert Románia a népszövetségi ellenőrzést és garanciát az első pillanattól kezdve semmibe sem vette. Még meg sem száradt a kisebbségi szerződésen a román delegátus aláírása, mikor ugyanabban a hónapban, 1919 decemberében Bratianu kijelentette, hogy

„Románia nem fogadhatja el a kisebbségi szerződést, mely külföldi ellenőrzést teremt s jogot adva némelyik állampolgárunknak, hogy saját államunk ellen idegen államok védelméhez forduljon, minket alárendelt nemzetközi helyzetbe hoz, ami összeférhetetlen állami méltóságunkkal,“

A valóságban mindezzel, állami szuverenitás korlátozásával, nemzetközi ellenőrzéssel hamar megbékélt Románia, mikor észrevette, hogy mindez nem komoly, nem szükséges komolyan venni a népszövetséget. „Hol van a nagy veszedelem“ — kérdezte már két év múlva, 1921 júliusában az egyik lap, a Luptatorul —, „amitől elébb annyira féltünk? A kisebbségi szerződés nincs végrehajtva, nem veszi figyelembe senki s nem törődik vele senki. Az első időben a kormányok, melyeket elfogadásukra kényszerítettek, aggódtak, senki sem tudta mi fog történni... Naiv lelkek, akik azt hitték, hogy a népszövetség alkalmatlan lesz nekik. Ha tudták volna, hogy se realitása, se hatalma nem lesz s az emberiség közönyös és nemtörődő, nem ijedtek volna meg s habozás nélkül aláírták volna a szerződést. Ali a jelentőségük? Melyik államban mernek az elégedetlen kisebbségek panaszolni a népszövetség előtt vagy kérni védelmet? Ha akárki megpróbálná, akár saját nevében, akár mint egy ügy tanúja, nyugodtan vehetné kezébe a vándorbotot, vagy megcsinálhatná testamentumát.“

S a román politika még ezen túl is talált kibúvót a népszövetséggel szemben.

A magyarok — ők lévén a naivak — adtak be hol ezért, hol azért petíciót a népszövetséghez, mely rendszerint a kormánynak adott igazat. Ha megtörtént, mint például a csiki magánjavak ügyében, hogy a népszövetség legalább részben a kérelmezők mellett döntött, a kormány akkor sem jött zavarba: egyszerűen nem hajtotta végre az ítéletet. S akkor miféle instanciához fordulhattak a székelyek?

Ilyen felfogás és magatartás mellett mindegy volt, bármilyen párti kormány, liberális, averescanus vagy parasztpárti, regáti vagy erdélyi volt az országban, akadálytalanul és szakadatlanul folyt a kisebbségek elnyomása, a magyarság pusztítása. Folyt egészen addig, míg akuttá vált a szudétánémet és a lengyelországi németek kérdése s kiderült, hogy van egy hatalmas állam, mely nagyon komolyan veszi kisebbségeinek szenvedését. Akkor, 1938 nyarán, megszeppent a román kormány, egy kisebbségi státútumnak csúfolt minisztertanácsi jegyzőkönyvet szerkesztett és kisebbségi főkormánybiztost nevezett ki. Azt hitte, hogy ezzel jóvátette húsz év bűnös politikáját. A kormánybiztos, Silviu Dragomir mentegetőzött, hogy két évtized alatt nem jutott hozzá a román törvényhozás, hogy egy harminc paragrafusból álló törvényt hozzon a kisebbségekről, akkor, amikor nem volt Európában állam, mely olyan kitartással gyártotta volna a törvényeket, mint a román törvényhozás. Mindenestre, kisebbségi státútumával elkésett s valójában a végrehajtásával sem sietett. Az európai események pedig nem álltak meg, rohantak feltartóztathatatlanul előre s a háttérben, mint nyomasztó lidércek, ott sötétlettek a nem teljesített kisebbségi szerződési kötelezettségek.

Mindaz, amit fennebb leírtam, mutatja, hogy egy olyan állam, mint Románia, nem lehetett kívánatos hazája az erdélyi magyar kisebbségnek. De jól szemügyre véve Románia utolsó száz éves történetét, látjuk, hogy itt is, ott is felbukkannak jelenségek s azt mutatják, hogy magában a román népben sem élt általánosan és intenzíven az egységre való törekvés. A két fejedelemség egyesülését, mint Iorga kimutatta, nem a tömegek, a bojárok, a középosztály vagy Cuza fejedelem készítette elő a múlt század közepe táján, hanem egypár illuzionista az értelmiségi osztályból, a párizsi száműzöttek, a két Brătianu, Rossetti, Golesti s Moldova csak erős ellenkezés után egyesült Valachiával.

Nemzetiségi politikájában az erdélyi románság is ingadozott. Semmiestre sem haladt egyenesen előre az irredentizmus útján a regáttal való unió felé, mindig ott volt a félelem a regáti légkörtől, politikai erkölcsötől. A komoly román elemek mozgalma nem a királysággal való egyesülést akarták megvalósítani, hanem federalizmust az osztrák-magyar monarchia

keretében. Ez volt Popovici Aurél hírhedt könyvének, a „Nagy Ausztria Egyesült Államainak“ terve s eféle gondolt a világháború előtt és alatt Aurel Ónéiul, bukovinai reichsrati képviselő és a később véresszájú ententeszítóvá vedlett regáti Filipescu. A világháborút megelőzően az erdélyi románság is Ferenc Ferdinándban kereste megváltóját, aki bizonyosan nem Erdély és a regát úniójával akarta megoldani az oláh kérdést.

Az erdélyi románság vezetőinek nagy része húzódozott az egyesülestől. A magyar politikai és társadalmi életben élve életüket, aggódva nézték a királyságbeli közéleti légkörre, politikai korrupcióra. Az erdélyi román intelligenciát politikai érdeklődése s a görög katolikus egyház tagjait vallási kötelékei a nyugathoz, Budapesthez, Bécshez és Rómához csatolták. Az orthodoxok kifütyülték Radu Demeter püspököt, mikor a világháború előtt Bukarestben járt. A köznép, a román paraszt helyzete is jobb volt Erdélyben, mint a regátban. Nem volt csoda, ha az erdélyi irredentizmus felszínes volt \$ az intelligenciának, pópáknak és ügyvédeknek is csak kis részét tudta meghódítani.

A királysággal szemben való tartózkodás nyilatkozott meg Gyulafehérvárott 1918 decemberében, mikor kimondták az úniót, de Erdély számára autonómiát kötöttek ki. Erejük, persze, nem volt ahhoz, hogy a regáti erőszakosan nivelláló, központosító törekvéseinek ellen tudtak volna állani s a bukaresti centralizmus rövidesen véget vetett az önkormányzatnak és beolvastotta Erdélyt.

De Erdély és a regát ellentéte ezzel nem szűnt meg, élt tovább az erdélyi románságnak abban a lelkiállapotában, mit az elkövetkező húsz év alatt regionalizmusnak neveztek, s amit Maniu úgy fejezett ki, hogy „nem lehet, hogy Erdély belenyugodjék abba, hogy önkormányzatát, melyhez a románságot minden tradíciója köti \$ melyhez minden kívánságuk teljesítésének lehetősége fűződik, elvegyék.“ Azt persze nem mondták, hogy ez az autonómia, melyhez őket „minden tradíciójuk kötötte“ s amely „minden kívánságukat kielégítette“ a magyar uralom alatt volt meg. De illusztrálja annak a tézisnek egy része, miről e sorok szólnak, azt, hogy a román királyság nem volt az az állam, mely nyugati kultúrához szokott népet, legyen az magyar vagy román, magához csábíthatott és magához bírt volna fűzni. A román királyság csakugyan nem álló csillag, mely bolygókat tudna magához láncolni.

A világháború létrehozta „Nagyromániát“, de naggyá csak számokban, négyzetkilométerekben és lakosságban lett. Alapjául megmaradt egy halom valótlan, dákoromán elmélet, egységes nemzeti állam; megmaradt az a változtathatatlan tény, hogy légköre, múltja, politikai és közéleti erkölcsi miatt az egyesülés nem kellett a magyar, osztrák és orosz uralom alatt élt népeknek, sem magyarnak, sem románnak s a nemzetiségekkel szemben az a kiengesztelődés, melyet Clemenceau remélt, nem jöhetett létre.

Június végén az oroszok bevonultak Beszarábiába és Bukovinába s szeptemberben a magyar honvédek Erdélybe. „Nagyromániának“ vége, a nagyhatalmi képződés elmúlt, az oláh nagyköveté letették címüket. De ha azon a területen, melyet a román királyság az első világháború előtt elfoglalt, megvalósul az, amit a realitásokkal, úgy látszik, számolni tudó országvezér, Antonescu tábornok, az ifjú királyhoz intézett beszédében az ország céljául kitűzött, ha sikerül „a román népnek erkölcsi felemelése abból a posványból, melybe oly sok éve, hogy belesüllyedt“ és „egyesülése egy gondolatban, a becsület, a munka és az igazságosság gondolatában“ — akkor Románia tiszteletreméltó és becsült állam lesz, inkább mint volt a múltban, mikor még „nagy“ volt.

AZ OLÁH BEVÁNDORLÁS

TIZENHETEDIK SZÁZADELEJI nagy erdélyi történetírónk, Szamosközy István, az 1603-i eseményekről szólva szélesen gördülő, klaszszikus mondatokkal panaszolja szűkebb hazájának „balsorsnál is kegyetlenebb“ romlását. Erdélyt hatalmas várfalhoz hasonlítja, melyen hol itt, hol ott űrnék rést a lövedékek, oldalán vagy sarkain, míg a kikezdett rész egyszerre nagy zuhanással összedől. E bajok közt, teszi hozzá, csak az *Ég* nyújthat segítséget... Történetírónk elsősorban a politikai változások felett elmélkedett, Székely Mózes és Basta küzdelmének bevezetéséül. Mi azonban, több mint három évszázad múltán, szélesebb értelemben is igaznak érezzük e hasonlatot. Az erdélyi magyarság hatalmas népi tömbjén éppen akkor, a török pusztítások századaiban szakadtak rések, hol oldalán, hol sarkain, ősi telepek sora ekkor vált semmivé s lett részben új jövevények, idegenek szállásává. A réseket új hullámok szélesítették ki s az elpusztult vidékekre a harcok megszűnése után, a XVIII. században is nagy mértékben folytatódott az idegen telepedés. Így jött létre Erdély táján az a népi arány, melyet a mi századunkban észlelhetünk. Az erdélyi fejlődés része és tükröképe annak a folyamatnak, mely a magyarság középkorvégi, mintegy 76%-os népi többségét a Kárpátmedencében valóban „balsorsnál is kegyetlenebb“ küzdelmek közt fokozatosan lemorzsolta. Erdély XX. századi népi viszonyai tehát aránylag újkeletűek, a románság bevándorlással aránylag nem nagy kezdetekből nőtt fel e tájon mai tömegére. Ma már egész sor olyan tanulmány áll rendelkezésünkre, melyben hivatott kutatók, szakemberek világították meg e bevándorlási és terjeszkedési folyamat számos részletét.

E folyamatot és például az oláhoknak a középkori Erdélyben vitt szerepét nyomon kísérhetjük a kontinuitás-kérdéstől egész függetlenül. De ez utóbbit is eldöntöttnek tekinthetjük. Alföldi András kutatásaiból kitűnik, hogy Traianus császár megsemmisítő hadviselése a II. század elején, a maradék elemeknek Balkánra áttelepítése, a férfiak besorozása annyira kipusztította a dákokat Erdélyből, hogy azok a romanizmus alapjait nem alkothatták. Az új provinciába a Birodalom különböző részeiből állami pártfogás ültetett romanizált barbárokat. Ezek utódait azonban nem sokkal több mint másfél század múlva a római helyőrséggel együtt a Balkánra telepítették át. Aurelianus császár 271-ben a gótok nyomására kénytelen volt teljesen feladni Erdélyt, a távoli Dáciát, melyet a Birodalomhoz csak keskeny korridor fűzött a Duna mentén. Megszűnt itt a római élet minden feltétele. Egyetlen római telep neve nem öröklődött korunkra. Századokon át harcias germán és türk néphullámok csaptak erre át, nyomukban a lassú szláv vándorlással. Erdélyben a románok őseinek tekinthető népről közel egy évezredig semmi nyom nincs.

Kiegészítik ezt azok a nyelvészeti eredmények is, melyek, mint Tamás Lajos kutatásaiból látjuk, lényegében már választ tudnak adni a balkáni romanizmus egyik alapvető kérdésére: hol s hogyan alakult ki az oláh nép. Ezekből azt tanuljuk, hogy a későbbi dunai oláhok ősei az albánokkal földrajzi közösségben éltek nyelvük kialakulása idején. Az oláhság őshazája tehát a Balkán nyugati felére tehető, hol a sokszázéves római uralom alatt nemcsak a városi és földművelő lakosság, hanem a pásztorkodó trák-illir elem is latinizálódhatott. Ezek a hegységekben vándorló pásztorok — a „vlach“ szó nemcsak népnév, hanem foglalkozást is jelölt — megőrizve

szokásaikat, később más tájak felé is vonultak. Elszórt oláh csoportok (aromunok, megléniek stb.) ma is találhatóak Macedóniában, Görögország, Albánia némely részén. Az oláhság a X—XI. század fordulóján lépte át az Alduna vonalát és a Kárpátoktól délre, a mai román síkságon, türk fajú, szervező népek, besenyők, főként kunok uralma alá került. Észak felé húzódva a XI. század végén elérhetett a kun-magyar határhegységek széléhez. Első nagyobb rajjai a XII. század második felében kezdtek Erdélyben dél felől megjelenni. A XIII. század eleje óta a bevándorlás okleveles adatokból olvasható ki.

A honfoglaló magyarság, életmódjának megfelelően, elsősorban a sík, fiives tájakat szállta meg, szabadon hagyva az erdős magas hegységeket. Az Erdélyből az Alföldre nyíló folyóvölgyeken azonban már korán, a X. században, kelet felé húzódtak telepei, így a Szamos, a Körösök, a Maros táján; ez utóbbin Gyulafehérvár a mai napig a Gyula törzs nevét őrzi. A síkvidék központi, nagy népi tömbjéből mindjobban emelkedő és erősödő magyar ágak nyúltak a Kárpátok nagy félkörívének vadona felé. Erdélyben a magyarok valóban találtak más népi elemet, a hegyek lábainál elszórtan élő bolgár-szlávokat. Ők azok, akiket később, a XII. század legvégén, Anonymus, a honfoglalásról írva, vlachokként szerepeltet, saját kora viszonyait vetítve ezzel vissza, amint hasonló etnográfiai tévedéssel ír a kunokról is. E táj a honfoglalás előtt bolgár érdekszférába tartozott. A szlával vegyülő bolgártürk elem, éppen türk vonásai miatt, nem volt teljesen idegen a magyarságtól. A királyság megalakulásával kiépülő erőteljes királyi, megyei szervezetben, a növekvő magyar népesség között e csoportok a természetes beolvadás felé haladtak. A XI. század végén a Küküllő, Szamos, Maros mentén összefüggő magyar területeket lehetett már találni. Régi, türk szokás, de ugyanakkor királyi terv s rendelet alapján a védelmet látták el a meszesi végekről mai helyükre vonult székelyek, mint csatlakozott rokontörzs. II. Géza korában, a XII. század közepén telepítették azután Erdélybe a szászokat. Zömük a Királyföldre került. A vöröstoronyi szoros felé védelmi szolgálatot is teljesítettek. Beilleszkedtek a megyék szerint kiépült királyi szervezetbe, míg II. András király 1224-ben legfőbb bírójukká a szebeni comest téve egységesítette őket, megadva az autonóm élet feltételeit.

Már javában folyt tehát az ősvadon elleni harc, az erdélyi tájat nehéz küzdelemmel kialakító munka, amikor a XII. század második felében az oláh pásztomépek első jelentősebb rajjai megjelentek Erdélyben. Amikor a következő században a vadonból leereszkedtek, jól szervezett államra, közigazgatásra, fejlett viszonyokra bukkantak. A magyar (és a maguk területén a szász) telepek megelőzték az oláhokat. Ősi oláh víz- vagy helynevet nem ismerünk, ezek magyar vagy magyar közvetítéssel jött szláv vagy bizonytalan idegen eredetűek, helyenként németek. A római időkből is ismert Temes, Körös, Szamos, Maros neve előbb bulgártürk közvetítéssel került a magyarokhoz, majd magyar közvetítéssel az oláhokhoz. Az állandó oláh bevándorlásra nincs mit csodálkoznunk. E tulajdonságuk már a Balkánon ismeretes volt. Egyes csoportok Lengyelország, sőt Oroszország területére is eljutottak. A magyar királyok oklevelei először 1210-ben emlékeznek meg oláhokról. 1222-ben hallunk „oláhok földjéről“ (terra Blacorum). Ez minden valószínűség szerint a későbbi Fogarasvidék volt, a Barcaság és a szebeni táj közti még vadon terület, hová a vöröstoronyi szoroson át jöhettek a beköltözők. Éppen e kisállattartó, vándor életmódból következik, hogy nehéz meghatározni, hol meddig juthattak el egyes rajok a völgyek tőlött, az erdővel övezett hegyháton. 1252-ben tatároktól elpusztított tájon tűnnek fel. Világosan a bevándorlásra mutat IV. Béla 1256-ból származó oklevele, mely az esztergomi érseket megerősíti többek közt az

oláhoktól szedhető dézsma kiváltságában, bárholnan jöjjenek is azok.

Erősebbé a beköltözés az Erdélyt is végigpusztító, 1241—2. évi tatárjárás után vált. Az elhagyott helyekre leszállhattak a jövevények. Komolyabb, faluszerű telepeik azonban csak lassan, a XIV. századra keletkeznek az általuk szörványosan megszállt vidékeken. Akkor is sok falunév viseli az „oláh“ jelzöt, a magyar környezet jeléül és gyakran magyar telep mellett, már előkészített talajon bukkan fel. Fehér megyében csak a tatárjárás után, a XIII. század közepétől jelennek meg oláhok és valószínűleg Kolozsban is, bár itt 1332-ben találjuk csak az első oláh telepet. A váradi regestrumban, mely 1210—1230 között 389 esetet sorol fel, egyetlen bizonyosan oláh név nem található. A bihari hegyekben a XIII. század végén tűnnek fel először, Szeben táján szintén, de telepek csak a XIV. században mutathatók ki. Hunyad vidékére, a Zsilvölgyön át, a XIII. század második felében jutnak. Máramaros a XIII. század végéig a király majdnem lakatlan erdősége; Beszterce, Marostorda, nyugaton Arad, Zaránd, Szilágy, Szatmár vidéke a XIV. században, főként annak második felében látja az első oláh betelepülőket. A székely vidéken, Csikban, Háromszékben a XIV. század végéig nincs nyomuk.

E kép mindjárt világossá, határozottabbá válik, ha egy-egy kisebb, olyan tájat figyelünk meg, melynek települési viszonyait elmélyedő részletkutatások dolgozták fel. Ilyen kutatás áll rendelkezésünkre például Szatmár megyéről. A megye háromnegyedrészt kitevő síkság régi magyar szállásterület volt. De a XIII. század végére már keleti részén, az Avas és Bükk vadonjában is ott találjuk a kultúrtájért küzdő magyar telepeket. Erre az előkészítésre szállott rá az oláh hullám a XIV. század végén, később magába nyelve elszigetelt magyar részeket is. A két nép számarányára vonatkozóan azonban ki kell emelnünk a következőket: 1. a magyarságé volt a legsűrűbben lakott, a legtöbb embert eltartó, nyíltabb iaj, 2. a régóta fejlődő magyar falvak sokkal népesebbek voltak, mint az oláh hegyi telepek. Szatmárban a középkor végén 400 faluból 23 oláh és 17-ben van erős oláh hozzátelepülés. És amíg egy átlagos, síksági magyar faluban 30—70 családot találunk, a fontosabb központokon, mezővárosokban pedig száznál is jóval többet, addig a hegyi telepeken legfeljebb 10—15 a számuk! Hasonló volt a helyzet Bihar megyében, hol a síkságról szintén erős magyar népi kezdeményezés haladt fel a völgyeken, hol az oláhok — a belényesi hegyvidék kivételével — mindenütt magyar kultúrmunkára telepedtek le és ahol a nagy, ritkán lakott hegyi tájakkal szemben a magyar síkvidék népsűrűsége mintegy tízszeresre tehető!

Ezek után nem is csodálkozunk III. András királyunk 1293-ban kelt oklevelén, mely elrendelte, hogy „az összes oláhokat, akár a nemesek, akár mások birtokain tartózkodnak“, a gyulafehérvári káptalan hatvan háznépe kivételével a Székes nevű — Gyulafehérvártól keletre eső — királyi birtokra telepítsék, ha kell, erőszakkal. Az oláhok száma Erdélyben az Árpádkor végén, a XIV. századi beköltözések előtt, de a középkori magyar királyság alapvető három évszázada után alig érhetette el a párezer családot, ha a király őket erre a mintegy 36.000 holdra becsülhető birtokára akarta összegyűjteni.

Figyelmeztet azonban bennünket ez a rendelkezés? arra is, hogy milyen tévedés lenne, ha a középkori magyar államnak pusztán szenvedőleges szerepet tulajdonítanánk e beköltözésekkel szemben. A magyarság már magával hozta a más népekkel banni tudást. A központi hatalom kézben tartotta a betelepedők ügyét, életformájuknak megfelelően elhelyezte őket, megállapította jogaikat és feladatukat. Az oláhok helyzete a XIII. században olyanféle volt, mint a többi „királyi népé“, kezdetben a besenyőké, székelyké.

A tatárjárás után királyi birtokra helyezték el őket, részben hegyvidéki határ-örként. A várak körül, a várnagy hatásköre alatt, katonai jellegű szervezetben éltek, külön határvidéki districtusokban. A király saját birtokain kívánta tartani őket, 1292-ben még külön engedéllyel lehetett csak őket magánbirtokra telepíteni. E szervezet, akár korábban a szászoké, magában rejtette az autonóm életnek bizonyos lehetőségeit. Igazságot a várnagy esküdt kenézek segítségével tett. A középkori Magyarországon valóban — Deér József szavaival élve — minden népelem „megtalálta azt a helyet, melyet társadalmi, gazdasági és művelődési adottságai kijelöltek számára“. Hogy az oláhoknak nyújtott autonóm lehetőségek nem fejlődtek tovább, annak oka elsősorban az oláh társadalmi adottságokban keresendő. Az oláh fajokban nem volt meg az egységnek és közös tudatnak valami eleme, intézményeik a magyar állami és társadalmi rend közvetlen hatására alakultak ki. Amellett a mindig újabb bevándorlókat, a XIII. század királyi politikájával szemben, fokozódó ütemben fogadták be a magánbirtokok. A XIV. század első felében érkező új hullámokat már nem lehetett királyi ellenőrzés alatt tartani. Mindenfelé az új oláh telepek, novae plantationes sora keletkezett.

Erre az egység kezdetéhez sem ért népelemre természetes hatással volt a magyar társadalmi fejlődés, mely az általános európai vonalán haladt. Az oláh rajokat, a költözést, a telep életét kenézek vezették. Ez a vezetőréteg, mely elég nagy részben kun-türk eredetű volt és még őrzött türk jellemzőket, szívesen katonáskodott s amikor megismerte a magyar nemesi életformát, az nagy, természetes vonzerőt gyakorolt rá. A nemesi rendbe feljutás, melynek útjába megfelelő esetben idegen származásuk egyáltalán nem állott, megnyitotta előttük a magasabb társadalmi és politikai érvényesülés kapuit. A nemes-jobbágy szétválás a magyarságban is létrejött. Amikor a királyi birtokok nagy része szétosztódott, a kenéz is arra igyekezett, hogy a kenézbirtokból királyi adomány útján nemesi, családi birtokot alakítson és ottlő népét jobbágyaivá tegye. Számos ilyen, a magyar nemességbe felemelkedett kenéz-családról tudunk, ilyenek voltak például Mármarosban és Beregben a Szaplonezay-, Ilosvay-, Bicskey-, Gorzó-, Lipcsei-, Dolhai-, Móré- stb. családok.

De nem pusztán az oláh vezetőréteg számára jelentett emelkedést az új társadalmi viszonyokba való beilleszkedés, hanem a határkerületek s a magánbirtokok jobbágyvá vált szélesebb oláh rétegei számára is. Az európai történet fejlődését tekintve a magyar kilenced helyett ötveneddel adózó oláh jobbágy azzal, hogy a vándorló pásztoréletformából a települt, földművelő, paraszti életforma felé közeledett, kétségtelen magasabb fokra lépett. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a Kárpátokon túli oláh síkság örök viharsarkából, a tatár uralom, majd a török beütések elől, tehát az erős politikai bizonytalanságból Erdély védett bástyájába, rendezett viszonyai közé jutni kétségtelenül előnyös volt, akkor ebből megértjük a még a XVIII. században is tartó oláh bevándorlás egyik alapvető okát. Erdély biztonság volt, kedvezőbb életforma, örök refugium. Ilyen refugium volt a fogarasi birtok a XV. században a havasalföldi belső zavarok elől menekülő előkelőbbek számára, akik a magyar királynál, a vajdaság hűbéruránál kerestek menedéket.

Társadalmi viszonyokról, kedvezőbb helyzetről szólva Erdélyt nem lehet kiragadva, önmagában nézni, de nem is lehet egyszerűen egy más fel-tételektől függő, mondjuk nyugateurópai területtel összevetni. Erdély nyugatról nézve a középkori Magyarország régies színű, keleti része, törökkori önálló állami léte idején, nagy fejedelmei alatt az európai politika és a nyugati eszmék messzi fényű, távoli bástyája. Jelentősége azonban akkor tűnik ki igazán, ha a kárpáteurópai táj egészében, a szomszéd területekkel össze-

hasonlítva tekintjük meg. Ekkor látjuk, hogy Erdély a beköltözők számára védelem, a nyugatias eszmék és formák szüntelen alkalmá volt. Protestáns hatásra, magyar és szász támogatással itt jelennek meg az első román nyomtatott könyvek, felszabadulva az egyházi szláv nyelv uralma alól. A XVIII. századi vallási únió készítette elő a román öntudatnak a magyar humanizmus hatásai közt történő kibontakozását. A kialakuló nacionalizmus képviselője a XIX. század elején mindenütt egy fejlődő értelmiségi réteg volt, mely hordozni tudta az általános eszmét: a román nacionalizmus Erdélyben nem primitív reakcióként született valaminő elnyomásra, mint néhányan naivul hiszik, hanem megszületett azért, mert ott jobban megvoltak hozzá a szükséges társadalmi és szellemi feltételek, mint a Kárpátokon túl.

Táji összehasonlítást kell végeznünk akkor is, amikor a XVI—XVIII. századi társadalmi fejlődésről szólunk. Ennek iránya lényegileg hasonló volt az Elbától keletre eső vidéktől le a Balkánig, egész Keletközépeurópában. Az általános alól Magyarország sem vonhatta ki magát, bár azon belül aránylag még mindig jobb viszonyokat hozott létre, mint legtöbb szomszédja. Általánosan ismeretes, mint alakult ki az újkorban Európa keleti felén a nagybirtok mint paraszti ingyenmunkára épült mezőgazdasági nagyüzem. Ebben az „embertelen, keserű zónában“, amint Szekfü Kelet-Poroszországot, Brandenburgot, Lengyelországot, Cseh- és Morvaország egyes részeit nevezi, a paraszt szolgáltatása az úr kénye-kedve szerint nőtt, szabadsága eltűnt. Gyermekai az úr „udvarában“ szolgáltak, ő maga földhöz lévén kötve, el nem távozhatott, de léte örök bizonytalanság volt, mert bármikor el lehetett üzni, helyenként valósággal el lehetett adni. A keleteurópai, orosz viszonyokról nem is szólunk itt. A jobbágyság megkötése Magyarországon is bekövetkezett a mezővárosok vezette 1514-es nagy mozgalom elfojtása után. Keletközépeurópai viszonyokhoz mérten azonban aránylag még mindig tűrhetőbb a jobbágy helyzete, földjéről, melyet utána fia művelt, elüzni nem lehetett, szerzett vagyona egy részéről szabadon testálhatott, szolgáltatásai világosabban voltak szabályozva. A törökkori nagybirtok sem pusztán nagyüzem Magyarországon, hanem az állandó harcok szervező és némi védelmet adó támpontja is. Erdélyben a három rendi „nemzettel“, magyarral, székellyel, szásszal szemben az oláhság közjogi vonatkozású jogokkal nem bírt, de a régi, kenézségi telepek előnyei megmaradtak, nem nehéz és körülírt szolgáltatás fejében. Az oláh jobbágyok helyzete a magyarokénál nem volt rosszabb, sőt jobb, amennyiben egyházi adót nem fizettek. Ugyanakkor a török alatti Moldvában és Havaselvén a politikai bizonytalanság, örökös hadak mellett sokkal súlyosabbak voltak a szociális viszonyok, a paraszt szinte ingóságának számított, el lehetett adni. A XVIII. századi szerencsétlen fanarióta-kor elnyomását pedig román történészek is valószínűsítő rabszolgaságnak írják le.

Erdélynek tehát mindig voltak előnyei s benne, amint a török harcok a régi magyar lakosságot szüntelen tizedelték, mindig új részek üresedtek meg az ódakivánczók számára. Már a XV. században is számos török beütés vágott rendet egyes magyar részeken. 1493-ban pedig a töröktől elpusztított és oláhoktól megszállt szász falvakról hallunk. A közvetlenül nem érintet; tájakon azonban magyar erősödést figyelhetünk meg a XVI. század derekáig. Népi erőnket csak súlyos csapások sorozata tudta megtörni. Amikor a töröké lett a Kárpátmedence középső, sík része és az ellenség a nagy magyar néptömb szívéig hatolt, amikor Erdélyt már nyugatról is, háromfelől szorongatta a pogány nagyhatalom, akkor indult meg igazán a gazdag magyar tájaknak, a középkori magyar kulturális munkának mérhetetlen emberi szenvedéssel járó pusztulása, melynek történetét a késői kutató is elszorult szívvel lapozza végig.

Ugyanazon folyóvölgyeken, melyekén egykor a magyar népesség áradt keletre, Erdély felé, most török martalócok vágattak végig. Éppen Erdély \$ az Alföld sűrűn lakott, magyar határsávba pusztult legjobban az örökös hadjáratok nyomán s a számos tatárjárás következtében, mely utóbbiakról közönségünk ma már nemigen tud. Erdélyért másfél századon át, gyakran fegyverrel küzdött a Habsburgok alatti Magyarország és a török s a haragvó hadakat a táj szenvedte meg. A nyugatról jövő török pusztítás valósággal hátbatámadta az erdélyi magyarságot, éppen nagy tartalékát, a központi tömbbel való erőteljes összeköttetését kezdte ki. „A török fegyver keletnek, az oláh telepedés nyugatnak nyomul, az egyik a síkságról fel a hegységnek, a másik a havasról a völgyek irányában, a kettő közt vannak a magyar őstelepek, de mire a kettő összetalálkozik, nincs többé magyar falu.“ A XVI. századvégi tizenöt éves török háború, 1660-ban Várad eleste, majd a felszabadító háborúk: mind egy-egy fejezete a pusztulási folyamatnak, mely sok részletében ismeretes. Dél-Bihar déli részén a XVII. század elejére majdnem tizedére csökken a magyar lakosság; 1697-ben a tatárok a Fekete Körös völgye egy részének kivételével végigpusztítják a tájat s akit lehet, rabságba visznek. Egész sor olyan népes magyar községről tudunk, mint Belényesszentmiklós, Szentbenedek, Jánosd, Bél stb., mely a XVII. század elejére végleg elpusztult, vagy a régi magyar helyett oláh lakosságot kapott.

A hadak a nyílt folyóvölgyeket, népes magyar falvakat pusztították, a hegyi oláh telepek védve maradtak. A fennsíkok még mindig félnomád pásztorai pedig leereszkedtek az Alföld felé terülő, fölégett tájra. Ezt a folyamatot \$ az oláh pásztorok félnomád életmódját az egykorúak is látták. Verancsics a XVI. század közepén írja, hogy az oláhok Erdélyben „szétszórva, ritkán nyílt helyeken, leginkább hegyeken és erdőkben“ laknak. Reicherstorfer György 1530-ban átutazva megjegyzi, hogy „néhány elhagyott birtokon és falun“ laknak oláhok. Nála éppúgy, mint a többi korabeli művelt szemlélő, így Szamosközy írásaiban is, világosan kifejeződik, hogy e primitív életformát méltatlannak, a korukbeli társadalomba nem illőnek tartják. Másrészt a török földesúr szívesebben látta az igénytelen, új költözőket, akik nem tekintettek keresztény tájak felé, mint az öntudatosabb magyar jobbágy. Az oláhoknak elhagyott magyar helyekre költözésére igen sok adat van. Az erdélyi rendek 1666-ban elmondják, hogy a rácok és oláhok „Tövisre telepedvén, nem gondolván a régi, portionátus nemes emberekkel“, maguknak szántóföldet, réteket, berkeket foglaltak. És aztán hozzáteszik: „Tövis igen nagy hely volt régen“. Mindennek eredménye az volt, hogy a síkvidék nagy népsűrűségi fölénye eltűnt, az arány a hegyesebb vidék javára megváltozott, amint ugyanerre az eredményre jutunk, ha a dunántúli és felvidéki megyék népességét egymással összehasonlítjuk a középkor végén és három század múlva.

Sokan rámutattak már arra, hogy a magyarságot nemcsak pusztulással érte népi veszteség, hanem elszigetelt magyar részek beolvadásával is. Ezt ismét a törökkor adottságaiból érthetjük meg legjobban. A rendezett, középkorvégi viszonyok a nyílt, nagy falvak magasabb életformájának kedveztek, a török erre sújtott le a legnagyobb erővel. A tönkrement menekülők, a vezetés nélkül maradtak, a nagy tömbből kiszakadt magyarok ahhoz a primitívebb életformához közeledtek, mely a melljük szálló oláhság sajátja volt s melyet az adott helyzetben könnyebb volt élni. Számos adatunk van arra, hogy bizonyos fajta telepeket, ha van is ott magyar, vlachnak mondanak. Ennek rövidesen nyelvi beolvadás lett a vége. Az életforma közelsége magyarázza, hogy vándorló szláv-vlachok is olvadtak az oláhságba.

A törökkor változásait a XVIII. századi nagy telepedések tették teljessé, kialakítva a mai helyzet alapját. Ideérve azonban már néhány szám-

szerű adattal is meg kell próbálkoznunk. Ez természetesen nagy nehézségekbe ütközik, hiszen a XVIII. század végéig, a kortársak beclésén kívül csak egyházi és telekösszeírási adatok állanak rendelkezésünkre. Kutatóink megkísérelték ezek alapján, különböző számításokkal, megállapítani egy-egy korban Erdély népességi viszonyait s nekünk e megközelítő eredményeket kell figyelembe vennünk, ha tisztában is vagyunk azzal, hogy tökéletesen pontosak nem lehetnek.

A XVI. század elején, Mályusz Elemér számítása szerint, Erdélynek összesen mintegy 425.000 lakosa volt, ebből magyar jobbágy és székely volt 255.000 — ehhez jön még a nemesség —, szász mintegy 70.000 (Schuller szerint 68.160), oláh pedig körülbelül 100.000. Nagyjából ennyire teszi Szekfü is az oláhok számát a XVI. század közepén, amikor Verancsics Antal azt jegyezte fel, hogy az oláhok száma kezdte meghaladni, külön-külön, a székelyek, szászok, magyarok egyenkénti létszámát. Verancsics beclése természetesen igen általános volt, tekintve hogy a székelyek száma nem sokkal több, mint negyedrésze volt csak a magyarokénak! Máshelyt például Verancsics a székely harcosok számát 30.000-re becsüli (Oláh Miklós egyenesen 50.000-re), holott egy XVII. századeleji összeírás nem egészen 10.000 székely családról tud. Ennek alapján Szekfü a székelyek számát összesen 50.000-re, illetve, a XVI. századi pusztítások előtt, ennél valamivel többre teszi.

A XVII. század végén a jezsuiták 200.000-re becsülték az erdélyi oláhok számát. Ennél azonban mintegy 25%-kal többet számíthatunk. Adataink tehát a következőképpen alakulnak:

	magyar, székely szász	oláh	Erdély
1700 körül.....	150.000	100.000	250.000
	(valamivel több)		500.000
1730	195.000	110.000	420.000
1761—5	271.000	120.000	547.000
1794	350.000	150.000	800.000
			1,300.000

A törökkort magában foglaló két évszázad alatt tehát, megközelítő adatok szerint, Erdély egész lakossága csak mintegy 18%-kal nőtt, ugyanakkor az oláhság 150%-kal. A magyarság 40%-os csökkenése — kétszáz év alatt! — illusztrálja a törökkor veszteségeit. A XVIII. században Erdély egész lakossága több mint 200%-kal nőtt, a regenerálódó magyarság 133%-kal, a szászok 50%-kal, az oláhok viszont 220%-kal növekedtek!

1700-tól 1765-ig a lassan szaporodó szászok növekedése 40%, a magyaroké erőteljesebb, 80% volt, az oláhoké pedig 120%. 1811-ben az oláhság 950.000, 1837-ben 1,132.000, Lenk 1839-es földrajzi lexikona szerint 1.169.000, 1857-ben pedig 1,227.000 lelket számlált Erdélyben. Hogy ez nem lehetett pusztán természetes szaporodás eredménye, azt az is bizonyítja, hogy míg 1730—1794 között, 64 év alatt az oláh szaporodás majdnem 90% volt, addig az ezt követő 63 év, tehát közel ugyanannyi idő alatt, 1857-ig nem is egészen 54%. A feltűnő növekedést a XIX. század eleje után egyensúlyozottabb, természetes szaporodás váltja fel.

Az oláhság XVIII. századi, feltűnően erős szaporodása a Kárpátokon belül nagyjából egybeesik a Kárpátokon túl uralkodó fanarióta fejedelmek korával (1716—1821). A XVIII. század végére már mindenfelé javult a parasztok helyzete, a felvilágosult uralkodók figyelme is feléjük fordult. A két dunai fejedelemségbe viszont a szultánok konstantinápolyi görög kereskedőcsaládok leszármazottak küldték uralkodni, akik a helyükért való versengésben súlyos összegek lefizetésére kötelezték magukat. A szeren-

csétlen nép számára mindebből kegyetlen elnyomás következett. „A román paraszt a csupasz földön hált, feje alá párna gyanánt követ téve s takarója volt a menybolt“, — „a fanarióta farkasok falánksága arra kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőbe menjen (t. i. végső keserűségében rablónak) ... vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra vagy a Duna jobbpartjára“. Magyarország délkeleti tája, Erdély volt ismét a legbiztosabb menedék, a könnyebb élet ígérete. Magyarországon éppen ekkor folyt a XVIII. század nagy telepedése, kipusztult tájak, mint a török alól 1718-ban szabadult Temesvidék megtöltése, a későbbi helyzet alapjait megalkotó, nagy rendeződés. Az oláhoknak a szociális viszonyokkal összefüggő költözésére jellemző, hogy amikor 1718-ban egyidőre a Duna és Olt közti Kisoláhország császári uralom, rendezettebb közigazgatás alá került, az odátoduló népesség az 1721-ben számlált 13.245 családot, tehát mintegy 66.000 főnyi lakosságot 1736-ig 200.000 főre emelte. Két év múlva e terület újra a török és fanarióta uralom alá került, ekkor nagy tömeg a temesi táj felé költözött innen. A bevándorlással kapcsolatban a délvidéki hatóságok szüntelen panaszkodnak, hogy a jövevények török uralom alatt, balkáni területen megszokott életmódjukkal zavart okoznak, földműveléshez szokni nem akarnak, a közbiztonságot veszélyeztetik. 1766-ban rendelet ment Bécsből Temesvárra, tegyenek róla, „nehogy a menekült oláhok Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább menjenek“. A nyugatra, északra húzódó új rajok persze ismét nehezítették a már bent lévőknek rendezettebb viszonyokba illesztését. Königsberg gróf, Erdély katonai parancsnoka, 1725-ben a szászföldre, egy más, Mária Teréziához 1767-ben intézett memorandum a temesi új német falvak mellől kívánta az oláhok eltelepítését, ez utóbbi azzal az indoklással, hogy a falvak az utolsó háború idején az oláhoktól még a töröknél is többet szenvedtek s hogy az oláhoknak mindegy, keresztény vagy török fennhatóság alatt állanak-e.

Oláh részről rá szoktak mutatni, hogy Erdélyből kifelé is volt népmozgalom. Valóban van adat kisebb-nagyobb csoportoknak többirányú ki- vagy visszafelé való költözésére, a végső mérleg azonban mégis a bevándorlás többségét mutatja ki. Kivándorlással inkább a magyar elem vesztett: az idegen katonai szervezet ellen minden erővel tiltakozó székelyek soraiból.

Így alakultak ki Erdélyben a XX. század elejének népességi viszonyai. Román részről nagy érzékenységgel szokták szemlélni e történeti folyamat részletezését és önteltséget, lenéző modort vetnek szemünkre, ha a balkáni pásztorkodó életforma továbbéléséről és elmaradt vonásairól írunk. Holott csak a múlt őszinte megismeréséről van itt szó, és az igazság keresése nem másokat lebecsülni és a magunk küszködései előtt szemet húnyni tanít bennünket. Hogy a román nép csak lassan, az újabb századokban a török uralom alatt állandósult viszonyok folytán késve tudott korszerűbb utakra jutni, az számára nemzeti balsors volt, melyet a történelem elmond, de le nem nézhet. A magyarság számára a vérvesztés volt a balsors, középkorvégi nagy népi fölényének tragikus múlása, melyet az Európa ellenségével vívott hosszú harc kívánt áldozatul.

KOSÁRY DOMOKOS

„KLUJ“

MILYEN KÜLÖNÖS ebből a meglehetősen nemzetközi s nagyon nemzeti Budapestről visszatekinteni Kolozsvárra és Cluj-ra (ejtsd : kluzs), meg aztán újra előnézni Kolozsvárra. Ahogy én a várost ismerem, biztosan bajszuk alatt mosolyognak a kövei: no, gyere, nézd meg, mit változtam, a nagyságos fejedelmek ideje óta nem változtam, hiába ugrált rajtam török meg rumuny ...

Vájjon?

Ahogy az Erdélybe igyekvő vándor, idestova ötven éve, elhagyta Nagyváradot (utóbb Oradea-Mare, emlékszünk még erre a nevére? ha igen, akkor sem sokáig), még tele a „peceparti Párizs“ Nyugat felé ácsinkózó nyugtalanságával; Kelet és Nyugat összeegyeztetésének erjedő mustjával, finom és finomkodó válogatásával, amely nyolcvan százalék nyugatosságba és nyugatiasságba húsz százalék magyarságot akart csepegtetni, hogy Összekotyvassza belőle az új magyar élet bűvös italát — mondom, ahogy elhagyta Váradot s a kezdődő hegyek közé ért, a hűvösödő levegőben összehúzta magán a kabátot s a lelkét is bebugyolálta a ki tudja honnan ott termett óvatosság és bírálgatás köpönyegébe. Csucsá-Bucsa, jelentkeztek rejtélyesen az állomások s az ember nem tudta, ő megy-e bele a történelembe vagy a történelem jön-e elébe, hogy kézenfogva bevezesse a minden más magyartól különböző s talán mindegyiknél magyarabb magyarságba. A szédült Várad józanságában is kissé részeg volt, Kolozsvár pedig részegségében is józan. Mi volt kettejük között? Egy furcsa villanás. Képzelnék el egy csak ünnepnap nyitva tartott néprajzi múzeumot, Gyöngyös Bokréta előadást, ember szépségek milleniumi kiállítását — az egészet belekeverve a hétköznapiok színeibe, illataiba: ez volt Bánfihunyad, ahol az ember igazán nem tudta, mit bámuljon jobban, a faépületek szinte ázsiai merev hajlásait vagy a női alakok leeurópaiabb kifinomult vonalait, a színek összhangját a tarlói hímzéseken vagy a barna-piros arcokon. Soha sehol olyan arisztokratikus parasztságot nem láttam tartásban, szóban, sudár alakban, mint Bánfihunyadon. Az embernek összehasonlításként a Szomáliái Mogadiscio görög-szabású fekete Vénuszai jutottak volna eszébe, ha akkor egyáltalán tudta volna, merre is van ez az afrikai kikötő.

Ezt azért is mondom, mert Erdély elég volt önmagának. Az ő különös, zordonan derült magyarságát nem kellett kiegészítenie az Alföld tempós szemlélődésének, a simán fordulásokban nyüzsgő Felvidéknek, a könnyedebb, latinosan gondtalanabb Dunántúlnak. Erdély magyarsága palackos óbor volt, bedugaszolva, lepecsételve. Jó fej bírta csak el a belőle hörpintett kortyokat, de a dugó kiugratásához is kellett értenie.

Szóval, megérkeztünk Kolozsvárra s itt is maradunk vagy tíz esztendeig, a századforduló első éveit. Hallottam ugyan addig is németes magyar szót, tótosat, cigányosat, az egyiket itt, a másikat ott, de még sosem voltam olyan helyen, ahol ugyanazt a magyar nyelvet többféleképpen beszélnek, már pedig Kolozsváron beszéltek nyújtott mezőségi, énekelve székelyesen, o helyett nyílt a-val örményes „lapan“ s egészen különös o-la-hos szag-tot-sá-gal. Amerre eddig jártam magyar vidékeken, még a kétnyelvű közönséges ember is ritka volt; Kolozsváron a négy nyelvű egyszerűbb ember is elég sok volt. A szász kedves tájszólásán kívül tudott klasszikus németül és magyarul, esetleg románul is. Találkoztam székely darabonttal (férfi cseléd), aki románul és cigányul is tudott. Sok magyar bírta a szász,

románt és sok román jól beszélt a magyart. Mesélik, hogy az impérium átvétele után a felsőbb bíróságokon a szín-román tanács bonyolultabb eseteket magyarul beszélt meg zárt ajtók mögött, hisz mindnyájan magyar egyetemen végeztek jogot.

Vagyis Kolozsváron több arcú volt a magyarság s kiegészült még valami történelmi vonással, amit főképp az szolgáltatott, hogy kávéházban, színházban, bankokban, hivatalokban, utcán lépten-nyomon történelmi nevekkal találkozott az ember: Bethlen, Béli, Mikes, Zeyk, Bánfly s egy délután több gróffal foghatott kezet, mint az Alföldön tíz év alatt. A Kolozsváron székelő erdélyi arisztokrácia a város életét élte.

Ez az élet pedig érdekesen egyéni volt. Látszatra szürke, csöndes és rendezett, de mélyén, az angol arisztokráciára emlékeztetően, ám a hajdani fejedelmi udvartartás kései villódzásaként intrikákban, szerelmekben, az élet élvezésében dús, mohó és sokrétű. Egy-egy arisztokrata női szempár tekintete néha messze levillant a polgárság szerényebb rétegeibe s nagy nevek viselői egészen kis nőcskékkal mutatkoztak természetesen és nyíltan. Az arisztokraták voltak egyébként is a legdemokratábbak. A hivatalnok-egyetemi tanár középosztály elég zárt életet élt. A százszok szintén, külön. Es külön a román urak, akik nagyon kevesen voltak. Náluk csak zsidó volt kevesebb, három-négy család tagjai kerengtek mindössze a Főtéren, ahol mindennap mindenki mindenkiel találkozott a déli és az esti korzó idején. A Hóstátban aztán gatyás magyar parasztok laktak, mintegy a polgári városhoz átmenet nélkül ragasztott faluban kazlaik között. Monostor felé az oláh külváros — ez is falu, de építésében, levegőjében mennyire más! — húzódt. Gróftól oláh cigányig az akkori Magyarország minden társadalmi rétege képviselve volt. Egy birodalom — dióhéjban. Amit csak hangsúlyozott a sok egybezsúfolt vagy térközzel emelkedő sok és sokféle templom. A város közepén büszkén sült, még oda sem volt ragasztva templomához, a nagy katolikus torony s az órája egyfelől a minoriták barokk kedvességű kisebb templomára, másik lapja a ferencesek óvári templomára, emitt az unitáriusokra, evangélikusokra, távolabb a piarista templomra s a reformátusok csonkatemplomára nézhetett le.

Ami a lenézést illeti, a K. u. K. Fellegvár volt a legbüszkébb sárga-fekete festésű kapujával, előtte a sárga-fekete sávós faköpnnyel s előtte a feltűzött szuronyú őrszemmel. Ez képviselte a monarchia zord erejét s inkább csak a tisztí mulatságok idején volt kellemes hely. Engem még nagydiák koromban is feszengő félszegség fogott el „rézsűin“ belül. Talán azért, mert ez az Istentől ellenzékinek összegyűrt város melleleg mindig kormánypárti képviselőt választott?

Kolozsvár szellemi képét két ellentétes irányú törekvés szabta egységessé. Paradoxon? Nem. A következőkért. A Kolozsvárhoz legközelebb eső város — Budapest volt. Szellemi nyugtalanságában onnan várta az új indítékokat, minden pesti tücsköt-bogarat lenyelt s ahogy a példaszó emberében a víz is vérré vált, a kolozsvári agyban a legidegenebb eszme és törekvés is nyomban magyar színezetet kapott. Vannak források, amelyek minden beléjük mártott tárgyat bevonnak valami érc-réteggel: Erdély történelmisége így futtatott be minden beléje hulló új eszmét. Városban Kolozsvár volt a Petur bán — ahol a diákság egyszer lojális hódolatában a Csínom Palkó nótájával üdvözölte jóhiszeműen a lelátogató Habsburg főherceget s nagyon csodálkozott, hogy rossz néven vették tőle. Akkor többen „találkoztunk Filippinél“, tudniillik, egész komolyan, a rendőrkapitányt hívták akkor Filippinek. Különös név? Hát, kérem, ahol a könyvkereskedőket Gibbon-nak és Lepage-nak, a hentest Benigni-nek, a híres szálót Biasini-nek, a cukrászt Grosbois-nak hívták, nem is lehetett másképp,

hogy a Kapdebók és Trandafirek tősgyökeres kolozsvári családjaikat ne is említsem.

A legújabb budapesti folyóiratok első előfizetői között voltak a kolozsvári — kisdíjakok, de az is igaz, hogy Budapest után az első gumikerekű fiákker Kolozsváron jelent meg s az is nagyon kolozsvári jelenség, hogy csak egyetlenegy darab volt belőle, a Fötér sarkán álldogált egy fára aggatott, kéziratú tábla alatt: Gumirádlér állomás, divat volt beleülni, de csak pávászkodó kis útra, közlekedési eszköznek senki se nézte.

A diákok városa volt Kolozsvár. A piaristák diákjai verekedtek a szomszéd református gimnázium diákjaival, majd békét kötve, akárcsak Thököly a törökkel a császár ellen, az unitárius gimnázium nebulói ellen vonultak; majd ezekkel is egyesülve megtámadták a mesterlegényeket és a hóstáti sihedereket. Csak diák-virtus volt ez vagy XVI. és XVII. századi visszaütő ösztönös emlékezés? Voltak itt tanítóképzősök és prepák, de a diákarisztokráciát a ritkán látható gazdászok s a mindenütt jelenlevő jogászok alkották. A jogászok híres „köri estélyein“ de sok szerelem, házasság és botrány indult!

Az egész város arccal annyira Pest felé fordult, hogy Erdély elcsatlósakor a kolozsvári fele intelligencia a fővárosba költözött. Jelképes Kolozsvárt alapíthattunk volna Pesten: posta, rendőrség, dohánygyár, minisztériumok, színházak, szerkesztőségek, boltok, fent és lent, oldalt és középen mindenütt van legalább egy kolozsvári s már csak mosolygok, amikor anyám egy héten legalább egyszer azzal jön haza, hogy ismeretlen úr vagy asszonyosság azzal szólította meg az utcán: — Nem Laczkó Aranka művésznőhöz van szerencsém? Tudniillik, már mi is felköltöztünk...

Mondják bár szerénytelenségnek, de meg kell állapítanom, hogy Kolozsvár a színes egyéniségek és különleges tehetségek városa volt. A tehetségek sora Bartha Károly honvédelmi minisztertől Körösi bácsi volt színházi gondnokig ível, aki Pesten virágzó fakereskedésben teljesítette ki szervező tehetségét. Kolozsvár a hazája Sándor Erzsinek, aki szerény keretből ragyogott ragyogó Lakmévá; Titkos Honának, akiből kolozsvári lánysága idején tán kevesen sejtették ki a későbbi híres pesti sztárt; Szabó Dezsőt is Kolozsvárról sodorta a végzet finn-ugrázaton keresztül pesti regényíróvá és az ifjúság vezérévé; Orbók Lóránt, másképpen Lorenzo Orbok de Kokos avagy Laurea Azertis mint spanyol drámaíró halt meg; Kuncz Aladár, a Fekete kolostor soha eléggé meg nem siratott szerzője a kolozsvári tankerületi főigazgató úr fia volt, egyébként öccse Kuncz Ödönnek, a híres részvényjogásznak (jól mondom?), akinek törvényelőkészítői munkásságát csak a beavatottak tudják s akinek jogi tudásán oly sok nemzedék növekedett föl; az elegáns világfi, szellemes Lázár Ernőt oly sokan ismerték és szeretik; a vájjon nem a Hója tövén gyökerezik-e Kolozsvár-Borscsa Mihály remek pályája? Tudjuk, hogy a Vígszínházát kolozsvári hagyományokból és kolozsvári fiatal színészekből (csak két név: Hegedűs Gyula, Góth Sándor a sok között) szervezte meg Ditrói Mór, akinek szelleme élteti még ma is az intézetet.

Itt felsorolni nem, csak kihagyni lehet neveket. A magyar föld legremekebb magyar paraszt-színésze, Szentgyörgyi István, a színpadi naturalizmus magyar Mounet-Sully-je volt s aki nem látta tőle a Tolonc Mravcsákjának tót figuráját vagy a Sárga csikó pusztabíráját és Lady Windermere legyezőjé-ben a tolokocsis hülye angol arisztokratát, annak nincs is fogalma a színészi tehetség skála-szélességéről. Sajnos, ma már magyarázni kell, ki volt E. Kovács Gyula, az Egressy-hagyományok hű öre s még szerencse, hogy Rózsahegyi Kálmán annyi múlt századbéli magyar vidéki alakot állított színpadra, hogy a hálátlanoknak is lajstromba kell venni őket. De nem indult-e Pálmay Ilka hódító nőisége is Kolozsvárról, amely annyit tapsolt a nem

felejtethő Bárdi Gabi Gerolsteini nagyhercegnőnek is? Offenbach, Shakespeare, Flers és Caillavet (bocsánat a vegyes sorozatért, de ez a valóság) annyira otthon volt a farkasutcai régi színházban, hogy szinte kolozsvári szerzőknek számítottak, bár azokból is volt elég helyi nagyság. Volt külön költője Kolozsvárnak, az érdekes fejű és érdekesen beteg Felszeghy Dezső; külön újságforradalmára, az erdélyrészi első egykrajcáros újság alapítója, a szabóktól reklámból remekbe öltöztetett Richtzeit Arthur; volt külön beau Brummer je és Musset-je a Téglás egyszemélyében, aki évhosszat széles karimájú kalapot s naponta friss krizantémét viselt, még ha meg is koplalta egyéni előkelőségét.

A tehetségek úgy nőttek ki a város földjéből, mint a gomba eső után a Sétatér százados fái alatt. Tehetség, de mennyi! és egyéniség, de mennyi! A gombáról az örök tudományos és politika-izgalomban rohanó Ágoston Péter jut az eszembe... Amott sétál fantasztikusan európai-ázsiai mezében Bálint Gábor, a „boldogtalan góbé, amiket te szenvedsz, mi ahhoz a Jóbé“ (Arany János), már mint a török vonalat elhanyagoló finn-ugrászat miatt. Itt Meltzl egyetemi tanár úr biciklizett kereken a Főtéren riasztó petárdákkal büntetve a szokatlan közlekedési eszközt csoportosan ugató kutyákat; vakító lámpája úgy imbolygott a szerelmi légyottjaikat nyilvánosan lebonyolító pendsik és darabontok között, mint egy boldogtalan bolygó. S nézd, a fiatal Janovics Jenő színész a próbáról csak átugrott szembe az új egyetemre, mert legsürgősebb dolga volt Csiky Gergelyből doktorálnia. Az egyetem pincéjében pedig vitézzel vívni s helyben két hengeren biciklizni tanított bennünket (pár gróffiút s pardon, a Kuncz Dadit meg engem) ki tudja mért ingyen Vermes Lajos volt szabadkai földesúr, aki ennek előtte Palícson egyedül magának épített egy egész színházat s villamost akart húzni Szabadka és Palics között, de a herdálódó vagyomból csak félútig telt talpfára és sínre s az egész annyiban is maradt. S vájjon ki volt, milyen titkos tragédia hősnője az a hatvanéves, de húszévesnek festett s valószínűen még Lorántffy Zsuzsáiméról maradt ősi selymekben suhogó aggszűz, aki minden este hatkor megjelent a Főtéren, négyszögét egyszer bejárta teljes csipkés díszében s újra eltűnt, akit mi, kölykök egyszerűség okáért csak Ubrik Borbálynak nevezünk. S volt-e minden városban olyan kövér ember, mint a Bánig Számi hentes (Benigni Sámuel), aki két zártszéket vett magának egyszerre a színházban? S nem ült-e ott az állóhelyen (a mindenkori igazgató jóvoltából szögesvégű vadász bot-székét behozhatta) minden este a fekete szemüveges kishivatalnok agglegény, aki sűgő nélkül tudta végigmondani az Ördög piluláit csakúgy, mint az Ember tragédiáját? A Kolozsvárról származott híres nőket felsorolnom e hely és úri mivoltom tiltja. Pedig a helyi chronique scandaleuse hasábjai volnának olyan zsúfoltak, mint a Sétatér fasorai a heti konfetti-csata idején.

S mi, tökfilkók, ezt az időt neveztük szürkének.

Az igaz, hogy Öt-hat-tíz év múlva bíborszínűnek látszott. Szegény, foltozott nadrágú gimnazisták gyanánt hagytuk el a várost s mikor visszatértünk... Ezt csak egy jelenettel tudom megmagyarázni, egyéni, de sokunkra jekép és példázat.

Mikor még mint színészgyerek ténferegtem a színház körül, esténként meg kellett várni, míg az előadás megkezdődik, aztán a sötétben Körösi bácsi beeregetett bennünket, színészfiúkat, lányokat, mámákat — megtöltöttünk vagy két padsort — a leghátsó helyekre. Néha pár sorocskával előre szivárogtunk, de az első három sor zsöllye puhaságát tán még csak el sem képzeltük. Egyáltalában az első húsz sor tilos volt számunkra.

Aztán felkamaszodtam s elpályáztam Kolozsvárról a pesti egyetemre. Elvégeztem, tanár lettem és író s egyszer csak leruccantam az anyámhoz

látogatóba. Este épp a Liliomot adták. Az előcsarnokba elfogódottan léptem be, hogy Körösi bácsi majd beereget az utolsó sorokba, amikor jött az igazgató, karon fogott, tegezett (egyelőre nem is merészeltem visszategezni, szegény anyám annyi évek óta kenyéradó hatalmas gazdáját), átadott a jegyszedőnek, aki elvezetett az első sorig, rámutatott a második hatalmas zsöllyére, meghajolt és elenyészett. Négyéves korom óta jártam színházba, de én még színészt nézőtérrel ilyen közlől nem láttam. Néztam a Julikát és Marikát s a konstábler urat s a szívem mintha egy vízoszlopot nyomott volna fölfelé; aztán, mikor az jött, hogy Liliom majd megbolondul, mert apa lett s a kitúnó színész fölhágott egy díványra s onnan adta ujjongását tudtára mindenkinek, nem bírtam tovább, elsírtam magam s kiosontam a nézőtérrel, óriási feltúnést keltve, hogy „persze a pesti író úrnak nem tesszik a vidéki színészkedés, pedig...” Pedig ekkor fedeztem fel az érdem és érdemtelenség, valódi és vélt érték viszonylagos voltát és az egésznek nyomorúságát.

Akik érettségim idején enyhén füttyültek rám vagy észre sem vettek, most az „író urat“, aki már nem volt „színészkölyök“, tegezték, ölelgették, uzonnára, vacsorára hívták... Akkor utáltam meg minden társadalmi érintkezést, szalon-csevegést, garden partyt, pikniket s az egész zsakettes robot-mókat. Azóta is magányos ember vagyok. Igen? Tizenhét, tizennyolc évemmel betegre epedtem magam egy-két elérhetetlen édes kislányért s most ugyanazok delnökké (így mondtuk!) érve kacéran kérdezik: — Szerelmes még belém? — Most nekem nem kellett s az is csak nekem fáj. Fiatal barátom, aki ezt olvasod, ne menj vissza hazádba prófétának, legfeljebb csak zsarnoknak. A prófétát leitatják, flekkennel megcsömöröltetik s annyi női mosollyal kínálják, hogy a készségesen mosolygó nő örökre gyanússá válik a szemébe.

Annnyt éltem kielégítetlen, megtiport, lenézett, mellözött fiatalságom — istenem, mennyi széppel és jóval gazdag fiatalságom idején Kolozsvár alsó szürke rétegében, hogy most zajlásának, sőt, tobzódásának bíborába fölráncigálva gúnynak éreztem az egész életet s menekültem illatos bársony kalodájából. Nem is igen jártam aztán haza anyámhoz Kolozsvárra.

Jöttek azonban az idők, amelyek lemosták a világmozi premier pláncjáról az egyéni életet és a magyar Kolozsvárból román Kluzs lett. Égő seb és sajgó fájdalom. Megsokasodtak a széles börtüszők, a berbécsbőr kucsmák, a román nyelv oboázása, a derékfűzős festett arcú tiszték a kolozsvári Fötéren, a bronz-lovas Mátyás királyból Mátéi Corvinul lett, akinek érc arcán vadul csattogott a bevonulás után rámászott és elejbe lovagolva ült bocskoros román katona pofon-zápóra az „áruló“-nak, utcánk, a szerény Búza-utca Strada Florilorrá kényesedéit, minden román franciául akart beszélni veled, de csak magyarul értett meg, a Balkán csipős ínyes falatjai és émyegős dulcsászái kísértettek és az új magyar nemzeti színház színpadán Mihail Viteazul szavalta, hogy: singul si pribjag ...

A magyar díszletező munkások nem akarták az oromról lefeszégetni a magyar címet, mondván, hogy nem lehet, egy buzgó létrás közhivatalnok vállalkozott reá... Uram, remélem, most lesz szíves segédkezni a visszaakasztásában is.

A város finom, úri nyugalma, talán kissé patópálos maradiságát balkáni nyüzsgés váltotta fel, amely haladásnak látszott, de valójában a mindenáron élni akarás üres handabandája volt. Hajdan joggal únt féltehetség fecsegők (magyarnak is azok lettek volna!) élő és holt felett rendelkező nagyúrrá lettek s a régi iskolai barátság orvén, de meg hogy ott kenyeret kereső anyám ne vallja kárát, el kellett szenvedni hamis hízelgésüket a magyar kultúra ápolásáról, a román irodalom éltető beszivárgásáról s úgy bólogatni

nekik, ahogy ők azelőtt minden szavunkra a szemünkbe akartak ugrani. Bekényszerített egy ilyen barát a román színház egyik évadnyitó előadására a proscenium-páholyba, ahol regáti egyetemi tanárok beszélgettek egymás-közt franciául. Lévén a francia nekem is jókenyerem, igen közlékenyek voltak. A Tájfunt, magyar szerző darabját adták. Engem párizsi írónak vélték. Szünetben a szomszédból bejött egy kis jassy-i egyetemi tanár, akit román volt iskolatársam megkérdezett, hogy tetszik neki az ügy? — La piesz pa, lö zsó bóku — mondta amaz kevésbé nemes franciasággal, de valódi román hazafias érzéssel. Iskolatársam figyelmeztette, hogy pesti író vagyok. A jassy-i kicsike nem szólt s gyorsan távozott. Nos, kedves kartárs, nekem sem tetszik az önök darabja, de ahogy mi játszunk most, az annál inkább.

Nem óhajtok ezeknek az időknek emléket állítani, még anekdotákban sem, csak annyit mondok, hogy végeredményben a kolozsvári lelkiség olyan volt e román időkben, mint a levegővel jól telefíjt gumipárna, ha itt tiporják, amott fölbuggyant. A szenvedő ellenállásnak különös módja volt a román vasutat CFR jelzése után cefrének nevezni. A szigurancát azt hiszem itteni kimúlásáig magyaros konyhalatinnak ható szigurancia névvel illeték s ha a román Kolozsvárt Cluj-nak írta, a jó kolozsvári magyar úgy is ejtette: Kluj, jé-vel s a viláért sem mondta volna kluzs-nak. Neki volt igaza, hát érdemes lett volna erre a rövid időre megtanulni a helyes román kiejtést?

Ejtsük ki az egészet emlékünkből s folytassuk ott, ahol húsz évvel ezelőtt elhagytuk.

Hát mondjátok ti, többi kolozsváriak, mindentől eltekintve, nem volt tébolyult ötlet Kolozsvárból román várost csinálni? Azaz, hogy csak akarni...

LACZKÓ GÉZA

A SZÉLSŐSÉGES IDŐJÁRÁS

AZ UTÓBBI ÉVEKBEN egyre szélesebb körök érdeklődése terelődött az időjárásra. Sok ember figyelmét magának az időjárásnak a szeszélyes, meglepetésekben gazdag viselkedése kötötte le. Az érdeklődés másik és mélyebben fakadó forrása azonban az volt, hogy a történelem nagy napjaiban az időjárás gazdasági és katonai következményei mindenki számára kézzelfogható alakban jelentek meg.

A rendkívüli időjárási események sorozata már két és fél évvel ezelőtt megkezdődött. Előjátéka volt ennek az 1938. évi január csodálatos égi látványossága, a nagy feltűnést keltő északi fény. Miként látni fogjuk, az időjárás későbbi eseményei ettől a jelenségtől nem voltak egészen függetlenek. A rendellenes időjárási események 1938. eleje óta egyre sűrűbben követték egymást, egyre szokatlanabb méreteket öltöttek és a legutóbbi 15 hónapban már egészen kivételes módon halmozódtak egymásra. Az 1939. esztendő szeszélyes és meleg nyara, rövid és barátságtalan ősze, az 1939/1940. évi tél hóviharai és kegyetlen hidege, az idei tavasz kéthónapos késése, a hűvös-zivataros nyár és a korai ősz csupa rendkívüli és mindenkit érintő szeszélye volt az időjárásnak. Sokszor halljuk, hogy hasonló időjárásra a legidősebb emberek sem emlékeznek. Az efféle vélemények tudományos tárgyalásra nem alkalmasak, mert egyrészt a pusztá emlékezés ilyen kérdések megvilágítására nem eléggé pontos eszköz — sokan pl. a közelmúlt 1928/29. évi tél kegyetlen hidegét már teljesen elfelejtették, vagy legalább is az ideivel nem tudják emlékezetükben összemérni — másrészt az igazán rend-

kívüli események ritkaságát az idős emberek emlékezése nem tudja kellően értékelni, minthogy csak egy-két emberöltőt foglal magában és az évszázadonként, vagy még ritkábban bekövetkező ritkaságokról nem lehet tudomása.

Többet mondanak az időjárásra vonatkozó hiteles feljegyzések. A magyar meteorológiai szolgálat sok évtizedre visszanyúló pontos észlelései lehetővé teszik, hogy az időjárás napjainkban lejátszódó rendkívüliségeit régebbi kivételes időszakokkal összehasonlítsuk. Így hitelesen megállapítható, hogy Budapesten az 1940. évvel egyezően hűvös augusztus utoljára 107 esztendő előtt, 1833-ban fordult elő; hogy az 1940. évi hóviharakhoz hasonló nem volt évtizedek óta; hogy az 1939 december—1940 február hónapok együttes fűtészüksége (az ú. n. Hottinger-féle fűtőfokszám alapján számítva) olyan értékre emelkedett, aminőt 1841 óta csak egyetlen alkalommal, az 1892/93. évi télen kellett a magyar fővárosnak elviselnie.

A legutóbbi tél, tavasz és nyár huzamos jellegű hőhiányáról legteljesebb képet szolgáltatnak a következő adatok: Budapesten az 1940 jan. 1. — aug. 31. között eltelt 244 nap közül a hőmérséklet 173 alkalommal nem érte el az illető napon esedékes sokesztendős átlagértéket; 72 napon a hőmérsékleti hiány meghaladta az 5 fokot, 6 napon a 10 fokot; jan. 21-ét és febr. 16-án pedig több, mint 12 fokkal volt hidegebb, mint a sokesztendős átlagérték.

A sok túlhideg nap következtében a folyó esztendő első 8 hónapjának középhőmérséklete hallatlanul csekély érték: mindössze 9 és fél fok, holott rendes években 12.0 foknak kellene lennie. Az idei év első nyolc hónapjának nagy meglehiánya annál figyelemreméltóbb, mert ilyen hosszú időszakban az időjárás szélsőségei rendszerint már kiegyenlítődnek. Más években is vannak az egyes évszakokhoz képest túl hideg hónapok, de ezeket csakhamar túl nagy melegek váltják fel. A meglehiánynak hónapok ilyen hosszú során át való halmozódása egészen kivételes dolog. Ha a most kapott eredményt helyezük az évszázados összehasonlítások fényébe, ismét meglepő adathoz jutunk: a január—augusztusi időszak középhőmérséklete 1826 óta nem volt ilyen csekély. Még a nagyon hideg 1838-as katasztrófa-év ugyanezen hónapjainak meglehiánya is kerekén egy fokkal kisebb volt (közep hőmérsékletük 10.4 fok).

A folyó esztendő másik jellemző vonása a nagy esőbőség és a nyári évszak nagy zivatarbősége volt. Március és április kivételével minden hónapban jóval több esőt kaptunk, mint rendes időjárású években. A három nyári hónap folyamán összesen csak hat olyan nap volt, midőn az ország határain belül sehol sem hullott eső. Budapest felett májusban 6, júniusban 19, júliusban 17, augusztusban 5, a négy hónapban együttvéve tehát 47 zivatar tombolt, holott a zivatarok száma rendes időjárású évek ugyané négy hónapjában sokszor félfannyi vagy még kevesebb.

További rendkívülisége a folyó évi időjárásnak, hogy a huzamos jellegű meglehiányhoz és csapadékbőséghez egyes kivételes napokon még olyan légköri események is csatlakoztak, aminőkre más években egyáltalában nincs példa, vagy évtizedek folyamán csak egy-két alkalommal szoktak előfordulni. Ilyen kivételes napjai az 1940. esztendőnek a következők:

Január 23-án nagy hidegben, —10 fok körüli hőmérsékleten óriási hóvihar keletkezett, ami már egymagában is ritkaság, mert nagyobb arányú havazás rendszerint csak gyenge fagyban szokott kialakulni. A hóvihar megbénította a vasutak és gépkocsik üzemét és majdnem lehetetlenné tette a főváros belső forgalmát is. A hófűvásnak sok halálos áldozata volt.

Február 13-án a folyó évszázad legsúlyosabb hóviharát kellett átélünk. Orkánerejű szélben óriási hótömegek estek le. Az ország-

utakon toronymagasságú hótorlaszok keletkeztek. Minden forgalom megállt, még a városok belső területén is fagytak meg emberek.

Március 24-én, húsvét vasárnapján este ritka jelenség tűnt fel a magyar égbolton: az 1938. évihez hasonló pompában ismét megjelent az északi fény, de nem volt olyan tartós, egy órai tündöklés után elenyészett.

Május 15-én és 16-án az időjárás télies jellege csaknem visszatért. Nemcsak a hegyeken, hanem még az Alföld egyes északkeleti részein is hó esett.

Június 17-én az ország egész területén hatalmas zivatarok tomboltak, sok helyen 50 milliméter vízoszlopmagasságot meghaladó eső esett (50 kilogramm víz minden négyzetméterre!), a Hortobágy közelében Szentmargitapusztán no mm (több, mint egy métermázsa minden négyzetméterre).

Július 9-ike azért nevezetes, mert ezen a napon példátlanul sok zivatar halmozódott össze. Budapest felett hajnaltól délig nem kevesebb, mint négy zivatar vonult keresztül.

Július 16-án az ország földjét kivételes heveségű, felhőszakadás-szerű esők öntözik meg. Zalaegerszegen 116 mm esik le (vagyis 116 kg víz minden négyzetméterre).

Augusztus 12-én a felhőszakadások az ország nyugati felében megismétlődnek, Tengelicen (Tolna m.) megint több, mint egy hektoliter víz esik le négyzetméterenként.

Augusztus 22-én megint országszerte voltak nagy felhőszakadások. Somogyvámoson ezen a napon közel 150 mm (másfél métermázsa négyzetméterenként!) hullott, vagyis annyi, amennyi rendes időjáráskor csak 2—3 hónap alatt szokott leesni.

Az idei esztendőnek ez a tíz napja még évtizedek múltán is nevezetességként fog szerepelni a hazai időjárás krónikájában.

Az időjárásnak ezek a szélsőséges kilengései a természet életében sok zavart és a természethez ezer szállal hozzákötött emberi gazdálkodásban is rengeteg bajt, hiányt és fennakadást okoztak.

A természet világában a legfontosabb közvetlen hatások a következők voltak. A téli nagy hideg elpusztította az őszi vetés egy részét, megtizedelte az állatállományt és példátlan késést okozott a tavasz ébredésében. A vastag hóréteg és a nagy hideg együtt a legnagyobb országos árvizek egyikét készítette elő. A tavasz hűvös volta a természet fejlődésében újabb késedelmet okozott. Április végétől kezdve a sok eső és a napfényben való hiány még kedvezőtlenebb helyzetet teremtett. A hazai éghajlatot legjobban megháláló növények kedvelik a meleget, napfényt és nem kell számukra huzamos, túl bőséges esőzés. Ezidén éppen ellenkező volt a fejlődési időszak időjárása. Viszont a növényi fejlődés ellenségei, a veszedelmes gombabetegségek éppen az ilyen nyáron rohamosan elterjednek. Az időjárásnak ez a közvetett kártevése az elmúlt nyáron főleg a Dunántúl nyugati részein öltött nagy arányokat, mert az esőbőség és a napfényhiány ott volt a leg súlyosabb mértékű. Ilyen körülmények közt legtöbb mezőgazdasági növényünk közepes termést vagy a közepesnél gyengébbet adott, úgy hogy kiviteli feleslegünk a rendes esztendőkhöz viszonyítva nagyon összezsugorodott. A tavaszi zöld főzelékek megjelenése hetekkel megkésett és akkor is olyan drágán kerültek piacra, hogy a kevésbé tehetős vásárlók nem kaphattak belőlük. Ez különösen a szegényebb családok gyermekeinek fejlődésére volt ártalmas, mert a gyermekek szervezetének a hosszú tél után sürgős szüksége lett volna a friss zöldségek csorbítatlan élettani értékeire. Sokat ártott a szélsőséges időjárás a gyümölcstermésnek: pompás gyümölcsbőségünk helyébe ebben a rendkívüli évben olyan gyümölcs hiány lépett, hogy a hazai szükségletet sem tudtuk fedezni. A lakosság széles rétegének asztalán ritkasággá vált az idei termésű gyümölcs. Egy-két évtized előtt ezt csak jelentéktelen nélkülözésnek tartottuk volna, mert akkor a gyümölcsöt a közönség élvezeti cikknek tekintette és a gyümölcsfogyasztást

még a tudomány is fényezésnek minősítette. Ma tudjuk, hogy a nyers gyümölcs táplálkozásunknak egyik páratlan értékű eszköze. A gyümölcs-hiány tehát olyan csapás, amelyért egészségünkkel kell megfizetnünk. Éppen ezért helytelenül „takarékoskodnak“ azok, akik a drágává lett gyümölcsöt ugyan meg tudnák vásárolni, de ára miatt mégis megvonják maguktól.

Az időjárás szeszélyei nemcsak a mezőgazdasági termelést és ezen keresztül az emberek egészségét sújtották, hanem a gazdasági élet sok más ágában is bonyodalmakat okoztak. Legsúlyosabban estek talán látba a közlekedés folytonos nehézségei. Sem a vasút, sem a hajózás, sem a gépkocsiforgalom nem menekült meg a makacsul ismétlődő időjárási zavaroktól. A téli hideg ártott a vasúti berendezéseknek, a hófúvás eltorlaszolta, az árvíz lerombolta és a sok eső beáztatta a pályatestek sok szakaszát. A hajózást először a jégzajlás, azután az árvizek és áradások folytonos ismétlődése akadályozta. A gépkocsitakat először a házmagasságra felhalmozódott hőtömegek, azután a kiöntések és a süppedékenység tették sok helyen járhatatlanná. A szállítási nehézségek hatását legjobban az ipar érezte meg, de a kereskedelemben is mutatkoztak kisebb zavarok.

Mindezek a hatások kevésbé érvényesültek volna fél évtizeddel ezelőtt, a gazdasági tespedés időszakában. Akkor a fogyasztás minden téren csökkent, a közlekedési eszközök forgalma szintén szerény keretekre zsugorodott össze. Napjainkban azonban a fogyasztás megnövekedett, az ipari termelés fellendült, a széles néprétegek vásárlóképessége javult. Bő termést is jól tudunk volna értékesíteni és élénk közlekedéssel lehetett volna a gazdasági élet egészséges lüktetését még hatalmasabbá tenni. A természet erői azonban ezt meghiúsították.

Magyarország éghajlatának egyik jellemző vonása, hogy az időjárás szinte megszakítás nélkül kisebb-nagyobb szélsőségek váltakozásából áll. A tavasz a túl hideg és túl meleg időszakok mozaikjából szokott összetevődni, a nyár folyamán szárazságok és nagy esők váltják fel egymást, az őszi lehülést a nyári időszak ismételt visszatérései szokták kellemesen megszakítani, a nyári tél pedig az enyhébb és keményebb időjárás szakadatlan küzdelméből alakul ki.

Ezek az egymást felváltó szélsőségek azonban bizonyos határokat a rendes időjárású esztendőkből nem szoktak túllépni és ha valamelyik szélsőség néhány hétig vagy hónapig uralomra kerül, csakhamar az ellenkező jellegű időjárás is beáll, úgyhogy az egymásra következő évszakok időjárását együtt szemlélve, az ellentétek kiegyenlítését tapasztaljuk. Rendellenesnek kell tekinteni minden olyan évet, midőn valamilyen szélsőség túl gyakran vagy túl élesen nyilvánul meg. Az 1940. esztendő eddig eltelt kétharmad része nagyon rendellenes volt, mert a melegehiány és az esőgazdagság hallatlan méreteket öltött és a hidegesős időszakokat nem választották el egymástól kellően hosszú meleg és száraz jellegű periódusok.

Valahányszor az időjárás a megszokottól nagyon eltér és szélsőségeivel a köznap életben súlyosabb fennakadásokat okoz, természet-szerűen mindenkiben felvetődik az a kérdés: mi okozott zavart a természet nagy gépezetének működésében. Ilyen esztendőkből többnyire kétféle magyarázat szokta a közönség képzeletét foglalkoztatni.

Az egyik az éghajlat teljes átalakulásának az eszméje. Azt gondolják, hogy az időjárás véglegesen elromlott és többé nem is fog rendes medrébe visszatérni. Ezt az álláspontot rendszerint emberi beavatkozásokból szokták leszarmaztatni: szárazzá lett az éghajlat, mert lecsapolták az artérületeket; melegebb az éghajlat, mert kiirtották az erdősegeket, stb. A túl hideg évszakokat az emberek azzal a nagyon elterjedt aggodalommal kapcsolják össze, hogy a Nap tűzgömbje hirtelen kihűl. Szerencsére ennek a félelemnek nincsen semmi tudományosan indokolható alapja. Bizonyosra vehető ugyan, hogy a Nap energia-készlete az idők múlása során fokozatosan kimerül, de ez évmilliókig tartó lassú folyamat. Egy-két hideg esztendőnek annál kevésbbé lehet okozója, mert a túl hideg éveket csakhamar túl melegek szokták követni.

Közelebb jár a tényekhez az a vélemény, hogy nem az éghajlat alakul át véglegesen, csupán a jólismert pár esztendő éghajlathullámzások egyik élesebben fejlett esetét kellett ismét átélnünk. Az idej meglehetősen hosszabb túl meleg időszak készítette elő (csak vissza kell emlékeznünk a tavalyi nyár kínzó júliusára, vagy az 1935/36. évi tél enyhe jellegére, valamint az 1938/39-es tél legnagyobb részének enyhe voltára 1) és a mostani sok esővel szemben is ott állanak az 1936 előtti esztendők nagy aszályai. A rendkívüli időjárás okaira vonatkozó kérdésünket tehát pontosabban így kell feltennünk: Mi hozta létre a legutóbbi években az időjárás szélsőségeket ezt a szokatlanul erős hullámzását?

Az újabb vizsgálatok rendkívül érdekes irányban találták meg *erre* a kérdésre a választ.

Nevezetesen a szélsőséges időjárás események időszakát, mint már említettük, az 1938. elején bekövetkezett hatalmas északifény-jelenség nyitotta meg. Ez egyáltalában nem a véletlen műve. Már régebbi megfigyelések is bőven tanúskodnak arról, hogy valahányszor a sarki fény kilép igazi birodalmából, a sarkvidék fehér téli éjszakájából és a mérsékelt égövek alatt is teljes pompájában láthatóvá válik, olyankor az egész földkerekségen rendkívüli jelleget ölt az időjárás. Ilyen kivételes esztendőkben először is az időjárás szokatlan szélsőségei alakulnak ki, másrészt a mindennapos időjárás események üteme is meggyorsul, a heves változások sebesen kergetik egymást, a légkör egész nagy gépezete mintegy megszilajodva forog tovább.

Önként következik ebből, hogy a rendkívüli időjárás okát ugyanazokban a jelenségekben keressük, amelyek az északi fény szokatlan elhatalmasodását is létrehozzák. Ezt a másik rejtélyt pedig a tudomány már az elmúlt évtizedek folyamán tisztázta. Mi az északi fény? A légkör nagyon magas rétegeiben, kereken 100 kilométer magasságban lejátszódó villamos fénykisülés. Létrehozóját is megismertük: a légkörbe villamos töltést szállító parányi részecskék (protonok és elektronok) zuhannak bele. Ezeket a villamosán töltött részeket a Nap löveli roppant sebességgel a Föld felé. Közeledésük folyamán a földmágnességi erő rabjává lesznek és arra kényszerülnek, hogy a Föld mágneses sarkai közelében zuhanjanak be a légkörbe. Bezuhanásuk a sarkvidéken állandóan létrehozza azt a pompás fényjelenséget, amit sarki fénynek (a Föld északi félgömbjén északi fénynek, aurora borealisnak, a déli félgömbön délsarki fénynek, aurora australisnak) nevezünk.

Ha a Napról különösen sok villamos részecske érkezik, akkor a fényjáték terjedelme megnövekedik és több száz kilométer magasságot is elérhet. Ekkor már annyira messzire ellátszik, hogy a mérsékelt égövek alatt, sőt kivételes alkalmakkor még trópusi vidéken, például Egyiptom tiszta sivatagi egén is láthatóvá válik. De ez a nagy ritkaságok közé tartozik. Legérdekesebb azonban az, hogy éppen ezekben a kivételes években az időjárás minden más tekintetben is rendellenes módon perog le.

Amikor a tudomány a legutóbbi két esztendő rendkívüli időjárás eseményeinek magyarázatát kereste, akkor a helyes utat az északi fény imbolygó csóvjára mutatta meg! A szokatlan égi fényjáték arról tesz tanúságot, hogy a Nap felől a rendszerint jóval több villamostöltésű részecske érkezik a légkör felső rétegeibe. A Napon tehát rendkívüli események játszódnak le. Erről más úton is könnyen meggyőződhetünk: a napkorongon látható sötét foltok (úgynevezett napfoltok) száma az északi fény megerősödési időszakai előtt felszökik. Így volt ez 1938-ban is és a napfoltok száma azóta szinte állandóan rendellenesen nagy maradt.

A földi időjárás rendkívüli eseményeinek az oka tehát a Napon keresendő. Nem abban az értelemben, mintha a Nap ereje hanyatló-

ban lenne, hanem csak úgy, hogy a Nap légkörének többé-kevésbé szabályos hullámokban ismétlődő zavarai tükröződnek a földi légkör jelenségeiben is.

Hogy közelebbről miként történik ennek a roppant távoli világnak a hatása a mi kis földi világunkra, arra két lehetőséget ismertünk. Az egyik a napsugárzás erejének és a sugarak színeképi összetételének a változása, a másik az imént említett villamos töltésű részecskék özönlése a Naptól a földre. Az északi fényt bizonyosan ez a második folyathat kormányozza. De hogy az időjárás megszilajodását és szélsőségessé válását is egyedül a villamos hatás okozza-e, vagy a két tényezőnek (a villamos részecskék vándorlásának és a fénysugárzás megváltozásának) együttes játékaival állunk-e szemben, az egyelőre még nyílt kérdés előttünk. Az időjárás hullámzásának titkát nem tudjuk még teljesen megfejteni, de fogalmat szereztünk arról, hogy ez a bonyolult kérdés nem csak a mi földi világunk ügye, hanem a naprendszer nagy távlatiban is kutatnunk kell a rejtély megoldását.

A rendkívüli időjárás a megnagyobbodott Magyarország számára becses tanulságokat hozott. Az ország legfontosabb gazdasági ágában, a mezőgazdaságban, az elmúlt mostoha hónapok újból kidomborították a kockázatmegosztás elvének fontosságát. Minden növénynek és minden termelési ágnak mások az időjárási igényei. Nincsen olyan esztendő, hogy a mezőgazdasági termelés minden ága kedvező eredménnyel zárulhatna. Ugyanaz az időjárás, amely az egyik növény termesztésére kedvező, a másikra közömbös és a harmadikra valóságos csapás lehet. Éppen ezért a mezőgazdasági termelésben minden egyoldalúság már tisztán meteorológiai okokból is a rossz terméseredmények rémével fenyeget. Veszedelemes, ha valamely birtokon az egyik termelési ág indokolatlanul túlsúlyra kerül a többivel szemben. Különösen kockázatos, ha a termelés bizonyos ágai túl kis területre összpontosulnak, mert akkor nincsen kilátás arra, hogy az illető vidék gyatra terméséért valamely másik, kedvezőbb időjárású terület jobb terméseredményei adjanak kárpótlást. Ilyen gazdálkodásban a meteorológiai kockázat túlságosan nagyvá válik.

A mezőgazdaság amúgyis roppant nagy időjárási kockázatának csökkentésére többféle megoldás kínálkozik. Első helyen kell említenünk a jó talajművelést és általában a kór színvonalának megfelelő, szakszerű gazdálkodást. Kedvező időjárású években a rossz gazdának is lehet jó termése. A mostoha években azonban a korszerűen vezetett gazdaságok jóval kevesebb kárt szenvednek. Ez az igazság különösen az aszályos években tűnik ki, de az ideai túlesős esztendőben is sokhelyen érvényesült.

Az időjárási kockázat csökkentésének másik módját a kockázatmegosztás elve szolgáltatja. Az egyes gazdaságokon belül a változatos, jó üzemtér már talajkímélési és takarékosági okok miatt is kívánatos. Magasabbrendű megvalósítása a kockázatmegosztás elvének az, hogy az összes termelési ágak — amennyire az éghajlat és a talaj megengedi — az ország területének mentői nagyobb részében otthonosak legyenek. A hazai éghajlatkutatás úttörői, Róna Zsigmond és Réthly Antal már sokszor rámutattak arra, hogy Nagy-Magyarország mezőgazdaságának időjárási kockázata aránylag nem volt túlságosan nagy, mert az ország területe akkor éghajlati szempontból nagyon változatos elemekből tevődött össze és az egyik országrész kedvezőtlen időjárását, rossz terméseredményeit igen sokszor kiegyenlítette más országrészek kedvezőbb időjárása és bőségesebb termése. Ez a területi kockázatmegosztás a trianoni Magyarországon alig érvényesülhetett, mert éppen azok a területek veszték el, amelyek a Nagy Alföldtől elütr éghajlatuk folytán az egyensúlyozó szerepet játszották volna. Ezért a trianoni országcsonkon egymást követték a szélsőségesen jó és szélsőségesen rossz termések. A mezőgazdaság jövedelmezősége már a termés-

ingadozások miatt is nagyon bizonytalanná, egyenlőtlené vált. Az időjárás szeszélye roppant mértékben érvényesült és a korszerű gazdálkodás leghatalmasabb eszközei ezt a csapást csak bizonyos fokig, elsősorban a nagyobb gazdaságokban tudták megszelídíteni.

Az elcsatolt területek visszatérése ezen a téren fokozatos javulást hozott. A Kis Alföld dunabalti részével a magyar gazdasági területnek olyan darabja tért vissza, amely értékben egyenrangú a Nagy Alfölddel, időjárásában azonban elüt tőle. Hőmérséklete kevésbé szélsőséges, esőzése bőségesebb és egyenletesebb. Erdély egy részének hazatérése ebből a szempontból még sokkal nagyobb segítséget hozott. Először is távoli területek kerültek vissza, ami a meteorológiai kockázat szempontjából már egymagában véve is könnyebbséget jelent, minthogy nagy területeken az időjárás még egyazon éghajlati tartományon belül is változatosabb szokott lenni, pl. amikor az egyik helyen aszály van, akkor kellő távolságban bőséges eső hullhat. Ennél is fontosabb, hogy az erdélyi medence éghajlatikig más színezetű terület, úgy hogy az alföldi termelési bajok oda sok esztendőben egyáltalában nem terjednek át.

Másik országos fontosságú kérdés, amelyre az elmúlt hónapok időjárása kellő fényt vetett, az idei tavasz árvizeivel és hatalmas belvízi elöntéseivel van kapcsolatban. Az elmúlt évtized száraz éveiben sokan azt gondolták, hogy az alföldi vízszabályozások és lecsapolások túlméntek céljukon: több vizet vezetnek el, mint szükséges volna. A nagyközönség azt hitte, hogy a lecsapolás miatt nem keletkezik annyi eső, mint azelőtt. Egyesek már a vízlevezető csatornák betemetését kezdték követni. Az 1936 óta beállott esősebb évek sorozata ezt az álláspontot teljesen aláasta. Az idei tavasz nagy belvízi elöntései megmutatták, hogy a levezető csatornákra roppant nagy szükség van, sőt kivételes éveken még nem is elegendők a károk teljes kiküszöbölésére. Az aszályos esztendők égető kérdését tehát nem az alföldi lecsapoló hálózat lerombolásával, hanem az öntözőgazdaság felépítésével kell megoldani.

A nemzet jövőjének egyik legéletbevágóbb természeti vonatkozású kérdéscsoportjára, a közegészségügyre nézve a rendkívüli időjárású hónapok szintén érdekes tanulságot adtak. Sok emberben csodálkozást kelthet az a tény, hogy az elmúlt kegyetlen tél a fertőző megbetegedések számát nem fokozta, hanem csökkentette. Sem a nagy hideg, sem a sokfelé tapasztalható fűtőanyaghiány nem kedvezett a fertőző meghűlések terjedésének. Sőt úgy látszik, éppen a külső hidegnek és a szobákban szokásos túlfűtés lehetetlenné válásának köszönhető, hogy a télnek ezek a kínos kísérői ezúttal háttérbe szorultak. Annál jobban nyilvánult a rossz tavasz és a rossz nyár hatása. A tavasz késedelméből származó népelemezési hiányokra már utaltunk. A kedvezőtlen, hűvös, esős, napfénytelen nyári hónapok folyamán a fertőző betegségek meglehetősen elterjedtek és kivált augusztusban több helyen már szinte őszi jellegű náthalázjárvány alakult ki. Sok ember a nyári üdülés erőtartálékai nélkül megy az idei tél elé. Ezek számára nagyon fontos lenne, hogy a magyar ősz szép napjait, aminők még október második felében is elég gyakoriak szoktak lenni, a szabadban tölthessék. Az elmaradt nyári szabadságok pótlásában a munkaadóknak annál kevésbé szabad méltánytalanoknak lenniök, mert alkalmazottaik egészsége és csorbítatlan munkaképessége saját üzemük érdekeihez is szorosan hozzákapcsolódik.

Az idegenforgalom és a belső kirándulóforgalom tarén a kedvezőtlen időjárás még fokozta azt a pangást, amit a világesemények létrehozta. A tél nagy hóbősége miatt a sportolók nem keresték fel a távoli magasabb hegyeket és a magyar Felvidék télisportélete csak keveset fejlődhetett. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a hazai középhegységek hőklímája nagyon szeszélyes. Télen elég sokszor havazik, de a hó gyorsan el is pusztul. Ezért a magyar télisportélet csak a Felvidék és Erdély magasabb hegyem

kaphat valóban méltó otthont. A sportszállók, mentőállomások, távbeszélővonalak kiépítésére sürgős szükség van. Ezek a befektetések anyagi tekintetben is gyümölcsözők lesznek, felsőbb szempontból pedig még sokkal kívánatosabbak.

Az 1940. esztendő a közlekedésügy terén szintén fontos tanulságokkal szolgált. A különféle közlekedési eszközök teljesítőképessége és megbízhatósága hatalmas erőpróba elé került. A vasút és gépkocsi versenyének sokat vitatott kérdéséről is új, érdekes tapasztalatokat szereztünk. A mostoha időjárás rácafolt azokra a túlzókra, akik a jövő közlekedésében mindent a gépkocsitól várnak és a vasútnak csak másodrendű szerepet tulajdonítanak. A tél hóviharai, a tavasz és nyár árvizei a vasút számára is nagy nehézségeket okoztak, de a gépkocsiközlekedés bonyodalmai sokkal súlyosabbaknak és tartósabbaknak bizonyultak. Úgy látszik, hogy az országút és a vasút ma egyenrangú tényezői a forgalomnak, de meteorológiai szempontból a gépkocsi sokkal érzékenyebb, mint a vasút. Erdély és a Felvidék tekintélyes részének visszacsatolása óta ez a szempont fokozottan esik latba, mert a rideg telű és emellett nagy nyári felhőszakadásokra is hajlamosabb visszatért területeken sokkal otthonosabbak a gépkocsi időjárási ellenségei, mint a Nagy Alföldön. Ez a körülmény határt szab annak, hogy a gépkocsi a vasút rovására túlságosan terjeszkedjék. Végeredményben a közlekedésügy terén is érvényes az, amit a mezőgazdasági termelésről megállapítottunk, hogy a szélsőséges időjárás tapasztalatai szerint minden egyoldalú fejlődés veszedelmes. A közlekedés biztonságát a különféle forgalmi eszközök összehangzó kiépítésében kell keresnünk.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kivételes időjárás nem csak nehézségeket és nélkülözéseket hozott számunkra, hanem fontos tanulságokat is. Az időjárás nagy szélsőségei világosan megmutatták, hogyan lehet a gyakran előforduló kis kilengések egymásra halmozódó kártevéseit csökkenteni, sőt egészen el is kerülni. Az ország megnagyobbodása, mint kifejtettük, fontos lehetőségeket kínál ezen a téren is.

AUJESZKY LÁSZLÓ

AZ ANGOL-NÉMET HÁBORÚ

AZ 1939/40. ÉVI VILÁGHÁBORÚNAK talán utolsó fejezete előtt állunk. Vájjon valóban az utolsó fejezet, az attól függ, hogy milyen eredménnyel fog járni a mindenki által várt döntő támadás Anglia ellen. Ami most a tengeren és a levegőben folyik, bevezetése vagy előkészítése a sorsdöntő nagy mérkőzésnek. Magát a végleges támadást mindenki úgy képzeli el, hogy Anglia földjére áthajózott és átrepült német csapatok iparkodnak az angol ellenállás főfészkrét: a szigetországot elfoglalni és ezzel a háborút befejezni. Óriási arányú vállalkozásról van tehát szó. Két különleges ellenfél áll egymással szemben. Úgy is mondhatnék, hogy a hadviselés német mestereinek harca lesz ez az angol katonai műkedvelők ellen. Bizonyos utalás történt is erre Hitler vezér és kancellár július 19-i beszámolójában, mikor Angliát utoljára szólította fel békekötésre. Ebben a beszédben Hitler az áprilisban lezajlott norvégiai hadjáratról megemlékezve azt a megállapítást tette, hogy angol részen csak az a lelkiismeretlenség volt figyelemreméltó, ami megnyilvánult a rosszul kiképzett, elégtelenül felszerelt angol expedíciós hadtest nyomorúságos vezetésében.

A hadtörténelem tanúsága szerint az angol haderőknek a régebbi múltban történt vezetése és tanúsított viselkedése sem nélkülözte az ilyen tüneményeket. Szinte szabály volt az, hogy az angol csapat mindig igen véres tándíjat fizetett, míg megtanulta, hogyan kell harcolni. A legteljesebb angol hadvezetési és harcászati műkedvelőség nyilvánult meg például a jelen évszázad elején megvívott angol-búr háború első két esztendejében, amikor a csekély létszámú, rendes katonai kiképzésben nem részesült búr kötelékek a súlyos csapások egész sorozatát mérték az angol csapatokra. Joubert búr vezér megverte White angol tábornok seregét és körülzárta Ladysmith városát, Cronje búr vezér Methuen tábornok seregén, Botha búr vezér pedig Buller tábornok seregén diadalmaskodott, annak ellenére, hogy az egész búr önkéntes népfölkelés 45.000 főt számlált a leigázására küldött 80.000 főnyi angol haderővel szemben. Ennek a haderőnek vitéz tábornokai voltak, de kevés hozzáértéssel vezették kétségtelenül igen derék katonáikat. Csak akkor fordult jóra a helyzet, mikor a komoly hadi tapasztalatokkal rendelkező Roberts—Kitchener vezérpár, 250.000 főnyi haderő élén, vette át a hadműveletek irányítását.

1914-ben, az első hadműveletek folyamán ugyanilyen tétovázás volt észlelhető az angol expedíciós hadsereg vezetésében. Ez a sereg a máméi csata előtt két érzékeny vereséget szenvedett (Mons, Le Cateau) és ezért a máméi csatában már semmi lendületet sem tanúsított. Hasonló ügyefogyottsággal kezdett hozzá az angol hadvezetés 1915-ben a Dardanellák ostromához. Sem a flottatámadás, sem a Gallipoli-félszigetre kihajózott sereg nem tudott eredményt elérni. Bátor elszántságban nem volt hiány, de annál inkább vezetési tudásban. A világháború főhadszínterén, a nyugati fronton az angolok csak 1918 augusztusában tudták az első számottevő győzelmet kivívni. A többi hadszínteren is a vereségek sorozatán át jutottak el az első sikerekhez. Így például Egyiptom és Palesztina érintkező határán két veszített csatába került, míg megtanulták a sivatagi harcot. Ugyancsak katonai katasztrófával — Townsend tábornok hadtestének Kút el Amaránál történt elfogatásával — kezdték meg Mezopotámia elfoglalását célzó hadjáratukat.

A jelen háborúból talán elegendő Flandria és Brit Szomáli megemlézése.

Igaz, hogy az angolok mindig megtanulták a háború mesterségét, ha erre jutott elég idejük. Így megtanulták a napóleoni háborúk időszakában, amelynek egyik legjelentékenyebb hadvezetését, Wellingtont ők adták. Aztán volt elég idejük a világháború alatt is. Most azonban kérdés, hogy nyújt-e nekik a német hadvezetés ennyi időt. Amit eddig az angol hadvezetés részéről láttunk, nem sok jóval kecsegtet. Aztán ki tudja ma, miként Idáét a hadi tudomány minden fortélyának alkalmazása mellett, egyelőre még ismeretlen harci eszközökkel és harci djárással az Anglia ellen irányuló német betörést kivédeni?

Természetesen a német betörés — ahogyan már mondtuk — nem egyszerű hadművelet. Azt alaposan kell előkészíteni. Ide tartozik az angol hajóhad, nemkülönben az angol légiflotta ellenhatásának megfelelő kikapcsolása, tehát olyan mértékre való csökkentése, hogy ne hiúsíthassa meg a német átkelés végrehajtását. Ezzel a tevékenységgel párhuzamosan haladna több más feladat elvégzése, nevezetesen: az angol behozatal lehető megakadályozása, tehát az angol hajóforgalom legmesszebbmenő károsítása tengeri és légi támadások útján, az angol hadiüzemek teljesítő képességének csökkentése légitámadások segítségével és az angol szigetország harci akaratának megtörése, amit talán a városoknak a kíméletlen légiháborúba való bevonásával lehetne leghamarabb elérni.

Mielőtt a viszonyoknak a fenti vonatkozásban való jellemzésére áttérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy megfontolásaink és következtetéseink alapjául a német hadijelentések adatait vesszük.

Az angol hajóhad ma vízkiszorításban és ennek megfelelően tüzérségi erőben is többszörösen felülmúlja a német hajóhadat. Bár erejének megosztására kényszerül, amennyiben jelentős részt kénytelen a Földközi-tengeren tartani és a hajókaravánok kísérése is számos kisebb egységet igényel, az Északi-tengeren még mindig elég erőt tarthat ahhoz, hogy a német hajóhad számára a megütközést reménytelen kísérletté tegye. Az angol hajóhad az eddig elszenvedett veszteségek levonásával, de az új építések hozzáadásával számlálhat: 16 csatahajót (514.000 tonna), 6 repülőgépanyahajót (127.000 tonna), 71 cirkálót (504.000 tonna), 180 torpedórombolót (253.000 tonna), az Egyesült Államoktól átveendő 50 ilyen hajó nélkül, végül 62 búvárnaszád. Ezenfelül már vízre van bocsátva 3 darab 35.000 tonnás csatahajója.

A német hajóhad ereje — a veszteségek és új építések figyelembevételével lehet: egy 35.000, két 26.000 és két 10.000 tonnás csatahajó, valamint egy épülőfélben levő 35.000 tonnás csatahajó (összesen 142.000 tonna), 6 cirkáló (52.000 tonna), 57 torpedóromboló és torpedónaszád (59.000 tonna), 45 búvárnaszád.

Tudjuk még, hogy mind a németek, mind az angolok bizonyos számú gyorsnaszádot építettek torpedótámadás céljaira. Az ilyen német naszádok nagy sikereiről a német jelentések már többször adtak hírt.

Ha a felsorolt adatok nem lehetnek is pontosak, mert hiszen a hadviselő felek a hajóveszteségeket és új hajók vízrebocsátását nem mindig közlik, a számok mégis elég hűen tájékoztathatnak bennünket az erőviszonyokról. Az erőaránytalanság dacára az angol fölény még sem jelent kiegyensúlyozhatatlan veszedelmet. A németeknek ugyanis az angol hajóhad ellen kiváló harci eszközük van a zuhanóbombázó gépekben. Hogy az ilyen német légierők újabban nem keresik fel Anglia északi hadikikötőit, amelyekben az angol hajóhad most tartózkodik, minden valószínűség szerint abban leli magyarázatát, hogy a német fővezérség nem akarja a légi haderőt megosztani. A német haditerv a légihaderőnek gyaníthatóan a La Manche és a Bristol-csatornában közlekedő, illetve felbukkanó hajókaravánok elpusztítása mellett első feladatul azt írta elő, hogy Anglia déli és középső részének nagyobb kikötőit, repülőtereit, hajógyárait, raktárait és hadiüzemeit bombázza össze. E feladatok elvégzésével természetesen együttjár az ellenszegülő angol légiflottarészek leküzdése. Mikor a vázolt feladatot a német légihaderő megoldotta, veszi majd sorra az angol hajóhadat.

Ami a német légihaderő eddigi működését illeti, azt a következőkben foglalhatjuk össze.

Német hivatalos adatok szerint a háború első 12 hónapja alatt német fegyverek hatása következtében 6950 ellenséges repülőgép pusztult el. Ugyanekkor a német veszteség 1050 gépre rúgott. Az ellenség vesztesége tehát a németnek több mint hatszorosa volt. Emlékezetbe idézzük itt, hogy a németek mind a lengyelországi, mind a norvégiai, a flandriai és a franciaországi hadjárat alatt pár napon belül megszerezték a légi fölényt, pedig nyugaton egyidejűleg kellett a holland, belga, francia és angol légihaderő ellen küzdeniök. Utalhatunk arra is, hogy a német légihaderők a háború jelen időszakában mindennap meglátogatják Angliának legtöbb katonai célt tartalmazó területeit és ott az angolok által is elismert, rettenetes pusztítást végeznek. Ugyan az angolok sem maradnak adósok a felelettel, de a lejjebb részletezett erőviszonyok, nemkülönben az angol katonai célok zsúfoltsága miatt ez korántsem lehet a némettel egyenértékű.

A most említett veszteségi adatok szerint az átlagos havi veszteség az ellenségnél 580, a németeknél 87 gép volna. Ez a két szám azonban még nem nyújt megfelelő világos képet a levegőben kialakult harci tevékenységről. Mindenekelőtt utalunk arra, hogy nagyobb légi harcokra csak 1939 szeptember havában, vagyis a lengyelországi hadjárat alatt, aztán 1940 áprilisától (a norvégiai hadművelet megkezdésétől) kezdve került a sor és hogy a jelen évben állandóan fokozódott a légi tevékenység. Jól látható ez abból, hogy 1940 augusztusában 1386 angol és 350 német gép, vagyis az átlagosnak többszöröse pusztult el. Még feltűnőbb, ha csak augusztus utolsó napjának géppusztulását tekintjük: 133 angol és 23 német gép 1 Szeptember első felének átlaga is magasan felülmúlja az augusztusit, egyben pedig az angol veszteség a németeknek állandóan többszöröse.

Az olyan havi veszteséget, mint amilyen az augusztusi volt s amilyenek a szeptemberi ígérkeznek, az angol hadiipar aligha képes pótolni. Számításba kell venni azt is, hogy az angol repülőgéppállományt az olasz ellenhatás is fogyasztja. A Magyar Katonai Szemle szeptemberi számában Fogarassy alezredek tollából megjelent cikk az angol szigetország légi haderejét (nem számítva a domíniumok és gyarmatok védelmére szolgáló gépeket) 300a gépre, a havonta előállítható gépmennyiséget 1000 darabra teszi, egyben pedig feltételezi a német légiflotta háromszoros számbeli fölényét, valamint a német repülőgépiparnak az angollal egyenlő teljesítőképességét.

A német légitámadások lefolyása immár harmadik hónapja tanúsítja a németek nagy számbeli és emellett magasabb minőségi fölényét. Egészen bizonyos, hogy az angol repülőgépgyárak a német légitámadástól sokat szenvednek és ezért teljesítőképességük csökken. Erre kell következtetni abból is, hogy az angol hadiüzemek munkásainak állítólag tilos volna légitámadás alatt az óvóhelyeket felkeresni. Az angol légihaderő ilyen körülmények szerint csak arra szorítkozhatok, hogy — amerikai szállítások segítségével — fenntartsa jelen gépállományát. Ezzel szemben a német légihaderő gépállományának szükségszerűen állandóan növekedni kell. Közbevetjük itt, hogy folyó év tavaszán az angolok arra számítottak, hogy szeptemberben érik el a német gépállományt s aztán az erőviszony rohamosan a javukra tolódik el. Ez azonban nem következett be.

Ami az amerikai szállítást illeti, az Egyesült Államok havi termelése most 900 gép volna és ez az év végére felemelkednék 1500 darabra. Ennek a mennyiségnek jelentékeny részét azonban az amerikai légihaderő igényli, amely repülőgépeinek számát 5000 darabról 1941 végéig 13.000-re, újabb adatok szerint 19.000-re, más hírek szerint még jobban akarja növelni. Hozzá kell érteni az elavult gépek kicserélését is. Ezek után valószínű, hogy az amerikai fegyverkezés miatt a repülőgépipar egyelőre az angol veszteségnek csak bizonyos töredékét képes pótolni, tehát a jelen angol-német légierő arány még sokáig megmaradhat. Ezért számolni kell azzal, hogy a német légihaderő a német áthajózás előkészítése és végrehajtása során a reá háruló feladatokat képes lesz megoldani.

Egyébként a légihadviselés terén szeptember első felében bekövetkezett események azt tanúsítják, hogy a szembenálló felek belesodródtak a totális légi háborúba, vagyis a légiflották most már válogatás nélkül hajtják 500—1000 kilogrammos bombáikat az ellenfél nagyvárosaira. Mális igen nagy mindkét oldalon az értékpusztulás. A legkedvezőtlenebb helyzetben a 8.4 millió lakosságú London van. De nem sokkal áll jobban a Birmingham (1 millió lakos) — Liverpool (850.000 lakos) — Manchester (750.000 lakos) sűrűn lakott háromszög, valamint a hasonló sűrű lakosságú Glasgow (1,120.000 lakos) — Edinburgh (460.000 lakos) vidéke. Ilyen embertömegek élköltöztetésére gondolni sem lehet. Nem tartozik tehát a valószínűtlenségek

közé, hogy az említett területek lakosságának szenvedései bírják majd az angol kormányt a békekérésre.

Ami az angol behozatal károsítását illeti, a helyzetet ebben a vonatkozásban következőleg jellemezhetjük.

Német hatás következtében 1940 augusztus végéig 5.7 millió tonna angol és Angliának szolgáló semleges hajótér pusztult el. Ebből a német haditengerészet részesedése 4,323.000 tonna, a légihaderő részesedése július végéig 1,261.000 tonna, amihez hozzáadandó az augusztusi mennyiség — óvatos becslés szerint: 115.000 tonna. Ehhez kell még számítani az aknák hatását: becslés szerint az 5.7 millió tonna 20%-át, azon az alapon, hogy az 1914/18. évi világháború alatt az aknák közel 25%-kal növelték a búvárnaszádok okozta pusztítás mértékét. A hajótérkiesést növeli a rongálások miatt állandóan javítás alatt álló 1 millió tonna hajótér. Végül feltételezzük, hogy 1940 szeptemberben az első hadiév eredményének 12-ed részére rúgó mennyiséggel apasztotta a hajóteret. Ha tehát az olaszok által elpusztított hajóteret nem vesszük is tekintetbe, a pusztítás mértékét 1940 szeptember végéig 8.3 millió tonnára tehetjük.

Angliának a háború kitörésekor 19 millió bruttoregisztertonna hajótere volt. Feltételezzük, hogy Anglia volt szövetségeseitől 5 millió tonna hajótér került angol szolgálatba. Az elpusztított tér leszámítása után tehát Anglia a behozatal lebonyolítására még 16 millió tonna hajótérrel rendelkezne. Ebből azonban le kell számítani a domíniumok és gyarmatok, aztán a parti hajózás szükségletét, végül a haditengerészet által különböző szolgálatokra igénybevett igen jelentékeny hajóteret. Hogy ez mennyi, következtethető abból, hogy 1917. május végén Anglia (hasonló mennyiségű kezdeti — 1939 szeptemberi — hajótérrel, de 1914-től 1917 májusig veszendőbe ment 7.6 millió tonna hajótér leszámításával) a szállítások lebonyolítására már csak 5 millió tonna hajótérrel rendelkezett.

Az 1914/18. évi világháború alatt a hajótérvesztéseket az új hajóépítések bizonyos fokig pótolták. Ez ugyan most is megtörténik, de a német légitámadások most érik a hajógyárakat, tehát csökkentik az építés ütemét. Érdemes tudni, hogy 1914-ben Anglia hajógyárai 1.93 millió tonna teret építettek. Ez a teljesítmény 1916-ban 0.6 millióm szállt, majd 1918-ban z.34 millióra emelkedett, ami azonban még az 1918-as hajótérvesztéseket sem tudta pótolni. Sokat segített azonban Amerika, amely 1914. évi 0.16 millió tonna teljesítményét 1918-ra 2.6 millióra fokozta. Az utóbbi mennyiség éppen elég volt az 1917. február—áprilisi veszteség pótlására. Tekintetbe kell venni, hogy a hajógyárakat most elsősorban a megromlott hajók javítása és hadihajók építése foglalkoztatja. Aligha hihető, hogy most az építés olyan méretű pótlást nyújtana, mint a múltban, eltekintve attól, hogy a norvég, dán és holland hajógyárak már csak német célokat szolgáló hajókat építhetnek.

Vannak még más nehézségek is.

Az 1914/18. évi világháború alatt Angliának szállított eleséget Hollandia, Belgium és Franciaország. Az onnan szerzett mennyiséget ma Amerikából és Ausztráliából kell pótolni, ami sok időt és ennek megfelelően sokkal több hajóteret igényel, illetve ugyanannyi térnek sokkal hosszabb időre való igénybevételét teszi szükségessé. Hasonlóan súlyosan érinti az angol hajózást az a körülmény, hogy Ausztrália és India felől jövő hajók már nem használhatják a szuezi csatornát, hanem kénytelenek Afrika megkerülésével, vagyis a hosszabb úton a szigetországba eljutni. Továbbá: a világháború alatt a búvárnaszádok ellen szinte teljes oltalmat nyújtott a kereskedelmi hajóknak hajókaravánokba való összefoglalása, míg ma ez a rendszabály alkalmas arra, hogy a német légihaderők támadásának hatását fokozza.

Még egy pár szót a már életbelépett totális légi háborúról!

A gyakorlat kerek egy éven át nem igazolta a légi hadviselés terén kialakult elméletet. Mindenki azt hitte, hogy a kellő számú bomba és gáz-biztos óvóhely nélkül, nemkülönbben minden embernek gázálarccal való ellátása nélkül nem is lehet Európában háborút kockáztatni. Nos, minderre az első hadiévből nem volt szükség. A hadviselő felek légitámadásai szigorúan katonai célokra korlátozódtak, gázt pedig nem használtak. A második hadiévből azonban ugyancsak szükségessé tette az óvóhelyeket. Egyelőre csak robbanó bombák pusztítanak és gyújtóbombák lobbantják lángra a polgári célokat szolgáló épületeket. Újból utalunk itt arra, hogy a totális légiháború során Anglia van hátrányosabb helyzetben egyrészt a sűrűbb település miatt, másrészt azért, mert a német légiereők hamarabb elérik Londont, mint az angolok Berlint.

Az elmondottak alapján kimondhatjuk ítéletünket: az áthajózással és átrepüléssel elvégzendő támadás Anglia ellen kétségtelenül igen nehéz, a legalaposabb előkészítést megkövetelő vállalkozás, amilyent az újabbkori haditörténelem nem ismer; a jelen erőviszonyok mellett azonban, valamint a német hadaknak eddigi teljesítményei után már nem lehet jogosan kételkedni az ilyen vállalkozás eredményében; nem lehetetlen azonban, hogy a német légitámadások egymagukban elegendőek lesznek Anglia térdre-kényszerítésére.

JULIER FERENC

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Románia válsága. — A craiovai és tumu-severini tárgyalások. — A balkáni és közelkeleti helyzet. — A bécsi döntőbírótság. — Erdély és Magyarország. Német légi offenzíva Anglia ellen. — Amerika és az európai háború.

SZOVJETOROSZORSZÁG Románia iránti erélyes fellépésének és ezt követőleg a salzburgi megbeszélések következménye volt, hogy Craiovában a bolgár és román, Turnu-Severinben pedig a magyar és román kormány megbízottai találkoztak a szükséges területi változások megbeszélése végett. Románia a fegyveres vagy forradalmi átalakulások minden külső jele nélkül, csupán az európai események hatása alatt szorítottatott fokról fokra odáig, hogy az 1912-es, illetve 1919-es szerződések sorsáról és területi állagának megváltoztatásáról tárgyalni kényszerült. Az augusztus közepétől szeptember közepéig tartó külpolitikai időszakon Kelet-Középeurópában teljesen a román kérdés megoldása uralkodott. Németország egyre nagyobb eréllyel folytatta Anglia elleni hadjáratát s így Románia teljesen elvesztette mindazokat a támaszpontokat, melyeket Nyugat-Európától, illetve Angliától remélt, nem beszélve most arról, hogy Angliában sem kísérték túlságos rokonszenvel a közelmúlt román politikáját. A román határon állandó fenyegetést jelentett Szovjet-Oroszország jelenléte, amint az orosz politika nagy érdeklődéssel figyelte a román politika kísérleteit, fordulóit és több ízben elégtételt követelt a beszarabiai kiürítésre következő román határsértésekért, melyek az elmúlt hónapban nem egyszer fegyveres kiélesedéssel is fenyegettek. A román politika azon reménye, hogy Oroszország és Anglia közeledést talál a német politikával szemben, egyáltalában nem vált be és az anglofil orientációjú Gafencu volt román külügyminiszter moszkvai követségének célját így megghiúsultnak kellett tekinteni. A román politika így csak kettő között választhatott: vagy Szovjet-Oroszország, vagy

Németország között. Mivel a szovjetorosz-német viszony teljesen korrekt s mivel nem váltak be az angol-orosz egyetértés aktív fokozásáig menő kombinációk, hogy a szovjetorosz állásfoglalással szemben Románia némi támasztékot találjon békés úton, ezért kellett politikáját a tengelyhatalmak felé átigazítani. A tengelyhatalmak felé való igazodás viszont már eleve azt jelentette, hogy Romániának el kell fogadnia a tengelyhatalmak támogatásának fejében az általuk szükségesnek tartott európai rendezést. Kétségtelen, hogy a tengelyhatalmak számára rendkívül fontosak a román nyersanyagok, viszont ugyanekkor Románia számára még fontosabb, hogy ingatag belső viszonyait, melyeket a szovjetorosz külpolitikai érdeklődéssel együttjáró belpolitikai és szociális feszültség eléggé mozgásba hozott, valamilyen módon alátámassza. Ezek voltak azok az indítékok, melyek miatt a jobboldali iránynyal kísérletező és fokról fokra már-már a Vaszgárda felé hajladozó román politika, mely eddig e kérdésekben teljes elzárkózást mutatott, most már hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni Magyarországgal és Bulgáriával a békés területi rendezés dolgában.

A tengelyhatalmak új keletközépeurópai tervei szerint a magyar-román, illetve a bolgár-román megegyezésnek a salzburgi előzetes megállapodások szellemében békésnek kellett lennie és kizárólag a tárgyaló felek önkéntes megállapodásából kellett következnie. A magyar és a bolgár kormány, mely előzetesen ismertette Salzburgban és Berchtesgadenben a maga álláspontját, készségesnek mutatkozott ezeknek az alapelveknek elfogadására. Azonban a tárgyalások során már kezdettől fogva nehézségek mutatkoztak. A román kormányzat a bolgár igények iránt nagyobb előzékenységet tanúsított, mint a magyarok iránt, aminek oka az volt, hogy Erdélyt teljes egészében meg akarta tartani és Magyarországgal szemben legfeljebb csak a keletmagyarországi-alföldi határsáv átadásáról akart tárgyalni, de ezt is össze akarta kötni a magyar álláspont számára természetesen elfogadhatatlan lakosságcserevel. A román kormány a lakosságcserevel azt akarta elérni, hogy megszabaduljon a trianoni román állam geopolitikai középpontjában, a Kárpátok keleti hegyei között lakó erős és jelentős székely kisebbségtől. A tengelyhatalmak azonban méltányolták Magyarországnak a lakosságcsere ellenző álláspontját, méltányolták azt a felfogást és történeti tényt, hogy Erdély földje ősi magyar föld és hogy a székelyek és erdélyi magyarok ottani jelenléte természetes jelenség s ezek az őslakosok népi jellegükből nem forgathatók ki a lakosságcsere kétes értékű módszerével. A magyar javaslat, melyet a magyar kormány Turnu-Severinben Romániához eljuttatott, határozottan körvonalazta a magyar kormány területi igényeit és nagyjából visszatérést jelentett az 1918 végi jogalapra, mikor Magyarország részéről a marosi demarkációs Vonalat kapcsolatba hozta a Székelyföld által támasztékul nyújtott etnikai elvvel, valamint a keleti Kárpátok geopolitikai jelentőségével, melyek csak Magyarország kezében tekinthetők biztosaknak. A napokig elhúzódó tárgyalásokon a magyar javaslatokra a román küldöttség nem adott végleges és teljes választ s újra meg újra a lakosságcsere emlegette. Ugyanekkor a román hadsereg keretében bizonyos mozgósítási tevékenység volt észlelhető. Ilymódon a magyar küldöttség augusztus 24-én megszakította a magyar-román tárgyalásokat, bár ugyanekkor mindkét oldalról kijelentették, hogy a tárgyalásokat esetleg rövid időn belül újra folytatják. A magyar-román feszültség közben természetesen fokozódott s nem egy vonatkozásban kirobbanással fenyegetett. Romániában végsőkig tagadó álláspontra helyezkedtek a magyar igényekkel szemben és Károly király egyfelől Maniu parasztpártjával, másfelől Vajda-Vojvodával, végül pedig a Vaszgárdához közelálló körökkel kísérletezett, hogy a területi rendezéssel előreláthatólag bekövetkező belpolitikai válságnak elejét vegye, illetve hogy belpolitikai

koncentrációt teremtsen az összes román politikai irányok között, s így az ország 1919-es állagát minden eszközzel megtarthassa.

Így érkezett augusztus végén a magyar és a román kormányhoz a tengelyhatalmak újabb meghívása, hogy a vitás kérdések megbeszélésére és elintézésére a külügyminiszterek Bécsben találkozzanak. A német és olasz politika számára igen lényeges szempontok fűződtek ahhoz, hogy a kelet-középeurópai területen minden vitás kérdés kiküszöböltessék és így eleje vétessék annak, hogy idegen hatalmak és érdekek itt zavarólag, vagy irányító-kig léphessenek fel. Nem mintha például az ellene éppen ezidőtájt elkezdődő új nagy német oífenziva közepette az angol politikának különlegesebb módja és lehetősége lett volna arra, hogy a kelet-középeurópai kérdéssel foglalkozzék. Azonban a Balkánnak most jelentkező feszültségei arra készítették a tengelyhatalmakat, hogy a Balkán és Oroszország találkozóponyjain számukra olyan fontos területeken békét és rendet teremthessenek. Miközben a német és olasz politika Magyarországnak hosszú és válságos éveken át írántuk mindenképpen barátságos és hűséges vonalvezetését igen elismerően méltányolta, egyben bizonyos aggodalommal és rosszalással tekintett Románia bizonytalan és sokféle politikai lehetőségre alkalmat adó állapotaira. A német és olasz politika ugyanis a román problémát nemcsak önmagában tekintette, hanem távolabbi balkáni és közelveleti összefüggéseiben. A román olajmezők érinthetlenségének kérdése mellett ez a probléma összefügg a Romániával soká közeli szövetségi és érdekkapcsolatban álló Törökországgal és Görögországgal, mely utóbbiak már régi balkáni ellentétek következményeként erős bizalmatlansággal nézték Bulgária új revíziós törekvéseit. Éppen azért törekedtek ezekben az időkben is mindenképpen megerősíteni a bolgár álláspontot a tengelyhatalmak, hogy itt tiszta helyzetet teremtsenek. Törökország politikai magatartása számukra még mindig több mint kétséges és habár szétfoszlott is a közelveleti Weygand-hadseregnek a török magatartás számára nagy erősítést jelentő nimbusza, azért Törökország még mindig rendkívül fontos probléma úgy Oroszország, mint Németország számára. Az angol politika változatlanul kitar amellet, hogy Egyiptomot hadi bázisként használja fel s itt Törökország magatartása igen fontos támasztéka az angol politikának. Az olasz haderők jelentős előrehaladást tettek Egyiptom háta mögött Kelet-Afrikában, Szudánban és főleg az egészen birtokba vett Brit-Szomáliában, melyben a francia kapituláció után többé már csak igen nehezen tarthatták magukat az angol erők. Az olasz előnyomulás ezekben a hetekben nyugat felől is kikezdte az egyiptomi angol erőket, legjelentősebb sikereit mégis Brit-Szomáliában, a Szezei-csatorna keleti kijáratát őrző Adennel szemben érte el s nyilvánvalóan a háború most következő szakaszában kerül sor az Egyiptom elleni nyugat tehát Líbia felől jövő támadásra és az olasz felfogás szerint Szeze birtokáért folyó döntő küzdelemre. Ebben a kényes helyzetben Olaszország számára újabb problémák és érdekes tevékenységi lehetőségek jelentkeztek Görögországban, mely a Földközi-tenger keleti medencéjében ma is változatlanul kitaró angol politikának jelentős bázisa. Olaszország számára Albánia megszerzése rendkívül értékes nyereség volt s ennek birtokában most döntő tényezőként lép fel a Balkán vitás kérdéseiben. Olaszország egyben Görögországgal szemben az albán nacionalizmus képviselője gyanánt áll ki a porondra. Olaszország jelentős területi engedményeket követel nyugat felől Görögországtól az albán népesség és az albán nacionalizmus sérelmei jogán. A végső cél azonban mégis az, hogy Görögországban felszámolják az eddigi politikai irányt és külpolitikai orientációt s így Olaszország a Földközi-tenger keleti medencéjéből is kiküszöbölje a Görögországra támaszkodó angol befolyást, mely egyben innét közvetlen kapcsolatban áll Törökországgal is. Törökország és Görögország pedig egy-

formán érdekeltek a bolgár revizionizmussal szemben. Hiszen az általuk képviselt politikai magatartást Bulgária könnyen ellensúlyozhatja akár Oroszország, akár pedig a tengelyhatalmak szempontjai szerint, ha felveti az égéi tengeri dedeagacsi kijáró kérdését. A görög-olasz konfliktus fenyegetései közben a balkáni államoknak ez az összefüggése egyszerre nyilvánvalóvá vált akkor, mikor a román és a görög moszkvai követek a feszültség kellemetlen pillanataiban a Kremllal kerestek érintkezést. Oroszország balkáni szempontjairól még azt is tudnunk kell, hogy szorosan kapcsolatosak a bolgár revizionizmus némely érdekeivel. A bolgár társadalom romantikus szláv érzése és szociális hajlandósága egyformán támasztékot adnak az orosz politika esetleges szándékainak. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy az orosz politika rokonszenvel biztatja a dobrudzsai kérdésben a bolgár revizionizmust. Az orosz politika szempontjai Romániával szemben egyáltalában nem változtak s úgy tetszik, hogy bármily román rendszer következne is, Oroszország alig hajlandó Romániával szemben érdekeit és ellenszenvét feladni. Ilyen módon az orosz politikának igen fontos szempontjai fűződtek a dobrudzsai kérdés tökéletes megoldásához: ez esetben az immár dunai hatalomként nyíltan és határozottan jelentkező Oroszország közvetlen kapcsolatot talált volna Bulgáriával és a Balkánnal. E messzemenő lehetőségek ismeretében annál érdekesebbnek tetszik a bolgár revizionizmusnak a dobrudzsai kérdésben tanúsított mérséklete, mely Oroszország és Bulgária között jókora területsávot hagyott a tenger felé nem oktanul és nem távolabbi más érdekek és szempontok okából, Romániának. A tengelyhatalmaknak tehát azért volt érdekük, hogy az erdélyi kérdés és a keleti Kárpátok kérdése minél előbb megoldódjék, hogy a Balkánon és Kelet-Középeurópában még nagy nyugati és afrikai tervek megvalósítása előtt szilárd helyzet legyen s keleti oldalukon ne kelljen semmiféle esetleges meglepetéstől tartaniok a politikai és hadi konjunktúrák fordulatainál.

Így találkoztak augusztus 29-én Bécsben Ribbentrop, Ciano, Manoilescu, gróf Csáky István külügyminiszterek és gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök, aki mint szakértő és megfigyelő vett részt a bécsi tárgyalásokon. A tengelyhatalmak képviselői közben élénken figyelték a román-orosz határ érdekes eseményeit is, miközben nyilvánvalóan azt a meggyőződést szerezhették, hogy a román helyzet semmikép sem alkalmas arra, hogy biztos pontként szerepeljen a keletközépeurópai egyensúlyban. A megbeszéléseket megelőzte Hitler vezérnek a két tengelyhatalmi külügyminiszterrel való tanácskozása is. A magyar és román küldöttségekkel kezdetben külön-külön kerestek érintkezést a német és olasz külügyminiszterek. Ügylátszik, hogy a magyar és a román álláspont között még a bécsi belvederei tanácskozásokon is akkora ellentét mutatkozott, hogy nem történhetett meg még a tengelyhatalmak közbelépésére sem a közvetlen találkozás a két küldöttség között. A tárgyalások során élénk belpolitikai nehézségek léptek fel Bukarestben. Manoilescu külügyminiszter több ízben részletesen beszámolt Károly királynak az egyre kedvezőtlenebb fordulatokról, melyek ellen Maniu egy erdélyi román felkelés, avagy szovjetprotektorátus tervével, Károly király pedig a nemzeti koncentráció létrehozásával keresett védekezést. A magyar és a román küldöttség nem is találkozott a tárgyalások későbbi fordulatainál sem és a román külügyminiszter mindvégig elzárkózott a tárgyalások elől, majd pedig Károly király kényszerű beleegyezésével tárgyalások helyett döntőbíróági ítéletet kért. Így került sor augusztus 30-án délután 3 órakor a második belvederei döntésre, mikor is a magyar és román megbízottak először találkoztak és a tengelyhatalmak képviselői felolvasták döntőbíróági ítéletüket annak kiemelésével, hogy ezt a rendezést véglegesnek tekintik és vele minden ellenséges békezavarást kizártak Keletközép-

európában s mintegy példát adtak a versaillesi-trianoni szellemmel szemben a kérdések harmonikus és igazságos megoldására. A tengelyhatalmak méltányolták Románia számos szempontját is \$ ahogy Magyarországhoz a magyar többség mellett nagyszámú román kisebbség került, úgy maradt igen nagy magyar kisebbség is Romániában. Másrészt a Romániában visszamaradt terület Erdély gazdagabbik része. A tengelyhatalmak óhaja és Magyarország őszinte szándéka szerint e döntéssel megnyílt az út Magyarország és Románia tartós együttműködése felé.

Romániában példátlan lehangoltságot keltett a bécsi döntés, mellyel egyidejűleg megtörtént a bolgár-román megegyezés is, A román belpolitika e hetekben teljesen felborult. Mialatt a magyar csapatok birtokukba vették Erdélyt, azalatt Károly király trónja összeomlott s a román belpolitikai válság tetőpontját érte el. A válság bevezetése volt a bécsi döntést követően a Gigurtu-kormány lemondása, majd meg a vasgárdával rokonszenvezd Antonescu tábornoknak internáltságából a kormányelnökségre való meghívása. A Vasgárda ezalatt felemelte fejét s egyre határozottabban magának kívánta Románia vezetését. Az Erdély kiürítésével támadt anarchia csak elősegítette a belpolitikai válság kiéleződését. Maniu nem hajlott a király óhajára, hogy koalíciós kormány élére álljon és így Antonescunak kellett kezébe vennie az ország megmentését. Mamiinak nem voltak tömegei, viszont Antonescu a Vasgárda rokonszenveivel rendelkezett. A vasgárdista tömegek egyre nyíltabban követelték a régi rendszer bukását és ellenfelük, Károly király távozását a trónról. A Vasgárda követeléséhez csatlakozott Antonescu tábornok is, aki szeptember 5-én valósággal ultimátumot intézett a királyhoz és távozásra szólította fel. Károly király már előbb is hatályon kívül helyezte a királyi diktatúrát és az államvezetői jogokat már korábban Antonescúra ruházta. Ezek birtokában távolította el Károly királyt Antonescu tábornok, aki rögtön utána Mihály nagyvujdát helyezte a trónra és száműzetéséből hazahívta Heléna királynét és Miklós herceget. Az udvarból eltávolították a régi rendszer összes embereit, utóbb nagyarányú letartóztatások történtek, ezalatt pedig Károly király Lupescu asszony társaságában, a Vasgárda revolvergolyóitól kísérve elutazott Romániából, Svájcra át Portugáliába. A tengelyhatalmak elégtétellel vették tudomásul ezt a fordulatot. Antonescu hosszú hódoló írásokban üdvözölte és hűségéről biztosította Hitlert és Mussolinit, megjegyezvén, hogy a román nép újra felemeli büszke „latin homlokát“. A tengelyhatalmak a maguk részéről szívesen támogatják Antonescu és a Vasgárda rendszerét; az új román rendszer pedig a nemzeti irányzat tetőpontját jelenti Romániában s külpolitikailag mintegy a tengelyhatalmak világnézeti magatartásának megfelelően akarja átszervezni a román államot. Vagyis itt a román politika régi módszereinek új formájával találkozunk: Szovjetoroszország érdeklődésének szomszédságában a szociális és belpolitikai válságot, mely okvetlenül Románia forradalmasítására vezetett volna, a diktatúra és a nemzeti irány segélyével igyekeznek leküzdeni s a tengelyhatalmakban keresnek bizonyos biztosítékot az orosz közelségben. A Vasgárda és Antonescu koalícióra lépett s Antonescu mellett Horia Sima egyetemi tanáré, a Vasgárda vezetőjéé, a Károly király által láb alól eltétt Codreanu utódáé a vezető szerep az ország politikájában. Az Antonescu—Horia Sima-féle koalíciót nyomon követte az egypárt-rendszer bevezetése is s így Maniu irányzata teljesen súlytalan lett. Ha az új rendszer kezdetén mutatkoztak is belső ellentétek a Vasgárda különböző csoportjai között a szociális és külpolitikai tájékozódás tekintetében, ezek most más területekre tolódtak át: a román belpolitika következő fejezetének protagonistái többé nem Károly király, vagy Mihály király és a Vasgárda lesznek, hanem Antonescu és Horia Sima.

Mialatt a belvederei döntés következtében Románia ilyen belső váltságok között kereste a kibontakozást, azalatt a területében és önbizalmában megerősödött Magyarország példátlan örömmel és lelkesedéssel ünnepelte Erdély északi részének visszaszerzését, majd meg Horthy Miklós kormányzónak az erdélyi városokba való gyönyörű bevonulását.

Majd a magyar honvédek birtokba vették a Kárpátok keleti gerincét és befejezéshez jutott a keletközépeurópai helyzet egyik legaggályosabb fejezete, a magyar-román viszony. Ezalatt a tengelyhatalmak fokozatos erővel folytatták Anglia elleni tevékenységüket. Olaszország balkáni, illetve afrikai eljárásáról már beszámoltunk. Ugyanekkor Anglia az Atlanti-óceán és a Csatorna felől vár hatalmas német támadásokat. A német-angol helyzet úgy alakult, hogy a szárazföldi megrohanást, úgy tetszik, egy időre a német vezetés kiiktatta a háború módszerei közül. Az angol hadvezetés és külpolitika egy pillanatig mintha bizonyos elégtétellel regisztrálta volna, hogy a szárazföldi partraszállás mintha nem szerepelne tovább a német hadviselés eszközei között. Közben Angliában igen nagy előkészületek történtek a szárazföldi partraszállás elhárítására. Ugyanakkor azonban az olasz sajtó nem közönséges nyomtatékkai figyelmeztetett arra, hogyha pillanatnyilag a szárazföldi partraszállás nem is szerepel a hadviselés eszközei közt, az Anglia elleni döntő harc már folyik légiháború alakjában. Újabbán német részről is azt hangoztatják, hogy a német légi flotta Göring vezértábornagy által személyesen irányított nagy és döntő akciói teljesen megfelelő eszközök az angolelleanes háború folytatására s alkalmasak már egymagukban arra, hogy megtörjék az angol ellenállást. Hitler Adolf pedig legutóbbi nagy beszédében összefoglalta a háború jelenségeit s az angol csökönységre válaszul mintegy bejelentette a korlátlan légiháborút. Közben angol repülők is éjjelente egyre sűrűbben igyekeztek ellátogatni Németország fölé: különösen a kikötőket és a Rajna—Ruhr vidékét keresték fel, melyekre a német repülők hasonló ellentevékenységgel válaszoltak. Újabbán a birodalmi fővárost is bombázták éjjelente a német légi elhárítás hatalmas ellentámadásai közepette az angol repülők és bombák hullottak Berlin belvárosára, előkelő és hivatalos lakónegyedeire. A német hivatalos jelentések megbélyegzik az angol légi hadviselés módszereit, kiemelik, hogy az angol gépek elsősorban lakóterületeket bombáztak s szándékosan támadtak műemlékeket, temetőket, hősi emlékműveket. A német beszámolók szerint az angol repülőket tervszerűtlenség és célszerűtlenség jellemzi; eljárásuk a legkritikábban éri el a katonai célpontokat. Az angol beszámolók viszont hangoztatják, hogy az angol akciók elsősorban pályaudvarok, raktárak, vasúti csomópontok ellen irányulnak. A német légiflotta ilyen hangulati indítások között kezdett szeptember elején London és Kelet-Anglia elleni egyre fokozódó akcióiba. Ezen akciók során igen súlyos légitámadások érték az angol fővárost s főképpen a Temze torkolatának és partvidékének nagy raktárait, majd meg London keleti lakónegyedeit, elsősorban a proletámenyedeiket; de bombák hullottak a Cityre és közben a Buckingham-palotára is. Churchill angol miniszterelnök igen komolynak látja a helyzetet; hangoztatják ugyan az angol politika és hadviselés tényezői, hogy az angol légi tevékenység viszozza a németek akcióit Észak-Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Berlinben, Magdeburgban, a Rajna és a Ruhr vidékén, mindez azonban nem jelenti azt, mintha Angliának nem kellene újabb és egyre erősebb német támadásoktól tartania. Úgy látszik, mondják Angliában, hogy a német terv az, hogy előbb a légierő hatalmas támadásai meggyöngítsék az angol belső ellenállás erejét és biztonságát, majd pedig ezután következnek a nagy német partraszállás, melyre mintha már felsorakoztak volna már némely angol észleletek szerint a német hadi- és szállítóhajók

Észak-Franciaország hódoltatott partjaitól fel egészen Norvégia északt csúcsáig.

Mikor szemlénket szeptember közepén lezárjuk, a nyugati hadviselésen a német-angol légi párbaj uralkodik. Németország a levegőben keresi a döntést s ezalatt a régi tengelyhatalmi taktikával Olaszország Egyiptom líbiai határai felől kezdeményez támadásokat. Ezalatt Amerika egyre nagyobb figyelemmel kíséri az európai fejleményeket. A háború mintha megteremtette volna újra másfél század után az angolszász népek szolidaritását. Anglia átengedte Amerikának szárazföldi területe védelméhez szükséges kelet-amerikai területeit s ugyanekkor Amerika védelmi egyezményt kötött Kanadával és közös védelmi tanácsot alapított. Hasonló megegyezés van későbbben Amerika és Ausztrália között. Ez főképpen a távolkeleti helyzet miatt jelentős. Anglia érdekeit itt most Amerika védelmezi Japánnal szemben s mintha Amerika hallgatag garanciája alatt állának Japán régi céljai, a gazdag holland-indiai gyarmatok is, a francia Indo-Kínával egyetemben. Amerika tehát a Távolkeleten most úgy jelenik meg, mint az európai gyarmati hatalmak statusquojának védelmezője. Közben Amerika megnyugtató szintre igyekszik hozni — különös tekintettel a japán problémára — Szovjet-országgal való kapcsolatait is. A legdöntőbb lépés azonban Anglia érdekében eddig az volt, hogy Amerika átengedte Angliának ötven torpedórombolóját, ami a partraszállás kísérletének aggodalmait közt élő Angliának igen értékes erőgyarapodást jelent akkor, hogyha a német partraszállási kísérletet valóban, mint az angolok szeretnék, nem a lép erők küzdelme; de a tengeri haderők arányai döntenék el. Németországban máris úgy tekintik Amerikát, mintha megszegte volna a semlegességet. Ugyanekkor Amerika belpolitikailag sem igen titkolja németellenes magatartását; az amerikai nemzeti szocialista szervezetekbe tömörült németeket egyre több hátrány éri és egyre jobban igyekszik őket Roosevelttörvényhozása kiszorítani az ipari termelés és politikai élet köreiből. Mialatt így Németország megszervezte saját hegemoniája alatt Európát, ellenfelei ezeket az eredményeit a távoli világösszefüggések elvágásával akarják kisebbiteni; hasonló németellenes tevékenységre törekszik az USA a délamerikai államokban. Mialatt Anglia éreztetni akarja a maga gazdasági súlyát a kontinentális Németország ellenében, azalatt Németország is teljes kontinentális zárlatot hirdet Anglia ellen, melyet a légiháború mellett gazdasági téren is el akar zárni a világtól. Eddig a status quo alapján a német politika mintha hajlandó lett volna az Angliával való megegyezésre megfelelő angol belpolitikai változások keresztyülvitele esetén, addig most már a német és olasz politikának nyíltan bevallott Célja az Empire tönkretétele.

g. 1.

PETHŐ SÁNDOR

ÖTVENÖT ÉVES KORÁBAN, férfikora és alkotóereje teljében ragadta el a váratlan és tragikus halál Pethő Sándort, a magyar publicisták mai és történeti viszonylatban egyformán nagy kitűnőségét. Ha majd egy tárgyilagosabb nemzedék munkásságát megítéli, szellemi értékei és politikai tulajdonai mellé feljegyzik majd érdemül bátorságát és jellemerejét is. Pályája esztétikai látványnak is szép volt, minden tragikus volta, szerencsétlen fordulatai mellett: töretlen egyenes vonal, az elvek melletti olyan helytállás, mely a politikában nem a változékonyságot, az érdeket kereste, hanem csupán az általa felismert igazságot, mihez hű maradt minden változatban. Elveihez és gondolataihoz kötő hűsége vezette az önkéntes belső elszigetelődés felé Pethő Sándort pályája végső hónapjában: úgy érezte, a forduló helyzetek közt nem tudja szolgálni sem irányát, sem nemzetét s ezért hirtelen és sokak számára talán meglepő elhatározással visszavonult. A visszavonultság nem szüntette meg a küzdelmet egyénisége és iránya körül. Visszavonultságában és tartózkodásában is megmaradt határozott magatartása, sőt az önkéntes, bár korántsem édes otium cum dignitate nem jelenthette pályája befejeztét. Az ország közvéleménye, hívek és ellenfelek egyaránt még egyre vártak valamit Pethő Sándortól, kinek non feledhették el régi és közeli küzdelmeit. S mert igen élénk volt ez a várakozás, ez a figyelem és mert Pethő Sándor pályájáról mindenki érezte, hogy a balatonfüredi elvonultság nem jelentheti a véget, ezért érte az augusztus 25-én történt katasztrófa egész Magyarország társadalmát olyan szomorúan és váratlanul.

Pethő Sándor váratlan halála egy értékes életet tört össze, melynek értékeinél csak szomorúsága és sikertelensége nagyobb. A sikertelenséget itt külső ismérveiben vesszük s Pethő Sándor gondolataihoz és elveihez nem méltatlanul: a könnyű sikernél, a gyors konjunkturnál a nemes halott sokkal többre tartotta a szép és reménytelen s épp reménytelenségükben oly értékes küzdelmek heroizmusát. Pethő Sándornak a maga nagy képességeivel bizonyára alkalma lett volna megközelíteni a tetszetős és könnyű érvényesülést. A kezdetek, honnét elindult és a lehetőségek, melyek pályáját kísérték, ezt bizonyonnyal elősegítették volna. Az ellenfél is bizonyosan tisztelettel áll meg Pethő Sándor pályájának szemléleténél s nemcsak a vég fölötti részvéből teszi ezt, hanem abból a megbecsülésből is, mely az elvek és eszmék melletti kitartásnak egy szebb emberi gondolkodás szerint okvetlenül kijár. A külső sikertelenséggel, csalódással, magárahagyatottsággal szemben annál tisztábbak e pálya vonalai. Pethő Sándor elsősorban publicista volt s nála a történettudomány is a publicisztika, a történetpolitikai írás eszköze volt. Ritka tanultsága, éles elméje, finom ösztöne, írásának szépsége és gazdagsága közíróink elsői közé emelte. Pátosza és gondolkodása nem egyszer a magyar reformkor legszebb hagyatékára emlékeztetett. Helyét is valahol ott kell megjelölnünk majd Eötvös József, Kemény Zsigmond, Szalay László és Csengery Antal alakjainak közelében, akiknél, akárcsak Pethő Sándornál, a gondolat, az eszme és az írás egyet jelentett s akiknél a jellem megközelíthetlensége hitelesítette a kimondott gondolatot. Ez az eszmei ingathatlanság tette közviszonyaink némely rossz példái között barát és becsületes ellenfél előtt olyan tiszteltté Pethő Sándor munkásságát. Az elkövetkező kornak bizonyonnyal meglesznek a maga mértékei Pethő Sándor megítélésénél is, de nyilvánvaló máris, hogy a múltó idő,

a változékony politika ihletése alatt irt írásai közül nem egyet majd az örökebb értékek közé emel. S ekkor egy jobbik kor nyilván napjaink legszebb jelenségei között említi Pethő Sándor politikai alkatát és magatartását. Nála a közírás örökebb célokat és gondolatokat szolgált, mint a múltó érdek és a múltó idő szolgálatát; nála a politikai publicisztika a történetalakító erők közé emelkedett. Pethő Sándorról elmondhatja majd egy későbbi nemzedék, hogy magányosságában is történelmet alakított és nehéz időkben tette ezt, mikor az egyéniségnek a maga klasszikus értelmében egyidőre nem lehetett szerepe a közösségi korszak és a gigászi politikai alakulások, tömegek torlódásaiban. Hogy Pethő Sándor publicisztikája mégis ilyen történetformáló erő volt, azt a benne lévő belső tartalomnak köszönhetette: nem a múltó mát fejezte ki, hanem a magyar nép létének és történetének nagy kérdéseit állította a feledékeny nemzet érdeklődésének középpontjába s a magyar történet legszebb örökségével formálta a társadalmat és közvéleményt, mely éppen magányos küzdelmei idején figyelt a legjobban reá.

A magyar államgondolatnak napjainkban alig volt erőteljesebb és érzékletesebb megjelenítője Pethő Sándornál. Nagy történeti készültsége, tragikai és dramatizáló érzéke, stílusának ereje mind szolgálták benne, hogy a történeti magyar államgondolatot, mint ennek az eszmének egyik végső heroldja, teljes méltóságában hordozza egy megkisebbedett nemzedék között. Semmiesetre sem hirdetett azonban kicsinyes sovinizmust és egyoldalú nemzetiségi politikát. Egyik legnagyobb hatású kidolgozója volt annak az eszmékömek, melyet szentistváni gondolatnak nevez ma, első sorban ő utána, a politikai gyakorlat és a közvélemény. A Kárpátok medencéjének középpontjában élő magyar nép harmonikus együttműködését vallotta a magyarok elsőszülöttségi jogán a Kárpátmedence népei között. Olyan korban hirdette ezeket a gondolatokat, mikor egyfelől a kárpátmedencei peremnépek tértek eszmében és gyakorlatban egészen más utakra s mikor másfelől meg az itthoni közvélemény sem értékelte feltétlenül ezeket az eszméket. E tekintetben Pethő Sándor nem törődött a realitással s különösképpen ellene volt annak a realitásnak, melyet a Duna medencéjében húsz esztendőn át a kisantant politikája képviselt. A Magyarországot övező politikai koncepcióval szemben Pethő Sándor nyugat felé keresett kiutat. 1920 után így lett belőle a jogfolytonosság, illetve az osztrák-magyar közösség új formájának hirdetője. Szerint^ a különlegesen fejlődő osztrák történelmi alkat és a magyar állameszme új találkozása lett volna az a koncepció, mely szétrepesztí a Magyarországot körülvevő ellenséges övezetet, hiszen ez a magyar-osztrák hatalomnövekedésen kívül, Pethő Sándor szerint, megfelelő dinasztikus vonzást is gyakorolt volna a Kárpátmedence régi népeire. Ez a konzervatív és royalista gondolkozás többek között azért állította junktimba a restaurációt a magyar-osztrák közösséggel, mert aggódó figyelemmel nézte a magyarság külpolitikái helyzetének gyöngeségeit. Úgy vélte, hogy a Magyarország vezetése alatt álló új dunai tömörülés egyben a magyar nép fejlődését is szolgálta volna. Az új dunai Monarchia nyilvánvalóan közeli kapcsolatban állt volna az ezekből a gondolatokból eredő további politikai tervezetések szerint az európai harmóniát netalán megteremteni vágyó és a kisantanttal szakító nyugati hatalmak új köz^európai koncepciójával.

Nyilvánvaló ezeknek a terveknek és problémafelvetéseknek erősen konzervatív jellege. Pethő Sándor konzervatív publicista volt. Indulásakor, az 1910-es években a kor növekvő társadalmiasodásával és erjedésével szemben az állam és az állam erősítése volt számára a legnagyobb probléma. Később is a magyar államgondolat szépségeivel és arányaival foglalkozott első sorban. Ennek a konzervatív gondolkozásnak esztétikai jellege már első

pillanatra szembe tűnik. Pethő Sándor egyáltalában nem volt az, amit politikai realistának nevezünk. Voltaképp ezért is maradt mindig nemesen idegen a napi politika Változatai és meglepetései között. Számára a politika elsősorban eszme, elmélet volt és egy esztétikumban fogant lélek magasrendű kifejezése. Éppen ez az elvei és koncepciói iránti szinte esztétikai odaadás, a politikai és állami koncepciók történeti és hatalmi szépségeinek ez az elvonatkozott szemlélete tette azt, hogy Pethő Sándor már egyéni alkotásánál fogva is mindig hű maradhatott nézeteihez. Fontolásai, latolgatásai nem az eshetőségekhez való igazodás vágyából születtek, hanem minden esetben álláspontjában való erősítésként, igazolásként egy olyan szemléletnek, mely csak a felismert igazsághoz ragaszkodott s nem tekintett a mindennapi célszerűségekre és lehetőségekre. Az egész középeurópai politika másként fordulhatott, épp az ellenkező irányba, mint ahogy ezt Pethő Sándor gondolta, vagy szerette volna, ez azonban egyáltalában nem akadályozta őt abban, hogy gondolatai mellett tovább is kitartsa.

Pethő Sándor publicisztikai pályájában a második korszak itt következik. Mihelyt a nagy középeurópai változások Ausztria sorsát eldöntötték, Pethő Sándor a távolabbi dunai koncepciók keresése és munkálása helyett egyre jobban befelé fordult, a magyar belviszonyok felé. Szemlélete számára most tudatosodnak a szociális kérdések, a magyarországi dolgozók helyzetének problémái s habár mindvégig megmaradt a maga állampolitikái, konzervatív, szentistváni gondolkozásában, egyáltalában nem zárkózott el a szociális dolgok felismerése elől. Ugyanakkor publicisztikája egyre határozottabban igyekszik azon, hogy a vér és rög misztériumát társadalmi és szellemi hatóerővé tegye. A dunai összefoglalás egykori híve a változott körülmények között az újja értelmezett vér és rög tartalmával, részben pedig szociális felismerésekkel megtöltött függetlenségi gondolatkörhöz igazodik. A szentistváni koncepció mellé így társult oda logikus folytatásként ez az új függetlenségi ideológia, melynek forrásai a magyar történet századai, a magyar szellem nemes, nagy emberi erőfeszítései. A konzervatív Pethő Sándor hagyományhűségére ez az újabb fordulat is jellemző: a változott európai viszonyok között a régi értékek melletti kitartásban és megmaradásban látja a magyar nép jövődjének biztosítékát. Nem győzi eleget hangoztatni, hogy minden eshetőségen túl elsősorban az önmagunkba való visszafordulás, saját elhanyagolt értékeink új feltárása, megismertetése, a társadalomnak gyökeres magyar műveltséggel való áthatása legnagyobb erőnk. A magyar történet és a magyar műveltség jelentőségét ott látja az Európához tartozásban, elsősorban az eszmei latin Európa magyarrá válásában, abban a nemes és mértéktartó, arányos latinításban, melynek humánuma az Ő műveltségének és egyéniségének is annyira része volt. A régi magyar törzsekből, az anyaföldből közvetlenül eredő dunántúli származék műveltségében, magatartásában, egyéniségében egyike volt a legcivilizáltabb európai magyaroknak; nála európaiság és magyarság egyet jelentett s szerinte a magyar jelleg a latinításban találta meg a legjobban Európát, illetve Európán túl önmagát.¹

GOGOLÁK LAJOS

¹ Pethő Sándor tanulmányai a Magyar Szemlében: Görgei Komárom és Buda között (1930 június), Nemzet és dinasztia szakítása 1848-ban (1933 április), Forradalom volt-e, vagy összeomlás? (1933 december), Andrássy és Ferenc Ferdinánd (1934 április).

MAGYAR SZEMLE

1940 NOVEMBER

XXXIX. kötet. 5. (159.) szám

A SZÉKELYEK ÚTJA

AZ ELMÚLT ÉVEKBEN a Trianonban elcsatolt magyarok sorsának vigyázói úgy emlegették a székelyeket, mint az erdélyi magyarság fennmaradásának legfőbb biztosítékát. Az augusztusi napokban minden magyar szorongva töpregett rajta, mi lesz velük, visszakerülnek-e vagy román impérium alatt maradnak? Így Budapesten és a Hargita táján egyaránt nagy volt az öröm, amikor megérkezett a híre, hogy a székelység Nagy-Románia közepéből ismét oda tér, ahol évszázadokig állott, Magyarország keleti vártájjára.

A visszatérés örömeinek első tagolatlan hangjaiba is éles fénnel rajzolódik elénk székely véreink vitathatatlan magyarsága. Holott nem is olyan régen tanúi voltunk, hogy ezt a magyarságot kétségbe vonták s különböző eszközökkel iparkodtak megingatni. Tekintélyes román írók hosszú sora állította, hogy a székelység, vagy legalább nagy része nem magyar, hanem román eredetű, látszólagos magyarsága csak évszázados elnemzetietlenítő munka következménye s a román államnak nemcsak joga, de elemi kötelessége, hogy ennek a munkának a románokra káros hatásait megsemmisítse, a székelységbe felszívott román elemeket felszabadítsa s ezzel egyszerre megszüntesse a nagyromán állam legnagyobb problémáját, megtörje a kellő közepén élő idegen néptömb erejét.

Mindez magyar fülnek úgy hangzik, mint valami képtelen mese és mégsem mehetünk el mellette szó nélkül, már csak azért sem, mert egyelőre megközelítőleg sem tudjuk megállapítani, hogy a román irodalom vérmes vélekedése, ami egyidőben a hivatalos álláspontot is fedte, mennyire érvényesült azoknak az illetékes szerveknek bánásmódjában, amelyek a székelyekkel kapcsolatba kerültek. A népi öntudat szempontjából felettébb káros lenne, ha a nemmagyar származás meséje a székelységben nyomot hagyott volna. Ha pedig, amint reméljük, nem így történt, akkor sem árt megvizsgálnunk, mit tanít a magyar történelem a székelyekről? Magyarságukat ugyan aligha tehetjük erősebbé, mint amilyenné a kisebbségi sors kovácsolta, de ennek a magyarságnak tudatát bizonyára lehet és kell is fejleszteni. Az anyaország magyarjának sem szükségtelen, hogy közelebbről megismerkedjék keleti véreinek történetével, ha a közkeletű anekdotákon, Attila-hagyományokon és a romantikus székelyszemlélet egyéb termékein kívül, mélyebben is érdeklődik irántuk. Már pedig Tamási és Nyirő írásainak nagy közönségsikere mellett sok más jelenség vall arra, hogy az anyaország népe megérti és méltányolja a székelység életének nagy problémáit. Azonban az életet szerves egészében csak történeti gyökerein keresztül láthatjuk. Mindenképpen hasznos tehát, hogy ezeket legalább áttekintően megismerjük.

A magyar történészek sokat foglalkoztak a székelyek eredetének kérdésével. Megfogható eredményekig csak lassan jutottak, mert az adatok gyérek és ellentmondóak voltak, nehezen lehetett őket megnyugtató egységbe fogni. A viták magva kezdetben az az ismert hagyomány volt, amely szerint a székelyek Attila népének, a hónoknak maradékai. Egyesek elhitték, mások mereven tagadták ezt a nézetet, holott az effajta hagyományokat óvatosabban, rugalmasabban kell kezelni. Gyökerükig Hóman Bálint nyúlt vissza, aki a legrégebb magyar krónikák forráskritikai elemzésével kimutatta, hogy a székelyek már a XI. század magyar köztudatában úgy szerepeltek, mint a

húnok ivadékai. Kétségtelen, hogy a székelyek maguk ősidőktől kezdve így hitték. Történeti hagyománnyal van tehát dolgunk s nem valami késői, mesterséges kitalálással. Mégsem szabad ebből messzemenő következtetéseket levonnunk. Tudjuk ugyanis, hogy éppen a türk szervezetű népek gyakran alkottak eredethagyományt abból, hogy valamikor egy más nép uralma alá tartoztak. Magának az Árpád-háznak is volt ilyen hagyománya, amely később, a XIII. században kiterjedt a szélesebb rétegekre; eszerint a magyarok is a húnok utódai volnának, holott tudjuk, hogy ez nem így van. A magyarok a finn-ugorok családjából származnak; később vándorlásuk során jelentős türk népkeveredésen mentek át, csakhogy ezek a törkök egészen más csoportba tartoztak, mint a húnok. Ellenben tény, hogy a magyarság élénk kapcsolatban állt a bolgárokkal, akik a hún birodalom részesei, egy részének újjáépítői voltak s így örökösének tudták magukat. Valószínű, hogy az Árpádok hún hagyománya ebből a forrásból eredt. Semmi sem biztosít afelől, hogy a székelyeknél nem valami hasonló hatásról van szó.

Németh Gyula kutatásai arra az eredményre vezettek, hogy a székelység őse valami türk rokonnép lehetett, amely több más törzs mintájára (V. sz.) már a honfoglalás előtt csatlakozott a magyarsághoz, mint később a bessenyő vagy a kun. Nem voltak tehát éppen ugor-magyarok, s ez magyarázza, hogy nevükkel már a legkorábbi forrásokban is úgy találkozunk, mint más népek, besenyők, kunok nevével szoktunk. Megkülönböztették őket, s mint általában a csatlakozott törzseket szokták, elsőnek küldték harcba s a gyepük védelmére, a határokhoz közel szállatták meg. Türk hagyományait a türk írással rokon székely rovásírás késői fennmaradt emlékei is bizonyítják. Azonban kétségtelen az is, hogy már eredetükben nagyon közel kellett állniuk a magyarsághoz. Nyelvük, életformájuk, szokásviláguk azonos már a legrégebbi időben, ameddig a források segítségével vissza tudunk menni. A székelység olyan gyökeresen magyarrá vált, hogy hajdani idegenségének emlékét az írásos korban jóformán csak neve őrizte.

Minden egyéb, gepida vagy oláh származásra vonatkozó állítás, bármely oldalról jött is, tudományos mezbe öltöztetett mese.

Nem tudjuk pontosan, mikor kerültek a székelyek Erdélybe. A hagyománynak az a része, amely szerint a honfoglaló magyarok már itt találták őket, nehezen védhető. Mindenesetre tény az, hogy nemcsak Erdélyben, hanem az ország más határvidékein is voltak telepeik. Ezek idővel eltűntek, a székelység itt teljesen felszívódott a magyarságba s egységnek csak Erdély távoli, délkeleti zugában maradt meg, ahol némileg zártabban, elkülönültebben élt. Ide viszont úgy látszik csak a magyar foglalásterület terjeszkedése során kerültek. Amint a gyepük egyre keletebbre tolódtak, a székelyek is előbbre nyomultak. A X. században, amikor a Gyulák hatalmas törzse elfoglalta a Maros völgyét, a székelyek valahol a Küküllő táján tanyáztak, később az udvarhelyi római limes maradványaira támaszkodtak, Háromszékbe s különösen Csík magas medencéibe csak utóbb húzódtak be. Terjeszkedésük azonban nem állt meg a Kárpátoknál. Átvonultak a szorosokon s megszállták a hegyekről keletre futó folyócskák, a Tatros, Ojtoz völgyét. Ennek a folyamatnak befejeződését nem tehetjük későbbre a XIII. századnál, mert a székelyek legtöbb helyen puszta földet találtak. Néhol ugyan már előttük is volt valami gyér szláv népesség, amely nevet adott a főbb földrajzi egységeknek, rendezett telepeket azonban nem alkotott. A románságnak, amely később áramlott be az Ojtoz felső völgyének vidékére és elszigetelte a hegyeken túli székely telepeket, ebben az időben még sehol sincs nyoma.

A székelységet tehát ősfoglalónak tekinthetjük nemcsak a mai Székelyföldön, hanem annál nagyobb területen, a Kárpátokon túl is. Azok a nép-

elemek, amelyeket itt talált, egészen jelentéktelenek voltak. Magasabb civilizációt, rendezett életformákat kétségkívül elsőnek a székelység valószínűleg meg. Eredeti foglalkozása a pásztorság volt, a jellegzetes székely adó, az úgynevezett ökörsütés, sokáig megőrizte ennek emlékét. Ünnepeles alkalmakkor állataiból adott bizonyos hányadot a királynak. Letelepedése lassan, fokozatosan ment végbe s a XIII—XIV. században fejeződött be. Ezzel párhuzamosan az ősi foglalkozás háttérbe szorult s helyet adott a földművelésnek. A székelység életformáinak ez az alapvető változása pontos mása annak a folyamatnak, ami Magyarország benső területein mintegy száz-kétszáz évvel korábban ment végbe. A késésen nem szabad csodálkoznunk, azok az erők, amelyek a magyar élet nagy változásait irányították, az ország szélső területein jóval lassabban éreztették hatásukat.

Első királyaink Erdélyre is kiterjesztették azokat a közigazgatási formákat, amelyek szerint a benső ország életét rendezték. Ez a szervezés a székelység elé különleges feladatokat szabott s ennek megfelelően különleges helyzetet biztosítottak számára, ősi kötelességük a délkeleti határok őrzése volt. A királyság meghagyta ezt a szerepét, azonban kissé tömörebb szervezéssel iparkodott a székelyek munkáját biztosítani. Vezetőt helyezett fölük a székely ispán személyében, aki közvetlenül a királytól függött s egységesen irányította a székelyek életét. Ez az egységes vezetés és a királynak közvetlenül alárendelt helyzet később sajátos közjogi különállást eredményezett. A székelység, noha fejlődése a magyar rend szerves része, évszázadokig külön testként szerepelt.

Ősi rendjükről keveset tudunk. Úgy látszik, hat nemre és ezeken belül négy-négy ágra oszlottak, a tisztségeket ezek közt váltogatva osztották meg. Ennek a szervezetnek teljes kiforrása idején a székelység már egészében magyar volt, a nemek és ágak neve is magyar. Valószínű egyébként, hogy a királyi szervezés az ország más részéről elvont határőrelemekkel erősítette meg a különösen veszélyes délkeleti részeket. Ezek elkeveredtek a székelységgel, mielőtt még zárt területi egysége kialakult volna s gyorsították teljes elmagyarosodásának folyamatát.

A letelepülés erősen átdolgozta a székelység szervezetét. A nemzeti-ségi rend helyére fokozatosan a helyi tagozás lépett. Egymásután fejlődtek ki a székek, a székely közigazgatásnak egészen a legutóbbi időkig fennmaradt helyi szervei. A nemzeti csoportok falvakká alakultak s az új közösség rétegzése a birtok, a vagyon szerint történt. Az előkelők fokozatosan elkülönültek, alattuk kialakult egy második csoport a módosabb közemberekből. Így jött létre a középkor végére a székely társadalom hármastagozása, a primőrök, lófók — lovaskatonák — és gyalogosok rendje. A főtisztségeket természetesen az előkelők viselték, annyira, hogy az újkorban a primőr eredetileg vagyoni fogalma néhol összefolyik a tisztségviselővel. A legalsó csoport viszont egyre kevesebb szerephez jutott, az újkor elején már a székülő esküdti hivatalokból is kiszorult.

A székek területe a Székelyföld. A székely jog teljes virágzásának idején itt más nem birtokolhatott, csak székely. A magvaszakadtak földje a közösségre szállt vissza, nem a királyra. Birtokhoz csak az juthatott, aki a székely közösség tagja volt s ahhoz még a királynak sem volt joga, hogy idegent vétessen fel a székelyek egyetemébe. Ez tehát elvben zárt alakulat volt. Valóságban másként festett a helyzet. Az uralkodó, ha akarta, mást is bejuttathatott a székelyek közé. Igaz, hogy ilyesmi ritkán fordult elő, de megtörtént. Másrészt a székelység minden különállása mellett az országos fejlődés ritmusához alkalmazkodott. Ez pedig az újkorban a helyi kiváltságok fokozatos felbomlásának kedvezett. A székely jog sem lehetett kivétel. Lassan és olykor heves küzdelmek árán egyre többet veszített elvi

teljességéből s végül belesimult, más helyi rendszerekhez hasonlóan, az egységes, országos rendbe. Ennek a folyamatnak első jeleit már a középkor végén megfigyelhetjük. A királyok ekkortájt a székely ispán tisztét is az erdélyi vajdára ruházták s az egyre erősebben hatalma alá vonta a székelységet. A különállás legfőbb záloga, a külön főtiszt hivatala egyideig a megyeterület vezetőjének kezére jutott. Ugyanekkor azt is megfigyelhetjük, hogy a székelység előkelőinek egy része megyei területen próbált terjeszkedni, birtokot szerezni. Ez viszont azt mutatja, hogy a különállás megszüntetésére irányuló törekvés megvolt magában a székely társadalomban is, vagy legalább egy részében.

Eredetüeg minden székely katonáskodott és nemesnek számított. Jogilag később is ez maradt a helyzet, de gyakorlatban sokat változott. A páncélos katonaság bevezetésével megrágult a hadviselés, a szegényebb elem nem tudott megfelelő felszerelést szerezni és hovatovább kiszorult a katonáskodásból. Ezzel megszűnt kiváltságuk eredeti alapja is. Viszont a jobbmódúak, akik úgy-ahogy lépést tudtak tartani az anyaországi fejlődéssel, igyekeztek volna mindenben hasonlítani az ottani nemesekhez és megpróbálták a szegényebb elemeket jobbágyi függésbe kényszeríteni. A legszegényebbekkel, a birtok nélküli, más kenyerén élő emberekkel, a földön lakókkal szemben ez sikerült is. A közszabadok nagyrésze azonban, a gyalogok rendje, erélyesen védte régi kiváltságait. A fejedelmi korban többször lobbant ki emiatt véres viszály a közrendű székelyek és uraik között, néha helyi zavargások, de gyakran országos veszedelmek formájában. Rendszeren a nemesi udvarházak felégetésével kezdődtek, és kemény megtorló intézkedésekkel végződtek. János Zsigmond az 1562-i székely lázadás után, amelynek politikai háttere is volt, erősen megnyirbálta a székely jogokat. Kimondatta azt, amivel különben már apja is próbálkozott vajdakorában, hogy a hűtlen székelyek birtoka a szokások ellenére éppen úgy elkobozható legyen, mint a nemeseké. Ezzel jogilag is áttörte azt az elvet, hogy a Székelyföldön csak székely lehet birtokos. De különösen keményen bánt el az alsó rétegekkel. A földönlakókat jobbágygá kötelezte s a harmadik rend, a gyalogság szabadságát is elvette. Megtiltotta ugyan, hogy az urak szolgálatra kényszerítsék, de ehelyett a maga szolgálatára fogta: „az mi szabad birodalmunkban legyen“, s ezen azt kell értenünk, hogy rendelete szerint jobb esetben darabont vagy várszolga lett, rosszabb esetben eladományozták.

Kétségtelen, hogy a gyalogosok rendjének életszintje inkább volt paraszti, mint nemesi. Azonban a magyar anyaország nemességében is szép számmal találunk olyan elemeket, amelyek életformájukat semmiképpen sem tudták kiváltságaikkal összhangba hozni. Ez a nyugati fejlődéstől meglehetősen elütő vonás jellemzi a keletközépeurópai társadalmakat, a nemesség a lengyeleknél is aránytalanul nagy a jobbágyághoz mérten. A kiváltságos elemek aránytalan számának némi egészséges csökkentésével nálunk egy Mátyás is hiába kísérletezett. A székelységnél az alsó rétegek megkötésére irányuló törekvés jóval többet jelentett urak és parasztok helyi érdekű viszálykodásánál. Beletorkollott a magyar rendi társadalom rétegződésének nagy folyamatába, csak éppen olyan késéssel, mint amilyent a letelepülésnél is tapasztaltunk. A fejlődés nemcsak késett, de intenzitása sem volt akkora, s az életformák elválasztó ereje még annyira sem nyilvánult meg a jogi elhatárolásban, mint az ország belső területén. János Zsigmond nyers törvényhozása talán ezt segítette volna elő, azonban a székely fejlődésben a kiváltság ereje már nagyobb volt, semhogy egyszeri törvényhozással el lehetett volna venni. A székelység tovább küzdött jogaiért. A Báthoryak korában többszöri véres erőfeszítések árán sikerült elér-

niük, hogy a közrendűekre rákényszerített jobbágyi szolgáltatásokat eltörölték. Báthory Zsigmond, Bethlen Gábor és Rákóczi György idejében fokozatosan visszaállították a „régí szabadságot“, a birtokjogok korábbi formáját és az általános hadkötelezettséget. Ezzel azonban nem oldották meg a székely-kérdést, a jogok és életformák kiegyensúlyozatlan s az újkori fejlődésnek meg nem felelő állapotát nem tudták kiküszöbölni. Az élet erősebbnek bizonyult a jogoknál s hatásosabbnak János Zsigmond törvényeinél. A székelység a fejedelmi korban is adót fizetett, később a Lipót-féle diploma mentesnek ismerte el őket, de mégis adózásra kényszerültek, bár ezt a sebet azzal takargatták, hogy „önszántukból“ teszik. Mária Terézia alatt ismét megkísérelték, hogy a közszekelyeket bizonytalan helyzetükből megfoghatóbb rendbe tömörítsék. Határőrezredekkel állították fel, amelyeknek tagjai adókedvezményekben részesültek. Azonban a székelység régi kiváltságait kívánta vissza s az új rendezés, minthogy végrehajtása igen kevés tapintattal történt, ismét csak vérontásra, sőt tekintélyes csoportok kivándorlására vezetett. A negyvennyolcas egyenlőség megszüntette a székely probléma jogi részét, később a megyék szervezése eltörölte a különállás utolsó nyomait. De egyik sem oldotta fel azt a sok lappangó feszültséget, ami a székely élet mélyén, a fejlődés gyökereiben munkált s aminek egészséges és teljes kisimítására most és a jövőben még sok tapintatra lesz szükség.

Bármennyi baj érte a székelységet külső ellenségek részéről és benső fejlődésében egyaránt, népi egységét mindezekig nem lehetett megbontani. Jogainak teljessége idején ez elképzelhetetlen lett volna, hiszen a közösség akarata ellenére senki sem lehetett a székelység tagja. Kétségtelen, hogy egyes idegen elemek beházasodás révén, vagy más úton-módon így is bejutottak a székelységbe, számuk azonban csekély volt s felszívásuk természetesen minden nehézség nélkül ment végbe. Arról azonban szó sem lehetett, hogy a Székelyföldön más elemek nagyobb tömegben földhöz juthattak volna. Így érthető, hogy itt a falvak még akkor is összefüggő magyar tömböt képeztek, amikor a beáramló oláhság már minden oldalról ellepte a környező területeket.

Az oláhok betelepülése a Székelyföldre a székely jogok fokozatos felbomlásával kapcsolatos. A jobbágyságtól vonakodó közszekelyek helyett oláhokkal kísérleteztek, akik engedelmesebb adófizetőknek bizonyultak, így kerültek a Székelyföldre oláh falvak. Bizonyos, hogy ezeknek népe a környező székelységgel érintkezvén, gyakorolt és szenvedett is hatásokat. Tömeges, vagy éppen mesterséges felszívásukról azonban szó sem lehet. Másutt a székelység maga segítette elő az oláhok megtelepedését. A pásztor-ságtól egyre jobban visszavonult s állatait oláh pakulárookra bízta, akik bizonyos részesedés fejében elvállalták gondozásukat. Már igen korai időből vannak adataink arra, hogy például a székely vásárhelyiek állatait moldvai pásztorok legeltették. Kis háromszéki falvak népe a múlt században kötött ilyenféle egyezségeket. A pakulár rendszeren jól járt, kis vagyont gyűjtött. Idővel vonzani kezdte a székely falu magasabb életformája, földet vásárolt és letelepedett. Így történt például a háromszéki Szárazajtán és sok más községben, ahol az elsők nyomát egyre többen követték, míg végül a faluhoz egy külön kis „szeget“ ragasztottak vagy egy-két utcáját egészen kitöltötték. Azonban ez a szörványbeszivárgás nem adhat jogot arra, hogy a román írók a székelység tömbi egységét kétségbe vonják.

A székely-oláh érintkezések történetének van egy másik oldala is. Említettük, hogy a székelység még középkori terjeszkedése idején, elsőnek szállta meg a Tatros és Ojtoz völgyét. Ezen a vidéken elsőnek valósított meg civilizált életformákat. Más magyarországi eredetű elemekkel együtt elsőnek kezdett Moldvában rendszeres földművelést. A tatrosi sóbányákat

elsőnek vette munkába, és a moldvai rondba élet kialakításában mindenképpen jelentős szerepet játszott. Később, a román fejlődés kibontakozása után ezek a székely telepek elvesztették korábbi jelentőségüket, részben máig megmaradtak, részben elszigetelődtek és elsatnyultak. Azonban a székelység kiáramlása a román vajdaságok területére a politikai határok kialakulása után sem szűnt meg. Szállásterületüknek erősen korlátozott termelési viszonyai korán arra kényszerítették őket, hogy idegenben nézzenek megélhetés után. A vajdaságok közel is voltak s fejletlenebb körülményeik közt kedvezőbb érvényesülést kínáltak, mint a magyar anyaország. Munkát kereső székelyek hosszú sora vándorolt ki, s gondolkodásukat szomorúan jellemzi a sokat idézett szólás: könnyebb b é m e η n i Moldvába, mint k i j ö n n i Magyarországra. A kivándorlók jórésze kint maradt, munkájával új hazáját gazdagította s elveszett a magyar élet számára. Ez a megállapítás természetesen nem akar szemrehányás vagy számonkérés lenni. Egyszerűen csak utal arra a tényre, amit a magyar-román viszony kutatói különböző vonalakon már amúgyis megállapítottak: a két nép közt igen jelentős kapcsolatok, népi és kulturális kölcsönhatások voltak. A kicserélődés során mindegyik hatott a másikra, adott és kapott. De minden túlzó nemzeti büszkélkedés nélkül leszögezhetjük, hogy a magyarság adott többet. S ezt a többletet részben éppen székely vérei évszázados erőfeszítéseinek köszöni.

A székelység népfölöslegének egy másik számottevő része a magyar anyaország felé keresett boldogulást. Bérmunkások, fuvarosok, szellemi foglalkozásúak népes csoportja kereste megélhetését az erdélyi városokban, s egy tekintélyes részük eljutott a Királyhágón inneni területre is. Közéletünk számos kiválósága, sok egyszerű munkása származott székely szülőktől, némelyik még ma is székelynek vallja magát, esetleg nemzedékekkel azután, hogy családja elszakadt az ősi föld évszázados verejtékkel áztatott rögétől. Fajuk életképességére nem kell példákat keresnünk; eléggé tanúskodik róla, hogy idegen népelemekkel körülvéve megőrizték népiségük és műveltségük magyar alapjait. Szellemük egyéni, szakásviláguk a régi magyar életnek sok elsüllyedt kincsét őrzi. Természetesen saját mértékükkel kell őket mérnünk, de a magyar egységen belül. Joggal tekintjük magunkénak azt a fajtát, amely kultúránknak Apácai Cseri Jánosokat és Körösi Csorna Sándorokat adott. De kötelességünk, hogy meglássuk történeti útjuknak nagy szakadékait és segítsünk ezeket betemetni, hogy gazdag értékeikkel még tisztábban és töretlenebbül bonthassák ki a magyar életet Erdély keleti kapujában.

ELEKES LAJOS

OLÁH-MAGYAROK

EZ A MINDNYÁJUNK SZÍVÉBE ZÁRT ORSZÁG végre legalább részben újból a miénk. Tisztelettel kérдем azonban, van-e ezen a területen a magyar államiságnak olyan eszmei összefogó gondolata, amely ezt a vegyes nemzetiségű országrészt magyar kormányzat alatt tudatban és érzelemben egyesíteni tudná? Magyarországot ugyanis nem lehet Romániával összehasonlítani. Románia az európai történelem viharos sarka volt mindig. Erről a területről minden nép, ha csak tehette, menekült. Szuverén államalkotásra földrajzi okokból alkalmatlan. Ez okozta, hogy a román politika sohasem tudott messzebbre gondolkozni, mint legfeljebb évtizedekre. A vajdák sűrűn váltogatták egymást. Uralmuk úgy külsőleg,

mint belsőleg sohasem volt szilárd. Csak protektorok támogatásával tudták hatalmukat fenntartani, sohasem a belső erő segítségével. Ha valamelyik vajda elért is időnként bizonyos önállóságot, mindig tudta, hogy ez a hatalom csak időleges. Valójában a vajdák nem voltak mások, mint hűbéresek, annyi különbséggel, hogy a hatalmi viszonyok változásai szerint módjuk volt bűbéruraikat váltogatni. A román politika arra van beidegezve, hogy a hatalmat, önállóságot addig kell tartani, amíg lehet. Ennek érdekében mindent kockára lehet tenni, hiszen megalkuvásra mindig kész. A tartóság, az örök fogalma a román politikában ismeretlen.

A magyar politika ezzel szemben Szent István óta nem évtizedes, de évezredes távlatban gondolkodik. A mi gondolatvilágunkban az időleges elképzelhetetlen. Ha nem vagyunk arról meggyőződve, hogy valamely birtoklás örök, akkor inkább nem kell. Ezért a magyar politika nem rendezkedhetik be elnyomásra, történelemhamisításra, nem folytathat sem politikai, sem gazdasági rablógazdálkodást, nem tehet tartós, visszavonhatatlan különbséget 1., 2. és 3-rendű állampolgárok között. A mi politikánkban ismeretlen a „divide et impera“ kormányzati eszköze. A mi elképzelésünkben, talán túlságosan is keleti jelleggel, az eszmény a szilárdság, a megnyugvás, az állandóság. Ezzel az elképzeléssel szemben ellenérvként áll egy súlyos fegyver: a nemzetiségi térkép. Hogy akarunk mi harmóniát, szilárdságot, békét teremteni olyan területen, ahol a lakosság egy része nem a mi eszményeink híve, de más nemzet, más faj, más nép, más szokás, gondolatvilág?

Igaz, hogy ez az ellenérv mindnyájunkat megdöbönt. De ezzel szemben hivatkozom arra, hogyan lehet az, hogy a magyarság ezt a területet — a mai nemzetiségi térkép ellenére — 800 évig, a XVIII. század közepéig belső tekintetben háborítatlanul birtokolni tudta anélkül, hogy ezt a birtoklást bárki is jogszerűtlennek, vagy vitathatónak tartotta volna. Maga az oláhság sem. Azok az érvek, amelyeket a román propaganda ezzel a megállapítással szembe állít, erőszakoltak s a megállapítást nem cáfolják meg. Az oláhok a múltban sohasem tették vitássá a magyar uralmat. Gondoljunk csak a magyar vezetés alatt álló oláh határőrökre, a török háborúk biztos bástyájára. A védelmi harcok legnagyobb egyénisége, Hunyadi János, állítólag, oláh vajdacsaládból emelkedett ki. Nem oláh mozgalom volt a Budai Nagy Antalé 1437-ben. Magyar parasztfelkelés volt, amely az oláh jobbágyoknak is jogokat követelt. Oláh vajdák és kenézek részvételével tartották meg 1438-ban a tordai országgyűlést s nem is kívánták a negyedik — oláh — nemzet elismerését. Magyaroknak érezték magukat az akkori oláhok, hiszen a magyarokkal korán keveredtek. Erre történelmi adataink vannak. Aeneas Silvius pápa írta, hogy az erdélyi oláh határőrök majdnem mind tudnak magyarul, ami ilyen ösfoglalkozású nép közt csak egyféleképpen képzelhető el, úgy, hogy a magyarral összekeveredett. Nem volt oláh nemzeti mozgalom az oláh származású Karácsony Györgyé 1570-ben, hanem protestáns mozgalom, amely elterjedésével csak szociális színezetet nyert. Mihály vajdát, az oláhok legnagyobb nemzeti hőjét semmiféle dákoromán eszme nem fűtötte, ő egyszerűen erdélyi fejedelem akart lenni, mint a többi erdélyi főúr, azon közjogi kapcsolat címén, amellyel országa Erdéllyel állott. Uralomra jutva ő is a magyar urakra kívánt támaszkodni. Az oláh történelem ezt árulásnak minősíti. Az lett volna, ha őt oláh nemzeti vágycok vezették volna. Azonban nem vezették. Igaz, hogy kalugyerei útján az erdélyi oláhok közt már előre egyengette talaját. Az természetes, hiszen a görögkeleti vallás révén ezekkel tudott legkönnyebben érintkezésbe jutni. De Mihály vajdának udvari nyelve is a magyar volt. S fennmaradt egy mondása, hogy „román csak a rabszolga“. Rákóczi első és leghívebb katonái a rutének mellett az

oláhok voltak. Az öreg labanc Cserei nem győz eleget panaszkodni a kuruc kővári „kutya“ oláhok miatt. A Belényes körül lakó oláhság volt a kuruc hadsereg állandó gyalogsága. Az oláhok intelligens kuruc személyiségei mellett a hírhedt Pintye Gregor is egy kuruc szabadcsapat kapitánya volt. Az első, aki a 4. nemzet elismertetését kívánta, Klein görög katolikus püspök volt. Előtte is inkább vallási célok lebegtek, a görög katolikus vallás tekintélyének emelése. A Hóra-féle lázadás sem indult ki nemzeti törekvésből, pálinkaadó elleni zendülésben tört ki s szabadjára eresztése miatt vált ürelle-nes, tehát szociális mozgalommá. Még 48-ban is a bánáti oláhok Kiss Ernő megbízható katonái közé tartoztak. Belényesen külön oláh honvédszászlóalj alakult.

Oláh nemzeti törekvésekkel komoly értelemben csak azóta kell számolnunk, amióta a nyelvnemzeti koreszme elterjedt, amióta nemzetközi elismeretést nyert az a tévtan, hogy egynyelvű emberek alkotják a nemzetet s minden ilyen nemzet jogszerűen követelheti, hogy nemzeti területén államot alkothasson. Erdélyben az oláh nyelven beszélők alkotják a többséget, tehát ezen tan szerint Erdély az oláhokat illeti, tekintet nélkül az erdélyi magyarság őslakos mivoltára, s a történelmi birtoklásra.

Hogy ez az oláh többség hogy alakult ki, az egykor túlnyomóan magyar nyelvű Erdélyben — arra a történelmi felfogás a következők magyarázatokat adja: 1. a nagyarányú beköltözés; 2. a magyarok kiirtása; 3. a hegyek lakóit a pusztítások kikerülték. Ehhez jön egy újabb tétel: az oláh nyelv vitalitása nagyobb a magyarnál.

Ezek az okok azonban az oláh többség kialakulását nem magyarázzák meg. Igaz, hogy volt oláh beköltözés Erdélybe. Tekintve Erdély és a vajdaságok között fennállott közjogi kapcsolatokat, a kölcsönös népcseré természetes volt. Az oláh vajdaságok azonban nem voltak olyan túlsúfoltak, hogy azokból olyan rengeteg ember költözhetett volna át. Bevándorlás mellett volt bőséges visszavándorlás is. A fanarióta vajdák zsarolásai elől menekült ugyan a nép, de inkább az üres Bánátba, mint Erdélybe. A vajdaságok népének egy jó-részét különben is magyarok tették ki.

Az oláh városok és vásárhelyek lakossága többségben magyar, kisebbségben erdélyi szász volt. A szabad parasztok jelentős része magyar volt. Magyar jobbágyfalvak mindenfelé települtek. Kisoláhországban, a Duna—Olt között a törökvilág előtt magyar jellegű élet folyt. Nem kapunk tehát magyarázatot arra a kérdésre, miért oláhosodott el a vajdasági magyar, miért maradt oláh az Erdélybe költözött oláh, s lett oláhvá a magyar? Igaz, hogy a török-tatár hadjáratok, Básta, Mihály vajda, a kuruc-labanc háborúk rengeteg magyart pusztítottak, de pusztítottak oláh falvakat is. Az is igaz, hogy a pusztítás inkább a síkföldi falvakat érte, de ez azért volt így, mert a hegyekben oly szegény nép lakott, hogy oda nem volt érdemes elkalandozni. Bezzeg, amikor a bihari hegyek oláhsága egy kissé megerősödött, az ő falvaikat is végig pusztították a rác martalócok.

Ami végül a vitalitást illeti, teljesen téves az az álláspont, hogy az oláh nyelv vitalitása nagyobb lenne, mint a magyaré. Mohácsig nem oláhosodott a magyar, sőt asszimilálta az oláhságot. Még a vajdaságokban is intenzív magyarosodás indult meg. Ha az oláh nyelv vitalitása oly nagy lenne, a magyar nyelvben hemzsegni kellene az oláh szavaknak. Ezzel szemben alig van 2—3 oláh jövevényszavunk, míg a regáti oláh nyelvben is 400 magyar kölcsönszó forog közszájon. A magyar nyelv vitalitása, s nagy asszimiláló képessége Közép-Európában szinte példátlan.

Egy időben vita folyt a Pesti Hírlapban arról a kérdésről, miért oláhosodik Erdélyben a magyar? Á vitatkozóik az emigráns Kossuth Lajos és Herman Ottó, a politikus természettudós voltak. Kossuth azt a megállapítást tette, hogy azért oláhosodik a magyar, mert nincs faji öntudata. Kossuth szerint tehát a rátarti magyar parasztnak nincs faji öntudata, de a szegény oláhnak van. Kossuth nem a kérdést oldotta

meg, hanem a maga liberális és individualista egyéniségét vetítette a kérdésbe, ő kora szemüvegén látott mindent. Szerinte mindennek egyéni jellege van, egyén a nyelv, egyén a nemzet. S ezek között harc van. Ahogy Darwin ezt a szemléletét kifejezte, létért való küzdelem folyik szerte a világon. Sajnos, a magyar közvélemény ezt az álláspontot fogadta el, ezt diktálta neki a korszellem és Kossuth tekintélye. A magyar gondolatvilágot teljesen eltöltötte a harci elképzelés. Könyvek, cikkek jelentek meg, amelyek a különböző időkben megjelent népszámlálási adatokból a térképeken a nyelvek közt egész hadjáratokat tudtak kiolvasni. Frontok voltak, frontáttörések, előőrsi csaták, átkaroló mozdulatok» bekerítés, körülzárt várak kétségbeesett védekezése. Mind olyan megállapítás, amikről az állítólag a fronton küzdő nép semmit sem tudott. Ez a felfogás volt az alapja a szintén téves Jászi-féle elméletnek, ő mint vérbeli történelmi materialista csak mennyiséget látott. Szerinte a többség győz, a tenger elnyeli a szigeteket. Éppen az oláhság példája bizonyítja a legjobban, hogy sokszor apró szigetek emelkednek ki s szorítják szét a tengert.

Ezzel a felfogással szemben áll a tömeglélektan megállapítása. Létükért küzdeni csak személyek tudnak. A nyelv pedig nem személy, s így nem tud küzdeni. A nemzetek szintén csak személyiség alatti jelenségek. Ezek csak akkor tudnak küzdeni, ha izgalmi állapotba jutnak. Minden elnyomás, iskolakérdés, képviselőválasztási trükkök, a hivatalokban, vasutakon a magyar nyelv erőszakolása, az ellenkező célt érték el. Feleslegesen izgatták a nemzeti-ségi tömegeket, amelyek így ellenállóbbak lettek. A megszervezett nemzetnél sem maga a nemzet küzd, hanem annak intező szervei, ha vannak. Az oláhoknál megvoltak, a két oláh egyház. Ezek papjai már tudtak küzdeni, még pedig hatályosan. Ezeknek kapóra jött minden izgalmi alkalom.

Herman Ottó Kossuthal szemben a természettudós élelátásával ismerte fel a magyarság térvesztésének valódi okait. Szerinte a magyar két okból oláhosodik. Az egyik — egész Európában megfigyelhető jelenség — az állandó Kelet-Nyugat irányú vándorlás. A másik az, hogy a pávagalamb „columba livia“-vá közönségesedik, ha elhanyagolják. A falvak népével senki sem törődik. Így ezek visszamaradva oláhvá hanyatlanak. Ezt a felismerést ma úgy nevezhetjük, hogy a nyelvek elterjedését elsősorban a természetes kiválasztás, illetve kiselejtezés törvénye irányítja. Emelkedő gazdasági, kulturális, társadalmi viszonyok közt a vezető, kultúraltabb, tekintélyesebb elemek nyelve terjed el, hanyatló viszonyok közt a szolgáló, szegényebb elemek nyelve. Ez a természettörvény nyugodt viszonyok közt lassan öröl, gyors fellendülésbe, vagy pusztító hadjáratok következtében azonban rohamos erővel dolgozik.

Hogy érvényesül a természetes kiválasztás a gyakorlatban? Úgy, hogy az az életforma, amelynek fenntartására a viszonyok kedvezőbben alakulnak, jobban terjed más életformák rovására. A nép átveszi ennek az életformának minden jellegzetességét. Ha tehát az életforma nyelvhez is kapcsolódik, akkor átveszi a nyelvet is. Nagy életformaváltozás idején a nyelváltozás rohamosan megtörténik, de nyugodtabb időkben is hat az életforma, ha az egyes társadalmi osztályokat más nyelv jellemzi. Emelkedő irányzatú viszonyok közt a falu fejlődik, a forgalom nő, hivatalnokok, iparosok, kereskedők költöznek be. A jobb módú elemek előtt ezek életnívója a minta, őket követik életmódban, szokásokban, ruházatban, nyelvben. Akik a jobb módú elemek társaságába kerülnek már szegényenük a szülők szokásait, így a nyelvét. Ezek mind az elmaradottságot képviselik. Ha a falu hanyatlik, feltörekvő elemek elköltöznek jobb életviszonyok közé. A szétosztódó vagyonban az utódok elszegényednek. Az elszegényedés az eredetileg is szegények életnívója felé húzza az őslakosságot. Leegyszerűsíti a ruházatot, szokásokat, életmódot, mert ezeket alacsonyabb életszinten nem lehet

fenntartani. Végül a szegénység nyelvében találja meg azt a természetes érintkezési eszközt, amely az ő életnívójának megfelel. Ha pedig egykézessel tartja fenn a jómódot, a szaporodó szegények közt még hamarabb disszimilál. Rövidesen megszokja, hogy magyarul csak az urakkal, vagy a vele egy nívón lévőkkel beszél. A házba költöző nemzetiségi cseléd azután pontot tesz a család magyarságára. Pusztulás esetén ez a folyamat rohamos. Egy nemzedék alatt alkalmazkodhatik a táj — még csekélyebb számú nemzetiségi szegénység jelenlétében is — ennek szokásaihoz, tehát nyelvéhez is. Ilyenkor megszűnik a nyelvnemzeti létért való küzdelem, hiszen a pusztta egyéni életért kell küzdeni. Persze a természetes kiválasztás nem egymaga dönti el a nyelvek terjedését. Ez csak irányzat, amely felé hajlik a nép nyelv-alakulása. Befolyásolják ezt más tényezők. Így az említett létért való küzdelem, állandó irányú vándorlás, a fenntartott vallás és kultúra. Egyes rasszok a vezető elemhez vonzódnak, mások a szegényebb életnívóban találják meg rasszbeli determinációból a maguk megfelelő életformáját. És végül egy titokzatos természettörvény dolgozik, a vitalitás. Egy nyelvnek a vitalitása két szomszéd faluban más lehet, sőt néha egy ember nyelvi vitalitása is irányítólag hathat egy falu nyelvi átalakulására. De a döntő szerep az életforma kiválasztása — kiselejtezése rendes körülmények között is. Gyors életformaátalakulásoknál ennek hatása ellenállhatatlan. A magyar nyelv nem vitalitásának hiánya miatt szorult vissza a törökvilágban, hanem a leszegényedés következtében. Nem az angol nyelv asszimiláló ereje tette angollá 1—2 nemzedék alatt az amerikai kivándorlókat, hanem a prosperitás, jólét következtében kialakult, s angol nyelvet használó életforma.

A középkorban a magyar asszimilált, mert fejlődő viszonyok voltak. Az az időpont, amelytől kezdve a magyarság számaránya visszafelé fordult, a Dózsa-lázadás és a mohácsi vész voltak. A magyar jobbágság életnívója hanyatlásnak indult. A mohácsi csatavesztés után a magyarság százezrei pusztultak el és kerültek török rabságba. A főpapok, urak nagy része a csatasíkon maradt. Nem volt, aki papokat szenteljen. Az erdélyi katolikus püspökséget 1556-ban eltörölték. Addig alig hallani görög keleti papokról. Ettől az időponttól rohamosan nő a szerepük. Ekkor került be a többi vallásvaltozással a skizma is nagyobb mértékben Erdélybe. A protestantizmus lassan pótolta a paphiányt. A középkorban nem lehetett áttérni a katolikusról keleti vallásra. Most meglazult az ellenőrzés. A leszegényedett nép számára alig maradt más életnívó, mint a rác és oláh. A hegyek lakossága a török hadjáratokig gyér. Mohács után, a XVI. század végén tömegesen tűnnek fel népes falvak a hegyekben. Kik voltak ezek lakói? Csak az elpusztított magyar falvak százezres tömegeinek megmenekültjei duzzasztották fel egyszerre ilyen nagy mértékben a népességet. Az életformának hirtelen gyökeres lesüllyedésével ez a magyarság nyelvben is a hegylakó oláhsághoz simul. A török pusztítás után egyszerre megtelik az Alföld rácokkal és oláhokkal. Nagyrészt magyaroknak kellett lenniök ezeknek a szerencsétlen embereknek, akiknek a felköltöző rác és oláh családok mutatták meg a török uralom alatti legelviselhetőbb életformát. Magyarok laktak ezen a tájon, akiket nem irtott ki a török, csak megrikított s a maradék eltűnik a történelem szeme elől. A megmaradt magyar jobbágy a török uralom alatt elpusztított területen a balkáni életformákat követte életmódban, szokásban, nyelvben és vallásban is. A népnek kell a vallás, pláne nyomorban. Ha nem kapja meg tanult paptól, megkapja a kalugyertől, aki épp olyan szegény paraszt, mint ő, csak valamit összeszámolt egy másik kalugyertől. Sőt a szegénynek ez a ceremóniákkal, babonákkal, sőt sámánizmussal telített kalugyertartás jobban megfelelt. A mai magyar szegénység szektáit akkor a kalugyerek ősi emberei ösztönökre épített vallása pótolta. Amellett az oláh életviszonyok a leszegényedett magyar jobbágyokat anyagi tekintetben is vonzották. Az oláh vajdai települési szokások bizonyos autonómiával jártak. Az adót maguk szedték be, kisebb ügyekben

maguk bíraskodtak, adó- és robotszolgáltatási kötelezettségük is enyhébb volt. A kalugyernek nem kellett özédet fizetni; az paraszti munkából élt. Annak csak ajándékokat adtak; ha volt miből. Ha nem volt, akkor lopott jószágot adtak; a paraszt kalugyer nem irtózott az orgazdaságtól. Amellett a szétfutott jobbágy lelkiismeretét sokszor terhelte bűn. A pusztítást túlélő ember, hogy pusztta életét eltengesse, maga is rabló martalócnak, hajdúnak, rácnak, oláhnak állt be s lett talán még a töröknél is nagyobb istenverése, ahol megjelent. Minden oka megvolt arra, hogy származását elhallgassa.

Erdély aranykora ismét a magyar nyelv elterjedésének kedvezett. Sok anyagiakban gyarapodó oláh és eloláhosodott magyar tért Kálvin hitére. Ez az aranykor azonban csak a Rákóczi-ház bukásáig tartott. 1662 után Erdély az árnyékfejedelmek alatt szabad préda. A budai basa, a tatár kánok, az oláh vajdák keresztül-kasul járnak, rabolva, pusztítva, öldökölve Erdélyt. Minden egyes sereg ezrekre menő rabbal távozik. A fejedelem kénytelen átengedni Váradot a töröknek. Török rablógazdálkodás alá kerül most már egész Bihar. Hódoltság lesz Erdély, csaknem Désig és Kolozsvárig. Ez a néhány év elég volt ahhoz, hogy Zsibó és Csákiigorbó környékének magyar lakossága szegényné és görög keletivé, vagyis „oláhvá“ váljék. Sok száz falu pusztult el. Persze ezt a pusztulást nem úgy kell érteni, hogy minden embert legyilkoltak, vagy elhurcoltak. Az emberek nagy része túlélte az öldöklést. Ezekhez társultak a megtelepedni vágyó oláhok, illetve inkább oláh életformában kóborló s ismét letelepedni vágyó magyarok. Az oláh fogalom nem jelentett nyelvet, nemzetiséget. A biharmegyei Szentelekről írják pl. 1715-ben: „Lakosai szétfutottak, most oláhok laknak ott, afféle jövevény, szegény népség“. Ezeknek tehát nem is kellett oláh nyelvűeknek lenniük. Oláhok voltak azért, mert otthontalan szegény emberek voltak. Akár az oláh cigány is nem azért oláh, mert oláhuul beszél, hanem azért, mert helyhez nem kötött kóbor életformában él. Ahol a török maradt az úr, ott katolikus, protestáns papnak alig volt maradása. A török az ortodoxokat segítette terjedni. 1664-ben írják, hogy a konstantinápolyi pátriárka vladikát küldött a meghódított területre, akinek a török fővezértől is volt levele. Jövetele célja, hogy adót vessen ki. „Már ez istentelenségnek elkövetése végett kezdett is procedálni Élesd és Papmező vidékében, onnan érkezett Belényes vidékére. Ellene támadtak magyarok s oláhok, az mi kevesen voltak.“ Ahol református pap maradni tudott s aki ennek is fizetett egyházi adót, az magyar maradt. Akit azonban csak kalugyer keresztelt, az már görög keleti, tehát oláh maradt anélkül, hogy más életforma vagy vérségi változás is követte volna a vallásváltozást.

A törökök kiverése utáni fejlődéssel egyidejűleg a magyarosodásnak is meg kellett volna indulni. Ezt azonban több dolog akadályozta. Az egyik az, hogy az újjászervezést nem-magyarok magyarellenesen vezették. A másik ok a felszabadult Alföld felé megindult népvándorlás, amely éppen a jobb életnívó felé vágyódó magyarokat vonzotta a legjobban. A harmadik ok, hogy Rákóczi hosszú szabadságharcában a magyar nemzeti erő kimerült, általánosan a labanc szellem vált úrrá s nem volt, aki a magyar nyelv tekintélyét fenntartsa. Más ok ismét a keleti egyházak oláh nemzeti alapon való megszervezése. Ezzel karöltve járt az oláhnak minősített református falvak kényszeráttérítéseagörög katolikus vallásra. A görög egyházak keretei akaratlanul is oláh tudat felé irányítják a görög katolikus magyarokat. Amint az észak-keleti Felvidéken a görög katolikus templom az orosz templom, s akik abba járnak, azok oroszok, még ha egy szál orosz sincs köztük, úgy keleten a görög templom oláh templom. Aki abba jár, az oláh. Így mondja ezt a papja és így mondja a kálvinista szomszéd is, aki a magyar templomba jár. A görög szertartás alá tartozás tudata azonosult Erdélyben az oláh tudattal. Nézzük csak meg a statisztikát. Kolozs megyében a görög katolikusok és keletiek száma kerekén 158.000, az oláhok és egyéb, leginkább oláh cigányok száma szintén 158.000. Szolnokdobokában a görög katolikusok és keletiek száma 194.000, oláh és egyéb 193.000. Holott ezeknek a görög szertartásúaknak nagy része család-

történelmileg beigazolhatóan magyar, sőt sokszor színmagyar. Így adódik azután az az eset, hogy pl. Nagykároly körül, aki német nevű, az magyar s aki magyar nevű az oláh, mert görög katolikus vallású.

Az oláhok eldicsekednek azzal, hogy 1840-től 1910-ig, a fejlődés és magyarosítás idejében kereken 300 falu oláhosodott el. Ha br. Lénknek és Fényes Eleknek a 40-es évek elején készült összeírásait összehasonlítjuk az 1910-es népszámlálás adataival, akkor igazat kell nekik adnunk. Ez azonban tévedés. Lenk és Fényes még nagyon sok gör. kat. vallású magyar falut ismert. Akkor még a gör. kat. vallás csak részben jelentett oláh tudatot. Ha ezeket a falvakat a helyszínen vizsgáljuk meg, azt fogjuk tapasztalni, hogy ezek az oláhok csak annyiban különböznek a magyartól, hogy görög katolikus vallásúak. Egyébként a nevük magyar, viseletük magyar, magyarul nagyrészüket tud, sokan még otthon is magyarul beszélnek. Számos oláhnak összeírt falu van, ahol oláh családnevet alig találunk. Az oláh papok a templomban verték a fejükbe az oláh tudatot. Jellemző példa volt Kismajtény esete. Ez a falu Szatmármegyében van, a nagykárolyi járásban. Az 1910-es népszámlálás szerint a falu oláh többségű. Miután a lakosság csupa magyar nevű emberből áll, s az egész falu magyarul beszél, a hajdúdorogi gör. kat. magyar püspökség feállításakor ezt a falut is ide osztották be. Amikor a magyar papok át akarták venni a plébániát, a lakosság fellázadt s botokkal, kövekkel verték ki őket a faluból. A magyar pap csak karhatalom segítségével foglalhatta el helyét. Amikor Kismajtény Romániához került s a magyar papot ismét románnal cserélték ki, ez a lázadás most már az oláh pap ellen tört ki. Ime, milyen rövid néhány év kellett ahhoz, hogy a beléjük erőszakolt oláh fanatizmust a magyar fanatizmus cserélje fel, amikor már valódi származástudatukat a magyar pap bennük felébresztette.

Az erdélyi oláh többség szerintem csak látszat. A vallás nem tesz még senkit sem magyarrá, sem oláhvá. Sőt, ma már kezdünk túl lenni azon is, hogy egyedül a nyelvet fogadjuk el a népiség ismertető jeléül. A nyelv csak egy népi sajtóság *a sok* közt. A nép adottság, amely részben a származáson, részben a környezethatáson múlik. Ezt nem lehet felvenni és letenni, mint a ruhát, vagy a nyelvet. És nem azért oláhosodott el Erdély, mert az oláh nyelv vitalitása erősebb, hanem azért, mert az erdélyi oláh nép legnagyobb kontingensét a viharos idők leszegényedett magyarja adta, aki a természetes kiselejtés törvénye alapján a haladottabb magyar életsorból oláhvá egyszerűsödött.

Állításom csak egyszerű feltevés volna, ha nem lehetne bizonyítani is. De lehet. A bizonyítás alapja a magyar családnevek nagy száma az oláhok közt. Magyar családnevek csak magyarnyelvű környezetben alakulhatnak ki. A családnevek megmutatják, hogy egy embertömeg milyen származású. Egy családnev egy embernél természetesen nem irányadó. Ez csak a felmenő apák vérét mutatja. Száz családnev azonban már mutat a falu népének vérségi eredetére. Mennél több a megvizsgált név, annál inkább érvényesül a statisztikai nagy számok törvénye. Ha a családnevek alapján készítünk statisztikai térképet Erdélyről, egész más néprajzi térképet kapunk, mint amit a nemzetiségi statisztika feltűntet. Ez nemcsak az 1840-es Összeírásokat igazolja, hanem még ezeken is jóval túlmege a magyarság előnyére. Sok százra megy azoknak a falvoknak a száma, amelyek oláh többségieknek vannak elkönyvelve, s a névstatisztika szerint magyarok.

Mivel technikai okokból a térképet itt nem közölhetem, elég legyen arra utalnom, hogy pl. Bihar vármegyének a bécsi döntés szerint visszakertült részében, hozzászámítva a trianoni Magyarország területén lévő oláh falvakat — az élesdi járás kivételével — 82 oláh falu van. Ezek közül

44 falu családnévtöbbsége magyar, 2 tót s csak 36-ban van csekély oláh többség. A magyar nyelvű falvakban oláh családnév ritka kivétel. Az élesdi járás községeiben majdnem minden oláh faluban kis oláhnévtöbbség van, de forrásomban, az 1910-es népszámlálás házigyűjtőjeiben az összeíró oláh papok és tanítók sokszor a felismerhetetlenségig torzították el a magyar neveket, így a névarány itt még módosulhat. Vannak oláh falvak, ahol a családnevek csaknem színmagyarok, oláh neveket alig találunk. (Pl. Sárszeg, Vámosláz, Pelbárthida, Terje.) Sok faluban \dot{r} j₂—3-szor annyi a magyar név, mint az oláh (Pl. Érkenéz, Érvasad, Kohány, Terebes, Alsódema, Senyéte, Lüki, Szentlázár, Kövedegyháza, Kőröskisjeno stb.). A trianoni Magyarország öt bihari oláh faluja közül csak Méhkeréknek van oláh családnévtöbbsége. Még fent a bihari, bükki, meszesi és avasi hegyekben is ritka az a falu, amelyiknek a lakossága ne lenne legalább V₃—V₄-ében magyar nevű. Pedig ez a névstatisztika még mindig a magyarság hátrányára tünteti fel az adatokat. A magyar családnevek ugyanis a XVI. században nagyjában mindenütt állandósultak s a magyar nevek azóta öröklődnek. Az oláhok nagyrészenek még a XVIII. században is csak keresztnévük volt, családnevük nem. Azóta kaptak társaiktól — főként kalugyereiktől — oláh nevet. Mennyi magyar eredetű név tűnt el ezek közt azóta, amióta az oláh nevek állandósultak! Megtörtént ugyan, hogy oláh jobbágyot magyar urasága nevére neveztek el, s a kuruc háborúkban is ragadt egyik-másik oláhra magyar név. De ezek csak ezrelékben kifejezhető szórványos esetek, s arányban sem állanak azon esetek mellett, amikor a magyar név az oláhok ajkán és az oláh papok anyakönyveiben oláhra fordult. Ha mi az oláh névelemzés módszereit alkalmaznánk, s magyarnak minősítenénk minden magyar nevű s elferdített magyar nevű egyént, ha magyaroknak tartanánk a Dezséránokat, Derjánokat, mint akik Dés, Győrővásárhely nevű magyar helységekből, kétségtelenül mint magyarok kerültek oláh környezetbe, ahol a helyi származást jelölő nevet eloláhosították, ha levonnék a szláv nevű oláhokat, az oláh többség Erdély közepén, s az északnyugati területen szinte eltűnnék a nemzetiségi térképről.

A magyarság nagy hibát követne el akkor, ha fentiekből azt a következtetést vonná le, hogy az eloláhosodott magyarokat most vissza kell magyarosítani. Ha ez a törekvés csak azokra a falvakra terjed ki, amelyek lakossága teljesen a görög katolikus magyarság életformájában él, ahol a magyar nyelvet még nem felejtette el, ez az akarat nem kifogásolható, mert népi adottságokhoz kapcsolódik, s a visszamagyarosító munka itt csak felvilágosításra szorul. Ahol azonban befejezett eloláhosódást látunk, ott ilyen törekvéstől tartózkodnunk kell, mert a fentebb részletezett okokból úgy is csak az ellenkező hatást érné el az erőszakos fellépés. Itt kétoldalú valóságfelismerést kell követni. Az egyiket az oláhoknak, hogy ők részben magyar vérségi származásúak, vagy legalább nagymértékben magyar vérral keverték. A másikat a magyaroknak, azt, hogy részben hibánkon kívül, részben a magyarság nemtörődömsége folytán ma ezek a volt magyarok oláh nyelven beszélnek s ezt tényként kell elkönyvelnünk.

Az oláh igények Erdélyre a nyelvemzeti koreszmével párhuzamosan alakultak ki. Azonban az oláh tudat sajátosságán nemcsak a nyelvvel, de egyes életformajelenségekkel is azonosult. Oláh volt már Anonymus idejében a szegényes hegyi pásztor, oláhok voltak később az oláh joggal települő csoportok, az ortodox vallásúak, a magyar jobbágyfalu mellé települő szegénység, az otthonából kiűzött kóbor elem, a vlach pásztorokodásra áttérő nép. Ezek mind oláhok voltak tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven beszéltek és milyen származásúak voltak. Az erdélyi oláh lehet nemzetiségileg oláh, de népileg jelentékeny részében oláh-magyar keveredés. Ahol a

vérségi eredet és környezethatás jellegében elsősorban magyar, lehet a vallás bármilyen, lehet még az öntudat is nem magyar, csak a nép önmaga lényegének felismerésén fog múlni, hogy ez a tömeg vallásra és nyelvre való tekintet nélkül ismét a magyar életközösséghez tartozónak fogja érezni magát. Állításom ma még optimisztikusnak, sőt talán fantasztikusnak látszik, de aki ismeri a népek érzelmevilágának kialakításában a koreszmék erejét, ezt nemcsak nem lehetetlennek, de magától értetődőnek fogja találni. Csak idő, türelem és a nép szeretete kell hozzá.

KÁSZONYI FERENC

DÉL-DOBRUDZSA

HUSZONHÉT ÉVI ROMÁN URALOM UTÁN Dél-Dobrudzsa ismét visszatért Bulgáriához, amellyel századokon keresztül szoros népi és gazdasági kötelékek fűzték össze.

Ezt a mintegy hét és félezer négyzetkilométernyi területet, amelyen az uralkodó nemzetiség mindig a bolgár volt, Románia a tízes évek elején szakította el anyaországától. Bulgária akkor vívta élethalál-harcát Szerbiával, Görögországgal és Törökországgal s szorongatott helyzetében nem tehetett mást, teljesítenie kellett a román követeléseket. De sohasem nyugodott bele Dél-Dobrudzsa elvesztésébe. Nagyrészt ezért lépett be a világháborúba is, de a párizskömyéki békeértekezleten jóvátétel helyett további megcsonkításban volt része. Két évtized alatt nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy sérelmére felhívja a világ figyelmét, de a jóvátételre csak akkor gondolhatott, amikor a tengelyhatalmak fokozódó befolyáshoz és súlytöbbletbe jutottak a nemzetközi életben.

1939 tavaszán végre a nyugati nagy demokráciák is foglalkozni kezdtek a bolgár kérdéssel. Anglia, hogy ezt az országot is bevonhassa németellenes bekerítő gyűrűjébe, minden áron megegyezést akart létrehozni Bulgária és Románia között. Románia azonban ekkor még eléggé kedvező külpolitikai helyzetben volt s így különösen amikor elnyerte az angol szavatosságot is, hallani sem akart többé bármiféle engedményről Bulgária irányában. Bulgária azonban továbbra is kitarzott: gondosan ápolta jóviszonyát a tengelyhatalmakkal s jórészt ennek, valamint a megváltozott világpolitikai helyzetnek köszönhető, hogy, amikor Németország nagy nyugati győzelmei után Délkelet-Európában Olaszországgal együtt a sürgős problémák elrendezéséhez láthatott, Beszarábiának Szovjetországhoz való csatlakozása után Bulgáriát is hozzásegíthette jogos igényeinek teljesüléséhez.

A bolgár-román tárgyalások kezdetben úgy indultak, hogy a megegyezés igen rövid idő alatt létrejön. Később azonban román részről fokozatos nehézségeket támasztottak, amiknek végül is a román belpolitikai átalakulás vetett véget. Több mint egy hónapi szakadatlan tárgyalás után szeptember 7-én Krajovában aláírták a szerződést, amely visszaadja Bulgáriának a teljes Dél-Dobrudzsát, pontosan 7525-4 négyzetkilométernyi területet. Az Észak-Dobrudzsának nevezett vidék, amely a déli résznél kétszer nagyobb, továbbra is Románia birtokában marad. Noha ez a terület a bolgár-török háború után, 1878-ban szintén Bulgária akarata és tiltakozása ellenére került Romániához, — a berlini kongresszus ezzel kárpótolta a románokat Beszarábiáért, amelyet Oroszágnak ítelt — Bulgária önként lemondott róla, nemcsak most, hanem már a berlini döntés után. Nem követelte vissza a balkáni háborúk idején sem, egyrészt békeszeretetből, a két nép közti jóviszony megeremtéséért, azonkívül abból a meggondolásból kifolyólag,

hogy három szomszédjával való harcában szüksége van Románia jóindulatára. (Ez a reménye, mint a déldobrudzsaí kérdés története bizonyítja, már az első alkalommal sem vált be.) Elismerte, hogy a románoknak nélkülözhetetlen Észak-Dobrudzsa birtoklása a tengerrel való összeköttetésük, kereskedelmi forgalmuk és tengerentúli kivitelük érdekében. Pedig történelmi vagy népi jogai erre a területészre vonatkozólag sem hiányoztak.

1878-ig tudvalevőleg egész Dobrudzsa Bulgáriához tartozott, akár függetlenül, akár a török fennhatóság alatt. A Balkánra érkező bolgárok 673-ban itt alapították az első bolgár államot. Ez volt az a mag, amely körül a későbbi bolgár *nemzet* kialakult. A bolgár *népelem* az állandó török betelepítés és üldöztetés ellenére is mindig uralkodó nemzetiség maradt itt s túlsúlyát a román uralom sem tudta megszüntetni. Észak-Dobrudzsában a berlini kongresszus idejében a közel 16 ezer négyzetkilométernyi területen 150 ezer lakosból 100 ezer bolgár volt. Mégis Bulgária politikai realizmusból, józanul leszámolt igényével. Nem mondott le azonban Dél-Dobrudzsáról, amelyre elengedhetetlenül szüksége volt: főként gazdasági szempontból, amivel a románok elsősorban katonai, hadászati szempontokat állítottak szembe.

A Duna és a Fekete-tenger közt elterülő, csizmaalakú Dobrudzsatartományból az a rész került most vissza a krajovai megegyezéssel Bulgária birtokába, amelyet a csizma „lábfejének“ neveznek. Négyzetes, vagy inkább szabálytalan téglalapalakú terület ez, amelynek csak két oldalról van természetes határa: északnyugatról, itt a Duna határolja és keletről, ahol a Fekete-tenger mossa partjait. Északkeleten, illetve délen az 1878-ban, illetőleg az 1913-ban megvont határig terjed. Az új bolgár-román határ Silistrától északra a Dunánál kezdődik és a Fekete-tengernél, nyolc kilométernyire Mangaliától délre végződik. Földrajzilag is különálló táj Romániától: nemcsak a Duna vonala választja el innen, hanem a felszín különbözősége is. Míg a Duna balpartján elterülő román vidék alacsony síkföld, Déldobrudzsa magasabb, 2—300 méterig emelkedő, kis dombokkal tarkított, lapályos táj, amely Bulgáriával alkot összefüggő tájegységet. Földjének nagy része mezőgazdasági művelésre igen alkalmas terület; 88-24 %-át művelik is. A földművelés fejlettsége a bolgár anyaország és a román terület mellett egyenesen szembeszökő. Míg az anyaországban még nagyrészt a kezdetleges faeke járta, Dél-Dobrudzsában már régóta a vaskét használták, azonkívül nagyszámban alkalmazták a különböző modern mezőgazdasági gépeket is. Fogalmat alkothatunk magunknak a tartomány mezőgazdasági fejlettségéről, ha elgondoljuk, hogy míg Dél-Dobrudzsa felszíne csak 7-8%-a Bulgáriáénak s művelésre alkalmas földje Bulgáriáénak csupán 8-3 %-a, addig megművelt területe Bulgária megművelt területeinek több, mint 12 %-át teszi ki.

Dél-Dobrudzsa Bulgária magtára volt, míg el nem csatolták s most ezt a szerepét újból átveszi. Búzatermése az anyaország összes búzatermésének 16%-át teszi ki, ugyanakkor, amikor Románia búzatermésében csak elenyésző, alig egy százalékot képvisel. Főterménye a búza és az árpa, ebből sokat exportál is. Bulgária kiviteli feleslege Dél-Dobrudzsa visszacsatolásával hozzávetőleges becslés szerint 80 ezer tonna búzával, 60 ezer tonna árpával és 50 ezer tonna kukoricával emelkedik. A visszacsatolással Bulgária takarmányellátása is jelentősen megjavul. Erősen fejlett az állattenyésztése is (különösen nevezetes a déldobrudzsa lófajta), ez az anyaorszáéhoz képest igen kedvező arányszámot mutat. Bulgária, míg a tartomány az övé volt, állami támogatással, tőkével, különböző akciókkal sietett a déldobrudzsaí mezőgazdaság fejlesztésére. A román uralom alatt erős visszaesés következett be, egyrészt, mivel Romániának nem állt érdekében a terület gazdasági értékének emelése, — hiszen csak hadászati okokból volt rá szüksége — másrészt a régi birtokosok nagyszámú kiüldözésével és az új telepítésekkel erősen megzavarta a gazdasági élet nyugodt fejlődését. Bulgáriára azonban mindig

súlyos és kiheverhetetlen csapást jelentett „magtáraének elvesztése. A veszteséget fokozta, hogy Dél-Dobrudzsa elszakításával két fontos kikötője, a dunai Ruszcsuk és a feketetengeri Várna gazdasági „hinterland“ nélkül maradt, mert a tartomány e két kikötőn keresztül bonyolította le forgalmát, rajtuk keresztül élt, lélezett, iparcikkokkal ők látták el, termékeit nagy mennyiségben azok vették át.

Romániának nem gazdasági szempontból volt szüksége erre a területre s ezt a megelőző sajtóhadjárat során, a Dél-Dobrudzsáért tartott népgyűléseken, a propagandairatokban, előadásokon, a diplomataék emlékirataiban nem is titkolták. Néhol egy-két érv ugyan ezzel is megpróbálkozott, de hangjuk elveszett abban az egyöntetű és hatalmas érvorkeszterben, amely stratégiai okokból követelte az 1878-i román-bolgár határ kiigazítását. Gazdaságilag Dél-Dobrudzsa amúgysem volt nélkülözhetetlen Románia számára s nem lesz a jövőben sem, ezt maguk a románok sem tagadták soha. Mint termő terület, kiesése nem súlyos és nem helyrehozhatatlan; mint összekötő terület a tenger felé, szintén nem jelentős, hiszen erre Észak-Dobrudzsa sokkal megfelelőbb. Ott, ahol a Duna folyama közel ér a tengerhez, fel egészen a Duna deltájáig, Dobrudzsa román terület s az marad továbbra is.

De nem volt rá szüksége népi szempontból sem, mert Dobrudzsa déli szögletében a lakosság mindenütt bolgár többségű. Az 1910-i, legutolsó bolgár népszámlálás szerint a népesség megoszlása a következő: 134.000 bolgár, 106.000 török, 12.000 cigány, 12.000 tatár, 6000 román és 10.000 egyéb nemzetiségű. A lakosság, mint látható, eléggé kevert. A törökök nagy száma, valamint a lakosság mozaik-tömbje onnan ered, hogy Dobrudzsa török vég volt, amelyet az orosz veszély miatt zsúfoltak tele mindenféle nemzetiséggel. A csekélyszámú románság csak a századforduló után kezdett beszivárogni a területre: nagyrészt a román hadsereg szökevényei voltak. Népi szempontokra tehát a Regátban nem hivatkozhattak a dobudzsai déli résszel kapcsolatosan. De nem is hivatkoztak, hiszen őket ez a vidék főként hadászati okokból érdekelte: ebben a tekintetben azonban elkövettek mindent, hogy a külföldet követelésük jogosságáról és halaszthatatlanságáról meggyőzzék.

A tizes évek elején forrongásban volt az egész Balkán-félsziget. A török uralom felszámolása rohamléptekkel haladt előre s a felszabaduló területeken nagy vetélkedés indult meg. Az első balkáni háborúban Szerbia, Görögország és Bulgária még együtt harcolt Törökország ellen, de azután a zsákmányon nem tudtak megegyezni s a három szövetségstárs között harcra került sor, amelybe török részről is beavatkoztak Bulgária ellen. Románia megfigyelő magatartást foglalt el és „teljes semlegességet“ fogadott, de már a háború elején hatalmas sajtóhadjárat kezdődött a román lapokban s sorozatos népgyűléseken követelték, hogy „ki kell igazítani“ a román-bolgár határt. Es pedig — mint a különböző érvek kifejtették — azért, hogy Észak-Dobudzsát katonai szempontból jobb helyzetbe hozzák s megvédhessék a bolgár irredentizmus ellenében. Bulgáriának — mondták — a berlini kongresszus olyan határt biztosított, amely stratégiai szempontból a legkedvezőbb s állandó fenyegetést jelent a Dunát és a feketetengeri Konstanzt összekötő fetesti-csernavodai vasútvonalra, de magára Konstanza kikötőjére is. Az északdobudzsai tartomány a román érvelés szerint csak úgy védhető meg sikeresen, ha a határt 6—700 kilométerrel dél felé kitolják. A kedvező hadászati helyzethez azonban kívül elengedhetetlen a bolgár dunamenti Silistra kikötőváros birtoklása is, amelyet Bulgária évek munkájával jelentékenyen megerősített s ahová román részről híd akarnak építeni, hogy megkönnyítsék a román csapatok szállítását a bolgár határ felé. A terület másik

kikötővárosának, a feketetengeri Balcsiknak a birtoklását is elengedhetetlennek mondták, és pedig azért, mivel Romániának szüksége van a tenger partján egy megfelelő katonai kikötőre, mert csak így tudják megvédeni Konstanzt és Mangaliát.

Jellemző, hogy amikor hozzájutottak a kívánt területhez, az eredeti tervekből semmi sem valósult meg. Nem készült el a katonai híd Silistránál, nem építették ki a balcsiki katonai kikötőt, mert angol és francia javaslatra egészen másutt és csak 1939-ben készítették el. Bebizonyult, hogy a bolgár ellenvetéseknek van igazuk, amelyek azt állították, hogy a határkiigazításra a románok csak azért törekednek, mert kezükbe akarják keríteni a jól megerősített Silistrát és Balcsikot. Az utóbbit főként azért, mivel erről a közelben fekvő Várna kikötője könnyen és hatásosan ellenőrizhető. Nem volt szerencsájuk a románoknak azzal az érveléssel sem, hogy ha Dél-Dobrudzsát megkapják, az északi vidék biztosítva lesz minden bolgár megrohanás ellen. Erre az állításra élénken rácafoltak az 1916 szeptemberi események, amikor Románia és Bulgária között is kitört a háború és a bolgár csapatok könnyűszerrel vonultak be a tartomány belsejébe. A kiigazított határ nem tudta megvédeni a konstanzi kikötőt, sem a hozzávezető fontos vasútvonalat. Ennek ellenére a világháború után a békeértekezleten Bratianuék ösztönzésére ugyanezért adták oda újból Dél-Dobrudzsát a románoknak. Pedig még maga Tardieu és békecsináló társai, valamint az amerikai küldöttség is a bolgár jóvátétel mellett foglalt állást, de Mária román királyné befolyása végül is győzött.

A tízes évek elején megindult Dél-Dobrudzsáért folyó harcban kezdetben csak magánszemélyek, újságírók és buzgó egyetemi profeszszorok vettek részt. Később már a politikai élet szóvivői is szerepet kértek a propagandamunkából, majd nemsokára a román kormány köréből is nyíltan kifejezést adtak annak a kívánságnak, hogy Bulgária a román jóindulatú semlegesség (?) fejében járuljon hozzá némi határkiigazításhoz. A követelés alátámasztására a román kormánykörök és a román diplomácia sem tudott más érvet felhozni, mint katonai természetűt. Azokban az utasításokban például, amelyeket a román külügyminiszter 1912 decemberében a londoni román követnek küldött a bulgáriai megbízottal való tárgyalásokra, kifejtik, hogy a bolgároknak biztosítékot kell adniok a jövőre vonatkozólag baráti érzelmeikről és Dobrudzsza biztonsága érdekében hozzá kell járulniok bizonyos határmódosításhoz. A bolgár kormánynak ekkor már akarva-nem akarva el kellett szánnia magát a románoknak adandó engedményre. A bolgár és a román megbízottak között hosszas tárgyalások kezdődtek az angol fővárosban, amelyek 1913 januárjában megegyezéssel végződtek. Az aláírt jegyzőkönyvben Bulgária beleegyezett bizonyos területi módosításba.

Románia azonban, amikor megindul a második balkáni háború, már nem elégszik meg az elért eredménnyel, többet követel, egész Dobrudzsát kívánja. Minél előnytelenebb helyzetbe kerül Bulgária, követelése annál nyíltabb, annál erőszakosabb. A bukaresti kormány jegyzékkel fordul a hat nagyhatalomhoz s ebben már Silistrát és Balcsikot is magának követeli. Érvei ugyanazok, amelyek odáig „felelőtlen” magánszemélyek cikkeiben és előadásaiban szerepeltek. 1913 nyarán pedig, amikor a három fronton küzdő bolgárok feje fölött összecsapnak a hullámok, Románia beavatkozik a háborúba és bevonul Dél-Dobrudzsába. Ellenállásra persze alig talál, a bolgár hadsereg más frontokon van elfoglalva; így azután a román megszállóknak könnyű dolguk van, kezükbe kerítik az egész területet és júliusban Bukarestben ők diktálják a békefeltételeket a bolgár kiküldötteknek. Érdekes, hogy a foglalást meg sem próbálják igazolni a nép döntésével, szigorúan tartózkodnak attól, hogy népszavazást tartsanak. A kétszázaléknyi román lakossággal ez vajmi nehezen is ment volna.

Arra valók voltak azonban a különböző kisebbségellenes eszközök és módszerek, hogy a tartomány nemzetiségi arányát megváltoztassák a román-

ság előnyére. Hamarosan megindul a román telepések áramlása Dél-Dobruzsába: ideális terület volt ez ahhoz, hogy vele a román paraszt földéhségét lecsillapítsák. Az a bolgár ellenvetés, hogy a katonai célokon felül a szociális elégedetlenség levezetésére volt szükség Dél-Dobruzsára, hamarosan beigazolódott. Románia ekkor az 1907-ben lezajlott parasztlázadás után, de még az 1921-ben véghezvitt földreform előtt állott. A parasztság megfélemlítve, némán tűrt, de a hozzáértők tudták, hogy a nagy szociális nyugtalanságot sokáig lekötve tartani nem lehet. „Kitűnő megoldásnak látszott, — írja a déldobruzsai kérdés legavatottabb bolgár ismerője, Ivan St. Pénakof legutóbb megjelent könyvében, amelyből cikkünk nemzeti-ségi és gazdasági adatait is merítettük¹ — hogy a földéhes román parasztságot a mezőgazdasági szempontból annyira fejlett, jól művelt, karbantartott, szántóföldjeiről messze földön híres Dél-Dobruzsából elégtésék ki, hogy így a nagybirtokosok továbbra is zavartalanul megőrizhessék nagy latifundiumaikat“. A háborúba való beavatkozást sürgetők körében felülő volt a sok nagybirtokos, a mozgalom mögött ott állt maga Cantacuzino herceg, a leggazdagabb román nábob, akinek egyedül 200.000 hektár földbirtoka volt.

A dobruzsai bolgár parasztnak tehát el kellett költöznie ősi földjéről, földönfutóvá kellett lennie, hogy a román nagybirtokok sértetlenül maradjanak és a romániai földkérdés megoldását minél tovább elodázhassák. A bolgár birtokosok kiforgatására két megfelelő eszközt talált a román kormányzat: az ingatlanok igazolására vonatkozó rendelkezést, valamint a földreformtörvényt. Az első rendelkezés különösen hatásos volt: sikerült az ösślakosság földtulajdonának kétharmadát megszerezni vele. Az 1914 április i-i törvényben elrendelték, hogy valamennyi birtokosnak igazolnia kell földjéhez való jogát. Hogy mit jelentett ez a gyakorlatban, érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy Dél-Dobruzsában a török uralom alatt nem voltak telekkönyvek. Az ösślakosságnak nehezen lehetett előkeríteni olyan iratot, amely jogát az ősi földhöz megfelelően bizonyította volna. Viszont ennek az Ösślakosságnak — különösképpen a bolgárságnak — a kezén volt a megművelt területek háromnegyedrésze. Az igazolás különben is annyi formalitással, megtorlással, rövid határidővel járt, hogy a déldobruzsai ösślakosság rövid úton elvesztette földvagyonát hetven százalékát. Meg kell még említeni, hogy az igazolással egyidejűleg mindenkinek át kellett adnia telepítési célokra birtoka egyharmadát. Ilyen igazolást három ízben rendeztetett a román kormány: először 1914-ben, de akkor az összes benyújtott iratok elvesztek; másodsor 1921-ben, akkor viszont egy újabb törvény gyökeresen más rendelkezéseket hozott s a lakosság hiába költött másodízben is nagy összegeket iratai beszerzésére. A harmadikat 1924-ben rendezték, ez azután végkép betetőzte a bolgárság tragédiáját.

A földreform során elsősorban természetesen a beözönlő román telepések és a déldobruzsai románság jutott földhöz. A kisajátított nagybirtokokból, a lefoglalt egyházi, közjóléti és egyéb birtoktestekből a bolgár lakosság rászoruló része nem kapott egy barázdát sem, noha egyes helyeken az igényjogosultak száma elérte az 50%-ot is. A bolgár nemzetiség képviselői hiába kérték és sürgették, hogy legalább a hadirokkantakat és a hadiözvegyeket részesítsék kedvezőbb elbánásban, kérésük süket fülekre talált. Ezzel szemben a román tisztviselők, kereskedők 100—150 hektáros földbirtokokat kaptak, amelyeket azután jó áron továbbadtak. A behívott román telepéseket minden anyagi támogatás nélkül, gazdasági eszközök hiányában „telepítették le“: ezek azután a legfelháborítóbb rablásokat, zsarolásokat követték el a román hatóságok csendes segédletével. Nem csoda ilyen körülmények Le problème de la Dobroudja de Sud. Sofia, 1940.

között, hogy a tartományban egész falvak néptelenedtek el, a lakosság tetemes része kivándorolt. 1930-ig megközelítőleg 40.000-en menekültek át az anyaországba. Dél-Dobrudzsa nemzetiségi képe természetesen ennek következtében jelentékenyen megváltozott. Még így sem volt azonban igaza a román statisztikának, amely azt állította, hogy a Dél-Dobrudzsában élő románok száma eléri a kilencvenezret.¹

Ebből a számból arra lehet következtetni, hogy Romániában, úgy látszik, arra számítottak, hogy Dél-Dobrudzsát végérvényesen birtokukba vehetik és ott tartósan berendezkedhetnek. A tartomány elcsatolásával ez a derűre-borúra folyó telepítés megbosszulta magát. A krajovai megállapodásban ugyanis arról is történt döntés, hogy Romániának ki kell költöztetnie az itteni román lakosságot Észak-Dobrudzsába, aminek fejében Bulgária visszatelepíti a kiüldözött vagy Észak-Dobrudzsába menekült fhjtestvéreit a felszabadított területre. Körülbelül 45 ezer bolgár visszatelepedésével számolnak. A déldobrudzsai magánjavak megváltása fejében a bolgár kormány 450.000.000 lévát fizet s hír szerint ebből kártalanítják majd a román telepeseket, akiknek száma egyik megállapítás szerint húsz, másik számítás szerint nyolcvan ezerre tehető. A két ország a most létrejött határt véglegesnek és örökérvényűnek ismerte el: már ezért is kívánatos, hogy a jövőbeni súrlódásokat kiküszöböljék és nemzetiségeiket kivonják egymás területéről.

CSISZÁR BÉLA

VASÚTI GONDOK

KELET-MAGYARORSZÁG és Észak-Erdély egy részének visszatéréseivel az évek óta háttérbe szorított vasúti gondok egyszerre ismét életre keltek. Vasutaink hosszú éveken keresztül elmaradtak beruházásaikkal. Akiknek a múlt években alkalmuk volt külföldön járni, tapasztalhatták, hogy a közlekedési technika rohamos fejlődése mennyi új és értékes alkotással gazdagítja a forgalmi szolgálat ellátását végző berendezéseket, a közlekedés miként válik gyorsabbá, tökéletesebbé, pontosabbá és kényelmesebbé, míg nálunk a fejlődés csak vonatott volt.

Ezeknek a technikai alkotásoknak áldását ezzel szemben hazánkban csak hírből, vagy egy-két, inkább csak kísérletnek számító berendezésből ismerhettük meg, mert hazai közlekedéspolitikánk fejlődése rendkívül vontatott mértékben haladt csak előre. Amíg a német vasutak rohamos mértékben fejlesztették a motoros vasúti közlekedést és nagyszerű új mozdonyokkal tették lehetővé a mind gyorsabb és gyorsabb forgalmat, az olaszok a vasutak villamosításával, a franciák a motoros vasúti közlekedésnek legmagasabb tökéletesítésével, az angolok pedig a nagy raksúlyú kocsikkal haladtak előre, addig nálunk a helyzet egyre inkább romlott, vasutaink az elmaradt beruházások következtében teljes mértékben lezülltek.

A MÁV különböző évi jelentéseiben 1930/31-161 kezdve az építések és beruházások című fejezet a következő szavakkal kezdődik: „az államvasutak kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt új építéseket és beruházásokat csak egészen szűk keretek között végezhattünk.“ És ez a mondat több éven keresztül ismétlődik anélkül, hogy a helyzet változott volna és a vasutak nem beruházásaikat, hanem legalább is múlthatatlanul szükséges felújításukat elvégezhetnék volna.

¹ Déldobrudzsa huszonzét évi kisebbségi történetét részletesen ismerteti az Union des Associations bulgares pour la paix et la S. D. N. „La situation des minorités bulgares en Roumanie“ c. kiadványa. (Szófia, 1932)

Ha évekre visszamenőleg a MÁV évi jelentéseinek adatait vizsgáljuk, csodálattal kell megállapítanunk, hogy vasutainknál minő mérhetetlen mulasztásokat követtek el, s a felújítások és beruházások szükségszerű részének csak minő tört aránya nyert valóban kielégítést. Pedig tudtuk és éreztük, hogy a vasúti rekonstrukció elmaradása veszélyekkel jár és ezek a veszélyek esztendőről esztendőre csak fokozódnak.

A dolgok lényegének ismeretéhez néhány fogalmat tisztáznunk kell.

Közlekedési üzemek felszerelése állandó újításra szorul. Szigorúan megszabott keretei és tervei kell, hogy legyenek a rekonstrukciós munkálatoknak, mert az üzembiztonság fenntartása e nélkül elképzelhetetlen. Műszaki szempontok szerint határozzák el, hogy a felépítmény és járműpark élettartama miként alakul és a gazdasági vezetőknek ezeket a határozatokat figyelembe kell venni. A közlekedési vállalatok vitel- és fuvardíjait is ennek figyelembevételével állapítják meg és az összes kiadások keretében pontosan meghatározott százalékban kell a felújítási összegeknek szerepelni. A felújítási összegek megállapításánál újabban mind nagyobb szerepe van azoknak a kiadásoknak, amelyeket nem az időszerűvé tett felújítások követelnek, hanem a közlekedéstechnika fejlődése hoz magával és amelyeket általában a forgalom modernizálása alatt foglalunk egybe.

A felépítmény és járműpark élettartamának megállapításánál irányadó műszaki követelmények rendkívül szigorúak. Az a megállapítás, hogy egy vasúti kocsis vagy mozdony élettartama húsz esztendő, egy városi autóbussz motor- és kocsiszekrénye csak hat-nyolc évet bír el, nem azt jelenti, hogy de facto ezen idő elteltével ez a mozdony, kocsis vagy autóbussz teljesen hasznavehetetlenné válik és a forgalomra tovább már alkalmatlan, hanem csak azt, hogy ezen idő eltelte után esedékessé válik már a jármű kicserélése, a felépítmény cseréje stb. Valójában azzal a vasúti mozdonyal, amelynek élettartamát húsz évben állapították meg, ötven év múlva is lehet vontatni, a városi forgalomban dolgozó autóbusszok tizenöt év múlva is forgalomképesek, de ha a műszakilag előírt idő eltelte után nem kezdik meg fokozatos felújításukat, akkor ezek az eszközök a maximális teljesítmények elérésére már aligha használhatók fel, velük sem biztonságos, sem gazdaságos forgalom tovább fenn nem tartható.

A forgalom a csonkaország szűkre szabott keretei között is egyre inkább fejlődött. A MÁV a megcsonkításból eredő nyugdíjterher következtében rendkívül rossz pénzügyi helyzetbe jutott, saját erőforrásai nem bírták a mind sűrűbben jelentkező megterheléseket. A nyugdíjterher az összes kiadásoknak egynegyedét érte el, közel hetven millió pengőt kellett a vasutaknak 1931/32-ben is ezen címen kifizetni. Ugyanekkor a nyomasztó gazdasági viszonyok következtében csökkent a forgalom, amivel szemben különösképpen személyzeti, de egyéb üzemi költségekben sem lehetett ennek arányában a kiadásokat csökkenteni. Esett a vasutak bevétele a forgalom visszaesésén kívül azért is, mert különböző gazdasági érdekeltségek számára rendkívüli kedvezményeket kellett a fuvardíjakban megállapítani és a vasútnak, amely amúgy is ezernyi nehézséggel küzdött, vállalnia kellett más vállalkozások és intézmények nyomasztó terheit is.

Az a felújítási és beruházási munka, amelyet a magyar vasutak Trianon óta végeztek, egy töredéke volt csak annak, amit mulhatatlanul el kellett végezni. Amikor a nyugdíjterhek összege az összes kiadásoknak egynegyedét közelítette meg, akkor a felújításokra és beruházásokra nem lehetett egy-két százaléknál nagyobb összeget fordítani, rendkívüli beruházásokat pedig az államhatalom sohasem tett lehetővé. A MÁV vonatkozó jelentéseire, beruházó kölcsönök sürgetésére csak olyan választ adott, ahol bőven volt szó az államháztartás pénzügyi nehézségeiről, a meglévő felszerelések

jókarban tartásának fontosságáról, csak éppen a beruházó kölcsönök előteremtéséről semmi sem.

Hogy a felépítménycsere milyen vontatottan haladt, elég talán annyit megjegyezni, hogy a MÁV hat év alatt mindössze 917-0 km vágányt cserélt ki, ebből is i8i-o km-t használt sínekkel, hogy hat év alatt 25 darab nyitott teherkocsit szereztek csak be, fedett teherkocsit csak különleges rendeltetésűt és ezt is csak 171 darabot (46 darab hűtőkocsi, 117 darab gyümölcsszállító kocsi és 8 darab egyéb kocsi). A személyszállításra szolgáló kocsik száma pedig 1930-tól hat év alatt mindössze 33 darab négytengelyes kocsival szaporodott és csak a motorosított vonalakon növekedett 42 darab motoros személyszállító kocsival és 30 darab motormellékkocsival, továbbá hat darab sínautobusszal, amelyek közül négy az ú. n. Árpád-típusú négytengelyes és kettő ennél kisebb kéttengelyes autóbusz. A vonóerő fejlődése ennél is szomorúbban emelkedett, mert a jelzett időszakban a MÁV számára mindössze egy darab nagyobb mozdonyt szállítottak le és 60 darab ú. n. motorpótlós kisebb gőzmozdony készült el, a külön tárgyalandó villamos mozdonyokon kívül.

Vasutaink a trianoni megcsonkítás óta, fejlődésüket tekintve, minden vonatkozásban megmerevedtek. Számottevőbb új vonalak nem épültek, a forgalomban lévő mozdonyok, személykocsik és teherszállító vagonok igen csekély kivételtől eltekintve, még a világháború előtt épültek, a vágányok cserélésének munkája csak a legszükségesebb esetekben történt meg. Számottevő változást vasutaink helyzetében egyedül a hegyeshalmi vonal villamosítása jelent, ami mellett a technika fejlődése a mellékvonalakon jutott még csak kifejezésre a motorizáció lassú terjedésében.

Ilyen adottságok között aligha volt csodálható, hogy azok a rendkívüli körülmények, amelyek 1938 ősze óta vasutainkat is érintették már-már a vasúti szolgálat teljes csődjéhez vezettek.

Mint Álgyai-Hubert Pál közlekedésügyi államtitkár egy előadásában is megállapította, a vasutak teherbíróképességét rohamosan befolyásolta a területnövekedés, melynek folytán vasúti hálózatunk csaknem húsz százalékkal növekedett. A gördülőanyag azonban, amit az egykori cseh államvasutaktól megkaptunk, lényegesen alatta maradt annak a forgalomnövekedésnek, ami a területi visszacsatolással kapcsolatban jelentkezett és félő, hogy ugyanez lesz a helyzet erdélyi területeinken. Erdély visszacsatolt részeinek közlekedési problémáival egyébként külön kell foglalkoznunk. Ennek a területrésznek sajátos adottságai egészen új feladatok elé állítanak, amelyek nem állanak meg néhány vonalépítési munkálatnál, hanem túlterjednek azon és tarifapolitikai vonatkozásai is vannak. Vasutaink dicséretére vált a minden tekintetben megtett gyors és ügyes intézkedések sora, de ezekkel még közelről sem jutottak végső megoldáshoz.

A hadseregfejlesztés és az ezzel együtt járó ipari fellendülés, ami kiterjedt a termelés minden ágának fejlesztésére, ugyancsak jelentős forgalomnövekedést idézett elő.

De megnövekedett exportunk a háború következtében is, mert a Magyarországon átmenő és innen kiinduló forgalom rohamos mértékben veszi igénybe vasutainkat és a külföldre menő teherkocsik forduló ideje is nagyobb lett. Ezekhez kell számítani azoknak a mozgósításoknak forgalmi szükségleteit, amelyek 1938 szeptembere óta megismétlődtek és ugyancsak jelentős teljesítményt kívántak vasutainktól, valamint azt a szokatlan és abnormis időjárást, amely vasúti forgalmunkat eddig nem tapasztalt követelmények kielégítésére kényszerítette.

Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy vasutaink a csőd szélére jutottak. A helyzet komolyságára mi sem jellemzőbb, mint az a

tény, hogy a kormány kénytelen volt felfüggeszteni a vasútnak bizonyos áruajták szállítására vonatkozó kötelezettségét és ezek az intézkedések nemcsak a rendkívüli időkben voltak érvényben, hanem bizonyos vonatkozásokban azóta is érvényben vannak.

Ma az a helyzet, hogy kevesebb személyszállító vonat közlekedik menetrendünk szerint, mint ahány 1933/34-ben, a válság által igen érzékenyen érintett években; a teherszállítás súlyos korlátozások alatt áll és a vasút kénytelen a közúti fuvarozás számára a fennálló korlátozásokat is felfüggeszteni.

Az a tény, hogy idejutottunk, egyáltalán nem csodálható. A beruházásokat először csak egy-két évre halasztottak el, az egy-két évből azonban már évtizedek lettek és a vasutak állaga rohamosan romlott. Amikor a MÁV a trianoni terület forgalmát 1932-ben 1961 darab mozdonnyal látta el, akkor, 1938 végén, a cseh állomány átvétele előtt már csak 1863 mozdony volt forgalomképes, a teherkocsik száma 1932 végén még 47.738 darab, 1938 végén csak 45.022 darab. Ha 1932-ben az állomány elégséges volt a forgalmi szükségletek kielégítésére, akkor aligha lehet ez elégséges 1940-ben, amikor a forgalom méretei jelentősen megnövekedtek.

A közlekedésügyi államtitkárnak az a kijelentése, hogy „az átlagosan 25—30%-ot kitevő áruforgalmi korlátozások időszakai a személyforgalmi korlátozásokkal együtt előreláthatóan a jövőben állandósulni fognak, sőt a korlátozások súlyosbodni fognak, ha a MÁV állapotát nem lehetne gyökeresen feljavítani“, igen komolyak és megfontolandók.

Szóval ott tartunk, hogy a múltban elhalasztott beruházások kezdik megbosszulni magukat és ennek elég komoly következményei vannak. A beruházások elmulasztása csak addig menthető, amíg azok tényleg pénzügyi természetűek voltak, de ekkor sem mindenben. Nem menthető ellenben az a felfogás, amely még a közelmúltban sem győzte hangoztatni azt az elgondolását, hogy a vasutak felújítása, modernizálása haszontalan befektetés, mert a vasutak túléltek magukat és a közúti forgalom fejlődése éveken belül amúgy is megváltoztatja a helyzetet. Ez a felfogás annyira beleélte magát a köztudatba és szakemberek részéről is oly sokszor hangozott el, hogy kétségenkívül hatással volt azokra a pénzügypolitikai érvelésekre, amelyek nem javasolták a vasutak rekonstrukciójára hiteleket.

Ma már túl vagyunk ezen a felfogáson és egy összefoglaló közgazdasági jelentés közlekedési fejezetének bevezetője világítja meg legjobban, miként ébredt a közvélemény a vasutak fontosságára. A bevezető sorok: „néhány esztendőn keresztül erősen elterjedt az a felfogás, hogy az autó hatalmas térhódítása fokozatosan csökkenteni fogja a vasút jelentőségét. A lefolyt év mozgalmas eseményei aztán kétségbevonhatatlanul bizonyították, hogy tömegszállításnál, legyen az személy vagy áru, mind gazdasági, mind nemzetvédelmi szempontból, valósággal pótolhatatlan a vasút, tehát úgy teljes üzemképességének fenntartására, mind pedig fejlesztésére a legnagyobb gondot kell fordítani. Sajnos, mind a két irányban maradt megoldatlan feladatok...“

A megoldatlan feladatok súlyára csak most ébredtünk, amikor a helyzet már kétségbeejtő és halasztást nem tűrően kell cselekedni, mint annál a betegnél, aki önerejébe bízva várta gyógyulását, addig, amíg a végső pontra nem ért. A vasutakról sem akarta elhinni senki, hogy bajok vannak, ma pedig a kormányzat mindent elkövet, csakhogy elejét vegye a súlyosabb következményeknek.

Közlekedéspolitikánk új célkitűzései között a vasút rekonstrukciója a legnagyobb feladat. Alá már tervezet van készen a legégetőbb feladatok megoldására. A hivatalos tervezet, mely még az Erdély megszállása előtti

szükségletekhez illeszkedett, 500 millió pengőt kér erre a célra és ezt öt éven át kívánja a vasútokba befektetni. Az évi százmilliós beruházásból 40 millió pengőt már a vasutak képesek vállalni. A trianoni nyugdíj-teher még számottevő, kereken húszmillió pengő, de mégis lehetőség van már évi negyven millió pengőnek előteremtésére, hatvan millió pengőt azonban a kormányzatnak kell adni. Hibás volna a kérdést úgy felfogni, hogy ezt a háromszáz millió pengőt az állam a vasútoknak kölcsön adja. Ez esetben ugyanis az ötéves felújítási terv befejeztével a MÁV feleslegeit a kölcsön visszafizetésére kellene hogy fordítsa, aminek következtében ismét elmaradnának a további modernizálási munkálatok. Pedig a terv készítői is az ötszáz millió pengőt csak a legégetőbb feladatok megoldására szánják, ebből még modernizálás, fejlesztés aligha lesz, habár nálunk a felújítás is korszerűsítésként fog hatni.

A vasút felújításának szükségleteit előteremteni tehát igen nehéz. Az államhatalomnak azonban vállalni kell ezt a feladatot és biztosan meg is kell oldani. A vasutak mai állapotukban tovább nem maradhatnak, a katasztrófák helyel-közzel már is felléptek, újabb roham esetén már komolyabban fogjuk ezeknek hatását érezni.

Az ötszáz millió sürgősen kell. A tervezet szerint 100 millió pengőt fordítanak felépítmény cserére, 40 millió pengőt új vonalak és második vágányok fektetésére, 50 milliót a rendezőpályaudvarok és a budapesti pályaudvarok bővítésére, 130 milliót új kocsik beszerzésére, 50 milliót mozdonyok beszerzésére, 85 milliót a régi mozdonyok és kocsik alkalmas felújítására, 10 milliót vonalbiztosító berendezések korszerűsítésére, 10 milliót magas építményekre és 25 milliót alul- és felüljárókra, híd- és alagút-építésekre.

Sok vonatkozásban ezek az Összegek eleve kevésnek bizonyulnak, látszólag ugyan elégségesek, de kérdés, hogy elég-e a mai szükségleteknek megfelelő mértékben fejleszteni és nem volna-e gazdaságos és célszerű előrelátni és a jövőnek dolgozni? Ha sikerül, aminthogy sikerülni kell a szükséges ötszáz millió pengőnek előteremtése, akkor sikerülne már 700 millió pengő előteremtése is és a vasutak komoly mértékben fejleszthetők lennének.

Vasutaink korszerűsítése nem hiábavaló munka. Nem szólva most arról a jelentős munkaalkalomról, amit ennek a tervnek keresztülvitele a magyar ipar számára jelent, mérhetetlenül fontos minden szempontból a magyar vasúthálózat és felszerelés tökéletessége. Észak-Erdély és a Székelyföld visszanyerésével összefüggő, égetően sürgős feladatoktól most eltekintve bizonyos, hogy a jövőben a hazánkon keresztül menő áruforgalom erősebb lesz; s az a körülmény, hogy Európa legfontosabb útvonalában esünk, egyre inkább kifejezésre fog jutni. A német gazdasági érdekek Délkelet-Európa irányában, az orosz forgalmi törekvések a meleg tengerhez vezető út irányában rajtunk keresztül vezetnek. Nekünk bírnunk kell ezt a forgalmat és hasznunk is lesz belőle. Nem eleendő a szajol-debreceni és ezen keresztül Körösmezőig terjedő vonal, ugyanekkor pedig a balatoni déli vonal kétvágányosítása, szükség mutatkozik a második vágánypár fektetésére Békéscsaba felé is. A budapesti pályaudvar-kérdés megoldása sem érhető el fél munkával, itt is többre kellett volna számítani és az átmeneti megoldás helyett a végleges felé közeledni. A tervezet szerint nem történik semmi sem a vasút motorosítása érdekében. Megelégszünk-e mindenkor négy darab sínautóbuszunkkal? Ma ugyan ezeket sem tudjuk mind járatni, de ez nem jelenti azt, hogy a forrongó Európa megnyugvása után forgalmi szükségleteink ne növekednének rohamosan.

„A magyar közlekedésügy fejlesztésére még nélkülözések árán is áldozatok hozandók“ — mondotta a közlekedésügyi államtitkár, fentemlített előadásának zárószavaiban. Áldozatokat kell is hozni, mert a feladatok súlyosak és sürgős megoldást követelnek. Nem egyoldalú vasúti érdek ez, ha egyáltalán a vasúti érdek egyoldalúnak volna nevezhető. A vasutak mindenkor közös nemzeti érdeket képviseltek, amely előtt mindenkinek meg kell hajolni. És amíg más közlekedési eszközök a válság súlyos éveiben csak jelentős ráfizetéssel dolgoztak, addig a vasút deficitmentes maradhatott volna trianoni nyugdíjteher nélkül, de vállalta ezzel együtt a bajba jutott mezőgazdaság és ipar minden baját is és kedvezményes szállítási lehetőségekkel igyekezett segítségükre lenni.

A sokféle terv közül, amely a vasutak beruházó szükségletének előteremtése kapcsán kialakult, a leginkább célravezetőnek mutatkozik az, amely a múltban a mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alapot kívánja erre felhasználni. Ismeretes, hogy a világpiacon árcsökkenésével kapcsolatban, ma ez az alap — legalább is bizonyos mértékben — szükségtelennek mutatkozik. A gazdasági élet azonban, amely ezeket a terheket annak idején vállalta, könnyebben tudja majd továbbra is elviselni a most vázolt cél érdekében. Így aztán lehetőség van a beruházások sürgős megvalósítására. Ez az alap ugyanis az 1934/35. gazdasági évben 57.0 millió pengő bevétellel és 53.0 millió pengő kiadással számolt, 1937/38-ban azonban a bevételek 66.5 milliójával szemben már csak 40.6 millió pengő kiadás állott. Azóta a helyzet még jelentősebben javult és a bevételek emelkedésével szemben a kiadások valószínűen csökkentek, tehát a felhasználható összegek sokkal magasabbak.

Ha a gazdasági élet áldozatokat tudott hozni a mezőgazdaság érdekében, amikor a világaralakulás elsópréssel fenyegette a magyar búzatermelést és egész jövőjét, akkor annál inkább meg kell hozni ezt az áldozatot a vasutak érdekében, amelyek maguk is közrejátszottak abban a mezőgazdaság-mentésben, amely itt éveken keresztül folyt és amelynek korszerűsítése éppolyan nemzeti feladat, mint honvédségünk fejlesztése, modernizálása. Korszerű vasutak hiányában mezőgazdaságunk hiába úszta meg a nagy gazdasági válságot és hiába törekszik új és jelentős feladatainak teljes valóra váltására. A magyar vasutak nagy feladatok előtt állanak a jövőben és a nemzet egészségének meg kell hozni áldozatát annak érdekében, hogy a vasutak nyugodtan tekinthessenek e feladatok elé.

RUISZ REZSŐ

A MAGYAR KERT

AZ EMBER MŰVÉSZETI ÖSZTÖNE a legkülönbözőbb anyagot is felhasználja. A kertművészetben magát a természetet igyekszik változó ízlése szerint idomítani. Ahogy alakul elképzelése a világról és életről, úgy ölt más és más arcot a környezet is, mely az örökké újat akaró, teremteni vágyó, nem látott szépségekre szomszédhozó embert körülveszi. Ha szeszélyé vagy lelki szükséglete úgy kívánja, mértani elképzelésekkel köti gúzsba a növényeket és fákat. Majd meg hajlamának újabb fordulatával a természettől minél nagyobb zabolátlanságot követel meg. A környezet az emberi lélek szárnyalásaihoz szolgál felröppentőül, ezért szükséges a „compositio loci“, mint ahogy Loyola nevezte. Leonardo a művészetek szülőanyjának a matematikát és a geometriát mondta. Nem kis mértékben érvényes ez a kertművészetre. Most megjelent kitűnő könyvében¹ Rapaics

¹ Rapaics Raymund: Magyar Kertek. A kertművészet Magyarországon. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda 1940.

úgy látja, hogy a kertészet ott válik művészivé, ahol a természet változó ütemében serdülő növényvilág az emberi értelem elvont, geometrikus sémáival találkozik. „Mentől magasabb színvonalat ér el a kertészet, annál több és fontosabb benne a mértani elem.“ A vonal és a szám igézete első ízben a kolostorok kertjében kényszerítette rend és fegyelem korlátái közé a természetet. A nomád állatkultuszban élő magyarság is a kolostorok kertjében kedvelte meg a növények szelídebb világát. „A kolostori kertben magas fokra emelkedett a növénykultusz, a csodaszarvas misztériuma elhalványodott s felragyogott a csodálatos rózsza és a csodálatos liliom misztériuma, egyre mélyebben és mélyebben hatolva a magyarság leikébe, míg végül egyszer csak földművelő néppé vált a magyarság és növénykultusszá a magyar kultusz, amely ma már „bort, búzát, békességet“ tisztel.“

Az első magyar kert is, melyet legalább képzeletben felidézhetünk, a kolostorok világába vezet. A margitszigeti apácázárda romjainak alaprajzából világosan leolvasható a kerengővel és kútházzal ellátott udvar, az északi és nyugati kolostorkert elhelyezése. A kitűnő fővárosi kertészet számára szép feladat lenne, ha e kertekbe olyan nagytudású szakembernek, mint Rapaicsnak irányítása mellett a romok közé a középkor kolostorkertek kedves virágait és növényeit, rózsát, liliomot, a Boldogasszony ágának nevezett nehézságú borókat, több táblába gyógyfüveket ültetne el, történelmi hűséggel elevenítve fel így Margit asszony kolostorkertjének hangulatát. A sziget szépségei is nyernének ezzel, mert a rom és virág együtteséből valami egyéni, romantikus báj árad, mint ahogy arról tavaszunként a lila és sárga virágfoltokkal befutott tabáni ásatásoknál meggyőződhetünk.

A kolostorkertnél tarkább, változatosabb képet nyújtottak a várkertek. A reneszánsz itt is nagy változásokat hozott. A kert többé nem arra való, hogy az elmélyülni vágyó lelkeket az avatatlanok előtt elrejtse és elmélkedésre serkentse, hanem az emberi szervezet egészségét szolgálja. Mátyás budai várkertjében mindenütt fákkal körülvett, testedzésre alkalmas gyakorló terek és csarnokok, xystusok tűnnek fel. Budán és Visegrádon már megtaláljuk a fejedelmi kerteknek később is állandó tartozékait, humanista módra cryptoporticus-nak nevezett hűtöző termeket, tévelyítőket, azaz útvesztőket, vadaskertet, halastavat, madárházát, benne az akkor még ritkább szárnyasokkal, galambbal, fécánnal, pávával és hattyúval. A leírások nem győzik eléggé dicsérni a mezei virágoktól hímes pázsitokat, Mátyás először Visegrádon meghonosította kedvelt hársfáit, a vörösmárvány puttós szökőkutat, amiből ünnepeken bor folyt, a pompás függőkerteket, étkezőkkel, szép kilátású erkélyekkel bővelkedő tornyokat, ezüstsínű cseréppel fedett villákat. A kertek megtervezésében kiváló művészek is részt vehettek. Vásáritól tudjuk, hogy Cimicia Chimenti nemcsak palotákat, templomokat, kutakat, de kerteket is alkotott Magyarországon.

A török korban a magyar kertművészetet keleti hatások teszik változatosabbá. Különösen a gyümölcsstermelés gazdagodik, addig még Európában nem ismert fajtákkal. A kármán körte, a török muskotálynak nevezett pázmán alma, marosparti rokona a zamatos pónyik és talán Erdély másik jellegzetes almája, a batul is török eredetűek s a balkáni úton jutottak hozzánk. A híres fehér magyar borokhoz most társul a vörös és a kadarka bevonul a magyar szőlőkbe. A sok helyen magyar szilvának nevezett világhíres beszercei szilva Kis-Azsiából került hozzánk.

Pannónia ekkor valóban a gyümölcsök dús országa, nem csoda, hogy már a humanisták szabványos dicséretei közé tartozott megemlékezni a két kézzel is alig átfogható kármán körtéinkről és az aranyvesszőt termő mesés szerémségi szőlőkről. De nemcsak ilyen csodás képzelgésekben, hanem valóságban is hódít a magyar gyümölcs, Miksa császár például Magyarországról,

Verancsics Antal érsektől kér cseresznye és szilva oltóágakat. A kerteket ekkor a gazdag virágdísz jellemezte. A kert geometriai minták szerint való rendezése nagy lépéssel haladt előre. A kastély előtt négyzetes táblákban tarkállottak a virágok, míg a gyümölcsös táblák a háttérrel díszítették. A Felvidéken a korunkban szokásos nem túlságosan izléses üveggolyók helyett a karók végén a habán újkeresztények által formált színes mázú gombok ékeskedtek. A kerti épületek falára freskótechnikával divatos volt perspektivikus látképeket festeni, hogy a sétáló e csalóka fogás hatása alatt a kert folytatásának nézze a falképet. A hárs megtartja előző korbéli kedveltségét és gyakran filegóriákat építenek hozzá. Lorántffy Zsuzsanna porumbáki kertjében a rózsafákkal körülvett filegóriának iratos, táblás mennyezete, virághimes ajtaja volt.

A XVII. századtól kezdve a magyar, de főleg az erdélyi művészetet is a virágkultusz jellemzi. Nemcsak a kerti lakok, de kastélyok és templomok táblás famennyezetén is festett virágdísz virít. A virág és gyümölcs művészeti szerepét a kálvinizmus is elősegítette, mert a figurális ábrázolástól megfosztott templomokban egyedüli díszítéssé vált és némi vallásszimbolikai jelentőséghez jutott. Még a szószékek kötestét is ellepték a virágos indákat és gyümölcsfüzérek mutatató faragványok, úgyhogy az egész templom virághimes kertté változott. Oláh részről felmerült az a gondolat, hogy az erdélyi virágos reneszánsz az izlám növényi ornamentikájának hatása alatt alakult ki. Ez a feltevés azonban stilisztikai szempontból sem állja meg a helyét és most Rapaicstól azt is megtudjuk, hogy a gyümölcsöktől eltérőleg magukat a hagymás, nagyvirágú keleti növényeket sem közvetlenül a töröktől ismertük meg, hanem az előbb nyugaton elterjedt divatot vettük át. A művészeti virágkultusznak sem Kelet a forrása, hanem a reneszánsz. A néha törökös növényornamentikát tényleg felmutató oláh művészet Bizánc szellemétől megmerevített nehéz virágpompájába is épp a székeley faragók közvetlenebb természetszemlélete vitt be gyakran üdőbb hangot, különösen a Brancoveanu fejedelemtől nevezett stílus idején. Épp a virágtáblás kert illeszkedik be leginkább a hazai fejlődésbe: ez áll legszorosabb kapcsolatban a XVII.—XVIII. században kialakult virágos reneszánsz művészettel, ennek maradtak fenn leginkább magyaros és népi elemei.

Itt kell megemlékeznünk a székelykapuk kérdéséről is. Újabban divatba jött nyaralók kertjei elé székelykapukat állítani. Ennek a szokásnak ősi hagyományai vannak. Etnográfusaink már régibb idő óta kimutatták, hogy a székelykapu a várerődítések emléke és nem egyéb, mint a régi kúriák és udvarházak várkaput utánzó kapujának népi változata. A birtokkonskripciókban az első adat, ami kúria elé állított díszes fakapuról szól, 1669-ből való és a beszterce-naszódi Galacra vonatkozik. (T. Szabó Attila.) Ma is álló legrégebb ilyen emlékünkhöz a mikházai ferences klostrom szép kapuja 1673-ból. Joggal következtethetjük, hogy „székely kapuk”-nak kastélykertek és udvarok elé való állítása a XVII.—XVIII. században általános szokás volt. A népies reneszánsz faragványairól híres szentbenedeki Kornis-kastély kertjének egyik bejáratánál ma is egy tornyos filegória által megtámogatott érdekes székelykapu áll őrt.

A virágtáblás kertek magyaros-népies vonásai mellett sűrűn tűnnek fel olyan jellegzetességek, melyek a kor főúri barokk életstílusát idézik. Nemcsak a honi talaj egyszerűbb flórája, de a távoli tájak csak áldozatokkal meghonosítható növényei is érdeklik a főurat. A mai üvegházaknak megfelelő narancsházakban, piros, zöld edényekben elültetve ápolják a narancsot, citromot, babért, mirtuszt, datolyapálmát, gránátalmafát és a rozmaringot, hogy a verőfényes időben a kastély elé állítva, a magyar glóbuszra a délszaki tájak színeit varázsolják. A kavicsmozaik padlójú műbarlangok mind díszesebbek lesznek. A falakat csillogó kagylókkal ékesítik, források,

elmés vízijátékok hűtik le a levegőt és nyugtatják meg a szemet játékos víz-sugaraikkal. A korszak legnagyobb kertészművésze Lippai György érsek volt. Híres pozsonyi kertjében labirintus, pamasszus, remeteség, hűtőző barlang kápráztatta el a vendégeket. Ekkor válik közkedvelté a tulipán is, melynek ábrázolásával a XVI. századvégi faragványokon ugyan már találkozzunk, de a kertekben csak a XVII. században honosodott meg. Előbbi művészeti szerepeltetése török-perzsa szőnyegek és keleti selymek hatására vezethető vissza. Lippai érsek pozsonyi kertjében világhírre tettek szert a szederjés és zöldszínű tulipánok. Az érsek kertjére, melyet egész életén át szépített, annyira büszke volt, hogy Lippai Jánossal leírását, ifj. Lippai Györggyel pedig szépségeinek rézmetszetű hű képeit is elkészíttette.

A reneszánszból tovább fejlődő stílusban, a virágnak soha el nem ért kultusza bontakozik ki, amiről virágtáblás kertek, virágdíszes templomi mennyezetek, bútorok, szószékek, virágos kupák, zománcvirágú ékszerek, a hajban arany rezgő füvek, virágos brokátok, Pázmány virágokkal telehímzett miseruhája, a növényi hasonlatokkal teletűzdelt virágénekek tanúskodnak.

A következő korszakban, a francia kertek idején a virágdíszről a vezérszerepet a faszor veszi át. A geometriai rend tetőpontjára jut. Az utakat mintha vonalzóval húznák meg, a fák koronáit egyenesre vágják. A kertész is építésszé lesz, növényekből szerkeszti meg világos, mértani formáit. Az előző korokban a kert egyes részei önállóak voltak, most minden rendszeres egységben a kastély köré fűződik. Ez a merkantilizmus kora, a feldagasztott főúri pompát pénzt hozó gazdálkodással kell alátámasztani. A dísnövények mellett tehát helyet kapnak a jövedelmezőek is, például a kávéfa. A parkok közelében tehenészet és tejgazdaság alakul. Majd elterjed a kínai divat is. A kertekben pagodák szeszélyes körvonalai tűnnek fel. Még a keleti kis unitárius templom mennyezetén is megjelenik a divatvirág, a krizantémum képe. Az új szépségekre szomjas embereket már az exotikus virágok sem elégítik ki, keresztezés útján újakat teremtenek. Még mindig Pozsony a kertek városa, hol a legnagyobb műgonddal képezik ki a parkokat. Erdődy gróf kertjében szép vázákon Nagy Sándor tetteit örökítették meg. A kerti lák egyik szobáját Maulbertsch díszítette antik istenekkel, másikat ezüst papírral tapétázták. Batthyány herceg egyik szobájában 13 kínai tájkép függ, mindegyik lepke- és bogárszárnyakból összeállítva. Minél különösebb, színesebb valami, annál vonzóbb. Kínai kosztümös ünnepélyek váltják egymást. Az egyik vadászaton a vendégek szerezsennek, töröknek, perzsának, hindunak öltözve jelennek meg. A ligetekben hinták és tekejátékok mulattatnak. Az idillizmus is jelentkezik. Mikor Ferdinánd főherceg meglátogatja Esterházy gróft, az tiszteletére a fácánosban 12 paraszt párt ad össze. A kor legnagyobb kertészeti vállalkozása a Hanság lecsapolása és a 800 méteres gát építése csak azért, hogy létre jöhessen az eszterházi park és kastély. Az egykori ingoványok helyén Diána, Fortuna és Vénusz templomai emelkednek, állatkertek terülnek el. Bessenyei csodálattal adózik a magyar kertészet diadalának: „Mesterség alkotta egybe itt a fákat, melyek rendre szépen ölelik magokat, sűrű galylyak közt, hosszú utak nyíltak.“

Eszterházán a francia stílus minden szépsége és észszerű világossága találta méltó követésre. A franciás magyar kertekből hiányzanak azonban a Franciaországban kedvelt csatornatavak, helyüket inkább olaszos vízesések foglalják el.

A mértanilag szabályozott kert uralma sem tarthatott örökké. „Láttuk, — írja Kazinczy — hogy az egyes hosszú utak, a megnyirbált gesztenyék, az eleven falak, folyosók, ernyők ellenére vannak a természetnek, láttuk, hogy az így megnyirbált fa mindig nyomorék fa s abba hagyánk a lenőtrei kér-

teket.“ A szentimentális angol kertek divatja elérkezett. A virág eltűnt a parkokból, zöldellő pázsit, hatalmas fák mindenütt. Főleg kedvelt a szomorúfűz, majd a platán és jegenyenyár. A kertész többé nem kényszeríti rá a természetre az emberi ész kategóriáit, hanem csak arra szorítkozik, hogy a természet munkáját utánozza. Az utak kanyargósak, minden fordulat meglepetést hozhat. Itt egy török mecsetnél kiképzett fürdőház tűnik fel. Az amott emelkedő, omladozó gótikus várról ki sejtené, hogy egyszerű kertészlak? A középkori épületek természetesen csak utáncatok, ritka kivétel a csákvári Eszterházy-park, melynek romjai közé gyönyörű XII. századi faragványok kerültek. Az új ízlés szerint a parkot nem választják el kerítéssel a környező tájtól, csak mély árkot vonnak köréje, hogy ne zavarja az egységes kilátást. A távolban legelésző tehének vagy juhok beletartoznak a romlatlan természetért rajongó széplelkű sétáló látképébe. Már Eszterházán is a mellékutakat angol módra, kanyargósán vonták meg. Most a francia kerteket mind átalakítják. Egyedül a jászói apátság kertje maradt meg a francia stílus hírmondójának. A legszebb hazai angolkert a tóvárosi Eszterházy-park, a pfalzi eredetű Petri alkotása. Itt honosították meg először a Kínából származó szomorúfűzet. Az amerikai akác is ekkor válik a magyar tájak jellegzetes fájává. A fákért való rajongás egyre nő, a kertészek most botanikusokká lesznek és kontinenseken át vadásznak a ritka fákra. A virágok csak nagy lassan lopakodnak vissza a parkokba, pázsitba ágyazott virágszőnyeg alakjában.

Érdekes, hogy a barokk-stílus idején a klasszicizáló, hűvös formájú francia kert volt divatos, míg a klasszicizáló építészet uralma alatt a romantikus angol kertért rajongtak. Mintha az épület s a kert jellegben, hangulatban egészítenék ki egymást? A barokk főúri gesztusai sem veszték ki teljesen. A különcködő Bethlen Lajos Kerlésen, a mondák Cserhálmán, klasszikus ízlésű kastélya körül angol kertet létesített. Benne számtalan furfangos szerkezet szolgálta a mulattatást, így a remetebarlangba belépőt az automata remete felállással köszöntötte. A legérdekesebb azonban a park sziklás domboldalába vájt Bethlen-kripta. A hegy méhébe hosszú, keskeny, sötét folyosó vezet. A sírteremben a gyertyavilágnál a szakállas halálisten és a fonó párkák embernagyságú szobrai borzongatják meg a gyengeszívű látogatót. Márványlappal elzárt, sziklafalba vágott síremlékben nyugszanak a holtak. És mindez a hatásvadászó földalatti elrendezés és vad romantika a dús erdejű park látványosságainak fokozására készült.

A múlt század végén jelentkező sziklás japánkertek után napjainkban újra a mértani építészeti kert vált divatossá. A kubizmus fénykora idején a párizsi iskola fiatal művészei alacsony kerettel ellátott négyzetes virágtáblákra osztották fel a gyepet. Ma a kert az épülettel azonos törvények szerint szerkesztődik, sőt gyakran a ház szerves része és a tervező a bérpaloták tetőteraszára varázsolja a parkot. Le Corbusier város-utópiái szerint a jövőben a város hivatali, ipari, kereskedelmi központja néhány szédítően magas felhőkarcolóból fog állani, míg a lakóépületek villaszerűen kertek közé szétszórva széles övezetben ölelnék körül a munka-centrumot. A kertek létesítése többé nem nagyúri kedvtelés, hanem szociális feladat.

Rapaics kitűnő könyve a magyar kertművészet történetén számos korbeli leírás és metszet segítségével vezet végig. Egy kínai mondás szerint igazán boldog ember csak a kertész lehet. Valóban ma, mikor a világtörténelmet zuhanó bombázók alakjában érzékeljük, nagy megnyugvás a Magyar Virágoskertekben a kármán-körte, a kadarka, a hárs és a tulipán történelméről olvasni.

TENGELY-EURÓPA

A JELEN HÁBORÚT közvetlenül megelőzőig és a háború kitörése Autáni első időben az angolszász közvélemény sokat foglalkozott L egyébként is kedvenc témájával, a világbéke megszervezésével. Ez a célkitűzés szükségképpen elvezette Európa megszervezésének kérdéséhez, amelyről annak idején meg is indult az akadémikus vita. Az érdeklődés elsősorban a kérdés politikai része felé irányult, amit eléggé indokolt a legfőbb törekvés, az állandó béke biztosítása. Ezt pedig az államok szorosabb politikai összefogásával vélték elérni, aminek gyakorlati következménye az állami szuverenitás korlátozása. Végelemzésben tehát az államszövetség volt az a politikai forma, amely a vitában részt vevők felfogásának megfelelően biztosíthatta volna a kitűzött cél elérését. Ismerve azonban az angolszász szellem politikai gondolkozását és a mögötte rejlő politikai érdekeket, eleve is feltehető, hogy az nem elégedett volna meg egy szőkébb európai szervezettel, hanem univerzálisabb formát keresett volna, amely, ha belső szervezetében nem is, de keretében megközelítette volna a Népszövetséget. A gazdasági élet megszervezéséről nem sok szó esett, aminek az a magyarázata, hogy az angolszász népek a szabad világkereskedelemnek a hívei, tehát a gazdasági élet regionális megszervezését általában nem tartják szükségesnek. A háború eseményei, úgy látszik elterelték erről a kérdésről a figyelmet. Az angol lapok elmaradása egyébként sem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy a vita, ha egyáltalán folytatták, milyen stádiumba jutott?

Annál erőteljesebben lépett most a tengely-Európa programja előtérbe, amely nemcsak az európai, hanem a világ közvéleményének az érdeklődését is felkeltette. Míg az angolszász Európa-programhoz az angol kormány és annak idején a francia kormány csak igen óvatosan foglaltak állást, a tengely törekvéseivel elsősorban az érdekelt kormányok foglalkoznak és ők is foglalkoztatják ezzel a kérdéssel a közvéleményt. Bár részletekbe menő tervet még nem ismerünk, különösen a hármass paktum megkötése óta egészen világossá vált az a szándék, hogy a földet egyes nagy területekre, térségekre osztják be és az egyes térségeken belül a politikai és gazdasági életet közös nevezőre hozzák. Ezeket a térségeket a természetrajzból vett műszóval „élettereknek“ nevezik, amelyen most már nemcsak egy nagy nép életműködéséhez szükséges területet kell érteni, hanem olyant, amelyen belül az ott lakó népeknek bizonyos fokig kollektív életműködése megy végbe, vagy válik lehetővé. Az élettereken belül a vezetés természetesen egy-egy nagy népet illetne.

Ellentétben az angolszász törekvésekkel a tengely elgondolása kidomborodóan kontinentális és gazdaságilag tájékozott. Bár az életterek politikai berendezkedését illetően sem hivatalos sem nemhivatalos, de mérvadó vélemények sem hangzottak még el, annál több szó volt azok gazdasági feladatairól. Ezekből megállapítható, hogy az élettereken belül szoros gazdasági együttműködésnek kell létrejönni, amelynek erősen önellátó jellege lesz. Az egyes életterek pedig egymással közvetlenül lépnek gazdasági kapcsolatba. Az élettereknek egymás közti gazdasági összeköttetése tehát körülbelül olyan lesz, mint amilyen ma az államok közötti összeköttetés.

Ilyen messzemenő politikai tervek és az alapjukat képező ideológiák általában nem légués térben keletkeznek, hanem az illető politikai egyéniségek, nemzetek, pártok általános helyzetéből vagy politikai szemléletéből fakadnak. Az univerzálisabb angol-szász tervek éppen úgy visszavezethetők ezeknek a népeknek világpolitikai helyzetére és állandó

politikai gondolkodására, mint amennyire a kontinentális és autarchiás tervek a tengelyhatalmak történelmi helyzetével és politikai szemléletével függnek össze. Kontinenseket átfogó politikai és gazdasági törekvések előfeltétele, hogy az illető nemzet a különböző kontinenseken politikai és gazdasági erőt tudjon kifejteni. Tehát vagy birtokai vannak a különböző földrészekon, vagy pedig intenzív gazdasági összeköttetései, amelyeket hatalompolitikailag is tud alátámasztani. Tudjuk, hogy az angolszász népeknél ez az eset áll fenn. Ebből adódik az angolszász szemléletnek egyik alaptétele, a nyílt ajtók követelése. Olaszországról és Németországról azt szokták mondani, későn érkezett a világpolitikába, akkor, amikor a világ javai jóformán már fel voltak osztva. Ennek megfelelően e két ország hatalompolitikai sugarai is rövidebbek voltak, közelebbi célok felé irányultak. Olaszország már a világháborút megelőzően kezdte tengerentúli birodalmát kiépíteni. A gyarmatok, amelyeket szerzett, azonban a Földközi-tenger körzetében feküdtek, tehát közel az anyaországhoz. Expanziós törekvései sem terjedtek ezen a körzeten túl. A legfőbb probléma ezzel kapcsolatban Tunisz volt, amely ugyancsak tőszomszédságában fekszik. Olaszország világgazdasági jelentősége és világgazdasági dinamikája sem volt sohasem olyan nagy fokú, hogy ez távolabbi expanziós célokat tett volna szükségessé. A Német Birodalomról ugyanezt nem lehet mondani. Bár szintén a későn érkezett országok közé tartozik, a világháború előtt intenzíven bekapcsolódott a világkereskedelembé és mindenfelé igen nagy gazdasági érdekei voltak. Ezzel kétségkívül megszerezte magának a jogot arra, hogy a világpolitikában az elsősorban foglaljon helyet a többi világhatalommal, ámde ez a korszak aránylag rövid volt és a világháborúval lezárult. Igaz, hogy a Birodalom hatalmi súlya Hitler uralomra jutása óta óriási módon megnövekedett, ámde az elvesztett világgazdasági pozíciót még nem sikerült visszaszereznie, mert a világháború veszteségei és a reparációk gazdaságilag annyira meggyöngyítették az országot, hogy eddig hiányzott az a belső gazdasági erő, amely a régi világgazdasági szerepet lehetővé tette volna.

A Birodalom eltávolodása a világgazdasági és világpolitikai orientálódástól már 1918 előtt következett be. Ennek első ideológiai lecsapódása Naumann ismert „Mitteleuropa“-ja volt, amelynek rendkívüli sikere éppen azt bizonyítja, hogy a német közvélemény már akkor leszámolt régi világgazdasági pozíciójával és a kontinentális politika felé orientálódott. Erről a vonalról a weimari birodalom sem tért le. Legfőbb törekvése, kontinentális pozíciójának megerősítése volt, aminek egyik fontos eszköze szovjetország politikája volt. Hitler Adolf politikai szemlélete kezdettől fogva erősen kontinentális beállítottságú. És pedig nemcsak a jövőt illetőleg, hanem a múlt megítélésénél is. „Mein Kampf“-jában szembe fordult a világháború előtti korszak gyarmati politikájával, amely szerinte nemcsak elvi szempontból volt helytelen, de gyakorlatilag is elhibázott volt. Az ő szemében a német politika legfőbb feladata az lett volna, hogy a népesség és a rendelkezésre álló államterület között fennálló aránytalanságot megszüntesse olyanképpen, hogy a német népnek nagyobb települési területet biztosít. Csak elegendő nagy terület biztosíthatja szerinte egy nép szabad fennmaradását. A területnek pedig kettős funkciója van: a népet élelmezni és katonapolitikai érdekeit biztosítani. A vilmosi korszak gyarmati politikája nem törekedett arra, hogy a német nép számára a gyarmatokon nagyobb települési területet biztosítson, ezért állapítja meg róla, hogy gyakorlatilag elhibázott volt. Elvi szempontból pedig azért tartja helytelennek, mert elsősorban a német nép hatalompolitikai alapjait kellett volna megerősíteni nagyobb államterület megszerzése révén. Hitler kelet felé tekintett és úgy vélte, hogy a német népnek ott kell új települési területet szereznie. Igen határozottan jelenti ki „Mein Kampf“-jában, hogy a nemzeti szocializmus lezárja a világháború előtti gyarmati és kereskedelmi politikát és áttér a jövő területpolitikájára. Ezt az elvet a gyakorlatban igyekezett is következetesen megvalósítani. Igaz, hatalomra jutása után hamarosan felvetette a német gyarmatok visszaadásának kérdését is, amivel látszólag ellentétbe került addig hangoztatott felfogásával. Gyarmati követelései azonban semmiképpen sem távolították el eredeti területpolitikai törekvéseitől és tudjuk, hogy ezeknek egy részét már a jelen háború előtt is megvalósította. A meghódított Lengyelország nyugati részében történt intézkedések pedig teljesen ennek a politikának a vonalában fekszenek. Gyarmati követelései szerves kapcsolatban állottak Versailles-ellenes politikájával, amelynek legfőbb

motívuma a német nép önértékét ért sérelem reparálása. Az igazságtalan békeszerződés megsemmisítésének logikus következménye a gyarmatok visszaadása, mert hiszen azok elvétele is hazug indokok alapján (Kolonialschuld!)-történt. A gyarmati követelések másik motívuma a Birodalom autarchiás gazdasági politikája. A gyarmatok bevonása a zárt német gazdasági területbe fokozhatta volna az autarchia teljesítményeit és könnyítette volna a Birodalom gazdasági helyzetét.

A nemzeti szocialista birodalom kontinentális beállítottsága más területen is mutatkozott. Mindenekelőtt Hitler azon törekvésében, hogy Angliával véglegesen megegyezzen, aminek egyik bizonyítéka a flottaegyezmény megkötése volt, amely a német és az angol flotta egymáshoz való viszonyát rögzítette, természetesen a német flotta hátrányára. A vilmosi Németország és Anglia közötti feszültség a két flottának és a két ország világkereskedelmének versengéséből keletkezett. Németország Angliáéhoz hasonló világpolitikai pozícióra törekedett. Ez lehetett végső fokon oka annak, hogy az angol közeledési kísérletek hajótörést szenvedtek a német kormány elzárkózásán. Hitler alatt fordított helyzet állott elő, ő volt az, aki Anglia felé közeledni igyekezett és Ribbentropnak mint a Birodalom londoni nagykövetének is az volt tulajdonképpen hivatása, hogy ezt a közeledést létrehozza. Hitler München után sem tért el kontinentális irányzatától. Hiszen Chamberlainnel történt megállapodását is úgy értelmezte, hogy Anglia visszahúzódik az európai kontinensről és a Birodalom kontinentális törekvéseit nem fogja keresztezni. Ez a kontinentális beállítottság a Birodalom délkeleteurópai politikájában is mindinkább megnyilvánult. Ennek a területnek gazdasági erőforrásai igen hamar felkeltették a nemzeti szocialista államvezetés érdeklődését, aminek mélyebb oka abban keresendő, hogy a Birodalom nyersanyagellátásában függetleníteni akarja magát a tengerentúltól.

A kontinentális és autarchiás politikával arányban állott az ismert Lebensraum-elmélet is, amely teljes ellentéte az angol-szászok univerzalisztikus és szabadkereskedelmi szemléletének. Az ismert felfogásnak megfelelően a Lebensraum az illető nemzettel területileg összefüggő térség. Olyan terület tartozik tehát hozzá, amely a Lebensraumon belül nemcsak messzemenő gazdasági autarchiát tesz lehetővé, hanem az önellátást bizonyos fokig politikailag is biztosítja és pedig vagy úgy, hogy a területrészt az illető nemzet közvetlen politikai befolyása alatt áll, vagy pedig szoros politikai barátságot tart fenn vele. Bár a Lebensraum eszméje és fogalma a német politikai gondolkodás terméke, a fasiszmus gazdasági és politikai törekvései kezdettől fogva azonos vonalon mozogtak. Csak természetes, hogy miután ez a politika gyakorlatilag mindinkább megvalósult, a fasiszmus teljesen átvette a német formulát és további célkitűzéseit most már ezzel a német fogalommal fejezi ki.

A tengely-Európa programja szerves összefüggésben áll annak gazdasági helyzetével és rendszerével. A tengelynek, különösen pedig a Német Birodalomnak gazdasági dinamizmusa rendkívül magas fokú. A nagyfokú gazdasági tevékenységnek egyik előfeltétele a személyes és tárgyi teljesítőképesség, a velejáró munkakedv, szervezési képesség és tudományos fejlődés, itt teljes mértékben megvan. A tengely potenciális gazdasági ereje kifejtésének különösen világ gazdasági viszonylatban azonban egy nagy akadály van, ez pedig a tőkeszegénység és az aranyhiány. Ezt a hiányt nagy részben pótolhatná a gazdaságilag egységes Lebensraum, mert ezen belül az arany a szerepe szinte teljesen kikapcsolható, míg a tőkehiányon különböző gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehet segíteni. Főleg a nyersanyag beszerzésének igen súlyos problémája oldódna meg legalább részben ilyen módon. Az egységes nagy gazdasági térség követelménye egyéb-

ként a tengelyhatalmak szociális rendszeréből is logikusan következik. Mindkét ország hatalmas ütemben építette ki irányított gazdasági életét. Ennek pedig legfőbb célja az ország gazdasági és szociális egyensúlyának biztosítása. A gazdasági szabadság és a velejáró szabad vagy legalább is szabadabb kereskedelem ezt az egyensúlyt állandóan veszélyezteti. A kínálat és kereslet erős ingadozása és a nyomában járó árkilengések nemcsak az áruellátást teszik bizonytalanná, hanem a munkások foglalkoztatását is, ami számtalan akut szociális bajnak válhat forrásává. A nemzeti szocializmus és a fasizmus igyekezett ennek éppen a gazdasági élet irányításával elejét venni. De ennek a célnak érdekében nem elégedett meg belső intézkedésekkel, hanem külkereskedelmében is érvényesítette a lehetőség szerint ezeket az elveket. A behozatali cikkek kontingentálása és fix árak kikötése is ezt a célt szolgálja. A német közgazdasági publicisztikának egyik legkedvesebb témája a „rendezett piaci gazdálkodás“, ami nem jelent mást, mint hogy az áru-termelés és áruellátás a tényleges szükséglettel arányban nagyjában stabil árak mellett történjék.

Ami már most Európa új gazdasági berendezkedését illeti, két dolog nem vitás. Az egyik, hogy az új Európa a program szerint a tengelyhatalmak vezetése alatt fog állni, a másik pedig, hogy annak messze-menő önállóságra kell törekednie. Ennek természetesen előfeltétele, hogy minden európai állam az irányított gazdaságot fokozottabban építse ki és saját gazdasági életét az európai szükségletre állítsa át. A termelés eddigi rendszere mellett ezt a szükségletet természetesen még nem lehet teljes mértékben fedezni és bár bizonyos hiány mindig fog mutatkozni, a termelés intenzitása és racionalizálása útján a mai hiánynak jelentékeny részét lehet majd pótolni. A német és olasz nemzetgazdaság teszi mája az európai gazdasági egységnek a magvát és az a rendszer, amely ma a két országban érvényben van, annak alapját. Fontos kérdés még, hogy az egyes európai államok között a gazdasági kapcsolatokat milyen szervezeti formák útján lehet kiépíteni. Egységes európai gazdaság kialakulásának legfőbb akadályá eddig a magas vámhatárok voltak és az a gazdaságpolitika, amelyet az államok befelé folytattak. Ez utóbbit természetesen meg kell változtatni és az európai egység szemszögéből irányítani. Ami már most a vámhatárokat illeti, természetesen kell vennünk, hogy a fennálló, többnyire súlyos vámakadályok lebontatnak, ami azonban még nem jelent teljes vámközösséget. Bizonyos, hogy a vámhatárok teljes lebontása is egyik eszköze az egységes gazdasági terület kialakításának. A német publicisztika különösen a cseh-morva protektorátusnak a Birodalom vámterületébe való beolvasztása alkalmával mutatott rá arra, hogy ez is egy lépést jelent az európai egység felé, bár ebből bizonyára nem akarta azt a következtetést levonni, hogy ennek most már az egész vonalon így kell majd történni. Más eszköze is van az európai gazdasági együttműködésnek. Ilyen a kedvezményes vámok rendszere, amely annak idején magyar és olasz, illetve magyar és osztrák viszonylatban már kipróbáltott, bár nem közvetlenül, hanem szállítási és egyéb kedvezmények nyújtása útján. Igen nagy szerepe van a diszkusszióban az európai belső árucseré elszámolásának. Kézenfekvő egy egységes európai fizetési eszköznek a bevezetése. Ez a gondolat sokakat igen csábít, a komoly és konkrét tervek közé azonban még nem soroltatott. Annál határozottabb formát öltött német részről az a terv, hogy az európai árucseré elszámolásának alapjául egy ú. n. standarddeviza legyen bevezetve; ezt a funkciót pedig a Birodalmi Márka töltené be. Eszerint az egyes nemzeti pénzegységek változatlanul érvényben maradnának, az Európába irányuló kivétel, illetve onnan történő behozatal elszámolása azonban kivétel nélkül a standarddeviza alapján történne. Az elszámolás megkönnyítésére pedig a Nemzetközi Fizetések Bankjának a mintájára egy európai elszámolási intézet volna létesítendő. Az egyes nemzetgazdaságok közötti összeköttetést kormánybizottságok és kontinentális konferenciák tartanák fenn. Bár az európai gazdasági egység nagyfokú önállóság jegyében fog állni, nem mondhat le a más kontinensekkel folytatandó árucseréről. Egyrészt szüksége lesz még nyersanyagokra, másrészt pedig lesznek olyan feleslegei is, amelyeket az egységes területen kívül tud és akar majd elhelyezni, amire egyébként a

nyers anyag megfizetésénél is szüksége lesz. A tengerentúli áruforgalom elszámolásánál már szerep juthat az aranynak, illetve más, a nemzetközi életben elismert fizetési eszköznek.

Az új Európa közösségi politikai formáiról szólva, röviden rá akarunk mutatni arra a politikai viszonyra, amely az európai kontinens és a többi kontinensek, illetve térségek között alakulna ki az ismert terveknek megfelelően. Az európai egységre irányuló törekvések egy alapvető elvi álláspontra vezethetők vissza, amelyet talán a legklasszikusabban a nemzeti szocializmus vezető jogász-teoretikusa, Carl Schmitt fejezett ki, aki rámutatott arra, hogy a „nagy-térségnek“ (Grossraum) világpolitikai ellenlábasa nem a kis térség, amely már régen idejét múlta, hanem az univerzalizmusra való törekvés, illetve az univerzalisztikus politikai és gazdasági életformák. Aki szeret világnézeti ellentétekről beszélni, a tengelyhatalmak európai programjáról nyugodtan mondhatja, az világ gazdasági és világpolitikai konzekvenciája annak a világnézeti ténynek, hogy a tengely már előbb szakított a liberalizmus irányával. Ennek a kontinentális szemléletnek ellentéte az angolszász univerzalizmus, amely mind a gazdasági, mind pedig a politikai törekvésekben is érvényesül. A tengely a liberális világ gazdasággal szembe állítja a szervezett világ gazdaságot, amelynek viszont előfeltétele a „nagy-térségek“ egységes megszervezése. Ebből a szemléletről önként adódik, amit különösen az utóbbi időben sokszor hallottunk emlegetni, a „térben idegen“ (raumfremd) fogalma. Nem jelent ez mást, minthogy az egyes nagy-térségek belső ügyeibe senki másnak bele nem szólhat, mint a térséghez tartozó nemzetek. Amiből máris következik, hogy a nagy-térség kifelé is messzemenő politikai egységet képez. Egy vezető német lap a „raumfremdek“-nek Európa ügyeibe való beavatkozását tiltó elméletet a Monroe-elvre való utalással Hitler-doktrínának nevezi. Csak röviden akarunk még rámutatni arra, hogy a tengely Európa programjába beletartozik Afrikának, vagy legalább is Észak-Afrikának a bevonása. Egyébként a Szovjet-birodalom eurázsiai „nagy-térség“ -érői, Japán vezetése alatt álló keletázsiai és a két amerikai „nagy-térségről van még szó.

Mint már említettük, az európai egység politikai szervezetét illetően alig hangzottak el mérvadó nyilatkozatok. Ebből azonban távolról sem szabad arra következtetni, mintha ennek a kérdésnek nem volna elsőrendű fontossága és a gazdasági egység létrejöhetne anélkül, hogy az új közösségi életet szabályozó új politikai fonnák létesüljenek. 1926-ban gróf Teleki Pál Németország különböző városaiban előadást tartott, amelyben az akkori dunavölgyi kérdéssel is foglalkozott, különös tekintettel a kisantant égisze alatt tervezett dunavölgyi gazdasági egységre. Az előadásban kifejtette, hogy lehetetlen különböző államokat kizárólag gazdasági alapon egyesíteni. Minden egységnek, mondotta, saját energiája és önálló akarata kell hogy legyen. Ezt az önálló akaratot nyugodtan politikai akaratnak nevezhetjük, mint ahogy saját energia alatt egy politikai egyéniség energiáját kell érteni. Milyen lesz már most az a politikai egyéniség, amely a jövő Európáját összefogja és kifelé is képviseli? A tengely-Európa programjában erre a kérdésre még nem tértek ki, bár a különböző sajtóhangok nem hagynak kétséget afelől, hogy az egyes államoknak belpolitikájukban is alkalmazkodniuk kell az európai egység érdekeihez, vagyis nem szabad semmi olyat tenni vagy megengedni, ami ezt a közös érdeket sértené. Milyen jogi formák lesznek majd megvalósítva, hogy ezt a közös érdeket a tagállamokkal szemben jogi úton lehessen majd érvényesíteni, erre vonatkozólag még nem történt mérvadó nyilatkozat. Carl Schmitt egyik tanulmányában kifejtette, hogy a nagy-térségben, tehát az új Európában is, népi szabadság fog uralkodni és messze menő önállóság és decentralizáció fog érvényesülni. A decentralizáció

fogalma feltételezi azonban a központi szervet, amelynek csak korlátozott funkciókat enged ugyan meg, de semmi esetre sem kapcsolja ki teljesen. Tehát mindenképpen eljutunk az új Európának olyan jogi berendezéséhez, amelyet eddigi fogalmaink szerint alkotmánynak, vagy, ha tetszik, európai státútumnak kell nevezni. Igen érdekes kérdés ezzel kapcsolatban, amelyre azonban nem akarunk itt kitérni, az új kontinentális jognak a nemzetközi joghoz és az állami joghoz való viszonya.

A kérdés ismertetéséből nem hagyhatjuk ki azt a szerepet, amely a tengely politikájának megfelelően az új Európában hazánkra vár. Gróf Csáky István külügyminiszter egyik beszédében kifejtette, hogy Magyarország lesz a tengely délkeleteurópai politikájának a pillére. Nem tért ki az ezzel járó feladatokra, ismerve azonban a tengely általános elveit, bizonyos következtetéseket mégis lehet tenni. Amikor Carl Schmitt decentralizációról beszél, ezt valószínűleg nemcsak a tagállamoknak a központi szervhez való viszonyára érti, hanem a nagy térségen belül egységes tájakra is vonatkoztatja. Ilyen egységes tájnak számít a Duna-völgye, vagy általában Délkelet-Európa. Éremek a tájnak az új Európában előreláthatólag különös jelentősége lesz, mert hiszen nyersanyag- és élelmiszertermelési potenciája aránylag magas. Ezt a potenciát azonban aktiválni kell, ami nemcsak tisztán gazdasági feladat, hanem éppen úgy politikai is. Itt látjuk a Magyarországnak szánt feladatot, amely közvetlenül tehát abban áll, hogy a dunavölgyi népekkel az egységes Európán belül bizonyosfokú életközösséget fejlesszen ki.

TÖRÖK ÁRPÁD

A FRANCIA KÍSÉRLET

KATONAI VERESÉGE UTÁN, mely szinte példátlanul áll a világtörténelemben, az 1940-iki Franciaország nem nyugszik bele a kimúlásba ... Igaz, hogy a francia nemzet egyáltalán non tagadja a közelmúlt tévedéseit, sőt véleményem szerint kissé túlságos sietséggel mutat rájuk. Talán inkább az ellenfél megsemmisítő számbeli és felszerelési fölénye törte meg a franciák ellenállását, mint morális alsóbbrendűsége, melyről különben csak elméleti alapon lehet beszélni. Bizonyos azonban, hogy a kapitulációs szellemet számos felelős tényezőben elősegítette egy bizonyos fajta sajnálatos nemtörődomség, melyet a chanson-írók szinte divatba hoztak („ne pás s'en faire, Systeme D, je m'en foutisme“). Egyébiránt a legkülönbözőbb helyeken, úgy a bal- mint a jobboldalon általános lett a meggyőződés, hogy a bukásban mindennek nagy része van és hogy tüstént visszafelé kell fordítani a kormánykereket, ha meg akarják akadályozni Franciaországot abban, hogy örvénybe zuhanjon. Mindez nagyon megkönnyítette azoknak a dolgát, akiket ellenfeleik a „vichy-i urak“-nak (les hommes de Vichy) neveznek. Az Allier megye kis városkájában, mely eddig hőforrásairól volt híres, csupán néhány kilométerre a szabadnak nevezett zóna és a megszállt övezet demarkációs vonalától, a francia állam hat hét óta kísérletezik azzal, hogy teljesen átalakuljon.

Az agg 84 éves marsall, akinek fejét a verduni glória övezi körül, s aki előtt mindenki tisztelettel hajol meg, Philippe Pétain látszott egyedül alkalmasnak arra, hogy vállalja az ország előtt a fegyverszünet megkötésének felelősségét, mielőtt már Franciaország összes katonai eszközei ki nem merültek; mert hiszen a hadiflotta még érintetlen volt, a nagyszámú gyar-

mati csapatok még nem is léptek harcba és a repülőflotta is, bár megtizedelve, még mindig félelmetes erőt jelentett. Így aztán a Weygand-hadsereg összeomlása a Harmadik Köztársaság végét is jelentette, mint ahogy a szedáni vereség 1870-ben a második császárság bukását vonta maga után. S úgy látszott, hogy tárgyalni kell az ellenséggel, mert több millió polgári menekült életét kellett megmenteni.

Mégis minden a törvényes formák között ment végbe. Pierre Laval, a minisztertariács jelenlegi alelnöke, ki egyúttal az „államfő“ utódjául jelöltetett ki, ügyes taktikával elérte, hogy a Nemzetgyűlés — a képviselőház és a szenátus együttes ülésén — maga mondta ki 1940 júliusában Vichy-ben a francia parlament halálos ítéletét... Albert Lebrun, a köztársaság utolsó elnöke lemondott és a legmagasabb végrehajtó hatalmat átadta a marsallnak, aki erre jónak látta, hogy a „francia állam fejének“ címét vegye fel.

Vájjon a köztársasági államforma és általában a képviseleti rendszer halálát jelenti mindez? Egyáltalán nem bizonyos. Ez a visszatérés a tekintélyt kormányzatformához 65 évi parlamenti demokrácia után sok tekintetben emlékeztet Mac-Mahon marsall kísérletére (1873—1876). Akkor is, a császári hadsereg összeomlása után a legyőzött haderő egyik kiváló képviselőjének hatalomra kerülésével és az ott kifejtett tevékenységével előkészítette a hagyományos francia monarchia visszatérését. De kísérlete kudarcra végződött és néhány havi küzdelem után kénytelen volt meghajolni Gambetta híres dilemmája előtt: „se soumettre ou se démettre“, hogy a teljes vereséget elkerülje.

Bizonyos, hogy a „baloldali“ és „jobboldali“ jelzők, melyeka régi parlamentáris kormányfonna alatt divatosak voltak, ma minden jelentőségüket elvesztették. Az S. F. I. O. szocialisták (Section française de l'Internationale ouvrière) nagy többsége a gyökeres alkotmányreform mellett foglalt állást, míg a pártvezér, Léon Blum, volt miniszterelnök és Champetier de Ribes, volt miniszter, a Ház katolikus csoportjának egyik vezére a döntő szavazásnál ama nyolcvan képviselő és szenátor között volt, aki a végletekig ellenezte az 1875-iki alkotmány eltörlését. Belin, az új munkaügyi miniszter, a szocialista C. G. T. (Compagnie Générale du Travail) kiemelkedő tagja. Egy egész csoport szocialista politikus, ki addig a második Internacionáléhoz tartozott, élükön Charles Spinasse volt miniszterrel, még egy új lapot is alapítottak, az „Effort“-t, melynek célja, hogy a marsall politikáját támogassa. A „neo-szocialista“ Marcel Déat pedig az „Oeuvre“-ben a Harmadik Köztársaság utolsó négy évéről legalább is oly szigorú ítéleteket mond, mint Charles Maurras vagy Léon Daudet az Action Française-ben, mely tudvalevőleg a király rikkancsainak integrális nacionalizmusát és újmonarchizmusát hirdeti.

De ha a helyreállítás műve, melynek egészen kivételes körülmények között kell lefolynia, nem mutatkozik is esetleg tartósnak, annyi bizonyos, hogy július eleje óta a vichy-i események nyomán egy roppant átértékelésnek vagyunk tanúi, amivel különösen a hagyományos politikai jelszavak teljes revíziója jár.

Négy hónap óta már három Pétain-kormány állott az ügyek élén. Az elsőben, a fegyverszünet kormányában Camille Chautemps volt a Tanács alelnöke, ez a kormány még teljesen a harmadik köztársaság parlamenti hagyományai szerint alakult. Emlékezünk még rá, hogy Amerikához intézett szözata után Paul Reynaud 1940 június 16-án döntő tanácskozásra hívta össze miniszterétársait. E történelmi ülésen felolvasta az angol miniszterelnök utolsó üzenetét, mire meg nem erősített hírek szerint 24 szó közül 14 a fegyverszünet mellett, 10 pedig a háború folytatása mellett foglalt állást. A 14 között szerepelt Pétain marsall, ki akkor a kabinet alelnöke volt, Weygand tábornok, Chautemps és Pomaret; az ellenállás hívei között volt Paul Reynaud, Mandel, Campinchi, Laurent-Eynac. Így P. Reynaud

kisebbségből maradt és az alkotmányos szokások értelmében le kellett mondania a másik párt javára. Ez meg is történt 16-án éjjel és ugyanekkor, az 1875. évi alkotmány értelmében Albert Lebrun elnök Pétain marsaik bízta meg az új kormány megalakításával.

Ez a kormány, az első Pétain-kabinet, nem lehetett semmilyen politikai színezetű. Valamennyi párt képviselve volt benne: így a szélső radikális-szocialistákat Camille Chautemps, ki eddig minden Blum-kormányban szerepelt és akiről köztudomású, hogy a francia szabadkőművesség egyik vezető személyisége. És néhány hét múlva hivatalból oszlatták fel a Grand Orient nagypáholyt... A legellentétebb ideológiák képviselői együtt voltak itt: így Pomaret, a független szocialista, Kiviére és Février, orthodox marxisták, s mellettük tüzes patrioták, mint Ybamégaray, La Rocque ezredes munkatársa a Francia Szociális Pártban, mely a feloszlátott „Croix de Feu” folytatásának tekinthető.

Mi hozta össze ezeket az embereket? Az a belátás, hogy a küzdelmet tovább nem lehet folytatni Német- és Olaszország ellen, hiszen a katonai vereség után minden perc csak súlyosbította a helyzetet. Ezzel szemben a Reynaud-Mandel-Campinchi trió még mindig azon a nézeten volt, hogy az ellenségeskedéseket folytatni lehet Angliával egyetértésben, még pedig a nagy gyarmatbirodalomban.

A két fegyverszünet június 25-én éjjel lépett életbe és az átmeneti kormány szerepe ezzel le is járt, s ezzel a Harmadik Köztársaság utolsó kormánya kimúlt.

Mindenki ismeri a dráma folytatását: mint ült össze a nemzetgyűlés Vichyben, mint mondott le Lebrun köztársasági elnök, mint törölték el az 1875. alkotmányt és mint alakult meg az új kormányzat kétségtelenül törvényes és alkotmányos formák között.

A második Pétain-kormányra jellemző az, amit más európai diktatúrákban is tapasztalunk, hogy az államfő egyúttal a kormány elnöke. És Pétain marsall elméletben több hatalommal rendelkezik, mint hajdan XIV. Lajos vagy I. Napóleon...

A „chef d'État” legelőbb is egyszerűsítette a kormány gépezetét és a miniszterek számát 12-re szállította le. Ezeket államtitkároknak hívta, ami némileg emlékeztet a régi királyság elnevezéseire. A 12 között 6 nem-politikus foglalt helyett: így a honvédelmet Weygand tábornok, a szárazföldi erők parancsnoka kapta, a földművelést Caziot, az igazságügyet Alibert, egy nyugdíjba vonult bíró, a külügyet Paul Baudouin pénzügyigazgató: az ő esetében a szakértelem talán kevésbé érvényesült, de Baudouin Paul Reynaud meghitt munkatársa volt s ott hagyta gazdáját, mikor a sors kereke megfordult. Másrészt 6 volt képviselő szerepelt a kormányban, mind eléggé neves politikus, mint Pierre Laval, kinek most ütött az órája; ő lett a Conseil alelnöke; Adrien Marquet, aki a belügyet, E. Mireaux, aki a közoktatást, Lémery, aki a gyarmatokat, Piétri, aki a közlekedést és Ybamégaray, aki az ifjúság és családgondozás ügyeit kapta.

A francia parlament mindkét háza képviselve volt még ebben a kormányban: Laval, Lémery és Mireaux szenátorok, Marquet, Piétri és Ybamégaray képviselők voltak. Politikai árnyalataik szerint nehéz lenne e kormány színezetét pontosan meghatározni. Laval és Marquet régi S. F. I. O. szocialisták és a politikai porondra lépésük idején igen forradalmi színezetűek voltak; néhány év múlva már a jobboldali és a mérsékelt pártok reménységeiként szerepeltek. (Tudjuk, ez eléggé ismert jelenség Franciaországban: Briand, Viviani, Millerand klasszikus példái ennek a fejlődésnek.) Lémery, Mireaux és Piétri „baloldali” köztársaságiak, vagyis a középpárhoz tartoztak és így semmi kapcsolatban nem állván a szélsőséges pártokkal, alkalmasoknak látszottak arra, hogy egy koncentrációs kormányban szerepeljenek. Lémery és Piétri már több ízben voltak miniszterek, Mireaux pedig hosszú időn át mint a

félhivatalos „Temps“ főszerkesztője, a Comité des Forges-ban csoportosult nagytőkések bizalmi embere. Végül Ybarnégaray, a „tűzkeresztesek“ képviselője, az intranszigens ellenzéki vezér, aki minden Front Populaire-kormányval hadakozott, minden nemzeti koalícióban szívesen vett részt, így 1919-ben és 1939-ben is.

Így a második Pétajn-kormány kevésbé volt tarka, mint az első. Viszont nem mutatkozott elég erősnek ahhoz, hogy roppant nagyralátó programját megvalósítsa. A francia köztársaságot az európai kontinentális termelésbe beilleszteni, a megszállt területeket lassanként felszabadítani, a példátlan összeomlás következtében megingott kormányzati tekintélyt helyreállítani és mivel a vereség okát sokan a vezetők gondatlanságában és tehetetlenségében látják, a vereség okozóit megbüntetni, a titkos társaságokat feloszlatni, a hazafias és családi szellemet a közoktatás minden fokán bevezetni stb., mindezt vállalta a második Pétain-kormány a megszállás szörnyű gondoljait közepette.

Egyes pontok átmentek a valóságba is a programadás óta. De meddig terjed a Vichyben székelő kormány tényleges hatalma? A Saint-Germain-des-Fossés állomás elágazásáig, hét kilométerre Vichytől, mondják egyes szkeptikusok ... Biztos, hogy túloznak, de némileg igazuk is van! Van valami elméleti és papirosízú a „vichy-i urak“ jóakarató kormányzásában.

De ha nem mindig hallgatnak rájuk és ha számos kezdeményezésük holt betű marad, az nem egészen ő rajtuk múlik.

A franciaországi eseményekről bajos még csak megközelítő képet is nyerni, ha nem ismerjük a jelenlegi megszállás arányait.

Az európai Franciaország most három főövezetre oszlik (A, B 1, B 2).

A. Ez a „szabad“-nak mondott öv, ahol a vichy-i kormány hatásköre korlátlanul érvényesül. Ebben az övezetben a francia katonaság tartja fenn a rendet, a rendőrséget, a postát, a rádiót, a sajtót csupán a francia közigazgatási szervek igazgatják. — B. Ez a német csapatok által megszállt terület, melyet szintén két részre oszthatunk: B 1 a „rendes“ (ordinaire) megszállt terület; B 2 a „tilos“ megszállt terület.

E három övezeten kívül, mely csaknem az ország egész területét magában foglalja, meg kell különböztetnünk még két másik kevésbé terjedelmes vidéket (C és D), melyről itt csak röviden emlékezzünk meg:

C: az olasz csapatok megszállási területe. Minthogy az olasz offenzíva csak néhány napig tartott, ez a terület igen kicsiny. A keskeny területsáv az alpesi határterület mentén vonul végig — a június n-től június 25-ig tartó olasz-francia ellenségeskedés ezen a rendkívül magas hegyvidéken folyt le — és a szavojai Lanslebourg-tól, a Mont Cenis alagútjától és hágójától Mentone vidékéig terjed a Riviera partvidékén. E sáv legnagyobb szélessége kb. 20 km, sok helyen még kevesebb. Haute-Savoie, Isère, Hautes-Alpes, Basses-Alpes és az Alpes Maritimes megyék községei esnek belé, melyeknek egymás között nincs összeköttetésük: az ellenfél tisztára stratégiai okokból szállta meg őket. Tudjuk, hogy a fegyverszüneti szerződés értelmében az olasz csapatok csak azokat a helységeket szállták meg, ahová előretolt részeik éppen állottak az ellenségeskedések megszűnésekor. Lehetséges, hogy az övezet katonai fontossága igen nagy, viszont demográfiai és gazdasági jelentősége egészen csekély.

D. Egy másik, kb. 50 km széles sáv választja el a C övezetet az A-tól. A vichy-i kormány itt összes felségjogait gyakorolja azzal a korlátozással, hogy fegyveres erőket nem tarthat, leszámítva a csendőrséget és a pénzügyőrséget. Közigazgatásilag a D övezet, mely elég mélyen behatol a Haute-Savoie megyébe és még öt másik département-ba, teljesen az A övezettel vehető egybe. Semmiféle forgalmi, postai vagy vasúti korlátozás nem sújtja.

Ezek után vizsgáljuk közelebbről az A és B övezet helyzetét. A német fegyverszüneti szerződés értelmében kilenc hét óta a demarkációs vonal az A és a B között lényeges szerepet játszik a francia életben. Jelöljük meg hát közelebbről főbb pontjait.

A vonal a svájci határtól a spanyol határig terjed. A Rhone folyásánál kezdődik, Genftől délnyugatra. Magában foglalja még három szavojai község területét, mely itt hídfőül szolgál, a Fort-de l'Écluse-i műszaki tárgyak fölötti rendelkezés céljából. A vonal különben Ain megyét két egyenlőten részre szeli, a nagyobb részt szabadon hagyja, de elvágja Gex vidékét, mely egészen közel fekszik Genfhez és magában foglalja Voltaire Femeyjét és Thoiry-t, ahol az 1927-iki Briand-Stresemann találkozás történt és a majdnem rommá lőtt régi határállomást, Bellefardeot. Ettől délnyugatra a szinte teljesen megszállt Jura megyén keresztül a vonal csaknem egyenes vonalban Chalon-sur-Saône-t éri el; itt keresztezi a Páris—Dijon—Lyon—Marseille-i vasútvonalat. Innen Paray-le-Monialon át Moulinstól délre húzódik (Moulins Allier megye székhelye, ahol a vichy-i kormány is tartózkodik) és aztán nyugati irányban vagy 20 km-re Tourstól délnyugatra, miután átvágja a Páris—Limoges—Toulouse-i vasútvonalat. Vierzon után hirtelen észak-dél irányba fordul és 5—6 mérföld hosszúságban követi a Páris—Poitiers—Angoulême—Bordeaux vonalat a Liboume-től keletre eső pontig. E város-tól délre a Garonne mentén halad, majd átlépi a folyamot La Réoletól (Gironde) északra és eléri Mont-de-Marsan vidékét, megszállt területen hagyva Daxot. Orthez és Pau azonban a szabad zónába esik. Végre a Pireneusok tövében Oloron-Sainte-Marie-től délnyugatra a vonal eléri a hegylanc gerincén a spanyol-francia határt.

A szabadon hagyott terület lakossága kb. 16 millió, míg a meg... szállt területé vagy 26 millió, nem számítva természetesen a menekülés által előállott eltolódásokat. A terület nagyjából Franciaországnak egy-harmada.

A B 2, vagyis a tilos övezetről nehéz pontos adatokat megtudni. Itt a megszálló hatóságok szigorúan megtiltották a beutazást, még a földmivelő lakosság sem térhet vissza. Sok községben alig a lakosság egyötöde maradt vissza, néha még annyi sem. Ez az övezet a svájci határtól a belga határig terjed, melyet Furnes-nél ér el. A svájci határ mentén keskeny sáv, majd 300 km-es övezetté szélesedik Saint-Dizier és Strassburg között. Ennek a tilos övezetnek a demarkációs vonala Bellégarde-től Dôle-on és a Langres-i fennsíkron át Saint-Dizier felé halad, majd átlépi a Marne-ot és eléri Vouziers-t. Vouziers után kb. azon a vonalon halad, amit júniusban Weygand-frontnak neveztek, egészen Abbeville-ig. Az övezetbe esnek Lille, Roubaix, Tourcoing, Dunkerque, Calais, Arras, Saint-Quentin, Laon, Sedan, Besançon, Belfort, Bar-le-Duc, Verdun, Toul, Nancy, Epinal és az egész elzász-lotaringiai vidék városai.

Az elzárást tilalom oka elsősorban stratégiai természetű, de részben politikai is. Az ide való menekültek és leszereltek hazatérési reményeége igen csekély a béke végleges megkötése előtt. Mindaddig kivételt csak az elzászi és Mosel-megyei lotaringiai lakossággal tettek, de az engedélyek személyre szólnak és a visszaköltözést szigorú vizsgálat előzi meg.

Súlyosan érinti a francia lakosságot a postai közlekedés eltiltása az A és B övezet között. Születésekről, elhalálozásokról nem küldhetnek egymásnak értesítéseket a hozzátartozók. Valóságos „kínai fal“ emelkedik közeli városok, mint Vichy és Moulins, Macon és Dijon között, ami veszélyezteti a nemzeti egységet és a gazdasági életet. Pétain marsall reformjai minden jó szándék ellenére is csak papirosan maradnak, ha a nemzet háromötöde nem vehet róla tudomást. A hivatalos lap, ahol a rendeletek megjelennek, nem jut el a megszállt területek hatóságaihoz. Így Páris, Rennes, Bordeaux nem is tud a vichy-i minisztertanács határozatairól. A megszállt területen helyi sajtó működik, melynek példányait rendkívül nehéz a szabad területen megszerezni. Laval, a minisztertanács alelnöke több ízben utazott már Párisba és járt el a megszálló hatóságoknál, nevezetesen Abetznél, aki ma német részről követi rangban a német hatóságokat Párizsban képviseli. Különben a Pétain-kormány képviselője is Párizsban tartózkodik. Előbb Léon Nesi vállalta e kényes megbízást, aki korábban varsói követ volt, majd a fegyverszüneti szerződés aláírásánál tűnt ki ügyes

tapintatával. Később Laurencie tábornok, a nyugati hadsereg volt parancsnoka vette át helyét. Elképzeltük, hogy Laval mindent megtett a demarkációs vonal „rugalmasítása“ („assouplissement“ a műszó) céljából. Míg első útját nagy titokzatoság vette körül, második útja után már annyit mondott a „Paris-Soir“ munkatársának, hogy a demarkációs vonal „rugalmasítása“ rövidesen tanulmányozás alá kerül, vagy legalább is „remény van rá“.

Ha elképzeltük, hogy augusztus havában 60 millió levél tért vissza a feladóhoz vagy semmisített meg, megértjük a közönség türelmetlenségét. Mindenféle cenzúrának hajlandó volna magát alávetni, de a hírek teljes hiányát elviselhetetlennek érzi.

Egyesek úgy vélik, hogy még talán az ország teljes megszállása is jobb volna a mostani helyzetnél, mások, a kevésbé túlzók, azt tartják, hogy a jelenlegi helyzeten való könnyítés sokkal fontosabb mint például a közigazgatás vagy a közoktatás reformja.

Ilyen körülmények között Vichyben az a vélemény kerekedett felül, hogy a megszálló hatóságok hajthatatlansága arra vezethető vissza, hogy nincs kellő bizalma a második Pétain-kormányhoz, mert abban még mindig túlsók politikai foglal helyet, ki az előző kormányzatok alatt szerepelt. A „Temps“ szeptember 5-iki számában elő is készítette a közvéleményt az újabb változásra. Hangsúlyozta, hogy „nem csekély makacsság“ kell ma ahhoz, hogy tartós kormányzat alakuljon akkor, amidőn az országnak több mint fele és a tengerpart túlnyomó része megszállás alatt áll. Ebből pedig az következik, hogy a hatalmon levők kénytelenek „elfüggeszteni terveik végrehajtását“, mert hiszen „olyan szabályokat alkotnak, melyeknek nem lehet foganatja“, és „olyan reformokat kénytelenek kezdeményezni melyeknek megvalósítását el kell halasztaniok“.

A tehetetlenség bevallása után valaminek történnie kellett. S csakugyan, másnap, szeptember 6-án Pétain marsall, „hogy kormányának tekintélyét megerősítse“, szükségesnek látta átalakítását. De ez nem afféle átalakítás volt, mint az a Daladier-kormányban többször előfordult: a módosítás valóságos fordulatot jelentett.

Kimaradt ugyanis a kormányból a hat legjellegzetesebb egyéniség, Weygand tábornok, Lémery és Mireaux, Marquet, Piétri és Ybamégaray, vagyis a francia hadsereg főnöke és Lavalon kívül valamennyi régi szenátor és képviselő. Ybamégaraynak még a tárcája is megszűnt, Lémeryé Páton tengernagynak jutott, Mireaux helyébe Ripert párizsi jogtanár lépett, Marquet-t Peyrouton Tunisz régi kormányzója váltotta fel, Piétrit pedig Berthelot, a Francia Vasúti Társaság igazgatója. Ezzel a kormány bürokratikus jellege nyilvánvaló lett. Ezzel a hivatalnok-kormányral az államfő és helyettese elméletben még korlátlanabb hatalomra tettek szert. De ehhez persze az kellene, hogy az általuk gyakorolt hatalom túlterjedjen a vichy-i szállodákra és a fürdőigazgatóság parkjain ... És még az is, hogy az elnök és az alelnök, ki az elnök előre kijelölt utódja, a lényegesebb kérdésekben megegyezzenek. Már pedig erre nézve egész Franciaországban a legellentétebb hírek keringenek.

Elég olykor-olykor bepillantani a német és olasz lapokba, hogy megállapítsuk: a harmadik Pétain-kormány sincs több tekintélye Berlinben és Rómában, mint a másodiknak. Pedig minden jel arra mutat, hogy a kormány átalakítása azért történt, hogy a győztes hatalmakkal a „modus vivendi“ könnyebben legyen megtalálható.

Hogy az általánosan kedvezőtlen benyomás, melyet a külső szempontok miatt a kormányalakítás keltett, enyhíthessék, a kormány alkátában is jelentékeny változás történt. A miniszterek számát 12-ről 8-ra csökkentették, a mellékesebbeknek tekintett tárcák betöltői, mint a közlekedésügyé és a közoktatásügyé, ezután csupán a „kabinettanácsban“ vesznek részt és ott csak felszólalási joguk van olyan ügyekben, melyek nem a reszortjukhoz tartoznak és „secrétaire d'État“ címet viselnek,

míg a többiek valóságos miniszterek. A közönség oly szórványosan értesül arról, ami a valóságban a minisztertanácson történik, hogy bajos fogalmat alkotni e reformok jelentőségéről.

Ilyenformán fest 1940 október 5-én a három hónapos Pétain-kormányzat mérlege. Majdnem minden francia kísérletnek tekinti e kormányzati próbálkozásokat. Nagyon becsülik az agg marsallt, akiben még a legkétkedőbbek is a verduni győztes hadvezért látják. Az 1918. hadjárat idejére nézve, amikor Pétain több ízben egyezkedést ajánlott (v. ö. Poincaré emlékiratait), a vélemények már jobban megoszlanak. Belpolitikai nézeteivel szemben, melyek erősen emlékeztetnek olykor az Action Française monarchistáéira, még erősebben szólal meg a kritika. De még azok is, akik a legkisebb szimpátiával sem viseltetnék a kormányzat eszmei elgondolásai iránt, készek, jobb híján, a jelenlegi kormányzatra hagyatkozni. Különben minden a tettektől függ és igen kevés az eszmei elgondolásoktól.

Mert a technikai természetű tetteken fordul meg a Pétain—Laval-kormány sikere. Az utak és hidak helyreállítása, a két Franciaországot elválasztó kínai fal lehordása, a lakosság élelmezése, a vasúti, távíró és postai forgalom helyreállítása, ezek a dolgok érdeklik ma a lakosságot.¹ Ma nem, frázisokat és jelmondatokat vár a francia közönség.

Így fest ma a közhangulat az ország 99 százalékában. A sajtó csak tökéletlenül tükrözi mindezt vissza, hiszen a lapok szigorúan „szinkronizálva” vannak, a cenzúrától eltekintve.²

Világos, hogy egy bizonyos együttműködés a nagyobbik megszálló hatalommal feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az élet viszonylagosan normális keretekbe zökkenjen vissza. A vichy-i kormány legalább is ilyen értelemben függ a németektől.

Hogy s mint fog ez lefolyni? a jövő titka. Minden ilyen kósza hírt csak fenntartással fogadhatunk. Qui vivra verra...

PARISIENSIS

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Magyarország és Románia. — Németország és a román kérdés. — A tengely és a Balkán. — A tengely és Spanyolország. — A berlini hármasszövetség európai és amerikai hatásai. — Anglia és Amerika. — Az új francia politika. — A német-angol légiháború.

SZEPTEMBER KÖZEPÉTŐL az európai külpolitikán egyfelől az Anglia elleni német offenzíva, másfelől pedig a balkáni és keleteurópai kérdések rendezésének terve uralkodott. Magyarország birtokába vette a második bécsi döntés által neki visszajutott területeket. Ugyanekkor Romániában a Vasgárda került uralomra és Antonescu miniszterelnök a berlin-római tengely irányába vezette át a román külpolitikát. A Vasgárda éppen úgy, mint Maniu demokratikus csoportjai élénken tiltakoztak a fejlemények ellen s a Romániában maradt erdélyi területek birtokára támasz-

¹ Cikkünk írása közben jön a hír, hogy ezután közeli rokonok halálhírére közlő táviratok küldése a két övezet között meg van engedve. Sőt bizonyos erre a célra nyomtatott levelezőlapokat is lehet küldeni, melyeken a küldő kitörli a nem megfelelő szavakat. Laval újabb párisi útjának eredményeül könyvelheti el ez engedményeket.

² Az ellenzék természetesen nincs abban a helyzetben, hogy szavát hallassa. De a francia közvélemény természetesen tartja, hogy a mai helyzetben a kritika szabadsága sem maradhat sértetlen. Az A övezetben teljes az egyhangúság Vichy kormányzati cselekedeteivel szemben. A B övezet sajtója, melyről különben csak keveset lehet tudni, szintén nem fejezheti ki a lakosság hangulatát. Mindezt figyelembe kell venni, ha a külföldön a mai francia sajtóhangokból alkotnak képet az országról.

kodva „Erdély egységét“ követelték Magyarországgal szemben. A Romániában maradt délerdélyi területekről tömegesen utasították ki a magyarokat s ez, valamint a féktelen magyarellenes agitáció komoly aggodalommal töltötte el a magyar kormányt és közvéleményt. A magyar-román viszonyon ez a tendencia uralkodott október közepéig.

Németország azonban a magyar-román döntéssel korántsem vesztette el Románia iránti érdeklődését. Ezt az érdeklődést nyilvánvalóan még csak fokozták a zavaros romániai állapotok, melyek nem nyújtottak elegendő biztosítékot Románia belső szilárdságára nézve, ami pedig Németországnak a romániai olajforrások miatt annyira fontos dolog. Német részről szüntelen hangsúlyozzák, hogy az angol befolyás még korántsem szűnt meg Romániában s ettől a befolyástól a németek joggal féltették a hadviselésük miatt igen lényeges petróleumforrásokat, melyek érintetlenségére a román politikai viszonyok sem jelentettek elegendő garanciát. Ilymódon a bécsi döntés után csak fokozódott Németország érdeklődése Románia iránt, melyet német részről hovatovább szívesen tekintettek úgy, mint amely államnak a balkáni és közélkeleti kérdések tekintetében kulcs helyzete van. Mialatt az Anglia elleni akció változatlanul tartott egész hónapon át, a tengely figyelme elsősorban a Balkán és a közélkelet felé fordult, amit úgy indokoltak mértékadó helyeken, hogy ha Angliával szemben még nem történt teljes határozottságú döntés, az európai helyzet lényegében már eldőlt. Románia több okból fontos ilymódon a német politika és hadvezetés számára. Egyfelől Oroszországhoz való közelléte és az oroszok Románia iránti figyelme a német-orosz viszonylatok bármintemű alakulása mellett is minden európai-orosz találkozás sarkpontjává, a balkáni orosz számítások átmenő területévé teszi. Másfelől, ha Romániában állandósul a német befolyás, ez Németország hadászati fejlettsége és politikai messzitekintése révén német érdekszférába vonja bele a Fekete-tengernek úgyszólván valamennyi partját. A tengely szeptember-októberi politikai akcióiban egyre nagyobb szerepet kapott a balkáni kérdés. A balkáni kérdés pedig összefügg a közélkeleti angol-amerikai befolyás alatt álló petróleumforrások sorsával. Némely jelek alapján sokan olyan szándékokat tulajdonítottak a tengelynek, hogy most a Közel-Kelet felé fordul és megsemmisítvén, birtokába kerítvén az ottani olajforrásokat, döntő csapást mér az angol hadviselés idegeire. E közélkeleti tervek útjában két állam áll: a német-olasz nézetek szerint angolbarát Görögország és hasonlóképpen a tengely mindennemű rendezési szándékaival szemben határozott ellenállást mutató Törökország, mely utóbbinak magatartása Olaszország közélkeleti hadi helyzetére nem közömbös. Mikor a tengely politikája a közélkeleti-balkáni érdekszféra felé fordul, akkor ilymódon Romániának e számításokban Fekete tengeri fekvése miatt fontos szerepe lehet. Az eddigi nyugati politikai számításokban két eshetőség forgott fenn a Fekete-tenger, illetve a tengerszorosok ügyeit illetőleg. Az egyik számítás Szovjetország és a Dardanellák kapcsolatait érintette. A másik pedig azzal foglalkozott, hogy a tengely hatalmai, elsősorban a Földközi-tenger keleti medencéjében előretörő Olaszország itt olyan helyzetet teremt, hogy a nyugati politika számára kész helyzet áll elő Törökország és a tengerszorosok ügyében.

E közélkeleti tervek azonban nemcsak a román fordulat miatt készült-ségét még jobban fokozó Törökországot érintik, hanem a balkáni út két államát, Jugoszláviát és Görögországot is. Már a múlt hónapokból tudjuk, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében igen nagy jelentőséggel bír a görög-olasz feszültség, melynek során Olaszország az albán nacionalizmus területi sérelmeinek szószólójaként szerepel. A tengely Görögországban az angol politika bázisát látja s nyilvánvalóan úgy véli, hogy a görög partvidék

magatartása nagyban befolyásolja a szemközt lévő egyiptomi helyzetet. A görög-olasz feszültség azonban mindezekig nem mutatott fel lényegesebb fordulatot. Görögország képviselője ugyan folytatott a Kremlben némi megbeszéléseket az általános helyzetről, ez azonban ezúttal nem befolyásolhatja a földközitengeri politikát. Török- és Görögország eddigi balkáni szolidaritása, amiben jelentősége van a tengelyhatalmak barátságát élvező Bulgáriával szembeni közös eljárásnak is, így még jobban megerősödött. Törökországnak most természetesen tekintetbe kell vennie a megváltozott romániai helyzetet: nem szabad elfelejtenünk, hogy hiszen a balkáni szövetségi rendszerben a keletközépeurópai kulcshelyzetet igen jelentősen Oroszország és Németország felé birtokló Románia volt Törökország legfontosabb balkáni szövetségese és a bolgár-török viszony korántsem megnyugtató fejlődése során a bolgár helyzet egyik záloga. A balkáni helyzet ilyen alakulása közt igen nagy jelentőségűnek tartották Hitler és Mussolini újabb nagy brenneri találkozását október elején, melyet úgy tekintettek, mint a tengely új erőteljes balkáni akciójának bevezetését — ez az akció azonban természetes összefüggésben lenne a nyugati helyzettel és az Anglia ellen már másfél hónapja kitartóan folyó támadással.

A két diktátor brenneri megbeszélései felé nemcsak Görög- és Törökország fordult fokozott figyelemmel, hanem Jugoszlávia is. Hiszen Jugoszlávia az elmúlt napokban többször kapott már félreérthetetlen utalásokat magatartására vonatkozólag a tengelyállamok sajtójától. A jugoszláv belpolitikában a tengelyre való tekintettel szükségesnek láttak bizonyos változtatásokat, így a zsidókérdésnek Jugoszláviában eddig még fogamatba nem vett megoldását. Figyelemreméltó azonban, hogy a zsidókérdés megoldásánál a jugoszláv politika viszont kénytelen számításba venni a mai európai helyzetet. A román kérdés német szellemű belpolitikai megoldása, valamint a német csapatok romániai megjelenése mindenesetre emlékeztetés Jugoszláviának a mai helyzet adottságairól. Ez a helyzet pedig úgy fejlődött, hogy Jugoszlávia a tengely politikájának határvonalaiiba esik mindenfelől. Ilymódon tehát a jugoszláviai nyugati politikai rokonszenvek, vagy akciók teljesen lokalizáltak. Kényes helyzete miatt a tartózkodó jugoszláv politika most nem foglalkozik messzebbre látó tervekkel; inkább saját belső helyzetét igyekszik megerősíteni. Ez a tartózkodás már csak azért is szükséges, hogy a nagyrészt tengelyérdekszférától határolt Jugoszlávia nyugodt öntudattal hivatkozhasse a nemzetközi politikában elfoglalt korrekt magatartására a szeptember-októberi külpolitikai időszakban annyit emlegetett balkáni-közelkeleti tervekkel kapcsolatban.

A balkáni német-olasz tevékenység nyilvánvalóan azt célozta, hogy a háború ne terjesztessék ki erre a területre, — hiszen a német-olasz politikának állandó témája, hogy az angol politika a háborút egyre újabb és újabb vidékekre akarja kiterjeszteni. A háború lokalizálása, vele kapcsolatban pedig Anglia tényleges elszigetelése a német és olasz diplomáciának egyik legfontosabb törekvése s a háború szerencsés befejezésére vonatkozó német-olasz reményeket természetesen táplálja London állandó bombázása, valamint az olasz részről kitartóan és lépésről lépésre haladó fontolással vívott afrikai, illetve földközitengeri háború. A német és olasz politika balkáni és közelkeleti terveti természetesen nem egyedülálló akciók, hanem érdekes részletei további nagy földközitengeri terveknek. A német és olasz politika azt tartja egyik legfőbb feladatának, hogy a Földközi-tengert elvonja az angol érdekszférából. Vagyis a német és olasz hadviselés le akarja zárni a Földközi-tenger bejáratait. Az olasz hadviselés célpontja Afrikában Suez, illetve az egyiptomi kérdés megoldása, a Szezen át vezető angol

tengeri út elmetszése, az alexandriai és ciprusi flottabázisok semlegesítése, valamint Málta elvonása az angol hatalom alól. A német hadviselés és diplomácia figyelme a London ellen folyó nagy légitámadással kapcsolatban pedig elsősorban a nyugati szféra felé fordul, ami világos következménye az angol-német akciómegosztásnak. Az olasz politika is foglalkozott az utóbbi időben Gibraltár kérdésével, illetve Gibraltár semlegesítésével, mert hiszen Olaszországnak nyilvánvaló érdeke, hogy a most angol uralom alatt álló Gibraltár két és fél évszázados angol birtoklás után visszajusson a nemzeti Spanyolország fennhatósága alá és ne legyen a jövőben semmiféle, a Földközi-tengeren kívülálló hatalom bázisa. Olasz részről ezért élénken támogatták Franco Spanyolországának Gibraltárra vonatkozó fel-felmerülő történelmi és hadászati igényeit, mint ahogy általában olasz és német politikai körök nyíltan kiemelték a nemzeti Spanyolorzágnak annakidején a köztársaság leküzdésével kapcsolatban tett katonai jószolgálatokat, melyek megalapozták a német-olasz-spanyol viszonyt. A német és olasz politika messzelátó számításában Spanyolorzágnak jelentős szerepe volna: földrajzi és hadászati helyzete az Angliát a kontinensről kiiktató német és olasz törekvések fontos bázisává avatná a spanyol félszigetet, melynek legnyugatibb fele, Portugália viszont ma is az angol hatalmi politika és régi európai egyensúlyi törekvés egyik színhelye. Szeptember közepén Spanyolország kérdése állott a tengely nyugati érdeklődésének középpontjában. Ribbentrop német külügyminiszter Rómába utazott és hosszú, fontos megbeszéléseket folytatott az olasz politika vezetőivel. Természetszerűleg szóba került a megbeszéléseken a kontinens német-olasz gazdasági átszervezése is, mikor is az Európából kirekesztett fontsterling helyett a márka és a líra lennének az új európai gazdasági fejlődés alapjai; e tekintetben tanulságos megbeszélések folynak állandóan a német és olasz gazdasági vezetők között: mert hiszen a közelítő tél előtt a nagyrészt a tengely birtokává, érdekszférájává lett európai szárazföld megszervezése igen lényeges és fontos feladat. A megbeszélések középpontjában azonban nyilvánvalóan az új európai, illetve az új világrend felépítése állt. Kétségtelenül sokat beszélhettek Spanyolországról és voltak már olyan feltételezések, melyek szerint Spanyolország is csatlakoznék a tengely államaihoz és fontos szerepet nyerne az új kontinentális akciókban. Nemsokkal ezután Serrano Suner spanyol belügyminiszter is a tengely fővárosaiba utazott és ott alapvető megbeszéléseket folytatott a tengelyhatalmak és Spanyolország viszonylatairól. Serrano Suner Franco tábornok sógora és fontos szerepe volt eddig is a nemzeti Spanyolország irányításában. Megbeszéléseitől sokan azt várták, hogy a tengelyhatalmak részéről erélyes szárazföldi akció indul esetleg Gibraltár felé. A tengelyhatalmak és Spanyolország újólapon hangsúlyozták egymás iránti rendkívüli baráti készségüket. Ribbentrop megbeszéléseit Rómában követte Ciano berlini utazása, amikor is a tengely államfői újra szemügyre vehették az európai helyzetet. Figyelemreméltó, hogy ezeken a tanácskozásokon is szóba kerülhetett Spanyolország ügye. Mindazáltal úgy látszik, hogy méltányoltam« Spanyolorzágnak a polgárháborúban szenvedett roppant vérvesztése, valamint a tengelyhatalmak melletti készségével együtt az a törekvése is, hogy most belső újjáépítésével és stabilizálásával kell foglalkoznia. E stabilizálás és újjáépítés során nemrégiben kivégezték a katalán autonomista-szocialista mozgalom vezetőjét, Companyst. A tengely diplomáciája élénken foglalkozott avval, hogy európai kontinentális egységet és megegyezést teremtsen és ebbe belevonja Franco Spanyolországát is a Szovjetunióval egyetemben, Oroszországban azonban változatlan ellenérzés uralkodik Franco Spanyolországával szemben és ezt a felfogást a hivatalos és félhivatalos orosz vezetés egyáltalában nem is titkolja.

Ezek voltak a diplomáciai előzményei annak az ünnepélyes megnyilatkozásnak, mellyel a tengely hatalmai új helyzetet törekedtek teremteni a mai háborús Európában. Ez az ünnepélyes megnyilatkozás méltón csatlakozik a tengely eddigi diplomáciai megnyilatkozásaihoz. Szeptember végén hossz- szas előkészítés után Berlinben aláírták a német-olasz-japán szövetségi szerződést, mely a berlin-róma-tokiói háromszöget és együttműködést mintegy katonai szövetséggé változtatja át. E szerződés ki akarja küszöbölni az Európán és Ázsián kívül álló és az e területeken tényleg nem érdekelt hatalmak beavatkozását. Ha ilyen hatalom támad, ez a szövetség mindhárom államával szemközt találja magát. Ez a szerződés elsősorban Amerikának szól, annak az Amerikának, amely már eddig is igen jelentős módon segíti az angol védelmet és amely a keletázsiai térségben szövetkezvén az angol érdekekkel, útjában áll Japán hatalmi törekvéseinek. Japán most arra készül, hogy a német-olasz szövetség segítségével rátegye a koronát eddigi hódításaira. Japán most sem tévesztette szem előtt a gazdag holland-indiai szigetek kérdését. A vichy-i kormány és Japán olyan megegyezést kötött, mely szerint a francia szuverénitás fenntartásával a japán csapatok indokínai területen szabadon operálhatnak a kínai nemzeti kormány ellen. Japán felfogás szerint ezzel a kínai ellenállást sikerült elszigetelni a külvilágtól. Erre Anglia a maga részéről azzal felelt, hogy nem újítván meg a japán-angol megállapodást, megnyitotta a burmai utat és erre máris nagy arányban megindult a fegyverszállítás angol és amerikai részről a kínai nemzeti kormány részére. Figyelemreméltó itt Oroszország magatartása is. A berlini szerződés államainak megnyilatkozásaiból észre lehetett venni, hogy az eddigi német-orosz viszonyra és a Dardanellák kérdésében is nyugvópontra jutott orosz-olasz viszonyra való tekintettel igen szívesen látnák, hogyha Oroszország és Japán elhatárolná keletázsiai érdekerét és ha teljes egyértelműséggel egyeznék meg egymással e kérdésekben. Oroszország változatlanul kitart a kínai nemzeti kormányzat mellett és az orosz félhivatalos és sajtómegnyilatkozások arra engednek következtetni, hogy az orosz-japán viszonyban nem jöhet létre semmiféle Európára tekintettel lévő változás. Amerika máris igen jelentős hadmozdulatokat tett a Csendes-óceánon és az amerikai flotta, mely eddig is együttműködött a brit és holland-indiai gyarmatok közös védelmében Angliával, most már jelentős mozdulatokat tesz Japán felé is, melynek állandóan számolnia kell az európai Balkán-kérdésben is rendkívüli figyelmet mutató Oroszország tartózkodó és megfontolt magatartásával. A német diplomácia és hadvezetés nem tulajdonít különösebb jelentőséget azoknak a híreknek és feltételezéseknek, melyek szerint Anglia és Oroszország között figyelemreméltó közeledés történt volna az utóbbi időben; a német megnyilatkozások utalnak London szakadatlanul folyó bombázására és arra, hogy Oroszország változatlan tartózkodást mutat Angliával szemben. A német külpolitika irányvonala nyilvánvaló: Németország olyan megállapodási tervekkel lép most az európai, elsősorban az Oroszországot érdeklő keleteurópai színpadra, melyek a döntő szárazföldi európai nagyhatalmak érdekkörét egymástól elhatárolják. A balkáni és közelkeleti német politikai szándékok szempontjából a berlini hármasszövetségi szerződés értelmében igen nagy jelentősége volna annak, ha e terveknek Oroszország is megnyerhető lenne. Ez esetben a német és olasz erő akadálytalanul folytathatná közelkeleti akcióit. Ez a feltételezés azon alapul, hogy német részről egyfelől orosz-angol közeledés híreinek semmi jelentőséget nem tulajdonítanak, másfelől pedig, hogy Oroszország készen áll a hármasszövetséghez való csatlakozása által előálló új kontinentális rendszer kiépítésére. Német oldalról kiemelik, hogy a német-orosz viszony előfeltételei ma is azok, mint 1939

őszén voltak. Nemrégiben felröppent az a hír, hogy Moszkvában német-olasz-japán-orosz négyhatalmi értekezlet készül, de orosz részről ezt a hírt megcáfolták. Egyelőre annyi történt, hogy gróf Schulenburg német nagykövet visszatért a Szovjet fővárosába és megbeszéléseket folytat a vezető kormánykörökkel, ezzel is megcáfolván a híreszteléseket, mintha Németország a és Szovjetunió között hatalmi és világnézeti feszültségek feltámadásától kellene tartani; a német sajtó szerint e hírek az angol propaganda szüleményei.

Ami Angliát illeti, a nagy német légi támadások a szigetországot defenzívába szorították. Annyi bizonyos, hogy a szeptember óta megmegújuló német bombatámadásokat megérzi London társadalmi és gazdasági élete. Figyelemreméltó itt az olasz-amerikai viszonyoknak, mely eddig tudvalevőleg kedvező volt, a berlini szerződés következtében történt változása. Német és olasz részről napról napra kiemelik a londoni bombázás megsemmisítő hatását, az angol és amerikai politika viszont az egyre inkább kibontakozó és Kelet-Ázsiában már hatályos angolszász faji szolidaritásra hivatkozik; sokan már látják az angolszász világ új egyesülésének előjeleit. A szovjethadsereg és diplomácia nagy érdeklődéssel figyeli az angol védekezést és általában igyekszik felhasználni az európai háború tanulságait a veszélyeztetettnek tekintett orosz szférákban folyó katonai gyakorlatoknál, erődítési munkálatoknál, így a beszarabiai és a finn vidékeken. Hasonlóképpen az angol politika társadalmiasodása igen jó hatással van az angol-amerikai viszonylatok fejlődésére is. Roosevelt elnök novemberi újraválasztása, úgy tetszik, az angol-amerikai együttműködés új fejezetét készíti elő. A Szovjetunió közben ismételten leszögezi magát a békepolitika mellett és megújulnak a nemrégiben megszakított orosz-amerikai kereskedelmi és hadiipari kapcsolatok, amelyek megítélése és értékelése nyilvánvalóan egy távolabbi külpolitikai korszak dolga lesz.

Mialatt Anglia végsőkig védekezik a nagy német támadás ellen, azalatt Pétain tábornok kormánya alatt igen kiélesedik az angol-francia viszony is. Nyilvánvaló angol kezdeményezést látnak sokan abban, hogy Sziám egyszerre területi követelésekkel lépett fel az ügyis japán hadi-zónává változott francia Indokína ellen. Hasonlóképpen rossz néven veszik a kontinens fölé ellátogató angol pilótáktól, hogy a német megszállás alatt lévő francia partokat is harctérnek tekintik. Mialatt Anglia elkeseredetten védekezik a németek ellen, azalatt még van ideje közben arra is, hogy német lakónegyedeknek, temetőknak, lugasoknak,¹ kolostoroknak, hősi emlékeknek megbotránkozott német hivatalos jelentések szerinti bombázása mellett akciókba kezdjen a volt francia szövetséges ellen is. Így került sor az amerikai partokkal szemben fekvő afrikai kikötő, Dakar angol ostromára is. A dakari akció azért volt fontos az angoloknak, mert angol-amerikai felfogás szerint Dakarból a legkönnyebb egy Dél-Amerikába irányuló ellenséges partraszállás. A dakari megszállás a franciák ellenállása miatt nem sikerült, de annál inkább bevonatott az angol-amerikai hadi számításokba a délebbre fekvő francia Kamerun elleni akció, melyet szintén De Gaulle hajtott végre.

A háború tehát folyik tovább, de főleg a levegőben, tengeren és diplomáciában.

GOGOLÁK LAJOS

¹ Azt hiszem, ez a szó rossz fordítás útján került a magyar sajtóba. A német „Laube“ a hadi jelentésekben alkalmasint pitvart, ill. tornácos parasztházat jelent. V. ö. Bierbauer: A magyar ház tornáca. Magyar Szemle XXXIX. 209.

DILETTÁNS PURISTÁK

MAJDNEM TÍZ ÉV telt el azóta, hogy — régi óhajok beteljesülése-képpen és nyelvészeti folyóirataink állandó gyakorlatának szentesítésére — az Akadémia megindította nyelvművelő mozgalmát. Az új nyelvédelmi akció sok viszontagságon ment keresztül, az újságok a nyelvészkedő patrioták légióját szabadították rá a tájékozatlan közvéleményre; a rádió — igen helyesen — állandóan főszínen tartja a divatossá lett nyelvészeti eszmecsereket, maga is nehezen tojástáncolva a tilalomfák és új jelző-táblák útvesztőjében; néhány nyelvvédő kiadvány enyhe kudarcot szenvedett, pro és contra nagy viták keletkeztek szavak és újból szavak körül — egészen egy dilettáns és magyarul rosszul tudó puristának nemrég megjelent, nagy derűtséget keltő füzetéig.¹

Mérlegelve az összes fölmerülő szempontokat és az eddigi viták anyagát, a következő pontokban foglalhatjuk össze — a magyarság, a hagyományok, a józanság és a szellemi kultúra nevében — a hivatalos és publicisztikai nyelvvédelem ellenzékének tételeit és követeléseit.

i. A nyelvművelést ne dilettánsok, hanem elsősorban írók, másodsorban tudósok irányítsák. Modern irodalmi és köznyelvünk megalapozásának hőskorában olyan művészi nyelvrzékű írók vettek részt az alkotás és kritika munkájában, mint Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid, Báróti Sándor, Berzsenyi, Czuczor Gergely, Csokonai, Dugonics András, Faludi Ferenc, Gyulai Pál, Jósika Miklós, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Vörösmarty. Sikerült is a mozgalmuk, mert az egész nemzet minden szellemi erővel egyesült egy közös föladat megoldására; mert négy évtizeden át szívósan harcoltak a nyelvnek akkor valóban szükséges megújulásáért; mert az újítást nem az idegen szavak üldözésére korlátozták, hanem nyelvünket öncélú teremtéssel tették mindenféle irányban hajlékonyá és fölösen is gazdaggá. Hajlandó az ember azt gondolni, hogy egy nemzet életében kétszer ugyanaz a szellemi erőfeszítés nem is jöhet létre. Egy XX. századi nyelvújítás mindenképpen másodlagos, epigon kell, hogy maradjon. Hiányzik hozzá a hit, a hőskori szellem és — valljuk be — nyelvünk mai gazdagsága, hajlékonysága mellett nincs is rá szükség. Egy irodalom, mely Prohászkat, Adyt, Szabó Dezsőt, Kosztolányi Dezsőt, Szabó Lőrincet, Tamási Aront termelt, nem szorul arra, hogy ankéteken, szójegyzékekben, iskolai dolgozatokban, orvosi hetilapokban istápolják. Amikor a „nyelvében él a nemzet“ igéje megszületett, még nem élt nyelvében a nemzet. Ma már íróiban él a nyelv. A nyelvművelő folyóiratokat pedig — Arany szavaival élve — nem éneklők, hanem, sajnos, énektanárok tartják fenn. Sok hamisan éneklő is van köztük, sok szakács, aki elsózza a legjobb leveseket, de még hívatlan bába, sőt kuruzsló csodadoktor is. Egy pillantás folyóirataink „nyelvművelő“ munkatársainak jegyzékére: rengeteg ismeretlen név és néhány kitűnő tudós, de nem mind tartozik nyelvünk mesterei közé. Hát még a sok bogarászó iskolamester, cédulázó, kivonatoló, szűklátókörű nyelvészinas a hajbókoló „minorum gentium“ köréből! És a dilettánsok serege, akik félművelt újságok, reménytelen hivatalszobák íróasztalai mellől, vagy más tudományokban sikertelen érvényesülni-vágyókból kerülnek ki... Seholy egy igazi író. Pedig a mozgalom megindítója, Négyessy László azt hirdette

¹V. ö. erről bővebben „A műkedvelő Purista lelki alkata“ c. tanulmányunkat, Szellem és Élet, Szeged 1940. nov. — V. ö. még „A derülátó borút remél, avagy az idegen szavak hasznossága“ c. cikkemet, Magyar Nemzet 1940. szept. 15. A kiadvány címe, a pellengér is német eredetű szó: Pranger-ból lett.

hogy „a nyelvművelés elsősorban az írók ügye, nem a tudósoké“. A polgári iskola II/B. osztályának növendékei is beleszólhatnak a nyelvészteszt férfi-munkájába. Risum teneatis amici. A diák már biflázni sem mer, az igazgatót nem nevezheti golyózás közben diri-nek; viszont kritizálnia szabad a tankönyvek, az osztályfőnök magyartalanságait. Ez már a denunciació rendszerét vezeti be az iskolákba. Fölkavarták az egész pedagógiát, megzavarták a rádiót, rászabadították a hírlapírókra a műkedvelők hadát, akikhez lelkesen csatlakoztak a „drogista-szakirányú kereskedő-tanonciskolai“ tanárok, a „hivatás művészet tartalmi kellékeit magyaros nyelvhasználattal párosító“ ügyvédek és más „kedvtöltő“ szóikigondolók. A tudomány kis diurnistái, búsképű téglahordói akarják Móricz Zsigmond „ragozási hibáit“ korrigálni? (Persze hamarosan kiderült, — Magyarosan 1936, 152. — hogy ezek a „hibák“ régiségünkben és népnyelvünkben a legizesebb mondattani sajátságok közé tartoznak.) Pellengéreznek olyanok, akik nem tudnak magyarul, akiknek sejtelmük sincs nyelvtörténetről és a hagyományokat ledöntenék, hogy helyükbe a maguk gyökértelen, hig és sótan, gátlásokkal haloványra betegített magyarkodását ültessék. Hát bizony ez így nem mehet tovább, mert nyelvművelésünk szégyenletes nagyidai katasztrófája lesz belőle. Új alapokra kellene fektetni a mozgalmat. Maga az a tény, hogy ezek a nyelvművelő folyóiratok évenként változtatják a szerkesztőjüket és szűkebb vezérkarukat, beszédes bizonyítéka az állandó kormányválságnak és belső krízisnek, amely nyelvvédő körökben uralkodik. Itt már csak az segít, ha visszamenekülünk az idegen szót, nyelvújítást, dialektust józanul kedvelő, bölcs Arany Jánoshoz és megfogadjuk az ő tanácsát: „Valóban ideje most, midőn már az újítást a tömeg vette át, midőn nemcsak költő, író, tudós hanem minden ember, aki valamit ír, vagy fordít, legyen az bár egy bolt-cím, vagy szatócshirdetmény, jogot érez a saját hézagos szókészletében hiányzó, vagy hamarosan eszébe nem jutott magyar szó és fordulat helyébe újat faragni, ideje, hogy a hozzáértők e rakoncátlan újítási dühöt mérsékelni megpróbálják.“ (M. T. Akadémia, 1875.)

Mégis volt egy költő a nyelvművelők táborában. Kosztolányi Dezsőt a puristák a magukénak számítják. Irt is néhány ilyenfajta cikket. Egyet az Akadémiában be is mutatott „Négyessy Öméltósága“ elnöklete alatt. Az igazi Kosztolányi azonban a nyelvi szabadság és a művészi hatalom híve. Verseibe gyönyörű, színes „idegen“ szavakat fűz; modern regényében és novelláiban az élet nyelvén ír, szövege a ‚mitugrász‘-t a ‚plausibilis.-sel‘ változtatja, ‚jazz-band‘ hangjaira ‚one-stepet‘ táncoltat; tanulmányaiban pedig, éppen az „Erős várunk a nyelv“ című kötetben, ilyen téglákkal erősíti nyelvünk várát: licitál, nulla, civilizáció, apoplexiás, fanatikus, telefonoz, aszpirin, lombik, patika stb.

2. Necsak a szavakat gyomláljuk, hanem legfőképpen a gondolkozást, a stílust nézzük. Itt megint a mélyen-magyar Arany Jánosra és az okos Kosztolányira hivatkozunk. „Sajnálattal vesszük észre, — írja Arany (Voinovich-kiad. V., 115) — hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak teste körül forog; ami azoknak s így a nyelvnek is szelleme, a szavakkal élés, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, ékes syntaxis aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható. Az etymologia ... többenél-több vizsgálat vonz a körébe; de amaz eredeti értelem (etymos), hogy kelljen magyarul igazán beszélni, vagy írni kevés méltatásban részesült.“ Kosztolányi pedig ilyen megértő elveket hirdet: „Legnagyobb az érdeklődés a nyelvújítás leginkább szembeötölő célja az idegen szavak kigyomlálása és helyettesítése iránt. Sokan most pápábbak a pápánál. Egyetlen egynek sem hajlandók megkegyelmezni. Cikkeket küldenek be nekem, melyeknek minden egyes idegen szavát vörös írónnal

keretezik be. Ezek a cikkek néha úgy vöröslenek, mintha a bírálók már megölték volna áldozatukat és kiontott vérével kenték volna be. Mások viszont az idegen szók használata mellett kardoskodnak. Szabad-e összezsugorítani gondolatkörünket, mesterséges béklyókat rakni magunkra? Nem egyértelmű-e ez nyelvünk elszegényesítésével? ... Én egyik félnek sem tudok föltétlenül igazat adni... Csak annak van igaza, aki a belső nyelvújítást óhajtja. Lelkünkben kell megfogannia a vágynak, hogy a magunk nyelvén gondolkozzunk. Mihelyt eljutottunk idáig, máris magyarul beszélünk és írunk s a mozgalom teljes diadalt aratott... Csak a nyelv szellemében való áhítatos beolvadás segíthet bennünket munkánkban... A nyelvtant nem lehet kaptafára húzni. Ahány szabály, annyi kivétel.“ (131—138. 1.)

3. Ne bélyegezzük nemzetietlennek, rossz magyarnak a más-ízlésűt és a nyelvi hagyományok védőit. A nyelvvédők — tisztelet a kivételnek — általában igen haragos emberek. Ha rövid az érvük, megtoldják egy haragdús bökö- és pöf-lapdaccsal, amitől ellenérv-sorvot és kedvszottyantási csökk-szenvet remélnék. Mért magyartalan, aki védi az idegen szavakat és az idegenszerűségek kérdésében is körültekintésre int? A magyar múltnak csaknem valamennyi, legmagyarabb és legértékesebb képviselője, költőink íróink, tudósaink anathéma alá kerüljenek? Magtagadjuk európaiságunkat amelyről elmélkedve írta Makkai Sándor, hogy „a lelkiségre, humánusra kultúrára, emberhez méltó életre vágyó magyarság mindig európai volt és az is marad? (Debreceni Szemle, 1937, 6.) Kiss János szuperintendens, Berzsenyi istápolója, talán nemzetietlen, magyartalan volt, mert az idegen nyelvekből való gazdagodást ajánlotta nyelvművelőinknek, a „magyar nyelvnek állapot járói“ írott bámulatosan eszmegazdag könyvében (1806, 86)? Íme:

(A nyelvművelő tehetsége): a szükséges idegen szókat szokásba hozzák... A magyar nyelv gazdagítására nézve szükséges valamely idegen nyelvből kölcsönözni. .. Nem csak az eddig bevett idegen és megmagyarosodott szókat kell megtartanunk, hanem még többeket is kell idegen nyelvekből kölcsönöznünk... Az idegen nyelvekből vett szóktól némelyek a magyar tudósok közül úgy irtóznak, mint anyai nyelvünk pestisétül. Az ilyenek nem tudják, vagy elfelejtik, hogy minden kiművelt nyelvek gazdagságoknak nagy részét más nyelvektől kölcsönözték. A német nyelv vajjon nem a deák és francia nyelvnek köszöni-é számtalan szavait? A francia, olasz és anglus nyelvek pedig egészen elmerítették ősi örökségüket az idegen szavak tengerébe és mégis ki nem tudja, hogy csudálkozásra és irigységre méltó virágzásban vágnak? A rómaiak vajjon nem plántáltak-e sok szókat a görögöknek nyelvéből a magukéra? Úgyde a magyar nyelv szűz nyelv s aki idegen szókat kever belé, megszeplősíti azt. Ez az ellenvetés egészen nevelésnek látszik lenni. Mivel szűzebb a magyar nyelv a német, tót és deák nyelveknél? Ha ezek a nyelvek az idegen szók felvétele által meg nem becstelenedtek, mely gyarlóság volna a magyarra nézve olyasmit szentségtörésnek tartani, ami minden nyelvnek nagyobb virágzására szolgál?

Jókai szintén nemzetietlen volt a Magyar nábob-hoz csatolt végszavában? Arra a vádra felel „miszerint nagyon sokszor használja az idegen szavakat“. Két érvet hoz föl. „Ha tréfálni akarnék, azt mondhatnám, hogy annyira bele voltam merülve azon kor tanulmányozásába, hogy még a nyelve is rám ragadt.“ Kénytelen őszintén megvallani, „miszerint... a végtelékig vitt purizmust azért nem szereti, mert újabb időkben avatatlan, a nyelvek jellemét nem értő nyelvészek annyira elszaporították a rossz új szavakat nyelvünkben, hogy kénytelen a régieket visszakeríteni“. Szarvas Gábor — akinek magyarságát talán nem vonják kétségbe a dilettáns Puristák, hiszen akkor á szobrát menten el kellene távolítani az Akadémia előtti parkból, azaz sétányból — úgy nyilatkozott, hogy éppen az idegen szavak üldözése vall nemzeti gyöngeségre:

Mire tanít bennünket a tapasztalás? Arra, hogy a tudomány hangos követelésének ellenére is testünk-lelkünk borzad az idegen szók kérdésének hallatára is. Honnan e borzalom, miben rejlik e kézzel-lábbal való ellenküzdésnek az oka? Mást alig tudunk felelni rá, mint: egyik kiváló gyöngességünkben, hiúságunkban ... A meghonosult idegen szók többé nem idegenek, hanem sajátunk; s ennél fogva kiirtásukra, hisszük még a legérzékenykedőbb, legtúlhajtottabb nemzetieskedés sem akar gondolni. (Magyar Nyelvőr 1872, 303.)

Sajnos azonban, a dilettáns puristák nagyon is gondolnak ilyesfajta gyökeres kiirtásokra és sok más, nyelvregulázó atrocitásra; még a magyar parasztot is „móres”-ra tanítanák. Volf György kitűnő nyelvészünk annak idején szintén tiltakozott a nemzetietlenség vádja ellen és rámutatott az idegen szavaknak arra az előnyére, hogy olyanok, mint a régi magyar gyökérszavak:

Az idegen szóban sohasem érezzük, hogy mi módon van képezve, tehát jelentését nem az egyes részeiből találgatjuk, hanem csak úgy egészen véve ismerjük. Nem érezzük és nem is érezhetjük ..., E tekintetben tehát az idegen szavak tökéletesen hasonlítanak saját úgynevezett törzsök szavainkra... Azért sohase tartunk attól, hogy nyelvünk szerkezetét akármilyen mértékben is megváltoztassák. Pedig ez a fő, mert nem a szavak, hanem a szerkezet teszi a nyelvet nemzetivé. (Magyar Nyelvőr 1872, 444.)

A magyar paraszt talán magyartalan és nemzetietlen, mikor a „fölstök” után a „lájbjija” zsebéből kivesszi a „masinát” és az „ámbituson” rágyújt a pipájára? Féltjük a parasztot a „propagandától”, de szabad bejárása van hozzá a Schmoll-nak, a Dreher-nek, a Stühmer-nek... Sok idegen szót használni nem magyartalanság, legföljebb pedáns póz, komikus affektáció, tudós nagyképűség, ha valaki „à tout prix” dokumentálni akarja erudíciójának maximumát és akcentuálja, hogy nem kommunikál a dilettáns purizmus és lingvisztikai xenofobia princípiumaival... Ilyen ártatlan humorú mondatokat szokott büszkén szerkesztgetni a kismagyar-horizontú, műkedvelő purista a szélesebbkörű magyarság híveivel szemben. A legtöbb, amit elér hogy összeeskébál effajta könnyen kéznél levő mondatot (ez a könnyűség is mutatja, hogy idegen szavaink mennyire magyarok már!) és akkor eljutotunk végre — nem a magyartalan nemzetietlenséghez, hanem a derék Per-földy Tóbiáshoz, Kisfaludy deákos ügyvédjéhez, akinek minden mozdulata magyarabb, mint a félszegen magyarkodó puristáé.

4. Ne szégyeljük nyelvünk jövevényszavait, mert akkor a magyar szótár jókora részét tűzbe kellene vetnünk. Törődjünk bele abba a történelmi ténybe, — amelyhez hasonló a kelta-latin-germán keveredésű franciáknál és angoloknál, a szláv-germán poroszoknál is megtörtént — hogy nyelvünk finnugor, török és indogermán elemekből alakult ki, aminthogy a magyarság ethnikuma is nem tiszta finnugor, hanem török és indogermán keveredéssel alakult ki mai büszkeségünkkel a szentistváni keretek között. Ez a szempont megérdemelné, hogy mélyebb indokolást nyerjen és a magyar nacionalizmus tudatába utat találjon. Itt csak Szvatkó Pálnak „Indogermán magyarok” című tanulmányából (Apolló, 1938) legyen szabad idéznem néhány mondatot: „Az indogermán keveredés nem szégyen, hanem a magyarság megnyerő és átalakító tehetségének bizonyítéka... Magyar csodálatosság és magyar vonzerő... Az indogermánok büszkén csatlakoztak a Habsburgok erőszakoskodásaival viaskodó nemzethez, mint Kossuth vagy Petőfi családja... A történelemben nem ritka a hasonló jelenet, amikor új nép születik különböző más népek konglomerátumából.” Akiktől mi kaptuk a szavakat, azok ép annyit kaptak másoktól, tőlünk is. Az akác, a kukorica, a burgonya: tengerentúli növények és mégis jellegzetesen magyarrá lettek. Az idegen szó-magból is buja tenyészet virul ki

magyar földön. A szláv ‚csin‘-ből lett a ‚csinos‘, a ‚csinosít‘, a ‚csinjabinja‘, nyelvünk ‚csinosodása. és az idegen szóval ‚csinján‘ bánni nem tudó puristák ‚csintalankodása., a nyelvújítási ‚csíny‘, Széchenyink ‚csinosbult. szava... Ki gondol itt már az idegen eredetre és ki haragszik a valamikor idegen csin-ra, hogy új földesúr lett Magyarországon és utódaiban meg sokasodott? Igen relatív fogalom a szótári eredetiség, leginkább csak a demagóg frázisgyártás ködképeiben él. Az igazi eredetiség a gondolkozásban, a formarendszerben rejlik, bár ez is alá van vetve változásoknak, belső és külső hatásoknak. Sok olyan idegen eredetű jómagyar szavunk van, amiről még csak annyit tudunk, hogy nem-finnugor, de származása nincs kimutatva.. Volf György az idegen szavak természetes csereforgalmáról a következő megszívlelendő dolgokat írta:

A nyelvtudomány mindenütt mutatott ki idegen szavakat... A nyelv szívósan ragaszkodik minden oly szóhoz, melynek szükségét érzi... E részben nem tesz különbséget eredeti vagy nem eredeti szavak között... Az idegen szavakat csak úgy lehetne elkerülni, ha a nemzetek egymással nem érintkeznének ... Jól értjük a nyelv tisztaságát, mert mi van tisztábban mondva, ez-e: „enyém feleség hagyta övét téli felöltő igazítani“, vagy ez-e: „plébánosunk megreparáltatta templomunk ablakait“, amelyben nincs egyetlen eredeti? A nyelv tisztasága nem kívánja az idegen szavak kiirtását, hanem csak azt, hogy ne legyenek vad idegen hangzásúak... Nem az egész nyelvet vesszük tekintetbe, hanem annak igen primitív elemeit, a szavakat, melyek maguk még korántsem nyelv, valamint egy rakás kő se ház ... Még mindig abban a mámorban szenvedünk, melyből a németek már a múlt század elején szerencsésen kiépültek... A németek mosolyognak rajtunk, mikor a ‚klórsavanyú kálit. elnevezzük ‚halsavas haméleg‘-nek, hiszen rosszabbított kiadásai vagyunk azon embereinek, kik a ‚Zigarré helyébe ‚Rauch-Kraut-Mund-Stengel-Nasen-Dampfer‘-t csináltak ...

5. Ne terjesszük az ellenszenvet régi és szép „idegen“ szavaink és latinosságunk iránt. Ne mondjuk az idegen szavakról, — mint egyik kétes ízlésű puristánk teszi — hogy „céda, nemzetközi, faramuci szólotyók“, mert akkor övele együtt valamennyien bűnösnek találhatunk és nyelvünk harmadrésze „kiebrudálni való“ lesz. „A szavakban benne van a nép történelme, csinján kell tehát bánni az újítással, nehogy kigyomláljuk régi szép szavainkat“ — írja igen helyesen egy H. B. jegyű szerző, az újabban divattossá lett hirlapközi nyelvviták során (Esti Kurír 1940, júl. 27). Ezrivel vannak az évszázadok óta meghonosult „idegen“ szók (optimizmus, misztika, primitív, realitás, etika, génusz, dekórum, stb), amiket az új nyelvvédő mozgalom dilettáns túlzói halálra ítélnék. Ma már iskolásgyermekek és felnőtt tele van félelemérzéssel a terror miatt, amellyel ezek az epigon nyelvújítók föllépnek. Miután gyermekkorunkban — helytelenül — belénk nevelték, hogy a nyelvújítás rengeteg rossz és németes szót gyártott (kedvenc, tanonc, vérszegény), amiket kerülni kell, inkább használjunk helyettük idegen szavakat (!) — most a másik végletbe taszítódunk és nemzeti lelkiismeretünk skrupulizál, ha skrupulusunk van és nem használjuk a nyelvújítási ‚aggály.-t. Nem merünk füre lépni a sok ‚mütanrendőr. miatt, pedig gyermekkorunkban még longamétáztunk idegen szóval a nyelvújítási ‚lövölde‘-téreken. Nem az idegen szó öli ki a részben szintén idegenből jött magyar szavakat, hanem a rémhírterjesztő puristák némítják el hagyományos szavainkat. Főleg latinos szavainkra haragszanak, mivel nagyfokú stílusérzékhányról tesznek vallomást. Tudatalatti oka sokminden lehet ennek az esztétika xenofóbiának. Csak egyet valószínűsítsünk: a purista vagy egynyelvű, tehát ösztönszerűleg kényelmetlen neki az idegen forma, vagy rejtegeti bilingvizmusát és mindent kiölne, ami erre a kétnyelvűségre emlékezteti. Pedig Zrínyi is kétnyelvű volt, Széchenyi is: magyarságuk nem vallotta kárát

Csak az idegen szavak és a nyelvújítás kibéküléséből fakadhat a magyar nyelvnek virágzása, amint már bölcsen megmondotta elindulásakor a Magyar Nyelvőr (1872, 294):

Valaki szemünkre lobbantja, hogy nagyon sűrűn s gyakran minden szükség nélkül idegen szókat használunk s ezáltal elkorcsosítjuk nyelvünket. Mi az idegen szókat a tudományban nemcsak célszerűeknek, hanem az egységes, minden nemzettel közös tudomány szempontjából mellőzhetetlennek is tartjuk. Ha valamely külről vett szó már meghonosult, az többé nem idegen, hanem édes sajátunk, egészen a miénk. Ki merné például állítani, hogy ez korszak magyarsággal van mondva: Pompás, gyémántos rámajú tükröket szállítottak a királyi udvarba? Pedig hát egy szó kivételével mind idegen nyelvből került hozzánk. Sőt még a világos, észrevehető idegen sem rontja úgy a nyelvet, csak magyarosan szerkesszük, mint a nyakaszegett eredeti. A „klerikusok teológiát studíroznak a szemináriumban“ — hasonlíthatatlanul jobban van mondva, mint ez: A paponcok egélytant tanoznak a papnöveldeben.

Legkitűnőbb stilsztáink sem tudnak meglenni idegen szavak nélkül, így például Harsányi Zsolt szép Liszt-életrajzából (1936) a következő — szerintem kitűnően színező, szerinte nyelvünket beszennyező — „idegen“ szavakat halászom ki találomra: ária, talián, liberális (mért nem szabadelvű, ha már a szláv szabad-ot szabad volt átvenni?), opera (dalmű), kulissza (színpál), komponál, brácsa, cselló, taktus, szekta (felekezet?), toulevard, akkord, esztétika (széptan), pedáns, póz, skandalum (valóban skandalum!), fantasztikus, szimfónia, fantázia, demokrácia, melódia (elég dallamos szó), passzázs (?), virtuóz, drapéria, lottéria, reverenda, memoár, harmonizálás, glória, memorandum, múzsa (nemtő?), index, klérus, poéta (költői szó!), technika, paragrafus (cikkely), protekció, filiszter, misztikus (erre igái haraguszna, de csak a dilettáns puristák), szimfónia, theologia (hittudomány), dirigál (vezényel), gvardián, antiszemitizmus, tetralógia (hármasmű), dogma, etikett, pingál (fost), stb. Irsuk ki az idegen szavakat a purista Kosztolányi, Harsányi Zsolt írásaiból, a nyelvekből: megszűnik az irodalom.

6. A magyarosuló idegen szó hasznos szolgálatot tesz magyarságunknak és gazdagítja nyelvünket. A nyelvtörténelemben és nyelvelvésztétikában való félműveltség, a zsurnaliszta (nem újságíró!) fölületesség zamatos tiszta magyarságunk szegényülését jósolja az idegen szavak magyarosodásának következményeképpen. De nem jósolhatná a német „zamos“, a szláv „tisza“ nélkül. Az idegenből jött jövevényszó leginkább éppen a purizmus szótárát gyarapítja, mert a puristák halásszák mindenáron a jóízű, népies, zamatos szavakat, ezek pedig sokszor jövevények. Nyelvünket gazdagította, hogy a gazdag mellé átvettük az olaszból a „doge“ szót és „duzs“, „dús“ lett belőle. Nyelvünk szinonimákban való bőségét az idegen szavak befogadásának köszönhetjük. Például az idegenből jött pénznek szavai rengeteg lehetőséget adnak finom különbségtévésekre és nyelvünknek önmagából való továbbfejlesztésére. „Talentumos“ ember, „filléres“ gyors, „krajcároskodás“, nem ér egy „fabatkat“, „garasos“, egy „polturát“ sem, „picula“, fogához veri a „pénzt“: mindezek nem fölöslegesek, sőt nyelvünk gyönyörű színezői, bár valamikor talán fölöslegesnek látszottak. A súlymérték idegen szavaiból lett a fontoskodás, a „latolgat“, a „kilós“ ruha, a „mázsaszámra“, a „tonnatartalom“, a félgrammos „aszpirin“, a „tizennégykarátos“ gyűrű. Ha minden jövevényszónak csak egy származéka van, pedig több is keletkezik, akkor nyelvünk már dupla-annyival gyarapodott, mint amennyi a befogadott jövevények száma. A szláv „darab“-ból lett a „darabos“, a „sarabolja-darabolja“ magyarán, a „színdarab“, az „eldarabol“. A szláv „patak“ tovább „patazik“ nyelvünkben. A szláv „szabadiból“ „szabadon“ nőtt ki a szép magyar „szabadság“, a túl-

buzgó purista ‚szabadossága‘, a ‚szabadító‘. A szláv ‚derék. nem félt az idők mohától és ‚derekasan‘ megállotta helyét, még segített is magyarul mondani a latin ‚derékszöveget‘. A szláv ‚kincses‘-ből lett a ‚kincses‘ Kolozsvár. A francia ‚kilincs‘ adta a ‚kilincselést‘. A szláv ‚erdő‘ nélkül ‚Erdély‘-t talán ma is Transsylvaniaiának neveznök. A török ‚deli‘ adta a daliát, Vörösmarty Szüdelijét, Arany ‚daliás‘ idéit. Micsoda gazdagság! Egy idegen szó három magyart csinál, a szláv ‚bolond‘ is csinált, ha nem is száz bolondot, de legalább tíz magyar szót, a ‚belebolondultam magába‘ dalrészlettől a visszaidegenesedő, de mégis népies bolondériáig... A francia ‚hasard‘-ból lett a hazardjáték, a ‚házsártos‘. A szláv ‚vitéz‘-ből a ‚vitézség‘, a ‚vitézlő‘ jeleskedik. A szláv ‚zsír‘ nem ártott a ‚halzsíros‘ atyafiságnak, a szláv ‚kin‘-ra alapul a magyar ‚kínoz‘, ‚kínpad‘, Krisztus kinszenvedése. A szláv ‚parlag‘ sem hevert parlagon: belőle született a ‚parlagi‘ nones, a ‚parlagias‘ pellengér-stílus... Azt gondolja a purista az őszívében: új, csinált szót állít a csirájában-elfojtás vagy magzat-elhajtás következtében magyarrá sem születhetett idegen szó helyébe. Az új szó igen helyes, ha olyanokat faragunk remekbe, mint az ‚emlény‘, a ‚küldönc‘, az ‚erény‘, a ‚lég‘, a ‚jog‘, az ‚inga‘, az ‚anyag‘, a »szakadár.. Ezek valóban újak, még a ‚gyökerük‘ is új vagy ritka. A mai kontár nyelvújítás azonban nem gyártott új szót, csak kiemel a mondatból két meglevő, tapadásos szót például a ‚rang-rejtve‘ (ami csak annyira „új“ a rang-hoz és a rejt-hez mérve, mint amennyire a ‚könnyhullatva‘, a ‚könny‘ és a ‚hullat‘ mellett) és azt mondja nekik: házassodjatok össze. Nem kell a magyar szavakat biztatni. Amúgyis összetapadnak azok, a közvetítő purista buzgólkodása nélkül. Babits szava pl. a ‚sohamegnemelégedés‘ ! Gyönyörű költői lelemény, a prozaikus purista nem is tud róla. De kinek jutna eszébe, rácsapni és besorozni ezt is valamely idegenszó agyonütésére?

Tegyük föl azonban, hogy sikerül a ráhibázó puristának szerencsés új szót gyártania: akkor is nyelvünk gazdagodására válik, ha mellette megmarad a régi, a ‚jog. mellett, a ‚juss‘, a ‚pengő. mellett a ‚forint‘, a ‚zene‘ mellett a ‚muzsika‘, a ‚pénztár-felülvizsgálás‘ mellett a ‚békerevízió‘, ‚épségben‘ maradó testünk mellett az ország, integritása.. ‚Tanár‘ és ‚professzor‘, ‚közíró‘ és ‚publicista‘, ‚közébed‘ és ‚bankett‘, déli ‚étkezés‘ és szláv ‚ebéd‘, esti ‚evés‘ és szláv ‚vacsora‘, ‚lelkész‘ és ‚páter‘, ‚gyárt‘ és ‚fabrikál‘: ketten többre mennek, mint magukra maradva.

7. A jövevényszó nem öli ki a régebben-magyar szavakat. Ezt nem kell bizonyítani, mert az ellenkezője nincs bizonyítva. Csak nagyhangú frázisokban szerepel, tudósok sohasem állították. Legföljebb néhány szóról lehet ezt állítani (‚atyval‘), de a helyükbe jött idegenek (‚mostoha‘) annyira magyarok, hogy csak a nehezen bogozó szőféjtés tudja eredetüket kimutatni.

Használjunk mindenféle, minél többféle szót, annál biztosabb, hogy egyik sem fog kihalni!

8. A mai epigon-neologizmus és nyelvvédelem lehetőségeit tisztázni kell. A hangos hírveréssel megindított nyelvújító mozgalom eddig vajmi csekély eredményre mutathat rá. Mindössze három szó az, amit fabrikálni tudtak: ‚rangrejtve‘ (incognito), ‚lelátó‘ (tribün) és ‚hírverés‘ (propaganda) és talán a sportnyelv szavai. Lehetne vitatkozni róluk, de ám legyen: használjuk őket olyan esetekben, mikor az idegen nem elégít ki. De most már e három csenevész újszülöttért pusztítsunk ki ezer jövevényt, csak azért, mat szüleik a határon kívülről származnak? Hiszen marad még lehetősége a nyelvvédelemnek a következő téreken: a) harc a kéjgáz-stílus ellen; b) régi szavak följújítása; c) népies kifejezések fölvétele; d) költők és írók nyelvi szépségeire, tudósok világos, okos érveléseire való rámutatás, vagyis hamishangok hírverés útján való közveszélyes terjesztése helyett a jónak propagandája; e) a szavak jelentésfinomságainak, érzelmi árnyalatainak épségére való

ügyelés, perszekutorság helyett egy jó magyar szótár szerkesztése; f) a gondolkozás, a logika hibáival szemben jóakarátú fölvilágosítás; g) a mondat-szerkesztés ellenőrzése, a mondatok fonetizmusának, jóhangzásának ápolása; h) a stílusalanságok, izléstelenségek pellengérezése; i) hivatalos nyelvünk rébuszainak megfejtése és fololdása, mert oda jutottunk, hogy például a katonai ügyosztályok plakátjait meg sem értik a sorozásra várók.

Humor kedvéért idézzünk ezekből a kóros szófaragványokból. Azt javasolja például az ismeretlen purista, hogy „agonizál. helyett mondjuk „az utolsó rúgja“. Megköszönnék az agonizáló hozzátartozói. Az ilyen nyelvéddőkkel szemben sürgősen orvost kellene hívni. A „korszó. helyett mondjunk,ballagó .-t? A,ballagó. szép szó, nem is fenyegeti semmi veszély a „korszó. részéről, de nem illik olyan helyre, mint a Duna-korszó, ahol nemcsak ödöngenek, hanem ülnek is, mégpedig a „ballag-már-a-vén-diák“ gondolat- és érzelmvilágától távoluló emberek... Ne zavarjuk össze a dolgokat ilyen bántó stílusalansággal! A purizmus egyébként itt megint leleplezte önmagát. Elvben csak a „fölsleges“ idegen szavakat üldözi, de a gyakorlatban igen szűkre korlátozza az amúgyis relatív „fölslegesség“ értelmét. A „korszó. régen meggyökeresedett szavunk hangzására sem csúnyább vagy idegenebb, mint a „vadorzó., a „porzó., a „torzó., a „borzol.. Miért kell „magyarítására“ gondolni, hiszen magyar! „Irritál. helyett az elmés javaslattevő a „bizgat. használatát ajánlja. Mit gondoljunk az olyan nyelvművelőről, aki nem érzi, hogy a „bizgat. kofák, bakák és hóhányók szókészletéből való? (Persze a baj ott van, hogy a pellengérező purista ezeket az egyébként érdemes honfitársainkat teszi meg a szép magyarosannossá eszményeivé, még pedig expressis verbis!) Aki a „misztikus-t „regebeli“-nek magyarosanítja, van annak sejtelmé filozófiáról, nyelv-kultúráról? Az olasz „patália“-ra, ami igazán magyarosan hangzik és hangulatosága miatt semmiképpen sem nevezhető fölsleges szónak, hiszen a légynek sem árt: a „csatara. szokatlan hangfestő szót ajánlja a túlbuzgó purista. Nem lesz patália belőle, ha megmarad a „patália“ és nem irtja ki a „csatara“... Naiv dolgok ezek. Humoros és a purizmus elveinek kénytelen-kelletlen megtagadását jelenti, hogy a gyógyjavallt magyarosítások között szerepel a „paragrafusrágó“ és az „aktaszagú“ is mint kifogástalan idegenszópótlék! A purista balkeze nem tudja, mit csinál a jobb. Mert a Magyarító Szótár szerint a „paragrafus“ maga is helyettesíthető, mégpedig a „cikkely“ szóval. Paragrafus-rágó tehát — a dantei módon saját bűnével büntetendő purizmus szerint — nem más, mint „cikkelyrágó“. Válgják egészségére. Már-már új horizontok libegnek elénk és a kitisztogatott nyelvben, az „élősdiek kiirtása“ után, ilyen szép virágok díszelnek majd: sürge (agilis), bódé („barakk“ helyett, a dilettáns purizmus ugyanis nem tudja, hogy a „bódé“ a „Bude“ magyarosított alakja, ugyanaz a német szó, amely triviális formában és jelentéssel mint „budi. honosuk meg), torlat (barrikád), életrajzos (igen kedélyes, a biográfus helyett), csevejde (canaille, bár az újszülött túlságosan sipítózó a „csöcselék“, a „gazember“ megjelölésére), dikó (chaise-longue), vajákos (sarlatán), cselleng (cirkál, például a hadihajó: „csellengő“, hogy nyelvünk szebben legyen kicirkalmazva és ne legyen cirkusz belőle!), tapsos (claqueur), kisvizsga kollokvium, pl.: „lekisvizsgáz“), szájong (deklamál), morfinkóróság (morfínista, pedig ez az utóbbi sokkal magyarosabb, v. ö. egyetemista, kollégista, drogista, patvarista, sipista, kórista, pápista, dalárdista, kongreganista, elemista és purista, azaz pur-kóróság!), elköntárol (paccol helyett bár a „kontár“ is német szó), hallatlankodik („protestál“, amiből következnek, hogy a protestáns. ezentúl „hallatlankodó“ lesz, ami valóban hallatlan dolog!), fuvattyúz („pumpál“, ez megjárja, a „szivattyúz“ kap egy kenyerespajtást aztán pumpálhatnak együtt!), lafancos („slamos“, bár nehéz eldönteni,

melyik slamosabb), nemi varázs (sex appeal helyett, bántó stílustalanság, nem is szólva arról, hogy éppen azért mondunk eufemizmussal sex-appeal-t, hogy ne kelljen nyíltan nemi varázs-t mondani, ami egyébként olyan választékos, hogy már sértő!), guriga (spulni, ami persze nem is azonos a gurigával), martol (strandol) stb. Pintér Jenőt és Gárdonyi Gézárt idézzük ezzel a ferde szellemiséggel szemben: „Vigyázzunk, nehogy az egész nyelvűvelő mozgalom az idegen szavak túlzott és egyoldalú üldözésére korlátozódjék. Ne tiltsuk el a tanulókat a ,szervusz. szó használatától, mert ez már kisiklása a mozgalomnak... Jól mondta Gárdonyi, hogy lehet csupa magyar szóval is magyartalanul beszélni.“ (Magyarosan, 1937, ¹⁰¹.)

9. Természetes fejlődés erői döntik el a mesterséges nyelvújítás sorsát. Nyelvvaltoztató, Ösztönös ingadozás, expresszív nyelvtermés áll az egyik oldalon, míg a másikon a meglevő gondolatformákhoz, szókészlethez természetes ragaszkodás harcol és a kettős törekvés eredménye a fejlődő nyelv. Minden változni és minden maradni akar: minden váltoik, de csak annyira, amennyire az erők harca engedi. A nyelvújítás: erőszakos belenyúlás a nyelvfejlődésbe. Az „erőszak“ is természetes, de csak annyit ér, amennyi ereje van tízmilliókkal szemben. Az egész nyelvközösség consensus-a, népszavazás nélkül nem ér el sokat. A harcnak mindkét részen vannak halottal. Itt egy nehézkes, kirívó szó, ott egy torz és magyartalan neológ-szülemény. Az eredmény társadalmi és stílusrétegek szerint különböző. Megtörténik, hogy az idegen szó a népnél kap azilumot (juss) és a legmagyarabb népdal szárnyain él örökké, mint a Kossuth Lajos ,regimentje. A purizmus tragikuma, hogy újításai leginkább a tudósok nyelvében találunk megértésre, ott, ahol a legtöbb idegen szó nyüzsög...

„Est modus in rebus.“ Ajkam ,örömteli. végszava a dilettáns puristákhoz: hidegvér és ,elegancia. a nyelvben; ízlés és ,tolerancia. a magyarosodra akaró idegenszavakkal és a nyelvújítás különcségeivel szemben. Fontolva haladás. Magyarul írjunk és értelmesen gondolkozzunk. Nem neológia vagy ortológia, hanem mind a kettő.

ZOLNAI BÉLA

„MENTSÉG“

AGYOMAI Kner-nyomda, annyi szép magyar nyomtatvány termőhelye, most a könyvnyomtatás ötszázadik évfordulójára kiadta Tótfalusi Kis Miklós szerfölkött ritka, csak két példányban meglevő művét. Műveltségtörténetünk egyik legfontosabb, eddig csak a szaktudósok szűk körében ismert dokumentuma vált ezáltal hozzáférhetővé. Volt már új kiadása, 1902-ben, de teljesen eltűnt a könyvpiacról. Aki tudni akart valamit Tótfalusiról, Dézsi Lajos életrajzát olvashatta. (M. Tört. Életrajzok. 1898.) Érdekes összevetni a „Mentség“-gel. Majdnem a teljes szövege benne van, elszórt idézetek alakjában. Mégse hat: a felaprózás elvette lendületét, dinamikáját, sőt formáját. Mert e látszólag kusza, ötletszerűen rendszertelen szóhalmaznak van valami belső, szinte zenei formája, hullámvázisa egyre hevesebb lesz, míg imaszerű végszavában megnyugszik. Olvassuk el egyhuzamban, utána Dézsi életrajzát, meglátjuk a különbséget.

Már csak ízes erdélyi nyelve miatt is méltó olvasásra. Sok idézetben, de egész stílusában az oly ritkán megfogható élő, beszélt nyelvet hallhatjuk. De nyelve jelentőségét messze meghaladja tartalmáé. Nem egy magánember sorsa, hanem egész művelődésünk számos fájdalmas, máig megoldatlan problémája tárul elénk megrázó, őszinte emberi vallomás formájában.

Egy erdélyi „szegény legény“ — a Körösi Csornák fajtájából — 30 éves korában elindul Amszterdamba, a maga költségén, — iskolamesteri jövedelméből gyűjtögette éveket — hogy kitanulja a nyomdász mesterséget. Feltett célja, hogy majdan „könyvekkel bővítsa és olcsóítsa“ e hazát. Legelőbb egy új Bibliával.

Tizedfél évi ottlakása alatt többre viszi, mint maga és buzdító barátai valaha remélték. Világhírű betűmetsző lett, munkáját arannyal fizetik, megrendelői közt ott látjuk Georgia fejedelmét, Toscana hercegét, sőt a római pápát. (Külföldi működésének a helyszínén utánajárni, ha még lehet: betűit összegyűjteni még le nem rótt tartozása a magyar tudománynak.)

Kinyomatja, saját költségén, az új magyar bibliát és zsolnárt. „Mikor a Soltároamat meglátta a b. e. Úr Teleki Mihály Fogamban az Ország Gyűlésében, az Urak közzé sietvén és mutogatván ’s dicsekedvén mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni,; de arra pénz kell. No, ki mit ad? És akkor a. ki mit ígért, fel-jegyezvén, azután fel is küldték közel 200 aranyig. Hogy meghozák, én arra mondték: Köszönöm igen az én édes nemzetemnek jó-affectioját; de én erre nem szorultam, nékem Isten eleget adott: úgy, hogy, ha kell, haza-is mehetek“ ...

Hazajött, s itt kezdődik kálváriája. Anteusz visszája lett: Soha többé olyan munkát nem tudott végezni, mint Amszterdamban. (Szentkúty Pál: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Budapest, 1940,28.1.) Ott gyönyörűen kivirult tehetsége itthon elhervad, tápláló talaj, éltető éghajlat híján. A magyarok „rettenetes hidegségét“ nem győzi felpanaszolni. (35., 37., 56.1.). Külföldi megrendelést sem kap többé. Amszterdamban megtalálták Georgia és Róma küldöttei. „Kolosvárat“ nem kereste senki. Kívül esett a világ forgalmán.

A kezdetleges, nyomorúságos hazai viszonyok közt munkája nem halad, az „irégyek“ és ellenségek mindenütt elgáncsolják, ellene hangolják a „Méltóságokat“, végtére tűrhetlenné teszik helyzetét.

Ekkor fakadt ki belőle a „Mentség“. Olvasása közben annyi hasonló eset jut eszünkbe máig, hogy csodálkozva kérdezzük: oly keveset változott a magyar élet? s valóban ez az élet volna a magyar természet igazi kifejezője? Hisz a magyar mindig a virtus népe volt, becsülte a kiemelkedőt, a külömbet. Miért hát ez a sok tragédia, hiábavaló vér- és velő-áldozat?

A kísérő tanulmány írója, Tolnai Gábor joggal mutat rá a Tótfalusi és Ady panaszai közti kísérteties hasonlóságra. (A „Mentség“ címe az is lehetne: „Ki látott engem?“ vagy „Szeretném, ha szeretnének.“) Valóban, ilyen küzdelem és szenvedés várt itt mindenkire, aki bármely mesterségben vagy művészetben a csúcsra törekszik. Ha mindaz az erő, tehetség, igyekezet, ami itt haszontalanul kárba vészett, beleépült volna a nemzeti kultúrába, ma az első népek közt becsülnének s „a’ Magyar nem lenne mindenkor olyan despectusban a’ szomszéd nemzetek előtt.“ így hazánk máig a dilettantizmus Eldorádója. A helyzet még tán rosszabbodott. Egyre halkabb lett a régi magyar, a külömbet kereső, becsülő, nevelő szellem, amint még Teleki Mihály fenti szavaiban is megnyilvánul és egyre jobban elszaporodtak s egyre hangsúlyosabbak „Némethi és Tsepregi uraimék“, a jobb munkájának kerékkötői.

Középosztályunk, a reformkor nagyjainak termő talaja, hovatovább egyre nyárspolgárabb lett: a fixfizetéses elem túltengésével erőt vett rajta a hivatalnok-gondolkodás, a középszer kultusza. A világot egy nagy ranglétrának nézi, amelyen csak rangsor szerint lehet feljebb hágni. Egyéni érdem nincs, hiába kiváló valaki, csak az „anciennitás“ viszi előbbre, legfeljebb még a protekció. (Ezt a latin szót ma már népünk is úgy megtanulta, mint régen a „porció“-t.) Ez a szellem irtózik az egyéni kezdeménytől és a felelősségtől.

Talán a beolvadt indogermán elem is errefelé tolt el gondolkodását. A kivándorló általában másodrendű emberanyag, azért nem boldogul a maga hazájában, kivéve, ha rendkívüli, természetellenes viszonyok üzik ki

onnan, mint a mi amerikasaink javarészét. Mióta a nemzet elitje hivatalnok lett s eltűnt a Beamter szó, lenéző árnyalatával együtt, kifejlődött a magyar közéletben a tehetségtől való félelem. Ezt Hegedűs Lóránt Tisza Istvánnál is megállapítja. Ilyen gondolkodás csak középszert keres az életben, művészetben egyaránt, ha ugyan van művészi igénye s nem reked meg a ponyva mellett.

Másrészt a művészek és mesteremberek elszaporodásával ott is alábbszállt a minőség kultusza s felülkerekedett a hivatalnokszellem. Jellemző szót ejtett el nemrégiben a neobarokk szellem egy tipikus képviselője, egy kiváló művészünkéről folyó vitában. „Ha olyan tehetség, mért nem megy külföldre?” Ezt akarnák ők. A tehetség menjen külföldre, Magyarország maradjon nekik. Ezt gondolták, tán mondták Tótfalusi ellenségei is. De neki már késő volt vénségére „mazúrul, annyi tseléddel és olyan gyengékkel olyan útra” indulnia. Neki már itt kellett meghalnia, megalázva, megtörve, azzal a keserű tudattal: „hiszen én ide nem kellettem!”

Szinte halljuk Némethi és Tsepregi uraimék vastag hangját: „Nem szeretem a tudós typographust” (77.1.). Legyen bár legjobb az országban, vagy akár az egész világon: itt az lesztypographus, akit mi akarunk! „Tsakkitsényen áll, hogy engemet kivétvén, mást állassanak a. Typographiába.” (57.1.)

Meg is lett aztán a kedvük: Tótfalusi örökébe egy kontárt ültettek, aki még 20 évvel később is az ő megkopott betűiből tákolta össze gyarló nyomtatványait. (Szentkútyi i. m. 29.1.) Annak biztosan nem volt baja „uraimékkal”.

Akadhat lélekbúvár, aki a Mentségből kihámozza a neurózis bizonyítékait. Igaza is lesz. Hisz Tótfalusi maga mondja: „de én szüntelen való gyötrődésben égvén, lélekből nyavalyás vagyok mindenkor (35.1.) ... „én T. M. nem lehetek, hanem mintegy más ember. (63. 1.) Hogy úgy megfojtván bennem a lelket, élő ember munkáit nem tehettem osztán.” (54. 1.)

De ha nem fojtják meg? Ha egy kapzsi főúr rabló étvágya nem támadja meg léte anyagi alapjaiban is? Ha nyugodtan dolgozhatok 70 éves koráig, nemcsak szép könyveket, hanem máig érezhető kultúrát hagyva maga után? Ha nem juttatják odáig, hogy ilyeneket legyen kénytelen leírni: „Nem tsak arra mentem (megvallom), hogy méltónak ne ítéljem e. Hazát mesterségeimre; hanem arra is resolváltam vólt tsak tavaly-is magamat, hogy végbútsút vegyek tőle... Sőt... ha ugyan exiliumban kell mennem, egy Apológiával úgy elhíresítem Erdélyt egész Európában, és valahol járok kelek, a. hamis hitet úgy a. fejekbe tsapom, hogy bizony Erdélynek legjobb kőváráért fel nem vennék... és a. Magyaroknak még a. hírétől-is futok mint Káránsebesi, és ártok inkább ha lehet, mint használnék.” (55.1.)

Valóban a Haza volt hibás? Nem is tudott róla. A hibások azok, akik elállják a legjobbak útját a nemzethez. Míg ezek el nem fogynak, még nem egy Tótfalusinak kell itt szenvedni. A „Mentség” egyes részleteit iskolai olvasókönyvekbe kellene felvenni. Hadd tanulja ebből is a jövő nemzedék, mily országromboló destrukció a tehetség üldözése, elnyomása. Nagy haladást tettünk az anyaggazdálkodásban. Maholnap minden ember gazdasági szakértő és gondosan ügyel a maga hatáskörében, hogy az ország anyagi javaiból semmi se vesszen kárba. Mikor kerül a sor a legértékesebb nyersanyag és energiaforrás: a szellemi képesség megbecsülésére, gazdasági, észszerű felhasználására?

Ha Tótfalusi ott marad Amszterdamban, ma tán az Elzevírek, Aldusok közt emlegeti a művelt vüág. Hogy hazajött: még művelt magyarok sem igen tudnak felőle. Ránk nézve mégis értékesebb szomorú, csonka élete, mint lett volna végig ragyogó külföldi pályafutása. Egyéni élete tönkrement, munkáját nem végezhetette be. De áldozatának füstje az égre csap és századokra mutat irányt az igaz út felé.

KODÁLY ZOLTÁN

A REHABILITÁCIÓ

A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS fejlődését a célok és az eszközök fokozatos kiegyensúlyozódása jellemzi. Amíg a büntetőbíráskodás célja a sérelem által okozott kellemetlen érzésnek a bosszú kellemes érzésével való helyettesítése, megszüntetése, addig a megtorlás eszközei is olyanok, amelyek időbeli korlátozást nem ismernek. A hatályos büntetés feltétele, — ha az elítéltet fizikailag meg nem semmisítette — hogy el nem múltó nyomai maradjanak. A bűnök bocsánata nem a világi bíró eszme körébe tartozó fogalom. A bosszúnak az igazságszolgáltatás egyéb céljai által történt korlátozása nyomán azonban a büntetésben is érvényesülniük kell azoknak a szempontoknak, amelyek a bűnüldözés általános alapelveinek irányt szabtak. A mérsékletet nem ismerő retorzió kíméletlenségétől a „tout comprendre“ lagymatag tehetetlenségéig minden árnyalatban vonulnak el szemünk előtt azok az intézmények, amelyek a bűnözőnek a mindenkori uralkodó felfogás szerinti legmegfelelőbb elbánást kívánják biztosítani.

A büntetőtörvények váltakozó alapgondolatainak sorozatában a célszerűség úttörői megelőzik azokat, amelyek magasabb erkölcsi szempontok érvényesítésére hivatottak. A mindennapi élet tapasztalatait ismerő törvényhozó átérzi az időmúlás kiengesztelő, a megtorlás vágyát lelohasztó hatását. Ami oly rég történt, hogy „talán már igaz sem volt“, arra a feledés veti fátylát, nyomát is elmossa a múltó évek. Így alakul ki a bűncselekmények elévülésének fogalma, amely az üldözésnek időbeli határt szab és amely visszaadja nyugalmát, létfenntartási lehetőségeit annak a bűnözőnek, aki a törvényes büntetés helyett az önvád, a rettegés terhét hordozta vállain. Az a tény, hogy a törvényhozók elfogadták azt az elvet, hogy ha az igazságszolgáltatás meghatározott időn belül el nem éri a bűn elkövetőjét, úgy az akadálytalanul visszatérhet a társadalomba, ahol múltjának következményei alól mentesül, okszerű elindítója volt egy további gondolatnak, amely az időmúlás jótékony hatását más irányban is érvényesíteni kívánta. Ha méltányos az, hogy az elévülés a bűnözőt mentesítse cselekményének következményei alól és utat biztosítson számára a feddhetetlen előéletűek társadalmába, nem lehet elzárkózni az elől sem, hogy visszatérhessen és újból létjogosultságot nyerjen ebben a társadalomban az, aki bűnéért a törvénytörést következményeket elszenvedte és ezt követően huzamos időn át oly magatartást tanúsított, amely megtérését megnyugtatóan bizonyítja. Az elítélés hatásának — kívánják e gondolat hívei — huzamosabb idő elteltével meg kell szűnnie; lehetővé

kell tenni az emberek számára, hogy múltjuk salakjától megtisztulva, régebbi eltévelyedésükre már csak mint egy rossz álomra gondoljanak (Kohler). Így építették ki az utat egy jogintézmény számára, amelynek az a hivatása, hogy az erkölcsileg újjászületett embert a társadalomba visszavezesse, illetőleg hogy ez a bűn elkövetése előtti jogállapotába visszahelyeztessék (Finkey). Ez az intézmény a rehabilitáció.

A rehabilitáció intézménye, amelynek gyökerei Franciaországban csaknem két évszázadra nyúlnak vissza, ma már a Kontinensnek majd mindegyik államában — bár különböző mértékben — létjogosultságot nyert. Az intézmény lényege, hogy az elítéltet, aki a megszabott feltételeknek megfelelt, úgy kell tekinteni, mintha a bűncselekményt el sem követte volna. A rehabilitációnak ezek szerint két, nevezetesen erkölcsi és gyakorlati irányban haladó hatása van. Annak megállapításával, hogy a rehabilitált megfelelően a törvényes követelményeknek, bizonyosságát adta, hogy újból méltó polgártársai bizalmára és becsülésére, elvitathatatlan helyet biztosít az elítélt számára abban a közületben, ahonnan elítélése következményeként a feddhetetlen múltjukra rátartiak őt kiközösítették. Gyakorlati szempontból pedig a rehabilitáció azoknak a jogszabályokban foglalt megkötöttségeknek, jogkorlátozásoknak megszüntetését jelenti, amelyek az elítéléssel szükségképpen hatályba lépnek. Amíg tehát az erkölcsi egyen jogosítás, kitorölve a büntetésnek emlékét is, átsegíti a rehabilitáltat azon a falon, amelyet a törvénytisztelők a bűnözőkkel szemben való elkülönülés céljából maguk számára építettek, addig a gyakorlati jelentőség negatívumok megszüntetésében jelentkezik. Az államhatalom minden téren a legjobbak és legmegbízhatóbbak érvényesülését igyekszik elősegíteni. Ezért zárja ki az esélyes küzdők sorából azokat, akik oly bűncselekményt követtek el, amely erkölcsi megalapozottságukat kétségessé teszi. Mivel pedig ezek a törvények nem fogadhatják el alapul azt a tételt, hogy minden egyes elítélés az eset sajátosságai szerint értékeltessek, nincsen mód annak elkerülésére sem, hogy egyes, jelentéktelen eltévelyedések miatti elítélés a tisztas kenyérkeresetet állandóan megakadályozza, akár egy egész életen át is. A hírlapárusítástól a hadirokkantakat megillető kedvezményig se szeri se száma azoknak a lehetőségeknek és igényeknek, amelyek a különböző törvények szerint az ítélet kihirdetésével végleg megszűnnek az elítélt számára. Ezek a tilalmak nem ritkán súlyosabban éreztetik hatásukat a törvényes büntetésnél és elhárításukban jelentkezik a rehabilitáció gyakorlati jelentősége.

A morális és gyakorlati tényezők együttes hatása alatt tehát helyreáll az elítélt társadalmi értéke, amint hogy megnyílnak a kifogástalan polgár számára fenntartott kenyérkereseti lehetőségek és mindezzel megszakadnak azok a kötelékek, amelyek miatt az elítélt múltjától teljesen szabadulni nem tudott.

Az igazságügyminiszter most törvényjavaslatot terjesztett be a büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények korlátozásáról és megszüntetéséről. Az, hogy ezzel a problémával józan reformoktól soha sem idegenkedő törvényhozásunk csak most foglalkozik, nem azt jelenti, hogy az elítélésnek méltánytalan következményeit korábban már nem észlelték, sem pedig azt, hogy hiányoztak azok a kezdeményezések,

amelyek külföldi példákön is okulva a büntetés hatását a szükséges mértékre kívánták csökkenteni. Büntetőjogászaink legjobbjai évtizedek óta sürgetik azt az intézményt, amely módot ad arra, hogy adott esetben az elítéltet úgy tekinthessék, mintha bűncselekményt el sem követett volna és hogy ő újra a feddhetetlen előéletűek sorában szerepelhessen, a tisztességén esett csorbát soha senki fel ne fedhesse. Itt nem részletezhető jogi megfontolásokon kívül más akadályok is merültek fel, amelyek a rehabilitáció törvénybeiktatását késleltették. Balogh Jenő, a rehabilitáció lelkes szószólója a világháború kitörését megelőző héten terjesztette be törvényjavaslatát erről a kérdéscről. Néhány nap múlva azonban már a létért való küzdelem súlyos kérdései foglalkoztatták a törvényhozást. Sem a világegés, sem az összeomlás nem volt alkalmas szerves törvényhozási reformok megteremtésére. De ettől függetlenül is az ezekben az években erőre kapott garázdaság, aljasság és ennek nyomán a bűnözők számának felszökése éppen az ellenkező irányt jelző megfontolásokra készítetett. A büntetésben az államhatalom az egyén erkölcsi értékét leszállító ítéletét juttatja kifejezésre. Ennek az értékcsökkentésnek tartós hatást kell biztosítani, ha nem akarjuk azt, hogy a büntetés társadalmi jelentőségéből és így visszaretentő hatásából is veszítsen. A bűnözőknek a megbocsátás szellemében való kezelése helyénvaló lehet a nyugalom és biztonság korszakában, gazdasági és politikai válságok idején azonban — az irányadó megítélés szerint — a büntetés súlyát csökkentő intézmény megvalósítása nem időszerű.

Az a tény tehát, hogy kormányunk most elérkezettnek látja az időt a büntető ítélet következményeinek megszüntetésére, azt bizonyítja, hogy a személy és a köz biztonságát annyira megalapozottnak látja, hogy a büntetés hatásainak korlátozását veszély nélkül szabályozhatja. Másrészt azonban a törvényjavaslat nem mellőzi az óvatosságot sem, amelyet egy jogrendszerünkben eddig még ismeretlen intézmény megvalósításánál indokoltnak tart.

A megvitatásra váró javaslat a büntetés erkölcsi, társadalmi hatásának korlátozására nem terjed ki és ezért kifejezetten mellőzte a javasolt rendelkezéseknek „rehabilitáció“-ként való megjelölését. «A társadalomra nem lehet jogszabállyal reakényszeríteni, — így szól a javaslat indokolása — hogy teljes értékűnek ismerjen el oly személyt, akiről tudja, hogy múltjához szenny tapad.» A törvényhozó ezért maradjon meg a gyakorlati téren az elítélt jövődő boldogulását a büntetés célját meghaladóan korlátozó intézkedések megszüntetésével. A javaslat jogi szempontból így nem jelent többet, mint hogy „kivételt engedélyez az elítéléshez fűződő hátrányos következmények alól.“ Mit jelent tehát az új intézmény az elítélt számára? Jelenti lényegében azt, hogy az elítélt a büntetőtörvényeken kívül álló jogszabályok által állított korlátozások alól mentesülhet, iparigazolványt kaphat, kamarai tagsághoz juthat, azonban az elítélés ténye megmarad, annak nyomait maradék nélkül kiirtani nem lehet. Bár az erre érdemesnek nyilvánított múltját még a hatóság előtt sem köteles felfedni, előéletéről erkölcsi bizonyítványában említést tenni nem szabad, eltévelyedését senki szemére nem hányhatja, mégis a rovott múltúak nyilvántartásában szerepel továbbra és ha újból bűnbe esik, a büntetlenek számára biztosított kedvezőbb megítélésre sem számíthat.

A rehabilitáció intézményét fenntartás nélkül megvalósító egyes államokkal szemben, a javaslat nem jogot, hanem csak lehetőséget nyújt a kedvezmények igénybevételére. Feltételeket állapít meg, amelyek mellett is csak a „bebizonyítottan érdemes személyek“ jöhet-

nek számba. Míg a feltételek legyenhébbek a 18. életévüket megelőzően bűnöző fiatalok számára, — csupán egyes bűncselekményfajták vannak kizárva, — addig más elítélttel szemben az időmúláson kívül az egyéniséget is visszatükrözőtető, érdemleges szempontokon van a súly. Feltétel ugyanis az elítéltetés után mutatott tisztességes életmód, a kár telhető jóvátétele, s ezekhez kell csatlakoznia még az „egyébként való érdemességnek“ is. Kizárja ezt az érdemességet már eleve a javaslat azzal szemben, akit 10 évnél hosszabb tartamú büntetésre ítéltek. Egyébként azonban az érdemesség megítélése az elítélt összes körülményeit legjobb belátása szerint értékelni hivatott bíróságnak lesz a feladata. A bíróságot természetesen a törvényes feltételek korlátozzák és csak kormányzói kegyelem útján van lehetőség arra, hogy a kedvezményt elnyerhesse az is, aki e feltételeknek megfelelni nem tudott.

A törvényjavaslatot jellemző óvatosságnak egy további bizonyítéka az, hogy még az általa körülhatárolt területen is tárgyi kivételeket állapít meg. Magasabb szempontokból nem engedi megszüntetni az elítélés következményeit, ha katonai érdekekről, köztisztviselők jogviszonyaira vonatkozó hatásokról van szó. Ugyanígy érvényesül a korlátozás az országgyűlési képviselővé választathatás szempontjából, valamint annyiban is, hogy nem végezhetnek teljes megbízhatóságot igénylő tevékenységet azok, akiket oly bűncselekmény miatt ítéltek el, amely a megbízhatósággal szemben alapos aggályt támaszt. Ilyen pl. kiskorú gyermek vagyonának számadás nélküli kezelése, ügyleti tanú szerepének vállalása. Mivel azonban e különleges tevékenységek az elítélt létérdekeit nem érintik, a rehabilitáció alap gondolatával nem állanak ellentétben.

A törvényjavaslat a korlátozást, feltételeket és kivételeket a már említetteken kívül még azzal is indokolja, hogy a törvényhozónak nem lehet „olyan vérmes reménye, hogy a rehabilitáció ténye döntő hatással lesz a büntetett erkölcsi felemelkedésére“. Valóban kétségtelen, hogy a megrögzött büntetettek csökkenni alig akaró Száma, az intellektuális bűncselekmények elkövetőinek sokszor teljesen kielégítő vagyoni helyzete éppen arra mutat, hogy a bűnöző hajlam leküzdésére a becsületes munkában való részvétel lehetősége nem mindig alkalmas eszköz. Másrészt pedig a rehabilitáció jelentőségét objektív szempontból se becsüljük túl. Franciaországban, ahol pedig ez az intézmény a legszélesebb területen érvényesülhet — a legutóbbi kimutatás szerint — az elítélések negyedmillióra menő átlagával szemben 430 elítélt kérte és 306 nyerte el az erkölcsi újjászületés kedvezményét.

A törvényjavaslat tehát merész kezdeményezésnek semmiesetre sem tekinthető. Csak a gyakorlati alkalmazás eredményei győzhetnek meg bennünket majd arról, vajjon indokolt volt-e a javaslat szerzőjének szkepticizmusa, vagy tovább kell-e menni az elítéltek társadalmi rehabilitációjának azon az útján, amelyet számos európai állam törvényhozói már régebben megtettek.

AUER GYÖRGY

NÉPSZÁMLÁLÁS

AZ 1940 DECEMBER 31-ÉN ÉJFÉLKOR elkövetkező pillanat valószínűleg sokak számára lesz komoly számbavétel ideje. Népek, társadalmi osztályok éppen úgy, mint egyének embermilliói érzik a sűrűlt száguldó történelmi levegőt s az új esztendő, mert új, fehér lapot jelent a holnap könyvében, hozhat s vihet egyaránt, felfigyelésre ösztökél. Megvan tehát az értelme, hogy leltárát készítsünk: mink van, micsoda föl-készültséggel lépünk az 1941—1950 közti új évtizedbe.

Egyének lírai hangja mellett az állam szava is belevegyül idén a szilveszteri harangok zúgásába. Leltárát készíti ő is; számbaveszi tájait és embereit, mai erőit és jövőt biztosító tartalékait s a lassan forduló vagy sebesen pergő idő múlásában egy állapotot rögzít: Magyarország képét 1940 december 31-én éjféلكor.

Az 1941. év első napjaiban megtartandó népszámlálás — mint annyi más, ami korunkban történik — határkőállítás is egy kissé. A múlt felé tekint, hiszen sokban lesz folytatása 1920-as és 1930-as megelőzőinek; annak eredményeit építi tovább és területi adottságaiban, melyek még mindig csonka országra vonatkoznak, éles elkülönülést mutat az 1910-es magyarbirodalmi adatfelvételektől. De lehet-e bárkinek tagadni, hogy 1940 adatai Magyarország újabb korát, legalább is annak kezdetét jelzik majd 1930 számoszlopaival szemben az utókor előtt? Új helyzetben új feladatok, megvilágításra váró új kérdések lépnek az ország sorsának intézői elé, kik a numerikus alapokat jóformán kizárólag a statisztikai felvételekből kapják. Átalakult lelkében, erkölcsiben és felfogásában az adatokat szolgáltató ember, —különösképpen számolnia kell ezzel a népszámlálás végrehajtóinak, megtervezőinek az 1938 óta visszatért területek lakóinál — ám átalakult a közvélemény is, mely a számsorokat majd ezerféle kombinációban fogja a napi politikai, gazdasági és szellemi problémákba beleépíteni és más szemmel tekint mostani adatainkra az új Európa is, mint a sokszor elismert és sűrűn eredménnyel felhasznált 1910-esekre. Ime, új fogalmak körében, megváltozott életfelfogás és átalakult értékelési szempontok között kell a magyar statisztikának hivatását teljesítenie s ez a hivatás most sem állhat egyébből, mint fennállásának egész ideje alatt: becsülettel szolgálni az országot és tudományt, igazságra törekedni és bizonyítékot adni utódállamnak és Nyugatnak egyaránt arra, hogy a Kárpátok medencéjében magyarság, kultúra és igazság azonos fogalmak.

Nagy feladatok mintaszerű megoldására Magyarország statisztikai szerve, a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal mindenkor alkalmasnak bizonyult. Az abszolutizmus utáni alkotmányos évek egyik legelsőjében, 1869-ben tartott először népszámlálást; azóta 1880, 1890, 1900, 1910, 1920 és 1930 anyagával bővült az eredmények sora, úgyhogy az 1940-es immár a nyolcadik népszámlálás lesz. Ez azonban korántsem jelenti a hazai felvételek teljes anyagát, csupán a mai elnevezéssel népszámlálásnak mondható összeírásokat. Időrendben az első rendelkezésünkre álló hiteles lakosság számlálás II. József császár korából való; a katonai határőrvidékek nélküli országterület népét 1785-ben, Erdélyét pedig — a véres Hóra-Kloska-felkelés miatt—két évvel később, 1787-ben vették fel. Ezzel a nagy pontossággal végrehajtott—bár jóformán kizárólag katonai és adózási szempontoktól vezetett — művelettel megbízhatóság tekintetében nem veszi fel a versenyt az 1804—5. évi, nemességet és pap-ságot fel nem ölelő és 1830. évi összeírás, az önkényuralom által végrehajtott 1857. évi népszámlálás pedig éppenséggel nem illeszthető az alkotmányos Magyarország népszámlálásainak sorozatába. Mint adattár sokkal használhatóbb Fényes Elek munkája, ahol az 1830-as évek végéről származó, egyházi nyilvántartásokból és névtárakból vett lélekszámok találhatók. Hasonló alapon jut az ország törvényhatóságainak népszámához a rendi Magyarország utolsó éveiben Ludovicus Nagy, de ebben az időszakban annyira érezhető volt már a modern népszámlálások hiánya, hogy a részleges magánfelvételek, becslések és

kiszámítások sorával találkozunk különböző szerzők műveiben (Palugyay, Höbbling, Bárándy stb.). Jellemző a pontos adatok hiányára, hogy a XVIII—XIX. század fordulóján és a XIX. század első két évtizedében sorozatosan közgazdasági műveket író Berzeviczy Gergely is csak részben fogadta el számításai támpontjául a József császári katonai összeírás lélekszámeredményeit; a parasztság hazai állapotáról írt nagy művében, épúgy mint a Magyarországgal foglalkozó többi írásaiban panaszkodik a megbízható adatok hiánya miatt és a hivatalos eredmények mellett conscriptiók, egyházi anyakönyvi feljegyzések, sőt angol forrásból vett lélekszámeredmények is szerepelnek fejtegetéseiben.

Ha részletek és rendszeresség hiányoznak is Magyarország lélekszámadataiból a múltban, mégis aránylag helyes képünk van a középkor óta minden századbeli lakosságáról. A legkülönbözőbb célú és tárgyú forrásművek összevetésével sikerült úgy s hogy rekonstruálni az Anjou-kori, török előtti, XVII. századvégi és a *pragmatica sanctio*-korafceli népességet, sőt abban a nemzetiségek arányát, a szaporodás ütemét és a tájankinti népsűrűséget is. Értékes támpontokat adnak ezek az eredmények nemcsak a különböző korbeli Magyarország európai szerepének megítéléséhez, de ahhoz is, hogy kellő történelmi perspektívába állítsuk a magyarság faji erejének lüktetését, a propagatív készséget és a manapság sűrűn alkalmazott számításokban különválaszthatassuk a népszaporodás természetes folyamatától a katasztrófális tényezőket: háborúkat, járványokat és a XIX. század közepe óta — bár eleinte csak kivételes tájakon — fellépő mesterséges születéskorlátozást.

Magyarországon tíz évenként tartják a népszámlálásokat, mégpedig több más európai államhoz és az Északamerikai Egyesült Államokhoz hasonlóan — itt 1790 óta, Svédországban 1749 óta, Törökországban az első modern népszámlálás 1927-ben volt — a nullával végződő években. Kétségtelenül nagy idő tíz év, különösen óriásiak a változások a mostani kor gyors átalakulásai közt egy decennium alatt s érthető, hogy visszatérő óhaj az évtizedközépi népszámlálások megtartása. A közelmúltban a népesedésileg legveszélyeztetettebb tájak (Ormánység, Sárköz) szakírói hangoztatták egy 1935-ös népszámlálás — vagy legalábbis országrész-népösszeírás — szükségességét, azonban erre éppúgy, mint általában a sűrűbb időközökben megtartandó teljes népszámlálásra anyagi okokból nem kerülhetett sor. A politikai változások hatására tartottak ugyan hazánkban is az elmúlt évtizedben népösszeírásokat: 1938 december 15-én az első bécsi döntés által visszajuttatott északi határsávon, 1939 november 18-án a trianoni Magyarország területén, — az új honvédelmi törvény végrehajtásához szükséges adatok beszerzése céljából — végül 1939 december 15-én Kárpátalján. Ezek a felvételek azonban részlegesek és nem azonos időpontúak voltak, így eredményeik a mindenre kiterjedő lakosságkép felvázolására csak bizonytalan értékű korréktívumok közbeiktatásával alkalmazhatók.

A hazai statisztika fejlődésében különleges helyen álló Fővárosi Statisztikai Hivatal az egyetlen az országban, amelyik — működési területére korlátozott — igazi népszámlálásokat ötévenként rendszeresen tart, a külföldön azonban általában a műveltebb nyugati államok beiktatják az évtizedeleji népszámlálások közé az Ötévenkéntieket. A fejlődés iránya pedig a felé az állapot felé mutat, amiben nem csupán ötévenként, hanem bármikor pontos adatok állnak rendelkezésre mindenfajta állami feladat végrehajtásához a népességről. Igen nagy érdekek fűződnek ennek az ideális helyzetnek eléréséhez (honvédelem, irányított gazdálkodás, telepítés, adópolitika) s természetesen, hogy mindaz, ami az állandóan pontos lélekszámismeretet elősegíti, egyik fő témája a statisztikai szakirodalomnak. A kialakult módszerek közül e helyen csak a népességnyilvántartó lapok rendszerére utalunk röviden, mint Olyanra, amivel — elméletileg — megközelítő pontossággal állandóan meg

lehet állapítani a lélekszámot. Minden lakosról a rendszer bevezetése alkalomával — utána pedig csupán az újszülöttekről — egyéni lapot állítanak ki s ezt lakhelyváltás alkalmával az új községnek küldik meg, úgyhogy mindenki szerepel és mindenki csak egyszer szerepel a nyilvántartásban. Az elhaltak lapját a gyűjtőből kivonják; zavart és ennekfolytán pontatlanságot csak az eltűntek, külföldön elhaltak okoznak, meg persze azok, akik életüket nem az előírt szabályok adta keretben élik le, tehát hatóságilag nyilván sem tarthatók. Jóllehet a népességyilvántartó rendszert több európai államban, legalábbis az 1939 szeptember i-én kitört háború kezdetéig, sikerrel alkalmazták, hazánkban — éppen a nagy költségek miatt — eddig komolyan szóba sem került.

A magyar népszámlálásokról, azok vizsgálati anyagáról és végrehajtásáról minden esetben külön törvény intézkedik. A legutóbbi alkalommal az 1930: XXV. t.-c. rendelte el a munkálatokat, mégpedig anyagi okokból kapcsolatba hozva a népszámlálással a külön kisipari statisztikai felvételt is. Ez érthető; a költségek olyan hatalmasak, hogy a szegényebb országok mindig lehetőleg összekapcsolják a népszámlálást valamilyen más kérdés adatainak összegyűjtésével. Így hazánkban 1900-ban kisipari, 1910-ben választójogi statisztikát is készítettek, 1920-ban pedig a világháborúban résztvettek adatait kérdezték a népszámlálással egyidejűleg. Az állami élet sokasodó és részben folyton változó feladatai mindig újabb és újabb kérdések statisztikai megvilágítását követelik; önként értendő, hogy a népszámláláskor feltett kérdések száma is egyre nő, bár a túlságos halmozásnak a válaszadás pontatlanságával való egyenes arányát a szakértők jól ismerik. Nálunk egyéni lapokat először 1880-ban alkalmaztak, ekkor 12 kérdést tettek fel. A kérdések száma innen 1930-ig 57-re nőtt fel s egészen bizonyos, hogy az 1940-es év is újabb kérdéseket fog hozni, hiszen a feltétlenül összegyűjtendő adatok száma újra több lett. A technikai kivitel csak röviden érintjük; e tekintetben a Statisztikai Hivatalnak régi, kipróbált és jól bevált rendszerén nincs oka lényegesen változtatni. Az adatfelvétel „kritikus időpont”-ja, amikor az állapotot rögzíteni kell, a december 31-iki éjféli pillanata, maga az összeírás január 10-ig tart. A számlálóbiztosok ezúttal is a tanítóságból (esetleg más segédekkel kiegészítve) kerülnek ki s a népszámlálásban közreműködő adatfelvevők ezúttal is előzetes tanfolyamon vesznek részt. Mint érdekességet említjük meg, hogy míg a jelenlegi népszámlálásban tízezeren felüli számú adatfelvevő működik közre, addig a József császári összeírást mintegy 1200 katonai és polgári személy végezte. Természetesen a csekély személyzethez mérten lassú volt a végrehajtás is; pl. Nagykőrös akkori 9655 főnyi lakosságát a számlálóbiztosok 26 nap alatt írták össze, a türelmetlen uralkodó sürgetései pedig egymást érték a különböző hatóságoknál.

Jóllehet a moderm magyar statisztikai felvételek eredményei a nagy gyakorlat, a gépi eszközök igénybevétele és a hatalmas tömegű személyzet alkalmazása révén aránylag igen hamar összegeződnek, mégis a különböző szempontú egybevetések és statisztikai térképek csak hosszú évek múltán kerülnek a nyilvánosság elé. Már pedig a népszámlálás eredményeire lehetőleg gyorsan és lehető széleskörű adatközléssel a nagy nyilvánosságnak szüksége van, ezt a célt már a népszámlálást követő hónapokban hozzávetőlegesen szolgálja az úgynevezett „előzetes eredmények” publikálása. Sajtóban és közvéleményben nagy érdeklődés szokta kísérni ezeket az eredményeket; természetes, hogy elsősorban azokat az adatokat, amelyek a lélekszámra, valamint a terület és lélekszám egybevetésétől származó nyers népsűrűségi értékekre vonatkoznak. Ezek a számok határozzák meg a legnagyobb figyelmet felkeltő és legtöbb elsődleges érdeket érintő erőállapotot; államunk helyét az európai nemzetek sorában. Amekkora fontosságú ennek a két adatnak az ismerete, ugyanakkora figyelmet érdemel oksági összefüggéseinél és a jövőt sejtető kihatásainál fogva az a — sajnos, a szakkörökön még egyre

túlterjedő érdeklődést keltő — közlés, amely a kormegoszlási táblázatokban olvasható; A magyarság életfáját rágó szű, az egyre veszedelmesebb méreteket öltő születéscsökkenési folyamat, mely egyes tájakon már a XIX. században jelentkezik s ami járványszerűen terjed hazánkban kelet felé, az 1940-es kortagozódási képben már erősen érzékelhető lesz. Rendkívüli érdekek fűződnek annak ismeretéhez, hogy mennyire haladt egyrészt az öregek (60 éven felüliek) viszonylagos térhódítása, másrészt mekkora a produktív korban levők és a jövőt jelentő nemzeti gyermektörzs aránya és ezek abszolút számai. Most következő népszámlálásunk egyik legszomorúbbika lesz ez a kép s remélhetőleg fel fogja rázni az összes segítségre hívatottak lelkiismeretét, megindítva azt a folyamatot, mely oly régóta várat magára: a hatályos népességfejlesztő és frázisokon, ünnepi szónoklatokon túlmenő birtok-, adó- és telepítéspolitikát. Népünk jövőjének legsúlyosabb kérdéseit veti majd fel a népszámlálási eredmény, hiszen annak a megdöbbentő ténynek, hogy az élveszülöttek száma a trianoni területen az 1930-as 219 ezerről hogyan zuhant az 1939-es 172 ezerre (és csupán egy év alatt: 1938-ról 1939-re is tízezret apadt!), már igen súlyos következményei fognak mutatkozni pl. az egész iskolastatistikában. Jó ezekre az adatokra előre is felkészülni, hogy a következő évtized tennivalóinak tervezéséhez szakemberek és politikusok egyaránt az idő sürgette gyorsasággal hozzáfoghassanak. Ugyanehhez a kérdéscsoporthoz tartozik az a tanulság is, amit ismét az új népszámlálás hoz majd meg, az tudniillik, hogy mennyiben használhatók politika és közigazgatás számára azok az adatok, amik „kiszámított népesség” címe alatt kerülnek negyedévenként nyilvánosságra s nem kell-e olyan korrekatívumokat beiktatni ezekbe a számításokba, amelyek valószínűbbé teszik az eredményeket. (Szegecd kiszámított népessége pl. egészen az 1939-es népszámlálás eredményeinek nyilvánossághozataláig, sőt csodálatosképpen azontúl is, 141.000-es adatot mondott, amire aztán felettébb megdöbbentő módon cáfolt a 131.000-es valóság!) Nagy újdonságokat sejtünk azokból a kimutatásokból, amelyek a belső vándorlás újabb útjait és fokát mondják majd meg az elmúlt évtizedben, de itt kapjuk meg a feleletet azokra a homályos problémákra is, amelyek az újabb települések életképességével, továbbfejlesztési lehetőségeivel kapcsolatosak. Az ország jelentékeny részében — Szentcöl Nagyszalontáig — megváltoztak a határállomások és a határközelségnek egyes településekre annyira elsorvasztó, másokra ismét fellendítő hatása új településekre lesz irányadó; egyeseken ezek közül már mutatkozik is a jelenség, ámde szakszerű lélekszámbeli és forgalmi eredményeket majd csak a népszámlálás hoz. Fontos gazdasági következmények válnak nyilvánvalóvá e révén is. Az 1938 óta visszacsatolt területekkel egyébként egész sor olyan jelenség kapcsolatos, aminek számbavétele mindaddig nem volt lehetséges. Elég, ha itt csupán a nemzetiségi képre, nemzetiség és vallás viszonyára, kormegoszlásra, magyarul tudásra és egyéb nyelvismeretre, iskolai előképzettségre, a férfiak és nők arányára, valamint arra a — trianoni területtől nyilvánvalóig egészen elütő — helyzetre utalunk, ami az elszakítotttság és az utána bekövetkezett nagyarányú belső vándorlás folytán a lakosság születési helye és jelenlegi lakóhelye tekintetében mutatkozik. Az 1930 óta bekövetkezett népsűrűségi eltolódások messzemenő kihatásai — természetesen községekre menő részletességgel és kapcsolatba hozva a népesedési kérdésekkel, birtokviszonyokkal és tájhelyzettel — önként értetődőig fontos vizsgálatokat indítanak majd meg, illetve tetőznek be, de ugyancsak ezek az adatok szolgáltatják alapját a szociális tennivalók (pl. a városbatódulás csökkentésére irányuló — nálunk régen várt — államhatalombeli beavatkozás) egész sorának is. A bel- és külpolitikát legközelebből érintő magyarosodási — vagy ellenkezőleg: disszimilációs és magyarokat idegenajkúakká tevő —

folyamat ismét egyike azoknak a legnagyobb érdeklődésre számot tartó kérdéseknek, amikre a választ csakis az új népszámlálás hozhatja meg. Ugyanide tartoznak a vallási és faji adatok, az anyanyelvvel kapcsolatos megvallással kombinált foglalkozási és néptömrülesi statisztikák és — last not least — azok az eredmények, amiket az 1940-es állapot a jövő honvédelmi feladatainak megvalósításához nyers adatokban mutatni fog.

Kiragodott és teljességre számot korántsem tartó vázlatban mutattuk be azt a magyarság sorsát és jövőjét érintő kérdéstömeget, amit az 1940-es népszámlálásnak kell adatokban megválaszolnia. Problémát problémára halmozó korunkban maga a népszámlálás végrehajtása is nagy erőpróba közigazgatásunk és statisztikai szervünk számára, előkészítése pedig — amivel seregnyi politikai vonatkozása miatt szándékosan non foglalkoztunk — sok tekintetben már világnézeti hitvallástétel. Nem hiába tartozik a miniszterelnökség ügykörébe: a kérdések feltétele, az adatok kimutatása és azok felhasználása valóban a kormányzatnak egyik jellegzetes ténykedése. Ám egy népszámlálás megtervezése, lebonyolítása és az eredmények közlése kormányzaton felülálló állami függetlenség-megnyilvánulás is és nem közömbös sem az állampolgárok lelkiállapota, sem a politikai helyzet vagy külpolitikai beállítottság, melynek hangulati és korbelti velejárói rajta jellegzetesei! meglátszanak. Ne feledjük végül, hogy a statisztika nem csupán a közületeket kiszolgáló adatszolgáltatás, hanem öncélú tudomány is, aminek sajátos módszertani és fejlődéstörténeti állomása 1940 december 31-ike.

„Speak of me as I am“, mondja Shakespeare Othello-jában. A magyarságról e kérést a népszámlálási évkönyvek teljesítik. Adataikból megismerjük állapotunkat, jövőnkre következtethetünk belőlük és ha sok illúzióknak halálát is hozza majd magával a kérlelhetetlen számsor, mégis végtelen munkalehetőséget nyújt és alapját képezi a következő évtized országépítési magyarságerősítési mentő, fenntartó és teremtő feladatainak.

ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS

EURÓPA KENYERE

AHÁBORÚS EURÓPA legizgalmasabb kérdése: elég lesz-e a kenyere? Az élettérelmélet felállítói gyakran hangoztatják, hogy népük boldogulásához kevés az anyaország, más, szerves részként hozzákapcsolódó területekről egészítik ki azt, amit saját maguk nem tudnak előteremteni. Európa is így van. Nem kap meg mindent saját magától: az egész világgal kereskedik és az egész világ az élettere. Rengeteg árut vásárol más kontinensekről és a világ legjobb fogyasztópiaca. Egy német tudós, Reithinger összeállítása szerint az élelmiszerek 20—30, a textilipari nyerstermények 40—60 (a gyapot 99.5)³ a fémek 5—50 és a luxusfogyasztási cikkek 100 százalékát idegenből vásárolja. 1933-ban elfogyasztotta a világpiacra került gabona 58, a kukorica 68, a cukor 20, a vaj 45, az olajos magvak 81, a szójabab 62, a gyümölcs 74, a tea 53, a kávé 40 és a kakaó 53 százalékát. Európa nem nélkülözheti a kontinenseket és most, hogy el van zárva életterétől, nehéz napok, nagy megpróbáltatások előtt áll.

Búza-, rozs-, árpa-, zab- és kukoricakenyeret esznek Európában. Legjobban a búzakenyeret szeretik. A Rómában székelő Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet jelentése ez évben 400 millió mázsa búzatermést ígér, 64 millió mázsával kevesebbet a tavalyinál. Európa búzaszükséglete Szovjet-Oroszországot leszámítva 540—560 millió métermázsa. Átlagosan 30 millió

hektár a búzával bevetett terület Európában, vetőmagra 40—50 millió mázsa kell: a tényleges hiány ez évben 200 millió, Angliát nem számítva 150 millió métermázsa. Európában az utolsó tíz évben háromszpr volt gyenge termés. 1931-ben 390 millió mázsa búza termett, 1932-ben és 1936-ban valamivel több 400 millió mázsánál. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy 1931 előtt a búzatermés sohasem érte el a négyszáz millió mázsát. A tavalyi 464 millió mázsa rekordtermés volt. Az Egyesült Államok szakemberei Európa búzatermését 30 millió mázsával kevesebbre becsülik, mint a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet; szerintük az idén csak 370 millió mázsa búzát arattak Európában. Az Egyesült Államok idei búzatermése 207 millió, tavalyról maradt még 77 millió, Kanada termése 120 millió mázsa; Amerika könnyen pótolhatná Európa búzahiányát, de közbül van Anglia és a blokáddal teljesen elzárta Európát az amerikai búzától.

A 200 millióból 50 millió Angliával kiesik. Anglia ma nem tartozik a kontinenshez: a Csatorna szélesebb, mint az óceán ... Az európai búza-kérdést így csak a kontinensre szorítkozva tárgyaljuk. Szovjet-Oroszországot sem számíthatjuk Európához, mert eddig még mindig önkényesen, szinte programszerűen szólt bele Európa ellátásába és az orosz búzatermelésről nincsenek is megbízható adataink. Teljesen magára maradt az öreg kontinens és nézzük, mit tud a saját erejéből felmutatni. A STUD szerint az utolsó három békeév, 1936—1937—1938 átlagában a következő módon alakult az egyes országok búzatermése:

O r s z á g	Termés a vetőmag levonása után métermázsa	Népesség	Östermelők arányszáma %	Jutott i főre kg
Belgium	4,400.000	8,370.000	17·1	52·5
Bulgária	15,997.000	6,350.000	74·3	280·0
Cseh-Szlovákia	14,192.000	15,270.000	28·2	92·9
Dánia	3,564.000	3,800.000	35·3	93·8
Észtország	640.000	1,132.000	68·1	56·5
Finnország	1,836.000	3,821.000	64·6	48·0
Franciaország	68,927.000	41,970.000	35·7	164·2
Görögország	6,298.000	7,013.000	53·8	89·8
Jugoszlávia	23,920.000	15,400.000	75·0	155·3
Lengyelország	17,763.000	34,515.000	77·2	51·4
Litvánia	1,948.000	2,550.000	76·7	76·4
Lettország	1,454.000	1,971.000	65·9	73·8
Luxemburg	358.000	301.000	48·3	118·9
Trianoni Magyarország...	20,731.000	9,038.000	51·8	229·3
Németalföld	3,755.000	8,640.000	20·6	43·4
Németország és Ausztria	48,351.000	74,826.000	30·0	64·6
Norvégia	600.000	2,906.000	35·3	20·6
Olaszország	65,339.000	43,020.000	47·3	151·8
Portugália	2,781.000	7,380.000	50·0	37·7
Románia	34,025.000	19,646.000	72·0	173·2
Spanyolország	25,592.000	25,000.000	56·1	102·4
Svájc	1,547.000	4,183.000	21·3	36·9
Svédország	6,521.000	6,285.000	36·0	103·7
Összesen	370,539.000	343,387.000		110·7
Nagy-Britannia	15,474.000	47,530.000	5·6	32·5
Irország	1,851.000	2,940.000	52·1	63·0
Szovjet-Oroszország	305,608.000	169,000.000	ismeretl.	181·8

Az európai búzatermés áttekintése meglepő képet nyújt a kontinens élélmzéséről. Ha mindenki búzakenyeret enne, még egyszer annyi búzát kellene importálni, mint eddig, mert az östermelő lakosság évi szükséglete kedvező körülmények között fejenkint 300 kg, a városi lakosságé 150 kg; kimutatásunkban egy európai lakosra csak 110.7 kg búza jutott átlagosan, ami durva számítással is legalább 250—300 millió mázsa búzahiányt jelen-

tene. Bulgáriában, Észt-, Finn-, Görögországban, Jugoszláviában, Lengyel-, Lettorszában, Litvániában, Magyarországon, Portugáliában, Romániában és Spanyolországban a lakosságnak legalább fele őstermelő; a Baltikumtól a Balkánig húzódó keletközépeurópai területsávon a kétharmadánál is több, egyes országokban (Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, Litvánia) a 75%-os részesedést is meghaladja. Ezek az országok termelik a legtöbb búzát, a fejenkinti átlag ezekben a legnagyobb s ezeknek volna csak elég a búzájuk. A többi európai ország behozatalra szorulna ha csak tiszta búzakenyeret enne. Tiszta búzakenyeret azonban kevés helyen esznek. Keverik a búzalisztet rozsliszttel és a barna kenyeret sütik belőle. Sok országban a tiszta rozskenyeret is szeretik. Északon árpa- és zablisztből is sütnek kenyeret, sőt Lengyelországban, a Balkánon és a déli országokban a kukoricakenyeret sem vetik meg. Szoktak burgonyát is keverni a kenyérbe.

Rozsból Európában, Angliát és Szovjet-Oroszországot nem számítva, az 1936—1937—1938 évek átlagában 196 millió mázsa termett. Nézzük, mi a helyzet, ha az egész rozstermést élelmezési célokra fordítanák. Már említettük, hogy az őstermelő népesség jóval erősebb kenyérfogyasztó, mint a más foglalkozásúak. A hivatalos magyar statisztika megállapítása szerint az 1930—1935. évek átlagában a kenyérmagfogyasztás 216-6, az utolsó három év átlagában 222-3 kg volt a földműveslakoságnál. Újlaki Nagy Árpád, a jeles agrárstatisztikus azt mondja, hogy a kenyérmagvak ipari és takarmányozási célokra való részbeni felhasználása miatt, amit szintén figyelembe kell venni, a földműves lakosság 250 (nagyon jó viszonyok között 300), a városi lakosság 150 kg kenyérmagvat fogyaszt évenként és fejenként. Ebből 75 százalékos kiórlással az őstermelők 187-5, az egyéb foglalkozásúak 112-5 kg lisztet kapnak, ami a biológiai minimális szükségletet is jelenti. Ezeket az értékeket Európára is átvihetjük, s akkor Európa minimális kenyérmag- (búza és rozs) szükséglete a következő:

O r s z á g	S z ű k s é g l e t		H i á n y F ő l ő s l e g	
	összesen mázsa	fejadag kg	mázsa	
Belgium	13,986.000	167-1	6,231.000	—
Bulgária	13,272.000	209-0	—	4,485.000
Cseh-Szlovákia	27,211.000	178-2	—	1,408.000
Dánia	7,041.000	185-3	1,272.000	—
Észtország	2,468.000	218-1	—	237.000
Finnország	8,200.000	214-6	3,087.000	—
Franciaország.....	77,938.000	185-7	2,592.000	—
Görögország	14,293.000	203-8	7,549.000	—
Jugoszlávia	34,650.000	225-0	9,038.000	—
Lengyelország	78,418.000	227-2	6,577.000	—
Lettország	4,255.000	215-9	—	337.000
Litvánia	5,781.000	226-7	—	1,191.000
Triani Magyarorszá g	18,239.000	201-8	—	8,521.000
Németalföld	14,740.000	170-6	6,468.000	—
Németorsz. és Ausztria	134,687.000	180-0	11,326.000	—
Norvégia.....	5,385.000	185-3	4,685.000	—
Olaszország	84,878.000	197-3	18,338.000	—
Portugália	14,760.000	200-0	11,266.000	—
Románia	43,614.000	222-0	5,627.000	—
Spanyolország	51,502.000	206-1	22,358.000	—
Svájc	7,166.000	171-3	5,324.000	—
Svédország	11,640.000	186-0	1,636.000	—
Összesen	674,174.000	196-3	123,371.000	16,179.000

Nagy-Britannia és Írország hiánya 62 millió mázsa, amit könnyűszerrel pótolnak a tengerentúlról. Főléleggel hat ország rendelkezik: Bulgária, Csehszlovákia, Észt-, Lettország, Litvánia és Magyarország. A hat állam

főlösege 16 millió mázsa, amivel szemben 123 millió mázsa kenyérmaghiány mutatkozik. Ez a kép már enyhébb, mint amit a búzánál láttunk, de még koránt sem vigasztaló. Európa összes rozstermését nem süti meg kenyérnek; takarmányozási célokra és pálinkafőzésre is használják a rozst, amivel jelentős tételek kiesnek a fogyasztásból, tehát a tényleges hiány nagyobb. Van még egy igen súlyos hibája ennek a kimutatásnak: az elméleti kenyérszükségletet vette alapul, ami, sajnos, nem minden esetben fedti a gyakorlati fogyasztást. Mindenki tudja, aki agrárkérdéssel foglalkozik, hogy például Jugoszlávia, Románia és Lengyelország exportáló államok, kimutatásunkban mégis hiánnyal szerepelnek. Valójában hiányuk is van, de népük különböző okok miatt nem fogyasztja búzából és rozsból az elméleti szükségletet, hanem annál jóval kevesebbet s így áll elő a felesleg, amit azután exportálnak. Az agrárállamok szántóföldi terményeiket viszik a nemzetközi piacra és sokszor a legnagyobb áldozatokat hozzák, hogy külkereskedelmi mérlegük egyensúlyban legyen, illetve maradjon. Népük biológiai veszteséggel áll szemben az aktív egyenleggel: a román vagy a lengyel paraszt búza- és rozskenyér helyett kukoricakenyeret, burgonyát, napraforgómagot, vagy főtt répát eszik, s a ráeső elméleti szükséglet egy részét exportálni lehet...

Az elméleti szükséglet 674 millió métermázsa kenyérmag; a gyakorlatban a legoptimistább számítások szerint 340—350 millió mázsa búza (a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet Angliát is számította a 400 millió mázsás becslésnél: ezt is, és a vetőmagot is le kell vonni) és 180—200 millió mázsa rozs termett Európában. Az elméleti hiány maximális mennyisége 124 millió métermázsa, a valóságos fogyasztás és a rozs egyéb felhasználásával kieső tételeket is figyelembevéve ennél nagyobb, cca 150 millió mázsa. Ezt a hiányt Szovjet-Oroszország egymaga pótolhatná. Hivatalos szovjet-jelentések szerint az utolsó három év átlagában no millió mázsa búzafelhasználásuk volt, ami a Baltikum, Kelet-Lengyelország és Besarabia megszállásával még kiegészül és valószínűleg fedezné Európa hiányát. Ha így nem lehetne a 150 millió mázsát teljes egészében előteremteni, akkor a még hiányzó mennyiséget szovjet-rozssal lehetne pótolni. Szovjet-Oroszország azonban a legtitokzatosabban irányítja mezőgazdasági export-politikáját. Vagy akkor exportál nagy tételekben, amikor jó a termés és alacsonyak az árak, hogy a szovjet-dumpinggel az európai termelés alapjait megrázkódtassa: vagy nagyon kevés termés esetén jó áron, valutáért értékesíti feleslegét. Ma egyik eset sem áll fenn; nincs jó termés és valutát sem kaphat a búzájáért: nem tudjuk mit fog csinálni Szovjet-Oroszország...

Európa azért átvészeli valahogy ezt az esztendő. A legtöbb országban már hivatalosan elrendelték, hogy burgonyát keverjenek a kenyérbe. 25 százalékos keveréssel elméletileg meg is szűnnék a hiány, de eddig is keverték burgonyát a kenyérbe és az újabb rendelkezések nem sokat segítenek. A leghatásosabb segítség az európai mezőgazdasági termelés átszervezése volna. A háború még nagyon sokáig eltart, nem valószínű, hogy néhány éven belül helyreálljon a kontinensek forgalma: Európának önellátásra kell berendezkedni. Céltudatos munkával a búzaszükségletét akár a következő évtől kezdve már saját maga elő tudná állítani. Európa területének 6-2, a szántóterületnek 20.5 és a gabonaterületnek 38.4 százaléka volt 1935-ben búzával beterve. Az utolsó nyolc békeév, 1931—1938 ingadozásait figyelembe véve a búza termelési hiányok kiküszöbölhetőek. A nyolc év alatt a legkisebb aratási terület 29, a legnagyobb 33 millió hektár volt. A legkisebb hektáronkénti átlag 13.5, a legnagyobb 19-6 métermázsa volt. A legmagasabb aratási területtel és a legmagasabb hektáronkénti átlaggal nagyjából már biztosítva is volna Európa búzaellátása. A nyugati országokban az ingadozás nem ilyen nagy. Dánia, Hollandia, Belgium, Írország, Svédország,

Anglia, Svájc, Németország és Norvégia a hektáronkénti 20 mázsás átlagot mindig elérik, de ennél többet is felmutatnak. Silány eredménnyel a Baltikumtól a Balkánig húzódó keletközépeurópai területsáv szerepel, amelynek mezőgazdasági átrendezését most lehetne megkezdeni. Ha e terület megfelelő mezőgazdasági gépekhez és olcsó műtrágyához jutna, akkor terméseredményeit jelentősen emelhetné és Európa élelmezési gondjait megoldhatná.

Az európai kenyérönellátás ma minden országnak problémája. Egyik sem vonhatja ki magát azzal, hogy nem érdekli, mert lassan elérkezünk oda, hogy egész Európában bevezetik a kenyérjegyrendszert és akkor a búzafelesleggel rendelkező állam is épp úgy megérzi a nehéz időket, mint amelyik behozatalra szorul. Az európai búzakérdést nagyvonalú, összeműködő tervvel kellene és lehetne rendezni, de ez már újabb tanulmány tárgya lenne.

KOVÁCS IMRE

A FRANCIA PARASZT VÁLSÁGA

VISSZA A FÖLDHÖZ! — ma ez a legszélesebb körökben hangoztott jelszó a legyőzött Franciaországban. Nemcsak a hivatalos politikai vezetők, hanem a széthulló állam és a megbénult gazdasági élet zavarai között vergődő francia kispolgár is egyre világosabban felismeri, hogy az elkövetkező nemzeti újjáépítés legszilárdabb talapzata a francia paraszt. Az új európai gazdasági rendbe beilleszkedő Franciaország mezőgazdaságára jelentősen megnagyobbodott feladatok várnak, viszont a francia nehézipar bizonyos mértékű leépítése sem lehet kétséges. Éppen ezért komoly szerepcsere várható a francia parasztság és az ipari munkásság, és az ezzel egy politikai nevezőre hozható radikális kispolgárság viszonyában, Ez a szerepcsere a gazdasági és társadalmi igazságosság jegyében zajlik majd le és helyreállítja a társadalmi rétegek egészséges összhangját, visszahelyezi sajátos feladatkörébe a nemzet megerősítése terén legerősebb tevékenységre képes parasztsztyált és megszünteti a francia parasztság évtizedes gazdasági és társadalmi háttérbeszorítását.

A III. Napoleon idejében életre kelt liberális gazdasági politika a nehézipari és nagyitőkés érdekeltségnek kedvezett. A XX. század első évtizedeiben a nagykapitalista érdekek szövvénye behálózta már az egész francia gazdasági és politikai életet, vele szemben csupán a szervezett munkásság tudta némileg gazdasági és politikai törekvéseit érvényesíteni. A világháború győzelmes befejezése után tulajdonképpen minden gazdasági és politikai megoldás kompromisszum volt a nagyitőkés osztály és a szervezett ipari munkásság között a parasztság teljes háttérbe szorításának árán. Betetőzte ezt a folyamatot a francia gyarmati politika elhibázott vonalvezetése. Ez a gyarmati politika a minél erőteljesebb kereskedelmi forgalmat erőltette a gyarmatvilág és az anyaország között. A gyarmati mezőgazdasági termékek ellenében az anyaországban termelt iparcikkokkal árasztotta el színes alattvalóit. Ezenkívül a külkereskedelmi szerződések és megállapodások is majdnem minden esetben az ipar érdekét szolgálták. A kormányzat árvédelmi, adó- és szociálpolitikája szinte kizárólag az iparnak és az ipari vidékeken élő erős politikai befolyásra szert tett ipari munkásoknak és városi kispolgári rétegeknek kedvezett.

Az itt vázolt gazdasági és politikai folyamat megmutatkozik a számok tükrében. Míg 1860-ban, a mezőgazdaságra katasztrofális hatással járó liberális gazdasági politika bevezetése előtt, a mezőgazdasági termények kiviteli értéke elérte a 625 millió aranyfrankot és a mezőgazda-

sági termények behozatali értéke nem haladta meg az 504 millió aranyfrankot, tehát a mezőgazdasági termelés javára 121 millió aranyfrank mutatkozott, addig 1886-tól 1890-ig már teljesen megváltozott és leromlott a kivitel és behozatal aránya. 1890-ben a mezőgazdasági kivitel értéke 780 millió frankra emelkedett, amivel szemben a mezőgazdasági termékek behozatali értéke 1 milliárd 524 millió frankra rúgott, vagyis a mezőgazdasági termelés hátrányára 744 millió frankos eltolódás állott elő. Ez az eltolódás a XX. század harmincas éveiben a francia mezőgazdaság sérelmére még jobban megnövekedett. Egy 1936. év első hét hónapjáról származó kimutatás, ami a népfront-kormány mezőgazdaság-ellenes politikájának bélyegét viseli magán, egészen kétségbeejtő színben tünteti fel a belső mezőgazdasági termelés színvonalának süllyedését. Ez időszak alatt 3,421.056 tonna élelmiszert hoztak be Franciaországba és ugyanakkor csak 339.591 tonna élelmiszert szállítottak ki külső országokba, vagyis a deficit 2,861.464 tonnát tett ki.

Az agrárellenes politikai és gazdasági irányzat következtében a francia parasztság szinte menekülésszerűen hagyta el ősei foglalkozását és vált meg ősi birtokától. Tömegesen költöztek a parasztok a nagyvárosok külső övezetébe, ahol jobb szociális gondozást, csökkentett munkaidőt, több szabadságot, könnyebb munkát és magasabb életszínvonalat találtak. Előbb csak a Kis- és középbirtokok száma olvadt le jelentősen a statisztikai kimutatásokban, később a megműveletlenül maradt földterület mennyisége is ijesztően növekedett. 1892 és 1926 között egymillióhétszázezer kis- és középbirtok semmisült meg, nagy részüket átvették a szomszédok, másrészüket idegen földmunkások, főleg olasz és lengyel parasztok vették bérbe, de még így is jelentős területek maradtak parlagon. A népfront-kormány hatalomrajutása után, 1936-tól a háború kitöréséig a parasztság városbamenekülése szinte megkétszereződött, a műveletlenül hagyott földek nagysága pedig már katasztrófális méreteket öltött. Egy 1939 nyarán készített kimutatás szerint Franciaország 55 millió hektár megművelhető területéből 7 millió hektár megműveletlen, bevetetlen maradt. Ugyanekkor más erőttől duzzadó országok mocsarakat szárítottak ki és tettek termővé, sziklás hegyoldalakat varázsoltak megművelhetővé. Ebben az időben már Franciaország kétségtelenül megszűnt agrárállam lenni. Nemcsak az ország demográfiai viszonyai változtak meg aránylag rövid idő alatt, hanem agrikultúrája is igen mélyre zuhant. A világháború előtt, 1911-ben Franciaország lakosságának még 55.8%-a élt falun és tanyán, viszont 1936-ban már csak 47.6%-a 19,935.358 lélek, amiből a parasztság száma körülbelül 18 millióra tehető. Ez a szám azonban 1939 végéig még jelentősen kevesbedett. A valamikor élénken virágzó francia mezőgazdaság pusztulását a parlagon hagyott 7 millió hektár föld mindennél ékesszólóbban bizonyítja. A mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonalának süllyedésével a parasztság gazdasági és társadalmi helyzete is igen nagy mértékben leromlott.

A század harmincas éveiben kezdődő világválság és annak bevált orvosszerei a francia politika vezetőit is gazdasági kísérletezésekre ösztönözték. Léon Blum kormánya Roosevelttel példáját követve, a leromlott mezőgazdasági vásárlóerőt főleg azért igyekezett mesterséges árvédelmi eszközökkel megnövelni, hogy ezzel az ipari termelés fokozását gazdaságilag alátámassza, nem pedig hogy a mezőgazdasági és az ipari egyensúlyt helyreállítsa. A roosevelti „új rend” nekilendítő erejét a népfront-kormány agrárpolitikai vonatkozásban teljesen félreismerte. Következésképpen az amerikai minta francia alkalmazása csak növekvő zavarokat okozott a mezőgazdaságban. Az Egyesült Államokban 1933 májusában kiadott mezőgazdasági törvény ugyanis néhány főtermény és állatfaj önkéntes termelési korlátozásáról rendelkezett, hogy ezzel a terményárakat felemelje. Az így kieső mezőgazdasági hozamért a végrehajtással megbízott szerv a művelésből kihagyott mezőgazdasági terület és a megelőző termés-hozam arányában készpénzben vagy terményben kártalanítást fizetett. Ezzel szemben az 1936. évben felállított francia Búzahivatal (Office du Blé) a francia búzaárat függetleníteni kívánta a nemzetközi áralakulástól és a

búzatermelés veszteséges voltát úgy kívánta megszüntetni, hogy minden mázsa búza után prémiumot fizetett a termelőnek anélkül, hogy egyidejűleg a búzatermelés csökkentéséről gondoskodott volna. A népfrent-kormány részben politikai lépésvesszőnek szánta a parasztság felé a búzaár szabályozását, ami ellen azonban éppen a búzatermelők tiltakoztak legélesebben, így például a Búzahivatal felállítása után Pointier a Búzatermelők Országos Szövetségének elnöke lemondott tisztségéről, hogy ünnepélyesen tiltakozzék a francia viszonyok szempontjából szerencsétlen búzaárszabályozás ellen.

Mégis ugyanilyen elvek mellett juttattak később prémiumot a bortermelőknek és az állattenyésztőknek. Ezek az agrárpolitikai intézkedések összehatásukban azonban nemhogy javították volna, hanem még csak súlyosbították a francia mezőgazdaság helyzetét, mért a francia parasztok egyre nagyobb mértékben tértek át a kedvezményezett mezőgazdasági cikkek termelésére és elhanyagolták azokat, amiknek termelésére ráfizettek. Miután a kedvezményezett termények magasabb árát nem előnyös kereskedelmi szerződések és külföldi vásárlások biztosították, hanem a belső fogyasztás viselte, ezért a növekvő búzatermelés szinte kibíratatlan teherként nyomta a fogyasztói árakat és növelte az agrárpolitikai zűrzavart. Végre is 1939-ben az új termés előtt tarthatatlanná vált a termésértékesítés régi rendje és a Daladier-kormánynak el kellett magát szánnia a káros irányzat felszámolására és a gabonatermelés korlátozására. Be kellett vezetni azt a rendszert, amit Reynaud „a szabadság keretében mozgó irányított gazdálkodásnak” nevezett. Az új szabályozás lényege, hogy megakadályozza az áremelés következtében előálló túltermelést. Az új rendelet törvény a gabonatermelés csökkentését nem hatalmi eszközökkel kívánta elérni, hanem igen elms módszert talált a közvetett beavatkozásra. 1939 júliusában, a rendelet törvény megjelenése idején, a világpiaci búzaár 50 frank körül állott, a Búzahivatal azonban 200 frankot fizetett a búzáért, de csak olyan mennyiség után, ami a belső fogyasztást fedezte. A többletet csak világpiaci áron vette át. Az új rendelet törvény tehát csak a belföldi fogyasztás mértékéig fizetett védett, magasabb árát. A védett búzamennyiség várható összegét bizottság becsülte meg. A bizottság elnöke az államtanács egyik kinevezett tagja, tagjai a pénzügy- és a földművelésügyi miniszter egy-egy megbízottja. Ha a bizottság azt állapítja meg, hogy a várható termés nagyobb, mint a belföldi szükséglet, úgy a többlet termés mennyiségét hivatalosan közzéteszik és közük a nem kívánatos termésmennyiség arányszámát a belföldi fogyasztás mennyiségéhez. Ebben az esetben a gabonabevásárló szervek minden eladásra felajánlott gabonamennyiségből természetben levonják a közzétett arányszámnak megfelelő százalékot és azért csak a világpiaci árát fizetik vagy külföldi értékesítésre bizományba veszik át, a többiért azonban a védett árát fizetik ki. A rendelet törvény szerint abban az esetben, ha a bizottság a termést túl alacsonyan becsülte volna meg és emiatt jelentős felvásárolt feleslegek keletkeznének, e gabonafeleslegeket hozzá kell adni a következő évi termésbecsléshez. A Daladier-kormány tehát rendkívül érdekes kísérletet kezdeményezett a terményárak szabályozására és a gabonatermelés közvetett korlátozására. Az új értékesítési rendszer kedvező hatásai azonban a szeptemberben megindult háború és a háborús kényszer-gazdálkodás következtében már nem jelentkezhettek. A francia kormány ezzel az intézkedésével elkészt. A mezőgazdasági termelést a háború teljes szervezetlenség és összezsugorodás állapotában találta.

A kellő tervszerűséget nélkülöző agrárpolitikai intézkedések mellett a népfrent-kormány nagyszabású politikai agitációt folytatott a forradalmi indulatoktól fűtött és az állandósult termelési zavarok miatt

nyugalankodó parasztság megnyerésére. A Blum-kormány agrárpolitikusai a „Le Paysan“ és a „La Terre“ című parasztlapokban anyagi áldozatokat nem kímélve terjesztették a marxista agrárelméletet, népszerűsíteni igyekeztek a szovjet tervgazdálkodást, a nagyüzemesített gabonagyártást és a mezőgazdaság gépesítését. A francia paraszt képzelőerejét azonban nem tudták megfogni a gépesített mezőgazdálkodás csodáival. A francia kisparasztot nem vonzotta a mezőgazdasági nagyüzem, vagy a szövetkezeti szervezett kollektív gazdálkodás. Csak az iparvidékek külső övezetében meglepedett zöldségtermelőknek az a része vált a marxi elméletek harcosává, amely összekeveredve élt a gyártelepek szovjetérmű munkásaival, s így rá tapadt azok politikai és társadalmi felfogása is.

A szocialista-kommunista parasztirányzatnak 1934-ben éles ellenzéke támadt. A francia parasztság elkeseredése ekkor már robbanásig feszült, anyagi bajai szinte elviselhetetlenül megsokasodtak. 1934 november 24-én alakult meg Párizsban az ország minden részéből összesereglett 12.000 paraszt kezdeményezésére a francia Paraszttarevonal. Ebből nőtt ki az a mozgalom, amiben már az új francia parasztéletforma csíráját fedezhetjük fel s aminek elvi célkitűzéseit Pétain marsall földművelésügyi minisztere, Pierre Caziót is magáévé tehetette. A francia paraszttarcvonal a legnagyobb földműves szervezetek egyesüléséből keletkezett. Az arcvonal gerince és politikai élharcos csapata a Francia Parasztligája volt. Ennek irányítója és szellemi vezére Henry Dorgères (valódi nevén D'Halluin), a „Cri du Sol“ című legelterjedtebb parasztlap szerkesztője és a legmozgékonyabb francia agrárpolitikus, aki szinte egyedül teremtette meg a francia parasztság egységfrontját. A francia parasztligáját Dorgères hívta életre. A liga szervezetének lényege a paraszti érdekvédelmen nyugodott. Minden megye parasztsága megszervezte a maga érdekvédelmi bizottságát. Ezekből kiküldötteket küldtek a központi bizottságba, a kiküldöttek alkotják a francia parasztligáját. A szervezet minél erősebb vidéki hálózat kiépítésére törekedett, hogy politikai ütőképesége annál nagyobb legyen. Ezenkívül a Paraszttarcvonal magába olvasztotta az 1927. évben alakult Francia Agrárpártot és a legjelentékenyebb érdekképviselők csatlakozását is biztosította, így csatlakozott hozzá „A földműves szindikátusok nemzeti egyesülete“, a legrégebb francia parasztegyesület, amihez körülbelül tízezer francia agrárszindikátus tartozik egymillió körüli taglétszámmal és „A központi földművelő társaság“, aminek szervezetéhez a búzatermelők, len-, burgonya- és gyümölcs-termelők szövetsége tartozik. Ezeket az addig széthúzó és különböző törekvésekért harcoló paraszttalakat Dorgèresnek sikerült egy közös minimális program elfogadására rávenni és eredeti szervezeteik változatlan fenntartásával egy közös érdekvédelmi egyesülésbe, a Paraszttarcvonalba beszervezni. A Paraszttarevonal minimális politikai és gazdasági követeléseit a következőkben sikerült összegezni: 1. Küzdelem a deflációs politika ellen, ami elfogadhatatlan szinten tartja a francia és a világgiazi árakat. 2. Küzdelem a belföldi termékek árainak felértékelésért. 3. Küzdelem a nemzeti munka mindennemű pártfogásáért. 4. A köztársasági kormányforma védelme mellett az állam családi és foglalkozási alapon való átszervezése. 5. A nemzetgazdaságnak foglalkozási (korporatív) alapon való megszerzése.

A leglényegesebb a jövő szempontjából a legkülönbözőbb parasztszervezetek egységes elhatározása a korporatív gazdasági rendszer bevezetését illetőleg. A paraszttarcvonal elméleti rendszerezői a létesítendő korporációkra és a családra kívánják felépíteni a tisztultabb köztársasági államrendszert. Dorgères és hívei szerint a társadalom igazi sejtje nem az egyén, hanem a család. Ezt a következtetést a falusi élet mindennapi tapasztalataiból merítik. Az új agrárirányzat hívei a francia parasztság faji és nemzeti értékeit a családi élet erkölcsi és jogi átszervezésével kívánják megmenteni és újabb évszázadokra biztosítani. A családi élet reformját a polgári jogrendszer, különösen az örökösödési jogszabályok és az örökösödési illeték kulcsának megváltoztatásával óhajtják keresztülvinni. A paraszttartok jogi megerősítése és a családi vagyonok osztatlan megőrzése, újonnan keletkező gazdaságok részére állami kölcsönök nyújtása és a

születendő gyermekek arányában való leírása azok az alapelvek, melyekre az egészséges, kellő számban szaporodó családok életét akarják építeni.

A francia Parasztcsoport tehát demokratikus és köztársasági politikai rendszert akart felépíteni a megreformált családi élet és a foglalkozási testületek erős talapzataira. Meg akarta szüntetni a parlamentarizmust, fel akarta oszlatni a politikai pártokat, ki akarta vonni az államélet irányítását a korrump politikusok és pénzügyi hatalmasságok befolyása alól. A parlamentet a korporációk kiküldötteinek gyűléseivel kívánta pótolni és a politikai akaratmegnyilvánulásokat csak a korporációk keretén belül akarta megtűrni. Mereven elutasította azonban a diktatúra gondolatát, a tekintélyi államforma bármilyen megvalósulását.

Nyilvánvaló, hogy a különböző parasztszervezetekből alakult Parasztcsoport vezetői a parasztegység megóvása végett nem akartak nyíltan szembehelyezkedni a konzervatív paraszttömegek köztársasági és demokratikus érzelmeivel, noha világosan kellett látniok, hogy antiparlamentáris, pártok nélküli korporatív politikai és gazdasági rend csak tekintélyi állam keretei között működhet. Ezért kétségtelenül felismerhető bizonyos eszmei ellentét a Parasztcsoport szellemi felépítésében. Az antiparlamentarizmus és a korporatív gazdasági rend nem fér meg az 1875-ös alkotmány demokratikus és liberális államfelfogásával. A Parasztcsoport vezetői még sem akarták a végső következtetéseket levonni.

Ugyancsak világosan ítélték meg a helyzetet más parasztszervezetek is. A „Mezőgazdasági Szervezetek Nemzeti Szövetsége“ 1935 júniusában tartott nagygyűlésén foglalkozott a mezőgazdaság korporatív rendszerű átszervezésével. Ezen a gyűlésen megállapították, hogy a korporatív rend bevezetése elszigetelten a mezőgazdaságban nem biztat komoly eredményekkel az állam gazdasági rendszerének teljes átszervezése és az államhatalom tekintélyi átalakítása nélkül.

Bár a Parasztcsoport vezetői képesek voltak paraszttömegeiket forradalmi magatartásra buzdítani, hogy a marxista politikai uralom gazdasági erejét megtörjék és evégből az adófizetés megtagadására és takarékbetétjeik visszavonására biztatták híveiket, a köztársasági alkotmány megtagadásának forradalmi gondolatáig még sem jutottak el.

A júniusi nemzeti összeroppanás tisztító élménye volt az a külső ösztönző erő, ami Pétain marsallt és híveit gyökeres alkotmányreformra indította. Az új francia államrendszerben a francia parasztság öt éves politikai és gazdasági törekvései egyszerre aktualitást nyertek és a nagy francia agrárválság lelki hatása új politikai kezdeményezéseket tett lehetővé. A mezőgazdálkodás erőteljes fellendítése, a műveletlenül hagyott földek benépesítése, a mértéktelenül felduzzadt nagyvárosi lakosság visszaterelése a földhöz, a korporatív gazdasági rend kiépítése, vagyis mindazok a célkitűzések, amikért a Parasztcsoportba tömörült sok százezer francia paraszt éveken át elkeseredetten harcolt, kormányprogrammá érett.

A francia agrárválság megszülte a népfrejtőpolitika parasztelles törekvéseivel élesen szembeálló Parasztcsoportot. Az ebbe tömörült parasztság vezetőrétegét az arcvonal vezetősége a több éves politikai és gazdasági küzdelmek közepette átította új politikai és gazdasági gondolatokkal és ezzel szilárd és széles népi alapot teremtett egy egészségesebb politikai és gazdasági elrendezés számára. Az összeomlás zűrzavaraiban ha eltűnt is a Parasztcsoport politikai szervezete, eszméinek hatása tovább él. Az agrárgondolat jegyében újjászülető francia politika nyugodtan építhet a francia parasztság milliós tömegeire.

MARÉK DÉNES

AZ ERDÉLYI ALBUM

VANNAK A NEMZET ÉLETÉBEN PILLANATOK, amikor a tudománynak, tárgyilagossága teljes fenntartása mellett, ki kell lépnie a mánynak, tárgyilagossága teljes fenntartása mellett, ki kell lépnie a politika porondjára és ott kell harcba kelnie a jog és az igazság védelmében. Nehány évvel ezelőtt a románok kiadták a „La Transylvanie“ című hatalmas kötetet, amely a szemfényvesztés legcsodálatosabb eszközeivel s a nyilvánvaló történeti tények meghazudtolásával úgyszólván elsikkasztotta Erdély magyar múltját és gyökeresen magyar jellegét. Ez a propagandamű még a trianoni szellemből táplálkozott, még abból merítette létalapját. Most végre megláttuk Erdély igazi arcát: a több, mint kétévtizedes igazságtalanságokat orvosló bécsi döntés előestéjén megjelent a Magyar Történeti Társulat hatalmas reprezentatív albuma, előbb németül, majd olasz és magyar kiadásban, s így most nemcsak magunknak, de hatalmas barátainknak is végre alkalmuk van arra, hogy legkiválóbb szaktudósainknak rövid, de azért minden lényeges részletre kiterjedő értekezéseiből s gyönyörűen kiállított térképek, grafikonok, képek egész tömegéből megismerjék, mit jelentett ezer éven át Magyarország és Európa számára a nyugati kultúra utolsó előretolt védőbástyája: a magyar Erdély.

Gróf Teleki Pál és Hóman Bálint bevezető tanulmányait, amelyek az egész kötet alaphangját megadják, a szaktudós bölcsesége és az államférfi felelősségérzete hatja át. A szemléletesség mesterműve Teleki tanulmánya (Erdély helyzete Magyarországon és Európában), amely fokozatosan szűkülő köröket vetít elénk: először az óceáni jellegű, gazdagon tagozott Európát látjuk s annak egyetlen igazán jelentős kontinentális táját, a Dunamedencét, majd kirajzolódik a Kárpátok koszorújába fogott magyar vidék, mely harmonikus együttélést nyújt mezők, erdők és puszták lakóinak s végül megjelenik Erdély, a mikrokozmosz: egész Magyarország tájrajzi és szellemi viszonyainak kicsinyített mása. Mennyivel logikusabb s a természetadta feltételekből szükségszerűbben folyó ez a magyarságunkat nagyobb egységbe fogó európaiság jegyében álló beállítás, mint az a nemrégén többször hangoztatott román nézet, amely egyrészt a Keleti Kárpátok vonulatát próbálja egymás mellé rakott hegytömbökre tördelni, másrészt pedig túlzottan kiemeli a bihari hegyek elválasztó jellegét, egyszerűen azért, hogy igazolja Erdély szoros összetartozását Moldvával és éles elválását Magyarország többi részétől. Ez a tisztán politikai szempontoktól sugallt felfogás annyira ellentétben van magukkal a természetadta tényekkel, hogy Teleki — igen helyesen — nem is bocsátkozik vitába ellenfeleivel, hanem csupán a saját jól megalapozott álláspontját fejt ki higgadtan, józanul, de annál több meggyőző erővel. Még ott sincs polemikus éle kijelentéseinek, ahol azt magyarázza, hogy a trianoni Románia, ellentétben a koncentrikus fejlődésre hivatott magyar medencével, tulajdonképpen „centrifugális ország“; a Kárpátok övezete, amely egész hosszában átszeli \$ ahol még az aránylag igen ritka átjárók is átlagosan 850 m magasságban vannak, nemcsak hogy eltörölhetetlen határt von Erdély és a dunai tartományok közé, de egyszersmind lakatlan zónát is alkot, amelyet csak négy vasútvonal szel keresztül. A román állam magva tehát a végtelen keleteurópai síkság nyugati, egészen a Balkánig beszögellő nyulványa s nem Erdély, hiába nevezik ezt a vidéket a román propagandától megtévesztett német tudósok a román „Kernland“-nak, Teleki „centrifugális“ felfogásában — melyet egyébként történetileg is könnyű lenn:

igazolni, hiszen Moldva és Havasalföld fővárosa fokozatosan mind jobban eltávolodott a Kárpátok vonalától — természetesen hallgatólagosan benne van Mehedinti, a legismertebb román földrajzi író vágyálomképének cáfolata is, amely szerint Erdély a „sziklavár“ s a többi román tartomány mind e vár tartozéka. E cáfolat egyébként annál fontosabb, mivel eddig — mint tudjuk — Mehedinti elképzelését tanították minden erdélyi román és magyar iskolában...

Erdélynek „porta occidentalis“-hivatását Magyarország történeti missziójának szemszögéből vizsgálja Hóman Bálint. Tanulmánya első felében élesen kidomborítja, hogy a honfoglalásig egyetlen más nép sem tudta teljes mértékben kihasználni a kárpáti táj kiváló egységét és földrajzi előnyeit s hogy ez csak oly nép számára volt lehetséges, mely uralma súlypontját nem a medence keleti vagy nyugati felébe, hanem a Duna középső folyásának vidékére helyezte és innen sugározta szét államalkotó tevékenységét. A továbbiakban a középkori magyar állam keletkezését és fejlődését foglalja össze nagy vonásokban, új fényt vetve Kelet és Nyugat ellentétére, a Nyugathoz való csatlakozás közvetlen előzményeire s a magyar királyok missziós tevékenységére. Nem szárazon összefoglalt eseményeket nyújt s nem is a tényektől elvonatkoztatott, elvont eszmetörténetet, hanem oly mélyreható és megfontolt szintézist, mely a magyar állam európai elhivatottságát s a Kárpátokon túlra is eljutó politikai szervező erejét mint történelmi szükségszerűséget állítja elé, érzékeltetve egyszersmind a fejlődés egész dinamizmusát is. A részletekben sok az érdekes és szuggesztív, új távlatokat nyitó megjegyzés: a kissé mindig kaotikusnak ismert kalandozások korával kapcsolatban méltán húzza alá Hóman a lombárd-bajor-magyar szövetség jelentőségét s abban az olasz-német-magyar együttműködés első formáját pillantja meg. A településtörténeti viszonyok elemzése során figyelemreméltó az a megállapítás, hogy lényegében véve a bihari románság beköltözése vont válaszfalat az erdélyi magyarság és az anyaország közé. Midőn a betelepülő románokkal, valamint a magyar fennhatóság alatt kialakuló vajdaságokkal kapcsolatban, jórészt Rásonyi Nagy László ismert kutatásai nyomán, a románok kún-besenyő eredetű vezetőrétegéről szól, megjegyzi, hogy ez a réteg magyar földre érve talán azért is magyarosodott el oly hamar, mert vérségi kapcsolatban állón a török elemekkel erősen átítatott magyarsággal. Egyébként a románok szerepét a magyar államrendben meglehetősen szkeptikusan szemléli; rámutat szeparatizmusuk bizánci-ortodox gyökereire s hozzáteszi, hogy a XVIII. századi unió sem törölte el ezeket az ősi vonásokat, hanem ellenkezőleg egy államellenes nemzeti misztikát fejlesztett ki: a dákoromán lelkeséget.

E két nagyvonalú értekezés után kerül sor, a településtörténeti részre. Az előzményekről Alföldi András tájékoztat: dákok és rómaiak kapcsolatait az ókortudomány és az archeológia szemszögéből vizsgálja, mintegy összefoglalván a Századok legutóbbi számában megjelent nagy tanulmányának eredményeit. Tételének, melyet nagy ötletességgel és világos okfejtéssel vázol, gazdag bizonyító anyaga persze e néhány lapra nem fért el, de így is plasztikusan érvényesül Alföldi tanításának két sarkalatos pontja. Az egyik az, hogy Erdélyben Trajánus hódító hadjáratai után elenyészően csekélyszámú dákok maradhatott s így a dák-római összeolvadásnak komoly alapja egyáltalában nincsen, a másik pedig az, hogy az aurelianuszi kiűrés alkalmával Dáciában végérvényesen megszűntek azok az életfeltételek, amelyek ott a romanizált lakosság, a „romanité dace“ fennmaradását biztosíthatták volna. Alföldinek ezeket az újabb eredményeit azért is fontos volt a külföld elé vinni, mert a Századokban megjelent cikkével körülbelül egyidőben látott napvilágot Daicovicu, kolozsvári archeológus-professzor tanulmánya (Le

problème de la continuité en Dacie), mely semmiféle új és egyéni szintézist nem ad, hanem jóformán ugyanazon tényeket, melyekből Alföldi a maga számára kovácsol érveket, igyekszik a dákoromán tanítás szolgálatába állítani. Ez is mutatja, mennyire kezd a román tudósok alól kicsúszni a talaj, mennyire fogyatkoznak bizonyítékaik s mennyire kénytelenek, akarva nem akarva, ugyanazon érvekhez nyúlni, melyeket magyar ellenfeleik használnak fel, persze ellenkező értelemben.

A római uralom eltűntével Dácia visszahull a barbaricumba és századokon át a legkülönbélebb népek és néptörzsek törnek rajta keresztül nyugat felé. A népvándorlások e mozgalmas szakasza albumunkból sajnos teljesen hiányzik, bár e téren is lett volna szerepe a józan felvilágosító munkának (pl. az éppen Németországban sokat emlegetett „gepida-szász“ kontinuitással kapcsolatban). Kitűnő viszont Hóman Bálintnak a székelyekről írott rövid Összefoglalása, mely a székelyek török származását és korai elmagyarosodását a külföldiek számára is megnyugtató módon mutatja be, a népi hagyomány és a történeti források együttes mérlegelése alapján. Mályusz Elemér cikke a magyarság erdélyi betelepülésének megindulásáról és a folyóvölgyek gyors elfoglalásáról ad szemléletes, pontos vázlatot, Pukánszky Béla, a magyarországi németiség legjobb ismerője, a szászok betelepüléséről ír, Tamás Lajos kitűnő megelevenítő erővel rajzolja, hogyan jelentek meg a „vlachok“, ez a balkáni pásztornép Erdély európai kultúrához szokott három nemzete között s végül Kniezsa István rendkívül érdekes, minden kontinuitás-ábránd ellen döntő bizonyítékokat szolgáltató áttekintést ad Erdély helyneveiről. Az egész cikksorozatból pozitív történelmi tényként szűrődik le az egyes népelemek megjelenésének kronológiája, valamint az a számunkra nagyon fontos igazság, hogy a középkori Erdély lakosságában a magyar elem jutott jóformán mindenütt a legjelentősebb szerephez. E kötet munkatársai még nem használhatták a sajtó alatt lévő Román Oklevéltárt, melynek alapján a román beköltözés útjai is felvázolhatók, de rendelkezésükre állt a jelen kötethez már mellékelt Lukinich-féle térkép, mely az Oklevéltár eredményeinek első összegezése. Világosan kitűnik belőle, hogy az első román telepek a magyar településterület határán, a nagy erdőségek peremén jelentek meg. A helynévanyag tanúsága teljesen perdöntő: tegyük csak Lukinich térképe mellé a Kniezsaét, mely Erdély román helyneveit tünteti fel eredet szerint. Ahol Kniezsa magyar eredetű román helyneveket jelez, az valóban a magyarság ősi települési területe s ennek szélén csak elszórt foltokban jelentkeznek a — rendszerint későbbi keletű — román helynévanyag. Igen fontos érv az is, hogy a római időkből egyetlen földrajzi név sem származott közvetlenül a románokhoz (az Ompoly antik eredetű neve is szláv közvetítésen ment keresztül), viszont magyar a helynévanyag nemcsak a nyugati határvidéken, de Máramarosban, Erdély középső területén, Hunyadban és a Székelyföldön is, amiből persze az következik, hogy mindezen területeken a magyarok megelőzték a románokat. Rendkívül tanulságos a magyar és román folyónevek összevetése is: szinte valamennyi román elnevezés a régebbi magyar név átvétele. Mindezek oly döntő érvek a kontinuitás ellen, hogy valamivel részletesebb kifejtésük bizony elkelt volna: a magyar nyelvtörténet tényeit kevésbé ismerő német olvasó pl. vagy elhiszi vagy nem, hogy a román Cris a magyar Körös átvétele, ha nem tesszük oda melléje az okleveles anyagból jólismert ómagyar Kris alakot. Hasonló szűkszavúság egyébként másutt is fenyegeti a közérthetőséget, pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire fontos, hogy a magyar viszonyoktól kissé távol álló idegen olvasó érveinkről és adatainkról pontos fogalmat alkosson magának, s ne lásson esetleg azokban kellőképp alá nem támasztott, apodiktikus kijelentéseket. Annál fontosabb ez, mert könyvünkben bibliográfia még

függelék alakjában sincsen. Szívesen elismerjük, hogy a nyelvészeti anyag népszerűsítése a legnehezebb feladat, de éppen azért kell e téren, ahol román részről annyi visszaélés történik, nekünk magyaroknak a legnagyobb körültekintéssel eljárjunk.

Politika-, jog- és gazdaságtörténet köréből ad erdélyi vonatkozású tanulmányokat a következő szakasz, amelynek címe (A magyar Erdély) akár az egész album élén is szerepelhetett volna. Lukinich Imre, az ő világos áttekintő készségével, Erdély önálló állami létét taglalja s igen helyesen emeli ki, hogy Erdély külön életében is mindig a magyar egység, a magyar hagyományok megőrzésének kötelessége domborodott ki. Ugyanaz a nemzetmentő koncepció ez, melyet Kardos Tibor egyik írásában „Hungária virtuális“-nak nevezett, szellemi gyökereit Mátyás humanizmusában fedezvén fel. Kötetünk olasz kiadásában érdemes lett volna megjegyezni, hogy ugyanezt az értelmezést tükrözi egy XVI. századi olasz történetíró, Ascanio Centorio munkája is, amely teljesen magyar szemüvegen át nézi Erdély történelmi szerepét és sorsának alakulását.

A következő cikkekben Deér József a szászság közjogi viszonyairól ír, mintegy kiegészítvén Pukánszky Bélának már előbb említett összefoglalását, Eckhart Ferenc Erdély alkotmányát vizsgálja a magyar jogtörténet szempontjából, Tóth András pedig a románok jogi helyzetéről értekezik. E tanulmányok közül a legátfogóbb jellegű kétségtelenül az Eckharté, mely szemléletesen mutatja be Erdély középkori politikai és stratégiai bástyaszerpét, vázolja e vidék sajátos közjogi viszonyainak kialakulását, fényt vet a „három nemzet“ együttműködésének formáira és igen jól bizonyítja, hogy a románok középkori autonómiája e pásztornép alacsony kultúr színvonála miatt nem fejlődhetett magasabb fokra. Az önálló erdélyi fejedelemség korával kapcsolatban szépen érvényesül Erdély vallási toleranciájának jelentősége s jó képet kap az olvasó az erdélyi fejedelem hatásköréről, az erdélyi országgyűlések szervezetről s a „szász egyetem“ történeti fejlődéséről. Egyébként szívesen vettük volna, ha e szép és gazdag anyagot felölelő tanulmányok közül valamelyik részletesebben foglalkozik a tipikusan erdélyi szervezet- és intézményformák (vajdaság, kenézség, székek) genezisével és történeti fejlődésével (általános délkelet-európai szempontból is), mert az efféle fogalmakat a külföld igen felszínesen ismeri, a hozzájuk fűződő átalakulási folyamatokat nem látja világosan s így a románok — minden tényleges alap nélkül is — könnyen elhitethetik a tájékozatlanokkal, hogy tőlük származik minden „institution du Sud-Est européen“ s hogy a székely szék egyszerűen a román scaun fordítása (az egymással össze nem függő, de sokszor rokonított szék és székely szavak viszonyát is pontosabban tisztázni kellett volna!). Nem éles polemikus állásfoglalást hiányolunk — mi örvendünk a legjobban, hogy e munkából végre elmaradt az oly sokszor szemünkre vetett személyeskedő hang! — de szükségesnek tartjuk óvatos, elővigyázatos kiküszöbölését az esetleges támadásfelületeknek. Kisebb elírások ellenére is (pl. Havaselve Ungrovlahia elnevezése nem „slawisch“, hanem eredetileg görög!) elgondolásában igen jó Elekes Lajos tanulmánya a román állami élet kezdetei körül megnyilvánuló magyar hatásról. Szépen kitűnik belőle, mennyire nem véletlen, hogy éppen a Szörényi bánóság Kárpátokon túli területén — a mai Olteniában — jelennek meg az első „crystallisations d'Etat roumaines“ s hogy körülbelül a XVII. századig Magyarországnak döntő szerepe volt a román fejedelemségek sorsának alakulásában. Elekes itt egy olyan igazságot emelt ki a feledésből, melyet már ezelőtt kétszáz évvel kimondott gróf Péterffy Károly magyar jezsuita, aki Mavrokordat-Scarlati Konstantin moldvai fejedelem kérésére elkészítette az első nagy, latin nyelvű román történelemnek a budapesti egyetemi könyvtárban reánkmaradt tervezetét. Péterffynél

is a vajdaságok életének 1300-tól 1600-ig terjedő korszaka a „Períódus Hungarica“. Elekes cikkével kapcsolatban egyébként megemlítjük, hogy vitára adhat alkalmat az a kijelentése, amely szerint a XVIII. századi fanarióták alatt összeroppan a román állami élet. A helyzet ugyanis inkább az volt, hogy a hagyományok külsőségeihez mereven ragaszkodó görögök megtartották, sőt valóságos bizánci ceremóniáig és hierarchiáig fejlesztették az egyszerű, patriarkális román állami élet kereteit, pártolták a román nyelv hivatalos használatát, átvették a hagyományos elnevezéseket (így lett a dvornic, udvarnokunk román mása egyszerre „vornikosz“), de mindezt természetesen a maguk balkáni ideológiájának s a hanyatló török birodalom erkölcsi megrendülésének leplezésére használták fel.

Nagy örömmel olvastuk Berlász Jenőnek Erdély gazdaságtörténeti múltjáról szóló beszámolóját, mert ennek a nemzetközi vitairodalomban szintén elsőrangú fontossága lehet. Most jelent meg ugyanis, a „Revue de Transylvanie“ utolsó számában, I. Moga tanulmánya (L'orientation économique de la Transylvanie), mely azt próbálja elhithetni a külfölddel, hogy Erdély gazdaságilag mindig délkelet felé orientálódott és szorosabban tartozott a dunai román tartományokhoz, mint Magyarországhoz. Berlász viszont joggal mutat rá az Anjou-kor nagy érdemeire Erdély kereskedelmének megalapozásában, Erdély nagy missziójára a kereskedelem terén (Nyugat kereskedelmi és gazdasági kultúráját sugározta tovább Kelet felé), valamint arra a tényre, hogy a nyugati alapokon nyugvó Erdély kereskedelme csak akkor tudott szervesen együttfejlődni a művelt Nyugattal, amikor erre a magyar állam keretében nyílt alkalm. Amikor magyar kapcsolatai ellazultak (mint pl. a törökvilágban), Erdély kereskedelmi élete valósággal elbalkanizálódott.

Erdély szellemi élete, művészete és irodalma felé vezet át a székely kapuk avatott ismerőjének, Viski Károlynak néprajzi összefoglalása. Tanulmánya igen gazdag anyagot ölel fel s benne méltó hely jutott a különféle erdélyi nemzetiségek népművészete közt mutatkozó kölcsönhatások tárgyalásának is. Csak azt sajnáljuk kissé, hogy a kitűnő etnográfus színesen megírt, sok részletérdekességet tartalmazó cikkében nincs részletesebben kifejtve a szellemi néprajz néhány olyan vonatkozása, melyről a külföldi is bír valamelyes tudomással. Viski például a székely balladaköltészetet a középkori énekmondókkal hozza kapcsolatba, de nem említi, hogy e nyugati összefüggések mellett milyen szálak kötnek egyes erdélyi témákat a balkáni balladakincshez (Kőműves Kelemenné-típus). Zavaró körülmény az is, hogy a tárgyi néprajz körébe eső fogalmak román elnevezése — nem tudni, Id hibájából — sokszor a felismerhetetlenségig eltorzult.¹

Páratlanul szép szintézis — s egyben az egész kötet egyik legértékesebb tanulmánya — Gerevich Tibor összefoglalása Erdély művészetéről. Mindenkinek fájdalmas emléke, hogyan akarták a Petranu Coriolan-ok egyszerűen letagadni Erdély magyar művészetét s hogyan igyekeztek teljesen maguknak kisajátítani olyan ősi magyar népművészeti ágakat, mint a faépítészet. Most Gerevich, nem szorítva háttérbe az „art mineur“-öket sem, elsősorban azt igazolja dokumentációszámba menő képek egész sorával, mennyire összefügg az erdélyi román és gót stílus a magyarországgal, mennyire a kassai dóm nyugati kapujának felel meg a kolozsvári Szent Mihály templom déli kapuja s mily szoros a kapcsolat egy másik kolozsvári templomkapu s egy beregszászi emlék között. S volt-e valahol is a kárpátalji román vajdaságok-

¹ A *ciariciu*, *caitia* szóalakok helyett *cioareci*, *căită* a helyes alak, pontatlanság a *stină*, *brinză* is *stână*, *brânză* helyett. Elírás ez a mondat is: „Besonders lehrreich ist die Tracht der Rumänen im sogenannten Mezöség (bei Hermannstadt)“ (139. l.)

ban olyan méltóságteljes románstílusú templom, mint Erdélyben a harinai vagy az ákosi? Viszont vannak-e Erdélyben számbavehető és régi emlékei a Balkán sokkupalás, zsúfolt, görög kereszt-alakú templomépítészetének? Teljesen világos, hogy a Kárpátok vonala művészettörténetileg is vízvázaló: a nyugati lelkiségű és a nagy európai stílusáramlatokkal együtt fejlődő Erdéllyel a Kárpátokon túl általában véve egy keleties világ áll szemben, ahová legfeljebb olaszos ösztönzések jutottak el, azok is Bizánc és a Balkán közvetítésével. Persze azért megvizsgálandó lenne, vajjon nem sugárzott-e Erdély építésze legalább bizonyos korokban, a Kárpátokon túlra is? Lehetséges, hogy szorgos helyszíni kutatással e téren is érniük el eredményeket, hiszen az erdélyi fejedelemségben évszázadokon át sok gazdag bojár, sok moldvai és havaselvi fejedelem fordult meg. Egyes analógiák már e képek alapján is szemünkbe szöknek: a keresdi Bethlen-kastély árkádjainak mása például könnyen felfedezhető régi bojár udvarházakon. Gerevich tanulmányának eredményeit egyébként nagyszerű művészettörténeti térkép foglalja össze, melyből kiviláglik, hogy a legjelentősebb műemlékek mind azon a területen vannak, melyet a bécsi döntés visszajuttatott Magyarországnak, valamint a Maros-völgyében, le egészen Déván túlig.

A magyar szellem erdélyi diadalát hirdetik Fitz József adatai is, melyek az erdélyi könyv sorsáról számolnak be. A könyvészeti áttekintéshez irodalomtörténeti keretet Makkai László nyújt, aki Erdély specifikus irodalmi sajátosságait az új eszmék iránti fogékonyságban s az epikus prózai műfajok túltengésében látja. Az ilyen formulák, valljuk be, kissé mindig problematikusak. Az utóbbi elvet egyébként maga Makkai cáfolja meg a modern erdélyi irodalomról szóló második cikkében, ahol sok melegséggel és nagy becsüléssel ír Erdély költőinek, Áprilynak, Reményiknek, Dsidának életművéről.

Már Fitz cikke érdekes számadatokat közölt a magyar könyvkultúra román vonatkozásairól. Egyik megállapítása szerint 1830-ig 1200 román könyv jelent meg s ezek közül 447-et, tehát az összesnek több, mint egy harmadát Magyarországon és Erdélyben nyomták. A magyar hatás nagy jelentőségére Tamás Lajos még nyomatékosabban mutat rá: egyrészt a román nyelv magyar elemeiből von értékes művelődéstörténeti tanulságokat, másrészt nagy vonásokban nyomon követi a román kultúrában megnyilatkozó magyar ösztönzéseket egészen a XIX. század első feléig. A további fejlődés vázolója sajnos hiányzik, pedig ez is számos tanujelét szolgáltatna volna a magyar kultúra termékenyítő és serkentő befolyásának. A kulturális és irodalmi képet jól egészíti ki Imre Sándor megemlékezése az erdélyi oktatásügy fejlődéséről. A magyar művelődés sugárzóerejének néhány másutt sem említett bizonyítékát legalább itt szívesen láttuk volna (pl. Asachi 1820 körül Erdélyben toborzott tanárokat az újjászervezendő jászvásári főiskolához, Lazár György pedig a kolozsvári piarista iskola mintájára szervezte újjá a bukaresti Szent-Száva intézetet, stb.).

A magyar kultúra évezredes magasabbrendűségének ennyi kézzelfogható bizonyítéka után fájdalmas rész a nagy mű utolsó szakasza: „Zwei Jahrzehnte rumänischer Herrschaft in Siebenbürgen“. Ez az a néhány fejezet, melynek száraz adatai minden hazafias pátosznál többet mondanak. Rónai András első cikke a gyulafehérvári határozatokkal kezdődik, melyeknek egyik pontja szerint az antant a románokat a „barbárság karmaiból“ mentette meg. Mennyire volt „barbár“ az erdélyi magyarság, az jól kiviláglik a közölt adatokból. Rónai legmeddőbbentőbb térképmelléklete (mely egy román kiadvány tökéletes facsimiléje) a romániai alfabetizmusra vonatkozik, a sokat emlegetett 1930. népszámlálás alapján. Ebből világosan látjuk, hogyan terjengenek Beszarábiában, Dobrudzsában, Bukovinában, Brád környékén és Máramaros románlakta szögletében 70—80%-os alfabetizáció.

betizmust jelző fekete foltok, de viszont az is kitűnik belőle, hogy csak a nyugati, trianoni határ mentén és a Székelyföldön, valamint a déli szász vidékeken található a 10—20%-os számarány szinte teljesen fehér foltjai. Az ókirályságban, Bukovina egyetlen kis darabjától eltekintve, az arány seholsem ilyen jó; a 20—30% is ritkaság s még Bukarest körül is 50—60% az írástudatlan! Ilyen térképek értetik meg igazán velünk és a külfölddel, milyen színvonal-süllyedést jelent Erdély 22 éves balkanizálódása! S minő jogegyenlőségben részesült az elszakított magyarság, azt egy igen szellemes statisztika párhuzamba állított adatokkal bizonyítja. Íme egy példa. A magyar uralom alatt a románok elérhették a legmagasabb állami állásokat, lehettek főispánok, egyetemi tanárok, stb., 1900-ban 2,798.559 magyarországi román közül 10.025 volt állami szolgálatban. Ezzel szemben a trianoni Romániában magyar embert magasabb hivatalba sohasem neveztek ki, az állami előléptetéseknél a magyarokat mellőzték s 1930-ban 1,660.488 magyar közül csak 1699 román állami szolgálatban. További, művelődéstörténetileg is igen fontos adatokat Kovács Alajos közöl. Cikkéből megtudjuk, hogy pl. 1910-ben az erdélyi írni-olvasnitudók 48%-a a magyarság köréből került ki, bár a románok már akkor is az összlakosság 55%-át képezték. Ugyanakkor a négy középiskolát végzetteknek 65%-a volt magyar és csak 15%-a román. Ha minderre s a még 1930-ban is döbbenetes román analfabetizmusra gondolunk, akkor joggal mondhatjuk el Kováccsal: „A trianoni békeparancs legnagyobb tévedése abban állott, hogy az összehasonlíthatatlanul magasabb műveltségű magyarokat és németeket egy olyan nép alá rendelte, mely csak az utolsó évtizedekben s épp a magyar kultúrpolitika támogatásával kezdett írni-olvasni tanulni“.

Rónai András modern gazdaságtörténeti értekezése után (Erdély gazdasági élete Romániában) az egész kötet végakordját a két Makkai adja meg: Makkai Sándor, aki Erdély társadalmának keresztmetszetét rajzolja meg és fia, Makkai László, aki — mint már említettük — a legújabb erdélyi irodalommal foglalkozik, rövid összefoglalásban, de biztos ítéleteket alkotva. Makkai Sándor Erdély társadalmát népi alkotóelemeire bontva szemléli: az erős társadalmi tagozódást mutató magyarság mellett érdekesen jellemzi a szászoknál rendkívül kifejllett népi egységet és jól ragadja meg a háború utáni Erdély hárommillió románjának társadalmi struktúráját is, rámutatva a szellemi proletariátus felburjánzására, a komoly hagyományokkal bíró város lakó elem hiányára s regátiak és erdélyiek ki-kirobbanó ellentéteire. Erdély „három nemzete“, Makkai szerint, egymástól elzárkózva éli a maga életét, de mégis valamennyit összekapcsolja egy közös érzés: az erdélyi föld szeretete és az ahhoz való ragaszkodás.

Most, a bécsi döntés után úgy érezzük, Makkai cikkének konklúziója nemcsak a múltba, de a jövőbe is világít: a két részre tagolt Erdély mindegyik felében a „három nemzet“, mely immár nyolcszáz esztendeje együtt él jóban és rosszban, csak úgy találja meg további fejlődése egészséges feltételeit, ha transzilvanizmusának, Erdély iránti szeretetének alapján állva bontani kezdi a válaszfalakat, kiküszöböli az ellentéteket és együtt, vállvetve fog a közös építéshez. Csak így lesz gyümölcsöző az új európai rend s csak így alkothat a három nemzet, bárhova is rendelte a sors, szépet és maradandót.

Kevés tudományos mű érte el oly hamar célját mint ez: ma Erdély egy része újra a miénk s ez is igazolja azt a román mondást, melyet már egyszer idéztem, éppen Erdéllyel és románokkal kapcsolatban: „az igazság vár“, de végül is, minden akadály ellenére, diadalra jut.

S egyszersmind elérte e kötet célját más téren is.

A magyar tudományos életben azóta nagyfontosságú események történtek: a román megszálláskor Szegedre menekült kolozsvári egyetem vissza-

tért ősi otthonába s ugyanakkor egy új, úttörő jelentőségű intézménnyel is gazdagodott: kebelében megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet. Most látjuk csak, hogy az Erdélynek szentelt hatalmas kötet, bár elsősorban a külföld tájékoztatására készült, befelé, a magunk számára valójában sereg-szemle volt. Ha nem is fogott össze minden erőt, mely munkáját eddig is elsősorban Erdélyre fordította, mégis egybegyűjtötte a legjelentősebbeket s éppen azokat, akikre most a bölcs kultúrpolitikai előrelátás az új kolozsvári Tudományos Intézet sorsát bízta. S ez jól van így, hiszen az Intézet igazgatója és tagjai valósággal már intézetük megszületése előtt egy nagy kollektív művel dokumentálták működésüket, rátermettségüket, együttes munkára való hajlandóságukat. Amaz összefogás, melyet létrehoztak, szerencsésen túlterjedt egy ünnepi album keretein, s nagyon örvendünk ennek, mert most megalakuló intézetük bizonyos hagyományok átvételét jelenti. Közvetlen helyi elődje ugyanis a „Muzeul Limbiî Române“, Sextil Pușcariu nagyhírű román nyelvészeti intézete, amelyet a külföld tudományos közvéleménye joggal becsült meg, hiszen itt készült nemcsak a nagyon vitatható értékű román nyelvatlasz, de a Román Akadémia nagy szótára is. A „Muzeul“ kétségtől nem egy kiváló tudóst gyűjtött maga köré, de az utókor előtt nagy fogyatkozása marad, hogy nem tudta magát függetleníteni a sovíniszta előítéletektől és nem tudott felülemelkedni a pillanatnyi harcok ködfelhőin, hogy elérkezzen a tiszta tudomány derűs világába. Másik eredendő hibája az volt, hogy csak a román nyelv tanulmányozását tűzte ki célul s nem gondolt Erdély többi nyelvére. Most az Erdélyi Tudományos Intézet, igazi magyar tárgyilagossággal és generozitással felöleli majd Erdély minden nemzetének múltját és jelenét. Magától az igazgatótól, Tamás Lajostól, aki a kontinuitás-probléma végleges tisztázásától eltekintve is a román nyelv egyik legalaposabb bűvárának bizonyult, joggal remélhetjük, hogy intézete keretében befejezi majd, sőt bizonyára új anyaggal is gyarapítja a román nyelv magyar elemeiről készülő nagy munkáját, mely valószínűleg visszavezeti őt is, másokat is a valachisztika legelevenebb, tanulságokban leggazdagabb területéhez: a mai román nyelvjárások közvetlen tanulmányozásához. Mellette Kniezsa Istvánnak, a kiváló szlavistának, aki immár a helynévkutatás terén egyik legtapasztaltabb kutatónk, alkalma lesz, hogy a mind jobban kiterjedő és bizonyára Kolozsvárt is hamarosan meghonosodó településtörténeti kutatásokat a maga nyelvészeti akribiájával támogassa. Szabó Attila, aki ma legszorgalmasabb adatgyűjtő nyelvészünk, tovább fogja kutatni az erdélyi magyar nyelv s az erdélyi művelődéstörténet levéltári adatok alapján még oly kevésbé ismert összefüggéseit, György Lajos az Összehasonlító irodalomtörténet szigorú módszerességét és európai horizontját fogja alkalmazni Erdély irodalmi problémáira s Makkai Lászlóra hárul majd a feladat, hogy véglegesen tisztázza Erdély szerepét Délkelet-Európa politikai, társadalomtörténeti és szellemi vérkeringésében. S hisszük, hogy a többiek is mind-mind vállvetve fognak dolgozni Erdélynek, e kis magyar mikrokozmosznak minél tökéletesebb megismerésén, kimutatván, hogy Erdély nemcsak Magyarországnak és Európának legkeletibb végvára volt, de egyszersmind egész Délkelet-Európa számára a nyugati műveltség legfontosabb kapuja ma is.

GÁLDI LÁSZLÓ

AKARATSZABADSÁG

AZ ÖRÖK EMBERI KÉRDÉSEK addig maradnak felszínen, ameddig minden oldalukról meg nem világítjuk őket. Egyetlen szaktudomány sem sajátíthatja ki ezeket, mert ha saját munkaterületén megoldja is, ezt a megoldást a többi tudományág és gondolkozási irány rendszerint nem fogadhatja el.

Így hullámzik immár évszázadok söt évezredek óta az akaratszabadság kérdésének vitája. A történelem előtti időkben a természetes józan ész oldotta meg olyan pluralisztikus mindenség felvázolásával, mely a szabad, beszámítható, teljes felelősséggel rendelkező és kezdeményezni tudó tényezők munkájából állott elő. A primitív népek lelki életét kutató utazók és tudósok egybehangzóan állítják, hogy a természetes józan ész meggyőződése animisztikus, mert minden eseményt szabad lelki elhatározásból vezet le. Az emberek erejét meghaladó folyamatokat, természeti katasztrófákat, világeseményeket pedig szellemek és istenek idézik elő.

A görög bölcselek újabb szempontból nyúltak a kérdéshez. Legfőbb törekvésük volt a világban tapasztalható rend megmagyarázása; ennek kedvéért mindenkit — még az isteneket is — a végzet alá rendelték. De bármily következetes, áthághatatlan és kikerülhetetlen volt világmagyarázatukban a végzet, a sors rendelése: az akaratszabadságot, a felelősséget mégsem semmisítette meg. Csupán csak kereteket jelölt ki és ezek a keretek, amíg egyrészt kielégítően biztosították a világ rendjét, a természeti és társadalmi folyamatok törvényszerűségét, addig elég tágak voltak ahhoz, hogy az egyén közöttük, mint szabad és felelősségteljes kezdeményező tevékenykedhessék.

A kereszténységnek újra elő kellett vennie az akaratszabadság kérdését, hogy a szabadságot az isteni mindentudással és mindenhatósággal egyeztesse össze. A görög bölcelet eredményeit a skolaszticizmus, thomizmus, molinizmus, a predesztináció tana oly módon emelte a keresztény meggyőződés szintjére, hogy a természetes józan ész belátását és a kialakított bölceleti rendszereket a Biblia igazságaival világította meg.

A természetes józan ész, a bölcelet és a bibliára épülő vallásos meggyőződés egymásra találása és megegyezése sem lehetett azonban még az utolsó szó. A természettudományi kutatásnak ugyanis még nem érkezett el az ideje és így még nem foglalhatott állást. Keppler, Galilei, Newton, Harwey, Pasteur és a többiek felfedezései nyomán alakultak ki mai formájukban az egyes szaktudományok és ezeknek újra elő kellett venni az egész kérdést.

A természettudományi kutatás nemcsak új nézőpontokból vette szemügyre az akaratszabadságot, hanem kialakított felfogását szervesen illesztette bele tudományos rendszereibe. Ha már most emlékezetünkbe idézzük azt az óriási átalakulást, amit a természettudományi kutatás fellendülése idézett elő technikai civilizációinkban, kultúránkban, társadalmi életünkben, nem lepődhetünk meg azon a megrázkódtatáson sem, melyet az akaratszabadság újabb értelmezése, a bölceletre, a vallásos meggyőződésre és a természetes józan észre gyakorolt. Alaposan szemügyre kell vennünk tehát nemcsak az általános természettudományi világképnek az akaratszabadság kérdésében elfoglalt álláspontját, hanem az egyes szaktudományokét is, sőt még a tudományos kutatás haladása és az újabb felfedezések következtében előállott felfogásbeli változásokra is tekintettel kell lennünk. De nem foglalkozhatunk felvetett kérdésünkkel nagy általánosságban, mert így az áttekinthetetlen részletek útvesztőjébe jutnánk, hanem pontosan megfogalmazott feladatokat kell kitűznünk. Először fizikai, másodsor életteni és

végül lélektani szempontból fogjuk tanulmányozni az akaratszabadságot. Ez a felosztás nemcsak a természettudományok szempontjából helyes, mert az élettelen világgal foglalkozó szaktudományoktól (fizika, kémia, csillagászat stb.) pontosan elkülöníthetők az élőlényekkel (fiziológia, biológia, állattan, fejlődéstan stb.), illetve a lélekkel (ember- és állat-pszichológia stb.) foglalkozó szaktudományok, hanem emberi szempontból is, mert a mindenség felsorolt három rétegének testünk anyagi része, azután életfolyamataink és végül lelki-szellemi világunk felel meg.

Az élettelen világgal foglalkozó természettudományi ágak összefüggő világgépet legelőször a XIX. században hoztak létre. Ez a világgép azt tanította, hogy a világmindenség anyagból, erőből áll, s ezek kölcsönhatásait szükségképpen elsődleges és egyetemes érvényű természeti törvények szabják meg. Az anyag atomoknak elnevezett parányi részecskékből épül fel és ezek — Newton általánosan elfogadott véleménye szerint — öröktől fogva egyformák: megváltoztathatatlanok, elpusztíthatatlanok és oszthatatlanok. A világmindenség erői ezekre a parányi anyagrészecskékre hatnak, de mivel maguk az atomok megváltoztathatatlanok, az erők csupán csak egymáshoz való helyzetüket módosíthatják. Az anyag és az erő egymásra hatásának egyetlen lehetséges eredménye a mozgás, az atomok egymáshoz való közeledése vagy távolodása; a mindenség energiái végeredményben nem egybek vonzó vagy taszító erőknél. Az anyagnak és az erőnek minden egymással való kapcsolata törvényeknek van alávetve; ezek a törvények magától értetődő módon abszolút érvényűek. A fizikusok szilárd meggyőződése szerint minden esemény végső mivoltában ezen elsődleges természeti törvények hézagtalan rendszerének hódol és ez a törvényrendszer áthághatatlan vaskövetkezetességgel determinálja a világmindenség legparányibb építőkövének, vagy hatalmas naprendszerének viselkedését.

Az események lefolyásában eszerint a világmagyarázat szerint nem lehet többé semmiféle alternatíva. Mindaz, ami valamelyik pillanatban bekövetkezik szükségszerűen történt, ami nem történt meg annak bekövetkezése viszont lehetetlen volt, mégpedig abszolút módon szükségszerű vagy lehetetlen és a kettő között semmiféle más esetlegességnek, vagy igazi lehetőségnek nincs helye.

Ez a világgép igen egyszerűen intézte el a szabadság kérdését: gyökereken kiirtotta! A világmindenséget olyan óriási gépezetté változtatta át, melynek működését kikerülhetetlen hatású törvények szabályozzák. Az események végtelen hosszúságú oksági láncra vannak felfűzve. Minden, ami van, volt és lesz: okozat, ennek előidézője egy másik okozat, azt szintén okozat idézte elő és így tovább. Teljesen mellékes az okozatok okát, szóval azt, ami maga nem okozat, hanem okozó, az ú. n. első okot keresni, mert először a végtelenben lévén, úgymint feltalálhatatlan, másodsorú, mivel szükségszerűen gördül le, vagyis muszájból változik át okozattá, teljesen mellékes, hogy van-e vagy nincs.

Amíg ez a világgép érvényben volt, a szabadság semmiféle lehetősége sem merülhetett fel. A fizikai világ determinizmusától ugyanis teljesen elválaszthatatlan a szellemi világ determinizmusa. Ha az élőlények testének minden atomja belé tartozik a fizikai mindenségbe és az a saját malmában őrli őket, akkor az ember sem lehet egyéb önmagával tehetetlen anyagalmaznál. Teljesen felesleges neki lelket tulajdonítani és az öntudata sem lehet egyéb, mint a szükségszerűen legördülő atommozgásokat kísérő villódzás. De Istennek és a szellemi lényeknek — mivel semmit sem tehetnek, az okok és okozatok végtelen láncolatába belé nem avatkozhatnak — sem lehet köze ehhez a vüághoz és így igazán másodrangú kérdés, hogy vannak-e vagy hogy egyáltalán nem is léteznek. Nem elég azt állítani tehát, hogy a fizikai világ determinizmusa maga után vonja a szellemi világ determinizmusát, hanem ki kell jelenteni, hogy egész egyszerűen lehetetlenné teszi létét: kiküszöböli Istent és az emberi lelkét a mindenségből.

Az élettelen világgal foglalkozó tudományoknak azonban nem romolhatatlan koronája volt a mechanisztikus-determinisztikus világgép. Közismert, hogy napjaink fizikája nem fogadja el, sőt egyenesen elveti a múlt század által alkotott világgépet. Egész tudományos életünket felzaklatták a relativitás-tan, a quantum mechanika, az atomrombolás, bizonytalansági princípium stb. neve alatt ismeretessé vált korszakot alkotó felfedezések és legnagyobb fizikusaink egyenesen filozófiai erőfeszítéseket tesznek, hogy felvázolják a modern fizika világgépet.

Teljességgel lehetetlen egy rövid tanulmány keretében összehasonlítani a mechanisztikus világgépet a modern fizika világgépével, de kitézött célunk szempontjából nem is szükséges. Elegendő csupán csak röviden utalni azokra a ma már általánosan elfogadott felfedezésekre, melyek a mechanisztikus világgép tudományos feladására vezettek. Első helyen áll közöttük a Heisenberg-féle határozatlansági elv: az elektron helyzetéről és sebességéről lehetetlen pontosan tájékozódni, mert ha pontosan ismerjük helyzetét, csak megközelítőleg ismerhetjük sebességét vagy fordítva; pontosan ismerve sebességét, csak megközelítőleg ismerhetjük helyzetét. Ez a felfedezés alapjaiban rendítette meg az oksági elv determinisztikus értelmezését. A fizikusok nem is titkolják, hogy az atommechanikus folyamatok megállíthatatlansága következtében az oksági elv úgyszólván minden jelentőségét elveszti a fizikában.

A modern fizika azonban nemcsak az oksági elv determinisztikus értelmezését adta fel, hanem a természeti törvényeket is másképp fogja fel. A bizonytalansági princípium és a Planck, Bohr, Schrödinger, Dirac nevéhez fűződő quantum-mechanika eredményei következtében fel kellett adni a determináló hatású és abszolút érvényű elsődleges természeti törvényeket. Helyükbe a valószínűség, a statisztikai módszer lépett és ezek alapján formulálták meg a másodlagos természeti törvényeket. Ezekre jellemző, hogy a szigorúan értelmezett kauzalitásról tudni sem akarnak és nem azzal foglalkoznak, aminek történnie kell, hanem azzal, ami valószínűleg történni fog. A valószínűségi törvények azonban mégsem kényszerítik a tudományt elv-feladásra, nem korlátozzák a tudományos kutatást a legkisebb mértékben sem, mert a középértékek törvényszerűségében teljesen megbízhatunk.

A természetben észlelhető törvényszerűségeket nem okszerűen működő mechanizmus idézi elő, hanem a fizikai jelenségek a véletlen folytán létrejövő indeterminált folyamatokon alapulnak és ezek a molekuláris folyamatok nagy száma miatt kapcsolódnak össze megfigyelhető törvényszerűségekké. Az egyes individuális folyamatok indetermináltak, a nagyszámú folyamatok determináltak, teljesen olyan értelemben, ahogy indeterminált az, hogy valaki meddig fog élni, azonban az, hogy 100.000 emberből hány éri el a hatvanas évet, determinált.

A véletlen bevezetése az új fizikai világgépbe azonban nem csak a felsorolt új felfedezések miatt vált szükségessé. Az entrópia, a termodinamika második törvénye ugyanis bebizonyította, hogy az idő valóság, iránya megfordíthatatlan s így a jövő azt a valóságos újat jelenti, ami nem a múltnak szükségszerű folyománya. Az újabb kozmogóniai elméletek a tér és az idő egyenjogúságán alapulnak és azt tanítják, hogy a világmindenség bármely helyén és pillanatában olyan új esemény léphet fel, melynek következményei lesznek a jövőben, anélkül, hogy előzményei lettek volna a múltban. Ennek a múltból levezethetetlen, előzmény nélküli eseménynek kereteit, melyek között bekövetkezése lehetséges, a valószínűségi törvények jelölik ki, előidézője pedig nem más, mint a „véletlen“. A véletlen tehát teljesen szabálytalan, indeterminált világot alkot és ez csupán csak a statisztikaszerűség és valószínűség révén alakul át a tapasztalat világanak szabályosságába és rendezettségébe.

Ezzel azonban még nem merítettük ki az új fizikai felfedezések minden jelentőségét. Ha ugyanis tovább foglalkozhatnánk velök, akkor kiderülne, hogy tulajdonképpen nem is a XIX. század fizikai világképének megdöntéséről, hanem beolvasztásáról van szó és nem tudományos forradalom, hanem kiegészítés zajlik le. Az új fizikai világkép, mint magasabb egység, felolvasztja, magába zárja a mechanisztikus világképet és így egy kettős rétegzettségű világmindenség titkát leplezi le előttünk.

A felszínen mutatkozó jelenségek viszonylagosak, a „véletlen“ szimbólumával jelölt ismeretlen valóság hatására keletkeznek és valószínűségi törvényekkel jellemezhetők. A dolgok s tünemények mélyén azonban az abszolútum rejtőzik. Az anyag, erő, tér és idő végső részecskéi, tekintet nélkül arra, hogy miképpen nevezzük őket, megváltoztathatatlanok, elpusztíthatatlanok és egymáshoz való viszonyukat abszolút érvényű törvények szabályozzák. Eddington transzcendentális törvényeknek nevezi őket s szerinte a világmindenség struktúrájához, minden létezés alapját képező abszolút valósághoz tartoznak. Ezek az ú. n. elsődleges természeti törvények azonban olyan tág kereteket jelölnek ki, hogy közöttük a „véletlen“ szimbólumával jelölt szabad kezdeményezők tevékenykedhetnek és munkájuk csupán csak statisztikailag jellemezhető.

A modern fizika világképe végeredményben tehát csupán csak szavakban különbözik a természetes józan ész, a bölcelet és a keresztény meggyőződés által kialakított világképtől. Az abszolútum Isten teremtő kezéből került ki, az elsődleges természeti törvények nem egyebek Isten megfellebbezhetetlen akaratánál és mindezek kezdettől fogva eszközt, módot, lehetőségeket, tág — bár áthághatatlan — kereteket adnak embernek és szellemi lénynek a szabad és felelősségteljes tevékenységre. Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a Földet, — írja a Genézis; kezdetben volt a transzcendentális törvényekkel szabályozott őskáosz, ebben fellépett a „véletlen“, hatására megindult a keveredés s azóta a felszín rendje csupán csak viszonylagos és a szabad, új s előrelátható itlan események statisztikai összegződéséből áll — tanítja korunk fizikája.

A modern fizika világképe — mint láthatjuk — természettudományi szempontokból világította meg a Bibliában kinyilatkoztatott szellemi szabadságot, Isten teremtő és világfenntartó hatalmát, s egyéb Isten alkotta szellemi tényezők szabad kezdeményezését és áthidalta a törvény és a szabadság közötti és a bölcelet által eddig megoldani nem tudott ellentéteket. Mindezek megértése kedvéért ma már nem kell egyebet tenni, mint a szavak fölé emelkedni és helyesen magyarázni a szimbólumokat. „Véletlen“, illetve öntudatos szabad cselekedet ugyanazt a tényt je'enthetik, ha az egyik (a fizikus) kívülről nézi a bekövetkezett eseményt, a másik pedig (a hívó ember) a szellemi elhatározást veszi figyelembe. Az oksági elv és a célszerűség egymást kiegészíti ő helyes értelmezésére is megnyílt az út és bebizonyosodott, hogy az ember nincs bezárva a fizikai világ börtönébe s az anyagnak nem szolgálja, hanem — Isten által kijelölt kereteken belül — ura, szabad birtokosa.

A FIZIKAI INDETERMINIZMUS bebizonyosodásával azonban még nem oldódott meg az emberi akaratszabadság kérdése. Élőlények vagyunk és ha a fizikai világmindenségben szabadon mozoghatunk, célokat tűzhetünk ki és valósíthatunk meg: minden életjelenségünk biológiai törvényekkel jellemezhető. Azon ma már természetesen túl vagyunk, hogy az élettani folyamatokat fizikai és kémiai törvényekre vezessük vissza, mint ahogy azt az élettan mechanisztikus felfogása próbálgatta és a testet, lelket összeolvasztani akaró erőszakos elméleteknek is (pl. Fechner pszicho-fizikai

parallelizmusa, Loeb tropizmus, Semon engramm elmélete stb.) lejárt már az ideje. Mindezek együtt álltak és buktak a XIX. század mechanisztikus világgképével. Korunk világgképének az élettani tudományok organizmikus felfogása felel meg. Ez az élőlényeket olyan szervezeteknek tartja, melyek testi és szellemi összetevőből állanak és minden életjelenséget a két összetevő együttműködéséből vezet le.

Az organizmikus felfogást azonban nem szabad összetéveszteni a természetes józan ész által vallott test-lélek kettősségével. Ezzel szemben nagy haladást jelent, mert az élőlényeket alkotó szellemi összetevőt nem egy-neműnek, hanem összetettnek tartja és így a Biblia által kinyilatkoztatott test-szellem-lélek hármasságát vallja.

Az élőlény szellemi összetevőjén belül meg kell különböztetnünk a szellemi tényezőt az egyéni lélektől. A megkülönböztetés távolról sem elméleti okoskodások eredménye, hanem pontos megfigyelések és számtalanszor megismételt kísérletek bizonyításgevése. Magától értetődő módon a tudományos kutatás nem foglalkozhat közvetlenül ezzel a két valósággal, hanem csupán csak hatásaikból következtethet vissza rájuk. Mivel pedig az összes életjelenségek két, egymástól jól megkülönböztethető csoportba tartoznak, előidézőjük sem lehet egy, hanem kettőnek kell lennie. A következőkben nekünk is ezt a két jelenségsoprotot kell röviden szemügyre vennünk, hogy a szellemi tényezőről és a lélekről fogalmat alkothassunk.

Az élet jelenségek első csoportját a születéstől a halálig terjedő idő alatt figyelhetjük meg. Ezekben az ember fokozatos önmagára eszmélése, tapasztalati tudásának felhalmozása, jellemző egyéni magatartásának kialakítása fáradságos felfelé kapaszkodás, keserves csalódásokból, kísérletezés és próbálkozás segélyével történik. Az egyéni lélek kétségtelenül üres, amint az ókortól fogva tanítja a bölcsélet. Valóságos tabula rasa, melyre az önmagára eszmélő „én“ írja fel tapasztalatait.

Különbséget kell tehát tennünk az „én“ és az egyéni lélek között. Ennek helyességéről belső átélései révén mindenki maga győződhet meg, mert ha létezésének végső, tovább nem osztható tényét akarja kijelenteni, akkor azt mondja: „én vagyok“, minden egyebet pedig — még saját lelkét is — csupán csak birtokolja. Az „én“ és a lélek viszonyát úgy foghatjuk fel, hogy az „én“ a lélekben eszmél önmagára. Vagyis a lélek a tiszta eszmélet és ennek valamiféle sűrűsödési, vagy vonatkozási pontja az „én“.

Az „én“ az, aki örül és búsul, vágyakozik és kíván, célokat tűz ki magának s céljait testének és lelkének igénybevételével iparkodik megvalósítani. Testét mint életműszert birtokolja és használja, lelkéből pedig szellemi képességeit meríti és benne gyűjti össze s halmozza fel tudását, tapasztalatait, kialakított állásfoglalásait. Az egyéniség nem egyéb tehát az „én“ önmagára eszmélésénél, önmegvalósulásának kibontakozásánál és így amit a test egyéni alakjának tartunk nem egyéb az „én“ tevékenység bevéődésénél, az egyéni jellem pedig az „én“ szellemi fényképe.

Sok mindent megmagyarázhatunk az „én“ és az egyéni lélek felvázolt képével, de teljesen megmagyarázhatatlan a test és lélek keletkezése, fennállása, egymással és a külvilággal való kapcsolata. De mindettől függetlenül megoldhatatlanok még az általános életjelenségek és a méhenbelüli magzati élet és kifejlődés.

Általános életjelenségek alatt azokat a célszerű folyamatokat értjük, melyek mint az anyagcsere, növekedés, reflexek, regeneráció az élőlények fennmaradását, jólétét biztosítják. Köztudomású róluk, hogy öntudatlanok, vagyis az egyéni léleknek és az „én“-nek semmi szerepe sincs bennük. Ez a megállapítás nem elméleti okoskodások eredménye, hanem bármely pillanatban kísérletekkel bebizonyítható valóság. Az emberi testből, éppen úgy, mint ahogy akármelyik növényi vagy állati szervezetből kiemelhetünk egyes sejteket, sejtcsoportokat, szöveteket, sőt egész szerveket és táptalajon

és szövettényészetekben életben tarthatjuk és életjelenségeiket tanulmányozhatjuk. Carrel, Ebeling tyúk, Loeb patkány sejtjeit, szöveteit tíz évvel az egyed halála után is, megfelelő módon tenyésztve, életben tartotta.

Ezek a túlélő szervek és szövetek táplálkoznak, növekednek, szaporodnak, mozognak és így mindenki előtt bebizonyítják, hogy az általános életjelenségek létrehozásában és fenntartásában a léleknek, az egyéni öntudatnak, az „én“-nek semmi, de semmi szerepe sem lehet. Ugyanezt bizonyítja a méhenbelüli élet is, mert itt a megtermékenyített parányi kis petesejtből néhány hónap alatt bonyolult összetételű és működésű szervezet fejlődik ki. Ezek nem történhetnek meg „maguktól“, hanem kell lenni „valakinek“, aki mindezeket a csodálatos tevékenységeket végrehajtja. Korunk szaktudósai az ismeretlen valakit szimbolikus névvel jelölik, mint ahogy a matematikusok az ismeretlent „x“-nek írják és eredményeiből iparkodnak visszakövetkeztetni rá. Leggyakrabban használt megjelölése az „immanens faktor“ elnevezés, mert ez találóan kiemeli, hogy benne rejlik minden élőlényben és hogy olyan tényező, aki cselekszik.

Könyvtárt töltenek meg ma már az összegyűjtött megfigyelések és kísérletek, úgyhogy felsorolásuk teljességgel lehetetlen. Éppen ezért csupán csak azt említem meg, hogy azok, akik elfogulatlanul és előítéletek nélkül vizsgálják át őket: a bentrejlő tényező tevékenységét célszerűnek, szabadnak, primér tudáson és képességeken alapulónak tartják.

A tevékenység célszerűségét az elért eredmény igazolja. Az újszülött testében ugyanúgy felépítési és működési tervet valósít meg a bentrejlő tényező, mint ahogy a házat építő, gépet tervező mérnök. Az életjelenségek legkisebbike is folytonos választáson, döntésen, probléma-megoldáson alapuló célratörő cselekedet. A szabadság kérdése elvben már a fizikai világgép tárgyalásánál eldőlt, a célratörés kézzelfogható eredményeivel pedig gyakorlatilag is szemléletessé vált.

A primér tudás feltételezését nemcsak megfigyelések és bizonyító erejű kísérletek teszik szükségessé, hanem egy elvi állásfoglalás is. Minden cél megvalósításához ismeretek kellenek, saját céljainkat pl. tanulással megszerzett ismereteinkkel valósítjuk meg. Akadtak olyan biológiai elméletek (pszicho-vitalizmus, neolamarckizmus), melyek ebből a közismert tényből indultak ki és feltételezték, hogy a bent rejlő tényező nem más, mint az életet létre hozó és fenntartó „világszellem“, aki a leszármazás évmilliói alatt kísérletezés és próbálkozás, százalmas kudarcokból való okulás árán „tanulja meg“ mindazt amire szüksége van. Ezeknek az elméleteknek kevés hívük van, mert egyrészt semmivel sem lehet őket bebizonyítani, másrészt minden azt mutatja, hogy a legkisebb hiba, tévedés vagy tudatlanság azonnal katasztrófát, az élet elpusztulását idézné elő. A tudásnak, melynek birtokában a bent rejlő tényező cselekedeteit végrehajtja, céljait megvalósítja: elsődlegesnek, tehát a tapasztalást megelőzően már meglévőnek kell lennie és ki kell terjednie a valóság teljességére, az egész világmindenségre.

Számos kísérlet történt a képességek, az ú. n. potenciák tisztázására is. A fizikai világmindenség folyamatai ugyanis nemcsak visszafordíthatatlan irányúak, hanem hatalmas erejűek is. A világ entrópiája növekszik, a keveredés fokozódik, a magára hagyottság, a véletlen hasznos munkalehetőségeket fogyaszt és hőt termel — tanítják a fizikusok. A bent rejlő tényező mindezzel szembe fordul, bonyolult és összetett készüléket gyárt, hasznos anyagokat termel, erőt gyűjt s állít szolgálatába. Ha valaki szembe fordulva az árral felfelé tud úszni, annak ereje kétségtelenül nagyobb, képességei hatalmasabbak az általa legyőzötteknél.

Korunk biológiája, kísérleti fejlődéstana — dacára annak, hogy kerüli a metafizikát és a fogalmi meghatározásokat — megállapítja, hogy a bentrejlő tényező primér tudás és hatalom birtokában, szabad és célszerű tevékenységével építi fel és élteni testünket. Nem lépjük túl tehát a megengedett

következtetések határát, ha ezt még azzal egészítjük ki, hogy szintén ő az, aki megteremti és eszmélteti lelkünket. Ingyen kapunk tőle testet, céljaink, vágyaink megvalósítására alkalmas élet-műszert és ingyen kapunk lelket, „én“-ünk önmagára eszmélését lehetővé tevő szellemi képességek tárházát. És itt rögtön ki kell emelnünk, hogy a test és a lélek ingyen ajándékozása nem díszítő jelző, költői sallang, hanem elvitathatatlan természettudományi tény. A primér tudás és képesség ugyanis tökéletességet, teljes befejezettséget, változhatatlanságot jelent: nem a maga kedvéért él, nem a maga kedvéért teremt és tart fenn lelket és eszméletet a bentrejlő tényező, hiszen mindezekkel semmit sem nyerhet, nem gazdagodhat s nem változhat.

Az eddig felsoroltak természettudományi tények és igazságok. Hogy még nem általánosan elfogadottak, az semmit sem von le értékükből, hiszen ellenzőik mind a mechanisztikus élettani irány hívei. Azt pedig már láttuk, hogy a mechanisztikus felfogás a XIX. század determinisztikus fizikai világképére épült, csak az ragaszkodik hozzá, aki nem ismeri, vagy nem akarja ismerni korunk fizikai világképét és így még nem vette észre, hogy a szilárdnak vélt talaj már rég kisiklott lába alól s most összes elméleteivel együtt légüres térben lebeg.

Nyugodtan szemügyre vehetjük a felsoroltakat és ha egybevetjük őket, azonnal ki is mondhatjuk, hogy ki az a bentrejlő tényező, aki bennünket éltet és eszméltet? Nem más, mint maga az élet és az eszmélet, vagyis az „élet lehellete“, aki által „élőlényvé lett az ember“ (Genézis 2, 6.). Emberi mivoltunk a test-szellem és a lélek olyan hármassága tehát, melynek középpontjában a szellem van, akit a biológia „bentrejlő tényezőnek“, a Biblia pedig „az élet lehelletének“ nevez és ő az, aki bennünket éltet és eszméltet és egybekapcsol saját testünkkel s külvilágunkkal.

A teremtés, éltetés és eszméltetésnél nem kisebb jelentőségű ugyanis szellemünknek az a tevékenysége, mely által „én“-ünkkel működéscséli kapcsolatba lép. Mert mi önmagunktól semmire sem lennénk képesek. Gondoljuk át pl. figyelmesen legegyszerűbb öntudatos mozdulatunkat! Mennyi mindennek kell megtörténnie, hogy egy előttünk fekvő tárgyat megragadhassunk és odébb tegyük. Sejtelmünk sincs arról, hogy agykérgünk sokmillió mozgató ducsejtje közül melyeket kell izgalomba hozni, az idegingerületet milyen bonyolult állomásokon és pályákon kell keresztülvezetni, hány ezer izomrostot kell ellazítani, másokat összehúzóásra készíteni, hogy ujjaink éppen a kívánt tárgyat ragdthassák meg!?

„En“-ünknek és szellemünknek együttműködését szemléltetően mutatják automatizmusaink és szokásaink kialakulásai. Legegyszerűbb öntudatos mozdulatunkat is kísérletezés és próbálgatás, fáradságos tanulás és gyakorlás segítségével csiszoljuk ki. Mikor azután kialakítottuk legcélszerűbb formáját: öntudatlanná, automatikussá válik. Így tanultunk meg a járástól az írógépen való írásig mindent. A magyarázat egyszerű. Szellemünk azt akarja, hogy fejlődjünk, tökéletesedjünk, mindjobban önmagunkra eszméljünk s kialakítsuk jellemző magatartásunkat és egyéniségünket. Újabb és újabb feladattal kerülünk tehát szembe és ezeket tapasztalati tudásunk felhasználásával, kísérletezés és próbálgatás segítségével kell megoldanunk. Ha ezt megtettük, felszabadulunk a vele való fáradozástól, hogy új feladatok megoldására szentelhessük képességeinket. Éltető szellemünk veszi le rólunk a munkát és ugyanúgy végzi azután, mint reflexeinket, elemi életjelenségeinket: célszerűen, pontosan, anélkül, hogy tudnánk róla.

Be kell végre látnia mindenkinek, hogy élettani szabadságunk olyan ingyen kapott ajándék, melyet éltető és eszméltető szellemünk rendkívül bonyolult és sokrétű tevékenységével teremt meg és tart fenn. Végtelen bölcsességgel és mindenható hatalommal teremti meg testünket, lelkünket

és csodálatos mindentudással választja ki és használja fel eszköz gyanánt életünk fenntartására a fizikai világmindenség anyagait és erőit. Amit pedig biológiai törvénynek tartunk: nem egyéb az ő akaratánál. Szabad és mindenható akaratával azok között az elsődleges természeti törvények között tevékenykedik, melyeket a világ kezdetekor úgy jelölt ki, hogy tág kereteket nyújtsanak eljövendő éltető tevékenysége számára, önmagára eszmélő „én“-ünket úgy vezeti s gyámolítja aztán, hogy nem is tudunk róla és úgy éljük életünket, mintha önmagunktól élnénk.

Kétségtelen tehát, hogy amint a fizikai szabadság a világmindenség szerkezetéhez tartozik és az elsődleges természeti törvények által megvont keretekkel intézményesen biztosított, ugyanígy az élettani szabadság is megfellebbezhetetlen teremtői akarat adományozta valóság. Ez a szabadság azonban nem kizárólag az ember szabadsága, hanem az egész teremtett organikus világé. Az élettani megfigyelések és kísérletek nem tesznek, de nem is tehetnek különbséget ember és állat között. A „bentrejlő tényező“ a véglényt és a tudóst ugyanazzal az elsődleges tudással, képességekkel s szabadsággal élteti és eszmélteti. Még a megtaposott feregnek is van „én“-je, amit szembeállít a „más“-sál és minden állat döntések elé kerül, tapasztalati tudást gyűjt s egyéni magatartást alakít ki. Az állatlélektan, a magatartástan megfigyelési és kísérleti eredményeit a test-szellem-lélek hármasságával jól megérthetjük s a kényszer és kín közismert elvét arra az immanens parancsra vezethetjük vissza, amelyik azt mondja: „élj!“. Éppen ezért az élettani szabadság áthághatatlan két határa, a fájdalom és a gyönyör egészen az élet kezdetéig, az öntudat pirkadásáig nyúlik le.

Kétségtelen: az ember több az állatnál! De ezt a többletet éppen úgy nem olvashatjuk ki az élettanból, mint a biológiai valóságokat a fizikából. A lélektan, még hozzá az emberi lélektan kell megkérdeznünk. Itt azt a választ kapjuk, hogy az ember nemcsak élő, hanem erkölcsi lény. Az öröm, a boldogság egyrészt, a bánat, a szégyen, az undor, másrészt az az új keret, melyen belől új, az élet kiteljesítésére, a kín kerülésére s a gyönyör keresésére alkalmas szellemi képességektől minőségileg különböző szellemi képességek nyilvánulhatnak meg.

Az tehát az ember és az állat igazi különbsége, hogy az embernek új, az állat lelki életétől minőségileg különböző szellemi képesség adatott. Láttuk már, hogy az élők világán az élet kiteljesítését elrendelő bentrejlő parancs vonul végig és az élőlénynek olyan lelki képesség adatott, hogy a parancsnak megfelelhessen. Az ember azonban ezenkívül új parancsot, a szellemi fejlődés, az erkölcsi tökéletesedés parancsát kapta s hogy ennek eleget tehessen: új szellemi képességgel ajándékoztam meg és kitarultak előtte a szellemi világ kapui.

Kétféle világban élünk, kétféle belső indítást kapunk és kétféle szellemi képességgel rendelkezünk. Ezeket kapcsolatba hozhatjuk egymással, szembeállítva őket, ellentétet, feszültséget idézhetünk elő lelkünkben és mérlegelve, bírálgatva választhatunk közöttük. Megítélhetjük ítéleteinket, felülbírálnak állásfoglalásainkat. Olyanok vagyunk, mint a parthoz ért úszó, mert míg az állat az élet óceánjába teljesen belémerítve a hullámokkal emelkedik és süllyed és soha kívülről nem nézheti magát — mi szilárdan megvetve lábunkat dacolhatunk a hullámokkal, de elrúgva a partot: újra átengedhetjük magunkat az árnak.

A modern lélektan és bölcelet csak most kezdi felfedezni a kétféle szellemi képességen alapuló szabad választást, felelősséget és erkölcsi méltóságot. Az Új-Testamentum viszont immár tizenkilenc évszázada figyelmeztet a két úrra. Akik egyszer megelégszenek azzal, hogy nyárspolgári bölcseséggel megadjuk mindegyiknek a magáét, máskor azonban egész éle-

tünket, teljes egzisztenciánkat követelik és gyötrelmes válaszütra kényszerítenek, mert nem szolgálhatunk egyszerre nekik és ha az egyiket szeretjük, a másikat gyűlöljük.

Két világban élünk, két úr kívánja szolgálatunkat s mi közöttük állván, azt választjuk, amelyikhez jobban vonzódunk, amelyiknek szívesebben fogadjuk parancsait. Ez a lelkiismeret szabadsága és ez az emberi méltóság Istentől megvetett fundamentuma!

A fizikai, az élettani és a lelki szabadság együttvéve olyan természeti adottságokat képeznek, melyeket ingyen-ajándék gyanánt kaptunk Istentől és amelyek akaratszabadságunk intézményes biztosítottóságát jelentik. Mindezek azonban csupán csak lehetőségeket nyújtanak. Rájuk építjük társadalmi rendszereinket, hogy új korlátok közé szorítsuk önmagunkat és másokat. Világos tehát, hogy az akaratszabadság kérdése az Istenadta szabadság felismerésével és tudományos igazolásával távolról sem dőlt még el. Az utolsó szót az egyén és a közösség kölcsönhatása mondja ki. Ennek megvilágítása kedvéért az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyát kellene szemügyre venni. Először természettudományi szempontból kellene megvizsgálni a társadalmak kialakulásának s fennállásának törvényeit és hogy mit veszít és nyer az egyén a közösségi élet által, — azután a szellemtudományok felhasználásával kell megvilágítani az „én“ önmegvalósító iparkodásának és a közösségek kollektíváló törekvéseinek kölcsönhatásait — hogy végül mindent a vallásos hit s örök emberi rendeltetésünk serpenyőjébe vetve: gázán megmérhessük akaratszabadságunk végső valóságát, célját és értelmét.

REÖK IVÁN

A JÖVŐ BUDAPESTJE

A SZÉKESFŐVÁROS törvényhatósági közgyűlése 1932-ben külön bizottságot küldött ki városfejlesztési program készítésére. A bizottság elnöke és munkásságának irányítója mindvégig Harrer Ferenc volt, elsősorban az ő nevéhez fűződik az a nagyjelentőségű munka, amit a bizottság végzett s ami a közelmúltban könyvalakban megjelent.¹ A közgyűlés a bizottság által készített programot legutóbb elfogadta s ilymódon ez a program kell hogy alapja legyen Budapest városrendezési munkálatainak és általában jövőendő kialakulásának.

„Sok bajnak és hibának kellett bekövetkeznie és sok követelésnek megszületnie, amíg a közvélemény megérett annak felismerésére, hogy a városrendezés terén a bajok s hibák orvoslása, a követelések megvalósítása csak átfogó racionális program alapján történhet“ — mondja a jelentés bevezető soraiban. S csakugyan a bajok, hibák orvoslása, a követelések kielégítése mindeddig többnyire az összefüggések figyelembevétele nélkül, helyi és részleges jellegű beavatkozásokkal történt, ami éppen ezért gyakran újabb bajok és követelések forrásává vált. Csupán a városépítés tudományának újabb haladása eredményezte azt a felismerést, hogy egy város fejlődése bonyolult összefüggések halmaza, amiben tisztán kell látnunk, mielőtt a fejlődést észszerűen irányíthatnánk. Csupán a városépítés újabb haladása támasztotta azt a követelést, hogy minden város határozottan körvonalazott elgon-

¹ „A törvényhatósági közgyűlés külön bizottságának jelentése: Budapest városfejlesztési programja“ 150 oldal, 9 térkép és grafikon. Felelős kiadó dr. Harrer Ferenc. Nyomta: Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1940.

dolással, programmal bírjon jövőjéről, s a részlettervek ennek az általános programnak keretén belül valósíttassanak meg, különben a város fejlődéséből újabb problémák szövevénye származhatnak. Budapest városfejlesztési programja a városépítés tudományának ezt az újabb felismerését, illetőleg követelését váltja teljesen valóra — ebben kell látnunk mind tudományos mind gyakorlati szempontból rendkívüli jelentőségét. Külön fejezetekben foglalkozik a természeti és társadalmi adottságokkal, a telepítési politikával, a víziutak és kikötők, a nagyvasutak és légiforgalom, a forgalmi úthálózat, a városi vasutak követelményeivel, a városszépítés feladataival, végül a városrendezés jogi eszközeivel és pénzügyi alapjaival — mindezeket a különböző szempontokat és követelményeket azonban szerves összefüggésekben, kölcsönhatásaikban vizsgálja, s ily módon végkövetkeztetéseiben szigorú analízisből merített szintetikus egészet alkot.

A program lényege és alapja, egyúttal legbővebben tárgyalt része a telepítési politika, mely abból az alapvető felismerésből indul ki, hogy a főváros lakosságának további nagymértékű és gyors növekedésével nem kell számolnunk, minthogy a bevándorlás az országos decentralizációs politikának, a vidéki életlehetőségek fokozódásának megfelelően csökkenő tendenciát mutat. A másik alapvető felismerés, melyre a program támaszkodik, az, hogy a főváros lakossága a belterületekről a külterületek felé törekszik, aminek fő oka a szabadabb környezetben való letelepedés egyre szélesebb körben elterjedő igénye. Az eddigi rendelkezések lehetővé tették a lakosság számára a főváros egész területén a letelepedést, — ezek szerint Budapest 20.000 hektárnyi területén öt és fél millió lakos lett volna elhelyezhető! — ami a település szétszóródására, helyenként anarchikus jellegére vezetett, városgazdasági szempontból pedig nagy nehézségeket eredményezett. Mindez sürgető szükségessé tette egy racionálisabb telepítési politikára való áttérést, aminek azonban a már nagyrészt kialakult helyzetet figyelembe véve a települési adottságokból kell kiindulnia. Miután a főváros egész területének egy hatodán helyezkedett el az összlakosságnak mintegy kétharmad része, a maradék egyharmad rész pedig a terület öthatodán települt meg váltakozó sűrűségben — nem lehet szó a külterjes fejlődés meggátlásáról, még kevésbé a városszervezet átalakításáról, új városközpontok felállításáról, azonban az építési telkek beépíthetőségének intenzitását az udvarterületek növelése és az épületmagasságok leszállítása által csökkenteni kell, ugyancsak csökkenteni kell a beépíthető, tehát a településre kijelölendő területeket. Ugyanekkor a program a telepítési politika szerves részévé teszi az aprótelkes, kertes kis családi házban való település támogatását, annak mind szabadon álló, mind zárt sorú alakjában. Ily módon a program fő törekvése a belső városrészekben a beépítés fellazítása, a külső városrészekben pedig a külterjes fejlődés szabályozása, a városgazdasági érdekekkel való összeegyeztetése. Telepítési politikájának alapelveit végezetül a következőkben foglalja össze: „Azt a területet, amelyen a település megengedhető, csökkenteni kell. A települést elsősorban azokról a területekről kell kizárni, amelyek közművekkel, közlekedési eszközökkel és közintézményekkel még nincsenek ellátva. Arra kell törekedni, hogy a közművekkel, közlekedési eszközökkel és egyéb közintézményekkel ellátott területek szolgáljanak elsősorban a településre. A fejlődés a kialakult és kialakítandó gócpontoktól kifelé haladva fokozatosan és csatlakozva történjék. Kívánatos, hogy a betelepült területek közé eső, illetőleg itt megmaradt beépítetlen szigetek elsősorban települjenek be. Közműhálózattal elsősorban a már betelepült részek látandók el. A közlekedési eszközök vonalai a már sűrűn betelepült területeken vezetendők át, nem szabad az új vonalak vezetésének azt a célt szolgálnia, hogy mesterségesen hozzunk létre új települést. A köz-

lekedési eszközök tarifája ne mozdítsa elő távol fekvő területek benépesedését, inkább a már sűrűbben betelepült részek lakosságának közlekedését tegye olcsóbbá. Közintézmények elhelyezésénél is kerülni kell, hogy e révén településre meg nem érett területen mesterséges fejlődés induljon meg. Főforgalmi, különösen országos és környéki útvonalakat ne tekintsünk települési bázisul, semmiképpen sem szabad megengedni, hogy a települések ilyen útvonalak forgalmát zavarják“.

Bővebben ismertettük, sőt szószerint idéztük a programúinak ezt az alapvető fontosságú részét, miután az egész elgondolás számára mintegy vezérfonálul szolgál. A továbbiakban a telepítési politika részletes tárgyalásánál meghatározza a beépítésre és a be nem építésre szánt területeket. A beépítésre szánt területnél megkülönbözteti a lakóvárost, gyárvárost, fürdővárost, történeti várost. A lakóvárost a különböző lakóháztípusoknak: nevezetesen a bérházaknak, bérvilláknak és családi házaknak megfelelő övezetekre osztja, szem előtt tartva azt a követelést, hogy belülről kifelé a nagyobb beépítésű övezeteket fokozatosan kisebb beépítésűek kövessék. (Ez a területi beosztás és a hozzátartozó beépítési előírások váltak az időközben megalkotott és érvénybelépett új Építésügyi Szabályzat alapjaivá, ami ilymódon a városfejlesztési programra első gyakorlati természetű eredménye, illetőleg megvalósulása volt.) — A gyárvárost illetően a program azt a követelést törekszik megvalósítani, hogy a közegészségügyi szempontból ártalmas és általában a zavaró hatású üzemek a lakosságtól távolabb helyeztessenek el olyan területen, ahol a közlekedési és egyéb feltételek is adottak, ahol tehát a gyártelepek zavartalan és huzamos fennállása biztosítható. Erre a célra az uralkodó szélirány és a közlekedési hálózat, valamint a rendelkezésre álló területek figyelembevételével a főváros délkeleti részét jelöli ki, míg a kevésbé zavaró jellegű üzemek számára vegyes ipari- és lakóövezeteket állapít meg. — A fürdőváros követelményeinek vizsgálatánál — balneológiai szakvélemények alapján — a program szembeszáll azzal a követeléssel, mely a fürdővárosi elgondolást Budapest városfejlesztési programjának vezető szempontjává kívánja tenni — szerinte a fürdőváros azon városrészek összefoglalását jelenti, amelyek sorsának kialakításánál a fürdővárosi elgondolást vezető szempontnak kell tekinteni. A hévizek előfordulása szempontjából három elkülönülő fürdőcsoportot különböztet meg: az alsót, mely a Szent Gellert-, Rudas- és Szent Imre-fürdőket tartalmazza, a középsőt, melynek magva a Szent Lukács- és Császár-fürdő, s a felsőt, melyhez Budapest területén csupán a Római-fürdő tartozik. A többi fürdő elszórtan fekszik és városrendezési problémát nem idéz elő. Az alsó csoporttal kapcsolatos a Tabán rendezése, ami immár szoros függvénye a fürdővárosi elgondolásnak, ide tartozik a Gellérthegy és Naphegy egyes részeinek megfelelő kialakítása, továbbá a Tabánnak a Döbrentei-téri parkkal és a Várkert-rakparttal való összekapcsolása is; a középső fürdőcsoporttal összefüggésben pedig megoldandó az óbudai Dunapartnak és a Rózsadomb keleti lejtőjének megfelelő összekapcsolása és kialakítása. — Végül a történeti városról szólva megállapítja, hogy csak a város egyes részei adnak a városfejlesztési program számára történeti problémákat: azok, amelyek egyes értékes emlékek megóvásában, vagy az egész városrész történeti kialakultságának fenntartásában, végül valamely jelentős történeti múlt összefüggő előtárásában kívánnak megoldást. Fővárosunkban Pest adja az elsőt, Buda a másodikat, Óbuda pedig a harmadikat. Pesten csupán egyes elszórt emlékek megóvásáról lehet szó, Budán a Várban és a Várhegy oldalának egyes részein a történeti jelleg megóvására kell törekedni, sőt egyes elkövetett hibák kiküszöbölésére is, Óbudán pedig az egyre hatalmasabb méretekben kibontakozó római település feltárására és a város szervezetében való érvényesítésére,

amire éppen most nyílik soha vissza nem térő alkalom, amidőn ez a városrész teljes újjárendezés előtt áll.

A be nem építésre szánt területek közül a program elsők említi azokat, amelyek a főváros elérhető lakosszáma és roppant kiterjedése következtében előreláthatólag még hosszú ideig mezőgazdasági célokat szolgálnak s a beépítési terület tartalékának tekintendők. Ilyen beépítésre nem szánt s csupán mezőgazdasági célokra használható jelentékeny területeket jelöl ki a főváros külső részein, nevezetesen északnyugati, délnyugati és keleti határában, ezekre vonatkozólag részletes rendezési terv készítését nem tartja kívánatosnak. A továbbiakban megemlékezik az erdőkről, amelyek a budai oldalon szerencsésen és kellő terjedelemben helyezkednek el, amennyiben az uralkodó szélirányba esvén a város levegőjét frissítik, többórás kirándulásokra alkalmasak, a város belsejéből pedig villamoson háromnegyed órán belül elérhetők. Itt csupán kisebb kibővítésre van szükség, s azonfelül arra, amiről az övezeti beosztásban már gondoskodás történt: t. i., hogy a nagyobb telekméretű villaövezetek az erdővel határosán helyezkedjenek el és azokat mintegy kiegészítsék. Á pesti oldalon mindezeknek a követelményeknek megvalósítása roppant akadályokba ütköznék, nagyobb erdő létesítése már csak a főváros határán túl lenne lehetséges. A parkokról szólva azt a követelményt állítja fel, hogy azok fél-egyórás séták célját szolgálhassák és megközelítésük gyalogszerrel se legyen több negyedóránál. Ezt a követelményt a pesti oldalon csak úgy lehet megközelítőleg kielégíteni, ha a jövőben felszabaduló összes területeket (temetőket, agyagbányákat) erre a célra használjuk fel. Éppen ezért különösen célszerű az egyes nagyobb zöldfelületeknek kertsávok útján való összekapcsolása, mint például a Gellért-hegy északi oldalán lévő parknak a tabáni és németvölgyi temetőkkal, a Döbrentei-téri parknak pedig a Horváth-kert—Vérmező—Városmajor—Vízivárosi temetővel való összekötése, a pesti oldalon a Rákospatak medrének parksávként való kiképzése. A sportterületekkel kapcsolatban szükségesnek tartja az eddigi gyakorlattal szemben azoknak néhány erre alkalmas helyen való összpontosítását és ezeknek a területeknek véglegesen sportcélú kijelölését, ez megadja a lehetőséget az intézmények állandóan korszerű berendezésére és biztosítja számukra a közműveket és közlekedést. Külön foglalkozik a Nemzeti Stadion elhelyezésével, erre a célra öt különböző területet tart egyképpen alkalmasnak: az egykori Lágymányosi-tó és a Nádorkert területét, összefüggésben az ugyanitt elhelyezendő állandó kiállítás területével, — a Szentendrei-út és a Duna közötti területet az Aquincumi Múzeum mellett, az óbudai Aranyhegy keleti lejtőjét és az előtte elterülő síkságot, az óbudai nagyszigetet, végül a pesti oldalon a Vizafogó-dűlőben a Duna mentén lévő területet.

A telepítési politikát követő további fejezetek a közlekedés kérdéseiről szólnak, és pedig előbb a víziutak és a nagyvasúti hálózat, majd a forgalmi úthálózat, végül a városi vasutak kérdéseiről, miután a víziutak és a nagyvasút a forgalmi úthálózat, utóbbi pedig a városi vasutak számára jelent adottságot. A víziutak tekintetében, minthogy a program elejtendőnek tartja a régebben felvetett hajózható körcsatoma eszméjét, a Duna partjainak, szigeteinek és kikötőinek felhasználási módjára szorítkozik; a balpartnak a Margit-hídtól, a jobbpartnak az Óbudai-hídtól a Horthy Miklós-hídig terjedő szakaszát kizárólag a személyhajóforgalom számára kívánja fenntartani oly módon, hogy a hajók itt csupán átmenetileg tartózkodjanak és törzsállomásuk a Ferenc József-híd alatt legyen. A nagyvasúti elgondolás, noha a pénzügyi akadályok figyelembevétele folytán kevés változtatást jelent a jelenlegi helyzettel szemben, mégis jelentőséggel bír azért, hogy a városfejlesztési program készítése során az illetékes szakkörök bevoná-

sával elsősorban történt meg a vasúti és városfejlesztési szempontok összeegyeztetése, — a vasutak mindeddig csupán saját szempontjaikat követték, aminek a város fejlődése gyakran kárát vallotta. A program elgondolása szerint a jelenlegi helyzethez képest változást jelentene a ceglédi vonal felemelése s így a halásorompók eltüntetése, a Nyugati pályaudvarnak a Ferdinánd-híd vonaláig való hátrább helyezése, miáltal a Teréz- és a Szent István város jobban összekapcsolható lenne, végül a dunaparti és a lipótvárosi teherpályaudvar megszüntetése.

A forgalmi úthálózat terve a telepítési politika mellett, illetőleg azzal összefüggően a városfejlesztési program leglényegesebb része. A Program alapvető szükségszerűségnek tartja a forgalmi és a lakóutcák szigorú megkülönböztetését, a kellő számú és méretű forgalmi útról való gondoskodást, nehogy a lakóutcák szükségből forgalmi utakká váljanak, végül a forgalmi utaknak főleg keresztezésektől való mentesítését. A forgalmi utakat jelentőségük és forgalmuk jellege szempontjából három kategóriába osztja: az országos, a környéki és a helyi forgalmi utak kategóriáiba. Gondoskodni kíván arról, hogy a nagytávolságú autóforgalom számára a főváros határában egyéb forgalomtól mentes külön bevezető utak álljanak rendelkezésre, s hogy ilyen utak mentén ne keletkezhessenek forgalmat gátló intenzív település. Miután a telepítési program vezető célkitűzése a település koncentrálása, kellő számú és méretű sugárirányú utakra van elsősorban szükség, de lényeges követelmény a gyárvárosnak a lakóvidékekkel, valamint a kirándulóhelyeknek a város belsejével való megfelelő összeköttetése is. Felállítja a különböző rendeltetésű útvonalak keresztmetszetére, vonalvezetésére, a forgalmi utak találkozási pontjainak megoldására vonatkozó korszerű követelményeket. Az egyes útvonalak részletes tárgyalásánál a Duna két partjának, nevezetesen az alsó rakpartnak forgalmi szempontból rendkívüli jelentőséget tulajdonít, minthogy ez a két útvonal csekély átalakítással zavartalan gyorsforgalmi úttá képezhető ki és alkalmas a túlterhelt belső városrészek forgalmának tehermentesítésére. Szükségesnek tartja egy Dunaparttól Dunapartig haladó újabb periferikus útvonal kialakítását a Csanády-utca — Felsőerdősor — Rottenbiller-utca — Orczy-út — Gróf Haller-utca megfelelő egybekapcsolása által, ami összekötné a pályaudvarokat és különösen a Nyugati pályaudvar hátrahelyezésével nyerne nagy jelentőséget. A hidakról szólva állást foglal a Lánchíd és a Margit-híd között létesítendő új híd gondolata ellen. Itt egy messzebb jövőben alagút létesítését tartja indokoltnak, melynek területi előfeltételeiről azonban már most kell gondoskodni. A jelenleg épülő óbudai-hídon kívül új híd építésére belátható időn belül csupán az összekötő vasúti híd északi oldalán lesz előbb-utóbb szükség a kelenföldi lakóváros és a pesti gyárváros összeköttetése céljából. Az összefüggően megoldott és a program egyik mellékleteként szereplő forgalmi úthálózati tervnek különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, amennyiben lehetővé teszi azt, hogy a későbbi részleges városrendezési műveletek mindenkor a távolabbi és nagyobb összefüggések ismeretében hajtassanak végre. Egyébként ez az úthálózati elgondolás szolgáltatja alapját annak a forgalmi úthálózati tervnek, amit a Fővárosi Közmunkák Tanácsa időközben kötelező érvényűen megállapított; ez volt a városfejlesztési program második gyakorlati természetű eredménye. A program célkitűzései tehát éppen a leglényegesebb vonatkozásokban, telepítési politikában és az úthálózat kérdésében máris hatékonyan érvényesülnek Budapest városrendezésében.

A városi vasutakról szólva a program mindenekelőtt a gyorsvasút kérdését tárgyalja. Budapest a fejlődésnek arra a fokára jutott, amelyen gyorsvasút — legalább is egyes vonalak — építése indokolt lenne. Noha

pénzügyi okok miatt összefüggő hálózat kiépülése nem tekinthető időszerűnek, a program mégis szükségesnek ítélte egy összefüggő gyorsvasúti hálózat megtervezését, miután egyes vonalak megvalósítása esetén is az egész koncepció ismerete szükséges, azonfelül ki kell küszöbölni annak eshetőségét is, hogy egyes részleges városrendezések a gyorsvasúti hálózat megfelelő kiépülését a messzebb jövőben megakadályozzák. A program gyorsvasúti elgondolását a környéki közlekedéssel és a telepítési politikával szerves összefüggésben alakítja ki, arra ügyelve, hogy a városon átvezető vonalak távolabbi településeket kössenek össze a város belsejével és idővel átvegyék a nagyvasútié azt a szerepet, amit ez a környéki közlekedés terén eddig betöltött. A közúti vasúti hálózat a program elgondolásában szerves kiegészítője a messzebb jövő gyorsvasúti hálózatának, oly módon, hogy azokon a vonalakon, amelyeken a jövőben gyorsvasút halad, annak megépüléséig továbbra is a közúti vasút biztosítja a közlekedést. A közúti vasúti hálózat tehát a gyorsvasúti hálózattal, valamint a forgalmi úthálózattal, — melyre támaszkodik — szerves egészet alkot.

A telepítési politika és a forgalmi kérdések mellett a program harmadik problémaköre a városszépítés. Itt a program eszmei jellegének megfelelően nem szorítkozhatik másra, mint a feladatok és szükségletek megjelölésére, a problémák elhatárolására. Míg a helyes telepítési politika és úthálózat közvetve szolgálják a város szépségét, szükség van és bőven nyílik alkalom a közvetlen városszépítésre is. Ennek első követelése a program szerint nemleges: mindannak eltüntetése és távoltartása, ami a városképet rontja. A második követelés az utak fásítása, a terek kertészeti kiképzése. Utóbbi elsősorban a díszterekre, de még inkább az üdülőterekre vonatkozik, melyeket a program egyenként felsorol, azonfelül foglalkozik a szobrok és emlékművek elhelyezésének követelményeivel is. A történeti és műemlékekről szólva felsorolja mindazokat az emlékeket, amelyek megtartása és kellő érvényesítése szükséges, többek között állást foglal a Citadella, a tabáni katolikus és szerb templom, a belvárosi plébánia-templom, a Deák-téri templom, a Károlyi-palota, a Lloyd-palota jelenlegi állapotban is helyén való megtartása mellett. Végül a városszépítés legmagasabbrendű feladataként egységes városképek művészi kialakítását jelöli meg az erre hivatott helyeken. Ilyen helyek a Vár és a Várhegy oldala,¹ különösen a Duna felőli részen, — a Duna mindkét partja az Obudai-híd és az összekötő vasúti híd között — a Szabadság-tértől a Kálvin-térig vezethető és legtalálóbban várostengelynek nevezhető útvonal; erre nyílik majd megfelelő szabályozás után a Szent István Bazilika, az Erzsébet-téren felépítendő Nemzeti Színház, a mai Főposta helyén létesítendő tér közvetítésével a Központi Városháza főhomlokzata, az Egyetemi Könyvtár, az Egyetem központi épülete, a szerviták és ferencrendiek temploma és az Egyetemi templom. Végezetül egységesen kialakítandó terület az úgynevezett Fórum (ez az elnevezés annakidején a program elnöki előterjesztéséből ment át a közhasználatba): a belső körútnak a Szent István Bazilikától a Kálvin-térig terjedő része, melynek monumentális kiképzését indokolja az, hogy itt található a Városházán, az egyetemi épületeken, a Nemzeti Múzeumon kívül mind a négy nagy vallásfelekezet főtemploma, valamint itt haladnak keresztül a város fő sugárirányú útvonalai is. Ezeknek a felsorolt területeknek, illetőleg útvonalaknak kiképzésére a program természetesen nem nyújt részletesebb javaslatot, csupán annak megkövetelését tartja szükségesnek, hogy ezek az útvonalak mindenkor egységként lebegjenek a városrendezők szeme előtt, s megoldásuknál magasabb építőművészeti igények érvényesüljenek.

¹ Miért maradt ki a Gellérthegy és az északi lejtőjét eléktelenítő vörös és egyéb színű ízléstelen és tájképrontó várkastélyok kérdése? *Szerk.*

Budapest városfejlesztési programjának ez a kivonatos ismertetése képet nyújthat arról, hogy egy valóban átfogó szellemű, egységes gondolati rendszerbe foglalt s messze előre látó elgondolással állunk szemben, mely nagy vonásokban felvázolja a főváros jövőendő és kívánatos kialakulását, egyben útmutatást nyújt a későbbi részletmegoldások végrehajtására, ily módon Budapest ezutáni városrendezési műveleteinek alapjául szolgál. Bizonyára kitűnik az is, ami a program lényeges és jellemző vonása, — ellentétben más nagyvárosok hasonló tervezeteivel¹ — hogy nem merül részletekbe, nem nyújt kész terveket, gyakorlati megoldásokat, hanem következetesen megőrzi tisztán elvi jellegét, megmarad a tágan megszabott átfogó keretek között — nem annyira a mának készült, mint inkább a belátható jövőnek, az utánunk következő nemzedékeknek. Ez talán számára sokak szemében bizonyos ideológiai színezetet ad, de éppen ezzel emelkedik arra a köznapi és részleges vonatkozásoktól mentes eszményi síkra, ami minden maradandó és valóban a jövőt munkáló szellemi alkotásnak sajátja!

Kulturális, szociális és annyi más téren magas európai színvonalat képviselő fővárosi önkormányzatunk ismét bizonyosságot tett arról, hogy tudatában van a kor szükségleteinek, amidőn ezúttal az elvi városrendezés terén olyan munkát végzett, ami nem csupán a kor színvonalán áll, hanem — bizvást mondhatjuk — az európai nagyvárosok jelenlegi hasonló célzatú teljesítményeit felül is múlja. Kívánatos volna, ha többi magyar városunk, melyeket az 1937. évi VI. t.-c. városfejlesztési terv készítésére kötelez,⁸ ennek a kötelezettségnek a főváros példáját követve hasonló szellemben tennének eleget. De talán még kívánatosabb volna, ha ezek a tervek nem csupán tervek maradnának, hanem a megvalósításukra irányuló akarattal párosulva elérnék céljukat: szebb, egészségesebb fővárost és vidéki városokat!

RIHMER PÁL

MAGYAR IPAROS- ÉS KERESKEDŐNEVELÉS

MEGNAGYOBODOTT MAGYARORSZÁG szociális újjászervezésének egyik legfontosabb tennivalója az, hogy a mezőgazdaságból kiszoruló, illetőleg a városokban felnövő magyar tömegeket az ipar és a kereskedelem munkakörében elhelyezzük.

Nem kétséges, hogy a most folyó háború befejezése után Magyarországnak is kiegyensúlyozott szociális viszonyokkal, a mezőgazdasági és az ipari termelés célszerű irányításával kell beilleszkednie az új európai rendbe. Magyarország, mint politikai és gazdasági tekintetben egyenrangú fél kíván elhelyezkedni ebben az új Európában. Sorsául csak észszerű mellérendelési viszonyt vállalhat a többi nemzetek között, olyat, amelyben saját nemzeti és gazdasági öncélúságát a legteljesebb mértékben munkálhatja. Elsősorban magáért és magának kíván élni s ezt az öncélú boldogulását akarja a többi nemzetek, elsősorban a vele szorosabb politikai és gazdasági kapcsolatban élő népek érdekeivel harmonikusan összeegyeztetni.

Nem tudjuk még, eléri-e a háború kettős célkitűzésének teljes sikerét: egyrészt a párisi békekkel teremtett nemzetközi igazságtalanságok végleges kiküszöbölését, másrészt a nemzetek közötti

¹ L. a cikk írójától: Róma városfejlesztése és városrendezése. Városi Szemle. 1940. évf.

² Az idézett törvény a program készítésének tartama alatt lépett életbe; ily módon a székesfőváros önként vállalt kötelezettségének teljesítésével egyben a törvény rendelkezésének is eleget tett.

életszínvonal-aránytalanságok megszüntetését, a nemzeti vagyonok és jövedelmek (gyarmatok, nyersanyagok, kereskedelmi tevékenység és ipari munkamegosztás) arányos, igazságos felosztását. A küzdelem végső kimenetele eldönti a mi sorsunkat is.

Részt akarunk venni és részt kérünk majd a világrészekre kiterjedően átgondolt és szabályozott tervszerű termelőmunkában, magunknak is piacokat kívánunk s magunk is kínálunk másoknak piacot. Termelőerőinket és fogyasztóképeségünket egyaránt felajánljuk a nemzetek harmonikus boldogulásának szolgálatában, de nem gondolhatunk arra, hogy egyoldalúan csak termelői vagy csak fogyasztói legyünk a világ-gazdaságnak s a nemzetek közösségének. Nem vállalhatunk ilyen egyoldalúságot se általában, se az egyes termelési ágak tekintetében. A mezőgazdaság minden ágában: a növénytermesztés és állattenyésztés terén, a bányászatban és kohászatban, a kézműves, a közép- és a gyáriparban, a belföldi és külső kereskedelemben, a forgalom és a közlekedés lebonyolításában, sőt a tőkegazdálkodás, a pénz- és hitelforgalom, valamint a biztosításügy terén is egyaránt tevékeny munkakört akarunk biztosítani népünk foglalkoztatása, életszínvonalának javítása, általában gazdasági és politikai önállóságunk megerősítése és fenntartása érdekében. A közgazdasági élet egyik ágában sem elégedhetünk meg a passzív fogyasztói, a szenvedő üzletféli szereppel. A gyarmatosítási gondolat leghalványabb jelentkezését is el kell háritanunk, ami nem jelenti azt, hogy nem vagyunk hajlandók nemzeti érdekeinket összhangba hozni más nemzetek politikai és közgazdasági érdekeivel, amennyiben t, i. ez javunkra válhat.

Egy ilyen elhatározás azonban az elé a feladat elé állít bennünket, hogy a gazdasági élet minden terén kellően készítsük fel nemzetünket e szerepek betöltésére. A széles néptömegek gazdasági műveltségének emelése ezért olyan sorsdöntő fontosságú. A mezőgazdasági népesség szakszerű művelésének fontosságát kellően értékeli is úgy közvéleményünk, mint az államkormányzat. Széles munkaterületen folyik a mezőgazdasági népesség gyakorlati szakképzése, kereskedelmi szervezése, a termelés irányítása, s az eredmények máris öröndetes módon jelentkeznek és biztosítják a magyar mezőgazdaság versenyképességét az európai piacokon.

Kevésbé kielégítő magyar népünk ipari és kereskedelmi szakképzésének és ezzel összefüggően gazdasági versenyképességének állapota. A mezőgazdasággal szemben ezen a téren már a megfelelő emberanyag előteremtésével is bajok vannak. A földművelés minden ága népünknek ősi, legalább ezeréves foglalkozása. Ellenben, ha a nagyszámú magyar falusi kisiparostól eltekintünk, az ipar és a kereskedelem a török pusztulás óta sokáig, mondhatnánk napjainkig, bevándorolt polgárok, idegenek, a kereskedelem főleg a zsidóság munkaköre volt. Városi iparos és kereskedő népességünk nagy része az újabb korban faji származása szerint — még a zsidóságtól eltekintve is — idegen eredetű, amit az iparúzők neve első pillanatra elárul. Az idegenséget persze csak a vérségi származás tekintetében kell értenünk, s nem a magyarság egyeteméhez való öntudatos, vagy öntudatlan ragaszkodás szempontjából, de tény, hogy a törzsökös magyarság aránytalanul kis hányadban vesz részt a városi ipar és kereskedelem művelésében.

Magyar népünk fiai ma még inkább csak a mezőgazdaság munkakörében keresik boldogulásukat s ha onnan kiszorulnak, inkább az elemi műveltséggel elérhető alsóbbfokú közzolgálati ágakat, az altiszti állásokat szállják meg és csak szórványosan foglalják el az ipari és kereskedelmi munkahelyeket. Ennek egyik oka az is, hogy ezek a vidéki elemek ifjúkorukat — a katonaköteles korig — falvakon, tanyákon és kisebb városokban töltik, mint a mezőgazdasági munkában segédkező családtagok s ott nem is szerezhetnek semmiféle ipari vagy kereskedelmi szakképzettséget. Mikor pedig a városba kerülnek, felnőtt korban már nem érnek rá, de módjuk sincs arra, hogy ilyen szakképzettséget szerezzenek. Ha elhelyezkednek is kényszerűségből az ipar vagy a kereskedelem munkahelyein, csak mint tanulatlan napszámosok, szolgálók, kifutók, kocsisok, kapusok, örök, legjobb esetben mint betanított munkások kapnak alkalmazást olyan szociális körülmények között,

ahonnan anyagi és szellemi felemelkedés, tőkegyűjtési lehetőség vagy társadalmi kibontakozás nincs a magyarság fiai számára.

Legelső sorban tehát arról kellene intézményesen gondoskodni, hogy a vidéki magyarság fiait és leányait tömegesen segítsük hozzá ahhoz a lehetőséghez, hogy már fiatal korukban bekapcsolódhassanak és beletanulhassanak a városi ipar és kereskedelem munkaköreibe. Nagymértékben elősegíthetők a magyarság fiainak városi elhelyezkedését megfelelő tanoncotthonok szervezésével, amelyek ezt az ifjúságot tanulása idejére nemcsak a megélhetés gondjától tehermentesítenék, de az erkölcsi züllés veszélyétől is megmen-tenék, aminek a faluról felkerülő és magára maradt ifjúság a városi viszonyok között olyan nagy mértékben ki van téve.

Ha ilyen módon sikerül nagyobb számban a városokba, elsősorban a fővárosba telepíteni az ipari és kereskedelmi pályák iránt kellő érdeklődéssel viseltető és kellő érzékkel bíró vidéki magyar ifjúságot, következő lépésként gondoskodni kell számukra megfelelő tanulóhelyek biztosításáról. Az iparban, amelynek legtöbb ága képzéshez van kötve, ennek kevesebb az akadálya, mint a kereskedelemben, ahol nincs kötelező tanoncszerződés s így inkább szerződés nélküli fiatakorúakat és felnőtteket foglalkoztatnak a kisegítő munkakörben. Ha azonban a kereskedelmet is képzéshez kötnők, akkor ezen a téren is megnyílnék a lehetőség a vidéki magyar ifjúság nagyobb számú elhelyezkedése előtt. Megfelelő intézkedésekkel kötelezni is lehetne az önálló ipari és kereskedelmi munkaadókat, hogy elegendő számmal képezzenek ki falusi vagy mezővárosi magyar fiúkat és leányokat az ipari és kereskedelmi szakmára. A segédi szabaduláskor előírt vizsga tanúságot tehetne arról, hogy ennek a kötelezettségnek ki tesz eleget, ki nem, s ez utóbbiakkal szemben könnyű volna — akár a tanonctartási, akár az ipar-üzési jog megvonásával — megfelelő rendszabályokat alkalmazni.

A műhelyi, illetve kereskedelmi gyakorlati kiképzéssel párhuzamosan kellene gondoskodni ennek az ifjúságnak kellő elméleti kiképzéséről is, amely célra ma az iparos-, illetve kereskedőtanonciskolák szolgálnak. Sajnos, ezek az iskolák — nagyon sokféle ok miatt — ma még alig tudják elősegíteni az iparos- és kereskedőifjúság korszerű szakképzésének növelését. Az iparos- és kereskedőtanoncnevelés intézményei anyagi, de különösen erkölcsi tekintetben távolról sem részesülnek olyan méltánylásban, a magyar közvélemény és a hivatalos körök részéről, amilyen megbecsülést ezek az iskolák a reájuk váró nagyfontosságú nemzeti feladattal arányban megérdemelnének. Mai elhanyagolt állapotukban sem az iskolák dologi felszerelése, sem a tanító-testületek felkészültsége, sem a tanterv és a tanítási módszer, sem az irányítás tekintetében nem ütik meg a kívánatos mértéket és messze elmaradnak pl. Németország vagy Csehország hasonló célú, de sokkal eredményesebből munkálkodó intézményei mögött. A magyar közvéleménynek, különösen a nemzeti művelődéspolitikai és a társadalmi politika hivatalos intézőinek a széles magyar tömegek gazdasági szakképzésére hivatott alsófokú ipari és kereskedelmi iskolákkal szemben tanúsított közönyéről, nemtörődömségéről és a szükséges áldozatkészség hiányáról valóban nehéz kemény bírálatot nem írni.

Mindabból, ami ez alsófokú szakoktatási intézmények eredményes működéséhez szükséges lenne, csak egyetlen dolog van meg: a korszerű gazdasági kiképzésre vágyó, arra rászoruló, vagy rávezetendő magyar ifjúság százezres tömege, amelynek egész sorsa, boldogulási lehetősége vagy későbbi szociális elhanyagolása függ ezeknek az intézményeknek nagy anyagi áldozatokat és főleg erkölcsi felkarolást kívánó korszerű fejlesztésétől. Gyökeresen szakítanunk kellene az idejét múlta szabadelvű korszaknak azzal a felfogásmódjával, hogy ezt a 13—20 éves korában tanoncnak szerződő magyar ifjúságot egyszerűen a kisipari műhelyek, a közép- és a nagyüzemek vagy a

kereskedők mindenre felhasználható, ingyen vagy olcsón alkalmazott, minden hatályos szociális védelmet nélkülöző kisegítő munkaerőinek tekintsük csupán, amelynek gazdasági szakképzése teljesen mellékes, huszadrangú kérdés a nemzeti közösség érdekeinek szempontjából. Ahogy rendes hadsereget se lehetne előteremteni, fenntartását és kiképzését biztosítani csupán az érdekeltek tetszésére bízott eljárással, hanem csak kemény, törvényes fegyellemmel és megfelelő anyagi áldozatkészséggel, ugyanúgy kellene gondoskodni a béke gazdasági hadseregének rendszeres, céltudatos és fegyelmezett előteremtéséről, megfelelő kiképzéséről az iparos- és kereskedőifjúság korszerű nevelése révén. Ez az ifjúság a maga százezres tömegével ilyen korszerű gazdasági nevelésre és kiképzésre váró rekrutásereg, ilyennek kell tekinteni, így kell vele bánni és törődni.

Nem kevésbé fontos nemzeti szempontból ennek a dolgozó magyar ifjúságnak szociális helyzete sem, amelynek kielégítővé tétele érdekében, a kéthetes évenkénti szabadságidőtől eltekintve, 20 év óta vajmi kevés történt. Az ifjúság szociális sorsa alakítja ki a szociális lelkiületet. Ifjú korban gyűjti a fiatal lélek, — de a fiatal test is — azokat a szociális érzelmi elemeket s azokat a fizikai benyomásokat is, amelyek az iparososztály, az ipari munkásság és a kereskedőréteg későbbi egészségét s a társas együttélés, a fennálló társadalmi rend iránti magatartását a lélekben meghatározzák. Nem közömbös ezért a nemzeti társadalom zavartalan jövője szempontjából, milyen szociális miliőben nőnek fel munkásifjaink és leányaink, akikből nemcsak az ipar és a kereskedelem képzett szakmunkásai, hanem magyar állampolgárok, sőt családapák és családanyák is lesznek. A korszerű magyar iparos- és kereskedőnevelés követelményeihez szorosan hozzátartozik tehát a magyar dolgozó fiatalság szociális viszonyainak kielégítő rendezése is. Csak ilyen rendezett szociális környezetben nevelhetünk olyan magyar iparos- és kereskedőnemzedéket, amelynek nemcsak gazdasági szakképzettsége, hanem állampolgári lelkiülete és egészségi állapota is olyan szilárd alap, amelyre nyugodtan építhet, biztosan számíthat a nemzeti társadalom.

E biztonság növelésének érdekében az iskolaköteles koron túl is törődni kell a dolgozó ifjúság sorsával. A fokozott szociális védelemnek se szabad abbamaradnia a tanoncido befejezésével, de különösen nagy szükség van arra, hogy a dolgozó magyar ifjúság lelkiületének irányítása ne érjen véget a felszabadulással, hanem kísérje ez a gondoskodás legalább a katonaköteles korig. Ennek a törődésnek ki kell terjednie a felszabadult iparos- és kereskedőifjú szakmai kiképzésének tökéletesítésére, a legkiválóbb munkaerők magasabb fokú, esetleg külföldi továbbképzésére is, de a serdültebb korban, 18 éven felül, bizonyos fokú társadalmi és politikai összefogásra, szervezésre és irányításra is. A felszabadult fiatal iparos- és kereskedősegédek nemzeti művelését az iskolán kívüli népművelés minden rendelkezésre álló eszközével tovább kell folytatni, a szociális védelem és a nemzeti szellemű érdekképviseleti szervezkedés intézésébe pedig bele kell kapcsolni a fiatal segédek tevékeny, autonóm közreműködését is.

A nemzeti szervezet, a szociális érdekvédelem és az iskolán kívüli továbbképzés hármas tagolású rendszerében kell befejezni azt a nemzeti nevelőmunkát, amely az iparos- és kereskedőifjúság pályaválasztásának irányításával kezdődik s a tanoncsorban dolgozók gyakorlati és elméleti kiképzésével, nemzeti művelésével és kívülről irányított szociális védelmével folytatódik.

Mai közigazgatási rendszerünkben még csaknem teljesen gazdátlan a magyar iparos- és kereskedőnevelésnek az a nagytávlatú feladata, amelyet fentiekben vázoltunk. Ezeknek a tennivalóknak csak egy töredéke áll elintézés alatt, de ez a töredék is megoszlik a különböző minisztériális szervek és közigazgatási hatóságok között. Az egész ügyből hiányzik azonban az egységes szempontú, központi irányítás, amely céltudatosan és nyílegyenesen vinné előre a magyar iparos- és kereskedőnevelés ma oly sokféle szétágazó s közben teljesen eliszaposodó ügyét. A gyökeres megoldás érdekében arra

lenne szükség, hogy egyetlen központi szerv hatáskörébe utalják a kérdést, amely szerv megfelelő szankcionális jogokkal felruházva, biztosítani tudná az iparos- és kereskedőnevelés intézésében az elsőrendű nemzeti szempontok gyakorlati érvényesítését.

Csak ilyen módon érhetők el végeredményben azt, hogy elegendő számú szakképzett munkaadóval rendelkezve mindenkor, minden körülmények között, minden befolyással szemben biztosítani tudjuk majd a jövőben az ipar és a kereskedelem terén is középeurópai versenyképességünket. Csak ekkor hivatkozhatunk joggal a magunk emberanyagának felkészült-ségére, termelőképességére és kereskedelmi jártasságára. Ezt a szempontot a legnagyobb gondossággal kell érvényesíteni, hogy elegendő időnk legyen a szükséges magyar szakmunkaerők kiképzésére. Ebből a célból kellene a kereskedelmet is azonnal képesítéshez kötni, hiszen hosszú idő telik még el addig, amíg a most serdülő magyar ifjúságból kellő gyakorlattal és üzleti készséggel bíró új kereskedőréteget nevelhetünk.

A magyar iparos- és kereskedőnevelés kérdését tehát nem lehet többé a tanoncügy jelentéktelen problémájának tekinteni, amivel eddig senki sem törődött, mert senki sem ismerte fel a kérdés óriási horderejű nemzetpolitikai fontosságát. Romániában az 1934. évi ipartörvény állami feladatá tette a korszerű román iparosnevelés intézését, amelyet állami tanoncotthonokkal, állami tanonciskolákkal és állami tanítótestületekkel törekedtek megoldani. A román állam és a román társadalom tehát felismerte az állami iparos- és kereskedőnevelés nemzetpolitikai fontosságát s nem sajnálta átfogó megoldására és gyökeres rendezésére a szükséges anyagi és erkölcsi áldozatokat.

Nálunk egyedül a tanoncok iskolaügye nyert eddig annyira-mennyire kielégítő megoldást, legalább formailag, de ezt a feladatot is a községek minden más kötelezettséggel amúgyis túlterhelt vállaira hárítja a törvény.

Ez a kérdés azonban nem egyszerű iskolaügyi és iskolaszervezeti kérdés és ezért nem is lehet megoldását a községek vállaira hárítani. A kérdés korszerű rendezése nálunk is az államra vár; államkormányzatunknak kell felismernie ennek az ügynek külső és belső nemzetpolitikai fontosságát s ehhez képest az államnak kell vállalnia az ügy megfelelő elintézését. Ezt az állami felkarolást, az állam anyagi és erkölcsi súlyának latbavetését sürgetik azok a messzeágazó nemzetpolitikai szempontok, amelyekre a fentiekben igyekeztünk rámutatni s amelyek külföldön is egyre inkább állami irányítás alá szorítják a széles tömegek korszerű ipari és kereskedelmi nevelésének nagyfontosságú munkáját.

ÁFRA NAGY JANOS

A MAGYARSÁG ÉS AZ ÚJABB TÓT IRODALOM

ELŐLJÁRÓBAN meg kell állapítanunk azt a történelmi tény, hogy a történelmi Magyarországon egyetlen nemzetiség sem élt a magyarsággal olyan megkülönböztetetlenül szoros vérségi és kulturális kapcsolatban, mint a tótok. Talán anakronizmusnak tetszik az ismeretlenek előtt, hogy maguk az újabbkori szlovák közírók és esztétikusok is világosan látták a későbbi időkben (az 1930-as években), hogy a sokszor propagandaként felhasznált „erőszakos magyarosítás“ vádjá legtöbbször torzított nagyítás volt, s ezek a fiatalok siettek is a múlt század Felvidékét igazi arcában bemutatni. A magyarországi volt nemzeti kisebbségek — mi elmúlt kisebbségi életünkben szerettük inkább a „kisebb nép“ elnevezést használni — közül egyedül a tót állott szinte talajtalanul a szomszédos

országokkal szemben. A román és délszláv államiság rányomta a maga külön bélyegét a magyarokkal együtt élő rokon kisebbségekre; ezek háta mögött mindig egy-egy „anyaország“ állott, s ezeknél a népeknél az önkéntes magyarosodási folyamat is sokkal kisebb volt, mint az északi és a Kárpátok által hermetikusan elzárt tótságnál. A tótság maga olyan zárt geográfiai egységben élt velünk, magyarokkal, hogy sajátos népiségének, egyéni kultúrájának mindén fenntartása mellett sem tudta másként elképzelni mindennapos életét, mint ennek a földrajzilag is, etikailag is pompásan felépített magyar államnak keretében.

Az utóbbi esztendőkből éppen maguk a tótok vetették fel a „magyarosítás“ kérdését, mely kezdte már ismeretlen tengeri kígyóvá kinőni magát. A különböző tót folyóiratokban egész sereg felkészült író szólalt meg ebben a kérdésben. Sokat köszönhetünk ebből a szempontból a Prágában megjelent Elán c. nyugatias tót folyóiratnak, amely bátran, történelmi korszerűséggel igyekezett a tótság minden szellemi problémájával foglalkozni. Azokat az írókat, akik ebben a kérdésben megszólaltak, igazán nem lehetett „magyarbarátoknak“ (magyarónoknak) nevezni, hiszen majdnem kivétel nélkül a fiatal tótság legkiválóbb és legöntudatosabb, úgynevezett második nemzedékéből kerültek ki, akikre a magyarsággal való együttélés már nem is nyomhatta rá a bélyegét.

A magyarosodás (nem is annyira „magyarosítás“) kérdéséhez a legérdekesebben Stanislav Meciar, Andrej Mráz, J. V. Ormis és Milo Urban szóltak hozzá. Milo Urban megállapításai annyival is értékesebbek, mert ő volt az a fiatal tót író, akinek „Élő Ostor“ c. háborús, forradalmi regényét több európai nyelvre, így magyarra is lefordították, s így fajtájának jogos szószólójaként léphetett fel. J. V. Ormis a kérdés felvetésekor védelmébe vette a tót nemzedéket, amely a múlt században Stúr nyelvi mozgalma után került a felszínre, s igyekezett rámutatni arra, hogy még ebben a korban is akadtak kiváló tót családok, melyeknél a nemzeti múlthoz való ragaszkodás és a szláv hagyományok többet értek, mint a magyar középosztályba való bejutás lehetősége, s a tótságért minden áldozatra képesek voltak.

Ormis szerint a magyarosodás szükséges rossz volt, ebben a korban nem az egyedek, illetve a kiváló egyedek voltak hibásak. Igyekezett azt is feltüntetni, hogy a magyarosítás erőszakkal folyt, s annak nem lehetett útját állni, talán annyival is inkább, mert a nyugodt, békés korban kedvezett ennek a folyamatnak. Milo Urban a már idézett Elán 1937 márciusi számában „Még valamit arról az árulásról“ c. cikkében többek között ezt felelte Ormisnak:

„Ormis igyekezete, hogy művelt osztályunk Stúr-utáni nemzedékét rehabilitálja, bizonyára szimpatikus. Hiszen mindnyájan azt szeretnők, ha semmit sem lehetne a szemükre vetni. Fájdalom, védelme azonban csak kivételeken alapul. Figyelembe veszi az egyedeket, akik itt-ott segítettek népünkön, de megfélekedezik az egészről, arról a képről, amelyet visszavonhatatlanul nyerünk, ha összegyűjtjük nemzeti életünk utolsó századának minden megnyilvánulását. Ha a múltat tárgyilagosan akarjuk átértékelni, mindenekelőtt erre az egységes képre kell tekintettel lennünk. Nos, ebben a képben aztán láthatólag még a nagy egyedek tettei is összezsugorodnak, és csak azok viszonylagos értéke látszik meg. Kár ugyan, de mit tehetünk róla? Akárhogyan is nagyítanék a dolgot, megmarad a szomorú valóság, hogy a Mudronyok, Zochok stb. mellett, akiket Ormis felsorol, nemzeti életünk feltartóztathatatlanul süllyedt. Miért? Mert minden egyes ilyen lelkes egyedre a Stúr utáni nemzedék százai jutottak, akik munkájukat csírájában elfojtották. Itt kezdődött minden kudarcunk és vereségünk, itt ült győzelmí diadalt az árulás a szlovák népen. Vae victis!

Azt is mondhatnók, hogy mindez a szolgaság következménye volt, az osztrák-magyar kiegyezés után elkövetkezett magyarosítás megerősödött hullámai. Legalább is ez a mi megszokott kifogásunk. De vajjon segít-e rajtunk, ha minden kudarcot a magyarok nyakába varrunk? Aligha. Ha ugyanis józanul, minden elfogultság nélkül tekintünk a dolgokra, akarva-nemakarva meg kell állapítanunk, hogy a magyarosítás eredményei nagyobb-részt a mi „érdemünk“ volt. Éppen a Stúr utáni művelt nemzedékek áru-lására támaszkodtak. Hiszen a magyar gondolatnak hány lelkes propagátora került ki azoknak a soraiából, akiknek a mi oldalunkon kellett volna lenniök, de akik a mi nemzeti sorsunkban való tevőleges részvétel helyett, s ahelyett, hogy a szlovák közösség érdekében alkotó és szervező munkát vállaltak volna, kényelmesen az idegen gazdagság felé hajoltak. Váratlanul átvették a számukra idegen „úriasság“ funkcióját, annak gesztusait, eljárását, annak fennhéjzó és elutasító magatartását mindennel szemben, ami a néptől származik.“

Hogy meg ne feledkezzünk különösen az utóbbi megállapításról, mindjárt Ormis egyik cikkéből idézhetünk, aki a „Maléter-féle inkvizíció 1874-ben“ c. cikkében a következőket írja:

„Jolsva fölött Maléter (szolgabíró) utóleréte öket kocsijával, s meg-hagyta a pandúroknak, hogy menjenek a diákokkal az ő lakására, de ne a főtéren, hanem a mellékutcákon keresztül. Amikor odaértek, elkülönítve leültette öket az udvaron és két pandúrt állított melléjük. Kis idő múlva behívta öket az irodába, s belekezdedt a prédikációba: Magyarul szólnék hozzátok, mint egy hazafihoz és tisztviselőhöz illik, de nem tudtok semmit, mert szamarak vagytok, b a sok pánszláv istenit! Csak nyugtalan-ságot idéztek elő az országban, azért küldtek ide szüleitek! Én is szlovák vagyok, és házam egészen szlovák, de hazafi és magyar vagyok! Jobban tudok szlovákul, mint a ti Zochjaitok és Ormisaitok azt a sok pán-szláv szentjét! Ha nem akarjátok elhinni, nézzétek meg Eperjesen — ahol én iskolába jártam — az emlékkönyvben szlovák verseimet a teremtesit neki!“

Ezeket a sorokat csak kuriózumképpen idéztük, hogy a Milo Urban és Ormis között kifejlődött vitát két szemelvényvel érzékeltessük.

Amíg az újabb tót nemzedék a fiatalok bátorságával és éleslátásával állt ki a porondra, a századvég és a századelő írói bizonyos letargiával nézik népük magyarosodását, különösen a klasszikus tót írótriász egyik tagja, Svetozár Húrban Vajansky tör ki regényeiben az ellen a középosztály ellen, amely a „natio hungarica“ varázsával nő bele a magyar nemzettestbe. Kukuéin mindezt inkább az idegenből látja, mert Dalmáciában él, míg Hviezdoslav Ország Pál egyedülállóan szép tót nyelvvel és költői láng-pallosával ostorozza öket.

A háborút megelőző idők két irodalmi reprezentánsa, Martin Rázus és Jankó Jesensky néha szinte már odáig menték nemzeti önzésükben, hogy mindent elvetnének, ami magyar. Magát a háborút is inkább mint magyar bünt látják, bár Rázus, az itthonmaradt evangélikus pap szelídebben és a költő kifakadásával, Jesensky ellenben a szibériai fogságban, ahol a cseh-tót légiók megalapításában is szerepet játszik, egyenesen a magyarok ellen dolgozik. Érdekes, hogy „nemzeti felszabadulásuk“ után, a lehgiggadás későbbi éveiben mind a két író változtat nézetén, s mindkettőt visszatereli írása a rég múltat mintázó, szelídebb életbe. Rázus a magyarságnál már csak a liberalizmust szidja, s annak kinövéseit ostorozza, mindent egy klikk számlájára ír, Jesensky pedig roppant sokat enged a szibériai költemények harcias hangjából, s a „magyar“ elnyomásra következő cseh elnyomást mintegy jobban és párhuzamosan érzékelteti. Szintén csak kuriózumképpen

leközöljük két versét a tót nyelvről. Az egyiket orosz fogságban írta, amikor népe a magyarok „rabja“ volt, a másikat a csehtót köztársaság idején, amikor álmai már régen valóra váltak.

A szlovák nyelv

Ezer ösvényből egyetlenegy csábít:
az, mely az én rab hazámba vigyen
a véres, ordas vad barlang-lakáig,
hol az én fehér rab szentem híven

mély, tiszta vággyal, mint hőst visszaállít,
ki bosszúálltig már meg nem pihen,
nem aljasul le többé szolgálásig
s gyávamód nem sír bilincseiben.

Ez az út lesz az utam, ám előbb
a bosszúvágyat, mely szívemben ég
s ül rajtam, mint árny ifjú homlokon:

százezrek galamblelkébe dobom,
álljanak bosszút a gaz zsarnokon,
ki elrontotta szentem életét.

1917, Szibériában.

A szlovák nyelv

Meseruhába tettem szegény leánykámat,
dús haját befontam, arcára csókpírt adtam,
szikrát tört szemébe, kortyot szomjú ajkának,
föl sem leltem a régit a szép, új dákban.

Hízelgő tükörként lelkes szók árja áradt.

S szó elnémult, csók nincsen, a ruhája foszladtan,
ajaka is kékül, rózsás arca is sápad.
s azt a lányt látom ismét, akit úgy sirattam.

Ott áll a kis szolgáló, a kapun csenget be,
kis batyuja a karján, fáradt, nyütt az árva,
rendes uraságnál oly szívesen szolgálna.

De csupán a temető kapuja van tárva ...
Ügy érzem, már utána megyek a sírkertbe
rózsát vetni a sírba, hol el lesz temetve.

1932, Szlovákia. (Darvas János fordításai.)

A háború utáni felnövekedett írók már annyira el vannak foglalva „nemzeti“ államukkal, hogy nem veszik észre Rázusék, Jesenskyék hangját. A gyermekcipő szelídségével és hetyke büszkeségével szövik inkább maguk felé témakörüket. Érdekes, hogy sokáig a múltba is alig-alig tekintenek (tót nyelven egyetlen jelentős történeti regény látott napvilágot, Jégé: Ádám Sangala c. könyve), mert mindannyiukat elfoglalja a bizakodó és színesnek vélt jelen. Közülük a legtöbben egyáltalán nem is érintik a régebbi magyar-tót együttélést s mintegy erőszakoltan is a szláv vágyálmokban, álmaik kiteljesedésében élnek. Egypáran csak odavetett mondatokban emlékeznek valamire s a magyar múltat elintézik a sorok között. Amikor azonban már gyermekes álmaikban kiírták magukat, s az új cseh-tót viszonyt kénytelenek a valóságban is értékelni, mint írók, nem tagadhatják meg önmagukat és inkább összehasonlítás formájában említik a magyarsághoz való elmúlt s néha alig

érzékkelhetően még fennálló viszonyukat. Hol a hősek szájába adott filozófálással, hol mintegy monográfiászerű leírásokban, mint Rázus, bővebben említik a magyarságot, amelytől még a cseh-tót államban is „félnek“ (a propaganda és cseh politika hatására), de amelynek összehasonlításával néha nosztalgikus vágyat éreznek valami elmúlt után. Különösen az érett Rázus az, aki a torzó, bár arányaiban nagy „Svety“ után saját önéletrajzában sok helyen már nemcsak meglepő tárgyilagossággal, hanem bizonyos fokig rokonszenvel is ír régebbi, magyar világbeli életéről. Mintha megérezné az egy-két évvel később feltámadó vita előszelét, s a „magyarosítás“ kérdésében önmaga életéből merítve, állást foglalna. A magyarosítást maga is a türelmetlen, első nemzedékében bőszen magyar középosztály akarnokságának tulajdonítja, hiszen népe annyira megmaradt tótságában, hogy a hivatalos magyar népszámlálás egy egész vármegyében mindössze 0.7%-nyi magyarságot mutat ki Magyarországon. (Árva vármegye, 1891. évi hivatalos magyar statisztika!). Éppen ezért csak elismerőleg ír az igazi magyarokról, míg a renegátokat csak szidni tudja. Marosko átuduje c. életrajzában például a következő öszinte sorokat olvashatjuk:

„A magyarok pedig — az ilyen nekigömbölyödő Kiss Pista, vagy a hölgyek bálványa, az elegáns Szekeres Pali — inkább a kártyával, a borral, de legfőképpen a leányokkal, nem pedig holmiféle intrikákkal törődnek. Ha valaki nem bántja őket, nagyon jó fiúk! Intrikálni, mint azzal a levéllel, csak renegát szlovák, elromlott német vagy zsidó tud!

... Hallja-e kedves barátom! — villan rá az igazgató tekintete a sűrű szemöldök alól. — Itt van a szép érettségi bizonyítványa, jelesen érett. A magyarból is jelese van. Búcsúzóul azonban figyelmeztetnem kell a következőkre: bevádolták nálam, hogy pánszláv, ellenségünk nekünk, magyaroknak. Én nem vizsgáltattam az ügyet, magam sem vizsgáltam, ön bátor, derék ember, tehetséges, önből még lehet valami. Csak egyre kérem, ha egyszer majd a saját szlovák népe között fog dolgozni, főleg arra a jóra emlékezzék, amit itt, közöttünk átélt — s közben meghatottan fordítja el a fejét: — Isten vele!

A gimnáziumból már megkönnyebbulten lépked kifelé. A diák mindig könnyebb egypár kilóval az érettségi bizonyítvánnyal a zsebében. Az agyában azonban még ott cikáznak a gondolatok. Ki intrikál? Ki vádolta őt be az igazgatónál? Régen sejtette már ugyan, de most mégis meglepte. Vájjon ki lehetett? Magyar — nem!!! Az ilyen feladatra mindig a renegát tótok, németek vagy a zsidók vállalkoznak.“

Rázus egyébként tele van ugyanebben a könyvében panasszal, érzékelteti a századelő felvidéki politikai életét, a közismert választásokat stb., de panaszaiban sohasem lépi túl a tárgyilagosságot. Az igazi magyarral szemben mindig megértő, sőt testvéries. A szlovákság elszegényedését sem a magyar nép hibájául rója fel, hanem az élete utolsó éveiben annyira ostorozott liberalizmusban látja, amelyből pedig éppen elegendő része volt hazájában, a cseh-tót köztársaságban is. Sőt... Ha a magyarra haragszik, inkább a magyar vezetőréteg az, amelyről ír, különösen az arisztokratákat hibáztatja. A magyar népet egyetlen sorában soha nem bántotta. Jól írtam róla halála után az azóta már megszűnt Magyar írásban (Kazinczy Könyv-és Lapkiadó Szövetkezet, Kassa): „Népének nevelője, újkori vátesze, a magyarság igazi barátja, és a kor egyik legjellegzetesebb harcosa távozott el vele.“

Az újkori tót irodalomban számtalan politikai vagy iránycikk van, amely a magyar-tót együttéléssel, a magyarság és tótság egymáshoz való viszonyával foglalkozott, ezeket azonban éppen politikai tendenciájuk miatt nem érintjük. Inkább a regényeket nézzük, amelyeknek tükrén keresztül

az író is őszintébb szokott lenni, mert a könyv értéke maradandóbb, mint a gyorsröptű és sokszor csak éppen időszerű cikkeké. Ha ezt az őszinteséget tartjuk szem előtt, akkor érdekesebb képeket nyerünk.

Vannak írók, akik a magyarságról egyáltalán nem, vagy alig vesznek tudomást, pedig magyar iskolába jártak és stílusukon is meglátszik a magyar irodalmi iskola. A legjobb tót elbeszélő, J. C. Hronsky például egyetlen regényében (Jozef Mák) s abban is csak futólag említi a „magyarosítást“.

„Az emberek arra gondolnak, hogy az iskolát államosítani akarják. Kevesebb lesz a község kiadása, de az iskola mégis csak iskola, valakinek fizetni kell rá. Ez megint csak nem az idegen, hanem a község lesz. Jobban akarnak magyarosítani. Ahá, éppen az újságok is erről írnak.“

A fiatalokat természetszerűleg jobban és közelebből érdekli a csehek és a tótok egymáshoz való viszonya, s érdekes, hogy egy-két író ezzel kapcsolatban a magyarságra is gondol. Az új prózában amúgy is sok a kort fejtegető, mondhatnék korpolitikai vonatkozás, így a sorok között az író is leplezetlenül megnyilatkozik. Reánk nézve igen érdekes a következő pár sor, amelyet Peter Zván Őachovania c. regényében olvashatunk:

„Egészében véve nem szívesen vették be a városba a Szent Bürokrácia és más intézmények tagjait. Ha csak módjuk volt rá, a köztisztviselői állásokat mindig a saját emberükkel töltötték be. A magyar állam bizonyos mértékig tiszteletben is tartotta ezt a szokásukat és a kezükre játszott. Ha a csehszlovák állam diplomatikusabb lenne, akkor a saját fajtájukból adott volna nekik hivatalnokokat. A magyarok ebben a tekintetben ügyesebbek voltak, mint a csehek. Nem félték attól, hogy helybeli alispánt adjanak, bár az apja magyarul egy szót sem tudott. A forradalom után a régi szokás megváltozott. Magyarbarát (magyarón) volt az is, aki egy szót sem tudott magyarul.“

Ugyanebben a regényben az orvos és biológus szeme látja meg feji keveredésünket és egyéni meglátását a következőkben írja le:

„A csehek szemünkre vetik a magyar hatásokat. Én azonban úgy gondolom, hogy biológiai szempontból nevetséges állítás a mi magyarosodásunk. Éppen az ellenkező feltevés lenne elfogadhatóbb. Hiszen a magyarokban már olyan kevés a mongol elem, hogy a mai nemzeten nehezen lehetne bebizonyítani. Nagyon kevés ismertető jel van közöttük a nyelven kívül, amely ázsiai eredetükre mutat, s ezt is az európai nemzetekkel való intenzív keveredésnek köszönhetik. Hogy a mi szlovák vérünk-ből nagyon sok kering bennük, az érthető. Inkább a magyarok biológiai szlovákosodásáról, németesedéséről, mint a szlovákok elmagyarosodásáról lehetne szó... A mi szlovákiai magyarjaink — nem számítom a déli, kompaktabb rétegeket — eltűnnek városkáinkból, de azoknak sem lesz nagyobb hatásuk biológiai állapotunkra, mert kilencvenkilenc százalékban szlovák származású magyarok.“

Kifejezetten jót nem írt tót író a magyarságról, a kor szelleme sem engedte volna meg, s a hazaárulás vádjával illette volna Őket a prágai centralizmus. A jót tehát csak adagolva kaptuk az újabb tót irodalomban. Eddig mintegy fokozatszerűleg ismertettünk kisebb szemelvényeket, hadd tetőzze be a hirtelen válogatott sort egy doktori értekezésnek szánt magyar vonatkozású munka, amely „A nemesek és a nép Mikszáth Kálmán műveiben“ címet viseli. Szerzője Göllner Erzsébet, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond irányregényeinek (Segítség, Sárarany) fordítója, aki a Bújnák Pál-émlékkönyvet, amely egyébként meglehetősen jó tanulmányokat köt csokorba, ezzel a tanulmányával mintegy elcsúfította. Annak idején nagy port vert fel ez az írás, s magam voltam az első, aki nyíltan rámutattam arra, hogy a hasonló gondolkodású tanárok magyar középiskolában nem tanít-

hatnak. Míg mi mindig a derút és a magyar humort, a tulajdonképpen senkinek sem vétő magyar dzsentrit látjuk Mikszáthban, Göllner az ellenség tudatos munkájával Mikszáthot mint a magyar rossz megszemélyesítőjét akarja bemutatni. A következőket írja róla:

„Mikszáth műveiben a magyar és a tót nép egymáshoz való viszonyát is érintette. A magyar nem szereti a tótot, ösztönszerű ellenszenvet érez vele szemben, és fél annak nagy népesedésétől... Mikszáthon mindinkább erőt vesz a magyar politikusok ideológiája, az a meggyőződése, ami nekik, hogy a természetes fejlődésnek csak erőszakkal lehet útját állni. Mikszáth kora már annyira rothadt és saját hanyatlásában olyan szemtelenül kihívó, hogy meg kellett gyorsítania ennek az egészségtelen társaságnak a felbomlását.“

„Irodalmi“ tanulmányt hasonló hangnemben magyar nyelven még aligha olvasott valaki. Csakugyan egy „összetákolt“ államnak kellett elérkeznie, hogy ilyen hangnemben írasson rólunk valaki, hozzá még magyar iskolában nevelkedett, s magyar iskolában tanító tanár. Csak a legnagyobb-mérvű elfogultság vezethette akkor, amikor Mikszáth műveinek olvasásakor az esztétikus nem tudott benne mást meglátni.

Sokat lehetne még idézni, különösen cikkekből és tanulmányokból. Ha valamikor összeállítjuk a tót-magyar húszéves különélésének bibliográfiáját, az utókor számára értékes adataink lesznek.

Az érettebb, gondolkodásában lehiggadt írói nemzedék tudatosan sohasem bántja a magyarságot, érti, hogy mintegy közös történelmi múltunk felelősségét viseli. Voltak olyan elsőrendű tót folyóiratok, amelyek a közleledést hirdették, ami tulajdonképpen tudatalatti nosztalgia volt mindkét részről a közösen átélt múlt iránt. A népből származott és a néplelékhez dinamikus visszazugárással ragaszkodó költők például egész kultuszt úztek abból, hogy nagy nemzeti költőnk, Adyt utánozzák, a közös „oláh, szláv, magyar bánat“ barátkozó hangnemében. Az első, átmeneti évek után a tót „nemzetiszínű“ mozgalom önmagát kezdte maradandóbbra formálni. Keresnie is kellett azokat a lehetőségeket, amelyek alapján megtisztult irodalmi életteréhez juthat.

Az újabbkori tót irodalom művelői közül különösen meg kell jegyeznünk Emil Boleslav Lukáé nevét, aki egyformán szerelmese Adynak és a modern francia lírának. Politikai hitvallása ugyan ideális rajongással húzza a sajátos cseh nemzeti szocializmus felé, lelkében azonban az északi Hont él, gyermekkorának velünk kapcsolatos emlékei, és szülőföldjének tisztább szemüvegén át mintegy gyermekded tisztasággal tér vissza a Felvidékre. Irodalmat csinál politika nélkül, avantgardista a szó nyugatias értelmének híjával, egyik kezével a szláv Prága, a másikkal a mindig színes Felvidék után nyúl. Lapjában, a Slovenské smery-ben a magyar kultúr- és irodalmi kérdés mindennapos dolog, maga köré gyűjti a forrongó magyar fiatalságot és velük irat magyar kérdésekről. Saját maga gyönyörködik a maradéktalan közleledés lehetőségeiben, a magyar toliból eredő cikkek pedig számunkra jelentenek nyereséget, mert akármilyen pártállású vagy világnézetű magyar is írta, csak magyar szempontból tudta látni a dolgokat. Lukáó Adyról is több tanulmányt írt, s talán jobb is, hogy az irodalom semleges mezején át ért el a kisebbségi sorsban élt, neki hazai magyarsághoz. Egy vers egy lépcsőfok a megértés felé, egy könyv már a politika által elrontott évtizedeket is képes átugrani, s a háborúutáni magyar irodalom sok remeke mind a legjobb ajánlólevél volt ahhoz, hogy az idegen költő szívét számunkra visszahódítsa.

Ján Smrek adott helyet az „erőszakos magyarosítás“ kérdéseinek. A lapjában lefolyt viták ezt a vádat sokszor dajkamesévé egyszerűsítették.

Tág teret engedett a magyar vonatkozású dolgoknak, különösen nagy szerepettel és figyelemmel kísérté az Apollo köré csoportosult fiatalok munkásságát.

Talán csak a mindig akadémikus jellegű Slovenské pohiady nem vett tudomást rólunk, egyrészt, mint a Matica slovenská folyóirata, másrészt mint az azelőtt is határozottan tót érzelmű felvidékiek kulturális szövege. Akkor, amikor egy jelentéktelen francia vagy angol, esetleg cseh vagy román dologgal is foglalkozott, a magyarságot csak tanulmányokban említi, s ezekben a tanulmányokban nem valami kedvező képet fest rólunk. (Elena Maróthy Soltésóvá: Sedemdesiat rokov zivota, O by valóm Hornom Uhorsku stb.). Ilyenkor azonban a kultúrpolitikai térről politikai térre siklik át, s ez közösségünkön az olvasó szempontjából inkább rontott, mint javított.

A cseh-tót köztársaság felbomlása és az „önálló“ Szlovákország egy időre megállította annak lehetőségét, hogy velünk foglalkozzanak. Sokkal inkább érdeklí őket a német élettérben játszó szerepük, mint az elmúlt évezred történelmi együttélésének hagyományai. Nem a mi hibánk, és nem az ő hibájuk. Ezentúl még kevesebb lesz a tót íróknál a magyar vonatkozás, a magyar dolgokra való rokon- vagy ellenszenves kitérés, de nem is tehetnek másként, mert az elmúlt két évtized alatt rohamosan fejlődött tót irodalom hanyatlóban van. A gyermekes örömmel ápolt nacionalizmus még itt-ott hallatja hangját, de az is idegenszerűleg, néha a jövőt féltő aggodalommal cseng. Mi, mint külön, tőlünk távolálló komplexumra, nem hivatkozhatunk rájuk, mert annyira bennünk és velünk él a Felvidék, hogy csak magyarországi tót vonatkozásban beszélhetünk róluk.

Nem fogunk azonban róluk megfélemedezni, és a testvér aggódó szeretetével kísérjük kultúrájuk sorsát, irodalmuk további életét, mert bízunk abban, hogy a kölcsönhatások még szorosabbá fűzik egyszer sorsunkat.

SÁGI FARKAS ISTVÁN

A HÚN KÉRDÉS MAI ÁLLÁSA

A HÚNOK KÉPE azok közé a képzetek közé tartozik, amelyek a mai európai népek tudatába a legmélyebben belevésődtek. Amidőn a Kr. u. IV. század végén először tűnnek fel a hellén-római világ keleti határszélein, a szájról szájra szálló Fama borzalmas hírüket kelti s amikor egy félszázaddal később Attila Rómát és Bizáncot egyaránt megremegteti, alakja már a kortársak szemében is szinte emberfelettivé nő. A közvetlen élmények hatása alatt kialakult „hún“ kép fő vonásait átveszi a későbbi irodalmi hagyomány is s tovább származtatva egyre újabb megújabb legendás és mondái vonásokkal színezi ki.

Abban a hatalmas irodalomban is, amelynek termékei a húnok korától kezdve úgyszólván napjainkig szinte szakadatlan sorban követik egymást, uralkodó maradt a húnok képének egyoldalú megvilágítása és állandósultak a „hún“ fogalomnak még az antik világtól öröklött jegyei, amelyek magukon viselik az érzelem és képzelet ködös szférájából való származás nyomait. Nem csoda, hogy a legendás és mondái elemekkel színezett „hún“ kép szövevényét csak nehezen tudja áttörni az objektív megismerés fénye.

Bár az újabb tudományos kutatás — se téren büszkén hivatkozhatunk a magyar tudományra — a hún kérdés nem egy részletét tisztázta, mégis amióta Thierry Amadé megírta a maga korában nagysikerű, de ma már elavult munkáját (Histoire d'Attila et de ses successeurs, 1864), a húnokról tudományos színvonalon álló, összefoglaló monográfia nem jelent meg.

Pedig hegy az érdeklődés e titokzatos és félelmetes nép iránt nem lankadt, annak bizonyossága, hogy olyan minden tudományos értéket nélkülöző irodalmi feldolgozás, mint amilyen pl. Marcel Brion két könyve (*La vie d'Attila*, *La vie des Huns*), napjainkban egész sereg kiadást ért el s még magyar fordításban is megjelent.

Nagyon időszerű volt tehát, hogy a Magyar Szemle Társaság könyvei sorozatában Németh Gyula szerkesztésében végre megjelent az „Attila és hunjai” című munka, amelyről egy ízben már e folyóiratban is szó esett.¹ Több kiváló tudósunk szövetkezett benne azzal a céllal, hogy a hún kérdésről a tudomány mai színvonalán álló szintézist adjon. Hogy több szerző közreműködésére volt szükség, annak megvannak a maga tárgyi okai. A hún kérdés annyira szövevényes s a vele kapcsolatos problémák vizsgálata oly sok egymástól távoleső tudományág és tudományos terület körébe esik, hogy biztos eredményeket csak az egyes szakkutatók munkájától lehet várni. Természetesen e szükségszerű munkamegosztásból kifolyólag néha ugyanazok a kérdések két, sőt több dolgozatban újra előkerülnek, ami itt-ott egyes részletekben ellentmondásokra és ismétlésekre vezet. Az alapvető kérdésekben azonban a különböző irányú kutatók találkoznak egymással, ami eredményeikkel szemben már magában véve is bizalmat kelthet.

A munka értékének és jelentőségének mérlegelése azt kívánja, hogy felvessük azokat a minden hasonló alkotással szemben felmerülő alapvető kérdéseket, hogy egyrészt mi az az anyag, amely a húnokra vonatkozólag rendelkezésünkre áll és másrészt milyenek azok a főproblémák, amelyek a hún kérdéssel kapcsolatban felmerülnek? Hiszen ha az összefoglaló mű szerzői tájékoztatnak is forrásaikról s a felhasznált irodalomról, ha tárgyalás közben éreztetik is az egyes részletekkel kapcsolatban felmerülő problémákat, a be nem avatott számára nehéz annak az elbírálása, hogy mi az, ami a szerző saját kutatásainak, új meglátásainak eredménye, hogy mennyivel jutott tovább elődeinél és mi az, amit maga is korábbi kutatóknak köszönhet?

A történeti megismerés, amelynek végső célja az egykor letűnt életet rekonstruálni, mint minden esetben, a húnokra vonatkozólag is csak az egykori életnek korunkig eljutott megnyilatkozásaira, maradványaira és nyomaira támaszkodhatik. Ezek közül a kutató számára természetesen a legfontosabbak, mint közvetlen vallomások, az írásos emlékek s ezek közül is azok, amelyek maguktól a vizsgálódás tárgyát képező élet egykori hordozóitól valók. Sajnos, a húnok esetében éppen ezek hiányoznak. A húnoktól saját írásos emlékek nem maradtak ránk s nincs semmi nyoma annak, hogy írást egyáltalán használtak volna. A nagyszéksósi lelet egyik aranyedényén látható feliratnak Mészáros Gyulától származó megfejtési kísérlete, aki abban görög betűformákkal lejegyzett ó-kartveli nyelvemléket vélt felismerni, minden szilárd alapot nélkülöz. Ilyen módon tehát a kutató csak azokra az írott forrásokra van utalva, amelyek a húnokkal érintkező idegen népektől származnak. Legkorábban a kínaiak történeti irodalmában bukkanunk a húnok nyomaira, akiknek neve itt a Kr. e. IV. századtól kezdve tűnik fel. Ázsiából Európa felé, kelet-nyugati irányban való terjeszkedésük folyamán más keleti népekkel is érintkezésbe kerülnek s ennek köszönhetjük a rájuk vonatkozó örmény és szír tudósításokat. Forrásanyagunk legterjedelmesebb része azonban görög és latin nyelvű s gazdagság és érték tekintetében első helyen állnak a bizánci források. Bár a nyugat-római világot szintén közvetlenül érdekelte a húnok megjelenése, Attila birodalmának középpontja földrajzilag mégis közelebb esett a bizánci határokhoz s ezenkívül a bizánci történetírás a Kr. u. V. században sokkal magasabb színvonalon állt, mint a nyugati latin. Bizáncban a különböző történeti, egyháztörténeti és hagiográfiai művek elszórt tudósításain kívül találkozunk egy olyan munkával is, amelynek tárgya egyenesen Bizánc és Attila története volt. Sajnos, ez a kiváló monográfia, a híres Priszkosz rétor műve, nem maradt ránk épen, csak egyes szemelvényeket ismerünk belőle és

¹ V. ö. Szabó Árpád: *Attila és hunjai*. M. Sz. 217. 1.

azokat a töredékeket, amelyek a későbbi írók munkáiba átkerültek. A latin nyelvű irodalom idevonatkozó legértékesebb terméke, a VI. századi Jordanesz munkája is — ha nem is közvetlenül — jórészt Priszkoszból merítette a húnokra és Attilára vonatkozó részeket. Priszkosz, aki 448-ban személyesen járt Attila udvarában, meglepő objektivitással örökítette meg tapasztalatait és megfigyeléseit s neki köszönhetjük a húnok legrészletesebb leírását. Azonban ő is görög volt, egy más világ szülötte s ha maga érezte és éreztette is a barbár és görög-római világ közti nagy különbségeket, ő sem tudta magát teljesen függetleníteni saját világa megkötöttségeitől, ami kortársaira, a többi egykorú görög és latin íróra annyira jellemző. Látjuk ezt régieskedő, archaizáló törekvésükben, miközben régi herodotoszi népneveket alkalmaznak a húnokra és sajátos szemléletükben, amidőn régi, hagyományos néprajzi közhelyeket visznek át a húnokra. Az idegen források tehát semmiképpen sem pótolhatják azt, ami hiányzik: a húnok saját vallomásait önmagukról. Így nem csoda, ha az egykorú írók nem tudták felfogni a nomád kultúra és életforma lényegét. A későbbi írók tudósításai, amennyiben nem Priszkoszra mennek vissza, a történeti rekonstrukció szempontjából értéktelenek, mert a bennük rejlő kevés történeti magot korán felburjánzó legendás és mondái elemek szövik át.

Az egykorú írásos források aránylag csekély száma és hézagos volta következtében különös jelentőséget nyernek a húnok tárgyi emlékei, az antropológiai és archeológiai leletek. Sajnos azonban e téren a kutatás még csak kezdeteinél tart. Legilletékesebb antropológusunk megállapítása szerint ugyanis még egyetlen olyan koponyával vagy csontvázal sem rendelkezünk, amely minden kétséget kizárólag húnoknak volna mondható. Az antropológiai anyag tehát ezidőszert a hún-kérdésben csak nagy óvatossággal használható. Hasonló a helyzet az archeológiai emlékek terén is. Arról a hatalmas, az Altáj-hegységtől a Rajnáig húzódó területről, amely a húnok hullámszásának színtere volt, eddig aránylag nagyon kevés hún leletanyag került elő s a legújabb időkig nagy nehézségeket okozott a hún anyagnak a rokon emlékektől való elkülönítése is. Ha még tekintetbe vesszük, hogy az archeológiai anyag természeténél fogva sohasem mondhat annyit, mint az írásos forrás, akkor megállapíthatjuk, hogy a rendelkezésünkre álló forrásanyag a húnok történetének nagy problémáihoz képest aránylag nagyon kevés és nagyon hézagos.

Lássuk már most, melyek azok a főkérdések, amelyek a húnok kutatásával kapcsolatban felmerülnek s amelyekre vonatkozólag elsősorban várunk feleletet az új műtől? Ezek a következők: az ázsiai és európai húnok kapcsolata, a húnok etnikai jellege és nyelve, a húnok műveltségi foka, Attila birodalmának története és a nagy fejedelem egyénisége, a húnokra vonatkozó mondái hagyomány eredete és fejlődése, a húnok és magyarok egymáshoz való viszonya.

Az ázsiai húnok, az ó. n. hiung-nu-k és az európai húnok viszonyának kérdése a XVIII. századi francia Deguignes óta foglalkoztatja a tudományt. Ezt a kérdést az új könyvben Ligeti Lajos veszi revízió alá, aki ama kevés európai tudós közé tartozik, aki az idevonatkozó kínai forrásokat nem fordításokban, hanem eredetiben tanulmányozta. A forrásanyag bemutatása, kritikai vizsgálata és az eddig felhozott érvek minden oldaló óvatos mérlegelése alapján arra az eredményre jut, hogy a hiung-nu-k és húnok között tényleges kapcsolatot lehet kimutatni, de ezt a kapcsolatot, tekintve a hún birodalmak tarka etnikai összetételét, ő elsősorban politikainak tartja.

Ezzel a megállapítással együtt már Ligeti felveti a húnok faji hovatartozásának kérdését, amelyre vonatkozólag, minthogy megbízható antropológiai anyag ezidőszert nem áll rendelkezésünkre, elsősorban az egykorú leírások nyújtanak felvilágosítást. Ez utóbbiakkal Váczy Péter foglalkozik részletesebben, aki a mai török népekre vonatkozó leírásokkal való összevetés útján arra a megállapításra jut, hogy a húnok jellege szembe-

szökően törökös volt. Amint említettük, hún írásos emléket nem ismerünk. A hún nyelvnek összefüggő emléke nem maradt ránk és így a nyelv meghatározása tekintetében csak azokra a szórványokra vagyunk utalva, amelyek az egykorú, főleg bizánci forrásokban tulajdonnevek és egy-két közszó alakjában feljegyezve maradtak ránk. Az idevonatkozó nyelvészeti kutatások, amelyeket főleg hazai turkológusok végeztek, szintén a hunok török származása mellett szólnak. E kutatások eredményeit, kiegészítvén azokat sajátjaival, Németh Gyula foglalja össze jellegzetes, egyszerű, tömör stílusban megírt dolgozatában, ahol kimutatja, hogy a hún nevek nagy része török eredetre vall s így nem kételkedhetünk abban, hogy a tulajdonképpeni hún nép török nyelvű volt. Ezzel a ténnyel szépen összevág Ligeti Lajos nézete, aki szerint az ázsiai hunok, a hiung-nu-k nyelve nagy valószínűség szerint szintén töröknek mondható. Németh Gyula fogalmazásában a „tulajdonképpeni“ jelzőn különös hangsúly van, mert a török jelleg és nyelv, amint ezt hárman is (Ligeti, Váczy, Németh) egyértelműen kiemelik, csak a hún birodalom vezető rétegére jellemző. A hunok uralma alatt azonban nagy tömegben éltek más fajú és nyelvű meghódított népek is. Attila birodalma e más rétegeinek etnikumára és nyelvére fényt vet néhány hún tulajdonnév és állítólagos „hún“ közszó, amelynek indogermán, illetve gót eredete Németh Gyula szerint bizonyosra vehető.

Ami a hunok műveltségét illeti, erre vonatkozólag az archeológiai leletek is nyújtanak támpontokat. Ezt az anyagot Fettich Nándor ismerteti, akinek az újabb kutatások közül egyedül volt alkalmá az oroszországi múzeumok anyagával a helyszínen, valamint orosz közleményekből megismerkedni. Az archeológiai anyag művelődéstörténeti értékesítésének lehetősége azonban még nagyon korlátolt s e tekintetben többet nyújt az egykorú írásos források kellő kritikával való felhasználása. E kérdésről Váczy Péter ad részletesebb tájékoztatást, aki nem elégszik meg — mint elődei — a priszkoszi szavak ismétlésével, hanem igyekszik mindenütt azok mögé látni. Sikeresen alkalmazza azt a módszert, hogy a hunok életmódjára vonatkozó egykorú tudósításokat a nomád népekről és főleg a török népekről szóló újabb leírások bevonása útján világítja meg. Ilyen módon új színt és értelmet nyer a források sok olyan részlete, amely eddig homályosnak vagy jelentéktelennek látszott. Így pl. a nomád fejedelmi hatalom karizmatikus jellegének figyelembe vétele és a kínai kútfők tudósításainak, továbbá az egyik orkhoni türk felirat vallomásának értékesítése adja meg a kulcsot Priszkosz egyik helyének megértéséhez, ahol arról van szó, hogy a szárúikéi lakomán a bizánci és hún követek közt Attila és Theodosziosz császár isteni, illetve emberi volta felett vita tör ki. Valóban itt két különböző eredetű és gyökerű felfogás ütközik össze, a bizánci és hún, amely azonban az uralkodó istenítésében mégis találkozik egymással. A hunok műveltségére vonatkozó újabb kutatások főeredménye az, hogy itt nem valami alacsonyabb rendű, hanem egy más fajta, sajátos, nomád kultúrával állunk szemben, amelynek legközelebbi analógiáit a török népek körében találjuk meg.

A hunok műveltségének rajza bele van szöve abba a tanulmányba, amelyet Váczy Péter írt az európai húnokról s amely rövidített kiadása egy megjelenés előtt álló nagyobb munkának. A filológus csak a legteljesebb elismeréssel adózhat e fiatal történészünknek azért a lelkiismeretes gondnal és filológiai pontossággal végzett fáradságos munkájáért, amellyel a már feltárt forrásokat újból átkutatta, újakkal gyarapította és a maga egészében első ízben értékesítette. Ha már e tekintetben is felülmúlja összes eddigi elődjeit, még sokkal inkább túlszárnyalja abban, amit ebből az anyagból felépít. A szétszórt adatokból biztos tekintettel rekonstruálja az egykori történés folyamatát s a források sokszor rendkívül töredékes tudósításait

egységes képbe fűzi össze. A török népek életéből vett párhuzamok révén a hunok életmódját, társadalmi és törzsi szervezetét, nomád lelki alkatát új világításba helyezi s egyben Attila alakjáról is az eddiginél mélyebb távlatú és valóságosabb képet ad. Azáltal, hogy Priszkosz és Jordanesz jellemzését mintegy áthangolja a török uralkodók lelki alkatának hangnemére, sikerül neki a hatalmas birodalmat összetartó uralkodó egyéniségét emberileg megközelíteni és megérteni. Ez a rész a munka egyik legkiemelkedőbb fejezete.

A húnokra vonatkozó mondái hagyomány eredetének és fejlődésének kérdését Eckhardt Sándor veszi újból vizsgálat alá. Tanulmánya, amely a hatalmas forrásanyagnak és sokféle ágazó szakirodalomnak szuverén ismeretén épül fel s amelynek felépítésében nem kis szerepet játszanak az általa feltárt újabb források és saját részletkutatásai, eredeti szempontokban és új eredményekben éppen olyan gazdag, mint Váczy Péteré. A két fejezet az új Attila-könyv gerince. Eckhardt ad először világos, összefoglaló képet a húnokra vonatkozó hiedelmek, legendák és mondák, egyszerűen a történeti és mondái hún hagyomány eredetéről, kialakulásáról és fejlődéséről, miközben a különböző származású rétegeket éles szemmel választja szét. A húnoknak a bibliai Góg és Magóg néppel való azonosítása és antik elemekkel színezett torzképe az első megnyilatkozása annak a borzalmas hatásnak, amelyet az újonnan feltűnő, Nyugaton addig nem ismert nép keltett. De ez a nép nemcsak tárgya volt a mondaképződésnek, hanem maga is tevékenyen részt vett abban. Kétségtelen, hogy a tulajdonképpeni hún mondák egyes elemei már a húnok körében éltek. Ilyenek talán a csodaszarvas, az Isten kardja és az Aquileia bevételével kapcsolatos golya-monda, amelyek már Priszkosz rétor történeti művében szerepeltek. Az utóbbi kettő gyökereit Eckhardt Sándor Attila karizmatikus fejedelmi hatalmának hitében véli megtalálni. De az Attila alakját átszövő legendás és mondái elemek igazi természet-alaja a húnokkal érintkező népek képzelete. Világos nyomai vannak annak, hogy voltak bizánci hún-mondák is és hogy a gót és longobárd mendemondák ezt a keleti és görög hagyományt fejlesztették tovább. Attila alakja csakhamar belefonódik az egyházi legendába is, majd kialakul az olasz és a germán Attila-monda. Eckhardt mindenütt nyomon kíséri, hogy az a tarka szövevény, amelyet hún mondának neveznek, hogyan tevődik össze a legkülönbözőbb elemekből. „Van közte igazi, még Attila korára visszamenő mondái hiedelem, hagiográfiai díszítő motívum vagy kegyes célú elbeszélés, tudákos névmagyarázat, kolostori eredetű ráfogás, van ismeretlen eredetű, természeti vagy emberi kéz alkotta tárgyakhoz fűződő helyi hiedelem, mely halvány történelmi emlékekhez fűződik, sőt van költői hagyomány is. Csak azt nem találjuk sehol, amit korábban kerestek, sőt bírní vélték: népies monda-köröket, rég elfeledett eposzok töredékes emlékeit/. (143. 1.) E tarka szövevény szálainak kibogozásával együtt az Attila-kép koronként és nemzetenként változó jellegzetes vonásainak kidomborítására is nagy súlyt helyez. A különböző mondaképző tényezők közül, amelyek között még az egyszerű elírások sem hiányzanak, hadd említsük meg azt az érdekesényt, hogy a nyugati hún-mondák egyes elemeinek kialakulásában szerepe volt a magyarok nyugati kalandozásainak is és hogy a Nibelungi ének hún udvarának és Attilájának képére — amint ezt Hóman Bálint kutatásai feltárták — a magyar történeti hagyomány volt hatással, mint ahogy a német eposz az eseményeket is pontosan a korabeli Magyarországra lokalizálja. Természetesen bennünket elsősorban a magyar hún-mondák sokat vitatott kérdése érdekel. Eckhardt e tekintetben igazat ad a Gombocz—Hóman-féle elméletnek, amely szerint a hún-magyar azonosság és a hún örökség hitét a magyarság magával hozta az őshazából s hogy ez a magyar hún-hagyomány volt az a mag, amelyhez később, a honfoglalás után, hozzátapadtak a Nyugatról szerzett vagy itt helyben kialakított további elemek. A pannóniai hűntörténet kialakulásában különös fontosságot tulajdonít a lokális, helyhez fűződő tárgyi emlékek mondaképző szerepének. Egyik legszebb felfedezése, amelyet a szakemberek már korábbi tanulmányaiból ismernek, az, hogy a ma Baracska községben levő kajászói római kori Juppiter-oltárkövön felismerte azt a köszobrot, amire Kézai hivatkozik s amelynek nézete szerint a helyi hiedelem révén Kézai hűntörténetének megírásában nagy szerepe lehetett.

A hún-magyar viszony kérdésében Eckhardt felfogásával egyeznek Németh Gyula eredményei, aki e gazdag tartalmú kötet befejező részében felveti az utolsó nagy problémát: vajjon volt-e a húnok és magyarok közt tényleges történeti kapcsolat? Kirekesztvén a külföldi források hún-magyar azonosításának kérdését, mint amely más analógiák révén nem lehet döntő, arra az eredményre jut, hogy bár a hún-magyar érintkezések lehetősége az uralvidéki hazában sincs kizárva, kétségtelen, hogy a magyarság a kubánvidéki hazában a bolgárok révén valóban kapcsolatba került a húnokkal. A hún eredet tudata megvolt a magyar fejedelmi családban s lehet, hogy ettől függetlenül a székelység körében külön hún-hagyomány is élt.

Az új Attila-könyv nemcsak hazai, hanem európai szempontból nézve is jelentős alkotás. A szakemberek számára, akik egyes problémákkal ismerősök s a forrásanyagot legalább részben ismerik, élvezetes és tanulságos annak áttanulmányozása, nemcsak mert ilyen színvonalú tudományos összefoglalás a húnokról egyáltalán nincs, hanem azért is, mert e szintézis sok újat és eredetit ad. Azok pedig, akik a hún-kérdésről csak a Brion-féle felszínes irodalmi feldolgozást ismerik, meglepődve fogják látni, hogy a húnok és Attila hagyományos képe mögött hogyan bontakozik ki a tudományos kutatás tükrében egy mélyebb távlatú és igazabb kép sok olyan vonással együtt, amely a magyar ősidőket is jobban kidomborítja.

Kívánatosnak tartjuk, hogy a magyar tudomány e nagyszerű teljesítménye, amelyben a kiváló szerzők saját kutatásain kívül benne él szinte az egész újabb nemzedék munkájának eredménye, mielőbb valamely külföldi nyelven is megjelenjék. Szó szerinti fordítás is nagy szolgáltatokat tenne a tudománynak, de talán még célravezetőbb lenne, ha olyan átdolgozás jöhetne létre, amely egyrészt különválasztaná mindazt, ami a legtágabb értelemben vett irodalmi és archeológiai forrásanyagra vonatkozik, másrészt pedig a húnok külső és belső történetének képét összefüggő, szerves előadásban rajzolná meg. Egy ilyen átdolgozás, amely az ismétléseket és ellentmondásokat kiküszöbölné és a mostani különálló tanulmányokat egységbe forrasztaná, talán egyik-másik szerzőtől nagy lemondást kívánna, de az igazi tudós számára mi sem lehet szebb, mint az a tudat, hogy munkája egyén és idő feletti célokat szolgál.

MORAVCSIK GYULA

A MAGYAR ÓRA

A MIKOR FELMERÜLT a legújabb sajtótörvény terve, az egyik újságíró kesernyésen jegyezte meg, hogy az utóbbi időben semmit sem reformáltak annyiszor a középiskolát kivéve, mint a sajtót. A keserv érthető, mert reformok szenvedő alanyának lenni, mindennek nevezhető, csak kellemes állapotnak nem. De nagy objektivitásra vall, hogy még keserűségében is elismerte az újságíró, hogy van, akinek még rosszabb. Ha a kívülálló hidegségével nézzük a két intézményt, be kell látnunk: érthető, hogy éppen a sajtót és a középiskolát veszi legtöbbször célba napjaink újtó kedve. A sajtón és a középiskolán keresztül éppen a közvélemény legfontosabb tényezője, az úgynevezett művelt középosztály gondolkodása alakítható. Érthető tehát, hogy a különféle országok különféle kormányai különösen ezt a két intézményt reformálgtatják.

Ritkán fordul elő, hogy közoktatásügyi kérdésekkel hivatalos körökön kívül is annyit foglalkozzanak, mint napjainkban. Újabban két könyv is jelent meg, amely ilyenféle kérdésekkel foglalkozott: Karácsony Sándoré (A magyar ésjárás és közoktatásügyünk reformja) és Makkai Sándoré

(Tudománnyal és fegyverrel). Mindkettő elvont elméletekben gazdag. Ebből ered legtöbb erénye és hibája. Abban azonban egyet ért mind a kettő, hogy a középosztályban keresi azt a bizonyos archimedesi pontot, amelyből kiindulva a magyar társadalom betegségeit gyógyítani lehetne. Karácsony Sándor így foglalja össze véleményét (szofokráciának a legmagasabb műveltségű társadalmi réteget nevezi): „a magyar vállalkozás, a Duna két partján elterülő geográfiai téren eltöltött több mint ezeréves történelmi sorsközösség kettős jellegű: európai és ázsiai. Az európaiságot a szofokrácia adja, — nem lehet, nem szabad a felső néposztály életstílusában semminek lenni, ami ázsiai — az ázsiai jelleget az alsó néposztály őrzi meg — nem lehet, nem szabad az alsó néposztály élettartalmában semminek lenni, ami európai. Mihelyt felső néposztályunk valami miatt elázsiasodik, kész az elmaradottság veszedelme, mihelyt alsó néposztályunk feladja ázsiai magatartását, elmerül az európai népek tengerében... A szofokrácia kultúrájának gyökerezakadtsága és az alsó néposztálybeli kultúra stagnálása a középosztályban, mint a másik két osztály relációjában manifesztálódik. Nem stagnálna az alsó néposztály kultúrája, ha a középosztály új hatásokat közvetítene saját-magán keresztül feléje és nem volna gyökeretlen szofokráciánk kultúrája, ha megint csak a középosztály táplálná alulról, az alsó néposztály gyökereiből, az őstalaj tartalmából.”¹

Makkai Sándor nem beszél Európa és Ázsia ellentétéről, viszont a megoldást kifejezetten az iskolától várja: „az iskolarendszernek nemcsak át kell hidalnia, de teljesen meg kell semmisítenie a magyar műveltség mai kettősségét, amely egy elnyomott, titkos életre kényszerített, legfennebb különlegesség gyanánt elismert ősi, népi műveltség és az idegen származású, kívülről és felülről terjesztett magas műveltség összeforrti nem képes ellentétében nyilvánul meg. Mai iskolai politikánk a népi örökséget csaknem teljesen figyelmen kívül hagyva, nem reá, mint ősalapra építi fel a népoktatás tervét és munkáját, hanem a magasabb társadalmi rétegek nemzetközi ismeretanyagát akarja népszerűsíteni s felhígított alakjában népi műveltséggé tenni... az alaphiba folytán a magasabb iskolák munkájában sem jelenhetvén meg ez a népi örökség, a magyar értelmiség műveltsége is gyökeretlen marad s nem érvényesülhet benne és általa az igazi nemzeti létérdek szolgálata. Hasonló gondolatokkal foglalkozik a nemrég elhunyt Györffy István utolsó könyve is, amelyet a Magyar Szemle már ismertetett.

E vélemények egy-egy eleme valószínűleg túlzás. A tetszetősen egyszerű tételek gyanúsak, így az is, hogy a magasabb műveltség teljesen idegen eredetű, a népi kultúra pedig teljesen magyar, vagy ázsiai. A legmagasabb műveltségű rétegekben is sajátosan magyar ízlési és gondolkozást formák elemezhetők ki, viszont a legprimitívebb népi szokásról vagy meséről is kiderülhet, amint néhányszor már ki is derült, hogy valamelyik szomszédtól származott hozzánk. Az elmúlt tanévben a Pázmány-Egyetem magyarságtudományi intézete által rendezett előadássorozatban a legkitűnőbb szakemberek mutatták be a népi és „úri“ műveltség összefüggéseinek keresztül a magyar nemzeti kultúra egységét.¹

Viszont igaz az is, hogy a középosztály és a magasabb réteg a népi kultúrától valóban eltávolodott. Ennek kártékony hatása nyilvánvaló és ezen akar segíteni minden tetszetős elmélet nélkül Ortutay Gyula. A „Magyar Szemle“ ez évi márciusi számában megjelent tanulmánya szintén a középiskolán keresztül akarja a középosztály kultúráját néprajzi elemekkel gazdagítani. A gondolat vitathatatlanul helyes. Bizonyos, hogy jelentékeny mértékben hozzájárulhat széteső társadalmunk egységesítéséhez. A gyakorlati megvalósítást is látszólag talpraesetten képzelel el Ortutay. Nem kíván külön tantárgyat a középiskolában, tanítóképzőben a néprajz számára, hanem „a néprajz legyen minden magyar vonatkozású tantárgynak szerves része: történelemnek, földrajznak, magyar nyelvtani és irodalmi tantárgyainknak“.

¹ Tudomásunk szerint az előadások rövidesen nyomtatásban megjelennek. *Szerk.*

A különböző reformjavaslatok Karácsony Sándortól Makkai Sándoron keresztül Ortutay Gyuláig mind azt célozzák, hogy nemzetibbé, magyarabbá tegyék a középszintű műveltségét. Itt a törvényhozás bizonyos mértékben megelőzte a közvéleményt. Az 1934: XI. t.-c.-en alapuló reform, amelyet azóta a különböző miniszteri rendeletek életbe is léptettek, szintén ezt vallotta alapelveként. A törvény szövege, az új tanterv és a kiegészítő utasítások, a törvényhozás vitájában elhangzott miniszteri nyilatkozatok egyaránt kiemelték az új középiskola nemzeti jellegét. Minden tantárgynak szolgálnia kell a nemzeti gondolatot, különösen azonban a latinnak, éneknek, rajznak, földrajznak és végül a két elsősorban nemzeti tárgynak: a történelemnek, meg a magyar nyelv és irodalomnak.

A történelem anyagát az új tanterv úgy osztotta el, hogy a sok kísérletezés után valószínűleg hosszú időre megnyugvást hoz majd. A III. osztályban szemléletes és elbeszélő formában tekintik át a magyar történelmet. A IV. osztály anyaga a világtörténelem a magyarok fel-tűnéséig. Az V. osztály a francia forradalomig halad, a VI. az utolsó másfél század eseményeivel foglalkozik. A magyar történelem megkapja a két felső osztályt, s így végre meg tud majd felelni a kívánalmaknak.

A nemzeti gondolat ébrentartására és fejlesztésére legalkalmasabb tárgy a magyar nyelv és irodalom. Érdekes, hogy amikor az új utasítások a tanítás céljával foglalkoznak, ezt határozottan nem említik meg. „A magyar nyelvi és irodalmi oktatásnak — mondják az Utasítások — négy feladata van: szerettesse meg a tanulókkal a magyar szót, hogy a komoly és értékes irodalmi olvasmány állandó lelki szükségletüké váljék; élményszerűen adja át nekik azokat az erkölcsi tapasztalatokat, melyek az olvasmányokkal kapcsolatosak; mutassa meg azokat az eszközöket, melyek az irodalmi alkotás művelt élvezését lehetővé teszik; tudatosítsa nyelvünknek szóban és írásban magyar, művelt emberhez illő használatát/. Egyik feltűnő vonása e célmegjelölésnek éppen az említett hiány. Ezzel talán mérsékli az új irodalomtanítás azt a retorikus és üres szövegekben elpuffogó álhazafiságot, amely jóval többet ártott, mint használt a századforduló idején.

Helyette nemzeti sajátosságainknak: a magyar léleknek, ember- és világ-szemléletnek a nagy alkotásokban, írói egyéniségekben, az irodalom történeti folyamatában tükröződő képét akarja megismertetni és megszerettetni. A tanítás középpontjába az irodalmi szöveg olvasatosa és elemzése kerül. Elmaradnak a régi, már nehezen felfrissíthető elméleti konstrukciók. A stilsztika, retorika és poétika helyett a IV. osztályban a Toldival kapcsolatban a magyar élet keresztmetszetét, V.-ben a magyar szellem fejlődésének hosszmetsetét (történelmi érzék fejlesztése), VI.-ban nagy írói egyéniségek (Vörösmarty, Petőfi, Jókai, Arany) irodalmi jelentőségét ismertetik meg az olvasmányok. Megkívánják még az utasítások azt is, hogy a tanulók megismerkedjenek a magyar tanulmány és bírálat jelentékenyebb termékeivel. A régebbi utasításokból átvesszik az olvasmánytárgyalásra vonatkozó minta-szerű útmutatást.

Mindez azt bizonyítja, hogy végre a középiskolában is helyet kap az irodalomtudomány régi, nemes hagyománya amely a klasszikus-tanulmányokban virágzott ki. Egy Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes remek elemző művészete, lélektani elmélyedése, ép erkölcsi érzéke, világos ítéletei és az irodalmi alkotáshoz simuló alázata lehet a középiskolai irodalmi oktatás gerince.

Így talán elérhető lesz az is, hogy a magyar lélek mélyebb ismerete mellett a magyar irodalomtól kapják a tanulók az első öntudatos műélvezetet is, aminek fel nem becsülhető hatása lenne műveltségünk kialakításában. Talán el lehet kerülni azt a ferde és erősen elterjedt felfogást, hogy a magyar irodalommal csak hazafiságból kell foglalkozni. Eddig a középiskola alig gondolt arra, hogy irodalmunknak művészi értékei is vannak, amelyek a leg-tisztább élvezetet nyújtják annak, aki tárt lélekkel közeledik hozzájuk.

Az Utasításokban olyan részleteket is találunk; amelyek összhangban vannak Ortutay Gyula gondolatmenetével és remélni engedik, hogy a néprajzi oktatás kiterjesztésének gondolatát melegen fogadják hivatalos helyen is. A IV. osztály olvasmányanyaga — mint már láttuk — a magyar életet mutatja be. Ebbe beletartozik a népelet is. „A költői néphagyományba — mondják az Utasítások — népdalok, népballadák, népmesék (tájnyelvi szövegben) vezetnek be.“ Ha felemelnék a heti órák számát, itt lehetne felhasználni azt a már száz hanglemezzel rúgó értékes gyűjteményt, amelyet Ortutay említ, addig is, míg rendszeresen a kérdés meg nem oldódik.

Az Utasítások „Lélekformálás“ című fejezetében pedig a következő sorokat olvassuk: „A munka célja a népi közösségtudat állandó növelése. Tudnunk kell, hogy a város és a falu között a magyar életben óriási a távolság. Nevelői ráhatásunk igyekezzék a távolság csökkentésére s a két életmód értékeinek egymáshoz való közelítésére. Céltudatos munkával faragjuk le azt a fölényt, mely főképpen a nagyvárosi gyermekekben él és a magyar paraszt életét az olcsó humor szemüvegén át nézi. A vidéken fokozzuk az önérték tudatát, egyúttal pedig a bizalmat is ama másik életforma képviselői iránt.“

Mindent egybevetve az új tanterv és utasítások talán éppen a magyar nyelv és irodalom tanításában jelent legnagyobb változást. Az alapfeltétel azonban az alaposan képzett tanár. Maga a tanárság is érzi, hogy most új és nagy feladatok várnak rá. Legjobban mutatja ezt a legutóbb (1938 júliusában) megrendezett szüniidei továbbképző magyar nyelvi és irodalmi tanfolyam példátlan sikere. Több mint száz hallgatója közül többen saját költségükön vettek részt a tanfolyamon és a jelentkezés olyan nagy tömegű volt, hogy a vezetőség el is határozta, legközelebb ismét magyar nyelvi és irodalmi tanfolyamot hirdet. A történelmi események megakadályozták a jó szándék megvalósítását.

Talán nem volt fölösleges ismertetni a már megvalósított reformot, amely a nemzeti gondolkodást és az irodalmon keresztül a magyar önismertet is kielégítően szolgálja. Kielégítően és egyúttal — azt hiszem — olyan mértékben is, amelyet bajos lenne fokozni. Valószínűleg vannak tüzesebb hazafiak, akik több érzelmi elemet vegyítenének a magyar irodalom tanításába, ismét mások ilyen vagy olyan gondolat hatásosabb kidomborítását tartanák szükségesnek: ez azonban mindig így lesz. Sem a Tanterv, sem az Utasítások nem lehetnek egyéniek, tehát olyan színesek sem, mint egy-egy író műve, de nem is ez a hivatásuk. Az egyéni színeket, az élet melegségét a tanító tanártól kapják, a hivatalos útmutatás feladata csak az lehet, hogy túlságosan részletes előírásokkal és szabályozásokkal ne irtsa ki ezt a lehetőséget.

Az irodalomtanítás akkor éri el igazi célját, ha el tud mélyülni, ha a jelentékenyebb szálakat fel tudja gombolyítani, amelyek egy-egy mű elemzésénél megragadják a tanulók lelkét. Ehhez elsősorban idő kell. Másodsorban azonban szükséges lenne annak a gondolatnak világos kidomborítása is, hogy az irodalomismeret elsősorban minőségi, csak másodsorban mennyiségi probléma. Talán valami olyanféle rendelkezés vezetne leginkább célhoz, amely lehetővé tenné, vagy a jobb tanulóktól meg is kívánná, hogy az érettségi vizsgálatokon elemezni tudjanak egy-egy olyan költeményt, vagy prózai részletet, amelyet az iskolában nem tárgyaltak meg tüzetesebben.

Az eddigi gondolkodással szemben, amely például a könyv nélkül megtanulandó verseknek csak a minimumát írta elő, a felső határ megállapítását pedig a tanárookra bízta (volt olyan versenyvizsga, amelyen az egész Petőfit kellett könyv nélkül tudni a nyertesnek!), nagy haladást jelent a házi olvasmányok mérsékelt száma és ennek rögzítése a III. osztálytól kezdve. Nem alaptalanul tartok attól, hogy ezen a téren az eddigi rendelkezések nem lesznek kielégítőek. Korunk a mennyiséget, a nagy számokat szerfölött tiszteli. Természetes, hogy ettől a babonás számkultusztól a közép-európai népek tudatába a legmélyebben belevésődtek. Amidőn a

iskola sem tud szabadulni. A legtöbb törekvő tanár ambíciója az, hogy nagy íróinktól mennél többet olvastasson, vagy mennél több jelentéktelen íróval tömjé a tanulók fejét.

A mennyiséget könnyű ellenőrizni, a minőség ellenőrzéséhez pedig alapos irodalmi műveltség kellene. Sokat olvastatni heti három órában nem lehet, tehát az Utasítások hasznos tanácsokban gazdag részlete az olvasmánytárgyalásról: írott malaszt marad. A nagy tömeg megemésztetlen olvasmány kisebb-nagyobb csömört okoz és érettségi után a fiatal embernek — immár a középosztály egyik tagjának — egy tömeg név, vers- és regényeim, meg unalmas órák jutnak eszébe. Ahogyan Horváth János mondta: „A tanár Sámbar Mátyásról magyarázott: növendékei a pad alatt már Adyt olvasták/. De „Sámbar Mátyás“ az is, ha Petőfi, Arany vagy akár Ady legszebb versei közöl hatot-hetet zsúfolunk össze félórára.

Ez a veszedelem alulról fenyegeti a magyar irodalmi oktatást. Tanárképzésünkben hiányzik intézményes biztosítása annak, hogy aki oklevelet kap, a művet elemezni, a műélvezést tudatosítani tudja. Ha valaki olyan szempontból vizsgálná a magyar tanárokat, hány tudja megmondani, egy-egy költemény miért szép, és korának meg költőjének milyen jellegzetes tulajdonságait árulja el, ijesztő eredményre jutna. Aki mégis tudja, szinte véletlenül jut „tudományához“. Hajlama, olvasmányai, egy-egy egyetemi óra vagy szemináriumi gyakorlat ébreszthette fel érdeklődését, ami aztán nem is múlik el még a tanárvizsgák adathalmazó, elsekélyesítő hatása ellenére sem.

A másik veszedelem kívülről fenyegeti az irodalmi oktatást. A középiskolában egy tárgy gyengítésének leghatásosabb módja a heti órák számának csökkentése vagy a teendők túlzásúfolása. Ha sokirányú az oktatás, megvan az a veszedelem, hogy a sok bába között elvész a gyerek. A magyar nyelv és irodalom tanítása — mint már a neve is mutatja — eredetileg is kétirányú: nyelvi és irodalmi. Az irodalmi oktatás megint két ágra szakad: olvasmánytárgyalásra és irodalomelméletre. Az új tanterv a világirodalom remekműveinek és néhány jelesebb tanulmánynak ismertetését is megkívánja. A már meglevő természetes megosztódás mellett ez két újabb követelmény, amely a munkát és érdeklődést tovább aprózza. Mindkét újítás mellett nyomós érvek hozhatók fel, alapjában véve nem is kifogásolhatók, csak fokozzák a veszedelmet, hogy elterelődik a figyelem a lényegről: az olvasmánytárgyalásról.

Napjainkban, a nemzeti szellem örvendetes újjászületésekor az érdeklődés fokozódik a középiskolai nemzeti tárgyak, különösen a magyar nyelv és irodalom iránt. Ennek az örvendetes fellángolásnak veszedelme is van. Annyi kívánság szegeződik a hivatalos intéző körök felé, amennyit lehetetlen kielégíteni. Ilyen kívánság Ortutay Gyuláé is. A mondottak után fölösleges bizonyítgatni, hogy a már amúgy is sokirányú érdeklődést a magyar irodalom középiskolai oktatásában káros lenne tovább aprózni.

Az Ortutay által felvetett gondolat annál veszedelmesebb, mert vitathatatlanul tetszetős. Néprajztudományunk újabb fejlődése — s ebben Ortutaynak is nagy szerepe van — olyan arányú, hogy megérett a középiskolába való bevezetésre. Nemzetpolitikai, társadalmi megfontolások is sürgetik a gondolat megvalósítását. Ahogyan az Utasítások hivatalos szövege mondja: „a város és a falu között a magyar életben óriási a távolság“. Az ország lakosságának többsége falun él, tehát a közoktatásnak sürgős feladata, hogy ezt az óriási távolságot csökkentse minden alkalmas eszközzel. Egyik legalkalmasabb eszköz a néprajz középiskolai oktatása, de nem a magyar irodalom keretében, vagy ha ott, akkor a heti órák számának arányos felemelése után. Azonban a néprajz tanításához fűződő érdekek olyan

nagyok, a kitűzött célok is úgy valósíthatók meg legjobban, ha külön tárgyként vezetnék be a középiskola megfelelő osztályaiba. A magyar társadalom egységesítése felé igen nagy lépést jelentene ez az intézkedés, különösen ha kiegészítenék a másik irányban való hasonló lépéssel. Ha a ma még szórványos és kísérletjellegű népművelési tanfolyamok, népfőiskolák megszervezve és mennél nagyobb körre terjesztve arról is gondoskodnának, hogy a falusi lakosság viszont vegye át a városi műveltségéből azt, ami magyar: elsősorban a magyar történelmet és irodalmat.

FÁBIÁN ISTVÁN

ILLYÉS GYULA

ILLYÉS GYULÁT bizonyos versei és nem utolsó sorban prózai művei alapján valamikor kikiáltották „népies“ költőnek, nevét bizonyos „új népies irány“ és politikai ízű költészet zászlajára írták és költői nagyságát ma is a „népies égen“ mérik fel. Az új faji népiességhez és ahhoz a jelenséghez, hogy a népből tehetséges költők induljanak el és érvényesüljenek, a légmentes és a közönséget jól előkészítette Szabó Dezső és Móricz Zsigmond regényírása, az új, nyers erejű parasztkultusz, a faluprobléma új, égető időszerűsége, később a falukutatás meg a szociográfiai irodalom. A harcok irányának kapóra jött a népből vétetett költő, különösen ha olyan tehetséges, mint Illyés. A költő is faji és népi bizonyosság lett — úgy állták és bámulták körül, úgy bányászták, mint valami néprajzi múzeumi tárgyat és egyesek talán meg is szólták volna, ha nem úgy viselkedik és énekel, ahogy egy forradalmas népi fihoz illik. Inyenc élvezettel emlegették nincstelen származását, s talán figyelmeztették is volna rá, ha olykor elfeledkezik róla. Illyés a „népi költő“ megtestesítője lett.

De mit érnek a skatulyázó címkék, a kisajátító jelszavak? A „nyugatoságáért“ kárpált, „Páris-imádó“ Adyban a sorsunk legmélyéről felfakadt, legidőszerűbb magyar igazságokra döbrentünk rá; az esztéta-lelkű, finom szépségekre sóvárgó Tóth Árpádban ma elsősorban a legősibb örök-emberi mondanivalókat csodáljuk megilletődve; Juhász Gyulában a magyartáji ihlet sugárzását érezzük magunkhoz legközelebb, az „elefántcsonttornyos“ Babitsot a nemzet tanítómesterei közé ihlette a kor fájdalma. Mit érnek a besorolások? Így vagyunk Illyés „népiességével“ is. Összegyűjtött verseinek pazar egészében szemlélve költészetét, a kinyilatkoztatás erejével látjuk meg, milyen kárvalló megszükitése lenne lírájának, ha csupán a népiesség jegyében tekintenők, csak a népi költő arculatát keresnők benne. A költő mindig is a szellem embere többé vagy kevésbé, a szellemi világ hírhozója: oda emeli a gondolat és az érzés arisztokratikuma. A föld világában megmaradó költő a népköltő. Ennek is megvan a maga nemes hivatása. De Illyés nem az. Illyés az egész nemzet költője, aki a népből indult el, a népből vétetett a szellem számára, hogy a fentebb műveltség magasából, a szellem eszközeivel harcoljon a népért, amelybe élő gyökerei nyúlnak. A tehetségtermő magyar föld ajándéka az egész nemzetnek. Népiessége abban áll, hogy nem feledheti el népi eredetét. A nép szörnyű elesettségét, nincstelenségét lehellő gyermekkori emlékei újra és újra felfakadnak a lélek soha be nem hegedő sebein keresztül és ő kötelességének, hivatásának érzi, hogy mint költő is fajtája ügyének kiáltó harcosa legyen — „már ha lelken szárad, hogy a népet képviselem“ (Rend a romokban).

Ő maga is így értelmezi a népiességet, — ha szabad párhuzamokat vonunk pompás Petőfi-tanulmányának rokonjelenségeiből. Mint írja,

Petőfi felfogása szerint a népiesség nemcsak „a zsánerekéket, a magyar tájak festését“ jelentette, — ez csak első értelmezése volt a népiességnek az ő és Arany számára — hanem a néppel való azonosulást, a népért való küzdelmet is, szóval a politikai népiességet. Ilyen értelemben Illyés is valóban „népies költő“. A népért való küzdelem azonban nála nem lazításban, nem programleírásban robban ki, és inkább keserűen magában őrlődő, mint harcias: nyers erejű személyes élményekből, nyomasztó gyermekkori emlékekből és a földre visszatekintő, magát a néppel ma is egynek érző költő tapasztalataiból összekeseredett jajszava, fáradhatatlan, új meg új felmutatása az „alja-nép“, a dolgozó nemzet szörnyű helyzetének és ősi igazságtalanságokban gyökerező tragikus sorsának. „Magyarok“ című verse és „A kacsalábon forgó vár“-ban a népi szegénység és az úri bőség igéző összehasonlítása döbbenő erővel mutatja meg, mi fáj a költőnek. Forradalmi hang, forradalmi mozdulat ez: de alapjában véve nem politika, hanem közügy, a nemzeti sors döntő mozzanata, jövőjének záloga. A közügy, a megváltó népi forradalom nála éppúgy elválik a politikától, mint Petőfinél, aki „régóta látja az örök különbséget a közügy és a politika között. Az elsőrt lelkesedik, a második számára csak megvető legyintései vannak“ (Petőfi, 235.1.). Illyés szemében a szociális probléma egyértelmű a nemzeti problémával és szocializmusa ki is merül egyetlen gyakorlati óhajtásban: földhöz juttatni a nincsteleneket. „A nép, az ország igazi kérdése, mondjuk ki kereken: a földosztás“ — írja Petőfi koráról. De nem egy osztályról van itt szó, hanem „a“ népről; a nép — „a dolgozók“ — viszont tulajdonképpen a nemzetet jelenti. Így a népért, a nemzetért való költői küzdelemben, a nemzeti problémáknak keserű ébrentartásával tulajdonképpen Illyés is ősi magyar költői hagyomány folytatója. A költő érzésében az ősi magyar szabadságeszme is a dolgozók sorsának megoldásában testesül meg.

Ilyen értelemben Illyés is „népies“ és népiességét állandóan táplálja, ébrentartja az a gyökeres atavizmus, amely a népből kiemelkedett költőt továbbra is, ma is eltéphetetlenül, felejthetetlenül a fajtájához köti. „Ezredízigen a földbe gyökerezve, fajtájának önkénytelen szava“ ő; „egy költő szól itten népének nevében“. „Egyetlen ürügyem élni... könnyíteni mikép tudnám e nép sorsát...“ Gyermekkorának keserű emlékei hallatlan erővel, lenyűgöző makacssággal, szinte freudi nyomással kísértik újra meg újra, beledundulnak minden életmozdulatába. „Gyermekkorom, mint felleg áll felettem, és szakad sírás, szitok, jaj és velük ősi panaszszavak“, „évszázadok dühe“ forrong benne. Fajtájának sorsát magában hordozza a város világában is, ezért furdalja a lelkiismeret új, középosztálybeli környezetében, mintha elárulta volna népét és igazi hivatását. Népiessége sokban lelkiismereti tény, ezért keseredik egyre mardosóbbá. A fogaskerekű jegyét borongva nézdeli, mert annak árából kitellenék egy parasztfiú egy napi napszáma s úri társaságban, szmokingban is népe sorsára gondol. „Az emlékezés fényes angyalhaja“ olykor forró boldogságot is felbuccyant a feltoluló emlékekkel, de legtöbbször keserv, vád, forradalmi tűz fakad nyomukban. Ilyenkor ébred hivatása tudatára: azért voltak ősei, azért volt minden, hogy ő dalra fakadjon s biztasson az „új honfoglalásra“.

Ugyanígy köti, vonzza szülőföldje is, a dombos tolnai táj, Vörösmarty édes Völgysége, „idillek lágy hona“, ősei szűkebb hazája. Akkor érzi magát igazán otthon, ha néhány hétre-napra megint faluja ölére borulhat. „Járhatnám Párizst... És itt ülök megint Gyám és Ozora közt.“ „Testem e nép, e táj“, nélküle „hazugság, pusztá kép“. „Minden jelenség, minden mozdulat eszméim része itt: egy gondolat, szerepét váró akarat“. Újra meg újra megrögzíti a táj legapróbb részleteit is, a meredek utakat, a jegenyefás síkot, a mozgalmas udvart — és az ágrólszakadt béreseket, summásokot, cselédeket,

a nyomort is, a népi szegénység döbbenetes képeit. A népi metszésű szerelmet, családot, gyermeket, öregeket, falusi jeleneteket és enyhületes gyermekkori emlékeket daloló verseiben izes, igazi magyar népiesség buzog elő. Így teljesíti be Illyés a népiességnak első, klasszikus értelmezését is: a jellegzetes magyar táj és népélet festését. Ezért elnevezték tájköltőnek. Ez összes versei tükrében éppoly igazságtalan szűkítésnek tűnik fel, mint a „népies költő“ címkéje. Verseinek egyrészében azonban ugyanúgy költője a Dunántúlnak, ahogy az Alföldé Petőfi. A magyar és az örök egyforma, időtlen népi élet meg a dunántúli természet edzik át verseit szinte páratlan plasztikával. Költői fogásai, verseinek epikus kerete, részlet-hangulatai ebből a kettőből áradnak oly gazdagon.

Íme a népies Illyés, a költő népies arca. De mennyire nem csak népies ez a költő! Éppen összegyűjtött versei fedik föl, hogy a sajátos értelemben vett népiesség újra meg újra felbukkanó vezérszólamai mellett és felett, az intellektuális költő finomságaival körülcsipkézve, gazdag lelki felhangjaival körülzengve a gondolatot, érzést és kifejezést, a népiességtől független, örök-emberi költő mondanivalója és költőisége szól hozzánk. Illyés sokkal több a népiesnél. Költői lényének legalapvetőbb, legjellegzetesebb vonása éppen a vergődés két világ, két emberi életsors és költői hivatás között: népi öntudat és művelt szellem, falu és város, költői csapongás és szociális lelkiismeret között. „Így dalol egy költő, ki kétféle gond közt vergődik ...“ Szeretne gondtalan, boldog költő lenni, és olykor fel is szárnyal az örök-emberi költő időtlen világába, de egy megszidott napszámos elég ahhoz, hogy keserűen lebuktassa (Mát a költészet derűs egéből. A költő két világhoz tartozik: test és öntudat szerint a néphez, a költészet és a költői alkat megszabásából egy magasabb világhoz, a szellem arisztokráciájához. Magyar költőben még sohasem Öntudatosult ilyen kiáltóan ez az ellentét: sohasé tudja összhangba olvasztani a kettőt. Csak életformája, művelt szelleme és környezete szerint szakadt el a néptől; lélemben, fajta-tudatban, közösség-vállalásban soha. De éppen ennek a népből való kiemelkedésnek a távlata, a felsőbb osztály kiváltságainak megízlelése és a fájdalmas visszatekintés a magasból döbbeneti beléje a nép szenvedéseinek háborgó, forradalmas öntudatát. A nép némán viseli öröklött sorsát. A szellem öntudatára jutott költőben azonban lázadássá izzik a fájdalmas felismerés — éppen mert távolabbról, felülről nézi. Tulajdonképpen a már feljutott költő veszi pártfogásába apái sorsosait. A szociális hivatás lelkiismereti parancsa nem is egyszerre robban ki belőle, hanem fokról-fokra erősödik és végül a tehetetlenség keserűségével árasztja el egész költészetét. Nemcsak azért, mert a világ nem változik meg a líra villámaira, hanem azért is, mert „a legdurvább anyagi nyomorba és gondokba ragadt nép“, amelynek megváltásáért kiált a világba, „Ideálokról mitsem tud“ (Petőfi, 250.1.), s a költő hiába „gyűjtja az aljnép álmatag kedélyét a szent közért“. Akárcsak Petőfi fanatizmusának, Illyés népies politikumának is ez a tragédiája. „Nem követ és nem hí senki, a költészet nem arra való, hogy elámítsd a népet, vagy akár magadat“ (Reggeli meditáció). „A nép csak azt az eredményt, azt az érvet fogadja el, — írja gyönyörű „Vallomás“-ában — amit versben is szájába rágtak ... A versen át mindenki megközelítheti a népet. De hallgatni a versre is csak száz év múlva hallgat, akkor ismeri be, — szintén versben — hogy hibát követett el, amikor nem fogadott szót“.

Így támad űr a nép és a költő között, a költő népies arca így simul át az örök-emberi arc vonásaiba. Illyés újabb kötetiben egyre több az örök-emberi, örök-költői mondanivló. Mind több és több vers bogozza a világ dolgaival és önmagával való viszonyát. Mintha a költő elfáradt volna a népies gesztusokba; vagy a költő-apostol tehetetlensége és bizonyos élet-

rajzi körülmények ábrándították ki? „Egy bukott angyal ágált e kebelben ... “ Nem tagadja meg a múltat, de maga is ráébred, hogy népi ihlete költőiségének csak egyik hivatása volt; a másik az örök-költőé: „Költő vagyok, a kígyómódra bőrváltó tényt, a pillanatnyit üzöm, lesem, elszomorodva, ha rajtam is csak átiramlik“ (Mérleg), „a rögeszmével, hogy mint a madár jós, mindenből, ami eléd lebben itt, kifejtésd egy sose-volt, sosem-lesz létnek szépségeit és jelentéseit“ (Főikéi a szél). A hang átváltását jelzi a Külön világban című kötet is, amelyben a szerelem narkotikumába menekül, és újabb verseiben is egyre többször vall egyéni sorsproblémákról, amelyek többé nem egy osztállyal, nem is egy néppel, hanem örök-emberi voltunkkal rokonok.

Ha a népiesség kollektívizmust jelent, akkor Illyés most *egyre* jobban individuális költőnek bizonyul; ha egyszerűséget jelent, akkor versei most szellemiségéről vallanak.

Az intellektuális felhangok és intermezzók elejétől végig átszövik költészetét, legnépibb korszakaiban is. Költői intellektualizmusa legelőbb a természet és a külső világ képeinek átszellemesítésében ütközik ki. A népi élet és táj képeit is bonyolult, kiötvözött dekorációvá finomítja a költészet csipkéjével; sokszor szó sincs nála egyszerűségről, a népiesség legjellemzőbb sajátosságáról. Az ilyen verssorokban: „Kacagásod fodrain még megcsillant a lebukó nap“, hiába keresünk népiességet. Nem mintha a népi költészetben nem volna gazdag képpalkotó költői képzelet! De az ilyen képekben: békéje olyan, „mint két fuvallat közt az ág“, „a gyertya könnyeket ejt a vén üveg ajkán“, a havas természet „csupa ékszer, csupa dísz“ — egy kifinomult költői intellektus ontja varázsos ötleteit.

Ez a lelki finomság az érzések és gondolatok tündérajátékában is kisugárzik. Itt is, ott is megcsillan a kiművelt költői szellem gyémántpora, egy-egy finom gondolatban, a szerelem mély lélektanában, a lélek modem vergődésében. Mindez rokon az Illyés-előtti költőnemzedék lelkivilágával, és az az űr se olyan nagy, amelyet sokan odaképzelnék a „népies“ Illyés és nemzedékének túlsó sarkpontja, az „intellektuális“ Szabó Lőrinc közé. Milyen örök-emberinek, mennyire népiesség-felettinek tűnik föl Illyés lírája például akkor, ha Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula legnagyobb problémáján, legemberibb érzésén, a halálérzésen mérjük fel! Igaz, hogy eleinte csodálatos elemi erővel a népi világban mutatta be a lemeztelenült emberre lecsapó halált s 28 éves korában még fészekrakásra, családalapításra sürgeti őt a múlandóság lehelle. De ahogyan már a fiatalság Őlén állandóan érzi a múlandóság fájó ígétét: egészen intellektuális költőelődei vagy akár Szabó Lőrinc modem halálérzésével rokonul. Megérti, hogy legnagyobb ellenfele az elmúlás, és újabb verseiben szüntelen felreccog a halál neve, „mint midőn a tű a lemezen kiugrik, éleset csikordul... Mi van a dallamon túl? Mit rejt a dal?...“ Isten és az élet misztériumai, a metafizika problémái is felizzanak lassan ihletébe, gondolat és kifejezés egyre bonyolultabbá válik, a régi átlátszó egyszerűséget a költői intellektus gazdag rétegeinek feltárulása váltja fel, a világ egyre jobban az értelem kijózanító világában tűnik elő ... Hol van már a népiesség!

Népiesség és szellemiség között állandó ingásban rajzolódik ki Illyés költői arca. Nyers, férfias erő és gyöngéd finomság: ez a két véglete lírai jellemének. Költői skálája nem túlságosan sok húrú. Gazdagsága nem is a témák vagy motívumok sokaságában, hanem a lélek ihletrezenéseinek és a versformáknak dús változatosságában nyilvánul meg. Forradalmi ízű versei nyers erővel ontják a mondanivalót, és általában erősen férfias költészet az övé; nőolvasónak alig van mit keresni benne. Szerelmi verseiben, egyik-másik népi életképében, emlékezéseiben, cizellált hasonlataiban viszont odaadó gyöngédség, különös finomság párolog elő. Ugyanígy váltakoznak

nyers prózaiságú sorok, versszakok finom költőiséggel átítatott részletekkel. Talán innen van, hogy aránylag kevés nála a tökéletesen egybefoglalt, kerek, zárt, „nagy“ vers; a legtöbben a részletek szépsége büvöl el. Költői ereje valóban képeinek, költői eszközeinek szinte páratlan gazdagságában és plasztikájában, meg póztalan, közvetlen költői kiállításában rejlik. A természet állandóan jelen van verseiben. Még ha értelmi vagy érzelmi tartalmat rejt is a vers, sajtáságos módon epikus kerettel kezdődik, mint a népdal, vagy legalább is a természetből kiszűrt képek rögzítik a mondanivalót a külső, érzékelhető valósághoz. Illyés versei olykor a legnemesebb értelemben vett népi realizmus remek példái. „... Én a versben mindig (az ilyen) nyers valót kerestem ...“ Ez az érzékiesség, ez a földhöz és valósághoz kötöttség mélyen magyar vonás benne és Arany János ihletével avatja rokonná. Máskor viszont nem nyers festői felrakásban jelennek meg a képek, hanem átfürdetve a szellemi költő finom varázslatában. De ilyenkor is a részletek plasztikája, szinte kitapintható érzékletessége jeleníti meg a képeket. „A hajnal bedugja rózsaszín orrát az ajtón“; „a nap futó fellegek között végignyál a földön“; „a csillogó ég reggelig kivilágított szép ékszerület“; „az éj felszáll, mint fészekről meleg madáranya“; „a májusi nap trombitaszavára a fák kirázzák magukból a madarakat“: ilyen képek százaiban remekel Illyés képpalkotó képzelete.

Egymástól elütő „korszakok“ alig vannak költői fejlődésében, — a Külön világban című kötetet kivéve, ahol egy mindent felszívó, „vak szerelem“ köz játéka egyelőre elfödi előle a világ többi problémáit és költészete újra tiszta lírává válik: örök érzések meghitt tárulkozásává. Ezen kívül csak fokozatos, lassú átmenetei vannak, például a forma és a verselés módjában az első kötetekben kedvelt szabad verstől a kötöttebb, antik és magyar verselés és a rím, illetőleg az asszonánc felé. Népi öntudata, láttuk, egyre erősebb, s az értelmi bonyolultság fokozódásával párhuzamosan egyre érzékenyebb a metafizikai problémák iránt is. Kezdetben a lélek és Isten vigasza nélkül dalol a múlandóságról. Később mégis felvillan előtte a „távoli szép sejtés, lenge reménység: lélek“, és Isten képe is feltűnik az élet keserűségei közepette. „Halál, szabadság s kit nevéen is szégyelve szólítottam: isten — elérnek“. „Már csak a dac és a szégyen tartja vissza“ Tőle, és a kötet utolsó verse szerint Benne, „Urában, Istenében bízva“ megy ki a szabadba az élet új veszedelmei elé. Általában a külső világból egyre feltűnőbbben befelé fordul és egyre jobban a higgadt férfikor kiábrándult világába hajlik át.

Kedélyének fokozatos elborulása, növekvő fanyar rosszkedve a legfeltűnőbb. „Nem jókedvű költő“, — írja róla Schöpflin. Valóban nem az. Az első kötetekben még gyakran felvillan a jóleső életvidámság, a játszi jókedv. Az „Ifjúság“ ciklusában például az Arany János és Petőfi Bolond Istók-jának tündéri lehellete újul fel s egyideig „fénnyel, lobogó friss színekkel“ tarka neki a föld, „világkezdeti ragyogásban“. Később azonban egyre sötétebb ború felhőzi el költészetét, időnként a harag, gúny és szatíra villámaival. „A dalos kedv, mivel indultunk hú völgyeinkből: csikaszüvöltés s gyanú, düh pokla lett az arc, mely egykor mosolyok fészke volt...“ A népéért harcoló költő tehetetlenségéből, a világ változtathatatlanságának tapasztalatából, a múlandóság egyre fájóbb fenyegetéséből fokról-fokra áthatolhatóanabb pesszimizmus sűrűsödik össze, egyéni, nemzeti és világnemzeti vonatkozásban egyaránt. Berzsenyi, Kölcsey, Ady nemzeti borongása lepi el a lelkét. „Szikláról nézem kis népünk jövőjét. Reménytelen vagyok — miért hazudnék? ... Mert mi is csak beszélünk“ (Két március). Egyre egykedvűbb és lemondóbb, szűkül a költői kör, szeme már hajlamos arra, hogy csak a nyomasztó képeket lássa meg, s forradalmi tüze visszafojtva, önmagában dohogva izzik, mint fájdalmas kazán. „Nem bánom a világot“ —

írja utolsóelőtti kötetében. A költő „közönybe öltözött“. A szerelem még feloldja a nyomasztó varázst, de utána már csak hamuizű lemondás és a felülemelkedés hősiessége marad, a szív békülése csak a kiábrándulás fanyar gyümölcse...

Nem Illyés az egyetlen rosszkedvű költő korunkban. Jórészt azok nemzedékének többi költői is, akik között a „népi“ ágban bizonyára 6 a legnagyobb. Ez a fanyar rosszkedv is egyik oka annak, hogy költészetünk nem tudta meghódítani a tömegeket és hogy az új líra elszakadt a nemzet eleven érdeklődésétől. Pedig valamikor Illyés is, mint minden igazi költő, „baráti kéz“ után sóvárgott. Korántsem hajhássza ugyan a népszerűséget, — ennek a lemondásnak a modem magyar költészetben már iskolája van — de az eszmék diadalának rendszerint a költői hírnév az előfeltétele. A népszerűségnek azonban másik akadálya is van: a túlságosan szociálisnak tartott forradalmi hang, amelyet bizonyos, a költővel kapcsolatban túlonúl hangoztatott címkék még riasztóbbá fokoznak a nagyközönség felé.

Illyésnek és nemzedékének politikai népiessége újra felveti a régi, sőt örök problémát: való-e politikum a költészetbe? Adyt még üldözte politikumáért az idősebb nemzedék, és a mai húszéves költők újra kitagadják a társadalmi problémákat „a vers szent és sérthetetlen birodalmából“. Kétségtelen, hogy a túlságos politikai íz, a napi időszerűség kötöttsége rendszerint nem kedvez a vers művésziességének és Petőfinél is az ú. n. „politikai versek“ között akad a legkevesebb remekmű. De van egy fok, egy olyan történelmi csillagzat-állás, amikor a „politika“ kérdései alapvető nemzeti sorsproblémákká súlyosodnak a költő meggyőződésében és akkor többé nincs mit vitatkozni azon, hogy miről dalolhat a költő. Illyés szocializmusa ezt a fokot képviseli. Problémái mindenestire sorsdöntőbbek és tiszteletreméltóbbak, mint a hús és vér játéka vagy a könnyű élet apró kecsességei, amelyek valamikor elárasztották a lírát. A költő a kor problémáival viaskodik, és hivatása — mint Illyés írja a „Vallomás“-ban — az, hogy itt a földön számot adjon mindenről, amit látott és tapasztalt. A problémákat a kor termi és nem a költő csinálja. A költő egyénisége, származása, életkörülményei csak azt szabják meg, hogy milyen problémákra nyílnak rá szemei.

Ki döntse el, mi való a költészetbe és mi nem? A baj nem is ebben az akadémikus problémában rejlik, hanem abban a fájó jelenségben, hogy szakadék támad a költő és a tömegek között s a költő szava, aki a lelkét megrázó eszmék diadaláért küzd, pusztába kiáltó hanggá foszlik. Ez a tragikuma Illyés költő-apostolságának is. Hol az a csodás dal, amelyre első kötetének lelkesedésében vágyott — a dal, amely bűvöletbe ejti a világot? Fájó irigységgel írja 1847-ről: „Ami oly ritkán történik meg: az irodalom közvetlenül az életbe ömlik, eleven hatóerő lesz benne; mikor érünk meg ehhez hasonlót?“ (Petőfi). Tehát ő is érzi az élet és a költészet eleven kapcsolatának hiányát. Vájjon a költő tehet-e róla, hogy ez a kapcsolat nem születik meg? Valószínű, hogy az örök-emberi érzések egyéni változatú éneklése felé fejlődő költő egyre jobban meg fogja találni az utat a nemzet tömegeihez is; és akkor talán régibb versei is új erővel fognak felfényleni. Akárhogy is lesz, már nem múlik el jeltelen. Kötetének utolsóelőtti versében írja (Az ítéletmondóhoz):

Én sem múlok el így jeltelen . . .
Fölnéz rám, amiből jöttem, az alja-nép.
Bajjal tört utamon — mint hegyi sűrűn át
kézzel tartva a gallyt a követők előtt —
úgy jöttem, hogy az út néki is út legyen...

FIGYELŐ

KÁROLYI ÁRPÁD

EZERKILENC SZÁZNEGYVEN október 26-án mindörökre lehunyta szemeit a magyar történetírás partiarkális tekintélyű mestere, Károlyi Árpád a pátriárkák korában, életének 88. évében.

Nem sokan ismerték Őt a nagyközönségből. Neve csak egy-egy királyi vagy kormányzói kitüntetés alkalmából fordult meg hírlapokban. Nem sokan olvasták munkáit a szakembereken kívül, pedig azok a magyar történetírás legremekebb alkotásai, amelyek sohasem fognak veszíteni értékükből. Annak, hogy Károlyi Árpád, a magyar történetírás Arany Jánosának, Nagy-körös szülöttjének nagyszabású munkássága kevésbé ismert, oka, hogy ő maga sohasem kereste az irodalmi népszerűséget, sohasem iparkodott a nagyobb tömegekre hatni. A történettudományt önmagáért művelte. abban örömet lelte; kevesek, a nemzet szellemi előkelőinek birtokterületét s nem a „profanum vulgus“ érdeklődésének tárgyát látta benne. Csaknem összes munkái a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat kiadásában jelentek meg, még pedig a legszebbek vaskos kötetekben, pontos és lelkiismeretesen előkészített forrásközlésekkel kapcsolatban, azokból mintegy kristálytisztán bugyogva elő. Károlyi Árpád új műfajt teremtett a magyar történetírásban, amelyet fiatalabb követői utánoztak, az aktaközlések nagyszabású összefoglaló tanulmányait. Olyan remekművek ezek, amelyekhez az alkotó művész megadja az anyagleírást, megérteti velünk az alkalmazott módszert és mégis utánozhatatlanok. Ilyenekké teszi őket Károlyi egyéniségének varázsa.

Károlyi Árpád tudós és művész, kutató tehetséggel, de költői lélekkel is megáldott író, tősgyökeres magyar és mégis kifinomult ízlésű, nyugati műveltségű ember volt, a bibliafordító Károlyi Gáspár családjából. Tudományos kritikai képzettségét az 1870-es években Theodor Sickel bécsi történeti Intézetében szerezte meg, amely megalapítása óta a középkori oklevélkritika módszerének Európaszerte híres iskolája volt és az osztrák, meg a német történetirodalomnak annyi jeles tudóst adott. Az itt tanult éles kritikát Károlyi a tökéletességre fejlesztette azokban a műveiben, amelyeket mint a bécsi „cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár“ tisztviselője írt ennek anyaga alapján Magyarország XVI. és XVII. századi történetéről. Különösen nevezetes, mintaszerű ezek közül „Illésházy István hűtlenség! pöre“ (1883) és a „Huszonkettedik artikulus“ (1889). Az elsőt Istvánffy Miklósról, kora nagy történetírójára, mint nádori helytartóra sűti rá a Magyarország legnagyobb birtokosát anyagi érdekből elmarasztaló ítélet hamisításának a bélyegét. A másiktól meg napnál fényesebben bizonyult, hogy a híres 1604. évi protestánsokat annyira sértő törvénycikket Mátyás főherceg, a későbbi király parancsából függesztette az országgyűlés határozataihoz egy öreg kancelláriai titkár. Ezekben és számos kisebb-nagyobb munkájában Károlyi mesterien írt le politikai helyzeteket, rajzolt meg embereket, magas erkölcsi álláspontokról tekintve tetteiket, amelyek rúgóit az adatok tömegéből tárta fel, megértést mutatva az emberi gyengeségek iránt, ő, aki történetírásunk újabb „szellemtörténetinek“ nevezett irányával, amint gondolta, a kellő adatok nélküli szintézissel nem tudott megbarátkozni, az emberi lélek legtökéletesebb rejtekeibe be tudott hatolni, ő, akinek minden munkája az adatok legpontosabban mérlegelt tömegein nyugszik, a lelki folyamatok legbuzgóbb kutatója és leírója volt.

A legnagyobbat alkotta férfikora delén a protestantizmus és a magyar függetlenségi gondolat hozzá lelkileg is közelálló nagy harcosa, Bocskay István politikai szerepének rajzával, a sok tekintetben döntő 1605. és 1606. év történetének megírásával, a „Magyar Országgyűlési Emlékek“ XI. és XII. kötetében (1899—1917). Nincs e mozgalmas éveknek egyetlen fordulata, egyetlen szereplője sem, aki az ő tolla révén ne jutna egészen közel hozzánk, akit meg ne értenénk. Mind húsból és vérből való, mindegyiknek lelke mélyére látunk.

Károlynak nem volt történetfilozófiája. Mindig mosolyogott azokon, akik mielőtt történetet írnának, megírják a történet bölcseletét. Ő a történelmet az emberek nagy egyéniségek elhatározásai, akaratú ténykedései eredményének látta s ezek megjelenítéséhez senki jobban nem értett, mint ő. Mindig zamatos, itt-ott ma már szinte archaisztikusan hangzó magyarsággal írt, amelyen semmit sem rontott hatvanéves bécsi tartózkodása. Történeti esszái a szép magyar próza legnemesebb termékei, telve kifejező képekkel. Jellemzésére iktassunk ide egyet, amely a protestantizmusra vonatkozik. Bocskay idejében: „Nem lenge fűszál volt már a magyar protestantizmus a XVII. század elején, melyet könnyű kigyomláni a földből; hanem tarack, melynek gyökerei a lélek termő humuszában ezerszeres csavarodással ágaznak el és, mint a szűz gyöpöt törő szántóvető ember jól tudja, hatalmas lökésekkel vetik ki a beléjük fűrődő eke vasát.“ Avagy a Bocskay-felkelés államszervező eredményeiről így ír: „... mily rettentő, mily gigászi munka! A gépházban vérrel fűtik a kazánt s a mechanizmust mozgató gőz az emberi benső legeszményibb sajátságaiából: a hon- és fajszeretet, merész bátorság és bölcs mérséklés, önfeláldozás és hazafiúi aggodalom verejtékcöppjeinek millióiból képződik. Szellemi fensőbbségének súlyos porölyvével a vezető munkás Bocskay István s a productum, mely hatalmas kalapácsütései alól kikerül: az 1606-iki bécsi békemű ...“

Mikor az osztrák-magyar monarchia összeomlása után felhasználhatóká váltak a bécsi levéltárnak addig hét lakat alatt őrzött iratai is, a legújabb kor története felé fordult érdeklődése. Élete utolsó szakaszában gróf Széchenyi István kétszeri lelki elborulásának és öngyilkosságának körülményeit tárta fel a „Döblingi irodalmi hagyaték“ két kötetében megrázó módon vázolván a legnagyobb magyar utolsó éveit (1922). Nagyszerű emléket állított Magyarországnak első tragikus sorsú miniszterelnökének, gróf Batthyány Lajosnak is „föbenjáró perével“ foglalkozva (1922). Ennek kapcsán derített először aktaszerű bizonyítékokkal fényt azokra az eseményekre, amelyek elkerülhetetlenné tették a dinasztia és a nemzet összeütközését 1848-ban. Utolsó nagyobb műve az 1848-iki törvények keletkezését világította meg (1936).

A történetíró Károlynál talán még nagyobb volt Károlyi, mint a történettudomány tanítómestere, ámbar a magyar történetírás örök kárára sohasem ült tanszéken. Nem említve azokat az érdemeket, amelyeket mint a bécsi levéltár igazgatója a német és más külföldi történetkutatás körül a külföldön is elismerten szerzett, bizonyos az, hogy nem fordult hozzá magyar kutató és történetíró, nemcsak hivatali működése idejében, hanem később, a szolgálatból való visszavonulása után sem, aki ne kapott volna tőle igen becses útmutatásokat, ösztönzéseket. A fiatalok lelkes támogatója, az idősebbek jóindulatú tanácsadója és bírálója volt és maradt élte végéig. A monarchia összeomlása után, ami nagy fájdalmat okozott neki, a királyhű, kálvinista magyarnak, a nagy magyar kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kúnó látta meg nagy tudományos és emberi értékeit és az ő tervei szerint megalapított Bécsi Magyar Történeti Intézet élére állította és a bécsi magyar kultúrintézmények felügyeletével bízta meg. Klebelsberg külföldi kultúr-

politikájának megvalósításában neki, akit meleg barátság szálai fűztek miniszteréhez, nem csekély része volt.

Nemes gondolkozású ember volt, úr a régi fajtából. Mint embernek, élni fog az emléke, amíg az utolsó el nem távozik a fiatal nemzedékből, aki meleg szívét ismerte. Mint a magyar Ranke, a magyar Macaulay emlékét munkái mindaddig meg fogják őrizni, míg csak a magyarság érdeklődik saját története iránt.

ECKHART FERENC

SZOCIÁLIS MUNKA BÁCS MEGYÉBEN

A KORMÁNYZAT szociálpolitikai célkitűzéseinek középpontjában a támogatásra szoruló — főként mezőgazdasági foglalkozású — népeségnek olyan egyénenkénti megsegítése áll, amellyel az érdekelt szegénysorsú sokgyermekes családok lehetőséget nyernek arra, hogy az őket megillető gazdasági és társadalmi helyzet saját szorgalmukkal és erejükkel küzdhessék ki maguknak. Ez a Szatmár vármegyében már kipróbált módszer, amelyre a törvényhozás által most megszavazott Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény is támaszkodik, az ínségnyhítésnek eddig alkalmazott karitatív rendszere és ínségmunka helyett tág teret nyújt a támogatásra szoruló munkájának érvényesülésére.

A megsegítés háhozjuttatás, különböző állatjuttatás vagy más egyéb termelési és értékesítési intézmények és vállalkozások elősegítésével történhetik. A megsegítés szerves lebonyolítása céljából hívja életre a kormányzat országszerte a Vármegyei Közjóléti Szövetkezeteket.

A közjóléti szövetkezetek valójában a közigazgatás szervei lesznek, a szövetkezeti forma azonban a szociális ügyek gyorsabb, kevésbé bürokratikus intézésére nyújt lehetőséget.

Hogy a fentebb már körvonalazott szociális tevékenység mielőbb megindítható legyen, a kormányzat ez év elején bizonyos összegeket bocsátott a törvényhatóságok rendelkezésére az 1939 októbere óta kivetett s az úgynevezett vármegyei Szociális Alapba befolyó ínségjárulékok előlegeként. Mivel Bács-Bodrog vármegyében a közjóléti szövetkezet megalakítása a szövetkezet szervezetének és működésének teljes tisztázásáig halasztást nyert, s viszont úgy véltük, hogy a kormány nyújtotta ínségjárulékelőleget a szociális problémák mielőbbi megoldása végett nyomban fel kell használnunk, a vármegye alispánjával és közjóléti előadóival elhatároztuk, hogy a vármegyei Közjóléti Bizottság bekapcsolásával kezdjük meg a szociális tevékenységet.

A belügyminiszter rendeletére még az 1938. évben valamennyi szegénysorsú sokgyermekes családról felvett úgynevezett környezettanulmányok segítségével kiválasztottuk azokat az öt és ötnél több gyermekes családokat, akiknél a megsegítés sürgősnek látszott. A kiválasztott 161 sokgyermekes családot a vármegyei közjóléti előadó társaságában egyenként meglátogattuk s így lakásviszonyaikról, megélhetésük körülményeiről a legközvetlenebb módon szereztünk tájékozódást. Erre nemcsak azért volt szükség, mert az egyes családok életkörülményei, anyagi viszonyai a környezettanulmányok felvétele óta eltelt másfél év alatt sok esetben lényegesen megváltoztak, — gyermekek családalapítása, újabb gyermekszületés, öröklés, házépítés folytán — hanem mert a segítség akkor a legeredményesebb, ha a család egyéni adottságait messzemenően figyelembe veszi. Csak így remélhető továbbá, hogy a család körülményeihez mérten komoly eredményt érünk el a legkisebb összeg felhasználásával is s végül, hogy az esetleges túltámogatást és az értelmetlenek segélyezését elkerüljük.

De ezenfelül rájöttünk arra is, hogy a különböző községekben felvett környezetanulmányok nem egységes szempontok szerint készültek. Csak példaként említem meg, hogy a javaslat igen sok esetben készpénztámogatást ajánl a család szociális helyzetének megjavítására és teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a szükségre szorultak önerején nyugvó megsegítése volt terfbevéve.

A helyszíni bejárás alkalmával megbeszéltük a sokgyermekes családokkal, mire lenne leginkább szükségük, illetve milyen juttatás segítene legeredményesebben helyzetükön. A juttatások előjegyzésénél figyelemmel kísértük a család életkörülményeit: a gyermekek életkorát, keresőképességét, a juttatandó állatok téli és nyári takarmányozási lehetőségét s más efféle és megállapodtunk egyszersmind a visszatörlesztési feltételekben is.

A vármegyei szociális tevékenység részletekbe menő előkészítése után június 18-ára hívta egybe a vármegye alispánja a Közjóléti Bizottságot, amely az előterjesztett programot teljes egészében magáévá tette. A vármegye szociális tevékenységének első, kísérleti részeként a házépítésre, házbővítésre, házjavításra és más egyéb előjegyzett családokon kívül 8585 pengő értékben 57 család részére és pedig:

15 család részére	4650 pengő értékben	tehén
18 „ „	1800 „ „	3—3 drb süldősertés
8 „ „	800 „ „	anyasertés
20 „ „	735 „ „	fejős kecske és
2 „ „	600 „ „	ló

juttatásának szükségességét állapította meg a vármegyei Közjóléti Bizottság. Hat család kétféle állatot, pl. tehenet és süldőt, vagy kecskét és süldőt kapott.

Az 57 család élő gyermekeinek száma 405, egy-egy családra tehát átlag 7 gyermek jut.

A sürgősségi sorrend megállapítása után azonnal hozzákezdünk a lebonyolításhoz. A községi eljárásokon keresztül minden megsegítendő család értesítést kapott a vármegye alispánjától, hogy a szociális segítség keretében milyen juttatásban részesül. Közölte az alispáni leirat a megsegítendő családdal, hogy az állatot a jó gazda gondosságával köteles tartani és takarmányozni s ha ezt elmulasztja, az állatot minden jogigény nélkül visszaveszik. Az állat tulajdonjoga a vételár teljes letörlesztéséig a vármegyéé marad s ennek megfelelően az állat marhalevelén tulajdonosként addig a vármegye közönsége szerepel. Felhívta az alispáni leirat a család figyelmét arra is, hogy az állat időelőtti, illetve előzetes engedély nélküli eladása sikasztás s ezért azt eladni vagy másnak bármi címen átengedni nem szabad, végül pedig, hogy az állat esetleges megbetegedését az állatorvosnak haladéktalanul köteles bejelenteni. A községi eljárások mindezt közölték a családokkal, egyben felhívták, hogy a szóbanforgó állat mielőbbi megvásárlása végett nézzen megfelelő jószágot s amint talált, értesítse róla a község elöljáróságát. Ezzel a módszerrel a közigazgatás mentesült a jószágkeresés munkájától, nem szorította fel az állatárakat, de nem kevésbé fontos szempont az sem, hogy minden család olyan állatot választott ki, amit a legmegfelelőbbnek tartott, aminek felneveléséhez, tartásához bizalma és kedve volt.

A család által kiválasztott állatot a községi állatorvos és az elöljáróság egy tagja megtekintette s amennyiben az a használhatóság és vételár szempontjából megfelelőnek bizonyult, megvásárolta. Vételárát a községi pénztár a vármegyei Szociális Alapból kiutalt keretösszeg terhére nyomban ki is fizette az eladónak. A megvásárolt sertéseket a helyhatósági állatorvos pestis és orbánc ellen beoltotta a Szociális Alap terhére.

A vétel megtörténte után a vételár összegét, a juttatás előbb ismertett előírásait és a törlesztés feltételeit tartalmazó alispáni értesítés két tanú előtt aláírt másik példányát a községi elöljáróság betervezte az alispáni

hivatalba, ahol a vármegyei számvevőség külön főkönyvben tartja nyilván az egyes családok tartozását s könyveli el a törlesztéseket.

A juttatás értékének visszatörlesztési feltételeit a következőképpen állapítottuk meg: fejőstehénél a tehén minősége szerint a fejési időtartam alatt — évi 8—9 hónap — legkevesebb napi 3—4 liter tej a törlesztés, továbbá a tehén szaporulatából származó bikaborjúk, illetve azok eladási ára 70 kg-os élő súly alapulvételével. A törlesztés megkönnyítése végett gondoskodtunk a tej értékesítéséről is. Ahol lehet, zöldkeresztes tejakció vagy tejszövetkezet útján értékesül a tej, de ahol szabadforgalomban való értékesítés esetén magasabb tejárat lehet elérni, lehetővé tettük az eladásnak ezt a módját is. Az első esetben a tejakcióval, illetve a tejszövetkezettel számol el a Szociális Alap, szabadkézből való értékesítés esetén pedig maga a juttatott fizeti be havonta csekkklapon az esedékes összeget. A 300—350 pengős tehén árát így 2 és fél—3 év alatt minden megerőltetés nélkül, úgyszólván észrevétlenül visszatörlesztheti.

A hizlalás céljából juttatott családonkénti 3 darab süldősertés letörlesztése a magas tengeriár figyelembevételével 1 darab hizott sertéssel történik, amelynek azonban olyan súlyúnak kell lenni, hogy eladási ára a süldők vételárát, ami átlag 100 pengő, fedezze. A süldőjuttatás értéke tehát már a következő tél folyamán teljes összegében visszafolyik a Szociális Alapba s jövő tavasszal újabb juttatásra fordítható.

Az anyasertések árának letörlesztése a mindenkori malacszaporulat egyharmadának értékével mindaddig történik, amíg az anyaállat vételára a Szociális Alapba vissza nem folyik. A törlesztésre fordítható malacok alsó korhatára 6 hét, jogában áll azonban a juttatásban részesült családnak — a gyorsabb letörlesztés érdekében — a malacokat tovább nevelni és süldőként törlesztésre fordítani. Ez esetben azonban az egész szaporulatot saját költségén beolvasztani kötelesek. A törlesztésre fordítandó malacok értékesítése a legjobb ár elérése végett szabadkézből történik és a juttatott feladatát képezi, a vevő azonban a község előljárósága útján köteles a vételarat a vármegyei Szociális Alapba befizetni.

A fejőskecskék letörlesztése szintén az értékesítendő szaporulat árával történik, a fuvarozásra kiadott lovak árát pedig havi részletekben készpénzzel törlesztik.

A kiadott állatok elhelyezését, gondozását és takarmányozását időnként — havonta legalább egyszer — a községi előljáróság egy alkalmas tagja vagy a községi szociális titkár ellenőrzi s észrevételeiről, valamint a törlesztésre fordítandó állatszaporulatról a községi vezetőjegyzőnek beszámol.

Szükségesnek tartom még megemlíteni, hogy a Szociális Alap a kiadott teheneket, lovakat és anyasertéseket betegség és elhullás esetére, a teljes letörlesztésig tartó időre, biztosította. Elhullás esetén a juttatott a biztosítás révén megtérülő összegből az általa törlesztésre befizetett összeget, a biztosítás költségeinek levonása után, visszakapja.

Az állat juttatást sokan jelentéktelen, a szociális bajok és feszültségek nagyságához mérten elenyészően kicsiny méretű segítségnek vélik. Tapasztalataink azonban máris azt mutatják, hogy az ilyen segítség jelentősége és eredménye igen nagy. Sokat jelent a néptáplálkozás és a kisgyermek fejlődése szempontjából már csak az is, hogy olyan családokban, ahol eddig heteken keresztül nem láttak tejet, most napi 2—3 liter tej elfogyasztása válik lehetővé. Mivel azonban a kiadott tehének 8—10 liter tejet adnak naponta, a család tejszükségletének biztosítása és a törlesztés teljesítése mellett még napi 2—4 liter tej árának megfelelő készpénzbevételhez — havi 14—18 pengőhöz — is jut a család. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá a trágyaérték sem, mellyel pár hold földjének terméshozamát emeli a támo-

gatásban részesülő család. A következő évben nagyarányúvá bővítendő állattartási tevékenység során ép ezért elsősorban tehének kiosztását tervezzük.

Fejőskecskéket a szociális támogatásra szorulóknak legelesettebb rétegének juttattunk olyan esetekben, amikor a kisgyermekek tejjelállítását kellett feltétlenül biztosítani, de a család tehén eltartására képtelen.

A süldősertésjuttatással a családok egész évi zsír- és a téli és tavaszi hónapok húsellátása nyer megoldást. Anyasertést azok kaptak, akiknek ezévből felhizlalandó süldőjük már volt. A juttatás hatása ezekenél csak később válik érezhetővé.

A juttatott állatok takarmányszükségletének biztosítása végett tervbe vettük, hogy a jövő év tavaszán kötelezünk minden tehén- és sertés juttatásban részesített családot párszáz négyszögöl területen lucerna vetésére, amely zölden és szárítva egyaránt kitűnő, nagy tápértékű takarmány. A lucerna-vetőmagot ugyancsak törlesztésre adjuk a családnak.

Kétségtelen, hogy az állattartások a szóbanforgó családok életkörülményeit, táplálkozási viszonyait igen jelentős mértékben megjavítják, az eddig csak hatósági segítyezésre váró Ínséges lakosságot kiemelik a tétlenségből, az elesettség mozdulatlanságából s új kedvet és erőt adnak nekik a létért való küzdelemhez.

TÖRÖK LÁSZLÓ

MAGYAR FALU, MAGYAR PARASZTSÁG

A TÖRTÉNET századai szinte észrevétlenül jártak el felettük. A kívülállók mindkettőben természeti szükségyszerűséget láttak, olyant, mint az évszakok váltakozása, a nappal és az éjszaka ismétlődő egymásutánja. A falut, parasztságot számadatnak tekintették s mint számadattal számoltak velük. A falu a vár tartozéka volt, az uradalom egy része, határokkal pontosan körülírt kisebb-nagyobb földdarab, amelyért vért, hűséget, pénzt vagy másik falut adott cserébe gazdája s amely tehetetlenül — megkérdőzetlenül vándorolt a király, egyház, egymást váltogató nemes családok, idegen földesurak kezén át, gyakran egy emberöltő alatt is többször cserélve urat. A parasztság szintén nem volt egyéb: több-kevesebb telek, pénzösszeg, robotnap a földesúr gazdaságában, házatáján, természetbeni szolgáltatás a földesúr asztalára, adóforint az újkori állam számára, szavazat a politikai pártküzdelmekben. Voltak a magyar életnek mélyebbre pillantó figyelői, akik a „számadatok“ mögé is néztek, látták a falu és a falusi nép bajait, keresték a bajok gyökerét és a gyógyító orvosságot. „Majd azt mondhatnám — vallotta be a magyar falukutatók egyik őse már több mint másfélszázaddal ezelőtt —: én magam egyrészt Parasztté lettem, hogy tsak valóban meg tudjam: Mitsoda a' Paraszt, hogy az ő gondoskodásának módját, az ő bal ítéletét, az ő rossz vélekedését, és az ő erkölcsét esmérni tanuljam; főképpen pedig, hogy meg tudjam, miért ebben a természettől olly igen meg áldott Magyar Országban nem gyarapodhatik?“ De Tesredik, Berzeviczy, Széchenyi és a többiek tapasztalatai, meglátásai lassanként feledésbe merültek, s a magyar faluról, a paraszttársadalom életéről alig tudtak többet az emberek, mint messzi földrészek idegen népeiről. Mint a középkori élet krónikásai, csak akkor vették észre, hogyha valami rendkívüli történt a falvakkal: embertelen nyomor, pusztulás, ellenség járása döntötte földre. A parasztnép pedig olyankor került egy-egy rövid időre az érdeklődés világosságába, amikor kilépett a nézedekek-taposta egyforma mederből, fellázadt sorsa ellen.

Nem csoda, hogyha valósággal felfedezésszerűen hatott, mikor nem sok évvel előbb néhány le kés író beszámolt falujárásának élményeiről. Akkor döbbsentek rá az Alföld és a Dunántúl falvainak gyógyíthatatlannak látszó betegségeire, városi mértékkel le sem mérhető szegénységére, a magyarság értékes népi rétegeinek jóvátehetetlen eltékozlására. Mint minden elindulásban, a falukutatók politikai célú kezdeményezésében is voltak túlzások, a valóságot nem mindig tudta érintetlenül rögzíteni a városhoz szokott és a falusi viszonyokon elsodálkozó szem, de munkájuknak tagadhatatlan érdeme, hogy egyre több oldalról és több faluforma sajátos életében tárta fel a falu válságát, a „néma forradalmat“. A mai helyzetkép azonban csonka és sok vonásában érthetetlen a történeti falu, a történeti parasztság nélkül. Hiszen talán sehol sem él szorosabban egymás mellett a je'en és a mult, mint a faluközösség szűk világában, ahol a letűnt századok nyoma meglátszik a lakóházak elhelyezkedésében, külsejében, az élet ünnepei és hétköznapi eseményeihez kapcsolódó szokásokban, az emberek gondolkodásában.

A történetírás érdeklődése, főleg a külföldi történeti irodalom hatása alatt, már a falukutatás megindulása előtt fordult e kérdések felé. A munkában nem egyformán vették ki részüket a különféle tudományágak, az eredmények is különböző értékűek. A tömegesen megjelenő falutörténetek — egy-két ritka kivételt leszámítva — hiányos felkészültségük, levegőtlen látókörük és kezdetleges módszerük miatt nem tudják a lényeges vonásokat kivenni, a jellegzetest az általánostól elhatárolni, a falukutatók munkáját a különféle magyar falutípusok fejlődésének rajzával kiegészíteni. A társadalomtörténet többnyire csak a felsőbb rétegek alakulását — változását nézte, az alsóbbakat a gazdaságtörténetre hártotta. A családtörténet érdeklődését nemescsaládok foglalták le, pedig — Darvas József szép könyve a Kabódiakról komoly bizonyosság — még a parasztság sorsát-életét csak ritkán megörökítő, a mostoha magyar viszonyok között erősen megfogyott és kellő védelem hiányában még ma is egyre pusztuló írásos anyagban is nem egyszer meglepő módon rajzolódik ki egy-egy parasztszalád útja.

Vannak tudományterületek, ahol nem ilyen vigasztalan a helyzet: már eddig is biztató eredmények mutatkoznak. A gazdaságtörténet egy-egy uradalom, gazdasági üzem működését vizsgálva, elsősorban a gazdasági munka és a szolgáltatások szempontjából nézte ugyan a jobbágy-, zsellér-, cselédrétegeket, de nem egyszer más oldalakról is megfigyelte életüket. Fontos gazdagodást jelentenek a történeti néprajz eredményei, a falu szempontjából különösen figyelemreméltó Szabó Kálmánnak a néprajz-régészet határára mozgó kezdeményezése. A tatár- és török pusztításban kihalt, hamuba, futóhomokba takart harminc alföldi szántóvető-, halásztelep feltárásával ugyanis egyszerre megvilágosodott a százszáz év előtti magyar falu, nem olyankor, amikor kifelé is feltűnő események hívták felé a kíváncsiságot és részvétet, hanem a hétköznapi egyformaságában. A falvak keletkezésére, fejlődésére értékes adatokat gyűjtött össze a településtörténet, fontos alapfogalmakat tisztázott és különben érthetetlen jelenségeket magyarázott meg a történeti földrajz.

A falu, a társadalom mélyebb rétegei iránt felébredt irodalmi érdeklődés, ha az utóbbi időben vesztett is lendületéből, nem volt múló szeszély, ma is jelennek meg munkák, amelyek ezt vagy azt a kérdést vetik fel, erre vagy arra a kérdésre adnak az eddigiektől eltérő feleletet. Ez év tavaszán több könyv számolt be újból a faluról, néperől, jelenéről, múltjáról. Nézzük meg közülük néhányat, nézzük meg, hogy különböző területeken dolgozó emberek, Eperjessy Kálmán, Bulla Béla, Mendöl Tibor, Szabó István, Veres Péter, Erdei Ferenc hogyan látják azt a darab társadalmat, életformát, települést, gazdaságot, amit falunak, és azt az összetett társadalmi réteget, amit parasztságnak nevezünk?. Hogyan elevenedik mindez valósággá az olvasó előtt írásuk nyomán?

Régóta érzett mulasztást tesz jóvá Eperjessy Kálmán könyve („A magyar falu településtörténete“, Kincsestar 7. sz.), tájékoztatót ad a falu-

történet alapelemeiről, a forrásokról, amelyekből a település menete, változásai megismerhetők s a kérdésekről, amelyekre a falu településtörténe-
tének feleletet kell keresnie. Bemutatja, hogyan lehet történetet kiolvasni a telkek és a házak helyzetéből, magából a község elnevezéséből és a dülő-
nevekből. E kis kézikönyv hasznát az tudja elsősorban értékelni, aki ismeri a falutörténészek tárgyszeretét és ezzel arányban nem álló tájékozottságát.

Két különböző magyar táj falutípusait rajzolja meg Bulla Béla („Az Alföld“, Kincsestár 116. sz.) és Mendöl Tibor („A Felvidék“, Kincsestár 118. sz.). Nemcsak a mai helyzet leírását adják, hanem keresik azokat a földrajzi, gazdasági, történeti, népi okokat, amelyeknek összefogó munkája alakította ki az Alföld és a Felvidék mostani képét, falvait, városait. A magyar medencében a középkori magyar nemzedékek munkáját csaknem teljesen eltüntető török uralom nyoma jelentkezik a különböző települések elterjedésében. A legtöbbet szenvedett, elnéptelenedett Dél-Alföld idegenajkú telepesei az új élet megindulásakor mérnöki tervek alapján szabályos sakk-tábla-alaprajzú falvakat építettek. A középső részeken, ahol maradt annyi ember, hogy a természet nem vehette a vidéket újra korlátlan hatalmába, a megfogyatkozott lakosságot a háború pusztításaival szemben védtelen parasztfalvakból néhány nagyobb település gyűjtötte össze: a szabályos kör- vagy csillagalakot mutató óriásfalvak, kertes városok. A közeli és távoli szomszédságukban elnéptelenedett középkori falvak területét egybefogó aránytalanul nagy határaiokban pedig, amikor a rideg pásztorkodást később a földművelés váltotta fel, az Alföld sajátos tanyavilága alakult ki. A Tiszahát és a Nyírség szorosan közelfekvő, apró falvaiban — ide már csak a török pusztítás széle ért — a középkor maradt meg. A Felvidék egyenletesebb fejlődésében nem volt ilyen szeszélyesen változó a falvak sorsa. A tágasabb medencékben még a nomádkor téli szállásából, a nemzetségek rendszer nélkül összezsúfolt fa-sár-nád-viskóiból alakult utcátlan, csoportos falvak, a folyóvölgyek keskeny szalagjához igazodó egyutcás községek, a szétszórt, magányos pásztor-, irtványtelepek legtöbbje megszakítás nélküli folytatásban él már a középkor századai óta. A kézműipar fejlettsége, a helyi és a helyzeti adottság könnyebben emelt falvakat nyugati mértékkel mért városokká, mint az őstermelő Alföldön, hogy azután, ha elapadt a lendítő erő, elcsendesüljön a városi élet és újra falusorba süllyedjenek vissza.

Szabó István „A magyar parasztság történetében (Kincsestár, 8. sz.) politikai jelszavak és fogalmak távoltartásával, a történetíró elérhető emberi tárgyilagosságával nézi a magyar parasztsztyá multját. A történeti parasztság körülhatárolásakor szinte elkedvetlenül nehéz az egymásbafolyó társadalmi rétegzódéseket az életforma, a foglalkozás, a jog kereteibe szorítani. Ezek a nehézségek egészen természetesek: „A parasztság élete a történelemben nem merült ki valamely anyagi életforma kitermelésében, sem az úr és a szolgáló ellenlábás viszonyában, hanem eloldthatatlan szálakkal összeszőződött az egész társadalom életével s a parasztság történetének fontosabb állomásai az egész társadalomnak fordulói voltak.“ Ilyen távlatok közt hanyatló-emelkedő társadalmi fejlődéssé gazdagodik a parasztságtörténet és nem csupán a szabad helyváltoztatás megengedésének vagy megtagadásának, a földesurak embertelen bánásmódjának, a jobbágyság vállára nehezedő súlyosabbnál-súlyosabb terheltnek a felsorolása. A merőben viszonylagos jobbágyterhek alapján csak a felületes szemlélő itéli könnyűnek, vagy elviselhetetlennek a jobbágysorsot, a tárgyilagoss mérlegeléshez ismerni kell a jobbágyföld terjedelmét, a paraszt életszínvonalát, gazdaságának lehetőségeit a termés értékesítésére s végül, hogy a sár-, nád- és faházak lakói, függetlenül a tényleges helyzettől, meg voltak-e elégedve sorsukkal? A szerző tehát a szokásosnál szélesebb sávban világítja meg a

magyar parasztság útjának változatos szakaszait, állomásról-állomásra, a steppei nomád társadalom szolgálónépeitől a mai szabad parasztságig, „a biztató és aggodalmas jelenségeket“ válogatás nélkül. Azokat a bajokat, amelyek mai paraszttársadalmunkat emésztik, s amelyek egyre hatalmasodnak, fokozatos fejlődés közben figyelheti meg az olvasó. Lépésről-lépésre látja az európai jobbágyors legszerencésebb részeseivel egy vonalon álló és a szabad parasztság ígértföldjéhez biztatóan közeledő magyar parasztosztály elszegényedését az újkor századaiban, a parasztbirtok veszedelmes méretű szétaprózódását, a telkes gazdák kisebbségbe szorulását a birtoktalan zsellérekkel, — a XVIII. század végén 100 jobbágyra 56, 1846-ban 147 zsellér esett — a gazdasági cselédekkel szemben, egész a mai vigasztalan helyzetig. Szabó könyve nemcsak az eddigi irodalom eredményeinek összefoglalása, hanem még fel nem használt adatok alapján és nem sejtett összefüggések megfigyelésével néhol egészen új megvilágításba helyezi a parasztság fejlődését. A részletkutatás számára iránymutatás s egyúttal ösztönzés is.

A birtoktalan parasztság, a máról-holnapra tengődő napszámosok élete tárul fel Veres Péter „Gyepsor“-ában (Bolyai Akadémia kiadása). Megannyi ellesett síró-nevető kép „millió sárbaragadt paraszt“ küszködéséről, hétköznapijairól, örömeiről. Az emberek lelkében régóta gyült harag, keserű gőg él az urakkal, tehetős gazdákkal szemben, de nincsen lázadás az élet ellen, erőt ad a szívósság, kemény öntudat, beletörődés a sorsba és valami elpusztíthatatlan várakozás „egymáshoz kinyílt tenyérrel és kinyílt lélekkel, a világ felé szorított ököllel és bezárt lélekkel“. A cselekedetekben, szavakban, hallgatásokban pedig megjelenik a falu-város szembenállása, a falu iratlan törvénye, az emberi közösség ellenőrző hatalma, amely a faluszélen, a Gyepsorban sem veszít erejéből.

A mai magyar falunak teljes rajza Erdei Ferenc legújabb könyve („Magyar falu“, Athenaeum kiadása). Arra az ijesztő kérdésre keres feleletet: van-e kivezető út a falu válságából? Ha van: merre? Ahogyan Erdei a falu gondjait-bajaít nézi, merőben új irányú kezdeményezés a falukutató irodalomban. Az eddigiek leírták, amit a faluban járva, láttak, hallottak; leírásuk pillanatnyi helyzetkép, amely előbb-utóbb érvényét veszítheti az idő múlásában. Elkerülhetetlenül fontos tehát az általuk észrevett jelenségek gyökereinek, okainak kinyomozása és megvilágítása. „A magyar falukutatásnak — úgy gondolja Erdei — szinte szükségszerű továbbfejlesztése, nem politikai, hanem társadalomkutatási és részletekbe menő társadalompolitikai területen a falunak általánosabb szempontú vizsgálata, s a falupolitikának részletes megformálása. De míg a falukutatás mozgalma politikai szándékú mozgalom volt és legfőképpen politikai hatást váltott ki, addig a továbbhaladó különleges falukutatás közelebről tudományos eredményekre vezethet, amely nemcsak a magyar faluról, hanem általában a faluról mondhat lényegbevágót, távolabbra pedig egy országépítő társadalompolitikának szolgáltathat különös értékű adalékokat“. Ennek az igényesebb — hozzátehetjük: szószerint vett — falukutató munkának törekvései meglátszanak Erdei könyvében. Egyrészt forrásanyagában: erős érzékkel megrostálva értékesíti a falukutatás anyaggyűjtését, felhasználja a néprajz, a helytörténet eredményeit, a statisztika számadatait, s hogy meglegyen a kellő távlat, az érintkező kérdésekben, — a falu válsága nemcsak nálunk okoz gondot — az európai és amerikai faluirodalom tanulságait is figyelembeveszi. A sokféle adatot, szempontot a saját tapasztalat, a közvetlen látás semmi mással nem helyettesíthető élménye teszi beszédesebbé és tölti meg étellel. Másrészt meglátszik az új falukutatás lényege abban, hogy a szembetűnő jelenségek mögött lehetőség szerint mindig a háttérrel keresi.

A mai magyar falvak vizsgálata során visszamegy ösükhöz is, ahhoz a faluhoz, amelyet az európai középkor teremtett meg és állított szembe a várossal. A falu-város-ellentétet a „területi rendiségre“ vezeti vissza: „A rendi társadalom idején a város a nemesség, papság és a kiváltságos polgárság kiváltságos telephelye volt, szemben vele a falu a kötött helyzetű és nemtelen jobbágság tanyája, tehát erről az időről szólván nem helytelen az olyan képletes beszéd, hogy a kiváltságos város uralkodott a paraszti falu felett“. Hogy az elméletbe beilleszthető legyen, a történetírás felfogásától eltérő módon szélesíti ki a város fogalmát: „az úri várat, az egyházi, vagy udvari várost a közös kiváltságok alapján közösen városnak számíthatjuk ...“ Bármennyire is tetszetős a „területi rendiség“ fenti megfogalmazása, nem egyéb, mint messzi későbbi viszonyok visszavetítése, elmélet, amelynek a tényleges helyzethez alig van köze. Általánosan ismert ugyanis, hogy a nemesség jóval nagyobbik fele nem várakban, nem is városokban, hanem falvakban lakott. Nemesi falvakban, ahol csak nemesek éltek, vagy — és ez volt a gyakoribb eset — a parasztokkal, szegényemberekkel vegyesen, velük egyszinten járva végig a földi utat és hozzájuk hasonlóan, két keze munkájával keresve mindennapi kenyerét. Ismeretes továbbá, hogy kiváltságos helyzetű városok is kerülhettek alárendelt helyzetbe, földesúr hatalma alá, és a nemesi öntudat nem egy megnyilatkozásában árulta el, hogy nem azonosítja magát a városokkal, a városi polgárokkal. (A különbségeket egyébként Erdei is érzi, mikor nemesi, városi és parasztműveltségről beszél.) Hogy pedig a falu „alárendeltsége“ az életben nem volt kezdetlől véges-végig reménytelenül nyomasztó, a történeti magyar falu utolérhetetlen ismerője, Tagányi Károly bizonyította be: „számos esetet tudunk a középkortól — írta immár közel félszáz éve, mai napig megcáfolatlanul — a múlt századig, amikor maga a földesúr a saját parasztjaival élt földközösségben. A közösség csak úgy osztott neki is földet, mint a parasztoknak, mindössze azzal a különbséggel, hogy a nemesi kúria után rendszerint kétannyi nyilat adtak, mint amennyit egy jobbágytelek kapott... a községnek a köztudat s az ősi szokás szertartászerű tekintélye: a közvagyon kezelésében sokkal jelentékenyebb szerepet biztosított, mint magának a földesúrnak. És a földesúr, e primitív környezetben, maga is egyszerű igényekkel és eszközökkel sem személyes tekintélyében, sem vagyonában ezért még sem károsodott.“¹

A mai faluról Erdei könyve művészi képet ad. Egy-egy találó, a lényegget megközelítő vonással megvilágítva jelenik meg a magyar falu sokfajta, sokszínű arca. A parasztfalvak tarka változatai, az elszigetelt vagy a közeli város segítőkézéért nyúló apró falvacskáktól a széleshatárú óriás- és tanyásfalvakig, s mindegyikük külsejében, embereiben hordozza a végigjárt századok történetét. Megjelennek az elzárkózó hajlamú uradalmi falvak és végül az agrár-, proletár-, bánya-, ipari falvak, lakó- és üdülőtelepek, a polgárosuló falu e jelentőségben egyre emelkedő formái. Szinte arcok elevenednek meg, mikor a falusiakat — még ma is az ország lakosságának nagyobbik felét — rajzolja meg. A birtokos úr, a parasztgazda, a földtelen szegénység, középosztály, a kispolgárság, nemcsak a valóságban, hanem szemléletében is a falusi élet keskeny partjai között fokozottan érzi a távolságokat, amelyek az egyiket a másiktól elválasztják, de azért élesebben-halványabban a falu minden emberében két vonás fedezhető fel: a természet közelségének és a falusi világ kisszerűségének, elmaradottságának hatása. Erdei különféle területeken, a falu társadalmi, gazdasági, szellemi és magánéletében keresi a szűk falusi életforma nyomait.

A falvaknak nem egyformán jutott ki a teherből. Vannak olyanok, amelyeknek még felfelé visz az útjuk; vagy a város, méginkább a főváros, szomszédsága emeli őket, vagy a várossá fejlődés közelebbi-távolabbi reménye vagy pedig az a helyzeti előny, hogy mint telepésfalvak indultak el, s máig is megmaradt elhasználatlan életkedvük. A nagy többségnek már mindössze annyit osztottak a földi jókból, hogy csak szűkösen-szorosan rendezheti be

¹ Falu- és földközösség. (Közgazdasági lexikon I. 619. 1.)

az életét. A még mostohább sorsú falu számára pedig csupán pusztulást hozhat a jövő. „És a pusztulásnak sokféle útja van. Lehet úgy elpusztulni, hogy nem születik több gyerek, mint amennyi egy időre még fenntartja az életet, de már nem szaporodik tovább a nép. Lehet úgy falunak elpusztulni, hogy kimenekül belőle a nép, ki a városba, ki a tengerentúlra. S lehet úgy is elpusztulni, hogy fölrúgnak minden eddig tisztelt törvényt és betyármódra rabolnak egy farsangra valót a sanyarú élettől, hogy azután jöjjön utánuk az özönvíz“. Mindennek pedig az ellenkezője volna érthetetlen, amikor szépszámmal vannak olyan emberi telepek, ahol még a szokásos falusi nyomorúságnál is — országos átlagban a falvakban a lakosság 75‘5%-ának rendezetlen a megélhetése! — mélyebbre süllyedt az élet vonala.

A szomorú képet még félelmetesebbé teszi az, hogy az életkedvüket vesztett falvakkal a magyarság fogy és pusztul. A falujáró aránytalanul ritkán talál magyar népességű falvakat a fejlődők, a gazdagodók sorában, s ennek nem változtathatatlan népi, hanem más okai vannak. A főváros közelében pl. jóformán nincsen magyar falu, az elhasznált, fáradt magyar jobbágyfalvak és a kiváltságos helyzetű, új életbe induló idegen telepesközségek között pedig már kezdettől fogva reménytelen távolság volt — aminek a következménye ma már egész terjedelmében lemérhető. Ráadásul sok helyen a magyar falu egyáltalán nem tudott lépést tartani a polgárosuló város haladásával, népe, műveltsége pedig értetlenül-idegenül áll szemben a város átalakult népével, műveltségével.

Mikor az ember végigolvassa ezeket az elgondolkoztató adatokat, aggódva keresi: megállítható-e még a pusztulás s nem késett-e el máris végzetesen a segítő kéz? Erdei szerint a legtöbb faluban még nem romlott idáig a helyzet. Szétbontogatva a falu összes égető bajait (kiesettség a városi fejlődés lendületéből, szűk társadalmi meder, fogyatékos felkészültség a természettel szemben, igazságtalan elosztású alárendeltség a városok hatalma alá), úgy látja, hogy mindnyájuk számára egy orvosság van: a falusi keretek széttörése, a falu-város-viszony újjárendezése. Hogy ez a szép és figyelmet érdemlő falupolitikai elgondolás, melynek közigazgatásunk és közlekedésünk teljes átalakítása volna a kiindulása, egyáltalán megvalósítható-e és az életben megfelelne-e a hozzáfűzött várakozásoknak, ma még lényegében, részleteiben, hatásában áttekinthetetlen kérdés. Vájjon teljesülhet-e az ígélet, hogy a városi szintre emelés meg fogja gyógyítani a falvakat, mikor a város is beteg? (Bizonytalan megélhetésű a lakosság 57.9%-a!) A közelség-távolság nem fogja-e részrehajlóan különböző mértékkel mérni az új helyzet hasznát? A mellérendeltségben is nem marad-e vagy nem fejlődik-e ki áthidalhatatlan távolság a középpont és a hozzátartozó falvak életviszonyai között? Mindezekre csak az előre pontosan ki nem számítható valóság adhat választ. Hiszen a tanyai városok város-vidék-kapcsolata, amely a szerző szeme előtt példaként lebegett, nem jelenti a falu sorskérdéseinek teljes megoldását.¹ Bárhogyan rendezik is majd el a magyar falu helyzetét, annyi bizonyos, hogy egy falupolitika célkitűzései sorából sem maradhat ki az, ami Erdei elgondolását is vezeti: a falvak kiszabadítása tehetetlenségre ítélő hátramaradottságukból és elszigeteltségükből.

Ilyen módon a magyarság értékei sem vesznének el a falu vigasztalan magárahagyottságában, hanem megnyílnék számukra az út: a város népébe, életébe, műveltségébe.

SINKOVICS ISTVÁN

¹ L. erről részletesebben. Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. Földrajzi Közlemények. 1939. 231. 1.

TERMELÉS ÉS NEMZETI JÖVEDELEM

A NEMZETI TERMELÉS ÉS FOGYASZTÁS értékének, másrészt a mindenkori nemzeti jövedelemnek megközelítően pontos, összegszerű meghatározása a legfontosabb, de egyben a legnehezebb nemzetgazdaságtani feladat. Mindenesetre a három tényező egymással szervesen összefüggő és egymásból levezethető forgalom; viszont a három értékösszeg semmiképp sem azonos.

A nemzeti gazdaság termelése számtalan komponens eredője. Tudvalévőleg legelsősorban anyagi és szellemi javak termelését kell megkülönböztetnünk. Másrészt a termelvények nagyobbik hányadának pénzben kifejezett értékelése lehetséges és szokásos, ellenben egy másik jelentős részének — ami többnyire a háztartási munkákból származik — számszerű értékelése alig lehetséges. Továbbá a termelt javak egyrésze mindenkire nézve nélkülözhetetlen közszükséglet, a másik része bizonyos határig nélkülözhető és végül egy harmadik csoportja csupán a kollektív jólétet szolgálja és a nemzeti gazdaság ilyen célú beruházásának tekinthető. Éppen ezért a termelt javak igen tekintélyes részét el sem lehet fogyasztani.¹ Azon körülmény, hogy a nemzeti termelés eredményének egy mindenkori hányada a külforgalomban értékesítetik, lényegileg nem változtat a fogyasztás mennyiségén és rendjén, minthogy az elfogyasztható belföldi fölös áruk helyébe más, külföldi szükségleti cikkeket kapunk.

A nemzeti termelés mennyiségéről, legalább is a legfőbb termelési ágazatokban, eléggé pontos, évtizedes statisztikai anyag áll rendelkezésünkre. Ezekből azonban csupán egy fiktív eredményösszeg adódik, mert úgy szólván minden termelési ágban — sőt a termelési ágazatok tagozataiban is — a készárúk értéke összegeződik termelési eredménnyé, mikor is a végső eredményösszegben a többszörösen feldolgozás alá kerülő nyersanyagok és félkészárúk értéke többszörösen szerepel. Ha tehát a statisztikai anyag segítségével kíséreljük meg a hazai nemzeti termelés értékét kiszámítani, úgy — amint a következő összeállítás mutatja—az utolsó évtizedben 5.5—10.5 milliárd P közötti összeget kapunk, amihez még a személyes szolgáltatványok talán 0.75—1.0 milliárd P értéke járul.

T e r m e l é s i á g	Termelési keret a trianoni csonkaországban				Keresetek, bérek és egyéb jöv
	átlagában		Évtizedes átlag	Netto	
	Maximum	Minimum			
m i l l i ó p e n g ö b e n					
Östermelés.....	3.995	1.535	2.650	1.635	1.635
Gyárilpar	3.044.5	1.763.4	2.087.2	1.043.6	500
Építő- és egyéb nagyiparok	300	100	200	100	100
Kézműipar	600	400	500	200	200
Bányászat, kohászat	314	117.5	194.4	146.3	75
Közlekedés és közüzemek ...	1.000	750	766	200	200
Kereskedelem, hitel, biztosítás	1.200	800	1.000	600	600
Állami és közigazgatási szolgáltatmányok	565	465	500	500	500
Szabad foglalkozásúak és kultúrszemélyzet	375	275	325	275	275
Összesen	11.393.5	6.205.9	8.222.6	4.699.9	4.085

T e r m e l é s i á g	Termelési keret a trianoni csonkaországban átlagában			Évtizedes átlag	Netto	Keresetek, bérek és egyéb jöv.
	Maximum	Minimum				
	m i l l i ó p e n g ő b e n					
Állami nyugdíjak	—	—	—	—	—	237
Egyéb nyugdíjak és jövedel- mek (segélyek, sport stb.)	—	—	—	—	—	228
Tőkések kamatjövödelme	—	—	—	—	—	200
Lakásbérek és lakáshasználat értéke	—	—	—	—	—	500
Mindegyike : a trianoni csonkaországban					—	5.250
a visszatért országrészek többlet- termelése és jövedelme					650	420
Együtt					5.350	5.670
					millió pengő.	

Amint a táblázatból látható, a valóságos, munkából származott termelés kerete az utolsó évtized átlagában mindössze kereken 4-7 milliárd pengő volt — tehát a népesség lélekszámára alig több, mint 530 P jutott.¹ Azonban — amint már az előzőekben említettük — ez az 530 pengős termelvényfejadag teljes egészében el nem fogyasztható. Valójában csupán a nyers és feldolgozott élelmiszerek túlnyomórésze (az ipari feldolgozás, szállítás és kereskedelmi közvetítés, értéke itt már a kis- és nagyipari termelés, illetve a közlekedés és kereskedelem termelési mennyiségében bent foglalatik). A ruházati cikkek, tüzelőszerek, háztartási és gazdasági kellékek, továbbá nyomdatermékek, élvezeti és piperecikkek stb. képezik egyéni közfogyasztás tárgyát. Már például az építőipar termékei csak részben szolgálják a lakás-termelést, melynek hozadéka lakáshasználat formájában közhasználatú, míg a középítkezések nagyobb része csak közvetve szolgálja az egyének és összeség jólétét. Ugyanez áll bizonyos mértékig a személyi szolgáltatmányokra, melyek egy nagy csoportja — a közigazgatási és közrendészeti stb. tevékenység — társadalmi, egyetemes szükséglet, míg a többi az egyének által szükséghez, illetve a lehetőséghez mérten vétetik igénybe.

Táblázatunk utolsó oszlopa a trianoni, illetve a megnagyobbodott csonkaország valószínű nemzeti jövedelemintegrálját mutatja az utolsó évtized átlagában. Amint látható, ez levezetésünk szerint kereken 5 és $\frac{3}{4}$ milliárd P-t tesz ki. Magától értetődő azonban, hogy ez utóbbi is bruttó-érték, melyet még egyedül az egyéneket közvetlenül terhelő közszolgáltatások címén 450—500 millió P, s azonkívül az adósságok tőkekamattörlesztése terhel. A népesség elkölthető jövedelme tehát legalább is $\frac{3}{4}$ milliárd P-vel kevesebb.² A bruttó jövedelemből tehát a trianoni ország népességének

¹ Érdekes ezt összehasonlítani a németbirodalmi termelés volumenjével, feltéve, hogy a német hivatalos eredményadatok azonos módon lettek megállapítva. A németbirodalmi termelés kerete ugyanis az utolsó évtizedben a területi kiegészülés folyamatának megfelelőleg 56 és 96 milliárd RM. között változott. Ennek megfelelően az egy főre eső termelvényhányados 1200 és 1685 P között ingadozott. Megjegyzendő, hogy ez a termelési hányados a pillanatnyi országhatárok népességére számítva némileg alacsonyabb, mintegy kerek 500 P.

² Ebből az állami költségvetésben az utolsó évtized átlagában 230 millió P egyenes adó. A törvényhatósági és községi, valamint egyházi közterhek 250—300 millió pengőt tesznek ki, a földbirtok adóságterhének tőkekamattörlesztése mintegy 150 millió P, végül a házvagyon eladósodottságának kamat- és egyéb adósságterhek szintén jelentős összeget tesznek ki. Természetesen ezenfelül is vannak közszolgáltatások, — de azok túlnyomó része a fogyasztástól elválaszthatatlan — úgymint a fogyasztási és forgalmi adók, illetékek, jövedékek és egyéb állami és más közüzemek szolgáltatmányainak használata és végül a kötelező, vagy önként vállalt személy- és vagyonbiztosítás terheléi.

egyedeire csaknem 590 P, a pillanatnyi csonkaország lélekszámára pedig 530 P esnék. A közvetlen terhek levonása után viszont ez utóbbi hányados 460 P.

Mindezen értékeredmények természetesen csak nagyvonalú becslésből származnak, de minden jel szerint erősen megközelítik a valóságot és teljesen jellemzőek a magyar nemzetgazdasági helyzetre. Mindenesetre az így nyert nemzeti jövedelemhányados minden viszonylatban siralmasan alacsony. Gondoljuk el, mi minden terheli ezt az 530, illetve 460 P évi jövedelemösszeget, mely átlag családonként mindössze kerek 2000 pengőt jelent? És ha még a nemzeti jövedelem ideálisan egyenlően oszlanék el í¹ De amint tudjuk — a nemzeti jövedelem minden nemzeti társadalomban nagyon egyenlőtlen eloszlású. A hazai eloszlás megközelítő képét a következő táblázat mutatja²:

	Összesen millió P	%	Az egész népesség %
500.000 állandóan vagy többnyire ínséges család 300—660 P évi jövedelem között	240	4·23	20·41
400.000 többé-kevésbé nélkülöző család évi 660—1.150 P jövedelemhatárok között	370	6·53	10·76
870.000 szegény család 1.150—1.800 P jövedelemmel	1.215	21·46	16·33
300.000 szerény, de rendezett viszonyok között élő család 1.800—3.000 P jövedelemmel	730	12·88	35·51
280.000 jögzisztenciájú család 3.000 és 9.000 pengő jövedelemhatárok között ...	1.620	28·6	12·24
93.000 jómódú család 9.000 és 25.000 P évi jövedelemmel	1.185	20·91	11·43
6.000 gazdag család 25.000 és 55.000 P évi jövedelemhatárok között	220	3·88	3·80
1.000 dúsgazdag család évi 55.000 P jövedelemen felül.....	86	1·51	0·24
Összesen 2,450.000 család (átlag 4·3 taggal)	5.666	100·0%	100·00%
	millió pengő.		

Fenti összeállítás első pillantásra önkényesnek látszik, de korántsem az. Itt a számok rendszerében szigorú törvényesség fedezhető fel, úgyhogy ha a köztapasztalatnak megfelelő progresszivitással a minimálistól a legmagasabbig emelkedő jövedelem nagyság csoportokba osztjuk te a családokat, a feltételezett nemzeti jövedelemintegrál végösszege úgyszólván pontosan meghatározott részösszegektől adódik ki. Így például többször foglalkoztak a trianoni csonkaország állítólagos „3 millió östermelő koldusa“ összegszerű jövedelmének megállapításával. Móricz Miklós számításai szerint ennek a törpebirtokosokból, gazdasági cselédségtől és földnélküli napszamosokból összetevődő, mintegy 670—680.000 családnak pénzben értékelhető összjövedelme kb. 467 millió P. Ez a becslési, illetve számítási adat szerintünk teljesen reális és átlagcsaládonként megközelítőleg 700 P évi átlagjövedelmet jelent. Természetes azonban, hogy a felsorolt östermelő kategóriák már anyagi helyzetüket tekintve, igen heterogén elemektől tevődnek össze, másrészt azóta a visszatért felvidéki, kárpátalji és erdélyi területekkel az östermelő szegénység létszáma erősen növekedett. Az is bizonyos, hogy

¹ Magától értetődőleg ez a követelmény mindörökké teljesíthetetlen és amint tudjuk, modern társadalmakban lehetetlen, illetve a modern nemzetgazdaság és társadalom csődjét jelentené.

² Ismételten hangsúlyozzuk, hogy mindezek bruttójövedelmek; viszont a közszolgáltatási és egyéb jövedelmetcsökkentő terhek a bruttó jövedelemmel korántsem arányosak, hanem erősen progresszívek.

az egyéb hivatású népesség jelentős hányada is a legalsó, inséges kategóriákba sorozható.

A jóléti helyzetkép mindenestre sötét. Enyhíti azonban az a fontos körülmény, hogy a jövedelmek számszerű összege nem tökéletesen jellemző a jólétre és anyagi helyzetre, mert a pénzértékben kifejezett jövedelem használati értéke hely, idő és egyéb körülmények szerint hatalmas határok között változó. Kétségtelen ugyanis, hogy például egy jól elhelyezkedett gazdasági cseléd 900—1000 pengőre értékelt családi jövedelme gyárvárosi viszonylatban másfél-kétszeres használati értékű, viszont egy városi ipari munkáscsalád 1200—1500 pengő pénzjövedelme még legtöbbször nélkülözést és nagy szegénységet jelent.

ÚJLAKI NAGY ÁRPÁD

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A tengelyhatalmak és Európa egysége. — Olaszország és a Közelkeleti angol politika. — Az olasz-görög háború és Anglia. — A német államférfiak megbeszélései. — Németország és Spanyolország. — Anglia és az amerikai elnökválasztás. — Japán és a Távol-Kelet. — Molotov Berlinben. — Gróf Csáky István expozejá.

AZ ELMÚLT IDŐSZAKBAN változatlan volt a külpolitikai helyzet. A tengelyhatalmak vezetői folytatják hatalmas törekvéseiket, melyek Európa átrendezésére irányulnak. Ennek bevezetése a London elleni légitámadás, mely már a nyári hónapok óta folyik és a védelem kényszere mellett a tengelyhatalmak felfogása szerint elszigeteli Európától és a világ többi részétől a szigetországot. A bombázásban legutóbb olasz légitámadások is résztvettek, hogy így is kifejezésre jusson a tengelyhatalmak közös angolelles frontja, melynek déli részén Olaszországa a vezető szerep.

Olaszország erőit most a déleurópai és földközitengeri kérdések kötik le, hiszen a tengely rendkívüli súlyt helyez arra, hogy elvágja a Közel-Keletől Angliát. Miután a gibraltári sziklán és a máltai támaszponton, szemben Itália végső partjaival, ez idő szerint is az angolok uralkodnak, ezért Olaszországnak különleges gondot okoz, hogy a Földközi-tengeren lévő angol hegemoniát lazítsa és gyengítse. A tengelyhatalmaknak az a felfogásuk, hogy Angliára döntő csapást lehetne mérni Dél-Kelet és a Közel-Kelet felől. Az angol impériumnak ma is Egyiptom a legfontosabb támasztéka és ezért Líbiából irányított olasz hadviselés a Líbiát és a Nílus völgyét határoló nagy sivatagban azon fáradozik, hogy megdöntse az egyiptomi angol hegemoniát; ez irányban újabb és újabb hadmozdulatok történnek, melyekben a fasiszta felfogás az olasz hősiesség szép tanúságait látja. Egyiptom a kulcsa a Szezi-csatomának és ezen túl az arab mezopotámiai olajvidékeknek, honnét a tengelyhatalmak értesülése szerint Közép-Amerika mellett elsősorban nyeri az angol birodalom a hadviseléshez szükséges nyersanyagokat. A közelkeleti útvonalon az angol világbirodalom megbénítása természetesen mulhatatlanul kihatna Indiára is, melynek különféle mozgalmait a tengelyhatalmak politikai közvéleménye fokozott figyelemmel regisztrálja. Hiszen India kérdése már igen sok vonatkozásban van a japán hatalom távolkeleti kérdéseivel. A tengelyhatalmak politikáján most a német-olasz-japán paktum szelleme uralkodik s így világos, hogy a német-olasz külpolitika és hadviselés közelkeleti, földközitengeri tervei igen jelentősen összefüggenek a berlin-róma-tokiói háromszög egyetértő magatartásával, melynek célja nemcsak Európa újjarendezése, hanem az euráziai térség új alakba öntése. Angliát, úgy vélik Berlinben és Rómában, a rendkívül hevesnek jellemzett

repülőtámadások már úgyszólván leválasztották a kontinensről s a mindinkább határozottabb formát nyerő angol-amerikai hadi együttműködés is csak egy formája Anglia kiküszöböltetésének a kontinensről. Anglia és Amerika kapcsolatával szemben a tengelyhatalmak politikája az európai kontinens egységét állítja szembe. A közelmúlt külpolitikai időszakán ezek a kontinentális politikai törekvések uralkodtak. Ezek különböző fázisai játszódnak le most a Balkánon és a különböző nagyfotosságú diplomáciai megbeszéléseken, melyek háttérében mindig ott volt a kontinens egységesítésének, sőt az egész eurázia térségnek — Oroszország aktiválásával betetőzendő — összefoglalása Anglia és Amerika ellenében.

A német vezetés alatt egyre nagyobb arányokat öltő egységes kontinentális politika igen fontos állomása Olaszország balkáni és Földközi-tengeri magatartása. Olaszország eddig is értékes hadi és diplomáciai szolgáltatásokat tett a tengely ügyének. De most még fokozottabban úgy érzi, hogy szabad mozgásában akadályozza az angol birodalom földközitengeri jelenléte. Nem is annyira egyedül külpolitikai és hadászati okokból van ez az érzése a fasiszta Olaszországnak, hanem különösképpen világnézetileg is, hiszen az angol demokrácia és a fasiszmus politikai hitvallása homlokegyenest ellenkezik. Az angol hatalomnak világnézetileg is érezhető befolyása a Földközi-tenger menti népekben és államokban akadályozza az olasz fasiszta princípiumnak az új olasz Impérium formájában megjelenő érvényesülését. Ennek következtében tehát Olaszország mindenütt a Földközi-tenger mentén az angol politikai befolyás kiküszöbölésére törekszik. Ez az eltökéltsége állítja szembe Törökországgal, mely éppen ott fekszik a tengelyhatalmaknak tulajdonított útvonalon s melynek jelentőségét különösképpen fokozza, hogy Törökország vezető körei a tengelyhatalmakkal szembehelyezkedve, nem is igen titkoltan, támogatják az angol politikát. Nagyon figyelemreméltó e tekintetben az, hogy Szírián át a török kormány a közelkeletről jelentős angol hadianyagbeszerzést bonyolít le s élesen szembehelyezkedik a természetesen Németországhoz alkalmazkodó Pétain—Laval-féle vichy-i kormány tiltakozásaival. A tengelyhatalmaknak úgyszólván állandó volt panaszuk a török kormány ellen, hogy Törökország partjai mintegy fedezik az angol flotta mozdulatait. Törökország helyzete azért is fontos, mert hiszen Törökország és Egyiptom hadászati és diplomáciailag a Földközi-tenger két ellentétes pontján igen összefüggenek. Az angol politika a török és az egyiptomi politikai magatartásra támaszkodva őrzi Szuezi bejáratát. A tengelyhatalmak éppen ezért lazítani szeretnék a török álláspont szilárdságát. Itt a tengelyhatalmak szívesen hivatkoznak Oroszországra. Sokan emlegetik, hogy az utóbbi időkben bizonyos zavaró momentumok merültek fel Oroszország és Törökország között. Az a feltételezés is felmerült, hogy a tengelyhatalmak ügyéhez netán szorosabban csatlakozandó Szovjetunió értékesen tudna közrehatni olyan irányban, hogy Törökország magatartása megváltozzék. Más kérdés itt természetesen Oroszország álláspontja, melyről világos képet a Dardanellák kérdésében a szemlélőknek ezúttal sem sikerült nyerni. A tartózkodó orosz külpolitika bizonyára fokozott figyelmet szentelne egy olyan tervezetésnek, mely horizontálisan metszené nyugat-közéleleti irányban a Dardanellákat s így a Fekete-tenger kijáratát elzárhatná Oroszország területe felé. Mindezek a kombinációk azonban ezúttal még egyáltalában nem aktuálisak.

Törökország magatartása még egy körülmény miatt figyelemreméltó a mostani helyzetben, — nevezetesen az október 20-ára kitört görög-olasz háború miatt. Törökországot rendkívül közeli érdekek kapcsolják Görögországhoz. Szaloniki mellett összefügg a görög-török határvidék; a görög-török határ összefüggése pedig elzárja Bulgáriát az Égei-tengertől. Sem

Török-, sem Görögországnak nem érdeke, hogy Bulgária kijusson az Égei-tengerhez. Hiszen ez esetben az Égei-tengeren az a hatalom gyakorolhatna döntő befolyást, mely éppen Bulgária mögött áll. Bulgáriát gyakran részesítik különleges figyelemben a balkáni kérdések iránt érdeklődő nagyhatalmak. Bizonyára hasonló tekintetekkel van Bulgária iránt a semlegessége és minden oldali tartózkodása mellett nagy diplomáciai ügyességgel és szoliditással kitartó Jugoszlávia is, melyet a balkáni helyzetnek másfelől jövő megbolygatója nem hagyhat közömbösen.

Az olasz-görög ellentétek régi keletűek. Olaszország már régóta figyeli Korfut, melynek birtokában olasz beltengerré változtathatná az Adriát. Az Adria olasz beltengerré változtatása eddig részben már megtörtént: Albánia olasz okkupációjával. Albánia révén az Adria északi fele olasz ellenőrzés alá került s Olaszországnak ez az új adriai pozíciója sok megfontolásra készítette Jugoszláviát. Albániában Olaszország olyan hídfőt nyert, melynek révén bármikor nagy hatással szólhat bele a Balkán dolgaiba. Minden balkáni állam kénytelen tekintettel lenni Olaszország albániai állására, annál is inkább, mivel Olaszország már Zogu albán király távozása óta mint az albán nacionalizmus harcosa, úttörője, bosszulója szerepel. Olaszország politikai köreibben már hosszabb ideje tudni vélik, hogy az albán nacionalizmusnak bizonyos igényei állanak fenn Görögországgal szemben; ugyancsak olasz forrásból értesülhettünk arról is, hogy a görögországi albán kisebbség rossz sorsban él és ennek az albán kisebbségnek helyzetén javítani az albán nacionalizmust saját nacionalizmusával, birodalmi törekvéseivel és a tengelyhatalmi és fasiszta politikával egyesítő Olaszországnak természetes kötelessége. Ezek az hangsúlyozottan érzelmi elemeken túl, melyek érdekes megnyilatkozása volt Kasztrióta György, a törökök ellen küzdő nagy albán vezér szobrának római felavatása, Olaszországot igen érdekelte Görögország külpolitikai állásfoglalása, mely tudvalévőleg szorosan csatlakozott Törökországhoz és közvetve az egyiptomi angol pozíciókhoz is. A görög-olasz feszültség nem egyszer már enyhülést is mutatott; azonban újra meg újra feléledt Olaszország aggodalma Anglia görögországi tervei, támasztékai miatt. A görög politikáról Rómában azt tartották, hogy teljesen angol befolyás alatt áll és hogy így akadályozza a Földközi-tengeri helyzet tisztázását. Ez a tisztázás az olasz politika szerint annál is sürgősebb volt, mert hiszen Eden angol hadügyminiszter nagy Földközi-tengeri utazást tett, sorra bejárta Máltát, Egyiptomot, a Közel-Keletet és érintkezésbe lépett a török és görög politika vezetőivel is. Eden utazásában, tárgyalásaiban Olaszország fenyegetést látott maga ellen, annál is inkább, mert egy idő óta megélnékült az olasz partok közelében az angol flotta és légihaderő tevékenysége, nem egyszer közvetlenül is érintvén működésével az olasz városokat és partvidékeket. Olaszország kezdetben azon fáradozott, hogy Görögországból az angol befolyást kiküszöbölje. Olasz részről azt tartották, hogy Anglia veszélyezteti Görögország függetlenségét, szuverénitását, cselekvési szabadságát. A görög függetlenség megvédése is egyik indoka volt az olasz fellépésnek, mely Görögországtól több flotta- és légi támaszpontot követelt. Görögország elutasította Olaszország igényeit. Az albán-olasz-görög határon így került sor az olasz-görög háború kitörésére. Olaszország az első hadműveletek után mintegy időt látszott engedni Görögországnak a megfontolásra. A görög kormány azonban nem változtatta meg elutasító magatartását. Így került sor a nehéz terepen, az olasz hadijelentések által kiemelt rossz terepviszonyok, időjárás kellemetlenségek között az albán-jugoszláv-görög határ mentén a komolyabb hadműveletekre. Az olasz haderő nagy elánal tört előre az olasz-görög-jugoszláv határ háromszögében, ahol a hadműveletek ma is folynak.

Figyelemreméltó, hogy a görög háborúval Anglia eddigi tartózkodása teljesen megváltozott a Balkán kérdéseiben; Anglia Görögországban most már nyíltan berendezkedik támaszpontjain, ami az angol és görög légi egységek nagy tevékenységében s az albán területek veszélyeztetésében, továbbá Kréta megszállásában nyilatkozott meg, ezzel különben az angol hadviselés beváltotta az olasz külpolitika régi feltételezéseit és aggodalmait. Az olasz hadviselésről szóló jelentések kiemelik az olasz hősiességet és az olasz tengeri és balkáni hadviselés eredményeit és erélyesen szembeszállanak az angol propaganda némely adataival és állításaival, melyek szerint a november közepén lezajlott tarantói légi és tengeri ütközet nem lett volna kedvező az olasz hadviselés számára. Éppen szemlénk zártakor, november 18-án tartotta a hadviseléssel foglalkozó új nagy beszédét Mussolini; a fasiszta diktátor megszokott erélyével hangoztatta, hogy Olaszország akár két, akár tizenkét hónapon keresztül végrehajtja görögországi terveit, letöri a görögöket, akik az angolok eszközei és már régóta mérhetetlenül gyűlölik az olaszokat. Majd meg elismerően szólt Mussolini a polgári lakosság kitartásáról, nélkülözési és hazafíúi készségéről, mely a további nehézségeket is sikerrel türi el, — mélységes barátsággal szólt végül a német fegyvertársról, mely iránti háláját nyilvánította, hogy elfogadta az olasz segítséget, holott Németország egymagában is igen erős a döntő győzelemre — s nem kisebb komolysággal és lendülettel szólt a „modern Karthágó“, Anglia bukásáról. Nem kétséges, hogy e nyomatékos szavakat az olasz társadalom megérti és a fasiszta politika nagy energiával hajtja végre görögországi szándékait, hiszen az olasz társadalom szelleme olyan, hogy annak életeleme a fasiszmus természetrajza szerint a győzelem és a győzelmi hír.

Az olasz-görög háború Olaszország vállalkozása egyelőre, de természetesen érdeklő — már csak Törökország miatt is — a tengely mindkét államát. A görögországi hadihelyzet, az olasz-görög-albán határon történt hadi jelenségek, a görögök és angolok ellenállása, valamint egyéb diplomáciai körülmények arra készítették az olasz és német hadvezetést, hogy megtárgyalják a helyzetet. Így találkozott november közepén, mikor a görögországi olasz hadműveletek első része lezajlott, Keitel tábornok és Badoglio marsall Innsbruckban. E találkozót kiegészíti olasz-balkáni vonatkozásban Antonescu román miniszterelnöknek és Sturdza herceg külügyminiszternek római látogatása, mikor is nyilvánvalóan szóba kerültek nemcsak Olaszország balkáni olajszükségletei, hanem politikai szándékai is. A romániai német pozíciók elég erősek a tengely számára, de Olaszország természetesen maga részéről is számításba veszi Romániát, mely politikai megrázkódtatásai után csak éppen most ment át egy olyan borzalmas természeti katasztrófán, mint a bukaresti földrengés. Különben a bukaresti földrengéssel kapcsolatban érdekelt helyről szükségesnek tartották megemlíteni, hogy a romániai kőolajforrásoknak nem esett bajuk. A balkáni helyzet, a görög-olasz háború miatt Románia nem közömbös Olaszország szempontjából, hiszen a tengelybarát Bulgária számbavételével a tengely Romániából jelentős hatást gyakorolhat, ha ez szükségesnek tetszik, akár Törökország, akár Görögország felé. Ami pedig Bulgáriát illeti, érdekes megemlítenünk, hogy hír szerint Olaszországnak kellett visszatartania a bolgárokat, hogy ezúttal ne érvényesítsék Szaloniki, Dedeagacs és az Égei-tenger felé irányuló törekvéseiket.

Mialatt Olaszország így az európai diplomáciai front egyik oldalán tevékenykedik, azalatt Németország magára vállalta a feladatot, hogy már az Anglia ellen szüntelenül folyó légiháború során kezdeményező lépéseket tegyen egyedül az új európai rend megalkotása felé. Úgy látszik, a német politika vezetőinek nemcsak Angliának a kontinensről való teljes kizárása a célja, hanem egy olyan európai egység megteremtése is, mely kezdetben

szembehelyezkedhetik Angliával, majd pedig a Németország által alkotandó új rend alapja lesz. Hitler vezér és kancellár és Ribbentrop külügyminiszter sorozatos megbeszéléseinek homlokterében nyilvánvalóan ezek a szándékok állanak. Az első lépés e felé a német vezér és a jelenlegi vezető francia államférfiak találkozója volt. Miközben a vichy-i kormány vezetése alatt álló területeken nem egyszer ellenzéki mozgalmak jelentkeznek s a lázadó, angol szövetségben álló De Gaulle tábornok Francia-Középfrikában tért nyert, azalatt a vichy-i kormány el van szánva arra, hogy következetesen kitar eddigi álláspontja mellett és vállalja a német-francia együttműködést. Olasz körökben gyakran emelkednek realista hangok a mai Franciaországgal szemben, melyek szerint a vichy-i kormány nem képviseli a franciák többségét és a francia nép vad bosszúvágytól ég Német- és Olaszországgal szemben. Általában minden német-francia találkozás alkalmával felhangzanak ezek az olasz aggodalmak Franciaországgal szemben s úgy tetszik, hogy Olaszország erélyesebb eljárást sürget a franciák ellenében. Október utolsó hetében találkozott Hitler előbb Lavallal, majd Pétain-nel, akiket szívélyesen fogadott s akik, úgy hírlík, a vichy-i kormány politikáját a német-francia együttműködés felé vezetik. A német-francia megbeszélés mintegy német részről adott válasz volt azokra az angol törekvésekre, melyek a franciákat a maguk igazáról akarták meggyőzni a német ügygel szemben. A német-francia együttműködés terve azonban nem érintheti egyedül a két államot. Ebben a viszonyban nem lehet közömbös Németország partnere, Olaszország és Spanyolország. Mindkettőnek megvannak Franciaországgal szemben a maga messze menő területi és gyarmati igényei. A németek igen tapintatosan, de nem kevesebb következetességgel kezelik a francia kérdést. A vichy-i kormánynak így alighanem nehéz feladata lesz, hogy megértse a franciákkal a veszteségek mértékét és az engedmények szükségét. Olaszország és Spanyolország az afrikai birtokok ügyében érdekeltek; Németország viszont következetesen már most végrehajtja a maga európai igényeit. Így Elzász és Lotharingia német uralom alá kerülnek és területükről már is több mint százezer franciának kellett a hivatalos jelentések szerint elköltöznie.

A francia-német megbeszélésekkel kapcsolatban sokat emlegették annak lehetőségét is, hogy talán Franciaország Anglia ellen foglalna tetteleg is állást Németország oldalán. Erre nem került sor, viszont ez a lehetőség is szorosan kapcsolatos az európai új járendezés előkészítésével. A francia-német viszonylatok azonban szorosan összefüggenek a német-spanyol kapcsolatokkal. Németország Spanyolorzágnak kiemelkedő helyet szánt az új európai rendben s nem kevesebb jelentőséget tulajdonít Franco uralmának az Anglia elleni akciók során. Serrano Suñer spanyol belügyminiszter, Franco caudillo sógora, ki utóbb már külügyminiszter lett, sűrűn utazik s ez utazásoknak ezek a feltételezések és lehetőségek adnak külön érdekességet. A november közepén megtett berlini út során Suner nyilvánvalóan már határozottabban körvonalazhatta Franco Spanyolországának állásfoglalását az európai rendezés kérdéseiben. Amerikai jelentések azt állítják, hogy Spanyolországban polgári ruhában nagyszámú idegen katonaság tartózkodik és figyelemreméltó kombinációkat fűztek Himmler SS. vezető spanyolországi tartózkodásához is, mely megelőzte Hitler és Franco találkozását a francia-spanyol határon. Mindezek a feltételezések csak azoknak az aggodalmaknak kifejezései, hogy Spanyolország tevékenyebb szerepet vállal majd a tengelyhatalmak oldalán. A német hadviseléshez közelálló helyek ügyis állandóan emlegetik Gibraltár rendkívüli jelentőségét és ma is élnek olyan kombinációk, melyek Gibraltár birtokbavételével szeretnék bezárni a Földközi-tengerre az angol flottát. Ugyanakkor az angolok is mindent megtesznek, hogy elszigeteljék Gibraltárt. A spanyol-német megbeszélések

természetesen nemcsak Angliát érintik közelről, hanem ugyanígy érintik Amerikát is, mely az utóbbi időben rendkívüli érdeklődést tanúsít a nyugat-afrikai partok iránt. Az USA által megszerzett közép- és délamerikai tengerészeti támaszpontok a fegyverkező amerikai politika számára mind biztosítékok a tengelyhatalmaknak tulajdonított és Délamerikából, vagy Spanyolországból kiinduló támadási tervek ellen. Ugyancsak ilyen előzetes biztosítékot lát az angol és amerikai politika a „szabad franciák“ vezéréként a vichyi kormány ellen fellázadt és lefokozott De Gaulle középafrikai akcióiban, melyek könnyen erjedésbe hozhatják az északafrikai francia gyarmatbirodalmat és a spanyol gyarmatokat is. Tangert éppen most annektálta Spanyolország s Anglia és Amerika sietve tiltakozott ez ellen. Amerika különben, amilyen mértékben hajol Spanyolország a tengelyhatalmak terveihez, olyan mértékben folytat spanyolelleses politikát. Franco kormányát ez azért érinti közelről, mert a délamerikai spanyol államok és az anyaország közt azelőtt rendkívül szoros gazdasági, politikai és szellemi kapcsolat virágzott. Most ezek az államok egyfelől az USA érdekeltségének szövetségébe kerültek, másfelől pedig a Spanyolországból Franco caudillo kormányzata elől elmenekült baloldali forradalmárok menhelyei, tevékenységi területei. A délamerikai államok politikai és világnézeti állásfoglalása nem érintheti közömbösen Franco kormányzatát, mely német felfogás szerint egyfelől nagy gondot fordít belső megerősödésére és rendjére (amiben Himmler SS. vezető spanyolországi tartózkodása nyilvánvalóan igen jelentős eseményként hatott), másfelől pedig tengelybarát állásfoglalásával csak háláját és köszönetét fejezi ki az iránt a Németország iránt, mely a nagy polgárháborúban hatékonyan segítette harcában Franco tábornokot.

Az európai egység és együttműködés megeremtésére irányuló német törekvések a háborúnak mintegy középponti fázisát jelzik. Középpontinak azért nevezhetjük, mert hiszen e törekvések mögött ott van az a német részről is, angol részről is egyaránt felismert mozzanat, hogy Rooseveltt amerikai elnökké való újraválasztása megsokszorozza az USA tevékeny részvételét az európai háborúban. Rooseveltt választása után az amerikai termelés teljesen Anglia szolgálatába állott s ha az USA nem lép is be ténylegesen, fegyveresen az európai háborúba, Németországban és Olaszországban már is gyakoriak a mértékadó hangok, melyek szerint Amerika semlegesnek többé nem tekinthető.

Az amerikai elnökválasztás igen nagy sikert hozott Rooseveltnek és politikájának. Ellenfele Wendell Willkie volt, a köztársasági párt jelöltje. Roosevelt jelenti Amerikában az európai ügyek iránt érdeklődő tevékeny intervencionalista politikát, mely Angliát úgy tekinti, mint Amerika első védelmi vonalát és Anglia segítségével egyben a világdemokrácia ügyét is védelmezi. Roosevelt politikájában tehát világosan felismerhetők a nemzetközi demokrácia világnézeti ismérvei. Vele szemben Willkie a köztársasági párt kapitalisztikus-nagypolgári szemléletéhez híven inkább jelentette az elzárkózást. Azonban Európában, úgy tetszik, nem egy helyen félreismerték Willkie politikáját. Willkie korántsem jelentette az Anglia iránti közömbösöget; az ő és Roosevelt programja e tekintetben szinte teljesen egybeesett. Roosevelt politikája fokozott mértékben halad befelé is, kifelé is az eddigi utakon. Az egész amerikai ipart mozgósította Anglia mellett s hasonló módon járt el Dél- és Középamerika államaiban. Befelé pedig ez a politika a nép széles rétegeire akar támaszkodni; Rooseveltt alatt Amerika szocializálódása további óriási léptekkel halad előre s az amerikai munkásszövetségek, akárcsak Angliában, egyre nagyobb befolyást szereznek maguknak.

Az angol-amerikai együttműködés azonban nemcsak az Anglia elleni, hónapok óta tartó és nyilván még tovább elhúzódó légi támadások elhárí-

tására és Anglia lehető megerősítésére vonatkozik. Az angol-amerikai együttműködésnek Európán túl igen fontos területe Kelet-Ázsia. A japán politika éppen most van teljes átállítás alatt. Dél-Kínából nagyjából kivonulnak a japán csapatok, hogy annál jobban megerősítsék északkeleti pozícióikat. Ugyanekkor az Anglia által Kína felé fegyverszállítások céljából megnyitott burmai út révén Kína új kapcsolatba került az angolszász hatalmakkal. Sőt az is nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió sem szünteti be Csangkaisek kormányának támogatását. Japán közben igen nagy jelentőséget tulajdonít a berlin-róma-tokiói háromszögnek. Ezt a konkrét hatalmi és átrendezési célokkal létrejött szövetséget bázisnak tekinti a maga számára. Szovjetország felé is, gyakorta hallunk tárgyalásokról, melyek Japán és a Szovjetunió közeledéséről és az eurázsiai német tervek alapján való egy platformra állásáról szólnának. Moszkvában következetesen elzárkóznak mindennemű kombináció elől s például megcáfolták azt a híradást is, mely szerint a német-olasz-japán együttműködésre és újárendezésre hivatkozó moszkvai japán nagykövet Kelet-Szibéria átengedését kérte volna Japán számára és ugyanekkor odaigérte a Szovjetunióknak Brit-Indiát. A Szovjetunió kétségtelenül számol a maga reálpolitikai megfontolásaival és a német-olasz-japán háromszöggel. Távol-Keleten a Szovjetunió számára a helyzet az utóbbi időben megnyugtatóan alakult s mintha úgy tetszenék, hogy Japán az a fél, mely több súlyt helyez az eurázsiai tervek kifejtésére. Az angol-amerikai-kínai együttműködés kétségtelenül jelentős hatással van Japán politikájára, mely a világhelyzet következményeit levonván, Oroszország felől igyekszik megerősíteni pozícióit. Mindez nem jelenti azt, hogy a japán politika nem lenne hű eddigi intenzitásához. A holland-indiai gyarmatokon például erősen érezhető a japán politikai hatás, hiszen most már innét szerzi be Japán olajszükségletét s ez a holland-indiai „gazdátlan” gyarmatokra, melyek létét most már Amerika és Anglia távolkeleti helyzete biztosítja egyedül, életbevágó jelentőségű. Az amerikai nagy nemzetvédelmi program mögött így van ott állandóan a távolkeleti helyzetért való aggodalom is, hiszen Japán távolkeleti politikája szorosan összefügg a tengelyhatalmak európai sikereivel és mozdulataival.

Az Amerikával és Angliával szembeni európai együttműködés és eurázsiai kontinentális egység figyelemreméltó kifejezése volt Molotov szovjet-orosz külügyi népbiztosnak, a népbiztosok tanácsa elnökének berlini látogatása november közepén. Molotov most viszonzta Ribbentrop egy év előtti moszkvai látogatását. Németország a mostani európai helyzetben szükségesnek vélt egy megbeszélést Oroszország képviselőjével. A tengelyhatalmak sajtója kiemelte, hogy a látogatás előestéjén megszakadtak a kedvezően alakuló orosz-amerikai gazdasági kapcsolatok és megbeszélések; azt is kiemelték, hogy Oroszország nem hajlik Anglia ajánlataira. Anglia közben elismerte a balti államoknak a Szovjetunióba való bekebelezését és biztosította Oroszországot arról, hogy nem vesz részt semilyen oroszellenes akcióban. Német és olasz politikai és sajtókörök arra is utaltak, hogy a kapitalista Anglia és Oroszország között nem lehet semilyen közösség, viszont sokkal inkább fennállhat az egyetértés lehetősége a tengelyhatalmak és Oroszország között. Olaszország képviselője nem vett részt a berlini német-orosz megbeszélésekben. Általában Németország ezúttal maga folytatta le nagyfontosságú és nyilván európai érdekű megbeszéléseit. A görög háború előestéjén Firenzében látogatást tett Hitler Mussolininál s az előkelő reneszánsz környezetben beszélte meg a két diktátor a háború további eshetőségeit. E további eshetőségek során a diplomáciai offenzívák legalább is játszanak olyan szerepet, mint a fegyveres döntések. Ilyen diplomáciai műveletként hatott Amerika és Anglia összezárkózására mintegy válaszul Molotov berlini útja. A szovjet-

oroszk külügyi népbiztos hosszasan tárgyalt Hitlerrel és Ribbentroppal s a kiadott jelentések különösképpen kiemelték a két nagyhatalom általános egyetértését Európa összes kérdéseiben. A megbeszélések konkrét eredményét szemlénk zártakor még nem mérhettük fel. A kombinációk arról beszélnek, hogy a Szovjetunió befolyást gyakorolna Törökország mellett, hogy ne avatkozzék be a görög háborúba: ez lett volna a tengelyhatalmak baráti óhaja a Szovjetunió felé. Kétségtelen, hogy a Szovjetunió óvakodik oly lépésektől, melyek pillanatnyilag erősítenék Anglia helyzetét. A Szovjetuniót a mostani második imperialista háborúban a szembenálló felek egyensúlya érdekli. Már azért is óvakodik ezidőszerint az Anglia iránti gesztusoktól, mert mintha gyanút táplálna egyes híresztelések szerint még a Chamberlain-féle korszakból ittmaradt lord Halifax külügyminisztersége és a Szovjetunióval szembeni álláspontja iránt. Lord Halifax lenne e nézetek szerint egyik utolsó képviselője a kapitalisztikus angol politikának, mely a Szovjetunió visszaszorítására törekedett. Ugyanekkor Angliában is mindjobban növekszik a szélső munkáspárti politika befolyása, mely hasonlóképpen ellenkezést tanúsít lord Halifax külügyminisztersége iránt, azzal gyanúsítván a külügyminisztert, hogy még most is hajlik a német-angol megegyezés felé. Az angol politikán most Churchill és a munkáspárt szövetsége uralkodik s akármiként fordul a háború, ez a kapcsolat és a munkáspárt mostani szereplése, az angol munkásság nagy erőfeszítése erős kihatással lesz Anglia jövőendő belpolitikai sorsára.

Külön eseménye volt a keletközépeurópai külpolitikának Csáky István gróf magyar külügyminiszter november 13-i expozéja a képviselőházban. Méltatta Magyarország elért pozícióit, a tengelyhatalmakkal való kapcsolatát, részletesen szölt a magyar-román viszony megjavításának lehetőségeiről, kiemelte a magyar-jugoszláv baráti viszonyt és a magyar-szovjetoroszk viszony normális, korrekt jellegét. Az expozé külön érdekessége volt, hogy a külügyminiszter nagy határozottsággal hangsúlyozta, hogy Magyarország történeti hivatásának, évszázados szerepének visszaszerzésére törekszik s Keletközép-Európában a „primus inter pares“ alapján álló jogokat igényel magának. A magyar külügyminiszter beszéde visszatükrözte a magyar külpolitika jelenlegi helyzetét, adottságait, szándékait s egyben tanúsága volt annak is, hogy Déikelet-Európa konszolidálása Magyarország történelmi szerepe révén jelentős léptekkel halad előre egy igazságosabb helyzet felé.

GOGOLÁK LAJOS

KÖNYVEK VILÁGA

Könyvtárak és könyvedvelők gondjai

MI, AKIK MÉG — elég korszerűtlenül — a szellem tiszteletében nevelkedtünk, életszükségletnek tartjuk a könyvet. Ösztön ez, hagyomány vagy nevelés? Bizonyára mind a három.

Azok az erők, amelyek világnézetünket kialakították, a szellem birodalmában gyökerезnek. Érdeklődésünk ily irányú fejlődésére az egyéniséget hangsúlyozó kor s a szellemi igényekre a mainál kényesebb társadalom egyaránt kihatott. Egészen más emberanyagot gyárt ugyanis az a kor és az a társadalom, amely az értékek megmaradásának elvét hirdeti, mint az, amelyben a löerő vezető mértékegységgé emelkedik. A klasszikus műveltség eszményeihez igazodó nevelésünk meg éppen elképzelhetetlenné tette az ú. n. „művelt ember“ fogalmát a könyvekkel való állandó és rendszeres kapcsolat nélkül. Mert talán mégsem szerencse dolga csak, hogy egy olyan tanárnemzedék neveltjei lehettünk, amely az individualizmus virágkorában minden idejét és minden tehetségét korlátlanul szentelte hivatásának s az emberré és magyarrá nevelést fontosabb feladatának tekintette, mint a csukaszurke schulmeisterek vesszőparipáját: „a módszer“. S ha visszagondolunk egykori tanárainkra — a gyulafehérváriak közül csak Rass Károlyt, az enyediek közül Fogarassy Albertet a kiváló klasszika-filológust és Farnos Dezsőt, a neves Petőfi-kutatót említjük —, ma, évtizedek múlva is forró hálát érzünk a tőlük nyert indításokért: minden egyéni, sőt mi több, rapszódikus „módszerük“ ellenére eszményi tanárok, mert egész emberek és nagy nevelők voltak. Nemcsak a mások bölcsességét kamatoztatták, tudományszakukat maguk is művelték s előbbre vitték. Azonkívül értették a módját, hogy a tanár és a diák a mindkettőjük számára nagyon is szükséges sok „üres“ órában se szakadjon el egymástól: nem porszagú, útált „kötelező olvasmányokat“, hanem szeretetteljes útmutatásokat adtak tanítványaiknak. Munkájukban a céltudatos, rendszeres olvasatás az iskolai órák egyenértékű kiegészítője volt.

E nevelés hajtásait ápolni, e szellem mellett állhatatosan kitartani, bizonyára korszerűtlen és hálátlan feladat, de olyan adottság, amelytől eltérni nem tudunk és nem is akarunk. Napjaink, a maga „dinamikus lendületével“ és vívmányokban tetszelgő technikájával, szánalmasan boldog lelki-szegényeivel persze tragikusan fonák háttér ehhez a lelki-séghez. Hasztalan! A kíméletlenül terpeszkedő masszával szemben áll és makacsul küzd az a kisebbség, amelynek mozinál, meccsnél és különböző cirkuszoknál magasabbrendű lelki szükségletei vannak; az a töredék, amelyben a napi robot, az akták tömege, a statisztikai lepedők, a rubrikák útvesztői és a Modern Nagyüzem egyéb kenyéradó-lélekgyilkos szalmacséplése között még mindig él, bár egyre gyöngül, egyre fulladozik a remény, hogy ritka ünnepnapok és meglopott éjszakák árán talán mégis-mégis sikerül tartani a kapcsolatot a szellem csodálatos étheri világával...

A szellemi életformának kétségtelenül nem a betű az egyedüli kifejezője. De amikor ember és ember találkozását s a kulturális csereforgalom minden más közvetítő eszközét bombavető, ágyú és torpedók helytelenítik, van-e más vigasztalás, oltalom e kisebbség számára, mint a könyv és újra csak a könyv? Könyvek, ti divatjamúlt katonák, haszontalan veteránok, lenézett rongyosgárdisták, hisztek-e ti is ez egyenlőtlen harcban? Miért, hogy már nemcsak a nagyvárosokban erősítitek állásaitokat, hanem a falvak árva népéhez is kiáradtok? Megértjük, hogy a szellem válságának idején .annyi könyv terem (közte persze rengeteg szemét: „ötödik oszlop“), de

meglepő, hogy egyidejűleg mennyi oldalról s mily nagy szeretettel istápolják, mentik, emelik a könyvet. A jó magyar könyvet.

Előljáróban ennyit el kellett mondanunk, amikor könyvtermelésünk egy sajátos csoportját kívánjuk bemutatni, számolva az ellenvetéssel, hogy ez a könyvvel hivatásszerűen foglalkozók magánügye, szakkérdés, mely alig tartozik a nagyközönség elé. Számunkra ez az ellenvetés érthetetlen, mert ösztönünk és nevelésünk következtében képtelenek vagyunk elválasztani az értelmiség érdeklődési körétől a könyvvel kapcsolatos kérdéseket. A könyv ma kétszeresen közügy.

Könyvekről szóló könyvek fekszenek előttünk. Hivatalos és magánkiadványok, „száraz“ beszámolók, „unalmas“ könyvjegyzékek, a könyv történetével, sorsával és feladataival foglalkozó kisebb-nagyobb tanulmányok. Legtöbbje a laikus számára önmagában nem sokat mond. Jelentőségük, fontosságuk és érdekességük azonban megfelelő keretben, szerves egységbe foglalva nyilván megmutatkozik. A természetes keretet a magyar könyvvel hivatásból (tehát nem üzletszerűen) és intézményesen foglalkozó szervek: könyvtárak és a könyvtárügyet szolgáló egyéb tudományos intézmények alkotják.

E zajtalanul, feltűnés nélkül dolgozó s éppen ezért a nagyközönség előtt alig ismert könyvtári műhelyekbe kívánunk rövid betekintést nyújtani.

A könyvtárról és a könyvtárosról a közönségnek meglehetősen hiányos, téves és elavult képzei vannak. A könyvtár általában úgy él a köztudatban, mint szűk, sötét, levegőtlen, barátságtalan, poros, zárt könyvraktár, mely teljesen kikapcsolódik az élet eleven áramából. A közönség felfogásában a könyvtár muzeális típusát általánosítja, holott a könyvanyagot konzerváló nemzeti könyvtárakkal szemben évtizedek óta tör előtérbe a modern könyvtárüzem, hatalmas palotákkal, kényelmes olvasótermekkel. A régi könyvtár elzárkózott a nagy nyilvánosság elől; mondhatni, csak a könyvtárosnak és a kiválasztott keveseknek elmélyedő búvárkodását szolgálta. Ezzel szemben a modern könyvtár a legteljesebb mértékben demokratikus. Nemcsak, hogy tárva-nyitva tartja kapuit mindenki előtt, hanem valósággal csalogatja magához a látogatókat.

De a könyvtárnak nemcsak magatartása mutat ilyen gyökeres átalakulást. Méretei is erősen megváltoztak. Egy-egy híres középkori könyvbarátnak, mint a franciák tudománypártoló királyának, V. Károlynak, „bölcse“-nek, a XIV. sz. második felében, vagy száz év múlva a mi Mátyás királyunknak irigyelt, gazdag könyvtára mindössze egy-kétezer kötetből állott. Ezzel szemben a mai nagy könyvtárak között már igen sok van olyan, amely meghaladta a milliós kötetszámot. Első helyen áll a washingtoni Library of Congress több mint ötmilliónyi kötetével; ezt követi a párizsi Bibliothéque Nationale négy és félmillió, az amerikai Harward-egyetem könyvtára 3,700.000, a londoni British Museum könyvtára 3,500.000, a berlini Preussische Staatsbibliothek 2,700.000 kötetes állományával s a nagykönyvtárak sorában csak 12. és 13. helyen kullog a világhírű oxfordi Bodleian Library és a bécsi nemzeti könyvtár a maga 1,400.000, ill. 1,300.000-es kötetével. A könyvtermelés ijesztő arányairól tanúskodnak ezek a számok. 1935-ben Oroszország 42.000, Japán 39.000, Németország 23.000, Nagy-Britannia 16.000, Francia- és Olaszország 10-10.000 könyvet termelt. De a kisebb országok évi könyvtermelése is rendkívül magas: Hollandia 6.000, Románia 5.000 könyvet produkált 1935-ben, míg Magyarország (3.246), Spanyolország (3.246) és Dánia (3.243) 1935-beli könyvkiadása szinte tökéletesen azonos volt. Ilyen hatalmas iramú termelés mellett elképzelhetjük a modern könyvtárak gondjait. Se pénz, se férőhely, se feldolgozó személyzet nem tud lépést tartani ezzel az ütemmel.

Ismerkedjünk meg a könyvtár hivatali műhelyeinek névtelen munkásaival: a könyvtárosokkal is. A közönség részéről e tekintetben ugyancsak téves, régen elavult felfogással találkozunk. Ha a köztudatba rögződött könyvtáros típusát Kívánnám bemutatni, akkor — kevés túlzással — a következő karikatúrához kellene folyamodnom: „a könyvtáros“ pápaszemes, szakállas öreg könyvmoly, ki feje búbjág beletemetkezik a könyvek rengetegébe; körülötte emeletnyi könyvállványok s ő körbe-

futó galérián vagy magas létrák tetején gondolatokba merülve böngész évszázados fóliánsok között. Hozzátartozik ehhez a hamis elképzeléshez az a hiedelem is, hogy a könyvtárosság afféle „sine cura” holmi kiváltságosak részére, akik aztán itt, a könyvek rengetegében kedvükre kiolvashatják magukat... Nos, ezeknek a balhiedelmeknek éppen az ellenkezője igaz! A modern könyvtáros egyáltalában nem fóliánsokon rágódó könyvmoly. Sőt — Szekfü Gyula megállapítása szerint — ma „egyetlen más társadalmi csoport sincsen, mely oly feszült figyelemmel nézné a dolgok alakulását, mint éppen a felsőbb oktatás emberei, a múzeumi és könyvtári szaktudósok, egyszóval az úgynevezett szobatudósok”. A régi típusú „búvárkönyvtárosok” utolsó virágkora a 18. sz. vége és a 19. sz. eleje volt. Ez időben ugyanis az eltörölt szerzetesrendek (majd önkéntes adományozás útján a főúri magánkönyvtárak is) nagy, nyilvános könyvtárakba soroztattak, ahol a könyvtárosok, akiknek sorában mindenkor kiváló tudósokat találunk, kedvükre búvárkodhattak az addig alig ismert könyvkincsek rengetegében. A feldolgozandó kéziratok és könyvritkaságok tömege azonban az idők folyamán lassanként elfogyott. A raktárak rejtett kincsei napvilágra kerültek, a magának búvárkodó tudós könyvtáros egyre jobban veszítette talaját. A múlt század második harmadában még, amint azt id. Szinnyi József, a neves bibliográfus feljegyezte, „a könyvtári hivatal nyugodalmas, gond nélküli életnek tekintetett, azért ha valamely nevezetes író megvakult vagy megsántult, írói segélyegylet nem lévén, ide tették. Így jutott a budapesti egyetemi könyvtárhoz Garay János, a költő, mikor már alig látott és Reguly Antal, a tudós ázsiai utazó, ki kánikulában is bundában ült a Magyar Király Kávéház előtt és az olvasókat — úgysem voltak sokan — magához hívta ki az udvarra, a fa alá, ha nap sütött; ott ügyelt fel rájuk.” Vége van már az aranjeuzi szép napoknak! A könyvtár a könyvtárosok számára többé nem segélyegylet, még kevésbé nyugodt olvasókör, aminek a tájékozatlan közönség ma is képzele. A modern könyvtáros egyetlen hivatali olvasmánya a könyvjegyzék: a nemzeti bibliográfiák és a könyvkereskedői katalógusok. Hogy pedig száz- meg százezer könyveim át-olvasása nem tartozik a legkellemesebb szórakozások közé s nem valami lélekűdítő, hanem nagyon is fárasztó munka: arról mindenki könnyen meggyőződhetik. A modern könyvtáros nem passziózhathat kedvére. A nemzeti és szakbibliográfiák tanulmányozásával részt kell vennie a könyvtár céltudatos fejlesztésében és a hiányok kiegészítésében; az évente tízezerszámra beérkező könyvek naplózásával, szakozásával, számozásával, címfelvételezésével és köttetésével pedig minden percét leköti a szakszerű feldolgozás munkája. Mindezen kívül ellátja a referencszolgálatot, vagyis a közönség tájékoztatását könyvészeti kérdésekben, intézi a könyvkölcsönzést és felügyel az olvasókra — az olvasóteremben s nem kávéházak udvarán... E speciális munkakörhöz járulnak még a számlakezelés és az adminisztráció kevésbé szakszerű, de époly bonyolult műveletei. Mint látható, a ma könyvtárosának a tudomány legönzetlenebb szolgájának kell lennie s hivatása elsősorban az, hogy mások tudományos búvárkodását elősegítse és megkönnyítse.

A modern könyvtári gondolat az európai kontinens vezető államaiból, Németországból és Angliából indult ki. Hatalmas lendületet nyert az Észak-amerikai Egyesült Államokban, ahol a fejlődés szinte szemünk láttára gigantikus méreteket ölt. Az a körülmény, hogy a világ 13 legnagyobb könyvtára közül 7 az Egyesült-Államokban található, egymagában is megmagyarázhatja, hogy a modern könyvtártudományban is miért áll Amerika vezető helyen? Ma, amikor évről-évre mindtöbb könyv jelenik meg s a könyvtári anyag egyöntetű feldolgozásának, elraktározásának a jövő, a mindenkori közönség számára való konzerválásának kérdései öt világrész könyvtárosainak jelentenek súlyos gondokat, s egyes problémákat már csak a fototechnika legutolsó vívmányaival, a könyvlapokról készült mikrofilmfelvételekkel látnak megoldhatónak, akkor igazán nem csoda, ha a modern könyvtártudomány oly lázasan keresi a kibontakozás útját.

A magyar fejlődésben is élesen el kell tehát különítenünk a könyvtárakra vonatkozó régi és új felfogást, le kell számolnunk a lappangó előítéletekkel, másképp meg sem érthetjük az újabb könyvtári törekvéseket.

A hazai közgyűjteményügy alakulásának a legutóbbi félévszázad folyamán nem egy jelentős mozzanata van. Legelső lépés volt: a könyvtári viszonyok számbavétele s az újabb feladatok kijelölése. 1886-ban készült az első nagyszabású hazai könyvtárstatisztika, amely külföldi vonatkozásban is úttörő jelentőségű. Ez a feldolgozás az 500 kötetet elérő közkönyvtárak mellett az 1000 kötetet elérő magánkönyvtárakat is számba vette; harmadfélezer könyvtár adatait nyújtja, melyek nyolcadfélmillió könyvet foglaltak magukban. (Ld. cikkünk néhány más adatával együtt részletesebben Elekes Dezső értékes statisztikai tanulmányát: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében, 1938.) A századfordulón, Wlassics Gyula minisztersége idején, a közművelődési könyvtárak tervszerű fejlesztése, a népkönyvtárak országos szervezetének kiépítése, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének működése már egy céltudatos modern könyvtárpolitika körvonalait vetíti elénk. E szervezet hatásköre azonban éppen az ország legnagyobb, vezető tudományos könyvtáraira nem terjedt ki, ezeknek egységbe foglalására tehát csak később, a közbejött világháború után kerülhetett sor. A függőben lévő fontos feladatokat gróf Klebelsberg Kunó a Gyűjteményegyetem keretében kívánta megoldani, majd utóda, Hóman Bálint kultuszminiszter a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetében valósította meg.

Hóman Bálint már a huszas évek derekán részletesen kifejtette egy nagyvonalú, modern tudománypolitikának a múzeumokra, könyvtárakra és levéltárakra vonatkozó feladatait. (Ld. A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán, 1927.) Amit e tanulmányban mint tudós szakember vezető szempontokul kijelölt, azt előbb mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója, majd mint a magyar szellemi élet legfőbb irányítója a könyvtári alkotások egész sorával létre is hozta. Hóman Bálint kultuszminiszternek és a közgyűjteményi ügyekben legközvetlenebb munkatársának, Pasteiner Ivánnak, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatójának tervszerű munkálatai vezették be a hazai köztudatba a modern könyvtári gondolatot, szoros kapcsolatokat teremtve egyúttal a hazai könyvtárak és a külföldi tudományos intézetek között, melyek szellemi életünk minden területén igen eredményeseknek bizonyultak. Az 1929. évi XI. és a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. t.-c., az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ kifejlesztése, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének felállítása, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének létesítése s legfőbb tudományos közkönyvtárainknak modernizálása: mind megannyi láncszeme a magyar könyvtárügy újabb örvendetes fejlődésének.

Néhány részlet kiemelése eléggé megvilágítja az említett intézmények tevékenységét. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot 1923-ban gyakorlati szempontok és magasabb tudományos érdekek együttesen hívták létre. Könyvtáraink anyagi eszközeinek elégtelensége s az állam pénzügyi helyzete ugyanis olyan megoldást tett szükségessé, melynek révén könyvtáraink fejlesztését és teljesítőképességét nagyobb anyagi áldozatok nélkül is elérhetjük. Így a Bibliográfiai Központnak kettős feladata van. Lebonyolítja egyfelől a nemzetközi kiadványcserét, melyre Magyarországot a hivatalos és tudományos kiadványok nemzetközi cseréjét szabályozó „brüsszeli egyezményekhez“ 1923-ban történt csatlakozása kötelezi; e nemzetközi kapcsolat a hazai nagyobb közkönyvtárakat évente többszáz (1935-ben mintegy 430) külföldi tudományos folyóirat és egyéb kiadvány birtokába juttatja. A Bibliográfiai Központ másik feladata a hazai és külföldi könyvtárak közötti kooperáció kiépítése, tájékoztató és kölcsönző szolgálat; ez tulajdonképpen könyvtáraink racionalizálását jelenti, amennyiben

az egyes könyvtárakat a nem feltétlenül szükséges vásárlásoktól megkíméli, viszont a gyűjtési körükbe vágó munkák beszerzését annál inkább lehetővé teszi. E célból a Bibliográfiai Központ — a porosz Gesamtkatalog mintájára — Központi Címjegyzéket létesített, mely a 20 legnagyobb hazai közkönyvtár 1920 óta történt beszerzését tartja nyilván. Feladatának akkor felel meg majd hiánytalanul, ha e könyvtárak teljes címjegyzékét magában foglalja, ami kizárólag pénzkérdés: csupán személyzetten, munkadíjon múlik. A Bibliográfiai Központ eleinte havonta megjelenő füzetekben közölte a nyilvántartott könyvtárak gyarapodását s így rendszeresen tájékoztatta a magyar tudományos életet a világ tudományos könyvtermeléséről, a külföld számára pedig magyar nemzeti bibliográfiát nyújtott benne. Ezt követően két újabb bibliográfiai kiadványsorozatot indított. Egyik „A magyar tudományos irodalom bibliográfiája“ c. vállalkozás, amely az 1901-től 1926-ig megjelent magyar tudományos irodalom jegyzékét öleli fel szaktudományok szerint, ebből eddig a magyar filozófiai, klasszika-filológiai, matematikai, fizikai és növénytani irodalom bibliográfiája jelent meg. Másik sorozata „A budapesti könyvtárakba járó folyóiratok címjegyzéke“, melynek első kötete a legfőbb 7 budapesti könyvtárunkba 1928-ban járó folyóiratok címanyagát tartalmazza, míg újabb kötete (A budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke, Bp. 1935. 238 lap) már 258 budapesti könyvtár 4.807 kurrens folyóiratáról tájékoztat. A mintaszerű kiadvány két részre oszlik. Az első a folyóiratokat betűrendben, a második tudományszakok szerint csoportosítva sorolja fel és könnyű eligazodást nyújt az érdeklődőnek. A címleírások mellett számok utalnak az illető folyóirattal rendelkező könyvtárra. E jegyzéknek is megvan a maga gyakorlati célja: könyvtáraink folyóiratbeszerzését óhajtja észszerűen szabályozni. A számbavett könyvtárak között együtt találjuk a főváros vezető nagykönyvtárain kívül a különböző hatósági, intézeti és egyesületi könyvtárakat, továbbá a Pázmány Péter-tudományegyetem és a Müegyetem összes karának valamennyi intézeti és szemináriumi könyvtárát. Kívánatos volna, hogy ez a fontos és hasznos tájékoztató munka legalább ötvenként megjelenjen. A Bibliográfiai Központ e kiadványai s a címfelvételezés (katalogizálás) egységes alapelveit megállapító „Felvételi szabályzata“ az újabb bibliográfiai irodalom törvénykönyvéül szolgálnak. Utasításait nemcsak könyvtáraink követik, minden valamirevaló egyéb bibliográfia is e minták szerint készül.

Míg a Bibliográfiai Központ főleg a hazai és külföldi tudományos, illetve könyvtári kapcsolatok kimélyítésén fáradozik, addig a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége a hazai, elsősorban vidéki tudományos és közművelődési könyvtárak együttműködéséről és tervszetű feljlesztéséről gondoskodik. Ez intézményre tehát főleg a közönségnevelés és a vidéki élet kulturális fölemelése terén vár szép hivatás és sok tennivaló. Eddigi eredményei közül elég legújabb akcióra utalnunk, melyeknek során a húsz éven át elszakított s a közelmúltban hazatért területek magyarsága számára megfelelő könyvanyagról gondoskodott. Mint köztudomású, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Főfelügyelőség révén valósította meg ezt a szívéhez oly közelfekvő gondolatot. A nemes mozgalom az ország áldozatkészségének újabb fényes bizonyossága volt: a Felvidék 25 könyvtárának 15.000 könyvet, Erdély könyvtárainak pedig 100.000 könyvet juttatott eddig a Csonkaország magyarsága. A gyűjtött anyag főleg a legutóbbi két évtized folyamán megjelent értékes szépirodalmi és ismeretterjesztő művekből áll. Legértékesebb részét a nagy könyvkiadók, valamint a tudományos társulatok és intézmények nagylelkű ajándéka alkotja, míg a magánosok meghatóan kedves ajándékai gondosabb kiválogatást igényelnek.

Miután könyvtárügyünk a tudományos élet és a közművelődés területén megfelelő kerethez jutott, természetes további feladatként jelentkezett egy olyan szervezet létesítése, amely végül a hivatás tagjait közös céljaikat elősegítendő, egyesületbe tömöríti. A bel- és külföldi vonatkozásban egyaránt megnyilatkozó szükségesség hívta létre a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok 1935-ben megalakult Egyesületét. Fitz József, a Széchenyi Könyvtár főigazgatója, elnöki megnyitó beszédében az egyesület céljait a következőkben foglalta össze: „A könyvtár- és levéltár-ügy tudományos közcéljainak felkarolása, a könyvtárosok és levéltárosok közti állandó kapcsolat biztosítása, a könyvtárosok és levéltárosok testületi érdekeinek támogatása, a könyvkultúra előmozdítása.“ Az egyesület mindennek előtt az intézményes könyvtárosképzésről gondoskodott, melynek révén az utánpótlást kellő szakképzettséggel bíró fiatalokkal biztosítja; az eddigi két tanfolyamon 168 fiatal könyvtárost képezett ki. Hatáskörébe vonta továbbá a legfőbb könyvtári közlemények kiadását; így pl. a Magyar Könyvszemle c. szakfolyóirat, a Szinnyei-féle Magyar írók c. bibliográfiai sorozat folytatása, Gulyás Pál múzeumi igazgató szerkesztésében, egy szakbibliográfiai sorozat, stb. már mind az egyesület égisze alatt, erkölcsi és anyagi támogatásával jelenik meg. A Magyar írók új sorozatát — tiszteletpéldányok nemlétében — sajnos, nem ismertethetjük jelentőségének megfelelő mértékben. Csupán jelezzük tehát, hogy a több kötetre tervezett kitűnő műből eddig az első két kötet jelent meg.

A hazai könyvtárügy újabb fejlődéséről, súlyos gondjairól és eredményeiről legközvetlenebb képet vezető nagykönyvtáraink hivatalos beszámolóiból és statisztikai adataiból nyerhetünk. Foglaljuk össze röviden adataikat és tanulságaikat a rendelkezésünkre álló jelentések alapján.

Könyvtáraink egyik legfőbb feladatául a helykérdés megoldását mondtuk. A helyszűke úgyszólván minden nagyobb könyvtárnak visszatérő problémája. Otthonuk általában szűk, mert építők annak idején, 80-100 évvel ezelőtt, nem számoltak a világ könyvtermelésének mai ijesztő arányaival. Négy legnagyobb fővárosi könyvtárunk 1935. évi állaga a következő: a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára: 796.564; Budapesti Egyetemi Könyvtár: 680.610, Fővárosi Nyilvános Könyvtár: 458.112; a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára: 454.934. Ugyanakkor évi gyarapodásuk az előbbi sorrend szerint: 25.672, 9.822, 16.443, 8.429. Leghatalmasabb iramban fejlődik a Fővárosi Könyvtár, amely 1913-beli könyvállományát (116.633) 1935-ig 22 év alatt megkétszerezte! Érdemes a gyarapodás kérdésével, a legújabb, 1939. évi beszámoló alapján, kissé közelebről is foglalkozni. A Széchenyi Könyvtár elsősorban köteles példányok útján gyarapszik. 1939. évi 47.315 darabot kitevő összeggyarapodásából 39.582 kötelespéldány, mindössze 1.225 darab a vétel 8.820 adomány, 560 csere. A könyveket, kéziratokat, hírlapokat, térképeket és apró nyomtatványokat tartalmazó ezen összegből önálló mű kerekén 9.000 (ebből köteles példány 8.000), folytatásos mű 12.000 (11.500), ami eléggé mutatja a kötelespéldány rendkívüli szerepét az ország legfőbb nemzeti könyvtárának életében. A budapesti Egyetemi Könyvtár, az ország második nagykönyvtára az 1937/38. tanévben 12.826, 1938/39-ben 9.563, 1939/40-ben 10.062 kötettel gyarapodott. E számok lényegesen alacsonyabbak a Széchenyi Könyvtár adatainál, de ha figyelembe vesszük, hogy itt könyveken és folyóiratokon kívül egyéb nyomtatványok (térképek, röpiratok, stb.) nem szerepelnek, valamint azt, hogy a beszerzés egyharmada vétel s csak kétharmada csere és ajándék, úgy világossá válik a nem kötelespéldányok, hanem vásárlások útján gyarapodó könyvtárak nehezebb helyzete. A Fővárosi Könyvtár gyarapodása 1937-ben 19.117, 1938-ban 21.876, 1939-ben pedig 19.890 kötetet tett ki. Az a körülmény, hogy e gyarapodásokból 1937-ben 16.000, 1938-ban 15.500, 1939-ben pedig 17.700 volt a vétel, vagyis az összbeszerzésnek átlag 80 %-a, egymagában elárulja, hogy vezető könyvtáraink közül a Fővárosi Könyvtár van a legkedvezőbb anyagi helyzetben. Nagykönyvtáraink gyarapodásának tiz-

ezres számaiból könnyű megérteni a helykérdés, helyszűke örökös könyvtári panaszát. Elsősorban ennek köszönheti a Fővárosi Könyvtár, hogy néhány évvel ezelőtt, ideiglenes, méltatlan otthonából a főváros által e célra megvásárolt pompás Wenckheim-palotába költözhetett. A Nemzeti Múzeum könyvtára helykérdésén kívánt segíteni a kormány legújában a Festetics-palotának megvásárlásával is. Az új épület máris lehetővé tette a felhalmozott raktári anyag egy jelentős részének (zeneműtár, térkép-, plakát-, színlapgyűjtemény, külföldi hírlapok, stb.) elhelyezését, de a főépületet igazán csak akkor tehermentesíti, ha a megfelelő átalakítási munkálatok után — sajnos, csak néhány év múlva — a teljes hírlaptárat falai közé fogadja. A palota táncteremének 120 olvasóra tervezett olvasóteremmé alakításával és a hozzá csatlakozó katalógusszobával megoldódik végre a helykérdés és a Nemzeti Múzeum könyvtárát délután és este majd azok is használhatják, akik számára ma e szellemi kincstár a délelőtti szorítózkodó hivatalos időben — hacsak nem nyugdíjasok vagy állásnélküliek — semmiképpen sem hozzáférhető. Az Egyetemi Könyvtár külsőleg impozáns, műemléknek nyilvánított palotájában is hosszabb idő óta mutatkoznak a helyszűke veszélyei. Itt azonban az aránylag tágas raktárhelyiségek modern átalakítása és újrendszerű átállványozása az épület bővítése nélkül is lehetővé teszi legalább részben, a válság elkerülését. A könyvtár jelenlegi 750.000 kötetes állománya az épület régi raktárrendszerét már kimerítette. A raktárak teljes modernizálásával azonban másfélmillió kötetre lehet fokozni a könyvtár befogadóképességét, ami még a mostani erős gyarapodás mellett is további 60-70 évre meghosszabbítja használhatóságát. Vidéken kevésbé vannak ilyen terepnehézségek, bár a szegedi egyetemi könyvtár e téren, a csekély személyzeti létszám tekintetében pedig majd minden vidéki könyvtárunk a fővárosi viszonyokra emlékeztet. (Ld. Sulica Szilárd: A szegedi egyetemi köpyvtár válságos helyzete. Szeged, 1939.)

A könyvtárak teljesítőképességét még a gyarapodás számadatainál is jobban megvilágítja az igénybevétel, a látogatottság mértéke. Hiszen amelyik könyvtár nem biztosítja használhatóságát, az csak formailag működik: úgy van nyitva mintha csukva volna!

A Nemzeti Múzeum könyvtára 1939-ben az ismeretes korlátozások miatt mindössze 3.717 könyvet kölcsönzött, kizárólag tudományos intézményeknek; olvasótermében 17.081 olvasó 63.563 könyvet használt. A budapesti Egyetemi Könyvtárban az 1938/39. tanév folyamán 43.000 olvasó 76.000 művet, az 1939/40. tanév folyamán pedig 49.000 olvasó 90.000 művet használt. A Fővárosi Könyvtár, az ország leglátogatottabb könyvtára, 1939-ben központjában 209.000-es kötetforgalmat, 14 fiókkönyvtárában pedig 1.165.000-es kötetforgalmat bonyolított le. Előző évi adatai megközelítően azonosak.

A Fővárosi Könyvtár vaskos „Évkönyvei“ a hivatalos közleményeken kívül rendszerint a könyvtártudomány körébe vágó néhány tanulmányt is tartalmaznak. Az előttünk fekvő beszámolók közül az 1938. évi VIII. kötetből kiválék Kelényi B. Ottó és Szász Béla „Aquincum irodalma“ c. bibliográfiája, melyben a monográfikus anyagon kívül az általános archeológiai munkák, az archeológiai szakfolyóiratok és egyéb idevágó közleményei világos áttekintésben foglalnak helyet. Németh Endre „A tizedes osztályozás fejlődését“ mutatja be, különös tekintettel Dewey rendszerére, mely Amerikában s a többi földrész újabb eredetű könyvtáraiban, igya mi Fővárosi Könyvtárunkban is a könyvek szakok szerinti osztályozásának alapjául szolgál. E tanulmányából tudtuk meg, hogy a tizedes osztályozás megteremtőjének teljes neve: Melville Louis Kossuth Dewey; Jerome Klapka Jerome mellett tehát ő a másik angol-szász, aki sok neve közül az egyikben a magyar emigráció emlékét őrzi (1851-ben, New York államban született). Az 1939. évi IX. Évkönyvében Kelényi B. Ottónak „Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához“ c. tanulmánya a Fővárosi Könyvtár egy Erasmus-kötetének Pelei Tamástól eredő széljegyzetei alapján Mohács Magyarországnak szellemi életébe enged betekintést; Sárvány Dezső „Francia útleírások Budáról és Pestről, 1838—1884“ c. dolgozata hat francia és svájci utazó tanulságos megfigyeléseit ismerteti.

A Nemzeti Múzeum, az Egyetemi és a Fővárosi Könyvtár, valamint a Bibliográfiai Központ által már évtizedek óta rendszeresített könyvészeti munkálatok a modern könyvtártudomány termékenyítő hatása alatt s az új

könyvtáros-nemzedék szakirányú érdeklődése révén napjainkban hatalmas lendületet nyertek. Itt vezető helyen áll a Trócsányi Zoltán szerkesztésében újra megindított, Magyar Könyvszemle; a régi magyar műveltség rajongói és a könyvtári szakemberek egyaránt gyönyörűségüket lelik a vaskos füzetekben. Emellett főleg bibliográfiai irodalmunk gyarapszik nagy mértékben. A hivatalos jellegű kiadványok mellett (amilyen Dóczy Jenőtől a magyar gazdasági irodalom könyvészete, v. Novák Ernőtől a magyar sebeszirodalom bibliográfiája, valamint a Magyar Szociográfiai Intézetben most készülő Erdély bibliográfiája, stb.) meglepően sűrűn találkozunk magánvállalkozásokkal (pl. Staud Gézától a magyar színészeti bibliográfia), jeléül annak, hogy a mai könyv- és folyóiratáradatban az egyes szakkérdések körül rendet s könynyebb eligazodást teremteni elsőrendű tudományos szükséglet. A bibliográfia: a legtárgyilagosabb könyv a könyvekről, egyúttal a könyvek életének legbeszédesebb tanúja. A közönség szakemberek számára kitalált tudományos unalomnak tartja. Kevesen hajlandók elfogadni Anatole France merész kijelentését, mely szerint nincs vonzóbb és izgalmasabb olvasmány, mint egy antikvár katalógus. Egy-egy könyvjegyzék, akár a tudományos kutatás, akár a könyvkereskedelem számára készült, rengeteg tanulságot rejt a kor szellemi mozgalmaira, irodalmi érdeklődésére, kulturális színvonalára vonatkozóan. A divatos írók, témák, műfajok, kiadók és árviszonyok a maguk belső összefüggésében sok mindent elmondanak annak, akik a sorok között is tudnak s szeretnek olvasni... Ilyen érdekes tanulságokat nyújt pl. Makkai László és M. Horváth Magda összehasonlító árkatalógusa (A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Kiadványai, IX. Bp., 1939.), amely a magyar könyvritkaságok és kézikönyvek 1888—1938 közt elért árainak jegyzékét tartalmazza, öt—tíz éves időközökben. Petrik Géza első magyar bibliofilkatalógusának szerves kiegészítője ez az összeállítás. Három és félezer magyar könyv 50 éves ártörténetét mutatja be, főleg a könyvgyűjtők szempontjából számbajövő, tehát drágább és ritkább könyveket véve alapul. Az árak hullámlásában, némi kivétellel, bizonyos szabályosság észlelhető: a korona-árak az 1900—1918 közti időben átlag háromszorosát, ötszörösét érik el a forint-áraknak, míg az 1926—1930 közti pengő-árak a legmagasabb korona-áraknak kétszeresére emelkednek, 1931—1938 közt pedig a korona-árral azonos számú pengőarra esnek alá. Nem kell hozzá kommentár. Jellemző továbbá, hogy a klasszikusok az árhullámlást legkevésbé érzik, míg az alkalmi kiadványok, albumok pöffeszkedő ára s egyes politikusok szellemi hagyatéka mily dicstelenül devalválódik. Ehhez sem kell kommentár ... Közismert tény, hogy a modem könyvtári laboratóriumokban igen jelentős szerepet játszik a női munkaerő. Az amerikai, angol és skandináv könyvtárakban nem egy könyvtárvezetőnőt találunk. Kétségtelen, hogy a hangyaszorgalmat, odaadást és önmegtágadást igénylő, aprólékos, hálátlan gyűjtő feladatnak ők a legkitartóbb munkásai. Érthető tehát, hogy Makkainé mellett számos újabb bibliográfiai munkát női munkaerők állítottak össze. Utalunk a Bibliográfiai Központ ismertetett 1935. évi folyóirat-címjegyzékére, amely M. Buday Julia és Kenyeres Júlia gondos feldolgozásának eredménye, utalunk az Országos Széchenyi Könyvtárnak a világháború miatt abba maradt, most újonnan megindított, nagyfontosságú nemzeti bibliográfiasorozatára, melynek első kötetét (Magyar könyvészet 1936. Bp. 1939. 515 lap) Szollás Ella, Droszt Olga és Mokcsay Júlia állították össze. E bibliográfia közli a magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok jegyzékét, a Magyarországon megjelent könyvek, hírlapok és folyóiratok jegyzékét, függelékben pedig az év időszakai sajtótermékeinek statisztikáját. Fitz József tartalmas és szellemes előszóval bevezeti az olvasót a bibliográfia rejtelseibe, föltárja nehézségeit, megismerttet fufangjaival, örömmel várt

öt- vagy tízéves, szakrendszerű ciklusbibliográfiákat ígér, s a végzett munka világosabb áttekintése (és talán jelen ismertetésünk könnyebb megejtése) kedvéért célszerű statisztikai táblázatokat közöl. E nyilvántartások szerint: 1936-ban 844 nyomda és egyéb sokszorosítóvállalat működött az ország területén, ebből Budapesten 371, vidéken 473. A könyvek címjegyzéke 6402 könyvről és 1572 különlenyomatról, a folyóiratcímjegyzék 1952 hírlap-ról és folyóiratról számol be. Összesen 9926 cím. Ijesztő szám. Említettük, hogy a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete „Szakbibliográfiai Kiadványsorozatot“ indított, melynek első kötete „A szellemtudományok magyar bibliográfiája, A történeti vonatkozású irodalom, 1935“ cím alatt Vass Klára összeállításában jelent meg. (Bp., 1938. XIII., 225 lap.) A hatalmas gyűjtőmunkát eléggé jelzi, hogy 4012 címléírást tartalmaz, pontosan 200 folyóirat, évkönyv, almanach és gyűjteményes munka ily tárgyú közleményeiből. Bánrévnyé Vass Klára összeállítása a gazdag anyagot könnyen áttekinthető csoportokban közvetíti: név-, hely- és tárgymutatója a címereső minden szempontját kimeríti.

Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Bibliográfiai Osztályának szerkesztésében, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének kiadásában, Barcza Imre címgyűjteményének felhasználásával „Magyar Könyvészet, Bibliographia Hungariáé 1911—1920“ címmel kétkötetes bibliográfia indult meg, melynek I. kötetét (A—K) Kozocsa Sándor rendezte sajtó alá. (Bp., 1939. VIII., 538 lap.) Nem ok nélkül soroltuk fel e mű istápolóit; jelezni akartuk vele, mennyi munkát, mennyi hozzájárulást, támogatást igényel egy efféle mű megjelenetése, minthogy a bibliográfiák üzleti szempontból csöppet sem gyümölcsöző vállalkozások, kulturális szempontból viszont elsőrendű érdek, hogy a magyar nemzeti bibliográfiák sorozatának eddigi szégyenletes hézagai megszűnjenek. A mű 60 pengős ára a mondottakat—ha kell — még világosabbá teszi. A „Magyar Könyvészetet“ sajtó alá rendező Kozocsa Sándor megkísérli elvileg is rendszerezni a tudományos bibliográfia módszerét (Bevezetés a bibliográfiába. Bp., 1939. Egyetemi nyomda, 116 lap). A nagyközönség számára a legfőbb könyvészeti tudnivalókat nyújtja; könyvéből a könyvek rengetegében élő könyvtárost ismerjük meg, aki éppen e szimbiozis miatt a meglevőnél több előismeretet feltételez a laikus részéről s a „bibliografizálás“ tudományos rangját is mintha kissé túlértékelné. A kérdéssel kapcsolatosan felhívjuk az érdeklődők figyelmét Trócsányi György idevágó kitűnő tanulmányára (Magyar nemzeti bibliográfia, A M. Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének II. Évkönyvében, Bp., 1938.), amely a problémát gyökerében ragadja meg.

Teljesség kedvéért említsük meg, hogy a húsz éven át elszakított Erdély magyar bibliográfiai munkálatait az Erdélyi (muszájból: „Transzilvániai“) Múzeum-Egyesület látta el.

A tekintélyes bibliográfiai termés mellett néhány egyéb, a könyvtár-tudomány körébe vágó dolgozat érdekes világot vet könyvtárosaink sokoldalú tanulmányaira. A magyar nyomdászattörténet új részleteit feltáró gazdag tartalmával és gondos kiállításával különös figyelmet érdemel Szentkúty Pál legújabb munkája: „Régi hazai nyomdák mintakönyvei“ (Bp, 1940. A Magyar Bibliophil Társaság kiad.). A tanulmány a magyar betű és a nyomdai „cifra“ történetéhez nemcsak adalék, aminek a szerző nevezzi, hanem kitűnő kalauz; felöleli mindazon tudnivalókat, melyek a betűstílus és betűművészet megismerése, a könyvkultúra megértése, a szép magyar könyv megbecsülése szempontjából nélkülözhetetlenek. Kezdi a jelírás, a betű történetével, ismerteti a klasszikus betűfajtákat, érdekesen világítva meg a betűtervező művészek és tudósok küzdelmét a geometriai szerkezetű,

kecses vonalú formáért. A történeti keretbe szervesen ágyazza be közelebbi tárgyát, a magyar anyagot. Főleleveníti Bocskay György, a XVI. század utolérhetetlen kalligrafus-mesterének emlékét, méltatja a legnagyobb magyar nyomdász, Tótfalusi Kis Miklós érdemeit, majd a XVIII—XIX. századfordulón az erdélyi születésű Bikfalvi Falka Sámuelre, az Egyetemi Nyomda „anyabetű véső és betűöntési ügyelő”-jére hívja fel figyelmünket, a magyar betűmetszés legkiválóbb mesterére. Hasonlóképpen végigtekinti a magyar nyomdászattörténet főbb állomásait, majd rendre bemutatja a jelentősebb hazai nyomdák betűmintakönyveit, melyek részben házi használatra, részben üzleti célból, mintegy képes árjegyzékeknek készültek. Az Egyetemi Nyomda, Ländler, Engel, Patzko, Weber, Simon mintái, 1770-től 1810-ig, s néhány nyomtatott díszítmény, nyomdai „cifra” táblázata szervesen egészíti ki Szentkúty Pál nagy tárgyismereten alapuló, élvezetesen megírt pompás könyvét.

A magyar könyvtörténetnek értékes monográfia-sorozata a Rédey Tivadar szerkesztésében megjelenő „Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Kiadványai” című gyűjtemény. Két legújabb kötete a valamikor „nemzetiellenek” bélyegzett XVIII. század gazdag szellemi életére utal. Trócsányi Zoltán „A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározására dolgozott ki módszert, mely a tipográfiai összehasonlítás és a nyomdai helyesírás alapján rávezet arra, hogy az évszám és szerző nélkül megjelent könyvek protestáns vagy katolikus nyomdában készültek-e? A protestánsok helyesírása inkább szóelemző, a katolikusoké inkább kiejtesszerű. A kitűnő szerző fejtegetéseit gazdag példatárral támogatja. Szarvasi Margit művelődéstörténeti dolgozata (Magánkönyvtáraink a XVIII. században) a magyar barokk fénykorának fejlett könyvkultúráját mutatja be. Három bibliofil egyházfejedelem gyűjteményét részletesebben ismerteti Esterházy Károly gróf egri, Batthyány Ignác gróf gyulafehérvári és Klimó György pécsi püspök nagyszerű könyvtára, ép úgy mint nevezetesebb főúri tékák könyvvállománya főleg teológiai és történeti, továbbá jogi, filozófiai, társadalom- és természet-tudományi művekben bővelkedett, a szépirodalomnak aránylag mostoha szerep jutott. Nemességünk is — minden ellenkező híreszteléssel szemben — sok szép családi könyvtárt őrzött; a magyar írók otthonai a nemesi kúriák voltak. A könyvtörténeti tanulmányok mellett érdekes szociológiai jellegű dolgozat a Witzmann Gyuláé „A városi könyvtárügy. Időszerű kérdéseiről. Három világáros: Párizs, Berlin és Varsó ezirányú tevékenységét alapul véve, a városi könyvtárügy vezető feladatának a megőrzési és hasznosítási elv összhangba hozását, a dokumentációs és muzeális könyvtárak, valamint a közművelődési és népkönyvtárak minél szorosabb együttműködését tartja. Witzmann Gyula tanulmányát várospolitikusaink kívánatos haszonnal forgathatnák.

A népkönyvtári problémákról e folyóiratban már ismételtlen szóltunk. Alkalom nem lehet elég gyakori arra, hogy ezt a nagyfontosságú közművelődési kérdést állandóan napirenden tartsuk. Most, hogy a hazai könyvtárügy szervezetét és a legutóbbi két évtizedben elért eredményeit vázoltuk, egyszerre két népszerűsítő kiadványsorozat ösztönöz újból arra, hogy e tárggyal foglalkozzunk. A népi tömegek olvasmányszükségletének ellátása, a népkönyvtárak állományának rendszeres gyarapítása idestova százéves magyar gond. Mindenképpen támogatni kell tehát azon törekvéseket, melyek ez akut baj megszüntetését célozzák. Ezért köszöntöttük legutóbb (A magyar könyvkiadás gondjai. Magyar Szemle, 1940 márc.) őszinte örömmel a „Nemzeti Könyvtár” című „nemes ponyva”-sorozatot, azért hangsúlyozzuk most is e vállalat hasznát, hivatását, szükségességét. A Nemzeti Könyvtár részint szépirodalmi, részint ismeretterjesztő olvasmányokat nyújt — igen helyesen. De több tervszerűséget szeretnénk látni a gyűjtemény kibontakozásában. Az eddigi 27 füzetből főleg a katonai és állampolgári nevelés gondolata válik ki. A tárgyválasztás kifogástalan: a Horthy Miklós kormányzó vezéri

alakját, katonai erényeit, országmentő és országgyarapító bölcsességét megvilágító jubiláris kiadvány, Markó Árpád szép tanulmánya a magyar hadművészetről, Hegyaljai Kiss Géza jellemrajza a magyar honvédről, a szépirodalmi részben pedig a szabadságharcainkból, a világháborúból és a békevilágból merített katona-tárgyú elbeszélések (A kuruc apostol, Színes történeti, Katonadolgok, Mehály és egyebek, Jókai, Rákosi Viktor, Móricz Zsigmond, Komáromi János, Zilahy Lajos, stb. írásaiból) más-más eszközökkel, de azonos szemlélettel állítják az olvasó elé a magyar vitézség eszményképeit. Bencs Zoltán: Magyar világnézete, Illyés Gyula: Ki a magyar?-ja, Cbolnoky Jenő magyar őstörténete (ős hazából új hazába), Makkai Sándor hangulatos emlékezései az „Örök Erdély“-re, valamint az Észak-Erdély hazatérése alkalmából megjelent „A mi Erdélyünk“ című alkalmi kiadvány és Kászonyi Ferenc tanulmánya a „Magyar-szlovák vérközösség“-ről a magyar önismeret és állampolgári nevelés szolgálatában áll. Rézler Gyulának a szovjetország parasztság helyzetéről szóló dolgozata és Nevetős Ágostonnak „Az utolsó húsz év történetét“ ügyesen összefoglaló krónikája: kitekintés a csonka határokon túlra. A szépirodalmi tárgyú füzetek között Ortutay Gyula népmesegyűjteményei, Dallos Sándor, Orbók Attila és Szabó Pál írásai mellett Asztalos Miklós, Dénes Gizella, Gyimesi Ferenc és Sinká István nevével találkozunk. A Nemzeti Könyvtár a hármashalmon a kettős-kereszt körvonalait ábrázoló azonos emblémával, különböző színű borítéklappal jelenik meg, füzetenként 32 lap terjedelmű, egy-egy füzet ára 20 fillér. Tartalom, papír, nyomás, ár megfelelő. Külső megjelenését azonban nem tartjuk célszerűnek. Színes, ötletes, változatos borítólapokra van szükség, a primitív olvasónak kép kell, mint a gyermeknek. Ismerjük a nehézségeket: a kép, a sokszínű nyomás jelentősen növeli az előállítás költségeit. Mégis, itt ne spóroljunk, vagy ha úgy tetszik: ne itt spóroljunk. Vagy szükség van a nemes ponyvára, vagy nincs. Sobri Jóska, Nick Carter és társaik nem ismernek ilyen gondokat, — hacsak a papírfogyasztás áldásos korlátozása végre, egyszerismindenkorra el nem söpri őket... Legújabban a Franklin-Társulat is szép s a nagymultú Vasárnapi Újság és Olesó Könyvtár egykori kiadójához méltó feladatra vállalkozott a „Magyar Könyvek“ című és hasonló jellegű 3—4 íves, kötetenként 44 fillérbe kerülő sorozat megindításával. A tetszetős kiállítású, színes-rajzos fedelű könyvecskék sorában eddig a következő munkákat találjuk: Petőfi János vitéze, Vörösmarty, Arany, Tompa, Gyulai, Vajda János 20—30—40 legszebb költeménye, továbbá a „legszebb magyar hazafias versek“, a „legszebb magyar bordalok“, a „legszebb magyar katonadalok“, valamint népköltészetünk és a székely népmesék válogatott gyűjteménye. Valóságos filléres klasszikusok! Legfeljebb az iránt támadnak kételyeink, hogy a mai vers-ellenes korban nem túlmerész dolog első intrádára tizenegy verseskönyvvel kezdeni? Igaz, a nép és az ifjúság szereti a verset. Mégis kívánatosnak látszik, hogy a közelebbi kötetek több szépprózát és ismeretközlő anyagot hozzanak. Egyébként a két legújabb kötet már ilyenirányú folytatást is ígér: Makkai László Tündérországunkat, Erdélyt ismerteti, Boldizsár Iván pedig „A gazdag parasztlak országát, Dániát“, a szerzőnek a helyszínen nyert értékes tapasztalatai és eszméltető szempontjai népünk számára különösen tanulságosak lehetnek.

Nemzeti Könyvtár, Magyar Könyvek s a lényegében azonos feladatokat szolgáló Kincsestár: egyszerre három kitűnő gyűjtemény a magyar népi művelődés számára. Vesszik-e, terjesztik-e, akiknek készül s akiket illet? Vagy régi szokás szerint a meglévő jó helyett rossz újat csinálunk? Könyvtári és könyvkedvelői gondok ezek is. Fóliáns és nemes ponyva: ez is, az is — könyvek világa.

BISZTRAY GYULA